

Pezenhoffer Antal  
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME  
XI. kötet

*Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom*

PEZENHOFFER ANTAL

**A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME**

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

XI. kötet

2005

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján  
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte  
A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö  
ISBN 963 8283 14 9

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány  
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek  
2521 Csolnok, Templom tér 3.  
Tel./fax: 33/478-373  
e-mail: szeifert@printer-net.hu  
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,  
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfüzfő • [www.palasthybt.hu](http://www.palasthybt.hu)  
Nyomás: OOK-Press Nyomda, Veszprém  
Felelős vezető: Szathmáry Attila

## **A szabadságharc szereplői**



## V. Ferdinánd (1835-1848)

V. Ferdinánd I. Ferenc legidősebb fia volt. Mivel már gyerekkora óta s egész életén át betegeskedett (mégis nagy kort ért meg), epileptikus, nyavalyatörős volt s rohamai után egy ideig nem volt szabadakarata teljes birtokában, arról is szó volt, hogy mint uralkodásra képtelent, kizárják a trónöröklésből s helyette idősebb öccsét, Ferenc Károly főherceget (Ferenc József apját) nyilvánítják trónörökösnek.

E célszerűségi elven azonban végül mégis a legitimitás [jogszerűség] elve győzött és így lett betegsége ellenére is császár és király V. Ferdinándból.

Neki két nagy fogyatéka volt. Az egyik a testi betegség és a vele együtt járó gyengeség, sőt időnkénti cselekvőképtelenség, a másik a szinte már nem is erre a földre való gyermek, felülmúlhatatlanul nagy jószág. Mivel jó szívének ellenállni nem tudott, illetve nem akart s így nemcsak kegyetlen lenni, hanem még a hideg igazságosság alapjára helyezkedni se volt képes, mivel továbbá – még ha betegsége időnként fizikailag nem is akadályozta volna az államügyek vitelében – baja, az epilepszia idegbaj volt s emiatt környezete kénytelen volt a nagyobb izgalmaktól, lelki megrázkódításoktól és erőltetettebb szellemi munkától óvni (pedig szerencsétlenségére éppen olyan időben uralkodott, mikor az uralkodók ugyancsak ki voltak téve idegizgalmaknak): szinte szükségszerű volt, hogy ne egyedül uralkodjék, hanem uralkodása alatt az államügyek vitelébe a család legközelebbi férfitagjai is beleszóljanak.

Az ellenség rosszakarata (pedig ki nem volt akkor ellensége az Egyháznak és a Habsburgoknak?) ebből az igazságból egyszerűen azt a következtetést vonta le, hogy V. Ferdinánd jó ember volt bár, de „hülye” volt s jósa is hülyeségéből folyt. Pedig hát – sajnos – meg kell jegyeznünk, hogy a hülyeségből nemcsak jószág folyhat, hanem annak éppen az ellenkezője: a bosszúállás, de állati kegyetlenség is, sőt epilepsziának inkább éppen ez az utóbbi következménye a természetes. Hiszen állítólag Julius Caesar és Napóleon is epileptikus volt, nekik mégse a gyermek jószág volt az ismertetőjelük. Becsületére válik tehát V. Ferdinándnak s általában a Habsburgoknak, hogy az ő „hülyeségéből”, illetve hülyeségükből (mert hiszen ez a tulajdonságuk nálunk „köztudomású”) sose a kegyetlenség, hanem mindig a természetellenesen nagy jószág következett.

Ezzel a lekicsinylő feltevéssel szemben az igazság azonban az, hogy V. Ferdinánd éppen nem volt „hülye”, sőt szellemi képességei nagyobbak voltak legalább azok 75%-ánál, akik lehülyézik. Ezért állapította meg a családi tanács és I. Ferenc tanácsadói is, hogy jogtalanság s igazságtalanság lenne az uralkodásból kizárni. Tudása és képzettsége nagy volt, hiszen csendes, visszavonult életmódja sok alkalmat adott neki az önképzésre. Nagy botanikus volt például, ami jólelkűségét bizonyítja ugyan (aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet, mondja a közmondás), de éppen nem a „hülyeségét”.

Mikor a francia háborúk bizonytalansága miatt, mint egészen fiatal gyerek, egy ideig Kassán tartózkodott, az ottani magyar hatóságokhoz már akkor olyan okos és önálló gondolkodásra valló levelet intézett, mely egyenesen a rendesnél jóval nagyobb szellemi képességekre vall. Elámultam rajta, mikor olvastam.

Azok a nyilatkozatai is, melyeket egyébként ritka közszereplései alkalmával tett, szintén annyira talpraesettek, józanok és találók, hogy ahogyan botanikai nagy tudása agya terjedelmes befogadóképességét tanúsítja, ezek józan logikáját és jó ítélőképességét bizonyítják. Másoknak is feltűnt ez, nemcsak nekem, mert még olyan műben is, mely a „hülyeséget” is megállapítja, ilyenben olvastam róla azt a megállapítást is, hogy időnként viszont a lángész nyomai vehetők benne észre.

Az igazság az, hogy az, amit rosszakarói „hülyesége” bizonyítékának tartanak, szívjóságának és keresztény ellenszerezetének megnyilvánulásai. E szívjóság és felebaráti szeretet olyan nagy foka volt benne, hogy valóban nem volt normális, s ezért az a történetíró, aki az igazi keresztény lelkületet nem ismeri, sőt bizonyos öntudatlan ellenszenvvel is viseltetik iránta, ekkora önzetlenséget és ekkora jóságot normális emberben nem tud elképzelni. Ezért lyukad ki a „hülyeségnél”. Ez azonban csak olyan hülyeség, mely éppen nem újság, mert hiszen már az apostolok is hangsúlyozzák, hogy Krisztus keresztje a mi hitünk, azaz egy olyan Isten, aki meghal azokért, akik őt keresztre feszítik, „stultitia”, azaz: magyarul hülyeség. Az ellenszerezetet az önfenntartás ösztönének uralma alatt álló természetes, tehát normális emberben abnormális, örültség, ostobaság. Valójában azonban ez a keresztény tökéletesség, a legtökéletesebb fokban megvalósított szeretet. Egyedül csak ebben állt V. Ferdinánd „hülyesége” is. Ezt ajánlja Jézus az Evangéliumban, mikor azt mondja: „Legyetek együgyűek, mint a galambok” (Mt 10,16).

Hogy V. Ferdinánd „hülyesége” valóban csak ebben állt, kell-e rá nagyobb bizonyíték, mint az, hogy ugyanaz a szerző, aki V. Ferdinánd szellemének időnkénti egyenesen lángelmére valló sziporkázása ellenére végeredményként mégiscsak azt állapítja meg, hogy abnormális, beszámíthatatlan ember volt, ezt elsősorban arra alapítja, hogy mikor már mint lemondott császár ellen Prágában merényletet követtek el (egy V. Ferdinánd ellen merénylet s akkor, mikor már rég egyszerű magánemberként élt! Ember, micsoda teremtménye vagy te az Istennek!), egymás után adta be az egyenesen kétségbeesett hangon megírt kérvényeket, melyekben úgy kéri, hogy a merénylőt ne büntessék meg, mintha ő lett volna a merénylő, nem pedig az áldozat.

Valóban, nem normális dolog az ilyesmi, de mégis mennyire szomorú, s hogy mutatja, hová jutottunk már a kereszténységtől, hogy ilyesmit ma már csak hülye ember részéről tudunk elképzelni! Látszik belőle, hogy a ma embere nemcsak soha nem próbált keresztény lenni s ellenséget is szeretni, hanem ha másban meglátja, akkor is megijed tőle s nem a kereszténység, hanem a hülyeség jelének tekinti!

De azért természetesen a kereszténységtől távol álló történetírók többsége s az átlagember se áll annyira idegenül a kereszténység mellett, hogy megható megnyilvánulásait V. Ferdinándban tisztelettel, sőt meghatottan is ne szemlélne. Abból az ismertetésből például, melyet a zsidó Marczali, aki pedig az első magyar kommunizmus idején ugyancsak nem bizonyult ellenállónak ez istentelen tanokkal szemben, V. Ferdinándról a Pallas-lexikonban közöl (A Révai-lexikon cikkei is többnyire a Pallasból vannak átvéve), világosan mutatja azt a tiszteletet, melyet e jóságos király személye iránt még a marcali rabbi fiából lett történetíró is érez.

„Kossuth és Wesselényi hűtlenségi perei – írja –, valamint az 1838-ban volt árvíz mélyen lesújtották a jó fejedelem lelkét.” Tehát itt még Marczali is úgy ír, mint aki e hűtlenségi perekben nem a bécsi kormányt, annál kevésbé magát a jó királyt, hanem Kossuthot és Wesselényit tartja bűnösnek. A jó Ferdinándot ugyanis bizonyára nem az szomorította el, hogy az ő kormánya üldözte az ártatlan hazafiakat és a magyarság színe-virágát, hanem az, hogy őt olyan bűnös alattvalókkal verte meg az Isten, mint Kossuth és Wesselényi.

Befejezésül pedig azt írja Marczali e jó királyról, hogy „szívjósága közbeszéd tárgya volt”. (Természetesen nem lekicsinylés alakjában, mint „hülyeségének” jele, hanem mint olyan tényleges szívjóság, mely a lelki nemesség bizonyítéka s így vonzó. A tömegek ítélőképessége ugyanis mindig józan, nem mint egyes íróké.) „Mindenütt mint a szegények valódi atyja tiszteltetett.”

Nálunk annak bizonyítására, hogy V. Ferdinánd valóban hülye volt, azt szokták felhozni, hogy mikor a kinevezett 48-as kormány tagjait fogadta, ott előttük tréfásan megfenyegette István nádort és mosolyogva így szólt hozzá: „Aztán el ne rabold ám majd a magyar koronámat!” Sajátságos, hogy e megjegyzésben a 48-asok csak a hülyeség megnyilvánulását látták.



Ha ugyanis akarták volna, sokkal több joggal állapíthatták volna meg belőle azt, milyen egyenes, milyen becsületes, milyen közvetlen ez a király az unokaöccséhez. Mennyire ellentéte a színésznek (például Kossuthnak vagy Wesselényinek).

Bécsben valóban attól féltek, hogy István nádor azért hízeleg annyira a magyar forradalmároknak, hogy a Habsburg-birodalmat kettészakítva őt kiáltásuk majd ki királyuknak. Hogy ez lesz a dologból, attól joggal is félhettek. Ilyenféle gondolatokkal mindig kacérkodtak a magyarok. Én magam is mennyit hallottam diákkoromban, hogy József főherceget kellene kikiáltani magyar királynak. (A Horthy-korban egyszer a debreceniek ki is kiáltották annak Albrecht főherceget, egy cserkész pedig József főherceget nyilvánosan is azzal a „jókívánással” üdvözölte, hogy minél előbb magyar király legyen belőle. Az is jellemző, hogy József főherceg erre a jókívánatra nem azzal felelt, hogy ez ellenkezik a törvénnyel, a magyar alkotmánnyal és családja fejének jogaival, sőt mivel akkor még élt IV. Károly, nem azt mondta, hogy hiszen van a magyarnak törvényesen megkoronázott királya, hanem csak azt, hogy fiam, én már öreg vagyok arra.)

Mivel tehát István nádor hasonló vágyaitól is joggal lehetett félni, azok a magyarok pedig, akik V. Ferdinándhoz akkor István nádor társaságában tisztelegni mentek, az ő esetleges ambícióit – koronázással, alkotmánnyal, törvénnyel mit sem törődve – kétségtelenül örömmel látták volna; nem sokkal inkább a becsület, az őszinteség és mind unokaöccse, mind a jelenlevő magyarok iránti közvetlenség és bizalom megnyilvánulása volt-e a királynak ez a kedélyes formában előadott megjegyzése, mint az együgyűségé? Kell-e, sőt szabad-e „hülyeségnek” nyilvánítanunk azt, ha egy olyan becsületes uralkodót látunk, aki szakít azzal az álnoksággal és hazugságtömkeleggel, mely egész diplomáciai és politikai életünket megmérgezi s nem titokban s a háta mögött gyanúsítja unokaöccsét azzal, hogy koronájára tör, s nem titokban áskálódik ellene, míg szemben adja a jóságos nagybácsit, hanem úgy is beszél vele, ahogyan gondolkodik, kivált mikor ez a gondolkodás nem is sértő, mert hiszen V. Ferdinánd sokkal jobblelkű ember volt, semhogy a rosszat István nádorról elhitte volna s ezért csak tréfásan említette meg neki?

De magyar alattvalóit is, azokat, akik eddig legnagyobb ellenségei voltak, megtisztelte V. Ferdinánd azzal, hogy még ezt a tréfás megjegyzést se négy szemközt mondta unokaöccsének, a főhercegnek, hanem magyar alattvalói füle hallatára. Nem azért volt hozzájuk ennyire bizalmas, mintha „együgyűségében” nem tudta volna, hogy nem megbízható alattvalókkal áll szemben, hanem azért, mert ő nem megbízható alattvalóit se ítélte el (sőt nem ítélte el – láttuk – még azt se, aki merényletet követett el ellene), sőt még ellenségeit is szerette, színészkedni pedig nem tudott, de nem is akart még akkor se, ha a becsületes egyenesség a koronájába is került volna. Neki nem a korona volt a legnagyobb érték a földön. Hiszen tudjuk, milyen könnyen lemondott róla, mégpedig nemcsak a magyarról, hanem még a császári, a cseh és minden koronájáról is, mikor a családi tanács úgy látta, hogy az akkori viharos időkben célszerűbb lesz fiatal és egészséges ember kezébe adni a birodalom sorsát.

Hogy ilyen becsületes, igazlelkű ember való volt-e trónra, az már más kérdés. Az azonban bizonyos, hogy ha nem való volt, akkor nem a hülyesége miatt nem illett a korona, hanem betegsége miatt és azért, mert túlságosan is becsületes lelkű volt és igaz. Ez bizonyára nem volt szégyen V. Ferdinándra. De a magyar nemzetre se volt szerencsétlenség, ha ilyen királya volt, bár kétségtelen, hogy ilyen nagy jólelkűségnek és egyenességnek a trónon hátrányai is vannak.

A mi meggyőződésünk azonban az, s ezt a Habsburgok egész félezer éves császársága bizonyítja, hogy a jólelkűségnek még a trónon, tehát a politikában és a diplomáciában is sokkal több az előnye, mint a hátránya. De bizonyára a Habsburgoknak se szégyene, hogy közülük való királyaink legtöbbször ugyanaz volt a hibája, ami V. Ferdinándnak. Olyan lelkű ember, mint V. Ferdinánd, ilyen volt I., II. és III. Ferdinánd is (IV. Ferdinánd szintén, de hát ő meghalt már arra, mire bebizonyíthatta volna, hogy nemcsak mint ember, hanem mint király

is rendkívül jó), I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc és IV. Károly. De azok, akiket nem említettünk: Miksa, Rudolf, II. Mátyás, II. József, II. Lipót és I. Ferenc József is jobblelkűbbek voltak az átlagnál. Hiszen az imént említettük Horthy véleményét Ferenc Józsefről.

Még Ferenc Ferdinánd is, akit a legrosszabb lelkű Habsburgnak tartanak (de akit még kivételnek se tekinthetünk, ha rosszlelkű is lett volna, mert hiszen sose lett belőle király) valószínűleg bolondja volt a virágoknak (pedig aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet), s aki azt a szabad idejét, melyet nem a rózsák oltására fordított, a gyerekszobában töltötte el. Ferenc Ferdinándnál sokkal rosszabb lelkű volt Rudolf trónörökös, de mivel ő tudott színészkedni (Ferenc Ferdinánd nem tudott, de nem is akart, s bizonyára ez se szégyene), neki mégse volt rossz híre, sőt őt mi magyarok, határozottan szerettük. Egyébként király belőle se lett, tehát még mint kivétel se erősíti a szabályt ő se.

Egyébként a vonzó, tiszteletre méltó jóságot még a 48-as miniszterek is annyira észrevették V. Ferdinándban, akivel ekkor beszéltek először (és utoljára) életükben s így csak most nyílt alkalmuk megismerni. Még ők se a hülyeséget vették ekkor észre benne, hanem a becsületességet és a jóságot. A királlyal való ezen első személyes találkozás a lehető legjobb benyomást tette rájuk s amit utána itthon élményeikről beszéltek, nagyban hozzájárult V. Ferdinánd hazánkban való népszerűségéhez. Ekkor és ennek hatása alatt írta meg a magát egyébként a királyok felakasztására specializált Petőfi „V. Ferdinándhoz” című költeményét, mely így végződik: „Úgy nézz a szemembe, Jó öreg királyom.”

Persze se Petőfi, se a 48-as miniszterek nem azt a tanulságot vonták le az V. Ferdinánddal való találkozásból s annak megállapításából, hogy ő maga feltétlenül jó és becsületes ember, tehát nem lehet az az esküszegő, akinek ők eddig rágalmazták, hanem azt, hogy nem ő a bűnös, hanem a „kamarilla”. A kamarilla azonban nem lehetett bűnös, mert hiszen V. Ferdinánd sokkal okosabb és sokkal lelkiismeretesebb ember volt, semhogy egyszerűen báb lehetett volna mások kezében. De a történetírás (mégpedig a magyar történetírás) azóta ma már azt is megállapította, hogy kamarilla nem is volt. Nem a kamarilla volt a bűnös, hanem a lázadó, forradalmi magyar szellem, amely – sajnos – volt.

V. Ferdinánd volt az első Habsburg király, aki magyar beszéddel nyitotta meg a magyar országgyűlést. (Természetesen elődei se németül, hanem latinul nyitották meg, mint ahogyan a magyar rendek is latinul beszéltek ott. Ebben tehát nem volt semmi se magyarellenes, se sértő, hanem csak az akkori szokásból folyt.)

Igaz, hogy nagyon rövid kis beszéd volt V. Ferdinándnak ez a magyar beszéde, de legalább bizonyította részéről a jóakaratot és magyarjai iránti szeretetét. Ő már régebben is (mert ez csak az 1847-48-as országgyűlés megnyitásán volt) készült erre és sokkal hosszabb beszédet akart mondani. El is készítette unokatestvérével a magyarul egész jól tudó István nádorral, már szorgalmasan tanulgatták is, de a császár kiejtésében István – úgy látszik – annyi hibát talált, viszont a császárnak, mint afféle magafajta, túlzott önkritikával bíró, szemérmes, a nyilvánosságtól amúgy is féltő, rossz idegzetű embernek (az epilepszia idegbaj) emiatt úgy elment az önbizalma, hogy végül is nem mert rá vállalkozni s így lemondott róla. Attól félt, hogy a magyarok majd mosolyogva hallgatják s ilyesmivel nem sérthette meg a császári tekintélyt. Ezért lett aztán a magyar megnyitó beszédből csak néhány szó.

Ha pedig valaki itt azt mondja, hogy végtelenül sértő a magyar nemzetre, hogy király (mégpedig csak az imént mondtuk, hogy egyébként nagyon képzett és művelt király, akinek tehát nem esett volna annyira nehezére a sok nyelv mellé, melyet már tudott, még magyarul is megtanulni) ennyire nem tudott magyarul s ennyire mellékesnek tartotta, hogy ő nemcsak osztrák császár, hanem magyar király is egyúttal, azt figyelmeztetjük arra a fontos történelmi szabályra, hogy mindenkit kora szemüvegén át kell nézni és megítélni.

A nemzeti nyelvek kultusza V. Ferdinánd gyerekkorában még alig kezdett ébredezni. Akkor a magyar nyelv szeretete, használata és megbecsülése nem tartozott még hozzá nálunk

a hazafisághoz, királyunkban pedig nemzetünk megbecsüléséhez. A mágnások is ezért nem becsülték meg s nem tanították rá gyermekeiket. Nem történt ez részükről se hazafiatlanságból (mutatja ezt az, hogy mihelyt magasabb társadalmi körökben is divattá, korszerűvé vált a nemzeti nyelv használata és művelése, az a Batthyány Lajos lett az új eszme egyik legfőbb bajnoka, aki gyerekkorában még magyarul se tudott), hanem az volt az oka, hogy akkor a magyarul beszélést még a paraszti élet járulékának tartották. Törekedni meg senkinek se kellett itt arra, hogy magyarul is megtanuljon, mert hiszen úgymint ráragadt.

Hogy juthatott volna hát I. Ferencnek, V. Ferdinánd apjának vagy nevelése irányítóinak eszébe, hogy a trónörököszt a magyar parasztok nyelvének beszélésére is megtanítsák? Akikkel ő érintkezett, a magyar főurak, a magyar méltóságok viselői, az országgyűlés tagjai mind latinul beszéltek, mikor az ország ügyeit intézték. Nem lettek volna koruk gyermekei, hanem egy századdal vagy fél évszázaddal megelőzték volna, ha a trónörököszt magyarul tanították volna. Hiszen még a magyar előkelőségek se tartották akkor még fontosnak, hogy gyermekeik magyarul beszéljenek. Az akkor még csak a jövő zenéje volt.

Hogy mikor már ez az új eszme jelentkezett, akkor se siettek az udvarban felkarolni s elöl járni az újban, ezt is természetesnek tartjuk akkor, ha meggondoljuk, hogy a nemzeti érzés felkeltése és a nemzeti nyelv felkarolása akkor együtt járt a forradalmi és a köztársasági eszmével is, uralkodók tehát nem nagyon örülhettek neki. De különösen nem a Habsburgok, akiknek birodalma a nemzetek és nemzeti nyelvet beszélők egész tömegéből állt, akiknek tehát a nemzeti eszme feléledése csak árthatott. Valóban darabokra is szaggatta ez az új eszme már száz év múlva a Habsburg-birodalmat, mégpedig annak nemcsak osztrák, hanem magyar felét is, tehát mi épp oly sokat veszítettünk vele, mint a Habsburgok. De a sovinizmust és vele a sok háborút is ez hozta, tehát emiatt se szégyene a Habsburgoknak, hogy nem lelkesedtek érte. Ha mi is olyan okosan és annyira keresztények lettünk volna, mint ők voltak, mi se lelkesedtünk volna annyira érte.

A XIX. század vezető eszméje nem a nacionalizmus volt, hanem a túlzott nacionalizmus, a sovinizmus, melynek elítélésében minden művelt ember megegyezik ma már. Meg is kell egyeznie, mert hiszen a sovinizmus szükségképpen együtt jár a nemzetek közti háborúkkal, a háborút, különösen pedig a nemzeti dölyftől, elbizakodottságtól előidézett háborút azonban ma már minden józan gondolkodású, nemes lelkű ember elítéli.

Nem kell tehát szégyenkezniük a Habsburgoknak amiatt, hogy nekik családi érdekek miatt ellene kellett lenniük a nacionalizmusnak, sőt egyenesen büszkék lehetnek rá, hogy egyedül nekik volt olyan birodalmuk, s egyedül csak ők tudtak fenn is tartani hosszú évszázadokon át egy olyan nagy birodalmat, amely nem a nacionalizmuson, tehát a fajok és népek közti gyűlöleten alapult, hanem elveken és eszméken (a katolicizmuson), mely nekik és alattvalóik szemében fontosabbnak bizonyult az önző nemzeti érdekeknél és le tudta győzni a faji gyűlöletet is. Ha minden uralkodóház és minden nemzet ilyen elvi alapokon állt volna, mennyi háború elmaradt volna és mennyivel boldogabb lett volna az emberiség!

Lehet, hogy lesznek olyan olvasóink is, akik a magyar beszédet „magoló” s végül is róla lemondó, tehát még bemagolni se tudó V. Ferdinándot lesajnálják s valóban együgyűségét állapítják meg belőle. Ezek figyelmét felhívom arra, hogy a jó szónokláshoz, kivált egy új nyelven és olyan ünnepélyes keretek közt való szónokláshoz, mint egy országgyűlés megnyitása, nemcsak ész kell és jó emlékezőtehetség, hanem jó idegek, nyugodtság, sőt fölény is. Az első megvolt V. Ferdinándban, de a második egyáltalán nem, hiszen az epilepszia idegbaj, mely különösen a rohamokat követően az idegkimerültségtől okozott mély álomban nyilvánul meg, de utána is hosszú idő kell a szellemi frissesség visszaszerzéséhez. Mivel pedig arra már újabb rohamok következnek, ez a szellemi frissesség az epileptikusokban tulajdonképpen sosincs meg.

Ez azonban még nem hülyeség. Ha az volna, akkor még sok lángelméről is kisélné, hogy tulajdonképpen hülye volt. Hiszen állítólag Julius Caesar, Napóleon és Richelieu is epilepti-

kus volt. Darwin nem volt az, de úgyszólván állandóan beteg volt s így szellemileg ő se volt sose friss. A nagy művészek úgyszólván mind idegbetegek voltak. De a nagy tudósok közt is ritkaság a jó szónok s a legtöbbjük valósággal retteg egy nyilvános szónoklattól éppen azért, mert ahhoz nem nagy ész, logika vagy ítélőképesség kell, hanem jó idegzet, biztos fellépés, nyugodtság, fölény és jó emlékezőtehetség, ezek pedig éppen azokban vannak meg legkevésbé, akik tudósok, azaz a tudományokkal igen sokat foglalkoznak. V. Ferdinánd tehát amellett, hogy nem mert egy betanult magyar beszéddel az országgyűlés nyilvánossága elé állni, még lehetett nagyon okos ember.

Hogy V. Ferdinánd családtagjaitól és minisztereitől elfogadta a tanácsokat, sőt talán még a gyámkodást is, ez se szellemi alsóbbrendűségének érzetéből, hanem keresztény alázatosságából és magasrendű erkölcsiségéből folyó felelősségérzetéből történt. Ő maga nem tartotta magát elég okosnak, de ez még egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy nem is volt az. Nem mindig az az ember a legokosabb, aki annak tartja magát. Aki elbizakodott, nagyszájú, fölényesen beszél, sőt talán mindenki mást letorkol, nem szükségképpen a legműveltebb és legokosabb is. Vannak előnyei az ilyesminek is, de hogy a hátránya sokkal több, mint az előnye, az is bizonyos. Minél nagyobb élettapasztalata van valakinek, annál inkább fél a nagyszájú, magukat túl okosoknak tartó és másokat lekicsinylő fölényel fellépő emberektől.

Egy olyan nagy hatalom császára, amelyen a Habsburgok birodalma V. Ferdinánd idejében volt, milliók, sőt egész Európa sorsáért volt felelős. Ezt a nagy felelősséget érezték át a Habsburgok általában, különösen pedig V. Ferdinánd, mikor sose, illetve ritkán indultak a maguk feje után, hanem más illetékesekkel is megosztották a döntés felelősségét. Így ha tévedtek, nagy mehetségük volt, míg ha senkit se kérdeztek volna vagy akkor is tanácsadóik ellen döntöttek volna, mikor azok kérdés nélkül is figyelmeztették volna őket álláspontjuk helytelenségére (mint Nagy Frigyes csinálta tábornokaival az emiatt elvesztett kollini csatában), nem lett volna semmi mehetségük lelkiismeretük számára. Nekik ugyanis volt lelkiismeretük, mely korholta őket. Ennek szavától is féltek, nem pedig egyedül csak a kudarctól.

Az alázatosságot és a tanácsadókra való hallgatást V. Ferdinánd esetében az is külön megokolttá tette, hogy ő beteg ember volt s epileptikus rohamai után jelentkező kimerültségében az ország kormányzásában egyenesen rá volt kényszerülve környezete támogatására. Bajosan tehetne volna meg például azt, hogy ilyenkor a döntéssel várt volna addig, míg teljes szellemi erejét visszaszerzi. Ez hatalomvágy, önzés, féltékenység lett volna tőle, melyek megannyi ellenszenves tulajdonságok (láttuk ezeket I. és II. Rákóczi Györgyben) s amelyeknek gyakorlatilag is sokkal nagyobb hátrányuk lett volna a közre, mint a szerénység és vele mások támogatásának elfogadása. A hatalomhoz való túlzott ragaszkodás sokkal nagyobb korlátoltság lett volna V. Ferdinánd részéről, mint a szerénység s akkor ezt nem is érényei, hanem bűnei okozták volna.

Milyen szép, milyen megható, milyen emberi nagyság jele benne, hogy az 1848. december másodiki nagyfontosságú olmtüzi esemény után, mikor lemond a trónról és minden jogát és hatalmát átadja 18 éves unokaöccsének, Ferenc Józsefnek, nem szorítkozik csupán a hivatalos formaságokra, hanem most is olyan becsületes, nyílt közvetlenséggel viselkedik, mint István nádorral a 48-as magyar miniszterek előtt.

Ekkor atyai szeretettel ezt mondta a szinte gyermekfejjel nagy dolgokra vállalkozó fiatal embernek: „Sei brav: légy, fiam, jó!” Még felemelőbb és bizalmasabb, hogy ugyanekkor még azt is mondta neki: „Szívesen tettem”, vagyis, hogy nem szelíd kényszerből, hanem önként, sőt szívesen engedte át neki a hatalmat.

Így nem hülyék, hanem nagy lelkek szoktak viselkedni. Mert a hatalomhoz ragaszkodni, azt illetően féltékenynek lenni a hülyék is szoktak, sőt azok még jobban, mint az okosak.

De hogy mennyire volt V. Ferdinándban önérzet is, azt meg az mutatja, hogy mikor lemondása után egyik veszteség a másik után érte a családot és a birodalmat, akkor meg ez a megjegyzés tört ki belőle: Ezért kár volt lemondanom. Ennyit én is meg tudtam volna csinálni!

Akkor is tudott önálló lenni és sarkára állni, mikor megtiltotta, hogy a forradalmárokra lövessenek. Mikor azzal kezdtek neki érvelni, hogy ilyenkor az ilyesmi elkerülhetetlen, egyszerűen felpattant: „Bin ich Kaiser oder nicht?!” Én vagyok-e a császár vagy nem én vagyok az? És nem lehetett lövés. Ebben nem volt ugyan igaza, de mivel tilalma jóságból és szeretetből folyt, emiatt se kell sose szégyenkeznie, mert a jóság még akkor is szép és tiszteletre méltó, ha egyébként elhibázott, mert nem helyénvaló.

Még annak is megvan a maga jelentősége, hogy mindezt bécsi tájszólásban mondta, nem pedig irodalmi nyelven. Ellenségei természetesen ebben is szellemi szimplicitásának jelét látják. Pedig hát V. Ferdinánd sok nyelven tudott, egy nyelven affektálni azonban akármelyik falusi pesti cselédlány is könnyen megtanul. Nem mondhatott tehát „i”-t „ich” helyett és „nit”-et „nicht” helyett azért, mert még anyanyelvén is magas volt neki az irodalmi beszéd.

Mária Terézia se német birodalmi nyelven, hanem bécsi tájszólásban beszélt. Nála senki se tulajdonítja ezt együgyűségnek, mert hiszen mindenki elismeri, hogy nagy tehetség volt, hanem közvetlenségnek, természetességnek, igazi demokratikus érzületnek. Azért használta a bécsi tájszólást, mert nem akarta elkülöníteni magát attól a néptől, melynek körében élt; nem akart okosabbnak, többnek látszani náluk. Igen sokat lehet ebből következtetni, de mindenképpen jót. Nemcsak szerénység és igazi demokrácia (amelyet nem hirdetni kell, hanem élni), hanem közvetlenség, egyeneslelkűség és a színészség ellentéte is ez.

Pedig úgy látszik, hogy nemcsak V. Ferdinánd és Mária Terézia tulajdonsága volt ez, hanem ez is jellegzetes Habsburg-tulajdonság, mert hiszen V. Ferdinánd már Mária Terézia dédunokája volt, s láthatjuk, hogy benne is megvolt. De a legnagyobb, legtehetségesebb és leghatalmasabb Habsburg, V. Károly, akinek országában sose nyugodott le a nap, szintén arról volt nevezetes, hogy mivel gyermekkorát Németalföldön töltötte, még császár korában is és egész élete végéig holland tájszólással beszélte a német nyelvet. Róla már igazán senki se állíthatja, hogy azért beszélt így, mert szellemi kapacitását meghaladta, hogy tisztességesen megtanuljon németül, hanem azért, mert merő ellentéte volt annak, amit affektálásnak nevezünk; mert nem volt mesterkélty; mert szerette a közvetlenséget, a keresetlenséget, az egyszerűséget, s mert szívesen gondolt gyermekkorára és gyermekkori emlékeire; mert szerette a szülőföldjét.

S ez különösen szép azokban a Habsburgokban, akiknek birodalma nem nyugodott nemzetiségi alapokon. Ezzel is bebizonyították, hogy ők nem abban voltak ellene a nacionalizmusnak, amennyiben az szép és emberi, hanem csak túlzásaiban; annyiban, amennyiben magasabb, nála még nemesebb eszmékkel és elvekkel ellenkezett, például a felebaráti szeretettel, a nemzetek közötti békével, az Evangélium szellemével. Németek voltak a Habsburgok, de sokkal inkább voltak emberek és keresztények, mint németek. Németek csak annyiban voltak, amennyiben az emberiséggel, a kereszténységgel és az igazsággal, más nemzetek jogaival vagy önérzetével nem ellenkezett.

Micsoda történelmi analfabetizmus a Habsburgokra magyarellenességet, sőt németesítést belemagyarázni, mikor maga Mária Terézia is csak köznapi, azt mondhatnám: konyhai használatra tartotta csak érdemesnek a német nyelvet, de mindenkivel, még a gyermekeivel is franciául levelezett? S mikor ugyanekkor a porosz és protestáns Nagy Frigyes, a német világhatalom szimbóluma, még jobban lenézte és lekicsinyelte a német nyelvet s egyedül csak a franciát használta? Mikor író volt, sőt nagyon sokat írt, de szintén mindig csak franciául? Vajon ez is azért történt, mert szerette volna Poroszországot elfranciásítani?

A bécsiek V. Ferdinánd mondását, mint rá jellemzőt is szokták idézgetni: „Auf meine Ungarn lass i nit schiessen” (a magyarjaimra nem engedek löni). Látjuk tehát, hogy a bécsiek azt gondolták róla, hogy a magyarokat jobban szereti, mint őket. Jellemző azonban, hogy nekünk az a Habsburg, aki ha lázongunk, ránk lövet: zsarnok. Amelyik nem lövet ránk még akkor se, ha lázongunk, az hülye. Azt gyűlöljük, ezt lenézzük.



Érdekes, hogy V. Ferdinánd, ez az egész életében beteg ember, 83. évében volt már, mikor végre Prágában, ahová lemondása után vonult és ahol egész hosszú élete folyamán a jótékonyág angyala volt, 1875-ben elhunyt. Akkor is meglelt ember volt már, mikor trónra került: 42 éves.

A felesége Mária Anna volt, I. Viktor Emánuel leánya, tehát a Savoyai házból származott. Ő is igazi eszményi Habsburg-feleség volt, aki életét egyedül férje ápolásának, testi és lelki támogatásának szentelte. Vallásos, nemes, önzetlen mindhalálig. Például elsősorban tőle függött, hogy férje lemondjon-e trónjáról vagy ne, s ő is a lemondást választotta. Igazán nagy okosság s még inkább önzetlenség jele, mert hiszen ő nem volt beteg, sem „hülye”, mint a férje, s a hatalom, a szuverénség olyan édes dolog, amelyről nehéz lemondani, kivált annak, aki már megízlelte s tapasztalat szerint ezt nők még kevésbé tudják megtenni, mint férfiak.

Bizonyára férje betegségének következménye, hogy gyerekük sose volt. Mária Anna még sokkal tovább élt, mint férje, s mikor Rudolf trónörökös fiatal házasa korában feleségével, Stefániával, egy ideig Prágában lakott, az öreg volt császárné még akkor is ott élt imádságban és jótékonyágban töltve napjait.

V. Ferdinándnak ez a természetes jósága, nemes lelkűsége, egyenessége és az, hogy ez a Habsburg-királyaink körében ugyancsak nem kivétel, hanem úgyszólván olyan szabály, mely még kivételt is alig tűr, önkéntelenül is eszünkbe juttatja, mennyire mások voltak magyar ellenfeleik, azok, akiket mi magyar nemzeti hőskökké tettünk meg. Ezek közt még a legbiblia-sabb és pozitív értelemben véve is még a legvallásosabb volt I. Rákóczi György. Mégis nem én, hanem a kálvinista és iránta igazi kálvinista jóakarattal író Szilágyi Sándor is az egyik álnokságot a másik után közli róla, mint annak idején ezt részletesen volt alkalmunk tapasztalni.

Szilágyitól tudjuk meg, hogy mikor kisebbik, de kedvesebb fiát, Zsigmondot, a székelyek kapitányává akarja tenni, noha a kinevezés az ő hatáskörébe tartozott, nem nevezte ki maga, hanem gondoskodott róla, hogy három tekintélyes erdélyi főúr: Kornis Zsigmond, Kassai István és Kemény János (mivel a Kornisok katolikusok voltak, láthatjuk, hogy még arról is gondoskodott, hogy a katolikusok is képviselve legyenek köztük) képében maga az ország kérje tőle ezt a kinevezést, mint az ország általános óhaját, s ő aztán csak ezt az óhajt teljesítette kegyesen. Nem akarta ugyanis, hogy valaki még azt higgye, hogy nála protekciós rendszer van, s mintha talán ő akarná a fiát az ország, illetve a székelyek nyakára tukmálni. (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 54. o.) Pedig hát mennyire ő akarta. Ő ugyanis nem volt „hülye”, mint V. Ferdinánd s nála a szavak nem mindig azt fejezték ki, amit gondolt.

Ugyancsak Szilágyitól tudjuk meg, hogy mikor a Habsburg-király Eörsit követül küldte hozzá, hogy engedélyt kérje, hogy a király Erdélyben katonát toborozhasson (világos, hogy azért kérte ezt tőle, mert akkoriban jóban voltak egymással), az engedélyt természetesen mégis megtagadta, de „annál szívesebben bántak vele” (Szilágyi ugyanott).

Aztán a Habsburg magyar király fegyveres megtámadása előtt, mikor protestáns nyugati szövetségeseivel már mindent elintéztett és minden szerződést aláírt s végül az erdélyi országgyűlést is összehívta, hogy annak beleegyezését és támogatását is kikérje, annyira „szabad” országként bánt ezzel az Erdéllyel és annyira „megtartotta” alkotmányát, hogy az országgyűlés elé terjesztett fejedelmi propositiók [indítványok] között még csak szó se volt arról, amiért a gyűlést összehívta, azaz a magyar király megtámadásáról, de viszont már javában folyt ott az országgyűlés alatt is katonáinak gyülekezése és a hadak „mustrája”. Vajon mindez nem ellenkezett-e az erdélyi alkotmánnyal, az erdélyi rendek szabadságával és azzal az esküvel, melyet Rákóczi György fejedelemmé választásakor letett? Mi lehet az oka, hogy ezen mi mégsem botránkozunk meg s erről az esküszegésről a magyar közvélemény mit sem tud, ezt történelmünk nem tanítja?

Végül aztán a jó Rákóczi György úgy intézte el a kényes dolgot, hogy egyszer csak közölte az országgyűléssel, hogy a császár elrendelte az ő megtámadását. Erre aztán a hadviselés, mint önvédelem, elhatározatotott (Szilágyi, 59. o.). Az igazság az, hogy a császárnak épp

akkor annyi ellensége volt s miattuk olyan nagy bajban volt, hogy még ha örült lett volna, akkor se rendelkezhetett volna el Rákóczi megtámadását, mert ép ésszel nem szerzhetett volna magának készakarva eggyel több ellenséget. A Habsburgok egész 400 éves magyar uralma alatt sose volt számukra annyira lehetetlen, hogy ők Erdélyt „megtámadják”, mint éppen ekkor.

De az eset azt is jellemzően mutatja magyar részről, mennyire nem volt önkéntes ez a „szabadságharc” és mennyire nem az osztrák önkény és elnyomás elleni elkeseredésből tört ki, mint ezt nálunk „hazafiásan” tanítják. Ha így lett volna, akkor nem kellett volna Rákóczi Györgynek először eltitkolnia az erdélyiek előtt, miért hívta össze az országgyűlést, különösen pedig nem kellett volna azt hazudnia, hogy a császár támadta meg őt. A császár őt ekkor nemcsak meg nem támadta, hanem ha szóba állt volna vele (ti. Rákóczi a császárral), a császár a bőréből ugrott volna ki örömeiben s minden elképzelhető engedményre hajlandó lett volna, csakhogy a fegyveres fellépéstől visszatartsa.

Ugyancsak Szilágyi az, akitől megtudhatjuk, hogy mikor támadása után megegyezett III. Ferdinánddal a linzi béke rá és felekezetére annyira előnyös pontjaiban, akkor is utána még hetekig várt a béke ratifikálásával, arra gondolva, hogy hátha közben a hadi helyzetben még valami fordulat történik a javára s akkor szabad keze legyen arra, hogy ezt a fordulatot felhasználhassa a maga javára. Ezt se szokták tenni becsületes szerződők. Aztán meg, hogy mikor már rég megállapodott Ferdinánddal, hogy abbahagyja a harcot és békét köt, protestáns szövetségesének, Torstensonnak, még akkor is azt mondta, hogy mivel a császár úgyse fogja megtartani a vele megkötött békét (!), ő a hadait még három hónapig együtt tartja s bizonyos feltételekkel kész újra fegyvert ragadni. (Szilágyi, 78. o.)

Rákóczi tehát egész nyíltan kijelentette, hogy azt, amit aláírt, csak akkor tartja meg, ha a meg nem tartás nem lesz rá nézve még előnyösebb, mint a megtartás. De ugyanez a Rákóczi György protestáns szövetségeseihez még álnokabb és önzőbb volt, mint a katolikus császárhoz, mert a császár becsapását a béke aláírása után csak tervezte, de végre nem hajtotta, de Torstensont és általában protestáns szövetségeseit tényleg cserbenhagyta, mihelyt a maga érdekeit biztosította.

Szilágyi Rákóczi kisebbik fiáról, Zsigmondról, valóságos dicshimnuszokat zeng s mind tehetségében, mint jellemében a protestáns Rákócziak közt kétségtelenül a legértékesebbnek tartja. Mégis még róla is kénytelen megállapítani még ő is, hogy „volt némi kérkednivágyás is” benne (53. o.); úgyszintén azt is, hogy „néha egyik-másik öreg híve iránt kíméletlen volt”. (122. o.)

Láthatjuk tehát, hogy még ez az ideális ifjú Rákóczi Zsigmond is micsoda messze állt V. Ferdinándtól, sőt az átlag Habsburgoktól is. I., II., III., IV. Ferdinándban, I. Lipótban, Mária Teréziában, I. Ferencben, V. Ferdinándban, IV. Károlyban, sőt még Ferenc Józsefben is ki állapított meg valaha „némi kérkednivágyást”, s még inkább öreg híveik iránti kíméletlenséget? Pedig ez ugyancsak ellenszenves tulajdonság, mert hálátlanság, hiszen hívek ellenében nyilvánult meg. Elbizakodott is, mert fiatalember részéről nyilvánult meg ősz hajú emberekkel szemben, akik a család szolgálatában becsületben és hűségben öszültek meg.

Ha azonban milderre válaszul azt kapjuk, hogy ezek a tehetséges emberek hibái szoktak lenni, s hogy a Habsburgok hibái közé nem tartozott a kérkedés is, annak tehetségtelenségük volt az oka, ezt tehát már csak azért se számíthatjuk „érdemeik” közé, mert éppen elég bajunk lett nekünk enélkül is az ő tehetségtelenségük miatt, azt feleljük, hogy úgy emlékszünk, mintha most egyenességről, jólelkűségről és becsületről volna szó, nem pedig tehetségről. De egyébként is a mi kuruckodásunk nem a Habsburgok tehetségtelenségére haragszik, mert hiszen ennek a felkelősdinek éppen az ő tehetetlenségükből volt a legtöbb haszna.

Ha a Habsburgok nem lettek volna annyira „tehetségtelenek” (értsd: becsületesek), szabadságharcaiink még annyi eredményt se értek volna el, mint amennyit elértek, sőt ki se törtek volna, mert csírájában elfojtották volna őket. Akkor mi nem is tartottuk volna érdemesnek kuruckodni. A nyilasok vagy a kommunisták alatt például nem tartottuk érdemesnek kuruc-

codni. Pedig hát bizonyára mindenki egyetért azzal a megállapításunkkal, hogy a nyilasok és a kommunisták nem annyira tehetségesen kormányoztak bennünket, mint inkább gátlástalanul és mindenre képesen és emiatt nem volt érdemes velük szembe is kuruckodni.

Kétségtelen, hogy mi a Habsburgokat gyűlöltük és gyűlöljük, sőt ádázan gyűlöltük. A tehetségtelen embert azonban nem gyűlölni, hanem sajnálni és lesajnálani szokás. Mi az oka tehát, hogy nem csak sajnáltuk őket? Aztán ha a Rákócziak annyira tehetségesek, a Habsburgok pedig annyira tehetségtelenek voltak, mi az oka, hogy ezek a tehetséges Rákócziak még Erdély trónját se tudták megtartani, hanem azt már Rákóczi György fiában, tehát az első nemzedékben elvesztették, a „tehetségtelen” s annak az I. Ferdinándnak, aki megszerezte, nemcsak a fia, hanem az ükunokája is még magyar király volt s még azt az Erdélyt is vissza tudták maguknak szerezni, melyet ideiglenesen – de akkor is csak a mi törökkel való lelkiismeretlen, azaz „tehetséges” cimborálásunk miatt – egyelőre elvesztettek, sőt még a fajok és népek tömkelegéből álló és egész Európában elszórt birodalmukat is és még azt a német-római császári koronát is, melyet nem is lehetett örökölni, hanem minden egyes alkalommal választás útján kellett megszerezni, hosszú évszázadokon át meg tudták tartani?

Ez a bámulatos teljesítmény bizonyára nem a Habsburgok tehetségtelenségét hirdeti, az a siralmas teljesítményhiány pedig bizonyára nem a Rákócziak tehetségét. Ha pedig mégis kirtartunk amellet, hogy a Rákócziak tehetségesebbek voltak, mint a Habsburgok, akkor meg azt kell mindenképpen megállapítanunk, hogy a becsület és a jószág még a politikában is többet ér és hasznosabb, mint az álnok utakon járó tehetség, tehát a becsületet közel se szabad annyira lebecsülni az állítólagos tehetséggel szemben, még a politika terén se.

Ha pedig az eddig mondottakkal ellentétben azt halljuk, hogy a Habsburgok is épp oly álnokok voltak, mint a Rákócziak, vagy még sokkal jobban, hiszen bűneikkel tele van a történelem, azt feleljük, hogy igen, az ő álnokságukról is hallunk időnként, hisz ennek teljes elkerülése a politikában szinte teljes lehetetlenség. Olyan igénnyel tehát józan eszű ember nem léphet fel, hogy egy uralkodóház 400 éves történelmében semmi álnoksággal, semmi ravasz-sággal ne találkozzék. Józan ésszel csak arról lehet tehát szó, hol kevesebb és hol több; hol rendszer, hol pedig csak kivétel az álnokság és az erkölcsi gátlástalanság.

Ha azonban a kérdést így tesszük fel (pedig csak így lehet feltenni), akkor egészen kétségtelen, hogy a Habsburgok politikájának jellegzetessége a becsületesség és még a politikában felhasznált eszközöknek is erkölcsi szempontok szerint való mérlegelése. Ettől ők sokkal kevésbé tértek el, mint más, a történelmet irányító tényezők, s mikor eltértek, sose ők voltak a kezdeményezők, hanem szövetségeseik, legfeljebb talán minisztereik, ezek unszolására csak hosszas ellenállás után, kellenlenül és szégyenüket hangsúlyozva engedtek néha, mint például Mária Terézia Lengyelország felosztásában.

A Habsburgok titkos tanácsában is hangzottak el álnok vagy becsútelon indítványok. Ez érthető is, hiszen a reneszánsz után és a hitújítással egyidejűleg kezdenek a Habsburgok nálunk szerepelni, később pedig a „felvilágosultság” istentelenségének kora mételyezte meg az ő minisztereiket is. (Még Lipót tanácsosai közt is voltak volt protestánsok, Mária Teréziái között pedig még voltak volt zsidók is, sőt már II. Ferdinánd lelkiismeretlen hadvezére, Wallenstein is protestánsnak született.) Mivel a titkos tanács üléseinek jegyzőkönyvei megmaradtak, ezek ismertetése közben mutatnak rá a Habsburgok magyar és nem magyar ellenségei nagy diadallal egyes ott elhangzott lelkiismeretlen és a keresztény erkölcs tan törvényeivel ellenkező indítványokra. Azt aztán természetesen nem emelik ki s azért az olvasó legtöbbször észre se veszi, hogy az elnöklő császár ezeket sose fogadta el s így határozat nem lett az indítványból.

Például még azt is ajánlották I. Lipótnak, hogy Thökölyt orgyilkossal tétesse el láb alól. Ezt erkölcsi szempontból nem is lehetett volna kifogásolni, mert hiszen Thököly kétségtelenül Lipót alattvalója volt, tehát Lipótnak joga volt halálra ítélni s az uralkodók akkor még korlátlan hatalmúak voltak. Az is kétségtelen, hogy Thököly a halált Lipóttól meg is érde-



melte volna, mert hiszen azon nem lehet vitatkozni, hogy valóban lázadó és felségsértő volt, sőt a törökkel nyíltan cimborált. Hát még a császárt hányszor csapta be s hányszor kellett az udvarnak meggyőződnie arról, hogy tárgyalni nem érdemes vele, mert se becsülete, se lelkiismerete nincs!

Lipót azzal a megokolással utasította vissza az ajánlatot, hogy éppen azért, mert tudja, hogy Thököly tele van bűnökkel, nem foszthatja meg a megtérés lehetőségétől. Akit ugyanis meggyilkolnak, azt váratlanul éri a halál, ezért nem tud rá elkészülni, s így, ha bűnös, elkárhozik. Lipót nem tudta a lelkére venni, hogy Thököly miatta kárhozzék el. Egész birodalma nem ért meg neki annyit, mint egy ember örök üdvössége, mert az (épp úgy, mint a pokol kárhozata), örökké tart. A földi hatalom mulandó dolog, nincs tehát akkora érték, még ha jóra használja is valaki ezt a hatalmat, mint egy lélek értéke, aki hallhatatlan. Ha Thököly ágyban, párnák közt hal meg, módja lesz elkészülni a halálra és bűneit megbánni, tehát még üdvözülhet, s Lipót úgy érezte, hogy ő nem foszthatja meg ettől a lehetőségtől még akkor se, ha birodalma és családja jövője függ tőle.

Thököly – láttuk már – valóban ágyban, párnák közt halt meg, de meg mégse tért. Sőt, mivel a pápa, külsőleg már megtörtént megtérése ellenére se eszközölte ki neki, hogy Európába visszatérhessen, a halálos ágyát egyenesen arra használta fel, hogy kijelentette, hogy mint protestáns akar meghalni, mert katolikussá léte nem őszintén történt. Egyébként azonban se végrendelete, se halálos ágyán való viselkedése nem mutatja, hogy valami nagy bűnösnek tartotta volna magát, sőt még akkor is azzal érvelt, hogy ő a katolikus vallásra való áttérésével, illetve át nem térésével se vétkezett.

Ő, mondta, feltétellel tért át, s mivel a feltételt nem teljesítették, jogosan cselekszik, mikor ezt az áttérést most érvénytelennek mondja. Az szegénynek még csak eszébe se jutott, hogy feltétellel, azaz viszonzószolgálat fejében ősei vallását, illetve az igaz vallást elhagyni becstelenség, sőt borzalmas bűn, s ha ő csakugyan annyira hitt a protestantizmus igazságában, akkor ő igen nagyot vétkezett, mikor a pápának azt az ajánlatot tette, sőt az áttérést még a pápa ígérete, sőt válasza nélkül is végrehajtotta. Akkor neki, legalább ezt az álnok vagy önző áttérést kellett volna szívből megbánnia, s miatta magát bűnösnek vallania. Ennek azonban se Thököly végrendeletében, se halálos ágyán való viselkedésében semmi nyoma.

Ilyen embernek üdvösségéért kockáztatta tehát Lipót egész birodalmát. Ez azonban annál jobban bizonyítja jóságát, mert valóban még egy ilyen ember lelke is nagyobb érték és fontosabb, mint a föld minden gazdagsága és dicsősége, mely mulandó, de a lélek nem, tehát Thököly lelke sem.

Se szeri, se száma az eseteknek, mikor a Habsburg-király környezetének machiavellista tanácsait elutasította. (Ferenc József is mindig.) Most láttuk, hogy V. Ferdinánd, noha mindenki úgy tudta, hogy nincs önálló akarata, tanácsosai ellenére se engedett lövetni se magyarjaira, se a bécsi csócselékre, pedig ekkor ez a tanács éppen nem volt se erkölcstelen, se tilos, hanem szükségszerű és ezért uralkodói kötelesség.

I. Lipót is még annak ellenére is örömmel látta Báthory Zsófiának és az akkor 16 éves I. Rákóczi Ferencnek a katolikus Egyházba való visszatérését, mikor tanácsosai ezt jobbnak látták volna megakadályozni, mert attól féltek, hogy ezzel a Rákóczi-családnak nőni fog a lehetősége arra, hogy a magyar koronát megszerezhesse. Lipótnak az, hogy egy Rákóczi megtérjen, örvedetesebb dolog volt, semhogy ezt meg tudta volna akadályozni azért, mert politikailag számára esetleg igen nagy kellemetlenséggel járhatott s esetleg családja magyar koronájába kerülhetett.

A megtérés után Báthory Zsófia nagy katolikus meggyőződése s ebből folyó ellenreformációja azon az akkor még tiszta protestáns vidéken a protestánsok dacos elkeseredése miatt olyan sok bajt okozott a bécsi kormánynak, hogy Lipót tanácsosai ekkor is hasznosabbnak tartották volna, ha Báthory Zsófia felhagy katolikuspártolásával. Lipótnak azonban ebben is előbbre való volt vallási meggyőződése és az igaz hit támogatása, mint a politikai tekintet,

úgyhogy Chigi pápai államtitkár külön meg is dicsérte érte, mint olyan uralkodót, akinek a hit érdeke előbbre való, mint a politikai tekintet s az Egyház érdekében kellemetlenségek vállalására is hajlandó.

Még Mária Teréziának Lengyelország felosztása idején való viselkedése is tételünket bizonyítja. Az ugyanis, hogy a történetírók nem Katalin cárnőn vagy Nagy Frigyesen botránkoznak, akik Lengyelország felosztását kitervelték és végrehajtották, hanem csak azon a Mária Terézián, aki megbotránkozott a dolgon s őszintén ellene volt ugyan, de végül, mivel látta, hogy megakadályozni úgyse tudja s legfeljebb azt éri el, hogy minden katolikus lengyel görögkeleti, illetve protestáns elnyomás alá kerül s így nemcsak lengyeliségük, hanem még katolicizmusuk is kárát látja, végül kellestlenül és hangsúlyozva, hogy arca pirulásával teszi, mégis elfogadta a neki juttatott részt, csak annak bizonyítéka, hogy a történelem egy Habsburgtól sokkal többet vár, mint egy cártól vagy egy protestáns Hohenzollerntől, s annak a bűnnek, amit azokban természetesnek tart, tőlük még egy századrészt is zokon veszi.

A Habsburgokkal a történetírás úgy bánik, mint a közvélemény a papokkal. Tőlük még azt is (például csokolódzás vagy enyhébb ittasságot) megbotránkozással fogadja, amit másokban, sőt önmagában is megbocsáthatónak, sőt természetesnek tart. Hogy aztán ezt a szigorú erkölcsi mértéket se a papok, se a Habsburgok nem ütik meg kivétel nélkül minden esetben, az csak természetes. De az is csak természetes, hogy magának, ennek a szigorú erkölcsi mértéknek alkalmazása rájuk rendkívül hízelgő s tulajdonképpen a legnagyobb megbecsülés jele.

Az is jellemző, s egyúttal azt is mutatja, kik a Habsburgok ellenségei és miért, hogy egy osztrák Habsburg-ellenség, Tschuppik, „Franz Joseph I. Der Untergang eines Reiches” című művében végtelenül megbotránkozik Ferenc József ezen kijelentésén: „Ha már a monarchiának tönkre kell mennie, akkor legalább menjen tönkre becsülettel”.

Ebből Tschuppik nem Ferenc József és általában a Habsburgok erkölcsi alapját s azt a tiszteletreméltó tulajdonságot látja és becsüli, hogy számukra a becsület előbbre való volt, mint a családi érték, hanem azt, hogy Ferenc József ellene volt a kor kívánalmainak, birodalmát pedig egyszerűen családjá magántulajdonának tekintette.

Ez a vallástalan osztrák tehát egyenesen a korral való haladás feltételének tekintette, hogy erkölcsi szempontok csak magánügyeinkben vezessenek bennünket. Neki az, hogy Ferenc Józsefet birodalma kormányzásában, a külpolitikában s háborúk indításában vagy nem indításában is erkölcsi szempontok vezették, egyedül csak annak a bizonyítéka volt, hogy Ferenc József azt hitte, hogy ő a monarchiával épp úgy rendelkezik s épp úgy az övé, mint ahogyan a magáénak tekinti egy birtokos az uradalmát.

Ferenc Józsefben tehát ez szerinte hiba volt és az alattvalók milliói elleni véték. Szerinte ez középkori felfogás volt, de nem a „vakbuzgóság”, hanem a feudális gondolkodás miatt. Tschuppik tehát még el se tudja képzelni, hogy a XX. században egy művelt ember meggyőződésből is ragaszkodhassék vallási és erkölcsi elvekhez olyan értelemben, hogy azok még a nemzeti érdekeknél is előbbre valók, s ha ezt valaki mégis megteszi, nem azért teszi, mert hisz is ezekben az erkölcsi elvekben: Istenben, aki megszabta őket és az örök üdvösségben és kárhózatban, ami megtartásukért vagy megszegésükért jár, hanem mert olyan ódon, középkori gondolkodású, hogy azt hiszi, hogy az ország, melyet kormányoz, az övé s így alattvalóit fel is áldozhatja a maga becsülete, rögeszméi vagy bogarai kedvéért.

A modern pogányság szerint tehát külön van magánerkölcs és van külön birodalmi és politikai erkölcs (mint Hitler számára is így volt, hogy Sztálinékról ne is beszéljünk), illetve erkölcs csak az előbbi értelemben véve létezik. Akinek a politikában is erkölcs van, az nemcsak szánandó sötétenc a XX. század világossága közepette, hanem önző gonosztevő is egyúttal, aki azt akarja, hogy a milliók sorsa az ő elavult felfogásától függjön, nem pedig ő alkalmazkodik a milliók érdekeihez. Becsület alapján állva kormányozni nem becsület, hanem korlátoltság, sőt örültség, egyúttal önző merénylet az alattvalók millióinak jóléte ellen.

De ezek az emberek még a magánéletben se túrik a megváltozhatatlan, tehát komolynak egyedül tekinthető keresztény erkölcsös életfelfogást, s nemcsak a milliós közösségek, hanem még egy-egy ember érdekeit is előbbre valóknak tartják az erkölcsi szabályoknál. Egy angol (protestáns) bíró például már évtizedekkel ezelőtt is azért mondott ki egy házassági elválást az asszony hibájából, mert „erkölcsi érzékének hiányát” – mondta az ítélet megokolása – az is bizonyítja, hogy noha a férjének csak ennyi meg ennyi font a fizetése, mégis már négy gyermeket hozott a világra.

\* \* \*

Miközben V. Ferdinánd jámbor jószágáról írok, került kezembe a Miskolci Almanach és benne Abonyi Lajosnak „Bizony kifogytunk ebből, Jónás” című elbeszélése, amelyben a szerző az egyik szereplőről azt mondja, hogy a kecskeméti törvényszéknek egyik alügyésze volt a Bach-korszakot követő időkben és „vezeték- és keresztnevével egyetemben druszája volt egy szerelmeskedéseiről híres királyunknak”. Mivel a magyar közvélemény a mi főhercegeinket tartotta szerelmeskedéseikről híreseknak, nem gondolhattam másra, mint Habsburg királyra, s mivel éppen szakmámba vág a dolog, kíváncsian találgattam, vajon kire célozhat itt a szerző.

Hamarosan megállapítottam, hogy nekünk ilyen, a „szerelmeskedéseiről híres” királyunk egyáltalán nem is volt, s így Abonyi állítását a szokott Habsburg-ellenes rágalmak közé könyveltem el.

Más királyunkra nem gondolhattam ugyanis, mint csak II. Lipótra, aki – mint láttuk – ugyancsak tele volt ugyan szerelmeskedésekkel, de a magyar közvélemény – a rendestől eltérően – effajta bűneiről semmit se tud. De II. Lipót különben is csak egy jó évig volt királyunk, előtte pedig toscanai nagyherceg volt. Hogy azonban mi botrányos szerelmeskedéseiről nem tudtunk, annak nem annyira az a túl rövid idő az oka, amíg királyunk volt, hanem főként az, hogy II. Lipót feltűnően „felvilágosult”, a papokat lebecsülő, szabad felfogású ember volt, s többek közt a magyar protestantizmust is ő egyenjogúsította először a katolicizmussal. Semmi ok se volt tehát arra, hogy a magyar közvélemény vagy történetírás ellenszenvvel nézze s így nem felvilágosultságáról, hanem szerelmeskedéseiről legyen nálunk híres. Ő tehát nem lehetett az a „szerelmeskedéseiről híres királyunk”, akire Abonyi céloz. De azt se tudjuk elképzelni, hogy viselhette volna éppen az ő nevét, mégpedig vezeték- és keresztnevét egyaránt az a kecskeméti alügyész.

Ha nem II. Lipótról van szó, akkor elsősorban I. József jöhetne tekintetbe, akinek szintén voltak szerelmei, többek közt – mint láttuk – a mi Pálffy Jánosunk lánya. Ámde ő is mindössze csak hat hónapig volt magyar király, s szerelmeskedéseit egyébként is annyira diszkrétül bonyolította le, hogy a magyar közvélemény ezekről is alig tud. De nála se volt ok, hogy magánügyeit rosszindulattal nézzük, mert – különösen atyjához, I. Lipóthoz viszonyítva – ő se örökölte a Habsburgok katolikus „vakbuzgóságát”. Nálunk egyenesen örültek szerelmi viszonyainak, mert hiszen annak bizonyítékai voltak, hogy nem olyan „bigott”, mint apja.

Utolsó Habsburg-királyunkat, IV. Károlyt, egészen rövid uralkodása ellenére nálunk szintén igen sokat pletykázták Gombaszögi Fridával.

E pletykák forrása azonban egyedül a rosszmájúság volt s vele szemben a magyar közvélemény azért volt rosszmájú, mert IV. Károly már határozottan „bigott” volt. Hát még a felesége, Zita királyné! Azonban Abonyi már csak azért se gondolhatott rá, mert hiszen akkor, mikor Abonyi a szóban forgó cikkét írta, még nem is sejtette senki, hogy IV. Károly nevű királya is lesz majd a magyarnak, s azt egy színésznővel fogják majd nálunk – teljesen alaptalanul és rágalmozóan – pletykázni.

De Ferenc József-re és Schratt Katalinra se gondolhatott Abonyi, mert mikor ő írt, még Schratt Katalin se szerepelt, Schratt csak Ferenc József hosszú élete utolsó évtizedeiben kezd megjelenni. De Ferenc Józsefet egyenesen úgy emlegetni, mint „szerelmeskedéseiről híres

királyunkat”, mely még Schratt Katalin feltűnése után is kissé sok lenne a jóból. Míg azonban I. Józsefre és IV. Károlyra a vezeték- és keresztnév egyaránt való egyezésének hangsúlyozása miatt se gondolhattunk, e tekintetben Ferenc József már tekintetbe jöhetne, mert Ferenc József nevű magyar egyének lehettek, voltak, és vannak is, például egy erdélyi unitárius püspök is viselte ezt a nevet.

Láttuk, hogy Habsburg-királyaink közül még csak III. Károlyról és II. Józsefről tudjuk, hogy voltak nők, akiknek társaságában szívesen időztek. Az effajta érintkezéseiket azonban alig nevezhetjük „szerelmeskedéseknek”. Még kevésbé mondhatja valaki azt, hogy ez a két királyunk ezekről volt „híres”. Az idegbeteg és agglegény Rudolfnak – láttuk – szintén voltak még törvénytelen gyermekei is (idegbeteg emberről lévén szó, még örvendetes, hogy csak ezek voltak, nem pedig perverzításai, mint például Báthory Zsigmondnak) – hogy Báthory Erzsébetről ne is szóljunk –, vagy VIII. Edvárdnak, a lemondott angol királynak is volt. (Sőt ezt még VII. Edvárdról, a le nem mondott angol királyról is szívtében beszéltek.) Láttuk azonban, hogy Rudolfnak még ezek a szerelmi viszonyai is csak futólagosak voltak s egészen egyszerű személyekre vonatkoztak. Szerelmeskedéseivel kapcsolatos hírességről tehát vele kapcsolatban se lehet szó. A későbbi Rudolf, a trónörökös, már csakugyan híres, sőt hírhedt volt szerelmeskedéseiről, ő azonban nem volt királyunk, tehát Abonyi rá se célozhatott.

A többi Habsburg: I., II., III. és IV. Ferdinánd (akik közül még a legkevésbé jámborról, III. Ferdinándról is csak azt a kifogást tudja felhozni Lippay, az esztergomi érsek, hogy csak az a baja, hogy túl jámbor), aztán Miksa, II. Mátyás, I. Lipót, Mária Terézia (aki nem királyunk, hanem királynőnk volt, Abonyi megjegyzése tehát már csak emiatt se vonatkozhatott rá), I. Ferenc vagy V. Ferdinánd személyével kapcsolatban viszont majdnem olyan képtelenség szerelmeskedésekről, sőt velük kapcsolatban való hírességről beszélni, mint azt mondani, hogy Napóleon hadvezéri antitalentum volt.

Csak miután erre a nemleges eredményre jutottam, jutott eszembe, hogy hiszen Magyarország nemcsak 1526 óta van s nemcsak Habsburg-királyai voltak a magyarnak. Mikor aztán a szerelmeskedésekről való hírességre való kutatásaimat kiterjesztettem a vegyes házból származó királyainkra is, tehát mihelyt magyar királyokról ugyan, de nem Habsburgokról lett szó, csak akkor láttam, hogy milyen sok szerelmeskedő királyunk volt nekünk. A vegyes házból származó királyaink ugyanis majdnem mind tilosan is szerelmeskedtek. Róbert Károly közismert (de csak a szakemberek előtt, a közvélemény erről se tud) és hírhedt ledér életéről és számtalan szerelmi viszonyáról, Zsigmond talán még nála is jobban, az igazságos Mátyás pedig Corvin János képében még maradandó bizonyítékot is hagyott ránk nemi bűneiről, annak ellenére, hogy kétszer is házasodott.

Nagy Lajos tiszta erkölcsű volt ugyan, de azért még ő is olyan gyarló volt e tekintetben, hogy esküvőjét, hogy baj ne legyen, sűrűn, sűrűn, a kitűzött idő előtt kellett megtartani. Jellemző, hogy még a jámbor dobzse Ulászló is elhálta Mátyás özvegyével, Beatricével azt a házasságot, melyet csak színleg kötött vele, tehát nem lett volna szabad elhálnia. Fia, II. Lajos pedig, noha már gyermekkorában elpusztult, mégis sokat botránkoztatta már az udvar és Buda népét nyilvános meztelen hancúrozásaival. I. Ulászló szerelmeskedéseiről ugyan nem tudunk, de ő húsz éven alul volt még, mikor már elpusztult a várnai csatában, uralkodása is igen rövid volt, hisz meg se melegeghetett a trónon. Semmi jelentőséggel nem bír tehát, ha szerelmeskedéseiről nem tudunk. Jellemző azonban, hogy míg II. Ulászló még a trón kedvéért se volt hajlandó elvenni Mátyás özvegyét, noha tudjuk róla, hogy szép volt (s ezért vétkezni hajlandó is volt vele), addig I. Ulászló szívesen elvette volna I. Albert özvegyét (csak az nem volt hajlandó hozzámenni), noha az ő szépségéről nem tudunk.

Bizonyára az se véletlen, hogy még vegyes házból származó királyaink közt is az, aki teljesen feddhetetlen erkölcsű volt, noha felnőtt férfi volt már, mire meghalt, I. Albert, megint csak Habsburg volt: az első ebből a családból, aki a magyar trónra került. Az ő erkölcsének és jellemének dicséretében mind a külföldi, mint a magyar történetírók egyetértenek.

A fia, V. László, a második Habsburg a magyar trónon. Róla annyit tudunk, hogy nagybátyja, Cillei Ulrik, mesterségesen akarta megrontani, hogy elfajuljon s így helyette majd ő uralkodhassék. Festményünk is van róla, amint sóvár, illetve unott szemekkel nézi a bajadérokat [indiai táncosnőket]. Szerelmeiről mégse tudunk, hiszen ő is gyerek volt, mikor már meghalt. De úgy látszik, Cilleinek se sikerült volna elrontania akkor se, ha nem halt volna meg korán, mert hiszen vőlegény volt már, mikor meghalt. (Ami Hunyadi László kivégzését és vele kapcsolatos esküszegését illeti, tizenharmadik, utolsó kötetünkben majd azt is megtárgyaljuk.)

Ha még tovább megyünk vissza a múltba és az Árpádokra is kiterjesztjük vizsgálódásainkat, megtudjuk, hogy még az utolsó Árpádnak, az egyébként oly jámbornak látszó s kétszer is házasodott III. Endrének volt ugyan felesége (Habsburgi Ágnes), utódai azonban mégse voltak. Törvénytelen fia azonban neki is volt. Pedig szegénynek egész uralkodása a trónkövetelőkkel való küzdelmekből állt, s így az ember azt gondolná, hogy szerelmeskedésekhez nem is lehetett kedve. Sokat szerelmeskedett aztán II. és V. István és II. Endre is.

Végül azt, akire Abonyi céloz, szintén a dicső Árpádok soraiban találjuk meg Kun László személyében. Ő csakugyan híres volt kun menyecskékkel való szerelmeskedéseiről. Hiszen még halálát is eközben vagy emiatt lelte. Ő tehát az a „szerelmeskedéseiről híres királyunk”. Hogy Abonyi őrá gondolt, azt az is bizonyítja, hogy azt a kecskeméti alügyészt úgy is emlegeti, mint „Laci barátomat”. Világos tehát, hogy kecskeméti alügyész „druszája” senki más nem lehetett, mint a Petőfitől is megénekelt Kun László, Árpád apánk egyenes lezármozottja.

A Habsburgoknak mindenesetre becsületükre válik, hogy 700 évre és az Árpádokig kell visszamennünk királyaink sorában, míg végre rátalálunk arra a királyunkra, aki „szerelmeskedéseiről” volt „híres”.



# Wesselényi Miklós (1796-1850)

## A Wesselényi-család és az öreg Wesselényi

Hogy a Wesselényi család nem magyar származású, már Ferencsel, a nádorral kapcsolatban említettük. Több forrás a családot cseh eredetűnek mondja. Van olyan forrás, mely szerint ősük, László, Paar cseh gróf jobbagya volt s Wesselényi Ferenc 1852-ben Csehországban utaztában a prágai várban a templom bal felőli oldalán látott is Wesselényi feliratú síremléket. Világos, hogy mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Wesselényi Miklós nem volt magyar, mert hiszen anyja, Cserei Ilona, magyar volt, de magyar volt hosszú nemzedékeken át minden apai nagyanyja is, úgyhogy Wesselényi Miklóst vérségileg egyenesen színmagyarnak kell mondanunk. Míg Ferencnek, a nádornak, a családja katolikus volt, Miklósé, aki erdélyi volt, protestáns. Anyja, Cserei Ilona, azonban katolikusnak született és katolikus volt Miklós neje, Lux Anna is. Ez utóbbi még idegennek is született. Wesselényi Miklós utódai tehát már nem színmagyarok. Egyébként anyjáról is, feleségéről is később bőven lesz szó.

Wesselényi Miklós családjának jellegzetessége volt a férfias vonások túltengése: a túl erős akarat, a túlságosan nagy önérzet, a makacsság, a hajthatatlanság, a parancsoló hajlam, az ellenszegülésnek és mások jogainak nem tűrése, a szenvedélyesség, a túlzott harag és egyenesen veszélyes indulatosság, de az átlagosnál nagyobb erő is mind testben, mind lélekben. A nagy szenvedélyességet, haragot és uralkodó hajlamot, úgy látszik, Miklós nagyanyjától, Dániel Polixeniától örökölte ő is, apja is.

Családi fészük a Szilágy megyei Zsibó. Apja is és mint egyetlen életben maradt gyermek, ő is gazdag volt, de természetesen nem Eszterházy méretekben. Anyagilag Wesselényi még Széchenyi Istvánnak is messze mögötte állott.

Apja, szintén Miklós, híres volt hajthatatlanságáról, túlságosan nagy önérzetéről, s arról, hogy akarata ellentmondást és akadályt nem ismert. Aki szembe mert vele szegülni, annak jaj volt. Emiatt börtönbe is került. De mivel különleges, romantikus körülmények miatt került oda, és nagy Habsburg-gyűlölő volt, a közvélemény szemében nem lett miatta becstelenné. Éppen ellenkezőleg: ez tette híres és bámult emberré. Mindenkinek imponált ugyanis az az erő és férfias bátorság, mely a börtönbe juttatta. Pedig nem a császári hatalommal szállt szembe, melyre rá lehetett fogni, hogy a nemzet ellensége volt s így hazafi volt, aki vele dacolt, hanem magánjellegű vállalkozást hajtott végre; csak a maga féktelen, egyéni gőgjét élte ki vele, mégis népszerűvé és híressé lett általa.

Nem a királyát, hanem csak a szomszédja várát ostromolta meg s egyszerűen csak azért, mert megharagudott rá. Mivel azonban ez a szomszéd aulikus és katolikus volt, ő pedig ezt a magában véve törvénytelen, sőt civilizált államban egyenesen lehetetlennek látszó dolgot, ha kissé patológiakusan is, de imponáló erővel és bátorsággal hajtotta végre (épp úgy, mint Ingraham kapitány a maga „hőstettét”, amiből láthatjuk, hogy inkább protestáns, mint magyar tulajdonság az ilyesmi), épp úgy hírnevet és dicsőséget hozott neki, mint Ingraham kapitánynak az a másik „hőstett”. A tömegek előtt ugyanis sose az önuralom vagy a törvénytisztelet, annál kevésbé a türelem és az alázatosság imponál, hanem a vakmerőség, a nyers erő, elsősorban pedig a siker. Hiába vagy bátor, sőt vakmerő, ha szerencse nem kísér s elbuksz, rád se néznek. Legfeljebb megsajnálják, de híres ember nem lesz belőled.

Már a házassága is ilyen romantikus és kalandorszerű volt ennek az öreg Wesselényi Miklósnak. Meghallotta, hogy Cserei Ilona, akit vallásos katolikus szülei zárdába adtak, elki-vánkozik onnan. Érte ment tehát, megszőktette, Zsibóra vitte és feleségül vette.



Ezt a Wesselényit, a „nagy” Wesselényi apját, csak úgy hívták, hogy a „vad Wesselényi”. A vadságot ugyanis nemcsak vérével örökölte anyjától, hanem mivel apja már hétéves korában meghalt, anyja pedig „az imádásig” szerette s ezért mindent elnézett neki, „minden házi fegyelem nélkül nőtt fel”. Idézeteink mind Kardos Samu „Báró Wesselényi Miklós élete és munkái” című kétkötetes művéből valók. Ez egyébként nagyban növeli ezen adatok súlyát is, mert Kardos nemcsak kálvinista, zsidói születésű és a zilahi kálvinista Wesselényi-kollégium volt növendéke, hanem egyenesen Wesselényi-rajongó. Nagyon sok és erős hibájának kellett tehát lennie annak a Wesselényinek, akiről még Kardos Samu is kénytelen kellemetlen dolgokat is közölni.

Az apa tehát vad, féktelen indulatú volt, akit csak szerelmes neje tudott féken tartani s nagyobb bajoktól megmenteni, de persze ő is csak úgy, hogy férje dührohamai idején félrevonult, elbújt előle s csak akkor közeledett újra hozzá szerelmes szavával, mikor tudta, hogy indulatainak heve már lecsillapult.

„Zajos és zord volt a zsidói élet”, írja Kemény Zsigmond „A két Wesselényi” című művében. „A háziasszonyoknak sok könnybe, a cselédeknek sok lótasba, a vadászoknak egy-egy nyúlserét-sebbe és puskaagyütésbe, a helység lakóinak (tehát jobbágyainak) pedig sok határkáriba és – ha zúgtak – kék foltokba került.” De azért ez a „vad” Wesselényi is népszerű volt. Természetesen nem falujában, jobbágyai előtt, hanem az országban, ahol közelről nem ismerték.

Az öreg Wesselényi egyébként nem ivott, „csak vére által izgattaték”. (Mi lett volna, ha még ivott is volna?) Hiszen nemegyszer még így is előfordult, hogy híres vadászatain vendégeivel, ha ellentmondtak neki, egy-egy madártoll vagy nyúlfarok miatt úgy összeveszett, hogy „becsületbeli” ügy lett belőle.

Egyébként igen tehetséges és nagyműveltségű ember volt, aki az egész Horáciuszt betéve tudta és sok nyelvet beszélt. Erre is törekedett, mert ezzel is akart dicsekedni. Említettük, hogy a Wesselényiek nemcsak testi erőben voltak nagyok, hanem szellemi erőben is. Hogy oláhul is tudott, az meg abból következik, hogy Zsidó nem színmagyar vidéken van.

Mivel kálvinista is volt és a „felvilágosultság” korának gyermeke is, természetesen nem volt vallásos, mert természetesen ő is Voltaire-t olvasta. De – mint ezt már megszoktuk – azért a maga felekezetéhez már csak az Egyház iránti lenézése miatt is ragaszkodott, sőt ez a ragaszkodás annyira ment, hogy nejjének, a nagyszombati zárdából megszöktetett „bájos apácának”, még az esküvő előtt kálvinistává kellett lennie. Pedig mennyit hangsúlyozta e kor „felvilágosultsága”, hogy mindegy, milyen vallású valaki. Igaz, hogy Cserei „Heléna” utána nemegyszer hangoztatta, hogy „önként” tért át, de hogy ez milyen keveset jelent, elég arra rámutatnunk, hogy Tegen nagyprépost is „önként” hagyta el az országgyűlés termét.

Igaz, hogy Cserei Heléna nem való volt apácának. Nem is valószínű, hogy szülei (bármily nagy katolikusok voltak) azt akarták volna, hogy az legyen; az is igaz, hogy szerelmes lett és maradt haláláig ebbe az öserejű, félelmetes férfiba, de azért mégis kissé különösnek kell találnunk, ha egy „apácának” a zárda elhagyása után első dolga, hogy hitet változtasson, mégpedig „önként”.

Azt se értem, mi szüksége volt erre a formaságra, mikor akár katolikus, akár kálvinista módra, de mindnyájan egy Istent imádunk, a kor pedig, melynek Wesselényi szívvel-lélekkel gyermeke volt, azt tartotta, hogy maradjon meg mindenki abban a hitben, amelyben született.

Hogy Cserei Ilona is szívesen követte volna ezt a kényelmesebb felfogást, ha tőle függött volna, mutatja, hogy hivatalos áttérését hosszú ideig meg se merte írni szüleinek és apja, Cserei Farkas, nem is bocsátotta meg neki soha.

Napnál világosabb tehát, hogy az áttérést megszöktetője erőszakolta ki tőle s így felekezetiége még „felvilágosultságánál” is nagyobb volt. Természetesen nem a hite volt nagyobb a „felvilágosultságánál”, mert hitről Wesselényiben nemigen beszélhetünk. Ebben már csak a kor miatt, melyben élt és olvasmányai miatt se hihetünk. Mivel a vallásváltoztatás a „felvilágosultság” elveivel mereven ellenkezett, úgy látszik, Wesselényi azért ragaszkodott mégis



hozzá, mert a katolicizmust túl erős ellenfélnek tartotta s attól félt, hogy asszonya lelkében esetleg túl sok bajt okoznak még a régi emlékek. Ennek akarta egyszer s mindenkorra elejét venni. Az ő „felvilágosult” elvei is csak olyanok voltak tehát, mint a kommunisták sajtó- és vallásszabadsága. Van, mert szégyen volna nyíltan eltörölni, de azért mégsincs, mert hiszen ha van, akkor mi, kommunisták, azonnal megbukunk. Tehát nincs. A „vad” Wesselényi is szabadelvű volt, tehát vallásilag türelmes, de csak a buddhizmus, az iszlám vagy a zsidóság, nem pedig a katolicizmus irányában.

Nem én mondom, hanem Kardos Samu: „Mintha az öreg Cserei Farkas tiltakozó szava, hogy leánya az ősi hitet elhagyta és szülei beleegyezése nélkül a reformata religióra áttért, átokká változott volna, úgy üldözte a kegyetlen sors ettől a naptól fogva Cserei Helénát és egész családját.” (I., 59. o.)

Tiszteletreméltó, kiváló magyar emberpéldány lehetett ez a nagyajtai Cserei Farkas, az Ilona apja. Szegény ember volt Wesselényihez képest, de olyan erős hite volt és olyan fontosnak tartotta az elveket, hogy nemcsak nem örült annak a nagyszerű partinak, amit lánya csinált, hanem örökre eltaszította miatta szívtől egyetlen leányát. Csak hét évre rá, 1782-ben, meri apjának megírni hitehagyását a bűnös leány, de akkor is csak azért, mert elsőszülött fia nagybeteg lett s fia betegsége és az ő hitehagyása között összefüggést látott. Isten büntetését látta benne. Azt írja ugyan e levelében „édes atyjaurának”, hogy új vallását „az Isten beszédével megegyezőnek találta”, de ha így volt, miért bántotta akkor mégis a lelkiismeret? Hiszen aki „Isten beszédét” követi, az jutalmat érdemel, nem büntetést. Miért rettegett hát büntetésül beteg fia halálától? Bizonyára azért, mert az ellentmondást sose tűrő, „vad” Wesselényi-völegény kívánta tőle, hogy lépését Isten beszédével egyezőnek találja, ő pedig szerelmes is volt, völegénye birtokában is volt és – ami szintén nem utolsó dolog – völegényének 26.000 hold földje is volt.

Egyébként láttuk, hogy a katolikus Cserei Ilona teljesen háborítatlanul követhette el hitehagyását. Neki nem volt szüksége arra a hatheti oktatásra, ami miatt a magyar rendek majdnem meggyilkolták Tagen nagyprépostot. Őt egyedül csak kálvinista lelkészek oktatták s így nem csoda, hogy belátta, hogy csak olyasmit kívánnak tőle, ami Isten beszédével egyezik. Pedig hát ez az áttérés nem is Tagen idejében, azaz a protestánsoknak 1790-ben adott nagy engedmények után történt, hanem még 1775-ben, tehát még Mária Terézia uralma alatt és amikor a magyar törvények szerint a katolikus vallást egyáltalán nem is lehetett még elhagyni (de természetesen Szászországban se lehetett elhagyni a lutheránus vallást még annak ellenére se, hogy ott az uralkodó ekkor már rég katolikus volt).

De látjuk, hogy mégis lehetett és milyen könnyen lehetett. A dolog egyszerű magyarázata az, hogy Wesselényi Erdélyben élt, nem pedig Magyarországon, s noha akkor már ott is Mária Terézia parancsolt, ott egész más törvények voltak s ott ezeket a törvényeket Mária Terézia természetesen meg is tartotta.

Erdélyben nem voltak előjogai a katolikus vallásnak. Nem árt erre rámutatni, mert a Habsburg-gyűlölőink ezt nem hajlandók tudni, sőt láttuk, hogy még olyan történettanáraink is, akik valamikor még szerzetesek voltak, még Erdélyben is articuláris helyeket kerestek s ezen az alapon vádolták a Habsburgokat az erdélyi kálvinista magyarok eloláhosításával. De aki ismeri a régi viszonyokat, tudja, hogy a Cserei Ilona-féle esetek Magyarországon is előfordulhattak, nemcsak Erdélyben, mert a törvény betűje nem mindig valóság még ma se, hát ez előtt kétszáz évvel és mikor a szereplő „vad” is volt, még 26.000 holdja is volt!

1782. április 11-én írta meg atyjának hitehagyását bejelentő levelét Cserei Ilona s apja Krasznáról már másnap, április 12-én megírja a választ, hogy „édes leányom... jelentett szándékokat (tehát az apa még mindig azt hitte, hogy csak szándékról van szó) semmiképpen helyben nem hagyom.” Már május 7-én meghal aztán Cserei Ilona egyik fia. Még ugyanezen május hónap 24-én meghal a másik fiú, István is, akinek betegsége miatti aggodalma miatt Ilona megírta atyjának bűnét bejelentő levelét s még ugyanazon évben, karácsony előtt pár

nappal (december 22.) meghal az utolsó fiú, Ferenc is, s így karácsonyra már gyermek nélkül marad a család, noha csak fél évvel előbb, levele megírásakor még három fia volt a bűnös anyának.

Természetesen nem biztos, hogy mindez az Isten büntetése volt. Az is lehet, hogy a vad Wesselényi egyszerűen csak szifilisz volt. Ennek a betegségnek következménye szokott lenni ugyanis a sok halva szülött és csecsemőhalott. A természet ugyanis védi magát és nem engedi tovább plántálódni a megmérgezett vért, hanem mint a fa a férges, idétlen gyümölcsöt, még érés előtt elhullatja.

Cserei Iona tizenegyszer szült s csak tizedik gyermeke maradt életben, akiből aztán a „nagy” Wesselényi Miklós lett. Hogy aztán ez az egyetlen életben maradt gyermek mégis olyan kiváló emberpéldány lett, hogy – ami a lelki képességeket illeti – a reformkor egyik legfényesebb vezető szelleme vált belőle, testileg pedig olyan ritka emberpéldány, hogy egy egyéves bikát a vállán tudott felvinni a hegyre, az átöröklés törvényeinek kiszámíthatatlansága miatt éppen nem áll ellentétben előbbi állításunkkal, kivált mikor ez a hatalmas bika-Wesselényi se élt nagy kort s bikaereje mellett szinte folyton betegeskedett mint naplójából meglepve láttam. Tehát nagy szellemi képességei és rendkívüli testi ereje is abnormitás volt benne.

Az öreg Wesselényi Miklósról azt írja Kemény, hogy nagy tehetsége ellenére se játszott soha „valódi vezérszerepet”, s hogy „erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermekes gascogne-jai [fenegyerekségei] miatt teljesen alkalmatlan volt”. Ha azonban „az forog kérdésben: ki volt 1791-nek legkitűnőbb szónoka, akkor senki Wesselényitől (pedig most természetesen az öregről van szó) az elsőség babérjait megtagadni nem fogja”. „Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arcának parancsoló és villámló tekintete megdöbbsenté a bátrt is”, de viszont beszéd közben sokszor „oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fulánkjai által szurkáltatott volna, hogy őrzöngésbe hozassék”.

A katonaságtól is jellemző okból kellett megválnia. Megtudta, hogy állomáshelyén a kerületi főispán gyermekkorában fodrász volt. Ez természetesen csak azt mutatja, mennyivel nagyobb demokrácia volt Ausztriában, mint nálunk. Mert ez az állomáshely természetesen nem Magyarországon volt. Nálunk akkor még nem lehetett borbély fiából főispán, de mint Wesselényi eljárása mutatja, nekünk ez akkor még nem is imponált, sőt lenéztük, megvetettük miatta az osztrákot is, meg a főispánt is.

A „vad” Wesselényi fejébe vette, hogy addig nem nyugszik, míg el nem éri, hogy most is vele hozatja rendbe a haját. Kileste a megfelelő alkalmat és szokott megfélemlítő fellépésével sikerült is vágyát elérnie. Utána azonban büntetésül lemondatták katonatiszti rangjáról és távoznia kellett a városból. Hogy ugyanő Kolozsvárott később a magyar színészekkel is hogy bánt, már láttuk.

Zsibótól, a Wesselényiek fészektől, csak egy óra járás volt Gorbó, ahol Haller János volt a földesúr. Ez a Haller János éppen ellene volt Wesselényinek. Éppen csak abban egyeztek, hogy mindketten földbirtokosok és bárók voltak. Míg Wesselényi vad volt, Haller szelíd; míg az bikaerejű, ez gyöngye, vézna és kistermetű; míg az kötekedő, ez békeszerető; míg az kálvinista, ez katolikus; míg az ellenzéki, kuruckodó, népszerűség-hajhászó és mindig magáról beszéltető, ez kormánypárti, aulikus, nem népszerű, visszavonuló, a népszerűséget nem is kereső.

Világos, hogy Haller Wesselényinek ellenszenves volt, haragudott rá. Dühét még növelte, hogy az igénytelen kis emberkének igen szép felesége volt s Wesselényit bizonyára az dühítette (mert maga az asszony szépsége a dühre még nem lenne elegendő ok), hogy őrá, a szép és hatalmas férfire, rá se nézett, mert bizonyára zárdában nevelkedett és ott megtanították az erkölcsre. (A Wesselényi-féle emberek emiatt is haragudni szoktak a papokra.)

Mivel olyan testiekben nem kiváló emberrel, mint Haller János volt, könnyűnek látszott elbánni, mert Wesselényi joggal számíthatott rá, hogy megijed, megijeszteni és megszegényíteni viszont érdemes volt, mert az erdélyi kálvinista közvélemény szemében ez hazafias tett-

nek látszott, mert Haller katolikus és aulikus, azaz királytisztelő volt, a „bolond” Wesselényi (mert „bolond”-nak is hívták, nemcsak „vad”-nak) egyszer csak fegyveres hírnököt küld Gorbóba, mely jelentette, hogy ura, mivel tovább már nem tűrheti a szomszéd állandó kihívásait, ezennel hadat üzen s várát a földdel teszi egyenlővé. Mivel az üzenet természetesen meglepetésként jött, mert ki hitte volna, hogy a „bolond” Wesselényi annyira bolond, hogy még erre is képes, Hallernak már nem volt ideje ahhoz, hogy katonaságot kérjen (az okos Wesselényi ezt természetesen előre belevette számításaiba), de természetesen annyira gyáva se volt, hogy Wesselényi előtt megalázkodjék és kegyeiért esedezzzék (mert hiszen Wesselényi éppen ezzel szerette volna megszégyeníteni), ezért vára védelmét egy éppen akkor nála vendégeskedő nyugalmazott csász. kir. kapitányra bízta.

Wesselényi erre nem számított. Ha tudta volna, hogy Haller állja az ostromot, bizonyára el se kezdte volna a dolgot. Most azonban már szégyen nélkül nem állhatott meg a megkezdett úton, mert akkor ő vált volna nevetségessé. Ezért folytatta, amit elkezdett s hajdúit a vár ellen vezette. Ágyúit is felvonultatta. Haller és felesége csak az utolsó pillanatban tudott a várból elillanni. Wesselényi megszólaltatta ágyúit, rohamot vezényelt. A kapitány látta, hogy a védekezésre nem alkalmas, karban nem tartott várat nem tudja tartani, a vár megrettent asszonynepe is könyörgött neki s ezért alkura szólította fel Wesselényit. Az ragaszkodott a feltétel nélküli megadáshoz. A kapitány végül ezt is elfogadta.

Erre aztán a diadalmas Wesselényi győztes serege élén zeneszóval vonult be a várba (mert így színészebb volt). Nem elégedett meg azonban csak a parádéval, hanem vasra vertette a gorbói őrséget, Zsibóba vitette és a vár börtönébe záratta. Aztán haditörvényszéket tartott a „bűnösök” felett és annyira komolyan, sőt vérfagyasztóan viselkedett, hogy a kapitány a maga és társai nevében irgalomért esedezett. Hogy mennyire komoly lehetett a helyzet (mert hiszen egy „bolondtól” minden kitelik), azt nemcsak a gorbói kapitány irgalomért való könyörgése bizonyítja, hanem az is, hogy maga Cserei Ilona is úgy megijedt férje viselkedésétől és annak várható következményeitől, hogy ráborult vad férje keblére s könnyeivel fűrösztve könyörgött tőle irgalmat a gorbóiak számára.

A dolog vége aztán az lett, hogy Wesselényi végül megdicsérte a kapitány és az őrség bátor magatartását a vár védelmében, visszaadta szabadságukat s kötelezettséget vállalt arra is, hogy az okozott kárt megtéríti. (Nehéz eldönteni: valóban vadság és bolondság volt-e ez a vad és bolond Wesselényi részéről, vagy pedig csak színészprodukciónak. De ha ez utóbbi volt csupán, ismét csak nehéz eldönteni, mit csinált volna a „vad” Wesselényi, ha a kapitány és az őrség bírtak volna megfelelő idegekkel és nem alázkodtak volna meg. Vajon akkor Wesselényi milyen ürüggyel kegyelmezett volna meg nekik?)

Haller természetesen azonnal jelentette a dolgot Bécsbe s még természetesebb, hogy ott Wesselényi önkényeskedését nem tűrték. Ez ellenkezett volna a király koronázási esküjével. Az ilyen viselkedést ugyanis a magyar törvények se tűrik, a király pedig arra is megesküszik, hogy megtorolja a bűnt. A középkorban hasonló dolgok mindennaposak voltak (de természetesen nem színészkedésből), s a törvény a hűtlenség bűnében marasztalja el, tehát fejvesztéssel sújtotta a kihágókat. A halállal mindig együtt járt a birtok elkobzása is.

Ezért hamarosan katonaság szállta meg Zsibó környékét s csodálatos, hogy most Wesselényi önértetével nem ellenkezett a menekülés. Nem zárkózott be Zsibó várába, hogy ott védekezzen életre-halálra. Helyette bujdosni ment. Csak négy évvel utána tudták elfogni. Ez a betyármódra való bujdosás nemcsak valami hős vagy előkelő dolog nem volt Wesselényitől, hanem elkövetett bűnét még növelte vele, mert sértő volt a királyra, sok költséget okozott vele a kincstárnak, a megátalkodottság jele volt, tehát erős súlyosbító körülmény abban a bűnben, melynek büntetése enélkül is a halál lett volna.

Ha csak egy tizedrésze is igaz volna annak a magyargyűlöletnek, melyet a mi közvéleményünk a Habsburgokra fog, s amely elsősorban természetesen a kálvinista magyarok ellenében nyilvánult volna meg, ha megnyilvánult volna, akkor Wesselényit ezek után feltétlenül

lefejeztették volna. Hiszen nemcsak magyar volt és kálvinista, hanem az udvar egyik legnagyobb ellensége is, az akkori Erdély legnagyobb szónoka, aki állandóan az udvar ellen izgatott, Hallerra is aulikussága miatt haragudott és aki már feleségét is törvénytelenül vette el (megszöktetés a zárdából). Wesselényi kivégeztetéséhez nem kellett volna semmiféle törvény megsértése, hanem csak a törvény végrehajtása. A 26.000 holdja is milyen jól esett volna a kincstárnak s mennyire erősítette volna a kormány helyzetét Erdélyben, hogy ez a nagy nagyon ezután már nem szolgálta volna se a protestantizmust, se a magyar kuruckodást.

Bécs mégis meghagyta Wesselényi életét, sőt vagyonát is. Csak fogságra vettette, de még ennek tartamát se szabta meg, hanem attól tette függővé, milyen bünbánatot mutat és hogyan viseli majd ott magát.

Wesselényi bünbánatot egyáltalán nem mutatott és a fogságban a lehető legrosszabbul viselkedett. Gógös volt ott is és állítólag egyszer börtönőret is úgy vágta mellbe, hogy legurult a lépcsőn. Már négy év múlva, 1789. december 15-én mégis végleg kieresztették a börtönből. Tulajdonképpen nem is börtönben, hanem csak „Staats-Arrest”-ben volt, tehát ott is uralmára bántak vele.

A vagyonát először elkobozták, mert hiszen világos, hogy bujdosása alatt legalább ezzel érvényt kellett szerezni az igazságszolgáltatásnak, de aztán ezt is visszaadták neki. Ez nemcsak Bécs állítólagos magyargyűlöletét cáfolja meg ugyancsak csattanósan, hanem ha kuruc alapon állunk, egyenesen érthetetlen, hogy az udvar ennyire nem nézte a maga érdekeit s az a kormány, mely állítólag nem ismert se törvényt, se igazságot és sorozatosan szegte meg az ország törvényeit (a dolog ráadásul még éppen II. József alatt történt), még ezt a nagyszerű törvényes alkalmat se használta fel arra, hogy egy izgatótól megszabaduljon vele vagy legalább azon a mindig rebellis, kálvinista vidéken meg ne erősítse pozícióját azzal, hogy a nagy Wesselényi-vagyont megbízhatóbb kezekbe adja, ha már az államkincstár érdekeivel, melyhez a magyar nemesek adómentességük miatt úgy se járultak semmivel, nem is törődött volna.

Pedig Wesselényi kivégzése nem lett volna törvénytelen, hanem legfeljebb szigorú eljárás s a szigorúság olyan emberekkel szemben, mint amilyen ő volt, nem lett volna-e nagyon is megokolt? De ha már a halálbüntetést elengedték, legalább a már úgyszólván elkobzott vagyont megtarthatták volna. S az elkobzás idején ráadásul nem is volt már, illetve még Wesselényi-örökös, s így a már elkobzott birtoknak még örököse se volt. (Láttuk már, hogy köszönte meg Bécsnek a később született örökös ezt a visszakapott 26.000 holdat.)

Még jobban bámolnunk kell azon, hogy a tőlünk annyira kapzsinak tartott Bécs Wesselényinek a birtokát a valóságban akkor se bántotta, mikor hivatalosan elkobozta. Mikor ugyanis férje fogoly volt, hitehagyott felesége (aki, mivel katolikus volt, az Egyház törvényei, tehát Bécs szerint se volt törvényes felesége Wesselényinek) akkor is bennmaradt a birtokban. Akkor is ő gazdálkodott s természetesen nem Bécsnek gazdálkodott. Sőt mivel a bolond Wesselényi szeszélyei, sőt sokszor örült költekezései most nem zavarták, az asszony éppen ekkor hozta rendbe anyagilag a birtokot.

Csak ilyen gonosz volt tehát Bécs az általa állítólag annyira gyűlölt magyarokhoz még akkor is, ha hűtlenség bűnét követték el és egyébként is állandóan borsot törtek az orra alá. Csak így állt bosszút rajtuk még akkor is, ha kálvinisták, sőt hitehagyott katolikusok voltak (Cserei Ilona).

Példátlan – sőt kuruc szempontból érthetetlen – jóságával tehát maga Bécs tette lehetővé, hogy Wesselényinek a börtönből való korai hazaerésztésével megszülessék az „öreg”, a „vad”, a „bolond” Wesselényi Miklós pótlására az „ifjabb” vagy „vak” vagy „nagy” Wesselényi Miklós, s aztán még az apjánál is több bajt és kellemetlenséget okozhasson.

Viselkedése miatt őt is „Staats-Arrest”-re kellett végül ítélnie, pedig ugyancsak nehezen szánta rá magát, mint majd látni fogjuk.

Bécs kegyelme tette lehetővé azt is, hogy a Wesselényiek 26.000 holdja, mely a kincstárt illette volna, további emberöltőkön át is a Wesselényiek népszerűség-hajhászása szolgálatában az uralkodóház hatalmának és tekintélyének gyengítését szolgálja.

Sőt már maga az öreg Wesselényi Miklós is furcsán hálálta meg, hogy kiszabadulása után élvezhette azt a hírnevet és népszerűséget, melyet „hazájáért” szenvedett fogsága s ott a börtönörrel való állítólagos elbánása itthon szerzett neki. Fogságából való hazajövele után ugyanis valósággal „az aulikus párt ostora” lett. (Kardos, I., 44. o.) Az erdélyi országgyűlési naplóban pedig ezt olvashatjuk: „A tanácskozás Wesselényi Miklós atyánkfíának indulatoskodása miatt félbe szakadt és holnapra halasztatik”. (Kardos, I., 48. o.)

A tömegnek nagyon tetszik az ilyen Wesselényi-féle ember. Nagyon népszerűvé válik körében, mert hiszen azt kapja meg tőle ingyen, amit ma a sportmérkőzéseken, hajdan pedig a cirkuszokban kapott. Lehet-e hát csodálkozni rajta, ha bálvánnyá választja a zárdai lánynak a kolostorból való „bátor” megszőktetőjét (a protestáns Erdélyben haragudott a kolostorokra), a császár börtönörének a lépcsőn való legurítóját, az aulikus és katolikus főúr megszégyenítőjét, az egyéves bikaborjúnak vállán a hegyre felvivőjét s még ezután előadandó nagy „hőstettek” végbevivőjét, mikor az itt szereplő nagy testi erő és bátorság ráadásul még a „nemzeti” ügy szolgálatában is áll (a valóságban éppen akkor ártott legtöbbet) és a nemzet „ellenségei” s „gyáva” magyar kiszolgálói ellen irányult?

Pedig ezeken a Wesselényieken nagyon jól látható mindannak az igazsága, hogy nem annyira hazafiak, vagy a „nemzeti ügy” szolgálói voltak ezek a reformkori népszerű hazafiak, mint inkább a tömegek hízelgői, a tapsok szerelmesei, a hiúság szolgálói, sőt elsősorban ezek. Nem a Habsburgok rabjai voltak ők, hanem a hiúságéi, s nem annyira hazájukat szolgálták, mint önmagukat és szenvedélyeiket.

Aki még nem látta be, hogy az öreg Wesselényi (látjuk majd, hogy az ifjabb is) nemcsak „vad”, sőt nem is csak hazafi volt, hanem egyúttal hiú színész is, annak számára elmondjuk még egy másik „hőstettet” is.

Ezt a börtön után követte el s ezért egyúttal azt is bizonyítja, mennyire idő előtt bocsátották onnan haza. Hiszen csak akkor lett volna szabad visszaadni a szabadságát, mikor már megjavult. De hol volt ő még attól! József császár jósága se keltett fel benne akkora hálát, hogy a kedvéért csendben tudott volna maradni vagy legalább a hiúságról, az ünnepeltetés vágyáról lemondani.

Mikor egyik erdélyi gyűlésen báró Nopcsa Elek elnök túl kíméletlen és durva kifejezése miatt azzal utasította rendre, hogy „talán Szolnok megye (természetesen nem Jász-Nagykun-Szolnok, hanem Külsőszolnok, mert hiszen Erdélyben vagyunk s nem is a jelenkorban) érdemes követé elfeledkezett a múlt időkről, melyek alatt távol kellett lennie”, s mivel természetesen ezzel Wesselényi börtönére célzott, Wesselényi, mint a sebzett oroszlán, féktelen dühében felpattant helyéről, kardjára csapott s ellökte maga elől az előtte állókat, s mint az őrü, toporzékoló dühvel rohant az elnöki emelvény felé.

A vad, köztudomásúlag bikaerejű, a dühtől vérvörös és az elnök ellen rohanó óriást látva természetesen az egész ülésterem megdermedt a rémülettől s az iszonyat miatt még az se jutott eszébe senkinek, vagy ha igen, nem volt hozzá bátorsága, hogy a dühöngőt csillapítsa s a készülő gyilkosságot megakadályozni próbálja. Mikor aztán a felbőszült bika odaért az elnökhöz, aki várakozás ellenére székében ülve megvárta, megállt, s balját a vállára téve mennydörgő hangon ezt mondta neki: „Értettem, mire célzott kegyelmességed, értettem. Jegyezze meg azonban, hogy engem József császár szenvedni megtanított, de félni nem!”

Ez az eset egy (érdekes, hogy szintén kálvinista) botosispán harcias jelenetét juttatja eszembe egy uradalmi, majd egy nyilvánossága előtt egy vele szembeszegülő részeg kocsisal, melynek nem ugyan szem-, de fültanúja voltam annyiban, hogy a szóváltás és az asszony nép rémes sikoltozása behallatszott a szobámba. Azt értettem a sikongásból, hogy az ispán újra meg újra ráfogta a töltött puskát az illető kocsisra, hogy lelője.



Mikor másnap találkoztam ezzel az ispánnal, szemére hánytam, hogy tudott olyan meg-gondolatlan lenni, hiszen ha lelőtte volna a kocsist, börtönbe került volna.

„Annyi eszem azért van – mondta –, hogy olyasmit nem csinálok. De viszont a tekintélyemet is tartanom kell e csürhe előtt.”

„De hát az a puska – mondtam neki – véletlenül is elsülhetett volna, kivált mikor Ön is majdnem beszámíthatatlanul ingerült volt s újra meg újra ráfogta a fegyvert dühében.”

„De hát – fejezte be a beszédet egy kissé gondolkodva, hogy közölje-e velem ezt a fontos, de az ő „tekintélyére” nem éppen előnyös titkot – az a puska meg se volt töltve.”

„Hja – feleltem –, ezt nem tudtam. Nem gondoltam, hogy ennyire ártalmatlan volt az egész dolog.”

Sajnos, a „vad” Wesselényinek az elnöki emelvény elleni adáz rohanását se tekinthetjük másnak, mint egy ravaszul megrendezett ügyes színjátéknak, melyet a híres kuruc szintén tekintélye megvédésére s népszerűsége megtartására, sőt – ha lehet – még emelésére rendezett meg ügyes pszichológiával és ravasz előrelátással.

Tudta, hogy milyen vad az ő híre s hogy mindenki tudja róla, hogy dühében nem nézi, sőt talán nem is tudja, mit csinál. Pedig hát látjuk, hogy bármilyen dühös is volt, ravaszúsága és önzése még dühénél is nagyobb volt s még ilyenkor is nagyon jól tudta, mit csinál. Még ilyenkor is megvolt a magához való esze. Még ilyenkor is egyszerű színész volt.

Mint rendkívül ügyes pszichológus, kiszámította, hogy ha ő a maga hatalmas természetével, bikaerejével, vérben forgó szemével, oroszlánordításával, kidülledt ereivel a kardjára csapva vadul az elnöki emelvényre ront, nincs olyan elnök a világon, aki olyan nyugodt idegekkel bír, hogy az elnöki emelvényen ülve maradvá meg meri várni. Hiszen csak az imént idéztük Keményt, hogy „arcának parancsoló és villámló tekintete megdöbbsenté a bátrát is”. S ezt Kemény akkor mondja róla, mikor szónokolt. Hogyne döbbsentette volna meg még a bátrát is akkor, mikor egyenesen a kardjával rohan ellene vad dühvel.

Wesselényi, a jó pszichológus, egész bizonyosra vette tehát, hogy Nopcsa elnök (aki – csak melleleg jegyzem meg – százszor ősbibb és magyarabb családból származott, mint ő) ijedtében fel fog ugrani az elnöki emelvényről és rémülten fog menekülni előle, ő pedig e megszegyenyítés után majd valami olyan felemelő dolgot fog neki mondani, ami az ő erkölcsi fölényét és nemes megbocsátását egyformán mutatja. Már előre élvezte, milyen elégtétel lesz ez neki, s milyen ünneplést kap majd utána az elnök nélkül maradt ülésteremben. Különösen pedig milyen siralmas vesszőfutas lesz majd az elnökre, mikor majd a veszély elmúltával szégyenszemre elnöki székét újra elfoglalja. Ezek után báró Nopcsa már nem is maradhat elnök. Kénytelen lesz lemondani. Milyen dicsőség lesz számára, hogy újra kinyírt egy „haza-áruút”.

Ha nem virtus, hanem ész szempontjából nézzük a dolgot, az elnök részéről tulajdonképpen nem lett volna semmi szégyellni való abban, ha a dühöngő Wesselényi elől elszalad. Hiszen ha valaki kitér egy megdühödött vadállat elől, az csak a józanság jele, tehát semmiképpen se lehet szégyen. Nem a megszaladó elnök szégyene lett volna ez, hanem azé, aki ember léteire vadállattá változott s így a józan embert menekülésre készítette. Civilizált emberek közt az se lehet szégyen, ha valakinek kisebb a fizikai ereje, mint a másoknak, mert ez legfeljebb a kőkorszakban számított, sőt már akkor se mindig. Aki még ma is izmokkal, dühvel és nyers erővel akarja az ország dolgait intézni még az országgyűlésen is, ahol eszméket és elveket kellene képviselni s aki a törvényekkel és szabályokkal szemben még ott is az erőszakot állítja, csak azt bizonyítja be magáról, hogy nem való országgyűlésre, és hogy mennyire megérdemelte annak idején József császártól a börtönt, de viszont mennyire nem érdemelte meg tőle azt, hogy onnan olyan hamar kieresztette és vagyonát is visszaadta. Hiszen csak e kegyelem révén jelenhetett meg újra az erdélyi országgyűlésen.

Ámde ez az erdélyi gyűlés többségében protestáns volt, s így eleve ellenszenvvel viseltett minden Habsburg-király s minden tőle kinevezett – ez esetben ráadásul éppen katolikus –

elnök ellen. Magyaros virtuskodásból is, meg elmaradottságból is még mindig jobban imponált ennek az országgyűlésnek a nyers erő és a vakmerőség, mint az ész és a törvény uralma. S bizony, ha Wesselényi trükkje sikerült volna s az elnök elszalad előle, tekintélye egyszer s mindenkorra úgy tönkrement volna, hogy nem maradhatott volna díszes állásában, hanem erkölcsi kényszer lett volna számára a lemondás. Nem a dühöngő és az ököljogot gyakorló bűnhődött volna tehát, hanem az, akit a törvény és az igazság ellenére halállal fenyegetett.

Mivel Wesselényi mindezt előre tudta, sőt kiszámította, meg kell hagyni, hogy nem volt se annyira vad, se annyira bolond (még ha mellékeve volt is mindkettő), mint amennyire okos, jó pszichológus és nagy emberismerő, de még mindezeknél is nagyobb színész. (Pedig mi azt tartjuk, hogy a színészi tehetség nem éppen színmagyar jellemvonás. Ezek a híres kurucok tehát közel se voltak annyira jellegzetes magyarok, mint amelyeneknek a hír kikiáltotta őket.)

Hogy a vad (látni fogjuk, hogy még feleségéhez és egyetlen fiához is a kegyetlenségig vad) Wesselényi akkor, mikor kidagadt erekkel és vérben forgó szemekkel rohant az elnök ellen, ezt a rohanást sokkal inkább kiszámítottan és színészi teljesítményt gyakorolva csinálta, mint vad szenvedélyeitől önkéntelenül elragadtatva, az utólag kétségtelenül bebizonyosodott. Valódi düh esetén ugyanis lehetetlenség, hogy ha a vad Wesselényit dühének tárgya, az áldozat, megvárja s ott van előtte védtelenül, egyszerre lelohadjon a düh s mindez rögtön, egy pillanat alatt minden előkészítés nélkül megtörténhessék. Lehetetlen, hogy éppen akkor, mikor alkalom és lehetőség van a kirobbanásra és a végzetes lesújtásra, az addig esztelen düh egyszerre átalakuljon vállveregető, szelíd pajtáskodássá, utána pedig ésszel való érveléssé, vagyis hogy az ész is működjék, meg a száj is, éppen csak az indulat és az izmok nem.

Ha Wesselényi valóban olyan féktelen dühbe jött, mint mutatta, akkor lekasabolta vagy megfojtotta volna az elnököt s csak aztán tért volna észhez s jutott volna tudatára annak, mit csinált. Mivel azonban ennek éppen az ellenkezője történt, a düh nem lehetett más, mint csak megjátszott. S ha ebben az esetben így volt, akkor így volt máskor is, például Gorbó megostromlásakor is. Wesselényi apja tehát színész volt, aki mutatványait azért rendezte, hogy beszéljenek róla, bámulják és féljenek tőle. Maga pedig – látjuk – azzal dicsekedett, hogy őt mindenre meg lehet tanítani, csak a félelemre nem.

Láttuk, hogy ez a színészség éppen nem ritkaság szabadsághőseink cselekedeteiben. Láttuk, hogy az ónodi gyűlésen se azok kaszabolták halálra Rakovszkyékat, akik haragudtak s halált kiáltottak rájuk, hanem Károlyi és társai, akik nem voltak beleavatva a titokba s azelőtti s utána következő viselkedésükkel is megmutatták, hogy tulajdonképpen nem is rebellisek.

Itt nálunk s különösen Erdélyben és kálvinisták között a katolikusokkal a Habsburgok ellen virtuskodni s féktelenkedni annyira könnyű és mindig hálás dolog volt, hogy a vad Wesselényinek még ez a rosszul elsült tette is népszerűséget, sikert s dicsőséget hozott. Hiába sült ki, hogy mégiscsak rossz pszichológus volt, rosszul számított, sőt még azt is kénytelen volt elárulni, hogy tulajdonképpen nem is annyira vad, mint inkább csak igen jó színész, s hogy tulajdonképpen semmi se őszinte nála, se a vadság, se a hazafiság, hanem lelki tulajdonságai közt csak egy a valódi, minden cselekedetének csak egy a rugója: a szereplési viselkedés, a hiúság és az önzés, az erdélyieknek még így is tetszett ez az elnök elleni rohanás.

Wesselényi – mondom – olyan szerencsés volt, hogy követtársai, sőt még hitsorsos életrajzírója, Kardos Samu is, még ezt a rosszul elsült szereplését is sikeresnek tartják és dicsőségként említik. A Wesselényiek bámulói ugyanis – mint mindenki szokta ilyenkor, aki elfogult – nem azt veszik észre, hogy az elnök a várakozás ellenére nem szaladt el, hanem volt bátorsága a helyén, sőt ülve várni meg a sebzett oroszlánt, hanem azt, hogy „amint fokként növekvő dühvel közelített” (milyen bámulatos színész az, aki az elnöki emelvény felé haladtában „fokként” tudja növelni dühét, s mikor látja, hogy a várt hatás mégis elmarad, egy pillanat alatt el tudja veszteni ezt a „fokként” növekvő dühöt!), az elnök ösztönszerű tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, úgyhogy midőn Wesselényi hozzá érkezik, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Látjuk tehát, hogy ha az erkölcsi tönkretevésre kiszemelt elnök nem ugrik föl rémülten helyéről a vadállat elől és nem rohan ki eszeveszetten, ellenfelei azzal is megelégszenek s azt is hősiük dicsőségének és a pápisták szégyenének veszik, hogy az elnök nem a széke közepén, hanem csak a szélén merete Wesselényit bevárni. Az aulikus és pápista elnök akkor is gyáva, Wesselényi, a hazafi és kálvinista így is hős.

De amit a megsebzett, de csodálatosképpen egy pillanat alatt lecsillapult oroszlán mondott, azt is Wesselényi érdemének tulajdonítják, mert meghatódva látják benne a méltatlanul megsebzett, de a bántalmakat nemes önértettel tűrő önértetet. Azt nem veszik észre, hogy mennyire logikátlan volt itt Wesselényinek azt hangsúlyoznia, hogy ő nem fél. Hiszen ha egy dühös vadállat rohan egy fegyvertelen emberre, akkor világos, hogy nem a vadállat az, aki fél. Miért kellett tehát éppen ezt hangsúlyozni? Itt legfeljebb csak az életveszélyesen megfenyegetett, de mégis a székén maradó elnök mondhatta volna a kocsmai virtuskodóknak, hogy ő nem fél. Ő nem mondta ezt, mert viselkedése ezt anélkül is bizonyította.

Helyette tehát az országgyűlési termet kocsmai virtuskodás helyévé változtató dühöngő mondta, hogy ő nem fél. Világos, hogy ő meg azért mondta, mert a tettei azt mutatták, hogy fél. Félt az újabb börtöntől, félt az újabb vagyonelkobzástól, s ezért nem csinált semmit egy vérfagyasztóan megrendezett bevezetés után. Mivel mindenki várta a cselekvést, amely váratlanul mégis elmaradt, meg kellett magyaráznia, miért maradt el. Azért, mert félt. Mivel a büntől félni nem szégyen, Wesselényi félelme se volt szégyen. Miért mondta hát mégis az igazság ellenkezőjét? Miért mondta azt, hogy nem fél?

Bizonyos tekintetben azonban mégis igaza volt azért Wesselényinek is. Az ő tette még így ártatlanul is vakmerőség volt, mert bizonyára nemcsak az elnököt egy országgyűlési ülésen nyilvánosan agyonszúrni vagy megfojtani bűn és törvényes büntetéssel járó dolog, hanem megfenyegetni és ilyen állati dühvel nekimenni is az. Hogy tehát Wesselényi ezt meg merete tenni, ahhoz is bátorság kellett. Félnék ember ezt se merete volna megtenni. Hát még egy olyan országban, ahol – mint nálunk a Habsburgok alatt – „önkényuralom” volt, ahol „hóhérok” kormányoztak és ahol „kinyírták” (sőt Baráthosi Balogh szerint egyenesen „kigyilkolták”) a magyarságot, milyen nagy bátorság kellett ehhez! Hát még ha a hazafi – mint Wesselényi – ráadásul még kálvinista is volt, annak a „magyar” vallásnak követője, melynek hívei ellen különösen „dühöngtek” a Habsburgok és „dajkáik”, a jezsuiták.

Hogy azonban még ehhez se kellett semmi különös bátorság, megmutatták az események. Az a Wesselényi, aki még Gorbó megostromlásáért és utána a törvénnyel négy éven át tartó dacolásáért is csak négyévi „Staats-Arrest”-et kapott, tudhatta előre, hogy ha csak megijeszti az elnököt, de nem csinál vele semmit, azért Bécestől büntetést nem fog kapni. Nem is kapott érte még csak dorgálást se. Csak ilyen volt ugyanis az a bécsi önkényuralom. Nemhiába mondta tehát Wesselényi, hogy ő nem fél tőle. Nem is kellett attól félnie még az anyám-asszony katonájának se.

Nemcsak a gyilkosság büntetendő cselekmény, hanem az életveszélyes fenyegetés is. Hát még ha ezt a király hivatalos képviselője ellenében követik el és éppen hivatala gyakorlása közben! Aztán meg bizonyára ezzel magának a nemzetnek a tekintélyét sérti meg. Mít szól ugyanis a mi kultúránkhoz az a művelt külföldi, akinek azt kell látnia, hogy nálunk olyan követek vannak, akik karddal mennek az elnök ellen, ha rendre utasítja őket? Wesselényi akkor, mikor mindezt elkövette, már büntetett előéletű is volt, tulajdonképpen csak próbaidőre eresztették haza és kapta vissza birtokait. Azt is, hogy élt még, annak a császárnak köszönhetette, akitől ő nem félt.

Ilyen volt a Habsburgok elnyomása s így irtották őket a magyart és a protestánst. Az azonban csakugyan igaz, hogy nem tartották meg a törvényt. Mert bizonyára nem lett volna szabad tűrniük, hogy holmi vad Wesselényiek büntetlenül vétkezessenek és ököljoggal, dühvel és testi erejükkel imponálhassanak az országgyűléseken és hozhassanak törvényt. Láttuk, hogy így volt ez a reformkorban is. Mert hogy ekkor nem bikaerővel mentek az aulikusok,



hanem gúnnyal, becsületsértésekkel, macskazenékkal és párbajokkal, az a lényegen semmit se változtat.

Látjuk tehát, hogy Wesselényi Miklós apja annyira hős, mint inkább bámulatos színész volt, s színészi tehetsége, mely egyedül a hiúság és a magáról való beszéltetés szolgálatában állt, még dühénél és féktelen indulatosságánál is nagyobb volt. Még ennél is ellenszenvesebbnek kell azonban tartanunk benne a hiúságot, mikor azt kell látnunk, hogy ez a gyarlósága nemcsak indulatosságánál volt nagyobb, hanem – mint mindjárt látjuk – még bálványozott, egyetlen fiának szereteténél is, pedig ez a fiú nemzetsége egyetlen fenntartója volt.

## **Az ifjabb Wesselényi fő vonása is a krakélerség**

Említettük, hogy az ifjú Miklós, aki tizenegy gyermeke közül egyedül maradt életben, apjának a börtönből való visszatérése után született, s említettük azt is, hogy szellemi tehetségein kívül milyen nagy testi ereje is volt. Valóságos csodagyereknek is nevezhetjük. Olyan szép fiú is volt, hogy Kazinczy valósággal szerelmes volt bele. Olyan erős és hatalmas test volt, hogy alig volt párja s emellett olyan tehetséges is, hogy négyéves korában már írni tudott, felnőtt korában elsősorú szónok, gondolkodó és író és nagy műveltségű ember, aki a magyaron és oláhon kívül németül, latinul, franciául, olaszul és angolul beszélt.

Érthető, hogy a különlegesen szép, különlegesen erős, különlegesen okos és emellett gazdag és tizenegy testvére közül egyedül életben maradt gyermeket becézte, szinte imádtá mindenki. Nemcsak a két, benne minden boldogságát találó öregedő szülő, hanem az egész rokonság, az ismerősök, az alkalmazottak, a felekezet és a haza is. Már gyermekkorában híres írók (Kazinczy, Berzsényi) írtak hozzá dicsőítő költeményeket, mint például:

Még a Praenesta repdes vállaidon,  
Ambróziát önt fürtös üstököd,  
Gyöngéd orcádon s a kis szád körül  
Rózsák virítanak mint az Amoréin –  
Legszebb, legbájosabb Amor önmagad.

Kazinczy írta ezt hozzá, s azt kívánta tőle, hogy csókolózzék össze feleségével.

Nem csoda ezek után, hogy Wesselényi öntelt, hiú és dicsőségvágyó emberré vált s hogy az apjától örökölt féktelen indulat és düh benne is bárdolatlanul lángolt. Miért is küzdött volna szenvedélyei ellen, mikor látta, hogy apjában éppen ezt ünnepezték, éppen ez szerezte neki a hírnevet és a „hazafias” érdemeket. Mivel ugyanis dühét és gőgjét elsősorban azokkal érezte, akiket az erdélyi kálvinisták a haza ellenségeinek gondoltak, mivel őket alázta, szégyenítette és félemlítette meg vele: ami másban hiba volt, benne erénnyé vált. Ezért aztán mind az apa, mind a fiú hibáiról mit se tud a nagyközönség, hanem csak kiválóságait ismeri.

Pedig – mint mondtam már – a vad Wesselényi szenvedélyeinek hevét felesége és egyetlen fia is nemegyszer volt kénytelen érezni, mert ezt ő önzésből és dicsőségvágyból – mint az imént láttuk – el tudta ugyan nyomni, de felesége és fia iránti szeretetből már nem. E két nemes érzelem egyike se volt benne akkora, mint a hiúság. Sőt mivel csodagyerek-számba menő fia is egyik fő tárgya lett az apa hiúságának, ha időnként csalódott benne s így hiúságát megsértette, a fiúnak is keservesen szenvednie kellett miatta már kisgyerek korában. Felesége pedig – az okos – ilyenkor úgy úszta meg a dolgot, hogy kitért férje dühe elől s ilyenkor nem mutatkozott előtte. A férj hitvesi szeretete se volt ugyanis akkora, hogy féktelen haragja előtte is épp úgy megtorpant volna, mint Nopcsa elnök előtt, aki mögött a császár állt. Cserei Ilona igen jól tudta, hogy ha ő is ültében megvárja, míg a dühös oroszlán rárohan, akkor nemcsak anyyi fog történni, hogy szelíden vállára teszi majd a kezét s azt mondja neki: Én nem félek.

Báró Kemény Zsigmond írta meg, hogy a vad és hiú apa nemcsak a fia szépségével, testi erejével, okosságával és nagy műveltségével akart büszkélkedni, hanem ügyességével és bátorságával is. Ez volt ugyanis a magyar férfiideál s a vad Wesselényi azt akarta, hogy az ő fia mindenben az első legyen.

Hogy e célját elérje, egyetlen, dédelgetett fiát már hatéves korában, mikor látta, hogy félve húzódik tőle, feldobta a szilajon toporzékoló nyereg nélküli mén hátára s a lovat (a sörényében megkapaszkodó fiúval a hátán) úgy megcsapkodta, hogy árkon-bokron át elszárgultott vele. Nem félt, hogy a kisgyerek, az ő tizenegy közül egyetlen életben maradt s neki oly sok örömet és büszkeséget okozó fia leesik onnan s összetöri magát. Neki nem kellett olyan fiú, akire ne lehessen büszke azért, mert mindenben az első. Inkább törje össze magát.

Még visszataszítóbb és lelketlenebb az az eset, melyet gróf Teleki József, a hitsorsos és rokon mondott el Újfalvi Sándornak (Kardos Samu, I., 68-69. o.):

„Gyerekkorában – mondta – Zsibón volt vendégségben Wesselényiéknél, mikor egyszer az öregnek kedve jött megegzaminálni [vizsgztatni] a vendégfiúkat. Megállapította, hogy korukhoz képest sokat tudnak, de – mondta nekik – „az én Miklósom sincs ám elmaradva, pedig az fiatalabb nálatok”. Azonnal hívatta is a fiút, hogy rendkívüli esze és tudása nyilvánosságra hozásával apai hiúságát a rokon fiúk és nevelőjük előtt kielégítse.”

A kis Miklós azonban épp ekkor kivételesen kedvetlen és zavart volt és feleletei bizony nem valami sikerültek voltak. A csalódott és hiúságában sértett apa arra erre vészesen elkomorult s előbb csendesebben, majd mind hevesebben korholta fiát, de a várt nagy tudományt csak nem tudta kihozni belőle. Végül vad düh önti el és a vendég rokon fiúk remegése közt toporzékolva ordítózik a hajdútizedes után. Az megjelenén, fiát vasra verette vele és fegyveres örök kíséretében a vár börtönébe vitette. „Testvérem és nevelőnk, mondta neki Teleki, magunkon kívül tántorgánk szállásunkra... Szelíd neveltetésünk után ily bánásmód túlhaladá képzetünk határait. Később mellékutakon a bárónéhoz mentünk sírva esedezven előtte fia kiszabadításáért.” „Fiam – mondá a bárónő szokott nyugodt hangján –, még nem jött el az ideje. De ha csillapul apjának haragja, tudatni fogom veletek.”

„Egy idő múlva magához hívatott bennünket a bárónő s mondá: Férjem indulata lejárt és kérések most sikeres leend... Reszketve közelíténk mi nagybátyánkhoz, ki esedezésünkre derűs arccal viszonzá: Nem érdemli a gaz poronty... Feleletjeiből azt lehetne hinni, hogy mitsem tanult. Pedig sokat tud és éppen ezért nem értem az ilyes tréfát. Csakhogy most ez egyszer értetek, szép öcsém, megbocsátok. Ezzel lekiáltott az udvarra s Miklós fegyveres hajdúk közt felkísértetvén, a vasból kivéttett (tehát még bilincseket is rakatott a fiatal fiúra) és szigorú megdorgálás után szabadon bocsáttaték. Ez 1807 őszén történt.” Tehát Miklós 11 éves volt csupán.

Telekiéknek ettől kezdve mindig ellenszenves maradt a Wesselényi-család, még az ifjú Miklós is. Hiszen látni fogjuk, hogy belőle is ugyanolyan ember lett, mint apja volt.

De még ennél is ellenszenvesebb ez a harmadik eset, melyet szintén Újfalvi beszél el:

„A Wesselényiek igen nagy lóbarátok voltak. Híres volt a ménesük és nagy esemény volt náluk, mikor tavasszal először verték ki a ménest újra a legelőre. A ménék szalagokkal, vörös posztókkal, csengettyűkkel voltak díszítve és az öreg Wesselényi, tízéves fia, az ifjú Miklós és az alkalmazottak szintén díszbe öltözve vettek részt a menetben egy-egy mén hátán.

Amint nagy néptömeg szeme előtt Zsibó főutcáján át vonultak, az ifjú Miklós lova egy disznó röffenésére megugrik, a rajta ülő gyerek fejével a kemény földre zuhan és eszméletlenül terül el ott. Úgy látszott, mintha halott lett volna. Az apa felbődült fájdalomában, leugrik lováról s miközben halottnak gondolt egyetlen fiát, nemzetsége utolsó sarját ölelgeti, a fájdalomtól ő maga is eszméletlenül esik össze. Hideg vízzel való locsolásra azonban eszméletre tér a fiú s a hangos örömkialtásokra az apa is. A büszkeségre nevelt fiú mindjárt talpra is ugrik. Mihelyt azonban az apa látja, hogy nincs semmi komolyabb baj, hiúsága egyszerre elfelejteti vele nemcsak az előbbi aggódást, hanem az utána következő örömet, sőt magát az apai szere-

tetet is s most már csak az bántja, hogy az ő fia az egész falu szeme láttára azt a nagy szégyent hozta őrá, hogy leesett a lóról. Erre dühében azonnal nekimegy csak az imént eszméltre tért, sőt halottnak gondolt fiának, természetesen szintén ott a falu népe előtt, durván mellen ragadta, öklével fenyegeti és „csak sok kérlelés, esdeklés után sikerült az elevenére sértett apát lecsendesítenünk”.

Mindezek láttára az, akiben csak egy csepp tárgyilagosság is van, nem csatlakozhat a magyar irodalomban általánosan elfogadott véleményhez, hogy az öreg Wesselényi (épp úgy, mint a fia) alapjában véve nemes és jó ember volt: csak emberi tökéletlenségei voltak, melyek azonban jellemének átlagos kiválóságát legfeljebb csökkentik, de le nem rontják. Még ha ugyanis a fentebb megállapított s annyira ellenszenves, mindent ravasz számítással csináló lélekre valló színésziességétől eltekintén is, ennek a legutóbb leírt eseménynek a láttára azt kell mondanunk, hogy az, aki ennyire hiú és dicsőségvágyó tud lenni és akiben ez a nemtelen tulajdonság ennyire el tudja nyomni az apai szeretetet, sőt még a legszentebb emberi érzelmeket is, azt határozottan gonoszlelkű embernek kell nyilvánítanunk, akinek még ha vannak is szép tulajdonságai, azok jelleme gonoszságát legfeljebb csökkenteni tudják, de nem jóra változtatni.

Az ifjabb, a „nagy” Wesselényiről ugyanezt kell mondanunk. A nagy tehetségen, testi és szellemi kiválóságokon kívül vannak igen rokonszenves és nemes tulajdonságai is, például az anyja iránti végtelen szeretet és általában a mély kedély és érzelmek. Például nagyon szép benne korán elhalt nevelőjéhez, az erősen kálvinista Pataki Mózeshez való nagy ragaszkodása is. Mint Mária Terézia tette a nevelőnőjével, ő is a családi sírboltba temettette el ezt a Patakit. De hát Mária Terézia részéről ez talán mégiscsak több és így nagyobb szeretet jele, mint Wesselényi részéről, mert közte és nevelője köt mégse volt akkora távolság rangban, mint a Habsburgok és nevelőik között. Pedig még Mária Teréziánál se tekinti olyan nagy dolognak ezt a történetírást, mert például még Marczali Mária Teréziáról írt nagy műve se említi meg.

Általában olyan színészhajlamú emberekben, mint Wesselényi, a jó tulajdonságokat is mindig gyanúval kíséri a nagyobb emberismerettel bíró ember, s arra gondol, nem keveredett-e bele Wesselényinek anyja iránti nagy szeretetébe is sok reklám. Ismertem például plébánost (érdekes, hogy ez is protestánsnak született s csak húszéves kora körül tért meg), aki tüntetőleg mutatta és emlegette anyja iránti nagy szeretetét, de én kivételesen azt is megtudtam, hogy goromba is szokott lenni az anyjához és az egyébként is sokat sírt miatta. Lehet, hogy Wesselényinél nem így volt, de nem valószínű. Olyan ösztönembereknél, mint ő volt, szinte elkerülhetetlen a jó mellett az árnyoldal is.

A „nagy” Wesselényi ugyanis éppen olyan féktelen indulatember volt, mint apja, a „vad”. Épp oly hiú és dicsőségre vágyó, de épp oly nagy színész is és szenvedélyeinek is éppoly rabja, mint az volt. Van, amiben még apjánál is rosszabb volt. A bujaságot és erkölcsatlenséget például apjáról nem tudjuk úgy, mint róla, bár lehet, hogy ennek is csak az az oka, hogy ő híresebb ember, mint apja, s így életét aprólékosabban ismerjük. Kétségtelen például, hogy apja, ha vadul és furcsa s törvénytelen módon is, de mégis idejében megházasodott. Fia azonban törvénytelen bujjázkodásokban töltötte el majdnem egész életét, csak utolsó éveiben házasodott meg, de akkor is csak azért, mert már elrontotta a lányt, akit elvett s már ő is érezte, hogy a közvélemény végül mégis megsokallja a dolgot és elveszti miatta népszerűségét. Annyi törvénytelen gyereke volt, hogy mentségére a „törvénytelen” helyett a „természetes” gyermek kifejezést ő találta fel.

Mégis talán nem a bujaságot, hanem a krakélerséget [kötekedést, garázdaságot] kell neveznünk Wesselényi legjellemzőbb tulajdonságának. Nagystílusú volt ez a krakélerség, hiszen Wesselényi nemcsak bikaerejű volt, kisportolt testű és ügyes, hanem nagy tehetség, képzett és logikus fő is. De viszont lényéhez annyira hozzátartozott a tündökölni, a ragyogni akarás, önmaga produkálásának és a közvélemény tapsainak vágya s ebben annyira a hiúság vezette, viszont magánélete annyira nem tiszta s annyira ellentétben van az elvekkkel, melyeket hirde-

tett s melyeknek népszerűségét köszönte, hogy semmiképpen se tekinthetjük igazi, tiszteletre méltó, nagy embernek.

Az iránta, mint Habsburg-ellenes „hazafi” iránt mindig jóindulatú magyar közvélemény már megszokta, sőt egyenesen arra rendezkedett be, hogy Wesselényit csak dicsérni s csak bámulni lehet. Minden tettét csak a jó oldaláról néztük és láttuk, hibáiról pedig vagy egyáltalán nem akartunk tudni, vagy jóra magyaráztuk őket.

Azt beszéltek például, hogy mikor imádott anyja 1831-ben, férje halála után 23 évre meghalt, tetemei nyolc napig temetetlenül heverték, mert fia nem tudott tőlük megválni. Ez persze nem igaz. De az igaz, hogy fájalmát olyan különködő módon, annyira tüntetőleg nyilvánította, hogy akaratlanul is az jut eszünkbe, hogy fájalmában is több volt a külsőség, mint a valóság. Mintha még ebben is beszélni akart volna magáról s mintha még ebben is a hiúság vezette volna.

Az ugyanis igaz, hogy anyja koporsóját a maga gigászi vállán vitte fel a kastély melletti domb tetején levő sírboltba. Szerintünk annak, akit összetört a fájdalom, semmi kedve sincs ahhoz, hogy még ilyenkor is a tömegek bámulatát felkeltő erőmutatványokat végezzen a nyilvánosság előtt s így még élete legnagyobb gyászában is magáról beszéltesse. Az is igaz, hogy utána nyolc nap és nyolc éjjel nem mozdult el a nyitott kriptától. De az is igaz, hogy utána egy végeláthatatlan hosszúságú, saját kezűleg írt gyászjelentést küldött szét ismerőseinek.

Szerintem ez is fájalma tettetett (affektált) voltát mutatja, vagy legalábbis azt, hogy sok volt benne ebből is. Mert ha másoknak nincs is akkora testi és lelki erejük, hogy mindarra képesek legyenek, amire Wesselényi anyja halála után képes volt, de annyi bizonyos, hogy az ember olyan örült fájdalomban, mint amilyenbe Wesselényit – legalább a külsőségek szerint – anyja halála döntötte, nem szokott, sőt nem is tud ilyen hosszú elmeszüleményeket gyártani és a nyilvánosság elé bocsátani.

Az igazi fájdalom néma. A nagy fájdalom a nagy szellemi erejű embert is tönkreteszi, mert neki a fájalma is nagyobb, mint másoké, s ezért ő is képtelen arra (s ha mégis képes lenne, akkor nincs kedve hozzá), hogy nagy bánata közben nagy fogalmazványokat csináljon s azokat másolgassa. Ha Wesselényi a gyász e nyolc napja alatt ezt a hosszú gyászjelentést meg tudta fogalmazni s különösen, hogy kedve és érdeklődése is volt hozzá, akkor fájalma nem lehetett olyan nagy, olyan őszinte és olyan mély, mint amilyenre a tüntető külsőségek vallanak.

Természetesen nem azt mondom, hogy nem sajnálta és nem szerette az anyját. Hogyne szerette volna! Hiszen ember volt, mégpedig olyan ember, aki nemcsak gyűlölni, hanem szeretni is jobban tudott másoknál. Csak azt mondom, hogy ez a szeretet nem volt akkora, hogy akár csak azokban a napokban is, mikor fájalma a leghevesebb volt, el tudta volna nyomni alaptermészetét, az önprodukálási hajlamot és a magáról való beszéltetést, tehát a hiúságot.

Wesselényi még a fájalmát is szinte úgy rendezte meg. Azt akarta, hogy az is a közfigyelmet magára vonó és a tömeg csodálkozását felkeltő legyen.

Hogy tudta volna hát ez az ember (aki e tulajdonságait egyébként már apjától is örökölte) megállni, hogy „hazafiságával” is magára ne vonja az ország figyelmét, mégpedig olyan hazafiaskodással, mellyel akkor egyedül lehetett népszerűséget szerezni, kivált az ő ismeretségi köre, a kálvinisták között, a Habsburg-ellenességgel?

Wesselényi e hajlama magánéletében és egészen kicsinyes dolgokban is állandóan kiütöközött. Újfalvi írja emlékirataiban, hogy 1817-ben a radnai fürdőben „Wesselényi délceg paripán változatos időtöltésekkel mulattatá a fürdővendégeket. A vendégek egy reggel szokásosan a kút körül gyülekezvén, Wesselényi egyedül hiányzott. Mivel pedig máskor ő szokott első lenni, mostani késedelme szembetűnő vala. Midőn váratlanul megpillantották a falmerekségű magas köszirt-csúcs ormán lóháton a fővegével integetni a bámulók felé. A rendkívül meredek magaslatra soha szarvasmarha legelni fel nem hatolhatott. És ő most lován ereszkedett le onnét a nézők iszonyattal vegyült bámulatára. Aztán paripáját megszorítá, a kúthoz nyargalt és a legszebb körülszöktetéseket téve, barátságosan üdvözölte a társaságot.”

Később kiderült, hogy a nagy Wesselényi olyan törpe volt, hogy e produkció kedvéért s hogy vele a közönség bámulatát magára vonhassa, titokban már fél éven keresztül „időt és fáradságot nem kímélve” próbálgatta és gyakorolta a dolgot, mire meglepetésszerűen előállt vele. Más lovával neki se sikerült a hajmeresztő dolgot elérnie, csak ezzel az eggyel.

Erre azonban – tessék elképzelni a mondhatatlan sértést! – a fürdőközönség köréből egy B. E. nevű „senki” azt mondta, hogy neki is van egy paripája, melyen ő is játszva meg tudná mászni a meredeket. Wesselényit e megjegyzés talán még jobban sértette, mint hön szeretett hazájának a Habsburgoktól való kegyetlen elnyomása. Nem tartotta ugyan másnak, mint „csupa kérdésnek”. „Mintegy fáradságos küzdelmeibe és hitébe (!) vágott. Azonnal elfordult a dicsekvőtől, sétált, sétált, mialatt fűjt, mint egy vadkan, miáltal indulatja kitéréseit szokta fékezni. Utóbb eleibe toppant, mintha le akarná gázolni, de mérsékelt hangon szólítja meg (szóval szakasztottan úgy, mint apja csinálta Nopcsa elnökkel való produkcióját): Ön nagyot akara. Részemről, ha magas kedvemben ki találnám szalasztani, hogy a ház tetejére fellovagolok, bizony mindjárt hozzá fognék, ha hatvanhat nyakamba kerülne is. Szabadjon hinnem, hogy Ön is ígéretének álland, mert becsületes magyar ember szavát szokta tartani. Másnap híre terjedt, hogy B. E. a múlt éjjel titkon mindenestől elkotródott. Wesselényi sértett ambíciója ki volt elégítve.”

Vajon miért kellett ennek a szegény, akarom mondani: gyalázatosan hitvány B. E.-nek oly gyorsan s még így is „titkon” és éjnek éjadján „elkotródnia”? Bizonyára nem azért, mert Wesselényi, aki abból élt, hogy a Habsburgoknak szemükre hánytva „törvénytelenégeiket”, maga mindig szigorúan megtartotta a törvényt s nem nyúlt az ököljoghoz még akkor se, ha olyan „vérlázító” sértés érte, mint most B. E. részéről?

De még ha B. E.-nek nem éjjel és nem titkon és nem azonnal kellett volna Wesselényi elől a radnai fürdőből távoznia, azaz ha Wesselényi sose nyúlt volna az önbíráskodás törvénytelen és egyébként is csak a kezdetleges kultúrájú ősnépek körében szokásos önbíráskodáshoz, ez a radnai eset akkor is lelki kicsinyességre mutatna. S ezt természetesen mindazok, akik tartalmasabb lelkűek voltak, nagyon is észrevették.

József nádornak például, pedig ő maga vallásilag ugyancsak közönyös és liberális (hiszen éppen ezért lett népszerű nálunk Habsburg létére is), sőt felesége egyenesen Wesselényi protestáns hittestvére volt, Wesselényi kérkedő önteltségével mindig ellenszenves volt s ezt állandóan érezte is vele. De így volt Wesselényivel Széchenyi, „a legnagyobb magyar” is, pedig tudvalevő, hogy eleinte, mikor még nem volt alkalma eléggé megismerni, a legjobb barátok voltak. Mint egyenes és önérzetes ember, Széchenyi meg is írta ezt neki nyíltan.

Ez persze az elbizakodott és csak tömjénezésekhez szokott, elkényeztetett Wesselényi büszkeségét nagyon bántotta s bár magának Széchenyinek szerényen válaszolt, a háta mögött annál jobban mutatta ellenszenvét. Azt mondta például róla, hogy „mikor vele Debrecenben megösmékedtem, rendkívül kellemes társalgási modorral, de még kevés ismeretekkel bírt”. Továbbá, hogy a gazdasági és státuszgazdasági rapszodikus ismereteken kívül csak a szépirodalomban bírt némi jártassággal és hogy Metternich egyik estéjén a francia követ azt a megjegyzést tette Széchenyire, hogy „érette szerelmes lettem a tudatlanságban”.

Nyilvánvaló, hogy mindezt Wesselényi csak rosszindulatú elfogultsággal, bosszús ellenszenvből mondhatta azért, mert ő a „kevés ismerettel” bíró Széchenyinek nem tetszett s ezért szükségesnek tartotta, hogy visszamarja. Az is rosszakaratra vall, s legalábbis túlzás, hogy Széchenyi akkor, mikor Wesselényi megismerkedett vele, „a hazai nyelvet csak tördelte”. Az igazság, hogy Széchenyi anyanyelve a magyar volt, gyerekkorában először azt beszélte s csak később, a katonáskodás és huzamos külföldi tartózkodás miatt jött ki a magyar beszéd gyakorlatából. De még ha nem is lett volna túlzás, amit Wesselényi állít, akkor se lett volna szabad ezt az akkor már országos nevű Széchenyiről felhánytorgatni. Batthyány Lajos például fiatal korában csakugyan csak törte a magyar nyelvet, mégse hánytorgatjuk ezt fel ellene, s ha mégis megemlítjük, akkor dicséretképpen tesszük, hogy mégis milyen nagy magyar lett



belőle. Látjuk majd, hogy az árvízzel kapcsolatban is milyen sértő és rosszindulatú megjegyzést tesz Széchenyiről Wesselényi.

Hogy mindezek csak sértett hiúságának megnyilvánulásai voltak, kétségtelen a hangból és a módból is, mellyel megtette őket. Meg abból is, hogy hasonló megjegyzések csak akkor történtek részéről, mikor Széchenyi már tudára adta neki a maga ellenszenvét. Széchenyi részéről azonban kétségtelen, hogy meggyőződésből írta Wesselényiről azt, ami rá annyira nem hízelt.

Hogy viselkedése miatt milyen rosszhíre volt Wesselényinek, azt láthatjuk abból is, hogy a bécsi társaságban még Ferenc király halálát is Wesselényinek tulajdonították. (Zichy Antal: Széchenyi, I., 350. o.) Viszont Wesselényi köreiből meg azt híresztelték s hitték, hogy a bécsi kormány titokban őt akarja eltétni láb alól: vagy méreggel, vagy erőszakkal, vagy olyan kikényszerített párbajokkal, melyekben feltétlenül el kell pusztulnia, mert ellenfelei világhírű vívók.

A saját személyiségének mindig rendkívül nagy fontosságot tulajdonító és önreklám nélkül ellenni nem tudó Wesselényi mindezt annyira elhitte, illetve a maga még híresebbé és népszerűbbé tételére annyira felhasználta, hogy mindjárt a végrendeletét is megírta s végrehajtójává Széchenyit kérte fel („mely – írja Zichy (I., 355. o.) – irataink közt megvan”), egyúttal egy hosszú iratot is szerkesztett s arra is Széchenyit kérte meg, hogy ha halála bekövetkezik, az összes magyar törvényhatóságoknak megküldje.

Széchenyi, aki sokkal jobban ismerte a bécsi köröket, mint ő, aggodalmait alaptalanoknak találta, de ekkor viszonzásul ő is Wesselényit kérte fel az ő végrendelete majdani végrehajtójául. Később azonban nyíltan tudára adta Wesselényinek, hogy ezt az elhatározását megváltoztatta, mégpedig azért, mert iránta való bizalma megcsökkent. 1831. december 5-én ezt írta neki: „Ami felette lesújtott, nem annyira magamat nem csalthatom, hogy én másképp látom hazánkra nézve a dolgok mibenlétét, mint te, és én nem tartom azon módokat helyeseknek, melyekhez te nyúltál.” (Zichy: Széchenyi, I., 355. o.)

Hogy mennyire kormányozható volt Wesselényi féktelennek tartott önérzete és indulata, mutatja, hogy még olyan sértések után is, melyeket Széchenyitől zsebre kellett vágnia, nemcsak szerényen válaszol neki, hanem mikor már Széchenyi sértő módon megvonja tőle bizalmát, a már megadott végrendeleti végrehajtói megbízást és egy 10.000 forintos kölcsön folyósítását is megtagadja tőle, Wesselényi még utána is egyre-másra bízza meg Széchenyit az ő végrendelete végrehajtásával.

Széchenyi – írja Zichy (I., 353-354. o.) – szánalommal néz ifjúkori barátjára, ki „hiúságának, nagyravágásának” áldozatul fog esni. Olyan vádakkal illeti e „volt” barátját, amilyenekkel öt évvel később annak utódát, Kossuthot illette. „Célunk egy volt, írja, majd különböző utakra léptünk s én szinte mindent rosszaltram, amit ő tett.” „Soha meg nem tagadhatom: szerettem, mint barátomat (Wesselényinek valóban voltak olyan tulajdonságai, hogy nagyon lehetett szeretni), de akinek magam oda nyújtánám a bürök-poharat.” (!)

Látjuk tehát, hogy annak a Wesselényinek, aki után bolondulni lehetett és aki után sokan bolondultak is, meg kellett lennie hasonlóan nagyfokú rossz tulajdonságainak is. Mikor József nádor végül nyíltan fellépett ellene és börtönbe juttatta, Széchenyi, a hajdani jóbarát és „a legnagyobb magyar” annyira megokoltak, igazságosnak és a haza javára szolgálónak tartotta eljárását, hogy meghatottságában kezet csókolt érte a nádornak! (Zichy, I., 352. o.) Mit szólnak hozzá azok a „hazafiak”, akik Wesselényi perbefogásában „a bécsi önkény” legsötétebb megnyilvánulását látják?

Kardos mint tényt jegyzi fel, hogy mikor az 1830-as országgyűlésen V. Ferdinánd koronázási báljának cercléjén [az uralkodó beszélgetése a fogadásra meghívottakkal] Wesselényit először mutatták be Ferenc királynak, az ezt mondta neki: „A báró elődei közül sokan tévedtek és annál fogva szerencsétlenek lettek”. Wesselényi, akit úgy neveltek, hogy szentül meg volt róla győződve, hogy sem ő, sem ősei vétket nemcsak soha el nem követnek, hanem még

csak az se lehetséges, hogy elkövessenek, a király szavai hallatára rettenetes indulatba jött s alig tudva fékezni magát, ezt válaszolta a királynak: „Felség! Való, hogy elődeim sokat szenvedtek s közülük többen valának szerencsétlenek, de valamennyien ártatlanok valának. S melyik koronás fő lobbanthatja az elődök hibáját és a kiállott szenvedéseit az utódok szemére?”

Aki ismeri a kort és a helyzetet, az egész határozottan kijelentheti Kardos Samunak, hogy Wesselényinek ez a replikája [visszavágása] csak mendemonda. Nálunk sokkal nagyobb tekintélye volt egy királynak, semhogy valaki szemrehányásokat tehetett volna neki akár csak négyszemközt is, nem nyilvános cerclén. Ferenc királynak különösen nagy személyes tekintélye volt, kivált idősebb korában. A Kardos említette állítólagos jelenet pedig utolsó éveiben történt volna.

De nagyon hamis is lett volna Wesselényi válasza, ha megtörtént volna, s mi se lett volna könnyebb, mint megcáfolni. Wesselényi Miklós apja nem „ártatlanul” szenvedett, hanem – éppen ellenkezőleg – érdemtelenül kapott nagy kegyelmet. A legtöbb bűnét egyáltalán nem is büntette az udvar, például nevének a zárdából való megszöktetését, a Nopcsa elleni életveszélyes fenyegetést, önbíráskodást és tekintélyrombolást, kivált éppen hivatala gyakorlása közben.

Ami pedig az elődök bűneit illeti, azokat nemcsak az uralkodó juttathatja az utódok eszébe, hanem még a történelem is, melyet éppen e szerepe miatt hívunk az élet mesterének. Mi lenne belőlünk, ha még egy király – s kivált egy öreg király – se tehetné meg alattvalóival, hogy a történelem tanulságait levonassa velük s így nevelje őket. Valakinek azért vannak az ősei és azért szokás számon tartani is őket, hogy erényeiken fellelkesüljön, hibáikat pedig elkerüljük. Az se szégyen, ha valakinek bűnös ősei vannak, mert az ősök bűne nem az utód szégyene. Egyébként Ferenc király annyira mérsékelt és kíméletes volt, hogy még Kardos Samu szerint se Wesselényi őseinek bűneiről beszélt, hanem csak „hibáiról”, s úgy fejezte ki magát, hogy még úgy is lehetett érteni, hogy ezek valójában nem is hibák, hanem csak tévedések voltak.

De hogy Wesselényi ezen önérzeteskedése csak „hazafias” bámulóitól kitalált mese volt, már csak amiatt is bizonyosra vehetjük, mert tudtak a Wesselényiek szenvedélyeiken uralkodni, ha még oly féktelenek is voltak, mert sokkal önzőbbek voltak annál, semhogy érdekeiket hiába kockáztassák, mikor érdekük úgy kívánta, nemcsak Ferenc császár, hanem még Nopcsa Elek vagy Széchenyi István előtt is meg tudtak alázkodni, mint láttuk.

Említettük már Wesselényi nagy meghatottságát az I. Ferencről neki adott kihallgatás után. Adatunk Friedreich Széchenyi-életrajzából való volt. Ugyanezt Zichy is megemlíti (I., 350. o.) s ő bővebben beszél róla. Ő azt írja, hogy a király egyenesen dorgálás céljából idézte maga elé Wesselényit és vele együtt más kuruckodókat és atyai intelmeivel, jóságával, de dorgálásaival és fenyegetéseivel is úgy megpuhította „szörnyölőknek szörnyölő fiát”, hogy szinte könnyekre fakadt előtte. Ezt Széchenyi csak Wesselényi személyes elbeszéléséből tudhatta. S ha Wesselényi így viselkedett Ferenc császárral négyszemközt, nem nevelés-e elhinni, hogy viszont nyilvános cerclén feleselni mert volna vele.

Az azonban méltán rosszul eshetett a jó királynak, hogy az a Wesselényi, aki dorgálására könnyekre fakadt, utána nemsokára épp úgy vagy még jobban folytatta az ellenzékiiséget, mint azelőtt. Ennek oka egyébként egyedül csak az lehetett, hogy Wesselényi tapsok, magasztalások, népszerűség nélkül nem tudott ellenni, ha azonban szót fogadott volna királya szavának, melynek igazságát akkor annyira belátta, ráfogták volna, hogy Bécs őt is megvette és érdekből ő is elárulta hazáját. Így élni azonban utána még évtizedekig ugyanebben a hazában csak az képes, aki legalább az örök életben megvigasztalódik. Hol volt azonban ettől a kálvinista Wesselényi?

Teleki László is megígérte Ferenc Józsefnek, hogy nem lesz ellenzéki s ő is inkább az öngyilkosságot választotta, mint szava megtartását, mert „hazaárulónak” tartották volna miatta. Még Széchenyi se tudott ilyen magaslatra emelkedni és a közvélemény miatt ő se merte

nyíltan követni meggyőződését. A közvélemény miatt ő is elfogadta 48-ban a miniszterséget, noha – naplója a bizonyosság rá! – megvetette és közönséges hazaárulónak tartotta azokat, akikkel együtt volt miniszter (Kossuthot, Batthyányt, Szemerét, Klauzált). Pedig hát hol volt Széchenyi hiúsága a Wesselényiétől?

Sajnos, még Wesselényinek mindenkitől magasztalt árvízi hősiességét se tudom mentesíteni a minden tettét annyira beárnyékoló hiúságtól, dicsőségvágytól s attól az állandó vágyától, hogy beszéltesen magáról. Részint mert ez jellemének olyan uralkodó sajátossága volt, hogy egy tetteből se maradhatott ki s így mindegyiknek erkölcsi értékéből sokat lerontott, részint egész világosan észrevehető abból a módból is, ahogy a dolgot naplójában leírja.

Mikor 1838 márciusában ez a nagy pesti árvíz volt, Wesselényi már vád alatt állt és letört ember volt. A teste is tele volt már akkor minden képzelhető nyavalyával. Kardos Samu azt írja (I., 328. o.), hogy Wesselényi ezen árvíz alkalmával „oly hősi tetteket vitt véghez, melyhez hasonlókat hiába keresnénk akár a történelem lapjain, akár a legendák világában” (!). Azt is írja, hogy „72 óra hosszat volt talpon”, pedig később Wesselényi naplója ismertetésekor maga mondja (mert kénytelen megmondani), hogy közben többször is szünetet tartott, sőt aludt is közben (331. és 335. o.). Tehát maga állapítja meg, hogy amit állít, nem igaz.

A Wesselényi szolgálatában álló Újfalvi azt írja, hogy egymaga hatszáznál több ember életét mentette meg. Lehet, de természetesen egyáltalán nem bizonyos, mert hiszen annyira reklámember azért talán még Wesselényi se volt, hogy mivel ő maga nem ért rá, fogadott valakit, hogy pontosan megoldassa, számon tartsa és összeadja, hányan léptek be Wesselényi csónakjába.

Ez azonban közel se jelenti azt, hogy ezek mind vagy akár csak századrésztük is elpusztult volna, ha Wesselényi nem lett volna, illetve semmit se csinált volna. Hiszen ő maga is megírja naplójában, hogy „e tájon számos hajók jártak le s fel, s talán több, mint amennyire szükség volt”. (Kardos, I., 330. o.) Tehát nemcsak Wesselényi nagylelkűsködött.

Még Wesselényi leírásából is észre lehet venni, hogy a sok mentő egyenesen vetélkedett egymással, hogy itt vagy ott mentsen-e s az egymással vetélkedők attól félték, hogy ha rosszul választják meg működésük helyét, addig helyettük más valaki sokkal többet ment meg, mint ők. Wesselényi magadicsérve jegyzi meg, hogy egyik hajóban Csekonicssal találkozott s mikor megkérdezte tőle, hova, azt felelte: Ich suche einen Stall für meine Pferde (istállót keresek, ahova lovaimat mentsem). Ha e beszélgetés közben akár csak a messze láthatáron is életveszélyben forgó emberek jajveszékelték volna, lehetetlen elképzelni (még akkor is, ha Wesselényi hősi önzetlenségével szemben ez a Csekonics merő önzés lett volna), hogy Csekonics ilyen választ adhatott volna. Lehetetlen még az is, hogy akkor beszédjük ilyen közönyös tárgyú lehetett volna. Még ha ez Csekonics feltett lelkiismeretlenségétől ki is telt volna, akkor se beszélhetett volna így azok miatt, akik körülötte voltak s hallották, amit mond. S természetesen azt is tekintetbe kell venni, hogy Wesselényi lovai nem Pesten, hanem Zsibón voltak. Volt ő is annyira önző, de különösen annyira lóbolond, hogy ha azokat a híres méneket is, melyek nevelése fő gondja volt s melyek már apjának is fő büszkeségei voltak, veszélyeztette volna az árvíz, akkor első dolga neki is azok megmentése lett volna s csak utána következett volna az embermentés. Bár ez utóbbi is hasznos volt, mert dicsőséget lehetett vele szerezni és csodaszámba menő izomerejét és munkabírását meg lehetett vele bámultatni, de a mének megmentésénél semmiképpen se lett volna neki előbbre való.

Aztán naplójában azt is írja Wesselényi, hogy Prónay Albertet is pipázva látta lakása erkélyén s természetesen neki is odaszólt: S te itt pipázol? De viszont az is kétségtelen, hogy nemcsak a katolikus Csekonicsnak nem lehetett volna a lovaира gondja, de a protestáns Prónay nem pipálhatott volna nyugodtan, ha a látótávolságban életveszélyben forgó emberek fuldokoltak volna. Láthatjuk, hogy az életveszélyben lévőket úgy kellett felkeresni, s mint láttuk, annyian keresték őket, hogy sokszor több volt a mentő, mint a mentendő. Kétségtelen, hogy becsülendőbbek voltak ezek, mint a pipázók és a lovaikat mentők, de az is kétségtelen,



hogy a mentőket se egyedül csak a felebaráti szeretet és a magukról való megfélelkezés önzetlensége vezette, hanem a dicsőség is.

Wesselényiről lévén szó, az is csak természetes, hogy „a sok folyamodók közt a magyar színháznál levő cukrászleány, a szép Zsófi (akit Wesselényi természetesen közlelről ismert) is megjelent anyjával s csak hozzám akart folyamodni (ez csak természetes, hiszen Wesselényihez hasonló szép férfi nem sok volt Pesten, s ráadásul még gazdag is volt és báró is). Őket is kiűzte a víz a lakjukból. Szekeret fogadtam és holmijukat biztos helyre vittem. (Újabb bizonyíték, mennyire nem forgott az egész környéken emberélet veszélyben s nem forgott életveszélyben maga a szép Zsófi sem. Ellenkező esetben nem lett volna Wesselényinek lehetősége arra, hogy a szép cukrászlányt udvariasan kiszolgálja és még szekeret is fogadhasson számára, és akkor a cukrászlánynak se lett volna kedve válogatni abban, hogy ki mentse meg.) Maguknak régi szállásomat ajánlottam lakásul (ez is nem a köztük lévő intim viszonyra utal-e?) azon esetre, ha egypár nap alatt a repedések szaporodni fognak”. (Kardos, I., 340. o.)

Itt is leszólja Wesselényi még Széchenyit is. „Széchenyinek is szoltunk – írja (az árvíz utáni segélyakciót illetően). – Ő félvállról vette, mint mindent, ami nem tőle ered.” Pedig hát látjuk, hogy Wesselényi is milyen fontosnak tartja, hogy ez a tervezett segélyakció „ötöle eredt”. Nagyon könnyen meglehet, hogy mivel ő ilyen hiú volt, azért tette fel Széchenyiről, hogy ő is ilyen. Még valószínűbb, hogy Széchenyi azért fogadta Wesselényi ajánlatát hidegen, mert annyira ellenszenvesen érintette volt barátjának még ebben is megnyilvánuló túlzott szereplési vágya, hogy ellenszenvét nem tudta elleplezni.

Folytatásképpen aztán megjegyzi itt Wesselényi Széchenyiről, hogy „ő példás jó mostohaapa (tudvalevő, hogy Széchenyi ideálját már csak özvegyasszony korában, mint felnött gyermekek anyját tudta elvenni) testesült gyermekekre nézve, de a világon a legrosszabb lelki vagy gondolatszülötteket véve fel: mit nem ő nemz, azt sem örökre, sem ápolásra vagy nevelésre alá, de még keresztgyermekének sem fogadja el. Ezt természetesen csak arról kell érteni, mit ő tud, hogy nem ő nemzett, mert én is sokszor tettem neki szarvakat fel s mit én nemzettem, magáéknak vélt. Sokszor tettem fészkébe tojásaimat s azokat ő oly szépen kikotolta és felnevelte.”

Szellemes hasonlat, de arra a Wesselényire vall, akinek egész életében olyan túl nagy szerepet játszott a nemiség. Egyébként csak úgy ordít belőle a rosszmájúság, sőt a kajánság is. Megnyilvánul benne Széchenyi iránt érzett nagy gyűlölete, de a maga irigysége, hiúsága és önteltsége is.

Ami a vád lényegét illeti, természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy csak Wesselényinek voltak hibái, Széchenyinek nem. Széchenyi se volt szent, sőt még csak kifogástalan katolikus se. Azt azonban, amit itt Wesselényi felró neki, tárgyilagosan nem tarthatjuk hibájának. Széchenyinek annyi terve, annyi eszméje, annyi kezdeményezése volt, hogy igazán nem róhatjuk fel hibájának, hogy elsősorban ezekkel akart és szeretett foglalkozni s a másoké előmozdítására nem maradt már ideje. Az okosság is ezt kívánta tőle, mert azt minden e korról foglalkozó történetíró kiemeli, hogy Széchenyi annyira szerencséskezű (nem inkább azt kellene helyette mondanunk, hogy: tehetséges, ügyes) volt, hogy amihez hozzányúlt, az úgyszólván mindig sikerült is. Ellentétben Kossuthal, akinek minden gazdasági vállalkozása kudarcba, sőt panamába fulladt. S ettől a Széchenyitől akarjuk azt kívánni, hogy a mások eszméinek megvalósításába feküdjék bele?

Széchenyi, miután megismerte, ellenszenvesnek találta, lenézte Wesselényit és ezt sokszorosan tudtára is adta, mert a reklámembereket s a minden tettükben elsősorban önmagukat szolgálókat nem szenvedhette. Világos, hogy benne is volt hiúság, neki is jól esett a siker, de naplói a bizonyosság rá, hogy ő elsősorban mégis nem önmagát szolgálta. Wesselényi például sose tudott volna megörülni a haza miatt, mint Széchenyi meg tudott. S Wesselényinek könnyű volt fitogtatnia nagy testi és szellemi erejét a haza szolgálatában, mert hiszen egészséges gyomra, szintén egészséges és bőséges szerelmi kielégülései bőven adták hozzá neki az

energiát és egészséges idegei a munka után olyan mély és üdítő álomban részesítették, hogy utána mindig újjászületve ébredt fel. Fiatal korában Széchenyi is sokat züllött (a nagy nemiség legtöbbször együtt jár a nagy tehetséggel), de később már bűn nélkül, kielégítetlenül epedt Seilern Creszcencia után; egész életében a gyomrával volt baja és sokkal több éjszakáját töltötte lelki és testi kínok közt hánykolódva, mint alva. Aki életét közelebbről ismeri, inkább azon csodálkozik, hogy lehetett mindezt kibírni s közben olyan tevékenységet kifejtteni, mint ő. Aki helyzetét ismeri, azt nem lepi meg, hogy végül megőrült, hanem az, hogy olyan későn örült meg, s mikor ez végül megtörtént, akkor is milyen hamar és milyen jól helyrejött.

A büszke és elbizakodott Wesselényi Széchenyitől eltúrta a megalázásokat, sőt még jó képet is vágott hozzájuk, de bizalmas írásai s például most idézett naplója jól mutatják, hogy azon hajdani barátja iránt csak úgy forrt benne az elfojtott gyűlölet, aki őt hírben, sikerekben és tehetségben felülmúlta, s aki emellett nembecsülését is tudtára adta.

Ugyanakkor azonban, mikor Széchenyiből nem akarunk szentet csinálni, Wesselényit se akarjuk ördöggé megtenni. Nem akarjuk azt állítani, hogy az árvízi hajós tevékenysége semmi más nem volt, mint csak hiúságának és dicsőségvágyának kiélése, hogy beszéltesen magáról. Igaz ez is s így sokat levon érdeméből, de azért mégis kétségtelen, hogy neki is kényelmesebb lett volna pipálni vagy henyélnie (s mivel ekkor már ő is tele volt betegséggel, ezt nem is mondhattuk volna henyélésnek), mint a jeges vízben gázolni, illetve (mert abban fizikailag nem gázolt, mert hiszen hajón működött) fagyoskodnia. Nagyravágyása nélkül aligha tette volna, bámulatos testi ereje nélkül pedig nem is tudta volna megtenni. De hogy ezt a nagy testi erőt és vasidegzetet nem hagyta parlagon heverni s nem félt a szükségképpen vele járó fáradságtól se, az akkor is érdeme, ha gyarlóságai sokat lerontanak belőle.

Nem lett volna kötelességünk ezt Wesselényi javára megemlítenünk, mert ha csak a rosszat mondanánk el róla, megokolta tenné az, hogy közvéleményünk eddig úgyis csak a jót és csak a dicséreteset hallotta s tudja róla, tehát ezzel csak a mérleget billentettük volna vissza középre. A szentté magasztosított Wesselényivel szemben az ördög Wesselényit állítani szembe igazságos dolog lenne, mert csak így teljes a kép s így kapjuk meg róla a valót. Nekem azonban tudnom kell, hogy mivel teljesen újat, szokatlant, sőt megbotránkoztatót írok, s az évtizedeken át tartó ellentétes nevelés miatt olyan közönséggel van dolgom, mely akkor, mikor Wesselényi bűneiről van szó, nem tud tárgyilagos lenni s ezért ha csak a rosszat mondom róla, mindjárt rám fogja, hogy irányzatos vagyok. Mentségemre senkinek se jutna eszébe, hogy a jót már úgyis elmondták helyettem mások s én egyedül ezért hallgatok róla. Ezért tartottam szükségesnek, hogy a jót is megemlítsen én is, s ne elégedjek meg azzal, hogy ezt úgyis túlon túl tudja mindenki.

Azonban Wesselényi Miklós nem is lehetett lelkileg és jellemileg igazi nagy ember. Ezt onnan is megállapíthatjuk, hogy ő önkritikát képtelen volt gyakorolni, ő a maga hibáival sose foglalkozott, neki azok megállapítására egyáltalán nem is volt érzéke, sőt ő erre egyenesen képtelen volt. Ő magát egyszerűen azonosította a hazával, emiatt a bírálat egyszerűen felháborította, mert a haza sérelmét, tehát hazaárulást látott benne. Pedig hát nem hiába mondja a több ezer éves görög közmondás, hogy gnóthi szeauton, ismerd meg magadat: önkritika nélkül nincs lelki haladás, nincs jellemnevelés, nincs tökéletesedés. Az önbírálat a jellemnevelés ábécéje.

Wesselényi azonban magában csak jóról, erényről tudott, hibát önmagában nem volt képes meglátni. Láttuk, hogy ilyesmit nem vett észre még apjában és őseiben se. Aki őt vagy szüleit bírálta, azt szükségképpen igazságtalannak s így ellenségének tekintette. Az meg viszont a Wesselényi-temperamentumból folyt, hogy a vélt ellenség, a sérelem egyenesen vadállati dühöngést váltott ki belőle, mely – ha a sértő nála gyengébb fél volt – annak nemcsak megfélemlítésében, hanem eltiprásában nyilvánult meg.

Láttuk, hogy meggyőződése szerint nemcsak ő maga volt nemes lelkű és ártatlan, hanem még ősei is ártatlanul szenvedtek. Láttuk már, s különösen látni fogjuk még ezután, milyen

visszataszító gyarlóságai, sőt borzalmas bűnei voltak. A lelkiismerete mégis mindig olyan nyugodt volt és annyira mindenben feddhetetlennek tartotta magát, mintha a jóban párja nem is lenne a világon. Hogy lehetett volna az ilyen emberből tökéletes jellem?

Mikor pöre tárgyalása előtt kéréssel kereste fel Somsich Pongrác alnádort, a királyi tábla elnökét, s az kérését nem teljesítette, követelőzésére pedig hasonlóan lóhátról válaszolt, Wesselényi nagy önérzetében így vált el tőle: „Földi szerencsém és fejem méltóságok kezében van. Ítélnének, amit akarnak, azoknak előttem becsük úgyse nagy. (Minő sértő, sőt törvénybe ütköző dölyf még most is! De hát könnyű volt neki, mert feje vétele helyett most is csak néhány havi börtönt szabtak ki rá.) Mi reám nézve drága, nyugodt érzetem, a jó és okos emberek becsülése, azt méltóságok tőlem el nem ragadhatják.”

Hogy micsoda lelki vakság jele volt ez Wesselényi részéről, azt csak akkor tudjuk igazán megérteni, ha majd látjuk, milyen borzalmas bűnökkel vádolták és hogy azokat rá is tudták bizonyítani, úgyhogy tagadni még maga se próbálta őket. (Erről azonban a magyar közvélemény nem tud, úgy látszik, azért, mert ezek magánéletének bűnei voltak. De hát a jellem, a tiszta lelkiismeret és a becsület is magánéletünkhöz tartozik, annak járuléka és következménye.)

Wesselényi e kijelentéséből is láthatjuk, hogy előtte csak egy fontos dolog, egy becs volt: „az emberek becsülése”, azaz a hírnév, az pedig megvolt neki. Neki ez valóban a bálványja volt. Ő is tudta, hogy nem mindenki becsüli, de ez neki nem számított, mert látjuk, hogy aki szerint „jó és okos” volt, az becsülte őt. Aki őt nem becsülte, az gonosz volt tehát és ostoba, sőt barom s az ilyen ember véleménye úgyse számít.

Végül hozzátette: „De emlékeztetem méltóságodat arra, hogy még van egy ítélőszék, ahol nem fogok méltóságod ítélete alatt állani, hanem ahol együtt jelenünk meg. Az Isten ezen ítélőszéke elé idézem ezennel méltóságodat. Én nyugodt leszek ott is, mint most, méltóságod pedig reszketni fog ott is, mint itt. Alázatos szolgája.”

Úgy látszik, Somsich Pongrácnak nem voltak olyan jó idegei, mint Wesselényinek, mert – mint láthatjuk – Wesselényi fölényeskedése olyan izgalomba hozta, hogy reszketett. A mindig nyugodt lelkiismeretű Wesselényi ezt természetesen nem tudta másra magyarázni, mint hogy nem neki, hanem a királyi tábla elnökének, az ő bírójának nincs rendben a lelkiismerete.

Pedig hát Wesselényi e perben bebizonyított bűnei láttára olvasóink egyenesen el fognak képedni s arra a meggyőződésre kell jutniuk, hogy Isten ítélőszéke előtt kevés embernek volt annyi félnivalója, mint éppen Wesselényinek. Ott ugyanis már nem számít sem a testi erő, sem a báróság, sem a 26.000 hold föld, sem azon „jó és okos emberek becsülése”, akiket mi teszünk meg jóknak és okosoknak.

Az Isten törvényszéke előtt kevés embernek volt annyi félnivalója, mint éppen annak a Wesselényi Miklósnak, aki a magyar királyi tábla elnökével így fölényeskedett s akit Isten igazságosságával így megfenyegetett. De Somsich Pongrácnak egész bizonyosan nem, mert róla nem tudunk semmi megszegyenítőt s ezt ő róla Wesselényi is nyugodtan feltételezhette, mert az ország egyik legfőbb bírói székébe nem szoktak hitvány embereket ültetni, különösen a Habsburgok alatt nem.

Mi az Isten ítélőszéke előtt annál kevésbé szeretnénk Wesselényi bőrében lenni, mert neki nemcsak az volt a baja, hogy igen sok és nagy bűne volt, hanem még az is, hogy még a jócselekedeteit is mind megmérgezte és érdemtelenné tette a hiúság. Nem az a fontos ugyanis Isten előtt, hogy mit tettünk, hanem az, hogy amit tettünk, milyen szándékkal tettük. Ezen az összetűzésen a vádlott Wesselényi nem azért viselkedett ilyen fölényel és ilyen nyugodtan, mert büntelen volt, hanem mert gögös volt s annyira öntelt, hogy lelkiismeret-furdalást nem ismert. Ellenben Somsich nem a lelkiismeret-furdalástól remegett, hanem a felháborodástól, azon szemtelen fölény miatt, mellyel az a Wesselényi viselkedett előtte, akinek bűneit ő, aki akkor már a per iratait áttanulmányozta, már nagyon jól ismerte.

Somsich Pongrác reszketése csak azt bizonyítja, hogy ő nem volt olyan jó színész, mint Wesselényi és apja volt, s ő, ha fel volt háborodva, akkor ez látszott is rajta, mert ilyenkor

nem tudta s nem is akarta színlelni a nyugodtságot, mint Wesselényiek akarták és tudták ilyenkor. Ő ugyanis egyenes lelkű, keresetlen, igazi becsületes ember volt, nem pedig egész életén át színészmutatványokat gyakorolt, mint a vad Wesselényi Nopcsa Elekkel, a vak Wesselényi pedig a radnai fürdőhelyen.

Wesselényi még a halálos ágyán is ilyen biztos volt a maga feddhetetlenségében. Ott ezt mondta: „Úgy hiszem, mint ember, mint keresztény, mint polgár, mint hazafi, mint férj s mint apa, eleget tettem kötelességemnek. Ha meghalok, vigyetek haza. Temessenek édes jó szüleim és drága Patakim mellé.”

Nyilatkozata második része mindenki rokonszenvét megszerzi részére. Ilyen volt Wesselényi. A jó és rossz keveréke. A jót is, a rosszat is szuperlatívuszban [mértéktelen túlzásban] értve. A tárgyilagos szemlélővel azonban a szülőföldje, szülei és nevelője iránti megható szeretet nem feledteti el, hogy az a nyugodt lelkiismeret, sőt bámulatos önelégültség, mely Wesselényit még a halálos ágyán is eltöltötte mint embert, polgárt, férjet, apát, hazafit és keresztényt (Wesselényi tehát nemcsak jó embernek, hanem jó kereszténynek is tartotta magát s még keresztény szempontból is meg volt magával elégedve), a legnagyobb ellentétben állt a valósággal: mindjárt részletezendő visszataszító bűneivel. Az, hogy emellett a szüleit, sőt még hajdani nevelőjét is annyira szerette, jó jel, de sajnos nem teszi jóvá hetvenkedéseit s annál kevésbé fajtalankodásait és jobbágyai felháborító sanyargatásait.

Nézzük meg egy kissé közelebbről azt a Wesselényit, aki mint embert, polgárt, hazafit, keresztényt, férjet és apát egyaránt kiválónak tartotta magát. 26.000 holdja volt, de abból csak 5.000 volt a szántó, de tekintve, hogy „a hegehupás vén Szilágy”-ban volt, az se lehetett valami első osztályú. Birtoka évi jövedelme csak 15.000 forint volt. De a birtokot már nagyzó, bolondos és öntetszelgéseire igen sokat költő apja is adósságokkal megterhelve hagyta rá (Kardos, I., 358. o.), s bizony a fia hasonló nagyzólasai és költséges kedvteléseit se voltak éppen alkalmasak arra, hogy jobb anyagi helyzetbe jusson, bár – kálvinista skót hittestvérei példájára – az anyagiak iránt nagy érzéke volt s – ha nem magáról volt szó – takarékoskodni is igen tudott. A baj csak az volt, hogy dicsőségvágya kielégítése még a pénznél is fontosabb volt előtte. Ha arról volt szó, hogy beszéljenek róla, akkor sose sajnálta a pénzt.

Ilyen gyarló volt a jótékonyága is. Hazafias vagy kulturális célokra életében összesen 30.000 forintot adott. Tehát nem valami sokat, kivált ha meggondoljuk, hogy – legalábbis meggyőződése szerint – csak a hazának élt s egész élete utolsó éveit agglegény volt s így csak magát kellett fenntartania s utódai számára se kellett gyűjtenie. Azonban még ezek a jótékony alapítványai is többnyire olyan természetűek, hogy csak a magáról való beszélgetést, a dicsőséget szolgálták, tényleges anyagi áldozat nélkül.

Nagy hangon bejelentett s hosszú, gyönyörűen kicirkalmazott, hazafias alapító leveleket szerkesztett, mivel azonban pénze sose volt, csak adóssága, többnyire csak írott műveinek majd ezután befolyó remélt jövedelmét hagyta jótékony célra. Akiknek hosszú alapítóleveleit türelmük van elolvasni, többnyire azt is megtudják belőle, hogy az alapítólevélben jelzett összeget nem teszi le, hanem egyelőre csak kötelezi magát arra, hogy az alapítványként jelzett összeg évi kamatait fizeti, magát a tőkét azonban majd örökösének kell az örökölt vagyonból letenniük.

A nagy „hazafi” tehát előre learatta az alapítvány, a jótékonyág, a nagy hazaszeretet dicsőségét, de viszont azt az anyagi áldozatot, mellyel ez a dicsőség járt, örökösire háritotta. Mivel később fiai is születtek, tulajdonképpen ezek kárára jótékonykodott a jó apa. (De azért, mint láttuk, mint apát is igen jónak tartotta magát.) Ahhoz nem volt elég önuralma, hogy önmagától vontat volna meg azokat az élvezeteket, melyekbe ezek az alapítványok kerültek. Ő még azt se tudta megtenni, hogy többet ne költött volna, mint amennyi a jövedelme volt, s ezért, míg jóban voltak, Széchenyitől is szokott kölcsönöket kérni. Ezt még akkor is megtette, mikor már nem voltak jóban. Visszafizetni természetesen nehezen tudott.

A székelyföldi Makkfalván (természetesen tiszte kálvinista falut választott ki erre a célra) földműves iskolát alapított. Erre is hiúsága készítette. Mikor ugyanis megyéről megyére járt izgatni a kormány ellen s Marosszékből nem engedték felszólalni azon a címen, mert ott nem volt birtokos, ezért az ottani székelyek Makkfalván ajándékoztak neki egy kis birtokot, hogy a „haza” Marosszékből se legyen megfosztva az ő minél szélesebb körű „áldásos” tevékenységétől. Ő ezt a telket nagylelkűen visszaajándékozta a székelységnek olyan módon, hogy 400 forint költséggel földműves iskolát építtetett rá. Valószínű, hogy még erre a kis áldozatra is csak azért volt képes magát elszánni, mert akkor már megindult ellene a bírói eljárás.

Az alapítólevélben így ír: „Hazám szent földje, melyre nékem lépnem nem szabad (látjátok, mennyit szenvedek én honszerelmémért!), fogadd anyai kebledre ezen iskolának alapkövét. Elzárva örökömtől, kiküszöbölve sajátomból, távol szülőföldemtől (de nagy reklámot csinál a „hazáért” viselt szenvedéseinek!) nem tehetlek én téged (az alapkövet) szent elrendeltetésed helyére. A honnal hív fiára (ez természetesen ő, de a Habsburgok tudvalevőleg egyébként is csak azokat üldözték) honjában erőszak, rabság vár (vajon Hitler vagy a kommunizmus alatt írhattak volna-e s különösen nyilvánosságra hozhattak volna-e az üldözöttek hasonló alapítóleveleket?), de nyugodt az ő keble és béke lakozik szívében, mert öntudása jutalmazza, s hiszi, hogy polgártársai nem vetik meg az üldözöttet.” (A makkfalvi kálvinisták egész bizonyos, hogy nem vetették meg. Sőt a nagy reklámnak olyan nagy volt a hatása, hogy nem vetik meg a katolikusok se s még most, több mint száz évvel utána se, pedig mindjárt látjuk, mennyi okuk lenne arra, hogy megvessék.)

Mikor pedig 1835. május elsején értesült, hogy a királyi tábla elítélte, ezt írja naplójába: „Ki vagyok küszöbölve örökömből, távol attól kell menedéket keresnem.” (Akkor még Erdély külön ország volt. Wesselényit csak Magyarországon ítélték el. Erdélyben is eljárás folyt azonban ellene s ezért nem ment haza, hogy ott is el ne ítélhessék. Jellemző, hogy a magyarországi „elnyomóknak” az még csak eszükbe se jutott, hogy kiadják az erdélyi hatóságoknak. Pedig hát mindkét országban ugyanaz a „magyargyűlölő” Habsburg volt az úr.)

„Az országban, melyért annyit verejtékeztem, melyért oly munkás buzgóság hevített, melynek boldogsága bálványá volt lelkemnek. Nevem a véték és gyalázat fiai sorába tétetett. Személyem, mint az erdők kergetett vadja, a közüldözésnek adatott által. Nem ad ott nekem egy bokor is enyhelyet, nem bátorságot és menedéket egy szeglet is. Fel van ott hatalmazva a leggyávább is ellenem s az önkény parancsa kényszerít mindenkit, hogy engem elfogjon, börtönbe hurcoljon. Engem, kinek napjai néked voltak, ó hazám, szentelve; engem, ki szabadságáért és mások boldogságáért küzdöttem, engem ott, hol még pár hónappal előbb a köztisztlet és magasztalás karjain hordoztak és hévvel dicsőítettek.”

Láthatjuk, mennyire élvezte ezt a „köztisztletet”, „magasztalást” és „hévvel dicsőítést”, de egyúttal látjuk azt is, mennyire méltónak is tartotta magát rá. Mikor pedig elmúlt, mennyire nehezen nélkülözte. Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy Wesselényi mindent csak hiúságból, csak nagyravágyásból tett és hazaszeretet és felekezetéhez való ragaszkodás nem volt benne semmi. Egész bizonyos, hogy a maga módján szerette a hazáját is, meg a felekezetét is, mégpedig nagyon.

De igazán könnyű volt mindkettőt szeretnie, mert hiszen tulajdonképpen önmagát szerette bennük. Ez a szeretet azonos volt a népszerűséggel, a ragyogással, a hazafi tündöklő nevével, a hírnévvél és a dicsőséggel.

Tudta volna-e azonban szeretni hazáját akkor is, ha a lelkiismerete azt mondta volna neki, hogy ennek a szeretetnek olyan módon kell megnyilvánulnia, hogy szembeszálljon a közfelfogással és a közmegevetést vonja vele magára, mint ahogyan Apponyi György, Cziráky János és Jósika Samu lelkiismerete mondta, s mint ahogyan ezek a nagy férfiak ezt meg is tudták tenni a hazájukért és a hitükért?

Az okatlan, az elvakított, a nagyszájúak után menő tömeg ugyanis hazaárulásnak nézte azt, ami e legtisztább hazafiság volt. A haza érdeke a tekintély megszilárdulását, az önfegyel-



met és a törvényes vezetők szavára való hallgatást követelte, a tömeg s az átlagember azonban mindig leegyszerűsíti a problémákat, mindent egy csapásra akar elérni s a haza olyan szolgálatát, mely az egyszerű s kitartó munkában áll s lassan s önmegtadással kell elérni, olyan önmegtadással, melyet természetesen neki is gyakorolnia kell s elsősorban neki kell gyakorolnia, nem vállalja szívesen. Neki olyan vezetők kellene, akik mindent egy csapásra érnek el és vívnak ki s nem a maguk türelmes megnevelésével, hanem a gyűlölt ellenfél letiprásával.

Wesselényi (és természetesen Kossuth is) ilyen nemzeti vezér volt. Ezért volt mindkettő a nép, a közvélemény bálványa s azért az mindkettő még ma is. Vajon érdem-e ez, sőt nem a legnagyobb bűn-e a nemzet ellen? Ezért tudta összeegyeztetni lángoló honszerelmét (melynek valóságáról maga szentül meg volt győződve) olyan kirívó, sőt visszataszító bűnökkel, melyeknek rabja volt. Ezért annyira nem bántotta miattuk a buzgó kálvinista lelkiismeret, hogy élete minden pillanatában, minden szónoklata alkalmával és Somsich alnáddal szemben mint vádlott is, sőt még a halálos ágyán is szentül meg volt győződve róla, hogy nála jobb hazafi, nemesebb emberbarát, szociálisabb jobbagyvédő, jobb ember, férj vagy apa el se képzelhető, mert ő életében mindig csak jót tett, mindig csak példát adott, melyet azonban a törpék gyávák voltak követni. Rá Isten ítélőszéke előtt is csak megdicsőülés várhat.

Ezzel szemben pedig az igazság az, hogy – mint Kardos Samu írja (II., 5. o.) – „1835. március 3-ától kezdve 1839. február elsejéig alig van lapja Széchenyi naplójának, melyben Wesselényiről keserű, gúnyos szavakkal meg ne emlékeznék”. „A legnagyobb magyarnak” tehát egész más véleménye volt Wesselényi hazafiságáról, mint neki volt és mint a magyar közvéleménynek még ma is van. Pedig ez a rossz vélemény még régebbi eredetű. Széchenyi naplójában már 1832-ben ilyen bejegyzéseket találunk:

1832. február 8.: „Wesselényi quasi brulliert [örült]. A gőg, az önhietség ördöge bújt bele.”

1832. február 10.: „Wesselényit a kevélység ördöge szállotta meg.”

1832. április 9.: „Wesselényi magaviselete Hagen irányában árnyékot vet reá.”

1832. április 12.: „Wesselényi párbajt vívott egy színésznőért (ez a színésznő a Hagen); szúrást kapott a nyakába, tán tüdejébe.”

1832. április 13.: „Wesselényi veszélyen kívül van, gascognade inkább, mint bármi egyéb. Szörnyen felháborodik, ha sajnálják, vagy tudakozódnak... de joue, heros. Illúziókban éltem.”

1832. április 24.: „Wesselényi néhány nap óta beteg. Napról napra több hibát fedezek fel benne. Komédiás!... és mélyen uralkodnak rajta szenvedélyei! Szívem vérzik, mert nem hallgatja meg az igaz szót. Il a une bien haute idée de sa personne” (túl nagyra van magával).

1832. május 24.: „Nagyon bosszankodtam a kaszinóban Wesselényire. Csak confusiót [zűrzavart] csinál; halomra döntötte minden tervemet az állattenyésztő társaság háza iránt.”

1832. december 14.: „Wesselényi is megérkezett. Meghidegültem iránta. Színész.”

Látjuk tehát, hogy Széchenyinek szakasztottan az volt a véleménye Wesselényiről, ami a miénk. Pedig még az a Kardos is (II., 5. o.), aki Wesselényit, úgy látszik, még nagyobbnak tartja, mint Széchenyit, megállapítja, hogy „Wesselényiről való szenvedélyes kifakadásai naplójában inkább a keserű csalódás, mint az ellenszenvnek bélyegét viselik magukon”. Tehát még szerinte se rosszindulatból fakadnak, hanem „a csalódásból”.

De hát vajon miért csalódott Széchenyi e barátjában, aki eleinte annyira tetszett neki, ha nem azért, mert sokkal kisebbnek találta, mint amilyennek gondolta s mint amilyennek látzott. Minél jobban megismerte, annál jobban látta, mennyire megmérgezi hiúsága. Hogy a Wesselényi ellen végül fellépő nádor kezét megcsókolta érte, ugyancsak megsemmisítő Wesselényire, de azokra a „hazafiakra” is, akik Wesselényi elítélését az udvar egyik legkiáltóbb önkényének és törvényteleniségének tartják (pedig nálunk mindenki annak tartja).

Pedig Széchenyi részéről kárörvendést vagy irigységet ne szimatoljon itt az olvasó, mert hogy Széchenyi ekkor mennyire nem Wesselényi lebukásának örült, mutatja, hogy ugyanak-



kor mindent elkövetett sorsa enyhítésére, s hogy Wesselényi végeredményben a börtönt el tudta kerülni (bár a mi közvéleményünk ennek elkerüléséről se tud semmit, sőt szentül meg van győződve, hogy Wesselényit a hosszú börtön vakította meg), azt még Kardos szerint is (II., 5-6. o.) „Deák után leginkább Széchenyinek köszönhetette”.

Tanulságos s egyben komikus azt a bámulatos logikátlanságot, laza erkölcsi felfogást s egyben fölényességet látni, amelyről a nagy kálvinista és minden porcikájában felekezeti Kardos Samu tesz tanúságot, mikor égis magasztalt hőse törvénytelen gyermekeiről is kénytelen beszélni.

Mikor megemlíti, hogy 1836 nyarán Deák Ferencről Pestről hazatérve nagy meglepetés várt rá, mert jószágigazgatója, Kelemen Benjámint, az akkor még nőtlen Wesselényi elé odavitte két lányát, Verzsényi Rózát és Katalint is, ezt teszi hozzá magyarázatul: „Szinte látom azt a kérdőjellel változott arcot, melyet egyik-másik kényesebb ízlésű olvasó vág akkor, mikor látja és olvassa, hogy Wesselényi örvendezett házasságon kívül született gyermekeinek. És szinte hallom, egyik-másik szigorú erkölcsű bíró ítéletét nemcsak Wesselényi e szokatlan tette, de tettének még szokatlanabb megírója ellen.”

„Nem kutatom azt, vajon helyes-e és illő dolog-e az, ha a történelem nagy férfainak nemcsak hősi viselkedését, de emberi gyarlóságait is megírjuk. Én azt vallom, azt hiszem, és azt követem, amit Deák Ferenc mondott, hogy az igazságot, ha az senkire nézve sem megalázó, sem meggyalázó, nemcsak szabad, de meg is kell mondani; nemcsak lehet, de meg is kell írni.”

Megnyugtatjuk Kardos Samut még haló porában is, illetve most már nem őt, hanem a kérdéssel foglalkozó s így az ő művét is olvasó magyart, hogy mi nemcsak nem vesszük Kardostól zokon, hogy Wesselényiről ezt is megírta, hanem azt tartanánk legnagyobb hibájának, ha nem írta volna meg. Aki tudományos művet ír, annak kötelessége az igazságot szolgálni és hőseiről nemcsak a jót, hanem a rosszat is megírni. Ha ezt nem szándékos rosszakarral teszi az író s nem kéjeleg feleslegesen a piszokban, foglalkozni vele még akkor is kötelessége, ha esetleg valamelyik olvasójára erkölcsileg rossz hatással is lenne. Egy tudományos Wesselényi-életrajz ugyanis elsősorban nem azért íródik, hogy az olvasót erkölcsileg nevelje, hanem hogy az igazságot megállapítsa és hőstét és korát az igazságnak megfelelő megvilágításba helyezze.

Éppen ezért abban már nincs igaza Kardosnak, hogy a piszkos igazságot csak akkor szabad megírni, ha senkire se meggyalázó, mert bizony azt akkor is szabad, sőt kötelesség megírni, ha meggyalázó. A történelemre nem vonatkozik a mondás: De morutis nil, nisi bene (a halottakról ne szóljunk, ha jót nem tudunk róluk mondani). Mi lenne ugyanis akkor a történelemből és a történelmi igazságból? S gondolom, a Habsburgok is holtak már s mégis mennyi rosszat és ráadásul milyen gyűlölettel és milyen kárörömmel írnak róluk a Kardos Samuk és társaik! Mi lesz akkor az igazságból és a tárgyilagosságból, ha viszont a Bocskaiakról, Bethlenekről, Rákócziakról, Wesselényiekről és Kossuthokról csak azt szabad megírni, ami nem meggyalázó rájuk?

Hogy higgyünk a Kardostól megfestett Wesselényi-kép élethűségében, ha a szerző maga kijelenti, hogy ha hőseről olyat tudna, ami rá nézve meggyalázó, akkor kötelességének tartaná, hogy elhallgassa, s Wesselényi törvénytelen gyermekeiről csupán csak azért tesz említést, mert ezek Wesselényire egyáltalán nem meggyalázók? Mi lesz akkor a történelmi igazságból, ha a hazaszeretet azt kívánja, hogy a hazafiakról ne írjuk meg a rosszat, de viszont ugyanez a hazaszeretet meg azt követeli tőlünk, hogy a Habsburgokról viszont – mert állítólag a nemzet ellenségei voltak – csakis rosszat szabad írni, mert ha jótulajdonságaikat is megmondjuk, megzavarjuk az ártatlan magyar lelkeket és megrendítjük bennük a hazaszeretet alapjait. Furcsa történetírás és furcsa hazaszeretet.

Édes a közszereplés s a vele járó népszerűség és hatalom, de azzal a nagy hátránnyal jár, hogy akinek sikerült azon szerencsés halandók közé jutnia, akiknek életével később a történelem foglalkozik, annak a kritikát is túrnie kell élete és jelleme felett még évszázadok múl-

va is, ha ugyan olyan nagy vizet zavart életében, hogy érdemesnek tartják róla még évszázadok múlva is beszélni. S azokat, mint a Wesselényiek is, akik minden áron a híres és közszereplő emberek sorába akartak tartozni, különösen nem szabad és nem kell a „de mortuis nil, nisi bene” elv alapján ebben a csak a tucatembereket megillető kedvezményben részesíteni. Aki történelmi szerepet játszik, az már lemondott arról a kedvezményről, hogy meggyalázót mondani róla nem illik még akkor se, ha igaz az a meggyalázó s hogy különösen nem illik ez a halál után. A történelem szereplői mérlegre tételnek, de a mérlegnek természetesen igazságosnak kell lennie. Ez az igazság kívánja meg azt is, hogy ha vannak gyalázatos tetteik is, azok is ott legyenek a mérleg egyik serpenyőjén.

Kardost, úgy látszik, nem ez a szempont vezette Wesselényi életrajzának megírásában. Ő azt, hogy Wesselényinek törvénytelen gyermekei is voltak, csak azért említi meg, mert ezek rá sem megalázót, sem meggyalázót nem jelentenek, természetesen szerinte. Ha szerinte is azt jelentenének, úgy látszik, akkor elhallgatta volna őket. Mivel azonban maga is látja, hogy az ő erkölcsi mérővesszejének használata magyar körökben nem egészen általános, szükségesnek tartja felfogása helyességét érvekkel is alátámasztani. És éppen ezek az érvek azok, melyek elképesztnek vagy mosolyra keltenek bennünket.

Úgy látszik, Kardos számára dogma, hogy Wesselényiben szégyelleni való vagy akár csak helytelen is nem lehet. Amit Wesselényi tett, az szükségképpen összeesik a jó fogalmával, s ezért, ha mi valamit rossznak tartunk s megtudjuk, hogy Wesselényi ezt mégis tette, akkor felül kell bírálnunk eddigi felfogásunkat, mert eddigi felfogásunk csak téves lehetett. Önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy Sztálinban se volt és nem is lehetett hiba, sőt nem lehetett hiba még „legnagyobb tanítványában”, Rákosi Mátyásban se addig, míg hatalmon voltak. Wesselényi azonban még ma is hatalmon van a magyar közvéleményben.

Ezért aztán Kardos Samu így ír: „Ugyan ki nem tudja, hogy Mátyás királynak nem egy, de több szeretője volt, sőt az egyikőtől, valami Borbála nevű nemes sziléziai leánytól fia is született, kit Corvin Jánosnak neveztek? És ki nem tudja, hogy a legitim trónokat felforgató Bonapartének illegitim gyermekei is voltak? És hol van az a kor, korrajz, életrajz vagy történetíró, aki ezért akár Hollós Mátyás, akár a Bonaparte Napóleon egyéni vagy történelmi nagyságából bármit is levonni merészelne?”

Megnyugtathatjuk Kardos Samut, hogy ezeket az indiszkrét dolgokat Hollós Mátyásról és Napóleonról mi is tudjuk és mindenki tudja. De már semmiképpen se nyugtathatjuk meg arra vonatkozólag is, hogy ezek miatt a törvénytelen gyermekek miatt akár az egyiknek, akár a másiknak, akár egyéni, akár történelmi nagyságából „bármit is levonni” se merészeljünk.

Csak kereszténynek kell lenni, sőt még arra sincs éppen szükség, hanem elég csak egyáltalán erkölcsi alapon állni, s máris adva van ez a nagy merészség. Aki ugyanis erkölcsi alapon áll, azt nem kápráztatja el sem Bécs „bűszke várának” Hollós Mátyás „bús” hadai alatt „nyögése”, sem a nagy Napóleon szemkápráztató haditettei és világhatalma. Annak ugyanis nem a siker, hír, név és dicsőség, sőt még csak nem is a föld a legnagyobb érték, hanem az igazság és a jó, mely abszolút és amelynek hatalma és jutalma soha el nem múlik.

Akiknek ilyen szent és soha el nem múló eszméi vannak, azok azt is nagyon jól tudják, mert hiszen szemükkel látják, hogy itt a földön nagyon is gyakran előfordul, hogy illegitim eszközökkel dolgozó emberek legitim trónokat döntenek meg s más vonatkozásokban is győznek az erény és a jó felett. Azt is tudják azonban, hogy ez a győzelem csak ideiglenes s ezért ezek a sikerek se el nem kápráztatják, se el nem keserítik őket.

Igaza van Kardos Samunak abban, hogy a sziléziai Borbálák és Corvin Jánosok egy cseppet se vonnak le Mátyás vagy Napóleon vagy bárki politikai vagy hadvezéri lángelméjéből, mert ehhez semmi közük. De nem mindenkinek csak a siker és a tehetség a fontos, sőt alig van olyan ember, akinek csak ez a fontos. Az embereknek erkölcsi érzékük is van és e téren is vannak igényeik és a történetírás bizony ezt is nézi az emberiség vagy egy nemzet történelmének szereplőiben.

Ha nem nézné, akkor nem hallgatná el azokban, akiket dicsőít és nem kéjelegne benne akkor, ha azokban állapítja meg, akiket meggyűlöltetni akar. Feltűnő, hogy ezt a jelenséget egy történetírásban se találjuk meg annyira élesen és kirívóan, mint éppen annak a hitlerizmusnak és éppen annak a kommunizmusnak a történetírásában, mely nyíltan hirdeti, hogy csak az anyag és csak a siker a fontos, illetve, hogy a nemzet, a faj, illetve a proletáriátus érdekében minden meg van engedve, tehát ha azt szolgáljuk, akkor a bűn se bűn.

A politikus, a hadvezér, a diplomata, sőt a tudós nagyságából semmit se von le a magánélet szennyessége vagy bűnei, de emberi, egyéni, jellemi nagyságukból nagyon is levonnak. Mivel pedig a kettőt nem is lehet teljesen elválasztani egymástól, levonnak még történelmi nagyságukból is. Elismerik ezt még a kommunisták is, hiszen ellenfeleik egyéni bűneit semmi más történetírás nem élezi ki annyira és nem hangoztatja annyit, mint éppen ők, viszont saját hőseik bűneit senki se titkolja el annyira, mint éppen az ő történetírásuk és hírverésük. Ha a magánélet és az egyéni bűnök a nagy emberekben nem számítanak, miért van akkor erre szükség?

Jól láthatjuk belőle, hogy igazi történelmi nagyságnak még a kommunista is csak olyan embert tart és csak olyannal büszkélkedik, aki jellemileg is feddhetetlen s a szeretők és törvénytelen gyermekek vagy nemi betegségek sokaságát még ők is szégyellik nagyjaikban. Ezért siklik át a mi hazafias történetírásunk is Mátyás király vagy Wesselényi törvénytelen gyermekein, Bocskai törvénytelen kivégzésein, Bethlen machiavellizmusán, Rákóczi Ferenc nemi bűnein vagy az eperjesi zsoldosokkal Suemben elkövetett tömegmészárlásán, de ezért tartják ezeket legjobban számon éppen azok a forradalmárok, akik az uralkodókat meggyűlöltetni akarják, noha egyébként azt állítják, hogy nekik a magánélet nem számít.

Igen, mondják megokolásul, mert azok a szeretők a nép pénzét pocsékolták, tehát nem voltak függetlenek a közösség érdekeitől. De hát – feleljük nekik – minden nagy ember bűnös szenvedélyei a népet botránkoztatják s a nép pénzébe s szenvedéseibe kerülnek. Aki közszereplő, aki milliók sorsát tartja kezében és a milliók pénzével rendelkezik, annak tulajdonképpen nincs és nem is lehet szorosan vett magánügye, annak nem lehetnek magánbűnei, mert közszereplésétől magánügyei elválaszthatatlanok.

Vannak olyan híres közszereplők, akik csak tehetségben nagyok s nagyságuk csak abban a sikerben áll, melyet elértek. Vannak olyan emberek, akik csak erkölcsben és jellemben nagyok, de történelmi szerepet – vagy ehhez szükséges tehetségük hiánya miatt, vagy pedig szerénységéből – nem játszottak (ez utóbbiak a szentek). S vannak végül olyan híres közszereplő emberek, akik a kettőt egyesítették magukban (vannak ilyen szentek is, például Szent István, Szent László, Szent Lajos francia király, Clairveaux-i Szent Bernát, Sziénai Szent Katalin, Nagy Szent Teréz stb.). Ezek az igazi nagyok. Ezek közé nem tartozott se Hollós Mátyás (bár sok magyar ezt hiszi, mert hibáit elhallgatták előttük), se Napóleon, se Wesselényi Miklós, s ez bizony sokat levon nemcsak egyéni, hanem még történelmi nagyságukból is. Ezt nagyon is érzik azok, akik írnak róluk, ezért életüket alaposabban és az eredeti kútfők alapján tanulmányozzák s így akarva, nem akarva az árnyoldalakat is kénytelenek észrevenni bennük.

Ha íróik hőskéket akarnak csinálni belőlük, illetve meg akarják őrizni továbbra is régi dicsőségüket, hiába tesznek úgy (mint Kardos is), mintha az ilyen nagy emberekben a magánélet bűnei nem számítának, vagy mintha a történelem nagy embereiben az erkölcsi nagyság egyáltalán nem is számítana. Ha ugyanis valóban nem számítana, akkor a mi „hazafias” történetírásunk és szépirodalmunk nem rejtette volna el Wesselényi hibáit oly gondosan és oly bámulatos sikerrel, hogy még művelt embereink se sejtenek semmit azokból a visszatászító bűnökből, melyek Wesselényit elégtelenítik.

„Wesselényit – írja Kardos – nem lehet ám azzal a mértékkel mérni, mint valami jámbor vidéki papot. Az ő kimagasló egyénisége úgy aránylik egy közönséges halandó egyéniségéhez, mint a sziklát uráló bérci sas a nádi verébhez.”

A lehető legszerencsétlenebb hasonlat. Nemcsak logikátlan és kezdetleges, hanem az erkölcsi érzéknek is teljes hiányára vall. Tekintettel arra, hogy Kardos erősen felekezeti ember, még a kálvinizmusra is szűgyen.

Kardos érvelése szerint tehát az erkölcsi törvények a lángelméket, a föld nagyjait nem kötik. Azok csak az átlagemberekre kötelezők. Szeretkezni, törvénytelen utódoknak életet adni csak az átlagembereknek nem szabad, de Wesselényinek szabad volt, mert ő bérci sas volt, nem pedig nádi veréb. Sőt, úgy látszik, hogy még paráználkodni is csak a papoknak nem szabad, sőt még azok közül is csak a „jámborabb falusiaknak” nem. Például Horváth Mihálynak, aki pap volt ugyan, sőt 48-tól kinevezett püspök (s ráadásul nem is kálvinista), de egyúttal történetíró is, sőt 49-es miniszter, tehát „hazafi” is, már szabad volt, s mint láttuk, élt is a magyar történetírástól neki engedélyezett szabadsággal, bár 48-nak bizonyára akkor se vált vele dicsőségére, ha Kardos Samu nem is tartja közönséges nádi verébknek.

Hiszi-e azonban a tízparancsolatot, az evangéliumot, a kereszténységet, sőt hisz-e Istent, másvilágot egyáltalán az, aki az embereket bérci sasokra és nádi verebekre osztja s szentül meg van győződve, hogy az erkölcsi törvények s a tízparancsolat csak ez utóbbiakra kötelező, a bérci sasokra nem?

Mi ezzel ellenkezőleg, eddig úgy tudtuk, hogy minél magasabban áll s minél nagyobb szellem valaki, annál jobban kötelezők rá az erkölcsi törvények. A nagy ember ugyanis világitó fáklya, aki után sokan indulnak, akire sokan néznek fel s így az ő bűnei milliókban ingatják meg az erkölcsi érzéket.

„Ha ő (Wesselényi) úgy tartotta – folytatja Kardos –, hogy titkos szerelmei gyümölcsseit nem kell titkolnia, nekem sincs okom és jogom, hogy ezeket a dolgokat, melyek rá, az emberre, nem árnyat, de fényt (!) vetnek, elhallgassam vagy eltitkoljam. (Tehát csak azért nem titkolta el őket, mert azt hitte, hogy Wesselényire nem vetnek árnyat. Másképp kötelességének tartotta volna eltitkolni.) És ezt annál kevésbé tehetem, mert Wesselényi házasságon kívüli leányait és fiait, mikor Deák, Beöthy és Vörösmarty 1845-ben Zsibón nála jártak, azokat nekik, mint családja tagjait mutatta be, sőt amikor Lux Annát feleségül vette, gyermekei egy-szerűen mamának (liebe Mutter) szólították.”

Attól az állítástól, hogy az, hogy törvénytelen gyermekei voltak, Wesselényire nem árnyat, hanem fényt vet, egyenesen a székről fordulunk le. Ellenben azt, hogy Wesselényi szerette törvénytelen gyermekeit és megbecsülte őket, mi is Wesselényi rokonszenves tulajdonságai közé számítjuk. Az azonban, hogy nem szégyellte, hogy vannak, már ismét csak hibája volt. Hiszen elkövetett bűneinek bizonyítékai voltak, a bűnt pedig szégyellni kell és illik.

Ha egyenesen kérkedett velük, azt még nagyobb bűnnek kell mondanunk, mert ezzel másokban is csökkentette az erkölcsi érzéket és hozzájárult ahhoz, hogy megromoljon a magyar közerkölcsiség.

Ez a magyar haza és a magyar nép ellen is nagy bűn volt. Minden ország támasza és talpköve ugyanis a tiszta erkölcs, mely ha elvész, Róma ledől s rabigába görnyed. Ha maga Wesselényi szaporította is a magyar népet bűneivel, kétségtelen, hogy ha más magyarok is mind úgy tennének, mint ő, a népszaporodás csökkenésére vezetne, mert kétségtelen, hogy nem a megesett lányok azok, akik gyermekeket szoktak világra hozni s felnevelni. S ha felnevelik is őket, akkor is hogyan!

Ha azonban valaki bánja a bűnét, amit emberi gyarlóságában elkövetett és ezért szégyelli is, abból még nem következik, hogy törvénytelen gyermekeit is gyűlölnie kell, sőt még az se, hogy szeretnie se kell, sőt nem is szabad őket s ezért el kell őket taszítania magától. Egyik legfontosabb erkölcsi törvény ugyanis, hogy a szülő szeresse gyermekeit (s természetesen törvénytelen gyermekeit is, mert azok is gyermekei), illő eltartásukról és jó nevelésükről gondoskodjék. Ha tehát magánál tartja őket, nemcsak nem hiba, hanem erénynek tekintendő, feltéve, hogy úgy viselkedik, hogy ebből az emberek ne azt érezzék, hogy a bűnével akar vele kérkedni, hanem azt, hogy csak a gyermekei iránti kötelességét akarja vele teljesíteni.

Wesselényinek tehát nem kellett volna törvénytelen gyermekeit előkelő vendégeinek bemutatnia, mert ez már kérdéses a bűnnel (hacsak nem benső bizalmasa az, akinek bemutatja őket). De hogy a családban tartotta őket és későbbi nejét „mamának” hívta velük, az rokonszenves vonás Wesselényiben. Még szebb vonás benne, hogy végrendeletében is gondoskodott róluk. (Már kevésbé szép, hogy nem mindegyikükről. A kitüntetés tehát nem általában a gyermeknek, hanem csak az előtte valami okból kedves gyermeknek szólt.)

Ugyanerre a tárgyra vonatkozólag műve második kötetében (501. o.) még azt is írja Kardos, hogy „Wesselényi ezt tartotta (s természetesen maga Kardos is, mert előtte Wesselényi olyan eszményien nagy ember, akihez valamiben hasonlítani szerinte a megtiszteltetés netovábbja), hogy a szerelem se nem bűn, se nem szégyen”. Ettől aztán újra csak lefordulunk a székről, mert ez a kijelentés megint típusa a kezdetleges, logikátlan gondolkodásnak.

Van törvényes s így megengedett, s van törvénytelen, s így bűnös szerelem. Világos, hogy az előbbi se nem bűn, se nem szégyen, de épp olyan világos az is, hogy viszont az utóbbi bűn is, meg szégyen is. Végül egész világos az is, hogy az a szerelem, melyről itt Kardos, illetve Wesselényi beszél, bűnös és törvénytelen szerelem volt, hiszen törvénytelen gyermekek származtak belőle.

Az érvelés hamissága és egyúttal ócskasága abban áll, hogy Wesselényi az ő bűnös és szégyenletes szerelmét azért, hogy egyszerűen csak „szerelemnek” nevezi, észrevétlenül becsmérszi a jogos, sőt tiszteletreméltó hitvesi szerelem fogalmába, egynek veszi vele, hogy aztán azt a megbecsülést, ami csak ennek jár, a bűnös és megvetendő szerelme számára is megszerezze. A logikailag nem képzett és felületes olvasó (akik közé, úgy látszik még Kardos Samut is hozzá kell számítanunk) természetesen nem veszi észre ezt a csempészést és igazat ad neki.

Az olyan szerelem, melyet valaki a felesége mellett enged meg magának, bűn is, meg szégyen is. De bűn és szégyen az olyan szerelem is, melyet valaki, mint a jelen esetben Wesselényi is, olyan egyén iránt enged meg magának, akit akár alacsonyabb társadalmi állása, akár más okok miatt nem hajlandó feleségként venni maga mellé. Aki feleség nem lehet, az nem lehet szerető se, és ha mégis az, bizony bűn is, meg szégyen is. És a közzáli sasokra még nagyobb szégyen, mint a nádi verebekre.

## Wesselényi magyarországi pere

Wesselényi ellen csak Magyarországon folytattak le eljárást és csak egy izgatás és olyan miatt, mely azokhoz képest, melyeket Erdélyben követett el és melyeket már ismertettünk, aránylag csekélység volt. Itt a legfőbb vádpont Wesselényinek Szatmár megye közgyűlésén elhangzott ez a mondata volt: „A kormány a köznépet terhelő ocsmány képére parasztvédői és köznépolthalmazói álarcot tett fel, de amely alatt szívja ő annak egyfelől zsirját.” Mivel az elnöklő alispán e kijelentéséért rögtön rendreutasította és felelősségre vonta, Wesselényi rögtön visszakozott olyan rételemben, hogy elismerte, hogy a kormány a parasztság zsirját csak úgy szívja, ahogyan ezt ő teszi, mint földesúr. Elismerte, hogy ő is szívja ezt a zsírt, de viszont fenntartja, hogy a kormány is szívja, hiszen adót vet ki a köznépre és fiait katonának viszi. Látjuk tehát, milyen kis legény lett s milyen kezdetlegesen mentegette magát a hajdan bőrébe se férő nagy hazafi akkor, mikor már (Erdélyben) eljárását indítottak ellene.

Világos, hogy ha Wesselényi eredetileg is csak ezt és így mondta volna, senki se találhatt volna sérelmezni valót kijelentésében. Hogy a kormány adót és katonát szed a néptől, az annyira természetesen és köztudomású dolog, hogy a vérszopó, illetve zsír szopó jelzőt senki se értheti egyszerűen csak erre, s különösen nem akkor, ha ugyanakkor és ugyanezért a szónok a kormány népét „ocsmánynak” találja. Csak azért, mert adót és katonát szed, nem lehet egy kormány képe se ocsmány. A per tárgyalásán a védőügyvéd, Kölchsey, még tovább ment s



egyenesen azt állította, hogy Wesselényi ilyesmit beszédében egyáltalán nem is mondott. „Ha igaz az – írja Pompéry (54-55. o.) –, hogy Wesselényi azon mondatot mondta, akkor Kölcsey és Wesselényi, akivel Kölcsey bizonyára egyetértőleg járt el, valótlant állítottak. Ez azonban erkölcsi lehetetlenség.”

Valóban, egy magyar „hazafi” semmiképpen se mondhatja azt, hogy egy Wesselényi vagy egy Kölcsey valótlant állított. Igaz, hogy ezt az egyik mint vádlott, a másik mint védőügyvéd tette, s hol van az a vádlott, vagy hol van az a védőügyvéd, aki nem tagad olyan vádpontot, melyre alig van más bizonyíték, mint csak a vádlott elismerése? Ámde olyan hősoknél, mint Wesselényi és olyan „szenteknél”, mint Kölcsey volt, még ezt a feltevést se engedi meg a hazafiság. Főképpen pedig azért nem lehet ezt elismerni, mert akkor az bizonyulna be, hogy Wesselényi perében a bécsi kormánynak volt igaza, tehát vele kapcsolatban történt törvénytelenység.

Érthető az is, hogy a tanúk nem szívesen emlékeztek arra, hogy Wesselényi a megyegyűlésen valóban mondta ezt. A „hazafiak” csak természetes, hogy nem emlékeztek, mert olyan politikai pert én még nem láttam, melyben a vádlott pártjának tagjai is a vádlott ellen vallottak volna. Világos azonban, hogy azok a magyarok, akik egyébként bécsi érületűek voltak, szerették a népszerűséget (annál inkább, mert hiszen úgyis ritkán volt benne részük), főként pedig rettegtek a népharagtól és a hazaárulás bélyegétől, a szegény, mindenkitől megsajnált és „beteg” Wesselényi segítségére sietni pedig feltétlenül népszerű, rokonszenves dolog volt, mellyel minden eddigi bűnt le lehetett mosni s még csak Bécs se haragudhatott meg érte, mert ha egyszer valaki nem emlékezett (s azt egyedül csak ő tudta, hogy emlékszik-e), akkor az udvar se kívánhatta tőle, hogy eskü alatt vallja, hogy emlékszik.

Ennek ellenére a tárgyaláson mégis több tanú kitarzott amellett (lehet, hogy csak azért, mert előzetes kihallgatásukon már így vallottak s nem tudták volna megokolni tanúvallomásuk megváltoztatását), hogy Wesselényi a vád tárgyává tett mondatot valóban elmondta. Világos, hogy ez volt az igaz, mert hiszen másképp miért kapott volna elnöki rendreutasítást s miért lett volna kénytelen ő maga is szavait oly együgyűen kimagyarázni?

Hogy a tanúk részéről az erre vonatkozó állításukhoz való ragaszkodáshoz milyen erős jellemre volt szükség, azt láthatjuk abból, hogy Wesselényi „Kossuth közvetítésével megküldte perének iratait a vármegyéhez, kérve azok támogatását” (Pompéry, 46. o.), tehát gondoskodott a maga reklámozásáról, sőt – mint a fiscus megállapította – „a megyéket a kormány és a legfőbb bíróságok ellen bujtogatta, lázította”.

Ez ugyanis azt jelentette, hogy a pert a megyegyűléseken is tárgyalják. Világos azonban, hogy csak „hazafias” szellemben való „tárgyalásról” lehetett szó, mert hiszen aki a kormánnyal, illetve a bírósággal egyetértett, annak a perrel kapcsolatban nem volt mit tárgyalnia. A megyegyűléseken csak sérelmeket szoktak tárgyalni, Wesselényi ügyét tehát csak az hozta ott elő, aki perbefogását és a per lefolytatásának módját kifogásolta, törvénytelennek tartotta.

Wesselényi perében a „hazafias” hírverés nem hivatkozhatott arra, ami a régi híres nagy „hazafiak” pereiben olyan nagy nemzeti sérelem volt, hogy idegen bíróság elé állították, mert Wesselényinek magyar bíróság előtt kellett felelnie, melynek tagjai között szép számmal voltak protestánsok is. (Erdélyben még nagyobb számmal lettek volna, ha perét ott is le lehetett volna folytatni.)

Wesselényi perében is jól láthatjuk azonban, mennyire megokolt volt régen az idegen bíróság elé állítás. Magyar bíróság ugyanis hasonló perekben annyira a „hazafias” propaganda, sőt megfélemlítés hatása alatt állt, hogy igazságos ítéletről alig lehetett szó, hanem csak a megokoltnál enyhébből, sőt ha a kormánynak nem volt elég ereje, egyenesen csak felmentésről.

Wesselényi bírái olyan megfélemlítés alatt álltak, hogy csak egy (Jeszzenszky János, a neve után valószínűleg protestáns), mert közülük arra a büntetésre szavazni, ami a szóban forgó bűnért a törvény szerint járt, azaz fej- és jószágvesztésre. Az azonban, hogy Wesselényi bű-



nős volt, annyira nyilvánvaló volt, hogy az egyetlen Földváry Ferencet kivéve (aki szintén protestáns volt), aki mint már láttuk, nagy „hazafiságában” még a bírói titkot is megszegte, a bíróság minden tagja a sajtó és a közvélemény minden terrorja ellenére is megállapította Wesselényi bűnösségét s csak abban volt köztük eltérés, hogy bűnét így vagy úgy minősítse-e és hogy mennyi enyhítő körülményt lehet tekintetbe venni.

Mivel azonban természetesen minden bíró jó „hazafi” akart lenni s rettegett attól, hogy a már úgyszólván bosszús közvéleményt még jobban felingerelje, mindegyik csak úgy csöppögött a Wesselényi iránti jóindulatától. Így akarták jóvátenni azt a bűnüket, hogy ártatlannak azért mégse találhatták s így felmentő ítéletet nem hozhattak. Ezért az adott helyzetben a legenyhébb büntetést, három évi államfogházat szabtak ki rá s ezt az ítéletet aztán a másodfokon ítélő hétszemélyes tábla is jóváhagyta.

Hogy jó fiúk legyenek, hogy kimutassák jó magyar voltukat, s a közvéleménynek kedvében járjanak, a legtöbben szívesen hoztak volna felmentő ítéletet is. De hát szegényeknek nemcsak a közvéleménytől és a megyegyűlésektől, hanem a királytól, a kormánytól és a tudós jogászoktól is kellett félniük, mert lábbal azért mégse tiporhatták a törvényt és a paragrafusokat s az illetékesek előtt gyávaságukat is szégyelleni kellett. Így lett aztán ötven percentes [százalékos] kiegészítéssel marasztaló az ítélet, de olyan enyhe, amilyent csak a törvény lehetővé tett.

A mi hazafias irodalmunk természetesen úgy állítja be a dolgot, mintha a bírák igazságérzete felmentést kívánt volna, de a felülről jövő befolyásolás és a jövő emelkedés miatt (alulról jövő befolyásról természetesen nem akarnak tudni, pedig ez volt csak igazán nagy) és jövődőlő „kARRIERJÜK” miatt nem merték meggyőződésüket követni. Pedig a közöltekből már bőségesen láttuk, hogy ha volt valaha ember, aki valóban izgatott, akkor Wesselényi ilyen ember volt.

Wesselényi a makkfalvi földműves iskola alapítólevelét, melyet akkor írt, mikor már megindult ellene az eljárás, így kezdi: „Ki bérért jó, gyáva annak lelke. De gyáva is, eszeveszett is, aki hazájához jutalomért hű. A hazafi hívség verejtékkeple pályáján gonoszság halmozta szirttek között, ravaszság kelepcéi, rágalom s üldözés kígyói s az önkény (persze a bécsi önkény) szörnyetege ólálkodik az elszánt küzdőre. A haza ugyan a pályabíró, de nem az ő kezében vannak a díjak. A fény s hatalom ragyogó jutalmat az álnok nyeri el s a hív küzdőnek töviskoszorú bére. De van egy jutalom, melyet nem ragadhat el tőle sem erő, sem hatalom, s ez honfiainak vonzódása... Százszor boldog én, aki ezen jutalmat nyertem.”

Újabb izgatás, lázítás és a kormány megrágalmazása miatt ezen alapító levél alapján egész nyugodtan újabb pert lehetett volna ellene indítani. Világos, hogy Wesselényi itt önmagát magasztalja. Ez a gonoszság szirtjei, ravaszság kelepcéi, rágalom és üldözés kígyói közt vergődő „elszánt és hív küzdő” ő. Ha azonban valaki olyan nehezen ért, hogy mégse ismer rá, annak számára ezt Wesselényi egész világosan is kimondja: „Boldog én”, ki elnyerte lánzó és önzetlen hazafiságáért „honfiainak vonzódását”. Az még mint egyszerű lehetőség se jut eszébe, hogy ez az ő hazaszeretete éppen nem önzetlen, mert szintén jutalomért történik: az elismerésért, a népszerűségért, a dicsőségért, a „hazafi” megtisztelő nevéért.

Wesselényi nem tagadhatta, hogy még ha a meggyőződése az is lett volna, hogy tekinélytisztelettel, a király iránti hűséggel többet használna hazájának, mint a túlzó igazságtalan kritikával és az izgatással, akkor se tudott volna Bécs mellett beszélni csak azért, mert ezt nem szívesen hallgatták volna azok, akiknek beszélt s így nem kapott volna elismerést, sőt már megszerzett népszerűségét is elvesztette volna, kivált a kálvinista Erdélyben, az ő hazájában.

Wesselényi – úgy látszik – csak azt látta, hogy ha Bécset szolgálta volna, báróból talán már rég gróf lett volna (bár a szintén erdélyi Jósika Samu, aki Bécset szolgálta, szintén nem lett gróf). Meg volt tehát győződve, hogy áldozatot hozott a hazáért, mikor „hazafi” lett. Abban is igaza volt, hogy ha a kormány embere lett volna, akkor az országgyűlés elnöke is ő lehetett volna, nem pedig Nopcsa, s még akkor is ő lett volna az, ha nem ő kapta volna a legtöbb szavazatot (ámbar hogy ez csak ritkán fordult elő, bizonyítja az a nagy felháborodás, mely az erdélyieket Nopcsa kinevezésével elfogta).

Azt azonban elfelejtette, hogy körülrajongott és imádott hazafinak lenni, bárhova megy, a tömeg szeretetét, sőt rajongását élvezni sokkal nagyobb dolog és sokkal boldogabbá teszi az embert, mint ha báróból gróf lesz, kivált mikor a birtoka akkor is csak ugyanannyi maradt volna, s épp úgy tele lett volna adóssággal. Ingyen birtokot Wesselényi idejében már rég nem adott a király senkinek se, sőt láttuk, hogy a mohácsi vész után, mikor az első Habsburg a magyar trónra került, már egyáltalán nem fordult ez elő. Ekkor már a király csak olyan birtokokra adott ki adománylevelet, melyet tulajdonosa már pénzért megvett. A mohácsi vész után ingyen birtokot már csak az Egyháztól, a reformáció után lehetett szerezni, illetve elorozni s ezt nem Bécs hívei, hanem Wesselényi hitfelei csinálták.

Azt is elfelejtette Wesselényi, hogy ő az erdélyi országgyűlésnek úgyszólván tényleges vezére lett „hazafisága” címén, aki – naplójában maga ismeri el – olyan hatalom volt, hogy a kormány nem mert vele kikezdeni, s mikor ezzel fenyegetőzött is, akkor is tudta, hogy ez csak „ravasz” cselfogás. Vajon áldozat és önzetlenség volt-e hát tőle, hogy ennek a kedvéért lemondott arról a látszatelnökségről, melyet például Nopcsa kapott Bécsből, s mely tényleges hatalommal alig, de annál több lenézéssel, megvetettséggel járt. S Nopcsa is megmaradt csak bárónak, belőle se lett gróf. Ellenben a mindig erősen kálvinista s Bécsnek se szolgáló Telekiesztől, Rédeyekből, Bethlenekből mégis grófokat csináltak a jó Habsburgok.

Nem volt tehát önzetlen hazafiság a Wesselényié. Nem volt-e azonban egyenesen hazaárulás, ha valaki csak a hírnév, csak a dicsőség, csak a népszerűség kedvéért képviselt olyan politikai irányzatot, melyet ő a hazafisággal azonosított ugyan, de csak azért, mert az ellenkező belátását lehetetlenné tette számára az a tudat, hogy ő képtelen lett volna hazáját szolgálni akkor, ha a vak és tudatlan magyar közvélemény – éppen Wesselényihez hasonló hízelgői demagógiájának hatása alatt – tudatlanságában vagy felekezeti elvakultságában becstelenséggel sújtotta, megvetette és záptojásokkal jutalmazta volna érte?

Viszont nem a hazafiság és a hősi önzetlenség legnagyobb foka lett volna-e olyan hősiesség, melyet ő nemcsak gyakorolni, hanem még csak elképzelni sem volt képes, ha valaki (mint például Apponyi Albert bizonyítja az ő apjáról), keresztény és hazafias meggyőződésből még a lenézés, megvetettség, becstelenség és maró gúny átkát is vállalta és viselte volna egész életén át, mintsem tágitott volna attól, amit meggyőződése szerint hazájára egyedül jónak és üdvösnek tartott: a Krisztus Egyháza és törvényes rend és tekintély szolgálatáról, mely egyedül hozhat üdvöt a népnek és hazának még akkor is, ha a félrevezetett, a kor téves eszméivel telített és műveletlensége miatt ilyen magas erkölcsi régiókba felemelkedni nem tudó utca megkövezi is érte vagy – ami még ennél is rosszabb – megteszi érdekembernek, hazaárulónak, talpnyalónak, a hatalom bérencének, s ráfogja, hogy mindent aljas érdekből cselekszik.

Hogy Wesselényi politikai pályája mennyire nem volt – mint ő állítja – „verejtéklet”; hogy mennyire nem környékezte őt ott se gonoszság, se szirtek, se ravaszság, se kelepccék, se rágalom, se üldözés, se önkény, se kígyók, se szörnyetegek (bár olyan erős embernek, mint Wesselényi volt, ezekkel is gyerekjáték lett volna megküzdeni, mert effajta küzdelmek közepette a vézna Nopcsákat meg Hallerokat szoktuk sajnálni, nem a bikaerejű és oroszlánhangú Wesselényieket), hanem ezek mind csak öntetszélgelekből előrehozott szónoki fogások voltak, mutatja, hogy mihelyt ezeknek csak az árnyéka jelentkezett is Wesselényi életében (s ugyancsak jó későn jelentkezett), s mihelyt megindult ellene az eljárás (pedig ugyancsak kíméletesen és úri módon indult meg ellene), közel se mutatta magát annak az „elszánt küzdőnek”, amilyennek magát a szóban forgó alapítólevélben lefestette. A hatalmas test és az annyira büszkének látszó lélek ekkor rögtön összeroppant.

Annál jobban kell csodálkoznunk ezen, mert „honfiaink vonzódása”, azaz a népszerűség annyira édes tündére továbbra is megmaradt mellette s most is csak a kormány lett ellenfele, de nem a közvélemény, nem a tömeg. Ez éppen ellenkezőleg csak még jobban hozzásegődött, s a hőse mellett most már a mártírok koszorújával is övezte. Mivel azonban attól kellett félnie, hogy fogházában ezt, bármennyire is megvan, nem élvezheti, mert nem juthat el hoz-

zá, egyszerre nem látta olyan nagy értéknek még a népszerűséget se. A népszerű hazafiságtól egyszerre úgy elment a kedve, hogy 48-ban az ismert országgyűlési beszédében már azt jelentette ki, hogy a dinasztia rokonszenve nekünk nagyobb érték, mint 200.000 főnyi felszerelt hadsereg. Vajon hogy lehet, hogy addig, míg az államfogházat nem próbálta meg, ez nem jutott eszébe? Ki ártott ugyanis többet a dinasztia irántunk való rokonszenvének, mint éppen ő?

Világos után akadtak hazafiak, akik nagy önértékükben egy ideig nem alázkodtak meg annyira, hogy börtönükben kegyelemért folyamodjanak. Aki ugyanis kegyelmet kér, az elismeri, hogy vétkezett, sőt az ilyen kegyelmi kérvényeket akkor még nagyon is alázatos kifejezések kíséretében volt szokás megszerkeszteni.

Wesselényi nem volt ennyire önértetes. Ő maga is kérte ezt a „kegyelmet” (melyet éppen azért, mert „kegyelem”, érdeme nélkül kap az ember), jó embereit, barátait is kérte (hiszen Széchenyi is azért sajnálta meg annyira, mert látszott rajta, mennyire meg van törve), hogy támogassák kérelmét, hogy még büntetésének kitöltése előtt szembaja kezelésére Graefenbergbe utazhassék. Nem is eredménytelenül, mert „V. Ferdinánd király megszánta Wesselényit” (Pompéry, 56. o.) és elrendelte, hogy vegyék tárgyalás alá kérelmét. S hogy mennyire nem voltak se gonoszok, se szirtek, se kígyók, se szörnyetegek azok, akik Wesselényit „verejtéktele pályáján” környezték, láthatjuk abból, hogy kivétel nélkül mindenki, akinek hozzászólási joga volt, Majláth Antal is, Stretner is, Bartal is, Majláth György is (megannyi magyar „hazaáruló”), Pilgram is, sőt maga Metternich is (akinek pedig nem kellett a magyar „hazafiak” közt élnie, s így független volt az ő éljenceiktől vagy macskazenéjüktől, tehát őt elsősorban szükségképpen a szívjóság vezette), mind pártolták kérelmét, úgyhogy alighogy kimondta a hétszemélyes tábla az elsőfokú bíróság ítéletét, a háromévi fogság megerősítését, Wesselényi már mehetett is a bőségesen megérdemelt börtön helyett Graefenbergbe üdülni és szórakozni (mindjárt látjuk, hogyan szórakozott ott).

Wesselényi „bűnperének egész folyamata alatt szabadlábon maradt.” (Kardos, II., 20. o.) „Valamennyi történetírónk – írja ugyanő (II., 32. o.) – téved abban (hasonló természetű „tévedések” éppen nem ritkák a mi történetíróinknál), hogy Wesselényi közel egy évet töltött a börtönben. Fogsága alig tartott tíz hétig, mert 1839. május 20-án már levelet írt Gaefenbergből Jósikának.”

A jó Kardos Samu azonban ennek ellenére is kötelességének tartja, hogy hőse iránt tiszteletből és a „zsarnok” iránti gyűlölet és a „hazafias” érzés további ébren tartására kitarson amellet a hite mellett, hogy hőse megvakulását mégis ez a mindössze tíz hétig tartó államfogház okozta. Azonban minden mesterséges gyűlöletszítás kötelességérzetének ellenére azért ő is mégis még így is a „különösen is jószívű Ferdinándot” emlegeti. Csakugyan rendkívül jószívűnek kellett lennie neki is, meg a gonosz Metternichnek is és a megnevezett „hazaáruló” magyar és nem magyar tanácsosoknak is, mert például József nádor, akivel többé-kevésbé még a „hazafiak” is meg voltak elégedve, ellene volt Wesselényi kérelme teljesítésének. Pedig József nádor még csak valami jó katolikus se volt. Okos ember volt azonban, főként pedig olyan ember, aki Wesselényit ismerte.

Mint a közölt idézetekből láthattuk, Wesselényi úgyszólván nem is tudott úgy írni vagy beszélni, hogy ne izgatott és a kormányt egészen hallatlanul sértő kifejezésekkel ne gyalázta volna. Bezzeg a régi urak és kulákok, akik írni – a kommunizmus törvénybe iktatott sajtószabadságának dicsőségére – egyáltalán nem írhattak, legalábbis a nyilvánosság előtt mennyire más kifejezéseket használtak és milyen alázatosan fejezték ki magukat, mikor a bolsevik uralomról beszéltek. De őket nem is küldték azonnal börtön helyett Graefenbergbe s börtönük se államfogház volt.

Hogy Wesselényi annyira megszokhatta azokat a sértő kifejezéseket, melyekkel a kormányt illette, bizonyítja legjobban, mennyire nem volt az ő idején nálunk önkény.

## Wesselényi (a magánember) bűnei

Nem lenne teljes a kép, melyet Wesselényiről festettünk, ha erdélyi peréből, ahol, mivel otthon volt, ismerték, nem említenénk meg még azt is, hogy a lázításon, hűtlenségen és igaztáson kívül még más felháborító bűnökkel is vádolták s e bűneire a tárgyalásra készülve, mely elmaradt, a bizonyítékokat is már összegyűjtötték.

„Mely gonosz tettét (a hűtlenséget) – mondja a vádlevél – eddigelé élete folytában elkövetett több törvénytelen és hasonló példás büntetést érdemlő tettei terhesítik, mert nem gondolva a nemesi ténnyel együtt járó törvényes kötelességekkel, maga főrangjával, melyben a haza javára törekedő nagyérdemű elei helyeztetek, sőt mindazoknak becsmérésekkel, összezaggatásukkal oly határtalan, oly alacsony, fertelmes fajtalanságokra vetemedett, melyek keresztény vallásban eddigelé nem is hallattak és mindezeket alattvalóival követvén maga úri hatalmát, melyet az erkölcsiség gyarapítására köteles lett volna fordítani, zabolátlan indulatja teljesítésére példátlanul használta és ilyen élete folytatásában engedetlen, buja, kegyetlen tetteit elegyítve a társaság veszedelmére magát elszánva és megátalkodva ismételten gyakorolni bátorzkodott.”

„Ugyan a maga jószágbeli jámbor adózó polgár szolgáló embereinek fiatal, ártatlan szűz több leányait szüzességekben megrontotta vétkesen a földesúri fényes tulajdoni jussnak gyalázatos, ocsmány visszaélésével és a köztársaságnak undorodásával megszeplősítette, kiktől élő gyermekei vannak, jelesen törvénytelen

- a) Molnár Borbálától egy fiú és egy leány
- b) Szántó Zsuzsannától egy fiú
- c) Salamon Esztertől egy fiú,
- d) Réti Borbálától egy fiú
- e) Daróczi Erzsébettől egy leány
- f) Udvari Jágere [vadásza] leányától, Springer Pepitől egy fiúgyermek.”

A feudalizmus és a középkor ellenségei meg vannak róla győződve, hogy a régi földesúri joghoz a „*jus primae noctis*” [az első éjszaka joga] is hozzátartozott, azaz hogy minden jobbágleánynak férjhezmenetele előtt leelőször a földesúrával kellett hálnia. A leány jövődő férje, a jobbágy, csak ezután következhetett. Világos, hogy mindez csak mesebeszéd, mely egyrészt az egyházellenes írók buja fantáziájából, másrészt a középkor szellemének teljes nem ismeréséből fakadt. A középkorban egy jobbágy leányához a földesúrnak sokkal tilosabb és sokkal nehezebb volt hozzányúlnia vagy vele szemben akár durva, akár szelíd erőszakot alkalmaznia, mint a mai kapitalistáknak vagy kommunista népvezetőknek az irodakisasszonyokhoz. A mainál sokkal jobban lehetlenné tette ezt akkor a vallásos és e tekintetben igen szigorú közszellem és az az Egyház, mely akkor még a közéletben is uralkodott és amelynek akkor karhatalom is rendelkezésére állt még.

Természetesen nem azt mondom, hogy a középkorban a földesurak nemi visszaélései lehetetlenek voltak. Hiszen a nemi bűnök titokban szoktak történni, az Egyház hatalmával és a szigorú közszellemmel szemben pedig ott volt ellensúlyul a hajdani főurak szinte királyi hatalma, bevehetetlen várai s az utak hiánya és a rossz közlekedés miatt a központi államhatalom gyenge volta. Csak kettőt állítok.

Az egyik, hogy a vallásos és az Egyház irányítása alatt álló középkorban a földesúr „jogáról” (!) beszélni a jobbágy lány első éjszakájához, a kor tökéletes félreismerése és kétségbeejtő történelmi analfabetizmus. Visszaélés volt az, ha volt, nem jog. A második pedig az, hogy az effajta bűnök mint kivételek és visszaélések is sokkal kevésbé voltak gyakoriak, mint korunkban, a szabadság és egyenlőség korában, mikor már elméletben a főnök egy cseppet se több, mint az alattvaló. Az ilyesmit ugyanis nem az elmélet dönti el, hanem a gyakorlat, melyet az a közszellem szül, mely a társadalmat irányítja.

A mi történetíróink egyhangúlag hangsúlyozták, hogy nálunk ez a szégyenletes jog sose volt életben. Ugyanezt állapították meg azonban a maguk hazájáról más nemzetek történetírói is. Ezért aztán az lett az eredmény, hogy egyedül csak Lengyelországban volt meg a földesuraknak ez a „joga”.

Világos, hogy ez se igaz. Vallásos s ráadásul katolikus társadalomban s olyan időben, amikor az Egyház uralkodó hatalom volt ebben a társadalomban (márpedig Lengyelországban is uralkodó volt), az effajta „jognak” még a gondolata is nevetséges.

Láttuk már, hogy a középkorban sokkal jobb dolga volt a jobbágnak, mint az újkorban, s láttuk azt is, hogy akkor a szegény embernek nemcsak a megélhetése volt jobb és könnyebb, hanem szabadsága és megbecsülése is nagyobb volt a mai egyszerű embernél, noha akkor még nem mondták neki azt, hogy egyforma jogai vannak a földesurával, hanem éppen ellenkezőleg, mindig azt hangsúlyozták előtte, hogy vele nem egyenrangú. A valóságban azonban akkor sokkal nagyobb demokrácia volt, mint ma és az érintkezési módban is sokkal kisebb különbség volt nagyúr és egyszerű ember között, mint jelenleg.

A hitványul és cinikusan „*jus primae noctis*”-nak nevezett bűn nem jog volt, hanem legfeljebb visszaélés, de nem középkori visszaélés volt, hanem az emberi természetből folyó, tehát mindenkori és mint visszaélés is sokkal ritkább volt a középkorban, mint ma a hivatalfőnökök, vezérigazgatók és kommunista vállalatvezetők hasonló „joga” a vállalatukban alkalmazott csinosabb fiatal hölgyek felett. Hajdan ugyanis a hasonló visszaéléseket akadályozta még a keresztény közfelfogás, a hit és az Isten büntetésétől való félelem, az emberi méltóság tisztelete, a lelkiismeret, a nők szemérme és nevelése, a keresztény demokrácia, főként pedig az Egyház nagy befolyása és hatalma (úgy látszik, sokan éppen emiatt tartják olyan nem kívánatosnak az Egyház közéleti befolyását), ma azonban már ezek mindegyike hiányzik.

A Wesselényiek igen nagy kálvinisták voltak. Mind Miklósnak, mind apjának katolikus volt a felesége, de mind a kettőnek előbb kálvinistává kellett lennie, mégpedig állítólag meggyőződésből. Olyan nagy volt ugyanis mind az apa, mind a fiú kálvinista fanatizmusa, hogy a maga „hitét” mennyasszonyára is rákényszerítette. Láttuk, hogy a nevelőjéért, Patakiért, mennyire rajongott Wesselényi, pedig hát ez a Pataki még kálvinistának is kálvinista volt. Wesselényiben azonban ez a nagy kálvinistaság éppen nem volt akadálya annak a hitvány földesúri lelkület kifejlődésének, mely jobbágycsapatok és alkalmazottai leányaitól a fent elsorolt törvénytelen gyermekeket eredményezte.

Pedig hát a „*jus primae noctis*”-ról bizonyára még nála se beszélhetünk, s hogy az ő megbotránkosztató példája még Erdély kálvinista földesurai körében is mennyire kivétel volt, mutatják a vádlevél kifejezései. Ez „példátlan” mondja Wesselényi esetét s egyenesen azt mondja, hogy ilyesmi „keresztény világban eddigelé nem is hallatott”. A feudalizmus kommunista és nem kommunista ellenségei pedig mint magától értetődő dolgot emlegetik a „*jus primae noctis*”-t az egész feudalizmus folyamán, pedig ők nálunk egész 1944-ig feudalizmusról beszélnek. (Csak nem azért, mert ha ők lettek volna a földesurak, vagy ha az állam az ő kezükben lett volna, akkor a gyakorlatban csakugyan „*jus primae noctis*” lett volna?) Wesselényivel kapcsolatban azonban külön érdekesség, hogy ezek a förtelmek éppen annak a magyar főúrnak a birtokain történik, aki közéleti szereplésében éppen a jobbágyok jogainak kivívását írta zászlajára és éppen ezzel szerezte meg magának „honfitársainak vonzódását”.

A Wesselényi elleni vádlevél (megeskettett tanúk vallomásai alapján) e nagy „hazafi” hét, kivétel nélkül jobbágycsapatok vagy alkalmazottai leányaitól származó törvénytelen gyermekeket sorolja fel név szerint. Fentebb azonban már láttuk, hogy ezen kívül volt neki még két, Verzsényi Róza és Katalin nevű törvénytelen lánya is, akikkel úgy bánt, mint törvényes gyermekeivel. (A többiekkel tehát nem bánt úgy. Vendégeinek: Deáknak, Vörösmartynak is csak ezt a kettőt mutatta be.) Érthetetlen, hogy erről a kettőről a vádlevél se szól semmit. A teljes szabadságot tehát még ő is szégyellette.) Lehet, hogy ezeknek az anyjuk előkelőbb származású volt.



Eddig tehát már Wesselényi kilenc törvénytelen gyermekéről tudunk név szerint. De ezek csak az életben lévők. Tudvalevő azonban, hogy ezelőtt száz évvel a gyerekek fele már csecsemőkorában elpusztult. Hát még a törvénytelen, tehát nem szívesen látott gyerekek közül mennyi pusztult el!

Aztán az is egész bizonyos, hogy Wesselényi minden effajta bűnét nem tudta az ügyész kikutatni, sőt talán nem is törekedett rá. Hiszen nem ez volt a per lényege, s így nem is volt sok értelme a teljességre való törekvésnek. Látjuk, hogy a két Verzsényi-lányt nem is említi a vádirat, pedig Wesselényi valósággal tüntetett velük s így köztudomásúak voltak. Az is egész bizonyos, hogy azok a lányok, akiknek Wesselényivel ilyen bizalmas kapcsolatuk volt, nem nagyon kereshették a nyomozókkal való érintkezésbe jutást. Egész bizonyos, hogy ha mégis kénytelenek voltak nyilatkozni, le is tagadták, kivált ha a viszonyoknak nem volt maradandó következménye. De még ha volt is, akkor is letagadhatta a szép, de most bajba került földesúrba szerelmes lány, hogy a gyermek tőle való. Normális falusi lányban egyébként is van (s különösen volt akkor még) annyi szemérem, hogy hasonló dolgait nem szellőztette, hacsak nem volt rákényszerítve. Joggal feltehetjük tehát, hogy a felsorolt kilenc törvénytelen gyermek Wesselényi effajta bűneinek csak egy halvány töredékét jelenti.

E megfontolások alapján elmondhatjuk, hogy Wesselényi szinte az egész környék minden szemrevaló lányát megrontotta s valósággal rossz szelleme volt a vidék magyar népének. Mint a felsorolt nevekből láthatjuk ugyanis, áldozatai között oláh lányt egyet se találunk, noha a környéken az oláhok sokkal többen vannak, mint a magyarok, s említettük már, hogy éppen ezért Wesselényi maga is és már az apja is tudott oláhuul. A magyar lányok ottani megrontása egyúttal kálvinista lányok megrontását is jelenti. Wesselényi jobbágycsaládai mind kálvinisták voltak, de általában a szilágysági magyarság is majdnem teljesen az. (Törvénytelen leányai között a Zsuzsi és Eszter keresztnevek is erre vallanak.) Ez is szemléltető illusztráció arra, milyen volt ezeknek a „hazafiaknak” és általában minden egyházellenes embernek magyar haza- és fajszeretete.

Pedig még nem fejeztük be Wesselényi nemi bűnlajstromát. Láttuk, hogy V. Ferdinánd szívjósága az azoknak az aulikus magyaroknak, akik ellen ő azelőtt mint hazaárulók és német cselédek ellen izgatott, iránta való jóakarata folytán a börtön helyett fürdőhelyre mehetett, Graefenbergbe. Főerdészének, Hadwinger Ferencnek a felesége, aki egy takács lánya volt, szintén oda való lehetett, mert mikor a szegény, testben-lélekben beteg, mártír Wesselényi, aki akkor már egyébként is az ötven felé járt, végül Graefenbergből hazajött 1845 végén, magával hozta Hadwinger Ferenc feleségének „bájos és fiatal” hűgát, akit Kardos hol 18, hol csak 16 évesnek mond (biztosra vehetjük, hogy csak 16 éves volt s Kardos csak azért szeretné egy kissé felnőttebbé tenni, hogy Wesselényi szegényét kisebbítse), mégpedig a terhesség legutolsó stádiumában. A gyermek tehát eszerint csak mindössze tizenöt éves lehetett, mikor a testben-lélekben beteg, vén Wesselényi megrontotta. Hogy Wesselényinek „vak” létére hogy tetszhetett meg annyira, hiszen nem láthatta, mennyire „bájos” (Kardos, I., 26. o.), vagy pláne „tündérszép” (Kardos, I., 357. o.), azt nem tudom.

Mikor Wesselényi Graefenbergbe került, már egész bizonyosan ismerte az Erdélyben ellene megszerkesztett vádiratot s benne a magyar szüzek seregeinek megrontását. Mivel egyébként is beteg volt, fiatal se volt már, vaksága is sok csábítástól vagy kísértéstől megmentette s arra is ugyancsak sok oka volt már, hogy belássa az érzéki örömök csalékonyságát [csalókaságát], annyit már igazán elvárhattunk volna tőle, hogy legalább ott, azon a katolikus vidéken, már abbahagyja az ártatlan szüzek megrontását.

Ő azonban nemcsak még ott is vétkezett, hanem még ott is és még akkor is fiatal bimbók, 15 éves lányok kellettek neki. Annyit azonban mégis használt neki a perbefogás, hogy nem tartotta tanácsosnak még ez újabb büntetéssel is kihívni maga ellen a magyar társadalom ellenszenvét s ezért hazaérkezése után azonnal nőül vette a megrontott idegen gyermeklányt.



Életrajzírójának és hittestvérének, Kardosnak, még ezek után is kedve van hozzá, hogy magát úgy fejezze ki, hogy „a graefenbergi egyszerű takácmester tündérszép hajadon leányát”. Pedig hát az bizonyára nem Wesselényi érdeme, hogy a gyermek, akit megrontott, tündérszép volt, az – legalábbis hazafias szempontból – legkevésebbé.

Hogy tüstént elvette, az se érdeme, mert a dologgal valóban sietni kellett. Noha ugyanis az esküvő 1845. november 20-án volt, a gyermek, egy fiú (aki után még egy fiú és egy lány is született s ezek tartották fenn a Wesselényi-családot) még szintén ugyanebben az évben megszületett. Ez az esküvő után annyira hamar volt, hogy a jó Kardos Samu, hőse iránti kíméletből, nem is közli a gyermek születésének hónapját és napját. Hogy ennek tényleg ez az oka, mutatja az, hogy a második fiúét már közli s azt is hangsúlyozza, hogy mindkettőnek „keresztelési bizonyítványai kezeim közt eredetiben megvannak”.

Ezek a keresztelési bizonyítványok azt mutatják, hogy ha már ilyen dicstelenül kellett házasodnia, Wesselényi legalább kellő számú szépségflastromról [vigaszról] gondoskodott. Csak azért is épp úgy vagy még talán még jobban örült a gyermeknek, mintha törvényesen és grófkisasszonytól származott volna. Vagy talán inkább azért csinálta, hogy a közvélemény ne tudja meg, milyen szégyenletesen született az a kisfiú. (Nem is tudta meg.) Könnyű ugyanis a „hazafiaknak”, mert azok bűneit nem kutatják ki a szemfüles rosszmájúak, mint a főhercegekét vagy a főpapokét, vagy az aulikus „hazaárulókét”, sőt épp oly szemfülesek ezek elkenésében, mint azokéinak kikutatásában és felfújásában.

Wesselényi egész sereg keresztszülőt sorakoztatott fel a gyermek tiszteletére s köztük nem kisebb embereket és hazafiakat, mint Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Bezerédi István, Klauzál Gábor, gróf Bethlen János, gróf Teleki Domonkos, gróf Teleki László, gróf Ráday Gedeon, báró Jósika Miklós (a hitehagyott Jósika, a regényíró), báró Kemény Zsigmond, Vörösmarty Mihály, Bajza József stb. Köztük szép számmal vannak katolikusok is, mint látjuk, éppen csak Széchenyi nincs köztük. Wesselényi most már csak ebben a tömeges előkelő komaságban élte ki hiúságát (mert hát legalább valamiben mindenáron ki kellett élnie).

Az esküvő tehát az ismert okból sürgős volt. Annyira azonban mégse volt sürgős, hogy előtte való nap, november 19-én, épp úgy, mint apja is, fia, a „nagy” Miklós is fel ne pofozza felvilágosult elveit, a vallási türelmet, sőt hitközönnyt, s ne gondoskodjék róla, hogy azt a szegény gyermeklányt, akit ártatlanságától és testi szüzességétől már megfosztott, lélekben is tönkre ne tegye és a hitétől is meg ne fossza. A lánynak külsőleg és hivatalosan is át kellett térnie a református vallásra. Hogy át is tért, az 16 éves korából, abból a pár elemi iskolából, amit elvégzett és a völegény báróságából, 26.000 holdjából, szellemi fölényéből és erős akaratából egyaránt következett.

Ebben Wesselényi nagy református volt és igen erős hitű. Mikor azonban megrontani kellett a gyermeket, akkor nem volt nagy református. Vagy talán azért történt, mert ez szerinte nem ellenkezett azzal, hogy ő azért nagy református ne lehessen és maradjon? Bizonyára katolikus bárók és grófok is voltak és vannak olyan ösztönemberek, mint amilyen Wesselényi volt, de annyi bizonyos, hogy ha ezek süllyednek olyan mélyre, mint Wesselényi süllyedt, ők nem szeretik úgy ennek ellenére is volt pap nevelőjüket és általában a katolikus papságot, mint amennyire Wesselényi szerette az ő kedves Patakiját és általában felekezete lelkészeit, hanem legalább annyira szidták a saját papjaikat, mint amennyire a buja Wesselényi utálta ugyanezeket a katolikus papokat. Ez a fontos különbség az eltévelyedett katolikusok és az eltévelyedett kálvinisták között.

Wesselényi 1833. március 28-i beszédében még így szónokolt az országgyűlésen: „A mostani század kifejlett értelmi, szelídült erkölcsi és megtisztult keresztyéni míveltségével nem egyezik s ahhoz nem illik a vallások feletti vetélkedés és vitázások.” Beszédjét pedig így fejezte be: „Aki felebaráti szeretet és igaz keresztyén indulat által nem tudja a felekezet ellen törekvéseit és melletti részrehajlást kivetkezni, nem érdemli, hogy ezen század fia legyen.”

Miért kellett tehát mégis annak a szegény megrontott 16 éves katolikus gyermeklánynak mindenáron s már az esküvő előtt egy nappal egy olyan vallás tagjává lennie, melyről hazájában addig nem is hallott, azaz miért kellett felekezetet cserélnie? Azért, mert a kálvinista Wesselényi a hitközönyt, sőt még a vallási türelmet is csak olyan komolyan vette, mint a jobbagyvédelmet. Azt is épp oly álnokul hirdette, azt is csak épp olyan üres szólamnak tekintette, mint ezt?

Wesselényi az országgyűlésen azt mondta, hogy aki még mindig felekezetieskedik, az nem érdemli meg, hogy „ezen század fia legyen”. Vajon megérdemelte-e hát ő ezt a kitüntetést? Pedig elveit, illetve szólamait sose változtatta meg, mert mikor Graefenbergből (a terhesség utolsó stádiumában levő megejtett leány kíséretében) hazajött, a magyar írók nevében Péczely József, kálvinista lelkész, ekkor is úgy üdvözölte, mint aki az önzés és balítéleteken kívül a „felekezetességtől” is mentes s ezt a dicséretet Wesselényi természetesen ekkor is elfogadta.

Miért kellett tehát rögtön utána annak a szegény 16 éves Lux Annának vallást cserélnie? Miért nem volt számára mégse irgalom? Azért, mert a gyermek már minden nap megszülethetett s annak nem volt szabad katolikusnak születnie. De hisz éppen ez a túrhetetlen és Wesselényi korában már nem illő felekezetiesség, melytől mentesnek kellett volna lennie annak, aki meg akarta érdemelni, hogy felvilágosult korának gyermeke legyen. Talán az egyetlen mentsége Wesselényinek (de nem a magyar kálvinizmusnak és nem az akkori „hazafias” magyar íróknak), hogy valószínűleg az őt üdvözlő magyar írók szónoka, Péczely, aki kálvinista lelkész volt, se sokkal komolyabban vette ezeket az üres szólamokat, mint maga Wesselényi.

Hiába volt tehát a papolás „kifejlett értelemről”, „szelídült erkölcsökről”, „megtisztult keresztyéni műveltségről”, „felekezetiességről való mentességről”; hiába volt a mennyasszony „bajos” és „tündérszép”; hiába volt még csak gyermek; hiába volt már állapotos; ezek együttvéve se tudták ellensúlyozni Wesselényinek ellenkező szólamokat hangoztató (s milyen érces hangon hangoztatta őket) túlzott felekezetiességét s ezért szegény Lux Annának szigorúan megszabott határidőre hitet kellett cserélnie. Cserélt is természetesen, pedig – gyermeklányról lévén szó – most még Kardos Samunak a Wesselényiéhez hasonlóan nagy kálvinista felekezetiessége se meri megkockáztatni azt a megjegyzést, amit Wesselényi anyjának, Cserei Ilonának hasonló esetében még meg mer kockáztatni, hogy ti. az áttérés meggyőződésből történt.

Nem maradhatott meg ez a szegény, megrontott gyermek ősi hitében, mert megrontója felvilágosult is volt, kifejlett értelmű is, szelídült erkölcsű (!) és megtisztult keresztyéni műveltségű is, „a törvényhozó testnek” is tagja és századának is fia volt. De mi haszna volt mindezen sok szép tulajdonságának, mikor összes elve csak üres szólam volt, de a római Anyaszentegyházat annyira őszintén gyűlölte, hogy ez a gyűlölet elnyomott benne minden szelíd erkölcsöt, fejlett értelmet és megtisztult keresztyéni műveltséget?

Wesselényi is szakasztottan olyan volt e tekintetben, mint a mi bolsevistáink, akik szintén bevették alkotmányukba és szólamaik közé a vallásszabadságot is, a sajtószabadságot is, a szólásszabadságot is és a gyülekezési szabadságot is, de mindezt úgy elsöpörte az Egyház, a régi urak és kulákok elleni gyűlöletük s egyúttal félelmük, hogy ennek hatására szemrebbetés nélkül cselekedtek mindig az ellenkezőjét annak, mint amit hirdettek, írásba fektettek és alkotmányukban vezérelvvé tettek. S ők mindezt bátran és nyugodtan teheték is, mert nem volt széles e határban olyan ember, aki ezt nekik szemükre merte volna hányni.

De láthatjuk, hogy Wesselényi is nyugodtan vihette „a róm. kat. vallásról a református anyaszentegyház kebelébe” a másállapotban levő Lux Annát, mert se a katolikus Deák, se a katolikus Vörösmarty, se a katolikus Bezerédi, se az akkor még katolikus Jósika, se a katolikus Klauzál nem szólt neki érte, annál kevésbé figyelmeztette arra, hogy ellentétbe került elveivel és korával. Ők ennek ellenére is épp úgy vállalták nála a keresztapaságot, mint egyébként vállalták volna. Jó balekok és katolikusok voltak ők ugyanis.

Ők maguk komolyan vették „a felekezetiességtől való mentességet”, mint tárgyilagos és „kifejlett értelmű” emberekhez illik, akkor is, ha a saját vallásuk kárára ment, sőt akkor a legjobban. Azzal pedig egyáltalán nem törődtek, hogy protestánséknál ez nem így szokás, mert

ott ezt csak a katolikusok felé hangoztatják. Wesselényi és hittestvérei ennél sokkal ravaszab-  
bak voltak. Ők csak akkor nem felekezetieskedtek, mikor abból az ő felekezetüknek volt  
hasznuk, vagyis csak akkor, mikor katolikus barátaikat kellett hitközönyössé tenniük. Nekik  
maguknak eszük ágában se volt bevenni a másoknak annyira ajánlott csodaszert.

A katolikusok azonban annyira bevették a maszlagot, hogy a magyar társadalomban még  
ma se tudja senki se, hogy a nagy és felvilágosult Wesselényi felesége katolikus volt, de az  
esküvő előtt való nap át kellett térnie. Természetesen azt se tudják, hogy csak gyermek volt  
még, azt se, hogy mégis állapotos volt már, s azt se, hogy mindezt (a teherbe ejtést is és a  
kényszerátterést is) Wesselényi csinálta vele, mégpedig akkor, mikor már vak is volt és vértá-  
nú is. Meg kell hagyni, hogy érdemes nálunk nagy „hazafinak” lenni. Ha főpap lett volna és  
aulikus, semmi mást nem tudnánk róla, mint csak a liliomtiprást és a vallási erőszakot, de ezt  
aztán annál jobban tudná róla mindenki.

Wesselényi még abban is hasonlított a kommunistákhoz, hogy – érthető okokból – mint  
ők, ő is ellene volt a törvényes és törvénytelen gyermekek közti megkülönböztetésnek s mint  
említettem már, ő nevezte először törvénytelen gyermekeit „természetes” gyermekeinek. Ab-  
ban pedig Martinovicshoz, a moral insanityben [az erkölcsi gátlások teljes hiányában] szen-  
vedő délszláv forradalmár szerzeteshez hasonlított, hogy mint az, ő se szenvedhette a  
harangzúgást. Útínaplójában azt találjuk, hogy „Majlandban” „a sok idomtalan harangozás”  
neki is igen terhére volt. (Kardos, I., 322. o.)

Jellemző, hogy Wesselényi az ő „magas” erkölcsi felfogásával és szokott göggyével a bu-  
jaságra vonatkozó és az erdélyi vádlevélben említett bűneiről csak annyit mond, hogy őt  
„gyermeknemzéssel” is vádolják. Nem mondta, hogy valótlanul vádolják, mert ezt a legjobb  
akarattal se mondhatta, de viszont úgy tett, mintha a vád ezen része nevetséges volna, mert  
hiszen bizonyára világos, hogy gyermeket nemzeni nem bűn, hanem egyenesen hazafias, sőt  
keresztény érdem. Mivel azonban ő bünt egyedül csak a bécsi kormányban volt hajlandó ész-  
revenni, de magában semmiképpen se, mert ő mást, mint jót és dicsérendőt nem is tehetett,  
nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy van törvényes gyermeknemzés és van megbotrán-  
koztató, a nép megrontásával járó jogtalan és törvénytelen gyermeknemzés s ő ezt az utóbbit  
csinálta, nemegyszer bizonyára még erőszakot is alkalmazva.

Jellemző, hogy hűséges bámulója, hittestvére és életrajzírója, Kardos Samu se tesz hőse  
effajta dolgaira semmi megjegyzést. Valóban, így is volt a legokosabb, hiszen effajta meg-  
jegyzéseivel egyszer, illetve háromszor már úgyis lefordított bennünket a székről, mikor az  
erkölcsi kihágásokat csak a nádi verebek számára nyilvánította tilosnak, de nem az olyan kő-  
száli sasok számára, mint amilyen az übermensch [felsőbbrendű] Wesselényi volt.

Mellesleg csak azt jegyezzük meg, hogy a valóságban a nádi verebeknek éppen úgy nin-  
csenek törvénytelen gyermekeik, mint a kőszáli sasoknak, mert mindketten állatok, melyek  
csak a természet törvényeinek engedelmeskednek. Törvénytelen gyermekei csak embereknek  
lehetnek s emberek között ez a nagyobb bűnük, mint a kicsinyeknek. Wesse-  
lényi is milyen sokat ártott vele például a „hazafiságnak” is. Régen, az egyoldalú történetírás  
lehetősége idején ugyanis még ezeket el lehetett hallgatni, s mint a példa is mutatja, ez ná-  
lunk nagyszerűen sikerült is. Azonban ez ma már nem lehetséges. Ma már a történetírás min-  
denkiről megmondja az igazat, s jaj azoknak az elveknek, melyeknek képviselői könnyűeknek  
találtnak. Az embereknek ilyenkor maguk az elvek se kellenek. S ha ez nem kivételképpen  
történik, hanem szabályként, minden emberre egyaránt vonatkoztatva, tehát a hazafias hősök-  
re is, akkor igazuk is van.

Ezért teszem mindig idézőjelbe az a hazafiságot, melyet Zápolya Jánosok, Bocskai Istvá-  
nok, Bethlen Gáborok, Rákóczi Györgyök, Wesselényi-összeesküvők, Thököly Imrék, Rákó-  
czi Ferencek, Martinovics Ignácok, Wesselényi Miklósok, Kossuth Lajosok vagy Gömbös  
Gyulák képviselnek. Hiszen ha őket megismerjük s mégis hazafias hősöknek tartjuk, akkor  
magát a hazát járattuk le.

Tudom, hogy vannak olvasóink, akiket nem érdekelnek Wesselényi törvénytelen gyermekei, mert ők az effajta dolgokat államférfiakban, általában a lángelmékben nem tartják fontosnak. Ilyesmik csak papokban érdeklik őket s ilyesmit csak papoknak nem hajlandók megbocsátani. Wesselényiben legfeljebb azt kifogásolták, miért csinált Lux Annából mindenáron még kálvinistát is, de nem azt, hogy teherbe ejtette, különösen mikor utána még el is vette. Az is csak szépséghiba, hogy majdnem nagyapja lehetett volna, de a szépséghiba nem lényeges dolog s ennyit egy nagy hazafinak és emberbarátnak még megbocsáthatunk.

Wesselényi becsületén azonban még ezen okoskodás elfogadásával se segíthetünk, mert most olyan bűnei következnek, melyeket még vallástalan alapon állva se lehet neki megbocsátani vagy mellékesnek nyilvánítani. Az emberbarát Wesselényi nemcsak azzal vétkezett jobbágyságai ellen, hogy leányait – lehet, hogy beleegyezésükkel – megrontotta, hanem sanyargatásukkal és kínzásukkal is. A lányokat megrontotta, a férfiakat megbilincselte, ütötte-verte, botoztatta minden jogos ok nélkül, tisztán dühében vagy bosszúállásképpen. S mindezt a nyilvánosság előtt jobbágyvédő Wesselényi tette és a XIX. században, a jobbágyvédelem korszakában. Az a Wesselényi viselkedett így, akinek állítólag oly nemes szíve még azt se tudta eltűrni, hogy egy-egy jobbágylegényt akarata ellenére katonának elvigyenek. Ebből ugyanis nem neki volt haszna, hanem az államnak. Ezt nem tűrte.

Wesselényi emellett alapítványt is tett jobbágyságai javára, nemes lelkű tettét természetesen színes és nagyhangú szólamoktól pufogó alapítólevéllel reklámozva. A nagy önérettől és önteltségtől majdnem megpukkadva így kezdi például: „Az okosság szülte szabadságot tartom az élet legfőbb javának, legszentebb igaza ez a halandónak, akaratom közvetlensége ezért legfőbb törekvésem. Földi erőhatalom koholta láncokat szét tépni vagy megvetni érzem erőmet, de ezeknél inkább irtózom azon bilincsektől, melyek a lelket s szabad akaratot nyűgözik, akár körülmények, akár indulatok vagy értelmi félszeg fűzte légyen azokat. De valamint undorodva lököm el magamtól mindazon fékeket, melyeket akaratomra önmagam kívül akármi más egyéb vetni akar (most már értjük, miért gyűlölte annyira Wesselényi a katolicizmust), szintén úgy örömet szenvedem erkölcsi érzés s kötelesség által akaratomnak tulajdon magam által való megkötését”. (Mit érnek azonban ezek a szép szólamok, mikor azt kell látnunk, hogy Wesselényi „tulajdon maga” nemcsak akkor nem „kötötte meg akaratát”, mikor szép lányt látott, hanem még akkor se, ha jobbágyságai megharagították, sőt még akkor se, mikor birtoka jövedelmének növeléséről volt szó, akár jobbágyságai kínzása árán is.)

Ilyen elvek mellett azt is értjük, miért kellett Wesselényi ellen előbb-utóbb eljárást indítani. Az ugyanis, aki „undorodik” tőle, hogy neki bárki is parancsoljon, legfeljebb csak királynak jó, sőt még annak se, ha alkotmányos király, mert az alkotmány és a törvény bizony még a királynak is parancsol, s még a királynak se csak akkor kell megkötnie magát, ha „tulajdon maga” akarja. Wesselényi tehát egyedül csak annak való lett volna, akit pedig állítólag egész életében annyira gyűlölt: zsarnoknak. Igaz, hogy azt is mondja, hogy ő magától is megkötötte magát akkor, mikor „az erkölcsi érzés és kötelesség” parancsolja, de hogy ezt mennyire csak a gőg és az öncsalás mondatja vele, rögtön látjuk, ha további bűnlajstromát erdélyi vádlevelében olvassuk:

Wesselényi azonkívül, hogy egyáltalán nem zabolázta önmagát akkor, mikor jobbágyságai leányait, sőt mikor már betegen és már elítélése után a kis Lux Annát megkívánta, épp úgy akkor, mikor még otthon volt, Zsibón, s az országot járva izgatva a zsarnoki hatalom ellen és a jobbágyoknak jogokat és egyenlőséget követelve, „szolgáló embereim irtóztató, csak emberiséggel egybe nem férhető kegyetlenségeket követett el, jelesen Daróczi Istvánt, Zörgő Józsefet s másokat maga kezével, hajoknál fogva lova mellett meghurcolta (s ez az ember hirdette magát „emberségesnek”, „fejlett értelműnek”, „szelídült erkölcsűnek”, „tisztult keresztényen érzésűnek”!); Kovács Józsefet maga keményen megverte, ütötte, az utcán több helyt lehúzatta, több mint száz pálcat ütettet reája, vasra verette (tudvalevő, hogy a bot 25 szokott lenni, Wesselényi azonban a nyilvánosság előtt azért harcolt, hogy még ennyit se legyen sza-

bad adni, hanem a botbüntetést teljesen el kell törölni); Kovács Jánost is az alperes báró úr (ő beszélt zsarnokságról, mikor a bíróság még ezek után is és még a vádlevelben is ilyen udvariasan titulálja) hajánál fogva megragadta azért, hogy testvééréért kért, hogy engedne meg néki és bánnék törvényesen vele, a földre csapta és addig öklözte, míg elállott rajta, azután felvitte az udvarra, vasra verette és másnap 25-öt vágatott reája”.

„Amidőn a marhák járvány szájfájása miatt emberei igavonó marháikkal elé nem állhattak, a báró úr udvarában megrakták a szekeret ganéval s úgy az emberekkel hallatlan kegyetlenséggel húzatták. Embereit a felsőbbséghez nyújtott panaszos kérelmeit visszavételére kényszerítette, sérelmeik feladásáért tömlöczéssel kínoztá.” Wesselényi e gatzettei bizonyítására természetesen mind tanúkat nevez meg a bíróság.

Ezek bizony olyan hallatlan és hajmeresztő dolgok, hogy szinte elképzelhetetlen, hogy garázdálkodhatott ez az ember szabadon évtizedeken át, hogy maradhatott büntetlen, sőt hogy izgathatott szabadon még a kormány ellen is, és lehetett jobbágyvédő és emberbarát hallgatói gúnykacaja nélkül. De még inkább hihetetlen, hogy minderről a magyar közvélemény mit se tud, sőt Wesselényi még ma, százötven évvel e borzalmak megtörténte után is, olyan tisztelt nemzeti hősünk, hogy alig van párja s őt még azok is tisztelik, akik Kossuthból már rég kiábrándultak. Pedig mindezek Kardos Samu művében is megvannak, mely már szintén több mint egy fél százada jelent meg s én magam is onnan veszem őket. De jó és hasznos dolog „hazafinak” lenni!

Mi lett volna azonban, ha mindezt egy főpap birtokán csinálták volna (merthogy – mint Wesselényi – a főpap maga személyesen csinálta volna, azt még elképzelni is lehetetlen). Láttuk azonban, hogy Balassi Bálint, Zrínyi, a szigetvári hős és Zrínyi, a költő, birtokain egyaránt mindennaposak voltak a jobbágyok, illetve a foglyok kínzásai, mégpedig ez utóbbiaké csak azért, hogy hozzátartozóik hamarabb kiválsák őket és többet fizessenek értük.

Itt látjuk csak, hogy még a leghitványabb főpapok is mennyivel különbek voltak, mint a legkiválóbb és az utókortól agyonmagasztalt nem pap kortársaik. A főpapok „bűneit” csak úgy tudjuk igazságosan megítélni, ha a Zrínyiekről és Wesselényiekről se hallgatjuk el mindezeket akkor, mikor a főpapokon még csekélységek miatt is felháborodunk, mert tetteiket nem korukhoz, nem kortársaikhoz viszonyítva, nem az akkori erkölcsöknek megfelelően, hanem a mai viszonyokba helyezve ítéljük meg.

Azonban valaki azt kérdezné, hogy mindaz, amit most Wesselényiről elmondunk (s a Zrínyiekről és Balassákról felelevenítettünk), nem fényes cáfolata-e mindannak, amit az előbbi kötetben a hajdani jobbágyok jó sorsáról és megbecsüléséről elmondottunk?

Nem. Kivételek ugyanis mindenütt és mindig vannak. Említettük, hogy Wesselényi apját úgy hívták: a „bolond” Wesselényi. A bolond földesurak azonban bizonyára feltétlenül kivételeknek tekintendők. Tehát a jobbágynyúzó földesurak is, mint más bolondok, kivételek voltak. A Balassák is ilyenformák voltak, s láttuk, hogy Zrínyi, a költő is mennyire abnormálisan érzékeny és ingerlékeny idegzetű ember volt.

Ezeknek a „bolondoknak” a dühöngését régen jobban lehetővé tette, mint ma lehetséges volna, a rossz közlekedés, a központi hatalom gyengébb volta s az, hogy ezek a „bolondok” bevehetetlen várakban laktak.

Hogy azonban Wesselényi még a XIX. században is ilyen szörnyűségeket csinálhatott, azon mi is csodálkozunk. De hát a „hazafinak” minden szabad volt, mert Bécs messze volt, azok pedig, akik közel voltak, szintén „hazafiak” voltak, tehát Wesselényi elvbarátai és hittestvérei. A katolikus és aulikus szomszédok pedig részint talán csak mendemondáknak gondolták, vagy legalábbis túlzottaknak tartották a róla szóló híreket, részint pedig nem tartották tanácsosnak ilyen bikaerejű bolondokat magukra haragítani. Hiszen láttuk, hogy a gorbói Jósikával még így is hogyan bánt a „bolond” Wesselényi. Hogy mert volna hát valaki fia, a „nagy” Wesselényi (Kardos Samu így hívja) ellen fellépni s az ünnepelt, nagy hazafi ellen Bécsben „aljasul” „áskálódni”? Hiszen mint aulikusoknak és „hazaárulóknak”, már eddig is túl sok volt már itthon a rovásukon.



Amit a két Wesselényi csinált, annál kevésbé tekinthetjük szabálynak vagy általános dolognak, mert hiszen ne feledjük, hogy mind ő, mind az apja börtönviselt emberek voltak, még ha a sikeres hazafias reklám börtönüket „az önkény” börtönének is nevezte. (Látjuk, hogy az „önkényt” a Wesselényiek gyakorolták, nem pedig Bécs.) Hogy más főurak nem úgy bántak jobbágyaikkal, mint Wesselényi, láthatjuk abból is, hogy jobbágyai panasszal éltek ellene és ismételten a hatóságokhoz próbáltak fordulni védelemért, Wesselényi azonban terrorral, fenyegetésekkel, sőt kínzásokkal akadályozta meg őket a feljelentésben.

Említettük, hogy ezek a kegyetlen Wesselényiek valójában bolondok voltak, mert hiszen az egész környék jobbágyosságát ellenségeiké tették. Így azonban nem lehet eredményesen gazdálkodni. Láttuk, hogy Wesselényi is, apja is, tele voltak adóssággal, noha nagyon gyakorlati, szorgalmas és jól gazdálkodó emberek voltak egyébként.

A vádlevél idézett részéből azonban azt is láthatjuk, hogy Wesselényi mentségére még azt se hozhatjuk fel, hogy a nagyanyjától és apjától örökölt féktelen indulat egy időre megfosztotta józan eszétől és önuralmától. Ezt a mentséget nemcsak azért nem fogadhatjuk el, mert mint láttuk, Wesselényi maga mit sem tud effajta fogatkozásairól, hanem gögös fölélnnyel dicsekszik ennek épp az ellenkezőjével, s azt hangsúlyozza, hogy ő külső parancsot senkitől el nem tűr ugyan, de mikor az erkölcs, a józan ész és a felvilágosultság úgy kívánja, akkor ő maga parancsol mindig magának s maga gondoskodik róla, hogy tettei mindig összhangban álljanak az értelemmel, az erkölcsi érzékkel, a kereszténységgel és kora felvilágosult szellemével. Látjuk, mennyire helyt nem álló volt ezen állítása.

Ha Wesselényi jobbágykínzásaira mentségül elfogadjuk az ész és a szabad akarat működését egy időre megbénító féktelen indulatot, haragot, akkor nem lenne-e megokolt Bécs, az udvar, az Egyház és a konzervatívok elleni féktelen gyűlöletét is ebből a féktelen indulatból és az észbontó indulatosságából származtatni s dicsérendő hazafiság helyett patológikus okokból eredeztetni? Ha igen, akkor benne nem az izzó hazaszeretetet kell bámulnunk, utánzásra ajánlanunk, hanem a lelki betegséget kell szájalommal és részvétellel néznünk.

Wesselényi mentetése azonban még ezen alapon is teljesen lehetetlen. A vádlevélből láttuk ugyanis, hogy egyik jobbágyát, Kovács Józsefet, először keményen megverte (személyesen, bárói, illetve „hazafias” kezeivel), aztán utána folytatásul az utcán is lehúzta s nem is 25, hanem száz botot veretett rá, s még ezután is vasra verette. Kétségtelen, hogy aki így tesz, az nem jobbágyvédő, nem is reformer (még ha a reformkor hőse is), hanem csakugyan dühöngő vadállat. De ha az, akkor haragja legalább annyi dühöngés után már lecsillapulhattott volna, mert hiszen már bőségesen eleget tett az „igazságnak”.

Ámde mindezek megtörténte után oda járult hozzá ennek a szerencsétlen Kovács Józsefnek a jó testvére, a János, s megkérte a báró urat, hogy elégelje meg már a büntetést és eressze ki a vasból és a vár börtönéből azt a szerencsétlen jobbágyot, az ő testvérét. A történetek után, melyek ugyancsak rettegéssel tölthettek el minden jobbágyot, aki látta, joggal feltehetjük, hogy a nagyúrral szemben, aki egyébként is bikaerejű volt és éppen dühöngött, ez a kérés sokkal inkább könyörgésszerű lehetett, sírva és reszketve előadva, mint kihívó követelés. A bikaerejű ember azonban erre őt is azonnal hajánál fogva felkapta, a földhöz csapta, öklözte, aztán őt is vasra verette, noha neki más bűne kétségtelenül nem volt, mint csak az, hogy könyörgött a testvééréért vagy – a legrosszabb esetben – Wesselényit kegyetlenségére is igazságtalanságára figyelmeztette. (Úgy látszik, Wesselényi azért haragudott annyira gyönyörű „hazafias” beszédeiben, hogy a bécsi kormány csak azért kínoz bennünket, mert ütései miatt jajveszékelnünk, mert ő a maga jobbágyait csakugyan csak azért verte.)

A legjobban azonban azon botránkozom meg, ami most következik: Másnap, mikor már aludt a dologra egyet, tehát már vissza kellett nyernie nyugodtságát, mert ha tudott aludni (ami durvalelkűségének jele lenne), akkor idegzete reggelre már rendbe jött, ha pedig álmatlanul hánykolódott, akkor ugyancsak alkalma volt lelkileg magába szállni és bűnbánatot tartani. Ő azonban másnap újra előhozta a börtönből és újra 25-öt vágatott rá. Mivel



bosszúból tette, a dolog természetéből következik, hogy végignézte a botozást (mert a dühöt csak így lehet kielégíteni). Ha azonban a büntetést végrehajtó hajdúknak a szeme láttára kellett verni, gondolhatjuk, mekkorákat kellett ütniük. Ha a tegnapi hajcibálást, öklözést, földhöz vágást és utána még a száz botot menteni tudjuk (bár ehhez is hihetetlenül nagy jóakarattal és „hazafisággal” kell), mivel tudjuk menteni a másnapi újrakezdést, noha azóta újabb bűnről szó sincs?

Hát ahhoz meg mi köze van a földesúr vele született féktelenségének, hogy száj- és körömfájás idején az ökrök helyett a jobbágyoknak kellett kifuvarozni a trágyát a földekre? Hiszen itt már egyedül csak a kapzsiság, a pénzvágy, a nagyobb jövedelem lehet az ok, nem pedig az indulatosság vagy a hirtelen harag.

Mindezen felháborító dolgok cáfolatára vagy legalább megmagyarázására, mentségére vagy enyhítésére se maga Wesselényi, se Kardos Samu egy szót se hoz fel. Ez utóbbi csupán annyit jegyez meg, hogy a meggyötört jobbágyok közül az egyiket „18 év előtt verte meg” dicső „árvízi hajósunk”. Ez bizonyára nem cáfolat, hanem megerősítése annak, hogy a vádirat tényleg igazat mond. Ennek alapján még csak azt se mondhatjuk, hogy e visszaélések csak a fiatal Wesselényi bűnei voltak, aki azonban azóta, mióta hazafias hőssé és jobbágyvédővé vált, effajta kihágásait rég abbahagyta, tehát megjavult. Az a megjegyzés ugyanis, hogy a felsorolt kegyetlenségek közül csak az egyik történt 18 éve, egyúttal azt is bizonyítja, hogy a többiek újabb keletűek.

Az is furcsa, hogy Kardos azokat a hallatlan brutalitásokat, melyeket a vádlevél felsorol, egyszerűen csak „megverésnek” nevezi. Pedig ezeket a „megveréseket” illetően a valóság csak több és csak nagyobb fokú lehetett, mint amennyit perrendszerűleg bizonyítani sikerült, mert igaz, hogy maga Wesselényi az erdélyi vádemelés után nem mert többet hazamenni s így jobbágyainak már nem kellett tőle félni, de ott volt helyette jószágkormányzója, a vele mindenben egyetértő Kelemen Benjámin, aztán ott voltak erdészei és gazdatisztjei, akik vagy fenyegetéssel, vagy hízalgésszel és lekenyerezéssel bizonyára mindent elkövettek, hogy bajban levő urukon segítsenek s így minél kevesebb tanú valljon ellene.

Ismerve az akkori szociális és gazdasági viszonyokat, bizonyosra vehetjük, hogy az a jobbágy, aki Wesselényi ellen vallott, egyúttal már arra is elszánta magát, hogy nemcsak Zsibóról, hanem még Zsibó környékéről is elköltözik. Valószínű, hogy ezek a szegény Kovácsok, Darócziak és Zörgők, vagyis azok, akik vallottak, akkor már nem is voltak Wesselényi-jobbágyok, hanem már régebben elköltöztek onnan.

Hogy a Wesselényi-birtokokon mennyire szabály, nem pedig kivételes dolog volt az a bánásmód, melyet a Wesselényi ellen szerkesztett vádirat említ, azt onnan is láthatjuk, hogy mikor utána nemsokára 48-ban egy időre meglazult az ilyen Wesselényi-féle magyar basák terrorja s a nép fellélegezhetett, talán sehohol se voltak az országban olyan jobbágyzavargások és a részükről elkövetett erőszakosságok talán sehohol se voltak olyan nagyok, mint éppen Zsibón, ahol Wesselényi garázdálkodott, akarom mondani: gyakorolta a jobbágyvédés humanizmusát. A mi történelmünkben ugyanis Wesselényi erről nevezetes, nem pedig a jobbágyveréseiről. Ez utóbbiról nem tudom, hány olvasóm hallott már akár csak egy szót is. Hiszen magam is megértem ötvenedik évemet, mire először hallottam róla. Kardos Samu kétkötetes nagy művében is úgy el van dugva Wesselényi e szégyene, hogy aki nem olvassa el az egész, kihagyások nélkül, annak figyelmét könnyen elkerülheti!

Az a zsidói magyar és kálvinista jobbágyság, melynek alkalmá volt Wesselényit megismerni, a magyar függetlenségi törekvések e vezérférfiával együtt magát a függetlenség ügyét is, melyet ez a „hazafi” olyan méltatlanul képviselt, meggyűlölte. Emiatt aztán az a furcsa és megbotránkozató dolog történt meg, hogy 48-ban Zsibó református magyar népe a saját fajtája ellen az oláhokkal tartott.

Szeremlei Samu, aki református lelkész s így „reakciós” érzelműnek semmiképpen se tarthatjuk, „Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéből” című művé-

nek első kötete 280. oldalán olvashatjuk erre vonatkozólag a következőket: „P. H. (Pesti Hírlap) 198. sz. szerint a magyar volt jobbágyok Sibón már október közepén fellázdak s ref. lelkészüket Urbanhoz (a császári vezérhez) Naszódra hurcolták. Annyi más adatokból (Honv. 57., 58. sz.) is világosan kitűnik, hogy a fentebbi lázadásban az oláhokkal a sibói magyarok kezét fogták. Mi ok indítá őket erre, az utóbbi hosszú közlemény gondosan eltakarja.” (De természetesen erről Szeremlei se szól semmit. Nem is tudom, hogy ő is arra gondol-e, amire én.)

Mint látjuk, Wesselényi miatt még a kálvinista lelkész se kellett ezeknek az agyongyötört kálvinista jobbágyoknak. Bizonyára azért, mert a lelkész Wesselényivel – nagy kálvinistasága miatt – jóban volt. Hisz látjuk, hogy vele olyan szépen megértették egymást, hogy miután földesura a megejtett leány testén elkövette az erőszakot, utána a lelkén az erőszakot már közösen követték el a lelkiismereti szabadság és a kor felvilágosultságának dicsőségére.

Vannak katolikus férfiak is, akik ártatlan lányokat megrontanak, de arról biztosíthatok mindenkit, hogy noha a katolikus Egyház elvben nem áll a lelkiismereti szabadság alapján (nem is állhat, mert az igazság nem ismer magával szemben szabadságot), az ilyen katolikus liliomtipró, ha áldozata kálvinista és utána oltárhoz vezet, nemcsak azt nem követeli tőle, hogy legyen katolikus, hanem még ő maga ajánlja fel neki, hogy az oltár, amely elé áll, inkább kálvinista legyen. Így ugyanis az esküvő előtt ennek a katolikus gavallérnak nem kell meggyónnia, s világos, hogy az ilyen buja emberek nem szeretnek gyónni (hacsak valaki a dolgot nem gonoszságból, hanem pillanatnyi emberi gyöngeségből tette, ezt a feltevést azonban Wesselényivel kapcsolatban lehetetlenné teszi, hogy ő a liliomtiprásait „en gross” [nagyban] és sorozatosan követte el.) Vagyis az is lehet, hogy az ilyen katolikusnak nemcsak a gyónás kellemetlensége miatt kell inkább a kálvinista oltár, hanem mert maga is érzi, hogy ő inkább való kálvinistának, mint katolikusnak, lélekben már rég az is, csak az áttérés formaságaira lusta.

Wesselényi azonban úgy érezte, hogy amit ő Lux Annával csinált, egyáltalán nem teszi méltatlanná arra, hogy továbbra is jó kálvinista maradjon, s így őt is kálvinistává ne tegye. De viszont valószínűleg Lux Anna is érezte, hogy a történetek után már ő is inkább való kálvinistának. Ezért könnyen lehet, hogy nem is nagyon kellett kényszeríteni az áttérésre.

Jellemző, hogy Kardos Samu semmi következetlenséget vagy mentegetésre szoruló nem talál abban, hogy a 16 vagy 18 éves Lux Annának az esküvő előtt való nap át kellett térnie. Ellenkezőleg. Ő Wesselényit ennek ellenére is vallási szempontból rendkívül türelmesnek találja. Ezt a meggyőződését arra alapítja, hogy Wesselényi, a „buzgó” kálvinista (de nagy szegényen a kálvinizmusra, hogy Wesselényi „buzgó” kálvinista volt!), hithű kálvinistaságával egyáltalán nem tartotta összeegyeztethetetlennek, hogy jószágigazgatója, Kelemen Benjámín, nem kálvinista volt, hanem unitárius. Hadwinger, a fővadásza pedig római katolikus.

Kardos Samu tehát még azt is természetesnek tartotta volna, ha Wesselényi Hadwinger, sőt még az unitárius Kelemen is azonnal Régeczi Nagy Pál lelkész elé állította volna áttérés céljából. Kardos Samu még abban is dicséretes nagy vallási türelem jelét látja, hogy a katolikus Magyarország egy kálvinista főúr 26.000 holdas uradalmában kivételesen még egy katolikus alkalmazott is akadt, noha csak azért akadt, mert az illető „vadász” volt és a jágerek akkor még mind németek voltak, azok között pedig Magyarország közelében egykönnyen nem lehetett protestánst találni.

De még ha legalább ez a szegény Hadwinger igazi katolikus lett volna! De láttuk, hogy ő is csak olyan katolikus volt, hogy szegény kis sógornőjét jutalmul azért, mert ura megrontotta, ő maga szállítja gazdája felekezete részére! Hogy Lux Annának át kellett térnie, az nem bizonyítja a felekezetiiséget, mert az természetes, de az, hogy nem kellett áttérnie még Hadwingernek, sőt Kelemennek is, mikor Wesselényi szolgálatába fogadta őket, az már nem természetes. Az Kardos szerint Wesselényi nagy vallási türelmét bizonyítja.

De ha még az is bizonyítja Wesselényi vallási türelmét, hogy alkalmazottai közt kivételesen még egy katolikus is volt s – hallatlan vallási türelem! – nem is kellett neki (hivatalosan

is) áttérnie, mit szólunk akkor ahhoz, hogy a mi Báthory Zsófiánk egész ezeréves történelmünk legtűrelmetlenebb katolikus asszonyaként szerepel, a Wesselényi-összeesküvés történetében mégis azt láttuk, hogy úgyszólván minden tisztviselő alkalmazottja kálvinista volt s egyiknek se kellett áttérnie?

Mit szólunk ahhoz, hogy Zrínyi, a költő, az ellenreformáció korában élt, nem pedig a hitközönyös „felvilágosultság” korában, mint Wesselényi Miklós, s legbizalmasabb embere mégis a protestáns Vittnyédy volt, de nemcsak neki, hanem a kor majdnem minden katolikus főúranak ő volt az ügyvédje. Pedig hát Vittnyédy nem olyan protestáns volt ám, mint amilyen katolikus Hadwinger volt, hanem olyan aktív és olyan fanatikus, hogy az egész országot bejárta amellettt korteskedve, hogy a megyék ne katolikus, hanem protestáns követeket küldjenek az országgyűlésre! Vajon megmaradhatott volna-e Hadwinger Wesselényi jágerének, ha ő is ilyenforma katolikus lett volna?

Mit szólunk ahhoz, hogy Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós, akik szintén nem a hitközönyös „felvilágosultság” korában éltek, hanem a katolikus barokk korban és mindketten jezsuita nevelésűek voltak, mégis mindketten protestáns embert tettek meg nem vadásznak, hanem összes birtokuk jószágkormányzójává (Rákóczi Keczer, Bercsényi Szirmayt), pedig Keczer (mint minden Keczer) egyenesen fanatikus protestáns volt és Szirmay is testtel-lélekkel az volt.

Ami pedig Wesselényi Miklós katolikus kortársait illeti, akik mint ő, szintén a hitközönyös XIX. század gyermekei voltak, gróf Festetics Györgynek is nem a fővadásza, hanem összes birtoka jószágkormányzója, Nagyváthy János, protestáns volt. Nemcsak áttérnie nem kellett emiatt, hanem befolyásos és előkelő állásának se az nem volt akadálya, hogy ő is éppen olyan buja, erkölcstelen ember volt, akár Wesselényi, se az, hogy az apja még katolikus volt s így a család nemhogy katolikus lett volna, hanem éppen az ellenkező utat tette meg, mely a katolikus gróft – aki egyébként jó katolikusnak tartotta magát – egyáltalán nem feszélyezte.

Aztán ott van gróf Széchenyi Ferenc, „a legnagyobb magyar” apja, a Nemzeti Múzeum és a Széchenyi-könyvtár alapítója. Ő már csakugyan vallásos volt (igaz, hogy inkább csak öreg korára) s egyébként is vagyonát főpap rokonától kapta s már csak ez is kötelezte volna, mégis bizalmi embere, a titkára, neki is az a Hajnóczy volt, aki egyenesen lutheránus lelkész fia volt. Széchenyi Ferenc még főispánt is csinált belőle. Nála is ennyire nem számított az, hogy Hajnóczy nem volt katolikus.

Aztán ott voltak a báró Eötvösök. Nemcsak katolikus voltak, hanem mindig hírhedt aulikusok is, mégis protestáns nevelőt fogadtak fiuk, báró Eötvös József mellé, mégpedig olyan protestánst, aki a fiú előtt a saját házában gyalázta apját és nagyapját meg minden pereputtyát. De magukkal a szülőkkel is éreztette megvetését s ezt is eltűrték tőle.

Széchenyi „Hitel”-e visszhangjaként 1833-ban Lipcsében egy röpirat jelent meg névtelenül, de később sikerült megállapítani, hogy szerzője Schröer Tóbiás Gottfried, a pozsonyi lutheránus líceum tanára volt. Noha a szerző erősen kimutatta a katolikus Egyház iránti ellenszenvét, mely oly nagy volt, hogy miatta még Szent Istvánról is ellenszenvvel írt, a röpirat József nádornak mégis annyira megtetszett, hogy azt az egyént, akit eleinte a röpirat szerzőjének gondoltak, azonnal megtette egyik fia nevelőjévé. József nádor is csak ilyen katolikus volt tehát (meg is látszott a fián, István nádoron) s így aztán most már azt is értjük, miért lehetett nálunk Habsburg létére is népszerű és „jó magyar” József nádor (Friedreich István: gróf Széchenyi István élete, I., 234-236. o.)

Látjuk azonban, hogy mind a négyen meg is bűnhődtek azért, mert nem voltak nagyobb katolikusok. Protestáns bizalmasa Zrínyit a Wesselényi-összeesküvésbe, Széchenyi Ferencet a Martinovics-összeesküvés gyanújában, Eötvös Józsefet a 48-ba (mely elől először külföldre menekült), József nádort pedig abba a szegénybe keverte, hogy olyan fia volt, mint István nádor.

A katolikus, sőt sokszor jezsuita tanítvány Zrínyiek, Rákócziak, Bercsényiek, Festeticsek, Széchenyiek és Eötvösök protestáns bizalmasai katolikus uruk szolgálatában is egészen

szabadon agitálhattak a katolikus vallás ellen. Képzelmünk el azonban, mi lett volna, ha ott a katolikus pap nélküli Zsibón Hadwinger is megpróbált volna „klerikaliskodni”? Például családjához időnként egy-egy jezsuita atyát hozatott volna, aki ott misét mondott volna. Pedig katolikus szempontból mennyire érdemes lett volna! Milyen tömegesen tértek volna át a szegény meggyötört és földesurukkal cimboráló kálvinista lelkészüket megutált magyar jobbágyok az egyedül üdvözítő Egyházba! Hiszen láttuk, hogy földesurukkal tartó lelkészüket annyira gyűlölték, hogy mihelyt kitörtek a 48-as zavargások, s így alkalmuk nyílt rá, azonnal átadták Grban osztrák tábornoknak. (Meg se tudnánk róla, hogy baja lett volna belőle.)

Wesselényi és a kommunizmus között is van hasonlóság, mert a „hazafiak” épp úgy istenítették Wesselényit, mint később a kommunisták Sztálint vagy Rákosit. Ahogyan a kommunizmus alatt Rákosi lett minden magyar (?) anya szülőtte közt a legnagyobb, Sztálinnak pedig azt köszöntük meg, hogy „mindenütt jelen van” és hogy vele egy időben élhetünk a földön (mindkét kifejezés egy-egy, a rádióban közölt kommunista beszédből való) s Isten helyett azt mondták: „legyen dicsőség Sztálinnak!”, a magyar nép fiai és leányai pedig Isten helyett „Sztálin nevében” meneteltek az utcán, ilyenformán csinált kora Wesselényivel is.

Ezt a jobbágykínzó és liliomtipró embert 1843 májusában így csalogatta haza legújabb liliomtiprása helyéről, Graefenbergből, az erdélyi nők nevében Kendefyné és Kornissné (az egyik kálvinista, a másik katolikus, bár lehet, hogy ennek is csak az ura volt az) egy Kolozs-várott 1843. május elsején kelt hosszú iratban, hogy „Tekegyelmed elébe borulunk”. (Kardos, I., 350. o.) (Köztudomású, hogy a kálvinisták Isten előtt nem borulnak le, sőt még térdet se hajtanak, hanem legfeljebb felállnak.) Láthatjuk, mennyire igaz a közmondás, hogy nincsen új a nap alatt. Láthatjuk, hogy még a kommunisták emberimádása se új. Megvolt már ugyanez a reformkorban is a „hazafiak” részéről.

„A magyarok istene – folytatják e dicső honleányok –, ki annyi század óta el nem hagyá nemzetét és e század szövéténekül Tekegyelmedet adá közénkbe, meg is tartja Tekegyelmedet védangyalául nemzetének. Ó, térjen vissza!

Tekintse e hon fájdmát s a nép pórjának szívet gyötrő ínségét. Kímélje jobban drága egészségét s kövessen el mindent annak helyreállításáért.”

Életrajzírója, Kardos Samu pedig így méltatja: „Benne nem a magánegyén lett üldözve és elítélve, hanem a polgár, aki élete feladatául éppen elnyomott embertársai sorsán való segítséget tűzte. Az ő üldözése tehát az igazság, az emberiség üldözését jelenti s ezért ilyen bántalmat sem feledni, sem megbocsátani nem lehet, de nem is szabad!”

Pedig így beszélt akkor egész Magyarország. Csak míg az ország legalább azért beszélt így, mert nem tudta, s Wesselényi mentségére nem is tudott mást felhozni, mint hogy a sok vadállatiság közül az egyik már 18 éve történt. De azért természetesen nem egész Magyarország beszélt így, hanem csak úgy látszott, mintha egész Magyarország így beszélné. Wesselényi elvbarátai nagyhangúak, zajosak, életrevalók, sőt erőszakosak voltak ugyanis, akár a mai kommunisták, akik a hatalom megszerzésére és elvtársaiknak a bajból való kimentésére minden lehetőt és lehetetlent elkövettek és elkövetnek, míg az ellenpárt, mint ma, akkor is a jók, a halkak, a szelídek, a csendesek, a túrni tudók és a türelemhez szokottak voltak.

Az országgyűlésen és a megyegyűléseken is a legtürelmetlenebb és legerőszakosabb hangok hallatszottak a Wesselényit ért üldözés és igazságtalanság jóvátételére, sőt megtorlására. A tömegszuggesztió hatására végül már mindenki el is hitte, hogy Wesselényivel vérlázító igazságtalanság történt, hogy önkényesen jártak el vele, hogy „börtöne” „sötétsége” miatt vakult meg és szenved még ma is a nagy hazafi. Mindenki úgy fogta fel a dolgot, hogy a becsület, az igazság, a magyar önérzet követeli, hogy a nemzet ezt az „önként” tovább már ne tűrje.

A nagy hazafias lelkesedés és a nagy terror miatt még azok is, akik a tényleges helyzettel tisztában voltak, csak legfeljebb hallgatni mertek, de a bécsi kormányt még e tekintetben is pártul fogni és Wesselényi ellen felszólalni senki se mert. Hiszen egy szenvedő ember iránt

mindenki szánalmat érez, egy vakot s kivált olyan vakot, aki hazájáért veszette el szeme világát (azt hitték), mindenki megsajnál, sőt tisztelettel övez. Mindenki csak a hős árvízi hajóst látta, aki 72 órán át egyfolytában pihenés, evés és alvás nélkül szolgálta a szenvedőket és a szerencsétleneket, s akinek hitvány hazája a börtön vakságát adta jutalmul.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a kormány, mely mint láttuk már, a végső ítélet elhangzásakor is börtön helyett fürdőhelyre küldte Wesselényit, már 1841-ben majdnem nyílt bocsánatkérések között adott neki amnesztiát és vele együtt minden más politikai bűnösnek vagy vád alatt állónak, s még Wesselényi addig még le nem tárgyalt erdélyi perét is megszüntette, tehát annak se volt semmi akadálya már, hogy Zsibóra is visszatérhessen. Hogy 48-ban fegyvert ragadtunk, abban Wesselényi „felháborító” „üldözésének” is nagy része volt. Elsősorban a vele szemben megnyilvánult „önként” miatti gondolta itt majdnem mindenki, hogy a bécsi kormány bünt bűnre halmoz.

Így aztán örökre büntetlen maradt Wesselényi minden izgatása és lázítása, de megtorlatlanul maradt a szegény zsidói magyarok sanyargatása, férfiak meggyötrése és leányaik megrontása is. A kormány és hatóságai tekintélye pedig teljesen tönkrement bele, mert mindenki azt hitte, hogy nem a kormánynak, hanem a lázítónak volt igaza; nem Wesselényi vétkezett, hanem a kormány, mégpedig oly megbocsáthatatlanul, hogy a legnagyobb és legideálisabb lelkű hazafit sötét tömlőbe zárta s ezért még szeme világát is elvesztette. Az amnesztia tehát már későn jött.

Mivel pedig végül mégiscsak a nemzeti akarat győzött s a kormánynak el kellett ismernie s jóvá kellett tennie hibáját, világos, hogy utána nem lehetett tekintélye. Ezért néhány évre rá egész természetesen következett a fegyveres lázadás, a nyílt forradalom.

A XX. század magyarjának meglepőek Wesselényi e nagy bűnei és ennyire kirívóan nagy gyarlósága, mert hiszen a magyar közvélemény minden idők magyarjai között egyik legnagyobbnak és legtiszteletreméltóbbnak tartja. De hogy ennek egyedül csak a tudatlanság az oka, és az a távolság, mely tőlünk most már időben elválasztja, azt láthatjuk az erdélyi származású Szilágyi Sándornak 1850-ben már második kiadásban megjelent „A magyar forradalom emberei 1848/49-ből” című, már többször idézett művéből. Itt Wesselényiről ilyen meglepő dolgokat olvashatunk:

„Erdélyi Aristocrata. Büszke, mint egy spanyol grand [főnemes]; kegyetlen, mint egy velencei patricius a tízek közül; hiú, mint egy Medicis.”

„Már fiatal korában az oppositio [ellenállás] zászlaja alá esküdött. Szónokolt a nép érdekében, pedig a legkegyetlenebb földesurak egyike. Élete folytonos cronique scandaleuse [ál-landó botrány], melyben álompor, erőszakstétel stb. játsszák a főszerepet.”

Igazán gondolkodásra készítő, hogy Wesselényi, kálvinista hittestvére ilyen jellemzése ellenére is, az egész nemzet bálványá lehetett.

Azt is írja Szilágyi, hogy mikor a 48-as kormány Belsőszolnok megye főispánjává tette, „hivatalában rosszul járt el”, bár ezt Szilágyi vakságának tulajdonítja.

Egyénisége és életpályája rövid jellemzésül azt írja, hogy „szavai és tettei furcsa contrastot képeznek”. Lehet-e politikusra, egy közéleti férfúra, egy hazafira lesújtóbb jellemzést adni, mint ezt? Ez ugyanis más szóval azt jelenti, hogy vizet prédikált és bort ivott.





## Széchenyi István (1791-1860)

Hogy Széchenyit nem tárgyalom olyan bőven, mint másokhoz, például Thökölyhez, Rákóczihoz vagy Wesselényihez viszonyítva jelentőségénél fogva megilletné, részint az az oka, hogy a 48-at megelőző évtizedek állapotainak vázolásakor már eddig is bőven szóltam róla, részint mert vele kapcsolatban nincsen olyan sok cáfolni valónk, mint fegyveres „szabadsághőseinkkel” kapcsolatban volt. Őket csak ezért tárgyaltuk bővebben, nem pedig azért, mintha nemzetünknek használtak volna többet, mint Széchenyi használt, vagy mintha ők jobban megérdemelték vagy nála jobban szerették volna hazájukat.

Széchenyi vérségileg épp oly színmagyar volt, mint akár Wesselényi, akár Deák. Nemcsak Széchenyi ősei és a Széchenyi feleségek címén (nagyanyja Cziráky volt, dédanyja Batthyány, jóanyja Mórocz, szépanyja Gellén, ősanja Bán), hanem anyja, Festetich Júlia címén is. Ez a Festetich grófnő se volt ugyanis annyira idegen vérű, mint a neve után gondolná az avatatlan, mert az anyja neki is Bossányi volt, nagyanyja pedig Szegedy. A mi „hazafias” történetírásunk azonban „a legnagyobb magyart” csak azért, mert mágnás volt, az anyja pedig Festetich, megtette idegen vérűnek.

Az azonban igaz, hogy normális embernek Széchenyit semmiképpen se nevezhetjük. De ha valaki lángelme, az nem is lehet normális, Széchenyi pedig kétségtelenül lángelme volt. Hogy idegbeteg ember volt, azt nemcsak megőrülése és öngyilkossága bizonyítja, hanem egész életét megmérgező és elrontó állandó öngyötrései, aggályoskodásai, sötét borúlátásai, beteges érzékenysége, túlzott önkritikája és különködései is.

Úgy látszik, családi vonás ez a Széchenyiekben, noha a család felmenője és vagyonának megalapítója, Széchenyi György, a primás, maga volt a megtettesült józanság, realitás és gyakorlatiasság. De már Pál, a kalocsai érsek és kuruc-labanc békítő, szinte kísértetiesen hasonlít Széchenyi Istvánhoz. Ugyanaz az érzékenység, ugyanaz a nyugtalanság, ugyanaz az öngyötrés és aggályosság, ugyanaz az önkínzás és ugyanaz az idealizmus, önzetlenség és becsület.

A „legnagyobb magyar” apja, Széchenyi Ferenc, a Nemzeti Múzeum és a Széchenyi-könyvtár megalapítója, szintén nagystílű ember, tehetséges és művelt, de épp oly idegbeteg. Ő is megőrült és öngyilkos lett volna, ha nem lett volna fiánál sokkal vallásosabb. Hogy nála vallásosabb volt, elsősorban természetesen nem annak kell tulajdonítanunk, hogy jobb volt fiánál, hanem annak, hogy ő még Mária Terézia barokk vallásosságának korában nevelkedett, míg fia már a francia forradalom idején született.

Kevés embernek volt olyan kevés öröme az életben, mint Széchenyi Istvánnak. Úgyszólván egész életében beteg volt. Rossz idegzete miatt közérzete úgyszólván állandóan rossz volt, mert a világot mindig borús szemmel látta, emiatt sikereinek se tudott örülni, mert hiszen még a sikerre is rögtön ráfogta, hogy kudarc.

Igen sok baja volt a gyomrával: gyomoridegesség. Minden kudarc, minden kellemetlenség – pedig egész élete abból állt, mert ha nem volt kellemetlensége, akkor csinált magának – a gyomrára ment. Aztán az éjszakák! Mennyit szenvedett álmatlansággal; a rossz, öngyötrő álmok miatt! Hányszor várta álmatlanul hánykolódva, összetörve, kimerülve a megváltó hajnalt. Aki naplóit olvassa, aki életét közelebbről ismeri, nem azon csodálkozik, hogy végül megőrült, hanem azon, hogy olyan későn örült meg s hogy milyen jól összeszedte magát utána. Mert ideges gyomor baján és állandó álmatlanságain kívül még rendkívül sokat szenvedett a szerelem miatt is.

Mivel rendkívül mély, érzelmes lélek, mindent túlságosan átélő, s mint mindenben, a szerelemben is óriás volt, rajongva tudott szeretni, de – sajnos – a más felesége tetszett neki. Ez idealizmusa, de elsősorban a nő vallásossága és lelki értékei miatt, testileg büntelenséget je-

lentett ugyan számára, de csak annál jobban növelte a lelki kínokat és az ideges izgékony-ságot. E tekintetben azonban kivételesen jó volt hozzá az élet, mert szerelmének férje (egy gróf Zichy) aránylag hamar meghalt s akit annyira szeretett és értékelt (s aki ezt a becslést annyira meg is érdemelte), felesége lehetett s őt túl is élte.

Mit tudott volna alkotni Széchenyi, ha például ő örökölte volna Wesselényi vasszervezetét és kötelidegeit? De Széchenyi szervezetének is bámulatosan erősnek kellett lennie, ha ennyire betegen és ennyi önkínzás, ilyen lelki szenvedések és borzalmas éjszakák ellenére is olyan bámulatos szellemi tevékenységet tudott kifejtetni. Mások olyan éjszakák után, mint az övéi többnyire voltak, munkaképtelenek, szellemi tevékenységre pedig különösen képtelenek, ő pedig tervez, alkot, utánajár, emberekkel találkozik, tanácskozik, érvel, meggyőz, rábeszél, könyveket ír, birtokait igazgatja (és jól igazgatja), leveleket ír, nagy utakat tesz meg s emellett írja, írja, rendületlenül írja naplóit.

Ez a bámulatos munkabírású és fáradhatatlan tevékenységű ember annyira idegbeteg s magával annyira meghasonlott, hogy naplójában már fiatal kora óta állandóan az öngyilkosságot emlegeti. Merő ellentéte Wesselényinek. Hiúság persze benne is van – még Széchenyi Pálban, a szerzetesből lett érsekben is volt, akinek önzetlenségét pedig (a kuruc vezérekkel ellentétben) az angol és a holland közvetítők is elismeréssel emelték ki –, de nem úgy, mint Wesselényiben, hanem csak annyira, amennyire egy emberben, aki nem a mennyszágnak, hanem egy földi országnak, a hazának él és politikus, elkerülhetetlen. Hiszen még az is, hogy a tiszteletére rendezni akart fáklyás menetet oly fölénnyel utasítja vissza, hogy egyszerűen meg se várja, elmegy onnan, nemcsak puritánság, hanem kevélység is. De az emberi lélek már csak ilyen. Akkor is gyarlóságokba ütközik, mikor a gyarlóságok ellen akar küzdeni.

Wesselényi jókat aludt és jókat evett. Neki nem volt gyomoridegessége, annál kevésbé öngyötres miatt álmatlan éjszakái. Ő boldogan élvezte a maga népszerűségét és a tiszteletére rendezett fáklyás meneteket, s nemcsak túlzott önkritikus nem volt, hanem egyáltalán nem is tűrt kritikát. A bírálatot személyes sértésnek vette. Visszataszító bűnei ellenére, mint láttuk, még végrendeletében is szentül meg van győződve róla, hogy az ő jelleméhez soha folt nem tapadt, s ő egész életét egyedül a hazájának szentelte; csak a jóért és nemesért küzdött s csak a gonoszság, elvetemültség és ármány akarta mindig elgáncsolni. (Wesselényi végrendelete olyanforma, mint hittestvéréé, Báthory Erzsébeté, a szörnyetegé.) Ezzel szemben Széchenyi állandó meghasonlottságban van önmagával, mindig hibásnak, mindig bűnösnek, mindig helytelenül eljárónak gondolja magát, s mikor a 48-as forradalom kitör, azt hiszi, hogy még ennek is ő volt a fő oka. (Kirobbantását természetesen nem hazafias erénynek, hanem a haza elleni megbocsáthatatlan bűnnek tartotta.)

Széchenyi idegalkata csak arra volt jó, hogy gazdáját minden örömtől megfossa, sőt végletekig elkésértse s így egész életét – a maga egyéni szempontjait tekintve – tönkretegy, míg Wesselényié arra, hogy az élet örömeit zavartalanul élvezhesse. Az egyéni boldogság szempontjából sokkal kívánatosabb Wesselényinek születni, mint Széchenyinek. De ha igaz az, hogy a szenvedés nemesít, míg „Geniessen macht gemein” (az élvezetek elaljasítanak), akkor a köz szempontjából (de ha nem a vegetatív életet, hanem a lelki nemességet nézzük, akkor az egyén szempontjából is) sokkal kívánatosabb, de mindenképpen tiszteletreméltóbb és rokonszenvesebb a Széchenyi-, mint a Wesselényi-féle emberalkat.

Bizonyára nem véletlen s az Egyház büszke lehet rá, hogy ez az öngyöttrő, másokért eléggő, másokért életét elvesztő Széchenyi olyan családból származott, melyből főpapok származtak, s mely mindenét főpapoknak köszöni, míg Wesselényi olyanból, mely még az Egyházat is elhagyta s attól kezdve mindig ellenséggként állt vele szemben, s ha az Egyház köréből házasodott, hitvestársát is mindig hitehagyásra kényszerítette.

Wesselényi seregéstől és minden legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül rontja meg jobbjainak és alkalmazottainak ártatlan leányait és a középkori kényúr kegyetlenségével áll bosszút és dühöngi ki magát azokon a jobbjain, akik megharagították. Ugyanakkor bámu-

latba ejti az országot és viharos elismerést arat jobbágyvédelmével elméletben és szóval, de – mivel bikaerejű és a testi fáradoalmakat bámulatatosan bíró – az árvízről sújtottak mentésében a gyakorlatban is. Mivel emberi gyarlóságai is olyan mint a tömeg, de kiválóságai is el tudja kápráztatni, az hálából csak kiválóságait látja és mámorosan ünnepli, mert a közhit rajongásában azt híreszteli róla, hogy 72 órán át mentett az árvízben egyfolytában és pihenés nélkül s természetesen ezt is kritika nélkül elhiszi róla. Bűneit pedig elfelejti, sőt el se kell felejtene, mert tudomást se szerez róluk (bezzeg tudtak volna róla, ha pap lett volna!).

Széchenyi nem csinált semmi érdemeset az árvízben, pedig ő is Pesten volt akkor. Nem is neki való volt, hogy valamit csináljon, mert hiszen idegekkel s testi erővel se bírta volna. Szükség se volt rá, hogy e tekintetben megerőltesse magát, mert hiszen láttuk, hogy mentőkben nem volt hiány, sőt több volt a mentő, mint amennyire szükség lett volna. E tekintetben tehát Széchenyi nem versenyezhet Wesselényivel. De viszont Wesselényi liliomtiprásai és jobbágybotozásai Széchenyiben el se képzelhetők.

De az átöröklést is egyformán láthatjuk mindkettejükben. Wesselényi milyen feltűnően örökölte például „vad” apjának és hasonlóan kálvinista Dániel-nagyanyjának zabolátlan indulatait s Széchenyi István is mennyire azonos Széchenyi Pál érsekkel nemcsak idegességben, aggályosságban, öngyötresben és nemes önzetlenségben, hanem még abban is, hogy ahogyan Széchenyi Pál se állt az udvar pártján annyira, hogy emiatt a „hazafiak” meggyűlölhették volna, de viszont a Rákóczi párt ügyét se tette magáévá annyira, hogy a kurucok is magukénak mondhatták volna, Széchenyi se volt a reformkorban annyira az udvar pártján, hogy hazaárulónak tarthatták volna, mint például a Kisfaludyak, Apponyi Albert vagy Eötvös József apját, vagy akár magát Perényi Zsigmondot, a későbbi 48-as vértanút, de viszont ellenzéki se volt soha annyira, hogy az ellenzéki politika is meg lehetett volna vele elégedve.

Mondtam, hogy Széchenyiben is volt hiúság. De hogy a hazaszeretete sokkal nagyobb volt, mint a hiúsága (pedig ezt egyetlen ünnepelt szabadsághősünkről se mondhatjuk el), mutatja az, hogy a mellé a politika mellé, mely ünnepléssel járt, sose csatlakozott, s mikor mégis ünnepelni akarták, undorral tért ki előle. Ellenben minél tapasztaltabb lett, annál gyakrabban állt ki olyan elvek mellett, melyekért sárral dobálták meg. Hazaszeretete tisztaságát azonban legszebben bizonyítja és jellemét legjobban ragyogtatja az, hogy noha szerelme olyan nagy volt, hogy Seilern Creszcencia volt az a csillag, mely egész életét beragyogta, s mivel ez a csillag akkor még elérhetetlen volt számára, rajongása iránta olyan nagy volt, hogy még politikai műveit is elsősorban Creszcencia számára írta (nagyon művelt és minden nemesért és jóért és idegen létére Magyarországot is lelkesülő hölgy volt az illető), műveit mégis magyarul s így olyan nyelven írta meg, amelyen Creszcencia akkor még nem tudott s így nem olvashatta őket.

A lovakról 1828-ban megjelent könyve végén ezt írja: „Némely hazámfiait kérem, ne vegyék rossz néven, ha előadásomat – az magyar nyelven lévén írva – meg nem értik s nem olvashatják”. Utána Creszcencia is arra kérte, hogy ha majd megint ír könyvet, németül írja, hogy ő is olvashassa. (Friedreich: Széchenyi, I., 197. o.) Utána a Hitel, no meg Széchenyi egyéb művei is, mégis magyarul jelentek meg. Széchenyi annyira önfegyelmezett és annyira az elvek embere volt, hogy hazája és hazafias elvei még annál a számára földöntúli lényénél is előbbre való volt, akit egyébként élete vezércsillagának tartott.

De az elveknek ez az embere tudott nagyon emberi is lenni akkor, mikor az igazi ember-szeretetről volt szó. Voltak tehát benne azokból a vonásokból is, melyek Wesselényit tették rokonszenvenessé s ez annál szebb benne, mert teljesen mentes volt az önreklámozástól. Hiszen annyira nem tüntetett vele, hogy a magam számára is meglepetés volt, mikor Friedreichben (I., 80. o.) ezt olvastam:

„Legénységével (katona korában) való bánásmódját még negyven esztendő múlva is emlegették. Halála után egyik volt közkatonája, Prámer Boldizsár, a gyászoló családhoz intézett részvétlétávitatával erős meggyőződéssel írta róla, hogy atyja, tanítója, jótevője és barátja volt

a legutolsó közembernek is”. „Táblájánál – olvassuk ugyanezen forrásunkban – minden nap a napos káplár [tizedes] és napos közember ott ebédelt, ha generális vendége volt is és azon kívül, hogy jól megvendéglődtek – mert aszúbort, feketekávé, hosszúszerű pipát egyaránt kaptak, mint a többi vendégek –, a káplár egy forint, a közember 30 krajcár ajándékban részesült. Délutáni fegyvergyakorlások idején hetenként egyszer-kétszer is kívül a gyepen nyárba századának nyilvános mulatságos muzsikával vendéglést szokott tartani, hol minden Zugnak külön tűzhelyen főtt a jó paprikás hús és egy hordó bor állt fenéssel felfordítva, mi aztán valóságos népmulatságnak ment át.”

Láttuk már, hogy Széchenyi éppen nem volt szigorúan katolikus gondolkodású vagy életű. Hiszen ha az lett volna, akkor nem a hazájának, hanem az örök hazának élt volna (ha ugyanis komolyan hiszünk abban az örök hazában, akkor a logika így kívánja), s akkor a földi hazáján is elsősorban templomok építésével és plébániák alapításával segített volna, nem pedig Akadémia-alapítással, Vaskapu-szabályozással vagy Lánchíd-építéssel. S hozzátehetjük, hogy akkor nem lett volna belőle „a legnagyobb magyar” s nem lenne olyan hírneve, mint mindig volt.

Említettük, hogy Széchenyi, mikor Franciaországban Wesselényi társaságában a karthauzi kolostorban járt s meggyónt, nem kapott feloldozást. Ezt ő naplójában (Friedreich, I., 106-107. o.) így írja le:

„Hogy mint jó katolikus üljem meg a húsvéti ünnepet, elkészültem a gyónásra, s másnap kora reggel a templomba mentem, hol egy nagyon tisztességesnek látszó szent atyának teljes vezekléssel és bűnbánattal minden gonoszúságot elmondtam, melyet magamban hordok. Gyónásom egy óránál tovább tartott. Nem mutattam magamat jobbnak, mint aminő vagyok. Nem tudtam megígérni azt, hogy egyet-mást újra el nem követek, pl. az asszonyokra nézve: bevallám, hogy a mi hitünkben sok olyan van, amit nem értek s így nem is igen hihetek; hogy ha esetleg más vallásúnak születek, abban is megmaradnék, mert minden vallást tisztellek és becsülök; hogy vallásom szertartásai közül sokat csak propter formam követek. Ezért meg is tagadta tőlem az absolutiót [feloldozást], amit előre láttam. Ha az ostya igazán Istent tartalmazza, úgy vajmi ritkán vagyunk méltók az életben annak magunkhoz vételére. Ilyen tárgyaktól tréfát üzni nem tudok. Még sokáig ott maradtam a templomban s megnyugodt, elégyült hangulatban mentem tovább.”

Látjuk tehát, hogy olyan katolikusnak, mint Széchenyi volt, nem is lehetett feloldozást adni. Nemcsak az erkölcsökben, hanem még a hitben is komoly bajok voltak nála. A legjellemzőbb és legszomorúbb azonban az, hogy ő, aki mindig és mindenben aggályoskodott, mindig magát gyötörte; aki mindig bűnösnek tartotta magát mindenben; most, mikor gyónt, mikor valóban bűnösnek kellett volna magát tartania, sőt meg kellett volna ijednie lelkiállapotától, „nyugodt, elégyült hangulatban” távozott a templomból. Látszik, mennyire nem volt komoly a katolikus hite.

Nem volt méltó áldozni még húsvétra se, s azzal nyugtatta meg magát – és most milyen könnyen meg tudta magát nyugtatni! –, hogy hát az áldozásra úgyse méltó senki, „ha az ostya igazán Istent tartalmazza”. Komolyan tehát az Oltáriszentségben se hitt. (Ami ezt az érvét illeti, azt válaszoljuk rá, hogy ha nem vagyunk rá méltók, akkor Krisztus urunk minek rendelte el, hogy együk a testét és igyuk a véré? Természetes, hogy méltók nem vagyunk rá, de viszont szükségünk van rá, mint orvosságra.)

A vegyes házasságok kérdésében – mint rámutattunk már – szintén teljesen katolikusellenes álláspontot foglalt el Széchenyi, sőt országgyűlési beszédének itt következő részétől egyenesen elképedünk: „Az apostoli magyar király mindig meg tudta constitutionális [alkotmányos] nemzetével óvni magát Rómának supremáciájától [fennhatóságától]. A főméltóságú klérus status in statu [állam az államban] soha nem volt és soha nem is lehet s valamint inkább és inkább fejledezik honunk constitutionális elvekben, annál összeütközőbb és így annál tűrhetlenebb lészen egy külső hatalomnak ilyen beavatkozása nemzetünkre. Hol a

törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztosítja, miképp lehessen az idegen önkénynek alája vetve.” (Friedreich, I., 435-436. o.)

Ma már az ilyen felfogás egyenesen nevetséges s Rómának azt a jogát, hogy a katolikus Egyházat szabadon kormányozhassa, még a protestáns nemzetek is elismerik és tiszteletben tartják. Széchenyinek azonban, mint látjuk, Róma még idegen hatalom volt, melytől védekezni kellett. Ő a pápa „önkényétől” félt.

Így aztán nem csoda, hogy egy régebbi országgyűlési beszéde miatt Bécsben azt kérdezték tőle a dámák, hogy igaz-e, hogy „vonus avez insulté les pretres de la religion”, azaz hogy maga inzultálta [sértegette] az Egyház papjait?

A jóakarát az Egyház iránt mindig megvolt Széchenyiben. Ő azonban olyan kornak volt a gyermeke, melyben művelt ember, az, aki olvasni szokott, alig maradhatott meg hívő katolikusnak. Ekkor még maga I. Ferenc császár se volt vallásilag művelt katolikus. Nem voltak azok a testvérei se (például József nádor). Csak a letehetségesebb testvére, Károly főherceg, a hadvezér, volt komoly hívő, de ezt ő annak a véletlen szerencsének köszönhetette, hogy a nevelője kivételesen művelt és buzgó pap volt. Hogy ez a két tulajdonság egyszerre meglegyen egy papban, ma sem mindennapi dolog, abban a vallástalan és Voltaire és Rousseau műveitől megfertőzött korban még nagyobb ritkaság volt. Láttuk, hogy még Ferenc József anyja, Zsófia főhercegné is csak Bécsben szerzett vallási műveltséget Karolina császárnétól, aki viszont nem volt bécsi.

Széchenyi nem részesült abban a különös szerencsében, melyben Károly főherceg. De az is lehet, hogy nem is kellett neki ez a szerencse, mert hiszen később atyja révén megismerkedhetett volna Hofbauer Szent Kelemennel is, de taszító hatással volt rá, nem vonzólag. Arra ugyanis már Voltaire és társai elvégezték nála szerepüket. De azért a Széchenyi-vérrel – úgy látszik – együtt járó jóakarát mindig megvolt benne az Egyház és képviselői iránt. A húsvéti gyónását például – úgy látszik – mindig elvégezte, vagy legalább – mint a karthauzi eset mutatja – megpróbálta elvégezni.

Nemegyszer hite megvallásában is gerincességet mutatott. Mindez azonban nem segíthetett a lényegen, hogy nem volt vallási műveltsége, sőt komoly katolikus hite se, mint országgyűlési beszédei s naplója (például mikor a karthauzi kolostorban végzett gyónásához fűz megjegyzéseket) bizonyítják. Pályája második felében azonban már közeledik a katolikus álláshoz az egyházpolitikai kérdésekben is. Ezzel szemben azonban úgy látszik, hogy a vallásgyakorlatokat illetően Döbling nem emelkedést, hanem süllyedést jelent életében. Ez egyébként az idegbaj velejárója.

Ha Széchenyinek hamisítatlan katolikus hite és szilárd katolikus meggyőződése lett volna, sose lett volna öngyilkos még idegbetegsége ellenére se. Katolikus ember tudja azt, hogy ha öngyilkos lesz, elkarhozik. Mivel pedig mindent akarhat, csak ezt nem, világos, hogy ha idegbaja következtében kényszerképzettként öngyilkos gondolatai támadnak, ezeket azonnal kiveti lelkéből. Oly gyorsan, mintha szikra esett volna testére.

Addig, míg az idegbaj és a vele járó kényszerképzetek ellenállhatatlannokká és az akaratától függetlenekké nem válnak a lelkében, még lehet rajtuk uralkodni, s aki addig, míg ura volt önmagának (Széchenyi például hosszú évtizedeken át), úgy félt az öngyilkos gondolatoktól, mint a tűztől, abban az ellenük való védekezés is már reflexszerűvé válik, tehát akkor is megtörténik, mikor a védekezésre már nem is gondol.

Említettük azonban, hogy naplója tanúsága szerint Széchenyi állandóan kacérkodott az öngyilkosság gondolatával, s nincs nyoma annak, hogy ezt bűnnek tartotta volna. Sőt úgy látszik, mintha valami hősi eljárásnak gondolta volna.

Látszik tehát, hogy nem volt ő a katolikus erkölcstannak olyan engedelmes követője, mint egy hívő embernek kellett volna. Neki egyéni, az Egyházzal nem mindenben, vagy legalábbis nem szigorúan egyező erkölcstana volt. Az ilyen ember azonban lélekben nem tekinthető katolikusnak. Ezért nem is kapott feloldozást a karthauziaknál, noha olyan atyánál



gyónt, aki tiszteletreméltó benyomást keltett lelkében (éppen ezért maradt el a feloldozás). Széchenyi azon megjegyzése, hogy erre előre számított, bizonyos vallási műveltségre vall nála. Széchenyiben tehát nem annyira a vallási műveltség, mint inkább a jóakarát és az Egyház iránti engedelmség hiánya volt a baj. Pedig hát ez a rosszabbik eset.

Ennek az igazi élő hitnek a hiánya volt az oka annak, hogy Széchenyit tulajdonképpen csak földi dolgok érdekelték. (Híres és népszerű is azért lett, mert korát is csak ezek a dolgok érdekelték s a mai közvéleményt is csak azok érdeklik.) Ezért volt egyedül csak arra gondja, hogy itt, a Kárpátok medencéjében, a magyarok hazájában, ipar, kereskedelem, vasút és gőzhajó, jólét és haladás legyen és hogy az elavult és az élet pezsgését akadályozó latin nyelv pusztuljon a közéletből, nem pedig arra, hogy ez az ország és népe Istennek szolgáljon, az Egyház hű és engedelmes fia, tiszta erkölcsű, felsőségtisztelő és engedelmes legyen.

Ezért nem volt szívvel-lélekkel az uralkodóház híve s kacérokodott időnként az ellenzékkel is. Ellenzékiségében ezért nem akadályozta az se, hogy ennek az ellenzéknek az Egyház és a pápaság elleni gyűlölete és a Róma befolyása elleni védekezés még hazája szereteténél is előbbre való volt. Valahányszor a vallásnak politikai kapcsolatai is voltak (például a vegyesházasságok, az áttérések, az Egyház kiváltságainak kérdésében), Széchenyi az Egyház ellen volt.

Nagy melegsége azonban Széchenyinek, hogy még pap-, sőt szerzetes barátai (például Albach Szaniszló, a Ferenc-rendi barát) se voltak igazi katolikusok. (Nehéz is volt akkor igazi katolikusnak lenni, mert aki olvasott – tehát művelte magát –, az csak egyházelleneset olvashatott.) Akkor a vezető elmék mind egyházellenesek, vagy legalábbis az egyházat csöndesen lemosolygók voltak (még a Habsburgok tanácsadói és miniszterei is). Mivel pedig talán egy kor se tartotta annyira az állam igájában az Egyházat, mint ez a kor, vezető állásokba még az Egyházban se emelkedhetett olyan ember, aki nem volt „felvilágosult”, tehát az Egyházzal lényegében már szakító gondolkodású. Ilyen papok nevelték a papnevelő intézetek növendékeit is. Mint kora fiának s mint „felvilágosult”, haladó embernek, Széchenyinek is az ilyen papok tetszetek, mert Albach Szaniszló műveltsége, szellemessége, fennkölt gondolatai és nagy szónoki tehetsége nagyobb érték volt szemében, mint egy buzgó papnak mély hite és belőle folyó kifogástalan papi vagy szerzetesi élete.

De természetesen Széchenyi is úgy volt, mint hasonló esetben mások, hogy azt szerette volna, ha az a művelt pap papi szempontból is kifogástalan lett volna. Ezért aztán Albach Szaniszlóból is mindig jobban kiábrándult, sőt később már túlságos modernsége se tetszett neki. A példás életű papok viszont nem tudtak rá hatással lenni, mert ő is osztozott kora azon a felfogásában, hogy ezek vakbuzgók, vaskalaposak, bigottak, elmaradottak. Mivel az ilyen papokat közelebről nem ismerte, mert nem kereste, sőt kerülte társaságukat, nem is győződhetett meg arról, hogy téved, s amit ő vakhitnek gondol, az a katolikus hit, melyet neki is teljes egészében el kellene fogadnia, s amit ő bigottságnak gondol, az az igazi keresztény erkölcs és élet.

Aki tudja, hogy Széchenyi csak kortársaihoz viszonyítva tekinthető jó katolikusnak vagy vallásosnak, ha azonban nem kortársaihoz viszonyítjuk, ha nem önmagában nézzük, akkor még katolikusnak is csak félig tekinthetjük, az nem lepődhet meg akkor se, ha az ifjú Széchenyi bűneit látja. A lángelméknek ugyanis nemcsak az eszük és tehetségeik nagyok, hanem a szenvedélyeik, például többnyire a nemiségük is. Ezt különösen előre feltehetjük az izgékony, a benyomások iránt annyira érzékeny, csupa ideg Széchenyiről. Ezeket a nagy szenvedélyeket csak hasonlóan nagy vallásossággal és hittel és az Egyház parancsai iránti feltétlen engedelmséggel lehetett volna nagy nehezen megfékezni, de nem Széchenyi félhitével és az Egyház ellenében érzett szellemi fölényével.

Igy aztán nem szabad csodálkoznunk, mikor látjuk, hogy Széchenyi párbajozik, mégpedig nemcsak kényszerből, hogy gyávának ne lássék, hanem úgy is, hogy egyenesen ő a kihívó, sőt sokszor egyenesen pöffeszkedő kihívó.



Mikor Wesselényivel Németországban és Franciaországban utaztak és sok jó borral, pezsgővel traktálták őket, ez Wesselényinek nem nagyon ártott, mert ő „az ő strucc gyomrával a vasat is megemésztí”, de annál jobban a gyöngye gyomrú Széchenyinek, úgyhogy még vért is köpött. Széchenyinek tehát kétszeresen is bűne volt a mértéktelenség. „Nekem megvan az a hibám – írja ekkor –, hogy kissé sok bort iszom.” (Friedreich, I., 103. o.)

De annyira gyarló és bűnös, hogy ártalmat, vérköpést, mindent eltitkol és éppúgy iszik, mint struccgyomrú barátja, sőt mikor megállapítja magáról, hogy a „kissé sok bor” neki „hibája”, még akkor is ezt teszi hozzá: „Szeretném tudni, vajon javamra van-e vagy káromra?” Sajátságos, hogy ezt még ekkor se tudta, hanem még mindig csak „szeretné tudni”.

Igen ellenszenves benne az is, amit öregedő szüleinek vallásos környezetéről ír. Azt mondja, hogy ez „többnyire papokból és olyan fiatal emberekből állott, akik testi gyöngeségük, megrendült egészségük és skrupulusaik [fenntartásaik, aggályaik] miatt már korán ájtatos szent életre adták magukat” s neki természetesen nem tetszettek. (Friedreich, I., 75. o.)

Széchenyi nagyon jól tudhatta, hogy ha valaki pap, abból még nem következik, hogy erkölcsös is. Miért nem becsülte meg tehát a szülei környezetében levő erkölcsös életű papokat? Miért különítette el magát tőlük? Nem lett volna-e különösen neki szüksége a velük való minél gyakoribb érintkezésre, mikor maga állapítja meg magáról, hogy a bort egy kissé jobban szerette, mint szabad lett volna, s mikor barátja, Windischgrätz herceg azt mondta róla, hogy „mióta csak tudatára ébredt annak, hogy nem leány, sohasem bírt a szoknyák hatása alól felszabadulni”. (Friedreich, I., 74. o.)

Aztán honnan tudta, hogy a szülei környezetében élő, fiatal létükre is vallásos és erkölcsös emberek csak azért ilyenek, mert testileg gyengék a bűnre és megrendült az egészségük? Nem jellegzetesen a züllött emberek sajátsága-e az, hogy erkölcsöt és erényt nem is tudnak elképzelni fiatal és egészséges emberben? Nem lehet rokonszenves előttünk az a Széchenyi, aki a saját bűnei miatt s azért, mert a jóra még csak nem is törekszik, hanem elkülöníti magát tőle, azzal nyugtatja meg magát, hogy aki jó, az csak azért jó, mert nem tud vétkezni, mert nincs meg hozzá az ereje vagy az egészsége.

Így aztán azon se csodálkozhatunk, hogy fiatal korában nagy vagyona ellenére is tele volt adóssággal. Emiatt egyik nagy birtokát (Csokonyát Somogyban) kénytelen is volt eladni s egyszer például jószágigazgatóját egy pár soros izgatott hangú levelében arra kéri, hogy „ha a földből kaparja vagy a parasztoktól préseli is ki, de minél előbb minél több pénzt teremtsen ki neki”. (Friedreich, I., 52. o.)

Ne botránkozzék meg azonban ezen az olvasó és ne ábránduljon ki miatta még Széchenyiből is, mikor már úgymint minden nemzeti hősiünnéből kiábrándult, mert ne feledje, hogy Széchenyi csak egy gyöngye pillanatában volt ilyen s egy-egy ingerült bizalmas kifakadást bizonyára nem lehet egy ember jellemzőjéül tekinteni. Ne feledje, hogy Széchenyi még így is toronymagasan áll a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, Thökölyek, Martinovicsok, Kossuthok és Wesselényiek felett, sőt még Rákóczi Ferenc felett is.

Ezeket a Széchenyi árnyoldalait jelző vonásokat csak azért említettem meg, hogy ha a tölem elítélt fegyveres szabadsághőseink szégyenét kiteregetem, akkor Széchenyiről is megmondjak mindent. No meg azért is, mert a főpapokhoz csak így tudunk igazságosak lenni. Azok bűneit ugyanis ugyancsak kíméletlenül megmondja történetírásunk, mivel pedig szabadsághőseinkről s általában az Egyház és a Habsburgok ellenségeiről csak a jót mondta el, azt is hatványra emelve, világos, hogy a magyar közvélemény összképe csakis torz lehetett. A Habsburgok és a főpapok tárgyilagos képét csak úgy szerezhetjük meg, illetve megítélésükben az igazságtalanságot csak úgy kerülhetjük el, ha vagy mindenkiről csak jót mondunk, vagy mindenkiről megmondjuk a rosszat is, ha igaz, nem pedig csak a jót.

Vajon lehet-e azonban akár leghitványabb főpapjainkról is olyan kompromittáló dolgokat közölni, mint most Széchenyiről közöltünk? Szelephényi primásról például a Szilágyi-történelem azt írja, hogy mindig részeg volt. Ha ez igaz, akkor a fiatal Széchenyiről is igaz.

Természetesen így kifejezve egyikről se igaz, de annyi bizonyos, hogy ha Szelephényi érsek alkoholista volt, akkor Széchenyi is az volt. De Széchenyinek nincs az a mentsége, mint Szelephényinek, hogy ő csak idős korára lett nagy borfogyasztóvá, s az alkoholizmus tudvalevőleg inkább az öregkor hibája, míg Széchenyi fiatal korában ivott. Aztán, hogy Szelephényi fiatalabb korában a portán járt követségben (meg másutt is) s ezen útjai viszontagságai, a rendetlen étkezés és a sok fázás közepette szokott hozzá az alkoholhoz, míg Széchenyinek nincs ez a mentsége, mert ő tisztán élvívágyból csinálta. Végül, mert Szelephényi korában úgyszólván minden magyar főúr alkoholista volt (ezért nem is tűnt fel nagyon kortársainak az ő alkoholizmusa se), míg Széchenyi koráról ezt már éppen nem mondhatjuk.

Aztán ha azt látjuk, hogy még Széchenyiről is maradt fenn olyan bizalmas levél, melyben a szegény parasztokból (egyébként láttuk, hogy ezek valójában nem is voltak olyan szánandóan szegények) akar pénzt bármilyen áron kiperéselni (már csak azért se vehetjük komolyan a dolgot, mert akkor már a jószágigazgatók, ha akarták volna, se préselhetek volna ki pénzt a jobbágyokból igazságtalanul), pedig az csak vitathatatlan, hogy Széchenyi emberbarát volt és haladó ember, akkor mindjárt nem csodálkozunk azon, annál kevésbé botránkozunk meg rajta, ha egyes hazafiak olyan Habsburg-leveleket is idézni tudnak, melyben magyarellenesség vagy magyarlenézés nyilvánul meg. Ahogyan ugyanis Széchenyi jobbágyellenességét, mint láttuk, nem bizonyítja az előbb idézett levél, hanem csak virtuskodását és meggondolatlanságát, épp úgy nem lehet akkor bizonyíték egy meggondolatlan magyarellesnek kifejezés az illető Habsburg magyarellességére se.

Egyébként említettem már, hogy ilyen bizalmas levelei azok közül a Habsburgok közül, akik királyaink voltak, csak Miksának, II. Mátyásnak és II. Lipótnak maradtak, és éppen ezek voltak azok a Habsburgok, akik legkevésbé voltak vallásosak, legkevésbé voltak papok hatása alatt s éppen ezért közvéleményünk előtt éppen ők szerepelnek, mint a magyarság iránt legmegértőbbek. A tőlünk gyűlölt Habsburgok: Rudolf, II. Ferdinánd, Lipót vagy I. Ferenc egy ilyen levelet se írtak. Széchenyi irataiban ellenben nem egy magyargyalázást és magyarlenézést találunk, melyeknek oka azonban éppen a magyarszeretet. Miksa, II. Mátyás (és Montecuccoli) gyalázó kifejezései is csak annak a magyarnak szóltak, aki közönyös volt a török elleni küzdelemben, vagy akkor is csak önző érdekeit nézte, mikor hazája sorsáról volt szó.

Széchenyi, mint író is lángelme. Kevés magyar embernek maradt fenn annyi mondása közmondásként vagy szállóigeiként, mint neki. („Magyarország nem volt, hanem lesz!” A Budapest szót is ő használta először. A „kifacsart citrom” kifejezés is tőle származik.)

Aztán jellegzetesen gyakorlatias ember volt. Ezért volt ellene az állammal szinte hivatásból való ellenzékiiségnek s annak a rögeszmének, hogy a hazafiság a Habsburg-ellenességéből áll. Egyik országgyűlési beszédében elmaradásunk egyik fő okát éppen abban látja, hogy a princípiumnak, az elvnek feláldozzuk a dolgot magát. Rossz, egyenetlen, kátyús utakon járunk, sokszor feldúlunk miatta szekerünkkel s kékre ütjük testünket; hagyján, csak a princípium álljon. Neki nem az fáj, mondta, hogy nem volt országgyűlés, hanem az, hogy kolera volt.

Hátramaradásunk oka, hogy azt hisszük, hogy csak az a patriotizmus, csak az a hazafiság, ha mindig és mindenben oppozíciót formálunk. (Ez volt az az átkos princípium, amiért feláldoztunk mindent. Ellenzékinek, Bécs-, kormány- sőt királyellenesnek kellett lennie mindenkinek, aki a jó magyar névre számot tartott. Pedig hát ki ne tartott volna arra számot?)

Széchenyiben is volt hiúság és dicsőségvágy, de ez egészen más természetű volt benne, mint Wesselényiben vagy Kossuthban. Míg ugyanis ezek a népszerűségnek, a sikernek, az öntetszergésnek éltek: akár tudatosan, akár tudat alatt ez volt minden tettük rugója s ezért képtelenek lettek volna hazájukat úgy szeretni, hogy vele népszerűtlenné, megvetetteké váljanak (pedig hát világos, hogy ez nemcsak lehetséges, hanem igen gyakran szükségképpen is, mert a tömeg nem néz tovább az orránál, tehát a távolabbi célokat nem látja meg s ezért az olyan hazafias módszerek iránt sincs se türelme, se érvéke, amelynek gyümölcisére hosszabb időn át kell várni), Széchenyi ezzel szemben állandóan megfigyelte, ellenőrizte ma-

gát e tekintetben, tudatosan küzdött e mindenkiben meglevő emberi gyarlóság ellen, s amennyiben a hiúság mégis észrevehető benne, csak onnan van, mert ez a gyarlóság időnként elkerülte a figyelmét és kibújt akarata ellenőrzése alól.

Nem lehetett például az önzés és a dicsőségvágy rabja az, aki Wesselényiről naplójában így ír közvetlenül azután, hogy Wesselényi látogatóban volt nála: „Valóban szájalomra méltó! Sajnálom ezt az embert, mert vagy párbajban vész el, vagy börtönben, vagy örültek házában, vagy végre mint nyomorult koldus. Istenem, ennyit művelhet a gőg, maga túlbecsülése és a hiúság!” (Friedreich, I., 416. o.)

Milyen önzetlenség például Széchenyiben és mennyire mutatja az igazi hazaszeretetet, hogy nem egy munkáját csak azért nem engedte németre lefordítani, mert bennük hazája és népe iránti szeretetből nem egy magyar hibára, bűnre kemény szóval vagy gúnnyal mutatott rá, s nem akarta, hogy az, ami csak házi használatra szóló orvosság akart lenni, a külföldnek is tudomására jusson.

A maga ünneplése ellen tiltakozott, s mikor a fáklyás menetet – arra számítva, hogy az effajta tiltakozásokat úgyse szokás komolyan venni – mégis megrendezték, nem találták otthon. Így azonban ugyancsak el lehet veszteni a népszerűséget s ugyancsak meg lehet akadályozni a későbbi ünnepléseket, mert semmi sincs, ami a tömegre kellemetlenebbül és kiábrándítóbban hatna, mint ha kegyét visszautasítják.

Míg Wesselényi hónapokat tölt el azzal, hogy lovával nyilvános produkciókat végezzen, s mikor valaki nem hajlandó részt venni az általános és kötelező bámulatban, akkor ott kell hagynia a társaságot és kifújnia magát, nehogy mérgében azonnal agyoncsapja az illetőt, addig Széchenyi a nem helyes közfelfogás elleni megvetésből a magyar színházra, mely úgyszólván csak lézengett, tüntetőleg csak száz forintot jegyzett, mikor Wesselényi ezret (de ezt az ezret Széchenyitől kérte kölcsön).

Mikor Pest megye közgyűlési termében megjelenik s ott tapsolni kezdenek neki, sarkon fordul és hazamegy. Igaz, hogy az ünneplésnek ilyen tüntető megvetésében is van gőg és viselkedése vérig sérthette azokat, akik ünnepelni akarták, de bizonyára arra gondolva csinálta, hogy semmi se ártott akkor annyit hazánknak, mint az effajta tapsok. Hiszen a politikusok nagy része csak ennek élt s emiatt szolgált olyan politikai irányokat, melyek Széchenyi meggyőződése szerint a nemzet végzetét jelentették.

Ennek az ünneplésnek édes volta miatt sokszor még azok is ellenzékieskedtek, akik ennek helytelenségével józanabb pillanataikban talán maguk is tisztában voltak. Ezzel a tapsolókra annyira sértő viselkedésével Széchenyi azt akarta kimutatni, hogy nem tartja magára kitüntetésnek, ha azt hiszik, hogy ő is a népszerű hazafiak közé tartozik. Sértőnek tartotta magára, hogy őt is Kossuthnak vagy Wesselényinek gondolják. Nem akart azok közé a hazafiak közé tartozni, akik ünneplés közepette – tehát azt kell gondolnunk, hogy az ünneplésért – szolgálják hazájukat.

Nem mondhatjuk a hiúságot Széchenyi jellemző vonásának Wesselényi annyi rosszakarattal tett, idézett megjegyzése ellenére se. Hiszen Seilern Crescenciával való boldog esküvője után négy napra s egyúttal népszerűsége tetőpontján is ezt írja naplójába: „Csak a sír ad nyugalmat, csak a szellemek országa igazi boldogságot”. Mondhatjuk-e elfogulatlanul, hogy hiú volt és csak a maga dicsőségét kereste arra, aki ezt írja magáról magának: „Ó, miért is születtem magamnak és másoknak ártalmára?” „Örökre megsemmisülni, más óhajtásom nincs.”

Aki hiú, akit ki tud elégíteni és boldoggá tud tenni mások tetszésnyilvánítása s a népszerűség, az éppen ellentéte Széchenyinek. Az ilyen ember, éppen azért, mert kicsinyes, ilyenkor boldog. Ha Széchenyi megengedte volna magának, hogy boldoggá tegye a népszerűség, boldog lehetett volna, mert eleinte bőven része volt benne s még többen lehetett volna része, ha akarta volna, ha az ilyesmit értékelni tudta volna. Ennek ellenére a magyar közvélemény Wesselényit sose gyanúsította meg önzéssel, Széchenyit ellenben, akinek nem egy, de három év is kellett, mire azt a 60.000 forintot, melyet, mint egyévi jövedelmét az Akadémiára fel-

ajánlotta, elő tudta teremteni, s mégis előteremtette, azzal gyanúsítják meg, hogy a Lánchíddal pénzt keres.

\* \* \*

Érdekes, hogy az a Széchenyi, aki annyira ellensége volt a forradalomnak s Kossuthnak, s aki annyira ellenszenvesnek találta Wesselényit is, élete utolsó éveiben már velük együtt gyűlölte a bécsi kormányt, sőt még az udvart is. A dolog magyarázatát két okban találhatjuk meg. Az egyik, hogy ő akkor írt gyűlölettel Bécsről, mikor az ő politikai ellenfeleitől lázadásba és forradalomba kergetett, tönkretett Magyarország már a győztes Bécs lábainál hevert. Bécs elleni gyűlölete nemcsak azért ébredt fel, mert az ország, mely a győző lábainál hevert, az ő hazája, az ő nemzete volt, hanem azért is, mert nemes lelkű ember egyébként is mindig a szenvedő, a gyengébb mellett szokott érezni. Akik jellemek, azok nem akkor szokták kimutatni igazi érzelmeiket, mikor ez előnnyel jár és érvényesülni lehet általa, hanem akkor, mikor ezt önzetlenül tehetik, mikor a szenvedő és a pártfogásért bért fizetni nem tudó fél mellett lehet nyilatkozni.

A nemzet szerencsétlenségének oka nem Széchenyi volt, sőt éppen azért történt a szerencsétlenség, mert őrá nem hallgattak; mert azok jutottak az ország élére és a hatalomhoz, akiket ő mindig elítélt, akiknek módszereit kárhóztatta, akikről mindig nyíltan hirdette, hogy nem hazafiak, hanem izgatók, akiknek célja a népszerűség és ennek révén a hatalom és az érvényesülés. Mikor azonban az események oly gyászosan beigazolták, mennyire igaza volt és mennyire ő volt az okos, nem pedig ellenfelei; mikor már mindenkinek be kellett látnia, mennyire jó lett volna őrá hallgatni: Széchenyi igazi hazaszeretetével és nemes lelkével együtt járt, hogy most nem igazában, nem bölcs előrelátásában vagy jóstehetségében tetszelgett, hanem egyedül csak pórul járt hazáját sajnálta.

Most már nem azokra haragudott, akik okosabbak akartak lenni nála s ezzel hazájukat tönkretették, hanem csak azokra az idegenekre, akik ezeket az ostoba és gyarló hazafiakat leverték s velük együtt az országot is tönkretették.

Széchenyi és Kossuth politikája közt az volt a különbség, hogy Széchenyi még gyöngének tartotta az országot a függetlenségre, de a függetlenség azonnali, tehát erőszakkal, háborúval való kivívását mindenképpen erkölcstelennek tartotta. Világos, hogy a nemzet inkább Kossuthra hallgatott, mert azt egy nemzet se szereti hallgatni, hogy ő gyenge, de a magyar különösen nem. A magyarnak az az ember tetszett, aki azt mondta neki, hogy az ellenség a gyöngé, a magyar nagyon is erős. Széchenyi azt hirdette, hogy előbb erősödjünk meg gazdaságilag s akkor a függetlenség az ölünkbe hull. (A keresztény elvek s általában a humanizmus is így kívánta volna, mert hiszen háborút indítani, vért ontani, tömeggyilkosságot rendezni mindenképpen tilos, s ha valami, akkor a háború olyan eszköz, melyet sose szabad felhasználni még jó cél érdekében se s még akkor se, ha a siker bizonyos.)

Kossuth ezt az utóbbi, tilos, erkölcstelen eszközt ajánlotta. Ő azt mondta, első a szabadság, azt nem előzheti meg semmi más, s a szabadságot karddal is ki szabad, sőt ki kell vívni, ha másként nem lehet. Mikor aztán már szabadok leszünk, már mi sem lesz könnyebb, mint gazdaságilag is megerősödni.

Az eredmény aztán az lett, hogy az eszköz, a fegyveres szabadságharc, nemcsak kereszténytelen, embertelen és bűnös volt, hanem ostobának is bizonyult. Nem voltunk még olyan erősek, hogy szabadságunkat erőszakkal és azonnal is ki tudtuk volna vívni.

Milyen szép lélekre vall Széchenyiben, hogy a nemzet tragédiája után, a nemzet ideiglenes ravatala mellett már nem azokat gyalázta, nem azok bűneit ostorozta, akik az ő politikai ellenfelei voltak s ezt a nemzeti tragédiát előidézték, hanem mint hazája résztvevő fia, csak az anyját, csak a hazáját tudta siratni, s noha tudta, hogy vesztét a saját fiai okozták, ő mégis csak meghódítójára, csak arra haragudott, akik az ő volt ellenfeleit, de – sajnos – velük együtt a hazáját is, leverték.

Hogy Széchenyi Bécs gyűlölőjévé lett, annak másik oka elmezavara. Nem szabad elfelejtenünk ugyanis, hogy Széchenyi ebbe a Bécs-ellenességbe csak akkor csapott át, mikor már az elmegyógyintézet lakója volt. Ez aztán le is rontja annak az érvnek az erejét, melyet a Habsburg-ellenes hazafiság Széchenyi utolsó éveinek Habsburg-, illetve osztálygyűlöletéből levon. Igaz, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásának utolsó éveiben már alig tekinthető elmebetegnek, hiszen ekkor már épp oly szellemi tevékenységet fejtett ki, épp úgy figyelemmel kísérte a politikai és közéleti eseményeket, sőt épp úgy írói tevékenységet is fejtett ki, mint azelőtt, kétségtelen azonban, hogy egész normálisnak ekkor már mégse tekinthetjük. Hiszen az, aki naplóját olvassa s így lelkébe beleláthat, nem tekintheti egész normálisnak már megőrülése előtt se. Széchenyi nagyon okos ember volt, igen nagy magyar és igen nagy jellem. Büszke lehet rá a bécsi udvar, hogy ez a kiváló magyar csak akkor lett ellenségévé, mikor már idegileg összeomlott, azaz magyarul azért, mert megháborodott.

Széchenyi „Blick”-je okos és szellemes, de kétségtelen, hogy túlfeszített idegzetű ember elméjének terméke. Bach-, osztrák-, sőt sokszor dinasztia-ellenes kifakadásai és érvei szertelenségükkel, különösen pedig mérhetetlen, sőt visszataszító, igazi örült gyűlöletükkel egy egzaltált, túlfűtött ember túlzásait mutatják. Igen sokszor a történelmi igazsággal is teljesen ellenkeznek.

A legnagyobb gyűlölettel, a leglesújtóbb gúnnyal, mint a dinasztia letörölhetetlen szégyenét s mint egyik, a történelemben valaha elkövetett legnagyobb szégyent, becstelenséget és hálátlanságot hányja például a Habsburgok szemére, hogy Wallensteint meggyilkoltatták. Pedig hát ezt a nagy „becstelenséget” és „hálátlanságot” éppen II. Ferdinánd, a legjellemesebb és legvallásosabb Habsburg követte el, aki erkölcsileg például még Széchenyinek is toronymagasságban állt felette. Ha tehát ezt a „bűnt” még ő is elkövette, gondolhatjuk, hogy meg volt rá az oka s a kellő mentsége.

Wallenstein egészen kétségtelenül jellemtelen, mindenre kapható ember s a Habsburgok árulója volt, akitől meg kellett szabadítani a Habsburgok birodalmát. Életét az vetette el, akinek állásánál fogva hatalma volt halállal büntetni, sőt mivel milliók sorsáért volt felelős, sokszor ez a büntetés nemcsak joga, hanem még kötelessége is volt.

Széchenyi még a család hatalma megalapítójának, Habsburg Rudolfnak is a legördögibb gúnnyal hány szemére még olyasmiket is, melyekről a modern történetírás már rég kimutatta, hogy mesék, illetve aljas rágalmak, s amelyekről az, aki akarta, már Széchenyi korában is tudhatta volna, hogy nem igazak, vagy hogy igazságuk legalábbis felette kétséges.

Arra se gondolt az örült Széchenyi, hogy éppen ő és családja mindenét a Habsburgoknak köszöni, mert hiszen azt a Széchenyit, akinek a család mind vagyonát, mind nemességét köszöni, ők tették érsekké. Ezek a jó Habsburgok voltak azok is, akik ennek a pappá lett Széchenyi Györgynek akkor még „nemtelen” öccsét, akitől a Széchenyiek származnak, a papság iránti tiszteletből nemessé, majd később gróffá tették. A Habsburgokra gyűlölettel nézni tehát mindenkinek több joga volt, mint Széchenyi Istvánnak.

Hogy Mária Terézia Lengyelország felosztásába beleegyezett, azt is a történelem egyik legnagyobb szégyenfoltjaként bélyegzi meg ez a már örült Széchenyi, és gyalázatos „hálának” minősíti Sobieski és a Bécs védelmében elesett lengyelek iránt. Mi azonban már részletesen kimutattuk, hogy ugyancsak mérsékelt számban estek el Bécs felmentésekor lengyelek, s hogy ott a lengyelek nemcsak vérüket ontották, hanem ugyancsak bőven zsákmányoltak is. Kimutattuk, hogy a Habsburgok se Sobieski, se a lengyelek iránt semmilyen hálával nem tartoztak, mert amit a lengyelek Bécsért, illetve a kereszténységért tettek, éppen nem ingyen s nem is önzetlenül tették.

De viszont azt is láttuk, hogy Mária Terézia Lengyelország felosztásakor annyira nemes lelkűen, keresztényileg és lelkiismeretesen viselkedett, ahogyan tíz uralkodó közül egy se viselkedett volna. A másik két, a felosztásban részt vett uralkodó: Frigyes, a „nagy” porosz király és a szintén „nagy” Katalin cárnő mindenesetre nem viselkedett úgy. A felosztást ők



ketten csinálták, Mária Terézia egyenesen ellenállt nekik, végül pedig csak kénytelenségből és szégyenpírral arcán fogadta el a neki jutó koncot.

Lehet, hogy erkölcsileg még az is szégyen, hogy így is elfogadta, de mégis érdekes, hogy a történetírás Lengyelország felosztásával kapcsolatban mégis csak Mária Terézia szégyenéről tud. Úgy látszik, azért, mert ő mondta is, hogy szégyelli a dolgot, a másik két uralkodónak pedig a szégyen még eszükbe se jutott. Az eset mindenesetre azt mutatja, hogy a történelem egész más erkölcsi mértéket alkalmaz a Habsburgokkal, mint más uralkodókkal szemben. Széchenyi pedig e tekintetben még a történetírásán is százszorosán túltesz. Úgy látszik, azért, mert ő a Habsburgokat még a történetírásnál is sokkal jobban tisztelte s ezért bennük még azt is egyenesen örültekre valló felháborodással veszi tudomásul, aminek a százszorosa egy görögkeleti orosz cárban vagy egy hitetlen protestáns porosz királyban meg se kottyán, sőt politikai nagyság jele, hiszen mindketten a „nagy” jelzőt viselik még ma is, míg Mária Terézia ilyen díszes jelzőt nem kapott.

Ha azonban Széchenyi csakugyan ezért háborodik annyira fel Mária Terézián azokkal a Habsburgokkal szemben, akiket ő Bécsben megismert és megtanult tisztelni, de akik iránt családilag is annyira le volt kötelezve és csak ezért alkalmaz vele szemben egészen különleges, talán már nem is emberi mértéket, akkor miért nem így ír a „Blick”-ben s miért nem ezzel okolja meg velük szemben a szigorú, sőt felháborodott hangot? Akkor miért úgy gúnyolódik, mintha csakugyan a becstelenséget kellene benne megbélyegeznie?

Mondhatatlan jellemtelenségnek és felháborító hálátlanságnak mondja Széchenyi azt is, hogy a Habsburgok a 49-ben őket megmentő oroszokat is gyalázatosan és lelkiismeretlenül elárulták a hamarosan utána következő krími háborúban. Ezzel a kérdéssel később majd bővebben foglalkozunk, de annyit már eddig is bebizonyítottunk, hogy Ferenc József magyar koronáját nem az oroszok mentették meg, s általában közel se tartozott ő nekik akkora hálával, mint különösen mi magyarok gondoljuk.

De Krímben se hálátlanságot követett el Ferenc József, hanem éppen ellenkezőleg, politikailag egyenesen megbocsáthatatlan baklövést csak azért, mert nem akart az oroszok iránt hálátlan lenni. Tisztán az oroszok iránti becsületből feláldozta családjá és birodalma jövőjét. Sajátságos, hogy Széchenyi s utána az egész magyar történetírás mégis becstelenségben találja bűnösnek és hálátlannak bélyegzi meg viselkedését.

Azt is tárgyaltuk már, milyen kifogástalanul, mennyire igazán atyai módon és mennyire keresztényül viselkedett I. Ferenc, mikor arról volt szó, hogy leányát férjhez adja-e a kérésként fellépő Napóleonhoz. Az örült Széchenyi azonban még ezt is így írja le: „Nem pirult saját gyermekét, Mária Lujzát, a francia nagy pasának, kit lelke mélyéből gyűlölt, betű szerint eladni (!), csak hogy el ne aprítsák és ekképp nyomorult császári fényében tant bien que mal továbbra is megmaradhasson.”

Aki ismeri Mária Lujzának Napóleonhoz való férjhez menése történetét, az ennél nagyobb igazságtalanságot és igazságtalanabb gyűlöletet elképzelni se tud. I. Ferenc nem kényszerítette a lányát Napóleonhoz, sőt annyira nem akarta még szelíden befolyásolni se, hogy még azt se személyesen kérdezte meg tőle, hogy akar-e hozzámenni, hanem Metternich által, mint ez utóbbi emlékirataiból, hiteles forrásból tudjuk. De még ha kényszerítette volna, akkor is nem milliók érdekeiért áldozta volna-e fel a saját lányát, hogy a további háborúk áldozataitól megkímélje őket?

I. Ferenc nem hozzá kényszerítette Napóleonhoz, annál kevésbé „eladta” neki a lányát, hanem csak beleegyezett, hogy hozzámeheessen, ha akar. Mikor azonban látta, hogy lánya önként hajlandó az áldozatra, örült neki. Ez a császári gög hiányát, demokratikus gondolkodását, főként pedig népei szeretetét bizonyítja. Felháborodás helyett ezért I. Ferencet éppen Széchenyinek kellett volna legjobban tisztelnie, aki személyesen vett részt a napóleoni háborúkban, s látta azokat a szenvedéseket, melyekkel jártak. A lipcsei csata után például november 6-án Frankfurtból azt írja atyjának, hogy „Lipcsetől odáig az utakon legalább 15.000



embernek és lónak holt teteme hever; sem kocsin, sem lóháton nem lehet anélkül utazni, hogy minduntalan holttesteken ne gázoljon át az ember.” Egyetlenegy olyan falun sem ment keresztül, melyet fel nem égettek s ki ne raboltak volna.

S az öreg, az örült Széchenyi mindezt annyira elfeledte, hogy megveti I. Ferencet, amiért nem tiltotta meg lányának, hogy mindezek bekövetkezését esetleg megakadályozhassa. S arra az I. Ferencre fogja rá, hogy mindezt „a nyomorult császári fény” további megőrzése miatt tette, akinél egyszerűbb, polgáríbb életmódot folytató, demokratikusabb érzésű uralkodó alig volt a történelemben, s aki a császári fényből alig élvezett mást, mint csak a császári munkát, és aki elé bárki emberfia bejuthatott. I. Ferenc egyénileg még akkora fényben és kényelemben se élt, mint Széchenyi. De neki olyan ifjúkori levelei se maradtak fenn, melyekben mindenáron pénzt kér, mint Széchenyitől maradt ilyen levél.

Láttuk, hogy I. Ferenc annyira nem adta el Napóleonnak a lányát, hogy mikor megkérdezte tőle Metternichhel, hogy óhajt-e hozzámenni, még azt se engedte meg, hogy megmondják neki, hogy ő mit szeretne jobban, ha hozzámenne-e, vagy ha nem. Ami pedig azt a lekicsinylést illeti, ami a Habsburgok ellenében Széchenyi e nyilatkozatában megnyilvánul, csak arra figyelmeztetünk, hogy I. Ferenc testvére, Károly főherceg volt az a lángeszű hadvezér, aki Napóleont legelőször megverte, végeredményben pedig elsősorban I. Ferenc volt az, akinek hatalma Napóleont Elba szigetére juttatta. Világos tehát, hogy itt nem Széchenyivel, „a legnagyobb magyarral”, hanem csak az örült Széchenyivel van dolgunk.

I. Ferenc Napoleon és leánya ügyében olyan okosságról, feddhetetlenségről, nemes lelkűségről, apai szeretetről és uralkodói kötelességtudásról tett tanúságot egyszerre, amely még a legrosszabb akarató kritikát is kibírja. De hát mi haszna, mikor mégis a legnagyobb becstelenséget csinálták belőle, mégpedig éppen a mi legnagyobb magyarunk. Egyedüli mentsége, hogy az örültek házában csinálta.

Széchenyi öngyilkosságának közvetlen, fő oka az volt, hogy a rendőrség házkutatást tartott nála, s ekkor kijelentették neki, hogy üzelveit tovább már az örültség leple alatt se folytathatja. Hogy ez a házkutatás és ez a kijelentés ugyancsak megokolt volt, az még az után a csak néhány szemelvény után, melyet itt a „Blick”-ből ismertettünk, se lehet kétséges.

Széchenyi döblingi otthonában évek óta a legelőnkebb politikai tevékenységet fejtette ki olyan szellemben, amilyent a Blick mutat. Ügynököket tartott e célból külföldön (Londonba például a fiát utaztatta), műveit titkon külföldre küldte kinyomtatni s aztán itt bent az országban terjesztette. A házkutatásért és következményeiért tehát Széchenyi egyedül csak magát vádolhatta. A rendőrség nagyon is türelmes volt irányában, s ugyancsak soká várt a házkutatással. Tisztában is volt a helyzettel, s beteg, túlzaklatott idegzete ezért folyamodott az öngyilkossághoz, melyet felesége, Seilern Creszcencia, akit maga felett toronymagasan állónak tartott, s úgy látszik, nem is alaptalanul, keresztény szempontból nagyon szégyelltt.

Alig volt ismert nevű magyar ember, akinek a halálával nálunk a Habsburgokat meg ne gyanúsították volna, ha nem ágyban, párnák közt halt meg az illető. Csak az imént láttuk, hogy a szívszélhűdésben hirtelen meghalt gróf Kendeffy Ádám halála miatt Erdélyben egyenesen lázadás tört volna ki, ha e tekintetben teljesen szavahihető orvosokkal még idejében meg nem állapítják s nyilvánosságra nem hozzák a halál okát. Láttuk, hogy a mi „hazafiaink”, akik a Habsburgokat a magyarság „kigyilkolásával” vádolják, még azt is komolyan állították s állítják, hogy II. Lajos se a Csele patakba fűlt, hanem őt is az I. Ferdinándtól felbérelt orgyilkos tette el láb alól.

Világos, hogy ezek szerint Széchenyi se öngyilkos lett, hanem őt is felbérelt orgyilkos fegyvere küldte a másvilágra. Az Országos Habsburg-ellenes Liga kiadásában Kacziány Géza, lutheránus lelkész, külön iratot adott ki, melyben nyíltan ezt állítja és bizonyítja. Azzal érvel, hogy „a gyilkos lövés baloldalról érte a koponyát, eszerint Széchenyi, aki nem volt balos, öngyilkosságra balkezét használta volna”, ez pedig nyilvánvalóan lehetetlen.

Kacziány ezenkívül egyéb érveket is hoz fel, ezek azonban annyira kezdetlegesek és erőltetettek, hogy olvastukra akaratlanul is az elmegyógyintézet jut eszünkbe, de most természetesen nem Széchenyivel kapcsolatban. Kacziány most említett, komolynak látszó érvére azonban még az akkor a Habsburg-ellenességet képviselő és hirdető Pesti Hírlap is és még abban is a protestáns hittestvér, Hegedűs Lóránt is (annak ellenére, hogy ő is nemrég jött ki az elmegyógyintézetből) így válaszol:

„Széchenyit megölték? (Kassai olvasónak). Szíves volt beküldeni a Kassai Újság számát, amelyben a „Magyarországi Habsburg-ellenes Liga” kiadványa van ismertetve, amely szerint Széchenyi 1860-ban nem lett öngyilkos Döblingben, hanem a császári kéz ölette meg.” (Tehát nyíltan azt mondják, hogy Ferenc József. Hogy erről a Ferenc Józsefről, a kálvinista Horthy, aki éveken át hadsegéde volt, tehát közelről ismerte, éppen a Pesti Hírlapban azt mondta, hogy a legnemesebb lelkű ember volt, akivel életében dolga volt, az ezeket a „hazafiakat” nem zavarja.)

„Az egész gondolat képtelen és ellenkezik a valósággal, a boncolási lelettel. Egyetlen évrre támaszkodik, ti. arra, hogy amikor feltörték Széchenyi ajtaját, bal térdén hevert a gyilkos pisztoly. Ez természetes, mert jobb kezével lőtt a bal szemébe, s mihelyt a lövés eldördült, a pisztolynak oda kellett lehullania. Jellemző azonban, hogy mily nagy a bolondgomba-kivételünk Magyarországról és hogy mennyire nem szabad sem a Habsburgok ellen, sem a Habsburgok mellett történelmet csinálni, mert minden célzatos történetcsinálás hamisítás.”

## Táncsics Mihály (1799-1884)

Nem olyan nagy egyéniség vagy tehetség, hogy külön megemlítést érdemelne s kivált ilyen hosszút, mégis bővebben foglalkozunk vele, mert életéből igen sok tanulságot lehet levonni.

Veszprém megye zirci járásának Ácsteszer falujából származó parasztyerek volt. Ácsteszer lakóinak fele még ma is német anyanyelvűnek mondja magát s a falu sváb része a törzsökösebb és a vagyonosabb. Táncsicsék a magyar részhez tartoztak, de hősiünk csak olyan magyar volt, hogy a neve nem is Táncsics volt, hanem Stáncsics, az anyja, Nebehaj Mária, pedig tót származású. Fajtság szempontjából tehát Táncsics is jellegzetes 48-as volt, a Petőfiek, Kossuthok, Görgeyek, Klapkák, Klauzálók, Vukovicsok fajtájából.

Jellem szempontjából azonban nem válik 48 szégyenére. Nem volt önző, nem volt színész, nem volt érdekember. Elvei voltak, ezekért élt és kitartott mellettük haláláig. Haszna se volt 48-ból. Ellenkezőleg: egész élete egy álló szenvedés volt. Szegény volt s maradt egész életében, igen sokszor nélkülözött maga és családja is. Sok kellemetlensége volt a hatóságokkal, üldözést szenvedett, többször volt börtönben is, 48 bukása után pedig egy évtizeden át nappal a föld alatt tartózkodott s csak éjszakánként jött fel rejtkehelyéről. Érdekes, hogy ennek ellenére is nagy kort ért meg. Gyerekei az egészségtelen lakás és a rossz táplálkozás miatt kiskorukban elpusztultak. Egyetlen lánya, aki megérte azt a kort, hogy férjhez mehetett, szintén előbb halt meg, mint apja. Később már a vakság éjszakája is ránehezedett.

Olyan idealista és olyan szerencsétlen embernek, mint Táncsics volt, igazán a másvilágért kellett volna élnie, hogy szenvedései, csalódásai és balsikerei közepette legalább a másik világ igazságszolgáltatása vigasztalja, Táncsicsot azonban kora vallástalansága és a maga makacssága s elbizakodottsága még ettől a vigasztól is megfosztotta. Az az ember, akinek ez a világ annyira nem adott semmit, tisztán ennek a világnak élt, a másik világgal nem törődött. Komolyan aligha hitt benne. Az a szép tulajdonsága azonban e tekintetben is megvolt, hogy nem gyűlölte a hitet, s feleségét például nem törekedett magához hasonló hitelenné vagy kétkedővé tenni.

Látni fogjuk majd, hogy nem volt okos ember, kortársai se tartották annak. Nem volt gyakorlati érzéke, sem ítélőképessége. Csak egyben volt igen okos: felesége megválasztásában. Egy pesti sváb analfabéta cselédlányt vett el, aki számára férje volt és maradt egész életében a műveltség, tudás és okosság megtestesülése, aki önfeláldozóan állt mellette, szolgálta és megosztotta vele a szenvedést és a nélkülözést, s akiben sose kellett csalódnia. Még abban is szerencsés volt, hogy mindenki elhalt mellőle, csak az ő hűségese Teréze nem. Ő túlélte.

Táncsics egyéniségén és életén jól láthatjuk, mi az oka, hogy egyes emberekből forradalmárok lesznek s társadalmi válságokat okoznak a velük szükségképpen együtt járó megpróbáltatásokkal és szenvedésekkel. Ezek a forradalmárok természetesen nem mind olyan becsületes emberek, mint Táncsics Mihály volt, mert sokkal gyakoribbak köztük a bűnös Mirabeau-k és Dantonok s átlagban nem is olyan szimplexek, mint Táncsics volt, hanem tehetségesek. S ez a baj, mert ezért tudnak forradalmat csinálni. Ha mindegyikük olyan kisszabású egyéniség lett volna, mint Táncsics, akkor nem tudták volna beírni nevüket az emberiség történetébe. Táncsics neve azonban még annyira se lenne ismert, mint amennyire az, ha véletlenül nem ő lett volna 48-ban az egyetlen politikai rab s így a „dicső” márciusi ifjak véletlenül nem éppen őt szabadították volna ki.

A forradalmár-típus többnyire tehetséges embert jelent, aki éppen a tehetsége miatt betegesen önértetes. Az is bántja betegesen nagy önértetét, amit más ember fel se vesz. Megalázást nem tud eltűrni, s ha kénytelen, bosszút forral s ez a „csak azért is!” meg a „várjatok,

majd megmutatom én nektek!” egész életén át elkíséri. Hogy a sértést, bántalmat legtöbbször megérdemelte, annak elismerésére képtelen, mert ha önérzete rovására megy, akkor képtelen igazságos lenni.

Táncsics nem annyira tehetségben, mint inkább csak akaratban, makacsságban, szívósságban emelkedett az átlagember fölé. No meg persze a nagy önérzetben. 16-17 éves korában „úrdolgában”, robotban szántott az uraságnak apja ökreivel s az apja helyett, s természetesen túl sokat pihent. Az uraság hajdúja erre ráütött botjával s felelősségre vonta, megdorgálta. Ő kikérte magának, hogy megüsse, hátat fordított neki s már másnap otthagyta apját és a parasztmesterséget és elszegődött takácsinasnak.

Ettől kezdve egész életén át a szegény nép védője, felszabadításának és jogai kivívásának bajnoka maradt, aki e meggyőződéséért az urak elleni küzdelemben önzetlenül, érdek és haszonlesés nélkül végig kitartott, de más forradalmárokkal (akik nálunk majdnem kivétel nélkül a zsidók köréből kerülnek ki) éles ellentétben, később se akart soha uraskodni és az élet örömeit élvezni, hanem végig megmaradt olyan egyszerű, igénytelen életűnek, mint amilyenhez gyerekkorában Ácsteszéren szokva volt.

Az urasági hajdú bánásmódja egyedül csak azért sérthette, mert a dolog a francia forradalom kitörését követő évtizedekben volt, tehát olyan korban, melyben mindenki a szegénységet sajnálta, mindenki annak nem létező nagy szenvedésein kesergett, s melyben mindenki a jobbágyot akarta felszabadítani, szenvedéseitől megmenteni. Hogy Táncsicsot ifjú korában semmi különös sérelem nem érte s megsértődésének igazi oka nem a tényleges sérelem, hanem csak az ő beteges idegalkata, illetve elkényeztetett volta volt, még abból is meg lehet állapítani, ahogyan a dolgot ő maga elbeszéli.

Ne feledjük, hogy minden kort a maga szelleméből kell megítélni. Akkor egy suhancot megütni éppen nem volt különleges sérelem. Falun még ma se igen az. A falusi ember keze, kivált akkor még, igen könnyen eljárt. A szigort akkor kötelességnek tartották, a szigort meg a botot pedig azonos fogalomnak vették. A legtöbb ember azt hitte, hogy mulasztást mással, mint bottal, nem is lehet elintézni. Hogy azonban az uraság megbízottja a botot már akkor is sokkal kevésbé használta, mint például a szülő a gyermekével vagy a kisközgazda a szolgagyerekekkel (tehát az egyik jobbágy a másik jobbággal) szemben, azt már csak abból is megállapíthatjuk, hogy a Táncsics-gyerek ezt a megütést olyan tűrhetetlennek találta. Ha az uraság részéről az ütés (akárcsak akkor is, ha alanya csak egy 16 éves suhanc volt) mindennapos lett volna, akkor a Táncsics-gyerek semmiképpen se sértődhetett volna meg annyira miatta.

Az is egész jól látható még Táncsics elbeszéléséből is, hogy nem volt brutális ez a megütés. Nem azért tiltakozott ellene Táncsics, a suhanc, mert fáj, hanem tisztán csak elvből, önérzetből. Még az a munka is, melyet a kommunizmus adott ki a forradalom melletti propaganda céljából (Barát Endre: Mit akar kend, Táncsics?), külön kiemeli, hogy a hajdú „nem éppen nagyot” ütött rá, hanem „csak úgy tessék-lássék”, s azt is hangsúlyozza, hogy „nem volt rossz ember a hajdú”. Még azt is külön megmondja még ez a kommunista mű is, hogy mikor a gyerek az ütésért rendreutasította a hajdút, az „nem is haragudott. Még mosolygott is hozzá.” Azt is szóltanul türte, hogy a gyermek utána hátat fordítson neki.

A kommunista mű – egészen együgyű módon – azzal magyarázza a hajdú mosolyát a jobbágygyerek hetvenkedésére, hogy a parasztok akkor már annyira hozzá voltak szokva a veréshez, hogy az ellenkező viselkedésen csak mosolyogni lehetett, nem pedig haragudni érte. Rendkívül kezdetleges magyarázat. Ha ugyanis a verés mindennapos lett volna még felnőttekkel szemben is, akkor először is lehetetlen, hogy még a gyerek is kikérje magának (kivált mikor maga Táncsics is elismeri, hogy a feddés henyélése miatt érte), másodszer pedig akkor ez csak a hajdú dühét növelte volna.

A dolog helyes magyarázata csak az lehet, hogy mindig elsősorban az uraság érdeke volt, hogy jobbágyaival jól bánják, akkor pedig, mikor Táncsics gyermek volt, már az irodalom is annyira mindig a jobbágyok állítólagos nyomorán kesergett és szolgálta ellen lázít

tott, s akkor már a közvélemény és a hatóságok is annyira a jobbágyok pártján álltak, hogy az uraság és alkalmazottai egyenesen rá voltak kényszerítve arra, hogy jobbágyaiknak kedveskedjenek, s ha megfélemlítettek magukról, a jobbágy rendreállítását eltűrjék.

Arra is érdemes rámutatni, hogy a XIX. század elején a Táncsics jobbágygyerek minden akadály nélkül megtehetette, hogy már másnap búcsút mondjon a hajdú felette való illetékességének, sőt az egész paraszti foglalkozásnak. Ellenben a kommunizmus, a „társadalmi haladás legfejlettebb” uralma alatt ezt már nem tehetné meg, mert az „önkéntes kilépés” megbélyegezetté tette volna s máshol való elhelyezkedésében is gátolta volna.

Hogy a hiba egyedül csak Táncsics gögijében, dacában, makacosságában és különködésében volt, mutatja az, hogy apja már régebben, 13 éves korában iparosnak adta. Akkor szabóinas lett, de ezt is hamarosan otthagya, mert mestere tanítási módszere az volt, hogy először úgy kellett varrnia, hogy a tüben nem volt cérna, s ő ezt nem szerette, no meg mert a kisgyermeket is dajkálnia kellett. De otthagya Táncsics hamarosan a takácsmestert is, noha „jól kitanította” és őt „igen meg is becsülte”.

De azután nemcsak első mesterét hagyta ott Táncsics, hanem hamarosan megunta magát a takácsmesterséget is, noha kiváló volt benne. Most már tanító akart lenni s lett is. Utána pedig még többre tört, arra, hogy a gimnáziumot is elvégezze. El is végezte azt is.

Sajátságos, hogy a kommunista mű, mely annak ellenére, hogy minden kommunista azt hirdeti, hogy azelőtt a szegény ember fiából nem lehetett semmi, sőt nem is áldozhatott arról, hogy tanulhasson, most a legkisebb csodálkozást se mutat azon, hogy a szegény Táncsics már azelőtt százötven évvel is olyan könnyen tanulhatott. Most úgy tesz, mintha mindez egészen magától értetődő volna. Amit azonban megemlít, abból azt is láthatjuk, hogy ez az Egyház, a szerzetesek révén lett Táncsics számára lehetséges.

Itt megint csak azt kell mondanunk, hogy ha Táncsics kommunista államban élt volna, a tanulás egyenesen lehetetlen lett volna számára. Igaz ugyan, hogy a kommunizmus alatt a vagyontalanok is tanulhattak, sőt elsősorban azok tanulhattak, de ők se tanulhattak jobban másoknál, ha a párt irányában semlegesek voltak, sőt még annyira se, mint mások, ha kommunista-ellenesek vagy akár csak vallásosak voltak.

A kommunizmus a zsidó báró Hatvány Lajosnak megbocsátotta, hogy báró, hogy kapitalista, hogy nagybirtokos, hogy pénzmágnás volt, azaz fő kizsákmányoló. Annyira megbocsátotta neki, hogy állami irányítás alatt álló sajtója egyenesen propagandát csinált neki, reklámozta műveit és interjúkat közölt tőle. De azt a katolikus munkásgyereket vagy parasztyereket, aki „klerikális” volt, üldözte, annak számára nem volt se bocsánat, se irgalma. Aból nem lehetett semmi. Azt nem vették fel gimnáziumba, annál kevésbé egyetemre.

A kommunizmus azt állítja, hogy 48 előtt nálunk a papok uralkodtak. Táncsics sose csinált abból titkot, hogy ő nem barátja a papoknak, sőt abból se, hogy nem barátja az uraknak se, sőt az akkori társadalmi berendezkedésnek se. S lám, a szegény Táncsics mégis tanulhatott, s ráadásul éppen a papok iskoláiban és támogatásával tanulhatott.

De Táncsics nemcsak iskolákat végezhetett szegény létére is, hanem tudását és műveltségét még utazásokkal is gyarapíthatta. Nemcsak Bécsben, Prágában, Lipsében, Drezdában, Berlinben járt, hanem még Hollandiában, Párizsban, sőt Londonban is. Az anyagi eszközök hiánya miatt ugyanezt mint egy kommunista állam polgára is megtehetné ugyan, mert egészen igénytelen körülmények között utazgatott, de semmiképpen se tehetné meg az útlelél és a határátlépési engedély miatt. Mint klerikális, semmiképpen se tehetné meg, mert akkor arra gyanakodnának, hogy disszidálni akar és el akarja beszélni külföldön az itthoni állapotokat, azaz „meg akarja rágalmozni” államrendszerünket s a munkásuralmat. De tudvalevő, hogy még a párttagok is inkább csak a „testvérállamokba” kaptak útleletet, nyugati államokba csak hétprobás párttagok, s azok is csak kis számmal és különleges alkalmakkal. Tömegebb utazásokat már csak a valuta miatt se engedélyezték.

S lám, az urak és a papok elmaradott, hajdani országában még a forradalmár érzelmű Táncsics is szabadon utazhat s külföldön szabadon érintkezhet forradalmár társaival. Hol van ma ettől a kommunizmus „felszabadított”, sőt már uralkodó munkássága? De Táncsics egyébként se panaszkodhatott az urak Magyarországra. A papokéra még kevésbé.

A nyugtalanság, az elégedetlenség, az összeférhetetlenség, de emellett bizonyos kóborlási ösztön is, mely a hitújítók és általában a forradalmárok sajátja, mint Petőfiben, benne is megvolt.

A tanítói oklevelet Budán szerezte meg. A gimnázium első osztályát Kecskeméten. A másodikot, mint magántanuló, az első után következő szünidőben tette le. A harmadikat ugyanott, de ekkor már bent lakott a barátok klastromában, ahol ellátása ellenében ő terítet és szolgált fel az ebédlőben. Felseperte az udvart is, de „ezért külön kis fizetség járt”.

Azt is az említett kommunista mű állapítja meg, hogy „elég jó kosztot kapott”, azaz hogy a barátok éppen nem „zsákmányolták ki”. A negyedik osztályt már Nyitrán végezte. Azt mondja, azért, mert tótul is meg akart tanulni. Ezt 1825-ben végezte el, s mivel éppen akkor volt V. Ferdinánd koronázása, elment Pozsonyba, mert azt is látnia kellett, onnan pedig Bécsbe, mert arra meg még kíváncsiabb volt. Utána elvégezte az ötödik osztályt, de a hatodikra már Pestre ment. Ekkor már külön lakása volt a Víg utcában.

Ezen osztály elvégzése után az igazgató közölte vele, hogy egy Greguska nevű igen gazdag jurátus [ügyvédgyakornok] fiú lakásán a konyhában lakást és havi három forintot kaphat személyi szolgálatokért (csizmatisztítás). Táncsics elfogadta, de rendkívül sértőnek találta magára s az igazgató részéről se tekintette jóakaratnak az ajánlatot. Azt azonban ismét csak megemlíti még a kommunista propagandám is, hogy „a gazdag úrfi eleinte udvariasan bánt az idős diákkal s talán egy kissé restellte is, hogy az őt kiszolgálja”.

Hamarosan megtudjuk azt is, miért csak „eleinte” volt udvarias Greguska Táncsicshoz. Kisül ugyanis, hogy Táncsics viszont éppen nem volt udvarias az úrfihoz. Még csak annyira se, hogy mikor bement hozzá, legalább a kalapját levette volna. A gazdag úrfi annyira önmérséklő és jóakarató volt, hogy ezt is eltűrte, ezért se szólt senki. Egyszer azonban, mikor nagy társaság volt nála, vendégei előtt szégyellte, hogy inasa még ennyi tiszteletet se mutat még vendégei irányában se s ezért rászólt: „Kend miért nem veszi le a kalapját, ha belép hozzám?”

Látjuk, hogy a „rendreutásítás” még ekkor is a képzelhető legkíméletesebb volt s még ez is csak azért történt, mert „lehet, hogy Greguska úr többet ivott már a kellenél”, s csak ezért nem tudta magát úgy mérsékelni, mint máskor. Táncsics azonban erre szó nélkül összecsomagolt és otthagya Greguskát s vele a háromforintos keresetet. Érdekes, hogy – úgy látszik – a „kend” megszólítás sértette legjobban, meg hogy olyan nagy társaság előtt figyelmeztette neveltelettségére Greguska. Hogy az ő sértése és neveltelettsége is ugyanezen nagy társaság előtt történt, s ezt meg az úrfi szégyellte, az Táncsicsnak eszébe se jutott, de természetesen a róla írt kommunista műnek se.

Iskoláit azért természetesen el tudta végezni az urakkal való dacolása ellenére is (a kommunizmus alatt bezzeg nem végezhetné volna el, ha az új urakkal: a párttal és a párttagokkal dacolt volna), de ekkor már tudott németül is, latinul is, tótul is és nem volt már előtte ismeretlen a francia és az angol nyelv se; ismerte már Rousseau-t és Voltaire-t, az akkori, az istentelenséggel egyet jelentő filozófiát, Goethe Faustját és Vörösmarty Zalán futását is. E legutóbbit egyedül csak azért vette meg drága pénzen, mert az volt a közfelfogás, hogy Vörösmarty, a költő éheznek, s ő segíteni akart rajta.

Ilyen hírek terjesztésével tudtak akkor mindenkiből, aki olvasni szokott, tehát intelligensebb volt és magát nemes lelkűnek tartotta (pedig ki nem tartotta magát annak?), forradalmárt csinálni s a meglévő rend halálos ellenségévé tenni. Akkor minden jobbágy éhezett, minden író nyomorgott, a bécsi kormány pedig minden magyart üldözött. Világos, hogy mindegyiket azért üldözték és azért nyomorgatták, mert igaza volt és mert az urak és általában a hatalom birtokosai gonoszok voltak. Ekkor határozta el Táncsics Mihály naiv paraszt-



elméje és félműveltsége, hogy ő is író lesz, mert ezzel az éhezők barátjává válik, a gonoszoknak pedig ostorozójává. Mivel állandóan azt hallotta, hogy az írók legnagyobb ellensége a cenzúra, valóságos hétfejú sárkányt látott ebben a cenzúrában, s elhatározta, hogy nem nyugszik addig, míg el nem törlik.

Az természetesen eszébe se jutott, hogy rosszat is lehet írni, hogy az a lelki mérgezéssel egyenlő s ezt azoknak, akik a közjóért felelősek, kötelességük akadályozni. Azt pedig akkor még kevésbé tudhatta, hogy majd ha az ő „szent” eszméi valósággá válnak, mégpedig a képzelhető legtökéletesebb fokban, a kommunizmusban; mikor már a szegénységet nemcsak elnyomni nem lehet, hanem egyenesen a dolgozók parancsolnak az uraknak, akkor lesz majd csak igazi cenzúra, mert nemcsak nyomtatni, hanem még kézzel sokszorosítani se lehet engedély nélkül semmit és még abban az egy-két katolikus lapban is, melyet – de ezt is csak a külföld szemének bekötése céljából – korlátolt példányszámban és korlátolt terjedelemben engedélyeznek, a kommunizmust (tehát az istentelenséget) dicsőítő cikkeket is rendszeresen el kell majd helyezni, mégpedig úgy, mintha ezt a katolicizmus is önként mondaná. Természetesen nem az istentelenséget kell benne dicsőíteni, hanem csak a kommunista rendszert (melynek nyíltan is egyik legfőbb programpontja az istentelenség és az Egyház befolyásának megsemmisítése).

Hogy juthatott volna mindez a félművelt Táncsics eszébe, mikor még az se jutott eszébe, hogy talán Vörösmarty nem is éhezik s nem is éhezett soha, és Petőfi meg Táncsics se éhezett volna soha, ha nem lettek volna mindketten kóborló természetűek s nem lett volna fő elvük a dac, a „csak azért is”, a meglévővel elvből való szembeszegülés. Pedig hát Táncsics, mint jobbágygyerek, önmagáról tudhatta, hogy noha tizenhárman voltak testvérek s ezek közül hét még élt is, ők azért soha nem éheztek, nem kegyetlenkedett övele soha senki, sőt még túlzott önérzete megsértésén is rögtön tudott segíteni már gyerekkorában is, ha akarta.

Lám, most is, annak ellenére, hogy rég elhagyta a szülői házat, esze és figyelme se a kenyérkereseten, hanem csak a tanuláson volt, mégis volt és maradt pénze még az „éhező” Vörösmartyt való segítségre is. Az lehet, hogy Táncsics, felesége és gyermekei később időnként valóban még éheztek is, de ha ez megtörtént, egyedül csak azért történt, mert ő nem volt normális ember, nem úgy élt és viselkedett, mint a többiek, s idejét s energiáját nem a családja fenntartására és jóléte emelésére fordította, hanem – tehetségének mérsékeltsége ellenére is – az egész emberiség, vagy legalább a hazája és magyar népe boldogítására.

Az eredmény aztán az lett, hogy nemcsak a maga családja nyomorgott, hanem kitört a 48 s visszavonulás és bujdosás következtében meg messze idegen országokba vetődve vagy itthon az oláhok és rácok elől menekültükben bizony olyan magyarok ezrei is éheztek és fáztak, akiknek semmi bajuk se lett volna, ha Táncsicsék erőszakkal nem akarják boldogítani és „felszabadítani” őket.

Táncsics Mihály önmagán tapasztalhatta, hogy a jobbágygyereknek nem kell éheznie, sőt még ki is tanulhat, ha akar. Még akkor is megteheti ezt, ha mellette még gőgösködik is és még támogatója és vendégei előtt se veszi le a kalapját. Táncsics Mihállyal olyan jól bánt az úri társadalom, hogy mikor iskoláit elvégezte, Batthyány Fülöp hercegtől százpengős ösztöndíjat is kapott. Nagy pénz volt akkor ez és Táncsics úgy köszönte meg, hogy egész életén át az urak ellen harcolt és írt. A papok és barátok támogatását pedig azzal, hogy a papságnak is ellensége lett és maradt mindig. Akkora összeg volt akkor a száz pengő, hogy Táncsics házat vehetett volna rajta. Felér a mai kommunista forintból vagy 50.000-rel.

Táncsics azonban, mint afféle különc ember, a pénzzel nem tudott bánni. Elfolyt a keze alatt. Ő azt mondja, hogy akkor volt a nagy kolerajárvány s ő betegeket ápolt, halottakat hordozott, sőt pénzével a betegek s megholtak hozzátartozóit is segítette. Nem mondjuk, hogy nem hisszük, mert említettük már, hogy őt mi is 48 nemesebb jellemei közé számítjuk. Elhisszük róla, hogy ő minden pénzét odaadta volna a nyomorgóknak, ha lett volna neki. Most pedig volt neki, mert kapta, és sok volt neki, mert sokat kapott egyszerre. De hogy

nemcsak erre fogyott el a pénze, s nem is elsősorban erre, az bizonyára vitán felül áll. De ez Tánicsicsnak még így is nagy becsületére válik, de még a pénznél is jobban a betegápolás és a holtak temetése.

Az úri társadalom olyan jó volt hozzá, hogy alighogy elfogyott a pénz, újra megjött számára a másik jó alkalom. Szalmási, egy ómoravicai (bácskai) úr négy fia mellé nevelőt keresett, s mert tanárai őt ajánlották (megint csak az urak jóakarata), őt fogadta meg teljes ellátással (ugyancsak úri ellátás lehetett ilyen gazdag földbirtokosnál s ott a tejjel-mézszel folyó Bácskában, mely még a minden jóban bővelkedő Magyarországon is a jólét különleges hazájának számított), s nem kevesebb, mint 400 váltóforint fizetéssel. S emellett még a fiúk is jók voltak és szorgalmasan tanultak (ismét egy cáfolat az akkori urak ingyenélésére és hitványságára).

Szalmásiék igen megbecsülték Tánicsicsot, „egészen a családba vették”, tehát egyenrangúan kezelték. Még Tánicsics kommunista életrajza is úgy emlegeti Szalmásit, mint „a derék urat”. Ha meggondoljuk Tánicsics különtségét, nem alkalmazkodását, testi és ruházati gondozatlanságát, paraszti modortalanságát (melyet egész életén át megtartott), valóban igen kíválonak kell tartanunk azt a magyar úri családot, mely még őt is bevette a családi körbe és magával egyenrangúként kezelte. S hogy ez mennyire nem volt akkor kivétel, mutatja a talán nem annyira parasztos, de még Tánicsicsnál is fölényesebb és hányavetibb Bacsányi esete a báró Orczy családban, vagy például báró Eötvösnél a gyerek előtt egyenesen az apját s nagyapját gazemberező, szintén különc, fölényes és nem alkalmazkodó protestáns nevelő stb.

Jellemző azonban Tánicsicsra, hogy ahogyan nem bírta ki az uraságnál, a szabónál, a takácsnál, a tanítói pályán, a Greguska jurátusnál, épp úgy „valami csekélység miatt összekülönbözött” a jó Szalmási úrral is és visszaköltözött Pestre. Tehát még kommunista életrajza szerint is ebben is Tánicsics, nem pedig az úr volt a hibás.

De azért sok ügyesség, életrealitás is volt Tánicsicsban (ebben is egyezik a későbbi kommunistákkal). „Magyar és német beszélgetések” címen ugyanis olyan könyvet írt, mely abban az időben, mikor városaink még majdnem teljesen németek voltak, de mikor a magyar nyelv tudása is már mind szükségesebbé vált, nagy hézagot pótol. Ezért Heckenast könyvkiadó igen sokat fizetett érte a szerzőnek, s a kis mű olyan ismertté vált, hogy még József nádor gyermekei is abból tanultak magyarul. Azonban éppen József nádor volt az, aki a művecskét hamarosan elkoboztatta.

Barát Endre szerint azért, mert a némettel szemben erősen dicsőítette a magyar nyelvet. Látható azonban Barát e megjegyzéséből, mennyire nem ismeri ezt a kort és József nádort. Emiatt akkor se József nádor, se senki más nem haragudott volna, annál kevésbé koboztattak volna el emiatt egy művet. Az oka az volt, hogy a mű forradalmi szellemben volt írva, a kor szellemének megfelelően túlfűtött volt, túlzott, gyűlöletre izgatott a németül beszélők ellen s ezért tartották veszélyesnek.

Tánicsicsnak annyira nem lehetett panasa az akkori úri társadalomra, hogy nemcsak Bathyány hercegtől kapott százforintos ösztöndíjat, hanem egy korán elhalt dúsgazdag nemesasszony, Beniczkyne Sissányi Eufémia, egyenesen 5.000 forintot (tehát óriási összeget) hagyott rá végrendeletében. Igaz, hogy az örökösök ezen összeg nagy részét elperelték tőle, de 1.500 forintot így is kézhez kapott belőle. Ez azonban éppúgy szinte észrevétlenül úszott el Tánicsics kezén, mint a herceg száz forintja, pedig hát ekkor nem volt kolerajárvány.

Az akkori társadalom annyira megértő volt a szegények és a költők iránt, akikről ők is épp úgy elhitték, hogy éheznek és hogy természetesen ártatlanul éheznek, mint ahogyan Tánicsics gyerekkorában elhitte, épp úgy lelkesedtek a nemzeti nyelvért és gyűlölték a cenzúrát (hogyne lelkesedtek és hogyne gyűlölték volna, mikor ezeknek a költőknek és íróknak a műveit nem a nép olvasta, hanem az urak), hogy ez a dúsgazdag Sissányi Femi, mint láthatjuk, még a halálos ágyán is Tánicsics egyik kis művének hatása alatt állt.

Táncsics az akkori úri világ azon hatóságaival is meg lehetett elégedve, akik üldözték és börtönbe zárták. Jellemző azonban, hogy ezeknek az akkori forradalmároknak is milyen kémszervezete volt s megszervezettségük és egymás iránti támogatásuk is mennyire azonos volt a mai kommunistákéval. Táncsicsot egyszer – természetesen még 48 előtt – Kossuth magához hívatta, közölte vele, hogy megfigyelés alatt áll, letartóztatása várható s ezért számára menedékhelyről gondoskodott. Pedig nem ismerte Kossuthot s addig még sose találkozott vele. Fiath István fiatal földbirtokos Fehér megyei birtokán kapott menedéket, de hamarosan onnan is tovább kellett mennie, mert ott is nyomára jött a rendőrség.

Erre Batthyány Kázmérnak, a 48-as főúrnak, akiről említettük már, hogy a német kommunistákkal is bizalmas összeköttetésben volt, horvátországi (bródi) birtokára ment álnéven, miután előbb a 48-ban később olyan hírhedté vált Madarász Józsefnél is próbált biztonságos helyet találni, de hiába. Táncsicsot Bródban is hamarosan letartóztatták. De még Táncsicsnak állt feljebb. Mivel Károlyi főszolgabíró „kendnek” szólította, ő is visszakendezte: „Kend most híressé tette a nevét, főbíró uram – mondta neki –, segédkezett Táncsics elfogásában. Mondhatom, nagy dicsősége lesz belőle az unokáknak.”

Csak ebben állt tehát ezeknek a „hazafiaknak” és forradalmároknak az „önzetlensége”. Olyan gögösek voltak, hogy azt hitték, hogy annyira felette állnak ők egy főszolgabírónak, hogy az azzal lesz híres emberré, hogy őket elfogta. Valóban igaza is lett, de csak azért, mert kommunizmus lett (melynek a gögös és bec sületes Táncsics lett volna a legnagyobb ellensége, ha megérte volna). Enélkül a kutya se beszélne már nálunk Táncsicsról. Petőfiről igen, de nem Táncsicsról. A főbíró azonban ezt is szótlánul eltúrte Táncsicstól. Jellemző azonban, hogy Táncsics a főbíró bánásmódjával még sincs megelégedve, mert őt parasztszekerre ültették, míg a főbíró hintón robogott mellette, illetve előtte. Hej, de meg lettek volna elégedve jó száz évvel később a kommunizmus úri foglyai, ha nekik se lehetett volna letartóztatóik és őreik ellen ennél nagyobb panaszuk!

Táncsicsot soha nem éhezették börtönében és soha egy újjal se nyúlt hozzá senki. Nem is gorombáskodtak vele. Említettük, hogy a kommunista fogolytartók nemcsak tegezték még pap foglyaikat is, sőt még Pétery váci püspököt is (pedig le se tartóztatták hivatalosan), hanem egyenesen milyen perverz, meggyalázó szóval illették őket, hogy a mindennapos pofozásokról, rúgásokról és kínzásokról ne is beszéljünk.

Bericzei Károly főszolgabíró nemcsak bosszút nem állt Táncsicson a visszakendezésért és fölényeskedésért, hanem már Zágrábban sajnálkozva szólt hozzá: „Kend ugyancsak megjárta. Benne van a bajban.” S mikor Táncsics sértő közönnyel azt felelte neki, hogy „majd kikerülök belőle”, még folytatta: „Sajnálom kendet, de minek ártja magát bele olyan dolgokba, melyekhez nincs köze.” Táncsics erre azt feleli, hogy kinek lenne köze a nép sorsához, ha neki, a nép fiának nem? De miért nem törődik vele a főbíró úr? Akkor nem kellene neki törődnie vele helyette.

A főbíró erre nem szólt semmit s ebből Táncsics természetesen azt következtette, hogy azért nem szólt, mert neki van igaza. Pedig dehogy. A népek Táncsics korában egy cseppet se volt rosszabb dolga, mint például a kommunizmus alatt, de annál feltétlenül jobb, mint forradalmak idején és azon háborúk alatt, melyeket a forradalmak okoztak és okoznak. Szolgátságban se lehetett akkor a nép és önérzete se lehetett elnyomva, ha a nép fia úgy viselkedett, mint Táncsics Greguskával, Szalmásiékkal vagy Bacsányi Orczyékkal. Még az a bánásmód is, melyet Táncsics, mint az úri társadalom foglya tapasztalt, ugyancsak bizonyítja ezt.

Károlyi főbíró után ugyanis jött Kossalkó, királyi ügyész, aki „udvariasan köszönt” s még be is mutatkozott a paraszti fogolynak. (Barát, 68. o.) Táncsics a kir. ügyésznek azt mondta, hogy „én mindig csak azt tettem és azt fogom tenni, amit keblem istene sugall.” Ezeknek a 48-asoknak tehát külön istenük volt, aki (vagy talán inkább: amely) keblükben lakott. Azaz az önfejlőség volt az istenük, még akkor is, ha az ítélőképességük olyan gyenge volt, mint Táncsicsé. Mi lenne az országból és a társadalomból, ha minden ilyen vélt titánnak

szabad kezét engednének? Ha hagynák, hogy ki-ki „keble istenére” hallgathasson s olyan nagy hangon hagynák nekik látítani a tömegeket, mint ahogyan az effajta emberek szokták?

Zágrárból hat gránátos egy hadnagy parancsnoksága alatt szállította a foglyot Pestre. Láttuk már, hogy a kir. ügyész, akit a Habsburg- király nevezett ki, jobb lelkű és udvariasabb volt Táncsicshoz, mint az a főbíró, akit a megye, tehát a magyar nemesek emeltek tisztségébe. Most, hogy egyenesen a császári hadsereg, sőt az osztrák gránátosok felügyelete alá került Táncsics, még jobb lett iránta a bánásmód, mint eddig, sőt olyan jó, hogy egyenesen elhűlünk tőle.

A hadnagy ugyan tudtára adta, hogy „parancsot kaptam, hogy szökési kísérlet esetén Önt azonnal agyonlövöessem” (tehát ez már nem kendezte Táncsicsot), de „különben nem volt rosszindulatú fiatalember”. Útközben Táncsics „már kissé össze is barátkozott a kellemes fiatal katonatiszttel”, aki többek közt ezt is mondta neki: „Úgy tudom, hogy Önt politikai okból fogták el, s ezért, ha szökése esetén kénytelen is volnék Önt lepuffantani, engedje meg, hogy legmélyebb tiszteletemről biztosítsam.”

Szinte hihetetlen, de maga Táncsics állítja, hogy ez a csász. és kir. hadnagy (akinek egyébként Kisczelli László volt a neve) már nem is szekéren, hanem „féderes hintón” vitette.

„Sűrűn tartottak pihenőt, s ilyenkor a hadnagy bőségesen gondoskodott az ennivalóról.” Táncsics félt, hogy Ausztriába szállítják s idegen bírók elé állítják, de ez a félelme is alaptalannak bizonyult. Pihenések alkalmával a hadnagy biztatta, hogy „csak egyék, igyék, amennyit kíván. Ne sajnálja a kormányzat pénzét. Elmondotta, hogy el van látva bőségesen költeni való bankókkal”.

Ej, ha a kommunista örök is ilyesmiket mondogattak volna „reakciós” foglyaiknak!

A pesti Károly-kaszárnyába vitték, ahol a parancsnok helytelenítette, hogy nem bilincsen szállították. A hadseregben uralkodó demokratikus szellemre vall, hogy a fiatal hadnagy egyszerűen kijelentette az ezredesnek, hogy ezt a saját felelősségére csinálta. Az ezredes azonnal megvasaltatta, a hadnagy azonban még odasúgta neki, hogy értesíti majd a feleségét, mert lehet, hogy megengedik, hogy találkozhassanak. Ezt nem engedték ugyan meg, de a felesége által küldött, illetve hozott csomagot átadták neki.

Aztán átszállították a budai József-kaszárnyába. Itt nem börtönben, hanem szobában lakott, csak az ablak alsó része volt befalazva. A kommunista mű azonban megbotránkozik, hogy „még a dohányzás örömérő is le kellett mondania”. Bámulatlan cinizmusában eszébe se jut, hogy ugyanakkor, mikor ezt a Táncsicsról szóló könyvet kiadták, a kommunizmus politikai foglyainak nem hogy dohányozniuk nem lehetett, hanem olyan hosszú órákig tartó kihallgatásoknak voltak alávetve és olyan módon, hogy egy ilyen pap (Varga Remig) azt mondta, hogy a kivégzés helyére szívesebben ment volna, mint kihallgatásra. Ennyiben azonban érthető a megbotránkozás, hogy Táncsicsnak „még dohányzás se” volt megengedve, mert ebben az időben a Habsburgok alatt a politikai foglyoknak valóban még a dohányzás is többnyire meg volt engedve, sőt vágni lehetett a füstöt börtönükben (Földi János naplója).

Orvos azonban járt börtönében Táncsicshoz, „aki gyakran megvizsgálta”. „Nagyon szeretnek itt engem, hogy úgy vigyáznak reám” – írja Táncsics. Jellemző a helyzetre és a Habsburg-rendszer felebaráti szeretetére és demokratikus szellemére, hogy még „maga a térparancsnok is ellátogatott időnként a börtönbe”. „Különben nem volt éppen rosszindulatú ember s barátságosan viselkedett a nevezetes (?) fogollyal, akitől csak azért szeretett volna már szabadulni, mert túlságosan nagynak érezte a felelősséget” – írja a kommunista mű is. „Van valami kívánsága? – ez volt a megszokott kérdése.”

Táncsics végül olyan szemtelen lett már, hogy mikor a térparancsnok a kívánsága iránt érdeklődött, újságot kért. Az ilyenkor pajtáskodva felelt: „Nem tehetem. Hiszen tudja a szigorú utasítások... a kamarilla...” Szóval a térparancsnok valósággal cimborált vele. De volt is rá oka. Hiszen tudjuk, hogy Táncsicsot az utca hamarosan kiszabadította börtönéből. Mire azonban erre került a sor, arra Táncsics már olyan jóban volt a térparancsnokkal, hogy már

így szólította meg: „Parancsnok úr, mondjon hát valamit. Mi történik odakint?” S a parancsnok válaszolt s még azt is ő közölte vele, hogy Kossuthot Pest megye követévé választották.

48-ban, kiszabadulása után, Táncsicsot két kerületben is megválasztják képviselőnek: a siklósiban is és a békésiben is. Később pedig Orosházán. Jellemző, hogy mind a három kerület protestáns lakosságú. Táncsics egyébként annyira szimplex ember volt, hogy minden országgyűlési felszólalása neveltségbe fulladt. Ezért aztán később már nem is próbálkozott vele. Mikor választói ezt kifogásolták, azt felelte nekik, hogy ő csak bizalmas kis körben tud beszélni. Urak előtt és ünnepélyes külsőségek közepette nem.

Mihelyt győzött az eszme, melyért Táncsics harcolt, rögtön kisült, hogy nem is annyira jó az, mint ő naivságában és makacosságában gondolta. Ha józan ítélőképessége és önkritikája lett volna, ekkor már be kellett volna látnia, hogy ő csak elégedetlen, bakafántoskodó természet, romboló, destruktív lélek, de ha rá hallgatna az ország, sokkal rosszabbul menne minden, mint régebben.

48 szellemével és vezetőivel egyébként hamarosan annyira összekülönbözött, hogy „közel volt ahhoz, hogy a szabadság kormánya börtönbe küldje”. (Barát, 105. o.) „Még Kossuth is magához hívatta egyszer és kijelentette neki, hogy ha nem nézné régebbi érdemeit, az igazságszolgáltatás kezére adná.” „Eh, zárjanak csak be. Vagy kössenek föl. Nem is akarok élni közöttük! Ha ez a szabadság, akkor nekem nem kell!” – tört ki belőle.

„Eljött az idő, mikor Táncsicstól sikerült ellenségeinek megvonni a lapengedélyt” (a Munkások Újságja volt a lapja). Az új törvény szerint ugyanis kauciót kellett volna letennie, ötezer forintot. Olyan nagy összeg volt ez, hogy előteremtésére nem is gondolhatott. „Dacolni próbált, még megjelentetett egy számot, mire ötszáz forint bírsággal sújtották és a Munkások Újságját végleg betiltotta a rendőrminiszter.” Annak a rendszernek a minisztere, mely őt börtönéből kiszabadította. De nemcsak ő nem kellett a magyar népnek, hanem maga 48 sem. Mikor Világos után bujdosik, illetve gyalogosan és ismeretlenül Pest felé tart, se a színmagyar Tápióbicskén, se Nagykátán nem fogadja be, nem ad neki menedéket senki.

A makacs, fanatikus Táncsics azonban nem okul. Pestre feleségéhez érkeve tíz évig a föld alatt él, de éjszaka akkor is mindig ír, mégpedig még mindig Forradalmi Kátét. Érthető, hogy újra börtönbe kerül. Az ügyész halált kér fejére, de csak 15 évet kap. Azt is hamarosan leszállítják tízre. Azt is megengedték, hogy a börtönből eljárhasson a Sósfürdőbe reumája kezelésére és családját is beeresztették hozzá. Később még könyveit is bevihették hozzá s börtönében is és vakon is ír, de természetesen még most is és még így is forradalmi dolgokat.

Mivel szembaja miatt olvasni nem tudott, arra is engedélyt kap, hogy Eszter lánya bejárhasson hozzá a börtönbe és ott felolvasson neki. Többnyire Petőfit olvasta neki, tehát szintén forradalmi dolgokat. Mivel a kislány csengő hangja kihallatszott, tulajdonképpen az egész börtön hallgatta. Ilyen volt a Habsburgok büntetése.

Ugyanakkor ugyanott volt Rab Rózsa Sándor, a híres alföldi betyár is. Egyszer a börtön udvarán való séta közben odamegy Táncsicshoz:

„Azt mondják, hogy a kend lánya szokott délután-időben szavalni. Mondja mög a leánycának, hogy igön jól esik hallani a szavát. Úgy csöng belül a szó, mint a csöngettyű, akit a minisztránsok ráznak. Mert ilyent is hallgattam én valaha.”

Mikor Táncsics kislánya (nem az Eszter, aki a börtönben olvasott fel neki) haldoklott, Jókai (aki nemrég szintén politikai fogoly volt rövid ideig) elment Neuwirth tábornokhoz, hogy adjon Táncsicsnak engedélyt, hogy haldokló gyermekét utójára megláthassa. A tábornok azt válaszolta, hogy Táncsics vak és öreg bár, de még egyáltalán nem tört meg. Ha holnap kiszabadulna, holnap újra kezdene mindent. „Lázító, felforgató rebellis, de tiszteletreméltó egyéniség. Hát egy ilyen embert nem engedhetek kísértálni. Ha Bécsben megengedik, rendben van. Szívesen továbbítom a folyamodást.” Mivel azonban Jókai közölte, hogy erre már nincs idő, a tábornok ezt válaszolta: „Táncsics Mihály a saját felelősségére naponként egy-egy órára hazamehet. Természetesen erős kísérettel.” Tehát még ezt is megengedte neki a „zsarnoki önkény”.



A kiegyezés Táncsicsnak is visszaadta szabadságát. Utána még jó néhány évig élél. Már senki se törődik vele, cikkei még a Népszavának se kellenek már (Barát, 170. o.), de ő marad, aki volt, ír tovább rendületlenül. Ha nem kell már senkinek, akkor ír magának, mert meg van róla győződve, hogy az a helyes és jó, amit ő hirdet. Utolsó éveiben már házról házra jár és maga árulja iratait. Persze csak nélkülözve tud megélni belőlük.

Mindent meggyőződésből tett egész életében, soha meg nem alkudott, mindent önzetlennül tett, legalábbis a pénz, az anyagiak tekintetében önzetlennül. Mivel e világnak élt, mert hiszen a másokban alig hitt, természetes, hogy valójában mégse volt s nem is lehetett önzetlen, mert mindent hiúságból, büszkeségből, dicsőségvágyból tett. Nagyon szerette például használni ezt a kifejezést: „mi, írók”.

Az ő élete a legmeggyőzőbb példája annak, hogy csak a jóakarát, csak a meggyőződés még nem elég, sőt okosság, ítélőképesség, józan önkritika nélkül veszedelmes fanatizmus ez, melyet semmiképpen se szabad szabadjára engedni.

Pedig hogy Táncsics mennyire nem volt józan ítélőképességű ember, mutatja, hogy többek közt az is rögeszméje volt, hogy a magyar nyelv a legrégebbi nyelv a világon. Világos, hogy józan eszű ember erről még vitatkozni se kezd el s az ilyen „tudományos” művet el se olvassa. Ha igen, nem azért, hogy tanuljon belőle, hanem érdekességből, mulatságos időtöltésből, hogy nevetessen rajta. Táncsics azonban olyan ember volt, aki annál jobban bizonyított, minél jobban ellenkeztek vele, s akinek annál nagyobb lett a meggyőződése, minél jobban kinevették érte.

Ő csak azért is ezt a nyelvészeti művét tekintette fő művének, ennek szentelte utolsó éveit, ezen dolgozik rendületlenül, vaksága ellenére is. Maga is, családjá is nyomorog, de neki erre mégis van pénze. Megküldi Trefort miniszternek, kilincsel vele Toldi Ferencnél, eljuttatja Szarvas Gáborhoz, Gyulai Pálhoz, Ipolyi Arnoldhoz, Schlauch püspökhöz, Tisza Kálmánhoz. „Szenvedélyes igyekezettel, csökönös kitartással akar bebizonyítani valamit, amihez nem ért.” „Nem akarja belátni tévedését, magyaráz, vitázik, bizonygat.” (Barát)

De ha még olyan egyszerű tudományos kérdésben is, melyben még egy 16 éves diák is már biztos meggyőződést tud szerezni magának, ennyire fanatikusan makacs tud lenni valaki, képzelhetjük, mennyivel könnyebb tévesen makacsnak, fanatikusnak lenni olyan társadalmi kérdések megoldása tekintetében, melyben még okos és józan ítélőképességű emberek se látnak tisztán, mert hiszen megoldásukhoz ezer tényező figyelembe vételére van szükség és nagy élettapasztalatot, emberismeretet, tárgyilagosságot és elfogulatlanságot feltételez.

Ezért olyan veszedelmesek a makacs, fanatikus forradalmárok. Majdnem azt kell azonban mondanunk, hogy annál veszedelmesebbek és annál több bajt csinálhatnak, minél meggyőződésesebbek és minél önzetlenebbek. Annál makacsabbak és annál elbizakodottabbak, annál kevésbé felvilágosíthatók ugyanis. Láthatjuk például, hogy nálunk a XIX. században Táncsics személyében egy olyan ember érezte magát hivatottnak arra, hogy a magyar népet „felszabadítsa” és társadalmi berendezését újjal cserélje fel, akit még arról se lehetett meggyőzni sem miniszternek, sem püspöknek, sem szaktudósnak, hogy Ádám meg Éva nem magyarul beszéltek a paradicsomban. Hogy lehetett volna az ilyen embert valaha arról meggyőzni, hogy az ő társadalmi és hazafias eszméi nem helyesek és nem üdvösek?

Ő rosszaknak tartotta az urakat. Szívteleneknek, bosszúállóknak, kegyetleneknek, akiknek nem volt érzékük a szegénység szenvedései iránt. Természetesen csak azért, mert az akkori könyvekben ezt így olvasta ifjúkorában. Önmagát azonban jónak tartotta. Pedig hogy milyen világ lett volna akkor, ha ez a jó Táncsics lett volna hazánkban az úr, azt bizonyítja a debreceni kormány idején kiadott „Debreceni vásárfia. Kedveskedésül adja Táncsics Mihály. I-ső iskátula” című műve (melyen egyébként Jókai, Nyári Pál, Kazinczy Gábor és Pálffy János egyaránt gúnyolódtak). Azt írja, hogy „iskátulamba egy kis zsineget is tettem, mely meglehetősen erős, úgyhogy istrángnak is beillenek. Sokan nem kedvelik az ilyen vásárfiát... Azonban mindenesetre jó lesz a zsineget kéznél tartani, hogy olyannak gégején a hangot rögz-



tön el lehessen fojtani (pedig ugyanez a Tánicsics mennyire haragudott a hangot elfojtó cenzúrára, pedig az nem zsinéggel fojtotta el!), ki vagy az ellenséget üdvözi, vagy a honvédelmi bizottmány iránt valakit ellenállásra hí fel.” (Pedig hát láttuk, hogy ezek között lehetnek s voltak épp olyan önzetlen meggyőződéses emberek is, mint Tánicsics Mihály volt, csak ők nála kissé okosabbak is voltak.)

„Papurmorgó. (Ezt is tesz az „iskátulába”). Jó erős törkölypálinka ez. Egyszerre kell annak felhajtania, aki az árulót húzza fel az akasztófára, hogy szánakozás ne támadhasson szívében az ilyen iránt. Mert aki hazája iránt hűtlen, aki azt elárulja, ilyenek irányában szánakozással viseltetni bűn.”

Tánicsics a papoknak is nagy ellensége volt. De ő nem úgy tett, mint a protestánsok és a zsidók szoktak, akik legalább éppen azért, mert protestánsok vagy zsidók, legalább a katolikus papok ellenségei. Ő katolikus létére csak a katolikus papok ellensége volt. Nem is csoda, hiszen papokon mindenki ezeket érti. Hogy miért volt ellenségük, nem tudta megokolni. Pedig hát nagy okának kellett lennie, mert anyja, akit nagyon szeretett, nagyon vallásos volt. De mikor tízéves korában a pápai irgalmasok kórházában feküdt betegen, ott is „igen jól tartották”. „Nagypénteken a passióban is énekelt.” Azt nem tarthatjuk elegendő oknak a papok elleni ellenszenvére, hogy a teszéri plébános, noha a falunak csak a fele volt német, mégis németül tartotta a keresztyény oktatást.

„Tőlünk, írótól” legalább annyit joggal elvárhat mindenki, hogy ha látjuk, hogy az ácseszéri plébános inkább jár kedvében a faluja jobb módú s ezért inkább irányadó németjeinek, mint szegényebb magyarjainak, akkor legyen legalább annyi logikánk, hogy akkor csak az ácseszéri plébánosra haragudjunk, ne pedig az összes plébánosra, illetve valamennyi papra. Ezt Tánicsics Mihálytól annál inkább elvárhatnánk, mert hiszen éppen az ő korából nem egy bizonyítékot hoztunk fel már arra, hogy más plébánosok viszont a német nyelvet nyomták el falujukban, mégpedig sokkal igazságtalanabban, mint az ácseszéri plébános a magyar nyelvet. Például Balatoncsicsón az egész falu német eredetű volt, a plébános mégis csak magyarul prédikált nekik s ezt éppen az akkor legreakciósabb püspök (Zichy Domokos) támogatásával tette.

Erről miért nem tudott az állítólag annyira igazságszerető Tánicsics? Aztán miért nem vette észre a tót és szász lutheránus lelkészek effajta bűneit, melyek köztudomásúan sokkal nagyobbak, mint a katolikus plébánosok effajta, ugyancsak ritkán jelentkező bűnei. Hozzájuk hasonlítva tehát csakis a katolikus plébánosok erényeiről kellett volna tudnia magyar szempontból.

Tánicsics papgyűlöletének igazi oka csak az lehetett, hogy forradalmár és korának gyermeke volt. Minden forradalom egyházellenes, ezért Tánicsics kora, a XIX. század is az volt. A papgyűlöletet Tánicsics az olvasmányjaiból tanulta. Mivel kis szellemi kapacitása és félművelt volta miatt nem volt önálló véleménye, ő is mindenben úgy gondolkodott, ahogyan a könyvekben olvasta. Láttuk már, hogy az akkor divatos Voltaire volt az olvasmányja.

Épp ily önállótlanul, kritika nélkül fogadta el és szajkózta az akkori forradalmárok egyéb szólamaikat is.

„Az egyik ember a másik fölött elsőbbséggel nem bír.”

Igaz, mert hiszen mindnyájan egyformán születünk s mindnyájunknak egyformán meg kell halnia. De épp így nem is igaz, mert hiszen világos, hogy az okosabb embernek elsőbbséggel kell bírnia a tehetségtelebb felett és a becsületes és önzetlen embernek is a becstelen és önző felett. Az is igaz, hogy a munkás a mérnök irányítása alatt áll még a kommunista társadalomban is. Ott is elsőbbséggel bír tehát az egyik ember a másik felett. Mire való tehát az embereket félrevezetni, izgatni, olyannal kecsegtetni, ami el nem érhető?

„Ha van istenkáromlás, hát ez az, midőn mondjátok: a nép nem ért meg arra, hogy szabadságot adjatok neki.”

Ez bizony csak akkor istenkáromlás, ha a nép az isten. De ha ettől a kis istentelen túlzástól – mely 48-ra és Tánicsicsra vall – el is tekintünk, akkor is attól függ a dolog, hogy mekko-

ra és milyen szabadságot akarunk adni. Ha nem helyeslem azt a szabadságot, melyet a forradalmi izgatók egymást túlkiabálva ígérnek, és azt az izgató módot, ahogyan ígérik, abból még egyáltalán nem következik, hogy az okos és józan szabadságnak is ellene vagyok. Egyébként Táncsics épp így tett, mert hiszen előbb idéztük, hogy még ő is azt mondta, hogy ha azt kell szabadságon érteni, ami 48-ban valósult meg, akkor neki se kell a szabadság. De hát akkor miért izgatott a szabadságért egész életén át?

„Nincs bűn, mely a cenzúrával nagyságra mérközhetnék.”

Ez csak akkor lenne igaz, ha Táncsics írásai annyira okosan és helyesek lettek volna, amilyen okosat ember csak írhat s a cenzúra mégis betiltotta volna őket. Pedig hát láttuk, hogy Táncsics iratai csak olyan okosak se voltak, mint egy átlagemberé, s egyes műveiről még a kommunista propagandairat is azt mondja, hogy arról írt, amihez nem értett. Miért lett volna hát olyan égbekiáltó bűn, ha effajta művei megírását, illetve nyilvánosságra hozatalát megtiltották volna neki?

Látjuk, hogy Táncsicsnak még csak eszébe se jut, hogy ostobát, sőt gonoszat is lehet írni.

A gonosz eltiltása nemcsak nem bűn, hanem erény, sőt sokszor kötelesség. Csak azt kellene tehát eldönteni, mi az okos és mi a jó. Láttuk azonban, hogy ennek eldöntésére éppen Táncsics Mihály volt a legkevésbé alkalmas. Egyébként pedig a kommunizmus, a „szabadság leghaladottabb formája”, olyan fokban gyakorolta a cenzúrát, a minden bűnök Táncsics szerint legnagyobbikát, amilyen Táncsics korában nemcsak nem volt, hanem még álmában se gondolta senki, hogy lehetséges.

„Vallásnak, hitnek, lelkiismeretnek tökéletesen szabadnak kell lennie. Ezek sem papi, sem világi hatalom alá nem tartoznak. Minden ember csak magának tartozik számadással azért, mit, hogyan és miért hisz. Ehhez senkinek semmi köze. Ki lelkiismereti dologomba avatkozik, követelvén, hogy azt higgyem, amit ő, erőszakot követ el rajtam.”

Mindez csak akkor igaz, ha igaz vallás nincs, vagy legalábbis nem lehet tudni, hogy van-e és melyik az. Csak akkor beszélhetünk tehát úgy, mint Táncsics, ha már nem hiszünk, ha a vallást nem az értelem, hanem az érzelem körébe tartozónak tartjuk. Ellenben ha van igazság, annak kényszerítő ereje is van. Ezt az emberek magától értetődőnek tartják minden téren. Aki vallási téren nem tartja annak, az a vallás igazságáról nincsen meggyőződve. De ahogyan az, aki valamely fontos orvosi vagy természettudományos igazság birtokába jutott, azt türelmetlenül hirdeti, épp úgy nem lehet közönyös a különböző vallási hiedelmek iránt az se, akinek biztos vallási meggyőződése van.

Lám, a kommunisták milyen türelmetlenek voltak a vallási meggyőződéssel szemben csak azért, mert azt hitték, hogy téves, hogy nem igaz. Pedig hát ez a kommunista türelmetlenség sokkal nyomasztóbb és veszélyesebb, mint az Egyházé, mert a kommunizmusnak börtönei, pribékjei és hóhérai is voltak türelmetlensége gyakorlásához, s az állásokat és a megélhetési lehetőségeket is tetszése szerint osztogathatta aszerint, ki volt „klerikális beállítottságú” és ki nem, az Egyház ellenben csak erkölcsi hatalom lévén, türelmetlensége nem lehet gyakorlati, hanem csak elméleti síkon kénytelen megmaradni.

A múltban is csak azért volt az Egyház türelmetlensége gyakorlati is, mert az állam is hozzá hasonlóan gondolkodott. Jelenleg azonban már egy állam se támogatja e tekintetben az Egyházat. De hogy már Táncsics Mihály idejében is mennyire nem támogatta még a Habsburgok állama se, azt láttuk Hencsei nazarénizmusával kapcsolatban.

A félművelt, önálló gondolatokkal és véleménnyel nem rendelkező Táncsics azonban mindent elhitt, amit e tekintetben a külföldi vagy idegenből fordított művekben olvasott, s ezért mit sem tudott a svájci kálvinista kantonok hivatalos állami türelmetlenségéről a katolikusok és a nazarénusok iránt egyaránt. Viszont semmi érzéke se volt annak észrevezésére, hogy I. Ferenc és V. Ferdinánd „türelmetlen”, „reakciós” állama milyen békében hagyta a mi Hencseinket és nazarénusait.

Mivel ugyanis az Egyház a földön nemcsak az igazság, hanem a jóság képviselője is egyúttal, türelmetlensége inkább csak elméleti még akkor is, ha karhatalom áll rendelkezésére. Láttuk, hogy a valóságban még inkvizíciója is ilyen volt. Ellenben az erkölcsi tévely, mivel egyúttal mindig rosszaságot is jelent, mindig gyűlölettel is párosul, tehát még akkor is türelmetlen és gonosz a gyakorlatban, ha elméletben türelmet hirdet. (Láttuk, hogy Tánacsics egyenesen hóhérvételeket kínált a vásárfiában a tőle eltérő meggyőződésűeknek.)

„A király személyét szentnek, sérthetetlennek tartani hízelgés – írja Tánacsics –, mert számtalan példa bizonyítja, hogy a király éppen úgy sérthető s gyakran halálra is sértetett, mint akármely más ember.”

Megint Tánacsics értelmetlensége és félműveltsége. Senki se mondja s nem is mondta soha, hogy a királyok fizikailag nem sérthetők. Még csak azt se mondta soha senki, hogy bűneik nem lehetnek. Hiszen ezt még a pápáról se mondta soha még a katolikus Egyház se.

Itt egyedül csak arról van szó, hogy a Tánacsicsoknak és társaiknak szerényebbeknek kell lenniük, tekintélyt kell ismerniük, nem szabad mindent és mindenkit kíméletlenül bírálniuk, nem szabad egyedül csak magukat okosoknak tartaniuk. Ha ugyanis mindenki csak parancsol, de senki se engedelmeskedik; ha mindenki csak vezet, de vezetettetni senki se hagyja magát; ha mindenki irányít, de irányítani senki se hagyja magát; ha mindenki azt hiszi, hogy ő jobban tudná vezetni az államot és jobban tudna igazságot szolgáltatni, mint azok, akik erre állásuknál fogva hivatva vannak, mi lesz akkor a társadalomból?

Az események e tekintetben is hogyan megcáfolták Tánacsics olyan szépnek és igaznak látszó elméletét, illetve a nemzetközi felforgatóknak azt az elméletét, melyet Tánacsics is magáévá tett! A történelmi múlt egy királya se volt a gyakorlatban annyira szent, sérthetetlen, tévedhetetlen vagy bírálhatatlan, mint Sztálin, Hruscsov, Rákosi Mátyás vagy Kádár János, általában kivétel nélkül minden kommunista pártfunkcionárius addig, amíg pártfunkcionárius volt.

Bukásuk után maga a párt állapította meg róluk, hogy egyik baklövést a másik után csinálták, egyik törvényteleniséget a másik után követték el (például Rákosi), sőt hogy megalomániában szenvedő zsarnokok, sőt közönséges gyilkosok voltak (például Sztálinról), de addig, míg éltek, illetve míg hatalmon voltak, a szovjet könyvek, lapok, riportok, rádióadások milliárdnyi tömkelegében mutassanak csak egyet is, mely nem elítél, hanem csak szerényen kifogásolni, vagy akár csak egyetlen pontban is bírálni merészelték őket. Nem magasztalták-e egyenesen őket még azok is, akik haláluk vagy bukásuk után elítélőikévé váltak? S Tánacsics a királyok „sérthetlenségét” kifogásolja!

„Az az állapot, amely most van, rossz. El kell pusztítani. A rossz társadalmi berendezkedés leginkább a munkásságot kínozza. A fő hiba a társadalomban az, hogy kasztok vannak: munkások és herék. Az elavult társadalmi rendszer megszokása okozza, hogy hatalom, vallás és tőke összefognak a nép ellen, hogy azt minél jobban kizsákmányolhassák. Nem kell úgy maradni a társadalom berendezkedésének, ahogyan látjuk és ahogy a tiszteletére tanítottak bennünket; az elnyomottaknak tehát össze kell fogni s forradalmat kell csinálni.”

Látjuk tehát, hogy Tánacsics mennyire igazi kommunista volt és hogy a magyar 48 és a bolsevizmus között mennyivel nagyobb a rokonság, mint gondolnánk. De látjuk azt is, mennyire más lett a gyakorlat, mint amilyen az elmélet volt.

„A szocialisták meghagyják mindenkinek saját tulajdonául a közös munkából ráeső jövedelemrészt. A szocialisták azt mondják: nekünk nem célunk a vagyonosokat jó állapotukból lejjebb nyomni, szegényekké, proletárokká tenni, nyomorúságba süllyeszteni, hanem a proletárokat is följebb emelni. A gazdagok maradjanak ezután is gazdagok, de oly föltétel mellett, hogy a gazdagságban a szegények is részesüljenek.”

Ép az ellenkező történt. A hajdani gazdagok szegényekké, sőt megvetett, üldözött páriákká lettek. Milyen hátrány lett grófnak lenni s milyen átok kuláknak és kulákok ivadéknak! De viszont az új rendben a munkások is csak úgy tudtak megélni, ha nemcsak a férfi, hanem

a nő is keresett, míg az „elnyomás” és „kizsákmányolás” idején a munkás a munkájával egy-maga is el tudta tartani a családját, a tisztviselő feleségének pedig (még a tanítóénak és a leg-egyszerűbb tisztviselőének is) nemcsak nem kellett külön kenyeret keresnie, hanem még háztartási alkalmazottat is tarthatott a felesége mellé mindegyik, azaz férje még a házimunkák durvábbjából is megkímélhette. A Szovjetunióban azonban még harminc évi népboldogítás után is azt mondták a rendszerrel megelégedett munkások, hogy igaz, hogy most sincs jobb dolguk, mint előbb volt, de most legalább az uraknak sincs.

„Ettől fogva az adót (porciót) nemcsak a szegény munkásemberek, parasztok fizetik, hanem mindnyájan, kivétel nélkül, éspedig aszerint, ki mennyivel bír. Ha például eddig egy egészhelyes gazda fizetett tíz ezüstforintot harmincholdnyi telkéről, marhájáról és házáról, a százötven holdas nemesember pedig semmit se fizetett, most a törvény szerint a nemesember igazságos arányban fizet s természetesen ránk, volt jobbágyokra, egyenként igen kevés esik ugyanazon arányban. Ez világos, ennek így kell lennie.”

Ez világos? Kérdezzük meg ezeknek a jobbágyoknak az utódait, a mai kisgazdákat, mennyi adót fizettek ők akkor, mikor már a gazdagok nem voltak nemesek s így ők is fizettek adót, sőt mikor már a hajdani nemesek utódait egészen sehonnaiakká tették?

Táncsics annyira bizonyos volt emberiségboldogító eszméi tévedhetetlenségében, hogy hosszú élete minden szenvedése és csalódása ellenére is végig kitartott mellettük.

Hogy mennyire tévedett, azt még Rózsa Sándortól is megtanulhatta volna. Mikor a börtönben találkoztak, megkérdezte tőle, hogy „kihez van szerencséje” s meghallotta az országban mindenkitől ismert nevet: Rózsa Sándor, úgy megdöbbsent, hogy a betyár is észrevette rajta:

Csak nem fél kend? – mondta az erre neki. – Nem bántottam és még a magamfajta szegényt. Vagy olyan rossz hírömet hallotta?

Tehát Rózsa Sándor magát se tartotta rossznak. Sőt mint láthatjuk, nagyon is meg volt magával elégedve. Ha tehát a munkás, a jobbágy, a szegény ember is annyira meg volt magával elégedve Táncsics korában is és most is és csak a gazdagokat, csak az urakat, csak a tőkéseket tartotta rossznak, ennek nem lett volna szabad annyira bedölnie annak, aki csakugyan a bajokon akar segíteni.

Táncsics őszintén megmondotta Rózsa Sándornak, hogy bizony elég sok rosszat hallott már róla. „Úgy mondták, ha megvadult, hát...”, de erre elharapta a szót, mert nem akarta a betyárt megsérteni. De az tovább tudta magát menteni:

„Mögavadultam, mer vadítottak” – felelte.

„Kendet is felkötik?” – kérdezte aztán tőle. Mikor Táncsics azt felelte neki, hogy azt talán mégse. „Értöm – mondta neki a betyár –, életfogyásig. A nem jó. Akkó mán inkább a kötéll. S mit mívelt, hogy ide jutott? Eltett valakit, ugyi?”

Mikor Táncsics erre hallgatott:

„Ne szégyőjje. Virtus köll ahho. Bátor én mindig csak azok ellen mentem, akik nyúzták a népet.”

„Én is azok ellen mentem” – felelte erre Táncsics.

„Akkó rendben van. Kár, hogy bele vakut, mint a jó ló.”

Kisült tehát, hogy mindketten egyformán derék emberek voltak. Vajon melyiknek volt igaza? Hogy nem Rózsa Sándornak, arról őt legalább olyan nehéz lett volna meggyőzni, mint Táncsics Mihályt. Mind a ketten gyűlöltek és mind a ketten az urakat és a gazdagokat gyűlöltek. És mind a ketten csak azért, mert rossznak tartották őket, magukat pedig és a hozzájuk hasonló szegény embereket jóknak. Azt hitték, hogy mivel csak a gazdagokat, illetve hatalmon levőket gyűlöltek, gyűlöletük dicséretes és érdemszerző. Pedig éppen ezek gyűlölete a legveszedelmesebb, mert ebből lesznek a háborúk, azaz tömeggyilkosságok s az a tömeg, melyet legyilkolnak miattuk, megint csak szegény emberekből áll. A gyűlölet mindig nemtelen és gyűlölni mindig bűn és mindig szegény.

Mind a ketten, Táncsics is, Rózsa Sándor is, igen okos és igen jó embereknek tartották magukat, s arról, hogy nem azok, senki emberfia meg nem tudta volna őket győzni. Ez volt az egyedüli baj. Ez okozta 48-at és minden szenvedést. (Persze nem Táncsics miatt, hanem azért, mert 48 igazi okozói is e tekintetben ugyanolyan emberek voltak, mint Táncsics vagy Rózsa Sándor.) És ez okozott minden forradalmat s így minden szenvedést, amelyet a társadalmi válságok eddig okoztak és fognak még ezután okozni. De ez okozott minden háborút is és minden szenvedést, amit a háborúk eddig az emberiségnek okoztak és fognak még ezután okozni.

Panacea: Gnóthi szeauton (ismerd meg magadat). Legyen önkritikád. Nem tartsd csak magadat okosnak. Nem tartsd csak magadat jónak. Ne légy túl okos. Ne akarj mindenáron te kormányozni. Tanulj meg engedelmeskedni, szerénynek, megelégedettnek lenni. Ne feledd, hogy másokban a hibát észrevenni a tucatember is tudja és elsősorban az tudja. A hibát önmagában keresni és megtalálni ellenben a nagy lelkek sajátja. Rózsa Sándor nem volt nagy lélek. De Táncsics Mihály se volt az. Ha egyébként még oly önzetlen és még oly jóakarátú is volt.





# Kossuth Lajos (1802-1894)

## Kossuth családja és egyénisége

Kossuth 48-nak kétségkívül legnevezetesebb alakja. Láttuk, hogy Pálffy János szerint 48-at ő egymaga csinálta. Azt mondhatnánk tehát, hogy Kossuth és 48 úgyszólván ugyanaz. De azt is meg kell állapítanunk, hogy ezeréves történelmünkben aligha volt még magyar ember, aki annyira szeretett lett volna, akit annyit magasztaltak és ünnepeltek volna, mint őt, akiért annyira rajongtak volna, mint érte. Kétségtelen, hogy ő a legnépszerűbb magyar ember. Nem versenyezhet vele se Árpád, se Szent István, se Hunyadi János, se Mátyás király, se Zrínyi, se Rákóczi. Nem volt még magyar ember s talán nem is lesz többet, akinek annyi szobra állt volna e hazában, mint neki, és akinek nevét annyi utca és tér – s mindig a legnagyobb utcák és legfontosabb terek – viselte volna, mint az övét. Még Esztergom legnagyobb utcája is az ő nevét viseli (az ősi és szép Buda utca nevet hagyták el a kedvéért) s ezt a nevet természetesen nem vette el tőle a „népi demokrácia” se, mert ő kommunista körökben is épp oly népszerű és elismert, mint hazafias körökben. (Gondolkodóba eshetnének miatta a „hazafias” körök.)

E sorok írója is Kossuth Lajos utcában született, s noha az ország legkatolikusabb megyéje volt a szülőhazája, jól emlékszik rá, hogy az ő gyerekkorában még Kossuth ellen nyilatkozni vagy akár őt csak bírálni is olyan képtelenség vagy örültség lett volna, hogy máshol, mint legfeljebb elmegyógyintézetben vagy esetlen fegyházban, a gonosztevők között, senki se tudta volna elképzelni. Aki ilyesmit megkockáztatott volna, csak a morális és tisztességes emberek társadalmából való végleges kizárás következményével tehetne volna, ha ugyan ép-ségben vagy életben megérte volna azt a merényletet. Esztergomban annak idején le is rombolták egy ember házát, aki Kossuth ellen nyilatkozott.

Igen nagy szégyen népünkre, hogy ezeréves történelméből és annyi nagy fia közül éppen Kossuth Lajos volt az, aki ilyen nagy népszerűsége tudott jutni. Szégyen ránk mind értelmi, mind erkölcsi szempontból. Még a legjobb esetben is végtelen naivság jele. De így egy cseppet se kell csodálkoznunk, hogy az ezeréves Magyarország nem sokkal azután, hogy Kossuth Lajos lett legnagyobb nemzeti hősevé, trianoni országronccsa süllyedt, utána pedig még nagyobb nemzeti megalázások szenvedő alanyává vált.

A magyarságnak ez a nemzet szemében tüneményesen nagygyá vált embere nem az ország zömét tevő katolicizmus, nem is a számban és súlyban a katolicizmus után következő és magyar szempontból jelentős kálvinizmus köréből származott, hanem az ország lakosságának mindössze hét, a csonkaországban pedig még ennél is kevesebbet tevő lutheránusság tagja volt; azé a lutheránusságé, melynek egyébként is kis számú követői nagy többségükben idegen vérűek, sőt még idegen ajkúak is: németek és tótok.

Kis számban vannak magyar vérű lutheránusok is (a Kemenesalján s a Rábaközben), de Kossuth nem ezek közül való, hanem apja (Kossuth László) révén tót, anyja (Tyringi Weber Karolina) révén a német (szepesi szász) lutheránusokból. A Kossuthok felvidéki (Túróc megyei) tót kurtanemesi család, ilyenek igen nagy számmal vannak (Reviczkyek, Jeszenszkyek, Malatinszkyak, Zathureczkyek, Barossok stb.) s nemességük többnyire ősi, még az Árpádok korába visszanyúló, de a magyar néphez vagy semmi, vagy kevés közük van.

A Kossuth-családnak egyébként szép magyar nemesi előneve van: udvari és kosuti vagy kosutfalvai. A család egyik ága katolikus, de ez már régebben elszármazott fatornyos hazájából. Érdekes, hogy éppen arra a vidékre, amelyen a mi Kossuthunk is született. Ez az ág birtokos-nemes család. Kossuth Lajos apja azonban a tót Felvidékről Zemplén megyébe származó vagyontalan tisztviselőember volt. Pálffy János Kossuth Lajost „proletáriusnak”

nevezi. (Akkor még nemcsak a gyári munkást, hanem a vagyontalan értelmiségi és nemes embert is proletáriusnak nevezték.)

Kossuth Lajosról nem mondhatjuk azonban, hogy nem volt magyar származású, mert magyar beütések apja ősei között is vannak s német származású és nevű anyjának is magyar nevű volt az anyja. Kossuth vérsége tehát nem volt olyan tisztán idegen, mint Petőfié és sok más 48-as szereplőé és vértanúé. Anyja azokból a Weberekből való, akiknek egyikét Carafa Eperjesen kivégeztette s akikről már megállapítottuk, hogy nem a magyarság, hanem a protestantizmus vértanúi voltak. Még a protestantizmuséi is csak akkor, ha a protestantizmust a mindenkori forradalommal és azzal a féktelen egyházugyűlölettel azonosítjuk, mely még a törökkel is minden lelkiismeret-furdalás nélkül kész volt szövetekezni, csak hogy az átkozott Rómának árthasson.

Annyiban is magyar Kossuth Lajos, hogy már magyar vidéken is született (a hegyaljai s katolikus Monokon), magyar környezetben is nevelkedett, magyarok voltak a játszótársai és magyar iskolába is járt: a sátoraljai piaristákhoz. Bár az erős lutheránus felekezetiesség következményeként (mint ezt Petőfi életében is oly feltűnően tapasztaljuk) járt iskolába Eperjesen, tehát idegen környezetben is.

Mikor még csak diák volt, a közvélemény terrorja természetesen még nem akadályozta vele kapcsolatban az igazság kimondását. Ezért ekkor még tanára, látva különleges képességeit, de látva kétes jellemét s nem éppen előnyös lelki alkatát is, nem azt jövendölte róla, hogy „nagy ember” vagy „nagy hazafi”, annál kevésbé, hogy „nemzeti hős” lesz, hanem csak azt, hogy „országháborító” (Révai-lexikon). Jellemző beteges gögijére és arra, hogy mennyire rabja volt szenvedélyeinek, hogy piarista diák korában öngyilkos akart lenni (a vízbe akarta magát ölni), mert egyszer tanára – bizonyára nem érdemtelenül – megszegényítette.

Sajátságos és nem ok nélküli jelenség, hogy éppen a mesterségesen égis magasztalt és népszerűségben minden képzeletet felülmúló Kossuthnak még most sincs érdemes, kimerítő életrajza. Pedig még Bekes Gáspárnak és Egressy Gábornak is van, mégpedig ez utóbbinak több mint ezer oldalas.

Hogy Kossuth kimerítő életrajzának megírására még senki se vállalkozott vagy ha igen, szándékával hamarosan felhagyott, mert művét vagy nem tudta, vagy nem akarta befejezni, annak tulajdonítom, hogy egy alapos életrajznak szükségképpen olyannak kellett volna lennie, amely a Kossuthot dédelgető közvéleményt nemcsak ki nem elégítette, hanem egyenesen megbotráncoltatta volna, a szerzőre pedig életpályája kettétörésével vagy erkölcsi halálával lett volna egyértelmű. Természetes, hogy ilyen „jutalomért” senki se vállalkozik egy szinte egy egész élet munkáját kívánó feladatra. Egy alapos és tudományos színvonalú életrajzban ugyanis nem lehet csak hazafias szólamokat pufogtatni, hanem mindenben a kútfőket, okmányokat kell beszéltetni, minden állítást bizonyítani s abban nem lehet fontos dolgokat elhallgatni.

## Kossuth ifjúkora

Hogy Kossuth ifjúsága sötét és szégyenletes, az minden kétséget kizáróan eldöntött dolog. Hogy sikkasztott, azt még a tisztán az ő tömjénezése céljából írt kis életrajzai is elismerik. Csak részint egy kis mellékmondatban intézik el (ezen életrajzok szűk kerete miatt ez nem is feltűnő), részint kimagyarázni próbálják s úgy állítják be, mint a tapasztalatlan ifjú múltó elsiklását, melyet ő maga is megbánt s ezért a férfi Kossuthra nem vethet árnyat. Egyébként még szentek is vannak, akiknek ifjúkora bűnös volt. A Révai-lexikon ezt írja erre vonatkozóan:

„Ifjúságának némely könnyelmű ténye, amelyek azonban nem vetettek jellemére foltot, erre a korszakra esik, s ő maga is évek múlva nyíltan megvallotta, hogy még most is borzalom fut végig idegein, ha meggondolja, minő örvény szélén állt, de másként önérzettel hivatkozott arra, hogy a válság óráit szerencsésen leküzdötte, és hogy ebben a szerencsétlen időszakban is mindig barátja volt az igazságnak.”

E kimagyarázásra csak azt jegyzem meg, hogy az a korszak, melyet itt életre hoz az emleget, nem Kossuth gyermek-, nem is diákkorát jelenti (ezt a lexikon se mondja), hanem fiatal férfikorát. Már ügyvéd, tehát önálló volt ekkor.

Hogy Kossuth e régebbi bűneit maga is „nyíltan megvallotta”, szintén közel se jelent olyan jót, mint idézett méltatása feltünteteti, hiszen bűnei annyira köztudomásúak, annyira „nyíltak” s még a sajtóban is tárgyaltak voltak, hogy igazán nem tekinthető Kossuth részéről külön érdemnek, hogy neki is nyíltan kellett velük a nyilvánosság előtt foglalkoznia.

Az a „borzalom”, mely a későbbi Kossuth idegein állítólag végigfutott, mikor e megtévelyedéseire gondolt, az se hatja meg s kelti iránta megértő részvétre azt, aki tudja, hogy Kossuth mint tömegpszichológus és mint színész volt egész életén át a legnagyobb, és ha a szépséghiba már megtörtént és nyilvánossá is lett, mindkét szempontból az volt az egyedüli okos álláspont, hogy úgy tegyen, mintha az, ami már – sajnos – megtörtént, neki okozna a legnagyobb fájdalmat, sőt „borzalmat”. (A színész mindig túloz!)

Arra a mentségére pedig, ami már egyenesen dicsekvéssé fajul, hogy Kossuth azért még élete e dicstelen szakában is „mindig barátja volt az igazságnak”, meg kell jegyeznünk, hogy bajosan felelhet meg az igazságnak, mert hiszen Kossuth az igazságnak még élete legdicsebb szakában is annyira ellenlábas volt, hogy éppen ez jellemének fő fogyatékossága, alaphibája.

Említettük, hogy helytelenek, sőt nemzetünkre nagy szégyennek tartjuk, hogy minden fia közül éppen Kossuthot találta a legnagyobbnak és éppen ő tudta a legjobban megnyerni rokonszenvét. Ezen állításunk nem azt jelenti, hogy Kossuthot tehetségben és vele született adottságaiban nem tartjuk a magyar nemzet ezeréves történelmében is az egyik legnagyobbnak. Voltak Kossuthnak olyan kiválóságai, melyben egész történelmünkben alig akad párja, így elsősorban szónoki és agitatori képességben.

Szellemóriás volt bámulatosan tevékeny aggyal, szinte elpusztíthatatlan munkabírással, soha le nem győzhető optimizmussal, állandó szellemi frissességgel, bámulatos munkakedvvel, állandó derülátással, szép, megnyerő külsővel, melyet a választékos öltözék is emelt; erős, egészséges, férfias testtel, gyönyörű hanggal, mely úgy bongott, mint az orgona; a „captatio benevolentiae”-nak [a hallgatóság megnyerésének], a szónoki siker legnagyobb titkának bámulatos ismeretével és készségével. Kossuth feltűnően tudott maga iránt rokonszenvet, lelkesedést ébreszteni, vagy ha kellett, részvétet kelteni az emberekben, s így őket a maga embereivé tenni.

Mindezeknek a lényege azonban az, hogy Kossuth elsősorban nagyszerű színész volt. Hogy éppen ezzel a tulajdonsággal lehetett nálunk a haza legnagyobb és legszeretettebb emberévé lenni, ezt tartom szomorúnak és szégyenletesnek ránk nézve. Igaz, Kossuth emellett igen képzett, művelt, olvasott ember is volt, jó író is és a tollnak, a stílusnak is nagy művésze, nemcsak a szónak, de se nagy politikus, se nagy diplomata, se nagy gondolkodó, se nagy emberismerő nem volt (ennek éppen az ellenkezője), jellemről, következetességről, önzetlenségről, egyenességről és – amivel éppen most hallottuk dicsémi – igazságszeretetről nem is szólva. Kossuthban tehát a látzat, a külsőség volt ragyogó s a mi népünknek ez tetszett. Ez bővölte el annyira s emiatt tette fel és teszi fel róla a belső, a jellem, az erkölcsi kiválóságnak is a legnagyobb fokát.

Még 1849-ben jelent meg Pozsonyban és Bécsben magyar és német nyelven névtelenül „Adalék az 1848/49. évi magyar forradalomhoz (Magyarország orvmadara, Kossuth Lajos) előízletül egy terjedelmes munkából” című füzet, melyet Donori Thewrewk Józsefnek tulajdonítanak. (Kár, hogy az ígért „terjedelmes munka” sose jelent meg.)

A füzet szerzőjén látszik, hogy művelt, komoly író, de viszont Kossuth iránt oly feneketlen megvetést és gyűlöletet árul el, hogy emiatt elfogulatlan történetíró nem fogadhatja el kétségtelen igazságnak minden adatát. Például ilyeneket ír: „A magyar évkönyvek számos lapját a növeletlenség vagy rossz növelés szülte több szörnyeteg undokítja. Ott látjuk Vatha, Dózsa, Gubec Máté, Hóra utálatos neveit. És most a szörnyek szörnye, Kossuth Lajos játssza a gázságban a főszerepet, magát a honi történetekben megörökítendő.”

Aztán: „Kossuth Lajos, a magyar haza és emberiség átka, csapása, ostorául szeptember 18-án 1802 Liskán Zemplén vármegyében született.”

Vagy: „Kossuth Lajos, a gyöngye, beteges testalkatú, mint a mérges gomba, hamar nőtt és magában növelte ama förtelmes jövőt, melyben anyját és néjjét a tolvajlásban, nemzójét az ügyvédi csalfaságban és minden egykorúit a gonoszságban túlhaladta.”

Mindez bizony nem olyan hang, mely a szerző tárgyilagossága iránt bizalomra hangolhatna. Mivel azonban látni fogjuk, hogy sok adata jólétesültségét mutatja, arra is kell gondolnunk, hogy hátha csak azért ilyen lesújtó az író véleménye, mert meg volt rá az elegendő oka! Látni fogjuk azt is, hogy Kossuth Donori Thewrewk Józseffel szemben valóban jellemtelenséget követett el s ez okmányilag is bizonyítható. Ugyanez azt is bizonyítja, hogy ő Kossuthal személyes összeköttetésben volt, tehát közelebbről volt alkalma megismerni.

Thewrewk Kossuth apjáról azt írja, hogy „rosszmájú, facsaros bélű, furfangos ügyvéd vala”, az anyját pedig a képzelhető legellenszenvesebb nőszemélynek festi. Azt írja, hogy mikor mint özvegy, Sátoraljaújhelyen „tengődött”, egy ott lakó gazdag „földesasszony” őt is meghívta vendégének. Miután itt jól evett és ivott, rosszullete miatt hirtelen haza akart menni.

A jólétkü háziasszony azonban félt, hogy baja történhet az úton. Ezért felajánlja neki, hogy nála feküdjék le, s mikor Kossuth Lászlóné ez ellen nagyon szabadkozott, ezt részéről szerénységre magyarázta és erre szinte rákényszerítette. Szobalányával vetkeztette le s ekkor kiűnt, hogy a harisnyája tele volt az asztalról elcsent ezüst kávé- és evőkanalakkal. Ezeket akarta biztonságba helyezni hirtelen „rosszulletével”.

Nem mondjuk, hogy ezt az esetet így, ahogyan Thewrewk elmondja, feltétlenül el is hisszük, hiszen a szerző még a megkárosított úrnő nevét se mondja meg. Még kevésbé vagyunk azonban abban a helyzetben, hogy azt mondhatnánk, hogy nem hisszük el, mert szinte képtelenség, hogy ilyen esetet a légből lehessen kapni. Az úrnő nevének elhallgatására éppen elég ok lehetett az, hogy ő az esetet csak bizalmasan mondhatta el Thewrewknek.

Annyi Kossuthnéről más forrásból származó adatok alapján is kétségtelen, hogy a fiát szinte imádta s tőle szinte istenített nagy tehetségeinek érvényesülését a legkörmönfontabban s minden lehetséges, egyenes és nem egyenes úton előmozdítani törekedett. Ebben az irányban, de a maga anyagi előnyei érdekében is a befolyásos emberek előtt siránkozni volt szokása.

Erre más forrásból is van bizonyítékunk. Például láttuk, hogy Kossuth szégyennek tartotta magát, hogy börtönbe kerülésekor elvbarátai szülei és testvérei számára, akiket állítólag ő tartott el, gyűjtést rendeztek. Kossuth szerint tehát erre az ő hozzátartozói nem voltak rászorulva. Láttuk azonban azt is, hogy anyja mégis egyenesen maga fordult anyagi segítségért Wesselényihez. Bár Kossuthnak a gyűjtés elleni tiltakozását nem vehetjük valami komolyan, hiszen neki lényege volt a hamis látszathoz való ragaszkodás és a színészkedés, de ha a szülei csakugyan rászorultak volna az azonnali segílyre, akkor mégis lehetetlen, hogy a gyűjtést kifogásolta volna. Anyja tehát ok nélkül, haszonlesésből fordult Wesselényihez támogatásért.

Még meglepőbb, amit Thewrewk Kossuth egyik nővéréről ír. „Nézd meg az anyját és úgy vedd el a leányát, oly igazságot rejtő példabeszéd, mely soha csalmi nem szokott. Zemplén vármegye talpig emberséges főorvosa, Breznay, dacára annak, hogy maga is Sátoraljaújhelyt lakván az özvegy Kossuthnének minden csínját-bínját ismerhette volna, egyik leányát feleségül vevé és kénytelen vala a följebbi példaszó elhanyagolásából eredt utófájdalmakat busásan érezni. Neje, a tolvaj anyától született maszlagos néember, haláláig lopott és részegeskedett.”

Thewrewk tehát itt már nevet is említ. Megmondja, ki volt az, aki Kossuthnak ezt az elfajult, terhelt nővérét elvette. De más forrásból is megállapítható, hogy Kossuth egyik testvérét, éppen az anyja nevét viselő Karolinát, Breznay István vette el. Lehet, hogy Thewrewk gyűlöletében talán túloz, de lehetetlenség, hogy állításának a lényege igaz ne legyen.

Hogy Kossuthékat jól ismerte, azt az itt közölt adatokon kívül az is bizonyítja, hogy – mint majd látni fogjuk – Kossuth pénzt is kért és kapott tőle kölcsön. De egyébként is ennyire becsületbe vágó vádat ok nélkül mégse lehet valaki ellen emelni. Hogy Thewrewk óvatos

a vádemelésben, láthatjuk abból is, hogy Kossuth anyjára csak tolvajságot fog, de részlegesen nem említi róla, míg nővéréről még ezt is egész nyíltan hangsúlyozza. Thewrewk előadásából azt is egész jól láthatjuk, hogy ő Breznayt jól ismerte. Épp oly jól kellett tehát akkor ismernie a feleségét is.

„Kossuth Lajosról meggyőződve kell lennünk – olvashatjuk tovább Thewrewk leírásában –, hogy ő még mint porban játszó gyerkőce, az otthoni eleven példák által folyvást ingereltetve, szurkos kezű vala és minden elcsenhető tárgy, melyhez nyúlt, könnyen kezéhez ragadt. Innen magyarázhatni meg azt, hogy ő tanuló, patvarista [joggyakornok] meg jurátus korában pályatársait annyiszor meglopta, mennyi sárral küzd az utas ősszel Liszkán.”

Látjuk tehát, hogy azt, hogy Kossuth gyermekkorában is tolvaj volt (ami egyébként még legkisebb szégyene), Thewrewk inkább csak felteszi, de hogy legénykorában, sőt még férfikora elején is lopni szokott, azt biztos tudomásból állítja.

Azt írja, hogy mint eperjesi diák, „erkölcstelenségéről igenis híres vala”. Eperjesi pályafutása után „sápitó anyja rimányaira” özvegy gróf Törökné Magyarakázméros (a szerző tehát itt is pontos személyi és helyi adatokkal szolgál) fiai mellé nevelőül alkalmazta. Azonban „csakhamar oly iszonyatos dolgot követte el, hogy őt a szemes anya grófnő gyermekei mellől és udvarából rögtön eltávolítani kénytelenítették”.

Innen Kossuth újra Eperjese ment és Kardos (előbb Kordos) Sámuel, derék hites ügyvédnél (mint láthatjuk, Thewrewk itt is pontos adatokat közöl) patvarista lón. A „Der constitutionelle Hans Jörgel” című lap 16. évfolyama 23. füzetének 16. oldalán ez olvasható: „Im Jahr 1821 bis 1822 war Kossuth in Eperies als Säufer, Spieler, mit einem Wort als Wüstling bekannt (1820-1822-ig Kossuth Eperjesen mint iszákos és kártyás, egyszóval mint kéjenc volt ismert). Cimborái egyike, Berzeviczy Imre, kicsapongó életmódja miatt egyenesen megvakult.” (A megvakulás gyakori dolog nemi betegségek folyamán.) Thewrewk mindehhez saját tapasztalatából azt teszi még hozzá, hogy „az egyeneslelkű és szókimondó Kardos e két egykori patvaristáiról nemegyszer vallá, hogy ő azokhoz hasonló főkorhelyeket se nem látta, se nem hallott”.

Kossuth ezután „anyja csúszása-mászására” Horváth Tamás előadó-ülnök mellett, ki ekkor Zemplén vármegye főjegyzője, aztán másodalispánja volt (láthatjuk, hogy a szerző mennyire alaposan ismeri a helyzetet), Pesten a királyi törvényes tábla hites jegyzője lón. Az előadó-ülnök szánakozásból őt nem soká kiadójává tevő, ki mint ilyen – hála fejében (látni fogjuk majd, hogy a hálátlanság később is Kossuth egyik legcsúnyább tulajdonsága volt és maradt egész haláláig) –, mennyei béketűrő és áldott jóságú principális fizetését fölvévő és elkártyázá.

Mivel Kossuth e viselt dolgai nem szülőházájában, Zemplénben történtek (csak Magyarakázmér van ott, de Török grófné finomsága nem híresztelte el, hogy Kossuthot miért bocsátotta el fiai mellől, s így erről a környéken nem tudtak), viszont Kossuth életrevaló és behízeltő modorú fiatalember volt, szülőházája, Zemplén vármegye megválasztotta alügyészenek. E minőségében, mikor tisztviselőtársaival egyetemben egyszer az akkori zempléni főispán, galántai gróf Eszterházy József vendége volt, a szíves házigazda drága művészi aranyszelencéjéből kínálta vendégeit az akkor szokásos burnóttal s az értékes szelence kézzől kézre járt, a végén eltűnt. A gróf volt olyan úr, hogy eltűnt értékes szelencéjét vendégein nem kereste, úgyhogy a vendégek, vagy legalábbis azok nagyobb része a szelence eltűnését észre se vette. Hónapok múlva lett csak köztudomású a dolog, mégpedig úgy, hogy a vendégek egyike ezt a szelencét egy sátoraljújhelyi, nem valami jóhírű „menyecskénél” látta. Kíváncsian megkérdezte hát tőle, kitől kapta: „Kossuth Lajos úrfi ajándékozta nekem” – felelte.

Kossuth, mint Zemplén megye alügyésze, özvegy gróf Szapáryné, született Csáky grófnőnek, a tőketerebesi uradalom úrnőjének is uradalmi ügyésze lett. (Kardos Samu Wesselényi nagy vallási türelmének jelét látja abban, hogy jószágkormányzója nem református, hanem unitárius volt. Most láthatjuk, hogy a lutheránus Kossuth milyen könnyedén lehetett



katolikus grófok és grófnők bizalmi embere, s ezt akkor mindenki a legtermészetesebb dolognak tartotta.)

Thewrewk – látjuk – annyira lelkiismeretes és óvatos „rágalmaiban”, hogy külön megjegyzi, hogy azt nem tudja, hogy Kossuth ezt a legújabb „kedvező állást” is „anyja gyakorlott kunyorálásának” köszöni-e, mert erre vonatkozólag „adatai hiányzanak”. Arra azonban már megvannak az adatai, hogy mikor a grófné megbízta, hogy a tőketerebesi uradalomhoz tartozó Velejte község erdejéből 5.000 pengő ára fát vágasson ki és adjon el, ő gyorsan teljesítette a parancsot, a pénzt felvette, de nem a grófnéhez sietett vele, hanem „korhely pajtasaihoz” Sátoraljaiújhelyre, ott velük játékhoz ült „s helyéből addig föl nem kelt, míg mind az ötezret el nem kártyáza”. Az érintett gázság nesze gyorsabban jutott a megkárosított grófnőhöz, mint maga a gaz tettes, kit az azon percben, melyben hozzá érkezék, szolgálatából elűzött.

Ugyanezen idő tájban történt, hogy „ha jól vagyunk értesülve, Kossuthnak éppen egy közeli rokona elhalálozván, közgyűlésileg Kossuth Lajost bízták meg az árvák gyámságával. Kossuth az árvák vagyónát rövid idő alatt egy krajcárig elfecsérelé, elkártyáza”.

Látjuk, hogy e legutóbbi tekintetben már nem olyan biztosak Thewrewk értesülései, de nyilvánvaló, hogy azt a fenntartást, hogy „ha jól vagyunk értesülve”, nem a sikkasztás tényére, hanem csak arra érti, hogy ezek az árvák csakugyan Kossuth közeli rokonai voltak-e. A megye ezek után Kossuthot elmozdította a gyámságtól, sőt „nyilvános ítélet által silentiáriussá” [üggyvédségtől átmenetileg eltiltottá] tette, a kárt azonban nem lehetett rajta megvenni, mert „ahol nincs, ott ne keress”. Látható tehát, hogy maga a sikkasztás ténye nem kétséges.

Ezek után érthető, hogy mikor az 1847. november 7-én kezdendő országgyűlésre Zemplén megye egyik követévé gróf Andrassy Gyulát, az említett Szapáry grófné unokáját (így került a tőketerebesi uradalom a Szapáryaktól az Andrassyak kezére) választották meg s gróf Batthyány Lajos, aki Kossuth viselt dolgait természetesen akkor még nem ismerte, egy barátságos levélben arra kérte Andrassyt, hogy engedje át a követséget Kossuth Lajosnak, Andrassy mint Zemplén megyei s így Kossuth ismerője, azt válaszolta neki, hogy ő „oly gazemberért, mint Kossuth Lajos, követi pályájáról le nem mond és azt neki át nem engedi”.

Nem állítom, hogy mindaz, amit Thewrewk Kossuth fiatalkoráról felhoz és amit az ő írása alapján itt közöltem, minden legkisebb részletében olyan igaz, mint a Szentírás. Nem is lényeges, hogy minden megtörtént legyen és úgy történt legyen, ahogyan Thewrewk írja. Annyi azonban bizonyos, és ez a lényeg, hogy Kossuth pályája elejének ilyen és hasonló feltjai vannak. Ezt – láttuk – elismerte ő maga is, mert a napot még ő se tagadhatta le az égről. Elismeri a Révai-lexikon és elismerte már a Pallas-lexikon is. Ez utóbbi még bővebben tárgyalja az esetet, mint a Révai.

Mivel a Pallas három évtizeddel korábbi, mint a Révai, határozottabban Kossuth mellé áll, mint ez. A Pallas még „a sok rágalomról és ráfogásról” beszél, mellyel Kossuth életének e szakát illették, de a Révai már nem mondja se rágalomnak, se ráfogásnak azt, amiről maga is kénytelen elismerni, hogy igaz, sőt a Révai már arról is tud, hogy az állítólagos rágalmakat az maga is elismerte, akit „megrágalmaztak”, azaz Kossuth.

A Pallas még azt is megemlíti a fiatal Kossuth bűnei között – s ebből láthatjuk, hogy Kossuth Thewrewk felsorolta bűnlajstroma mennyire nem teljes –, hogy Zemplén vármegye pertárnokát, nemes embert, Kossuth tetteleg bántalmazta.

Nagyon szolid és törvénytisztelő ember lehetett tehát ez a Kossuth s ezért neki különösen joga lehetett támadni a Habsburgokat azért, mert ha nem is ilyen betyár módra, de állítólag ők se tartották mindig tiszteletben a magyar nemesi kiváltságokat.

Például – hallatlan törvénytisztelt! –, noha magyar nemesemberekkel szemben csak magyar nemesnek a szavát lett volna szabad tekintetbe venniük, ők a németalföldi nemességgel bíró Longueval szavára mégis elhitték, hogy Rákóczi a francia királyt bujtogatta arra, hogy fegyvert fogjon a császár és magyar király ellen. Igaz, hogy ez a Longueval szavának súlyán kívül magát a levelet is bemutatta Bécsben, melyet ez ügyben Rákóczi a francia királynak



küldött, ámde magából a levélből nem lehetett megállapítani, hogy tényleg a francia király az, akinek szól. Mivel pedig Rákóczi – senki se tagadhatja, hogy hazugul – azt állította, hogy az angol királynak szolt a levél, s hogy ez nem igaz, csak Longueval tudta bizonyítani, a gonosz Lipót mégis megszegte a magyar nemesi kiváltságokat, hogy nem magyar, hanem németalföldi nemes léteire is elhitte Longuevalnak, amit mondott.

Milyen felháborító megsértése a magyar nemesi kiváltságoknak! Milyen semmi ehhez képest az, hogy Kossuth meg is pofozta a magyar nemest, noha éppen nem valószínű, hogy ezt a pofont az a magyar nemes jobban megérdemelte volna, mint például az akkor még sikasztó, kártyás, erkölcstelen s kicsapongó Kossuth.

Igaz, hogy Kossuth a nemesi kiváltságok ellen harcolt, eszméi győztek is s ma már mindenki egyetért abban, hogy ha a jobbágyot szabad, akkor a nemest is meg szabad pofozni, de ne feledjük, hogy a haladás nem abban áll, hogy ma már a nemest is épp úgy szabad testileg bántalmazni, mint a parasztot, hanem abban, hogy ma már a parasztot és a munkást is épp úgy nem szabad megpofozni, mint hajdan a nemest nem volt szabad. Kossuth tehát a gyakorlatban nem a parasztnak adta meg azt a személyi sérthetlenséget, ami azelőtt csak a nemeseknek járt, hanem a nemeseket rántotta le abba a jogtalanságba, melyben eddig csak a parasztnak voltak. Következetlenségét még növeli, hogy – mint láttuk – mikor később perében letartóztatták, akkor ő is a nemesi kiváltságokra hivatkozva jelentette ki letartóztatását törvénytelennek és követelte szabadon bocsátását.

Kossuthnak fiatalkori bűneire vonatkozó elismerését és velük kapcsolatos önértékes mentségét a Pallas-lexikon sokkal bővebben közli, mint a Révai, mert Kossuth akkor még sokkal bálványozottabb ember volt, mint már a Révai-lexikon megjelenése idején. A Pallasból azt is megtudjuk, hogy Kossuth erre vonatkozó nyilatkozata a Pesti Hírlap 1841. augusztus 28-i számában jelent meg. Hogy nem mondhatta senki, hogy nem vagyunk tárgyi-lagosak, lássuk e nyilatkozatot egész terjedelmében:

„A Pesti Hírlap szerkesztője azok közé tartozik, akik éppen nem mondhatják magukról, hogy ifjúságuk botlástalan volt. Ne tartóztasson vissza bennünket álszemérem, hogy kimondjuk, miképpen a játékasztal veszélyeit tapasztalásból ismerjük (nem neveltség-e „álszeméremről” beszélni annak, akinek viselt dolgait akkor már az egész országban ismerték?) és habár elég szerencsések valánk is e borzasztó szédelgésből kijózanodni, habár e korántsem könnyű győzelem némi nemes önértékeléssel tölti keblünket, meg kell mégis nyíltan vallanunk, hogy még most is borzalom fut végig idegeinken, ha meggondoljuk, minő örvény szélén állottunk.” (A „szörnyű borzalom” kifejezés nem erősíti-e meg Thewrewknek még leghihetlenebbnek látszó vádjait is?)

„Akkoron még nem volt a nemzeti élet olyan, mint most; nem volt időszaki sajtó, nem volt semmi, kivált a fővárostól távol eső provinciákban, mi a gyöngye ifjúnak irányt nyújthattott, vezére lehetett, támaszul szolgálhatott, s alig volt, kit a körületei divat és ezer példa érintetlenül hagyott. Ez – Istennek hála! – ma másként van. Ám kutassák át, ha úgy tetszik, az ifjúkori botlások aknáit, de a gyanúsítások ellen legyen szabad némi nemes önértékeléssel azt is mondani, hogy a múltak aknáiban annak is nyomára fognak találni, miképp a gyanúsított egyén az igazságnak mindig olyan barátja volt, miszerint igazságos ügyben még ellenségei is benne vetették bizalmukat; hogy lelkiismeretét áruba nem bocsátotta, meggyőződését semmi-nemű érdeknek alá nem vetette, vagyonát soha senkinek meg nem csonkította, de igen soknak megmentette, még oly árváknak is, kiket az egész világ elhagyott. Ez a kép lebeg szemem előtt s szelídíti a botlások emlékezetét.”

Maga a Pallas-lexikon pedig Kossuth e nyilatkozatához ezt a megjegyzést fűzi: „Ez önvallomás az igazság közvetlenségével hat. Ilyennek kellett lennie a közpályára lépő Kossuthnak: könnyelműnek a pazarlásig, de amellet az igazságért, hazáért, nemzetiségért nemcsak szóval, hanem tettel is lángolóknak. Mihelyt előtte nagyobb tér nyílt, ki kellett vetköznie azon vonásokból, melyek inkább környezete hatására vallanak.”

El kell ismernünk, hogy ügyesebben és hatásosabban védekezni nem lehetett volna az adott helyzetben annál, mint ahogyan itt Kossuth védekezik. Ez is mutatja óriási tehetségét, írói művészetét és bámulatos emberismeretét, mindennek kihasználását a maga javára és – amiben a legfőbb volt – utolérhetetlen színészi tehetségét és elhithető képességét. Kossuth e védekezése csakugyan úgy hat, mintha igaz volna; mintha egy nagy jellemmel és erkölcsi nagysággal volna dolgunk, akinek a botlás nem természetéhez tartozik, hanem csak természetze ellenére a viszonyok mostohasága folytán s így is csak kivételesen és ideiglenesen ragadt rá.

Mivel ifjúkori botlásai sokkal nyilvánvalóbbak voltak, semhogy tagadhatta volna őket, vagy akár csak hallgathatott volna róluk, Kossuth bámulatos pszichológiával éppen az ellenkező eszközt használja fel a maga tisztázására: a bűn elismerését, egy fiatalosága s így tapasztalatlansága miatt téves utakra jutott nemes lélek egyenesen megrázó és mindenki rokonszenvét megnyerő bűnbánatát. Tudja, hogy ennél rokonszenvesebb hatást semmivel se kelthetne olvasói lelkében. „Borzasztó szédelgést” emleget, még a dolog gondolatára is „borzalom fut végig idegeinken”, „minő örvény szélén állottunk” – írja. Mintha azon, ami történt, ő botránkozna meg a legjobban.

De aztán rögtön arra hivatkozik, hogy múltja neki nemcsak szégyene, hanem egyúttal büszkesége is lehet, mert aki ilyen örvényből, ilyen borzasztó bűnökből, ennyire mélyből önerejéből ki tudott kapaszkodni, az nem akárki, annak erkölcsileg is nagynek kell lennie s nagyságát ezzel már be is bizonyította. S noha hangsúlyozza, hogy „ez a győzelem korántsem volt könnyű”, mégis még ez a dicsekvése is olyan szerény, olyan nemesen mérsékelt, hogy az olvasóban a lehető legjobb hatást kelti.

Pedig mentsége csak rendkívül ügyes és okos, de korántsem igaz vagy helytálló. Thewrewktől megtudjuk, hogy Kossuth még pesti ügyvéd korában is züllött, korhely életet folytatott s „Józsa Gyuri, Irsay Józsi és Both Pali társaságában, kiknek fejeiből egy második cerberust [ört, kapust] és az elsőnél sokkal tökéletesbet lehetett volna alkotni, a korhelyek tanyája, a Zrínyi nevet viselő vendég- és kávéházban annyi rosszat követett el, mennyinek rajzolását a „Szökött katona” meg „Két pisztoly” című népszínművekben hiába keresünk.”

„Kossuth Lajos Pesten megjelentekor, mint egykor jurátus korában és valaha Eperjesen, címeres bajszipirító (komáromi tájszó „naplopó” jelentésben) volt. Haszontalan eszemiszomsággal, förtelmes kártyázással, íz- meg fülsértő beszédekkel, örömlányokkal enyelgés-sel, török módton pipázással lopá a napokat és éjeket. (Kossuth 90 éves korában beszélt Eötvös Károlynak – mint ő „gróf Károlyi Gábor feljegyzései” című művében megírja –, hogy egész életében nagy dohányos volt és maradt: fiatal korában pipázott, az emigrációban eleinte szivarozott, majd a cigarettázásra tért át s még 90 éves korában is naponta 30-on felül szívott.) Mikor pénzét késő éjjel elnyerték, a székeken bóbiskált és mint a kopó a vadászatról, úgy álmodék ő az adósságokrásról. Nappal mindenféle hazugság segélyével kölcsönpénzt csikargatott ki ismerősei és más keresztényektől. Mikor rút csalásainak szála elszakadt, hirtelen lépést változtatva s Zemplén vármegyébe haza illandott, megrögzött életmódját s csalfa fogásait, otthon folytatandó, otthon üzendő.”

Hogy ifjúkori zülléseit Kossuth azzal menti, hogy akkor még nem voltak napilapok és folyóiratok, melyek az ifjúságot nevelni tudták volna, egyenesen neveléses, hiszen ma éppen ellenkezőleg azt tartjuk, hogy éppen az olvasmányok miatt züllik el a legtöbb ifjú. Az olvasmányok hiánya tehát inkább arra lehetett volna ok, hogy Kossuth romlatlan maradjon.

Ha mentsége helytálló volna, akkor akkoriban minden hozzá hasonló ifjú elromlott volna. Ő úgy is ír, mintha így lett volna. Pedig azt állítani, hogy azokat a bűnöket, melyeket Thewrewk Kossuthal kapcsolatban felsorol, akkoriban minden nemes ifjú elkövette, talán mégiscsak sok a jóból. A tisztességes emberek se ma, se Kossuth korában nem lapokból és folyóiratokból tanultak becsületet, hanem a szülői házból hozták apjuktól, anyjuktól, esetleg még az iskolában tanulták. De természetesen csak akkor, ha a szülői ház olyan volt (legtöbbször olyan volt), hogy jól tanulni lehetett benne, az iskolától pedig csak akkor, ha az a fiatal

nem tartotta magát olyan titánnak, mint Kossuth, s így hallgatott is tanítóira és elismerte őket maga felett tekintélynek.

De hogy az a Kossuth, aki még a királyi tekintélyt se ismerte el, hanem egész „hazafias” működésével aláadásán fáradozott, tanítóit s nevelőit se tisztelhetette, könnyen érthető. Mutatja ezt öngyilkossági kísérlete, mikor tanára megszegyenítette, tanára jóslata, hogy országháborító lesz belőle s a „Lloyd” című szabadelvű német lap 1849-es 221. számában róla közölt, egyébként őt dicsőítő életrajz, melyben többek közt mégis ilyesmit olvashatunk: „Az iskolaévei nem voltak rá különösebb befolyással; iskolatársai nem tudnak róla semmi különösebbet mondani; legfeljebb azt, hogy elviselhetetlen (unerträglich) volt.”

Kossuth azon állítását, hogy elveit, meggyőződését sose változtatta, nagyjából igaznak fogadhatjuk el, hiszen elvei mindig a legtúlzóbbak s legszélsőségesebbek voltak. Olyanok, melyek abban a korban (egyébként pedig általában minden korban) a legnagyobb népszerűséggel és a legolcsóbb sikerrel jártak. Nem az elvei melletti kitaráshoz kellett volna tehát jellemző, áldozat vagy önmegtagadás, hanem megtagadásukhoz, a velük való szakításhoz. Egyébként természetesen nem kell azt érteni, mintha Kossuth a maga szélsőséges elveihez akkor is ragaszkodott volna, mikor ez ránézve kellemetlenséggel járt, s mintha értük ilyenkor áldozatot is hozott volna. Ettől ő mindig igen messze volt.

Láttuk, milyen dinasztiahűségtől csepegő kijelentéseket tett országházi beszédében is és Metternichhez küldött, már idézett üzenetében is akkor, mikor a viszonyok és önnön érvényesülése így kívánta. Mint miniszter is, mikor még megvolt a Batthyány-kormány, mikor nem kezdődött meg még a nyílt törvénytelenység és forradalom útja és kötve volt minisztertársaihoz, láttuk, milyen tojástáncot járt és mennyi keserű órát, sőt keserű heteket szerzett Batthyáynak azzal, hogy a minisztertanácsban adott szavát és a minisztertársai iránt tartózkodó szolidaritást minduntalan megszegte. Azok miatt a szélsőséges elemek miatt történt ez, akikkel hol nyíltan, hol kéz alatt egész életében fenntartotta a kapcsolatot, akikkel népszerűségét köszönte és akikkel mindig befolyása alatt állt.

Világos, hogy fiatal korának ezt az egészen alantas, züllött életmódját abba kellett hagynia, ha a nemzet vezető férfiak akart lenni, s mivel kétségtelen, hogy tényleg azzá lett, életmódját abba is hagyta. De az örökös éjszakázást se bírja mindig az ember, az örökös fajtalanokodást is megunja a test, vagy ha nem, hiányzik már hozzá az erő s vele a lehetőség. Hogy tehát Kossuth, akinek nagy tehetségével együtt járó, sőt még azt is messze meghaladó érvényesülési vágya végül megkapta teljes kielégülését és országos hírvé ember, sőt a nemzet körülrajongott bálványává lett, abbahagyta züllött, sehonnai életmódját, ahhoz az ő helyzetében nem kellett semmi különleges akaratérő vagy erkölcsi teljesítmény, kivált mikor látni fogjuk, hogy lelkileg lényegében sose változott meg.

Züllött, erkölcstelen életmódja megváltozását elsősorban mégis feleségének, a dunántúli, egyébként mindig katolicizmusáról és aulikuságáról híres köznemesi családból származó meszlényi Teréziának köszönhetette. Ez a hölgy rajongója volt a kor szélsőséges eszméinek s vele a börtönbe került Kossuthnak, levelezni kezdett vele, könyveket küldött be neki a fogházba s mikor Kossuth kiszabadult, 1841-ben felesége lett neki. Ez is jellemzően mutatja, hogyan „sanyargatták” rabjaikat a börtönben a Habsburgok. Kossuthnak ugyanis a börtönben nemcsak „két csinos szobája volt” (Szilágyi: A magyar forradalom férfiai, 166. o.), Meszlényi Teréziákkal levelezhetett és gyulladhatott szerelemre, hanem franciául is ott tanult meg, sőt a francia forradalmi művekkel is ott ismerkedett meg.

Ezek a Habsburgok csakugyan már nem is jók, hanem örülten jók voltak. S azt nyerték vele, hogy mégis mindenki azt tudja róluk, hogy bosszúállók voltak és nemcsak ártatlanul, hanem kegyetlenül is üldözték a szabad gondolat képviselőit, az emberiség színe-javát.

Érdekes és tanulságos ugyancsak Szilágyinak az a megjegyzése is (165. o.), hogy mikor Kossuth az 1832-es országgyűlésen mint az egyik távollévő követ szavazat nélküli helyettese először felszólalt, „próbált ugyan egyszer szónokolni, de mint kezdő, akadozék”.

Meszlényi Terézia bálványozta urát és tehetségét; rajongója volt. De viszont ő is tekin­tély volt férje előtt, erős akaratú, a kormánypálcát férjével szemben is kezében tartó feleség volt, akitől Kossuth félt. Ez és Kossuthnak iránta való szerelme volt fő oka annak, hogy a már majdnem negyvenéves korában végre megházasodó Kossuth abbahagyta régi életmódját, mert felesége ezt természetesen nem tűrte. De hogy inkább a helyzete és a körülményei változtak meg, mint ő maga, mutatja, hogy még az emigrációban is (Törökországban), mikor néhány hétig felesége nélkül volt, már erősen pletykázták egy csinos lengyel grófnővel (látni fogjuk majd), mígnem neje hamaros megérkezése véget nem vetett a tilos gyengéd érzelmeknek.

Pénz tekintetében is mindig a régi költekező maradt. Látni fogjuk majd, hogy kormányzóvá választásakor is milyen nagy fizetést szavaztatott meg magának, de régebbi adósságait mégse fizette meg még ekkor se. Mikor pályája elején megalapította a Védegyeletet, abban se volt fizetése senkinek se, csak neki, az elnöknek, de neki ezer pengő, „mellyel azonban kijönni nem tudott”, olvashatjuk Szilágyiban (169. o.).

Hogy alapjában és lényegileg mindig a régi Kossuth maradt, bizonyítja az is, hogy egész élete végéig úgyszólván csupa csirkefogó volt és maradt a bizalmasa. Már az első kereskedelmi társaságnak, melyet alapított, azt az ifj. Szabó Pált tette elnökévé, aki aztán hamarosan meg is szökött a pénzzel. Jellemző, hogy ebben az ügyben is egy „bájos nő” szerepelt. (Szilágyi, 169. o.)

Látni fogjuk majd (sőt részben láttuk is már), ki volt Madarász László. Nemcsak magának Kossuthnak, hanem még feleségének is mégis végig benső bizalmasa maradt, noha Kossuth jól látta, hogy az egész nemzet, sőt még Kossuth közvetlen környezete is utálta. Ilyenforma emberek voltak egyéb bizalmasai is: Kállay Ödön, Csernátoni Cseh, Obernyik, Sikkesi, Szöllösy stb. Hogy az a Asbóth ezredes, aki szármagya volt és akinek társaságában elmenekült az országból, később még 48-as szempontból is a legaljasabb árulóvá vált, már említettük.

Az emigrációban legbelsőbb bizalmasa és mindenese az a zsidó Helfy Ignác lett, akire talán olyan megbecstelenítő dolgot nem tudunk rábizonyítani, mint Madarászra, Csernátonira, Asbóthra vagy Kállay Ödönre, de hogy ki lehetett, gondolhatjuk onnan, hogy még a tiszaszlári kereszténygyilkos sakterokat [mészárosokat] jó pénzért védő Eötvös Károly se bírta sokszor idegekkel és a Kossuth ajánlatára itthon 48-as függetlenségi képviselővé választott kis Helfyt ő, a Kossuth-párt elnöke, csak úgy hívta, hogy „közönséges Náci”. (Eötvös Károly: gróf Károlyi Gábor feljegyzései, II., 129. o.)

Lehet-e tehát szó Kossuth megváltozásáról, kivált olyan megváltozásáról, mely neki erkölcsi erőfeszítésébe került, mikor a bizalmasai egész életében olyan emberek voltak, mint amilyenek a kártyás cimborái akkor, mikor még maga is hasonló lump volt.

Hogy ő maga akkor, mikor már egy ország sorsának intézője volt s kivált olyan izgalmas körülmények között, mikor nem babra, hanem a maga és társai fejére ment a játék, nem volt már kocsmázó lump és nem kártyacsatákban töltötte már éjszakáit, az csak természetes. Ekkor is kártyázott, mégpedig szerencsétlenül kártyázott, de ekkor már milliók élete és vagyona, hadseregek és az egész ország sorsa volt a tét. Sokkal izgalmasabb játék volt ez, mint ifjúkori játékaí, mikor még csak ezrekről volt szó forintokban, sőt legtöbbször csak százakról. Igazán semmi szüksége se volt rá, hogy még ekkor is kártyatétellel vezesse le örökké nyughatatlan idegrendszere feszültségét.

De megváltozásának és lehiggadásának, illetve hogy a kocsmái és kávéházi izgalmak helyett az országos, sőt világszintéren lejátszódó tétek intézésére tért át, annak fő oka feleségének a szintéren való megjelenése volt. Nem ő változtatta meg magát, hanem a felesége változtatta meg, aki attól kezdve egész életén át feltétlen uralmat gyakorolt rajta. Azzal tudta ezt az uralmat megszerezni felette, mert férjét senki se tartotta olyan nagynak, mint ő.

Kossuth, mint nős ember, már nem kocsmázhatott, nem éjszakázhatott, nem kártyázhatott, mert nem tűrte az asszony, Kossuth pedig az asszonyra (a feleségére) – részben érdeme, részben szégyene ez – mindig hallgatott.

Kossuth önérzetes védekezésének az a része azonban, hogy ő „a vagyonát soha senkinek meg nem csonkította”, már egészen közönséges hazugság, s jól láthatjuk belőle, hogy ő nemcsak azért hasonlít a kommunistákhoz, hogy igen ügyesen tud védekezni és színészkedni s a lélektan szabályait és az emberi gyöngeségeket nagyszerűen ki tudja használni a maga javára, hanem azért is, mert szükség esetén hazudni is épp oly vakmerően tud, mint ők, s ezért még ebben is eléri célját, mert a védekezését hallgató vagy olvasó el se meri hinni, hogy ennyire nyíltan és ennyire szemtelenül is lehet valótlanságokat mondani s még a napot is letagadni az égről. Ezért hisz neki.

Kossuth maga is elismeri, hogy ifjúsága nem botlástalan, hogy a kártyaasztal veszélyeit tapasztalásból ismeri és hogy egyenesen borzasztók voltak azok a szédelgések, melyekből ő kibontakozott. De ha ő a becsületét még ekkor is megőrizte, s különösen hogy vagyoni kárt még ekkor se okozott senkinek, akkor tulajdonképpen mit értsünk ifjúságának tőle is elismert borzasztó bűnein? Vajon ő, a vagyontalan és egészen szegénységben nevelkedett ifjú honnan vette akkor a pénzt a kártyaasztal csatáihoz, s különösen honnan vette a pénzt azoknak az óriási veszteségeknek a fedezésére, melyek ott érték? Aztán ne feledjük, hogy bizonyított tény, hogy annak a grófnének, akinek uradalmi ügyésze volt, valóban elsikkasztotta a pénzét.

De ha elfogadjuk, hogy ez csak rosszakarató ráfogás, a kártyát illetően pedig elfogadjuk a Lloyd megállapítását, hogy „die bösen Folgen seiner Spielleidenschaft durch hilfreiche Gönnerhand später geordnet”, azaz hogy kártyaszennyvedélye következtében szerzett adósságait gazdag jóakarói rendezték s így – bár igazán nem az ő becsületéért érdeméből – e révén se okozott senkinek anyagi károkat, olyan adatok birtokában vagyunk, hogy Kossuth önfelmentő megállapítását akkor is hajmeresztően hazugnak kell nyilvánítanunk.

## Kossuth az anyagiak tekintetében

Thewrewk József idézett füzetében írja, hogy tőle Kossuth 25 évvel előbb, tehát 1824-ben, 64 pengő forintot (abban az időben elég nagy pénzt) kért és kapott kölcsön, „de azt máig sem fizette vissza” s ezért „ez év (1849) első negyedében ellene mind a „Figyelő”-be, mind a Pressburger Zeitungba ünnepélyes óvást iktattatott be. Ez a tény egész kétségtelen és egykorú nyomtatványokkal is bizonyítható. Kossuth tehát legalábbis Thewrewk Józsefnek anyagi kárt okozott és ezt sohase tette jóvá. Önérzetes és az ellenkezőt hangsúlyozó állítása tehát valótlan.

Thewrewk 1828 őszén Sátoraljaújhelyen járván lépéseket tett, hogy az akkor már négy éve és tíz hónapja Kossuthnál heverő pénzét végre megkaphassa. Kossuth azonban „a sáfrányillatot jó eleve megérezvén, hitelezője elől elbújt és kérdőre vont anyja (látjuk, milyen jól ismerte a családot Thewrewk) nem irtózott esküvel pecsételni hamis állítását, hogy fia hazulról régen elutazott és soha nem térend vissza”.

1848. március elején Pozsonyban a Mihálykapunál Thewrewk újra találkozott Kossuthal s ekkor újra emlékeztette ekkor már 24 éves tartozásának megfizetésére. Kossuth nevével ekkor már rég visszhangzott az ország s ekkor már rég az ország legnagyobb hatalommal bíró férfija volt. Nem csoda hát, hogy „zavarba jött és habozó hangon mondá: „E napon várom Pestről napidíjaimat. Tessék megmondani lakását, hogy a pénzét oda küldhessem”. Thewrewk emelt hangon viszonzá: „Én ugyan itt, e kapu közelében lakom, de jobb szeretném, ha Ön szállások meg- vagy följegyzése helyett teljes határozottsággal azt mondaná meg, mely nap akar fizetni. Én ugyanis kész volnék a kitűzött határnapon Önnél pontosan megjelenni.” Kossuth hallá s némán elsietett.”

És természetesen most se fizetett. Tehát már 1848 elején, mikor már százezrek rajongtak érte s már Széchenyi volt egyenrangú, sőt az ország többsége szemében nála alantasabb ellenfele, Kossuthnak még ekkor se volt 64 forintja. Ezt nem lehet mással magyarázni, mint csak azzal, hogy Kossuth ekkor is ugyanaz volt még, aki azelőtt. Hiszen ha rögtön nem is lett



volna kéznél ennyi felesleges pénze, mindenképpen lehetett volna, ha rendes ember lett volna ekkor már belőle; legalább hetek múlva, s Thewrewk bizonyára szívesen várt volna akár hónapokig is, ha biztosan tudta volna, hogy pénzét megkapja. Az akkor már híres Kossuthnak most már a szegénytől, sőt az esetleg kipattanó botránytól is joggal kellett félnie. Hogy ennek ellenére is eltűrte és megvárta, hogy a Figyelőben és a Pressburger Zeitungban szégyenítsék meg ország-világ előtt s mindezt mindössze 64 forintért, annak igen nagy okának kellett lennie.

Kossuth rendkívül kényes volt látszólagos becsületére. Ekkor már olyan híres ember volt, hogy csak úgy özönlöttek hozzá az emberek, hogy kezet foghassanak vele, s mivel mindenki a jövő emberét látta benne, hogy biztosítsák nála jövőjüket. Thewrewk is azt írja, hogy Kossuth ekkor már valóságos kihallgatásokat adott Pozsonyban, s mivel csak az előre megszabott időben lehetett hozzá bejutni s akkor is csak nehezen, ő lemondott róla, hogy pénze ügyében kihallgatást kérjen nála s ezért többet nem találkozott. Kossuth pedig nem fizetett.

Érthetetlen dolog, de okára rájöhettünk Pálffy Jánosnak „Magyarországi és erdélyi urak” címen nem hamarabb, mint csak 1939-ben megjelent megemlékezéseiben. Itt Pálffy (99. o.) Boczkó Dániellel kapcsolatban ezt írja: „Kossuth is adósa volt 6.000 pengő forinttal (akkora összeg volt ez akkoriban, hogy egy uradalmat lehetett rajta venni) több évi kamatjával együtt, de Boczkónak nem az esett nehezen, mert ő sohasem kérte pénzét (nagyon gazdag ember volt), hogy mikor módjában volt amannak, akkor sem fizette meg, hanem irántai hálátlansága, mely annyira ment, hogy alig akarta ismerni. Az öreg ezt többször panaszolta nekem s mutatta a Kossuth kötelezvényét is.”

Ez megint egy olyan adat, amit semmiképpen se lehet mendemondának, annál kevésbé rágalomnak minősíteni. Pálffy, mint látjuk, még az eredeti adóslevelet is látta. S a két tanúnak: Pálffynak és Boczkónak, még a személye is feltétlenül megbízható 48-as szempontból is: se nem pecsovics, se nem klerikális, sőt még csak nem is katolikus egyik sem, tehát egyiknek se volt semmi oka arra, hogy Kossuthot befeketítse.

Pálffy, mint említettük, unitárius volt, a 48-as országgyűlés egyik alelnöke s Mészáros emlékirataiban azok között emlegeti, akikkel, mivel túlságosan is hamar akarták felállítani az önálló magyar hadsereget, neki hadügyminiszter korában a legtöbb baja volt. Azt is láttuk már, hogy Pálffy emlékirataiban úgy szidja a Habsburgokat, sőt magát Ferenc Józsefet személyesen is, mint a bokrot, a klérussal való veszekedést pedig egy megyei tisztviselő legtermészetesebb kötelességének tartja.

Boczkó Pálffy szerint „egyike a leghatározottabb forradalmároknak a szó nemes értelmében, republikánus jellemmel”. 48-as képviselő volt és kormánybiztos, de nem hiába, hogy éltes, a hatvanadik évén már jóval túl lévő ember volt, a 48-asoknak nem naplopó és szöszátyár fajtájához tartozott, hanem a Csányi László-félék közé.

Ez az öreg ember Pálffy szerint kormánybiztos korában, mikor tehetette, mindig jelen volt a csatákban is, s mikor egyszer a honvédek szeme láttára futottak meg a rácok elől, egy sétabottal a kezében állt az élükre és vezette őket tűzbe, mégpedig sikerrel. Utána Erdélybe került s itt ő volt az utolsó 48-as kormánybiztos. A mozgalom bukása után néhány hónapig együtt ült Pálffyyal a Neugebäudeban [Újépület nevű pesti kaszárnya]. Tízévi várfofságot kapott s mikor Pálffy emlékezéseit írta, akkor is fogoly volt, mégpedig már öt éve.

Józan ésszel tehát még csak gondolni se lehet arra, hogy csak ráfogás vagy „aljas” rágalom az, hogy Kossuth Boczkó Dánielnek 6.000 pengő forint tőke és sokévi kamataival tartozott és sohase adta meg. Az a jóságos „hilfreiche Gönnerhand” tehát, melyet a Lloyd Kossuth adósságainak rendezőjeként emleget, közel se rendezte a nemzet nagy fiának minden adósságát, tehát eszerint a becsületét se.

Egészen arcátlan és a közönség becsapására utazó hazugság tehát Kossuthnak az „az igazság közvetlenségével ható” önértetes állítása, hogy ő anyagi kárt soha senkinek nem okozott. Kossuthnak mindenki másnál jobban kellett tudnia, hogy mennyire hazug ez az állítása és hogy mégis annyira az igazság közvetlenségével hatóan tudta ezt hazudni, csak azt bi-



zonyítja, milyen nagy és jó színész volt és milyen bámulatosan nagy gyakorlata volt már hasonló műveletekben.

Így aztán azt is értjük, hogy a már híres Kossuth miért hagyta még Thewrewk rongy 64 forintja kedvéért is nevét a lapokban meghurcolni s magát országos szégyennek kitenni. (Bár annyiban könnyű dolga volt, mert az osztrák uralom alatt álló Pozsonyban megjelenő Figyelőt és Pressburger Zeitungot nem eresztették be a 48-as magyar kormány uralma alatt álló területekre s így a Kossuthért lángoló országban senki se sejtette, s mint láthatjuk, később se tudta meg soha (még számomra is a legnagyobb meglepetés volt, mikor megtudtam), hogy milyen furcsa és szégyenletes állítások jelentek meg az ő bálványozott vezérükről a lapok hivatalos rovatában Pozsonyban).

Azért hagyott Kossuth a nevén száradni ilyen nagy szégyent mindössze 64 forint miatt, mert száz meg száz ilyen 64 forint nyomta a becsületét annak az embernek, akinek ahhoz a vakmerő állításhoz volt képe, hogy ő anyagi kárt soha senkinek nem okozott. Adóslevelei között – mint láthatjuk – voltak még 6.000 forintosak is, s ha egyet közülük rendez, amit bizonyára minden megerőltetés nélkül meg tudott volna tenni már kormányzó, sőt miniszter korában is, végeredményben semmit se használt volna, mert emiatt még egész sereg adóssága maradt volna, tehát szégyene épp úgy megmaradt volna. Csak egy lyukat tömött volna be ugyanis a sok közül. Nem volt tehát semmi értelme, hogy egyet bedugjon, ha csak becsületből nem. Kossuth szavaiban és tetteiben azonban sose az igazi becsület volt az irányadó, hanem mindig csak a látszatbecsület, az, hogy az emberek meg ne tudják. Egy fizetés azonban ezen nem segíthetett.

Kossuth, mikor 1849 áprilisában kormányzóvá választották, mert a Habsburgok tőle végbevitt detronizálásával [trónfosztásával] megürült Magyarország trónja, évi 200.000 forint fizetést szavaztatott meg magának, tehát már nem is fizetést, hanem valóságos civillistát. Ugyanannyit, amennyit István nádor kapott, aki nádor fia is volt, főherceg is és teljhatalmú királyi helytartó is. Ez már olyan óriási évi bevétel volt, hogy adósságait még akkor is fedezhette volna belőle, mégpedig kamatos kamatokkal együtt, ha hitelezői százakra rúgtak. Hogy ezt mégse tette meg még ekkor se, az lelkiismeretlenségén és jellemtelenségén kívül talán hiúsága miatt is történhetett.

Szégyellte feleleveníteni a múltat. Mivel hitelezői érthető okokból most már mélyen hallgattak, hiszen még az is kitüntetés volt számukra, hogy nekik Kossuth Lajos tartozott, akik pedig beszéltek, azok hangja nem juthatott át a 48-as Magyarország határain, azt gondolta, hogy ha a dolgot már úgyis mindenki elfeledte, legjobb lesz most már annak „in aeternum sub rosa [örökre titokban] maradnia”. A látszat ugyanis mindig fontosabb volt számára, mint a tényleges igazság, jog vagy becsület, hogy háláról ne is beszéljünk.

Ezek után kérдем: Lehetett-e értékes lélek, jellem vagy akár csak közepes erkölcsi értékű ember is az, akinek ennyi és ily nagy összegű adóssága volt? Aki azoknak, akik bajában megsajnálták s jót tettek vele, így hálálta meg jóságukat, s akinek ugyanekkor képe volt ahhoz, hogy a nyilvánosság előtt a tiszta lelkiismeret nyugalomával azt hirdesse, hogy ő anyagi kárt még akkor se okozott senkinek, mikor még bűnös volt? Aki hangsúlyozta, már rég felkelt és hogy ez a felkelés neki legalább akkora érdeme, mint amilyen szégyene az, hogy valaha bűnbe került.

Azt is meg kell itt kérdeznünk, hogy vajon mire kellett Kossuthnak az a rengeteg pénz, amit elköltött? Nem kétségtelen bizonyítéka-e ez egyúttal rendetlen és erkölcstelen életmódjának is? Vajon lehetett-e nemes értelemben vett önérzete annak az embernek, aki minden ismerősét, minden barátját megpumpolta s aztán jóságukat azzal hálálta meg, hogy ellopta pénzüket, de utána volt arca még azzal is dicsekedni, hogy ő soha életében senkit meg nem károsított, még élete e züllött korszakában sem?

Nem kell-e szükségképpen hazugnak lennie annak az embernek, aki ezt merte állítani? Hiszen mindenki tudja, hogy az effajta kölcsönkérések mindig azzal az ígérettel történnek, hogy „megadom”, sőt – kivált olyan kóros és hírhedt kölcsönkérő esetében, amilyen Kossuth

volt – effajta ígéretek becsületszó és esküdzések nélkül, hogy pontosan mikor fog fizetni (többnyire már napok múlva), el se képzelhetők.

Vajon jóhiszeműek voltak, vajon igazak lehettek-e ezek az ígéretek, becsületszók, eskük annak a kölcsönkérő Kossuthnak a szájából, akinek a legjobban kellett tudnia, hogy azt a pénzt, amit kölcsönkért és kapott, egész bizonyosan nem fogja megadni? Hiszen később már teljesen lehetetlen is volt számára, hogy valaha fizetni tudjon. Tudhatta-e ő akkor még azt, hogy neki később 200.000 forint fizetése lesz? De hát egyébként is látjuk, hogy mikor már ennyi volt a fizetése, akkor se fizetett.

Mit szóljunk tehát a Pesti Hírlapban „az igazság közvetlenségével ható” önérzetes nyilatkozatához, hogy ő fiatal korában az örvény szélén állt ugyan, de sikerrel leküzdötte a lelki válságot; hogy ez neki milyen nagy erőfeszítésébe került s ezért talán egy kissé becsületére is válik, de anyagi kárt ő akkor se okozott senkinek, a becsület és igazság ellen pedig soha életében, még egyébként bűnös ifjúkorában se vétkezett?

A fentiekben csak Thewrewk 64 és Boczkó Dániel 6.000 forintjáról hoztunk fel ugyan bizonyítékokat, de mivel ezek még most sincsenek kifizetve, nemcsak azt bizonyítják, hogy Kossuth nemcsak ifjú korában, hanem még kormányzó korában is okozott anyagi kárt még jötevőinek is, mert még ekkor se rendezte becsületbeli tartozását, hanem azt is, hogy még akkor se mondott igazat, mikor szava „az igazság közvetlenségével hatott”. Pedig Boczkó Dániel 6.000 forintja azt bizonyítja, hogy nemcsak ifjú korában folytatott rendetlen életmódot, hanem akkor is, mikor már híres ember és a haza vezére volt. 6.000 forint ugyanis akkor olyan óriási összeg volt, hogy ekkora összeget egy tételben kölcsön egy lump jurátus semmiképpen se kérhetett s még kevésbé kaphatott. Ezt a nagy összeget csak a már nagy és híres Kossuth kérhette s kaphatta kölcsön. Thewrewk a maga 64 forintját még a húszas évek elején, tehát valóban a még ifjú Kossuthnak adta kölcsön, Boczkó Dániel azonban, aki 1849-ben panaszkodott Pálffyknak emiatt és mutatta neki Kossuth adóslevelét, egy szóval se hangsúlyozza azt, hogy már régen adta az összeget kölcsön és hogy a kamatos kamatok már évtizedek óta halmozódnak, mint Thewrewk esetében.

Sejthetjük 48 erkölceit, mikor azt látjuk, hogy mikor az ország sorsának intézését a „hazafiak” vették át, ezt a Kossuthot éppen az ország pénzügyeinek vezetésére tartották alkalmasnak. Az ország pénzének kezelésére ugyanis bizonyára olyan ember alkalmas, aki mindig pénzzavarban volt s ezért mindig adósságokból élt és olyan adósságokból, melyeket sose fizetett meg. S még ha legalább elméletben értett volna a pénzügyekhez! Szilágyi azonban azt mondja róla (221. o.): „Kossuth egy életen át egy célra működött. De nem diplomata. Az elérendő célt tetőpontján ő maga buktatá meg.

Annyival kevésbé financeroperatőr [pénzügyi szakember]. Az volna tán, ha e tan bankönyomtatásból és Duschek ajánlatai elfogadásából állna.”

Érdekes és itt jegyezzük meg, hogy Kossuth ellen pénzügyek tekintetében még száműzött korában se szüntek meg az állandó panaszol. Ezen állításomra nem is kell részletes bizonyítékokat felhoznom, mert mindenki, aki az emigrációs irodalmat ismeri, tudja, hogy az emigránsok körében általános volt a panasz, hogy Kossuth fényűzően él, kormányzói udvartartása van a száműzetésben is, de az emigránsokat nem támogatja, nyomorban hagyja, s akik hozzá folyamodnak, nem bocsátja őket maga elé vagy elűzi magától.

Hogy valaki a Kossuthhoz az emigrációban befolyt pénzekből részesedhessen, annak elengedhetetlen feltétele volt, hogy Kossuth személyes híve legyen, az ő parancsainak az emigrációban is feltétlenül engedelmessé kelljen s így hazáján csak oly módon és olyan eszközökkel próbáljon meg segíteni, ahogy ő tartja helyesnek. Pedig hát Kossuth, mielőtt az országot elhagyta, lemondott már a kormányzói székről s általában minden hatalomról s már mint magánember hagyta el az országot.

Tudvalevő, hogy Kossuth az emigrációban külön bankjegyeket, az ún. assignatákat [forradalmi papírpénzeket] is adott ki, melyek majd akkor bírtak volna értékkel, ha majd Ma-

gyarország az ő segítségével újra felszabadul s ő újra az ország vezetője lesz. Egyes jóakarói ezeket az assignatákat külföldön is megvették, de haza is bőségesen küldött belőlük, hogy itthoni hívei ezek megvásárlásával áldozhassanak a mindennél szentebb célra: Magyarország „felszabadítására”.

Világos, hogy ezekről a pénzekről Kossuth senkinek se számolt el, de világos, hogy a hírverésen kívül a maga céljaira is fordította. Azzal se törődött, hogy az anyagi áldozaton kívül itthoni legjobb híveit milyen nagy bajba döntheti vele. Mert hiszen világos, hogy ha a Bach-rendszer kopói nyomára jöttek, mint összeesküvőket letartóztatták az illetőket. Az se volt akadály Kossuth számára, hogy azok az ügynökök, akik az ő megbízásából ezeknek a bankjegyeknek az országba való becsempészésére és terjesztésére vállalkoztak, s akik között tíz szélhámosra és kalandorra legfeljebb ha egy-egy hazafi esett, mennyit sikkasztanak el a beszedett pénzből.

Hiszzen a dolog természetéből folyik, hogy ellenőrizni őket nem lehetett, mert minden titokban ment s a kifizetett pénzről nyugtát nemcsak nem kért, hanem el se fogadott senki, mert esetleges házkutatáskor bizonyítékot szolgáltatott volna bűnössége mellett. Ilyen veszedelmes üzletek lebonyolítására egyébként is csak kalandorok vállalkoznak s természetesen nem ingyen. Még azt se lehet tőlük kívánni, hogy olcsón tegyék, hiszen maguk is az életüket kockáztatták.

De Boczkó Dániel 6.000 forintja és kamatai nemcsak Kossuthnak pénzügyekben való becstelenségét és szőszegését bizonyítják, hanem már kiemelt hálátlanságát és rosszlelkűségét is. Láttuk ugyanis, hogy nemcsak a kölcsönt nem fizette vissza, sőt erre még csak kísérletet se tett, tehát Boczkót nemcsak anyagilag károsította meg s meghazudtolta a Pesti Hírlapban közölt dicsekvését, hanem olyan embert károsított meg ilyen nagy összeggel, aki ugyanazon 48-as elveket vallotta, mint ő (csak egy kissé becsületesebben és önzetlenebbül), neki hittestvére is volt, őt anyagi zavarában megsajnálta és megsegítette s aki bízott az ő becsületességében és szavában, hogy az adott pénzt nem alamizsna lesz, hanem kölcsön, amit vissza szokás, sőt vissza is kell fizetni.

De Kossuth nemcsak ezt nem tette meg, hanem utána még csak rá se nézett erre a vele jót tevő Boczkó Dánielre, sőt éppen azért, mert szégyellnie kellett magát előtte, ellenszenvét mutatta iránta. Ezt már nem lehet mással magyarázni, mint csak Kossuth rosszlelkűségével. Az önérzetét, illetve a gőgjét (mert ez nem jogos önérzet, hanem gőg, ami mindig jogtalan) bántotta, hogy neki időnként egy olyan emberrel kell találkoznia, aki jellemtelenségére figyelmezteti még akkor is, ha nem akarja. Így aztán érthető, ha az effajta találkozások kellemtelenekek voltak számára s ez Boczkó iránt való viselkedésében is meglátszott. Nem szerette látni Boczkót, mert erkölcsi alacsonyabb rendűséget érzett vele szemben, s mivel ő az ország kormányzója volt, Boczkó pedig csak kormánybiztos és egyszerű országgyűlési képviselő, csak növelte alsóbbrendűségi érzését.

Elnyomhatta, eltitkolhatta volna ezt az alsóbbrendűségi érzését, illetve a belőle folyó ellenszenvet, de sajtósága, hogy Kossuth, a bámulatosan jó színész, most nem tudott vagy nem akart színész lenni, most nem tartotta érdemesnek mást mutatni külsőleg, mint amit belül érzett. Pedig most nem álnokság lett volna tőle ez a tettetés, hanem egy kis önmegtagadás, egy kis áldozat az igazság érdekében és a becsület tisztelétére. Kossuth azonban – úgy látszik – egyedül csak a haszonért, egyedül csak az érvényesülésért tudott és akart színészkedni. Azért, hogy mást megbecsüljön vele, hogy másnak egy kis örömet okozzon s hogy a vett jót meghálálja vele, azért már nem.

Pedig hát Boczkó Dániel olyan jó volt Kossuthhoz, hogy a pénzét sose kérte, annál kevésbé szégyenítette meg annyira, hogy az ügyet a bírósághoz vitte vagy a lapokban próbálta volna szellőztetni. Lehet, hogy Kossuthnak éppen ez az erkölcsi fölény volt annyira kellemtelen és ellenszenves? De ezen is milyen könnyen segített volna! Hiszen akkor már 200.000 forintos fizetéséből ugyancsak könnyen telt volna effajta becsületbeli adósságok tör-

lesztésére még akkor is, ha – mint valószínű – nemcsak Boczkó Dánielnek, hanem másoknak is kellett volna fizetnie. Nem is lett volna valami különös szégyen azt mondani: Köszönöm, Dániel bátyám, hogy annak idején olyan szíves voltál hozzám. Köszönöm külön azt is, hogy ennyire türelmesen vártál. Ne haragudj, hogy ilyen sokáig megvárattalak, de fogadd el tőlem a pénzedet legalább most, mikor engem az Isten olyan feltűnően megsegített s ilyen nagy jövedelmű emberré tett.

Egész bizonyos, hogy mindez Boczkó bácsinak rendkívül jól esett volna, nem annyira a pénz miatt (mert arra Dániel bácsinak nem volt szüksége), hanem a jó szó miatt. Kevés olyan önzetlen dicsérője lett volna utána Kossuthnak, mint ő. Sajátságos, hogy ezt Kossuth mind ezek ellenére se tette meg.

Vajon mi lehetett az oka? A 6.000 forintot sajnálta-e még most is, vagy pedig kormányzói állására találta sértőnek, hogy ezzel előhozakodják, nem lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy a kormányzói méltóságra sokkal sértőbb volt a pénz vissza nem fizetése, mint a késői fizetés. Hogy magára a pénzre ekkor már nem volt Kossuthnak szüksége, Steier (Haynau és Paskievics, II., 210-211. o.) és Hajnal (A Kossuth-emigráció Törökországban, I., 31. o.) egyformán bizonyítja. Mindketten azt mondják, hogy mikor Kossuth elmenekült az országból, azért vehetett fel egyszerre nagyobb összeget az állampénztárból Duschek pénzügyminisztertől, mert már régebről esedékes fizetése is még bent volt. Hajnal azt is megmondja, hogy 33.000 forint volt az az összeg, melyet még nem vett fel (Szemere ezt nem hiszi el. Mi se nagyon. Vajon miből élhetett akkor kormányzó korában a nagy költelező és adósságokkal teli Kossuth?)

Hajnal azt írja, hogy Kossuth még ezt az összeget se vette fel mind menekültekor, hanem 5.000 forintot anyjának utaltatott ki belőle. Steier Duscheknek a bíróság előtt tett nyilatkozatára hivatkozva (Hajnal is innen veszi adatait) azt írja, hogy „Kossuth hátralekos fizetésének számlájára kifizettetett magának 20.000 forintot részint aranyban, részint papírpénzben (közönségesebb halandó hiába követelte volna akkor a pénzt a bukott 48-as államtól aranyban), ebből adott ezer aranyat anyjának, a többi 15.000 forintot pedig azzal adta vissza a pénztári hivatalnoknak, hogy ezt az összeget majd annak szolgáltassa ki, akit neje érte fog küldeni. Ez alkalommal kijelentette, hogy gyermekei részére ez az egyedüli hagyatéka. Ezt a pénzt Világoson Kossuth titkos levéltárosa, Vörös vette át.”

Mindezt Duschek mondta a bíróság előtt. Steier pedig hozzáteszi: „Ebből látható, hogy Kossuthnak a menekülés céljaira volt pénze, mert a 20.000 forintot saját céljaira nem vette igénybe, ami pedig elképzelhetetlen, ha maga is pénz nélkül lett volna.”

Tudvalevő, hogy Kossuthot azzal is vádolták, hogy a Görgeytől meggyilkoltatott gróf Zichy Jenőnek Madarász László elsikkasztotta nagyértékű gyémántjaiban ő is részesedett s ezek birtokában menekült ki az országból. Tudvalevő, hogy e bűnben az országgyűlés Debrecenben Madarász akkori belügyminisztert (micsoda szégyen a „felszabadult” országra, hogy ilyen embert tett meg belügyminiszteré!) mint bűnöst elmarasztalta s képviselői mandátumától is megfosztotta.

Madarász azonban utána úgy kibabrált az országgyűlés határozatával, hogy újra képviselővé választotta magát. Sajátságos, hogy a „felszabadult” és immár „felvilágosított” nép ennek ellenére is újra képviselőjévé választotta. Az látszik belőle, hogy a nép bizalmához akkor nem becsület kellett, hanem csak jó szájtehetség és akkori értelemben vett „hazafiasság”, s noha Madarászból az előbbi hiányzott, annál jobban megvolt benne a két utóbbi. Láttuk már, hogy Széchenyi Sopronban, mint képviselőjelölt, megbukott. Ő nem tudta megnyerni a nép bizalmát. Most láthatjuk, hogy Madarász meg tudta nyerni és ő ugyanebben a szerepben még akkor se bukott meg, mikor már a nép hivatalos képviselése sikkasztóként s tolvajként bélyegezte meg s ezért a képviselői megtiszteltetésre alkalmatlannak nyilvánította.

Említettük, hogy ez a Madarász nemcsak Kossuthnak volt bizalmasa, hanem még neje-nek is. Mivel pedig madarat tolláról, embert barátjától lehet megismerni, ezek után még ak-

kor is kellene egyet-mást (éppen nem hízelgőt) gondolnunk Kossuthról, ha a Thewrewk- és a Boczkó-eset nem is lenne bizonyítva. Vukovics feljegyzéseit idézve azt is láttuk már, mennyire utálta mindenki még Kossuth közvetlen környezetében is ezt a Madarászt, s mennyire szidták még Kossuth jelenlétében is. Láttuk, hogy ilyenkor még Kossuth se merte védelmébe venni, de ellene se szólt még ilyenkor se. Csak kínosan hallgatott, Madarász pedig továbbra is bizalmasa maradt. Bajosan lehet ezt megmagyarázni másképpen, mint hogy közös titkaik voltak.

Madarász azzal védekezett, hogy a gyémántok megvannak. (Madarász József emlékiratai, 218. o.) Kossuthot pedig történetírásunk azzal mentette fel a piszkos vád alól, hogy ezeket a gyémántokat Bolliac nevű oláh ügynöknek adta politikai célokra, Bolliac neki azt mondta, hogy elvesztek. Az tehát egész bizonyos, hogy elkallódtak. Világos, hogy ilyen körülmények közt egy magyar történetíró se mondhatta azt, hogy nem Bolliac hazudik, hanem Kossuth. Még mi se mondjuk ezt, sőt még csak nem is gondoljuk. Ez azonban ebben az ügyben még nem elégtétel Kossuthnak. Nem is felmentés a vád alól. Annyira nem az, hogy még Hajnal is csak így meri kifejezni az eredményt: „Minden jel arra mutat, hogy az értékes gyémántokat nem kapta meg Kossuth.” Azaz valószínű, hogy nem ő sikkasztotta el őket, de bizonyítani nem lehet, hogy nem.

A gyémántok mellett még bizonyos arany (vagy ezüst?) sarkantyúkról is szó van, szintén a meggyilkolt (kivégzett) Zichy hagyatékából, melyek Madarásztól szintén Kossuthoz és tőle szintén Bolliachoz kerültek. Érdekes, hogy Kossuth azt, hogy a gyémántokat Bolliactól visszakapta, tagadta, a sarkantyúkról nem szól semmit. Sajnos, ez a semmit sem szólás azt jelenti, hogy ezeket visszakapta tőle vagy pedig neki se adta őket, tehát nála maradtak. Osztrák kémjelentések és emigráns feljegyzések egyaránt azt mondják, hogy ezeket Kossuth Törökországban Zia pasának ajándékozta (tehát az országból való elmenekülésekor nála voltak s magával is vitte őket).

Kossuth mentségére itt Hajnal azt hozza fel, hogy „ezek értéke nem volt nagy”. Valóban nem lehetett nagy még akkor se, ha aranyból voltak, nem ezüstből. Igen gyöngé mentség azonban, mert ha ezek a sarkantyúk nem nagy értékük miatt, hanem gyerekes hiúságból és gyönyörködési vágyból tetszettek meg Kossuthnak s tartotta őket magánál még az országból való elmenekülése után is, az a bűn lényegét nem érinti.

Ha látjuk, hogy Kossuth a kisebb értéket eltulajdonította, akkor csak igen nagy jóakarattal helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy ez csak a kis érték miatt történt, tehát a nagyértékű gyémántokat már semmi esetre se fogadhatta el Madarásztól. Aki kis dolgokban lelkiismeretlen, arról a valószínű feltevés az szokott lenni, hogy ha nagyobb értékek kerülnek kezébe, akkor még inkább képtelen lelkiismeretes lenni; akkor még kevésbé tud a kísértésnek ellenállni. Azt pedig maga Kossuth is elismeri, hogy a gyémántok is nála voltak. Hiszen ha nem lettek volna nála, nem adhatta volna őket Bolliacnak. Minden csak azon fordul meg tehát, igaz-e Kossuth állítása, hogy Bolliac elvesztette őket. Mivel ezt is csak Kossuth mondja, mert mások elsikkasztásáról beszélnek, tehát ez a dolog sincs egészen rendben. Az is gyanús, hogy Kossuth Bolliacot is menti. Szerinte ő se elsikkasztotta, hanem csak elvesztette őket.

Ez azonban nem lényeges, mert hiszen ráfoghatjuk, hogy Kossuth nem tartotta meg ezeket az értékeket magának, nem is használta a maga céljaira, hanem azért, hogy olyan egyénnek adta, aki maga és emigránstársainak sorsa enyhítésén fáradozott, tulajdonképpen nemzeti célra fordította. (Hogy vajon akkor is így tett volna-e, ha nem vált volna köztudomásúvá, hogy azok a gyémántok és sarkantyúk nála vannak s így a maga céljaira már csak ezért se fordíthatta őket, az már más kérdés és megválaszolása attól függ, hogy valakinek mi Kossuthról a véleménye.)

A lényeg az, hogy ha az a Zichy Jenő csakugyan megérdemelte volna a halált, s így sorsorú sorsát törvényesen is érte volna el, elkobzott vagyona akkor is az állam tulajdona lett volna, tehát csak akkor adhatta volna oda Bolliacnak még közcélra is, ha erre a nemzet kép-



viselőitől felhatalmazást kapott volna. A meggyilkolt Zichy kincsei – mint ez jogállamban szokás – le voltak pecsételve, Madarász önkényesen, illetve betörő módra feltörte a pecsétet s a gyémántokat, a sarkantyúkat úgy adta Kossuthnak. Mivel senki se bizonyíthatta, hogy valóban mindent odaadott, ami a lepecsételt ládában volt, azért vádolták – jogosan – Madarászt a hagyaték egy része elikkasztásával. Kossuthot azonban azért, mert az értékeket átvette tőle, épp úgy vádolhatták volna ugyanazzal, mert természetesen arról se vettek fel jegyzőkönyvet, hogy Madarász mit adott át neki. Nem is szólva arról, hogy Kossuthnak nemcsak Madarásztól törvénytelenül megszerzett dolgokat nem lett volna szabad tőle átvennie, hanem még akkor se lett volna szabad átvennie tőle semmit, ha Madarász törvényesen jutott volna hozzá. Alkotmányos államban az államfő közvetlenül nem kormányoz, tehát a törvényesen elkobzott dolgokhoz sincs semmi köze.

Kossuthnak egyébként is azonnal leltárt kellett volna felvennie a neki átadott dolgokról s ha nem az országgyűlés, akkor legalább a minisztertanács határozatát kellett volna kérnie, hogy mi történjék az átvett dolgokkal s hogy azokat ő fordíthatja-e a minisztertanácstól meghatározott célokra. Ha tehát Kossuthról bizonyosan tudnánk, hogy Zichy Jenő hagyatékát valóban teljes egészében a köz céljaira használta fel, akkor is e tekintetben is sokszorosan megszegte volna azt a törvényt és azt az alkotmányt, melyre esküt tett s amely eskünek megszegését oly sokszor hánytá a Habsburgok szemére.

Pedig hol voltak a Habsburgok „esküszegései” az ő esküszegésétől? Neki a Zichy-hagyatékot még a nemzet céljaira se lett volna szabad felhasználnia a nemzet külön felhatalmazása nélkül. Az eset előadásából azonban egész jól láthatjuk, hogy – mivel Zichy meggyilkolása a szabadságharc legelején történt – Kossuth teljes egy éven át magánál tartotta ezeket a kincseteket anélkül, hogy a nemzet hivatalos engedélyt adott volna neki erre, vagy akár csak tudta volna, hogy nála vannak. Végül pedig olyan embernek adta, aki elherdálta (vagy a legjobb esetben „elvesztette”) őket, végül az elveszett fejsze még meglévő nyelét (a sarkantyúkat) ő maga ajándékozta el.

Határozottan el kell marasztalnunk Kossuthot a Szöllőssy említette esetben is (Szöllőssy Ferenc: Kossuth és a magyar emigráció török földön, 4. o.), mely szerint egy zsidó borkereskedő elkobzott több száz akó aszúborát maga fogyasztotta el vendégeivel. Szöllőssy szerint maga az elkobzás is jogtalan s így törvénytelen volt. De ha jogosan történt volna, akkor se lett volna szabad azt Kossuthnak és vendégeinek elfogyasztani. Alkotmányos jogállamban az effajta elkobzásokról az akár ideiglenes, akár végleges államfőnek még csak tudomása se lehet, mert nem tartozik hatáskörébe: nem ő hajtja végre a törvényt, tehát nem ő koboz el, hanem a kormány, illetve az illetékes minisztérium vagy a mindenkitől független bíróság és se az egyik, se a másik semmiképpen se továbbíthatja az elkobzott dolgot az államfőnek saját használatára.

Láttuk, hogy Boczkó Dániel 48 legnagyobb jellemei közé tartozott. Nemcsak a 6.000 forintját hagyta ott szó nélkül Kossuthnál s mint egyik legkiválóbb kormánybiztosa szolgálta ügyét végig, hanem idős korában még tízévi várfogságot is szenvedett Kossuth miatt. A Boczkó Dániel-féle jellemeket azonban Kossuth nem szerette környezetében. Nem érezte jól magát körükben. Sőt Szemere is, Mészáros is, Pálffy is kiemeli, hogy Kossuth közvetlen környezete, azok, akik bizalmát bírták, majdnem kivétel nélkül úgyszólván közönséges csirkefogókból álltak. Vagy egyáltalán nem volt tehát emberismerete, vagy pedig csak ilyen emberek hízelgése közepette érezte jól magát. Csakugyan, látni fogjuk majd, hogy Kossuth jellemének egy másik fő vonása a mérhetetlen hiúság. Hízlelgők nélkül ő nem tudott ellenni, viszont hízelegni nem jellemek szoktak, sőt azok hízelegni nem is tudnak. Azért aztán őket Kossuth nem is szerethette.

Nemcsak Boczkó Dániellel bánt ugyanis Kossuth ilyen rosszlelkűen. „Az egész elnöki személyzet között, melyet Kossuth maga köré gyűjtött – írja Pálffy (287. o.) –, el lehet mondani, hogy csak egy becsületes ember volt: titkára, Stuller Ferenc, ki hosszú évek során át hí-



ven kitarzott mellette, mint hírlapszerkesztő, mint miniszter, mint Honvédelmi Bizottmány elnöke és mint gubernátor [kormányzó] mellett is, minden haszon nélkül, csekély fizetését, alárendelt állomáson, kompromittálva magát értette odáig, hogy bizton várhatta kivégeztetését, ha az osztrák kezébe esik.”

„Mikor tehát Kossuth Aradon futásnak készült, Stuller kérte, hogy adjon vagy utalványozzon neki egy kevés pénzt, amivel ő is kimenekülhessen, mert neki hosszas szolgálatából személye mellett semmije sincs. Kossuth Lajos megtagadta. Stuller kénytelen volt hátramaradni, befogatott s csak egy csoda által menekült meg az akasztófától.” (Hogy mégis megtörtént ez a „csoda” is, a már elsoroltakon kívül újabb bizonyíték arra, mennyire nem igaz, hogy az osztrák bosszú nagyobb volt a megokoltnál, a valóságban annál sokkal kisebb volt, sőt annyira kisebb volt az előreláthatónál, hogy sokszor egyenesen csodának látszott, mint látható, még 48-asok szemében is.)

Ugyanezt Steier (aki Pálffy feljegyzéseit még nem ismerte) annak bizonyosságául, hogy Kossuthnak Stullerrel való bánásmódja még Kossuth-párti szemüvegen át nézve is felháborító, így adja elő: „Stuller Ferenc Kossuth meneküléséről azt állítja, hogy az a legnagyobb titokban történt s maga a kormányzói iroda se tudott róla. (Bizonyítja ezt, hogy Kossuth maga is mennyire szégyellte a dolgot.) Búcsúszó nélkül, a legnagyobb zavarban és pénztelenségben hagyta vissza Kossuth a hozzá legközelebb álló személyzetet. (Látjuk tehát (s már más forrásból is láttuk már), hogy a „pénztelenség” nem magára Kossuthra, hanem csak személyzetére vonatkozik.) Stuller igazoló írásában természetesen arra törekszik, hogy Kossuth melletti szerepét enyhítse s ezért bizonyos redukcióval [megszorításokkal] kell adatait kezelnünk. Kossuth meneküléséről szóló elbeszélése azonban még a legkritikaibb redukció mellett is igen lehangoló fényt vet erre az eseményre.”

„A haldokló forradalomnak – mondja Stuller – még utolsó vonaglásaiban is bosszantó módon mellőztetem, sőt – mondhatom – megcsalattam. Midőn ugyanis Aradon augusztus 9-én („tévedés – jegyzi meg Steier –, augusztus 11-én”) a rendes hivatalos időben a várba mentem, irodai alkalmazottakkal és szolgálkával találkoztam, akik rémülettől megszállva tőlem elbocsátatásukat és útiköltségüket kérték. Adtam nekik, amim volt, anélkül, hogy rémületük okát sejtettem volna, s midőn erről Kossuthnak jelentést tettem s a valóságos helyzet iránt érdeklődtem, még szemrehányásokban is lett eleinte részem, hogy miért ijesztem magatartással az embereket; utután több komisszióval [küldetéssel] bízott meg, melyeket a városban kellett elintéznem.”

„Ütközben értesültem a temesvári csata kimeneteléről, Dembinszky (talán inkább Bem) teljes vereségéről, s azt láttam, hogy mindenütt előkészületeket tesznek a menekülésre. Ezért visszatértem Kossuthhoz és az ő szájából meghallottam az elébb megtudott hírek megerősítését. Midőn erre keserű és fájdalmas érzéssel elébe tártam, hogy ezekről a döntő eseményekről még saját hivatali személyzete sem bír tudomással, hogy senki sem tudja, merre menjen, sőt még érvényes pénzzel sincsen ellátva, sőt még magamnak sincsen két osztrák váltóforintnál több pénzem, semmi egyebet nem felelt, mint azt, hogy neki sincsen ilyen pénze (!). (Láttuk, hogy mennyire volt, mégpedig aranyban.)

Steier, a késői történetíró, Kossuth iránti jóakaratból mindenáron szeretné leszállítani Stuller e nyilatkozatának értékét, de még így is még ő is kénytelen megállapítani, hogy ez a nyilatkozat Kossuth jellemére rendkívül kedvezőtlen. Pálffy azonban, aki személyesen ismerte mind Stullert, mind Kossuthot, Stullert annyira deréknak és önzetlennek tartja, hogy emiatt ő Stuller megállapítása értékét nem leszállítandónak, hanem felemelendőnek tartja.

Mit szóljunk azonban Kossuth szavahihetőségéhez és igazmondásához, mikor a meneküléshez legalább valami külföldön is értékkel bíró pénzt kérő Stullernek azt feleli, hogy „neki sincsen ilyen pénze”? Hiszen jól tudjuk, hogy mennyire volt neki aranyban is (ezer darab), bankjegyekben is (280 forint) és ezüstben is (3500 pengő forint, lásd Szöllőssy, 12. o.) és melléje még Zichy-gyémántok és aransarkantyúk is. Azt is tudjuk mind Hajnalból, mind

Steierből (a gyémántokkal kapcsolatban előbb idézett helyen), hogy Kossuth az országból való menekülése közben az elszámolásra ismételten felszólította azokat az állampénzt kezelő hivatalnokokat, akikkel útközben találkozott. Tehát még ez úton is akart magának még több pénzt szerezni, csak e kísérletei meddők voltak. (De alkotmányellenesek is, mert erre csak az illetékes miniszterek, nem pedig maga az államfő szólíthatta volna fel őket. De a kapott pénzt azok se használhatták volna fel a maguk céljaira.)

## Kossuth kiáltóan nagy emberi gyarlóságai

Annak a Vukovics Sebőnek az emlékirataiban (446. o.), aki részint a szabadságharcnak egyik érdemesebb alakja, részint Kossuthnak is még a hübb emberei közé tartozik, olvashatjuk az itt következő megbotránkoztató részt:

„Cibakházán történt (az 1849-es győzelmes tavaszi hadjáratban, mikor Vukovics Kossuthal a táborban volt), mire fájdalmas keservvel emlékezem, hogy midőn én egyszer vacsora felett előhozám, mint sújtja ez időben a nemezsis [sors] a népek szabadságát gyilkoló minisztereket, Latourt Bécsen, Rossit Rómában, Kossuth kárörömmel, mérgezett ajakkal tevő hozzá: és Széchenyit!”

„Kit erényesnek és bosszús vetélytől mentnek óhajték látni – teszi itt hozzá keserűen a becsületes Vukovics –, azt ily nemtelen ihlettől mardosva találni kínos volt.” (Tudvalevő, hogy az, akit éppen Kossuth nevezett el „a legnagyobb magyarnak”, Kossuth e kijelentése idején a bolondok háza lakója volt. Ezt tehát Kossuth, aki Széchenyit a nyilvánosság előtt mindig égis magasztalta, Széchenyi megérdemelt büntetésének tartotta s kárörvendően élvezte még akkor is, mikor még ellenségei is megrendültek Széchenyi megrázó tragédiájának láttára.)

Így aztán a rosszlelkűségen, irigységen, álnokságon és bosszúálláson kívül Kossuthnak még egy másik, rendkívül visszataszító tulajdonságára is rábukkanunk: a hazug képmutatásra. Láthatjuk belőle, milyen őszintén nevezhette ő el Széchenyit „a legnagyobb magyarnak”, s maga mennyire nem hitte azt, aminek a nyilvánosság előtt nevezte. (Mi pedig olyan komolyan vettük a dolgot, hogy egyenesen szállóigét csináltunk belőle.)

Emlékszünk arra is, hogy mikor Széchenyi megtámadta Kossuthot (de ő ezt meggyőződéssel csinálta, nem egyéni ellenszenvből vagy féltékenységből, és megmondta őszintén véleményét országháborításáról és annak várható következményeiről, melyek oly feltűnően és oly hamar beteljesültek, Kossuth válaszában az alázatost játszotta s még ekkor is úgy viselkedett, mintha Széchenyinek nála nagyobb és őszintébb tisztelője nem is volna. Azt írta, hogy minden jót tőle tanult, s továbbra is mint tanítvány akar lábainál ülni. Most Vukovics előtti elszólásából jól láthatjuk, mennyire csak ügyes, de álnok taktika volt ez nála s belsejében mennyire éppen az ellenkező módon gondolkodott.

Mivel a Széchenyi–Kossuth vita idején Széchenyi még hasonlíthatatlanul nagyobb és híresebb volt nála, az okos és ravasz Kossuth úgy találta, hogy legjobban úgy győzhet Széchenyi felett, ha ezt a pózt ölti magára. Világos, hogy ez Kossuth részéről az avatatlan számára rendkívül megnyerő szerénység, szelídség és türelem mindenkire a legjobb hatást tette, Széchenyi nagyságának és népszerűségének pedig ártott, mert látszólag akaratlanul úgy tüntette fel a dolgot, mintha Széchenyi lett volna az igazságtalan, irigy, türelmetlen, sőt szenvedélyes a szerény, igénytelen és a mesterségét még mindig tisztelő Kossuthal szemben.

Most aztán Cibakházán elárulta Kossuth, mi lakott lelkében Széchenyivel szemben s mi volt róla mindig az őszinte véleménye. Elárulta, hogy Széchenyi iránti tisztelete s az a szerénység, mit iránta tanúsított, csak irigységének és feneketlen gyűlöletének ravasz palástolása volt. Ügyes színészi fogás, melyet egyedül csak a maga érvényesülése érdekében alkalmazott.

Vukovics lelkében azért maradt oly keserű emléke a dolognak, mert ez ideig Kossuth tisztelője volt, s úgy látszik, ekkor nyílt ki a szeme és ettől kezdve kezdte megismerni az igazi Kossuthot. Eddig azt hitte, hogy Kossuth azért nevezte Széchenyit „a legnagyobb magyar-

nak”, mert tényleg annak gondolta. Most megtudja, hogy a legnemtelenebb indulatok ural-  
kodnak lelkében és hogy egyenesen visszataszítóan színész. Nála a szavak nem az igazság ki-  
fejezésére, hanem elleplezésére szolgálnak.

A vetélytárs iránti irigység emberi gyarlóság, mely egyébként értékesebb emberben is je-  
lentkezhet, de ahhoz, hogy ezt valaki éppen az ellenkezőnek hangoztatásával leplezze; hogy az  
előtt, akit irigyel és gyűlöl, térdet-fejet hajtson külsőleg és országos szállóigévé váló dicsőítő  
jelzővel ruházza fel, ahhoz már egész különleges romlottság és jellemtelenség kell. Kossuth  
ezt árulta el magáról abban a cibakházi elszólásban s ezért botránkoztatta, sőt rendítette meg  
vele még azt is, aki eddig rendíthetetlen híve és nagy tisztelője volt. Ezért emlékezett vissza  
Vukovics, a 49-es miniszter, „fájdalmas rokonszenvvel” erre a kossuthi megnyilatkozásra.

Világos ugyanis, hogy ez az elszólás nem jelentőség nélküli véletlen volt. Ha valaki Kos-  
suth iránti jóindulatában mégis annak gondolná, azt emlékeztetem arra (lásd Szemere napló-  
ját), hogy Kossuth az emigrációban is nemegyszer egészen nyílt jelét adta annak, mennyire  
bántotta és bosszantotta az a nagy nemzeti gyász is, melyet Széchenyi halála Magyarorszá-  
gon kiváltott. Ekkor már – mivel már idősebb volt – vagy színlelni, önuralmat gyakorolni  
nem tudott már úgy, mint fiatalabb korában, mert már nem volt olyan türelme és idegei is  
kezdtek már felmondani a szolgálatot, vagy mert már nem volt úgy oka Széchenyi nagyságá-  
tól félni, mint régen, mert ekkor már ő régen fölébe nőtt, népszerűsége az övét már rég elho-  
mályosította.

Ezért most már nem véletlenül szólta el magát és csak egyik bizalmasa előtt négy szem-  
közt, mint Cibakházán, hanem nyíltan és a nyilvánosság előtt is hangot adott Széchenyi iránti  
ellenszenvének s irigy kárörvendezésének. Külön visszataszítóvá teszi, hogy amint cibakházi  
megjegyzésére Széchenyi elmegyógyintézetbe szállítása, tehát egy részvételre keltő esemény  
adott okot, most az öngyilkossága és halála. Milyen sötét lelkű ember lehetett az, akit még  
ilyen megrázó emberi tragédiák se tudtak részvételre hangolni még olyan ember iránt se, akit  
éppen ő nevezett el „a legnagyobb magyarnak” s akinek elnevezését a nemzet annyira találó-  
nak és igaznak találta, hogy szállóigét csinált belőle?

Az a Kossuth, aki Széchenyit csak titokban merte gyűlölni és kisebbíteni, másik nagy, de  
természetesen Széchenyinél sokkal kisebb ellenfele, Görgey, nem volt áruló, vagy ha igen,  
egy cseppet se volt jobban az, mint Kossuth, kétségtelen, hogy 48 kirobbantója és szellemi  
vezére 48 legnagyobb hadvezéré, azt, akinek minden katonai sikerét köszönte, egészen alja-  
sul megrálmazta.

Lehet-e valakinek becsületében nagyobb kárt tenni, lehet-e valakit erkölcsileg jobban  
tönkretenni, mint ha azt állapítjuk meg róla, ha azt fogjuk rá, ha azt kürtöljük róla világgá,  
hogy hazaáruló? Kossuth ezt tette Görgeyvel alap nélkül s ráadásul teljes sikerrel, mert Gör-  
gey emiatt hosszú évtizedeken át valóban mint gyűlölt és megvetett áruló szerepelt a magya-  
rok milliói szemében. Mivel pedig állítása valótlán és igazságtalan volt, épp oly kétségtelen  
az is, hogy Kossuth ezzel a rágalmazásnak a világtörténelemben egyenesen pártatlanul álló  
esetét követte el.

Képzeld el szegény Görgey helyzetét, akinek e váddal terhelten kellett élnie még több  
mint félszázadon át s ráadásul itt honfitársai között és alaptalanul! Bajos elképzelni, hogy  
ember valaha vétkezhetett nagyobbat ember ellen a becsület síkján, mint amekkorát e téren  
Kossuth Görgey ellen vétkezett.

Kossuth tulajdonképpen e rágalommal szerezte meg magának azt a tüneményes népszerű-  
séget, szeretetet, sőt rajongást, melyet a magyar nép részéről nagy részben még ma is élvez.  
A szabadságharc utolsó hónapjaiban a sok baklövés és kudarc s nem utolsó sorban felesége  
nagyravágyása, gögje, és a közügyekbe való illetéktelen beavatkozása miatt Kossuth már  
szinte teljesen elvesztette előbbi népszerűségét.

Betetézte aztán mindezt a végleges és annyira csúfos bukás és a dicstelen menekülés. A  
nemzet kénytelen volt tudomásul venni, hogy Kossuth mindent rosszul csinált; ezek halálá-

nak, százezrek mérhetetlen szenvedéseinek és anyagi romlásának volt az oka, mégpedig teljesen hiába. A nemzeti veszteség mellé ott volt még a Kossuth-bankók elértéktelenedése miatt az egyének vesztesége. Ezzel szemben ő maga semmit se veszített. Nem is vesztetett, hiszen neki hazafiaskodása megkezdése előtt nem volt más vagyona, mint csak a sok adóssága, élete és egészsége viszont Világos után is megmaradt, családja is. Aranyakkal zsebében ment ki az országból, s mint láttuk, aranyakkal ellátva tudta itthagyni anyját is és aranyakkal tudta elhagyni az országot felesége is.

Mindez bizonyára nem már elvesztett népszerűsége visszaszerzésére volt alkalmas. E teljes erkölcsi bukás közepette röpitette világgá a mindenkitől elhitt jelszót: Görgey áruló! Görgey az oka mindennek. A nemzet, mely érthető okokból kiábrándult 48-ból, mely azonban – még érthetőbb okokból – nem szívesen ábrándult ki s különösen nem szívesen vette tudomásul, hogy szégyennel és hazaszeretete s hősiessége hiánya miatt kell belőle kiábrándulni, kapva kapott az új jelszón, mely lehetővé tette számára, hogy önmagából ne ábránduljon ki, hogy önmagát ne kelljen kicsinynek találnia. Volt bűnbak, akire mindent rá lehetett hártítani, akit minden bűnnel meg lehetett terhelni. Így aztán maga a 48, maga a szabadságharc dicső maradt, megmaradhatott továbbra is eszményképpé, ideállná, mely nagy volt és sikerrel is járt volna, ha az áruló mindent tönkre nem tesz. Az árulás buktatta el, nem pedig saját eredeti bűne és méltatlansága. Az a nemzet, mely addig Bécs „ármánya” és „hítségese” áldozatának szenvedte magát, most Görgey árulása ártatlanul szenvedő alanyának szerepében tetszelgett és ennek tartotta természetesen a számkivetett, hazátlan dicső „turini remetét” is.

Elsősorban ez a lélektani magyarázata a szinte legendássá fejlődött Kossuth-kultusznak és általában 48 egész apoteozisának [ünnepélyes befejezésének]. A magyar nemzet lett hazafias szólammá és meggyőződéssé, Kossuth lángeszű vezérlete alatt olyan teljesítményt végzett, milyent ezeréves történelmében még soha. Ezrével produkálta a hősiesség csodáit. Mindent a hazáért áldozott; még a nők és a gyerekek is a harctérre mentek, kaszával nála tízszer nagyobb, nagyszerűen felszerelt seregeket vert meg és szórt szét. Szétverte, megsemmisítette az osztrák sereget, Európa egyik legnagyobb katonai hatalmát s ma is diadalmasan élvezné tehetsége, bátorsága és hősiessége eredményét, ha nem jön ide az osztrák mellé a még nála is behemótabb orosz.

De talán még a kettővel egyszerre is bírt volna a legendás honvéd hősiesség, ha nem sújtja tarkón az áruló töre, saját fiának, Görgeynek, az átkozottnak, aljas árulása. Nem csoda, ha miatta fél évszázadon át a keserűség fojtogatta a nemzet torkát, s ha keserűségében szíve egész szerelmét nagy fiának, Kossuthnak adta; az ő nagy művét bámulta, melyet az áruló oly gyalázatosan tönkretett. Hogy mennyire nem az ész, hanem a szív, a érzelem, sőt a féktelen szenvedély irányította a kérdés megítélésében a nemzetet, mutatja a vers, a nemzet legnagyobb költője, Vörösmarty verse:

Görgeynek hívták a silány gazembert,  
Ki a hazát eladta cudarul.  
Kergesse őt az Isten haragja  
A síron innen és a síron túl.

Kergesse őt a balszerencse, mint  
Szilaj kutyák a felriadt vadat,  
Éljen nyomorbul és kínbul mindhalálig  
És ha elhal, verje meg a kárhozat.

Ennek az aljas rágalomnak a példátlan sikere is bizonyítja, milyen okos, milyen ügyes, milyen jó pszichológus, milyen nagy tehetség volt Kossuth a rosszban. A nemzetet azért tudta minden érthető ok nélkül belevinni a fegyveres harcba, mert mindig hízelgett büszkeségének. Világos tehát, hogy teljes sikerrel járt a nemzeti önérzetre nézve épp oly hízelgő

legutolsó manővere is: 48-ban nem az ész nélküli, szenvedélyes, ostoba, kellőleg elő nem készített kezdet, nem az egyenetlenség, önzés és hiúság megmérgezte folytatás és a végül már semmivel sem törődő befejezés tett tönkre bennünket, hanem egyedül csak egy ember bűne, az árulás. Nem egy szájhős-izgatókra hallgatott, sokat hibázott, bűnös nemzet bukott el Világosnál, hanem egy minden hősiessége és nagysága ellenére galádul elárvult nemzet.

Pedig napnál világosabb, hogy Görgey fegyverletételének a szabadságharc bukásában alig van említhető szerepe. Egy 20-25 ezer főnyi sereg fegyvereinek letétele nem döntheti el egy tízmilliós ország sorsát. Egy olyan ember árulása, akinek csak ekkora hatalom van a kezében, nem áthatja meg az egész nemzet sírját, de lángesze és hősiessége se tudja megmenteni, ha csak ennyi erővel rendelkezik.

Kossuth csak akkor és azért vonult vissza a vezetéstől és tette Görgeyt diktátorrá, amiért és amikor már kénytelen volt. Kossuth egyébként se az az ember volt, aki olyan hatalmat, mely számít még valamit, önként átadjon. Kossuth azt adta át Görgeynek, ami már nem volt. Olyan nemzet fölött tette diktátorrá, amely már értéktelen hullá volt s melyen emberi erő már nem segíthetett. Görgey azért tette le a fegyvert, mert le kellett tennie, mert megütköznie örültség és egyszerű magyargyilkolás lett volna.

Egy hős nemzet, melynek igazán szívügye lett volna a szabadság, még sokáig elhúzhatta volna a harcot gerilla-tevékenység alakjában, s az se lehetetlen, hogy közben nemzetközi boykotok is segítségére jöttek volna s ezek révén esetleg még politikai sikert is elérhetett volna. Láttuk azonban, hogy a honvéd, tehát a magyar nép volt az, mely nem akart már harcolni; az ország volt az, mely megunta azt a küzdelmet, mely valójában – ez az igazság – sose kellett neki. Ezen pedig se Görgey, se Kossuth nem segíthetett. Hiszen Kossuth is csak azért és csak akkor lépett vissza, mikor és mert ennek szükségességéről végleg meg kellett győződnie.

Láttuk már azt is, hogy Bem még Világos után is megpróbálta azt, amit Görgey nem tartott érdemesnek megpróbálni s Erdélyben folytatni akarta a harcot. Lett is volna még a Görgey-seregen kívül is még 30.000 embere és tekintélyes hadi felszerelése, de még őt is, akiért egész addig rajongtak a katonái, otthagya mindenki. Mivel egyedül maradt, ő is kénytelen volt sereg nélkül elhagyni az országot. Kmetty és Guyon is tett hasonló kísérleteket, ez utóbbi szigorral is próbált fellépni, de hasztalan. Az is jellemző, hogy Bem is, Guyon is idegen volt. Csak nekik fájt tehát az ország romlása, a magyaroknak nem.

Láttuk már azt is, hogy nemcsak az nem igaz, hogy árulás győzött le bennünket, hanem még az se, hogy csak az orosz túlerő. Haynau, azaz az osztrák sereg egymaga győzött le bennünket, mégpedig a mienknél kisebb osztrák sereg, sőt az osztrákoknál nagyobb számú honvédség még csak harcolni se akart s úgyszólván még az ütközet kimenetelének megvárása előtt megfutott. Egyszerűen előre otthagytak csapat-papot s még csak az se érdekelte, hogy ki győz. Halottak és sebesültek nélkül vesztett el csatát, mégpedig olyan csatát, mellyel nemcsak Kossuth, hanem a tőle hirdetett „magyar szabadság” sorsa is eldőlt. Látszik, hogy komolyan sose hitt a magyar ebben a „magyar szabadságban”, illetve semmi szükségét se látta, mert semmi hiányát se érezte. Azt, hogy nem az orosz, nem is közösen az osztrákokkal ketten, hanem az osztrák egymaga győzött le bennünket, azt ma már a legújabb katonai írókon kívül még Steier is elismeri, sőt kihangsúlyozza. A hadtörténeti írók (például a protestáns Gyalokay) még azt is hangsúlyozzák, hogy a honvédek nem is akartak harcolni, legalábbis a végén már nem.



## Kossuth egyénisége volt az, ami tönkretette negyvennyolcat

Azt mondtam fentebb, hogy Kossuth is volt legalább olyan oka a szabadságharc bukásának, mint Görgey. Most azt mondom, hogy nála jobban is oka volt. Ezen állításom bizonyításával annál érdemesebb kissé foglalkozni, mert egyúttal arra az esetleges ellenvetésre is választ adok benne, hogy Kossuth már említett s még említendő kirívó, ellenszenves gyarlóságai, vagy ha tetszik, bűnei, egy magánember bűnei, melyek történelmi és államférfiúi nagyságát nem érintik. Hiszen Nagy Frigyes és Napóleon is tele volt emberi gyarlóságokkal és a Kossuthéhoz hasonló bűnökkel, mégis a történelem legnagyobbjai közé tartozik.

Erre azt felelem, hogy igen, ámde se Nagy Frigyes, se Napóleont nem is tartja senki erkölcsi nagyságnak is, történelmi nagyságukon kívül és felül.

Kossuthot azonban nálunk ilyen kettős nagyságnak tartják s ezért kell e tévedést megcáfolni. Azonban Kossuth egyéni hibái, bűnei olyanok voltak, melyek történelmi nagyságát is érintik, hiszen tulajdonképpen ezek a tulajdonságai voltak okai a szabadságharc bukásának. Kossuth – láttuk – nagy szónok, nagy agitátor, nagy író és szervező s bámulatos szellemi munkabírású ember volt, de ezzel szemben merő ellentéte volt az ún. nagy embernek, a jellemnek, az olyan embernek, aki imponálni tud környezetének és akire tisztelettel néz fel mindenki. Pedig méltó és eredményes szabadsághős csak ilyen ember lehet. Kossuth ennek éppen az ellentéte volt. Őt azok, akik közelében éltek s így közelebről ismerték, nem tudták tisztelni s emiatt nem tudtak lelkesedni azokért az eszmékért se, melyeket hirdetett. Hiszen látniuk kellett, hogy Kossuth önmagáért él, nem pedig eszmékért vagy a hazáért.

Azok előtt, akiknek módjuk nyílt Kossuth lelkébe bepillantani, annyira kirítt önzése, gyávasága, álnoksága, túlzott alacsonysági érzése, hatalomvágya, hiúsága és következtelensége, főképpen pedig nagy emberhez annyira méltatlan színészi pózai és mesterkéltisége, hogy bensőleg kénytelenek voltak érte lenézni, sőt megvetni. Hogy azonban olyan nemzeti mozgalom nem vezethet sikerre, melynek vezérét alvezérei lenézik, sőt sokszor erkölcsi undort éreznek láttára, afelől nem lehet kétség. Hogy győzzön az olyan mozgalom, mely eszmények hangoztatásából él és azt hirdeti, hogy azokért meghalni is érdemes, de amelyeket a látszólag körülrajongott vezér szájában merő szopufogatásnak, sőt komédiának tartanak mindazok, akik a vezért közelebről ismerik, mert körülötte élnek. A mi 48-as szabadságharcunk bukásának ez volt a fő oka.

Tudvalevő, hogy 48 akkor lett forradalom, mikor az országgyűlés a királyi feloszlítás után s ellenére is együtt maradt s mikor a lemondott Batthyány-kormány helyébe a király nem nevezhetvén ki újat, az ország kormányzása a Kossuth elnöklete alatt álló, ún. Honvédelmi Bizottmány kezébe került. Fennkölt és szent testület lett volna ez, ha maga a szabadságharc fennkölt és szent lett volna, hiszen ennek a bizottmánynak tagjai voltak, történelmének állítólag legdicsebb idejében, a nemzet irányítói és legnagyobb emberei.

Ez a bizottmány először csak hat tagból állott, később többől. Az első hat a következő volt: Kossuth, mint elnök, Nyári, mint alelnök, Madarász László (!), Patay József, Sembery Imre és Pálffy János. Jellemző a nagy szabadságra, hogy noha a képviselőház óriási többsége Batthyány mellett állt, tehát mérsékelt volt (pedig ezt a képviselőházat már a szabadságharc idején választották), sőt láttuk, hogy igen nagy többségében még Debrecenben is „békepárti”, tehát titokban a dinasztia híve volt (pedig Debrecenbe már csak a szélsőségesebbek mentek el. Lassacskán azonban még a régi túlzók is Habsburg-pártiakká váltak, a Honvédelmi Bizottmány tagjai mégis egytől egyig az addig legtúlzóbb, legradikálisabb képviselőkből kerültek ki, az egyetlen Pálffyt kivéve. Sembery is ellenzéke volt emiatt még Kossuthnak is, Madarász Lászlót pedig említenünk se kell. Még jellemzőbb, hogy a hat közül öt protestáns volt. Egyedül csak Sembery volt – legalább anyakönyvben – katolikus, ha ugyan az volt. Tehát abban a pillanatban, hogy elszakadt a Habsburgoktól, rögtön protestáns lett a katolikus



Magyarország vezetősége. (Ugyanígy volt a kommunizmus alatt is, már amennyiben keresztény, nem pedig zsidó volt.)

48-ban azonban a katolikusok között olyan szellem uralkodott, hogy ez nem számított. Ez még a derék és katolikus Mészárosnak se fájt. Legalábbis ezt még ő se kifogásolta, noha minden mást kifogásolt. A Honvédelmi Bizottmányban egyedül katolikus Sembery talán legnagyobb gyűlölője volt Rómának és a papoknak, mint protestáns hivatalársai, pedig láttuk, hogy még a köztük legkomolyabb és legmérsékeltebb Pálffy is a közhivatalt viselő magyar természetes köteletségének és hivatalával együtt járó tehernek tekintette a klérussal való zsörtölődést. A klérussal egy negyvennyolcasnak szerinte csak zsörtölődnie lehetett.

Olyanformán voltunk tehát ezzel a kormánnyal is, mint a Rákosi Mátyáséval, melyben akkor a kommunisták nem azt kifogásolták (a kálvinista lelkész Tildy Zoltán köztársasági elnöksége és a kálvinista paraszt Nagy Ferenc miniszterelnöksége idején), hogy az egész kormányban egyedül csak a kultuszminiszter, Keresztury katolikus, hanem azt, hogy tűrhetetlen dolog és a szabadsággal sehogy se egyeztethető össze, hogy Magyarországon a kultuszminiszternek mindenképpen katolikusnak kell lennie. Gondoskodtak is aztán róla hamarosan, hogy még az se legyen az, hanem lutheránus (Darvas). De Darvas utódai se lettek még névleges katolikusok se.

Ne fájjon hát most nekünk se, hogy a 48-as Honvédelmi Bizottmányban is csak egy katolikus volt s még ennek is csak Sembery Imre volt a neve, mert elég elszomorító és megrendítő anélkül is a kép, melyet e fennkölt testületről és tagjainak az elnökhöz való viszonyáról a tagok egyike, az unitárius Pálffy János fest.

„Ismerve a tagokat – írja (277. o.) –, akik rendszeren megjelentek, nem volt nehéz meggyőződnöm arról, hogy ezen bizottmány, mint testület, nem való kormányzásra és hogy Kossuth egymaga fog mindent tenni.” (Persze nem véletlenül válogatta őket össze a maga embereiből. Pálffy, ki nem volt Kossuth embere (de ekkor még ellensége se), csak azért került közibük, mert Erdélyt is kellett ott képviseltetni.) „Ezért igen ritkán vettem részt tanácskozásaiban, passzívra tartva magamat, noha üléseiben többnyire megjelentem. Soha ezen bizottmánynál amicabilisabb [kedveltebb] egy kormánytestület nem létezett. Eleinte a Redoute épületében tartotta üléseit (többnyire a Nyári elnöklete alatt, miután Kossuth nem mindig jelent meg), azután a Kossuth Nádor utcai lakásán két szobában. A belsőben, melynek ajtaja mindig nyitva volt, Kossuth csaknem leszegezve örökre ült íróasztala mellett és írt, mindig csak írt. Valóban megfoghatatlan, hogy mit tudott mindig csak írni? S Nyári szokott erős kifejezéseivel nemegyszer kiáltott fel: De mit a fenét tud annyit írni az a prókátor? (Természetesen ha Kossuth finom úriember és szerényebb lett volna, akkor az ilyen sértő felkiáltások elmaradtak volna. Akkor ugyanis nem várakoztatta volna oly hosszú ideig mindig ezt az előkelő testületet.)

„Ezalatt a tagok, rendszeren Nyári, Eszterházy (említettem, hogy később már nem csak hattagú volt a testület, s így került bele egy Eszterházy is, Mihály, a család egyik tehetségtelen tagja, de természetesen azért (éppen azért) nagy 48-as), egy Jósika (Miklós, a katolikus hitét házasság céljából megtagadott regényíró, aki olyan jólelkű volt, hogy – talán egyedül valamennyi között – még Kossuth hibáit se vette észre, hanem mindig fenntartás nélküli híve volt) és én konzerváltunk, szivaroztunk. Végre aztán kijött Kossuth, elértesztett valamely tárgyat, Jósika „a priori” [semmit be nem várva] helyeselte, Eszterházy beleszólt s ha ki nem akartuk hallgatni (mert – úgy látszik – nem volt érdemes), ezen szavakkal egyszer mint máskor: „De kérem szépen, én elmondom az én becsületes véleményemet”, azt el is mondta, ha senki nem is hallgatott (oda). Ha Madarász jelen volt (noha ő csak utcai kravallók (Lamberg meggyilkolása) szervezésével foglalkozott, mint rendőrfőnök), soha sem mondott egyebet, mint hogy nem is lehet másként, mint hogy Lajos (ilyen jóban voltak!) mondja. Nyáry pedig egy pár ellenvetést téve, ha Kossuth bement a másik szobába, mindig ezen stereotip [szokásos] szitkot küldte utána: „Ebadta komédiása!”

„Én hallgattam és szántam a szegény nemzetet” – fejezi be ismertetését Pálffy.

Vajon gondolták-e a harctéren küzdő és talán lelkesedő honvédek és vajon gondolják-e a 48-ért még ma is lelkesedő hazafias magyar fiatalok, hogy a dicső 48-ban s még annak is a legdicsőbb testületében csak így folyt az ország kormányzása? Pedig történetírásunk egyhangúlag kiemeli, hogy ennek a Honvédelmi Bizottmánynak kétségtelenül nagy érdemei vannak szabadságharcunkban, különösen pedig a honvédhadsereg felszerelésének előteremtésében. Ezt Pálffy is hangsúlyozza s azt mondja, hogy e tekintetben majdnem minden érdem Nyáryé. Ő, Kossuthnak e nagy lenézője, s egyszerűen szánalmas figurának tartója volt egyébként is az, aki mikor ez a „komédiás” azt a híres beszédét mondta az országházban a 200.000 újonc megszavazását kérve, ellenzéki létére belekiáltott: „Megadjuk!” A „komédiás” pedig ekkor „leborult a nemzet nagysága előtt”.

Eszerint tehát nemcsak Kossuth volt komédiás, hanem maga Nyáry is?

Valóban. Hiszen láttuk már, hogy Bezerédi László azt írta haza az állítólag annyira fel-emelő „hazafias” jelenetből, hogy „Kossuth beszéde mind olyan, amit már hallottunk s miután előre ki volt csinálva, reám legalább kevés hatást tett”. (Bezerédi István: Bezerédi László emlékezete, 41. o.)

Viszont másutt meg arról értesülök, hogy Nyáry nagy meghatódottsága Kossuth beszédéből onnan származott, hogy a mindent érdekből csináló, nagy pszichológus Kossuth beszédében az ellenzéki Nyáryra is hízelgő megjegyzést tett s így jóakarata megnyeréséről eleve gondoskodott.

Sajátságos, hogy mindenki, aki Kossuth munkatársa volt s így alkalma volt őt közelebből megismerni, mind azzal végezte, hogy ellensége lett és valóságos lelki és erkölcsi undort érzett irányában. Nemcsak Nyáry, Batthyány, Görgey, Pálffy, Mészáros volt így, hanem úgyszólván 48 minden szereplője. Még az erősen Kossuth-párti Steier is kiemeli, hogy a kormánybiztosok, akik eleinte Kossuth emberei voltak, sőt Kossuth Görgey ellenőrzésére küldte őket a táborba, a végén egytől egyig mind Görgeynek adtak igazat s Kossuthnal szembe az ő pártjára álltak. Így volt Bónis, így volt Luzsénszky, így volt Ludvig, aki kegyvesztett is lett miatta Kossuthnál, noha tegező barátja volt. Így volt Csányi László is, aki eleinte szintén annyira bensőleg együtt érzett Kossuthnal, hogy még hivatalos leveleibe is ilyen kifejezéseket szőtt: „Édes Lajosom”. Annál feltűnőbb ez, mert látni fogjuk, hogy Görgey éppen nem volt valami ideális és szeretni való lélek. De Kossuthhoz mérve, úgy látszik, mégis tekintélyt tudott magának szerezni azokban, akik érintkeztek vele.

Nézetem szerint Kossuthnak ez a mindenkitől érzett, erkölcsileg inferiális [alsóbbrendű] egyénisége volt az oka a szabadságharc minden bajának s végül bukásának. A színész, az alakoskodó ember mindenre alkalmas, csak vezetésre, csak olyan szerepre nem, mely tekintélyt, presztízst követel s melyben az alattvalók tisztelete elengedhetetlen. Mivel ezt az erkölcsi alacsonyabb rendűséget maga Kossuth is érezte, ezért nem szerette maga körül a jellemes, önzetlen, feddhetetlen embereket. Mivel pedig végtelenül hiú egyéniségének szükséglete volt az állandó hízelgés és tömjénezés, bizalmasai már csak ezért se állhattak jellemes emberekből. Mivel a legfontosabb állásokat mégse tölthették be hízelgésből és alkalmazkodásból élő törpék, a helyzetből szükségképpen következett, hogy Kossuth és a forradalom egyéb vezetői között bizalmatlanság, majd ellenszenv, végül gyűlölet kapott lábra. Olyan mozgalom pedig, melynek főszereplői egymást gyűlölik, egymás ellen áskálódnak, egymás iránt bizalmatlanok, nem győzhet.

A bukás másik fő oka továbbá az volt – de ennek is a vezér erkölcsi alacsonyabb rendűsége volt az oka –, hogy Kossuth nem tudott, illetve nem mert szigorúan fellépni és büntetni, mikor például Görgey vagy Perczel nem teljesítették a kiadott parancsokat, hanem a maguk feje után mentek. De látni fogjuk, hogy a többi tábornok is szinte állandóan veszekedett egymással. Kossuthnak annyira nem volt tekintélye, hogy Görgey és Perczel például felháborodva utasította vissza a Kossuthtól kapott kitüntetést, illetve előléptetést, az altábornagyi kinevezést.

Görgey nyílt kiáltványban tagadta meg az engedelmisséget a Honvédelmi Bizottmánynak s Kossuth ezt gyáván eltűri. Később a Kossuth kinevezte új fővezér (Dembinszky) parancsait nem teljesíti s Kossuth ezt is eltűri. Mikor a végső időben ünnepélyes kormánynyilatkozat arra hívja fel, hogy seregét Komáromból Szeged környékére vezesse, hogy ott együttes erővel szállhassanak szembe a veszedelmessé vált ellenséggel, ekkor se engedelmeskedik s végül Kossuth mindezért azzal jutalmazza, hogy nemcsak az egész hadsereget, hanem még a polgári hatalmat is, tehát az egész nemzet sorsát az ő kezébe teszi le. De azért természetesen mégis egyedül Görgey felelős a bukásért, nem pedig Kossuth, sőt még csak nem is ketten együtt.

De a többi vezető is annyira nem ismer maga fölött urat vagy tekintélyt, hogy például Damjanich úgy fogadja a Kossuthtól fővezérnek kinevezett Vettert, hogy az dühében és keserűségében epeömlést kap, de akkorát, hogy belebetegszik s így új szerepét nem is tudja betölteni. Ezt azután a hadtesttábornokok nagy meglepődéssel veszik tudomásul.

Kossuth e gyáva tehetetlenségét (hiszen akkor tűrte el mindezt, mikor az ország szinte rajongott érte) nem is lehet mással magyarázni, mint alacsonyrendűsége érzésével. Bizonyára azért nem mert a büszkébb, öntudatosabb emberekkel nyíltan szembeszállni, mert attól félt, hogy azok leleplezik, például múltja bűneit az ország elé teregetik. Ez pedig csakugyan borzalmas lett volna a haza egy olyan nagy fia számára, akit – a Sztálin-kultusz mintájára és így a kommunizmussal való újabb egyezést juttatva eszünkbe – rajongói vagy hízelgői istenkáromlóan még „Isten második fiának” is nevezték (!).

48 szereplői között egy valamirevaló embert se találunk, aki Kossuthot le ne nézte volna. Így volt vele nemcsak Görgey, hanem Batthyány, Szemere, Mészáros, Nyáry, Perczel, Petőfi, Pálffy, sőt később még Bem, Horváth Mihály, Klapka, Teleki László, Egressy, Batthyány Kázmér, Vukovics, sőt végül még Pulszky is.

Láttuk, hogy Kossuth Batthyány Lajosnak mennyi keserűséget okozott. Lehetett is okára. Később Batthyány hazája iránti kötelességét már csak abban látta, hogy Kossuthot ellensúlyozza. Keserűségét nagyban növelhette a rút hálátlanság érzete, hiszen az ő pártfogása és követté választására botorul elköltött százezer forintja csinált Kossuthból embert.

Wesselényi ugyanígy járt vele. Ő ha anyagilag nem is annyira, de erkölcsileg még Batthyánynál is jobban mellé állt, Kossuth fogságba kerülésekor családját is ő karolta fel elsősorban (természetesen nem Batthyány-módra a magáéból, hanem Wesselényi-módra: gyűjtéssel a mások hozzájárulásából) s mégis mikor már Kossuth országos hatalommá vált, Wesselényi pedig majdnem senkivé, Wesselényinek azt kellett megérnie, hogy egyszer nem is fogadta.

Általában a szerencsében való elbizakodás is Kossuth egyik bántó gyengéje volt és sajátos, hogy – talán legjobban emiatt – még a mindig túlzóan „hazafias” Madarász József is végig ellenszenvvel ír róla emlékirataiban. Őt Kossuth, mikor legelőször tisztelgett nála, igen kitüntette, sőt azt mondta róla, hogy második Marat lesz belőle. (Jellemző, hogy ez Kossuth szerint dicséret volt. Madarász is annak vette.) Mikor azonban néhány év múlva másodsor kereste fel, már olyan hideg vagy hányaveti fölényrel bánt vele, hogy Madarász túlságosan is kiábrándult belőle. Ezért csak nála tehetségesebb, de még jellemtelenebb és hízelgőbb természetű bátyja (László) lett Kossuth bizalmasa, József soha, ki fenegyerek volt bár, de önérzetesebb s talán nem egészen annyira jellemtelen, mint bátyja.

Láttuk, hogy Petőfi is igen hamar összeakaszkodott Kossuthtal és nyilvános gyűlésen jelentette ki róla, hogy nem a hazáját, hanem még a kutyáját se bízná rá. (Bár ez maga még semmit se jelent Kossuth ellen, hiszen Petőfi mindenkivel összeakaszkodott, például Klapkával is, sőt még az áldott lelkű Mészárossal is.)

Szemere, Mészáros és Pálffy megemlékezéseinek szinte vezérgondolata és fő jellegzetessége a Kossuth-gyűlölet vagy talán inkább megvetés. Pedig mindhárman miniszteri szerepet töltöttek be mellette, Szemere pedig egyenesen miniszterelnöke és tegező barátja volt.

Pálffyn nagyon látszik, hogy tárgyilagosságra törekszik s hidegen, tisztán az ész alapján akar Kossuthról ítélni. Mégis nemegyszer kitör tollából a Kossuth iránti megvetés, lenézés, sőt gyűlölet.

Szemerének szinte rögeszméje a Kossuth-ócsárlás. Alig tud néhány lapot írni, hogy önkéntelen is Kossuth szapulására ne szaladjon a tolla.

Mészáros nemes jellemének, türelmes lelkületének és szerénységének megfelelően nem oly gyakran és akkor is csak humoros megjegyzéseivel csipkedi, de az ő tollán is nagyon észrevehető, hogy a jó öreg lelkében mennyi keserűség gyülemlett fel Kossuthtal szemben.

Perczel Mór szenvedélyes lelkének és féktelenségének megfelelően még öreg korában, az emigrációból való hazatérte után se tudott olyan levelet írni vagy néhány mondatot kimondani, hogy tolla vagy szája Kossuth szidalmazására ne csúszott volna. Mindezek súlya annál nagyobb, mert Kossuth szidalmazásával bizony még ma se lehet a magyar közvélemény kedvében járni s így sikert elérni, hát még akkor, mikor 48 szereplői még éltek!

Úgy látszik, Nyáry rendkívül találóan jellemezte Kossuthot, mikor „komédiásnak” mondta. Szemere ugyanezt állapítja meg róla (Naplóm, I., 97. o.):

„A világ, a jelen, a komédiásoké, kik közül való Kossuth, de lehetetlen, hogy az örökkévalóság az legyen.”

Még a szerény Mészáros száján is kicsúszik ugyanez. Ő Kossuthot és Görgeyt „a két rókának” nevezi. (Emlékiratai, II., 49. o.) „Jóízűt lehetett volna nevetni azon, hogy a két róka miként igyekezett egymáson kifogni” – írja.

Pálffy is ugyanezt mondja, mikor megállapítja, hogy „ő tökéletesen kiképzett színész”. (Magyarországi és erdélyi urak, 256. o.)

Kossuth tehát „róka”, nyersebben: „színész”, még nyersebben „komédiás” volt. Mind-egyik olyan tulajdonság, amelynél egy nemzetközi hős eszményével kevésbé jobban ellenkező el se képzelhető. Aki komédiás, az minden, csak nem hős, aki pedig hős, az minden lehet, csak komédiás nem. Petőfi is tele volt hibákkal (gőg, önteltség, összeférhetetlenség, szélsőségség egész az ostobaságig), de hogy komédiás lett volna, azt róla még legádázabb ellensége se mondhatta. Nem is mondta.

Batthyány Kázmér, aki itthon végig Kossuth híve volt, a trónfosztás után pedig minisztere lett, az emigrációban a Times 1851. december 20-i számában már szintén ellene ír cikket, mégpedig olyan kíméletlent, hogy száműzött társai szerint „a világ közvéleménye előtt a legmélyebbre alázza és tehetségtelen kontárnak bélyegezte meg”. (Márki Sándor: Horváth Mihály, 166-167. o.)

Teleki László, aki mindig 48 legszélsőségesebb irányzatához és Kossuth legmegbízhatóbb hívei közé tartozott, nem szakíthatott vele kint se, de magában mégis ilyen véleménye volt róla (Horváth Mihályhoz intézett 1852. június 4-i keltezésű levele):

„Azt hiszem, hogy Lajcsi (Kossuth) az maradt, aki volt; minden tekintetben illúziókban él, örök mámorban; hangját a Jerikó falait lerontott trombitáéval zavarja össze s így meglehet, hogy éppen a legcélszerűtlenebb pillanatban jövend vissza Európába a maga modora szerinti diktatúrával, Mazzinival együtt működni és kibékíteni Frankhont az északi hatalmasággal. Ha jön, megkísérleljük, ugye, mi hatása reá a komoly férfias szónak. (Látjuk tehát, hogy Teleki szerint Kossuth és „komoly, férfias szó” merő ellentétben állnak egymással.) Mert herosztratoszi (tehát végzetes, lehetetlen) politikáját örökké nem tűrhetjük. Hiszen ebben, tudom, egyetértek veled, valamint abban is, hogyha valamelyikünk szól vele, kíméletlenül kell, hogy szóljon. Odavetni neki a kesztyűt, hogyha fonák modorához ezentúl is ragaszkodnék. Különben szónak nem leend reá határa.” (Márki: Horváth Mihály, 172. o.)

Horváth Mihály is Kossuth híve és kiszolgálója volt egész végig. Az emigrációban is még 1859 újjévre is arcképét küldi neki Kossuth. Második munkájában már mégis a 48-as „esélytelen, hetvenkedő politika szomorú eredményeit ábrázolja” (Márki, 275. o.), s azt írja Toldinak, az irodalomtörténet-írónak, hogy e műve megírásával az volt a célja, hogy az ifjúság „az akkori események hű történetét olvashassa és szűnjék meg bálványozni azt, aki csak a szószéken volt nagy, de annál kisebb az igazgatásban és a politikában.” (Márki, 276. o.)

Hogy Kossuth az egyéni feddhetetlenség és az igazságszolgáltatás tekintetében mennyit érhetett, azt következtethetjük egyik legjobb emberének, igazságügy-miniszterének, Vukovicsnak az elbeszéléséből (Emlékiratai, 507-508. o.):

„Pesten (mikor a kormány Debrecenből újra visszatért oda) Madarász László ügye egyike volt a közönség és a kormány figyelmét magukra vont tárgyaknak. Még Debrecenben a minisztérium megalkotása előtt a képviselőház Kubinyi Ferenc elnöklete alatt megrendelte volt a vizsgálatot napvilágra jött azon esemény iránt, miszerint Madarász László a Zichy Ödön-féle (nem Ödön, hanem Jenő) drágaszerek hűtlen kezelésével s részben elsikkasztásával vádoltatott. Belépvén az igazságügy igazgatásába, azonnal a vizsgálat befejezését Debrecen városi két tisztviselőre bízta, mivel a képviselőházi bizottmány az ügyben inkább útmutatásul szolgáló adatokat gyűjtött, mintsem magát a vizsgálatot eszközölte. Midőn a vizsgálat folyt, Madarász László beadta lemondását képviselői állásáról. Ezen lemondást Kossuthhoz küldte, ki nekem kézbesíté azon megkereséssel, hogy mennyiben a házban Madarász kitöröltetése indítványoztatnék, azt a lemondás bemutatásával megelőzzem.”

Madarász tehát lemondott, mert erkölcsileg kényszerítve volt rá. Lemondását azonban nem oda küldi, ahova a törvény szerint kellett volna, hanem pártfogójának, Kossuthnak, abban a reményben, hogy talán mégis el lehet érni azt, hogy a lemondást pártfogója magánál tarthassa és elsikkasztassa. Kossuth törvénytelen módon valóban segíteni akar „illusztris” barátján s azt kívánja igazságügyminiszterétől, hogy a lemondást csak akkor jelentse be a házban, ha ott valaki Madarász kizárását indítványozná, azaz csak a még nagyobb szegény megelőzésére. Kossuth tehát maga is jól tudta, hogy ha Madarász kizárását indítványozza valaki, akkor a ház Madarászt ki is zárja. Jól tudta tehát, hogy a ház az ő bizalmas barátját gazembernek tartja. Láttuk, hogy nemcsak a ház nyilvánossága előtt, hanem még bizalmas körben se tudott mentséget számára felhozni ő se. Látjuk azonban, hogy álutakon mégis megmenteni próbálja.

„Én – folytatja Vukovics – egyszerűen bemutattam azonnal az elnökségnek azt (amit Kossuthnak kellett volna megtennie rögtön, hogy Madarász lemondását megkapta) és a ház a lemondást minden észrevétel nélkül elfogadta. Kossuth érdeklődése Madarász mellett már ez alkalommal is látható volt, de nagyobb mértékben mutatkozott Pesten, midőn én a vizsgálat végeredményének jelentését a Debrecen városi tisztviselőktől megkapván, annak alapján Madarászt Pest megye törvényszéke előtt három címmel, úgymint hűtlen kezelés, némely tárgyak megkísértett s némely tárgyak véghez vitt elsikkasztásáért bünyfenyítő perbe idéztem. Kossuth ismételt ízben (!) is tett rendeletem feletti világos neheztelés jeleivel azt kívánta tőlem, hogy mielőtt a pert megrendelném, közöljem az irományokat a vádlottal.”

„Én ezt rendellenesnek találtam, mert ha vizsgálat nélkül történt vala a permegrendelés, a kívánat jogos lenne. Ellenben így, midőn a vizsgálat alatt Madarász is kihallgattatott, a törvénykezésben szokatlan kedvezés volna az összes vizsgálati eredmény ismételt közlése a vádlottal. Mivel azonban Kossuth nem állott el óhajásától, és a miniszteri tanács elébe terjesztém a dolgot és Kossuth mindenekelőtt értelmezé a maga nézetét. Mire Duschek azt kívánta, hogy az illető miniszter véleménye hallgattassék meg. Én azt adám elő, mit a kormányzónak is mondtam. Mire mindnyájan azt nyilatkoztatták ki, hogy nézeteim, mint illető rendelkezőé, zsinórmértékül szolgálnak e tárgyban s mást nem javasolt senki. Így küldetett át Pest megyéhez a permegrendelés valamennyi irattal, de mielőtt a megidézés megtörtént volna, Pest megye kénytelen volt már a kormánnyal együtt Pestet odahagyni. Későbbi sorsa az ügynek s az, hogy hova jutottak az irományok, előttem nincs tudva.” (Madarász ügyében nem történt semmi további.)

Látjuk tehát, hogy nem menthető, amit Kossuth Madarász érdekében és az igazság kijátzására és a bűn büntetlenül hagyására megkísérelt. Eljárása azt is mutatja, hogy Madarász bűnös voltával teljesen tisztában volt. Akinek ugyanis igaza van, annak nem kell hasonló eszközökhöz folyamodnia, ha valami váddal bíróság elé állítják. De alapos gyanú nélkül nem is



lehet senkit bűnvádi eljárás alá vonni. Annál kevésbé egy országgyűlési képviselőt és az államfő tegező barátját. Ennyi befolyásolás, beavatkozás és neheztelés-éreztetés láttára bizony kevés igazságügy-miniszter állt volna helyt az igazságért. Vukovics kiállítását is bizonyára megkönnyítette az, hogy Kossuth hatalma akkor már összeomlóban volt. De Madarász és pártfogója még az igazságügy-miniszter deréksége ellenére is elérte célját, azt, hogy ítélethozatalra nem került sor.

Látjuk belőle, hogy Madarászra nézve haszna is volt Világosnak, nemcsak kára.

## **A debreceni trónfosztás 1849. április 14-én**

A detronizáció nemcsak végzetes politikai hibája volt Kossuthnak, hanem bűne, jellembeli fogyatékosága is, mert ebben nemcsak orránál fogva vezette a nemzet képviselőt, mint a szabadságharc folyama alatt mindig tette, hanem be is csapta: hazugsággal vezette félre.

Kossuth Habsburg-detronizációjára a Ferenc Józseftől birodalmának adott 1849. március 14-i alkotmány adott közvetlen okot, illetve ürügyet. Ez ugyanis Magyarországot a Habsburg-birodalom tartományai egyikévé fokozta le s Horvátország és Erdély külön tartománnyá alakításával területileg is megcsonkította.

Kétségtelen, hogy ez az alkotmány Magyarországra sértő és igazságtalan, kiadása nagy politikai baklövés volt. Igen sokat ártott hazánk és az uralkodóház közti jóviszonynak és nagy érvet szolgáltatott azok kezébe, akiknek a kettő közti viszály szítása volt a mesterségük és az ma is. Ezt tehát mi is elismerjük. Ámde más részről az is kétségtelen, hogy a detronizáció igazi oka Kossuth és társainak már az anyatejjel magukba szívott Habsburg-gyűlölete volt és az az elbizakodottság, mely őket Görgey tavaszi győzelmei hatására elfogta. Emiatt a trónfosztás a márciusi alkotmány kiadása nélkül is épp úgy bekövetkezett volna, mert hiszen ez csak ürügy volt rá, nem pedig ok.

Aztán meg kell mondanunk azt is, hogy sérelmes volt ugyan ez az új alkotmány, de korántse volt annyira minden porcikájában rossz és felháborító, mint a mesterséges hírverés beállította és beállítja. Láttuk, hogy 48 nemcsak a nemzet függetlenségéért harcolt, hanem a haladásért is, és ami ezt az utóbbit illeti, a márciusi alkotmányban minden benne volt, amit 48 programja e tekintetben tartalmazott: a törvény előtti egyenlőség, a népnek felelős minisztérium, a császári rendeletek miniszteri ellenjegyzése, népképviselői országgyűlés, a nemzetiségek jogai, a nemzeti nyelv tiszteletben tartása és jogokhoz juttatása, sőt a községi önkormányzat is.

A magyarságra sérelmes, de egyébként bölcs és a jövőbe látó intézkedés volt ez, mit mi sem mutat jobban, mint az, hogy Kossuth Lajostól kezdve egész Ferenc Ferdinándig úgyszólván minden későbbi terv ilyen módon akarta megoldani a monarchia nemzetiségi kérdéseit, tí. föderatív alapon. A trianoni béke végleg be is bizonyította, hogy tekintettel az idők haladására és a nemzetiségek mind nagyobb és mind kevésbé kielégíthető önérzetére és étvágyára, más megnyugtató megoldás ma már alig képzelhető el. Erdély és Horvátország elszakítása miatt pedig legkevésbé éppen azok a 48-asok panaszkodhattak, akik – mint láttuk – elvben szintén belenyugodtak már, hogy Horvátország szükség esetén Magyarországtól teljesen elszakadjon és független országgá váljon. Hogy pedig Erdély független legyen Magyarországtól, az éppen Habsburg-gyűlölőink programja volt évszázadokon át.

Hogy mertek szabadságharcosaink Erdély, Kossuthék pedig Horvátország elszakadásába belenyugodni, ha Magyarország területi megcsonkítása nekik olyan megbocsáthatatlan bűn volt? Amit önmaguknak megbocsátottak, amit hazaszeretetükkel összeegyeztethetőnek tartottak, miért nem bocsátották meg a Habsburgoknak, Magyarországot állítólagos ellenségeinek s miért nem tudták összeegyeztetni az ő Magyarországra iránti köteleességeikkel? Ha akkor, mikor ők intézték az ország sorsát, belátták, hogy minden nem lehet úgy, ahogy mi szeretnénk, hanem időnként éppen a magyarság érdekében áldozatokat is kell hozni olyan politikai erők-



nek, melyek nálunk hatalmasabbak, miért nem tudták megérteni, hogy maguk a Habsburgok is ugyanilyen helyzetben vannak?

Miért emlegettek most egyszerre alkotmányt, koronázó esküt, hitszegést, mikor az uralkodóhoz csak azt akarta csinálni, amit ők már megcsináltak, de az uralkodóhoz erre csak akkor szánta rá magát, mikor ők már az egész nemzetet lázadásba lovalták bele ellenük? Ha a nemzet felmondta a dinasztia iránti kötelessége teljesítését, vajon kötelezve van-e a dinasztia akkor is annak megtartására, amelyre a nemzet irányában csak hűsége fejében, azaz egy alattvalói hűségben levő Magyarország irányában van kötelezve?

Hogy ez a márciusi alkotmány olyan intézkedéseket is tartalmazott, melyek ránk sérelmesek voltak és a mi jogainkkal ellenkeztek, azt egyedül Kossuthnak köszönhetjük. Az uralkodóhoz még ennél is kevesebbel nem fizethetett a Kossuthtól ellene lázított magyarsággal szemben vele tartó magyarországi nemzetiségek iránt, annak egyedül 48, tehát Kossuth volt az oka. Nem azon kell csodálkoznunk, hogy nemzetiségeink ebben a márciusi alkotmányban valamit kaptak a mi rovásunkra, hanem azon, hogy csak ennyit kaptak s nem többet. Láttuk, hogy egyáltalán nem is voltak meglepődve azzal, amit kaptak.

Kossuthék emiatti műfelháborodását annál furcsábbnak kell tartanunk, mert még az 1849. év folyamán a bécsi kormány kezébe és nyilvánosságra került az az 1849. május 18-án herceg Czartorijcszky Ádám párizsi lakásán az ő, a nagy cseh Rieger, valamint Kossuth ügynökei: Teleki és Pulszky részvételével tartott tanácskozás jegyzőkönyve, melyben résztvevők a monarchiát felosztani, majd föderatív alapon újra alakítani akarták, mégpedig úgy, hogy „Magyarországon belül Horvátország mellett a románok és a szerbek is külön területet kapnának.” (Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos [...] főbenjáró pöre, I., 349-350. o.)

A 48-asok tehát ugyanazt akarták Habsburgok nélkül, amit Ferenc József 1849. márciusi alkotmánya a Habsburgok fennhatósága alatt akart. Ők legalább akkora bűnt akartak elkövetni Magyarország alkotmánya, területi épsége és a magyarság jogai ellen, mint amekkorát Ferenc József ezen alkotmánya elkövetett. Ferenc József tehát még ez ellenünk elkövetett leggyűlöletesebb cselekedetében se volt egy cseppet se rosszabb magyar, mint Kossuth Lajos, a nemzet rajongásig szeretett atyja.

Nyilvánvaló tehát, hogy nem Magyarország szeretete és jogainak megóvása volt az igazi oka ennek a márciusi alkotmánynak 48-as befeketésére és a magyarsággal való meggyűlöltetésére, hanem egyedül csak a Habsburg-gyűlölet. Ami pedig Erdélynek Magyarországtól való elszakítását illeti, figyelmeztetnünk kell arra, hogy ezt a Habsburgok Bocskaitól, Bethlentől és a Rákócziaktól, tehát magyar szabadsághősöktől, tehát Kossuth dicső elődeitől tanulták, s ha ez Bocskainak, Bethlennek és a Rákócziaknak nem volt bűn, sőt még ma is azt állítjuk, hogy épp ellenkezőleg: hazafias teljesítmény volt, akkor talán Ferenc Józseftől se volt olyan nagy gonosztett, kivált mikor ő erre csak akkor gondolt, mikor már egy ellene felázadt és fegyverben álló Magyarországgal volt dolga.

De van még egy más szempont is Ferenc József védelmére és vádul Kossuthék ellen. A márciusi alkotmányt Bécs akkor adta ki, mikor 48 a legrosszabbul állt; abban az időben, mikor mindenki azt hitte, hogy az ország Bécs lábainál hever. De ennek az alkotmánynak a létesítőjében mégis volt annyi önmérséklet, hogy még most se zárta ki teljesen a velünk való tárgyalásokat és nem csapta be maga mögött végleg az ajtót. Az is benne van ugyanis ebben az alkotmányban, hogy „Magyarországnak és korábbi részeinek törvényhozását az illető tartományok gyűlései mielőbb átvizsgálják, hogy kellő összhang legyen a birodalom minden részében.” (Szilágyi, X., 270. o.) Tehát nemcsak ki nem zártak, hanem egyenesen kilátásba helyeztek további tárgyalásokat.

S ha Ferenc József így beszélt akkor, mikor azt hitte, hogy Magyarország a lábainál hever, azaz 1849. március negyedikén, gondolhatjuk, hogy Windischgrätz seregének felbomlása-kor s az ország határára való visszavonulása után és a rá nézve annyira megalázó orosz segély kérése előtt, mennyivel szívesebben és mennyire más alapon lett volna hajlandó velünk tár-

gyalni április 14-én, mikor Debrecen detronizált vagy utána, ha Kossuth dolyfe és meggondolatlan ostobasága erre hajlandó lett volna, nem pedig ostorral vágott volna helyette az arcába.

Hogy ugyanekkor ezt maga Kossuth is mennyire jól tudta, mutatja Bemhez április elsején írt levele, melyben azt írja, hogy „az osztrák talán csak azért akarja Komáromot néhány más erősebb ponttal elfoglalni, hogy onnan békéltető ajánlatokat tehesen.” (Szilágyi, X., 274-275. o.) Világos, hogy ezek a „békéltető ajánlatok” abban a nekünk előnyös helyzetben ránk nézve csakis kedvezők lehetnek volna. Kossuth azonban olyan volt, mint a gyerek. Azután a néhány tavaszi győzelem után, melyek pedig, mint láttuk, éppen nem voltak még döntő és végleges győzelmek, mindjárt azt hitte, hogy ez már végleges diadal s hogy a hadiszerencse most már meg se fordulhat. Ő egyéni bosszúját akarta kitölteni Bécsen és az uralkodóházon, nem pedig nemzete végleges jövőjét biztosítani.

Hogy a trónfosztás politikailag teljesen elhibázott lépés volt, abban minden történetírónk egyetért, még a Habsburg-gyűlölő, köztársaságpárti és zsidó Steier is. Ő megállapítja ugyan, hogy nem a detronizáció kimondása miatt jöttek ellenünk az oroszok, mert anélkül is jöttek volna, azt azonban mégis elismeri még ő is, hogy a trónfosztás ostobaság volt és igen sokat ártott nemzeti ügyünknek. Gyerekes handabanda és éretlen bosszút játszás volt ez egy olyan nemzet részéről, mely botorul azt hitte, hogy most már szabadon és büntetlenül csinálhat számárfület a nála sokkal hatalmasabb felé, mikor valójában olyan gyenge volt, hogy egy negyedév múlva már leterítve feküdt, sőt úgyszólván önként és előre feküdt le ellenfelei előtt. De viszont az enélkül is gyöngye nemzet még jobban gyengítette magát vele, mert a mérsékelteket, a habozókat (pedig ezek nagyon sokan voltak) teljesen elidegenítette a túlzóktól s így éppen akkor osztotta két pártra a nemzetet, mikor az egyetértésre a legjobban szüksége lett volna.

Kossuthnak a trónfosztással két célja volt. Bosszút akart állni azon az udvaron, mely őt hajdan börtönbe merte zárni (kétszobás lakosztályából álló börtönbe és olyan börtönbe zárta ugyan, melyben jövőre feleségével való szerelmének első szálai szövődhetnek s melyben a francia forradalmárok műveit olvashatta, de hát éppen ez a félrendszer volt minden bajnak az oka s dolyfe csak így maradhatott töretlen) és e „bátor” lépésével imponálni akart a szélsőségeseknek és népszerűségét növelni, másrészt biztosítani akarta magát a debreceni országgyűlésben a „békepárt” ellenében azzal, hogy egyszer s mindenkorra felégesse a hidat azok mögött, akik Béccsel megegyezést akartak.

Láttuk, hogy ez a békepárt még Madarász (József) szerint is nagy többségben volt a debreceni országgyűlésen. Amit Madarász tudott, azt természetesen Kossuth is tudta s ezért állandóan attól félt, hogy ez a parlamenti többség, melyet eddig is csak olcsó fogásokkal és megfélemlítéssel tudott féken tartani, egyszer csak alkalmat és bátorságot kap többsége kimutatására és megbuktatja. A trónfosztás egyhangúlag történik, amelyet tehát még ez a békepárt is kénytelen megszavazni, illetve tudomásul venni, ilyesmitől már nem kellett félnie.

Hogy a trónfosztásnak voltak hívei is, tehát hogy Kossuth nem teljesen erőszakosan tukmálta rá a nemzet képviselőire, azt nem kell bizonyítani azok részére, akik a magyar népet és e tekintetben való felfogását ismerik. Hogy például minden protestáns (a „mindenen” természetesen nem 100%-ot értek) a detronizáció híve volt akkor és híve annak ma is, kétségtelen, hisz nálunk a protestantizmus úgyszólván egyenlő a Habsburg-gyűlölettel. Hogy a katolikusok közül is igen sokan hívei voltak és hívei ma is, az is kétségtelen, hiszen ők is azt tanulták s ma is azt tanulják, hogy ez az igaz magyar hazafiság elengedhetetlen kelléke s világos, hogy a legtöbb el is hiszi azt, amit állandóan hall. Hány ember tud önállóan gondolkodni?

Mindez azonban csak a tömegekre, az átlagemberekre vonatkozik, sőt – úgy látszik – 48-ban még azokra se vonatkozott, mert hiszen hoztunk már fel bizonyítékokat a magyar nép nagy királyhűségére még protestáns és 48-as forrásból is. Különösen nem voltak azonban a trónfosztás hívei a tömegek vezetői, például az országgyűlési képviselők, akik mégiscsak értelmesebbek és önállóbbak azoknál, akiket képviselnek és akiket éppen a debreceni országgyűlésen még Kossuth személye elleni ellenszenv is Kossuth politikájának ellenségeivé tett.

Másra nem gondolhatunk, mikor Madarász megállapítását olvassuk a képviselők e tekintetben való felfogásáról. Mert hiszen 48-as képviselőházzal van szó, tehát olyanról, mely az ország Habsburg-ellenes elemeit képviselte, de még ezek közül is a legtúlzóbbakról, akik nemcsak 48-asok, hanem 49-esek is voltak. Hiszen ez az országgyűlés Kossuth mellett még a uralkodóházzal való szakítás, tehát a forradalmi útra lépés után is kitarított, bár kétségtelen, hogy voltak köztük sokan, akik csak kénytelenségből tették meg ezt a lépést azért, mert a Kossuth uralma alatt álló Magyarországon éltek.

Ha tehát mégis azt kell látnunk, hogy még ezek a debreceni képviselők is a dinasztia detronizációja, tehát Kossuth politikája ellen voltak, mással nem magyarázhatjuk a dolgot, mint csak azzal, hogy Kossuth személye taszította el őket hajdani elveiktől. Olyanformán volt ez is, mint „a népi demokrácia” korában, mikor még egy kálvinista presbiter ismerősöm is azt mondta a feleségének Úrnapi körmenet előtt: Kirakd ám minden virágodat és szőnyeget az ablakba! A rendszert ugyanis még a katolikus körmenetnél is sokkal jobban gyűlölte.

A szabadságharc legfontosabb lépését, a trónfosztást, Kossuth annyira törvénytelenül, annyira álnokul és olyan erkölcstelen eszközök felhasználásával valósította meg, hogy nemcsak politikai éleslátás, hanem erkölcsi szempontból is „hazafias” működése egyik legszégyentesebb mozzanatának kell nyilvánítanunk. Mind Mészáros, mind Pálffy – mindketten szemtanúk s egyik katolikus, másik unitárius – a legvilágosabban kimondja, hogy Kossuth „hazugsággal” vette rá a képviselőházat a detronizációra. Becsapta, tudatosan félrevezette az országgyűlést. Mészáros „az országgyűlésre hazugság útján tukmált függetlenségi nyilatkozatról” beszél (Emlékiratai, II., 32. o.), Pálffy pedig (Magyarországi és erdélyi urak, 264. o.) ezt írja: „Kossuth e lépése által bünt követt el a képviselők, a nemzet ellen, beszennyezte önmagát, mert részint elhallgatott előtte már tudvalevő nagyon fontos dolgot, részint pedig nyíltan hazudott.”

Kossuth nyílt hazugsága abban állt, hogy azt állította a képviselők előtt, hogy a győztes hadsereg is akarja a detronizációt (kevéssel előtte jött meg ugyanis Kossuth a harctérről), tehát ő a hadsereg nevében beszél. Sőt mind Mészáros, mind Pálffy egyformán állítják, hogy azt is mondta, hogy ha az országgyűlés nem mondja ki, akkor a hadsereg fogja kikiáltani, amit megengedni egyáltalán nem volna tanácsos, mert így a kezdeményezés és vele az ország ügyeinek irányítása az országgyűlés háttérbe szorításával a hadsereg kezébe kerülne, mit lehetőleg meg kell akadályozni. Hogy ez az állítás hazug volt, kivétel nélkül minden komoly történetíró elismeri, még Steier is, aki híve a detronizációnak. Kossuth tehát ebben nem tévedett, hanem hazudott, mert ő legalább annyira tudta, mint más, hogy állítása nem felel meg a valóságnak.

Nemcsak az nem volt igaz, hogy az országgyűlés vonakodása esetén a katonaság mondta volna ki a trónfosztást, ami a hadseregnek esze ágában se volt, hiszen Görgey éppen tisztikára követelésére nyilvánította magát Kossuth ellenében V. Ferdinánd hívének és tagadta meg ez alapon az engedelmséget a Honvédelmi Bizottmánynak, hanem hazugság volt még az is, mintha a hadsereg véleménye akár csak titokban is egyezett volna Kossuthéval.

Jellemző szabadságharcunk vezéreinek jellemére, hogy utólag erre vonatkozólag Kossuth és Görgey egymással éppen ellenkezőt állítottak, egyiküknek tehát mindenképpen váltolant kellett mondania. Abból természetesen egy szó se igaz, hogy a hadsereg is ki akarta mondani a trónfosztást. Ezt utólag még Kossuth se merte állítani, ez tehát 1849 áprilisában Kossuth nyilvánvaló hazugsága volt. Kossuth azonban azt állítja, hogy mikor ez iránt Görgeyt megkérdezte, ő nem mondott ellen, sőt azt mondta, hogy ha az országgyűlés kimondja, a hadsereg megnyugszik benne.

Ezzel szemben Görgey utólag azt állította, hogy ebben ő a leghatározottabban ellent mondott Kossuthnak. Bár az egészen bizonyos, hogy Görgey kifejezetten nem helyeselte s tisztikara miatt, még ha akarta, se helyeselte volna a dolgot, de ebben a kettejük közti vitában mégis inkább Kossuth, mint Görgey szavának hiszek. Látni fogjuk ugyanis, hogy Görgey

nemcsak protestáns volt, mint Kossuth, hanem forradalmár is s így – legalábbis pályája első felében – határozottan gyűlölte a Habsburgokat. Lelkében tehát a detronizációnak is híve kellett legyen. De még ha elhíhetnénk is, hogy belsőleg ellene volt a detronizációnak, akkor is nehezen hihetnénk, hogy ezt Kossuth előtt is kimutatta. Ebben a kérdésben inkább Kossuth állításának hiszünk. Mészáros ugyanis nem ok nélkül írja Görgeyt is éppúgy „rókának”, mint Kossuthot.

Görgey is ravasz, színeskedő és alkalmazkodni nagyon is jól tudó ember volt. Kossuth akkor, mikor a táborban járt, azaz a trónfosztást közvetlenül megelőző időben, rendkívül kedvében járt Görgeynek. Ez Görgey hiúságának igen jól esvén (épp oly hiú volt ugyanis, mint Kossuth), ő is csupa előzékenység és szívesség volt Kossuth irányában. El lehet tehát hinni, hogy mikor Kossuth a trónfosztást illetően megkérdezte, olyanformán viselkedett előtte, mintha ő se bánná a dolgot. Hogy nem nyilatkozott egyenesen ellene (pedig ő utólag ezt állítja) az egészen bizonyos, mert ezt Vukovics emlékiratai is bizonyítják, aki pedig Kossuth oldalán ott volt a táborban s így szemtanú.

Ez a tárgyilagos megállapításunk azonban Kossuth hazugságán semmit se változtat, mert hiszen ő a debreceni országgyűlésen azt állította, hogy a hadsereg az, mely a trónfosztást kívánja s ezért, ha az országgyűlés nem hajlandó rá, akkor a hadsereg teszi meg. Ez mindenképpen hazugság volt és az országgyűlés rosszhiszemű félrevezetése. Kossuth és Görgey e tekintetben való ellentétes állítása inkább azt bizonyítja, hogy nemcsak Kossuth, hanem Görgey is megengedte magának a hazugságot, bár ez nála itt sokkal kisebb dolog, mert nem az ország képviselőjét vezette vele félre, mégpedig tudatosan, egyéni céljai elérésére, mint Kossuth tette 49-ben, hanem csak a maga tetteit próbálta mentegetni utólag, szorultságában. Ezt egyébként Görgeyre többszörösen is rá lehet bizonyítani.

Önéletrajzában, melyet akkor írt, mikor már okult a tapasztaltakon és kudarcokon, mikor már valóban híve volt az uralkodóháznak s őszinte elítélője 48 törvénytelenségeinek, elfelejti, illetve érthető okokból el akarta feledtetni, hogy fiatal korában még nem ez volt a felfogása. Miközben pedig fiatalkori felfogását letagadja, arról is megfélemedezik, hogy hajdani túlzó forradalmi felfogásáról írásbeli dokumentumok maradtak fenn, melyek későbbi ellenkező állításait kétségtelenül megcáfolják. Az idősebb Görgey már őszintén beszélt, a fiatal Görgey azonban nem volt azonos a 48-as Görgeyvel.

Kossuth második hazugsága a trónfosztás kicsikarására az volt, hogy ha az országgyűlés kimondja a Habsburgok trónfosztását, Franciaország és Anglia azonnal elismeri Magyarország függetlenségét s küzdelmében támogatást is ad neki. Pálffy határozott állítása szerint (265. o.) ezt is mondta Kossuth a képviselőknek, mikor a trónfosztás kimondását kérte tőlük. Ez is a legszemtelenebb hazugság és a nemzet félrevezetése volt, mert „ugyanekkor – írja Pálffy – a kezében volt már Szalay Lászlónak az angol, s Teleki Lászlónak a francia kormány nyilatkozatairól szóló hivatalos jelentéseik”.

Ezekből akkor Kossuth már jól tudta, hogy mindannak, amit a nemzet képviselőjének ő mondott, éppen az ellenkezője igaz. E jelentésekben ugyanis az volt, hogy Palmerston, az angol külügyminiszter kijelentette a magyar megbízottnak, hogy ő Ausztria fennállását Kélet-Európában feltétlen szükségesnek tartja, mint előbástyát Európában, s mivel Magyarország különválása esetén Ausztria régi hatalmának vége, ha az orosz nem menne Ausztria segítségére, akkor az angoloknak kellene ezt megtenniük. Palmerston e véleményét annyira határozottan és sértően adta Szalai tudomására, hogy nemcsak mint Magyarország követét, hanem még mint magánszemélyt se volt hajlandó fogadni.

Teleki ugyanígy járt a francia külügyminiszterrel, pedig mint ember, egyénileg meg tudta magát Párizsban szerettetni. Kossuth mindezt eltitkolta a nemzet képviselői előtt, sőt homlokegyenest ellenkezőt hazudta nekik, noha elvei szerint (ha megtartotta volna őket) csak a nemzet egyszerű szolgája volt, akinek nemcsak félrevezetni nincs joga nemzete képviselőit, hanem egyedüli törvényes szerepe a nép törvényes képviselőjének, az országgyűlés akaratá-

nak végrehajtása kellett volna legyen. Aki a népképviselőnek nem engedelmeskedik, zsarnok, bitorló, hazaáruló. Minek kell neveznünk azonban azt, aki a népképviselőt egyenesen becsapja, félrevezeti?

Kossuth nagyon jól tudta, hogy az országgyűlés, illetve az országgyűlés azon részének, mely őt még Debrecenbe is követte, nagy többsége még ilyen hazugságok után se hajlandó neki megszavazni azt, amit kíván, mert hiszen a szavára úgyse ad semmit. Vagy azért nem, mert 48 tanulságainak hatása alatt okosabb lett s hajdani nagy Habsburg-gyűlése már rég lelohadt, vagy mert lassacskán olyan ellenszenv gyülemlett fel benne Kossuth ellen, hogy egyenesen az lett a filozófiája, hogy amit Kossuth akar, csak káros lehet a nemzetre.

Ezért Kossuth, aki mindezzel tisztában volt, először is titokban, meglepetésszerűen vitte a dolgot az országgyűlés elé (úgy, mint Horthy a fia kormányzó-helyetteségét vagy mint Rákóczi az első Habsburg-detronizációt). A hirtelen, meglepetésszerű támadás ugyanis mindig több sikert ígér, mint a köztudomásra hozott s így előre várt.

Aki okosat akar megvalósítani, az arra törekszik, hogy azok, akiket a döntés illet, minél jobban és alaposabban megfontolhassák a dolgot s minél tisztábban lássák azt, amiről dönteniük kell. Neki az az értéke, hogy azok, akik dönteni fognak, minél hosszabb ideig és minél alaposabban megfontolhassák azt, amiről dönteniük kell. A törvényhozókat valamivel hirtelen meglepni, tehát az alapos, józan megfontolást szinte eleve lehetetlenné tenni, az érett ítélőképesség érvényesülését meglepetéssel, a hirtelen döntésre kényszerítéssel megakadályozni csak annak érdeke, aki tudja, hogy a nyugodtság és az ész az ő terveinek ellensége.

Kossuth oly meglepetésszerűen állt elő a trónfosztás nagyjelentőségű javaslatával, azaz egy olyan újítással, mely Magyarország alkotmányának négyszáz, sőt ezeréves rendjével való szakítást jelentett, hogy Mészáros szerint (174. o.) „a konferencia tagjai – meghitteken kívül, akik Kossuth elmefuttatásait úgyis ismerték – egymásra néztek, mert bár gyanították, de valószínűleg mégsem tudták eddig a konferencia tárgyát s az első pillanatban elfogultan, szótlán maradtak.”

De még jó lett volna, ha csak ez a hirtelen, meglepetésszerű előhozás lett volna az egyetlen eszköz az országgyűlés befolyásolására. Láttuk, hogy még Madarász is ismételten hangsúlyozza, hogy vagy 50 ember kivételével még a debreceni országgyűlés is békepárti, azaz a dinasztiaival való megegyezés híve s így Kossuth politikájának s még inkább a detronizációnak a legélesebb ellenfele volt. Kossuth nagyon jól tudta, hogy csak az ő széles tömegek előtti páratlan népszerűsége, ügyes taktikázása, főképpen pedig a Madarásztól megszervezett, erőszakosan fellépő terror kifejtésére alkalmas, utcai „kravallokat” (Pálffy kifejezése) rendező szélsőségesektől való félelem tartja vissza ezt a többséget attól, hogy ellene nyíltan fellépjen s őt megbuktassa.

Ezért mikor a detronizáció előterjesztését megelőzően a táborba utazott, már egyenesen attól félt, hogy az alatt a rövid idő alatt is, míg ő a táborban tartózkodik, otthon Debrecenben valami rá nézve kellemetlen dolog történik. Ezért távollétében a politizálást szinte megtiltotta az országgyűlésnek. (Mindenesetre érdekes „alkotmányos” és egy szabad nemzet képviselőjéhez méltó tilalom. Ezzel szemben a Habsburgok alatt szinte az egész politikai élet a Kerületi Üléseken, tehát a király embereinek ellenőrzése alól teljesen kivonva, s tőle függetlenül folyt le.) Mikor aztán hazaérkezett a táborból, a nemzetgyűlés helyett ugyancsak politizált ő, s mivel tudta, hogy az országgyűlés, tehát a nemzet másként politizálna, ha merne, gondoskodott róla, hogy ne merjen.

Hazaérkezvén tehát az országgyűlésnek nagy beszédben számolt be a táborban szerzett rendkívül örvendetes tapasztalatairól, az ott uralkodó nagyszerű szellemről és a fényes győzelmekről. Beszédével mindenkit magával ragadott. Április 13-án este azután titkos gyűlésre hívta össze a képviselőket s elibük terjesztette detronizációs javaslatát, mellyel, mint Mészáros idézve fentebb láttuk, nagy meglepetést okozott. Madarász terrorja miatt senki se merte azt mondani, hogy azért van a dolog ellen, mert a Habsburg-ház híve, mert ez akkor már rég



hazaárulásnak volt kikiáltva s azt természetesen senki se merete nyíltan kimondani, hogy ő a hazaárulók közé tartozik. (A francia forradalomban se mert senki a király felmentése, hanem csak a kivégzés elhalasztása mellett szavazni.) Azt azonban nagyon is megtették a képviselők, hogy Kossuth detronizációs javaslata ellen mertek nyilatkozni azon a címen, hogy ez jelenleg nem időszerű, kimondása jelenleg nem kívánatos. Azt mondták, várni kell vele addig, míg az ország egészen felszabadul és az országgyűlés újra az ország fővárosában tarthatja üléseit.

Mészáros így ír a dologról: „Kevés idő múlva önmagukhoz jöttek (a meglepetéstől), a vita megkezdődött s csak kevesen voltak, kik Kossuth javaslatát egyenesen és mindenben pártolták s ezen kevesen se voltak ész és értelem tekintetében magasabb fokon, sem pedig a szónoklatban és tudományban nem tartoztak az elsők közé. (Azaz ezek egyedül Kossuth lekenyerezettjei közül kerültek ki.) Ezek a felsőházból név szerint báró Perényi és Újházy, az alsóból Kállay (láttuk, hogy megvetett panamista), Madarász József, Irányi (látjuk majd, milyen lekicsinylően ír róla is Szemere), Táncsics és a gyűlés nevelésgyárgya: Martincsek voltak. (Láttuk, hogy a „gyűlés nevelésgyárgya” volt Táncsics is.) Az ellenzék közül Nyáryt (azt, aki a múlt évben még azt kiáltotta: „Megadjuk!”), Bezerédit (48 egyik legnépszerűbb és legtiszteltebb alakja), Kazinczi Gábort (akinek népszerűsége – legalábbis tavaly még – és szónoki képessége a Kossuthéval vetekedett), Kovács Lajost (Széchenyi jobbkezét), Hunfalvy Pált (a neves tudóst), a Zeykek egyikét (mind ő, mint Hunfalvy protestánsok is voltak), Tóth Lőrincet (azt hiszem, ő is protestáns) és köztük a sereghajtót: Mészáros Lázárt említem, mivel mások nem jutnak éppen eszembe.” (174-175. o.)

Kossuth indítványa ellen eme felszólalók tehát a debreceni országgyűlés legnagyobb koponyái voltak.

Pálffy így írja le ugyanezt: „Mi addig sohasem történt, Kossuthnak önmaga tett indítványát (mert legtöbbször ravaszul mással terjesztette elő a maga indítványát) többen és nyíltan és határozottan megtámadták, s ha a kérdés akkor szavazatra bocsáttatik, bizonyosan nagy többséggel meg is bukik, mert a képviselők 8/10-ed része ellene volt. De épp azért, mert ezt belátta, Kossuth megszakasztotta a gyűlést azon kijelentéssel, hogy másnap nyilvános gyűlés elébe terjesztendi indítványát s azzal kiment a teremből. S ha ekkor az elnök, Almásy, azon hibát nem teszi, hogy Kossuth távozása után az ülést feloszlatja, a ház kimondja az indítvány elvetését, sőt másnap is megteszi, ha Kossuth az országos ülést át nem változtatja valóságos népgyűléssé. Almásy ezen a nevezetes napon nagy hibát követett el, de még nagyobbat, mint gyávaságot és tehetetlenséget a képviselők.” (262. o.)

Csak azt teszem hozzá, hogy Almásy is ezt a nagyobbat követte el, mert nyilvánvaló, hogy ő is gyávaságból, Kossuthtól való félelemből, illetve hogy Kossuthnak kedvében járjon, oszlatta fel az ülést Kossuth távozása után. Ha az országgyűlés még Kossuthnak a táborban való időzése alatt se mert ülést tartani, hogyne merete volna ülését folytatni Kossuth távozása után? (Pedig mi szükség van az államfőre ahhoz, hogy az országgyűlés tanácskozzék? Hiszen ma már az államfő – akár király, akár köztársasági elnök – részt se vehet az országgyűlés ülésin.)

Kossuth az április 13-án este tartott titkos ülésen meggyőződött róla, hogy a nemzet képviselői az indítványának ellene vannak. Illetve nem erről győződött meg, mert hiszen ezt Madarász is, ő is régen tudta, hanem arról, hogy az országgyűlés még ellenszegülni is mer s akaratához akkor is mer ragaszkodni, ha ez az övével és a Madarásztól megszervezett „hazafias” utcáival ellenkezik. Gondoskodott tehát róla, hogy mivel az országgyűlés bátorsága az eddiginél nagyobb lett, a megfélemlítés is nagyobb legyen az eddiginél, sőt az országgyűlés számára egyenesen lehetetlenné váljék, hogy akaratát vele és az utcáival szemben is érvényesíthesse.

Mikor tehát másnap, április 14-én, szokott helyén, a kálvinista kollégium imatermében (nem is gondoltuk, hogy a szabadságharc idején ez volt az országgyűlés szokott tanácskozási



helye) összejött az országgyűlés (melyen Kossuth meg se jelent, mert tudta, hogy az fog ott történni, amit ő akar, azaz, hogy most nem is az imateremben lesz a tanácskozás) és Almásy, az elnök megnyitotta az ülést, „Kossuth titkos megbízásából” (Pálffy szavai) felállt Besze János (látni fogjuk, hogy ez is mennyire kiskaliberű és mennyire gyarló emberke volt) s azt indítványozta, hogy tegyék át az ülést a nagytemplomba, mert itt nincs elég hely arra, hogy a karzaton az a nagy közönség, mely az országgyűlés tanácskozásait meg akarja hallgatni, elférjen.

„S Almásy ezen haszontalan évrre és könnyen belátható célú indítványra áttette az ülést a templomba s a képviselők pedig, kik még tegnap határozottan ellene voltak a Kossuth teendő indítványának, mint jámbor birkanyáj, ellentmondás nélkül mentek utána Almásynak a templomba, mely már annyira tömve volt Madarász által toborzott néppel (látjuk, milyen nagy szerepet játszott e nagy „hazafias” esemény, a Habsburgok trónfosztásának kimondásában a gyémánttolvaj Madarász, akit utána ugyanez az országgyűlés megállapított becstelensége miatt kénytelen volt képviselői mandátumától megfosztani, akit azonban a „hazafias” nép ezek után és ezek ellenére is újra képviselővé választott), miszerint sok képviselő be se fért (ki látott olyan országgyűlést, melyen a képviselők számára nincs hely? De hát itt nem a képviselőkre volt szükség, hanem azokra, akiket Madarász toborzott oda) s akik be is jutottak, nem együtt, hanem a nép között, a padokon vagy állva, elszórtan találtak helyet. Kossuth a szószék alatt készített állványon (tehát annyira előre el volt intézve minden, Madarászné annyira előre tudták, hogy Almásy indítványozni fogja, hogy menjenek át a templomba és hogy az országgyűlés eszerint fog cselekedni, hogy még az állványt is előre elkészítették ott Kossuth számára) foglalt már helyet, s e sajtáságos kinézésű s elemű gyűlésnek az elnök általi megnyitása után megtette indítványát, megfosztandó a magyar tróntól s száműzendő örök időkre a Habsburg-Lotaringiai dinasztia a magyar földről... S azok, akik tizenkét órával ezelőtt bátran ellene nyilatkozta Kossuthnak, most elnémultak s egyetlenegy hang sem nyilatkozott ellene.”

Így írja le a trónfosztás kimondását az az unitárius Pálffy, aki emlékezéseiben nem egy jelét adja annak, mennyire gyűlöli ezt az uralkodóházat. Detronizálása azonban szerinte is csak így tudott megtörténni. Ahogyan ír, abból jól látható, hogy ő is egyike volt a törvényjavaslat legnagyobb ellenzőinek, de azért ott a nagytemplomban s ilyen körülmények közt társaival egyetemben, akiknek 80%-a úgy gondolkodott, mint ő, ő is ellentmondás nélkül vette tudomásul, hogy törvényvé vált. Mit is lehetett volna itt mást csinálni? Hiszen minek kellett volna az a sok becsődített nép és az a szokatlan, ünnepélyes hely, ha a végén nem történik semmi, mert a javaslatot leszavazzák?

Aki ezt az ülést egész különleges helyen tartatta meg s meghallgatására ezt az óriási közönséget oda toborozta, már előre tudta, hogy a képviselők az indítványt meg fogják szavazni. Hiszen másképpen semmi értelme se lett volna az egész megrendezésnek. Látjuk, hogy a tömeg előbb tudta, mi lesz, mint a képviselők, akik megszavazták a dolgot. Az indítványozó Kossuth előtte való este tudta meg, hogy a képviselők nyolctizede ellene van a dolognak, vagyis hogy az indítvány nem fogja megkapni a többséget.

Ő ennek ellenére is tudta, hogy mégis többséget fog kapni, sőt a szavazás egyhangú lesz. Éppen ezért csinálta, amit csinált, és éppen ezért csinálta úgy, ahogy csinálta. Tudta, hogy hiába vannak ellene a képviselők, nem mernek majd ünneprontók lenni és úgy szavazni, ahogyan szeretnének és ahogyan meggyőződésük kívánja. Tudta, hogy még maga a felszólalás is lehetetlen lesz részükre, hiszen az előre megrendezett helyzet olyan volt, hogy csakis egyhangúlag lehetett szavazni. A képviselők elvesztek a tömegben s az ellentétes felszólalás már maga is sértő lett volna az ünnepelni jött közönségre.

A helyhez se illett volna a vita és ellentétben lett volna a mesterségesen teremtett ünnepélyes „hazafias” hangulattal. Ilyen megrendezés csak a már elfogadott és megszavazott törvény ünnepélyes kihirdetéséhez illett, de nem egy olyan törvény megvitatásához, melyről az

indítványozónak már tudára adták, hogy a képviselők nagy többsége ellene van. E törvény egyhangú megszavazását nem az országgyűlés, hanem Kossuth mondta ki, s világos, hogy egy képviselő se kiáltotta oda, hogy nem úgy van, mert ő nem hajlandó megszavazni. Nem kiáltott oda még az a Mészáros vagy Pálffy se, akik – mint láthatjuk – egyenesen fel voltak háborodva ellene s a dolgot közönséges csalásnak tartották.

Így dolgozott Kossuth és ilyen volt a tőle megteremtett 48-as „szabadság”. Ennyit ért és ennyit számított akkor a nép törvényes képviselője és így döntöttek akkor a nép törvényes képviselői küldőik, a nép sorsáról. Döntse el hát az olvasó, mikor volt szabadabb és függetlenebb a magyar; mikor döntött szabadabban a sorsáról: a Habsburgok „elnyomása” alatt-e, mikor például a minden Habsburgok leghatalmasabbjának, V. Károlynak, annak, akinek birodalmában sose nyugodott le a nap, követte azt jelentette haza a magyar országgyűlésről, hogy még sose hallott életében olyan borzalmas szitkokat, mint amilyeneket ott a magyarok szórtak V. Károly és felséges öccse, I. Ferdinánd, a magyarok királya ellen, mikor a magyarok királya e szitkok elleni rettegésében néha még össze se merte hívni a magyarok országgyűlését rögtön akkor, mikor a törvény előírta, vagy pedig Kossuth idejében, mikor összehívták, csak szólni nem mert rajta senki. Láttuk, hogy Bocskai, Bethlen és Thököly idejében se mertek, Rákóczi Ferenc idejében pedig egyenesen lekaszabolták azokat, akik szólni mertek és még a holttestüket se merték tisztességesen eltemetni. Hogy is merték volna, hiszen a nagyságos vezérlőfejedelem azt, akít csak félig kaszaboltak le, utána még kínpadra is vonatta, annyira „tisztelte” a nemesi jogot.

De az említetteken kívül volt más célja is még Kossuthnak a detronizációval, illetve annak elszigetelésével: a maga államfői méltóságának biztosítása. Minden cselekedetének legfőbb célja ugyanis mégiscsak mindig önmaga volt. Bizonyára a hazát is meg akarta menteni (már a maga módján) már csak azért is, mert hiszen a hazával együtt ő maga is elbukott volna, azonban még ennél is nagyobb gondja volt arra, hogy a hazát ő, ne pedig más valaki mentse meg. Látnia kellett, hogy mozgalmának más, tehetségesebb és jelentősebb szereplői egymás után távolodnak el tőle és lépnek az övével ellenkező útra. Görgey tavaszi győzelmével azt is látnia kellett, hogy a nemzetnek imponál ez a győztes hadvezér s ezért népszerűsége kezd az övével vetekedni s a hatalomból rövidesen még ki is túrhatja. Most kell tehát felhasználni az alkalmat a hatalomnak a maga számára való biztosítására, míg nem késő.

„Nyilvános titok volt – írja Mészáros (II., 180. o.) –, hogy Kossuth a kormányzói állás után vágyakozik.” Hogy megválasztásra nem maga ajánlotta magát, hanem ezt más közvetítésével kérte, még mi se vesszük tőle zokon. Ekkora egyenességet ugyanis hasonló dicsőségre jutó külföldi társaiban se találunk. Igen nagy űr és bizalmatlanság választhatta el azonban ekkor már a mozgalom érdemesebb és tekintélyesebb képviselőitől, hogy megválasztatása indítványozására nem talált érdemesebb embert, mint azt a Madarászt, akít mint Vukovics emlékirataiból láthattuk, mindenki szidott, lenézett és gyűlölt, még Kossuth környezete is és még Kossuth jelenlétében is és akít ilyenkor mentegetni még Kossuth maga se tudott vagy tartott célszerűnek.

„Valami visszatetsző érzélem fogta el az egész hallgatóságot – írja Mészáros (II., 180. o.) –, midőn a hamis próféta, az alacsony és aljas ember, Madarász László szólalt fel s ajánlá, hogy kormányelnökké Kossuth kiáltassék ki. Ha Kossuth erre az egész honban jobb és becsületesebb embert nem talált, ezért sajnálni kelle őt.” Azt írja Mészáros, hogy Madarász felszólalására „mozgás keletkezett” s „ha külföldi ember van ekkor jelen, azt mondhatta volna, hogy az ajánlott személyt nem óhajtják”.

Mindez azonban csak az első meglepetés természetes ösztönösségében történt, mert csakhamar az egész gyülekezet ösztönösségén felülkerekedett az ész (mely természetesen ekkor nem a haza, hanem ki-ki egyéni érdekében nyilvánult meg), s így a választás épp oly természetesen nemcsak egyhangúlag, hanem nagy lelkesedéssel is történt. Mindenki részt vett az éljenzésben, mert hallgatásával félt magára vonni a figyelmet és „svarcgelbség” gyanújába

keveredni. A nagy öröm okából természetesen fáklyásmenetek is voltak (hiszen kinek volt ebben nagyobb gyakorlata Madarásznál?), mert örülnie illett minden magyarnak, hogy végre megszabadult a már akkor is több mint 300 éve tartó osztrák „elnyomástól” és a szabadság üde lehelete lengte körül.

Mészáros azonban csak azt írja az egészről, hogy ekkor „a nagyvilág előtt szép, de nem „Divina Commediát” [Isteni színjátékot] játszottunk s osztatlan egyetértést mutattunk, de ha elhatározott francia vagy angol hongyülési akaratumk és bátorságunk van s önmeggyőződésünk szerint szavazunk, ez esetben Kossuth indítványa bizonyára kisebbségben marad.” (II., 176. o.)

## **Kossuth önkénye, törvénytelenégei és alkotmány sértései**

Sajátságos, hogy az a magyar országgyűlés, mely akkor, mikor szabad volt, a Habsburgok alatt, mindig abban a hibában leledzett, hogy túl akadékoskodó, túl merész (igaz, hogy csak azért volt túl merész, mert akkor az önérzeteskedéshez nem kellett merészség), s a tekintélyt egyáltalán nem ismerő volt, s vezetetni magát egyáltalán nem hagyta, de mégis állandóan amiatt panaszkodott, hogy elnyomott és szolga: akkor, mikor végre „szabadnak” nyilatkoztatta ki magát, a felkelések alatt, kezes báránya volt Bocskainak is, Bethlennek is, Rákóczi Györgynek is, Thökölynek is, Rákóczi Ferencnek is, Kossuthnak is. Ekkor szó nélkül engedett ki úgyszólván minden hatalmat a kezéből, megszavazta a legterheesebb adókat, sőt hajlandó volt saját tagjai lemészároltatásának, kínpadra vonásának, sőt temetetlenül hagyásának jóváhagyására is. (Ezt az ónodi gyűlésen kívül Báthory István erdélyi országgyűlése is megcsinálta.)

Láttuk, hogy az a debreceni országgyűlés, melynek még Madarász öccse szerint is csak mindössze vagy 50 tagja volt Kossuth politikája mellett, s mely április 13-án este már megemberelni is merte magát s nyolctized részében Kossuth ellen nyilatkozott, már másnap reggel, mint a birkanyáj (Pálffy kifejezése) hagyta magát oda tereltetni, ahová Kossuth, a pásztor (pedig akkor már gyűlölt pásztor volt) akarta s egyhangúlag hozta meg határozatát abban, amit 12 órával előbb még majdnem egyhangúlag vetett el.

Érdekes, hogy a 13-i esti ülés végén, mikor Kossuth kijelentette, hogy detronizációs indítványát holnap nyilvános ülés elé terjeszti, éppen a nagy kuruc Nyáry, Kossuth egyik fő ellenfele, aki az esti ülésen is felszólalt a detronizáció időszerűsége ellen, tette azt az indítványt, hogy a másnapi nyilvános ülésen az ellenzéki tagok (akikről nagyon jól tudta, hogy nagy többséget tesznek) „némán maradjanak”, „hogy láthassa a haza”, hogy egyetértünk, nem oszlunk pártokra.

Hol itt a józan ész, hol itt a logika, hol itt a meggyőződés, hol az önérzet, hol a szabadság? Itt csakugyan legokosabb eljárás a Mészárosé, aki mindezek láttára nem érvel, hanem humorizál. Kár volt – mondja – Nyárynak a javaslat ellenzőit ellentmondástól eltiltani, hiszen anélkül is „nem tudom, ki mert volna ellentmondani”.

Pálffy azt mondja (259. o.), hogy 48-ban a képviselők házában „a képtelenek” voltak többségben. Szerinte az első népképviselői magyar országgyűlés – pedig akkor Petőfivel együtt mindenki azt hitte, hogy a mennyországot hozza majd a földre – összetétele a következő volt: 20% intelligencia, 10% aljasság és 70% értetlenség és becsületesség vegyesen. Vagy más szempontból véve az osztályozást: 5% bátorság és 95% gyávaság. Ne neked, legendás 48-as hősiesség!

Ez az eredmény annál szégyenletesebb, mert tudvalevő, hogy a törvény immunitást biztosított a nemzet képviselőinek, csak hogy gyávák ne legyenek. Ennyire végtelenül gyávák voltak tehát vagy ennyire nem bíztak abban az immunitásban, melyet 48 törvénye biztosított számukra? Hogy is bízhattak volna annak a forradalomnak a törvényében, mely úgyszólván minden eddigi törvényt lábbal taposott? Hiszen az ónodi gyűlés tagjainak immunitását is biztosította a törvény s mégis egyhangúlag ítélték halálra azokat a követeket, akik ellenzéki sze-

repet mertek játszani, sőt meg se várták az elítélést, hanem ők maguk kaszabolták halálra az egyébként „immúnis” követeket.

1848-ban pedig – láttuk – ez az immunitás egy cseppet se volt akadálya annak, hogy 1848 szilveszterén, a kormány Debrecenbe menekülése előtt, Hunkár azt az indítványt ne tesse, hogy amelyik képviselő nem akar a kormánnyal együtt Debrecenbe elmenni, azt azonnal fel kell akasztani s az indítvány ellen senki se tiltakozott, Kossuth pedig határozottan helyeselte. (Pálffy, 261. o.)

Pedig hát egész bizonyos, hogy ha titkosan szavazhattak volna, a ház óriási többsége ellene lett volna ennek a Debrecenbe való költözésnek, vagyis a forradalmi úton való továbbhaladásnak. De még ha a többség mellette lett volna, a véleményszabadságnak és a szólásszabadságnak akkor is elengedhetetlen követelménye lett volna, hogy szabad legyen – annak, aki akar – ellenzékinek is lenni és a többségtől eltérő véleményt képviselni.

Hát ahhoz mit szólunk, hogy csak egy fél évvel előbb még törvény volt – s megtartását milyen féltékenyen megköveteltük a Habsburgoktól! –, hogy magyar nemest egyáltalán nem is szabad felakasztani még akkor se, ha az anyját gyilkolja meg?

Pálffy nem győz botránkozni az országgyűlés 1848. szilveszteri mondhatatlan gyáva-ságán és szolgálalkúságán. Különösen azért tartotta Pálffy annyira megbotránkoztatónak ezt a hallgatást, mert neki az volt a véleménye, hogy egyelőre bizonytalan időre el kellene napolni, tehát meg kellene szüntetni az egész országgyűlést és csak akkor hívni majd újra egybe, ha tanácskozásai nyugalmaról ismét biztosítva lesz. Pálffy ezt a nézetét a képviselők „igen nagy többsége” helyeselte, sőt kérték is, hogy álljon elő ez indítványával, mert „egyől egyig” támogatni fogják.

Pálffy elő is terjesztette ezt az indítványt, melynek megtörténte után azonban – mivel Kossuth nem tüntette ki az országgyűlést magas jelenlétével – Madarász veszélyt szimatolva azonnal Kossuthért küldött. Aztán Hunkár jött a maga akasztófás indítványával, majd Kossuth az akasztófa helyeslésével, s noha mindez nemcsak a képviselői immunitás, hanem a legegyszerűbb parlamentáris szabadság elvével is merőben ellenkezett s az országgyűlés tagjaira is mélyen megalázó volt, „gondolja talán a szíves olvasó – kérdi Pálffy –, hogy azon ajánlott nagy többségben akadt egyetlen ember, aki csak egy hanggal mert pártolni vagy felszólalni ezen megbecstelenítése ellen a nemzeti képviselőnek? Senki.”

„Pedig árva lelkekre mondom, hogy sem Kossuth, sem más senki egy mókusiút sem akasztott volna föl. S ez annyira úgy van, hogy én azt, amit mondtam, még csak bátorságnak sem tartom legkevésbé sem, hanem legfeljebb egy kis emberismeretnek.” (Pálffy ugyanis Hunkár indítványára felkelt és azt válaszolta, hogy ő elmegy Debrecenbe – el is ment és a felkelés mellett végig kitartott –, de csak azért se holnap megy el és csak azért se éppen reggel 7 órakor, hogy megláthassa, hogyan fogja őt Hunkár felakasztatni.)

Pálffynak általában végtelenül lesújtó a véleménye erről a híresnek kikiáltott 48-as magyar népképviselői országgyűlésről, mely pedig Petőfi „szentséges elveinek” legszentebb testet öltése volt, s amelyet a mi közvéleményünk minden népek és minden idők népképviselő-testületei legdicsebbikének gondol.

Azt mondja, hogy „ez a képviselőtestület nagy többségében csak passzivitásra lehetett kárhóztatva szolgálatszközül egy merész vállalkozó kezében, kinek saját tettei igazolására a nemzet szemében szüksége volt képviselőinek firmájára és egyébre nem is való volt.”

„Mert minő fogalma lehetne egy angol parlamenti tagnak a mi 48-as alsóházunkról, ha a viszonyokkal megismerkedve megtudná, hogy a magyar parlamentnek egy tagja, egy képviselő rábizonyult tolvajság miatt a ház által saját vallomása után is ítélve bűnösnek találtatott, ennek következtében ki kellett lépnie a képviselők házából, de később vesztegetés és intimidáció [megfélemlítés] által újból megválasztatván magát, ugyanazon képviselőház még érvénytelen választását is verifikálta [felülvizsgálta] és a már egyszer önmaga által zsvány-nak bélyegzett Madarász Lászlót megint kebelébe fogadta?!”

„Oly házról, mely Batthyányt, Széchenyit, Kovács Lajost, Kazinczyt, Eötvöst, csak kegyelemből vagy bosszankodva, ásítozva, Kemény Dénest, Szász Károlyt éppen ki sem hallgatva, midőn az örültek házának tökéletesen megért Táncsicsot, egy Kállay Ödönt, egy hóbotos Vládót, egy Fekete Lajost, mint kedvenceit hagyta beszélni, a Madarászokat pedig éppen áhítattal hallgatta.”

Ennek a képviselőháznak, mely még azt se vette észre, hogy tagjait nem lehet fölakasztani, de felakasztással fenyegetni se, „értetlenségét” és „képtelenségét” már eddig is bebizonyítottuk. Láttuk, hogy a Pragmatica Sanctio nyílt megsértésével – annak ellenére, hogy hangsúlyozta, hogy annak alapján áll – egyhangúlag (!) kimondta, hogy a még meg sem született új német birodalom ellen Ausztriát nem fogja támogatni, noha egyelőre senki se kérte arra, hogy támogassa. Olyan ok nélküli kihívás volt ez a törvény és Ausztria joga ellen, hogy utána még Kossuth se győzte eléggé szégyellni.

Láttuk, hogy ez az országgyűlés a törvény nyílt lábbal tiprásával azt is kimondta, hogy ha az uralkodó feloszlatná vagy elnapolná, akkor is együtt marad, s mikor már mindezt kimondta, akkor tudta meg Deáktól, hogy semmi szükség erre a törvénytelenésre, mert az uralkodónak úgy sincs joga addig elnapolni a házat, míg a költségvetést le nem tárgyalja; annak tárgyalását pedig akkor még el se kezdték. Ez az országgyűlés tehát még akkor is törvényteleniséget akart elkövetni, mikor célját törvényesen is el tudta volna érni, de még csak azt a fáradságot se vette magának, hogy utánanézzon, mit enged meg és mit nem enged meg a törvény.

Láttuk, hogy Kossuth fő törvénytelenége az volt, hogy ezt a házat Madarászék és tőlük állandóan mesterségesen megrendezett utcai tüntetések, fáklyás menetek, illetve macskazene révén, sőt ha kellett, gyilkosságok által (Lamberg) a szabad véleménynyilvánításban állandóan akadályozta, sőt rettegésben tartotta s így tulajdonképpen parlamentarizmussal palástolt önkényuralmat gyakorolt. Hiszen láttuk, hogy sose azt történt, amit az országgyűlés akart vagy – mivel akarni nem is mert – szeretett volna, hanem mindig az, amit Kossuth akart.

Nyáry igazán nem tartozott az országgyűlés utolsó tagjai közé sem tehetségben, sem tekintélyben, sem bátorságban, mégis, noha az akkori ellenzék feje volt, ő kiáltotta bele Kossuth beszédébe, hogy „Megadjuk!” (a 200.000 újoncot). Később még ellenzéki lett és ő küldte mindig „a sztereotip szitkot” a Honvédelmi Bizottmány üléséből távozó Kossuth után, hogy: „Ebadta komédiása!” S mégis, miután előtte való este felszólalt a detronizáció ellen, másnap ő teszi az indítványt, hogy Kossuth indítványa tekintetében az ellenzék maradjon néma. Az az ellenzék, melyről ő tudta legjobban, hogy 4/5-nyi többség.

Kossuthnak a szabadságharc egész tartama alatt nem az volt a célja, hogy mint a régi „zsarnokokkal” és „törvénytörőkkel” ellentétben a nemzet alázatos fia, a törvény lelkiismeretes őre és a nép szolgája, „minisztere”, a nép akaratát végrehajtsa (a törvény szerint a nép akaratát képviselve, az országgyűlés fejezi ki), hanem hogy akár megfélemlítéssel, akár meglepetéssel, akár ügyes pszichológiával, akár politikai fogásokkal, trükkökkel, akár megtévesztéssel, akár, ha más nem segít, egyenes hazugsággal, a maga akaratát és személyét a nemzetre rákényszerítse. Ő ugyanis nagyon szerette a hazát, de éppen azért, mert annyira szerette, nem tűrte, hogy más mentse meg, mint ő. (De azt se tűrte, hogy ő tegye tönkre. Ezért adta át a már süllyedő hajó kormányát Görgeynek, de csak akkor adta át, mikor már majdnem teljesen elsüllyedt, hogy aztán telekürtölhesse a világot, hogy Görgey süllyesztette el, mégpedig aljas árulással.

A szabadságharc elején az országgyűlésben a kormánynak, melynek feje Batthyány Lajos volt, óriási többsége volt. Kossuth akarta Batthyányt miniszterelnöknek s maga is tagja volt ennek a kormánynak, tehát neki is nagy többsége lehetett volna ott. Ámde ő akkor saját kormányával szemben csinált politikát, az egészen törpe ellenzékkel tartott csak azért, mert ezé az ellenzéké volt az utca, a sajtó, s így az a közvélemény, mely hangját hallatni tudta. Ez



rendezte a fáklyás meneteket, de a macskazenéket is. Kossuth azért járt el így, mert ő ekkor még a kormánynak nem a feje volt, hanem csak az egyik tagja, a népszerű ellenzéknek azonban ő volt a feje, vezére, sőt bálvány.

Így már a szabadságharc e kezdeti korszakában is megghiúsította a népakaratot, mert a kisebbségnek, az ellenzéknek a politikáját üzte s nagy szónoki képességével, meg az utca és a sajtó terrorjával többnyire győzelemre is vitte már ekkor is. Ezért nem az történt, amit a kormány és a mögötte álló nagy parlamenti többség akart, hanem amit az utca s vele Kossuth.

Már ekkor is egymás után követte el a törvénytelenégeket és az alkotmányértéseket, de most még csak többnyire az alkotmány azon pontjai megszegésével, melyek az uralkodó jogait védték és biztosították, s amelyeknek megszegése ezért rendkívül népszerű volt, mert az „értetlen” tömeg részéről a hazafiság, a bátorság és az önzetlenség (ti. hogy nem pályázott az udvar kitüntetései) dicsőségével övezte e törvénytelenések elkövetőjét.

Ilyen volt a Pragmatica Sanctio alapján Ausztriának olasz birtokai megvédésére tőlünk járó segítség megtagadása; aztán akkor, mikor koronás királya volt az országnak és éppen akkor, mikor ez a király a nemzet minden régi követelését teljesítette (s mikor azt, amit megadott, még egyáltalán nem vonta vissza) a koronának előbb István nádor, majd Batthyány részére való törvénytelen és jogtalan, sőt mondjuk ki magyarul: pimasz felajánlása; a király tudta és megkérdése nélkül külföldi államokhoz követek, sőt titkos ügynökök küldése és állami pénzzel való ellátása abból a célból, hogy Ausztriában a forradalmi és felforgató elemeket támogassák és ott minél több zavart okozhassanak (s mindezt akkor, mikor mi már mindent megkaptunk, sőt a királyt arra kértük, hogy jöjjön hozzánk lakni); külön magyar bankjegyek kibocsátása királyi engedély nélkül, sőt ellenére, és 200.000 főnyi hadsereg felállításának megkezdése még a királyi szentesítés megtörténte előtt, később pedig egyenesen a királyi akarat ellenére stb.

A bécsi titkosrendőrség természetesen ismerte Kossuth forradalmat szító és a legveszedelmesebb felforgató elemekkel barátkozó ügynökeinek üzelmeit, s ezért ismerte az udvar is. Erre vonatkozólag nem is egy bizonyíték volt már a kezében (Károlyi Árpád sokszor idézett művében egész sereggel szolgál belőlük a titkos levéltárból); világos, hogy István nádor is jelentette Bécsbe, hogy mivel kínálgatja őt Kossuth a nép nevében (de nem annak a megbízásából, sőt a népet egyedül képviselni hivatott országgyűlés nagy többsége ellenére, sőt megbotránkozására). Kossuth ugyanis azt hitte, hogy István nádor is épp olyan mint ő, s így kapva kap majd az ajánlaton. Hogy jogtalan, azzal a nádor is épp oly keveset törődik, mint ő, mert hiszen az ember egyetlen célja az érvényesülés.

Mindezekből természetesen következett, hogy az udvar belátta, hogy kár volt megadni azt, amit már megadott, mert ez csak az izgatók étvágyát növeli és csak újabb követelésekre biztatja őket. Kénytelen volt arra a meggyőződésre jutni, hogy Magyarországon nem a kormány parancsol és nem az országgyűlés irányít, hanem Kossuth, benne pedig nem lehet bízni; hogy nem szabad megvárni, míg még nagyobb hatalomra vergődik, mert akkor a királyi hatalomnak vége, vége az Egyház befolyásának is, sőt vége mindennek, ami régi, és amit addig a társadalom alapjának tartottak.

Természetes tehát, hogy ettől kezdve az udvar már csak színleg tűrte azt, amit Kossuthék a magyar „függetlenségnek” neveztek s addig tűrte csak, amíg kénytelen volt. Világos, hogy ilyen körülmények közt titkon fegyvertársak után is nézett, s csak arra várt, mikor lesz elegendő ereje a nyílt fellépéshez. Nem hitszegés, nem is álnokság volt ez tőle, hanem az életösztön követelése és a becsület és a józan ész kívánalma.

Kossuth szónoklatai azonban ezt aljasságnak nevezték és a nemzet becsapásának hirdették. Pedig hát „a nemzet”, mint az országgyűlés nagy többsége mutatja, ugyanazt akarta, amit az udvar, nem pedig azt, amit Kossuth. Hogy a nemzet Kossuth felszólítására fegyverbe lépett az udvar „hitszegése” ellen, nem cáfolja, amit mondunk, hiszen csak Kossuth szavát hallhatta, csak Kossuth írását olvashatta, mert a „hazafias” terror más szót és más betűt nem



engedett megszületni. Nemcsak a nép maga, hanem még az országgyűlés, sőt maga Batthyány is a terror hatása alatt állt s nem merte nyíltan megmondani, hogy nem Kossuth embere.

Hogy azonban valójában hogy gondolkodott a nép, azt kimutatta passzív érdektelenségével és ütközetek alatti ok nélküli megszaladásával, Batthyány, Széchenyi, Eötvös, Mészáros, Deák, Pálffy és társaik lelkivilágát pedig bizonyítják naplói, emlékirataik, leveleik és egyéb bizalmas lelki megnyilvánulásaik.

Mindennek Kossuth viselkedése volt az oka (Pálffy hangsúlyozza, hogy 48-at Kossuth egymaga csinálta), ő kényszerítette rá az udvart az erőszak útjára való lépésre és az engedmények és a reformok útján való megállásra. Egyenesen létéről vagy nemlétéről volt már ugyanis szó s ezt nemcsak maga az udvar látta, hanem épp így látták a most névleg felsorolt 48-as magyar politikusok is, akikhez később még egyenesen Szemere, Klauzál, Vukovics, Horváth Mihály, Görgey, Klapka, Batthyány Kázmér, sőt Perczel, Pulszky és Teleki is csatlakozott. Ezért mondja Pálffy oly hangsúlyozottan, hogy „kétséget nem szenved, hogy a 48-as forradalmat Kossuth Lajos egymaga csinálta”. (279. o.) Ez azonban azt jelenti, hogy nem a nemzet volt az, aki csinálta. Nem a nemzet érezte szükségét. Tehát szükség se volt rá, mert ha szükség lett volna rá, akkor a nemzet csinálta volna, akkor Kossuth csak az ő szószólója lett volna.

Mikor aztán megkezdődött a nyílt forradalom s Kossuthon kívül a többi szereplő már mind visszavonult, jelezve, hogy a fejleményekkel nem ért egyet, a dinasztia javára szóló magyar törvényeket már nem kellett s lehetett megszegni, mert hiszen ezeket most már nyíltan félretolták. Ez 1848. szeptember végén, tehát fél évvel a hivatalos detronizáció előtt már megtörtént. Kossuth ettől kezdve azokat a törvényeket kezdte megszegni, melyek az uralkodóval szemben (aki most már gyakorlatilag ő volt) a nemzet s törvényes képviselője, az országgyűlés s tőle a kormánnyal megbízott minisztérium jogait biztosítják.

Az országgyűlés ugyanaz maradt, mely még az V. Ferdinánd idejében megtartott választás alapján ült össze. Láttuk, hogy a nagy többség nem Kossuth, hanem Batthyány politikájának, tehát a Pragmatica Sanctiónak és az udvar jogai tiszteletben tartásának volt a híve, tehát még az a szélsőségesebb rész is, mely Kossuthot Debrecenbe is elkísérte, a királlyal való kiegyezés híve volt. Ez csak azzal magyarázható meg, hogy a tapasztalatok és Kossuth mind alaposabb megismerése után még azok is visszatértek az udvar pártjára, akik ezelőtt a 48-as mámor hatása alatt a meg nem alkuvás hívei voltak. Ilyen lett Pálffy, sőt még Nyáry is, noha mindketten még protestánsok is.

A nemzet, a nép képviselője tehát Debrecenben is épp oly ellentétes felfogású volt Kossuthtal, mint V. Ferdinánd, illetve Batthyány országgyűlése, vagy talán még nála is ellentétebb. Azonban mégis most is az történt, amit Kossuth akart, nem pedig az, amit a nép képviselői. Nagyszerűen láthattuk ezt a detronizáláskor. Kossuth célja nem az volt, hogy kifürkésze a nép akaratát, hanem az, ami ma például a bolsevizmusé, hogy megszervezen egy öntudatos, erőszakos, a joggal, a törvénnyel mit sem törődő kisebbséget, azzal megszerezze a hatalmat és akaratát rákényszerítse az országra. Utána aztán céltudatos hírveréssel és a propaganda eszközeinek az állam kezébe ragadásával, főként pedig az ifjúság irányított nevelésével gondoskodik róla, hogy lassacskán a nép gondolkodása is ez irányban alakuljon át.

Mikor Kossuth kormányzó lesz, nem állapíttatja meg pontosan, mi a kormányzó hatásköre, meddig terjednek jogai, mi szabad neki és mi tilos. Ezért valójában diktátor lett, mert olyan jogai voltak, amilyeneket akart. Például államfő volt, de azért tagja maradt a képviselőháznak is, ami alkotmányos államban képtelenség. Mivel tudta, hogy az országgyűlés más véleményen van és mást akar, mint ő, vagy le kellett volna mondania a saját akaratáról, vagy pedig – ha ragaszkodott a magáéhoz – azonnal lemondani a többségnek, melyet ez megillet, neki magának pedig, mint ellenzéki vezérnek várni addig, míg törvényes eszközökkel – meggyőzéssel, érveléssel, agitációval (hiszen ehhez úgyse értett senki se olyan jól, mint ő) a nemzet képviselői között többséget tud szerezni magának.

Kossuth nem így tett, hanem megmaradt a hatalomban, mert még ideiglenesen se tudott lemondani róla. Lelkiismeretlen fogásokkal gondoskodott róla, hogy az országgyűlés – ha még annyira más is a meggyőződése – a döntő pillanatban mindig elfogadja az ő akaratát, akár megtévesztve, akár félelemből. Eszközei voltak: a bámulatos szónoki képesség és meggyőző erő (ez egymaga még törvényes eszköz lett volna, bár sokszor annyira színészes eszközöket használt, hogy becsapva érezték magukat utána azok, akiket befolyásolt s Kossuth meggyűlölésére vezette őket), a Madarásztól megszervezett utca felvonulatásával és tüntetésekkel való megfélemlítés, a meglepetésekkel való operálás és olyan mesterséges helyzet és hangulat teremtése, mely ellenvéleményt és szabad véleménynyilvánítást lehetetlenné tesz (például Debrecenben az országgyűlésnek hirtelen a nagytemplomba vonulata), végül a nagyhangú fenyegetőzés.

Kossuth nem volt kegyetlen ember. Mint látni fogjuk, a vérengzés nem tartozott hatalmi eszköze közé. Sőt éppen ellenkezőleg, a puha engedékenység volt jellemvonása. Nagy hangon fenyegetőzni tudott és szokott, de fenyegetéseit végrehajtani nem.

Például 1848. október 3-án a Honvédelmi Bizottmánynak küldött jelentésében egyszerűen ezt írja: „Rendelést tettem, hogy az aradi várparancsnokot, ha a nemzeti három színt ki nem tűzi s nem engedelmeskedik, úgy, ahogy lehet, lőjék agyon.” (Steier: Görgey és Kossuth, 78. o.)

„Simunicot elfogatom”, írja október 26-án ugyancsak a Honvédelmi Bizottmánynak, míg Guyonnak november 3-án éjjel azt írja, hogy „adja tudtára” Simunicnak, hogy „ha meg nem adja magát, minden emberét agyonlövöti, őt pedig (az ellenséges sereg parancsnokát!) felakasztatja”.

Természetesen Simunicot se Kossuth, se Guyon nemcsak elfogni és felakasztatni, de még csak megverni se tudta, pedig Kossuth saját kijelentése szerint Guyon „annyi erőt adott, hogy megehetette volna az ellenséget”. Természetesen az aradi várparancsnok se tűzte ki „a nemzeti három színt” s Kossuthék nemcsak nem tudták miatta „agyonlőni”, hanem hosszú, hősi ellenállásáért és uralkodója melletti bátor kitarásáért a végén ők maguk követendő példaképül voltak kénytelenek a honvédek elé állítani azzal a keserű megjegyzéssel, hogy nekünk, sajnos, nemigen vannak ilyen tiszteletreméltó hőseink.

Kossuth e handabandái természetesen mind kevesebb hatást értek el, azonban eleinte még senki se tudhatta, hogy csak ilyen keveset ér a szava. Meg aztán hogy e fenyegetéseknek súlyt adjon, Madarász nemegyszer mozgósította az utca népet meg a karzatot, s hogy ha Kossuthól magától nem is, de ettől lehetett félni, azt mutatja Lamberg esete, de előtte már Zichy Jenő is. Igaz, hogy ez utóbbit Görgey csinálta, nem Kossuth, de arra azért nagyon jó volt, hogy az embereket megrettentse, hiszen nekik végeredményben teljesen mindegy volt, ki az, aki akasztja őket. Kossuth pedig valóban akarta, hogy akasszanak, ha ő maga nem is volt olyan kemény ember, hogy maga valósítsa meg. Rámutattunk, hogy Görgey fényes karrierjét éppen Zichy Jenő „bátor” felakasztásának köszönhette. Ezzel szerezte meg magának Kossuth kegyét.

Hogy mennyire lehetett, sőt kellett félni az utcától s Madarásztól, végeredményben tehát Kossuthtól, azt mutatja Debrecenben Jókai esete. Jókai 1848. március 15-én még a legtúlzottabb forradalmárok közé tartozott. Akkor még azonos lelkiületű volt Petőfivel, 1849 tavaszán Debrecenben azonban már a békepárt híve. De azzal, hogy ebben az irányban írt, úgy magára haragította Madarászekat, hogy Mikszáth Kálmán írta életrajza szerint élete ekkor komoly veszélyben forgott. Milyen veszélyben forgott volna akkor egy „reakciósé”, ha mukkanni mert volna?

Jókai csak burkoltan és az uralkodóház szidása közepette merte, mint újságíró, képviselni királypárti és a megegyezést kívánó meggyőződését. Például még legreakciósabb cikke is ez volt: „A király minket nevez pártütőknek s mi mégsem neveztük a királyt pártütőnek soha. Nem akartuk elzárni a békülhetés útját. Mi még most is azt mondjuk: Mi nem akarjuk a ki-

rályt trónjától megfosztani, hanem azt akarjuk, teljesítse kötelességét.” S ezt természetesen akkor írta, mikor a trónfosztás még nem történt meg. Madarász öccse mégis Jókai e mondatai miatt botránkozik meg legjobban emlékirataiban (203. o.). Debrecenben 1849-ben tehát még azok is Bécs aljas bérenceinek számítottak, akik így írtak. Ezért aztán Jókait úgy megrémítették, hogy utána (1849. február 11.) már így írt: „Ki minket, ki alkotmányunkat fegyveres kézzel támadja meg, az ellenség, az párttűző, de nem király. Ki az ellenséggel cimborázik, nem királypárt a neve, hanem hazaáruló... Nem úgy, király! Nem Kossuth Lajos pártja, egész Magyarország az, kit te pusztítani jöttél... E nemzet minden szentségei ellen indítottál háborút.”

Vagy (Debrecen, február 13.): „Magyar nép, ne higgy az ellenségnek. Ellenséged volt négyszáz esztendő óta, gyilkolta, rabolta országodat, mióta lábát bele tette. Minden magyar vér, ami négyszáz év óta folyt, érte folyt ki: minden nyomor, keserűség őtőle jött rád. Még az anyaszív alatt nyugvó csemetét is meg fogja gyilkolni, hogy szabadságvédeket ne szüljenek a magyar anyák többé.”

„Mennyi szent esküvés, írott törvény, miket királyi szó, királyi név biztosított, lett egy év alatt meghazudtolva, elfeledve, kicsúfolva, gondolj rá és ne higgy neki. Ne higgy neki, ha ígér, ne higgy neki, ha fenyeget; ne higgy neki, ha imádkozik. Ellenséged ő! Az ő élete a te haláloed. Véredből él. Gondolj azokra, akiket már megölt és vigyázz magadra, mert téged is megölni készül. Jókai Mór.”

No hát ezzel aztán még Madarász is meg lehetett elégedve. De Madarász nem tudott elég gyorsan felejtetni. „Hihetek-e én annak, kérdi testvére, József (208. o.), aki nemrég azt hirdette, hogy mi, csak jogaink biztosítsanak, vele azonnal kibékülünk... Az egyik a magyar nemzet ellen az osztrák háznak hízalgő szolgája, a másik az osztrák által megölni szándékolt magyar népnek intő szelleme... Mindkettő egy és ugyanaz nem lehet. Megborzadtam kutatásától.” Stb.

Szegény Madarász sehogy se akarja megérteni, hogy lehet a két nyilatkozat egymásnak annyira ellentmondó. Szinte titkos szellemi hatalmak ijesztő árnyait látja a dologban. Pedig hát annyira egyszerű a dolog s egyszerűségét éppen Madarásznak kellett volna látnia a legjobban. Az először idézett Jókai se írt szabadon, mert akkor is félt, de eleinte legalább félig mégis meg mertte mondani az igazat, illetve azt, amit helyesnek gondolt. De azután jöttek a „hazaárulók” elleni rémes nyilatkozatok és fenyegetőzések, a mennydörgések és villámlások. Jött Laborfalvy Róza, a féltő feleség s Jókai, hogy nyugodtabban alhassék, éppen az ellenkezőjét írta annak, mint amit gondolt és érzett, s hogy életét fenyegető „bűneit” minél jobban feledtesse, ugyanazon a véresszájú, izgató hangon írt, melyet azok szoktak használni, akik őt megfélemlítették. Furcsa, hogy ez Madarásznak megmagyarázhatatlan volt. De egyébként érthető a dolog, mert hiszen ő maga nem ismerhette a félelmet. Maga a mennydörgés ugyanis nem szokott félni a mennydörgéstől.

\* \* \*

Igen sokszor olvastuk és hallottuk, hogy Ferenc József volt talán a történelem legalkotmányosabb uralkodója, de nyugodtan el is hishetjük, hogy úgy volt. Nagyon nehezen barátkozott meg az alkotmánnyal, de ez éppen azért történt, mert komolyan vette s mert nemcsak elfogadni akarta és esküt tenni rá, hanem meg is tartani. Attól kezdve hát, hogy 1867-ben aláírta, senki se tartotta meg belőle azt, amit neki kellett megtartania, oly lelkiismeretesen, mint ő. Törvénytiszteletével, rendszeretével, jogi érzékével, igazságszeretetével és korrektségével azóta mindig maga volt a megtestesült alkotmányosság. Egy tapodtat se engedett azokból a jogokból, melyek az alkotmány alapján megillették, de soha eszébe se jutott, hogy túlkapásba menjen át s a nemzet, az országgyűlés alkotmányos jogait kisebbitse. Olyan volt, mint-ha az alkotmányosságot rá szabták volna, mintha alkotmányos uralkodónak született volna.

Kossuth éppen ellentétes típus volt. Ő természeténél fogva képtelen volt az alkotmányos életre, az alkotmányos államfő szerepére. Igen jó megfigyelés, amit Pálffy ír róla: „Ő mint

király, nemcsak uralkodni, hanem kormányozni is akart volna s a parlament örökös színhelye leéndett az államhatalmak súrlódásai, sőt komolyabb viszálykodásainak. Ő, mint király, a diplomáciát nem bizaldotta [bízta] felelős külügyminiszterére, hanem maga akarván intézkedni, a legkomolyabb bonyodalmakba keverte volna az országot a külhatalmakkal.”

De nem is kell „volnáknban” beszélni, mert hiszen mint kormányzó, az állam feje lett s ezért így is csinált. Sőt már miniszter korában is beleavatkozott a miniszterelnök, sőt minisztertársai jogkörébe is. Pénzügyminiszter volt, de külügyekkel is foglalkozott, sőt titokban a maga szakállára (de természetesen nem a maga számlájára) diplomáciai ügyvivőket is küldött külföldre, akik ráadásul merőben más irányban működtek, mint a kormány akarta volna.

Megkínálja a koronával István nádort is, Batthyányt is, noha e megkínáláshoz még magának a nemzetnek is csak akkor lett volna joga, ha a trón megürült volna. Mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, haditerveket eszelt ki, szorosán vett hadi téren is beleavatkozott a tábornokok jogkörébe, s minduntalan megszabta nekik, mikor, hol és hogyan ütközzenek meg az ellenséggel. Később pedig kormányzói méltósága mellé vagy címén még a hadsereg fővezére is minden áron ő akart lenni. Azt hitte, ő ehhez is jobban ért, mint a tábornokok. Furcsa, mert hiszen köztudomású, hogy „hazafias” közvéleményünk ezeket a tábornokokat is egytől egyig lángelméknek tartja, Görgeyt pedig egyenesen a világ legnagyobb hadvezérének.

Annál furcsább ez az eljárása, mert maga is tisztában volt viselkedése ostoba és káros voltával. 1848 októberében például az osztrák határon levő magyar táborba Csányinak írt kelet nélküli levelében ezt írja: „Hogy mi adjunk Önöknek utasítást arra nézve, ütközzenek-e, ne-e, és ütközzenek-e mindenáron, akár van győzelemre kilátásunk, akár nem, részünkről ebbe bocsátkozni nem volna egyéb a leghallatlanabb ostobaságnál”. (Steier: Görgey és Kossuth, 91. o.) S utána hányszor elkövette ő ezt a „leghallatlanabb ostobaságot”!

Már ugyanekkor, október 26-án ugyanő azt írja haza a Honvédelmi Bizottmánynak a táborból, hogy „az előnyomulás tervét minden esetre elékészítettem” (ugyanott, 108. o.). Tehát ő, Kossuth, a nagy ügyvéd, újságíró, szónok és agitátor, készítette el az előnyomulás tervét. Bizonyára azért, mert ahhoz is jobban értett, mint a katonák, s akkor már az effajta eljárást nem tekintette „hallatlan ostobaságnak”.

Az ő nyugtalan, örökké tevékeny, mindenben és mindig irányítani akaró, magát mindenki másnál mindenben okosabbnak tartó, elbizakodott szelleme állandóan működött, mindig intézkedett, mindent jobban akart tudni másoknál s e szenvedélyének még akkor se tudott parancsolni, ha a „leghallatlanabb ostobaság” lett az eredmény. Nem gondolt arra, hogy ez hatalmi túllépés is, mások jogkörébe való beavatkozás, mások önértetének megsértése, ami azoknak a zsarnokoknak a sajátja, akiket nála jobban senki se tudott gyűlölni és ostromozni.

De akkor, mikor az említett előnyomulási tervet „elkészítette”, legalább ő is ott volt a helyszínen, a harctéren, de például december 29-én délben egy óraker Pestről írja levelében Görgeynek, a hadvezérnek a harctérre: „A kormány rendeli („a kormány” természetesen Kossuthot jelenti), hogy tábornok úr centrumával a felső és alsógallai pozíciót tartsa meg... A jobb szárny tartsa a neszélyi pozíciót s a tatai canálist előőrsökkel rakja meg. Az ágostyáni passage [átjáró], mely a jobb szárnyat a centrummal összeköti, szintén úgy a jobb szárny által besetozolandó” [elfoglalandó].

„Balra Perczellel az összeköttetést Zsemlyén át tartsa fel. Perczel a sárkányi pozíciót tartsa s magát a centrummal szintűgy Zsemlyén át kösse össze.”

„Ezen pozícióban az ütközetet el kell fogadni.”

„Ha Perczel megtámadtatik, a centrumnak minden esetre s ha lehet, a jobb szárnynak is előre kell nyomulni támadólag.”

„Ha a centrum támadtatik meg s Perczel tábornok nem, úgy Perczel tábornok úrnak kell okvetlenül előnyomulnia miden erővel.”

„Ha a jobb szárny támadtatnék meg, szintűgy Perczelnek kell előnyomulnia minden erővel, a centrumnak pedig a jobb szárnyat támogatnia.”

„A komáromi őrség, ha ágyúzást hall és kirohanást nem tehet, vak lövésekkel szintúgy ágyúztasson, hogy az ellenséget tévedésbe vezesse.”

„Hasonló értelemben íratik Perczel tábornok úrnak is.” (Steier, 270. o.)

Ez már nem is hallatlan ostobaság, hanem kész örültség. Még egy szerzetesi alázatosságú és galambpéjű tábornok se túrné és nem is tűrhetné el, hogy a polgári kormány, illetve Kossuth még hadi dolgokban is okosabbnak tartsa magát nála, s az ügyvéd, a jogász, a „civil” írja neki elő, a katonának, mégpedig a képzelhető legaprólékosabban, hogy mikor, hogyan és milyen taktikával kell eredményesen ütközni, mert ezt ő természetesen még a messze Pesten is jobban tudja, mint a tábornok, azaz a szakember, ott a helyszínen.

Már most könnyű elképzelni, hogyan fogadhatta az ilyen parancsokat, melyek szinte napról napra érkeztek, az egész az eszelősségig elbizakodott és csupa indulat Perczel (mivel tegező barát volt Kossuthal, olyanokat mondogatott neki oda, hogy nem tette ki az ablakába), vagy a szintén végtelenül hiú és tehetségére büszke Görgey.

A katona már foglalkozása jellegénél fogva parancsolni szerető és gögös, aki pedig tehetséges katona, az kétszeresen az. Kossuth eme módszere tehát szükségképpen annak az ügynek a tönkretételére vezetett, melynek győzelemre vezetésére vállalkozott, mert előbb-utóbb az kellett legyen az eredmény, hogy a tábornoki karban csak olyanok maradhattak kormánytisztelők, akiknek nem volt önérzetük s így nem tehetségükkel jutottak vezető szerepre, hanem megalázkodással és hízelgéssel. Az ilyen emberek azonban nemcsak tehetségtelenek, hanem jellemtelenek is szoktak lenni, tehát csak az ügynek, melyet szolgálnak, tönkretevésére alkalmasak.

Vagy pedig az lesz az eredmény, ami 48-ban is lett, hogy a katonai és polgári vezetőség ellenségesen áll egymással szemben, gyűlölik egymást, áskálódnak egymás ellen, rontják egymás tekintélyét. Világos, hogy ez előbb-utóbb az ügy bukására vezet. Hogy a szabadságharc katasztrófában végződött, elsősorban Kossuth egyéniségében bírja magyarázatát. Görgey és Perczel hiúsága is hibás, de nem olyan fokban, mint Kossuth hatalmi túlkapása és kicsinyessége már több ennél. E túlkapásokkal szemben a katonák megsértődése jogos volt, Kossuth eljárása azonban nemcsak „hallatlan ostobaság”, hanem hatalmi túlkapás is volt, s merőben ellenkezett azzal az alkotmányossággal, melyet zászlajára írt.

Csak melleleg jegyezzük meg, mert hiszen tulajdonképpen természetes, hogy Kossuth jelzett hadügyi intézkedései nemcsak túlkapások s a tábornokokra sértők, hanem elhibáztak is voltak. Steier minden Kossuth-pártisága ellenére nyíltan kimondja, hogy „ezzel a hadvezetésbe nyúló, mondhatni felelőtlen türelmetlenségből eredt beavatkozással, mely Görgey előzetes értesítése és megkérdezése nélkül, sőt annak alapintencióiával [szándékaival] a legélesebb ellentétben történt, Kossuth okozá a móri szerencsétlenséget s ezzel közvetve a főváros feladását”.

A legcsodálatosabb azonban az, hogy mindebből Kossuth nemcsak nem okult, hanem szentül meg volt győződve, hogy a szabadságharc bukásának éppen ellenkezőleg, az volt az oka, hogy ő nem avatkozott bele még jobban a hadvezetésbe, sőt nem intézte tisztán ő maga egyedül még a hadügyeket is. Ezért az emigrációban már úgy készült a hazajövetelre s a szabadságharc alkalomadtán való folytatására és győzelemre vitelére, hogy leckéket vett a hadvezetésből, katonatérképeket tanulmányozott, hogy másodszer már ne szoruljon majd holmi „áruló” Görgeyek hadi tudományára, hanem a nemzetmentésnek e részt is személyesen végzezhesse. Ekkor már ugyanis még jobban meg volt győződve róla, hogy a haza ügye csak az ő kezében van jó helyen. (Irataim, I., 102-108. o.)

De ha így volt még katonai ügyekben is, ha Kossuth még ezeket se tudta rábízni a katonákra, képzelhetjük, hogy avatkozott bele olyan, szakmájához közelebb álló, más kormányzati ügyekbe, melyek intézése azonban az alkotmány rendelkezése szerint szintén másokat illetett meg s melyekbe való beavatkozása szintén törvénytelen, alkotmány sértés, tehát kormányzói esküjének megszegése s vele azok elkeserítése volt, akiknek a jogaiba avatkozott.



Pálffy a Honvédelmi Bizottmánnyal kapcsolatban, melynek, mint láttuk, maga is elejétől végig tagja volt, ezt írja: „A bizottmány határozhatott testületileg akármit, Kossuth sosem szegült ellene, de később önhatalmából, a bizottmány nevében, egész ellenrendeleteket bocsátott ki”. (278. o.)

Mindez magyarul azt jelenti, hogy törvény szerint és hivatalosan a Honvédelmi Bizottmány kormányzott (valójában ez se kormányzott törvény szerint, mert az országgyűlés – mely a királlyal való szembeszegülése miatt maga is törvénytelen volt már – ezt a bizottmányt csak arra választotta meg, hogy míg a miniszterelnök (Batthyány) távol van, helyette válaszoljon az interpellációkra), valójában azonban Kossuth, e bizottmány elnöke, már ekkor is az ország kormányzója volt, noha ekkor még egyáltalán nem választották meg azzá s már ekkor is nemcsak olyasmiket rendelt el, melyekről a bizottmány egyéb, jogilag vele egyenrangú tagjai semmit sem tudtak, hanem olyasmiket is, melyekkel már éppen ellenkezőket rendeltek el már Kossuth látszólagos beleegyezésével.

Mi törvénytelenység és önkény, ha még ez se? Világos, hogy a tagok túrték mindezt, mert Kossuthal nem mertek szembeszállni, illetve nem tartották tanácsosnak magukra haragítani, de magukban bosszankodtak (ez a bosszúság tört ki Nyáryból, az alelnökből, mikor azt a „sztereotíp” szitkot szokta a távozó Kossuth után kiáltani), Kossuth elkeseredett ellenségei lettek s munkájukat kedvetlenül s a sikerben nem bízva végezték.

Nagyszerűen mutatja Kossuth egyéniségét az, amit Mészáros emlékiratait idézve már említettünk, hogy mikor a harctéren járt, nagy szerénységében Napóleont utánozta, aki a hadi érdemeket úgy szokta jutalmazni s jutalmazását úgy szokta a jutalmazottnak tudtára adni, hogy például ha ezredes volt, így szólította meg: „Tábornok úr!”

Ezt lehetett úgy is felfogni, hogy tévedésből adott neki nagyobb rangot, mint ami megillette. Napoleon azonban olyan nagy úr volt és akkora hatalom, hogy nem hibázhatott. Tehát ha tévedésből mondott is egy ezredes tábornoknak, akkor már az az is maradt. (Állítólag Kempelen is úgy lett báró, hogy egy hozzá intézett leiratban az írnok tévesen bárónak nevezte, s mivel az így kiállított iratot Mária Terézia aláírta, a felség pedig nem tévedhetett, a tévesen címzett ettől kezdve a valóságban is báró lett.) Igaz, hogy az uralkodó tévedése sérti az igazságot, s ha jól akar kormányozni, még a leghatalmasabb uralkodó is csak tényleges érdemet jutalmazhat, de hát az embereknek az is tetszik, ha valaki olyan nagy úr, hogy még ilyen fényűzést is megengedhet magának.

Milyen nagyfokú hiúság volt azonban Kossuthtól, hogy ő éppen Napóleont s még benne is éppen a legkényűribb vonásokat látta érdemesnek utánozni! Ő ugyanis nem Napoleon volt, még csak nem is uralkodó, hanem csak egyszerű polgár, s ezt ő szokásos színészi negédeskedésével igen szerette is hangsúlyozni, mikor éppen ez állt neki jól és mikor céljai elérésére és népszerűségére ez volt a megfelelő.

Kossuth ráadásul olyan egyszerű polgár volt, aki érvényesülését éppen annak köszönhetette, hogy az olyan nagyokat, kik tévedésből vagy szeszélyből ajándékozhattak tábornoki vagy más méltóságokat, ostromozta és az olyan politikai rendszerek eltörléséért küzdött, mely ezt lehetővé tette. Ennek a Kossuthnak a szájában kétszeresen ellenszenves, sőt mosolyt keltő volt az ilyen kényűri póz akkor, mikor már más, törvényes tekintélyek lerombolásával maga kapaszkodott fel az ugorkafára.

De nemcsak hiúság és nagyolás volt ez Kossuthtól, hanem – ami ennél sokkal nagyobb baj – alkotmányzegés, törvénytársítás és esküszegés is, a törvények lábba tiprása és munkatársai jogainak durva megsértése. Ő eleinte csak a Honvédelmi Bizottmány elnöke volt s csak a Bizottmánynak magának volt joga valakit tábornokká tenni, de nem neki egymagának. Szigorúbban véve pedig még magának a Bizottmánynak sem volt, mert hiszen az egész intézményt csak úgy csempészte be Kossuth a 48-as közéletbe ideiglenes intézményként.

De ugyanakkor ott volt s kelleltlenül bár, de éppen Kossuth kérésére hivatalában is megmaradt Mészáros, az V. Ferdinánd király kinevezte magyar hadügyminiszter is és ezek a tá-



bornoki és más tiszti kinevezések az ő hatáskörébe tartoztak. Minek akkor a hadügyminiszter, ha az ő tudta és megkérdése nélkül csak úgy lehet valaki tábornok vagy csak úgy lehet vagy léphet rangban magasabban levő tiszt, mert reggel véletlenül Kossuthal találkozott s az véletlen-készakarva ezredes helyett tábornoknak szólította? Lehet-e ilyen körülmények közt azt kívánni, hogy az így kismimizett hadügyminiszter kedvvel végezze annyira fontos hivatalát és meg lehet-e a sikeres működéshez szükséges tekintélye és súlya, ha a katonatisztek előlépése nem tőle függ, aki egyedül ismeri, ki, mi tud, mennyire használható és mit érdemel, hanem a Kossuthal való találkozásuktól?

De viszont ha a hadügyminiszter vagy fővezér kismimizettnek érzi magát s éppen törvényben biztosított jogai sérelmére és hivatalosan rontják a tekintélyét; ha emiatt alattvalói semmibe veszik, mert látják, hogy az intézkedési jog nem az ő kezében van; lehet-e akkor csatákat nyerni s a szabadság ügyét diadalra vezetni? Végeredményben tehát Kossuth császárokat utánzó nagyozolása szintén egyik oka volt a szabadságharc bukásának.

De mikor Kossuth az ország megválasztott kormányzója volt, akkor is törvénytelen, alkotmányellenes, jogtipró és sérelmes volt effajta viselkedése, mert alkotmányos államban nem csak a király vagy a császár helyettese, a kormányzó, hanem még maga a király vagy a császár se tehet senkit tábornokká az illetékes miniszter ellenjegyzése, tehát belejegyzése nélkül. Alkotmányos államban ugyanis nem a király, hanem a minisztérium kormányoz.

Láttuk, milyen fontosnak tartotta Kossuth ezt a miniszteri ellenjegyzést akkor, mikor még nem ő, hanem V. Ferdinánd volt a király, s ráadásul mikor nem is a miniszterelnök beleegyezésének hiánya miatt hiányzott az ellenjegyzés (Lamberg kinevezéséről), hanem csak azért, mert még nem volt alkalma ennek az aláírásnak a külsőségét is elvégezni. Akkor „a nemzet” Kossuth izgatására úgy fel volt háborodva az ellenjegyzés hiánya miatt, hogy mire Batthyány a hiányzó formáságot pótolta volna, Lamberg már rég nem élt, tehát már rég nem volt értelme az ellenjegyzésnek.

Mikor azonban (már utána egy rövid fél évre) Kossuth lett az ország kormányzója s egyszerű „jó reggelt!” kíséretében osztogatta a tiszti kinevezéseket, hol volt akkor a hadügyminiszter, akinek ez az osztogatás egyedül állt volna törvényes hatalmában, s hol volt az ő ellenjegyzése? (Az utána írásban kiadott kinevezésen természetesen már ott volt, de ez már csak formáság volt, mert a tényleges kinevezés teljesen független volt az illetékes minisztertől s teljesen tudta nélkül történt. Hogy aztán utána még alá is kellett írnia, mintha a kinevezés tőle származott volna, csak növelte a megalázást.)

A Lamberg-eset és e kinevezések között csak az volt a különbség, hogy fél évvel előbb, mikor még „elnyomás” alatt éltünk, egyszerűen esküszegőnek nyilvánítottuk a kinevező királyt, hazaárulónak a kinevezettet, akit aztán hazaárulásért mindjárt meg is gyilkoltunk, most pedig csak valami „sztereotip” szitkot szórt a kismimizett miniszter „a haza atyja” felé (de természetesen vigyázva, hogy senki meg ne hallja, mert nem volt mindenki olyan úr, mint Nyáry, aki ezzel se sokat törődött), egyébként azonban tudomásul vette jogai és az alkotmány megsértését. Mít is tehetett volna mást?

Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy ilyesmi csak a tiszti kinevezésekkel történt és csak akkor, mikor Kossuth a harctéren járt. Hiszen említettük, hogy amennyire típusa volt Ferenc József az alkotmányos, minden legkisebb előírást a legpontosabban megtartó uralkodónak, épp úgy vérebén volt és egyéniségéhez tartozott Kossuthnak, hogy mindent maga csináljon, senki más hatáskörét ne tisztelje s magát, mint Mészáros (II., 177. o.) magát kifejezi, valóságos „vice magyar istennek” ne tartsa. Mészáros gúnyosan még „mindentudó” kormányzónak is nevezi, mert azért csinálta mindig azt is maga, ami a más hatáskörébe tartozott, mert meg volt róla győződve, hogy amit más csinál, az sosincs olyan jó, mint amit ő csinál. Ezért értett jobban a hadügyhöz is, mint a hadügyminiszter, s ezért csinált maga haditervet még Görgey számára is.

Még a Kossuth-imádó Steier is azt írja (A 49-es trónfosztás, 301. o.), hogy „Kossuth a szereplőkkel sakkfigurákként akart bánni, nem gondolván arra, hogy ezeknek akarata, meggyőződése önálló is lehet”. Pedig hát nem a zsarnokok-e azok, akik így szoktak kormányozni és nem esküszegés is egyúttal, ha így olyan kormányzó kormányoz, aki esküt tett az alkotmányra, azaz arra, hogy tiszteletben fogja tartani a mások hatáskörét, sőt arra, hogy nem ő maga fog kormányozni, hanem hagyja, hogy a nemzet maga kormányozza magát? (A nemzet akkor kormányozza magát, ha azok a miniszterek kormányozzák, akiket az országgyűlés bízott meg ezzel, s akiket ugyanez az országgyűlés, mint a nemzet képviselője, akkor bocsát el, amikor akarja, mert mihelyt megvonja a bizalmát tőlük, azaz mihelyt leszavazza őket, azonnal megbuknak.)

Ugyancsak Steier írja (Haynau és Paskievics, II., 23. o.), hogy mikor Kossuth felajánlotta Szemerének a miniszterelnökséget, ez tisztázni akarta a kormányzói és miniszteri felelősség és hatáskör kérdését és egy május 2-án kelt okmányban meg is szabta a határokat. „Tulajdonképpen azonban Kossuth soha figyelembe nem vette ezt, hanem mindenben önkényesen intézkedett (vagyis a kormány azt csinálta, amit Kossuth parancsolt!), sőt gyakran csak utólag értesítette minisztereit arról, hogy milyen intézkedéseket tett, sőt a kormány nélkül változtatott kormánytanácsilag elfogadott terveken (!).”

Kérdem: hol van az a Habsburg, aki ilyen önkényesen uralkodott valaha? Pedig ezt Kossuthról olyan történetíró állapítja meg (természetesen kútfők alapján), aki teljesen Kossuth embere s még a detronizációt is helyes és üdvös dolognak tartja. Mindebből azonban az következik, hogy még a tőle alkotott törvények alapján is törvényesen lehetett volna agyonlővetni Kossuthot alkotmányszegésért, tehát hazaárulásért vagy – „népi demokráciánk” szóhasználatával élve – népellenes bűnért. Milyen messze van Kossuth alkotmányszegéseitől Lamberg ellenjegyzés nélküli kinevezése? Pedig azokat, akik Lamberg kinevezését törvénynek fogadták el, az országgyűlés zajos helyeslésével éppen Kossuth nyilvánította hazaárulóknak.

Mint Mészáros és a többiek, Szemere is kénytelen volt túrni Kossuth alkotmányszegéseit és túlkapasait addig, míg a szabadságharc ügye jól állt s így Kossuth hatalma és tekintélye megingathatatlan volt. Mikor azonban az új Haynau-sereg megjelenésével a forradalom ügyét kudarcok érték és Kossuth tekintélye kezdett meginogni, sőt kezdett már közeledni a vég, Szemere is szavát merete hallatni, „különösen mikor látta, hogy az országgyűlés (is) megelégette azt az infeoris [alárendelt] szerepet, melyet eddig betöltött s végre nem volt hajlandó Kossuth minden tetteré áment mondani.” (Ugyanott) Mint láthatjuk azonban, nemcsak Szemere, hanem maga az országgyűlés is csak akkor merete ezt megtenni, mikor Kossuth hatalma már ripegett-ropogott. Ez magyarul azt jelenti, hogy addig, míg ez be nem következett, Kossuthal szemben nem volt szabadság, ha ez a szabadság még úgy törvénybe is volt iktatva. A nemzet képviselője még csak azt se merete megtenni, hogy nemtetszésének hangot adjon.

Szemere 1849. július 25-én Szegedről Kossuthhoz intézett levelében egyenesen kimondja, hogy „írnoknak érzem magamat melletted”. (Steier: Haynau és Paskievics, II., 125. o.) Pedig a magyar szabadság és a 48-as alkotmány bizonyára nem azt írja elő, hogy a kormány feje, a nemzet képviselője, a király írnoka legyen. Sőt, jól tudjuk, hogy a Habsburgok ellen éppen ellenkezőleg az volt a panasz, hogy ők még akkor is mindig minisztereik tanácsára hallgattak, mikor még nem alkotmányos, hanem önkényes uralkodók voltak.

Szemere e megfogalmazásánál jobban ki se lehetne fejezni azt az önkényuralmat, melyet Kossuth a nemzet fölött (mert Szemere mint a nemzet megbízottja volt Kossuth mellett miniszterelnök) abban az időben gyakorolt, mikor az szabadsága mámoros óráit élte. Ilyen panaszra az állítólagos Habsburg-elynyomás 400 éve alatt sose nyílt a nádor ajka, de még egy főispán se. Hiszen láttuk, hogy mi még akkor is halálra sértődünk a vasvári békének megkérdésünk nélkül való megkötése miatt, mikor ahhoz a sereghez, melynek győzelmes vezére ezt a békét megkötötte, egy fillért se adtunk, s mikor királyunk hatalma és tekintélye a

szentgotthárdi győzelemmel megszilárdult, nem pedig végét járta, mint Szemere szemrehányása idején Kossuthé.

A mi „elnyomott” őseink más esetben se amiatt háborogtak, hogy a király meg se kérdi őket és róluk, nélkülük határoz, hanem például azért, hogy hogy merete őket Bécsbe hívatni véleményük megkérdezése végett, mikor a törvény azt írja elő, hogy ő jöjjön hozzánk Pozsonyba országgyűlés keretében. Mi az „elnyomás” alatt olyan urak voltunk, hogy azt tartottuk, hogy a királynak kell hozzánk jönni, nem pedig nekünk hozzá.

Tudjuk, hogy Báthory István országbíró is (az utolsó ecsedi Báthory), mikor a király Bécsbe kérte tanácskozásra, először állítólag elindult, aztán hátranézett, s mikor látta, hogy Ecsed vára nem megy utána, megfordult s azt mondta, hogy „akkor én se megyek” és maradt. De azért így is országbíró maradt haláláig. Ilyen urak és ilyen szabadok voltunk mi a Habsburgok „elnyomásában”, ellenben még miniszterelnökünk is sehonnai írnokká süllyedt vagy legalábbis annak érezte magát, mihelyt 48 meghozta az annyira áhított magyar „szabadságot”!

Látjuk, hogy Kossuth alatt a nagy „szabadságban” még maga az országgyűlés is „inferiőr szerepben” érezte magát s joga mindössze csak abban állt, hogy Kossuth akaratára mindig kimondhatta az áment. Valóban, mit kell gondolnunk annak az országgyűlésnek a szabadságáról, mely még Madarász szerint is 50 (sőt néha nem is 50-et, hanem csak 30-at mond) tagja kivételével békepárti, azaz a királlyal való kibékülés híve volt, de ugyanakkor mégis egyhangúlag mondta ki a trónfosztást? Milyen szolgaságban élhetett ez az országgyűlés, mikor mindezek ellenére mégiscsak akkor mert mozgolódni „inferiőr szerepe” ellen, mikor már urának és parancsolójának, Kossuthnak a hatalma is már megingott. A Habsburgok „elnyomása” alatt éppen ellenkezőleg volt: akkor mindig az „elnyomó” rettegett az országgyűléstől, nem pedig megfordítva.

Még az a Szemere is, aki miniszterelnök letétele ellen kénytelen tiltakozni, hogy egyszerű írnok maradjon (Kossuth írnoke), abban a levelében, melyben ez ellen tiltakozik, az országgyűlésről megvetőleg azt írja, hogy „ez a ház gyámság alá való”.

Ide juttatta tehát a 48-as nagy szabadság azokat a féktelen, büszke magyar országgyűléseket, melyeket a Habsburg-császár mindig rettegett összehívni! S mi 48-at mégis történelmünk legdicsebb korszakában kiáltottuk ki, s még ma is az ekkor állítólag megszerzett nagy szabadságot ünnepeljük!

A legszomorúbb azonban az, hogy nemcsak azok voltak méltatlanok, akik a nemzetet ekkor királyával mesterségesen összevezítették, hanem maga a nemzet se látszott többet érőnek, mint vezetői. Legalábbis hivatalos képviselőinek testülete, a „gyámság alá való” képviselőház azt mutatja. Pedig szegény Petőfi és társai előtte egy évvel megesküdtek rá, sőt az esküvések egész sorozatát zúdíttatták egymásra, hogy mihelyt a magyar nép maga veszi kezébe sorsa intézését, mi „rabok tovább nem leszünk”, sőt egyszerre „világszabadság” lesz, a mennyország pedig a földre költözik.

Július 21-i kelettel Szemere egy emlékiratot szerkesztett meg Kossuthoz, melyben már egész nyíltan kimondja, amit eddig senki se mert mondani, de mindenki nyomasztóan érzett. Azt ajánlja benne, hogy legyen diktatúra s legyen Kossuth a diktátor (a szabadság országában diktátor!), s ajánlatát azzal indokolja meg, hogy úgymint „Ön tetteleg azt gyakorolta eddig név nélkül”. (A valóságban ennél még felháborítóbb dolgot tett: a diktátorságot a szabadság neve alatt gyakorolta!) Mire való hát a további képmutatás? Nevezzük végre nevén a gyermeket.

„Ön az, írja neki tovább, akinek a kormányban legfőbb része van (noha az alkotmány szerint, mint államfőnek, az államfő helyettesének, semmi részének se volna szabad lennie) s éppen Ön nem felel a nemzetnek” (az alkotmány szerint ugyanis az államfő nem felelős).

„Ön az, aki formákon (ezeket a formákat a Habsburgok idejében „törvénynek” és „alkotmánynak” neveztük s valóságos szentségnek tekintettük őket, olyan kényesek voltunk rájuk, mikor pedig a király túltette magát rajtuk, hit- vagy esküszegést emlegettünk) túl tevén magát, miniszterek nélkül kormányoz tetteleg, minek következtése az ellenkező intézkedés na-

ponként, és szüli a miniszterben azt az öntudatot, hogy ha nélkülözhető, szükségtelen is. (Tehát 48 minden vívmányáról az sül ki, hogy szükségtelen volt?) Mélyen érzem, hogy tetteleg csak a felelősség a mienk, a kormány nem.”

Kossuth miniszterei tehát a törvény szerint olyasmíért voltak felelősek, amit nem ők csináltak, sőt ami felől meg se kérdezték őket. „Őn kormányoz, mi nem kormányunk – folytatja Szemere. – Önnek talentuma s tevékenysége mellett csak pusztá kivívó személyzetre van szüksége... A minisztérium kötelessége volna kormányozni. Ön a kötelességét még a formára nézve sem engedte át. (Tehát még csak arra se törekedett, hogy legalább az önkényuralom látszatát elkerülje. Nemcsak tényleg, hanem még külsőleg is gyakorolta az önkényuralmat.) Ahol egy kormányoz, ott diktatúra van és legyen az, ez a hitem.” (Persze ezt csak azért mondja, mert igazi meggyőződését nem meri még leírni.)

Szemere tehát megállapítja, hogy Kossuth alkotmányos uralomra képtelen. Csak diktátornak, azaz zsarnoknak való. Nem valami hízelgő megállapítás egy szabadsághősre. De hát kétségtelen, hogy ha valaki nem diktatúra idején, hanem alkotmányos országban és éppen a szabadság kivívása után diktátoroskodik, az zsarnok, az a nép kijátszója, jogai lábbal tiprója.

De Szemere még ezt is mondja: „Én ismerem Önt s tudom, hogy miképp nem fél gyakorolni diktátori hatalmát, nevét, színét nem óhajtja”. Ez bizony magyarul annyit jelent, hogy Ön álnok, a nemzet becsapója. Ön homlokegyenest ellenkezőjét mondja annak, amit tesz.

De Szemere még egy más dolog miatt is nyílt diktatúrát tart ajánlatosnak. Azért, mert ha megmarad az alkotmányos, csalfa látszat s így továbbra is ülésezik az országgyűlés, az is bajt fog csinálni, mert most már, hogy Kossuth tekintélye megingott, az is felbátorodik arra, hogy ne legyen olyan báb, mint eddig volt, hanem érvényesíteni próbálja akaratát, ez pedig csak növelni fogja a már úgyis meglevő bajokat.

„Miért alkalmatlanabb a nemzetgyűlés (ma már), mint volt Debrecenben? – kérdi. – Mivel ott tökéletes gyámságban tartatott nemcsak önjereje, hanem félelem hatása által is (s ezt a 49-es miniszterelnök állapítja meg!), de másodszer nem akarja azon szerepet vinni, mely bár hasznos volt a hazának (a Habsburgok alatt sose jutott eszünkbe, hogy a nemzet képviselőtének megfélemlítése még a hazára hasznos is lehet), rájuk nézve dicsőségtelen volt.” (Eszerint tehát 48 csak azért adott szabadságot a nemesség mellett a népnek is, hogy a valóságban nemcsak a népet, hanem még a nemességet is megfossa attól a szabadságtól, melyet azelőtt élvezett.)

Szemere e megállapítása természetesen nem jelenti azt, mintha ő a nemzetgyűlés e „dicsőségtelen” voltát a hazára csakugyan hasznosnak tartotta volna, hanem ezt csak azért írja, hogy a sok keserű igazság mellé, amit itt Kossuth fejéhez vág, egy kis vigasztalást is elegyítsen. De láthatjuk, hogy azt azért még így is nyíltan kimondja, hogy a magyar nemzetgyűlés 48-ban és 49-ben, tehát a magyar szabadság állítólag legdicsőbb korszakában „tökéletes gyámság alatt tartatott” és hogy „félelem hatása alatt állt”.

De kérдем: Szabad-e az a felnőtt ember, aki „tökéletes gyámság” alatt tartatik, és aki „félelem” hatása alatt áll? S melyik jobb, melyik szabadabb állapot: az-e, mikor nincs országgyűlés, de azért nincs, mert a hatalom urai félnek tőle, mert ha van, akkor túlságosan is szabad, vagy az-e, ha van, de „tökéletes gyámság” alatt van, azaz nem tőle félnek, hanem ő fél?

Kétségtelen, hogy az első a jobb állapot. Hát még ha azt is hozzávesszük, hogy azon, hogy a Habsburgok alatt nem volt országgyűlés, nem azt kell érteni, hogy sose volt, hanem csak hogy egyes sötét korszakokban nem volt annyi, mint amennyit a törvény előírt. Hiszen egész sereg volt még I. Ferencnek 48-at megelőző „elnyomása” alatt is, I. Lipót alatt is, meg Rudolf alatt is, mely Bocskai felkelését előzte meg. A megyegyűlések egész serege pedig szerte az országban még akkor is a legteljesebb szabadságban működött, mikor az országgyűlés szünetelt. De hogy se Rudolf, se Lipót, se Ferenc nem sietett összehívni mindig idejében az országgyűlést, egyedül csak azért történt, mert mindegyikük félt tőle és félnie is kellett tőle, annyira szabad volt.

Sokkal jobb, alkotmányosabb és becsületesebb dolog kissé húzni-halasztani az országgyűlés összehívását, mint összehívni minden szíre-szóra, sőt permanenciában [folyamatosan] tartani, de viszont gondoskodni róla, hogy ne parancsoljon, hanem engedelmeskedjék; ne felelősségre vonjon, hanem tudomásul vegyen és köszönetet szavazzon, mint Báthory István és Báthory Gábor, Rákóczi György és Rákóczi Ferenc országgyűlései, féljen és „tökéletes gyámság alatt” legyen, mint Kossuth apánk és már az „igazságos” Mátyás idejében is történt, mikor a rendek már egyenesen azért könyörögtek a királynak, hogy ne hívja őket olyan sokszor össze.

Mikor akarja már egyszer a magyar nemzet észrevenni, hogy azok az idők, mikor őseink annyira követelték az országgyűlést, tulajdonképpen nagyon jó idők, a szabadság virágzásának ideje volt? Azért szerettek ők akkor annyira országgyűlésekre összejönni, mert urak voltak ők ott, mert ilyenkor hízelgett nekik legjobban az udvar, mert ott tudtak királyuktól jogokat kicsikarni, mert megmondhatták ott, amit akartak, s mert akkor az ország ügyeiről ott valóban ők döntöttek.

Mészáros Emlékirataiban (I., 271. o.) erre vonatkozólag ezt írja: „Némely, a világtörténet által ármányos rendes kormánytól a nép e főnöke és legfőbb képviselője (Kossuth) csak abban különbözött, hogy a magyar kormány élén ő, mint parvenü (magyarban nem tudok rá illő s jó kifejezést) képzelte a kormányt s nem mint az, évezredek szokás által támogatott és felkent személy, császár vagy király nevezet alatt.”

„Volt itt is férfi- és asszonyinrika. Az első régi magánhivatalnokai elvbarátokból, hízelgőkből állott; a másik anyját (jaj!), feleségét (újabb jaj), nőtestvéreit (harmadik jaj, kivált ha Breznaynéra gondolunk), ezek rokonait, barátait, pletykázó nőit stb. számlálta körében, mégpedig nagy befolyással. Ki az elsónél nem boldogult, a másodiknál udvarolt és a többinél célt is ért.”

Kossuth például nővérét nevezte ki országos honvéd főápolónővé, s mikor ezt tette, nem az ebben megnyilvánuló érdekltséget, rokonlátogatást és protekciórendszert szégyellte, hanem dicsekedett vele, mintha egyenesen a nemzetre és a honvédségre lett volna nagy nyereség és megtiszteltetés, hogy főápolója a dicső Kossuth-család egyik fennkölt tagja lehet, akitől a nemzetre természetesen csakis jó és üdvös származhat.

Ez a kinevezés például ilyen megfogalmazásban közöltetett: „Az összes tábori kórházak főápolónőjévé Kossuth Zsuzsannát, özvegy Meszlényi Rudolfnét kinevezem, hogy kedves nővérem szelíd keblének neme s ösztönét követve, mint anya, testvér és hű honleány intézkedend. Debrecen, április 16., 1849. Az ország kormányzó elnöke.” Máskor pedig így vezeti be levelét: Magyarország kormányzója üdvözlétét küldi X.Y.-nak. Milyen feltűnő az egyezés a pápai körlevéllel: Dilecte Fili! Salutem et apostolicam benedictionem! [Kedves Fiam! Üdvözlétem és apostoli áldásomat küldöm!]

Mészáros azt írja (I., 277. o.), hogy a Honvédelmi Bizottmányból azért nem lett kormány egész a trónfosztásig, tehát éppen a szabadságharc legfontosabb és időben is hosszabb felében kormány nélkül azért maradt az ország, mert részint maga Kossuth is jobb szerette így, mert így nem volt olyan feltűnő, ha ő maga kormányzott, mint ha formális minisztérium állt volna mellette, részint mert nem is talált volna a minisztériumok élére megfelelő embert. Aki ugyanis érdemesebb volt, nem vállalta, aki pedig vállalta volna, abban nem lett volna közzönet. Aztán így zárja le Mészáros ezt a kérdést:

„Tehát minisztérium nem alakulhatott. A várásnak és követelésnek megghiúsulását vagy kijátszását azonban könnyen vette az országgyűlés, a közönség és a hírlapirodalom, s mi több: ezért nyilvánosan fel sem szólalt (tehát most nem fájtsen kinek a törvénytelenység, illetve a nép kijátszása), ami annak a jele, hogy mily nagy népszerűsége volt Kossuthnak (a nemzetnek tehát előbbre való volt a bálványa, mint a szabadság, az alkotmány vagy a népuralom), ki nem akarván bevallani, hogy minisztérium alakítására képtelen, ezt „nincs most rá idő” vagy „sürgetőbb dolgok tárgyalandók” szavaival el tudta simítani s tán szerette is, hogy ekképp az összes polgári és hadi dolgokban tovább is kontárkodhassék.”



„Már október óta – írja Mészáros (II., 19. o.) –, azaz midőn a hon forradalmi fázisba lépett, a különféle hadvezetők és a különféle kormánybiztosok – kiknek száma légió vala – örömebb leveleztek a Honvédelmi Bizottmánnyal s annak fejével, mintsem a hadügyminisztériummal, melynek feje mindig talált valami dorgálni valót, s aki a kis célokat sohasem vette tekintetbe. A kormányfőnek külön eszméi lévén, ehhez fordultak leggyakrabban, akitől céljuk szerinti utasításokat nyertek, melyekről a hadügyér mit sem tudott. (Kossuthnak ezeket a hadügyminiszter helyett hozzá irányított kérelmeket nem elintéznie kellett volna, hanem a hadügyminiszterhez áttennie, ha megtartotta volna a törvényt s az alkotmányt, s ha érzéke lett volna munkatársai jogai iránt.)

„E magánlevelezések többnyire kinevezéseket, előléptetéseket tárgyaztak, miket a hadügyér csak végbevitt tettek után szeretett osztogatni, míg a kormány (értsd: Kossuth) a jó tettek reménye fejében is. (Kossuthnak ezeket még a tényleg már végbevitt érdemek után se lett volna szabad osztogatnia, legfeljebb a kérelmeket a hadügyminiszternél támogatni. Ez a támogatás természetesen úgyis mindig eredményes lett volna.) Ebből szaporodó kérdések, követelések, csúszások, mászások s több ilyen aljasságok következtek.”

„Igaz, hogy a tekintetbevételek (kivételezések, protekció) vesztik el a honokat, de az még se baj lett volna, hogy Kossuth csak saját sugalma szerint cselekszik ekképp, de ha a Szentlélek nem sugallt neki, akkor a drágalátos Trézsi tette ezt neki egész rokonságával együtt, kikhez a sok udvarló s hivatalvadászó sereglett, kik többnyire célt is értek.” (Gondolhatjuk, mennyi bosszúságot okozhatott az illetékeseknek Kossuth „fennkölt” neje, ha még a jámbor és türelmes Mészáros is ismételten csak ilyen gúnyosan emlegeti! Látni fogjuk majd, hogy Pálffy ugyanígy emlékezik meg róla.)

„S még a család ezen bűneit is meg lehetne bocsátani, ha félig-meddig becsületes egyéneket ajánlott volna az. De midőn csalókat, pénzzsarolókat és az egész hon megvetésével dicsekedhető gyávákat mozdított elő, ez már émelygést okozott.” (Mivel értékes emberek baráti köre is általában értékes szokott lenni, Mészáros e tapasztalata nem valami hízelgő következtetésre jogosít fel magát a Kossuth-családot illetően is. Ez bizony annak indirekt megerősítése, amit Thewrewk József ír róla.)

Tudjuk, hogy 48 agitátorai a bécsi „kamarillában” sejtették azt a nőkből is álló titkos hatalmi kört, mely az „ármányt” szötte ellenük és minden bajuk okozója volt. Ma már a történetírás ott tart, hogy Bécsben ez időben semmi kamarilla nem volt, a hölgyek pedig (nevezetesen Zsófia főhercegnő, akit a 48-asok a kamarilla fejének gondoltak) sokkal kevésbé avatkoztak bele a politikába, mint gondolnánk. Ellenben a 48-as hazai kútfőkben nemegyszer találkozunk a gúnyosan emlegetett „kamarilla” névvel, mikor Kossuth női környezetére, feleségére és annak rokonságára alkalmazzák ezt az akkor annyira gyűlöletessé vált szót. Ez a „kamarilla”, mint láthatjuk, nemcsak rémkép és agitációs célra kitalált eszköz volt, mint a bécsi kamarilla a 48-asok szájában, hanem a valóságban is megvolt és tényleges befolyással bírt.

„A sok példából csak egyet hozok fel – folytatja Mészáros –, egy vadászeszredest, aki egész élete alatt csak Haynau által történt felakasztásakor mutatott bátorságot és akit a hadügyér aljas tetteiért elüzni készült. (Pedig mi eddig azt hittük, hogy akiket Haynau felakasztott, azok egytől egyig hős honfiak és az ország színe-java volt.) Ez tömjéneznit tudván mindkét nemű hamis isteneknek, oly nagy kegyben állott, az atilla és a szoknya előtt, hogy büntetés helyett nagyobb családi térével tiszteltetett meg Erdélyben, mit azzal érdemelt meg talán, hogy a kormányfő gyermekeit hadnagyokká öltöztetett s így mutatá, s kiket – ha a hadügyér nem ellenzi – az ausztriai főhercegek példájára ki is neveztetett volna, mit az asszony bizonyára szívesen lát vala. Az atyától azonban fölteszem, hogy ezt meg nem engedí.”

Az köztudomású, hogy Kossuth és a kormány Pestre való ünnepélyes bevonásakor (Budavára visszavétele után) Kossuth két kis fia hadnagy egyenruhában díszelgett szülei körül s láthatjuk, hogy anyjuk csakugyan ki is akarta őket neveztetni hivatalosan is tisztékké s ezt



csak Mészárosnak, a hadügyminiszternek, sikerült megakadályoznia, mert úgy látszik, hogy azt még Kossuth is kissé ildomtalanak találta, hogy még fiait is ő maga nevezze ki tisztekké még csecsemőkorukban. Mint látjuk, az engedékeny Mészáros ebben mégis sarkára állt.

A Nemzeti Bizottmány tagjairól azt írja Mészáros (II., 21. o.), hogy noha – mint mi is említettük már – kevés kivétellel a leghevesebb túlzókból állottak, „előbbi ábrándjaikból már igen is kijózanultak (kivéve itt a kis kapucinust, Madarászt, ki Couthon jakobinizmusából sohasem vetkezett ki)” s míg azelőtt Mészáros ellenségei voltak, most jóbarátjaivá váltak. Mihelyt ugyanis felelős állásba kerültek és egy kis tapasztalatot szereztek, mindjárt belátták hajdani túlzásaik helytelenségét.

„Beligazgatási dolgokban gyakorlottak voltak s hol a kormányfő lángesze szüleményeit nem kényszerültek módosítani vagy ellenezni, azokat igazságos szellemben vezették.”

„Mivel az események több árulót teremtettek, mint a véleménykülönbségek, s mivel ezekkel, valamint a hanyag tisztviselőkkel vagy az elegendő számú időn kívüli ellenesekkel sokat kellett vesződni (ez is bizonyítja, mennyire nem lelkesedett a nemzet 48-ért), azért az akasztófa gyakran pendített meg anélkül azonban, hogy azon áldozatokat szerettek volna látni.”

„A hízelkedőknek erősebben tudtak ellenállni, mint fejük, s mivel higgadt komolysággal vezették az ügyet, bár a nép társaságát nem keresték, mégis megtartották annak tiszteletét, úgyhogy mikor leköszöntek, a nemzet hálaival gondolt rájuk. E hálat nyilvánosan is kifejezi a nemzet irántuk, ha a bizottmány egyik tagja, az alacsony haszonkereséséből reá bízott kincseket elsikkasztó Madarász László, közjük nem tartozik, kinek nyomorult tette csak később jutott napfényre, miáltal a bizottmány tekintélye homályosodni is kezd.”

„E kormánytestületnek szintén voltak bajai a kormányfővel, s mivel ügyeit annak azon szobájában végezte, amelyik mellett a női család tartózkodott, ez a hivatalos vitákat kihallgatta (szép kis országkormányzás!), maga körében azt újra megvitatta s aztán fölcifrázva tállalta a kormányfő elé.” (Kossuth ugyanis igen sokszor nem volt jelen a bizottság ülésén. Nem ért rá.)

„Innét származtak azon előnyök, hogy először is a titkos ügyek nyilvános titokká váltak, s másodsor, mivel lehetetlen volt a kormányfő több hevenyészétet nem rosszallni, ez besúgván neki, az személyes ellenségeskedésekre adott alkalmat.”

Ha Kossuth férfi lett volna, s mint akinek lelkiismerete nincsen rendben, nem félt volna mindenkitől, hanem gyanakodott volna mindenkire, s azt se tartotta volna olyan fontosnak, mit beszélnek róla, főként pedig, ha államfői kötelességét a törvénynek megfelelően teljesítette volna, feleségének az államügyek vitelébe való beavatkozásának és konkolyhintésének első kísérletét azonnal visszautasította volna, sőt a hallgatóság lehetetlenné tevésére még a Nemzeti Bizottmány hivatalos helyiségét is azonnal áttette volna máshová. Így azonban kénytelenek vagyunk azt gondolni, hogy talán készakarva tette éppen ebbe az intim fekvésű szobába. Kossuthnak igen nagy fogyatkozása volt, hogy egyéni ügyeit túlságosan is azonosította a nemzetével.

E családi kamarilla illetéktelen és egészségtelen befolyására jellemző, hogy mikor Kossuth a Dembinszky–Görgey ellentét kiegyenlítésére, mely a nemzeti ügy szempontjából annyira fontos volt, a táborba utazott, oly hirtelen visszatért megint, hogy Dembinszkyvel nem is találkozott.

„A kormányzó visszatérte fő okát – írja Mészáros (II., 64. o.) – neje, Trézsi, kedves honanyánk, szolgáltatója. Ez a tanácskozási szoba ajtaja mögött hallgatózván, a Honvédelmi Bizottmányban férje ferde hevenyészetei ellen némi kikelést hallott. Ezen ok, meg az, hogy a rendőri álmiszter és a nőcsalád tanácsosa (Madarász) részint feketébben festette a kikeléseket, részint pedig mivel Perczel s az országgyűlési töredék ellenzékiességéből lázadást, sőt összeesküvést szaglált ki s súgott be, elégséges volt arra, hogy ezen lázadás megelőzésére az elnök rögtöni visszatérését és megjelenését követelje.”

Láttuk, hogy Mészáros takarékosan bánt az ország pénzével. Mint hű sáfár [gazda, intéző], sose felejtette el, hogy az ország pénze nem az övé, s hozzá az ország népének keserves verejtéke tapad. De a kinevezésekkel és kitüntetésekkel is takarékoskodott, részint mert ezek is kiadást (nagyobb fizetést) jelentettek (a kitüntetésekkel évjáradék is járt), részint hogy a túl sűrű adományozással ezek a kitüntetések el ne veszítsék értéküket. Mivel pedig mindezek a dolgok egyébként is az ő, nem pedig az elnök hatáskörébe tartoztak (aki a katonai kitüntéseket és előléptetéseket még akkor is jogtalanul és alkotmányellenesen intézte, mikor már az ország megválasztott kormányzója volt, ekkor pedig még nem volt más, mint csak a Honvédelmi Bizottmány elnöke), Mészáros Kossuth parancsai ellen néha kifogást tett s nem sietett mindig azonnal teljesíteni. Ekkor aztán megtörtént az a hallatlan dolog, ami még egy királytól is tűrhetetlen lett volna alkotmányos államban, hogy Kossuth megírta a hadügyminiszternek, hogy „elunván ellenvetéseit, azokat megtiltja (!) s feltétlen engedelmességre hívja fel”. (Mészáros, II., 165-166. o.)

Tudvalevő, hogy alkotmányos államban még a király se adhat tárcája ügyeit illetően egy miniszternek parancsokat. Megteheti, hogy elbocsátja a minisztériumot, bizonyos esetekben még az országgyűlést is feloszlathatja és új választásokat rendelhet el, de addig, míg a miniszter hivatalban van, az államfő nem avatkozik bele a kormányzás munkájába, annál kevésbé küldhet neki parancsokat a „feltétlen engedelmességre”.

Képzeltetik mindebből, micsoda önkényes zsarnok lett volna ebből a „szabadságért” rajongó Kossuthból, ha véletlenül ő születik Habsburgnak! Joggal jegyzi meg Mészáros, hogy vele, mint hadügyminiszterrel való viselkedésével „a constitucionális szellemet még mielőtt az ország övé lett volna (mindez ugyanis 1849. április elején, még a trónfosztás kimondása és Kossuth kormányzóvá való választása előtt történt), oly hamar pofon csapta”, hogy „ez már amint időtlen, úgy nevetséges is volt”.

Csakugyan a helyzetnek ennyire nem ismerése vagy ismerni nem akarása még egy gyerek részéről is sok lett volna. Mészáros szerényen, de egyúttal kijózanítólag csak azt felelte szigorú főnökének, hogy ezt a feltétlen engedelmesség követelését majd a ház elé terjeszti. Parancsot ugyanis az alkotmány szerint csak az országgyűléstől vehetett egy miniszter, tehát engedelmisségével is egyedül csak a nemzet képviselőjének, az országgyűlésnek tartozott. De annak Kossuth is épp úgy engedelmeskedni tartozott, mint Mészáros.

Világos, hogy Mészáros végül mégse vitte az ügyet a ház elé, mert ezzel viszály keletkezett volna, Kossuth tekintélyét ugyancsak megrendítette volna és így a nemzeti ügynek nagyon ártott volna. A Kossuth gyámsága alatt tartott országgyűléssel egyébként se sokra ment volna, mert úgyszólván senki se mert volna meggyőződése szerint szavazni. Hiszen maga az országgyűlés is körülbelül ugyanolyan viszonyban volt Kossuthal, mint Mészáros, a miniszter.

Láttuk, hogy Kossuth mikor a táborba utazott, egyenesen megtiltotta az országgyűlésnek, hogy távollétében politizáljon. Akkor természetesen a ház is felháborodott ezen, mert hiszen hallatlan alkotmányos sérelem és törvénytelenesség volt, de az országgyűlés is, mint Mészáros, csak duzzogni mert, azt is csak magánúton, de nem nyíltan tiltakozni. Mi tiltakozni csak a Habsburgok „elnyomása” alatt mertünk.

Ezek az önkényes parancsolgatások, sőt „feltétlen engedelmességre” való felszólítások és más törvényes jogkörébe való törvénytelen beavatkozások még akkor is sértők és tűrhetetlenek lettek volna, ha egy olyan megközelíthetetlen és egyedül csak a köznek élő államfőtől származtak volna, mint amilyen például II. József volt. De mivel mindenki tudta, hogy Kossuth nejeinek és neje uszályának is nagy része volt benne, ezeknek fő tanácsadója pedig a mindenkitől gyűlölt Madarász volt, még sértőbbé és elviselhetetlenebbé vált a dolog.

Mikor a katonai kudarcok s a nemzetivé tett ügy hanyatlása miatt Kossuth tekintélye is alaposan megcsökkent már, hallatszottak is morgolódások mind sűrűbben. Például az utolsó felvonásban, mikor már a kormány Szegedre volt kénytelen menekülni, az ott megjelenő „Hírlap”-ban már ilyesmi is megjelent: „Szeretett kormányzónk körül máris veszélyes udvar-

szerű környezet alakul, melynek hivatása inkább az emberiség fájdalmai enyhítése lenne. A nőnem befolyását a kormányzói termekben nem találjuk rendeltetések szerintinek és hatáskörrel azokon kívül nem mindenben cél- és rendszerűnek.” (Mészáros, II., 331-332. o.)

Önkénnyel, törvénytelenességgel, hit- és esküszegéssel vádoljuk a Habsburgokat, mert nem mindig tartották meg pontosan az országgyűlések összehívásának évenkénti vagy később háromévenkénti idejét (mintha bizony nálunk a politikai élet állandó túltengése, a túlságos szólásszabadság és turbulenciára való hajlam miatt és az állandó háborúk miatt nem lett volna rá éppen elegendő okuk); vagy mert Rákóczi nem itthon tartották fogva, hanem Bécs-újhelyre szállították (mintha bizony nem tudott volna megszökni börtönéből még Bécsújhelyen is); vagy mert a magyar főurakat egyszer Bécsbe hívta tanácskozássra; vagy mert a vasvári békét a nemzet hozzájárulása nélkül kötötte meg (mintha bizony az udvar az azt megelőző és lehetővé tevő szentgotthárdi győzelmet is nem a nemzet hozzájárulása nélkül aratta volna); vagy mert Lamberget miniszteri ellenjegyzés nélkül merte kinevezni békebiztosnak (mintha Batthyány, a miniszterelnök, nem hangsúlyozta volna ugyanakkor, hogy az ellenjegyzés nem azért hiányzik, mert ő nem hajlandó rá).

Az azonban meg se kottyán nekünk, hogy – noha az alkotmányosságra természetesen Kossuth is megesküdt sőt a törvény még sokkal jobban kötötte, mint a Habsburgokat – a szabadságharc végén a Görgey táborába küldött két minisztert: Szemerét és Batthyány Kázmért úgy bízta meg még azzal is, hogy a magyar koronát a cári család valamelyik tagjának felajánlják, hogy erre az országgyűléstől nemcsak felhatalmazást nem kért, hanem az országgyűlés tagjaival erről még olyan magántanácskozást se tartott, mint amilyenre Lipót ennélfelül sokkal kevésbé jelentős dolgokban is meghívta a magyar vezetőket. (Mészáros, II., 341. o.)

Lipót eljárásán megbotránkozott az ország, mert a törvény nem magántanácskozást, hanem országgyűlést ír elő, hogy az ország ügyeit megtárgyalja. Kossuth eljárásán nem akadt fenn s ma se akadt fenn senki, noha ő az ország képviselőit még magánúton se kérdezte meg akkor, mikor az ország sorsának esetleg évszázadokra szóló eldöntéséről volt szó.

De az is ugyancsak botránkos hátba rúgása volt a magyar alkotmánynak és szabadságnak, hogy Kossuth az utolsó magyar sereg fővezérletét, melynek Haynauval kellett megütköznie és az ország sorsát eldöntenie, úgy bízta rá Görgey helyett Bemre, hogy senkit, sem az országgyűlést, sem minisztertársait meg nem kérdezte. Ez még akkor is törvénytelen és alkotmányértéktelen lett volna, tehát részéről esküszegés is, ha most is csak olyan jelentéktelen dologról lett volna szó, hogy az országgyűlés már az idén üljön-e össze, vagy pedig csak néhány év múlva (mivel a régi országgyűlés tanácskozásai többször merő szóvitákba fűltek s csak az elkeseredést és a bajokat növelték, ugyancsak nehéz volt eldönteni, melyik volt jobb: a törvény betűjének megtartása-e vagy megszegése), 49-ben azonban az egész ország sorsát döntötte el a vezér jó megválasztása.

Ha tehát Kossuth rosszul választott, még akkor is meglenne a felelőssége, ha az országgyűlés jóváhagyásával cselekedett volna. Így azonban, mikor Bem kinevezése még Steier megállapítása szerint is (Haynau és Paskievics, II., 196. o.) törvénytelenül történt, az önkényen, az alkotmányértéktelen és esküszegésen kívül egyedül őt kell okolnunk a temesvári csata s vele a magyar szabadság elvesztéséért is, mert a szerencsétlenséget Bem személye is okozta, s ugyanakkor már Aradon volt Görgey serege is, s csatlakozásának meg nem várása szintén megbocsáthatatlan bűn volt.

A Görgeyvel való egyesülést mindenki be akarta várni, csak Bem nem, s az egyesült sereggel és Görgey vezérlete alatt mégiscsak több remény lett volna a győzelemre. Világos, hogy azt nem Kossuth szabta meg Bemnek, hogy Görgey megérkezése előtt megütközzenek, de az tény, hogy „ő szolgáltatta ki e hadvezéri házárdörnek Magyarország legnagyobb seregét” (Steier, 199. o.), mégpedig tisztán Görgey elleni ellenszemből (Bem is emiatt ütközött meg Görgey megérkezése előtt), s mindezt ráadásul egyedül a maga szakállára, az országgyűlés megkérdezése nélkül. Világos tehát, hogy az emiatt bekövetkezett végső szerencsétlenségért

is egyedül csak Kossuth felelős. Még ha a temesvári csata sikeres lett volna, még akkor is felelősségre lehetett volna vonni érte.

Itt még Steier is ilyen ítéletet mond: „Ő, aki mindig arról beszélt, hogy ellensége a diktatúrának, diktátori tirannizmussal [zsarnoksággal] szállt szembe a közérdekkel, a közkívánással és diktatórikusan intézte el a fővezéri kérdést”. (199. o.)

Kossuth bűnét növeli még, hogy még csak azt se mondhatjuk, hogy jóhiszeműen tévedett és hogy azt hitte, hogy a nemzet érdekeit szolgálja vele, noha a nemzet alkotmányának s rá tett esküjének megszegésével. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy Görgey helyett elsősorban azért lett Bem a fővezér, diktátori önkény eredményeként, mert Kossuth Görgeytől félt és neki egy olyan győzelem, melyet Görgey arat, nem volt kívánatos. Az csak a hazára lett volna előnyös, de nem Kossuthra. Ellenben Bem (akkor még) Kossuth embere volt.

Mikor Kossuth utólag a kormánytanácsban közölte, hogy Bemet tette fővezérré, hajdani jóbarátja, az őt azelőtt „kedves Lajosom”-nak szólítottató Csányi (de még most is egyedül csak ő) kijelentette, hogy Bem kinevezése törvénytelen, mert miniszteri ellenjegyzés nélkül történt. (Pedig most nem csak azért hiányzott az ellenjegyzés, mert az illetékes miniszter helyeselte ugyan, de még nem volt az aláírásra ideje és alkalma, mint azon ellenjegyzés hiányának esetében, melynek alapján Kossuth a nemzetet összeveszítette királyával.) Kossuth ekkor azzal intézte el Csányi kifogását, hogy – az első téves hírek alapján – közölte a minisztertanácsban, hogy Bem csatája győzelemmel végződött.

Hát még milyen törvénytelen és alkotmányellenes volt Kossuth lemondása és Görgey diktátorrá tévése! Diktátort, tehát az alkotmány felett álló és a nemzet beleszólása nélkül kormányzó egyént nem ismer a magyar alkotmány. De ha a különleges viszonyok s a nemzet életét fenyegető nagy veszély (de miért kellett Kossuthnak a nemzet életét ebbe a nagy veszélybe sodorni?) rövid időre megokolttá vagy szükségessé teszi is az ilyen rendkívüli intézkedést, világos, hogy szükségességét nem egy ember állapítja meg, döntheti el és választhatja ki a diktátort a maga szakállára. Még akkor se, ha ez az ember Magyarország kormányzója, sőt félistenként tisztelt legnagyobb fia, hanem egyedül csak a nemzet törvényes képviselője.

Emlékezzünk csak, milyen fenyegető hangon kiabált törvénytelenséget és alkotmányosságát Kossuth akkor, mikor V. Ferdinánd lemondott és helyét Ferenc József a magyar országgyűlés megkérdezése nélkül foglalta el. Pedig hát ez teljesen a magyar alkotmány előírása szerint történt. Mert világos, hogy a király az alkotmány értelmében lemondhat és e tettébe az országgyűlés se szólhat bele, mert nem kényszerítheti arra, hogy tovább is uralkodjék, ha nem akar.

Azt is a magyar alkotmány mondta, hogy utána a trónon Ferenc József következék, mint apjának legidősebb fia, ha apja, Ferenc Károly is lemondott. Igaz, hogy mindezt az országgyűlésnek is be kell jelenteni, de ez a bejelentés itt csak formáság, mert hiszen világos, hogy az országgyűlés ilyenkor mást nem tehet, mint hogy a dolgot tudomásul veszi. Ha nem veszi tudomásul, akkor az országgyűlés követ el törvénytelenséget.

Hogy akkor ezt a formaságot az udvar nem kérte a magyar országgyűléstől, arra is megvolt a törvényes és alkotmányos oka, mert hiszen a magyar országgyűlés akkor már – éppen Kossuth lázítására – már a törvénytelenség útjára lépett: megtagadta az engedelmséget a királynak s a Pragmatica Sanctióból folyó kötelességei teljesítését. Hogy Ferenc József emiatt egyelőre nem koronáztatta meg magát, az se lehetett érv, mert hiszen a magyar király kormányzása előtt is már magyar király, s jogait épp úgy gyakorolhatja, mint megkoronázása után.

Egész más volt azonban Kossuth esete, akit ideiglenesen választott meg kormányzójának a forradalomban levő nemzet. Lemondani neki is joga volt, mert természetesen őt se lehetett arra kényszeríteni, hogy akkor is kormányzó legyen, mikor már nem akar, bár neki joggal vethették volna szemére, hogy neki illenék megennie azt a levest, melyet főzött, s ha ő vezette bele a katasztrófába a nemzetet, akkor vezesse is ki belőle ő. De ha Kossuth lemondhatott is a kormányzóságról a nemzet megkérdezése nélkül, semmiképpen se adhatta át méltóságát

annak, akinek ő akarta, s még kevésbé tehetette diktátorrá azt, akinek hatalmát átadta. Csak egyedül a nemzetgyűlés szabhatta volna meg, ki legyen helyette a hatalom új birtokosa, és hogy az diktátor legyen-e vagy kormányzó, vagy király, vagy köztársasági elnök, s hogy hatalma ideiglenes legyen-e vagy végleges.

Kossuth ezt mind egymaga állapította meg. Az országgyűlés megkérdezése nélkül ő maga választotta ki utódját, át is adta neki a hatalmat ugyancsak az ország megkérdezése nélkül és diktatori hatáskörbe adta át, szintén teljesen a maga akaratából. Kossuth tehát felmentette Görgeyt a magyar alkotmány és a törvények megtartása alól s ez olyan vétek az alkotmány, a szabadság és a nemzeti önrendelkezés ellen, amilyent a nemzet ezeréves történelmében még senki se követett el.

Még csak azzal se menthetjük Kossuth eljárását, hogy sietős volt a dolog s egyébként is akkor már a képviselőknek csak egy kis töredéke állhatott volna rendelkezésre. Ilyen alapon ugyanis a Habsburgok minden állítólagos törvénytelenységét is ki lehetett volna magyarázni. Ha Kossuthnak nem lett volna már ideje és lehetősége arra, hogy tervét az országgyűlés elé terjessze, akkor éppen ezért le kellett volna tervéről mondania. Amihez valakinek nincs joga, akkor sincs hozzá joga, ha rendkívüliek a körülmények.

De a hamarosan bekövetkező események megmutatták, hogy Kossuthnak erre az országgyűlés hozzájárulása nélkül megvalósított tervére nem volt semmi szükség s nem is használt vele az országnak semmit, sőt inkább ártott. Erre a hatalom-átruházásra egyedül csak Kossuthnak volt szüksége, hogy idejében menekülhessen, s mivel attól félt, hogy Görgey elfogattja, éppen azért választotta őt utódjának, hogy ezzel Görgeyt kiengesztelje, s így ne kelljen félnie tőle.

De Kossuth nem azért létesített diktatúrát a saját szakállára, mert az országgyűléssel nem állt módjában tárgyalni. Hiszen ebben az irányban egyáltalán nem is tett lépéseket. Nem is próbált alkotmányosan eljárni. Még azoknak az eszközöknek a felhasználásával se próbálta önkényességét enyhíteni, melyek rendelkezésére állottak. Például nem terjesztette tervét jóváhagyás vagy akár csak hozzászólás végett a miniszterek és képviselők azon része elé se, akik még Aradon voltak, akikkel tanácskozhatott volna s így a rá nehezedő irtózatosságnak legalább egy részét velük megoszthatta volna. Még kísérletet se tett tehát, hogy a nemzetet is megkérdezze s a rá nehezedő nagy felelősséget másokkal is megossza.

Szemere „Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege: Ludwig Kossuth”, Hamburg, 1853. című művében (68. o.) nyíltan kijelenti, hogy Kossuth 1849. augusztus (ő nyilvánvaló tollhibából áprilist ír) 11-én déli 12 órakor ruházta a diktátorságot Görgeyre s ugyanezen nap reggeli kilenc órakor, mikor minisztertársaival együtt ült a minisztertanácsban, egy szó említést erről előttünk nem tett (!). Igaz, hogy legtöbb minisztertársával utólag aláíratta a dolgot (mindegyikkel azonban nem, mert egyesekkel akkor már nem tudott érintkezésbe lépni), de hogy addig, míg meg nem történt, egyenesen eltitkolta előttük a dolgot, megdöbbenően bizonyítja, milyen gőgös fölényben érezte magát minisztertársaival szemben még bukása napján is. De egyúttal mutatja azt is, milyen „bizalommal” viseltettek irántuk. Bizonyára nem azért járt el így, mert ők viszont bizalommal voltak őiránta.

Tudvalevő, hogy Kossuth a lemondása aláírása után rögtön menekült is Aradról s Szemere és Batthyány Kázmér, a külügyminiszter, akik nem írták alá se a lemondást, se a diktátor-kinevezést, menekülésük közben még aznap találkoztak vele Radnán, mely három óra járásnyira fekszik Aradtól. A két miniszter (akiknek egyike egyenesen a miniszterelnök volt) csak ekkor és így tudta meg tőle, hogy lemondott, hogy vele együtt ők maguk is lemondtak és hogy Görgey diktátor.

„Milyen joron mertél te – mondta neki ekkor Szemere (69. o.) – a minisztertanács megkérdezése nélkül lemondani?”

„Igazad van – felelte neki Kossuth –, de hát itt ketten tiltakozhattatok ellene.”



„Erre az ügyvédi feleletre – írja Szemere – gúnyosan ezt feleltem neki: Igazán rendkívüli nagylelkűség volt Görgeytől, hogy a kezébe adott teljhatalom alapján téged el nem fogatott.”

„Gondoltam rá – felelte Kossuth. – Az ő hatalma csak ma este kilenc órakor kezdődik s arra én már régen elináltam.”

„Ez volt a felelete – írja Szemere. – Igen, magára gondolt, de a hazájára nem. Ez kicsinyben Kossuth arcképe.”

Mint nemsokára kitűnik, mi Görgeyről se vagyunk valami nagy véleménnyel, mégis meg vagyunk róla győződve, hogy neki Kossuth elfogatása eszébe se jutott. Kossuth azonban – mint láthatjuk – félt ettől, tehát neki eszébe jutott. Ő ezt Görgeyről feltette. Ebből Kossuth jellemére is következtethetünk, mert az emberek maguk után ítélve szoktak következtetni mások jellemére.

Az se éppen válik becsületére Kossuthnak, hogy augusztus 11-én lemond, a hatalmat Görgeyre ruhazza, mégpedig minden megkötés nélkül, korlátlanul és diktatúra alakjában s már augusztus 14-én Teregováról mégis azt írja Bemnek, aki folytatni akarja a hadműveleteket, hogy gyűjtse össze a képviselőket és alakítson belőlük bizottmányt. (Steier: Haynau és Paskievics, II., 217-218. o.) Ehhez Bemnek nem volt joga, ha Görgey diktátor volt, Görgeyt pedig éppen az a Kossuth tette diktátorrá, aki már három nap múlva ezt a különös tanácsot adta Bemnek.

Magának Kossuthnak lett volna kötelessége ilyen bizottmányt alakítani, mielőtt lemondott s lemondási és diktátorsági tervét elibük terjeszteni. Akkor ő ezt nem tette. Most azonban, mikor már volt diktátor és ez a diktátor éppen az ő akaratából nem Bem volt, ő legkevésebbé ajánlhatta a bizottmány alakításának tervét nem Görgeynek, hanem Bemnek. Ezzel ugyanis vagy vissza akarta venni Görgeytől azt, amit mindössze három napja éppen ő adott neki (de ha még adni se volt neki joga annak ellenére, hogy akkor még az ország kormányzója volt, vajon milyen joga volt visszavenni tőle, amit már egyszer odaadott, akkor, mikor már nem volt az ország kormányzója?), vagy pedig csak borsot akart törni Görgey orra alá vetélytárs állításával, a már tönkretett országot pedig megosztani és újabb zavaroknak kitenni. Annyi bizonyos, hogy eljárása mindenképpen olyan volt, amelyre mindent mondhatunk, csak azt nem, hogy törvényes, okos, jellemes vagy jóhiszemű. Így nem államférfiak, annál kevésbé hazafiak szoktak cselekedni, hanem csak felelőtlen és lelkiismeretlen bajkeverők.

Befejezésül mondunk még pár szót Kossuth állítólagos királysági vágyairól. Az a mérhetetlen hiúság és nagyravágás, ami, mint látni fogjuk, Kossuthban kétségtelenül megvolt s amelyet még Steier is nemcsak megállapít benne, hanem igen hangsúlyoz is, kétségtelenné teszi, hogy voltak benne ilyen titkos vágyak. Láttuk, hogy elsősorban magára gondolt, mikor a detronizálással annyira sietett. Attól kellett félnie ugyanis, hogy ha tovább vár, akkor jövődő nagy győzelmei miatt (melyeket hiszékenységgel és hevülékeny fantáziájával Kossuth bizonyosra vett) már nem ő, hanem Görgey lesz a nemzet kedvence.

Egészen bizonyos, hogy nagy szerepet játszott e vágy abban is, hogy a Habsburgok detronizációjával egyidejűleg nem mondhatta ki egyúttal a köztársaságot is. Az ugyanis egészen bizonyos, hogy abban a debreceni nagytemplomi sokadalomban, mely sokkal inkább népgyűlés volt, mint országgyűlés, ez is sikerült volna neki, ha akarta volna. Az, hogy egy fél évvel előbb még István nádornak, sőt Batthyáynak ajánlotta fel a koronát (ezzel már akkor is elárulta diktátori hajlamait, mert hiszen ekkor is egymaga akart dönteni az ország sorsáról), nem bizonyítja, hogy később se akart ő maga király lenni.

Az csak természetes, hogy sikerei elején még nem gondolhatott a maga királyságára. Távolról egyébként már a korona másnak ajánlásával is azt készítette elő, hiszen ehhez az első lépés az volt, hogy a koronát levegye annak a fejről, akit törvényesen illet. A korona István nádor vagy Batthyány fején se volt jogosabb, mint Kossuthén; ha azok viselhették volna, akkor ő is viselhette volna. Egyébként is az a korona, melyet nem a nemzet, hanem Kossuth ad,



tulajdonképpen Kossuth uralmát jelenti. Az olyan király, akit Kossuth tett királlyá, legfeljebb a többi magyar királya lehetett volna, de nem Kossuthé.

„Vágyott-e Kossuth a magyar koronára?” – kérdi Pálffy. (Magyarországi és erdélyi urak, 266. o.)

„Titkon igen – feleli rá. – S e titkos vágyának előkészítő orgánumául neje, Meszlényi Zsuzsanna szolgált.” (Láttuk már, hogy Kossuth neje nem Meszlényi Zsuzsanna, hanem Terézia volt. Zsuzsanna Kossuth egyik testvérének volt a neve. Annak, akit a honvédség főápolónőjévé tett, hogy „szelíd keblének nemes ösztönét” követhesse).

„E nő, ki határtalan s pórias büszkesége és ostobasága által” (Győrben azt beszélték róla, hogy a bálban – még lány korában – gőgjében úgy szokott kezét fogni azokkal, akiket nem talált magához elég előkelőnek, hogy a kesztyűje végét lendítette feléjük) „szövetkezve elvetemedett, ravasz kalandorokkal férjét a hínárba s az országot a veszélybe mind bennebb-bennebb vitte, nyíltan és tartózkodás nélkül beszélte, hogy az ország legtekintélyesebb emberei (bizonyosan a Madarászok és Mérei Mór) azon a nézetten vannak, hogy férjének el kell vállalni a királyságot és magát megkoronáztatni. De Lajos oly szerény s a haza szolgálatában annyira elbetegesedett, miszerint vonakodik engedni azon számtalan felhívásnak, melyek minden felől hozzá intéztetnek. S noha ő maga, Meszlényi Zsuzsanna, se vágyik a koronára, Isten látja, de ő is azt hiszi, hogy az országnak csak a Lajos megkoronáztatása által lehetne visszaadni a nyugalmat és a biztonságot.”

„Nevetséges része ezen komédiának pedig az, hogy a koronajelvények a Kossuth szállásán levén letéve, neje április 14-e után naponta fejére tette a koronát, nézve és gyönyörködve a tükör előtt Magyar-, Tót-, Horvát- és Erdélyországok jövődöbeli királynőjében. Ez is tény.”

Ilyen mélyre süllyedtünk 48-ban! Szemere naplója a bizonyosság rá (látni fogjuk majd), hogy ő is felpróbálta fejére a koronát, ami világosan bizonyítja, hogy a nemzet e nagy fiai csakugyan úgy őrizték a szent koronát, hogy bármikor hozzá is nyúlhattak. Világos tehát, hogy Kossuthné is akár naponta is fejére tehette. Pálffy egyébként is a Honvédelmi Bizottmány tagja, tehát miniszter volt, s ha ő, aki tudhatta, mi hogy volt, nem mint egyszerű pletykát, hanem mint tényt közli ezt, akkor nyugodtan el is hihetjük. Ha a szent koronát többszörösen lepecsételt ládában tartották volna maguknál ezek a dicső 48-asok, akkor Pálffy, a Nemzeti Bizottmány tagja, nem vehette volna komolyan ezt az állítást.

De önkényeskedett, diktátoroskodott és semmibe vette a törvényt és az alkotmányt Kossuth még az emigrációban, tehát már akkor is, mikor már az ország feletti hatalmát rég elvesztette. Nemcsak az volt a bűne, hogy a nemzettől állítólag ráruházott hatalmat önkényesen, a nemzet képviselőinek tudta nélkül letette és még ennél is önkényesebben másra ruházta, hanem miután letette, szinte rögtön újra visszavette szintén önkényesen és szintén bárki megkérdése nélkül.

Csupán hetekkel lemondása és az országból való elmenekülése után már ismét Magyarország kormányzójának nevezte és írta magát, sőt nyíltan kijelentette, hogy kormányzói méltóságát újra visszaveszi. Ezután újra egymás után osztogatta a tisztí rangokat Törökországban is. Ez aztán már valóban olyan cselekedet volt, amit csak játszás közben s éretlen gyerekektől lehet eltérni vagy megérteni. Kossuth 1849. szeptember 12-i hírhedt viddini levelét még legbensőbb hívei is szégyellték, mégpedig annyira, hogy a botrány csökkentése céljából több mondatában megváltoztatták.

Önmagát multa felül azonban a lemondott Kossuth akkor, mikor 1849. október 2-án, már újra mint „Magyarország kormányzója” küldte „üdvözetét Komárom várának”, s melyben az akkor még magát meg nem adott vár őrségének bejelentette, hogy Henningsent, ezt az addig sem tőle, sem más magyartól nem ismert idegent, teljhatalommal küldi hozzájuk és hazaárulás terhe alatt megparancsolja mindenkinek, hogy neki mindenben és feltétlenül engedelmesséjének. (S nekünk az volt a fő panaszunk, hogy a Habsburgok idegenek által kormányoztak bennünket!)

„Görgey a hazát elárulta – kezdi a várórséghez intézett parancsában. – A hatalmat, melyet én a haza megmentésének felelete terhe alatt ruháztam át reá, ő annak megbuktatására fordította. (Pedig hát egyedül csak azért ruházta a hatalmat Görgeyre, mert az a hatalom már nem volt hatalom, s mert jól tudta, hogy a hazát ember már meg nem tudja menteni.) Kötelességemmé lőn tehát a kormányt ismét saját kezeimbe venni, mely hatalmat a nemzet akarata szerint különben is csak én gyakorolhatom törvényesen. (Különös, hogy ezt akkor még nem tudta, mikor mégis mást tett diktátorrá.) Fő törekvésem Komárom várát biztosítani. Ha ez magát hat hónapig tartja, a haza meg van mentve. Ez okból Henningsen F. magas állású angol urat, hazánk legmelegebb barátjai egyikét küldöm be s a legterjedtebb hatalmat adom neki mindent tenni, mit Komárom megtartására, biztosítására szükségesnek látand, kinevezni vagy letenni bárkit, amint azt jónak ítéli, a nemzetet jutalmazásra vagy kárpótlásra kötelezni. Különösen a honárulás büntetése alatt megtiltom hazámfiainak az ellenséggel az ő tudta nélkül bármi alkudozásba ereszkedni.” (Kapott-e már valaha ember s kivált egy ismeretlen idegen ember ekkora hatalmat Magyarország lakosai felett?)

„Rendeleteimnek köteles mindenki engedelmeskedni... A várát feladni anélkül..., hogy az alku általam is aláírássék, hazaárulás lenne, melyet meghatalmazottam halállal büntetend.” (Hajnal: a Kossuth-emigráció, 495. o.)

A Habsburg „elnyomás” alatt még letartóztatni se volt szabad nemes embert még a koronás királynak se, nemhogy egy jöttment idegen halállal büntethette volna. Magyarország és a jobbágyok felszabadításának tehát az lett a gyakorlati eredménye, hogy amit azelőtt még a király is legfeljebb egy jobbaggyal tehetett meg, most még egy idegen is megtehetette kivétel nélkül akármelyik magyarral.

## Görgey aljas megrálgalmazása

Láttuk, hogy a szabadságharc bukásának fő oka az volt, hogy Kossuthnak tüneményes szónoki és agitatori képessége és elpusztíthatatlan munkaereje mellett olyan jelleme, olyan egyénisége volt, amely alaposabb megismerés után minden emberben föltétlenül ellenszenvet, sőt lenézést keltett. Erre vonatkozólag jó egynéhány bizonyítékot már felhoztunk. Most még bővebben megvilágítjuk a kérdést.

Először is mindenkinek észre kellett vennie, aki megfigyelni tud vagy akar, hogy Kossuth tetteinek fő indítóoka a maga érvényesülése, hatalom- és dicsőségvágyának kielégítése. Lehet, hogy a hazáját is szerette, hiszen annyit hangoztatta és annyit beszélt róla, hogy lehetetlenség, hogy maga is el ne hitte volna, sőt hogy gyökeret ne vert volna szívében még akkor is, ha eleinte csak propagandaeszköznak használta. Azonban Kossuthnak nagy honszerelme ellenére soha még csak eszébe se jutott az a lehetőség, hogy talán esetleg kívülről más is megmenetheti a hazát, sőt adódhatnak esetek, mikor a haza érdeke éppen azt követeli, hogy valaki visszavonuljon s így valóban feláldozza érvényesülését a hazáért.

Például ha egyszer más tehetségesebb s nagyobb szabású hadvezérünk nem volt, mint Görgey, viszont ő az ő személyes ellensége volt (vagy legalább Kossuth annak gondolta), ez esetben, ha neki csakugyan mindene lett volna a haza, olyan mindene, melyért még a maga önérzetét és egyéni érdekét is feláldozza, mert elsősorban nem az a fontos, hanem a haza (pedig szóval hányszor mondta ő ezt!), akkor nem féltékenykedett, nem irigykedett volna rá, nem bosszantotta, keserítette volna állandóan, nem fondorkodott volna ellene, nem kísérletezett volna mindenáron más hadvezérekkel, hiába vallottak sorozatosan kudarccokat s nem használta volna föl ellene még a legutolsó napokban is Bemet, mikor tudnia kellett, mennyire erőszakolt a dolog s kívülről mindenki helyteleníti. Hiszen éppen azért nevezte ki Bemet titokban, s bárki megkérdezése nélkül, mert tudta, hogy senki se akarja, csak ő.

Találón írt neki Szemere (Szeged, 1849. július 25.): „Én mindig úgy ismertelek, mint most. Sem többre, sem kevesebbre nem becsültelek. Mindig egyformán tudtam, mi benned a

napszerű, mi benned az árnyék. Meg fogod látni, sőt láthattad eddig, az ilyen az igazi barát – bár neked az ilyen barát nem tetszik.”

„Most találkozol Görgeyvel. Köztetek természetbeli ellentét van. Van némi köztem is, de én bírom csak hazámat szeretni. (Látjuk majd, hogy ő se volt sokkal különb, mint ők, de hát a hibát csak másban vette észre ő is.) Végezz vele tökéletesen. Ne beszélj agyon, hanem ő mondja ki a magáét. Téged minden okos ember ismerhet, őt nem. Ő beszéljen. És te ne élj illúziókban, hogy neked nem kell hatalom. Kell bizony neked, mivel szeretsz dolgozni, tenni s nagy, tevékeny észnek hatalom kell.” (Ezt csak azért írja, hogy az igazság ne fájjon annyira, mert láttuk és látni fogjuk még, hogy ha nem neki írt, egész kíméletlen volt Kossuth annyira ellenszenves nagy hibái iránt.

„De engedd, hogy más is menthesse meg a hazát. Azaz féltékenységeid által ne engedd magadat majd Bemhez, majd Görgeyhez, majd Perczelhez ragadtatni, kérdés, teheted-é? Tudsz-e lenni szigorú, állhatatos, következetes (ez Kossuth semmiképpen és soha se tudott lenni), vagy sorsod lesz, mint a történelemben a nagy szónokoké, kik a hazát fellelkesíteni bírták, megmenteni nem. Kérlek az Istenre, vizsgálj meg magadat és vess számot magaddal. Neked bajod, hogy magadat is leszónokolod, minek neve ámtítás.” (Steier: Haynau és Paskievics, II., 124-125. o.)

Azt se fogadhatjuk el Kossuth Görgeyvel való viszonyának mentségére, hogy mivel Görgey az Ausztriával való megegyezés mellett lévén, szerinte nem volt a magyar függetlenség feltétlen híve, Kossuthnak nemcsak egyéni, hanem nemzeti szempontból is kötelessége volt mindent elkövetni, hogy Görgey ne lehessen a szabadságharc fő tényezője. Látni fogjuk majd ugyanis, hogy Görgey levelei épp oly radikálisak voltak, mint Kossuthéi, tehát legalább akkor még Kossuth szempontjából is épp oly „megbízható” volt, mint ő maga. De ha Görgey csakugyan a megalkuvás híve lett volna, akkor is bizonyára sokkal jobb lett volna részünkre, ha megalkuszik, mint az, ami tényleg jött: Világos, az aradi akasztófák és a Bach-korszak.

A Görgey iránti féltékenység, mely igen beteges fokban csakis önzésből származhatott, de semmiképpen se hazaszeretetből, olyan igazságtalan túlzásra ragadta Kossuthot, hogy viddini levelében nemcsak Görgeyről állapítja meg (teljesen és hamisan rágalmozóan), hogy áruló volt, hanem annak mondja a nemzetgyűlés egy részét is (nagyobb részét kellett volna mondania, mert a többség tartozott a békepárthoz s tartott titokban Görgeyvel), sőt ilyenekül nevezi meg még három miniszterét is: Csányit, Vukovicst és Aulichot, a helyettes hadügyminisztert, tehát éppen azokat, akik egész 49 közelismerés szerint legnagyobb jellemei voltak. (Aulich egyéni tiszteletreméltóságát is minden egykorú forrás kiemeli.) Csak azért rágalmozta meg őket Kossuth ilyen megbecstelenítő szereppel, mert noha eleinte az ő feltétlen híve volt mindegyik, a végén már nem neki adtak igazat.

Kossuth önként hatalmat a kezéből kiadni képtelen volt. Ezt önzése lehetetlenné tette számára (Gömbös is ilyen volt.) A végén Görgeynek is csak azért adta át, mert már nem volt mit átadni, hiszen ami tényleges hatalom akkor még magyar kézben volt, az már úgyszólván Görgeynél volt, mert egy még erőt jelentő, fel nem bomlott sereggel rendelkezett. Kossuth az ellenség (tehát az akasztófa), de egyúttal Görgey elől is menekült, mert attól is félt, hogy ő fogja el s szolgáltatja ki az ellenségnek. Igaz, menekülhetett volna anélkül is, hogy azt a hatalmát, ami már úgyse volt, formálisan is átadja Görgeynek, ámde erre is önzése, dicsőségvágya, hiúsága miatt volt szükség. Ő csak a felemelkedés, a diadalok idejét akarta nevéhez fűzni a történelemben, de nem az összeomlást és a gyászt. Azt akarta tehát, hogy ez más nevéhez fűződjék s úgy lássék, mintha a katasztrófa nem következett volna be, ha a hatalom az ő kezében maradt volna.

Azokon a szavakon is, melyekbe ezt a hatalomátadást öltöztette, mennyire meglátszik a keserűség, de az irigység és ellenszenv is az iránt, akinek átadja: „Megvárom tőle (Görgeytől) s azért az Isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk (ki tette a hajdani „édes” hazát „szegény” hazává?) nemzeti

státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja. (Azt a hatalmat, melyet Kossuthtól kapott, a legjobb akarral se fordíthatta Görgey hazája javára, mert hiszen Kossuth ezt csak akkor adta át neki, mikor már nem volt, a semmit pedig semmire se lehet fordítani. De viszont az a hatalom, melyet Görgey nem Kossuthtól kapott, mert már rég Görgey kezében volt Kossuth minden mesterkedése ellenére is, az egy hadsereg vezérségével járó erő és hatalom, tekintve az ellenség túláradó fölényét, már szintén nem ért semmit.)

Hogy mennyire csak rosszakarat és színészség mondatta Kossuthal ez ünnepies külsőbe öltöztetett kívánságot, mutatja, hogy kevéssel előbb, mikor mint még kormányzó, Görgey hatalmazta meg, illetve hatalmazta volna meg, ha Görgey így is elfogadta volna a meghatalmazást, hogy az oroszokkal tárgyaljon, egyáltalán nem kötötte ki feltételül, hogy csak az ország alkotmányos életének biztosításával köthet velük megegyezést, hanem egyszerűen azzal bízta meg, hogy a cár lábai elé boruljon és kegyelmet kérjen. Most azonban, mikor már kénytelen volt formálisan is lemondani s így Görgey már a maga, nem pedig Kossuth nevében egyezkedett, megkövetelte, hogy Magyarország alkotmányos életét feltétlenül megmentsse.

Ha nem tudta volna nagyon jól, hogy feltételeket szabni már nem lehet, akkor miért nem kötötte ezt ki feltételül akkor is, mikor még azt akarta, hogy Görgey az ő nevében tárgyaljon? „Megvárta” tehát Görgeytől, sőt színészi pózokkal „felelőssé tette Isten, nemzet és história előtt” azért, hogy megvalósítsa a lehetetlent s mivel bizonyosan tudta, hogy nem tudja megvalósítani, ezzel vett elégtételt magának azért, mert imádozott és féltett hatalmát neki kellett átadnia.

„Szeresse hazáját oly önzéstelenül – teszi még hozzá „szerényen” – mint én szerettem”, s színésziességében és elbizakodottságában nem is gondolt arra, hogy a szegény hazának mennyire rosszat kívánt ezzel s mennyire lekicsinyelte és megsértette vele Görgeyt is. Hiszen éppen az volt az egyik fő baj, hogy Görgey mindig azt hitte, hogy Kossuth csak magát szereti, de nem a hazát.

Rendkívül lesújtó véleményt kell alkotnunk Kossuth jelleméről, mikor azt látjuk, hogy Görgeynek kötelességévé teszi – természetesen nem magánúton, hanem a nyilvánosság előtt, mert hiszen éppen ez volt a fő cél –, hogy feltétlenül elérje azt, amiről éppen ő tudta legjobban, hogy már el nem érhető. Ezt megállapítja róla még Steier is. (Haynau és Paskievics, II., 207. o.)

Kossuth Görgeyt a világsi fegyverletételért Viddinből egyenesen szörnyetegnek festi, „átkos embernek” mondja. (Hajnal, 58. o.) 1850. április 14-én Kiutahiából Czartoriszky hercegnek írt levelében pedig (Steier: Haynau és Paskievics, II., 325. o.) „irtózatos embernek” nevezi, „átkozott, áruló bandita moráljáról” beszél (a bolsevisták Tito elleni szitkai jutnak eszünkbe). „Ó, hogy ez az ember élni tud! – kiált fel undorral. – De éljen! Velence tizeinek legirtózatosabb hóhérja nem találhatna fel nagyobb kínt, mint egy ily életet.” Használhatunk-e ezek után Kossuthra enyhébb kifejezést, mint azt, hogy gonoszlelkű ember az, aki ilyenre képes?

S annyira beleélte magát e szitkok és a gyűlölet jogosságába, hogy végül el is hitte, hogy ő egyedül Görgey árulásának áldozata. „Jól vigyázzon – írja Mazzininék 1851. március 19-én –, mert ha árulás miatt nem sikerül a harc, arról nem tehet (mint ő, az ártatlan, persze nem tehetett), de elbukni saját hibájából, ez rettenetes dolog.” (Hajnal, 59. o.) Őrá persze ez nem vonatkozik. Ő nem saját hibájából bukott el, hanem Görgey hibájából.

Görgey megrágalmazásáról s Kossuth vele kapcsolatos gyűlöletéről még Steier is ezt kénytelen írni az idézett helyen: „Ennek az indulatos és átkozódó kifakadásnak semmilyen reális és pozitív alapja nincsen és Kossuth maga a legjobban tudta, hogy melyek voltak az 1849-es összeomlás okai, azonkívül tudta azt is, hogy megmenekülését annak a Görgeynek köszönheté, akire átkot szórt”.

„Nem-e közelfekvő, hogy Görgey, aki Kossuth szerint bajtársait elárulta, sokkal nagyobb érdemeket szerezhetett volna azzal, ha Kossuthot is elárulta volna? Volt reá alkalm, hatalma, eszközei. Sőt éppen ellenkezőleg Kossuth kezéből rábeszélő képességével kiragadta az öngyilkossági fegyvert, biztonságba kísérte a menekülőt, akit a haza érdekében való külföldi munkára buzdított. És ezt Kossuth azzal viszonzotta, hogy rá, mint árulóra, átkot mondott és

mint Czartiroszky előtt, ugyanúgy az egész világ előtt, mondhatni, szitkozódott... Viviszekció [élveboncolás] volt az a hajsza, mely Kossuth részéről Görgey katonai és polgári becsülete ellen megindult. Az igazságot azonban nem lehet szónoki indulatossággal és mellékvágányokra terelő taktikával eltemetni.”

De hát mit kell ezek után gondolnunk Kossuth jelleméről? S te, magyar nemzet, ezt az embert imádtad!

Tanulságos az a gyöngé logika s még inkább az a fogyatékos erkölcsi érzék, mellyel legtekintélyesebb történelmi könyvünk (Szilágyi, X., 412-413. o.) Görgey állítólagos árulása ügyét elintézi. Tudjuk, hogy Kossuth viddini levele dobta bele ezt a borzalmas vádat a magyar közvéleménybe, mely azonnal elhitte, örömmel kapta fel, gyűrűzte, visszahangozta s rövidesen létrejött a fél századon át kiirthatatlan szilárd, „hazafias” meggyőződés, hogy a nemzet sírásója az „aljas” Görgey, hogy ő az oka mindennek, ő tett tönkre mindent.

Kétségtelen, hogy ez a fordulat Kossuth egyik legsikerültebb mesterműve volt, lélektanilag bámulatos jól volt kiszámítva. Hiszen akkor, mikor az egész nemzet össze volt törve a kétségbeesítő jelen, az addig bálványozott vezetőiben való keserves csalódás és lesújtó kiábrándulás miatt, mikor attól kellett félni, hogy belátja tévedését, megátkozza őket és a szerzett tanulságok hatása alatt más, a Széchenyitől ajánlott politikai irányzat híve lesz, Kossuth szempontjából egyszerre minden baj gyökeresen rögtön ható orvosságnak bizonyult.

Eszerint 48-ban jól volt megtervezve és végrehajtva minden, a nemzet csodákat művelt, de a nemzet egy elfajult fia, ez a sátán, a gonosz áruló tett tönkre mindent. Verje meg hát a magyarok istene!

„Első, épp oly határozott, mint éles védekezése után Görgey nyugodtan és válasz nélkül túrta a rá nehezülő súlyos vádat és mint ő maga mondta e munka szerzője (Beksics Gusztáv) előtt, ezáltal is hazájának akart szolgálatot tenni.” (Szilágyi, X., 413. o.) „Ily csapást és a reá következő szörnyű megpróbáltatást nem viselhetette volna el a nemzet azon tudat nélkül, hogy nem az ő erőin múlt a haza megmentése, hanem áruló kéz gátolta meg fegyverei diadalát. Maga a passzivitás politikája sem sikerülhetett később oly fényesen, ha a nemzet elveszti önbizalmát, önbizalma pedig elvész vala, ha e sötét időben Kossuth vádja át nem hárítja Görgeyre a felelősséget a végzetes katasztrófáért.”

„Vajon Kossuth tényleg hitt-e Görgey árulásában, vagy igaz, amit a vádolt és testvére, Görgey István állítottak, hogy bűnbakot állítva a közvélemény haragjának súlyát Görgey Artúrra akarta fordítani: e kérdés fölött a vita egészen meddő és fölösleges.”

„Egy egészen bizonyos és ez az, hogy Kossuth vádja nélkül a nemzet az őt sújtó csapást sokkal nehezebben viselte volna el, mint viselte tényleg.”

Mindezekre a józan ész és az egészséges erkölcsi érzék nevében a következőket feleljük:

Ma már vitán felül áll, hogy a szabadságharc nem Görgey árulása miatt bukott el. Ma már bizonyos, hogy Görgey egy cseppet se volt az ügynek nagyobb árulója, mint Kossuth, Dembinszky, Szemere, vagy bármely más jelentős szereplő, s Görgey „aljasabb” és jellemtelenebb se volt Kossuthnál, sőt éppen önála jellemileg többet ért, bár Kossuthnál jellemileg többet érni még egyáltalán nem számít dicséretnek, mellyel – mint látni fogjuk – Görgeyt se éppen lehet illetni.

Görgey a rágalomhadjárat és az általános nemzeti megvetés közepette hamarosan azt a pózt öltötte magára, hogy tűr és hallgat azon a címen, mert még megvetett hazaáruló is hajlandó lenni, csak nemzetének használjon vele. Márpedig használt, mert így megmentette a nemzet önbizalmát, így lehetővé tette számára annak elhívését, hogy nem a nemzet hibázott, mikor demagógokra hallgatott; amikor bele hagyta magát rántani egy okos emberek (Széchenyi, Deák, Eötvös, Batthyány stb.) szemében előre kudarcra ítélt küzdelembe; amikor nem államférfiak és jellemek voltak vezérlő csillagai, hanem csak szónokok, színészek, agitátorok és hibái hízelgői, és amikor ő maga is csak szóval hazafiaskodott, de nem tettekkel és önfeláldozással.



Görgey részéről ez a póz és ez az érvelés lélektanilag majdnem olyan ügyes és hatásos fogás volt a maga számára, mint Kossuthól számára az ő megrágalmazása. Végeredményben ő is tisztára mosta magát vele, sőt árulóból a türelem hőse és a hazájáért mindenét, még a becsületét is feláldozó vértanú lett általa. Görgey ebben erkölcsileg se annyira elítélhető, mint Kossuth, mert ő kényszerhelyzetében mást, okosabbat nem is cselekedhetett. Ő a célját nem más igazságtalan megrágalmazásával érte el, mint Kossuth, őt tehát célja elérésére nem használt bűnös eszközt, mint az, hanem hallgatásával csak azt tűrte el, hogy nemzetét félrevezessék. Még ebben is mentsége, hogy a Kossuthtól tönkretett nemzetet már úgyse segíthetett.

Görgey érvelésén tehát nem csodálkozunk, de annál inkább Beksicsén s vele a magyarság legtekintélyesebb történelmi művének érvelésén, mely ezt az okoskodást elfogadja, sőt tovább fejleszti. Ez az érvelés ugyanis teljesen azonos Hitlerével vagy Sztálinéval: a német nép, illetve a kommunista párt uralma az egyetlen cél, mindennek ezt kell szolgálnia s az eszköz, mely ennek előmozdítására alkalmas, erkölcsös eszköz, ami arra káros, erkölcstelen eszköz.

Félrevezetni, becsapni is szabad, sőt kötelesség a nemzetet, feltéve, hogy ezzel használunk neki. Csak az a hazugság vagy rágalom tilos tehát, mely a nép, nemzet vagy párt uralmára, jövőjére káros. Amelyik uralmát előmozdítja, megengedett, sőt kötelező. „Meddő és fölösleges” azt kutatni, hogy Görgey áruló volt-e és az ő árulása volt-e az oka a szabadságharc elbukásának, illetve mivel ma már eldöntött dolog, hogy Görgey nem volt áruló s nem az ő meg nem történt árulása okozta nemzeti szerencsétlenségünket, „meddő és fölösleges” dolog azt kutatni is, hogy Kossuth ennek a történelmi igazságnak az ellenkezőjét tudatosan, tehát rosszhiszemű gonoszlelkűséggel állította-e vagy pedig csak tévedésből, tehát jóhiszeműen. A lényeg az, hogy ennek a tévedésnek vagy rágalmazásnak igen nagy nemzeti jó: a nemzet önbizalmának visszaszerzése, a nemzeti önérzet, sőt büszkeség újra való feleledése lett a következménye. Világos tehát, hogy akár tévedésen alapult, akár tudatos rágalom volt, Kossuthnak nemcsak joga, hanem kötelessége is volt így cselekednie. Hiszen végeredményben ezzel mentette meg a nemzet jövőjét.

Nem az a fontos tehát, hogy 49-ben elárulták-e a nemzetet, hanem az a fontos, hogy azt a kitalálást, azt a fikciót, hogy igen, a nemzettel elhitetni tudjuk. Nemcsak szabad, hanem meg is kell egy embert rágalmazni, ha ezzel milliók, egy egész nemzet jövőjét tudjuk biztosítani. Igazság, erkölcs, becsület nem számít tehát, hanem csak nemzeti érdek van s az a hazugság vagy rágalom, mely ennek a nemzeti ügynek hasznára van, nem elítélendő, hanem egyenesen kötelező. Örölnünk kell neki, hogy elkövelték, mikor már látjuk a nemzeti hasznát. Most, mikor már tudjuk, hogy Görgey megrágalmazása használt a nemzetnek, mellékes, hogy Kossuth részéről rágalom volt-e vagy csak tévedés. Most már csak annak kell örölnünk, hogy így is, úgy is hasznos volt: felemelte, újra önérzettel ajándékozta meg a nemzetet.

Hogy mindez a kereszténység tanaival, az igazságszeretettel s a becsületérzéssel ellenkezik, az ezeket a történetírókat és hazafiakat (aki – mellesleg szólva – a jezsuitákat felháborodva ítélik el azért, mert ellenségeik rájuk fogták, hogy „a cél szentesíti az eszközt” erkölcstelen elvét hirdették) nem izgatja, mert hiszen ők 48-asok, azaz ők a kereszténységgel – ha nem is nyíltan, hanem a dolog lényegét és érdemét illetően – már rég szakítottak.

Az nem jut eszükbe, hogy a kereszténység tanaival szembeszegülni nemcsak Isten elleni bűn, hanem a haza elleni is, mégpedig még akkor is, ha a hazát se keresztény szempontból nézzük. Az ilyen „hazafias” okoskodás a hazára is rendkívül káros. Nemcsak az egyén szakad el ugyanis a becsületes emberek társaságától, ha a hazugság és szélhámosság útjára téved, hanem a nemzet is. Nemcsak az egyének számára a halál útja ez, hanem végeredményben a nemzetek számára is.

El se lehet tehát képzelni nagyobb nemzetgyalázást, mint az effajta érvelés, s alig lehet egy nemzet ellen nagyobb büntetést elkövetni, mint beléje ilyen hazug és a valótlanúságot ennyire megcsúfoló eszközökkel önteni bizalmat s – urambocsá! – önérzetet. Milyen önérzet az, ami nem a valóságon, hanem a hazugságon, sőt a más becsülete kárára kitalált rágalmon alapul?



Mivel a tudománynak és így a történetírásnak is az a célja, hogy az igazságot kikutassa, a rágalmakat leleplezze, a tévedéseket helyreigazítsa, s ezt előbb-utóbb mindig el is éri, mi lesz abból a nemzetből, melyet fiai rágalmakkal szolgáltak s ezekre alapították „hazafias” önérzetét? Mi lesz abból a nemzetből és fiaiból, melynek történelméről ki lehet mutatni, hogy hazugságon és rágalmakon épül föl és nemzeti önérzetének alapját is olyan rágalmak és kitalálások teszik, melyeket egyes méltatlan fiai eszeltek ki „lángoló” honszerelmükben, vagy ha nem kóholták is, legalább eltűrték azért, hogy nemzetük önérzetesebb és büszkébb lehessen?

De nem következik-e ebből egyúttal az is, hogy az ilyen nemzet önérzete talmi, büszkesége alaptalan, hamis és hogy azért kellett a valósággal ellenkező, költött dolgokkal, sőt mások becsületét tönkretévő rágalmakkal alapozni meg, mert a valóság sivár s éppen nem önérzetnevelő? De viszont lehet-e ennél a feltevésnél nagyobb nemzetgyalázást elkövetni? (Azok vigasztalására, akik nemzetünket önzetlenül szeretik, figyelmeztetek arra, hogy más nemzet se különb, mint mi; azoknak is épp úgy vannak szégyenfoltjaik, mint nekünk. Nem csak mi vagyunk bűnösök, hanem Ádám fiai átlagban azok. Ha az egyének, az emberek átlag tele vannak emberi gyarlóságokkal, sőt bűnökkel, akkor nem lehet meglepő, hogy az emberi közösségek, a nemzetek se lehetnek mások. Csak a XIX. század nemzet- és a XX. század fajimádata csinált a nemzetekből, illetve a népekből istenséget, melynek hibája s bűne nem lehet.)

Ha 48-ról az igazságnak megfelelően azt kell megállapítanunk, hogy nem válik a magyar nemzet dicsőségére; hogy a nemzet hibáiból keletkezett, nem pedig erényeiből; hogy a magyar nép meggondolatlanságát, szégyelleni valóan nagy befolyásolhatóságát, felszínességét és szalmalángját, az igazi, komoly kereszténységtől való távolállását, gyöngye erkölcsi érzékét, végül kényelmességét s önzetlensége hiányát bizonyítja, akkor a történetíróknak, a nemzet vezetőinek és ifjúsága nevelőinek nem az a feladatuk, hogy ezt hazugságokkal, sőt egyesek megrágalmazásával a nemzet előtt elleplezzék, hanem az igazság és a nemzet iránt egyedül az a kötelességük, hogy ezt előtte leplezetlenül feltárják, hogy megismerhesse hibáit és okulhasson belőlük a jövőre nézve, vagyis hogy a történelem a nemzet számára valóban az élet mestere lehessen.

Az ugyanis, hogy a nemzet történelmének időnként árnyoldalai is vannak, nem megbecsulendő; elismerése nem ellenkezik a helyes nemzeti önérzettel, hiszen emberi dolog s embernek lenni nem szégyen. Melyik az a nemzet, melynek történelme csupa fénysugárból áll s árnyoldalai nincsenek?

Sőt egyenesen nem káros-e egy nemzetre, ha fiai csak erényeiről tudnak, hibáiról nem? Lehet-e így hibákat kijavítani, sőt nem lesznek-e így még az erények is torzakká, azaz hibákká, elbizakodottsággá, egy hamis, képzelt világban éléssé s ez nem épp olyan baj-e, mint a kishitűség, az önbizalomhiány, amely ellen küzdeni akarunk?

Igaz, hátrányai is vannak az ilyen hibaelismerésnek, mert lehangoltságot, kiábrándulást okoznak és kishitűséget kelthetnek, de ez még nem jogosíthat fel bennünket az igazsággal való szembeszegülésre, a hazugságra. Először, mert hazudni nem szabad és semmiképpen se szabad és még jó célból se szabad. Másodszor, mert e jelen esetben a hazugságnak még a célja se jó, mert sokkal több a hátránya, mint a haszna. Mikor ugyanis elismerjük és megállapítjuk egy nemzet esetleg elkövetett hibáját, nem gyógyíthatatlan betegségét állapítjuk meg. Egy nemzetnek nemcsak múltja, hanem jövője is van s fiainak elsősorban ezért kell élniük, mert a jövő bizonyára fontosabb, mint a múlt. A múlt hibái azonban – de csak akkor, ha tudomásul vesszük, leleplezzük és megtagadjuk őket – nagy tanulságul szolgálhatnak a jövőre. A betegnek rosszul esik ugyan, ha az orvos megmondja neki, hogy beteg, s még inkább, ha az orvos azt kénytelen neki mondani, hogy nagybeteg, de – kivált mikor nem gyógyíthatatlan betegségről van szó – mégiscsak jobb, ha megtudja az igazat. Másképp ugyanis a kezelésnek nem veti alá magát, s így meg se gyógyulhat.

Egy nemzet hibáit fiai előtt eltitkolni semmiképpen se jó. Nem lenne ez jó még akkor se, ha nem kellene miatta még hazudni is és ártatlan embereket megrágalmazni. Ez a titkolózás

különösen nem volt helyes 48 után, mikor nemzeti katasztrófánk akár úgyis az volt, hogy a nemzet elbizakodott volt, túlértékelte erejét, mert hamis prófétái hízelegtek neki. A nemzet éppen e hízelgés, önértetének legyezgetése miatt hallgatott rájuk, míg a hibáira figyelmeztető Széchenyinek, aki nyíltan megmondta neki, hogy egy nyílt szakításra még nem elég erős, macskazenét adott.

Már most micsoda kétségbeejtően elhibázott orvosi kezelés egy ilyen beteget, mikor végre kénytelen volt kiábrándulni s belátni, hogy hízelgői félrevezették, úgy intézni el, hogy újra hazudunk neki s elhittetjük vele, hogy nem azért bukott el, mert ő hibázott, hanem egyedül egy gonosz áruló okozott mindent. A nemzet tehát csak haladjon továbbra is a megkezdett úton és lelkiismeret-vizsgálás, önkritika, bűnei felismerése és megbánása helyett gyűlölje az árulót. Így járnai el hasznos volt Kossuthra és társaira, mert ők megmaradhattak továbbra is a már kivívott, de alaptalannak bizonyult nemzeti-hősi piedesztálon [erkölcsi magaslaton], de nem magára a nemzetre.

Pedig azt, hogy hibázott, a nemzet elé tárnai nem is lett volna olyan lehangoló és önértegyilkoló, mint gondolnánk. Először is azért, mert nekünk úgyis mindig az volt a nemzeti hibánk, hogy mindig túlságosan is nagy volt az önértetünk. Nekünk tehát nem növelnünk kell a nemzeti önértetünket, hanem csökkentenünk, józanabbá tennünk, önkritikával ellenőriznünk. Másodszor, mert az olyan hiba, melyet valaki elismert, belátott, kiküszöbölésre kiszemelt, már megszűnt szégyen lenni, mert már a kijózanodás jele és a jobb jövő csiráját hordja magában. Harmadszor, mert végzetes tévedés azt gondolni, hogy a közösség, a nemzet nem lehet bűnös, hanem csak az egyén.

A közösségek épp úgy követhetnek s követnek is el hibákat, mint az egyének. Ezek megállapítása és elismerése tehát épp úgy természetes, épp úgy nem megalázó, sőt éppen ellenkezőleg, tisztító hatású, mint ha az egyén jut hibái tudatára és határozza el kiküszöbölésüket. Tévedni nemcsak az egyénre nézve „emberi (tehát természetes) dolog”, hanem a közösségekre nézve is, hiszen azok is emberekből állnak, s ahogyan a gránithegynek nem lehet más a tulajdonsága, mint egy olyan kis gránitdarabnak, melyet a kezemben tartok, épp úgy egy húszmillió embernek se lehet más természete, mint egy-egy hozzá tartozó embernek. A tömegek, éppen ellenkezőleg, szükségképpen még alantasabbak, mint egyes emelkedettebb és műveltebb egyedeik, mert hiszen a tömeg mindig az átlagot, tehát a közönségességet képviseli.

Hibái, bűnei elismerésével, elítélésével és megbélyegzésével a magyar nemzetet vagy népet se gyalázzuk meg, mert hiszen az ő hibái is (éppen azért, mert emberi mivoltából következnek) emberi, tehát lényegében véve minden néppel közös, minden nép körében megtalálható hibák. Se jó, se rossz közösségek nincsenek, hanem csak jó vagy rossz egyedek vannak. Köztudomású, hogy minden nép történelmének vannak fényes és sötét pontjai s a virágzás után minden nép történelmében hanyatlás következik. Ha nem követhetne el hibákat mint közösség is, akkor ez nem volna lehetséges. A közösség is lehet jobb vagy rosszabb egy másik közösségnél, ugyanaz a közösség is az idők változásával csökkenhet vagy emelkedhet erkölcsi értékben, de tömegekről s így átlagról lévén szó, a különbségek köztük sose lehetnek olyan nagyok, mint az egyedek közt.

Minden nép történetében voltak és vannak olyan események, melyek miatt „mea culpát” [én vétkeket] kell mondaniuk, ha józanok és nem igazságtalanok s ha a nemzeti hiúság nem vezeti őket félre. Miért kell hát épp csak a magyar nemzettel mindenáron elhittetnünk, hogy ő sose vétkezett, neki sose volt bűne, ő sose volt ostoba, s miért kell még „hazafias” hazugságokra és rágalomokra is vetemednünk s még ezeket is igazolnunk, csak hogy kimutathassuk neki, hogy például 48-ban nem ő hibázta el a dolgot, nem ő hagyta magát félrevezetni demagógoktól; hogy őt nem azért érte szerencsétlenség, mert meggondolatlan volt és mert hiányzott belőle az önfeláldozás és a hősiesség szelleme, hanem minden bajt egy ember okozott, egy aljas áruló?

Kossuth azért találta ki az árulás meséjét, mert ezzel ő hazaárulóból, melynek újabban már kezdték tartani, újra a nemzet atyja és történelmének legragyogóbb csillaga, sőt most

már bujdosóvá válván, már vértanúja is lett. Neki tehát érdemes volt rágalmazni; ő nyert vele. A nemzet pedig azért hitte el olyan könnyen a rosszhiszemű mesét, mert így nem kellett elismernie, hogy hibázott. Sokkal szívesebben tekintjük ugyanis magunkat áldozatnak, a más bűne ártatlan áldozatának, mint elítélendő bűnösnek.

A magyar nemzet az akkori túlzott nacionalista felfogásnak megfelelően önmagát imádata, önmagát istenítette s ezért nem tudta elképzelni, hogy neki, mint nemzetnek, hibái is lehessenek. Hamis prófétáinak hízelgésai már egészen hozzászoktatták ahhoz a meggyőződéshez, hogy számunkra a rossz csak Bécsből jöhet. Természetesen Görgey árulását is bécsi pénz fizette meg.

Pedig hát egy kis józan ésszel, egy csepp önkritikával, egy kis keresztény szellemmel micsoda századokra kiható, nagy haszna lehetett volna ennek az 1849-es nemzeti önbírálatnak! Mennyire megkönnyítette volna akkor hibáinak felismerését és kiküszöbölését a keserű kiábrándulás! Hogy megnemesíthetett volna bennünket, ha elismertük volna, hogy a nagy csapást megérdemeltük! Ha nem tulajdonítottuk volna tőlünk idegen tényezőnek, ha nem raktuk volna terhét egy ember vállára, akivel megtagadtuk a közösséget!

Milyen hasznos lett volna, ha megtanultuk volna belőle, hogy ha az Egyháztól mutatott úttal ellenkező irányban keressük boldogulásunkat, mindig pórul járunk! Mi azonban azt hittük, hogy csak azért jártunk pórul, mert Görgey elárult bennünket.

A magunk nagy kárán beláthattuk volna, hogy nem az a jó hazafi és nem az az alkalmas nemzeti vezér, aki hízeleg nekünk s nemzeti erényeinket az égig magasztalja, de hibáinkról hallgat, az ellenséget lebecsüli és minden rosszat ráfog, hanem aki hideg, tárgyilagos, a hibáinkra is rámutat és az ellenségben is észreveszi a jót.

Milyen jó lett volna, ha a magunk bajából megértettük volna, hogy cselekedeteinket az eszünknek kell irányítania, nem pedig az érzelmeinknek! Hogy nem lehet szabadságharcot megnyerni. Hogy nem igaz, hogy minden magyar szükségképpen hős és minden nem magyar, különösen pedig minden osztrák szükségképpen tehetetlen és gyáva. Hogy Európa sose indít háborút egyedül csak a mi szép szemünkért. Hogy nem teszi ezt meg a kedvünkért még Európának az a része se, amely egyébként elvarátunk, mert valakivel rokonszenvezni és valakiért áldozatot is vállalni, erőfeszítéseket tenni, pénzt áldozni két egészen különböző dolog.

Mi mindezt ezeréves történetünk folyamán sose tudtuk és – sajnos – 1849-ben se tanultuk meg, pedig minden bajunknak mindig az volt az oka, hogy ezt mind nem tudtuk. Hamis prófétáink még Világos után is „hazafiasan” gondoskodtak arról, hogy még mindig ne tudjuk meg. A nemzet pedig szíves örömmel hagyta magát félrevezetni és naiv készséggel hitte el az üdvös önismeretet megakadályozó mesét. Méltán csodálkozunk rajta, hogy a nemzet legtekintélyesebb történelmi műve még Világos után félszáz év múlva is nem elítéli és sajnálattal regisztrálja mindezt, hanem a hazaszeretet netovábbját látja benne.

Szegény magyar haza! Hogy okulj, ha neked mindig csak hízelgő tanítóid elleplezik szemed elől azt, aminek az élet mesterének kellene lenni számodra!

Mivel ma már általánosan tudott és elfogadott igazság, hogy Kossuthnak viddini levelében tett és a nemzettől akkor vakon elhitt azon állítása, hogy a szabadságharc sikertelenségének Görgey árulása volt az oka, nem igaz, felvetődik az a kérdés, vajon Kossuth maga elhitte-e azt, amit állított, vagy maga is jól tudta, hogy nem igaz, azaz tudatosan rágalmazta-e meg Görgeyt vagy csak tévedés áldozatává lett?

Nem éppen hízelgő Kossuthra, hogy ezt a kérdést még a Szilágyi-történelem is nyíltan felteszi. Ilyen kérdést olyan nagy nemzeti hőssel szemben, mint amilyenek Kossuthot a nemzeti közvélemény tartja, még feltenni is sértő. Aki ugyanis mást rosszhiszeműen megrágalmaz, hitvány, becstelen ember, s bizonyára furcsa dolog azt kérdezni, hogy a nemzet legnagyobb hőse nem ilyen ember volt-e.

A Szilágyi-történelem tehát ilyen kellemetlen dolgokat semmiképpen se kérdezne, ha nem volna rákényszerítve. A történelmi igazság azonban nemcsak rákényszerít bennünket er-

re a kérdésre, hanem még Beksics Gusztávnak is csak olyan feleletet enged meg, mely burkoltan bár, de még azt is elismeri, hogy bizony tudatosan mondta ezt Kossuth, azaz ő valóban elkövette az ezeréves magyar történelem legbecstelenebb rágalmát a magyar szabadságharc legnagyobb hadvezére ellen, kinek úgyszólván minden sikerét köszönhetette.

Képtelenség feltenni, hogy Kossuth ebben csak tévedett. Ki ismerte ugyanis a tényleges helyzetet, ha még ő se? Ki tudhatta, hogy valóban történt-e árulás, ha nem ő?

Mikor Kossuth Görgeynek átadta a hatalmat, már mindennek vége volt. Hiszen előbb megvárta a temesvári csata kimenetelét s csak után szánta rá magát a lépésre. Aki Kossuthot ismeri, egyébként is jól tudja, hogy ő olyan hatalmat, mely még megvan, mely még jelent valamit, semmiképpen sem adott ki a kezéből.

Hogy lehetett volna az akkor már egyesült orosz-osztrák sereg elleni győzelemről szó Görgey 20-30.000-nyi seregével, mikor Haynau egymaga szétverte már az egész, két-háromszor akkora honvédsereget? Föl lehet-e hát itt még mindig vetni azt a kérdést, hogy Kossuth tényleg el is hitte azt, hogy Görgey becstelen árulásból tette le a fegyvert, vagy pedig ő őt ezzel csak megrágalmazta? Mindenki tudja, hogy a világosi fegyverletétel szükségszerűség volt már, nem pedig árulás. Hogy lehet, hogy ezt csak Kossuth nem tudta?

A Szilágyi-történelem se meri ennek az ellenkezőjét állítani, s ezért a válasz elől, noha a kérdést ő is felteszi, kitér. Azt mondja, a válasz mellékes, mert annyi tény, hogy Kossuth Görgey e megvádolásával nemzetének használt. Pedig hát dehogyan mellékes.

Kossuth történelmi alak. A történelem pedig azért van, hogy az igazat megállapítsa és a szereplők jellemét megfesse. Azért van, hogy megállapítsa, ki volt tehetség, ki nem; ki volt igaz ember, s ki becstelen. Fontos dolog tehát tudni, milyen jellemű ember volt Kossuth Lajos, mert hiszen ennek megállapításától függ az is, lelkesedhetnek-e alkotásáért, illetve mivel alkotni nem alkotott semmit, lelkesedhetnek-e eszményeiért, céljaiért becsületos magyar emberek vagy nem.

Látjuk, hogy a kérdés taglalásába a magyar nemzet történelméről szóló legtekintélyesebb mű nem mer belebocsátkozni, illetve feleslegesnek és céltalannak mondja a dolgot. Ezzel aztán el is árulja, hogy a válasz Kossuthra nem kedvező; hogy Kossuth becsületét csak úgy menthetjük meg, ha ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk.

## **Kossuth önzése, hálátlansága, színésziessége**

Láttuk, hogy felháborodott Stuller (illetve Pálffy) azon, hogy Kossuth előkészíti a maga menekülését, de régi s őt mindig hűséggel szolgáló titkárának egy szót se szól róla. Hogy azazal mit se törődik, hogy élete megmentéséről ő is gondoskodhassék, sőt ezt szinte lehetetlené teszi számára. Mikor aztán Stuller végül másoktól megtud mindent s főnökétől pénzt kér menekülése lehetővé tételére, azt mondja neki, hogy neki sincs. De nemcsak Stullerrel bánt ilyen rideg szívtelenséggel Kossuth, hanem még puszpajtásával, az ő kedves Madarászával (Lászlóval) is.

Madarász József erre vonatkozólag emlékirataiban ezt írja (263. o.): „Fölháborodtam Kossuthnak, mint államférfiúnak, föl, mint magánembernek a viseletén. Miként viselte magát hazám iránt, hogy a hatalmat Görgeyre ruházta (Madarász ugyanis elhitte, hogy Görgey áruló), a nemzet iránt, mely szívén melengette, hallgasson el fölháborodott érzetemet. De azt, amit testvérem iránt viselte magát, föl nem foghatom, ha csak attól nem tartott, hogy kényszeríti hazája iránti kötelessége teljesítésére.” (Eszerint tehát Kossuthnál még Madarász is sokkal őszintébb és önzetlenebb hazafi lett volna?)

„Azt tudhattad – szólítja meg naplójában Madarász József keserűen Kossuthot –, hogy ha fáj kívüled az osztráknak valakire a foga, az Madarász László. Ha már nem volt egyéb hátra, mint menekülés, miért nem értesítetted efelől volt honvédelmi bizottmányi társadat?

Azt csak nem vélhetted, hogy földadjon, eláruljon? Miért kellett engem afelől is meggyőznöd, hogy ez emberbaráti kötelességedről is megfeledkezzél?” (Láttuk, hogy ugyanez a Madarász József milyen jó szívet és milyen „emberbaráti” szeretetet talált a „hiénalelkűnek” kikiáltott Haynaban!)

Szóllóssy Ferenc, aki azt mondja, hogy 1836 óta ismeri közelről Kossuthot, később pedig olyan bizalmasává vált, hogy menekülésekor is ő kezelte a pénzt (ennél nagyobb bizalmat Kossuth részéről el se lehet képzelni), azt írja már idézett emlékiratában („Kossuth és az emigráció török földön”), hogy Kossuth a magyar határon szerencsésen Törökországba jutva egymás után írta haza a leveleket híveihez Magyarországra, s mikor ő figyelmeztette, hogy ezt ne tegye, mert az illetőket ezzel otthon nagy bajba döntheti, azt felelte, hogy „mentől több hulland, annál utálatosabb leend az osztrák” (23. o.). Eszerint tehát Kossuth nem bánta volna leghívebb emberei halálát sem, ha ezáltal eléri, hogy a magyarok még az eddiginél is jobban meggyűlöljék az osztrákot. Pedig hát arról szó se lehet, hogy e kijelentés szájába adásával Szóllóssy Kossuthot csak megrágalmazta, mert hiszen megemlékezései Kossuth életében jelentek meg, Kossuth is olvasta őket s így nem merte volna állítani, ha igaz nem lett volna.

Mikor pedig az aradi vértanúk kivégzésének híre eljutott a törökországi 48-as menekültekhez, Szóllóssy azt írja, hogy az ő könnyei úgy hullottak, mint a zápor, Kossuth azonban egészen azt mondta: „Igen jól esett!” (Ezt természetesen nem úgy kell érteni, hogy Kossuthnak igen jól esett, azaz örült neki, hogy az aradi vértanúkat kivégezték, hanem azt, hogy jól, helyesen történt a dolog. Vagy azért, mert újabb nagy oka lett a magyarnak, hogy az osztrákot gyűlölje, s ez hazafias szempontból jó engedmény, vagy pedig, hogy helyesen történt, hogy pórul jártak azok a tábornokok, akik az „áruló” Görgeyre hallgattak s letették a fegyvert. Mindenképpen elképesztő szívtelenség.

„Ha séta közben – írja Szóllóssy (24. o.) – vagy egy koldusnak egy pár parát (török pénzegység) adni akartam, ellenezte, mondván: Még mi is az ő sorsára juthatunk.”

„Midőn a magyar táborba mennék – mondja Szóllóssy (23. o.) –, borzalommal látom, mint szedik fel honvédjeink a török katonák és mások által pipájukból kidobott sancos dohányt, mert még csak egy fillérök sem lévén, dohányt nem vásárolhattak.”

„Szállásomra érven Kossuthot ráveszem, hogy ha egyebet tenni csakugyan nem akar, legalább a közvitétek számára három mázsa dohányt vágasson – a legolcsóbból. A dohányt hevenyében megrendeltem s foglalót egy aranyat adtam.”

„Másod napon a dohány készen volt, de Kossuth már ekkor tettét megbánván, a dohányt kiváltani nem akarta. Szóából szó kerekedett és én minden pénzt egy fillérig átadván oda hagytam.”

Szóllóssy szerint tehát ez volt az oka az ő Kossuthal való végleges szakításának. A dohányt végül a katonák mégis megkapták, mert Szóllóssy azt mondta a kereskedőknek, hogy vigye Kossuthhoz és hagyja ott.

„Egy kis lakba bevonultam – írja Szóllóssy a válasz után – s keservesen folyt könnyem megcsalódásomon, késő felébredésemem s búsan zokogtam azon elpazarlott időt, melyet az Autosepha [érvekből kifogyó, tekintélyre hivatkozó] hitvallásával töltöttem.

„Ezután még másfél évig egy helyt léteztünk ugyan, de én többé vele sohasem beszéltem s neki még nem is köszöntem. Ő ugyan mindent elkövetett, hogy viszont hálójába keríthesen (minő sértő kifejezés egy nemzeti hősr!), de sípja előttem ismeretes lévén (de sokat befönt ez a síp, akik még hangjának csalárdságát nem ismerték!), célt többé nem ére.”

Érthető, hogy ezután Kossuth bosszúját kellett éreznie Szóllóssynek, sőt ő azt állítja, hogy Kossuth felbérelt emberekkel egyenesen a másvilágra akarta küldeni. Igaz, hogy Szóllóssy kalandos életű ember s ez szavainak hitelét némileg talán csökkenti, emiatt azonban még lehetett az az érző szívű ember, akinek írja magát, s ha minden állítását nem is vesszük szentírásnak, épp oly kevésbé tehetjük azt, hogy abból, amit állít, semmit se higgyünk el. Egyébként református ember volt és 14 nyelven beszélt. Írása után ítélve túlsá-



gosan is önérzetes ember volt, ami szintén nem a jellemtelenség jele. Ő maga azt mondja, hogy „szigorú igazsággal” adta elő mindazt, amit leírt.

Csakugyan, az igazságot akkor is megírja, ha az Kossuth javára szól. Egressy Gábor például azt írja naplójában, hogy nem Szöllőssy volt az, aki Kossuthal szakított, hanem Kossuth dobta ki őt, mégpedig azért, mert kártyán 300 aranyat nyert el tőle. Szöllőssy erre a legnagyobb fölényrel oktatja ki Egressyt, hogy ő nem szokott kártyázni. Kártyázni Kossuth szokott. Ő ez egyetlen esetben is csak Kossuth parancsára lépett be a játékba, csakugyan nyert is, de nem 300, hanem csak 150 aranyat, de ezt se Kossuthtól, mert Kossuth épp úgy nyert, mint ő. Kossuthot ő hagyta ott, mégpedig megvetéssel. Megismétli, hogy Kossuth utána nem egyszer próbálta visszacsalogatni magához.

Ismételten kiemeltém már, hogy aki Kossuth közelében élt s így alkalma volt megismerni, nem tudta tisztelni, sőt akaratlanul is bizonyos ellenszenv, sőt erkölcsi lenézés lett úrrá lelkében iránta s többé már nem tudott hinni benne. Kossuth mozgalma bukásának ez volt a fő oka, bár – mivel meggondolatlanul robbantották ki – e nélkül is bukásra lett volna kárhoztatva.

E lenézéssel párosult ellenszenv fő oka Kossuth színésziessége volt. A színészi képességben gyönyörködünk ugyan, de nem akkor, ha egy államférfiú, sőt egy nemzeti hős saját-sága. Maga az ország népe ebben is gyönyörködött, ezt is élvezte, de csak azért, mert csak messziről látta s ezért nem tudta, hogy színészi teljesítményt élvez. A sikert azért élvezte, mert valóságnak gondolta. A siker is, melyet Kossuth elért, színészi képességében rejlik, de a kudarc is, mely a kezdeti sikerek után következett.

Egy nemzeti hősben azért olyan megsemmisítően leverő tulajdonság a színésziesség, mert áltatást, becsapást jelent s így hazugság a lényege, noha egy államférfitől, egy nemzeti hőstől valóságot vár mindenki, nem pedig színészi produkciót. Ha egy államférfiúról, egy nemzeti hősről sül ki, hogy színész, kiábrándulást, sőt undort kelt.

A színész tettet; mást mutat, mint ami a belsejében van, s világos, hogy nem ok nélkül mutat mást. Ha a belsejében is az lakoznék, amit hasznos és előnyös mutatni, akkor nem volna szükség színészi képességekre s ezek érvényesítésére. Színésznek csak olyan közszereplőnek kell lennie, akinek titkolni valója van; aki kívül más, mint belül, aki nem azt mondja, amit érez; azaz, aki álnok. Az ilyen ember csak játssza a nemzeti hőst, mert valójában nem az. Világos, hogy mihelyt az emberek erről meggyőződnek, azonnal megszűnik minden varázsa, s mivel a tömegek lelkében magát az eszmét is ő testesíti meg, ő képviseli előttük, kiábrándulnak az eszméből is.

Kossuthnak elsősorban a benne lakó mérhetetlen emberi hiúság és érvényesülési vágy miatt volt szüksége a színészkedésre, mert ezt az önzetlenség látszatával kellett lepleznie. De vele is született már ez a képesség és hajlam. Ezért szertelen túlzásba vitte. Ő, aki maga volt a megtestesült önzés, minden szavában maga volt az igénytelenség. Mivel színészi képességének köszönte minden sikerét, s mert a színésziesség egyenesen a vérében volt, természetével járt, nem tudott róla leszokni akkor sem, mikor már mind többen észrevették a külső csillogással annyira ellenkező valót, s mikor már az, aminek kezdetben sikere volt, már éppen az ellenkező hatást, a nevetségességet és a megvetést váltotta ki. A tömegekből még ekkor se nagyon, mert azok naivak voltak s nem látták a kulisszák mögé, annál inkább munkatársai-ból, környezetéből, akiknek ismerniük kellett a valót.

Ez az oka, hogy éppen az a Nyáry lett Kossuth legfövényesebb kifigurázója s lett a legtúl-zobb kálvinista kurucból, akinek eleinte még Kossuth is mérsékeltnak látszott, békepartí, azaz a megalkuvás híve. Ugyanő a mozgalom elején még annyira Kossuth színésziesség szónoklata hatása alatt állt, hogy ellenzéki létére ő ugrik fel először s kiáltja el: Megadjuk!

Kossuth oly hatásosan tudta hangsúlyozni, hogy ő semmit se számít, hogy az ő élete nemcsak nem az első, hanem egyenesen semmi, mert minden a haza, hogy az emberek mind-ezt szentül el is hitték. Később azonban munkatársainak, akik mind közelebről megismerték, mindinkább az lett a meggyőződésük, hogy amit mond, csak azért mondja, hogy az emberek észre ne vegyék, hogy valójában minden csak egyedül ő, a haza pedig semmi.

Az olyan jó, melyben nem ő részesíti hazáját, sose kellett Kossuthnak. Ha megmentették volna a hazát, de Görgey mentette volna meg, ezt ő a legnagyobb szerencsétlenségnek tartotta volna. Ránézve szerencsétlenség volt, mert Görgeyt ellenségévé tette, de ő azt hitte, hogy a hazára is az.

„Úgy látszott – írja Szemere (Politische Charakterskizzen: Ludwig Kossuth, 40. o.) –, mintha a szabadságért harcolna, valójában pedig a dicsőséget kereste.” Sőt még ennél is messzebb ment: „Mindig volt annyi lelkiismeretlensége és szerénytelensége, hogy mások érdemeit magának tulajdonítsa.”

Jellemző például a következő eset. Mikor a Batthyány-kormány lemondott, vele együtt lemondott Kossuth is. Szemere azonban nem követte társai példáját, ő nem mondott le. Azzal okolta meg társaitól eltérő eljárását, hogy hátha az ő lemondásuk után nem is neveznek ki új minisztériumot? Ezért ő csak akkor mond majd le, ha utódát is kinevezték. Ha ez nem történik meg, lehetővé akarja tenni, hogy továbbra is miniszter maradjon.

A képviselőház tagjainak nagyon tetszett Szemere e megokolása s nagy tapsot kapott érte. Kossuth látva, hogy ez a népszerűség útja és egyúttal sajnálva is, hogy kieresztette kezéből a hatalmat (hiszen láttuk, hogy a kormányzóságáról is lemondott, mégis már hetek múlva újra visszavette), azonnal követte Szemerét (a többi miniszternek ez a következetlenség eszébe se jutott), de sokkal teátrálisabban csinálta, mint az a Szemere, akitől az eszmét átvette és akit utánzott, úgyhogy most is ő lett a nap hőse s őt utána még jobban megéltjezték, mint előbb Szemerét.

„Én pedig – mondta Szemere tetszést aratott bejelentése után – ki hivatalomat letettem (Szemere nem tette le), ide teszem ezt a széket –, s ezzel megfogott egy széket és a miniszteri asztal mellé helyezte – ráülök (s ráült, mire óriási tetszésvihar tört ki a képviselők soraiban) és szeretném látni azt az embert, aki tagadásba meri vinni, hogy én pénzügyminiszter vagyok.”

Csak arról feledkezett meg a jó ember, hogy csak néhány perccel előbb jelentette be, hogy lemondott. Hogy pedig az a pénzügyminiszter, aki most jelentette be, hogy lemondott, hogy jelentheti be rögtön utána, hogy ő csak azért is pénzügyminiszter marad, arra már Kossuth nem gondolt. De nem gondolt rá a közvélemény se, mert annak az állítólagos nagy hazafias önértetnek és bátorságnak, melyről itt Kossuth tanúságot tett, olyan nagy sikere lett, hogy nemcsak a házat ragadta magával, hanem csakhamar még az utcán is nagy csödület támadt az ott fáklyafény mellett összesereglett „hazafiak” körében. Kossuth erre felhasználta az alkalmat, s mint a nap hőse, kiment az erkélyre, hogy hősiességéért fogadja a nép köszönését és eljenzését.

A képviselők, akik jól tudták, hogy itt Szemeréé az érdem, nem pedig Kossuthé, szölköztek Szemerének, hogy legalább Kossuth társaságában ő is menjen ki az ünneplésre. Szemere azonban bosszúsan azt válaszolta nekik: Nem szeretem a komédiát! És maradt. Ez persze Kossuthot nem zavarta abban, hogy viszont ő szeresse ezt a komédiázást. Szemere megjegyzését bizonyára nem is hallotta nagy ünnepeltetési izgalmban. Annak pedig, hogy Szemere egyedül hagyta kimenni, bizonyára még örült is, hiszen sic itur ad astra [ez a nagyság útja]. Kossuthnak a hazafiságban nem lehetett vetélytársa. Ő „Isten második fia” volt s kissé sok lenne, ha Istennek még egy harmadik fia is lenne. De nem kellett-e annak a szabadságharcnak feltétlenül megbuknia, melynek egyedüli hőse csak ilyen ember volt, s akiről miniszter-társainak, sőt a képviselőknek is látniuk kellett, hogy csak ilyen? (Szemere: Ludwig Kossuth, 112-113. o.)

„Elég ravasz és ügyes volt ahhoz – írja szintén Szemere (41. o.) –, hogy nagyravágyását és igen gyakori dicsekvéseit az egyszerű, igénytelen ember ábrázata alá rejtse és ahhoz is értett, hogy színpadi fogásokhoz folyamodjék. Majd könnyeket ontott, majd úgy látszott, mintha el akarna ájulni, néha, mint beteg, megroggyanó lábakkal vezettette magát a szöszékre, ahol aztán újra egész erőteljesen mozgott s talán a viharos tetszésnyilvánításoktól erőre kapva biztos, gyors léptekkel sietett vissza helyére.”

Ezt a benyomást tette ifjúkori barátjára, majd minisztertársára, végül miniszterelnökére, Szemerére. De ugyanez volt róla a véleménye a nemzetgyűlés (melyben legtöbb színészi fogását eljátszotta) alelnökének, Pálffyknak is. Ő így fejezi ki magát (257. o.): „Ő (Kossuth) beteg tudott lenni jó egészségben s egészséges betegen, mint akkor, mikor midőn a szószerkben kimerülten s ájuláshoz közel hanyatlott le, s többen, ezek között az eszes és jószívű Teleki László is, a ház bánatos részvéte között karjaikban vitték ki a teremről s tették kocsijára; én pedig érdekelten, de nem híve egészen, ezen látvány által, azonnal utána mentem s szobájában vígan és erőteljesen le- s feljára találtam nagy lépésekben.”

Mészáros, a hadügyminisztere, a trónfosztáskor mondott beszédét így jellemzi (II., 178. o.): „Ez az alkalomhoz illően, díszruhában, halvány arccal, Cicero kívánsága szerint, ki „nem szereté az oly szónokot, ki merészséggel és határozottsággal vágván a tárgy érdemébe, mi remegést se mutat” – mondjuk Kossuth remegő hangon kezdé szónoklatát, aztán mind jobban és jobban erősödvé gondolatait kifejeleszté, végre lángoló szavakkal kimondá” stb.

Mint minden jó színész, Kossuth is igen sokat adott külsejére, szeretett elegánsan, különlegesen öltözni. „Ő gyermekien hiú, mint fiatal özvegy – írja Pálffy (267. o.) – vagy mint egy hajdani jurátus. Ő hiú egy lelapuló inggallérra, egy zeke lobogó ujjára, egy tollas kalapra, fényesre; de éppen ezen hiúság alól kirí a műveletlenség ízlésnélkülisége, az egykori divatos prókátor. E gyengésség nevésségessé teszi.”

Úgy látszik, a színészállamfőhöz hasonló tulajdonságai voltak kormányának is. „Midőn május másodikán a templomba (természetesen a debreceni reformátusba) mentünk eskütételre (a magyar nemzet tehát a Habsburgokkal való szakítás után rögtön oda jutott, hogy kormánya protestáns templomban tette le az esküt), öltönyeink bizzar különyszerűsége Szemerét s utána mindnyájunkat mosolygásra indított. A kormányzó honvédatillában s fehér tollas kalapban; Horváth püspöki papi ruhában, Szemere fekete atillában és zöld tollas kalapban; Batthyány cifra nemzetőrségi őrnagyi köntösben (itt a Batthyányon természetesen nem Lajos értendő, hanem Kázmér, a külügyminiszter); Duschek egy kikölcsonzott fekete bő atillában és régi dikaszteriális [esetlen] fekete kis kalpagban; én szinte (szintén) külön fekete kopott atillában és fekete tollas alacsony kalapban; végre velünk Záborszky, mint a minisztertanács tollvivője, nagy prémes kalpagban. – Szemere szétnézve: „Furcsa társaság!” – mondá.” (Vukovics emlékiratai, 486. o.)

De nemcsak a színészi ruha, hanem a színészi fogások se tudtak hatással lenni nyomósbab, érdemesebb emberekre, vagy ha igen, legfeljebb eleinte.

„Ha meg kell is vallanom – írja Szemere (Ludwig Kossuth, 43. o.) –, hogy Kossuth, mint szónok, nagy gyülekezetre állandóan nagy, néha rendkívüli hatást gyakorolt, azt is meg kell jegyezni, hogy az értelem ezt a varázst sohasem érezte. Az őt mindig helyesen ítélte meg és éppen ezért túlsúlyát mindig kedvetlenül tűrte. Én se éreztem soha szavainak varázsát s meg kell itt mondanom az egyszerű, egyedüli okát. Az élet komoly kérdéseivel nem szerettem a színjátszást, s nekem úgy tűnt fel, mintha ő állandóan valamely színpadi szerepet játszott volna el. Mindig egy tál vízhez hasonlítottam, melyet mások bizonyos távolságból tisztának gondolnak, míg én közelről és alaposabban megfigyelve mind láttam benne azokat a kis férgeket, melyeket tartalmazott.” (Nagyon szemléltető hasonlat.)

A sok színészi póz közepette, melyből egész élete állt, úgy megszokta már Kossuth az igazságtól való elvonatkoztatást, hogy részint dicsekvésből, részint a maga fontosságának vagy önzetlenségének bizonyítására olyan kijelentéseket is tett, melyek az igazsággal merő ellenkezésben álltak. A londoni Daily News 1849. december 6-i számában közölt nyilatkozatában például azt írja, hogy a szent koronát egy országos bizottság lepecsételte s egy miniszterre bízta, s úgy tesz, mintha a koronát az ő közreműködésével rejtették volna el biztos helyre. Szemere erre (Naplójában is és a „Ludwig Kossuthban” is) megjegyzi, hogy „az egész üres kitalálás” és hogy „mindebből egy szó sem igaz”.

Sem országos bizottság, sem lepecsételés (ha lepecsételték volna a korona ládáját, akkor a felesége nem próbálhatta volna naponta a fejére), sem minisztertanácsi határozat, sem egy miniszterre való hivatalos rábízás nem történt. Kossuthot a korona sorsa se érdekelte. Szemere teljesen a maga kezdeményezésére vitte magával, majd ásta el, s akkor, mikor a fenti nyilatkozatot tette, Kossuth nem is sejtette, hol van a korona elásva, sőt még azt se tudta, hogy el van-e ásva.

Ugyanebben az angol lapban Kossuth azzal is dicsekszik, hogy több mágnás az országgyűlésen az ő részére áldozatos fáradozásai jutalmául nemzeti ajándékot indítványozott, ő azonban ezt elhárította magától. Szemere megállapítja, hogy ebből sem igaz egy szó sem. Ilyen indítványt az országgyűlésen soha senki nem tett. (Ludwig Kossuth, 79. o.)

Azt is felhozta itt Kossuth, hogy a számára megállapított fizetést ő csak hosszas ellenkezés után volt hajlandó elfogadni. Szemere (jelzett műve legutóbb jelzett helyén) azt is megjegyzi, hogy ezt a nagy összeget a nemzetgyűlés egy titkos ülése csak hosszas tanácskozás után és „nagyon is kétes többséggel” fogadta el, s maga Kossuth volt az, aki kijelentette, hogy ennél kevesebbet (pedig ezen kívül még természetbeni lakást is kapott) nem fogad el.

A nagy fizetés követelésében megnyilvánuló önzését azzal leplezte, hogy neki kötelessége új állásában jótékony alapítványokat tenni, a tudományokat és a művészeteket támogatni, s ezért van szüksége nagyobb jövedelemre. Pedig ezzel is csak hiúságát és dinasztikus törekvéseit árulta el, mert demokráciában és köztársaságban az ilyesmi az állam dolga, nem pedig az államfőé. Amit ő akart, az csak azokhoz a régi uralkodókhöz és született nagyurakhoz illett, akiknek uralmát ő egész életében és oly hévvel törekedett megdönteni, s akikre szerinte a mai időkben már nincs szükség. Az ő elveiből az következett, hogy most már a nép uralkodik, alapítványokat is az tesz, s a tudományokat és a művészeteket is az támogatja.

Kossuth kénytelen volt színész lenni, mert olyan kirívó rossz tulajdonságai voltak, hogy ha nem leplezte volna őket, az még nagyobb hátránnyal lett volna rá, mint a színésziesség, melyet legalább csak azok vettek benne észre, akik közelebről ismerték.

Szemere írja (Ludwig Kossuth, 56. o.), hogy testőrsége volt, bár azzal az ürüggyel, hogy az életét védik. Pedig hát az életét senki se fenyegette.

A színházban Szemere figyelmeztetése ellenére a vörösbárony udvari páholyt használta családjával együtt. Budavára ostromakor külön írt Görgeynek, hogy a királyi palotát ne ágyúztassa, mert ő ott szándékozik majd lakni. Buda bevétele után a királyi palota kertjeit is rögtön lefoglalta a maga használatára.

„Miközben hadseregünk – írja Szemere (57. o.) – jobbról is, balról is élethalálharcot vívott az ellenséggel, a főváros legragyogóbb palotái között se talált magának megfelelő lakást, hanem terveket csináltatott a fejedelmi lakás szépítésére és bővítésére, ezen a címen a minisztériumtól 40.000 forintot utaltatott ki (a 200.000 forintos fizetés mellé). Ilyen előkészületek közepette lépett hivatalba a még szülési fájdalmakban vonagló magyar köztársaság ideiglenes demokrata elnöke!” (Ezért kellett tehát Görgeynek az ellenség üldözése helyett előbb Buda várát elfoglalnia, s így lehetővé tennie, hogy az osztrák összeszedhesse magát és az országot leverhesse.)

Magában véve jelentéktelen dolog – írja Szemere (57. o.) –, de jellemző, hogy Kossuth 1849 áprilisában, mikor a magyar fegyvereket ragyogó győzelmek kecsegtették, Gödöllőn több személy előtt öntetszelgő nevetés közepette beszélte el, hogy felesége mit álmodott, mikor 1848 decemberében Windischgrätz a főváros felé közeledett. A budai királyi vár – mondta – fényesen ki volt világítva, melléképületei pompásan kiépítve, a termék királyi ízléssel sokkal fényűzőbben berendezve, mint István nádor idejében volt és ő a családjával benne lakott.

De a viddini levélben nemcsak a felesége, hanem a maga részéről is elárulja, hogy eszébe jutott a saját királysága, bár színésziess, öntetszelgő természetének megfelelően úgy hozza a dolgot elő, mint önzetlensége bizonyítékát. Mikor azt írja le ebben a levélben, hogy hogyan kínálta fel Görgeynek a fő hatalmat (láttuk, hogy ezt csak akkor kínálta fel, mikor már nem

volt mit felkínálni), így fejezi ki magát: „Ám változtassa koronává a koszorút, mert nekem az sem kell, nem kellend és nem kellett soha, bár kelleni akaratomtól függött.” (Hajnal: A Kossuth-emigráció, 58. o.)

Itt még legtúlzóbbr hívei (Pulszkyék) is észrevették, hogy ez a megjegyzése árt Kossuth nimbuszának, mert nem annyira szerénységét bizonyítja, mint inkább nagyravágását árulja el, s bizony egész addig azok, akik Kossuth tisztelői voltak, nem is gondoltak arra, hogy Kossuthnak még az is eszébe jutott, hogy ő még magyar király is lehetne, sőt egyedül csak tőle függ, hogy az legyen. Ezért Kossuth jóakarói ezt a részt akkor ki is hagyták a viddini levél szövegéből.

Kossuth tehát annyira hiú volt és mellette annyira színész, hogy még legnagyobb hiúságából is önzetlenséget akart csinálni, de olyan ügyetlenül, hogy még azok is észrevették a kiálló lólábat s ezért még hamisítással is szükségesnek tartották eltüntetését, akik Kossuthot addig még sose bírálták, hanem csak ünnepelték és bámulták.

„Otthon – írja Szemere (58. o.) – egyáltalán nem volt titok, hogy Kossuth a lapokba maga írt vagy íratott önmagát dicsérő cikkeket. Buda elfoglalása után a magam szemével láttam egy ilyen, a saját kezéből származó kéziratot.”

Nemcsak megengedte, írja szintén Szemere (59. o.), hogy itt egy honvédszakasz, ott egy huszárezred az ő nevét viselje, hanem meg is kívánta. Tetszett neki, hogy a honvédek itt-ott „Kossuth katonáinak” nevezték. Tudvalevő, hogy még lapjának is „Kossuth Lapja” volt a neve, s ezt a nevet ő maga adta neki, nem más. Az is tetszett neki, hogy a nép a magyar bankjegyeket „Kossuth-bankóknak” hívta. Az már bizonyára kevésbé tetszhetett neki, hogy ezekhez a bankókhoz később oly sok könny és átok tapadt. Azt azonban bizonyára örömmel látta, hogy elértéktelenedése miatt nem őt, hanem az osztrákokat szidták.

Szemere azt írja, hogy az osztráknak nagyszerű fogása volt, hogy úgy állította be a dolgot, mintha ő nem a magyar nemzettel, hanem csak Kossuthal és párthíveivel állna harcban.

Nem nagyszerű fogás volt ez az osztrák részéről, feleljük, hanem a bizonyítékok tömegét hoztuk már fel arra, hogy tényleg ez volt a valóság. Láttuk, hogy a magyar nép mennyire nem lelkesedett Kossuth ügyéért, vagy ha valóban lelkesedett, ennél tovább sose ment: áldozatot már nem volt hajlandó hozni érte. Láttuk, Pálffy is mennyire hangsúlyozza, hogy a forradalmat egyedül Kossuth csinálta. Tehát nem a magyar nép.

Szemerének azonban abban feltétlenül igaza van, hogy Kossuthnak és mindenkinek, ki vele tartott, az volt az elsőrangú érdeke, hogy a küzdelmet ne Kossuth, hanem a nemzet küzdelmének tekintsék és ezért ennek megfelelő kifejezéseket használtak. Kossuth hiúságának azonban mégis annyira tetszett az ő személyének ez az előtérbe tolésa, hogy nemcsak nem vette észre, hogy ez a beállítás az ügyre káros, hanem örült neki, s mikor Szemere figyelmeztette hátrányos voltára, akkor se akarta belátni.

„Hogy ez a végzetes dicsőségvágy – folytatja Szemere (61. o.) – mennyire egybe volt olvadva Kossuth lelkével, bizonyítja az a körülmény, hogy ő a szabadság érdekében nem tudott semmit sem okosan csinálni, ezzel szemben abba, ami a maga nagyravágását illeti, sohase követett el egy hibát se.”

Lemondólevelében – mondja – egész világosan megírta Görgeynek, hogy azért adja át neki a hatalmat, mert már nincsen „semmi remény” a győzelemre, tehát mivel a most következő szerep már dicstelen s így akarja, hogy ezt már ne ő, hanem más játssza. Mikor azonban már biztos helyen, külföldön volt, akkor újra felveszi a kormányzói címet és rangot, mert ez most már megint hatalmat, befolyást és rangot jelentett részére. Mikor azonban címét visszavette – hallatlan jellemtelenség! –, első dolga volt megátkozni Görgeyt azért, mert vállalta azt a dicstelen szerepet, melyet ő nem volt hajlandó vállalni, s szemére hányta, miért nem mentette meg Magyarországot akkor is, mikor már lehetetlen volt, azaz miért nem tett csodát.

Azt írja Szemere (89. o.), hogy addig, míg a nemzet ügye rosszul állt (a fővárosnak Windischgrätztól való elfoglalását követő első hónapokban), Kossuth semmit se tett anélkül,



hogy a nemzetgyűlés felhatalmazását ki ne kérte volna hozzá. Nem akarta, hogy a felelősség az övé legyen. Nem akarta, hogy a kudarcok az ő nevéhez fűződjenek. Még a rendeletek alá se írta oda a nevét. A rendeleteken az volt: a Nemzeti Bizottmány.

Mihelyt azonban tavasszal győzni kezdtünk, a nemzetgyűlést mindjárt türheterlen göggel kezdte kezelni, önteltséggel lépett fel, az országgyűlést egyenesen fel akarta oszlatni, s meg is tette volna, ha Szemere a maga miniszterelnökségét nem köti ahhoz a feltételhez, hogy ez meg ne történjék.

Éles megfigyelésre vall Szemerének az a megjegyzése (98. o.), hogy Kossuth akkor, mikor magyar királyi miniszter volt, forradalmi miniszter volt, mikor azonban már formailag is forradalmi miniszter volt, akkor már a valóságban nem volt az. Mind a kettőnek hiúsága és nagyravágása volt az oka. Nem akart s nem tudott szolgálni. Királyi miniszter korában nem tudta és nem akarta a királyt szolgálni, hanem felhasználta az utcát és a forradalmi szellemet, hogy ő uralkodhassék a királyon. Mikor pedig a népet kellett volna szolgálnia, mert annak minisztere lett, a kezébe jutott hatalmat és népszerűséget arra használta fel, hogy a népen uralkodjék.

„Görgey is ravasz ember – írja Szemere (123. o.) –, aki a maga módjára szintén érti a színjátszás mesterségét.” (Látjuk tehát, hogy Görgeyről nemcsak Mészárosnak (aki két róka-ról beszél) volt ez a véleménye.) „Közte és Kossuth között csak az volt a különbség, hogy az utóbbi akkor, mikor hiúsága volt érintve, éleslátását teljesen elvesztette.” (Kossuth hiúsága tehát még az eszénél is nagyobb volt. Ő esztelenül hiú volt. Görgey azonban le tudta győzni hiúságát, mikor fontosabb érdekeiről volt szó.) „Röviden: Kossuth félénk, hiú, dicsőségre és uralomra vágyó volt. Csak két célja volt: a hazát megmenteni és megakadályozni, nehogy ne ő, hanem más valaki mentse meg.”

Ez is nagyszerű megfigyelés és nagyon igaz. Csak azt fűzöm még hozzá, hogy a haza megmentésére való törekvés is önzés volt Kossuth részéről. Ez is hiúság kérdése volt nála, mert hiszen a hazát ő vitte bajba, tehát elsősorban az ő érdeke volt, hogy megmentse, s az ő szégyene, ha nem sikerült.

Szemere írja (ezt nem legutóbb idézett kis művében, hanem Naplójában, I. kötet, 182-183. o.), hogy mikor őt Lukács Móric Párizsban meglátogatta, mondta neki, hogy „Kossuth-tal ő se szimpatizált soha annak sarlatánsága és komédiáskodásai miatt.” Két esetet mondott el neki erre vonatkozólag. Mindkettő még 48-at megelőző, ún. reformkori nemzeti küzdelmek idejében történt.

Kossuth – mondta – felkérte Eötvöst, Szalayt és többeket, köztük őt is, hogy írjanak imént megindult lapjába. Száz ezüstforintot fizet nekik egy cikkért. Lukács írt neki egyet, de elámult, mikor megjelenése után elolvasta, mert tele volt Kossuth olyan magasztalásaival, melyekből egy szó se származott tőle, sőt maga a cikk is olyan tárgyú volt, hogy csak a legnagyobb erőlködéssel lehetett abba Kossuth személyét belekeverni.

Kossuth tehát nem cikkeket, hanem őt magasztaló cikkeket értett és a száz ezüstforint ígéretével ezeket akarta kicsikarni érdemesebb közéleti férfiakból. Ha aztán ők nem értették meg, mit akar, vagy ha meg is értették, nem voltak hajlandók Kossuthot magasztalni, mert meggyőződésükkel ellenkezett, segített magán úgy, hogy maga szötte bele a cikkebe a maga óhajtott magasztalását, az ilyesmivel természetesen együtt járó önmegalázásért pedig az-zal állt bosszút az udvariatlan cikkíró, hogy nemhogy száz ezüstforintot, hanem egyáltalán semmit nem fizetett neki. Lukács ugyanis emiatt is panaszkodott Szemerének.

„Nem szóltam Kossuthnak semmit – mondta –, ő se nekem, az igaz, de nem is írtam a Hírlapba egy sort soha többé. Átláttam e vonásból az egész embert.”

Azt hiszem, ezek után már nem kell külön magyaráznom, miért nem tudták becsülni, sőt miért nézték le Kossuthot azok az érdemesebb emberek, akik eleinte eszméi szolgálatába szegődtek, munkatársaivá lettek s így alkalmuk volt az embert közelebről megismerni. Most már bizonyára mindenki érti, miért kellett Kossuthnak a Madarászok, Csernátornyak, Kállay

Ödönök, Mérei Mórok és Sikiesiek (azelőtt Krónek) köréből választania bizalmasait, akik nem éreztették vele e fogyatékoságait és akiktől megkapta azt a tömjénezést, melyet várt és amely nélkül nem tudott ellenni.

Úgy látszik, feleségét is azért szerette annyira, mert ő volt legnagyobb tömjénezője, sőt ő az ő „Lajosát” valóságos félistennek tartotta. Láttuk, hogy anyjának is valóságos istene volt a fia. De olvastam Ludwigtól, sőt Csányitól is Kossuthnak írt, egész az émelygésig hízelgő leveleket. Ezek azonban, mivel érdemesebb emberek voltak, később nemcsak abbahagyták a hízelgést, hanem egyenesen Kossuth ellenfeleivé váltak. Petőfi is hamarosan ellenségévé vált s természetesen Kossuth is hasonlóval fizetett neki. Bemnek azonban Petőfi is hízelgett, Szabó Imre és Molnár Ferdinánd pedig, mint vezérkari tisztjei, Görgeynek írtak az emberfeletti embernek járó hódolat hangján, bár baráti, sőt tegező viszonyban voltak vele. Úgy látszik, 48-ban senki se tudott ellenni hízelgők nélkül. Pedig ez igen rossz jel a szereplők jellemére.

A másik, Lukácstól Szemerének Kossuthról elbeszélte eset a következő. A 48 előtti időben volt Pesten egy ellenzéki bizottság, melynek Batthyány Lajos volt az elnöke, aki, mikor a fővárostól távol volt, hol az egyik, hol a másik tagot bízta meg helyettesítésével. Egyszer, mikor Lukács töltötte be ezt a tiszteket, éppen az ellenzéki vezéreknek a Védegyletben tartott beszédeinek külföldön való kinyomtatását intézték. Kossuth hosszú beszéde végéhez egy megbecstelenítő megjegyzést fűzött Augusz Tolna megyei hajdan ellenzéki, de újabban az udvar pártjára állt alispánra, de – álnokul – nem a maga, hanem „a kiadók nevében a jegyzetben még azt is hozzátette, hogy a közölt beszédek mindenegyes állításáért, mivel gyors jegyzetek után készültek, nem kezeskedhetnek a kiadók”. (Igazi becstelen eljárás.)

Lukács közölte Kossuthal, hogy az Auguszról közölt megjegyzés annyira sértő, hogy ő sem a maga, sem a távollévő tagok nevében, megkérdésük nélkül nem meri vállalni érte a felelősséget. A sértő megjegyzést csak abban az esetben volt hajlandó közölni, ha Kossuth vállalja a szerzőséget s nem hártja „a kiadókra”. Erre Kossuth sértő választ írt Lukácsnak és kétségbe vonta bátorságát. Ő maga azonban, a bátor, mintsem a maga nevét írja az alá, amit ő írt, inkább azt választotta, hogy a megjegyzést töröljék.

Lukács e sértésekért provokálni akarta Kossuthot, de „Teleki Laci azt minden erejéből hátráltatta”. „Utóbb mindezt elbeszélvén a visszatért Batthyány Lajosnak – fejezte be elbeszélését Lukács –, s hogy Teleki és Batthyány Kázmér mintegy hajlandók valának mindent aláírni, amit Kossuth kívánt, Batthyány Lajos nekem ezt felelte: „Kossuth az utolsó ember, akivel barát és intim tudnék lenni (Batthyány ezt jóval 48 előtt mondta, de azért Kossuthot mégis az ország nyakára hozta) és azt hiszem, ez az eset Telekire és Kázmérra nézve is, de ők nem mertek a népszerűséggel dacolni s míg szívükben utálják, külsőleg hódolnak neki”.”

Csakugyan így lehetett, mert láttuk, hogy az emigrációban már Teleki és Batthyány Kázmér is kimutatta, hogy mennyire jóllakott Kossuthal. Teleki ugyan nem oly nyíltan, mint Batthyány Kázmér, de láttuk, hogy legalább magánlevélben ő is.

Csak a közölte után tudjuk igazán méltányolni, milyen nagy színészi teljesítmény az, mikor Kossuth 1848. november 18-án ezt írja Görgeynek: „Mi ketten egymás közt nem affektáljuk a formákat, egyikünk sem vágyik a hatalomra, hanem mindegyikünk vágyik jót és jól tenni a hazának.”

Aztán december 2-án: „Mi ketten megmentjük hazánk szent ügyét és kikérjük jutalmul, hogy a megmentett hazában én paraszt, ön vegytanprofesszor lehessen, nemde?” „Szinte látom – teszi hozzá –, hogy tátandja el száját a gyáva nép.”

Ekkora affektálástól bizony el is kellett tátania a száját a 48-ban valóban gyáva, de azért mégis becsületes magyar népnek!

Hát még micsoda szenvelgés volt, mikor Kossuth a már előadott mesterkedések és hazudozások következményeképp sürgősen kimondatta a detronizációt (azért olyan sürgősen, nehogy az akkor diadalait arató és a népszerűségben már-már őt is túlhaladó Görgey még kiüthesse a nyeregből) s megteteti kormányzóválasztásra az indítványt! (Annyira nem a köz-

hangulatnak megfelelően történt mindez, hogy az indítvány megtevésére nem kap más embert, mint azt a Madarászt, aki annyira közgyűlöletnek örvendett, hogy még Kossuth közvetlen környezete is Kossuth füle hallatára szidta, tehát neki is tudomással kellett bírnia a képviselőknek róla alkotott véleményéről.) Mikor Madarász indítványára – természetesen egyhangú lelkesedéssel – megválasztják, így adta tudtul, hogy a választást elfogadja:

„Ma a vész percei elmúlnak (köztudomású, hogy ez a választás a honvédség diadalai, nem pedig vész közepette történt, s az is köztudomású, hogy éppen a mindig túlságosan derülátó Kossuth szentül meg volt győződve, hogy ezek a diadalok véglegesek, tehát „a vész” már végleg elmúlt), azt kérem, bocsássanak vissza pihenni a magános polgárok körébe.”

Tehát úgy beszélt, mintha az ország őt erőszakkal húzta volna ki a „magános polgárok” soraiból. Könyörgött tehát az ország népe képviselőinek, hogy legalább akkor, ha majd a vész elmúlt (mert miatta a haza érdekében most még szívesen lemond a magános polgárok édes nyugalmaról), eresszék vissza megint az igénytelenségbe, mely neki természetesen mindig legfőbb vágya volt.

„Addig, míg Önök – folytatta – vagy mást választanak, addig, míg elérkezik az idő s a kormányrendszert részleteiben is megállapítják, vagy végre addig, míg nyílt homlokkal nem mondhatom el, hogy a nemzet már tökéletesen biztosítva van, addig én, uraim, ha Önök úgy parancsolják, leszek kormányzó elnök.” (Zajos éljenzés.)

„De az örökkévaló Istenre – kezd el affektálásában még esküdni is – azon percnél tovább pillanatig sem. Nem egyéb, mint szerény és szegény magánpolgár.” (De hogy addig, míg ez a vágyva vágyott, számára boldog pillanat elkövetkezik, miért kellett Kossuthnak 200.000 forint fizetés és azonkívül még 40.000 forint a palota-átalakításra, hogy miért kellett neki piros bársony udvari páholy, azt bajosan tudta volna megmagyarázni.)

Hogy lehet összeegyeztetni Kossuth e szavaival, hogy ezt a most megszerzett kormányzói méltóságot és vele a hatalmat mégis éppen akkor adta át Görgeynek, mikor nem elmúlt, hanem legnagyobb lett a nemzet fölött „a vész”, s mihelyt ugyanez a vész – legalábbis Kossuth feje fölül – elmúlt s a külföldön biztos talajt érzett a lába alatt, ismét felvette Magyarország kormányzó elnökének díszes címét, sőt hatalmát is? (Hiszen újra tisztet nevezett ki és bankókat nyomtatott.) Hogy lehet, hogy ekkor nem tudott már újra „szerény és szegény magános polgár” lenni? A tettek mennyire merő ellentétei a szavaknak!

Vagy íme, a kossuthi szenvelgésnek egy nem szerényen idilli, hanem vészesen fenyegető formája: Görgeynek írja 1849. július 13-án: „Meg nem foghatom, hogy lehet ember, ki más képes bálványozni, másnak tud híve lenni, mint a hazának. Meg nem foghatom, miként lehet ember, aki személyhez köti magát s nem a hazához. Ha emberre akadnék, aki azt mondaná, hogy ő nekem hű s nem a hazának, árulónak tekinteném, s úgy bánnék vele. Aki azt mondja, hogy másnak, akárkinek híve, s nem a hazának, árulónak tekintendem.”

Nem csoda, hogy ezen a valósággal annyira ellenkező és éppen Kossuth szájába annyira nem illő műfelháborodáson még a Kossuth-imádó és őt mindenben mentő Steier is úgy felháborodik, hogy így tör ki miatta (Haynau és Paskievics, I., 184-185. o.): „Kossuth ezt valószínűleg extázisban írhatta, vagy pedig olyan színészkedő célzatossággal (tehát még Steier se képes a „színész” szót elkerülni, mikor Kossuthot méltatja), hogy nem látta vagy nem akarta látni e mondatokban eddig követett saját politikai taktikájának rajzát. Rabbulisztika [körmönfont okoskodás] mindenesetre az, hogy a személyi kérdés mellé kiegészítőnek a hazához való hűséget csúsztatta, mert éppen Kossuth az egész szabadságharcot a személye iránti kultusz szemszögéből vezette. Ám ha azt írja, hogy nem hiú és nem nagyravágyó, az még nem gyengíti tetteinek nagyravágyását s hiúságot mutató jellegét. (Nemcsak nem gyengíti, hanem kiemeli és undorítóvá teszi.) Éppen ebben az időben akart fővezér is lenni és korántsem óhajtott hivatala nehéz terheitől szabadulni, mint azt írja.” (Tehát még Steier is világosan kimondja, hogy Kossuth éppen az ellenkezőjét mondja annak, mint amit gondol és mint ami a valóság.)

Ugyancsak Steier állapítja meg – természetesen a 48-as vezetőkkel kapcsolatban – a következőket is (Haynau és Paskievics, II., 38. o.): „A nagy férfiak összes tulajdonságai nem egyenrangúan nagyok és imponálóak. Kicsinyesek ők is sok tekintetben.”

Nem így kellett volna megfogalmazni a mondatot, mert például a Habsburgok, akár I., akár II., akár III., akár IV., akár V. Ferdinánd, akár Miksa, akár I. Lipót, akár III. Károly, akár Mária Terézia, akár I. Ferenc, akár Ferenc József, akár IV. Károly irataiban vagy magánleveleiben nem fog találni sem Steier, sem senki más hasonló álnokságokat és affektálásokat. Remélem, hogy e megállapításomra nem felelné Steier azt, hogy ők nem is voltak nagy emberek, mert abból az következne, hogy nem a nagy jellemek a nagy emberek.

Annyi bizonyos, hogy a nagy ember nem lehet kicsinyes és affektáló, de álnok s hazug se. Helyesen abban kellett volna megadni a magyarázatot, hogy a nagy szónokok, hadvezérek vagy államférfiak, azaz a nagy tehetségek még nem szükségképpen nagy jellemek is, mert más dolog nagy tehetségnek, s más dolog nagy jellemnek lenni. Az azonban kétségtelen, hogy nagy ember csak az, aki mind tehetségben, mind jellemében nagy. Hogy melyik fontosabb, a tehetség-e vagy a jellem, az felfogás dolga. Még csak azt se mondhatjuk, hogy a tehetség azért fontosabb, mint a jellem, mert ritkább. Akik ugyanis nagy emberismerők, azok azt mondják, hogy a jellem még ritkább, mint a tehetség. Ha azonban a jellem hiánya még egyszerű hivatal viselésére is alkalmatlanná tesz, kétségtelen, hogy semmiképpen se pótolhatja a nagy tehetség, de különösen akkor nem, ha az ilyen egyén a nemzet élére kerül. A nagy tehetség jellem nélkül veszélyes. Még veszélyesebb, mint a nagy állás tehetség nélkül. Kossuth (és Görgey is) csak tehetségben voltak nagyok s ezért nem tekinthetők igazi nagy embereknek.

„Görgey nagy hadvezér volt – folytatja Steier –, Kossuth nagy szónok és később kiváló politikus, azonban mindkettő rendkívül hiú.” (Igaz, de Görgey közel se volt akkora hadvezér, mint amilyen nagy szónok volt Kossuth. De olyan nagy hadvezér volt, sőt talán még nagyobb is, mint amilyen nagy politikus volt Kossuth. Azzal azonban, hogy „mindkettő rendkívül hiú volt”, Steier azt ismeri el, hogy egyik se volt igazi nagy ember.)

„Amaz hideg póz alá, emez pedig szenvedélyes szavak alá rejtette hiúságát.” Steier még azt is hozzátézi, hogy 48 harmadik főszereplője, Szemere „is az (hiú) volt, akinek hiúságát még sérté szerepének alárendeltsége”. (Azt azonban nem tekinthetjük Szemere részéről hiúságnak, ha miniszterelnök létére nem akart Kossuth mellett írni lenni. Aki ugyanis azt követeli a maga számára, ami jár neki, az nem hiú még. Egyébként pedig Szemere még ezt is csak akkor követelte, mikor már Kossuth tekintélye lehanyatlott.)

A teljesen Kossuth-párti Steier még ezt is írja (Haynau és Paskievics, II., 32. o.): „Kossuthnak nagy tevékenységét csak egy tulajdonság torzította el: hatalomszeretete, melynek egyik kiegészítő része hiúsága volt.” E megállapításhoz csak azt tesszük hozzá, hogy ez tulajdonképpen annak megállapítása, hogy Kossuth önző volt. Hogy elsősorban önmagáért tevékenykedett, nem pedig a hazáért.

Természetes, hogy minél régebb idő óta tartott Kossuth közéleti szereplése, annál többen és annál kirívóbban vették észre ezeket a még Steiertől is megállapított tulajdonságait s így népszerűsége és varázsa is annál kisebb lett. De ez a varázs eleinte is már csak olyan külsőséges és üres volt, mint magának Kossuthnak a szólamai és pózai. Hiszen láttuk, hogy az ország minden 48-as lelkesedése ellenére is milyen mérsékelten és milyen nehézkesen hozta áldozatait a haza oltárára.

Nem hiába írja epésen Szemere, hogy Kossuth akkor, mikor például annyira sietett a detronizációval és a maga kormányzóvá választásával, a maga szempontjából akkor is igaza volt. Ha ugyanis pár hónapig várt volna, lekészt volna. Nemcsak azért, mert a győzelmek, melyek őt annyira derűlátókká tették, ekkor már vereségekre változtak, hanem azért is, mert ekkor már nem a szeretet és a ragaszkodás, hanem csak a már megszerzett hatalom volt uralma alapja.

Amint egymást érték a kudarcok, mind több és mind bátrabb hang emelkedett fel ellene. A képviselőház július 25-i viharos zárt ülésén már szenvedélyes támadások hangzottak el, s érdekes, hogy nem Görgey ellen, akit a harctéri kudarcok értek, hanem Kossuth ellen. A kudarcokat annak tulajdonították, hogy semmiképpen se akarta, hogy Görgey legyen a fővezér. Határozatot hoztak, hogy Görgey legyen a honvédség főparancsnoka.

„E határozat majdnem osztatlan helyesléssel találkozott – írja Steier –, és pedig nem minden közvetlen célzás nélkül Kossuthra és legközelebbi környezetére, sőt élénk közbekialtások kíséretében nevének száműzése is követeltetett.” (33. o.)

Ennyire eltűnt tehát már Kossuth hajdani varázsa és tüneményes népszerűsége. Ez csak az emigrációban, a bujdosó, a hazátlan, a szenvedő és Görgey „elárulta” Kossuth iránt lángolt fel újra, de természetesen egészen hamis alapon, mert hiszen Görgey nem árulta el sem őt, sem a hazát, Kossuth tehát nem miatta szenvedett. Egyébként nem is szenvedett, mert az emigrációban is úr, sőt kormányzó volt, titkára volt, kihallgatást kellett kérnie tőle annak, aki beszélni akart vele, öccsellencéjének szólította magát, nagy pénzek fölött rendelkezett és egész palotákat lakott.

Szedlák írja („Leleplezések a magyar szabadságharc és a magyar emigráció idejéből”), hogy mikor Amerikában Kossuthot az ottani magyarok élén ő először üdvözölte és „polgártársnak” szólította, Kossuth válaszbeszédét azzal kezdte, hogy tudtára adta, hogy nincs megelégedve megszólításával. „Magyarország kormányzója vagyok” – kezdte válaszát. Pedig hát dehogyan volt az. Még akkor se lett volna akkor már az, ha nem mondott volna le.

Említettük már, hogy Marx, a nemzetközi szociáldemokrácia és kommunizmus megalapítója, milyen rokonszenvvel szemlélte és mennyire a maga eszméi küzdelmének érezte a mi 48-as „hazafias” szabadságharcunkat. Mi is hangsúlyoztuk, hogy ez nem is csak magyar nemzeti küzdelem volt, hanem sokkal inkább a szabadelvűség és az állítólagos modern haladás harca a „maradiság” és a „reakció”, köztük elsősorban a „klerikális reakció” ellen.

Kossuth az ötvenes években, az emigrációban olvasta Marxnak egy legújabb művét, s mivel tudta, hogy Marx is mennyire lelkesedett a mi szabadságharcunkért, ezt pedig Kossuth mindig a maga személyéért való lelkesedéssel azonosította, üzent neki, hogy látogassa meg. Marx azonban, aki gazdag és gögös zsidónak született (bár akkor már Kossuth protestáns hitestvére volt) s nálánál nagyobb urat sose akart ismerni, megküldte neki a címét, hogy nagyon szívesen látja, ha találkozni akar vele. Erre aztán ki is tört az örök harag köztük, mert Kossuth, mint államfő, azt tartotta magáról, hogy ő legfeljebb hasonló nagyságokat, tehát szintén államfőket látogathat meg. Akik csak szellemi nagyságok voltak, mint Marx, azokat nem tartotta magával egyenrangúaknak. De egyébként is sértőnek tartotta magára Marx arcátlan viselkedését. Ezt Marx maga beszélte el Szemerének. (Szemere Naplója, II., 168. o.) Ebből egyúttal azt is megtudhatjuk, hogy az emigrációban Szemere is felkereste Marxot, tehát ő is barátokozott vele. Össze is illettek.

Eötvös Károly „gróf Károlyi Gábor feljegyzései”-ben azt olvasom, hogy a 90 éves Kossuthal lakó nővére, Ruttkayné, nagy titkolózva azt írta haza Kossuth egyes tisztelőinek – meg a Turinban „zarándokoló” magyarok előtt is elejtette a dolgot –, hogy az ősz kormányzó anyagi zavarokkal küzd, sőt egyenesen nyomor fenyegeti (pedig csak a laktérére évi 3000 aranykorona volt még ekkor is). Nem lehetne-e – kérdezte tőlük – valami ügyesen, nem megalázó módon, segíteni rajta, mert hiszen „kapálni, mint 89 éves öreg, nem mehet”. (Eötvös, i. m., II., 129. o.)

De újra meg újra „csitt”-et intve és lelkükre kötve, hogy az öregúrnak valahogyan meg ne mondják, hogy ő szolt ez ügyben s ne is célozzanak semmiképpen se rá, mert ha ő ezt megtudja, akkor kárba vészett minden, mert nincs az a hatalom a földön, mely őt akkor rá tudja bírni, hogy csak egy fillért is elfogadjon. „Szentséges szent férfibüszkesége ezt nem engedi.” (Eötvös Károly, II., 129. o.)

Ennek hatására Eötvös Károlyék (bizonyára nem véletlen, hogy éppen azok, akik a keresztény magyar lányt lesakteroló [legyilkoló] zsidók ügyét kedvezően intézték el) úgy oldot-



ták meg a dolgot, hogy indítványozták Kossuthnak, hogy adja ki emlékiratait és előre kifizeték neki a hatalmas írói tiszteletdíjat.

Kossuth állítólag sose tudta meg, hogy ez az egész tíz nagy kötetre terjedő mű egyedül csak az ő megsegítésére találtatott ki és jelent meg, azt pedig még kevésbé, hogy testvére, Ruttkayné, sőt bizalmas zsidó titkára, Helfi, a „közönséges Náci” is kérésleg szolt ez ügyben Kossuth magyar híveihez nem is egyszer. Hiszen ha ezt Kossuth megtudta volna, igen nagy baj lett volna belőle, mert a dolog ellenkezett szentséges szent elveivel s ő inkább éhen halt volna, mintsem híveitől csak egy fillért is elfogadott volna a maga számára.

Mi is udvariasan elhinnénk a dolgot, csak Thewrewk József röpiratát ne olvastuk volna Kossuth ifjúkoráról és anyjáról (aki egyúttal Ruttkayné anyja és jellemének kialakítója is volt), s ha nem tudnánk, hogy Breznayné is testvére volt Ruttkaynének. Aztán meg ha nem tudnánk, hogy Kossuth Wesselényinek is megtiltotta, hogy családjának pénzt gyűjtsön, viszont anyja meg egyenesen megkérte erre ugyanezt a Wesselényit.

Még csak egy esetet említek fel, ami mutatja, hogy a már 90 éves Kossuth is ugyanaz volt, aki a fiatal Kossuth volt.

Mikor Eötvös Károlyék késő öregségében nála jártak Turinban, az első találkozás alkalmával (Eötvös Károly legutóbb idézett műve, II., 198. o.) úgy jött a beszélgetés sora, hogy Kossuth Eötvös Károly szavaira „bizonyos kedvetlenséggel, lehajtott fejjel s rekedt hangon” azt a megjegyzést tette, hogy tudja, hogy őt a mai magyar nemzedék már nem fogadja el. „De én nem is tartom magam nagy embernek” – tette hozzá.

Aki Kossuthot csak egy cseppet ismerte, tudnia kellett, hogy ezt Kossuth csak azért mondta, mert igen is nagy embernek tartotta magát s ennek ellenkezőjét csak azért mondta, mert egy hosszú és szép bókot kívánt hallani arról, hogy éppen ellenkezőleg, az ezeréves magyar történelem még olyan nagy embert nem szült, mint ő, s emberért magyar még nem rajongott annyira, mint érte (ez utóbbi – sajnos – igaz is volt).

Hogy, hogy nem azonban, Eötvös Károly, noha „a Kossuth iránt való szentséges tisztelet” (Gróf Károlyi Gábor feljegyzései, II., 191. o.) egyébként csorbítatlanul élt benne, nem kapta be a horgot s – hallatlan sértés! – válasz nélkül hagyta Kossuth ezen megjegyzését. Ugyanakkor ezek a magyar „zarándokok” azt is észrevették, hogy Kossuth Deák nevét is csak azért vetette fel, mert elpusztíthatatlan hiúsága egyúttal azt is kívánta, hogy őt meg ócsárolják, vagy legalábbis kisebbsítsék előtte. Eötvös azonban egyelőre erre se volt hajlandó.

Mivel Eötvös Károly talán még Kossuthnál is nagyobb róka és még nála is hiúbb ember volt, lehetetlen, hogy ne tudta volna, mit vár tőle Kossuth. Ezért bizonyosra veszem, hogy Kossuth tömjénezésével csak azért várt, mert tudta, hogy az a lány, akinek keze nehezebben kapható meg, sokkal többre becsült és kapósabb, mint aki rögtön kimondja az igent. Ő tömjénezní akart Kossuthnak, de nem rögtön. Olyasmire akarta ő ugyanis ekkor rávenni Kossuthot, amire Kossuth nehezen volt kapható. Kiszült, hogy jól számított.

Kossuth a következő napok beszélgetései folyamán hallgatott egy ideig a tőle felvetett, de válasz nélkül hagyott kérdésről, hogy nagy ember-e ő vagy nem. Eötvös azonban újra meg újra kénytelen megemlíteni, hogy egész addig, míg ő erre a kérdésre választ nem adott, milyen „hidegen”, sőt milyen „ridegen” viseltetett vele és társaival. Végül Kossuth már nem tudta türtőztetni magát, a legelső alkalommal, mikor feltűnés nélkül tehetette, újra előhozta az Eötvösöktől ez ideig még meg nem válaszolt kérdést s újra ezt mondta: „Turinból nem kormányozzák Magyarországot. A mostani nemzedék nem fogad el élére engem!”

Eötvös érezte, hogy tovább már nem feszítheti a húrt, mert Kossuth idegei felmondják a szolgálatot s ő végleg kegyvesztett lesz. Rászánta hát magát végül a válaszra, mely annál becsebb lett Kossuth számára, minél nehezebben kapta meg:

„Kormányzó Úr! – mondta. – Az ország határát Ön, ha innen indul, Pragerhofnál éri el. Pragerhof öt-hat órai út Budapesthez vasúti gyorsvonaton. De Ön el nem ér Budapestre három napig se. Mert útja mentén körülserlegli Önt Magyarország hálás népe, hogy arcát lássa,

szavait hallja, ruhája szegélyét megcsókolja s igaz szívvel, áhítatos lélekkel adjon hálát az Istennek, hogy az kegyelmesen megengedte, hogy Önt élő szemeivel lássa és otthon lássa. S ha már otthon látja, halálos holtig való vezére gyanánt látja.”

„A kormányzó nem felelt – írja Eötvös. – Mély érzés vett rajta erőt.” Megkapta, amit várt, ki volt elégitve hiúsága. De mivel ekkor már későre járt az idő, elbúcsúzott vendégeitől, s bizonyára igen jóízűt aludt utána.

Hát még ha azt is tudta volna, hogy mindehhez én most még azt is hozzáteszem, hogy Eötvös Károly nem is túlzott, mert valóban így is lett volna, ha Kossuth akkor hazajött volna. De hiszen éppen az a nagy gyarlóság Kossuthban, hogy noha példátlan népszerűsége köztudomású volt, s ezt természetesen éppen ő tudta legjobban, mégis újra meg újra akarta hallani, mert nem tudott ellenni dicshimnuszok nélkül s ha nem hangzottak elég gyorsan maguktól, akkor álszerénységek közepette kiprovokálta őket.

A hiúság gyöngeségét még megbocsátanánk is neki, hiszen emberek vagyunk. Csak az fekszi meg a gyomrunkat, hogy ha azt akarta hallani, hogy ő milyen nagy ember, akkor miért mondta mindig ennek éppen az ellenkezőjét? Miért mondta azt, hogy „én nem vagyok nagy ember”? És ha mindenáron azt akarta hallani, hogy milyen legendásan nagy az ő befolyása a magyar lelkekre, akkor miért mondta azt, hogy a magyarok ma már nem őrá hallgatnak?

Egyben azonban nem volt igaza a Kossuthot dicsőítő Eötvösnek. Azért nem, mert ezek a Kossuth ruháját csókolgató magyarok minden módon kifejezték volna Kossuth iránti rajongásukat, csak azzal nem, hogy Istennek adtak volna hálát érte. A Kossuth-kultusznak hódoló magyarok nem szoktak imádkozni. Ez csak az ő frázisaikban van. Ha imádkoznak is, nem Kossuthal kapcsolatban. Mintha éreznék, hogy a Kossuth-féle hazaszeretetnek semmi köze sincs Istenhez, sőt mintha még azt is éreznék, hogy vele még bizonyos ellentétben is van. Kossuth rajongói nem Istentől várják hazájuk boldogulását, hanem – mint a kommunisták is – a maguk erejéből. (El is veszítették aztán a maguk erejéből.)

Hogy ez mennyire igaz, éppen ebből az Eötvös–Kossuth beszélgetésből is megállapíthatjuk. Eötvös kijelentette itt „a kormányzónak”, hogy ő „nyílt és titkos klerikálisokkal egy pártkörben nem lesz”.

Kossuth erre megkérdezte tőle: „Mi az Ön nézete? A pápaság ereje és hatalma növekedőben vagy csökkenőben van-e, mióta megszűnt világi állami szervezete és hatalma?”

Eötvös azt felelte, hogy növekedőben van, mégpedig a legnagyobb fokban. (Látszik, hogy okos ember volt ez az Eötvös. Ez a megjegyzésünk természetesen nem jelenti azt, hogy ez nemcsak Eötvös Károly korában, a XIX. század végén, hanem jelenleg, a XX. század végén is így van.)

Eötvös talán még akkor se tévedett, mikor azt mondta, hogy a pápaság ezen „túlzottan” nagy hatalma olyan gyűlöletet kelt majd fel az emberekben, hogy „Olaszországnak lesz majd egy napja, amelynek folyamán napkeltétől napnyugtáig kétszáz pap és szerzetes lesz legyilkolva”. Mert ez azóta, ha nem is Olasz-, hanem Spanyolországban körülbelül meg is történt, lassú és lelki gyilkosság alakjában pedig nálunk is megtörtént nem a papok és szerzetesek százaival, hanem ezreivel és a hívő katolikus magyarok százezeirevel.

Eötvös Károly se úgy mondta e jövendölését, mintha megbotránkozna vagy felháborodna azon, hogy ez a tömeges papgyilkosság meg fog majd történni, hanem mint logikai szükségességet, hogy ne mondjam: a megérdemelt büntetést említette meg. (A papságnak tehát – látjuk – nemcsak az bűne, ha világi hatalma van, hanem az is gyűlöletet kelt a Kossuth vagy Eötvös Károly-féle emberekben, ha lelki hatalommal bír, ha az emberek szeretik őket és hallgatnak rájuk.)

Eötvös Károly látogatótársa Kossuthnál, a másik függetlenségi, 48-as képviselő, a katolikus gróf Károlyi Gábor, egészen sátáni módon, egyenesen ezt a megjegyzést fűzi az Eötvös Károly megjövendölte tömeges papgyilkossághoz: „Én ugyan láttam már ilyenforma napot Olaszországban s magam is részt vettem a munkában (!), amikor Garibaldi megsértése miatt

Genuában egy zárdát elpusztítottunk (így!), a lakóit agyonvertük vagy a pokolba kergettük. (Kossuth, Eötvös Károly és gróf Károlyi Gábor természetesen a mennyországba mentek, mikor meghaltak, nem a pokolba.)

De maga Kossuth se gondolkozhatott velük túlságosan ellenkezőleg, mert Eötvös Károly (gróf Károly Gábor feljegyzései, II., 206. o.) Kossuthtól azzal az üzenettel érkezett haza magyar hazájába, hogy a haza apja is elfogadta az elvet, hogy a 48-as párt célja nemcsak a magyar nemzeti függetlenség kivívása, hanem a „szabadelvű haladás” szolgálata is. Ezen a szabadelvű haladáson pedig akkor még inkább a papgyűlöletet értették, mint ma.

Ezek az emberek akkor még nem látták, hogy az a „szabadelvű haladás”, amely mellé ők – Kossuth helyeslésével – a „hazafias” magyar politika szekerét kötötték, ötven év múlva már nemcsak a papok és a szerzetesek, hanem az ő kálvinista magyar földbirtokosaik, sőt kulákjaik feneketlen gyűlöletét, anyagi tönkretetését, lakásukból való kitelepítését, sőt internálótáborokban való agyonkínzását is jelenti, s hogy ekkor már nekik egyetlen reményük már csak „a nyílt és titkos klerikálisok” pártja lesz nemcsak itthon Magyarországon, hanem Olasz-, Spanyol- és Franciaországban is (Adenauer, Franco, Salazar, Bideault, De Gaulle, Pella, Fanfani stb.). De hogy is láthatták volna ők már akkor is mindezt, mikor gróf Károlyi Gábor maga vallja be, hogy az idősebb Dumas beszélgetés közben egyszer azt mondta neki: „Kedves Károlyi, az Ön tudatlansága csakugyan szeretetreméltó!” (Eötvös Károly: gróf Károlyi Gábor feljegyzései, I., 195. o.)

Mi lett volna Eötvös Károly kálvinista és Károlyi Gábor katolikus rokonaiból, ha az a papság, melyet gróf Károlyi Gábor személyesen gyilkolt, azóta nem erősödött volna meg minden országban, s ha nem sikerült volna neki, hogy az ő és Kossuth ellenkező erőfeszítéseinek gátat vessen?

Azoknak a kommunistáknak a sajtója és rádiója, mely Eötvösök és Károlyiék osztályát mindenéből kiforgatta és féktelen gyűlöletében agyongyötrte, ma ugyanazon érvek alapján és ugyanazon kifejezésekkel szidalmazza ma már szinte egyetlen ellenfelét, a „klerikális reakciót”, amellyel ötven vagy száz éve Kossuth és elbarátai. Ez a kommunista propaganda a külföld kommunistáit épp úgy „haladó szellemű hazafiaknak” nevezi, mint ahogyan ők magukat annak tartották és nevezték. Nem is véletlen ez, hiszen láttuk, hogy már Kossuth és Szemere is Marxszal barátkoztak.

Kossuth tehát jóízűen aludt el, mikor végre Eötvös Károly szájából is meghallotta, amit úgyis tudott, hogy a magyar nép őt valósággal imádja. De a hiúság olyan szörnyeteg, melyet minél jobban táplálunk, annál éhesebb lesz s ezért Kossuth hiúsága ezzel még nem volt kielégítve. Eötvös ugyanis eddig még csak azt erősítette meg, hogy a magyar nép rajong Kossuthért, de azt még nem, hogy Kossuth a valóságban és az ő véleménye szerint is nagy ember. Kossuth azonban ezt is hallani akarta.

A következő napon Eötvös Károly nagy hévvel azt fejtegette, hogy „a nagy nemzeteknél minden más igazság alatta áll a nemzeti és emberi igazságnak. Nálunk nem így van. Nálunk a király igazsága, az Egyház igazsága és a népek igazsága gyakran erősebb, mint az emberi igazság”. „A nemzet igazságának kellene magasan állani, oly magasan, mint a csillagos ég, melynek alatta fekszik minden. Még a király is, a pápa is és az üdvösség is.” (Vajon ezek után elhíhetjük, hogy ez a minden idegszálával kálvinista Eötvös Károly komolyan hitt az üdvösségben?)

„A magyar nemzetet csak akkor tűrik meg saját házában gazdának, ha tolakodó (!), telhetetlen (!) és erőszakos vendégeit, a koronát, az Egyházat, és a fajokat (bizonyára nemzeti-ségeinkre gondol, mert akkor még nem tette őket ellenségeiké a 48-as gög és rövidlátás) étellel-itallal jól tartja, habár neki magának koplalnia kell is.” (Eötvös Károly, i.m., II., 259-261. o.)

Eötvös Károlynak tehát az a család, mely 400 éven át adta a magyar nemzetnek koronás királyát, s mely integritását visszaszerezte, s egész addig, míg trónunkat bírta, területi integri-

tásunkat is megőrizte, sőt nemcsak a dinasztia, hanem még az a szent korona is, mely a magyar címer tartozéka s már ezeréves nálunk, sőt az Egyház is, mely népünket keresztényé tette, polgáriasította és amely Egyház szintén ezeréves már nálunk, s melyhez nemzetünknek ma is több mint kétharmada tartozik (de természetesen se Kossuth, se Eötvös Károly nem tartozott hozzá), szintén egyszerű, sőt nem is egyszerű, hanem egyenesen „telhetetlen, tolakodó, erőszakos” idegen e hazában s emellett mégis szentül meg van róla győződve, hogy mily nagy híve ő annak a vallási békének, melyet ez a „tolakodó” Egyház állandóan megzavar. (S mindezt Ferenc József uralkodása alatt szabadon ki lehetett nyomtatni.)

Mindezen borzalmas káromlásoknak nemcsak a katolikus, de a tudatlanságában egész „szeretetreméltó” gróf Károlyi Gábor, de Kossuth se mondott ellent, sőt mint láttuk már, vég-ső nyilatkozatában azonosította magát vele.

Azonban őt most ennél jobban érdekelte a maga egyéni hiúsága. Azt akarta hallani Eötvös szájából, hogy ő milyen nagy ember. Mivel pedig Eötvös Károly erről csak nem akaró-zott beszélni, újra csak ráterelte a szót. De nem úgy, mint egyenes jellemek tették volna, hogy: „Ugye, nagy ember vagyok én?” Sőt még így se: „Mondja, nagy embernek tart maga engem?” Hanem újra csak az ellenkezőjét jelentette ki annak, mint amit gondolt s megint ezt mondta: „Én nem tartom magam nagy embernek.”

A társaságnak, mikor Kossuthtól eljöttek, Eötvös Károly megjegyezte, hogy „tegnap is és ma is szóról szóra ezt mondta a kormányzó. Meglássátok, holnap is előhizza.”

A hiúságáról hírhedt Eötvös Károly de pompásan belelátott a hiúságáról hírhedt Kossuth lelkébe! Bekövetkezett, amit előző este megjövendölt. A kormányzó társalgás közben megint s most már harmadszor ismételte szóról szóra ezt a mondást: „Én nem tartom magam nagy embernek.” Erre aztán Eötvös Károly, akinek így már három napig volt ideje készülni „rögtönzendő” nyilatkozatára (Eötvös Károly ugyanis rögtönző tehetségére volt a leghiűbb!), erre végül „felállt székéről” s „lelkes hangon” hatalmas beszédben fejtette ki Kossuth nagyságát.

„Kormányzó Úr! Az Ön nevének nagysága, fénye, dicsősége s nemesítő hatása a magyar nemzet szívébe épp úgy be van vésve, mint Napóleoné a francia s Bismarcké a német nemzet szívébe.”

„Még az Egyháznak sincs olyan szentje, akit a nép úgy övezne körül rajongó szeretetével, mint ahogy az Ön alakját körülövezi.”

„De – Kormányzó Úr! – Ön még nagyobb, mint Napóleon vagy Bismarck, mert azok elsősorban azért voltak nagyok, mert hatalmasok voltak, Ön pedig, noha már 44 év óta nincs hatalma, még nagyobb ma, mint akkor volt, mikor még Magyarország tényleges kormányzója volt. (Az igazság éppen a megfordítottja ennek. Mert a hatalom egyenesen akadálya annak, hogy valakit szeressenek s Kossuth kicsinységének bizonyítéka az, hogy el kellett tűnnie, a messze idegenbe vonulnia, hogy szeretni lehessen. Ha itthon maradt volna, sose magasztosult volna így fel.)

„Jaj nekünk az ő generalitása miatt!” – írja az a Pálffy (283-284. o.), aki Kossuth Lajos-sal „négy hónapig, éjjel és nappal, csaknem szünet nélkül vele volt”. (269. o.)

„Menjen inkább zárdába, öltse magára a lelki megtörődés mezét, kössön ciliciumot [vezeklőövet] derekára, böjtöljön és élete fogytaig kérje Istentől bűneinek bocsánatát, de hagyjon nekünk békét, örökre!” Kossuth tehát azért lett olyan nagy, mert szót fogadott Pálffynak s elment, örökre. Pedig hangsúlyozzuk: Pálffy unitárius székely, aki az uralkodóházra épp úgy haragudott, mint Eötvös Károly, és akkor is épp úgy haragudott rá, mikor e sorokat leírta Kossuthról.

„Nagy Ön, Kormányzó Úr – folytatta Eötvös Károly –, azért is, mert átalakította, okos és emberséges alapra fektette 1848-ban társadalmunkat, megszervezte a jogegyenlőséget és alkotmányunkból kiirtotta az ember és ember között való közjogi különbséget.” „Örökre szóló nagy érdem ez – folytatta Eötvös Károly, de még azt is hozzátette, hogy –, de ezt néhány évvel később kivívta volna Széchenyi és Deák is. Ők kezdték s be is tudták volna fejezni.”

Mivel tehát ezt még Eötvös Károly is megállapította, nekünk csak azt kell hozzátennünk, hogy Kossuth csak elrontotta Széchenynek s Deáknak ezt a kezdeményét, mert ahelyett, hogy okosan, tehát mérséklettel és tapintattal folytatta volna azt, amit kivett az ő kezükből, ajtóstól rontott be, forradalommal, fergeteggel akarta volna megcsinálni (de ezt is egyéni hiúságból, mert tudta, hogy az embereknek – de csak a rövidlátóknak (de ki nem rövidlátó?) – így jobban imponált), s ezáltal még azt is elrontotta, amit a másik két alkotó már felépített.

Mert hiszen Kossuth fergetege, forradalma felsüléssel végződött, nem sikerült. Hogy a vívmány, a törvény előtti egyenlőség mégis maradandó kincsevővé vált a magyarnak, az igazán nem Kossuth érdeme, mert hiszen éppen azok csinálták, illetve hagyták meg, akik őt leverték és in effigie [jelképesen] felakasztották. S hogy az eszmét még a Kossuth kontárkodása miatti jogos reakció se tudta tönkretenni, sőt még hátráltatni se, éppen az mutatja legjobban, hogy maga az eszme mennyire érett volt már a kivitelre s mennyire meglett volna Kossuth Lajos nélkül is.

„De az Ön nagyságának, Kormányzó Úr – folytatja Eötvös Károly –, van olyan eleme, van olyan része, melyben nem kell osztoznia senkivel, melyet míg a világ áll s benne magyar él, nem tesz vitássá senki, s melyben Ön egyedül való. És ez az: Ön életcélta tudott teremteni a magyar nemzet számára, melyről se Széchenyi, se Deák álmodni se tudtak s amelyről még a költők ihlete is hallgatott. Ön a századok mohából kitisztította s napsugaras fénybe állította elénk a magyar függetlenség eszméjét s még ennél is több: szentséges szenvedéllé tudta tenni ezt az eszmét.”

Csodálatos, hogy Kossuth erre azt mondta, hogy „ezt a gondolatot még nem hallottam”. Néhány másodperc múlva pedig: „Nem is olvastam.” De még csodálatosabb (mert hiszen azt, amit eddig közöltünk, Kossuth csupán udvariasságból is mondhatta), hogy még maga Eötvös is diadallal állapítja meg ez elmeszüleményről, hogy Kossuth ezt nem is hallhatta, s nem is olvashatta, mert „mi sem” (ti. Eötvös Károly maga sem). Hogy Károlyi Gábor nem olvashatta még, azon nem csodálkozunk, hiszen ő maga mondja magáról, hogy „én nem szoktam olvasni mást, mint napilapot, s ezt is csak futólag”. (I., 194. o.) De hogy Kossuth s Eötvös Károly se hallotta vagy olvasta még, amit itt Eötvös Károly mondott, azon már valóban csodálkozom, mert én még – éppen ellenkezőleg – egész életemben szinte mást se olvastam és mást se hallottam, mint mindig csak az effajta üres szólamokat, s így Eötvös Károly megállapítása rám nézve a legelcsépeltbb közhely.

Az csakugyan Kossuth Lajos „érdeme”, hogy a magyar függetlenség eszméjét „szentséges szenvedéllé”, azaz észbontó mámorra, sőt egyedül üdvözítő vallássá, bálványá tette. De viszont ez nem érdem, hanem nagy bűn, mert a magyar függetlenség eszméjének tönkretetését, frázishalmazzá válását, szenvedéllé, bűnné változását jelenti.

Egyenesen el kell képednünk azonban azon az állításon, hogy a magyar nemzet és nép Kossuth előtt a függetlenség eszméjét nem is ismerte, hogy Széchenyi és Deák még csak nem is álmodott róla, sőt még a költők ihlete sem. De maga Eötvös is észreveszi baklövését és ki is igazítja azzal, hogy ez csak a 48 előtti 150 évre, a kuruc kor óta eltelt időre vonatkozik. De viszont ha csak erre az aránylag rövid időre vonatkozik, akkor már Kossuth nagysága semmiképpen se lehet olyan korszakalkotó, kivált ha meggondoljuk, hogy Martinovics „apát” „dicső” összeesküvése még ezt a rövid időt is megszakította.

Azt mondja Eötvös Károly, hogy a kuruc kor óta kétszer lett volna jó alkalom a magyar függetlensége visszaszerzésére: Mária Terézia trónra léptekor és Napóleon idejében. De aludt az eszme, nem kísérelte meg senki felélesztését, mert a magyarnak akkor nem volt Kossuth Lajosa.

„Bután ontotta vérét a magyar, hogy megmentse a trónt, nem az ő királya, nem az ő országa, hanem az osztrák szövetséges töredékállamok s népek javára. S koldus maradt és szolga akkora hősi elszántság után, amekkorának fele elég lett volna függetlenségének megalkotására.”



Hogy Eötvös Károly ezt (és az előbb idézett még elképesztőbb állításokat) leírhatta, s ráadásul még Ferenc József uralkodásának teljében írhatta le anélkül, hogy emiatt utólag bármilyen kellemetlensége lett volna, az fényesen bizonyítja, milyen tüneményesen nagy volt a mi sajtó- és szólásszabadságunk a Habsburgok „elnyomása” alatt. Mert vajon írhatott volna-e így Sztálin magyar uralma alatt Sztálin családjáról (pedig állítólag nálunk Sztálin nem is uralkodott, hanem csak Oroszországban, sőt még ott sem, mert ott is „a nép” uralkodott), vagy Hitler uralma alatt Hitler családjáról, Horthy alatt Horthy vagy Kossuth alatt Kossuth családjáról? Pedig hát Horthy alatt már szabad volt Magyarország, Kossuth alatt még inkább, Hitler pedig csak a szomszédos Ausztriában uralkodott, melytől mi akkor már rég függetlenek voltunk, Sztálin uralma kezdetén pedig e „felszabadulásunk” idejétől számítottuk az időt, s minden sajtótermékünk a „szabad” vagy „szabadság” nevét viselte.

Pedig mindehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy az, amit Eötvös Károly Ferenc József uralma alatt Ferenc József családjáról szabadon leírhatott, nem is volt igaz, hanem merő hazugságot s rágalmat tartalmazott. Először is láttuk már ugyanis annak idején, hogy közel se erőltettük mi meg magunkat annyira Mária Terézia trónja védelmében vagy Napóleon ellenében, mint nálunk a híre van, s még kevésbé, mint Eötvös Károly állítja. Láttuk már, hogy Mária Terézia hétéves háborújának 260 milliós költségeihez mi mindössze 2%-ot adtunk. A sok, már közölt adathoz itt csak Mészáros naplójának (I., 253. o.) azt a megjegyzését említem meg, hogy „Lombardia egymaga annyi adót fizetett, mint amennyit a tán tízszerte nagyobb Magyarhon.”

Másodszor számtalan bizonyítékot hoztam fel már arra, hogy mi a Habsburgok alatt nem voltunk „koldusok”, hanem birodalmunk leggazdagabb és legnagyobb jólétben élő része voltunk és maradtunk is mindvégig. Az „extra Hungariam non est vita” [Magyarországon kívül nincs élet...] a Habsburgok uralma alatt keletkezett mondás. Láttuk már, hogy a közvetlenül 48-at megelőző időben is mennyivel jobban el volt adósodva az osztrák, a cseh, a lombard vagy a galíciai földbirtok, mint a magyarországi.

Ami pedig „koldusságunk” mellett a szabadságunkat illeti, emlékeztetek a Debrecen környéki nemességnek Széchenyi naplójában megörökített dicsekvésére, hogy a világon senkinek, még az angol nemesnek sincs akkora szabadsága, mint a magyar nemesnek. Erre vonatkozólag is bőven szolgáltatnak adatokat a 48-as szereplők naplói is. Láttuk, hogy Földi János, mikor büntetésül 48-ért Csehországban töltötte várfogsága idejét, ott és akkor látott életében legelőször asszonyt fát vágni. Addig tehát ő életében nem látott még olyan asszonyt Magyarországon, aki kénytelen lett volna még ezt a munkát is maga elvégezni.

Csak 40 éve, hogy „felszabadultunk” a Habsburgok elnyomása alól s hol tartunk már azóta az asszonyok munkáját illetően?

Madarász József 1833-ban, 21 éves korában, elment utazni (gyalog) Csehországba. Ma ez az ország a föld egyik legfejlettebb és legjobb módú országa. De Madarász 1833-ban, mikor még ennek a Csehországnak mi állítólag szabadon kiszípolyozott gyarmata voltunk, a magyar állapotokhoz képest ilyen benyomásokat szerzett itt: „Brünnnek és Austerlicznek magas és hosszan tartó hegységein át, nyomorban tengődő lakosoknak nyomorult viskói között haladva, melyekben a lakosok állatocskáikkal együtt húzták meg magukat” stb. Tehát a csehek akkor még nemcsak nyomorult viskókban laktak, hanem még az állataik is „állatocskák” voltak a mi címeres ökreinkhez viszonyítva. Ugyancsak fényes cáfolat arra a mi állításunkra, hogy a Habsburgok minket szípolyoztak ki ezek kedvéért. Így fest a valóság Eötvös Károly azon állítását illetően, hogy a magyar „koldus maradt és szolgál”, természetesen Ausztria és Csehország szolgája.

Harmadszor mi címen gondolja Eötvös Károly, hogy ha az osztrák örökösödési háború idején vagy Napóleon korában az uralkodóház ellen fordultunk volna, akkor függetlenek lehettünk volna? Talán azon a címen, mert 48-ban ellene fordultunk s eredményül elnyomottakká lettünk? Vagy mert mikor másodszor lettünk Habsburgok nélkül „függetlenek” (Horthy alatt), fiainknak a messzi orosz mezőkre kellett menniük harcolni, de ekkor már valóban egyedül csak német érdekekért?

De bár nincs rá semmi jogcímünk, hogy ezt állíthassuk, de mégis tegyük föl, hogy az Eötvös Károly említette két alkalommal valóban meg tudtunk volna szabadulni a gyűlölt uralkodóháztól. Vajon ez valódi függetlenséget vagy akár csak a réginel jobbat jelentett volna-e részünkre? Hiszen nekünk a velünk keletről, délről és északról egyaránt határos, sőt egyenesen köztünk élő szlávság, fő patrónusával, a cárral, vagy a ma már cártalan 200 milliós orosz mamut-birodalommal szintén ellenségünk, mégpedig talán sokkal nagyobb és veszélyesebb ellenségünk, mint az osztrák. Hiszen már Pálffy megjegyzi:

„Históriai tény, miszerint a német faj nem bír abszorbeáló [felszívó, elnyelő] elemmel, de igen a román és a szláv. Mert midőn Magyar- és Erdélyországban találunk több megmagyarosodott német helységet, nemhogy magyar hegységet, de egyént sem, aki magyarból német lett volna. Midőn másfelől nagyon sok magyar ember, sőt helységek változtak tót- és románokká.” (258. o.) Aztán ne feledjük, hogy németjeink még 48-ban is velünk tartottak „a német” ellen. De a cár pártolta rájuk vagy románok velünk tartottak-e ugyanakkor?

Mi címen képzeljük el a Habsburgoktól való megszabadulásunkat függetlenségünkkel egyet jelentőnek, mikor 1918-as tőlük való megszabadulásunk egyet jelentett Csonkamagyarország megszületésével s nemcsak – a németet kivéve – minden nemzetiségünk, hanem még magyarságunk tekintélyes részének is idegen uralom alá jutásával?

Ellenben nem sokkal megokoltabb-e országunk integritását és nemzetiségek lakta területeink megmaradását éppen a Habsburgok hatalmának tulajdonítani, mikor Ferenc Ferdinándnak is Magyarország integritása miatt kellett meghalnia (a szerb irredenta elsősorban nem Ausztria krajnai szlovénjeit, hanem a mi Horvátországunkat és a Bácska és a Bánság rácait akarta felszabadítani); mikor a „függetlenné” vált Magyarországnak 48-ban is első dolga volt szükség esetén még Horvátország elszakadásába is beleegyezni, amit pedig a Habsburgoknak sose bocsátottunk volna meg, ha az ő beleegyezésükkel történt volna; mikor Napóleon (aki mellé Eötvös Károly szerint állnunk kellett volna a dinasztia helyett, csak akkor – sajnos – még nem volt Kossuthunk, aki a függetlenség „szentséges szenvedélyét” felébresztette volna bennünk s azért ennek hiányában nem álltunk mellé) el is szakította már tőlünk külön Horvátországot és a szláv Délvidéket, melyből Illíria néven tőlünk különálló, független államot alkotott s mely csak azért került hamarosan ismét vissza hozzánk, mert a végén mégis az uralkodóház győzött, nem pedig Napóleon. Világos tehát, hogy ha Napóleon győzött volna, Horvátországot és a tengerpartot már akkor elvesztettük volna. Nem véletlen tehát, hogy ez az „Illíria” Jugoszlávia néven 1918-ban ismét rögtön létrejött, mihelyt mi is „megszabadultunk” ettől a dinasztától és hogy ők is akkor szabadultak fel alólunk, mikor mi a Habsburgok uralma alól „felszabadultunk”.

Aztán meg nem szövetkezett-e, illetve nem szeretett volna-e szövetkezni és nem volt-e egyenesen kénytelen szövetkezni Rákóczi Ferenc is, ha egyáltalán győzni akart (s azért nem győzött, mert mégse sikerült szövetkeznie) szintén az orosz cárral és Hitler elődjével, a porosz királlyal, és ha ezek szövetségében sikerült volna neki győznie, vajon ingyen lett volna-e ez a segítség és a porosz szövetségben nem kaptunk volna-e sokkal derekasabban és alaposabban elnyomó németet, mint amilyent a lány Habsburgokban kaptunk? Oroszország szövetsége pedig, ha a harc eredménnyel járt volna, nem Trianonnak kétszáz évvel előbbi megvalósulását jelentette volna-e számunkra?

Vagy fel lehet-e józan ésszel tenni, hogy mikor a történelemben vagy a politikában nincs önzetlenség és semmi sincs ingyen, akkor éppen annak az Oroszországnak a segítségével lett volna nekünk mégis ingyen, melynek fajtestvérei és görögkeleti vallású hittestvérei akkor már tömegesen itt is voltak az országban? Bizony akkor a trianonihoz hasonló nemzeti katasztrófától csak a belső erő menthetett volna meg bennünket, de az oroszországgal vetekedő belső magyar erőről lehetett volna-e szó, s ha igen, lehetett volna-e erről szó a Rákóczi Ferenc korabeli mindössze másfél milliós, akkor még be nem telepített s az évtizedes kuruc-labanc háború és a pestistől kipusztított Magyarországon?

Nem hiába mondtuk hát annak idején, hogy ha Rákóczi talált volna szövetségeseket és segítségükkel győzött volna, csak az lett volna számunkra az igaz baj s csak az jelentette volna Magyarország függetlensége elvesztését!

Ingyen ontottuk-e hát vérünket (már amikor ontottuk), mikor a Habsburgokért ontottuk s ingyen adtuk-e az adónkat (már amikor adtuk), mikor a Habsburgok hadseregére adtuk, vagy pedig nem kaptuk-e meg érte a megfelelő ellenértéket, az ezeréves magyar határok visszaszerzését és sértetlen megtartását egész addig, míg csak Habsburg-fejen volt a magyar korona? Nem vesztek-e el ezek a határok rögtön, mihelyt a magyar korona lehullott a fejükről?

Kinek jutott eszébe felháborodni akkor, mikor már „függetlenek” voltunk, azért, mert Horthynak német parancsra nemegyszer kellett kiutaznia Hitler messze pokolban levő főhadiszállására? Ellenben „elnyomott” korunkban hogy megsértődtünk, mikor Lipót országgyűlés helyett Bécsbe hívta főurainkat tanácskozársra? Pedig hát Lipót kétségtelenül királyunk volt, de Hitler állítólag nem volt feljebbvalója Horthynak. Mikor voltunk hát függetlenebbek: I. Lipót „elnyomása” vagy Horthy „függetlensége” alatt?

Kell-e tehát sajnálnunk, hogy Rákóczi óta egész 48-ig nem volt Kossuthunk, aki a függetlenség „szentséges szenvedélyét” felébresztette volna bennünk, sőt ezzel szemben nem kell-e egyenesen azt mondanunk, hogy végzetes csapás lett volna ránk, ha már régebben is lett volna ilyen „Kossuth apánk”.

Igaz tehát, hogy Kossuth előtt nem volt nálunk „szentséges szenvedély” a hazaszeretet, annál kevésbé volt ilyen szenvedély a Habsburg-gyűlölet, mert akkor még a magyar nép tisztelte királyát és feljebbvalóit; akkor még csak az Istene volt neki a szentsége; akkor még nemcsak a földnek élt, hanem az égnek is s a hazából se csinált még bálványt (de üres szót vagy érvényesülési lehetőséget se).

Ellenben valóban Kossuth bűne az, hogy 48-ban a hazából csakugyan szentség, illetve bálvány lett, a hazaszeretet pedig nem az észen alapuló és az éstől kormányzott nemes érzelem, hanem gyűlölettől lobogó szenvedély, de mint ilyen is, csak affektált volt, vagy a legjobb esetben csupán merő külsőség, mint annak az embernek egész lényé, aki hirdette; maga a haza pedig hamis bálvány. Ezért aztán a hazaszeretet is egyedül csak szavakból állt, meg jó állásokért való tülekedésből. Emiatt volt benne 48-ban olyan kevés önzetlenség és önfeláldozás.

Ilyen hazaszeretetet még akkor se volna szabad kívánnunk, ha legalább valami eredményt mégis hozott volna. Hát akkor, mikor eredménye csak szégyen és kudarc volt? Kossuth „érdeme”, hogy összekevertette velünk a hazát a vallással s ezért mindkettőt üres, tartalmatlan szólammá fokozta le; hogy erőszakkal belevitt bennünket egy végeláthatatlan szenvedésekkel járó, mérhetetlen könnybe-verbe kerülő, halált és anyagi romlást hozó eszeten hetvenkedésbe, melynek vége aztán csakugyan hosszas szolgaság lett.

Kossuthnak azonban – természetesen – tetszett Eötvös Károly „fennen szárnyaló” fejtegetése. Ő természetesen nem vette észre szóvirágai üres voltát.

„A vajda (Eötvös Károly) elhallgatott – írja magáról – s égő és lelkesülő szemmel nézte a szent öreg (ez természetesen Kossuthot jelenti) arcát. Én nem tudom leírni, minő hatást tett e beszéd a Kormányzóra (így, nagybetűvel). Sokáig egy szót sem szólt. De szólani akart ismételve. A Kormányzó üde lelkére hihetetlen hatást kellett tennie e beszédnek. Egész bujdosása alatt sohasem találkozott magyar emberrel, akiken róla való gondolkodása ilyen magas szárnyalású lett volna.”

Kossuth tehát valósággal kikényszerített Eötvös Károlyból egy magasztaló beszédet. Eötvös nehezen hagyja magából kiprovokálni, hogy hatása – mivel nehezen kapta meg – annál nagyobb legyen. Végül aztán mindketten jól járnak, mindkettejük a dicsőség legnagyobb fokát aratják. Láthatjuk, mennyire rokon lélek volt a kettő: a nemzet „legnagyobb fia” és a tisztaeszleli sakterok [izraelita rítusú „hentesek”] jó pénzért való sikeres védője. De hát prókátor [ügyvéd] is volt mind a kettő, és mindkettő protestáns. Kossuth magáról szóló dicséreteket sző bele Lukács Móric cikkébe, mikor az magától erre még száz ezüst forint ígéretével

se hajlandó. Eötvös Károly pedig ilyen dicséreteket sző bele önmagáról abba az önéletrajzba, melyet ő maga írt Károlyi Gábor életéről. Vajon melyik prókátor volt a kettő közül hiúbb és önzőbb? Nehéz eldönteni.

„De a hatást én (Károlyi Gáspár képében Eötvös Károly) szemléltem is. Míg a vajda (Eötvös Károly) bement búcsúzni Ruttkaynéhez, a kormányzó megcsókolt (!) engem e szavakkal: Köszönöm, édes Gábor, hogy Eötvöst elhozta hozzám. (Pedig hát nem Eötvöst, a Józsefet hozta el hozzám, hanem csak a Károlyt, s milyen ég és föld különbség van a kettő között!) Tanultam tőle!”

„Csaknem ugyanezen szavakkal köszönte meg a jó Ruttkaynének is azt a néhány levelet, amelyet a vajdához intézett, kérve és biztatva őt, hogy jöjjön minél előbb Turinba.”

„Utánunk néhány nap múlva egy székelyudvarhelyi küldöttség tisztelte meg látogatásával a Kormányzót és a Kormányzó e küldöttség előtt is nagy elragadtatással beszélt a vajdáról.” S mindezt mind maga a „vajda” írja!

## Kossuth gyávasága

Kossuthnak egyik legkirívóbb s igen sokszor kifigurázott fogyatéksága volt feltűnő gyávasága. Bizonyára nem valami vonzó vagy tiszteletreméltó tulajdonság egy nemzeti hőben és szabadságharcos vezérben. Kossuth e fogyatékságát igen sokat hangsúlyozza Szemere is, Mészáros is, Pálffy is, mások is. A jó Steier azonban cáfolja. De ő persze Kossuthot személyesen nem ismerte. A gyávaság Kossuthnak részint (és elsősorban) veleszületett tulajdonsága volt (köztudomású, hogy a született színészek nem szoktak bátrak lenni), részint ifjúkorának erősen kompromittáló dolgai miatt alsóbbrendűségi érzete okozta. Minél nagyobb úr és minél körülrajongottabb nemzeti hős lett belőle ugyanis, annál kevésbé kellett ugyan attól félnie, hogy ifjúkori dolgait valaki szellőztetni meri, de viszont annál borzasztóbb érzés lehetett számára az, hogy hátha valaki mégis előhozza.

Erre gondolva és ettől rettegve nem mert komolyan fellépni senkivel szemben (csak azokkal szemben, akik ijedten meghunyászkodtak előtte), kivált olyanokkal szemben nem, akik bátorságot mutattak vele szemben vagy még meg is fenyegették. Ezeknek azonnal hízelgés kezdett s szinte kezes bárányuk lett. Miket vágott például Kossuth fejéhez Perczel és milyen hangot használt vele szemben! De azért mégis jóban voltak, illetve Kossuth mindent el próbált követni, hogy jóban lehessenek. Mégse volt – vagy talán éppen ezért nem volt – Kossuthnak öregségében nagyobb megvetője és lenézője Perczelnél. Perczel ugyanis épp oly forradalmár lélek volt, mint Kossuth, s ezért vele egyenrangúan tudott gyűlölni.

Görgeyt Kossuth tette úgyszólván a semmiből fővezérré. Aztán Görgey kiadja a váci nyilatkozatot, amelyben leszólja Kossuthot és kereken megtagadja az engedelmisséget kormányának, hónapokon át rá se hederít, csak pénzt kér és fogad el tőle. S Kossuth nem mer ellene csinálni semmit. Csak hallgat, de a pénzt adja. Aztán Görgey megtagadja az engedelmisséget a Kossuthtól föléje helyezett Dembinszkynek, sőt el is zárja s Kossuth mindezt nemcsak eltűri, hanem újra megteszi Görgeyt fővezérnek. A végén aztán Görgey megint nem engedelmeskedik és nem vonul a parancs szerint Komáromtól Szeged tájára. De a legvégén Kossuth mégis őt teszi meg diktátorrá, miután nem egy hízelgő levélben magasztalta önzetlen hazaszeretét, mely oly nagy, hogy az övével egyenlő. Befejezésül aztán – de csak akkor, mikor már tisztos távolban van tőle – megátkozta, mint árulót és az ország tönkretevőjét.

De egészen kis emberektől is megijedt Kossuth, ha bátorságot mutattak vele szemben. Még akkor is, ha ez a bátorság csak látszott. Pálffy beszéli (50. o.), hogy azon az ismert országgyűlési ülésen, melyen Kossuth azt kiáltotta a Batthyány-kormány mindössze 32 főnyi ellenzéke felé, mely túlzóbb, tehát „hazafiasabb” volt Batthyánynál s melyhez lélekben Kossuth is tartozott, de akkor hivatalosan neki is ellenzéke volt, mert hiszen ő is tagja volt a kormány-

nak: „Némuljon el a törpe minoritás!”, ennek a nagyszájú, Madarász-jellegű ellenzéknek az egyik tagja, Barthos Ede, öklével dühösen megfenyegette Kossuthot.

Úgy látszik, hogy ez a megfenyegetés csak együgyűség vagy félkegyelműség volt Barthostól, de Kossuth azt hitte, hogy azt jelenti, hogy Barthos tud ellene valamit, s ezt fel akarja használni tönkretételére, mert egyszerre úgy megijedt, hogy másnap Barthost magához kérte és miniszteriumában tanácsossá tette. Olyan mézesmázos volt utána hozzá, hogy Barthos ettől kezdve „csak a Kossuth embere volt”. (Pálffy)

Láttuk már, milyen emberekből állt ez a „hazafias” ellenzék. Most ennek a Barthosnak a példája újabb bizonyíték állításunkra. Annak ellenére ugyanis, hogy Barthos Kossuth embere lett, mikor Windischgrätz elfoglalta a fővárost és Kossuth ügye veszettnek látszott, ez a Barthos hátat fordított a „nemzeti” ügynek s nem követte az országgyűlést Debrecenbe, hova a kevésbé nagy hazafinak látszó Pálffy elment. Pálffy aztán már csak 1850-ben találkozott vele, mikor már osztrák uralom volt. Kérdezte tőle, hogy van. Barthos nagy kelletlenül bevallotta, hogy osztrák szolgálatban. Pálffy ezért kifejezte előtte megvetését, „de ő ezért nem haragudott” (!). „Úgy hallom, írja végül Pálffy, hogy később az osztrák is elcsapta.”

Kossuth tehát még ilyen Barthos-féle emberektől is megijedt s ijedtében lekenyerezte őket.

Kossuth egyik, már Amerikában tartott beszédében azt mondta, hogy „orgánuma, mely egykor a csatatéren (!) az ágyúk dörgésén is úr tudott lenni, most gyenge”. Mikor pedig New Yorkban tiszteletajándékkal kardot adtak át neki, azt felelte, hogy azzal sose fog gyáván meghátrálni, hanem mindenütt az első lesz. Az egykorúak megemlékezései azonban tele vannak gúnyolódással, hogy mennyire gyáva volt, mennyire félt a harctértől; hogy sose volt a harctéren, hanem csak a táborban. Mivel pedig nagyon büszke volt bátorságára, emiatt adódott az a fonák helyzet, hogy például akkor is kezében kivont karddal ült hintájában, mikor a schwechati vereség után visszavonultak.

Szemere azt írja (Ludwig Kossuth, 64. o.), hogy Kossuth még lovagolni se mert s ezért nem is tudott. Azt mondja, hogy ő ezt nem is veheti zokon egy államférfitől, mert annak nincs is szüksége se arra, hogy lovagoljon, se arra, hogy a csatákban vitézül előre törjön. De viszont azt joggal elvárja, hogy az ilyen államférfi ne is akarjon mindenképpen hadvezér lenni és ne dicsekedjék állandóan a bátorságával, mint Kossuth.

Kossuth alaptermészete annyira félnék volt, hogy elsősorban (kivált eleinte, mert hiszen ezt már 1848 októberében elkezdte) nem nagyzolásból vagy hiúságból, hanem félelemből vetette magát körül testőrökkel. Zárt ajtók mögött nem mert tőle ismeretlen egyént fogadni s étkezéskor is mindig mérgezéstől félt. Mielőtt a főhadiszállásra ment, a tábornoki karnak mindig a lelkére kötötte, hogy személye biztonságáról kellőképpen gondoskodjanak (esetleges ellenséges rajtaütésre gondolt).

„Még most is magam előtt látom, írja Szemere (67. o.), amint Tiszafüreden, ahol bennünket egy széles folyó választott el az ellenségtől, és ahol mi 35 ezer emberrel táboroztunk, míg az ellenséges elővéd alig számlált 4-5 ezer embert, ünnepélyes ábrázattal a vezér gondoskodásába ajánlotta magát.”

Azt meg Mészáros írja (Emlékiratai, II., 291. o.), hogy 1849. július 9-én este Szolnokon volt Dembinszky és Mészáros találkozása Kossuthal. Mészáros Kossuthot hamis magaviseletéért hevesen megtámadta, utóbbi pedig higgadtan monda, hogy más fővezérről gondoskodjék. Tizenegy óraker a vitának vége volt s a tanácskozás folytatása másnapra halasztatott. Alig szenderedének azonban el Mészáros és Dembinszky, midőn éjfél után álmukból felriasztattak, hogy a kormányzó a kozákok miatt útra készül. Azonban a főntebbiek szerencsés utat kívánván tovább is aludtak.”

„Árokszállás és Jászberény körül csak egyes kozákok mutatkoznak, következőleg hadosztályaik még messze állomásozhattak, mert az oroszok a kozákokat nyolc-tíz, sőt több órányi távolságra szokták előre küldeni, hogy az előttük levő tért kutassák ki... Négy- vagy ötezer ember s a biztos tisztai átjárás a kormányzót nem bírta visszatartani arra, hogy oly fon-



tos esemény megvitatása végett, mint amilyen a fővezér változása, másnap még ott maradjon, hanem elment és minden lehatározatlanul maradt.”

Úgy látszik, hogy szegény Kossuth a táborban sose aludt, hanem rettegésében, hogy mikor törnek rájuk az osztrákok vagy a kozákok, álmatlanul virrasztva töltötte az éjszakát, sokszor idegességében fel is kelt és ijedten menekült biztos helyre, csapat-papot otthagya még akkor is, mikor ott nagy szükség lett volna rá, sőt elintézetlenül kellett hagynia azt az ügyet, mely miatt a táborba utazott.

Szemere azt mondja (71. o.), hogy még a végső bukáshoz is hozzájárult Kossuth gyávasága, mert ekkor is előbbre való volt neki a maga személye, mint az ország érdeke. Mikor ugyanis már kifelé menekült az országból, Bem seregéből, aki 35.000 emberével Erdély hegyei között még hadi tevékenységet akart folytatni, az olasz és a lengyel légiót a maga útja biztosítására és védelmére Orsova felé rendeltette és ezzel a sereg felbomlását előidézte vagy legalábbis siettette. De egyébként is hogy rendelhetett honvédcsapatokat a már lemondott, tehát már magánember Kossuth a maga védelmére vagy biztosítására?

Ezenkívül a már menekülő Kossuth azokkal a tisztekkel, akikkel menekülése közben találkozott, azt közölte, hogy az ország ügyét elveszítettnek tartja. Hogy lehetett volna hát kedve tovább harcolni annak a seregnek, mely látja, hogy hajdani lelkesítője magára hagyja s már menekül az országból, mikor ők még tovább készülnek harcolni érte? Világos, hogy ilyen körülménye között az ország helyett ők is a maguk bőre biztosítására gondoltak.

Kossuthnak ez az életért való állandó rettegése egyszer komikus módon kapcsolódott össze hiú önteltségével. Érdekes az esetet elmondanunk, mert sokszor ilyen aprólékosnak látszó esetekből lehet igazán megérteni a nagy események rugóját. Ebből például azt, hogy és miért keletkezett a Kossuth és Görgey közti kölcsönös megvetés s ebből következőleg az az ellentét, mely egyik fő oka volt a szabadságharc bukásának.

Görgeynek – írja Szemere (67. o.) – megvolt az az előnyös tulajdonsága, hogy ha fáradt volt, akárhol azonnal el tudott aludni. Álomba merült akár a földön, akár egy széken, akár feje alatt egy kövön. Ezért történt meg egyszer, hogy mikor Kossuth Görgeynek akkor győzelmes táborát kísérte, mikor Gödöllőn egyik reggel szobájából kilépett, ajtaja előtt a küszöbön alva találta a fővezért, Görgeyt.

Azt hiszem, az ilyenfajta furcsa alvásoknak, melyeket jobban lehet Görgey hátrányára, mint javára felfogni, két fő okuk volt. Az egyik az állandó mulatozások, melyek Görgey táborában dívtak, s melyeket különösen minden győzelmük után megrendeztek. (Mészáros is nemegyszer látta nemcsak Görgeyt, illetve ő nem is Görgeyt, hanem csak a tisztjeit, a legénység természetesen nem nagy épülésére, itt is, ott is, éppen nem megfelelő helyen és helyzetben aludni a báli éjszaka mánora után.) A másik ok pedig az az lehetett, hogy a még tisztelőitől is cinikusnak mondott Görgey egyenesen mesterségesen kereste az ilyen helyzeteket, mert tekintve magas rangját és nimbuszát, mely övezte, tudta, hogy ha katonái a fáradtságtól kimerülve ilyen helyzetben látják a táborban, ezzel maga iránt rokonszenvet kelt bennük, mint aki maga se vonja ki magát a fáradalmak alól s olyan egyszerű, akár az utolsó baka. Bizonyára ennek is része volt benne, hogy katonái rendkívüli embernek tartották, s noha egyébként ugyancsak kegyetlen volt hozzájuk, mégis nimbusza volt előttük.

Szóllóssy (6. o.) ugyanezt az esetet úgy adja elő, hogy Görgey a Kossuth szobája előtti ebédlőben az ő (Szóllóssy) meleg bundájában aludt s Kossuth hiúságának kifigurázására éppen ő adta ezt be Kossuthnak úgy, hogy ez a tábornok részéről az ő féltett személyének védelmére történik. (Valószínű, hogy ez a változat az igazi s Szemere azért közli más változatban, mert ő csak hallomásból értesült a dologról.)

Elég az hozzá, hogy Kossuth bekapta a horgot és Görgey „húisége” rendkívül meghatotta. Mindig jobban meggyőződésévé vált ugyanis, hogy az ő személye az imádott hazával szinte azonos. Ezért hiúsága miatt rendkívül kedves tudott lenni azokhoz, akik hódolatos ragaszkodást mutattak iránta. Görgeynek is édes szavakban mondott hát köszönetet az ország kor-

mányzója személyes biztonsága iránti e megható aggódásáért. Szerényen hozzáfűzte azonban, hogy a jövőben ezt nem engedi meg.

Mindenki hangsúlyozza, hogy Kossuthban az emberismeretnek még a szikrája se volt meg, hiszen – mint már ismételten mondtuk – úgyszólván egész környezete hitvány, jellemetlen emberekből állt. Én ezt nem annyira az emberismeret hiányának, mint inkább annak volnék hajlandó tulajdonítani, hogy Kossuth nem tudott ellenni hízelgők nélkül. Mivel pedig a hízelgésre érdemes ember nem volt hajlandó, jellemes ember nem bírta ki huzamosabb ideig a közelében.

Ez a Görgeyvel való esete azonban azt is világosan bizonyítja, hogy Kossuthnak éppen nem volt emberismerete se. Azt a szerepet ugyanis, melyet ő itt Görgeyről irányában feltett, mindenkítől jobban feltehetette volna, mint a végtelenül gögös, hozzá hasonlóan öntelt, szintén forradalmi hajlandóságú, urat és tekintélyt egyáltalán nem ismerő, még fiatal Görgeyről. Kivált mikor jól tudta, hogy iránta való lekicsinylésének már nem egy tanújelét adta.

Világos, hogy most se Kossuth személyének őrzésére feküdt ő le aludni a Kossuth hálószobája előtti ebédlőben. Ezért eleinte nem is értette, mit akar jelenteni Kossuth nagy meghatódottsága és hálája. Mihelyt azonban észrevette, miről van szó, szokott gúnyos modorában s szarkazmusában vállalta a Kossuthtól neki tulajdonított szerepet s Kossuth mesterkélt szerénykedésére azt válaszolta, hogy ő tudja a kötelességét és kérte, engedje meg neki, hogy a kötelességét a maga módjára tölthesse be és Kossuth személyében a hazára vigyázhasson.

Rá egy órára azonban a táborban a tisztek, Görgey barátai és rajongói között már szájról szájra járt Görgeynek gúnyos hahoták közt tett megjegyzése: Képzeljétek, Kossuth engem házőrző kutyának nézett, aki az ő küszöbén vigyáz!

Kétségtelen, hogy olyan hazafias mozgalom, melynek vezérét a háta mögött rendszeresen komédiásnak csúfolja a Nemzeti Bizottmányban az alelnök, tehát a Kossuth után rangban következő tag, a hadseregben pedig a fővezér, már eleve szükségképpen kudarcra van ítélve, s bár kétségtelen, hogy ennek a fő oka a vezér nem éppen tiszteletreméltó egyénisége és jelleme volt, de azért feltétlenül hibáztatnunk kell Görgeyt és Nyáryt is, hogy a véleményüket, ha még annyira igaz és jogos is volt, a haza érdekében nem fojtották magukba, hanem gúnyos lenézésüknek annyira szabad folyást engedtek. Ehhez azonban önmérséklés, önuralom, alázatosság kellett volna, azt pedig nem a forradalomtól s különösen nem Kossuthtól lehetett tanulni.

De Kossuth jellembeli gyöngesége, nevezetesen gyávasága annyira nyilvánvaló volt, hogy környezetének mégoly finom tartózkodása és diszkréciója se akadályozhatta volna meg demoralizáló hatását. Igaz, hogy éppen olyan esetekben nyilvánult meg az a bámulatos színészi képesség is, mellyel fogyatékoságait el tudta leplezni, sőt egyenesen a bátorság színébe öltöztetni. De viszont azok részére, akik a kulisszák mögé láttak, éppen ez tette a tiszteletnek még külső megőrzését s vele még a hallgatást is emberileg majdnem lehetetlenné.

Szemerétől tudjuk meg (64-65. o.), hogy mikor 1848 szeptemberében Jellasics a főváros felé közeledett s így mindenkinek látnia kellett, hogy az uralkodóház és Kossuth közötti harc kezd végetessé válni, Kossuthot is elhagyta közmondásos, szinte betegesen nagy önbizalma s rémeket kezdett látni. Mivel a nemzet akkor még egyáltalán nem volt felkészülve, sok más-sal együtt Kossuth is azt hitte, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen. Ekkor a hősi pózt külsőleg mindig megőrző Kossuth egy harmadik ember közvetítésével arra kérte Batthyányt, a miniszterelnököt, hogy küldje ki hazafias misszióval Franciaországba és ebből a célból adjon neki útlevelet. A dolog kivitele csak azért maradt el, mert Batthyány erre nem volt hajlandó. „Azért küldjem ki, hogy ott kompromittáljon?” – válaszolta a kérelemre.

Talán jobb lett volna – feleli erre Szemere –, ha kiküldte volna, mert akkor legalább csak külföldön kompromittálhatta volna!

„1848. szeptember végén – folytatja Szemere (65. o.) –, mikor Jellasics már csak 5-6 mérföldre volt Pesttől, és miközben az országgyűlés tagjai és a főváros lakói a harctérre siettek (jaj is lett volna nekik, ha nem siettek volna!), Kossuth az alatt az ürügy alatt, hogy a

nemzetőrséget szervezi meg, Szegedre futott (mi úgy tudjuk, hogy csak Ceglédre), ami 20 német mérőföldre van a fővárostól. Meg kell jegyeznünk – folytatja –, hogy a döntő ütközet Pákozdnál szeptember 29-én volt és hogy akkor mindenki csüggedt volt és senki se hitt már a győzelemben. És éppen ezen a napon ment Kossuth Szegedre, hogy – mint ő mondta – a nemzetőrséget talpra állítsa, noha ez a nemzetőrség még a legjobb esetben is csak néhány nap múlva lehetett volna Pesten, s így nekünk, akik ott maradtunk, vagy nélküle kellett volna győznünk, vagy Jellasics akkor már rég a fővárosban lett volna.”

„Mi, akik akkor a kormányt ideiglenesen vezettük, kénytelenek voltunk futárt küldeni utána, hogy ne menjen el még messzebbre, hanem jöjjön vissza és így megjött október 7-én, akkor, mikor Jellasics már Pozsonynál állt. Mivel azonban a lakása teljesen ki volt már őrítve (ez fényes bizonyítéka volt annak, hogy Kossuth a menekülés szándékával ment el Pestről), kénytelen volt szállodában szállni.”

„Ezt mindenki tudta Pesten, de hallgattunk róla, mert kíméltük. Mint a képviselőház elnöke indirekt célzással bejelentette: Noha a nádor és még többen Pestet elhagyták, én mégsem hagyom el addig, míg azt nem látom, hogy jelenlétemre többé nincs szükség. Mindenki tudta, hogy a szó: „többen”, Kossuthra vonatkozik és az elnök ezt a hivatalos lapban (a Közönyben) dőlt betűkkel szedette.”

Pálffy János ugyanezt így adja elő (látható tehát, hogy Kossuth gyávaságát nemcsak Szemere rosszmájúsága vette észre):

Kossuth „akkor volt legbátrabb, mikor legjobban félt, mikor például közeledvén Jellasics Pest felé, azon nevezetes gyűlésben, mikor Kossuth Lajos kardosan (!) jelenve meg, lépett a szószékre, kijelentvén azon szándokát, hogy azonnal indul Ceglédre (de nem Fehérvár felé!) s bevárja a magyar városokat, felkölti a nép millióit, ezeknek élén jövend vissza szembeszállani a haza ellenségeivel s megszabadítani szent földjét, vagy polgártársaival együtt halni meg”.

„A képviselők örömittasan tapsolták meg áhítatos bámulatban a hős polgárt s a nemzet föllelkesezve hangoztatta vissza képviselőinek tapsát. Igaz ugyan, hogy Kossuth Lajos a Jellasics Flankenbewegungja után csak saját békés kardját hozta vissza s nem többet; igaz ugyan, hogy midőn azt mondta, hogy visszajövend a nép millióival meghalni, ha kell, a hazáért, azon percben éppen azt gondolta, hogy szép élni a hazáért, mert már akkor zsebében volt azon tízezer pengőforint aranyban, melyet Batthyány Lajos, mint miniszterelnök, utalványozott néki útiköltségül azon esetre, ha Jellasicsnak sikerülvén Pestet elfoglalva bennebb haladni, Kossuth Lajos, mint leginkább kompromittált, kimenekülhessen az országból. Ez tény! De a színészies fogás sikerült s a hősiesség álcája tökéletesen eltakarta a félnkséget.” (Ne feledjük, hogy ezt a 48-as kormány tagja állítja!)

Kérdem az olvasót: Csodálkozhatunk-e, ha a mozgalom beavatottjai, a szabadságharc egyéb vezetői, akik ilyen intim titkokat tudtak, akkor, mikor napról napra látniuk s hallaniuk kellett a nép Kossuth iránti rajongását és Kossuth erényeinek bámulását, bizony epeömlést kaptak tőle, s ha eleinte talán fontosabb tekintetek miatt fékezni tudták is magukat, az idő haladtával mind kevésbé tudtak hallgatni s magukba fojtani Kossuth iránti ellenszenvüket, sőt megvetésüket?

Kossuth második menekülése Pestről, akkor, mikor Windischgrätz közeledett, még csúfosabb volt. Míg azonban a Jellasics előli távozásának menekülés jellege legalább a közvélemény előtt titokban maradt, sőt mint hősiesség szerepelt (még ma is így tanítják a történelemben s Kossuth ekkor adott példájával lelkesítik fiainkat hősiességre), addig ez a második, Windischgrätz előli menekülés bizony már közbotránkozást keltett.

Mészáros kétszer is említi emlékirataiban gúnyosan. Először (I., 352. o.) így: „E hó (1849. január) 4-én elhagyta helyét a hadügyminisztérium; a kormány már előtte tette ezt, a kormány feje pedig még ennél is előbb.” (A hármassorrendnek éppen megfordítottnak kellett volna lenni.)

S másodszer (II., 7. o.): „A kormányfő, hogy becses életét megtartsa honának, hatalmát Csányinak adván át (Csányi életére ugyanis nem volt akkora szüksége a hazának, mint az övére), már három vagy négy nappal előbb indult Debrecenbe, hogy ott intézkedjék s útközben (mint Jellasics betűtése korában) beszédeket tartson a honfiakat kitérésre buzdítván.”

Szemere így beszél a dologról: „1849. január hónap elején Kossuth legelébb és egész titokban Debrecenbe futott.”

Pálffy e második meneküléséről is egész intim részletekkel szolgál (285-287. o.). Csak az ő elbeszéléséből tudjuk meg igazán, milyen szégyenletes volt ez a menekülés és milyen furcsa háttere volt:

„Az 1848-as Szilveszter napján valaki azt a tréfát csinálta magának, mely szerint névtelen levelet írt Madarász Lászlónak, mint rendőrfőnöknek, melyben tudatja vele, hogy a pestiek azon éjjel megrohanják a Kossuth szállását és a Windischgrätz táborába viszik, hogy megválthassák magukat az ő kiadása által a hadisarctól. Aki a viszonyokkal a legkevésbé is ismeretes volt, be kellett látnia az első pillanatra, hogy ezen levél tartalma semmi sem lehet egyéb, mint tréfa és gúny, mert a pestieknél (az erdélyi unitárius magyar mondja ezt akkor még német pestiekről) jobb szellemű nem volt Magyarországon s ilyen gázság egy árva léleknek se jutott eszébe.”

„De kivihetetlen is lett volna, mert a Görgey hadserege Windischgrätz és Pest között állott, valamint azért, mert ily merényt nem lehet oly zajtalanul végrehajtani, mint egy zseb-kendőlopást. S aztán, ezen figyelmeztetés után mi sem leendőbb könnyebb a rendőrfőnöknek, mint a Kossuth tudtán kívül megerősíteni szállásán azon őrséget, mely őt előszobájában, a tornácán, a lépcsőkön, mindig, éjjel és nappal is, gyakran őrizte. Hogy ki ellen? Bizonyosan hiszem, hogy ő maga sem tudta.”

„De Madarász önmagáért is megrettenve, mindezekre nem gondolt, hanem ijedtében Kossuthhoz szaladt a levéllel, vagyis Kossuthnéhoz, s megmutatta azt ennek, aki is illőnek találta rögtön elájulni. Madarász fölzaklatta a cselédséget, hogy a nagyságos asszony elájult. Odább állott. A nagy zajra Kossuth a neje szobájába sietett s ott látva az eszmélni kezdő hú felesége mellett a földön egy nyitott levelet, elolvasta s az ijedtség az ő eszét is annyira megzavarta, hogy estvére azonnal vegyesgyűlést hirdetett (az alsó és felsőházak együtt), mely Debrecenbe menetelét az országgyűlésnek másnap reggel elhatározó legyen.”

„E volt oka azon rögtönzött vegyesgyűlésnek s a képviselőház és a kormány még rögtönzöttebb megszökésének. Kossuthnak ugyanis sikerült a Honvédelmi Bizottmány több tagját is reá beszélni, hogy egy hajnalban induló trénnel [vonattal] ők is hagyják el Pestet. Csak nekem nem szólt semmit, miután én kijelenttem volt az ülésben, hogy nem fogok másnap távozni Pestről. De a Kossuth poltronsága [gyávasága] oly nagy volt, hogy az esti gyűlésből nem mert többé szállására visszatérni, hanem egyenesen az indóházhoz ment, az éjet nejevel egy vagonban töltötte s reggel indult el Szolnokra. Én meg sem álmodtam, hogy a kormány ily gyálázatosan megszökjék s csak másnap tudtam meg, Kossuth annyi időt sem vett magának, hogy legalább irományait magával vigye (de megjedhetett!), hanem mindent hátrahagyva Windischgrätz pár nap múlva lefoglaltatta s ennek következtében többnek kellett bűnhődni” (!).

Steier e gyáva meneküléssel kapcsolatban is pártul fogja Kossuthot (igaz, hogy neki Pálffy elbeszéléséből még nem volt tudomása).

„A kormány távozása – írja – óriási munkát igényelt s Kossuth mindezt egyedül végezte. A harc folytatásának biztosítéka a kormány menekülése volt, mert Kossuth nélkül nem lett volna szabadságharc. (No és az olyan nagy baj lett volna? Megtakaríthatták volna sok ezer magyar ember halálát, százezrek szenvedését, óriási anyagi károkat s nagy nemzeti szégyent. Akkor még kiegyezni, illetve Windischgrätznek feltétlenül meghódolni is sokkal előnyösebb lett volna annál, mint ami a világosi fegyverletétel után következett.)

„Kossuth szorgalma, munkaereje, kitartása, lelkesítő képessége, tehetségei, kiváló tulajdonságai a szabadságharc folytatásának alapfeltételét képezték s ezt ő maga érezte és tudta.

Ha tehát a kormány helyének védelmét akarta biztosítani, ha a seregeket Debrecen környékére rendelte, az nem azon kicsinyes szempontból történt, mint ezt ellenségei és Görgey is, sőt az objektivitást fitogtató Horváth is állítják, hogy személyét féltette, hogy személyileg nem volt bátor, hanem hogy a nemzeti harc folytatását biztosítsa.”

„Vagy talán ésszerű lett volna az ellenséget bevárni és csak az utolsó percben eltávozni, mikor nemcsak a főváros előtt álló magyar hadsereg, hanem a Miskolc mellett álló, az erdélyi, a déli hadseregek is Kossuthtól várták az intézkedéseket, az utánpótlásokat, a lelkesítést, egyszóval mindent? Kossuth nem vezetett csak egy sereget, mint Görgey, hanem az összeset, ötöt-hatot is egyszerre és sokkal nehezebb, nagyobb gondok terhelték, mint Görgeyt.”

Ezekkel menti Kossuthot zsidó történetírója. De éppen e mentségéből láthatjuk, mennyire nem menthető. Pedig ügyes a mentség, csak az a baj, hogy az igazsággal ellenkező s így haszontalan. Hiszen nemcsak ennek az egy menekülésnek a címén vádoljuk mi és vádolják már kortársai is Kossuthot feltűnő félnökséggel, gyávasággal, hanem számtalan más bizonyítékot is hoztunk fel már rá (s még kétszer annyit is felhozhattunk volna, ha szükségesnek tartottuk volna). Láttuk, hogy Pálffy ennek a menekülésnek olyan intim részleteit hozza fel, melyek miatt a tény még sokkal szégyenletesebb, mint gondoltuk s melyeket Steier érvei egyáltalán nem érintenek.

Vajon megcáfolta-e Steier azt, hogy mikor Kossuth Jellasics elől Ceglédre menekült állítólag csak lelkesíteni, már útlevele is volt, mely azonban éppen nem Ceglédre szólt, s tízezer forint is volt már a zsebében aranyban? (Természetesen nem fizikailag kell a dolgot érteni, mert hiszen zsebét túlságosan lehúzta volna, sőt egyáltalán bele se fért volna.) Vajon szükség volt-e minderre, ha Kossuth csak lelkesíteni akart és csak Cegléden? S ha csak lelkesíteni ment s csak azért, hogy tízezerrel magával térjen vissza, miért szállíttatta akkor el minden bútorát és miért ürítette ki annyira lakását, hogy mikor – minden számítása ellenére – mégis hamarosan visszatért, nem volt hol megszállnia?

Ha pedig Windischgrätz elől is csupán a haza érdekében hagyta el Pestet mindenki másnál előbb, miért töltötte már az elutazása előtti éjszakát is a vasúti kocsiban a pályaudvaron, noha most nem volt még kiürítve a lakása, mert nagy rémületében most még arra se volt ideje? És ha csak a haza érdekében távozott annyira gyorsan, miért hagyta hátra és engedte Windischgrätz kezére jutni még legkényesebb iratait is? Ezt csak nem a haza érdeke kívánta?

Ami érvet Steier felhoz, mind azt bizonyítják, hogy Kossuthnak – éppen ellenkezőleg – maradnia kellett volna még, nem pedig szaladnia. Azt elfogadjuk érvnek, hogy ha magának a hazának ugyan nem is, de a forradalomnak szüksége volt Kossuth életére. De éppen abban állt Kossuth egyenesen nevetséges – mint Pálffy kifejezi magát – „poltronsága”, hogy azt hitte, hogy ha rögtön (még január elsején reggel) nem fut el, vége lesz az életének. Pedig hát akkor még Windischgrätz serege előtt ott volt Görgey serege s ez a sereg még nem is volt szétverve, mert hiszen nem mert még megütközni. Még Görgey serege is csak napok múlva ért Pestre s ez után is még csak napok múlva Windischgrätzé.

Csányi László még január 4-én is Pestről ír Kossuthnak: „Ismét itt vagyunk, mint a mirigyhaláltól pusztított városban. Bús, komoly, aggódott mindenki. A kormány kivonul (tehát a kormány is ott volt még ekkor is s ezzel Csányi is megerősíti Szemere előbb idézett állítását, csak éppen a kormány feje nem volt már ott), Perczel Budán (tehát még Budát is tartották a mieink még akkor is), itt Görgey tartalékserege. Én maradok, míg a kormány elvonul. Azután Döbröcönbe, míg onnan is ki nem zavarnak. Mulatságból történetét írandom a vészteljes kilenc holnapoknak.”

Az idős Csányi, aki apja lehetett volna Kossuthnak, legutoljára hagyta el Pestet, s lám, mégse lett semmi baja. Annyira nem is izgul, hogy „mulatságból” akarja majd megírni történetét „a vészteljes napoknak”.

Igaz, hogy Kossuth volt 48-ban minden. Igaz, hogy övé volt minden gond s neki nem egy, hanem 5-6 seregről kellett gondoskodnia. De hiszen éppen emiatt kellett volna még ma-



radnia. Mindezekről ugyanis akkor még nem „Döbröcönben”, hanem egyedül csak Pesten lehetett gondoskodni. Ekkor sokkal fontosabb volt arra vigyázni, hogy az elköltözés rendben menjen, a szállítandó értékeket, a nemzet vagyonát károsodás ne érje, semmi fontos dolog vissza ne maradjon s az ellenség kezébe ne kerüljön, mint Debrecenben berendezkedni.

Milyen jó szolgálatot tehetett volna ekkor a nemzetnek Kossuth „szorgalma, munkaereje, kitartása, lelkesítő képességei, tehetségei, kiváló tulajdonságai”? Mennyivel jobban lehetett volna az erdélyi, déli és északi seregekről gondoskodnia a kormányfőnek itt, mint Debrecenből, ahol akkor még nem volt semmi hivatal, tehát semmi olyan orgánus, mely parancsai végrehajtásáról gondoskodni tudott volna. Debrecen akkor még nem volt székhely, se központ.

Vasútja se volt még. Akkor még nem érkeztek oda meg azok a szervek, hivatalok, felszerelés, pénz, személyzet, iratok, akták, pénzverő gépek, melyek Kossuth kormányfői működéséhez szükségesek voltak, nem is szólva arról, hogy az ország mennyivel nagyobb bizalommal fogadta volna Kossuth rendeleteit még Pestről, mint már Debrecenből.

Pest azt jelentette volna, hogy még nincs baj, Debrecen pedig azt adta tudtul, hogy már az ország fele elveszett. Ha ezt az ország csak egy héttel később tudja is meg, már az is nagy nyereség lett volna. De egyébként is ekkor elsősorban Görgey és Perczel seregéről kellett gondoskodni, ezek pedig Pest körül voltak. E seregek szelleme is mennyivel jobb, kitartása mennyivel nagyobb lett volna, ha „a haza atyja” körükben, vagy legalább közelükben lett volna, nem pedig messze Debrecenben!

Mennyivel nagyobb lett volna a kiűritendő fővárosban is a rend, különösen pedig mennyivel kisebb a csüggedés, ha az emberek látják, hogy nincsenek fej nélkül, hanem ott dolgozik, küzd, lelkesít, intézkedik köztük a nemzet vezetője. Így nem kellett volna az embereknek fejüket veszteniük.

Ki ne rémüljön meg azonban, mikor meghallja, megtudja, hogy már fő nélkül van, a nemzet vezére már elmenekült. Az már biztosabb helyen van, veszélyben csak ők vannak már. Egész bizonyos, hogy akkor Pest városa nem látszott volna olyan „búsak”, „komolyak”, „aggódottak”, „mirigyhaláltól pusztítottak”, mint Csányi írja, ha Kossuth még körében tartózkodott volna.

De a hátsó ország, a Tiszántúl, sőt maga Debrecen népére is milyen lehangoló lehetett, mikor az ország lelkesítőjét körükbe érkezni látják! Nem sokkal jobb lett volna-e, ha Kossuth érkezett volna oda legutoljára? Akkor jogosan gondolhatták volna, hogy csakugyan stratégiai átcsoportosítás történt és valóban tervszerűen adták fel Pestet és Budát. Így azonban mindenkinek akarva-nemakarva a „menekülés” szó jutott eszébe, ami pedig nem éppen alkalmas a csüggedés távoltartására vagy a bizalom megőrzésére.

Ez volt a második dicstelen menekülés. De Kossuth harmadszor is elmenekült Pestről s harmadszor is ilyen csúfosan, sőt amiatt a színészi handabanda miatt, melyet gyerekes önbizalmában csak hetekkel előbb rendezett meg, talán még a másodiknál is csúfosabban. Tudjuk, hogy Kossuth Görgeytől Budavára minél előbbi bevételét kívánta, mert Pestbudára minél előbb be akart vonulni, mint a nemzet győztes feje. Tudjuk, hogy május 21-én Görgey be is veszi Budavárát. Június 5-én a kormány be is vonul Pestre. Kossuth természetesen díszkocsiban, hol ott van körülötte családja is. Bevonulás közben olyan ellenszenves pózt fejt ki, s úgy lefoglalja a maga és családja számára a nagy nemzeti sikert, hogy minisztertársai megsértődésükben otthagyják az egész cécót, átengedik neki és családjának az egész dicsőséget s méltatlankodva hazamennek.

Este azonban Kossuthnak még a rommá lőtt Pesten tiszteletére rendezett kivilágításban is kedve van gyönyörködni s ünneplése közben nagy hangon kijelenti, hogy ezennel fogadalmat tesz, hogy többet a magyar fővárost soha el nem hagyja.

Lehet-e ezek után szégyenteljesebb, sőt komikusabb dolgot elképzelni, mint azt, hogy aztán Pestbudát mégis elhagyta, mégpedig már ugyanabban a hónapban, amelyben ezt a fogadalmat nyilvánosan letette? Milyen szégyen még a magyar nemzetre is, hogy ennyire ko-

molytalan s a szavával ilyen könnyelműen játszó államfője volt akkor, mikor szabad és független volt: Pedig hát ez a harmadik elhagyás most már végleges volt és örökre szól.

Aki a magyar nemzet kormányzója, sőt több: atyja, büszkesége, eszményképe, sőt „Isten második fia”, annak kissé jobban meg kellett volna gondolnia, mit mond s mire tesz fogadalmat. Annak ekkor inkább tennie kellett volna, mint beszélnie, s ha már mégis beszélt, kissé nagyobb tisztánlátást és politikai tájékozottságot kellett volna mutatnia. Ilyen hallatlan megszégyenülésekkel ugyanis nemcsak magát, hanem mozgalmát is, sőt az egész nemzetet, mely követte, nevetségessé tette. Lehetett-e ugyanis tekintélye az olyan nemzetnek, melynek ilyen vezére van?

S ha egyszer már ilyen nagyhangú kijelentést és ennyire jelentős fogadalmat tett, akkor legalább igyekezett volna, ha törik, ha szakad, meg is tartani. Azonban látni fogjuk, hogy harmadszor és ilyen nagyhangú fogadkozás után is megint idő előtt menekült s megint ő távozott legelőször.

Mennyire másképpen viselkedett ugyanekkor Haynau! Ő, mikor Magyarországra jött június 26-án, Magyaróvárott kijelenti császáranak (aki – melleleg megjegyezve – valóban részt vett a június 28-i győri és július 2-i komáromi csatában és ott valóban bátran viselkedett), hogy „hat hét múlva vége lesz a háborúnak”. (Szeremlei: Magyarország krónikája az 1848 és 1849-es forradalom idejéből, II., 195. o.) Június 26-a után hat hét augusztus tizedikét jelenti, a világoosi fegyverletétél pedig augusztus 13-án volt.

Így aztán érdemes jövendőlni és nagyhangú kijelentéseket tenni!

Mennyire más férfi volt Haynau és mennyire más Kossuth! Az utóbbi 1849 júniusában azt jelenti ki, sőt arra tesz egyenesen fogadalmat egész Pest-Buda nyilvánossága előtt, hogy ő soha többet a magyar fővárost el nem hagyja s még ugyanezen év ugyanezen hónapjában elhagyja, s ő hagyja el legelőször, mégpedig most már örökre.

Kossuth e harmadik, gyáva s kevéssel előbb tett „fogadalmára” oly megszégyenítő harmadik pesti futását Szeremlei (II., 201. o.) így közli:

„A kormányzó éppen úgy, mint a múlt évben Jellasics közelgésekor, elhagyta a fővárost, természetesen most is védelmi intézkedések céljából s koronként tekintett be Pestre. (Hogy „koronként” még utána is „betekintetett”, mutatja, mennyire túl korán elment.) A komáromi táborban (Görgey környezetében) pedig leplezetlen örömmel fogadták a hírt, hogy a kormány minő zavarba jutott s miként kényszerül ismét futni Budapestről.”

A kálvinista Szemere (egyébként Szeremlei is az, sőt ő egyenesen kálvinista lelkész) így közli a dolgot:

„1849. július elsején (valójában már június végén) Görgey levelére, melyben azt írta, hogy Pest védelméért nem tud szavatolni, Kossuth nagy sietve elhagyta a kormány székhelyét és elsietett Pestről utazását egy, a táborba való látogatásának adva ki, míg a miniszterek Pesten maradtak.”

A lutheránus Petőfi június 11-én így ír a dolgról Mezőberényből Aranyinak: „Kedves Barátom! Aznapon, melyre hirdettük a népgyűlést, melyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fantáziáljunk a pesti népet a főváros környékén vívandó véres, elhatározó, utolsó leheletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt stb., mint ő maga mondá: ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek – hegedűszóban persze –, hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé otthagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség s hol hazamentő irhája nagyobb biztonságban lehet.” (Minő „tisztelet” érezhető ki Petőfi stílusából a haza atyja iránt!)

„Én ezen komizásra teljes eröm és tehetségem szerint dühbe jövén s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is (persze Petőfinek se a testén voltak a „sebek”, hanem csak a lelkén), kaptam magamat, felszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide, a békési magányba (tehát „véletlenül” még a Kossuthénál is messzebbi s így biztosabb helyre) bujdo-

koltam azon óhajttással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom. És most itt vagyunk és amely percben végképp felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok. Hát ti mit csináltok, hogy vagytok? Add tudtomra, valamint azokat is, mik az utóbbi időkben a világban és Magyarországon történtek, mert én, mióta Pestet elhagytam, semmit se tudok. Te mégiscsak közelebb állasz az eseményekhez, vagy legalább a hírekhez. Írj mielőbb! Az utolsó posták ide Gyula és Csaba. Isten veletek, ölelünk benneteket! Barátod, Petőfi Sándor.” (Mikes Lajos – Dernői Kocsis László: Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása, 21-22. o.)

Kemény s meg is érdemelt kritika, csak az a szomorú a szegény hazára, hogy Petőfinek még csak eszébe se jutott, hogy ha a Kossuthnál húsz évvel idősebb Csányinak Kossuth újévi megfútása ellenére is volt kedve Pesten visszamaradni, ott az állam ügyeivel vesződni s menteni, ami még menthető, akkor neki, aki még Kossuthnál is húsz évvel fiatalabb volt, szintén nem kellett volna még szükségképpen otthagyni csapot-papot, hazát, fővárost csak azért, mert Kossuth is otthagytá. Sőt neki annál inkább maradnia kellett volna, mert Kossuth és mások nem maradtak. Hiszen elsősorban éppen annak van szüksége segítőkre, akit elhagytak. Kinek lett volna ez jobban kötelessége, ha még neki se, a fiatalnak, s aki úgy szerette a hazát (legalábbis azt gondolta), mint senki más széles e hazában; aki annyira bátor volt (legalábbis azt hitte), mint senki más és aki – de ez aztán már csakugyan valóság is volt – fiatalabb is volt, mint akár Kossuth, akár a kormány tagjai, sőt fiatalabb volt még a fiatal Görgeynél is, tehát lelkesebbnek is kellett volna lennie.

Aztán nem ő írta-e csak egy évvel előbb a „Talpra, magyar!”-t, s nem ő esküdött-e meg benne légiószor, hogy „rabok tovább nem leszünk”? Pedig hát rabláncokat lerázni nem mezőberényi lapulással lehetett. Aztán meg ki írta azt, hogy „ott essem én a harc mezején”, ha nem ő? Miért menekült hát el a harc mezejétől olyan messze, amilyen messze csak ebben a hazában lehetett, keletre, hogy az osztrák ne érje, délre, hogy a muszka ne érje?

Vagy Petőfi csak akkor volt köteles szeretni a hazáját, ha Kossuth is legalább annyira szereti? A rabbilincseket csak akkor kell leráznia, ha Kossuth is lerázza? Magánsebeiről is (amik egyébként nem is voltak) kár volt éppen ekkor „megemlékezni”, mikor maga a haza volt sebes, sőt halálos sebben vérző s így az akár tényleg létező, akár csak képzelt magánsebek orvoslása helyett inkább a hazát kellett volna menteni. De hát a vallástalan hazafiak csak ilyenek és csak ennyire őszinte hazafias felháborodásuk is!

Tudvalevő, hogy a végső és annyira csúfos összeomlás oka az volt, hogy mikor már északról özönlöttek be az oroszok, Haynau pedig már Komáromnál volt, Kossuth és minisztertanácsa azt határozta, s így Mészárossal, az újonnan kinevezett főparancsnokkal azt a határozott parancsot is küldte Görgeynek, hogy vezesse az egész sereget Szeged tájára. Ott lesz az összes csapat összpontosítása és a döntő ütközet előbb Haynauval, majd az oroszokkal. Külön-külön ugyanis a sereggel és hadifelszereléssel, mely a forradalmi országnak rendelkezésére állt, el lehetett volna bánni mindkettővel.

Görgey azonban, megsértődve amiatt, hogy nem ő lett a fővezér, meg azért is, mert a parancs nem volt éppen a legbölcsebb, nem engedelmesebb, mert ő – igen okosan – Komáromnál célszerűbbnek tartotta a Haynauval való leszámolást, mint az ország közepébe való háborítatlan beeresztése után; Mészáros pedig az akkor már bizonytalanná vált út miatt nem mert Komáromba menni, s így a parancs átadása is késett.

Az egész szabadságharc kimenetelére végül oly végzetessé vált bonyodalom megoldására legjobb az lett volna, ha Kossuth maga ment volna Komáromba Görgey táborába, amint erre maga Görgey is kérte. A személyes találkozással, mivel érdekből mindketten nagyon barátságosak és kedvesek tudtak lenni, mindig megenyhült a kettejük közötti viszony, sőt ha csak rövid időre is, de a legmelegebb barátságra változott.

Láttuk, hogy Kossuth ilyenkor olyan jóakarátúnak látta Görgeyt, hogy még azt is elhitte róla, hogy házőrző kutyaként vigyáz élete biztonságára. Majdnem bizonyos tehát, hogy most

is így lett volna. Ha Kossuth személyesen jelent volna meg a komáromi táborban, ha személyesen közölte volna Görgeyvel a kormány parancsát, Görgey vagy azonnal engedelmeskedett volna, vagy pedig meggyőzte volna Kossuthot az inkább Komáromnál való megütközés tanácsosabb voltáról. Az egyetértés azonban mindenképpen létrejött volna.

De tudvalevő, hogy ugyanekkor Görgey súlyos sebesült is volt és sebét a haza védelmében szerezte. Ez újabb ok lehetett volna, hogy Kossuth személyesen felkeresse. De a sebesült Görgey részéről Kossuth még inkább számíthatott volna arra, hogy útja nem lesz eredménytelen.

Kossuth azonban egyszerűen nem mert Komáromba menni. Nem azért, mert az út akkor már veszélyes volt, mert Kossuth mehetett volna már akkor is, mikor az utazás még nem volt veszélyes, hanem legfőképpen azért, mert félt Görgeytől és a hozzá hű honvédségtől: attól félt, hogy Görgey foglyul ejti. Nagy szégyen ez Kossuthra, mert mutatja, hogy jobban féltette magát, mint a hazát.

Pedig félelme alaptalan lett volna még akkor is, ha Görgeyben a szükséges rosszakarat meglett volna, mert hiszen Kossuth presztízse sokkal nagyobb volt annál, semhogy ilyesmit végre lehetett volna hajtani. De ha balsejtelme megalapozott lett volna, a haza érdekében akkor is meg kellett volna kockáztatnia a dolgot, ha az a nagy honszerelem, melyre oly sokszor hivatkozott, benne csakugyan meglett volna.

Nemegyszer fontosabb-e, hogy a hazán segítsünk, mint az, hogy Kossuth vagy Görgey segít-e rajta, vagy hogy Kossuth szabad marad-e vagy fogoly lesz, vagy akár hogy életben marad-e, vagy a hóhér bárdja alatt fejezi be életét miatta? Pedig hol volt akkor még Kossuth becses élete a hóhér bárdjától vagy akár csak a fogságtól is?

Ha Görgey akár erőszak árán is Kossuth fölé kerekedni s őt a közszereplés színteréről eltávolítani akarta volna, ezt már rég megtehetette volna azzal, hogy csapataival Debrecen ellen vonul. Nem is követett volna el ezzel törvényteleniséget, csak a nemzetgyűlés nagy békeparti többségét szabadította volna fel Kossuth és Madarász törvénytelen terrorja alól, tehát csak a nemzetgyűlés szabadságát és a szólásszabadságot állította volna helyre. Számított is erre a nemzetgyűlés többsége, mely az uralkodóházzal megegyezést akart.

De ha Görgey még erre a lépésre se merte vagy tudta magát elszánni (itt látszik, mennyire nem volt „áruló”), hogy merte volna akkor a most valóban a nemzetgyűlés megbízásából hozzá érkező Kossuthot bántani vagy szabadságától megfosztani? Görgey táborába ugyanis így nem az a Kossuth ment volna, aki a nemzetgyűlést szabadságától megfosztotta, hanem az, aki valóban a nemzetgyűlés nevében beszélt, annak tényleges megbízásából érkezett hozzá.

Érdekes, hogy most még az a Steier is megállapítja Kossuthról a gyávaságot, akinek csak az imént idéztük és cáfoltuk Kossuthot a gyávaság vádjá alól felmenteni próbáló fejtegetését. Most (Haynau és Paskievics, I., 87. o.) így ír:

„Kossuth bátran megjelenhetett a főhadiszálláson és súlyos hiba volt, hogy ezt meg nem tette. Görgey első, ellentmondást tartalmazó levele után nem Csányinak s később nem Mészárosnak kellett volna Komáromba utaznia, hanem Kossuthnak.”

De Steier még azt is nyíltan kimondja (179. o.), hogy Kossuth gyávaságból nem ment Komáromba:

„Kossuth a leghevesebb szemrehányásokkal illette Mészárost, mert nem ment Komáromba... Kossuthnak Mészáros elleni szemrehányásai akkor volnának valóban helytállóak, ha azokat őreá nem lehetne applikálni. Miképpen Mészáros nem mert Komáromba menni (látni fogjuk majd, hogy Mészáros nem féltékenységből nem ment), éppen úgy nem mert Kossuth sem és éppen Kossuthnak féltékenysége hatott Mészárosra is.” (Látni fogjuk majd, ha Mészárosról lesz szó, hogy Kossuth nem épp oly gyáva volt, mint Mészáros, hanem százszorta gyávább.)

Még azt is elismeri még Steier is, hogy Görgeynek s vele az egész honvédségnek Szeged tájára rendelése és a végső, döntő ütközetnek ott való megkísérlése akkor, mikor az ellenség még csak Komáromnál állt, tehát az ország egész nyugati fele önként való feladásának terve, mely végeredményben (de csak Görgey engedetlensége miatt, mit csak némileg ment, hogy

egyébként neki volt igaza) az egész szabadságharc bukását okozta, szintén Kossuth túlságos önzésének s ebből fakadó féltékenységének okozata volt.

Kossuth ugyanis még ott, az ország belsejében, Szegeden is félt és azért akarta maga körül látni az egész honvédséget. De világos, hogy ilyen körülmények között Komáromba, Haynau seregének közelébe menni még sokkal jobban félt. Kossuth még Szegeden is félt. Pedig hát hol voltak akkor még az osztrákok Szegedtől, s hol voltak akkor még tőle a kozák portyázók? De ha már akár az osztrák, akár az orosz előőrsök meg is jelentek volna, akkora honvédsereg Görgey lerendelése nélkül is állt volna Kossuth és a kormány rendelkezésére, hogy néhány száz (vagy akár néhány ezer) portyázót fel tudjon tartóztatni és szét tudjon verni még akkor is, ha ez a honvédség semmi különös hősiességet nem mutatott volna (mert abban Kossuthnak igaza volt, hogy ilyesmit nem nagyon mutatott).

Kossuth azonban elsősorban magát nézte s azt gondolta, hogy ami biztos, biztos. De természetesen nem a hazát akarta biztosnak, hanem magát. Ezt is elismeri még Steier is.

Kossuth – írja (Haynau és Paskievics, I., 182-183. o.) – „július 12-én érkezett Szegedre (Debrecenből menekülőben), ahol ünnepélyesen fogadták és a tiszteletére rendezett esti fáklyás menet alkalmával szenvedélyes hangú beszédet tartott, melyben célzatos fenyegetést hangoztatott Görgey ellen. Azt hirdette, hogy ha találkozna valakivel, aki nagyravágyásból diktátori hatalomra törekednék, azt saját kezével (de hős és bátor volt!) ölné meg Kossuth, hogy a hazát megmentse”.

„Ez a kifakadás már azért sem fogadható el az igazságszeretet következményének, mert éppen e válságos időkben Kossuth volt az, aki a kormányzói hatalom mellé a fővezéri hatalmat is magához akarta ragadni, amiben azonban kormányának miniszterei akadályozták meg. Görgey ekkor súlyos fejszétől alétan korántsem foglalkozott diktátori tervekkel, és nehéz óráiban csak egy gondolat vezérlé, megmenteni seregét és levonulni Szegedre.” (Később ugyanis elhatározta, hogy mégis engedelmeskedik.)

„Kossuth részéről elképesztő (!) igazságtalanság ez a szegedi kifakadás, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy Görgeynek dunántúli terveit cserben hagyta és minden harmadik napon más és más tervekkel állt elő. Mennyivel másképp alakult volna a kormány helyzete, ha Görgey serege Komáromnál Haynaut tökéletesen megveri. Akkor nem kellett volna sem Szegedre menekülni, sem pedig az eróket szétforgácsolni.”

„Kossuth valósággal meghíúsította (!) a győzelmet, mert Kmetty hadosztályát ígéretekkel és fenyegetésekkel elszakította a Görgey-seregtől, Wisoczkyt és Dessewffy-t se dirigálta Komáromba és Nagy-Sándor, Klapka, Újházy, Thaly stb. útján Görgeynek Haynau elleni tervét keresztelni igyekezett. Nagyon is hozzájárult Kossuthnak ez a taktikája a július 11-i komáromi csata eredménytelenségének egyéb okaihoz.”

„Egészen világosan kitűnik a Kossuth–Klapka-féle haditerv ésszerűtlensége abból is, hogy Kossuth a Haynauval már szemben álló fősereget ahelyett, hogy erősítené, lerendeli az ország déli részébe és feláldozza az egész Dunántúlt, a Duna-Tisza közét, szabad utat hagy az oroszoknak, otthagyja a fővárost, holott Komárom előtt Haynaut sokkal valószínűbben lehetett volna megfelelő erőkkel a határra szorítani, sőt seregét felmorzsolva a védtelen Ausztriába nyomulni és így egy békét kierőszakolni.”

„Tagadhatatlan, hogy Kossuth a kormányt és a kormányzót akarta a hadsereggel védelmezni. A hadseregek mozdulatait alárendelte a kormány mozdulatainak, pedig a kormány nem a haditaktika és célszerűség szerint mozgott, hanem biztonsági érzetének megfelelően. Ez volt Kossuth nagy hibája és tévedése.” (Látható, milyen végzetesen nagy hiba volt és mennyire Kossuth önzéséből fakadt és gyávaságából folyt. De láthatjuk azt is, hogy nemcsak tévedés volt, hanem bűn is, mert az ok Kossuth önzése, gyávasága volt.)

Steier Kossuth iránti kíméletből „Kossuth” helyett „kormányt” mond. Pedig hát mindezek a „tévedések” és „hibák” mind Kossuth önzéséből, a jószerencsében hiúságából, a balszerencsében gyávaságából folytak s különösen ellenszenvessékké teszi őket az a színészi



képmutatás, melyről most is tanúságot tett. Július 13-án azt írja ugyanis Aschermann Lajosnak, a komáromi kormányzónak, hogy „amit rendelek, nem saját személyem érdekében, nem nagyravágyásból, hiúságból teszem, mert – Istennek hála! – mindezen indulatokat nem ismerem és semmit nem óhajtok, mint mihamarább egyszerű magánpolgár lenni a szabad hazában.”

„Én meg nem tudom fogni, miként élhet ember e nagy időkben, midőn hazánk sorsáról a világszabadság sorsa függ (!), akinek lelkében más indulat is helyet foglalhat, mint csupán a haza és szabadság magasztos szeretete.” Kossuth eszerint nem is sejtette, hogy az ő lelkében mennyivel nagyobb a saját maga szeretete, mint a hazáé, noha körülötte már régen mindenki tudta ezt s akár kárörömmel, akár elszomorodva, úgyszólván senki se gondolt másra és beszélt másról, mint csak az ő önzéséről, hiúságáról és saját becses hatalma, állása és élete féltéséről annyira, hogy még Steier Lajosnak is el kell ismernie mindezt.

De Kossuth rendületlenül folytatja: „Meg nem foghatom, miként lehet ember, aki személyhez köti magát s nem a hazához.”

„Ha emberre akadnék, aki azt mondaná, hogy ő nekem hű s nem a hazának, árulónak tekinteném s úgy bánnék vele.”

„Hazánkat semmi sem veszítheti el, mint a karaktereknek ezen nyomorúságos kicsinydedsege (csakugyan az vesztette el, de természetesen Kossuthé is közte, sőt elsősorban éppen az övé), mely a nagy időkhöz, nagy célhoz nem illő asszonyias szenvedelmekből indulva nem áll szakadásokat szítogatni, midőn csak egység mentheti meg a hazát.”

## A külföldre menekülő Kossuth

Igen nagy gyávaságra vall és ugyancsak csattanós cáfolata előbb idézett szavainak Kossuth végső menekülése is. Steier ezt is mentegetni igyekszik a következőképpen:

„Görgey István könyvében kajánul kimondja a szentenciát [ítéletet], hogy Kossuth bátorságának határa volt, és pedig ez a határ abban állt, hogy nem akart meghalni a hazáért... Kossuth Görgeyvel szemben ismételten kifejtette azt a nézetét, hogy nekik élniük kell, hogy a kitűzött célokat a nemzet részére kiküzdhessek és elérhessék. Haláluk összeroppanást, összeomlást jelentett volna. A harctéren való önfeláldozásszerű halál, melyet Görgey Kossuthnak ajánlott, sötét pesszimizmusától eltekintve nem lett volna más, mint egy gyengeséget eláruló, a nemzeti célok elérésében kételkedést mutató öngyilkosság.”

„Kossuth mindvégig megőrzé a nemzeti jövőbe vetett erős hitét, és hogy Világos után elmenekült, az csakis a hitének tulajdonítható és tehetsége, munkaereje tudatának, mellyel még a nemzetért cselekedni remélt. Rákóczi is elmenekült, s vajon neki is szemére hányták, hogy a hazáért nem tudott meghalni? (Igen, mi neki is szemére hánytuk.) Kossuth Világos után következő életszakaszában még nagyobbá nőtt, mint amilyen volt.”

„Görgey katona és hadvezér volt, Kossuth politikus és államférfiú. A katonai mentalitás azelőtt a halálra való készségben és a harctéri halálban látta a dicsőség csúcspontját, az államférfi viszont nem ebben keresheti életcélját, hanem elve és politikája megvalósításában. És Görgey elutazásának Világos alól sokkal kínosabb szépséghibája bajtársainak, kiket az osztrák halálra szánt elhagyása, mint Kossuth elutazásának hirtelensége.”

E legutóbbi állítást elfogadjuk s Görgeyvel kapcsolatban majd beszélünk is róla. De ha Görgey bűnös volt, abból még egyáltalán nem következik, hogy akkor Kossuth nem lehetett bűnös. Bizony lehettek ők mindketten egyformán is bűnösök, és éppen azért bizonyítja olyan buzgalommal mindkettő a másikról a bűnt, mert mindegyik érzi, hogy neki magának is nagy szégyellni valója van.

Azt is elismerjük, hogy semmi szükség sincs arra, hogy egy államférfi azért, mert terveit egyelőre kudarcot vallottak, mindjárt meg is haljon. Azt mondjuk, hogy erre még egy katona részéről sincs feltétlenül szükség. Az azonban szükséges nemcsak a katonában, hanem az ál-

lamférfinak is, hogy ne mutasson egyenesen gyávaságot, hogy ne meneküljön idő előtt. Nem szabad még az államférfinak se úgy viselkednie, hogy még a vak is lássa, hogy „rongy életét” sokkal jobban félti, mint a hazáját vagy az eszmét. Nem szabad elárulnia viselkedésével, hogy elsősorban önmagáért küzd, nem pedig az eszméért.

Rákóczira felesleges hivatkozni, mert ma már túl vagyunk azon, hogy benne a vitézség vagy önzetlenség elérhetetlen példaképét lássuk, sőt azt is kimutattuk már, hogy neki se válik éppen dicsőségére hazájából való szintén túl korai elmenekülése, de menekülése körülményei se. Rákóczi is szükségesnek érezte, hogy e tekintetben magát mentegesse. De ha Rákóczi menekülése ki is állná a bátorság és az önzetlenség minden követelményét, abból még nem következik szükségképpen, hogy Kossuthé is kiállja.

Nem azt kifogásoljuk, hogy egyáltalán elmenekült s nem halt meg az országgal együtt, melyet tönkretett, hanem azokat a körülményeket furcsálljuk, melyek közt ez megtörtént, s melyek annyira kicsinyesek, sőt szégyenletesek, hogy nemrég láttuk, hogy még Steier is megbotráncozik rajtuk s még ő is azt mondta, hogy még ha csak a felét hisszük is el annak, amit erre vonatkozólag titkára, Stuller jegyzőkönyvbe mondott, a dolog akkor is végtelenül lehangoló.

„Ne felejtjük el – írja Szemere is „Ludwig Kossuth”-jában (72-73. o.) –, hogy mikor Kossuth az országot elhagyta, még négy vár volt a keze között, köztük Komárom és Pétervárad, az egész osztrák birodalom két legnagyobb erőssége és a honvédség még 135.000 emberből és 3-400 tábori ágyúból állott. Nincs még egy példa arra a világtörténelemben, hogy államfő ilyen haderő hátrahagyásával menekült volna el országából.”

Nem kívánjuk a szabadsághóستól, hogy mindenképpen és feltétlenül temesse el magát hazája romjai alá, de azt meg kell kívánnunk tőle, hogy ne hagyja el már akkor, mikor az a haza még nem is rom. Megkívánjuk tőle, hogy kitarson, példát adjon, s ha menekül, az utolsók között hagyja el a küzdőteret. De ha már akkor menekül, mikor a többiek még javában küzdenek és sokan közülük még nem is látják veszettnek az ügyet; ha már akkor szalad, mikor futása a még küzdők között keserű lehangolást okoz és végső csüggedtséget eredményez, azt feltétlenül gyávaságnak kell minősítenünk, tehát el is kell ítélnünk.

Mikor Kossuth menekülésre adta fejét, hazánk ügye – igaz – emberileg és lényegében már elveszett, menthetetlen volt. Ámde a legendás hősök még úgynevezett csodákra is képesek s még azt is megvalósítják, vagy legalább megpróbálják megvalósítani, amit mások lehetetlennek gondolnak. A történelem bizonyítja, hogy ez nagyon sokszor sikerül is nekik.

Kossuth ügye Világos előtt egy cseppet se volt válságosabb, mint Nagy Frigyesé a hét-éves háború megindításakor. Hiszen Mária Terézia szinte egész Európát szövetségbe tömörítette ellene. S Nagy Frigyesnek, hogy a készülő veszedelmet elhárítsa feje felől, még csak szaladnia se kellett volna országából, hanem csak a nemrég meghódított Sziléziát kellett volna visszaadnia. Ő azonban még ezt se tette meg, hanem megelőzte Mária Teréziát s egyenesen ő támadta meg.

Mivel erre már igazán senki se számított, ezzel a még csak készülő királynét állította teljesen váratlan helyzet elé és forgatta fel úgyszólván minden tervét. Aztán az a remény is fenntartotta tetterejét, hogy az ellene felsorakozott sok szövetséges időközben még össze is veszhet egymással, mint ez a történelem tanúsága szerint szokásos s valóban ebben az esetben is bekövetkezett: végül váratlan szerencsére is lehet számítani, amint a háború vége felé Nagy Frigyes javára ez is bekövetkezett azáltal, hogy a cárnő meghalt, utóda pedig Nagy Frigyes egyik legnagyobb rajongója volt, aki aztán ellenségből szövetségesévé vált.

Nagy Frigyes helyzete annyira válságos volt, hogy még ennek ellenére is nehezen úszta meg a dolgot, sőt közben még öngyilkossá is akart lenni. A dolog vége azonban mégis az lett, hogy Szilézia mégiscsak az övé maradt. Ilyen a nagy ember s Nagy Frigyes valóban az volt, bár jellemileg s erkölcsileg egy cseppet se volt különb Kossuthnál.

De Mária Terézia is épp oly nagy volt, mikor trónra léptekor egész Európa úgyszólván minden uralkodója rabolni akart valamit örökségéből s ő mégse ijedt meg, s még Nagy Fri-

gyes ajánlatát is megvetéssel és fölényel utasította vissza, aki védelmét ajánlotta fel számára, ha azt, amit ő kért (Sziléziát), megkapja. Vajon könnyebb volt-e az ő helyzete, mint Kossuthé akkor, mikor elszánta magát a menekülésre? Lehetetlen kívánság-e tehát részünkről, ha Kossuthól is kívánunk akkora bátorságot, mint amekkorát Mária Terézia, a nő mutatott?

Kossuthot nem egész Európa támogatta meg, hanem csak két nagyhatalom, melyeknek idehozott ereje azonban egyenként nem volt nagyobb az övéénél. Ő is számíthatott a kettő összeveszésére, ami állandóan fenyegetett is, hiszen annak ellenére, hogy könnyűszerrel győztek, mégis majdnem összevesztek. Ha kudarcok érték volna őket, ha magyar győzelmek lettek volna, összeveszésük feltétlenül bekövetkezett volna.

Aztán Kossuth menekülésekor az év második felében voltak már s az orosz sereg a télre mindenképpen haza akart menni. A kolera is erősen pusztította soraikat. Aztán Paskievics kényelmes és egészen tehetségtelen vezér volt. Végül Kossuthék itthon voltak, ismerték a terepet, a nép velük volt stb. (Ne mondja itt senki, hogy éppen az imént bizonyítottam be, hogy a nép nem volt velük, mert hiszen ha Kossuth ügyéért nem is akart áldozni, annyi bizonyára kétségtelen, hogy inkább kívánta a honvédek, mint Haynau vagy az oroszok győzelmét.)

Igaz, hogy mire Kossuth a menekülésre elszánta magát, arra Haynau már szétverte a honvédsereget. Ámde annak is Kossuth az oka, hogy ez a vereség megtörtént, mert ha nem avatkozik bele a hadvezérek dolgába és a végén nem parancsolja meg Görgeynek az Alföldre vonulást útközet nélkül, s különösen ha Görgey elkészerítésével nem oka annak, hogy Temesvárnál nem volt ott a Görgey-sereg, akkor Haynaut könnyen legyőzhette volna s az osztrákok elintézése és a tehetséges Haynau megverése után az oroszokkal külön még könnyebb lett volna elbánni. De ha annak a Temesvárnál megvert honvédseregnek, mely még Görgey csatlakozása nélkül is erősebb volt Haynau seregénél, a hivatása magaslatán álló Kossuth képében lett volna egy Kapisztránja, aki fegyver nélkül se fél, hanem előretör, lelkesít, bátorságot önt a katonákba, felvillanyozza őket, még így is győzhetek volna.

De azáltal, hogy a számkivetésből, tehát már biztos helyről Kossuth Görgey „árulását” vádolta a katasztrófával, sőt Görgeynek már távozása előtt is kötelességévé tette, hogy a hazát megmentse, maga Kossuth állapította meg és hirdette, hogy mikor ő elhagyta a hazát, akkor még éppen nem volt veszve minden, s ha Görgey nem áruló, vagyis nem tette volna készakarva tönkre a hazát, még lehetett volna rajta segíteni.

De ha így áll a dolog, miért menekült ő akkor el? Azzal, hogy Görgeyvel meg akarta menteni a hazát, nem ő maga árulta-e el, hogy meg lehetett volna még menteni? Igaz, hogy csak hadvezér menthette volna meg, ő pedig nem volt hadvezér, de a hadvezér is csak jól felszerelt és mindennel ellátott sereggel tud eredményt elérni s ez az ellátás az ő kötelessége lett volna. A vezér csak jó szellemű, lelkes sereggel tud eredményesen harcolni (kivált mikor az ellenség nála számosabb), de a lelket adásra, a csüggedésből való felrázásra éppen Kossuth elpusztíthatatlan optimizmusa, munkabírása, tüneményes szónoki tehetsége, agitátori képessége lett volna a legalkalmasabb. Neki tehát a haza érdekében minden hatalmat úgy kellett volna átadnia Görgeynek, hogy utána a haza érdekében itt maradt volna szerény, bár profán Kapisztránnak. Ekkor színészi tehetsége is milyen hasznos lett volna. Hiszen a valóságot már titkolni kellett, leplezni, hogy már alig van remény. S ki tudott leplezni, ha még Kossuth sem?

Kossuth azonban most az egyszer nem volt színész. Éppen akkor mondott le feleszületett tehetsége érvényesítéséről, mikor a hazának éppen erre lett volna szüksége. Most csak abban volt színész, hogy maszkot változtatott: eddig szakállt, szép Kossuth-szakállt viselt, menekülés előtt azonban leborotváltatta, de természetesen csak azért, hogy senki meg ne ismerje s így baj nélkül menekülhessen. Eddig kopaszága leplezésére parókát viselt, most azt is elhagyta s kopaszon menekült. Így azonban érthető, hogy az izgalomtól sápadt, borotvált arcú, a kopaszágtól csillogó fejű és a határ felé tartó forradalmi vezér mindenre volt alkalmas, csak a nemzeti ügy iránti bizalom felkeltésére nem azokban, akik így is felismerték.

Ezek egyszerre meztelenül ismerték meg a kulisszák mögötti valóságot, s még azoknak a kedve is elment mindentől, akik addig még az ügy lelkes hívei voltak.

Ezek a honvédek akkor még – szerencsére – nem tudták, de mi – sajnos – ma már tudjuk, hogy Kossuth azért sietett annyira, mert nemcsak az ellenségtől félt, hanem attól is, akire az ország sorsát bízta: Görgeytől. Azért menekült oly gyorsan, a hatalom átadása után rögtön, hogy Görgey el ne fogathassa. Annyira félt tőle, hogy délben adja ugyan át neki a hatalmat, de kiköti, hogy csak estétől kezdve léphet életbe, hogy ő arra már árkon-bokron túl lehessen. Szép kis hősei lehettek a hazának azok, akik ily „testvéri” egyetértésben küzdöttek érte s egymást így szerették és becsülték! Vajon elhithetjük-e, hogy az a Kossuth, aki ilyen lelkülettel hagyta el örökre hazáját, csak a hazájára gondolt menekülés közben s egyedül csak azért menekült, hogy dolgozhasson még a hazájáért?

Maró gúnnyal kérdi Szemere, hogy hogy merete Kossuth olyan emberre bízni a tőle állítólag annyira imádott hazáját, akire a maga életét ennyire nem merete rábízni? Ez az eljárása nagyszerűen mutatja, melyiket féltette jobban: a hazáját-e vagy magát?

Természetes, hogy az öngyilkosság nem lett volna megoldás. Világos, hogy az gyávaság lett volna. De az is csak Kossuth ellen szól, hogy ő mégis öngyilkos akart lenni. Görgeynek azt mondta, hogy az lesz, de aztán mégse lett az. Helyes, okos és örvendetes, hogy nem lett öngyilkos, de még helyesebb és még okosabb lett volna, ha nem is mondta volna, hogy az lesz. Olyan nagy embernek, mint amilyennek Kossuthot a magyarok tartották, többet kellett volna adnia a szavára s nem kellett volna mindent összevissza beszélnie. De egyébként is ki tudja bebizonyítani, hogy Kossuth az ész javára (azért, hogy hazájának továbbra is használhasson) szegte meg a szavát, vagy pedig egyszerűen csak azért, mert nem mert öngyilkos lenni, azaz gyávaságból? Hogy ugyanis a szavát nem vallásossága miatt szegte meg, azt tudjuk. Ha ugyanis vallásos lett volna, akkor az öngyilkosságot nem is emlegette volna.

De végsőkéig kitartani a halálkínokban vergődő haza mellett s nem keresve ugyan készakarva a halált, de nem is félve tőle, azaz bátorságból a harctéren meghalni már nem lett volna kevésbé üdvös, mint a számkivetésben dolgozni érte. Még akkor se, ha már akkor is tudta volna, amire pedig józan ésszel igazán nem számíthatott, hogy élete a számkivetésben 92 éves koráig fog majd eltartani.

Tény, s mi is kiemeltük már, hogy Kossuth legendás népszerűsége és presztízse tulajdonképpen csak számkivetése után kezdődik. Nem amiatt azonban, mert ő ott értünk annyit dolgozott, agitált, tervezett (mert hiszen nem ért el semmit), hanem a részvét, a szánalom miatt: hogy a nagy férfiú meg van fosztva imádott hazája látásától s tőle távol kellett szemét örök álomra hunyia s mindezt a „gaz” Görgey árulásából.

Biztosíthatok mindenkit, hogy ahogyan Rákóczi legendás dicsősége is százszorta nagyobb lett volna, ha nem hagyja el még idejében, sőt idő előtt az országot, hanem úgy, ahogy először tervezte (de persze ő is csak tervezte), Munkács várába zárkózott volna, azt védte volna haláláig, s mikor tovább már nem tarthatta volna magát, úgy pusztult volna el utolsó emberig a várból való végső kirohanáskor, mint őse, Zrínyi, Szigetvárott: épp úgy Kossuth dicsősége is sokkal legendásabb lett volna, ha Világos helyett egy népek nagy csatáját rendezte volna, melyben a honvédség nem harc nélkül szétfutott volna, mint Temesvárnál 1849-ben tette, hanem Kossuthal az élén mind egy szálíg odaveszett volna.

Erkölcileg és a nemzeti öntudat szempontjából százszorta többet használt volna a magyar nemzetnek az ilyen halál, mint Kossuth 92 évig tartó munkás élete a hazátlanságban. Ha ugyanis Kossuth halála ilyen lett volna, akkor az élő Kossuthban se találna olyan hibákat és fogyatékoságokat a „rosszmájú” történetíró, mint amilyeneket mi találtunk, hanem akkor az élő Kossuth is mindig büszkesége lehetne történelmünknek, a magyar ifjúság számára pedig olyan erkölcsi tőke, melyből évszázadokon át meríthetne és mellyel mindig a megcáfolás veszélye nélkül büszkélkedhetne.

Így azonban Kossuth átmentett és megmentett élete közel se használt nekünk annyit, mint Steier sejteti. Mit használt ugyanis a magyar szabadságharcnak a számkivetésben Kossuth? Vajon mondhatjuk-e, hogy az ő „fáradhatatlan” emigrációs működése nélkül a hatvanhetes kiegyezés csak egy évvel is eltolódott volna?

Megfogható eredménye semminek se lett, amit ő tervezett vagy készített elő. Minden dugába dőlt, semmi se sikerült, amit akart. Mikor a 60-as évek porosz-osztrák háborújában Klapka – persze porosz pénzen – felállította légióját, mire tűzbe kerülhettek volna, már vége is volt a háborúnak s például a már említett nagy Kossuth-rajongó gróf Károlyi Gábor két testvére, Tibor és István, mint a Klapka-légió tagjai, osztrák fogságba kerültek. Mikor kiszabadításuk érdekében Gábor gróf Bismarcknál járt, az ezt mondta neki: „Az egész Klapka-légió se ártott annyit Ausztriának, hogy azért érdemes volna két embert fogva tartani.” (Eötvös Károly: gróf Károlyi Gábor följegyzései, I., 176. o.)

Eme epés megjegyzésben bizonyára része volt annak is, hogy a poroszok sajnálták azt a hiába kidobott pénzt, amit ráköltöttek. Mivel Kossuth kivétel nélkül minden terve és tevékenysége hasonló eredménytelenséggel végződött, mindig az sült ki, hogy felesleges volt az egész, viszont azoknak az Ausztriával ellentétes államoknak pedig, akik Kossuth szövetségét elfogadták, ez sok pénzükből került, az emigránsok tevékenysége tulajdonképpen csak ártott a magyar ügynek, mert a csalódott ember ellenszenvet szokott érezni azok iránt, akikben csalódik.

De itthon is igen sok embernek ártott Kossuth külföldi hazamentő tevékenysége, mert láttuk már, hogy assignatával itthon pénzt vágott ki a „hazafiakból”, mely kidobott pénz volt, mert semmi haszna se volt (legfeljebb Kossuthnak), kára azonban igen, mert igen sokan Kossuth ügynökei befolyására „hazafias” összeesküvésbe kerültek miatta s nem egy magyar éven át tartó várfogságot, sőt egyesek még halált is szenvedtek anélkül, hogy hazájuknak akár csak a maguk szempontjából is bármit használtak volna vele. Hogy az áldozatok száma nem sokkal több lett, csak annak köszönhető, hogy itthon a nép sokkal józanabb volt, semhogy ilyen „hazafias” összeesküvésekre kapható lett volna, az osztrák pedig igen irgalmas azokhoz, akik mégis kaphatók voltak.

De hoztam fel már bizonyítékokat arra is, hogy magának Kossuthnak se volt olyan nagy becsülete külföldön, hogy miatta még nemzeté is növekedhetett volna, illetve hogy Kossuthnak inkább csak az olyan néprétegek előtt volt becsülete, melyek ma ugyanezen államokban kommunisták vagy a kommunizmus szálláscsinálói. De Kossuth még ezeket is csak eleinte kápráztatta el. Mihelyt kissé jobban megismerték, még ezek is kiábrándultak belőle. Kossuth is keserűen érezte ezt s hogy oly hamar otthagya Amerikát s akkor se abba az Angliába ment vissza, ahol azelőtt olyan lelkesen fogadták, hanem abba az Olaszországba, ahol addig még nem járt, az elsősorban emiatt történt.

Szemere erre vonatkozólag így ír Naplójában (I., 145-146. o.):

„Aszerint, amint többször felszólal, amint nagyobb térben jobban kiterjeszkedik, kezdik jobban megismerni. Bámulatos azon ítélet helyessége, melyet róla több lap hozott. Anélkül, hogy őt és eljárását részletesen úgy ismernék, mint én, csaknem azon eredményre jutottak absztrakció útján, amelyre én jutottam. Így az Examiner, mely barátai közé tartozott, így a Journal des Debats [Vitázó újság], melynek fő ereje a kritika, így sok amerikai lap is. Kezdi komédiásnak, kameleonnak, sarlatánnak, hipokritának nevezni, mert látják, hogy mindenütt azon elvet vallja, ami ott népszerű, mindenütt a többségnek hízeleg, alázatosságával gögösködik, mindenben a színpadi hatást keresi, mindenben a külszínt igyekszik megtartani, szerény és dicsekvő, gyáva és bátor, népies és fejedelmi, hideg és entuziaszta [rajongó, lelkesedni tudó], szóval ő hasonló azon színészhez, ki szülővárosában imádtatván, nagy elbizakodással lép fel a főváros (a világ) színpadán és egyszerre ráismernek az egyoldalú művészre.”



## Kossuth erényei

De vizsgáljuk meg végül külön Kossuth jótulajdonságait is. Tehetségét már elismertük, de nem diplomáciai vagy államférfiúi tehetségét, vagy éppen nem Deák Ferenc-i logikáját. Hiszen fő hibája volt, hogy túlságosan nagy optimizmusa és szárnyaló képzelőereje mindjárt elragadta és a józan valóságból könnyen az álmok világába ragadtatta magát, melynek aztán az ügy itta meg a levét.

Az ilyen ember mindenre alkalmas, csak milliók sorsának intézésére nem. Kossuth csak mint izgató, mint szónok és agitátor volt nagy, de az bámulatosan nagy. Mindez azonban a tehetség világába tartozik, mi pedig azt hangsúlyozzuk, hogy a kettőt nem szabad összezavarni s a nagy tehetségű embert nem kell szükségképpen nagy jellemnek is gondolni.

Eleinte erkölcsi jótulajdonságokat is találtam benne. Eleinte éppen hogy nem volt vérszomjas. Bosszúja – ellentétben igen sok történelmi nagyemberrel – a vérpadig sose terjedt. Kossuth kezéhez közvetlenül nem tapad vér. Ma azonban azt kell már mondanom, hogy még ez a tulajdonsága is hibájából, nem pedig erényéből folyik: félelméből és alsóbbrendűségi érzetéből. Nem szeretetből, nem megbocsátásból, nem szelidségből nem szokta ő alkalmazni a bitót. Azt akarta, hogy szeressék, dicsérjék, magasztalják, viszont tudta, hogy azok s azok hozzátartozói, akiket büntet, nem szeretik, hanem gyűlölik és rossz hírért terjesztik. Ettől félt, ezt nem akarta.

Szemere és még nála is jobban Pálffy a köz szempontjából (pedig egy ország sorsának irányítójáról lévén szó, elsősorban ezt kell nézni) éppen ezt a tulajdonságát tartotta az országra legveszedelmesebbnek. Mindketten azt hangsúlyozzák, hogy aki a forradalomra vállalkozik, annak forradalmi lelkületűnek is kell lennie, azaz keménynek, sőt ha kell, kegyetlennek. Kossuth azonban puha és félnék ember létére csinált nálunk forradalmat.

Ezért volt aztán tele az egész elejétől végig rendetlenséggel, egyenetlenséggel, veszeke-déssel. Egy kemény, igazi forradalmi vezér alatt ez nem lett volna lehetséges s így akkor egész más lett volna az eredmény is. A francia forradalom egyedül vezetői véres kegyetlenségének, kíméletlenségének köszönheti sikereit. Forradalomban, mikor a törvény nem számít s minden fék megszűnt, csak ez használ.

Ha Kossuth is bátran és kíméletlenül lépett volna fel s mindjárt az elején felkötöttet volna néhány fegyelmetlenkedőt, engedetlenkedőt, egész másként folyt volna minden. De amit ő például Perczeltől eltűrt, az szégyen; ahogyan Görgeyt engedte magával packázni, az egyenesen nevetséges. Ilyen viselkedéssel nem is várhatta, hogy tekintélye legyen.

Kossuth nem jó volt, nem szelíd, nem megbocsátó vagy türelmes, nem gyűlölni nem tudó (mert túlságosan is tudott gyűlölni), hanem csak félnék, gyáva, következetlen, szemben meghunyászkodó, ellenfele háta mögött azonban támadó és fondorkodó. S mindez annál feltűnőbb és visszatetszőbb volt, mert hiszen egyébként olyan tekintélye, tehát olyan hatalma is volt, népszerűsége is akkora volt, hogy akárkivel, még a legnagyobbakkal is könnyen elbánhatott volna, ha mert volna, mert vele se tekintélyben, se népszerűségben senki se vetekedhetett.

A kitüntetések, mondja Szemere, mindig személyesen osztogatta, mégpedig nagy bőségben, nagy kedvteléssel és tüntető külsőségek közepette. Láttuk, hogy a katonai kinevezéseket is ő maga adta még akkor is, mikor a hadügyminiszter jogkörébe tartozott s így törvénybe és alkotmányba ütközött. De hát az embereket ezzel lehetett megnyerni s ez számára fontosabb volt, mint a törvény megtartása. Arra se gondolt, hogy például a hadügyminisztert viszont ezzel lehetett magától elidegeníteni s annak neheztelése viszont jogos és törvényes volt. A büntetést azonban mindig másokra bízta, hogy az emberek ne rá haragudjanak miatta s a büntetéssel szükségképpen együtt járó ellenszenv s gyűlölet ne őt érje. Világos, hogy ilyen magatartással nem lehetett se rend, se fegyelem, se siker.

Hogy mennyire nem Kossuth jóságából vagy galamblelkületéből folyt ez a beteges engedékenység, azt jól mutatja az, hogy ha mások büntettek vagy akár kegyetlenkedtek, az Kos-

suthot nemcsak nem bántotta, hanem meglelégedéssel töltötte el. Az ilyen emberek egyenesen kegyeltjei lettek. Vakmerőbb, túlzóbb s igazságtalanabb kivégzést el sem lehet képzelni, mint Zichy Jenő grófét Görgey által (a Habsburg-gyűlölő Pálffy is egyszerűen törvénytelennek mondja), Kossuth azonban nemcsak nem helytelenítette a dolgot, hanem Görgey utána egyenesen a kegyence lett. Hogy Kossuth mennyire örült az effajta kegyetlenkedéseknek, mutatja, hogy később gyakran hivatkozott rájuk, mint utánzandó cselekedetekre.

Kossuth ugyanolyan volt, mint az a gyengeszívű és idegzetű modern háziasszony, aki nem meri egy csirke nyakát elvágni, de ebből természetesen nem az következik, hogy ő is, családja is lemond a baromfi húsról, hanem az, hogy elvágatja a cseléddel, vagy ha az nincs, a szomszédasszonnyal. Ez bizonyára nem érdem vagy jószívűség bizonyítéka, hanem affektálás és képmutatás. Kossuth természetesen nem affektálásból csinálta a dolgot, hanem gyáva-ságból és önzésből, hogy a felelősség (mert hiszen nála nem baromfiakról volt szó) ne az övé legyen és az emberek vagy hozzátartozóik ne rá haragudjanak miatta.

Hogy Kossuth egész életében nagy dohányos volt, már említettük. Most ehhez azt tesszük hozzá, hogy nagy kártyás, nagy hazardjátékos is. Szöllőssyvel kapcsolatban láttuk, hogy nemcsak fiatal korában. Így nem csoda, hogy a pénzzel sose tudott bánni s elköltötte volna még a Dárius kincsét is. Az emigrációban is sokszor volt pénzzavarban s láttuk, hogy testvére, Ruttkayné, milyen csalárdul fejte meg magyarországi híveit. Sajátságos, hogy ezt az embert 48-ban éppen az ország pénzügye vezetésére tartották a legalkalmasabbnak.

Kossuth szorgalmát el kell ismernünk, mert az kétségtelen, hogy igen sokat dolgozott egész életén át. Láttuk, hogy Nyáry is csodálkozott, hogy tud annyit és mindig csak írni. A gondja mindenre kiterjedt, s bámulatatos, mennyire törődött az ország minden ügyével. Sokszor meghatódtam leveleit olvasva és látva, hogyan alkalmazkodott, sőt hogyan megalázkodott például Görgey előtt is. Tegeződik vele s „Édes Barátomnak” szólítja például 1849. június 27-én, mikor pedig ugyancsak sok borsot törtek már egymás orra alá. „Esdekelve kérem tehát” – írja neki három nappal később, 30-án éjjel, most már magázva. Azt meg már közölte, hogy egyszer még ilyen kifejezést is használ feléje: „Kérem magam utasíttatni.” Mégis még ezt is hibájának kell mondanom, mert ugyanakkor, mikor szemben így viselkedett, sőt megalázkodott, a háta mögött fondorkodott ellene s nemegyszer bebizonyította, hogy nem úgy gondolkodik, ahogyan ír vagy beszél.

Görgeynek is, másoknak is arról kellett ismételtlen meggyőződniük, hogy irántuk mutatott jóindulata s kedveskedése csak színészi és érdek, nem pedig őszinte érzelm. Miután pedig erről meggyőződtek, a szép szavak csak ártottak, mert csak bosszantották azokat, akiknek szóltak.

Mivel ugyanezek a szép szavak – ezt még Steier is nemegyszer kénytelen megállapítani – még akkor is affektáltak voltak, mikor nem egyes személyekre, hanem a hazára vonatkoztak, akkor bizony kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy az a tagadhatatlanul sok munka és fáradtság, melyet Kossuth a hazáért végzett, tulajdonképpen szintén önző és önmagáért végzett munka volt. A hazát ugyanis kétségtelenül ő vitte bele a fegyveres küzdelembe, s ha már belevitte, kétségtelen, hogy elsősorban az ő egyéni érdeke volt, hogy a haza sikeresen kerüljön ki ebből a küzdelemből. A haza itt egy volt Kossuthal. Az ellenség is nem a magyarság, hanem Kossuth háborújának nevezte 48-at, s mint láttuk, Kossuth hiúságában ezt az elnevezést örömmel el is fogadta, mert a maga személyének felmagasztalását látta benne. Tulajdonképpen a hazáért végzett munkája is önmagáért végzett munka volt. Nagy munkabírása és szorgalma tehát különleges, istenadta képesség volt benne, de nem érdem és nem erény.

Kossuthnak csak az a munkája lett volna egészen és önzetlenül a hazáé, amit hiúságának, dicsőségvágyának és más veleszületett gyarlóságainak, például elsősorban színésziességének, kétszínűségének és álnokságának, melyek oly sokat ártottak a nemzeti ügynek s végeredményben bukását is okozták, leküzdésére fordított volna az önmehtagadás, a szerénység, az igazmondás és egyenesség erényének gyakorlásával.

Ámde effajta munkálkodásnak Kossuthban nyomát se találjuk. Ehhez igazi vallásosság kellett volna, mely – sajnos – az ő korának nem volt sajátja és sokszor még katolikus kortársaiban is hiába keressük (a katolikus vallásosságnak még Deákban s Eötvösben sincs nyoma se s Széchenyiben vagy Mészárosban se sokat találunk belőle). A protestáns vallásosság nagyrészt ma se az önkritikában áll. Kossuth veleszületett elbizakodottsága és tekintélyt nem ismerése (melyet némileg ment az, hogy emberileg csakugyan volt miért elbizakodottnak lennie, értem kiváló testi és szellemi tulajdonságait) egyébként is majdnem lehetetlenné tett volna az Egyház részéről minden komolyabb lelki irányítást.

Kossuth korának a szabadság volt a fő eszménye s ez mutatja, mennyire nem volt ez a kor se evangéliumi, se keresztény. Az önmegtágadás, a káros egyéni ösztönök állandó nyesegetése, az önkritika és önuralom bizony ellenségei a szabadságnak, hisz állandóan azt harsogták fülünkbe, hogy ezt se szabad, meg azt se szabad. Világos tehát, hogy éppen ezek tetszettek legkevésbé a „szabadság” százada fiainak. Pedig olyan nehéz dolgok ezek, hogy gyakorlatilag még azok is ritkán tudják őket megvalósítani, akik elméletben elfogadják őket s törekednek rájuk. Hát akkor mit várhatunk azoktól, akiknek még az elveik is éppen az ellenkezők!

Pedig 48 elsősorban azért bukott el, mert vezetői (tehát nem egyedül csak Kossuth) nemcsak a nemzeti életben, hanem egyéni életükben is szabadosak, féktelenek, fegyelmezetlenek, ösztöneik rabjai voltak. Mindenki túl soknak tartotta magát, mindenki a maga feje után ment; alkalmazkodni, engedelmeskedni senki se akart, s hogy e téren elkövetett hibáit mentse, azok hibáival takarózott, akiknek nem engedelmeskedett (lásd Petőfi nemrég idézett levelét Aranyhoz), Kossuthban pedig, mint e levélből is láthattuk, lehetett is bőven találni olyant, amivel takarózhattak.

Eleinte Kossuth szép családi élete is igen rokonszenves és tiszteletreméltó volt szememben. Tetszett a szép egyetértés, melyben a Kossuth-házaspár élt, sőt még az az engedékenységgel is erénynek tűnt fel szememben, mellyel a nagy Kossuth alávetette magát felesége akaratának és befolyását maga fölött érvényesülni engedte. Ez ugyanis sose szégyene egy férjnek. Azonban – noha ma is rokonszenves tulajdonsága ez előttem Kossuthnak – ma már ezt se fogom fel olyan mindenképpen örvendetes értelemben.

Kossuth viharos előélete nemi tekintetben se sok jót sejtet, sőt láttuk – de egyébként is magától értetődő –, hogy fiatalkori romlottsága a bűnök e fajtájára is kiterjedt. Egyáltalán nem egyedülálló dolog azonban, hogy viharos, bűnös előéletű férfiak, ha nekik testileg-lelkileg megfelelő párra találnak, mintaházastársakká válnak s feleségük oldalán annyira megelégedettek és boldogok, hogy kivüle más nő többé nem is kell nekik, sőt bizonyos tekintetben feleségük uralma alá kerülnek s ott is maradnak halálukig.

Például a Kossuth politikájának oly nagy híve, a már többször említett gróf Károlyi Gábor is – minden értéktelensége és lecsúszott volna ellenére (apja ki is tagadta miatta) – a legboldogabb házasságban és a legteljesebb lelki harmóniában élt azzal az egyszerű származású nővel, akit családja ellenére feleségül vett. Minden szava parancs volt számára.

Kossuth számára is úgyszólván parancs volt felesége minden szava, sőt azt mondhatnánk, hogy bizonyos tekintetben még félt is tőle. Kossuth kortársai között is feltűnően nagy számban találunk ilyen típusokat. Szemere Bertalan naplójából is egész világosan látható, hogy ő is mintaférj és ideális családapa volt, aki feleségét valósággal imádta. Még Madarász József emlékirataiból is ez tűnik ki, s láttuk, hogy ő is éppen példás családi életével nyerte meg Haynau tetszését.

Petőfi ugyanilyen boldog volt Szendrey Júlia oldalán! Ő is mennyire imádta a feleségét s viszont az is milyen túlzó forradalmár lett férje oldalán! Gárdonyi hallotta Jókaitól, hogy mikor együtt lakott Petőfivel, s beszéd közben Orlai azt a kifejezést használta, hogy „egy meg a fene!”, Petőfi felesége letette a kanalat (étkezés közben történt ugyanis) s átszaladt a másik szobába. Petőfi utánarohant, s néhány perc múlva mogorva arccal tért vissza. „Micsoda illetlenség – mondta – hölgyek előtt fenézni. Nem vagyunk kocsmában!”

„Hát te nem azt írtad: Táncolok, mint veszett fene? – mondta erre neki Orlai.”

„Az más! – válaszolta bosszúsan Petőfi. – Ezt nem hölgyeknek írtam.” (Gárdonyi: Aranyomorzsák, 152-153. o.)

Tudvalevő, hogy a másik nagy kortárs, a nemi tekintetben egyébként igen gyarló Jókai is, mennyire Laborfalvy Róza uralma alatt állott haláláig, az aggastyán korában feleségül vett bakfis zsidó lány pedig úgy bánhatott vele, mint a kutyájával. Még azt is eltúrta tőle Jókai, hogy legazemberezzé vagy – mint ez ortodox-zsidók körében szokásos – leköpje. (Fényes László: Jókai Mór utolsó évei és Jókai Mór utolsó évei körül)

Érdekes, hogy a felsoroltak egytől egyig protestánsok voltak: Kossuth is, Szemere is, Jókai is, Petőfi is, de a felesége, az annyira bevált felesége, mindegyiknek katolikus volt, csak Jókai második asszonya nem, de az nem is vált be. Egyedül a jelentéktelen Madarász Józsefnek volt valószínűleg a felesége is kálvinista és a szintén jelentéktelen Károlyi Gábor és felesége voltak egyaránt katolikusok. Érdekes, hogy a Károlyi-család másik hírhedt tagja, Mihály is, úgy látszik, végig a legnagyobb egyetértésben élt feleségével, Andrassy Katinkával, aki forradalmi elveiben is egyetértett vele.

Kossuth nagy egyetértése a feleségével közéleti szempontból, mint láttuk, nagyon hátrányos volt s így nem Kossuth erényei, hanem hibái közé sorolandó. Láttuk, hogy Kossuth felesége a szabadságharc idején annyira általános ellenszenvnek „örvendett”, akár Madarász László, a gyémántos miniszter, és érdekes, hogy ugyanő egyúttal Kossuthné bizalmasa is volt s Madarász éppen ő általa gyakorolta befolyását Kossuthra. Láttuk, hogy a végén a Kossuthné elleni nagy gyűlölet még a képviselőház ülésén is megnyilvánult s ott már egyenesen száműzését követelték. Mivel a Kossuthné elleni általános ellenszenvben még olyan okos és tárgyilagos ember is, mint Pálffy János és olyan jólelkű, szelíd és nem könnyen ítélő jellem, mint Mészáros Lázár, is részt vett, kénytelenek vagyunk azt tartani, hogy Kossuthné nem érdemtelenül volt olyan nagy ellenszenv tárgya.

De papucskormány alatt lenni s kivált egy annyira kisműveltségű, olyan sok fogyatékos-sággal teli s emellett oly okatlanul nagyravágyó feleség papucskormányára alatt, mint amilyennek Kossuth nejét festik legtekintélyesebb kortársai, bizony Kossuthra, mint magánemberre is inkább szégyen, mint dicsőség.

Kossuth menekülése után Törökországban egy ideig felesége nélkül élt, s hogy a jót csak felesége terrorja tartotta benne, egyébként azonban mennyire gyöngé jellem volt e tekintetben is, mutatja, hogy bizony ott is rögtön kirúgott a hámból. Ez idő alatt ugyanis feltűnően bizalmas viszonyban volt az ifjú s szép gróf Dembinszkyével (itt természetesen nem az ismert hadvezér feleségéről van szó), s bizony a menekültek a legrosszabbra magyarázták a dolgot és pletykázták őket. (Hajnal: A Kossuth-emigráció Törökországban)

Mikor aztán hamarosan megérkezett Kossuthné s eltávolította az asszonyt, férje egyszerre megjavult. Ez is azt mutatja, hogy Kossuth, mint férj, nem annyira jó volt, hanem csak gyöngé. Felesége irányában is, de idegen nők irányában is. Felesége uralma alatt állott, de csak akkor, mikor felesége mellette volt. Kossuth és Dembinszkyé annyira sülve-főve voltak, hogy környezetükben mindenki bűnös viszonyban levőnek gondolta őket.

Szóllóssy az asszonyt egyszerűen Kossuth babájának nevezi s azt mondja, hogy még a törökök is megbotránkoztak a szerelmes pár viselkedésén. Kossuth – hogy a botrányt csökkentse – eleinte rokonának hazudta. (Ez újabb bizonyíték a gyanú alaposágára.) Kossuth az asszony férjének kártyaadósságát is kifizette (erre tehát volt pénze), századosból őrnaggyá nevezte ki és hadsegédévé tette. S ezt az édes szerelmi életet Kossuth akkor élte, mikor hazátlaná lett, otthon pedig a tőle eljátszott haza rémületben élt és a bakó működött azok nyaka körül, akik szavának hittek.

Itt használjuk fel az alkalmat annak megemlítésére, hogy Kossuthéknak egy lányuk volt, Vilma, aki serdülőkorban halt meg külföldön és két fiuk: Lajos Tivadar és Ferenc, kik mindketten agglegények maradtak s így utódok nélkül haltak meg. Kossuth Ferenc, aki később

miniszter lett itthon, a halálos ágyán házasságot kötött özv. gróf Benyovszky Sándornéval, akinek katolikus reverzálást adott, tehát protestantizmusához hűtlen lett. Azt beszélték, hogy a Kossuth-fiúk apjuk kívánságára maradtak agglegények, aki – folytatva szokásos színészeskedését – azt akarta, hogy az az „átkozott” Kossuth-faj kipusztuljon. Lajos Tivadar nem jött haza Magyarországra és az olasz államvasutak igazgatója lett.

Kossuth tehát, mint ember, nagyon is gyarló volt, de mint közéleti férfiú is tele volt hibákkal. Mozgalma a legteljesebb kudarccal végződött, s ez a kudarc közel se a véletlen, balszerencse vagy olyan tényezők következménye volt, melyek függetlenek voltak tőle vagy amelyeken ő nem változtathatott. Láttuk, hogy a szabadságharcot egyedül ő robbantotta ki, mert hiszen erőszakkal és készakarva mérgecsikkelt el a helyzetet (az államadósság egy része átvállalásának kerek megtagadása, a Pragmatica Sanctióból folyó kötelességek megtagadása, az osztrák bank szabadalma ellenére és királyi szentesítés nélküli bankónyomtatás, katonasorozás ugyanilyen törvénytelenül, Lamberg békéltető megbízásának tudatos megakadályozása az ellenjegyzés formáságának mesterséges kiélezésével stb.).

Már csak abból is láthatta volna, hogy helytelenül jár el, mert hiszen nemcsak Széchenyi örült bele mindabba, amit tőle tenni látott, hanem minden valamirevaló magyar államférfiú szembekerült vele, még azok is, akik azelőtt éppoly szélsőségesek voltak, mint ő (Deák, Wesselényi, Eötvös, Batthyány Lajos, Szemere, Klauzál, a katonák közül pedig Görgey, Mézáros, Perczel).

Olyan kedvezőtlen körülmények között lovalta bele nemzetét a forradalomba, hogy emberi számítás szerint szinte lehetetlen volt győznie s hogy csak egy gyenge évig is el tudta húzni a vereséget s ügye nem mindjárt az elején roppant össze, csak annak a véletlen szerencsének köszönhetette, hogy az ellenséget csupa tehetségtelen hadvezér (Jellasics, Windischgrätz, Welden, Paskievics) vezette. Haynau rögtön elbánt az egészszel, pedig ő is csak közepes vagy legfeljebb jó közepes hadvezér volt, s ő is nem egy hadügyi baklövést tett.

Gyalokay Jenő, az ismert hadtörténelmi író, ezt írja a Századok 1916-os évfolyamában (468-469. o.): „A magyar szabadságharc nagyon különbözött egy más – mondjuk normális lefolyású – háborútól. Azok, akik Goethe bűvészinaként a szellemeket felidéztek ugyan, de később már azoknak parancsolni nem tudtak: készületlen állapotban ragadták magukkal a nemzetet előbb a forradalomba, majd a minden oldalról reá szakadó véres küzdelembé.”

„Más – nem forradalmi – háborúban minden országnak megvolt a hadserege s annak jó vagy rossz vezetősége; meglőn tovább már békében minden olyan intézkedés téve, amely, ha kenyértörésre kerül sor, a hadműveletek számára kedvező alapot volt hivatva teremteni. Magyarországon 1848-ban minderről szó sem lehetett s hiányzott kezdettől fogva az az ember is, aki tudta volna, hol és hogyan kell a dologhoz fogni. Mindenféle jó tanácsban és tervben ugyan nem volt hiány, mert akkor is, csakúgy, mint manapság, hadi szakértőnek hitte magát széles Magyarországon mindenki, de azt senki se akarta belátni, hogy a hadvezetéshez nem nagyhangú szónoklás, hanem elsősorban is jól megalapozott szaktudás kell.”

„Maga Kossuth, noha katonai dolgokhoz egyáltalán nem értett, a legkényesebb hadműveleti ügyekbe is beleártakozott. Később hadműveleti tervek kovácsolásától se riadt vissza és valósággal duzzogott és sértve érezte magát, ha terveit a végrehajtásukra hivatott közegek kifogásolták.” (Dembinszky egyszer meg is mondta, hogy ha ügyvédre lesz szüksége, hozzá fordul, de hadászati kérdésekben nem kér tőle tanácsot. Ez a megjegyzés nem volt ugyan tapintatos, de fején találta a szegyet.)

„Már most képzeljük el azt a helyzetet, hogy amikor Erdélyben beállott a felfordulás, a Délvidék lángban állott, a horvát bán ellenségként rontott reánk, a tótok fellázadtak, nyugatról és északról pedig az osztrák hadsereg támadása fenyegetett: Magyarország itt állott készületlenül, hadsereg, fővezér, vezérkari főnök, hadműveleti terv és minden más olyan nélkül, amelynek hiányában ellenséges hadviselésre gondolni sem volt szabad. Még ott is, ahova a háború lángja egyelőre el nem hatott, teljes volt a zavarodás.”



Minderre Kossuthnak gondolnia kellett volna, nem pedig egyszerűen azzal intézni el mindent, hogy: „Gyalázat! Ez a hitszegő dinasztia fellázította ellenünk a nemzetiségeket!”

Kossuthnak tudnia kellett volna, hogy ha ő forradalmat csinál, akkor viszont Bécs is elkövet majd mindent a maga érdekei biztosítására. Ez nem meglepő, annál kevésbé gyalázat, hanem magától értetődő. Mikor aztán a szerencse mégis segített egyelőre rajta s az ellenséges hadvezérek tehetetlensége miatt mégis levegőhöz juthatott, akkor is elsősorban Kossuth volt az oka, hogy még ez se segített rajtunk. Nem mi mondjuk, hanem Steier mondja ki (Haynau és Paskievics, II., 216. o.), hogy „a nemzeti katasztrófának, mely nem három-négy nap, három-négy hét alatt keletkezett, Kossuth kormányzási rendszere volt az okozója”. Tehát nem az orosz invázió.

Kossuthra, az emberre, pedig kétségtelenül igen nagy szegénységi bizonyítvány, ha legnemesebb jellemű munkatársa, Mészáros Lázár azt kénytelen róla írni emlékirataiban (II., 179. o.), hogy „Kossuthnak e lapok írója sohasem volt, de nem is lehetett volna barátja”.

Vagy hogy „az egyenes, nyílt és becsületes embereket örömet meghallgatta ugyan, de nemigen hederített rájuk”. (II., 222. o.) Sőt: „Legmeghittebb politikai körében – melyre családi köre mindig befolyást gyakorlott –, tudja az Isten, mily egyéniségek voltak körülötte. Mert az ismertek nagyobb részében sem valódi köztársasági erény, sem ésszerű szabadságszeretet, sem lelkiösméret nem volt s ilyenektől tanácsoltatva látni azt, kibe a nemzet egyedüli bizalmát helyezé, ez nemcsak az embereket volt képes fölháborítani s megszomorítani, de még az angyalokat is bukfenceztetni” (!). (II., 16. o.)

De a másik, jellemileg szintén értékesebb minisztere, Vukovics Sebő is, akiről még ráadásul Steier azt írja (Haynau és Paskievics, II., 198. o.), hogy „Kossuth közeli hívei közé tartozott”, azt állapítja meg (Emlékiratai, 504. o.), hogy Kossuth „minden egyéniség iránt, mely mellette emelkedni látszott, féltékennyé hamar lett, majd gyűlöletet érzett”.

Nincs-e ebben egész világosan kimondva, hogy Kossuth gonoszlelkű ember volt, de egyúttal az is, hogy a hazát se szerette. Ha ugyanis szerette volna, akkor nem irigységet, majd gyűlöletet keltett volna benne az, mikor látja, hogy a hazának más és minél több hozzá hasonló, használható embere van, hanem szívből örült volna neki. Pedig látjuk, hogy ezt a legrosszabbat jelentő tulajdonságot nem az ellensége, hanem a jóembere, barátja és lutheránus hittestvére állapítja meg Kossuthban.

Hát ahhoz meg mit szóljunk, hogy még Madarász is így ír emlékirataiban: „Fölháborodtam Kossuthnak, mint államférfiúnak, föl, mint magánembernek viseletén.” (263. o.)

A nagyidai cigányok vajdájának képében Arany János Kossuthot akarta kifigurázni. Egressy, a nagy színész, életrajzírója, Rakodczay (Egressy Gábor és kora, I., 450. o.) azt írja, hogy ezzel Arany „nem szégyellte nevetségessé tenni” Kossuthot. A szinte az eszelősségig Habsburg- és mágnásgyűlölő kálvinista Rakodczay természetesen Kossuth pártjára áll, érve azonban, hogy „mind emberek vagyunk, kiknek jellemét nem mellékes, hanem főbenjáró tetteink után ítéljük meg”, kissé túl gyenge.

Itt ugyanis Rakodczay is Kossuth tehetségét keveri össze a jellemével s az előbbi egyedül fontosnak, az utóbbi pedig teljesen jelentéktelennek nyilvánítja. Pedig hát nekünk nemcsak a tehetség, hanem a jellem és az erkölcs is fontos és fontos mindenki másnak is, ha például az ellenségben tudja megállapítani a jellem hiányát. Mi a tehetség kedvéért nem vagyunk hajlandók megbocsátani a jellemtelenséget vagy erkölcstelenséget senkinek.

Egyébként pedig kimutattuk már, hogy Kossuth „emberi gyarlóságai” annyira nem mellékesek voltak, hogy éppen miattuk váltak teljesen eredménytelenekké „főbenjáró tettei” is. Kossuth emberi gyarlóságai miatt jutott nemzete az imádott szabadság helyett a világosi szegényhez és az aradi kálváriához. E „mellékes” tulajdonságok voltak az okai annak, hogy Kossuthot nem lehetett tisztelni; emiatt voltak a Görgeyvel és másokkal való veszekedések és végül a bukás.

Lenézett, kinevetett, színészi pózokon, sőt nyilvánvaló hazugságokon rajtakapott szabadsághős nem érhet el sikert. Éppen nem „mellékesek” voltak tehát Kossuth gyarlóságai.

# Görgey Artúr (1818-1916)

## Görgey, az ember

Feltűnő, hogy a 48-as szabadságharcunk két legnagyobb alakja: Kossuth és Görgey (sőt még a harmadik is: Petőfi) egyformán a kis lutheránus és többnyire idegen fajúakból álló felekezet tagjaként született és mindketten (de ebben már Petőfi éppen nem követte őket) egyformán matuzsálemi kort értek el: Kossuth 92, Görgey 98 éves korában halt meg. Görgey itthon élt és halt meg gyermektelenül. Francia származású, szintén protestáns felesége, Aubouin Adél, akit Prágában ismert meg, a balszerencséjében elhagyta. De bizonyára nemcsak balszerencséje miatt.

„Mint szepességi gyermek – írja Steier (Görgey és Kossuth, 45. o.) –, német anyanyelvű, ki megtanulja egy időben a tót nyelvet is. A magyar nyelvet félig-meddig az iskolában tanulja, hibás, németes vagy tótos kiejtéssel. A szepesi diákokat azután magyar szóra le szokták küldeni magyar vidékre, de Görgey Artúr ehelyett osztrák katonaiskolába került.” (Tehát neki még anyyi alkalmá sem volt magyarul jól megtanulni, mint a többi szepesi száz gyereknek.)

Görgeyt – Kossuth jóvoltából, aki vele szemben ugyancsak bebizonyította Vukovics megjegyzésének igazságát, hogy mindenki iránt, aki mellette emelkedni látszott, féltékenységet, majd gyűlöletet érzett – sokáig majdnem mindenki árulónak tartotta s mint ilyent, megvetette. Újabban azonban – elég gyakori jelenség ez a történelemben – mint nagy magyar hősnak, valóságos kultusza van és megtették a világ egyik legnagyobb hadvezérének. Előbb bal felé túlzás, aztán jobb felé. (Gömbös miniszterelnök szobájában is ott volt Görgey életnagyságú arcképe, s Gömbös a képre mutatva Oláh Györgynek büszkén ezt mondta: „Ő is evangélikus volt!” Sajátságos, hogy Gömbös ezt Görgeyről annyira tudta és olyan fontosnak tartotta. Még sajátságosabb, hogy ezt éppen egy katolikusnak mondta. Pedig milyen szépen tudott ez a Gömbös nekünk egyébként a vallási békéről papolni! De persze csak akkor, ha néha – kivételesen – a katolikusok is észrevették, hogy valaki nem katolikus, hanem „evangélikus”.)

Görgey nem volt áruló. Legalábbis egy cseppet sem volt jobban az, mint Kossuth. De világrengető hadvezér se volt. Igaz azonban, hogy jó közepes, vagyis az átlagon felüli hadvezér volt (sok sikerrel és sok végzetes hadászati baklövással) és volt majdnem annyira gyarló ember, mint Kossuth. Még színészi képessége is volt neki is, de természetesen nem akkora, mint Kossuthnak, mert e tekintetben nem volt éppen könnyű Kossuth apánkkal versenyezni.

Nagyravágyása, gőgje, hiúsága ugyanakkora volt, csak sokkal férfiasabban nyilvánult meg, s ezért őt nem nézték le s nem kicsinyelték le azok, akik megismerték, mint Kossuthot. Legfeljebb félték tőle. Az irigység is megvolt benne, mint Kossuthban. Ő is féltékeny volt nemcsak Kossuthra, hanem tehetségesebb alvezéreire is és vetélytársakat nem tűrt meg maga mellett. Mindezeket a visszataszító fogyatékoságait Steier is megállapítja róla, pedig Steier egyébként neki épp oly jóakarója, mint Kossuthnak, s ezért ahol csak lehet, igazat ad neki.

Ha Kossuth jellemében nincs semmi férfiaság, annál több van Görgeyében. Ha Kossuth nem tudott vagy nem mert büntetni, annál jobban tudott és mert Görgey, sőt őt, Kossuthal ellentétben, egyenesen kegyetlennek kell nyilvánítanunk. Neki ez volt egyik jellembeli hibája. Nagyon könnyen akasztatott, sokszor még szeszélyből is, máskor cinizmusból vagy „csak azért is”. Ilyesmik miatt a lelkiismeret nem nagyon bántotta. De éppen e tulajdonosága miatt lett belőle híres hadvezér, míg Mészárosból elsősorban azért nem lett az, mert neki nem volt szíve ahhoz, hogy keményen büntessen, viszont abban a szabados, fegyelmezetlen, igazi lelkesedés nélküli forradalmi hadseregben csak Görgey módra lehetett rendet teremteni, tehát sikert is csak így lehetett elérni.

Ezt Mészáros is tudta, de őt a lelkiismeret ilyen eszközök használatára nem tudta rávinni s ezért inkább akart megmaradni jó embernek, mint híres hadvezérré válni. Görgey serege azonban azért volt különb, fegyelmezettebb a többi 48-as seregnél, mert ő nem jó ember volt. Nagy tekintélye is innen származott, sikerei fő titka is ez volt. Görgey imponálni tudott. Bátor és fölényes volt mindig. Ezért volt benne olyan nagy bizalma katonáinak. Ő is hiú volt, őt is hízelgők vették körül, de az ő hiúsága nem volt olyan ellenszenvet keltő. Neki tekintélyt adott, mert hideg gögbe rejtette.

Említettük már, hogy azok az emberek, akiket Kossuth úgyszólván Görgey kikémlelésére, vagy legalábbis ellenőrzésére küldött kormánybiztosokként táborába, a Kossuth–Görgey vitában egytől egyik Görgey mellé álltak még akkor is, ha azelőtt Kossuth benső barátai voltak. Így járt Csányi, így Ludwigh, így Vukovics, így Luzsénszky, így Bónis, Görgey ugyanis komoly, méltóságteljes, nagy emberként viselkedett, ami imponált. Benne nem voltak meg azok az alantas ügyvédi fogások s az a pózoló színésziesség, amely Kossuthot minden valamirevaló ember előtt annyira kicsinnyé, sőt ellenszenvessé tette. De hogy Görgey sem volt sem jó ember, sem tiszteletreméltó jellem, s hogy ő is tele volt nemcsak emberei gyarlóságokkal, hanem bűnökkel is, azt nem akarva is észre kellett vennie mindenkinek.

A Kossuth és közte keletkezett ellentétben is korántsem csak Kossuth volt a hibás. Kossuth neki feljebbvalója volt, jóval idősebb is volt nála s Görgey emelkedését, érvényesülését is neki köszönhette. Kossuth akkor, mikor felemelte, a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett levelében egyenesen becsületszavával kezeskedett, hogy a haza nem fog benne csalódni, mert a legönzetlenebb hazafi. (Láthatjuk, milyen sokszor bizonyult elhamarkodottnak Kossuth becsületszava s ezért milyen sokszor bizonyult mit sem érőnek.)

Érdekes, hogy Kossuth itt külön hangsúlyozza róla, hogy annyira önzetlen és engedelmeskedni tudó, hogy ha a haza érdeke úgy kívánná, mint közkatona is kedvvel szolgálná ügyét. Mikor tehát később ugyanez a Kossuth állapította meg róla, hogy gaz, gonosz és hazááruló, ez egyúttal azt is jelentette, hogy Kossuth maga hazudtolja meg előtte adott becsületszavát. Kossuth azonban eleinte sem nézhette volna Görgeyt annyira becsületesnek, hogy ilyen dicséreteket zengjen róla, ha Görgey előtte nem lett volna képmutató. Egyébként éppen nem ez volt az egyetlen eset, melyben Kossuth nagyotmondásai nevetségessé váltak.

Görgeynek nemcsak azért lett volna kötelessége, hogy Kossuth iránt tisztelettel viseltesék és neki engedelmeskedjék, mert feljebbvalója és nála jóval idősebb volt, hanem azért is, mert hálával tartozott iránta: neki köszönte érvényesülését. Kétségtelen tehát, hogy a kettőjük közti viszálykodásban Görgey volt a hibásabb. Kossuth háromszoros jogcímen is követelhetette, hogy Görgey engedelmeskedjék neki: állása, kora és neki tett személyes szolgálatai, tehát a hála címén egyaránt.

Görgey csak egyet hozhat fel mentésére, azt, hogy a hadászatban ő volt a szakember, nem pedig Kossuth. A kettejük vitájában neki volt igaza. No meg másodíknak azt is, hogy Kossuth egyénisége valóban olyan volt, hogy alaposabb megismerés után tisztelni bajosan lehetett. Különösen lehetetlen volt ez olyan éles eszű és fölényeskedő hajlamú ember számára, mint Görgey volt. Az azonban, hogy Görgeynek volt igaza, még nem dönti el a vitát, mert az alattvalónak nincs joga ahhoz, hogy maga döntse el, hogy a feljebbvalójával való vitájában neki van igaza, s ma már az is egészen kétségtelen, hogy noha Görgey okosabbat akart, mint Kossuth, a kettejük közti egyenetlenség mégis sokkal többet ártott az országnak, mint ha Görgey engedelmeskedett volna és teljesíthette volna azokat a parancsokat is, melyeknél ő okosabbakat akart.

Külön bűne volt Görgeynek, hogy nemcsak nem engedelmeskedett, hanem gúnyos, epés, cinikus megjegyzéseivel és éles, sértő nyelvvel Kossuth tekintélyét is rombolta. Emiatt Kossuth méltán nehezíthetett rá. Nagyon Görgey ellen szól, hogy Mészáros, ez az igazságos, tárgyilagos és tiszteletreméltó ember, őt egy cseppet sem szerette vagy becsülte jobban, mint Kossuthot, s emlékiratait nemcsak Kossuth, hanem Görgey iránt való ellenszenv is végigkíséri.

Még feltűnőbb, hogy Mednyánszky Cézár, a 48-as tábori főpap sem valami hízelgően nyilatkozik Görgeyről, pedig ő Görgey kegyeltje és teremtménye volt, mert gyermekember létére tette Görgey tábori főpappá. Ismerhette is jól, hiszen közvetlen környezetéhez tartozott.

Mednyánszky azt írja emlékirataiban, hogy ő Görgey táborában tanulta meg a szerencsejátékot (188. o.), sőt azt állítja, hogy Görgeyn bizonyos ördögi vonás volt észrevehető. „Cinikus volt – írja továbbá (49. o.) – és nyílt cinizmusán gyakran megütöztünk. De így is kedves tudott lenni. Oly rossznak tetette magát, hogy nem hitte el róla senki. Katonái bálványozták és szinte dicsfényben látták démoni homlokát. Milton valami hozzá hasonló lényre gondolhattott, mikor leírta a bukott angyalt.”

Bizony kissé furcsa és nem éppen hízelgő sorok szabadságharcunk egyik legnagyobb büszkeségéről, s ráadásul egy olyan másik szabadságharcos tollából, akinek több oka volt arra, hogy Görgeyt szépítse, mint hogy kisebbitse.

Beniczky Lajos, aki szintén Görgey környezetéhez tartozott, szintén bűnösnek és ellenzenyesnek rajzolja. Steier pártul fogja, de láttuk, hogy ő is kénytelen kiemelni, hogy igen nagy hibái is voltak s hogy önzésben és hiúságban nem sokkal állt Kossuth mögött.

Sokat tanulhatunk abból, ahogyan Vukovics Görgeyvel való első találkozását leírja (436. o.):

„Másnap (1849. március 10.) Kossuthhoz menvén egy ifjú, kimondhatatlan vonzó külsejű hadfit találtam nála, honvédőrnagy-atillában, vállán a táborunk alatt annyira szokásba jött csatos táskával. Kíváncsiságomat Kossuth nemsokára kettévágta, midőn az érdekes egyéniségben Görgeyvel ismertetett meg. Magaviseletében felöltő szerénység ömlött el, Kossuth irányában a tisztelet, mondhatnám: hódolat vonásai jegyezék minden szavát, mozdulatát.” (Mivel Görgey ekkor már rég ismerte Kossuthot s ezért rég gyűlölte és megvetette is, láthatjuk, mennyire színész volt ő is. Érdekes, hogy – mint láthatjuk – Görgey épp oly szép külsejű is volt, mint a híres színészek szoktak lenni, Kossuth is szép ember volt.)

„Rövid percek múlva Mészáros lépett be. Görgeyvel való találkozása a kölcsönös bókolatra szorítkozék minden beszélgetés nélkül. Megtudám, hogy Görgey Debrecenbe jövén a hadügyminiszternél (Mészárosnál) magát jelenteni elmulasztá, mi az öreg tábornokot (ki apja lehetett volna) sértette. Majd Nyáry jöve, ki észrevehetőleg keresé Görgeyhez közeledését. Utolszor mint őrnagyot láttam, mondá. Tehát mint tábornokot velem együtt most először látod, megjegyeztem én. Nyáry oly kifejezéssel, minőt fontos célzatúnak venni óhajtott szavaknak adni szokás, viszonzá: Én benne nem a tábornokot nézem, hanem Görgeyt. Ez igen hallgatag volt.”

Látjuk tehát, hogy Görgey nemcsak kellemes külsejű, hanem ennél sokkal több: egyenesen „kimondhatatlan vonzó külsejű” ember volt. 31 éves volt, mikor ez a Vukovicssal való találkozása történt és mégis már tábornok, de a külseje még 30 évesnél is sokkal fiatalabbnak mutatta. (Olyan kevés volt akkor a Kossuth ügyét támogatni hajlandó tehetségesebb tiszt, hogy ilyen karriert lehetett csinálni akkor a honvédségben.) Vukovics Görgey tábornokot egyenesen „ifjúnak” nézte, tehát nem is felnőtt férfiúnak.

Látjuk azt is, hogy Görgeynek „kimondhatatlanul” vonzó külseje mellé még egészen rendkívüli fokban megnyerő modora is volt. De tegyük hozzá, hogy egyáltalán nem mindig és nem mindenkihez, hanem csak akkor és ahhoz, amikor és akivel célja volt, tehát érdekből. Ezért nevezte Mészáros nemcsak Kossuthot, hanem Görgeyt is „rókának”.

Görgey sokszor rendkívül rideg, sőt durva modorú tudott lenni. Úgy látszik, éppen azért, mert annyira kedves tudott lenni, ha akart. Úgy látszik, idegzetét annyira megviselte, annyira kimerítette ez a mesterséges kedvesség és hódolat, hogy ennek visszahatásaképpen volt utána másokhoz, akikkel megengedhette magának ezt a fényűzést, goromba és fölényes.

Mikor Görgey és társai akkori feljebbvalójuknak, Dembinszky fővezérnek nemcsak az engedelmességet tagadták meg, hanem rövid időre még le is zárták és emiatt Kossuth és Mészáros rendet csinálni a táborba utaztak, Mészáros Görgeynek német nyelven előadott védőbeszédével kapcsolatban így ír:

„E sorok írója megvallja, hogy midőn „előre elkészített” beszédét „hevenyészni” hallá, bámult ügyességén s csaknem bókolt a szépen folyó beszédnek, a szabatos logikának, az elejét végével szakadatlan gondolatláncolatral összefűzött előadásnak, melynek elmondása azonban sem tiszteletet, sem szeretetet, hanem bizonyos morális visszataszást, lelki merevséget idéze elő. Mintha született ügyész lett volna, ki azokon, mik őt terhelék, ügyesen keresztülugorva azt, mi mellette harcolt, nagy bőséggel kiemeli oly arcvonásokkal, melyekben a rossznak és jónak keveréke mutatkozott.”

„Midőn mindezt a kedvetlen hatással összehasonlítottam, de összeegyeztetni nem bírák, végre be kellett vallanom, hogy fiatal egyéniségen ily rabbulisztikus agyafúrtsággal találkozni valószínűs tünemény, és hogy Görgey, mivel azok előtt, kik dicsvágyát akadályozták, a tényeket oly tanult hidegvérűséggel tudá előadni és összezavarni, és azokat természetes vagy mesterséges hazugsággal „pro domo sua” [saját érdekében] felhasználni, azért elsőrangú értelemnek tartathatik, de félelmes emberré nőheti ki magát.” (Ez bizony magyarul azt jelenti, hogy Görgey olyan egyéniség volt, akiről bármely rosszat fel lehet tenni, talán még az árulást is.)

Görgey semmiképpen sem volt mindennapi ember, de talán nem annyira hadvezéri szempontból volt olyan nagy (bár abban sem volt kicsi), mint inkább fellépés, imponálni tudás, éles ész, nagyravágyás, az emberekhez való alkalmazkodni tudás és azoknak céljaira való felhasználása szempontjából volt nagy tehetség. Alkalmazkodása nem volt olyan könnyen átlátszó, mint Kossuthé. Kossuthal hamar tisztában lehetett lenni, míg Görgeyt sohasem lehetett kiismerni. Főképpen abban különbözött tőle, hogy ő nem félt. Ő göggyével, bátorságával s lényé titokzatosságával – Kossuthal annyira ellentétben – imponált s csak azok előtt alázkodott meg, akiktől érvényesülése függött.

Ha azonban egyszer megsértették, azt nem nyelte le. Alkalma volt magát megbosszulni, mert hamarosan egyenrangúnak számíhatta magát akárkivel. Milyen csúnya vonás például benne, hogy Kossuthnak szinte udvarol és hódolatot mutat iránta akkor is, mikor már rég ellensége, sőt megvetője, Mészárosnak azonban, aki ezredes volt már akkor, mikor ő még csak katonanövendék, s noha még mos is feljebbvalója volt, mint hadügyminiszter, még csak azt a legegyszerűbb tiszteletet sem adja, hogy legalább hozzá is elmenjen tisztelni, mikor Debrecenben jár. Görgey a szerény, jó emberektől nem félt, de nem is törődött velük. Azok nem imponáltak neki akkor se, ha a rangos hivataluk meglett volna hozzá.

Az is nagystílűsége vall, hogy nem kicsinyességekben volt hiú, mint Kossuth. Látjuk, hogy még tábornok korában is őrnagyi egyenruháját viseli. Nem szerénység ez nála, hanem göggy, mely megvetette a külsőségeket és ezzel is szellemi fölényét mutatta. Őt nem lehetett ranggal vagy külsőségekkel lekenyerezni.

Például mikor győzelmei jutalmául több százezer forintos nemzeti ajándékot ajánlottak fel neki, azt „szerényen” elhárította. Félig puritánságnak, félig göggynek látszott ez nála, valójában azonban az volt az ok, hogy neki csak dicsőség kellett és hatalom, nem pénz. A pénz visszautasításával is csak a nagyobb dicsőséget szolgálta. Hogy azonban ez mennyire csak göggy és affektálás volt tőle, mutatja, hogy az állam vagyonát egyébként jobban pazarolta, mint bárki más.

Az altábornagyi rangot is tisztán csak göggyből utasította vissza. Részint mert akkor már többnek tartotta magát egy egyszerű altábornagnál (hisz láttuk, hogy Nyáry is azzal hízelgett neki, hogy Görgeynek lenni több, mint tábornoknak lenni), részint mert a kinevezést Kossuth adta neki, s göggye akkor már nem engedte meg, hogy neki valamit Kossuth adjon. Nyáry viselkedéséből azonban azt látjuk, hogy ugyancsak nehéz volt számára, hogy el ne bizakodjék, mert világos, hogy nem egyedül csak Nyáry hízelgett neki.

Mészáros azt írja, hogy Dembinszky értékes ember és tehetséges vezér volt, s e tekintetben az általános magyar történetírói ítélettel ellentétben hajlandó vagyok inkább neki adni igazat. Dembinszkyt Kossuth hívta meg külföldről hadvezérnek, tehát nem maga ajánlkozott, mint Bem. Az is kétségtelen (hiszen Kossuth éppen ezért hívta meg), hogy akkor már gyakorlott és neves hadvezér volt, aki már nem egy hadi sikerrel dicsekedhetett.



Hogy legfőbb hibája az volt, hogy titkolózott és terveit nem közölte még alvezéreivel sem, szintén tehetsége és önbizalma mellett szól, mert látszik belőle, hogy bízott magában és merete egyedül is vállalni a felelősséget. Még a mi történetíróink is többnyire „a szerencsétlen kezű”, nem pedig „rossz” hadvezérnek mondják. Az igaz, hogy nálunk egy hadi vállalkozása sem sikerült, de hogy is sikerülhetett volna, mikor összes hadtestparancsnoka ellenségként fogadta, parancsainak nem engedelmeskedtek s szinte mesterségesen arra pályáztak, hogy inkább ne legyen siker, mintsem Dembinszky nevéhez fűződjen. Világos, hogy ilyen körülmények közt nincs az a lángelme, aki sikert tudjon aratni vagy kedvét s önbizalmát el ne veszítse.

Igazán sajnálni lehet szegényt, hogy nagy bókokkal idecsalogatták, s mikor végre itt volt, gyűlölettel fogadták csak azért, mert állására mások pályáztak. Természetesen elsősorban Görgey. Hisz Kossuth is egyedül csak azért hívta ide, hogy Görgey feleslegessé váljék. Dembinszkynek oly sok igazságtalanságban és megszegényítésben volt itt része Görgeytől és uszályától, hogy bizonyára már régen visszafordult volna miatta, ha az (ha egyszer már ide jött) olyan könnyen ment volna. Így aztán, mivel Kossuthnak Görgey nem kellett, más alkalmas vezér pedig nem volt, kénytelen volt új meg új hadvezéri megbízást elvállalni Kossuth-tól, aztán emiatt újabb meg újabb inzultusokat lenyelni s a bizalmatlanság és a gyűlölet miatt, mellyel magyar katonai körök körülvtették, újabb meg újabb kudarckokat vallani. De azért az utolsó (temesvári) csatában mégis sokkal bölcsebbnek bizonyult, mint a felkapott Bem.

Hogy kudarcainak elsősorban nem az ő tehetetlensége, hanem Görgey nagyravágyása volt az oka, mert fővezér mindenképpen ő akart lenni, bizonyítja utódának, Vetternek az esete, akit Mészáros a legképzettebb és így önálló hadvezetésre legalkalmasabb honvédtábornoknak tartott és akit Kossuth – Görgey minden áron való elkerülésére – Dembinszky utódjává tett.

Tiszafüreden tartattak – írja Mészáros (II., 157. o.) – az új hadi tanácskozások, melyekre Görgey is megjelent s ott találkozáva Damjanichsal, ezzel Vettert ex professo [hivatalból] mérgecsinálni föltették, hogy így azzal vezénylői állását meguntatva őt eltávolítsák. Az összebeszélés főbb személyeinek ez is (jellemük nem nagy dicséretére) sikerült, miként ezt Görgeynek egyik csodálója (tehát Görgey kárára bizonyára nem tévedő, annál kevésbé hazudó író) a „Constitutionelles Blatt von Böhmen” című lap 1849. évi folyama szeptember 23-i, 229. számában kijelentette, így adván elő a dolgot:

„Görgey éjszaka érkezvén Tiszafüredre, Damjanich szállását – kit nem ismert – felkereste s ott minden zaj nélkül a földre feküdvén elaludt. Damjanich, amint fölébredt, ismeretlen személyt látván körülötte, törzstiszti ruhában, azt szerencsés sugallatból Görgeynek ismerte föl, rákiáltott, mire Görgey felébredt s alig nézett Damjanich szeme közé, pálinkát kért, hallván már azelőtt, hogy Damjanich az ily tábori modor nagy barátja s azzal hajlamát hamar meg lehet nyerni. Magyar-lengyel szokás szerint Görgey ráköszöntött Damjanichra s visszaköszöntetett. E reggeli iszogatás közben természetesen a legközelebbi hadi eseményekről szólottak s ezek közt a fővezénylőről is. A beszélgetés közben Damjanich németül szólalt fel: Lass mich nur machen, ich werde den Kerl schon zu Todt ärgern: Bízid csak rám, majd én halálra bosszantom a fickót.”

„E dolog nem a legszebb és e két férfiú kislelkűségéről – hogy többet ne mondjak – teszen tanúságot. El is érték céljukat, mert az egyik Tartuffe-féle, a másik dacos ellenzéssel a kissé hiú fővezénylőt gyulladós epelázba dönté, mire nagy lön az öröm.”

Történeti tény, hogy Damjanich úgy viselkedett katonai felettesével, Vetterrel, az új fővezérrel, hogy az dühében és keserűségében epeömlést kapott, de akkorát, hogy egyszer s mindenkorra visszavonult miatta a vezénylettől s így lett végre mégiscsak Görgey a fővezér. Igaz, hogy végeredményben jól járt vele 48, de látni fogjuk majd, hogy azért mégsem annyira jól, mint nálunk hiszik. Azt is látni fogjuk, hogy sikeres offenzívájában Görgey nem a maga haditervét (mert neki nem is volt) használta, hanem Dembinszkyét. Egyébként pedig most nem Görgey hadvezéri tehetségéről, hanem jelleméről beszélünk. Később majd beszélünk róla, mint hadvezérrel is, bőven.

Steier felmenti Görgeyt az alól a vád alól, hogy készakarva későn ment Aradra, s így az ő „árulása” az oka, hogy Haynau Temesvárnál az ő csatlakozása előtt szétverhette a honvédsereget s így neki nem maradt más hátra, mint a fegyverletétel. Igaza van Steiernek, hogy ebben Görgey nem hibás, mert ő tényleg rajta volt, hogy idejében érkezzen. De az is igaz, hogy mikor megkapta a kormány, illetve Kossuth első parancsát, hogy seregét Komáromból vezesse a Duna-Tisza közére, akkor az oda vezető egyenes út még nyitva állt, s így akkor nem kellett volna neki most már másodszer (először Windischgrätz seregei elől tért ki oda) Észak-Magyarország felé kanyarodnia, s így nagyon is korán megérkezhetett volna az Alföldre a honvédseregek összpontosítására.

Akkor azonban nem teljesíté a parancsot, sőt mint az ott levők bizonyíták, midőn a fővezéri parancsot megkapta, azt mondá: „Tehát most azért is itt kell maradnunk”. (Mészáros, II., 287. o.)

Tehát mégiscsak Görgey volt a hibás, hogy a seregkoncentráció nem történhetett meg, s így ő volt a hibás a végső vereségben is. Ez az eset nemcsak fegyelmetlenségét és gögjét, hanem cinizmusát is bizonyítja.

Néhány nap múlva már észre tért ugyan s már ment volna s késő még ekkor se lett volna, mert az út még mindig nyitva állt. Ekkor viszont azért késlekedett tovább, mert dicsőségvágya és hadvezéri hiúsága azt kívánta, hogy mielőtt elindul, előbb egy sikert vívjon ki Haynauval szemben. Másképp ugyanis az látszott volna, mintha azért vonult volna vissza, mert fél tőle. Nem akart vert vezérként visszavonulni. Megütközött tehát, de sikertelenül, s a késelem miatt ekkor már az Alföldre vezető út sem volt szabad. Emiatt az Alföld déli részére, hol a döntő ütközet volt, végre megérkezett. Nem is jutott el tovább, mint csak Aradig. (Világos, ahol fegyvere letétele történt, Arad közelében van.)

Ha szót fogadott volna törvényes (már amennyiben 48-ban törvényességről lehet szó) felsőbbségének: ha nem lett volna hiúbb és dicsőségvágyóbb, mint a józan ész megengedte volna, ha nem magát, hanem elsősorban az ügyet nézte volna, akkor minden másként és sokkal jobban történt volna.

Még egy jellemző adat szívtelenségére s cinizmusára. Vukovics írja (458. o.): „Jászberényből Nagykátára menénk (a győzelmes tavaszi hadjáratban), hova a bicskei sebesültek egy részét hozták. Minden hatósági tisztviselők hiányában alig tudtam néhány egyénből oly hivatalt összeállítani, mely a sebesültek és betegek elhelyezéséről és gyógyításáról gondoskodjék. A szobákban, gróf Keglevich Gábor kastélyában, padozaton feküdtek a sebeiktől jajgatók. Az egyik szobában vagy hét halva behozott tiszt feküdt – ruháik már el voltak hordva –, némelyiknek képe és feje egészen össze volt a kartácstól zúzva. Borzasztó látvány volt nézni, a haza áldozatai miként lesznek a közönyösség tárgyává, mihelyt holttestté válnak. Szalmán voltak lerakva s eltemetettek azután csak az illető előljáróság által minden katonai dísz nélkül (s mint Vukovics szavai mutatják, ráadásul ruha nélkül, meztelenül, mert még azt is lehúzták róluk). Köztük egy Márjássy nevű volt (ismert, neves felvidéki protestáns család a Máriássy). Midőn megilletődéssel szóltunk róluk, Görgey az edzett hadfi keménységével mondá: Minek mentek a csatába!”

Görgey tehát nem sajnálta őket. Még csak a tisztok tisztességes eltemetéséről sem gondoskodott. Bizonyára ilyesfajta tetteire és szavaira gondolt Mednyánszky, mikor Görgeyvel kapcsolatban a „démoniságot” említi. De Mednyánszkytól még azt is megtudjuk, hogy Görgey tisztjei előtt még dicsekedni is szokott a maga bűneivel és rosszaságával, mégpedig akkora bűnökkel és olyan rosszasággal, hogy Mednyánszky el sem tudta hinni, hogy igazak.

Kegyeltlensége már fiatal korában, mint csász. kir. tisztnek jellemvonása volt. Emiatt Salzburgban két magyar közhuszár le is akarta már löni. Erre aztán ő lövett s ez az egyik huszár életébe került. Ezzel kapcsolatban Steier azt írja (Görgey és Kossuth, 47. o.): „Túlzott szigorúsága az alantasaitól és embertársaitól megkövetelt, teljesítmények iránti felfokozott igényei alkották később is igazságtalan és hibás lépésének alapmotívumait.”

„Ez Görgey egyik legszembetűnőbb fogyatékosága volt és még túlzó jóakarói sem tagadhatják, hogy ez a tulajdonsága gyakran leszorította és elnémitotta benne a nemesebb emberi érzelmeket. Az emberek megítélésében saját magát és saját tulajdonságait tartotta szemé előtt irányadóul. Ez elfogulttá és igazságtalanná tette. A wartbergi (salzburgi) eset sajnos többször megisméltődött a szabadságharc forratagában. Azonban míg itt az osztrák katonatörvények szerint cselekedett, addig később tisztán szigorúságból követte el ezeket a tetteket.” (Ez azt jelent, hogy törvénytelenül, a törvények ellenére, azok megszegésével.)

Kegyetlenségéről a már Steiertől közölteken kívül még Mészárostól és Vukovicstól közölök egy-egy adatot. Görgey Schlickkel való csatája, vagy inkább csatározásai között történt, hogy „egy szerencsétlen – megengedem az is, hogy bűnös – fiatalember a mások zavara által szintén zavarba jövén, visszafelé tartott. Görgey személyes kérdésére illetlenül felelvén, ez őt levágtatni parancsolta, mire a fiatalember futni kezdett és le is koncoltatott. Mily embertelen viselet ez egy főbb vezénylő részéről s egy olyan irányban, kit az ütközet végével – ha a büntetését megérdemlé – törvényesen elítélhetett”. (Mészáros, II., 79-90. o.)

Ez bizony nyilvánvaló egyéni bosszú volt (azért, mert a katona nem elég tisztelettel válaszolt kérdésére). Mutatja, hogy Görgey milyen gögös volt és mennyire hagyta magát szenvedélyeitől vezetetni. Mészáros még hozzát teszi, hogy hasonló szenvedélyes eljárás éppen nem volt ritkaság a többi főtiszt részéről sem. A kegyetlenséget menti ugyan a harc hevében érthető ideges, izgatott lelkiállapot, de egyúttal azt is mutatja, hogy a honvédtiszt urak mennyire természetesnek és megengedettnek tartották, hogy ne az ész és a törvény, hanem indulataik hatására cselekedjenek, hogy mennyire nem sajnálták a magyar vért és életet, s mennyire nem a nép szolgáinak, hanem urainak gondolták magukat.

Világos, hogy ily esetekben nemcsak az indulat, hanem az ész is megkívánta az azonnali büntetést, mert az azonnali és a többiek szemé láttára történő lelövással hatásosan lehet megakadályozni a pánikot és a tömeges és ok nélküli megfutást. De nyilvánvaló az is, hogy Görgey most említett esete nem ide tartozik. Itt nem az illető katona futása, hanem illetlen válasza okozta a gyilkosságot. Ha általános lett volna a pánik, akkor szó sem lehetett volna illetlen válaszról, mert akkor a vezér nem kérdezne s nem is kérdezhetne, s a futók a kérdést nem is hallanák. Világos az is, hogy sem Görgey, sem más tisztek nem lőttek le minden futót. Akkor túl sok embert kellett volna lelőniük. Görgey itt egyszerűen egy katona iránta való tiszteletlenségét büntette azonnali halállal.

Mednyánszky beszéli egy fiatal honvédtiszt kivégzését, akit Görgey azért büntetett halállal, mert minden ütközetben ő volt az első futó. Mednyánszky szerint, aki mint tábori pap, a szerencsétlent a halálra előkészítette (lehetett sajnálni azokat a szegény magyar honvédeket, akiket Mednyánszky-féle papok (gondoljunk csak Mednyánszky naplójára) készítettek elő a végső útra!), a kivégzéskor az illető oly bátran ment a halálba, mint amilyen gyáva volt akkor, mikor a „hazáért” kellett volna meghalnia.

A másik, Vukovics felhozta eset Görgey kegyetlenségére, lelkiismeretlenségére és cinizmusára egyaránt bizonyító példa. Vácon egy kémet fogtak el, illetve semmi bizonyíték nem volt arra, hogy kém. Nagyon gyanúsán viselkedett ugyan, de ő maga tagadta rossz szándékát, bizonyíték pedig nem volt ellene. A halászkok fogták el, mert mikor a honvédsereg bevonult Vácra, ő a Duna-parton embert keresett, aki a túlsó partra átvigye és sok pénzt ígért érte. Átvitték, de rövidesen újra visszajött, s mivel ismét át akarta magát vitetni, gyanúba jött. Bekísérték. Mivel a kémetet csak hadbírói ítélet után volt szabad büntetni, Görgey felhozatta az illetőt a püspöki palotába, ahol megszállva volt s „ott mindnyájunk jelenlétében, oldalvást, egyik ablak mellett a hadbíró (a már említett hírhedt Semellay) által kihallgattatta, az ítéletet (halál) helybenhagyta, papért küldött, ki az elítélttel misemondó ruhában (a 48-as miniszter épp oly járatlan a katolikus vallási dolgokban, mint a zsidó kommunista újságírók: karingben lehetett csak az a pap, nem misemondó ruhában) imádkozott és a végrehajtást azonnal megrendelte. Mindez egy pár perc műve volt. A pap az imádság után Görgeyhez közeledett s könyörgött előtte, hogy tegye meg azt a kegyelmet az el-

ítélten s ne akasztassa fel, hanem lövesse főbe. Görgey nem teljesíté a kérést. A vádlott egyébként ártatlannak állította magát, noha a feljebb érintett körülmények nyomólag [nyomatékkal] szóltak ellene”. (Ezért vasra kellett volna verni, de nem rögtön fel is akasztatni.)

„Mídon már a végrehajtás foganatba ment, hozzám jó egy pap, gróf Zichy kanonok szállásán, kinél szállva valék s ki két ízben bennünket díszesen vendégelt meg s keservesen panasolja, hogy szegény anyja, már öreg asszony, az ablakon tulajdon házában kitekintvén megilletődve látja, hogy a házuk előtt levő fára egy embert akasztanak. Ezen az öregasszony szörnyen megijed és a szél ütö meg. A panaszkodó pap, aki egyébként anyjának életben maradásához reményét nem veszté el, csak azon elégtételt kérte, hogy azon fát, melyet egy rút emlék hagyatott, levágathassák. (Nagy szabadság lehetett, hogy még ezt sem merték engedély nélkül megtenni.) Mely csekély kíváнат természetesen teljesítettett.”

Tudvalevő, hogy Vácott ugyanekkor halt katonahalált osztrák részről az öreg Götz tábornok. Ugyanaz a Görgey, aki így bánt a magyar kémmel s Nagykátán annyira nem törődött az elesett honvédtisztekkel, az osztrák tábornokot annál jobban megtisztelte halálában.

„Rangjához illő katonai díszel temettük el – írja Vukovics. – Görgey komoly ájtatossággal állott koporsója előtt. Általában az osztrák sebesültek és foglyok iránt az affektációig volt mindig szíves és udvarias, mi nem kis ellentétben állott azon levél szellemével, melyet a foglyokkal való bánásmód tárgyában Windischgrätznek írt” (melyben kegyetlenséggel fenyegetőzött megtorlásul Windischgrätz kivégzéseieért, melyek egyébként igazán csekély számúak voltak).

Ez természetesen nem az „árulás” bizonyítéka Görgey részéről, még csak az osztrákokhoz való titkos vonzódásának jele sem volt – látjuk majd, hogy Görgey szívében mennyire őszinte forradalmár volt –, hanem Görgey valami érthetetlen okból egész életén át igen nagy respektussal [tisztelettel] viseltetett azon csász. kir. „osztrák” hadsereg iránt, melynek hajdan ő is tagja volt, s ahol hadi tudományát ő is szerezte. (Ugyanez Mészároson is igen észrevehető.)

Nem lehetett tehát annyira szánandó vagy hitvány az az „osztrák” hadsereg!

Görgey úgyszólván sohasem bízott a honvédekben. Hisz láttuk, hogy Windischgrätzcel még csak megütközni sem merészelt, pedig Kossuth szinte agyongyötörte „Tábornok Úr, csak egy kis győzelmet!” kívánó állandó kéréseivel. A végleges győzelemről pedig már akkor lemondott, mikor az oroszok még meg sem jelentek a színtéren, az osztrákot pedig már majdnem egészen kiszorította az országból. Ő ezeket a honvéd győzelmeket csak véletlen szerencsének tartotta (az is volt), mely a végső kudarcon nem változtathat.

Honvéd vezér létére is olyan volt, mint az osztrák tábornokok. Előtte sem volt tekintélye a honvédcapatoknak s hiányos kiképzésükön és gyarló felszerelésükön kívül ebben bizonyára része volt borúlátásra hajlamos egyéniségének is. E tekintetben éppen ellentéte volt a túl hiszékeny, a nehézségeket észrevenni nem hajlandó s mindent mindig derűs színben látó Kossuthnak. Görgey fölényes intelligencia volt és lelkülete merő ellentéte volt annak, amit naivságnak szoktunk nevezni.

Férfias és következetes jellem volt ez a Görgey, de nem mindig. Sajátságos, hogy néha még azt a szenvedést és affektálást is megengedte magának, amit Kossuthban oly gyakran látunk. Mikor például Rüdigernek felajánlja a feltétlen megadást, ezt teszi hozzá: „Őfelsége, a cár nagylelkűségébe vetem bizodalمامat, hogy... egy mélyen megszorodott nemzetet, mely az ő igazságszeretetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelen kiszolgáltatni: talán elég lesz, ha egymagam leszek annak áldozatja”. (Steier: Haynau és Paskievics, II., 225. o.)

Sajnos e szomorú okmányban egyszerű szenvedésnek kell nyilvánítanunk az utolsó akkordot, mert a valóság az lett, hogy az ellenség „szilaj bosszúvágyának” éppen ellenkezőleg éppen csak Görgey nem lett áldozata, s bizony éppen nem válik Görgey dicsőségére, hogy a szenvedő szép szavak ellenére ő ebbe bele is egyezett: elfogadta a kegyelmet akkor, mikor tábornokait sorba akasztották. (Bár – ezt ki kell emelnünk – mindegyiket gondos hadbírószági tárgyalás után, nem pedig úgy, mint Görgey a váci „kémét”, sőt akár gróf Zichy Jenőt!)

## Görgey érthetetlen kettőssége Világosig

Görgey egész szabadságharcos szereplésén bizonyos kettősség vonul végig. Szinte magyarázhatatlan dolog ez, de annyi bizonyos, hogy Görgey jellemére semmiképpen sem előnyös. Ma már mindenki tudja, hogy Görgey nem volt áruló, nem játszott össze az ellenséggel s nem tette tönkre készakarva és előre megfontolt szándékkal a nemzeti erőfeszítést. Nem rosszakaratból engedte elfoglalni Windischgrätznek a fővárost, nem készakarva késett el Aradról, és mikor a fegyvert letette, azért tette csupán, mert emberi számítással már semmi értelme sem volt a további vérontásnak.

Görgey csak úgy volt áruló, mint ahogyan Kossuth: mindketten, hibáik, emberi gyarlóságai, dicsőségvágyuk, hiúságuk, egymásra való irigységük és állandó veszekedéseik miatt okozták vagy segítették elő a végleges és szomorú kudarcot, de nem tudatos rosszakarattal. Kossuth ebben nála még bűnösebb volt annyiban, hogy emberi gyarlóságai az azt a mozgalmat ítélte halálra, melynek előidézése egyedül az ő bűne volt, míg Görgey legalább a mozgalom felidőzésében nem játszott szerepet.

Steier amellettt erősködik, hogy Görgey tulajdonképpen – legalábbis a szabadságharc alatt – szíve belsejében és meggyőződése szerint a legelszántabb forradalmár, a forradalmi tanok őszinte híve és a dinasztia nagy gyűlölője volt, Steier e megállapítása újdonságnak látszik, pedig kétségtelen, hogy ez az igazság. Erre sok döntő bizonyítékot lehet felhozni. Görgey már ifjú korában is olyan leveleket írt haza, melyek ezt bizonyítják. Pedig valakinek őszinte, benső érzelmeit az ilyen, nem a nyilvánosság számára szánt megnyilatkozásaiból lehet legjobban megismerni.

Görgey már mint fiatal csász. kir. tiszt, a Pesti Hírlap olvasója volt, ez pedig úgyszólván mindent megmond. Hiszen ez a lap Kossuth lapja volt. Ennek a lapnak az olvasása éppen ezért tilos volt a tiszteknek. Görgey mégis ezt olvasta. Testvérenek ezt írja ebben az időben:

„El van tiltva Magyarországon is a Pesti Hírlap? Tilos-e a magyaroknak? Nem a! De hát akkor az a magyar ember, akinek szerencsétlensége, hogy őt viszonyai Ausztriában, Csehországban stb. élni kényszerítik, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előrehaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? Csak azért-e, mivel a Pesti Hírlap hozza? Mégpedig azért, mert valamennyi hírlap közül a Pesti Hírlapban találni a legtöbb igazat és tartalmasat. (Görgey tehát azt találta „igaznak”, amit Kossuth írt.) Ó királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek! És miniszterek, ti királyok zsarnokai, mikor nő meg a fületek elég nagyra, befogadni az udvaroncok hízelgésein felül még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára?!” (Görgey István: Görgey Artúr ifjúsága, 182. o.)

Látjuk tehát, hogy Görgey nemcsak 48-as, hanem a legjellegzetesebb forradalmár lélek volt, aki már ifjúkorában meg volt fertőzve a francia forradalom gyűlölködő szellemétől. Hiszen ilyen hangon még Kossuth se írt, bár bizonyára csak azért nem írt így, mert ő a nyilvánosságnak és cenzúrázva írt.

Március 18-án a bécsi és prágai forradalmak hatása alatt ezt írja haza Görgey: „Bárcsak hazánkfiái már eltörölték volna a robotot, ezt a pokoli átkát az emberi nemnek”. (Miért lett volna az annyira „pokoli átok”? Régen a jobbágytelket kapta a paraszt az uraságnak teljesített munkájáért, ma pedig pénzt kap érte. Ez a munka, a robot, sokkal előnyösebb volt rá, mint ma a pénzzel való fizetés, mert akkor közel sem erőltette meg magát úgy, mint mikor napzámba megy, s ráadásul akkor urasága védelme alatt is állt, míg ma nincs védője.)

„Igaz, hogy én könnyen beszélhetek – folytatja Görgey –, mert nem vesztek velem semmit (nem volt birtoka s így neki senki sem robotolt), hanem... ha rajtam áll, eltörölöm a nemességet. Itt aztán csakugyan veszteséggel járok.” (Görgey István i. m., 334. o.)

Pedig hát éppen nem volt olyan nagy veszteség, ha valaki olyan nemességről, mely a címen a nyegleségen és hetvenkedésen kívül már semmi mást nem jelentett, lemond.



Ebből láthatjuk csak igazán, mennyire megvolt a forradalmár Görgeyben az az üres nemesi büszkeség, melyre azok, akik haladó embereknek mondják magukat, annyira haragudtak.

Hogy Görgey csakugyan forradalmár volt, mutatja, hogy mint Jókai, ő is lemondott az „y”-ről és áttért az „i”-re neve használatában. S láthatjuk, milyen nagy áldozatnak tekintette ő még ezt a csekélységet is. Pedig hát a Rákócziak is „i”-vel írták a nevüket, meg a Telekiek, meg a Gyulaiak is, pedig ők nem mondtak le semmiről. De hát éppen a koldus-nemes volt legbüszkébb a nemességére, mert neki valójában csak az „y”-ja volt.

Aztán ne feledjük, hogy az egész magyar forradalom alatt senki sem követett el olyan véres, olyan vakmerő, olyan igazi jakobinus lelkületre valló tettet, mint a kezdő s még csak őrnagy Görgey gróf Zichy felakasztatásával. Igaz, hogy rosszakarói ráfogták, hogy ezt csak azért tette, hogy magára vonja a figyelmet s hírnevet szerezve hirtelen magasra törhessen (ami valóban be is következett), azonban annyi kétségtelen, hogy ilyen véres tettel csak olyan ember kívánhatja magára vonni a figyelmet, aki testestől-lelkéstől forradalmár. Görgey tehát – legalábbis pályája elején – még ilyen forradalmár volt.

De Görgey e forradalmár lelkülete megmaradt egész a szabadságharc végéig. Még Buda ostroma alatt, 1849. május 13-án is így ír Kossuthnak:

„Henczy tábornok fenyegetését tegnap estve borzasztóan teljesítette. Jól célzott számos lövések által sikerült neki a pompás Duna-sort több helyeken egyszerre meggyújtani. A tűz nagy szél által élesztve csakhamar elterjedt és Pestnek legszebb részét hamuvá tette. Borzasztó látvány volt. Az egész várost lángtenger borította és a füstgomolyok közepette az égő gránátok csillagzáporként iszonyatos dörgéssel zuhantak e szerencsétlen városra. Nincs toll, mely e látvány nagyszerűségét egész valóságában leírhatná, de én részemről az egész tünényben az ausztriai dinasztia halálpompájára gyújtott fáklyák lobogását láttam, mert akiben e hazában még egy szikrája volt a kegyeletnek e hitszegett dinasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre kiirtotta.”

Látjuk tehát, hogy a Világostól ekkor már nem messze álló Görgeyben is még mindig milyen féktelen gyűlölet tombolt az uralkodóház ellen! Mennyire forradalmiak még ekkor is a kifejezései! Forradalmár módra mennyire eltorzította a logikáját a gyűlölet, mellyel még Henczy legegényibb cselekedetét is egyszerűen a Habsburgok bűnének tartja. Sokkal nagyobb logikátlanság és igazságtalanság ez, mint hogyha valaki Görgey kegyetlenségeit és cinizmusát egyszerűen a magyar szabadságharc kegyetlenségének és cinizmusának tulajdonítaná. Görgey ugyanis ennek a szabadságharcnak sokkal jelentősebb tényezője volt, mint Henczy a Habsburgoknak. Ebből is láthatjuk, hogy Görgey úgy is, mint forradalmár, úgy is mint protestáns (azt nemigen mondhatom, hogy úgy is, mint magyar, mert hiszen magyarnak akár vérségileg, akár anyanyelvében alig volt mondható) egyénileg is feneketlen gyűlölője volt a Habsburg háznak annyira, hogy még Henczy bűnére is erőszakkal ráfogta, hogy az uralkodóház bűne. Neki tehát 48 valóban szívügye volt, épp úgy mint Kossuthnak.

Az is Görgey volt, nem pedig Kossuth, aki legelőször (Kruloff ezredes útján) és akkor még minden kormány megbízás vagy engedély nélkül azt üzenté Paskievicsnek, hogy a magyar nemzet sokkal szívesebben látna királyául egy Romanovot, mint egy Habsburgot. (Steier: Haynau és Paskievics, II., 7. o.). Később pedig, mikor a fegyverletételi tárgyalások kezdtek már komolyan megindulni, azt jelentette ki az oroszoknak, hogy csak előttük hajlandó letenni a fegyvert, de inkább a véres megsemmisülést választja, mintsem az osztrákok (tehát a saját törvényes uralkodója) előtt szánja rá magát erre a megalázásra.

Pedig hát arra még csak gondolni sem lehet, hogy Görgey mindezeket nem szabad akaratból vagy nem önkéntes kezdeményezésből tette. Senki mástól nem függött a dolog, mint csupán tőle.

Görgey forradalmársága és Habsburg gyűlölete tehát egészen kétségtelen. Őszinte belső érzelmei a forradalom és a szabadságharc legőszintébb hívévé tették. Kétségtelenül sokkal radikálisabb 48-as volt, mint Mészáros, Eötvös vagy akár Batthyány.

Viszont ezzel szemben épp oly kétségtelen bizonyítékaink vannak arra is, hogy Görgey a megértés, az uralkodóházzal való kiegyezés híve volt, összeköttetésben állott a debreceni országgyűlés ún. békepártjával, Kossuth titkos ellenzékével, sőt még azzal a tervvel is komolyan foglalkozott, hogy ezt a pártot s vele természetesen önmagát is Kossuthal szemben fegyveres államcsínnel segíti uralomra. De Görgey és tisztikara már 1849 legelején is Kossuth-ellenes nyilatkozatot adott ki (rögtön a fővárosnak Windischgrätzről történt elfoglalása után) és V. Ferdinándhoz való hűségét hangoztatta.

Mivel Görgey belső meggyőződése szerint egészen véresszájú forradalmár volt, s ez a mellette szóló sok bizonyíték miatt letagadhatatlan, a dolgot nem lehet megmagyarázni, mint csak következteléssel, jellemtelenséggel. Görgey pesszimista volt, lenézte a honvédeket (ezért akasztatta és lövette őket agyon olyan könnyen, ezért nem gondoskodott még tisztességes eltemetetésükről sem) s elejétől kezdve tisztában volt azzal, hogy a szabadságharc végeredménye csak a bukás lehet. Ezért – forradalmár elvei feláldozásával, sőt egyenes lerontásával – erre az eshetőségre is előre biztosítani akarta magát. Ezért bánt olyan feltűnően jól az osztrák foglyokkal s halmozta el őket megbecsülése jeleivel. Mészáros azt írja, hogy honvédtábornok korában is állandó titkos összeköttetésben volt egyes osztrák tisztekkel.

Amit Mészáros állít, arról bizonyosak lehetünk, hogy nem alap nélküli mendemonda. De Mészáros ezzel természetesen nem azt akarja mondani, hogy ennek az összeköttetésnek a célja a hadititkok, tehát a 48-as nemzet elárulása volt, hanem részint régi barátságból történt, részint elfogulatlansága fitogtatásából, részint önmaga biztosításából az esetleg kellemetlen jövőre. Görgey lelke, meggyőződése Kossuth ügyéé volt, de részint mert a sikerben nem bízott, részint diplomáciából egyszerre két vasat tartott a tűzben: itt is egyet, meg ott is. Nem volt áruló, de nem is volt igazi jellemes ember.

Jellemes, becsületes embernek tartható-e az, aki annyira elítélte a régi világot s oly ádáz gyűlölője volt a Habsburgoknak, mint Görgey, aki annak ellenére, hogy a császár- király fel esküdtött tisztje volt, sőt a gyűlölt dinasztia jóvoltából magyar, sőt protestáns magyar létére ingyen tanulhatott ki tisztté a tullini híres tüzérképző iskolában, de mégis olyan véresszájú kifejezéseket használ, mint tőle az imént láttuk: aki egy gróf Zichyt menten felakasztat, mi helyt nála Jellasics kiáltványait találja, noha semmi bizonyítéka sem volt arra, hogy ezeket a kiáltványokat terjesztette is, sőt még arra se, hogy nem csak kénytelenségből, hanem szívesen fogadta el őket és tartotta magánál, hogy arról ne is szóljunk, hogy a törvényes király kiáltványai voltak?

Mit szóljunk hozzá, hogy mindezek ellenére 1849. január elején a váci kiáltványban ugyanő nyíltan megtagadja a közösséget Kossuthal és pótkormányával, ezt törvénytelennek nyilvánítja, s kijelenti, hogy csak V. Ferdinándtól (mikor már régen Ferenc József uralkodott) s a tőle kinevezett (de tőle már rég el is bocsátott) hadügyminisztertől, Mészárostól fogad el parancsokat (de aztán ugyanennek a Mészárosnak nem engedelmeskedik s még csak nem is mutatja magát nála, mikor Debrecenben jár), s mikor ugyanakkor azok előtt, akik nem voltak törvényes feljebbvalói, de érvényesülése tőlük függött, tisztelgett, sőt nekik egyenesen hízelt?

S az V. Ferdinánd iránti állítólagos hűséget ugyanaz a Görgey hangsúlyozza a nyilvánosság előtt, aki kevéssel előtte november 26-án még így írt Windischgrätznek:

„Mí a nemzet képviselőiben ismerjük fel azon hatalmat, mely egyedül intézkedhetik törvényesen Magyarország ügyei felett: hogy e hatalom kifolyását, a Honvédelmi Bizottmányt, tökéletesen jogszerű kormányunknak tekintjük: ennek rendelkezéseiben az összes nemzetnek az alkotmányos többségben nyilatkozó akaratát hisszük kijelentve lenni és valamint e meggyőződésünkben eddig minden parancsait híven teljesítettük, úgy ezentúl is, sem biztatás, sem fenyegetés által meg nem ingatva, rendelkezéseit kötelelességeink szerint teljesíteni szentül fogadjuk.”

Továbbá: „Tiltakozunk azon valótlan állítás ellen, mintha minden eddig kelt kormányintézkedések egyes magánszemélyek tettei, az egész nemzet pedig és vele mi egyes pártütők elámitott, vak eszközei volnánk.” (Steier: Az 1849-es trónfosztás, 13. o.)

Látjuk tehát, hogy Görgey egy jó hónap alatt ugyancsak megtagadta azt, amit előtte „szent kötelességként” megtartani fogadott, s bizony olyan politikai és meggyőződésbeli tojástáncot, mint itt Görgey mutat, keveset találunk a világtörténelemben. Ez azonban még nem lenne olyan baj, se szégyen, mert hiszen tévedni emberi dolog, téves eszméket megváltoztatni pedig egyenesen becsületesség jele. Csak az a baj, hogy ezt a váci proklamációt [kiáltványt] Görgey közel sem azért adta ki, mintha a meggyőződése változott volna meg, mert ő – Budavár ostromakor írt levele Kossuthoz és az oroszokkal folytatott fegyverletételi tárgyalásai bizonyítják – továbbra is az maradt, aki volt: forradalmár és Habsburg-gyűlölő. Az uralkodóház iránti hűségnyilatkozatait tehát meggyőződése ellenére, egyedül csak érdekből tette.

Ekkor még az az érdek, mely vezette, nem az volt, hogy diktátor lehessen. Elképesztő elvváltoztatása ekkor még csak azért történt, mert seregének éppen legtehetségesebb és számára legnélkülözhetetlenebb törzstisztjei voltak olyan politikai meggyőződésűek, mint amilyen a váci proklamációban megnyilvánul. Ők akarták magukat biztosítani a császár-királyra letett eskü megszegése ellen.

Görgey, mivel nem nélkülözhetette őket, inkább ország-világ előtt megtagadta elveit (természetesen csak külsőleg), mintsem seregét felbomolni engedje s vele maga is senkivé váljék s így kénytelen legyen visszatérni gazdatisztnek fukar, maradi s idős nőrokona birtokára, noha éppen azért lett honvédtiszt, még katonaszküje megszegése árán is, hogy ebből az alacsony s neki oly tűrhetlenül megalázó állapotból megszabaduljon.

Görgeyt tehát e jellemtelen lépés megtevésében nemcsak seregének a szétzüllesztéstől való megóvása (tehát a „hazafias” cél) vezette, hanem egyéni, önző érdek is. Hogy hadvezér, mégpedig győztes hadvezér maradhasson, neki legalább annyira érdeke volt, mint a forradalmi értelemben felfogott hazának. Pedig hát még nemzeti érdekből is csak Machiavelli elmélete s Hitler vagy a kommunisták gyakorlata szerint szabad ilyen eszközökhöz folyamodni, de a keresztény erkölcs, sőt akár csak a férfias becsület szempontjából sem.

Ezért a derék Mészáros sem becsülte a hazájukat még esküszegés árán is szolgáló embereket. Mikor például a fiatal Egressy Ákos (Gábornak, a nagy színésznek a fia és Béninek, a zeneszerzőnek az unokaöccse) osztrák fogságba esése után, visszaélve a császáriak becsületességével és bizalmával, akik, mivel becsületszavát adta, hogy meg nem szökik, teljes mozgási szabadságot adtak neki, ezt szökésre használta fel, mikor utána a 48-as hadügyminisztériumban szolgálatra jelentkezett. „Mészáros szobájába hivatott, szolgálati ridegséggel hallgatta végig a velem történeteket, majd így szólt: Szavát adta Ön, hogy meg nem szökik?”

„Követelték, tehát adnom kellett” – felelém. (A kis hamis. A szabadságot becsületszava ellenében kapta, de senki sem kényszerítette rá, hogy el is fogadja. A szabadságot senkire sem szórták sehoh rákényszeríteni. Sehoh sem erőszak a palacsintaevés. Még a jóságos osztrákoknál sem.)

„Akkor Ön jó hazafi ugyan, de rossz tiszt. Önnek nem lett volna szabad megszöknie – mondá, s ezzel elbocsátott.” (Egressy Ákos: Emlékeim, 88-89. o.)

Okulhatott volna a 48-as hazafiság a nála magasabb erkölcsi színvonalon álló hadügyminiszter kioktatásából. Akkor a honvédek Temesvárott és annyi más alkalommal sem viselkedtek volna olyan szégyenletesen. Azoktól ugyanis, akik hazájukat csak becsületszavuk megszegésével tudják szeretni, semmi jót sem lehet várni. Hogy okulhatott volna azonban Egressy Mészáros dorgálásából, mikor látnia kellett, hogy más 48-as honvédhatalmasságok nemcsak meg nem botránkoztak eljárásán, hanem megdicsérték érte, tettét hazafiságnak, hősiességnek tekintették, s úgy látta, hogy imponált nekik vele.

Hitler és a kommunista istentelenség szelleme tehát már akkor is igen el volt terjedve köztünk. Jókai később szigorú erkölcsi elvei miatt meg is róttá lapjában „a copfos” hadügyminisztert. Ezek a „hazafiak” egyébként Mészárost állandóan „rótták”. Nekik a becsület és az adott szó komolyan vevése – úgy látszik – csak bosszantó „copf” volt.

Görgeyt a 48-asok a váci nyilatkozat óta nem tekintették megbízható hazafinak. Pedig nyugodtan annak tarthaták volna, mert láttuk, hogy a váci kiáltvány részéről csak a körülményekhez való alkalmazkodás volt (állítólag a haza kedvéért), de forradalmi és „hazafias” elvei utána is ugyanazok maradtak. Ő épp oly Kossuth-szabású hazafi maradt továbbra is, mint azelőtt volt. Kossuthnak azonban Görgey ezek után még akkor sem kellett volna, ha mindezt tudta vagy elhitte volna. Görgey ugyanis most már olyan nagy volt, hogy vetélytárs lett belőle, neki pedig legfontosabb elve az volt, hogy a hazát nemcsak megmenteni kell, hanem neki kell megmentenie. Vetélytársat e jóban sem túrt maga mellett.

Az volt a baj, hogy Görgey ugyanilyen ember volt. Ő meg Kossuth nélkül, tehát szintén egymaga, vagy legalább olyan emberek társaságában akarta megmenteni a hazát, akik elismerték az ő magasabbrendűségét s neki hízelgői voltak. Görgeynek is nemcsak a Habsburggyűlölet és a radikális forradalmi elvek voltak a fontosak, hanem a hatalom, a hír és a dicsőség is. Ez utóbbi törekvéseinek azonban szintén útjában állt Kossuth. Ezért lettek s voltak egymás ellenségei, s ezért nem lehetett ezen segíteni.

Míg azonban Kossuth célja: az ő elvei értelmében felfogott haza megmentésére és a hatalomnak kezében való megtartására csak színészi pózokat és apró (de állandó) álnokságokat használt, addig Görgey nyílt elvtagadásokat (hacsak külsőleg is) és következetlenségeket. Kossuth eljárása kicsinyesebb és ellenszenvesebb, Görgeyé megdöbbenőbb.

Görgey aztán ettől kezdve állandóan folytatta ezt a kettős játékot, lelkében továbbra is megtartotta és ápolta forradalmi elveit és Habsburg gyűlöletét, de ugyanakkor a dinasztiaival való kibékülni akaróknak is titkos feje és pártfogója lett és maradt. Így történhetett meg aztán az a botrányos és az egész világtörténelemben páriját ritkító dolog, hogy az a Görgey, aki januárban a váci kiáltványt adta ki, s „örökre” lekötötte magát a Habsburg ház mellett, áprilisban, mikor Kossuth hazugságok és csalások árán kierőszakolja a dinasztíának a tróntól való megfosztását, s Görgey a váci kiáltványt kiadó tisztjeivel egyetértésben ezt az eljárást természetesen el is ítéli, azért ugyanebben a trónfosztó kormányban minden lelkiismeret-furdalás nélkül fogadja el a hadügyminiszteri tisztet. Ki látott már ilyen elvtelenséget és következetlenséget? Elítéli és ugyanakkor szolgálja és képviseli, sőt kardjával védi is azt, amit elítél!

Láttuk, hogy Görgey elveinek nagyon is megfelelt az ilyen kormányban való hadügyminiszterség, de ugyancsak nevetségessé tette vele a váci kiáltványt, s azt a szerepet, melyet ő a nyilvánosság előtt azóta állandóan játszott. De növeli a következetlenséget és jellemtelenséget, hogy Görgey mint a trónfosztó kormány hadügyminisztere, ő is megmaradt békepártinak, tehát az uralkodóház hívének és fenntartotta az összeköttetést, sőt csak most kezdte el igazán azokkal, akik az uralkodóházzal kiegyezni akartak. S mindezt elvei ellenére (éppen ez volt a legnagyobb jellemtelenség), tisztán csak azért, mert ő a forradalom győzelmében még akkor sem bízott, mikor diadalai tetőpontján állt s ezért biztosítani akarta magát erre az eshetőségre is. Legfőképpen azonban azért, mert ha ő is a forradalom híve marad, akkor csak Kossuth alattvalója, tehát csak a második ember lehetett, míg így Kossuth vetélytársa és siker esetén a nyeregből való kiütője és leteperője is lehetett volna.

Hogy csakugyan nem elvből, hanem elvei ellenére, érdekből vagy csak Kossuth elleni bosszúból követte ezt a politikát, ugyancsak bebizonyította azzal, hogy mikor végül ő lett a korlátlan úr és egyedül rá volt bízva Magyarország sorsának intézése, ő volt az, aki még egy Romanovot is szívesebben eltúrt volna Magyarország élén, mint Habsburgot.

Ő is elkövetett tehát az uralkodóház iránt legalább akkora hűtlenséget és a kibékülést legalább annyira lehetetlenné akarta tenni, mint Kossuth április 14-i trónfosztása. A legvégén, Világosnál pedig ő az, aki legjobban hangsúlyozza, hogy az orosz és csakis az orosz előtt teszi le a fegyvert. Az előtt a Habsburg előtt, akinek javára éppen ő adta ki a váci kiáltványt, semmiképpen se. Neki ennél még a halál is jobb. Ki látott már ekkora ellentmondást és ekkora következetlenséget?

## Világos

Nem hiába nem az ész, hanem a forradalmár gyűlölete vezette fegyverletételekor is diasztiagyűlölete hangsúlyozásában, de ez volt Görgey élete legnagyobb baklövése, melyet keserű csalódás követett. A maga életét megmentette vele (de azt meneküléssel is megmenthette volna), de tábornoktársait bitóra juttatta általa, mégpedig egyedül ő juttatta oda, mert ha azok sem bíznak úgy, mint ő e lépése eredményében, akkor ők is elmenekülhettek volna a legkésőbb 67-ben mindnyájan dicsőséggel haza is jöhettek volna. Görgey életét, de csak az életét és csak az ő életét megmenthette ugyan a cár, de köszönet ugyancsak nem volt sok ennek a most már a szó szoros értelmében vett „rongy” életnek a megmentésében.

Honfitársai bizalmát és becsülését elvesztette vele, s ezt betetőzte még gyűlölt vetélytársának, Kossuthnak a legmélyeségesebben jellemtelen, de miatta mégis oly nagy hitelre és elterjedésre talált vádja az ő hazaárulásáról. Ő maga életben maradt, de egy olyan császár alattvalójaként, akivel szemben – noha egész addig olyan ravasz róka tudott lenni, hogy senki sem tudta kiismerni, senki sem tudta megállapítani, mi lakik a belsejében – közszereplése legutolsó heteiben annyira levetette az álarcot s annyira kimutatta gyűlöletét, hogy Magyarország trónján nyíltan Romanovot akart az itt már 400 éve meggyökeresedett régi uralkodóház helyett, s méltán keserítette el királyát azzal, hogy szereplése utolsó percében is nyíltan tudtára adta, hogy önként nem akar alattvalója lenni. Az oroszok, nem pedig saját királya csapatai előtt teszi le a fegyvert, egyedül csak azért, mert tudja, hogy honfitársai előtt ez a népszerű, ezzel lehet tapsokat szerezni, ezzel lehet a „hafafiságot” legjobban bebizonyítani.

Világos, hogy Görgey mindezt nem hazafias vagy forradalmár önértetből tette. Az önértet nagy, túrhetetlenül nagy volt ugyan benne, de azért sohasem akkora, hogy miatta nem az életét, hanem akár csak érvényesülését is kockáztatta volna. Csak abban tévedett, hogy túlságosan lekicsinyelte a saját királya hatalmát és túlságosan is nagyra tartotta a cárét. Azt hitte, hogy a cárral szemben az ő királyának nincs és nem is lehet önálló akarata. Azt gondolta, hogy a cár is olyan, mint ő és elvbarátai, akiknek a hiúság és az érdek előbbre való, mint az elvek, s ezért forradalmár létére is megbecsüli és megjutalmazza majd azokat, akik neki hízelegnek. A cár azonban még Görgeyben sem tudta becsülni a lázadót vagy a forradalmárt. De Ferenc József sem volt a cár egyszerű szolgája, bár – de csak azért, mivel korban apja, sőt nagyapja lehetett volna (hiszen a nagyapjának volt a barátja) – kezét csókolt neki, mikor találkoztak.

Ez a nagy és keserű csalódás rettenetesen megviselte a mindig fölényes, rideg és cinikus Görgey lelkét s úgy látszik, s el is lehet hinni, hogy lényeges és végleges átváltozást okozott benne, mégpedig jó irányban. A szenvedés nemesít. De lehet-e nagyobb lelki szenvedést elképzelni annál, ha valaki, s ráadásul még egy rideg, fölényes, gőgös ember, aki büszkeségében magába temeti fájdalmát és nem keres vigasztalást senkinél, nem is panaszkodik senkinek, egész életén keresztül kénytelen viselni a hazaárulás vádját s emellett itt él azok között, akik e rettenetes váddal terhelik, vagy legalábbis elhiszik róla, s mikor e vád lényegében hamis, s mikor viszont vele szemben azt, aki a nemzeti szerencsétlenség előidézésében még nála is bűnösebb volt, Kossuthot, a vetélytársát, a legnagyobb hazafinak kiáltják ki s olyan népszerűséggel, tisztelettel, rajongással övezik, amilyen aligha jutott még nemzete részéről embernek.

Aztán milyen kín s szégyen lehetett, hogy tábornoktársait, ha akaratlanul is, de mégiscsak ő juttatta bitóra! S itt még külön szégyen tapad Görgeyre: Elfogadta a maga számára a kegyelmet akkor, mikor bajtársai számára nem volt kegyelem, noha láttuk, hogy szóval azt ajánlotta fel az oroszoknak, hogy ha áldozatra van szükség, akkor csak ő legyen az. Ezenkívül szavát is adta tábornokainak, hogy ügyét nem választja el az övéktől, tehát a kegyelmet nem fogadja el, ha ők sem kapják meg. És mégis elfogadta, nem is tiltakozott ellene, kísérletet sem tett arra, hogy bánjanak vele is úgy, mint a többivel. Pedig ha nagyon erősködött volna, s



látták volna, hogy viselkedése komoly, őt akkor sem végezték volna ki, de viszont lehet, hogy ennek hatására valami kegyelmezést mégiscsak gyakoroltak volna a többiek között is.

Görgey azonban néma maradt. Nagy, igen nagy szégyen ez egy katonára, különösen pedig a büszke, önérzetes, mindig fölényesen viselkedő Görgeyre. Steier nem is tudja másképp védeni – bármennyire pártolja már csak mint földijét is –, minthogy idegösszeroppanás történt vele. Igen ám, de az önzés, gyávaság vagy jellemtelenség akkor is szégyen, ha új néven hívjuk, ha idegösszeroppanásnak nevezzük. Akikre haragszunk, például ha Habsburgokról, Castaldoról, Bastáról, Carafáról, Haynauról van szó, azokat esküszegőknek, vagy vérszopó szörnyetegeknek nevezzük és tartjuk; akik pedig kedvesek előttünk, mert Bocskai, Bethlen vagy Rákóczi, Görgey vagy Kossuth a nevük, azokat, ha viselkedésük becstelenségét magunknak is el kell ismernünk, akkor „érthetetlen” idegösszeroppanást állapítunk meg. Így természetesen a talmi hősök is megmaradhatnak hősöknek.

Ha komolyan akarjuk venni Görgeynek ezt az idegösszeroppanását, vagyis ha a felelőség alól felmentő, lelkileg beszámíthatatlan állapotnak tekintjük, akkor csakugyan mentséget jelent, de ebben az esetben csak úgy érthetjük a dolgot, hogy az illető valóban beszámíthatatlan állapotban cselekedett, vagyis pillanatnyilag elvesztette az esztét. Azonban Görgeyben erről szó sem lehet.

Steier letargiát is emleget, de mindenki tudja, hogy a letargia nem beszámíthatatlanság. És hogy Görgeynek ez a letargiája mennyire nem jelent beszámíthatatlanságot, sőt hogy még az aktivitását sem zárja ki, azt jól láthatjuk abból, hogy Görgey e „letargiája” és „idegösszeroppanása” alatt egymás után írta a leveleket Kazinczynak (természetesen nem a költőnek, hanem a honvédevezérnek), hogy ő is tegye le feltétel nélkül a fegyvert, Arad, Komárom, Munkács, Pétervárad honvédparancsnokainak, hogy ők is adják fel a várakat.

A legborzasztóbb azonban az, hogy Görgey mindezen felszólításokat akkor írta, mikor már tudta, hogy őt az oroszok becsapták, amnesztiáról szó sem lehet, s élete megtartásáért is egyedül csak neki kezeskednek, másnak senkinek. Az a Görgey tehát, aki tábornoktársainak szavát adta, hogy nélkülük ő sem fogadja el az amnesztiát, a kegyelmet nemcsak elfogadta nélkülük, hanem még olyan különszolgálatot is tett érte, melyek tábornoktársai életére, sőt magára a hazára is károsak voltak. Ha ugyanis a várakat nem feltétlenül adták volna fel, a vértanúk életét, vagy legalábbis egy részük életét alkudozással meg lehetett volna menteni.

Mindenki engedelmességet Görgey felszólításának, tehát mindenki feltétel nélkül adott fel, csak Klapka, azaz a komáromiak nem. De viszont Klapkának egész más hangon is írt Görgey, mint a többieknek, s őt nem szólította fel kereken a feltétel nélküli megadásra. Arad vára például épp oly erős volt, mint Komárom, és épp oly hosszú időre el volt látva lőszerral és eleséggel, s ráadásul még olyan kemény parancsnoka volt, mint Damjanich. Ha Arad is épp úgy tartja magát, mint Komárom, épp oly előnyös feltételeket vívhatott volna ki az őrség számára, mint az. Görgey azonban Damjanichnak egész más hangon írt, mint Klapkának. Damjanich hitt neki, s hogy ő is bitóra került, még jobban Görgey lelkén szárad, mint a többi Aradon kivégzett tábornoké.

„A kétségbeesés szülheti csak az ilyen lelki összeomlásokat – írja Steier (Haynau és Paskievics, II., 263. o.) –, mert máskülönben Görgeynek minden idegszálával, lelkének minden megnyilatkozásával tiltakoznia kellett volna a többi tábornoktól való elválásztása ellen és még Nagyváradon is elég alkalma volt és lehetett a többi sereg megadására vonatkozó felszólítása körüli szolgálataiért ellenszolgáltatásokat és feltételeket szabnia.”

„Mihelyt Görgey látta, hogy csapdába került, egyetlen sort, egyetlen szót, egyetlen betűt sem lett volna szabad az oroszok és az osztrákok akciójának megkönnyítésére áldoznia. Ezzel szemben Görgey éppen az ellenkezőjét cselekedte. Behatóan informálta Paskievicset a még fennmaradt magyar seregrészekről és egyre-másra küldözgette Paskievics után a leveleket Aradra, Munkácsra, Péterváradra, Komáromba, Kazinczyhoz, hogy adják meg magukat. A fogságban levő diktátor úgy szerepelt, hogy Paskievics szószólója.

Lehetséges, hogy Görgey azt még remélte, hogy ezzel talán kiküzdi bajtársai amnesztiaját, enyhítheti a császáriak bosszúszomját. Ez azonban elhibázott okoskodás volt, mert meg erősítette az ellene támadt gyanúsító híreket. Paskievics ugyan megígérte, hogy az amnesztia érdekében közbenjár, de sikerrel nem bízatta Görgeyt, aki már augusztus 16-án Zichy Ferenc gróftól, tehát kompetens [illetékes] forrásból hallhatta, hogy amnesztia szó sem lehet.”

Az igazság az, hogy Görgey nem „csapdába került”, hanem látnia kellett, hogy ostoba és túl hiszékeny volt. Túlbecsülte az oroszok s túlságosan lebecsülte Ferenc József, illetve Haynau hatalmát, s nemcsak felségsértés és hűtlenség volt tőle, hanem egyúttal ostobaság, együgyűség is, hogy egyedül csak az oroszok előtt tette le a fegyvert, mégpedig a saját királya seregének becsmérése közepette. A jellemtelenség pedig az volt tőle, hogy mikor már ezt tudta, s mikor már Paskievics külön is közölte vele, hogy az ő életén kívül bajtársai egyikének életéért sem kezeskedhetik, akkor is megmaradt az ellenség vak eszközének, s leveleiben egymás után szólította fel bajtársait olyan tettekre, melyek nemcsak a hazára voltak ártalmasok, hanem végzetesek voltak azok életére is, akiket felszólított.

Damjanich s az aradi honvéd helyőrség üzent az oroszoknak, hogy amnesztia fejében az osztrákok előtt ugyan nem, de öelöttük hajlandók letenni a fegyvert s átadni a várat. Damjanichék tehát még mindig folytatták Görgey ostobaságát. Azt hitték, hogy Ferenc József országában is a cár parancsol. Olyan ostobaság volt ez, melyet csak a 48-as hazafias gyűlölet féktelensége tud megmagyarázni, mely teljesen el tudta homályosítani az észet. Az oroszoktól jellemtelenség volt, hogy ahelyett, hogy felvilágosították volna őket, hogy ők nem a cár alattvalói, s így a cár nem adhat nekik amnesztiaát, egyszerűen átvették tőlük a várat. Igaz, hogy felhozhatták a maguk mentségére azt, hogy az ellenséget nem szokás figyelmeztetni ostobaságára, s joggal gondolhattak arra, hogy ezt Damjanichéknak is kell tudniuk.

De Damjanichéktől sem volt valami hősi dolog a várnak az oroszok részére ilyen, szinte feltétel nélküli felajánlása. Igaz ugyan, hogy a vár végleges megtartásáról most már szó sem lehetett, de az is igaz, hogy aki olyan lelkes hazafi, mint amilyenek ők tartották magukat és aki úgy tud gyűlölni, mint ahogyan ők gyűlölték az „osztrák házat”, az nem szokott az észére hallgatni és nem ismer lehetetlent. Ha másra nem, arra gondolhattak volna, hogy „qui habet tempus, habet vitam” [aki időt nyer, életet nyer]. Egy negyedévig, sőt talán egy félévig is tarthaták volna még magukat, s addig könnyen történhetett volna még valami, ami segít rajtuk.

Aztán nem csak az számít, hogy elbukik-e valaki vagy nem, hanem az is, hogyan bukik el. Hiszen a történelem nagyjai azzal szereztek dicsőségüket, hogy nem voltak „józanok”, hanem a lehetetlent is megkísérelték. Erős akaratukkal és kitartásukkal aztán nemegyszer még a józan ész ellenében is el tudták érni kitűzött céljukat. Sajnos, Arad őrsége (s általában az egész 48) nem ilyen volt. Bennük, úgy látszik, lelkesedés és hazaszeretet nemigen volt, csak osztrákgyűlölet, s ezért azt hitték, hogy mindkettőnek egyaránt eleget tesznek azzal, ha kijelentik, hogy az oroszok átadják a várat, de az osztráknak (értsd: a saját királyuknak) nem.

Hazafiságuk képmutató volt még ebben is, mert jól tudták, hogy a várat ezzel tulajdonképpen „az osztrákoknak” adják át, mert azt csak nem gondolták, hogy Arad ettől kezdve orosz birtok lesz és marad az „osztrák” birodalomban? Arad honvédőrsége „az osztráknak” semmiképpen sem volt hajlandó átadni a várat, de az oroszoknak annyira és oly szívesen, hogy meg sem várták, hogy kérje tőlük, hanem ők üzentek érte, tehát egyenesen kínálták neki. Különös hősiesség és hazafiság.

Egy olyan erős és mindennel ellátott várat, mint 49-ben Arad, egyszerűen csak amnesztia ígérete mellett minden erőfeszítés, időfecsérlés és költség nélkül megkapni igazán olyan eredmény volt, melyre az oroszok még álmukban sem gondolhattak. Ámde – hasonló esetekben többnyire így szokott lenni – Damjanich és katonáinak kishitűsége nem örömteli beleegyezésre, hanem az őrséggel szemben követelésekre indította az oroszokat. Hiszen köztudomású, hogy evés közben szokott megjönni az étvágy. Damjanichék önkéntes kínálkozására „Rüdiger Görgeyt felszólította, hogy intézzon levelet Aradvár parancsnokához, hogy

adja meg magát feltétel nélkül (tehát anélkül, hogy az amnesztiát akárcsak megígérné neki”. (Steier, II., 265. o.)

Igazán felháborító kívánság. Görgey igazán joggal válaszolhatta volna: De uraim, hogy lehet ilyet józan ésszel kívánni egy erős és mindennel hosszú időre ellátott vár vitéz őrségétől: Hiszen ez az őrség azáltal, hogy a vár feladása ellenében csak életét, vagyonát és becsületét kívánta, mást semmit, már úgyszólván a képzelhető legnagyobb engedékenységet tanúsította. Magát kegyelemre megadni, úgy, hogy még a védők pusztá életét se biztosítsák, csak olyan vár szokta, amely már nem védhető vagy élelmiszere utolsó adagját is kiosztotta. De különösen hogy lehet ezt a felszólítást éppen tőlem kérni, akit Önök rútol megcsaltak (mint a későbbi történetíró írja: „csapdába ejtettek”), aki tábornokommal szintén kegyelemre adtam meg magamat, s máris tudomra adták már, hogy kegyelem egyedül csak számomra lesz, de senki másnak?!

Görgeynek még csak vakmerőségre vagy bátorságra sem lett volna szüksége ahhoz, hogy így beszélhessen, hiszen maguk az oroszok is annyira szégyellték, hogy Görgeynek nem adhatták meg, amit ígértek (bár csak az alantasabb közegek ígértek határozottan; maga Paskievics, sőt Rüdiger is csak biztattak, kecsegtettek, de nem ígértek), hogy Görgey részéről a méltatlankodást s annak visszautasítását, hogy ő is ugyanúgy bánjék társaival, mint ahogyan vele az oroszok bántak, csak természetesnek tarthatták volna. Ezzel szemben az történt, hogy Görgey „ezt a levelet meg is írta és Buturlin el is vitte Damjanichnak. Minderről Rüdiger Haynaut augusztus 14-i levelében értesítette”. (Steier, II., 265. o.)

„Így Damjanich (II., 267. o.) és az egész őrség az osztrák bosszúnak (Görgey és Damjanich felségsértései után ez semmiképpen sem nevezhető „bosszúnak”, hanem magától értetődő büntetésnek) ki lett szolgáltatva, ami orosz részről lelkiismeretlen eljárás volt, mert 15-én és 16-án nemcsak az oroszok, hanem Görgey is tudta már, hogy Paskievics az amnesztiát nem fogja tudni kieszközölni, mert hiszen Schwarzenberg megbízottja, Zichy Ferenc gróf is kijelentette, hogy amnesztiáról szó sem lehet és Csányi Lászlót Nagyváradon fogolyként kezelték.” (De ha még az oroszok eljárása is „lelkiismeretlen” volt, mit szóljunk ilyen körülmények között Görgey eljárásáról?)

„Görgeynek a Rüdiger és Paskievics rendelkezésére bocsátott felszólító leveleket vissza kellett volna vonnia és titkos futárok útján a várparancsnokokat súlyos csalódásáról informálnia. Görgey ehelyett azonban indolens [életunt] letörtségében belenyugodott sorsába s elvesztette akaratereje rugékonyságát... Nagyváradon a zseniális hadvezér letört.”

Görgey – természetesen orosz kívánságra – augusztus 16-án Komárom megadása ügyében Klapkához is intézett levelet, de ide és ekkor már csak olyant, mint Aradra és a többi helyre. Ebben már Klapkát csak arról értesíti, hogy ő már letette a fegyvert, Arad ugyanezt teszi, s felszólítja Klapkát is, fontolja meg, hogy ilyen körülmények közt mit lehet és mit kell tennie.

E levél ellen is sok kifogást lehet tenni, mert „nem volt eléggé egyenes és nyílt, mert arra a legfontosabb kérdésre, vajon a fegyverletétellel szemben minő jövőre nyújthattak nekik orosz részről kilátást, nem tér ki. Csupán azt említette, hogy eddig úgy bántak velük, mint derék katonák derék katonákkal szoktak, ami augusztus 16-án már tiszta irónia volt, mert Görgey internálva Nagyváradon, a tisztek Sarkadon, a legénység Zarádon. Magyar pénzüket a császári komisszárius [rendőrbiztos] elszedte. Csányit Nagyváradon máris őrizet alá helyezték. Augusztus 15-én Paskievics kijelenti Görgeynek, hogy csakis neki tudja az életét biztosítani, a többinek nem. Csupán megkísérli, de kilátás nincsen. Zichy Ferenc gróf pedig azt közli Görgeyvel, hogy amnesztiáról szó sem lehet. Görgey ennek következtében hallgatott erről a kérdéstről, s csupán diplomatikusan azt mondta Klapkának: „fontold meg, mit lehet és mit kell tenned”. (Steier, II., 273-274. o.)

Meg kell tehát állapítanunk, hogy Görgeytől ez is nagy jellembeli hiba volt, mert igen fontos dolgokat, melyek pedig a komáromiak számára életbevágók voltak, elhallgatott Klap-

ka előtt, sőt őt egyenesen félrevezette. Akkor már ugyanis azt írni, hogy mint derék katonákkal bánnak velük, ellenkezett az igazsággal, mely az volt, hogy mint lázadókkal bántak már velük. Hogy Klapkának ennek ellenére is volt annyi esze, hogy Görgeyre nem hallgatott, nem Görgey érdeme.

Mindezek természetesen azt bizonyítják, hogy Görgey mégiscsak áruló volt, mert a helyzetnek és Görgeynek nagy félreismerése volna az eljárását tudatos rosszakaratra és ártani akarásra magyarázni. Görgey mindezt csak emberi gyengeségből tette. Tette csak azt bizonyítja, mennyire nem volt hős, de nem azt, hogy várai rosszlelkű elárulója volt. Nem bajtársainak vagy 48 ügyének akart ő vele ártani, sőt tettének megrendítő következményei éppen neki fájhattak legjobban, s ugyancsak volt is rá oka, hogy fájjanak neki. Nem volt meg benne azonban az a lelki nagyság és erő, hogy magát megemberelni tudta vagy merte volna. Valóban lelki összeroppanás volt ez a büszke és egyébként bátor emberben, de nem olyan természetű összeroppanás, melytől egy nagy lélek meg ne tudta volna magát óvni, mert ez még ilyen válságos helyzetekben is erős marad, le tudja győzni még az életösztönt is. (Görgey életét egyébként így sem fenyegette volna semmi.)

Görgey azzal, hogy a 48-as fegyvert feltétel nélkül letette, árulást nem követett el ugyan, de kishitűséget és nagy politikai ostobaságot igen. Ha nem viselkedik már hónapok óta olyan borúlátóan, s kislelkűen, s nem hirdeti, hogy nem bízik már a siker lehetőségében, hanem tartja a lelket a honvédekben: a maga seregével, aztán Bessel, végül a szétszórott temesvári sereg ismét összeszedett alakulataival, még mindig vagy százezer emberrel rendelkezett volna és megfelelő nagy ágyúparkkal is, s ha ezzel, melyhez még a győzők részéről semmi irgalmat nem remélhető, s ezért mindenre elszánt lengyelek és a bécsi légió is járult volna, Erdély hegyei közé vonulnak és gerillaharcot folytatnak, ha győzelemre nem is számíthattak volna, de a mozgalom vége semmiképpen sem lett volna olyan gyászos és lehangoló, mint amilyen né Görgey feltétel nélküli fegyverletétele tette.

Elhúzhatták volna a harcot még egy fél évig, sőt tovább is, megmentették volna a magyar vitézség és szabadságszeretet jó hírét, s a végén feltételeket szabhattak volna harcuk abbahagyására és ezt ellenfeleik, miután meggyőződtek erejükről és vitézségükről, meg is adták volna nekik. 48 mindenképpen, tehát így is elbukott volna, de ha Görgey, az új diktátor, nagyobb ember lett volna, nem ennyire gyászosan és csúfosan.

Görgey azonban – világos, hogy nem rosszakaratból, tehát nem áruló módra – mindent a képzelhető legrosszabbul csinált. Mint minden forradalom, 48 is bebizonyította, hogy gyűlöletben fogant s folytatásához is a lelket és erőt a dinasztia és (kisebb fokban) az Egyház elleni gyűlölet adta, nem pedig a hazaszeretet vagy a haladás utáni vágy, mely nemes érzelmek. Görgey azért nem érezte át a fegyverletételben megnyilvánuló szégyent, mert gyűlölete és bosszúvágya kielégítésével kötötte össze: leteszi a fegyvert, s feltétel nélkül teszi le, de nem, semmiképpen sem a dinasztia, hanem csakis a cár előtt (sőt őt egyúttal a magyar trónnal is megkínálja). Hazaszeretetről tehát igen, de az uralkodóház elleni gyűlöletéről semmiképpen se mond le most se, s kész inkább véres halált halni, mintsem törvényes urának meghódoljon.

Igaz, hogy hamarosan – idegösszeroppanásban – a gyűlöletről is lemondott már, s megadásra felszólító levelei szétküldésében már azt az „osztrákot” szolgálta ki, akivel handabandázó nagy szavai szerint néhány nappal előbb még szóba állni sem volt hajlandó, s így tettei ugyancsak megcáfolták nagyhangú szavait, de a fegyverletétel feltételül nemrég elhangzott üres szavai, noha semmit se értek, igen sokat ártottak.

Miattuk olyan győző kezébe kerültek bajtársai, akit ő egyéb bűnei mellé most még azzal a megvetéssel is külön megsértett, melynek közepette fegyvereit lerakta. Mikor bajtársait igazságszolgáltatásra átadta tőle és tőlük megvetett királyuknak, ugyanakkor azt is bebizonyította a királynak, hogy nem bűnbánók kerültek a kezébe, tehát hogy kegyelemre nem méltók. Nem megtérő, hanem pórul járt bűnösök kerültek Haynau kezébe.

Paskievics ígéretéhez híven kegyelmet kért részükre Bécsben, de azon a címen – mert más címen nem is kérhette –, hogy megbánták bűnüket. „Kegyeskedjék Felsőged megenged-

ni – írja Bécsbe (Steier, II., 269. o.) –, hogy nemesszívúságára apellálhassak azok érdekében, akik mint első, tévedésüket belátták és az engedelmességre való visszatérés példáját adták.” Erre Ferenc Józsefnek vagy minisztereinek igen könnyű lett volna felelni. Hercegséggel – válaszolhatták volna – teljesen egyetértek s Hercegséged kedvéért (sőt még anélkül is) nagyon szívesen megbocsátok mindenkinek, akik részére a bocsánatot Hercegséged kérte, azoknak, akik ti. „mint első” látták be tévedésüket, s nemcsak visszatértek az eddig megtagadott engedelmességre, hanem erre a többieknek azzal, hogy annyira siettek vele, még példát is adtak. Azonban akik részére a kegyelmet Hercegséged kéri, azok ezt egyáltalán nem tették. Nemcsak elsőnek nem, hanem egyáltalán nem. Bűnüket éppen nem bánták meg, s engedelmességre egyáltalán nem tértek vissza. Sőt utolsó szavuk éppen ennek a bűnbánatnak és engedelmességre való visszatérésnek nyílt és kihívó megtagadása volt.

Ők egyedül csak a cár engedelmességére tértek vissza, tehát legfeljebb a cár bocsáthatna meg nekik. De – sajnos – az én alattvalóim, nem a cáréi.

Bizonyára Hercegséged is belátja, hogy olyan bűnösnek megbocsátani, aki nemcsak tévedését be nem látta, és az engedelmességre vissza nem tért, hanem még „megtérése” közben is kihívó hangon ennek éppen az ellenkezőjével dicsekszik, erkölcsi lehetetlenség, hiszen a bűnt jutalmaznám vele. Az ilyen megbocsátás nem uralkodói erény, hanem a józan ésszel és a kereszténység tanaival is ellenkezik. És a gyöngesség jele volna, felforgatná az erkölcsi rendet és csak további bűnökre biztatna – mondhatták volna.

Láttuk, hogy Görgey is, Kossuth is a színészkedésben volt nagy. Igen kedvében tudtak járni, igen meg tudták nyerni azt, akik akartak. Természetesen annak megnyerésére törekedtek, akikre szükségük volt, akitől sorsuk függött. Láttuk, milyen „kimondhatatlanul” vonzó hatást gyakorolt Görgey az emberekre külsejével is: láttuk, mily nagyszerűen tudott érvelni és beszélni is, és hogy meg tudta nyerni előzékenységgel és kedvességével azt, akit akart.

Úgy látszik, erre pályázott az oroszoknál is. Hízeleg, kedveskedik nekik. (Az osztrákok előtt – mondja –, már csak azért sem teheti le a fegyvert, mert ő azokat már megverte, de a dicsőséges, veretlen orosz sereg előtt szívesen stb.) Undok, hazug hízelgés volt ez, mert hiszen fegyverei letételére éppen azért került sor, mert az osztrákok verték szét Temesvárnál az utolsó honvédsereget és mert előtte már maga Görgey is vereséget szenvedett Haynautól. Ellenben az orosz sereg csak azért volt „veretlen”, mert addig még a megütközést is elkerülte a honvédekkel.

Mivel egész életén át tapasztalta, hogy ez a hízelgés, ez a kedveskedés milyen nagy hatással van az emberekre, s mennyire meg tudta vele őket nyerni magának mindig, bizonyosra vette, hogy ugyanez Paskievicsre és a cásra sem vesztí el hatását. Ebben nem is tévedett, csak arról feledkezett meg, hogy olyant kért tőlük, melyet ők a legjobb akarattal sem teljesíthettek.

A kommunisták egész taktikája és diplomáciája is ebben állt. Minden náluk járó külföldit körüludvaroltak, valósággal körülrajongták hízelgéseikkel. Hitler is ugyanígy tett, mikor már összecsaptak feje felett a hullámok (sőt így tett már előtte is). Felajánlotta a nyugatiaknak, hogy melléjük áll, s segít nekik az orosz leverni. Csak most látjuk, milyen jó lett volna, ha a nyugat akkor hallgatott volna rá. De hát nem látták a jövőbe.

De hogyha odaláttak volna, akkor sem tehettek volna, mert jellemtelenség lett volna. Ugyanis az adott szó és a szövetségi hűség is csak valami, még akkor is, ha szövetségesük nem jellem. De Hitlert (s úgy látszik, hogy a 48-asokat is) csak a haszon vezette, s ezért mindkettő azt hitte, hogy mást is mindenkit csak az vezet. Ezért tették fel a 48-asok is, hogy a szép szó és a haszon kedvéért a cár is azonnal elárulja és hátra támadja majd szövetségesét. Görgey azonban ezzel még nagyobb jellemtelenséget tett fel a cárról, mint Hitler a nyugati szövetségesekről. Hitler ugyanis csak az oroszok szövetségeseitől kívánta, hogy összeszűrjék vele a levét, míg Görgey azt remélte, hogy a cár majd szövetségese lázadó alattvalóival fog össze velük közös hűségére, mikor éppen a lázadás megszüntetésére avatkozott bele a küzdelembe.



## Görgey Világos után megváltozik

Említettem, hogy Görgey belső érzelmeit illetően – annak ellenére, hogy a szabadságharc egész lefolyása alatt éppen az ellenkezőre valló szerepet játszott – meggyőződéses forradalmár és Habsburg-gyűlölő volt. Úgy látszik azonban, hogy csak Világosig volt ilyen. Utána, tehát életének nagyobb (kétharmad) részében már nemcsak meggyőződés nélkül vállalt szerepe volt a Habsburg-ellenes, túlzott magyarkodással szembeszegülő szerep, hanem ettől kezdve már belsőleg és őszintén is királytisztelő alattvaló lett. S ez könnyen érthető is.

Ekkor már elmúlt a fiatalos túlzások ideje, s megkezdődött a megfontolt, nyugodt, lehangadt és az ész után induló férfi- és öregkor. A küzdelem Európa színpadán is eldőlt a két irányzat között, mégpedig a mérséklet javára. Az a világnézet, melynek eddig Görgey szíve mélyén hódolt, helytelennek és gyengébbnek bizonyult. Nem lehetett tehát már vele dicsekedni, népszerűséget, érvényesülést szerezni mint azelőtt, hanem inkább szégyellni kellett. Érthető tehát, hogy Görgey most már örült neki, hogy noha csak érdekből és a körülmények kényszere folytán, de ő már azelőtt is ezt a szerepet játszotta és az emberek azt hitték, hogy őszintén, meggyőződésből játszotta.

Az is nagy jellembeli fogyatékosága Görgeynek, hogy 49 után irataiban azt, hogy ő mindig a mérséklet híve volt, az igazsággal ellentétben hangsúlyozta, s tettei azon részét, melyek az állításával ellentettek, vagy letagadta, vagy szépítette és kimagyarázta. Példa rá az az egészen kezdetleges mentsége, hogy ő gróf Zichy Jenőt csak azért akasztatta fel, mert a nép dühében meg akarta lincselni, s ettől a lassú kínhaláltól akarta csak (úgy látszik, részvétből) megmenteni.

Más példa, hogy sok dolgot, ami közte és Kossuth között történt, éppen ellenkezőleg ad elő, mint Kossuth. (Ez egyébként 48 egyéb szereplőiben is gyakori és éppen nem válik nagy dicsőségére e hazafias hősöknek.) Igaz, hogy ezeknek az ellentmondásoknak nemcsak Görgey az oka, de viszont nem is csak Kossuth. Görgey is sok olyant állít, ami valótlan és aminek valótlanúsága – de persze Görgey erre akkor még nem gondolt – saját fennmaradt egykorú irataival bizonyítható, például forradalmár érzülete és Habsburg-gyűlölete is. Ezt egyébként a világosi fegyverletételkor is ugyancsak kimutatta!

El lehet azonban hinni, sőt kétségtelen bizonyítékok vannak rá, hogy az uralkodóház iránti hűségének és mérsékelttségének hangsúlyozása 49 után már nemcsak érdek, hanem meggyőződéséből is folyik. Igazán nem volt semmi oka, hogy azokhoz az elvekhez továbbra is ragaszkodjék, melyek megtestesítője nálunk az ő megrágalmazója (Kossuth) volt, s amelyeknek helytelenségét az a nagy kudarc is bizonyította, melyet 49-ben vallottak.

Görgey egyéb kirívó jellembeli fogyatékoságainak sincs nyoma későbbi életében. Kegyetlenségéről, sátániságáról, cinizmusáról, kétszínűségéről, hiúságáról, nagyravágásáról, gőgjéről vagy bosszúállásáról ekkor már nem hallunk. Pedig honvédtábornok korában nemcsak Kossuthra, hanem még Damjanichra is irigykedett, mert katonái talán még jobban szerették, mint őt, és sikerei még szembetűnőbbek voltak, mint az övéi. Erélyessége és rendkívüli bátorsága még az övénél is jobban imponált mindenkinek. (Arad ok nélküli és esztelen feladásával azonban ő is milyen dicstelenül végezte!)

Damjanichsal azonban még úgy sem mert dacolni, mint Kossuth. Mint láttuk, szemben neki is épp úgy hízelgett, mint Kossuthnak, s hogy a neki kellemetlen vetélytárstól megszabaduljon – ez legjobban mutatja, mennyire féltékeny volt s irigy –, felfelé buktatva hazaküldte a harctérről hadügyminiszter-helyettesnek Debrecenbe. Pedig ezzel a forradalmi hazának igen nagyot ártott, mert Damjanichot a harctéren senki sem tudta pótolni. Ő igazán olyan ember volt, akinek a harctéren volt a helye, nem pedig hivatalban.

Damjanichot csak a 48-as haza ellensége küldhette a harctérről a minisztériumba. Igaz, hogy lába eltörése is ok volt, de Damjanich még törött lábbal is többet ért a harctéren, mint bárki más ép testtel. Nem egy nagy hadvezért ismerünk a világtörténelemben, akinek köszvé-

nye miatt vitetni kellett magát, mégis ragyogó győzelmeket aratott. Igaz, hogy Damjanich nem mint stratég, hanem mint csapatvezér, mint gyakorlati vezénylő volt híres, s itt jobban szükséges az ép test.

Kiseb híru és tekintélyu tábornokokkal szemben azonban, mint Nagy-Sándor, Guyon, Knézich, Görgey nagyon is nyersen éreztette ellenszenvét, sőt sokszor egészen felháborítóan igazságtalan volt hozzájuk csak azért, mert ellenszenvesek voltak neki. Érdemeiket nem ismerte el, s ahol tudott, ártott nekik. Például Nagy-Sándornak, aki vele szemben Kossuth pártján állt. Görgeynek ezt a nagy és csúnya hibáját is észreveszi még Steier is.

Görgey életének majdnem felét (majdnem egy fél évszázadot) Visegrádon töltött el, ahol bizalmas baráti viszonyban élt Metzker Károllyal, a falu okos és tevékeny jegyzőjével. Metzker „Néhány jellemvonás Görgey Artúr és I. Ferenc József életéből” címen egy kis füzetet is adott ki (mert Ferenc József is többször járt Visegrádon vadászat céljából, s így Metzkernek őt is alkalma volt megismerni). E füzetbe természetesen észrevehetően megnyilvánul a jóakarát Görgey irányában (hiszen nem írhatott rosszat arról, akivel naponta érintkezett), de szerzője azért tárgyilagos s egyébként sem a szavai az érvek, hanem tényeket hoz fel állításai bizonyítására.

Könnyel el is hihetjük, hogy Görgey jelleme a sok szenvedésben, megpróbáltatásban, megrágalmazásban és igazságtalan megvetésben megtisztult. Metzker például már csak nemes és megnyerő tulajdonságairól tud. Ő már csak a bölcs, nemes lelkű, lovagias Görgeyt ismerte, aki szereti a gyermekeket és – jellemző és igazi katonára valló rokonszenves vonás – mindig maga takarítja a szobáját. Élete utolsó éveit egyébként – szélütés miatt – már tolókosiban töltötte és a végén már elméje is elborult.

Hogy azonban Görgey, mint meglett férfi, mennyire őszintén elhagyta éretlen fiatalkora túlzó forradalmi eszméit, arra a Metzker által felhozott adatok kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatnak.

„Görgey – írja (48. o.) – igen nagy tisztelője volt I. Ferenc Józsefnek. Legelső királyaink közé sorolta. Mondotta, hogy Magyarország sohasem állott oly magasan – még Mátyás király vagy az Anjouk alatt sem – mint I. Ferenc József alatt. Annyira jellemzőnek tartotta ennek a királynak az uralkodását, aki 67 óta oly intézményesen fejlesztette Magyarországot, hogy azt a kort speciálisan I. Ferenc József korának lehetne nevezni.”

Azt mondja Metzker, hogy Görgey maga nem mondotta ugyan, de észrevette rajta, hogy nagyon boldoggá tette volna, ha valamilyen módon egyszer a királlyal találkozhatott volna. „Sajnos, ez a kívánsága nem teljesülhetett” – állapítja meg Metzker.

Görgey Visegrádról minden év őszén egy nagy kosár szőlőt küldetett az udvarnak, melyet gróf Paar főhadsegéd minden évben megköszönt a király nevében. Egy más forrás szerint, mikor a király Visegrádon volt, Görgey a szőlőt mindig személyesen adta át a király konyhaszemélyzetének. Görgey megtudta, hogy a király mindig örült a küldeménynek, s mindig evett belőle. Bizonyára nem a szőlő, hanem a küldője miatt.

Sajátságos, hogy Ferenc József többször járt Visegrádon, de a találkozást sohasem kereste az ott lakó Görgeyvel. Mint a szőlő elfogadása és megköszönése mutatja, megbocsátott neki, de azt éreztetni akarta vele, hogy olyan nagy bünt, mint az övé, a felségárulást és a hűtlenséget (s a még ennél is nagyobb: gróf Zichy meggyilkolását) nem lehet és nem is szabad olyan könnyen elfelejteni s meg nem történtnek tekinteni. Hiszen az országok és a nemzetek fennmaradásának alapja végeredményben a tekintélytisztélet és a vele együtt járó engedelmisség. Mi is azért jutottunk oda, ahol most vagyunk, mert ezt nemcsak elhanyagoltuk, hanem az engedetlenséget egyenesen hazafias kötelességgé tettük.

Ferenc József tudatában volt annak, hogy mit képvisel. Noha tehát Görgey figyelmességeivel ugyancsak kimutatta, hogy megváltozott, megbánta és megtagadta régi bűnét, katonának urához hűtlennak lenni oly nagy bűn, hogy Ferenc József szükségesnek tartotta ezt vele éreztetni egész haláláig.

Görgey bizonyára éppen ezért lett volna olyan boldog ezzel a teljes megbocsátást jelző találkozással, mert elérhetetlen volt részére. Ferenc József azonban szintén örült annak, hogy sikerült Görgey kemény szívét meghódítania, mert egyszer például a Görgey által küldött szőlővel Vilmos császárt is megkínálta. S mivel Görgey ezt is megtudta, azt is megértette belőle, hogy Ferenc József szíve is megbocsátott neki. Bizonyára ez is boldoggá tette a megbocsátás külső nyilvánítása nélkül is. Az áruló Görgey azonban sohasem juthatott többé Ferenc József színei elé. Kossuthi értelemben nem volt ugyanis áruló, de az volt azért, mert királyát, akinek fel is esküdött, valóban elárulta, még ha annyira nem is, mint Kossuth.

## Görgey, a hadvezér

Láttuk, hogy Görgey a szabadságharc nemcsak egyik legbefolyásosabb és legjelentősebb szerepet játszó, hanem egyénileg is egyik legnagyobb szabású és legkülönlegesebb egyénisége volt. Nem volt aljas áruló, de példakép sem lehet. Nagy része volt a 48-as mozgalom kudarcában, se semmiképpen sem nagyobb, mint Kossuthnak. Ő semmi téren sem volt olyan nagy, mint Kossuth: sem izgatásban, sem szónoklásban, sem stílusban, sem írásművészetben, sem alakoskodásban, sem munkabírásban, de a középszerűnek ő is messze fölébe emelkedett, sőt egyénisége a szemlélőnek sokkal jobban imponál, mint Kossuthé.

Kossuth politikus volt, Görgey hadvezér s a szabadságharcnak kétségtelenül legtehetségesebb, vagy inkább mondjuk így: legtöbb sikert felmutatni tudó, tehát legszerencsésebb hadvezére. De Görgey korántsem volt olyan nagy a hadvezetésben, mint Kossuth a szónoklásban.

A legnagyobb bűne az volt, hogy nemcsak hadvezér, hanem politikus is akart lenni, hogy nem maradt meg szorosan vett szakmája körében. Már ebből is következtethetjük, hogy nem lehetett igen nagy hadvezér. Részint mert nagy csak úgy lehet valaki valamiben, ha tisztán csak azzal foglalkozik, ha minden figyelmét és tehetségét erre az egy dologra irányítja, részint mert az, aki valamiben nagy, az szereti is azt a valamit s nem kalandozik el tőle más tájakra, ahol nem olyan ismerős. A nagy hadvezér, ha nagyra törő és dicsőségvágyó, akkor vágyait egyedül haditudományával akarja elérni – hiszen ez a tudomány éppen eléggé alkalmas hasonló vágyak elérésére –, nem pedig politikálással.

De Görgey nem is lehetett nagy hadvezér, ha csak Napóleon-féle lángelme nem volt, azok azonban nem teremnek minden bokrban. Hiszen a hadi pályát elhagyott főhadnagy mindössze csak 30 éves volt, mikor 48-ban szerepet kezdett játszani. Az egész szabadságharc azonban nem tartott egy évig sem, s így alkalma sem igen volt hozzá, hogy tehetségét kifejlessze és a hadvezetésben kellő tapasztalatot szerezzen. Ahhoz képest, hogy 30 éves főhadnagy volt, mikor a honvédek fővezére lett, Görgey igen nagy képességekről tett tanúságot. Sikereinek titka azonban mégis elsősorban inkább egyénisége varázsában, imponálni tudásában és szigorában, mint szorosan vett hadvezéri tudásában, még kevésbé hadvezéri gondosságában rejlik. Nagyon hanyag hadvezér volt ugyanis, s ez ismét csak nem válik becsületére.

Míg magyar hazafias részről újabban tüneményes hadvezéri lángelmének kezdték tartani, olyannak, amilyent keveset szült még anya, addig katonai részről az is többször előfordult, hogy hadi tudományát nem tartották többre egy egyszerű őrmesterénél. (Láthatjuk belőle, hogy nem is olyan nagy szégyen Ferenc Józsefre, hogy kuruckodó magyar részről katonailag őt is csak ennyire értékelték. Őt ugyanis legalább olyan ember értékelte le ennyire, aki katonai hozzáértésben maga is csak őrmesterszámba ment, ellenben Görgeynek katonai írók részéről jutott osztályrészül ez a sértő lebecsülés.)

A tehetséges, az istenadta hadvezér találékony és gyors. Tud és mer kezdeményezni, s ezért ellenfelét állandó meglepetések elé állítja. Láthatjuk ezt Bethlen Gábor, sőt Haynau részéről is, hogy Savoyai Jenőről és Napóleonról ne is szólunk. Ilyen volt 48-ban Bem és

Perczel Mór is (csak az a baj, hogy e két utóbbiban a nagy hadvezér másik fontos tulajdonsága: az okos megfontoltság és óvatosság hiányzott), Görgey azonban az ilyen nagyszabású hadvezérnek éppen az ellentéte volt. Ő túlságosan is óvatos és sohasem kockáztat. Igazi tipikus kunktátor [képzelődő]. Támadni nem szeret, nem kezdeményez, ellenfelét sohasem üldözi, győzelmét sohasem aknázza ki. Lehet-e azonban az ilyen hadvezér nagy hadvezér?

Egész katonai pályája alatt nem is aratott olyan győzelmet soha, mely az ellenséges sereget szétverte, megsemmisítette volna. Görgey legfeljebb csak úgy győzött, ha győzött, hogy az ellenséget hátrább szorította, hogy nem ő vonult vissza, hanem az ellenség. Ez azonban sohasem szaladt, annál kevésbé semmisült meg. De még azt az időnkénti sikerét is, hogy az ellenséget visszavonulásra, a csatatér átengedésére tudta kényszeríteni, csak annak köszönhetette, hogy hiúságból sohasem kockáztatott ütközetet, sohasem vállalt csatát akkor, mikor ereje az ellenségénél gyengébb volt. Még így is csak azért ért el néha sikereket, hogy míg ő jó közepes hadvezér volt, ellenfele egészen rossz. Haynaut például, aki szintén jó közepes vezér volt, már sohasem tudta még csak hátrább szorítani se, pedig mindig álltak akkora erők rendelkezésre, mint Haynának. 1849 tavaszán aratott sikereit egyedül annak köszönhetette, hogy honvédek arra már számban felülmúlták az ellenséget és felszerelés tekintetében is elérték a császári csapatok színvonalát. Ez utóbbi azonban elsősorban nem Görgey, hanem Kosuth és a Honvédelmi Bizottmány érdeme.

Görgey hadvezéri dicsőségét az is csökkenti, hogy vezérkari főnöke, haditervei kifundálója, Bayer József nagyon tehetséges volt, bár neki meg az volt a hibája, hogy kényelmes és félénk volt, aki az ütközet színhelyén sohasem jelent meg, s így nagy tehetségre valló haditervét nem tudta a szükség szerint változtatni s a pillanatnyi helyzetre alkalmazni. De Bayernek ezenkívül egy még nagyobb hibája is volt: az alkoholizmus.

Görgey annyira érezte, hogy Bayer nélkül nem tud meglenni, hogy a nem forradalmár hajlamú Bayer (és egyéb vezérkari tisztjei) miatt és kedvéért adta ki tulajdonképpeni elvei ellenére a váci kiáltványt. Windischgrätz szégyenét viszont csökkenti az, hogy az ő vezérkarának főnökei: Rousseau és Nobili, nem pótolták főnökük tehetségbeli hiányait, mint Görgey vezérkara, hanem még nála is tehetségtelenebbek voltak.

Mint gyakorlati vezér, mint az ütközet menetének irányítója, Görgey alkalmas volt szerepére, mert tekintélyt tudott tartani, fölényes, cinikus viselkedésével imponálni tudott és személye és tekintélye iránt katonáiba nagy bizalmat tudott önteni. Emellett a harc hevében bátor is volt, bár láttuk, hogy mikor nem ő volt a fővezér, Poroszlónál, a Tisza partján, olyan félénk és kislelkű volt, hogy a parancs ellenére is elhagyta helyét, annyira félt a nem létező ellenségtől.

Görgey erősen pesszimiztikus lelkülete miatt sem lehetett igazi nagy hadvezér, mert a sikerhez derülátás kell, s láttuk, hogy ő már akkor kilátástalannak látta az egész küzdelmet, mikor sikerei tetőpontján állott, Haynau erélye pedig még sem jelent a küzdőtéren. Ez eszét és okos számítókéességét mutatja ugyan (mert hiszen a valóság az lett, amit ő előre látott), de nagy hadvezéri sikerekhez nemcsak ész és okos számítás kell, hanem önbizalom, merészség és bizonyos fokú kockáztatás is. Aki csak jól, de hidegen számít, az tüneményes hadvezér nem lehet még akkor se, ha mindig jól és okosan számít.

Mint hadvezérnek, Görgeynek nagy hátránya volt még, hogy csapatvezéreihez nem volt igazságos, ezzel elkésértette őket s ezzel is hátráltatta a sikert. Elégedetlen, duzzogó s ráadásul jogosan duzzogó alvezérekkel nem lehet sikereket aratni. Görgeynek voltak kedvencei és voltak, akik iránt ellenszenvvel viseltetett (Guyon, Knézich, Nagy-Sándor, Kmetty) s ez utóbbiak iránt rendkívül kíméletlen és igazságtalan tudott lenni. Nagy-Sándort például mindig a legveszélyesebb pozíciókba küldte, így Budavára bevételekor is, de a kormánynak tett jelentésében meg sem említette, pedig legelőször ő vezette be a várba a honvédeket. Ellenszenvéből folyó igazságtalanságában annyira ment, hogy a tőle (Nagy-Sándor által) előterjesztett honvédeknek nem is adott kitüntetést. (Steier: A trónfosztás, 316. o.)

Világos, hogy ilyen fővezér mellett a kedvtelenség s a belőle folyó fegyelmezetlenség, a főnök és az alvezérek közti egyenetlenségek, nézeteltérések és veszekedések elkerülhetetlenek, s bár Görgey nagy tekintélye, szigora és kemény megtorlásai ezt lehetetlenné tették, de nem azt, hogy a mellőzött, sőt tőle igazságtalanul üldözött alvezérek kötelességüket ne kedv nélkül, sőt ne elkeseredve teljesítsék, vagy akár sértődve vissza ne vonuljanak, kivált mikor jól tudták, hogy akinek Görgeyre van panasza, az Kossuthnál mindig jóakarátú pártolóra talál.

Igen csökkentette aztán Görgeynek, mint hadvezérnek az értékét az, hogy mindjobban a politika terére csapongott: hogy Kossuth ellen szótt összeesküvéseket, hogy később elment hadügyminiszternek, de azért a fővezérséget is megtartotta s ezt éppen akkor tette, mikor a hadi helyzet a legnagyobb figyelmet és egész embert követelt volna. Ezzel az eljárásával tulajdonképpen a hazát hanyagolta el egyéni érvényesülése vagy Kossuth elleni bosszúvágya kedvéért.

De mint vezér és a hadműveletek irányítója is lelkiismeretlen volt Görgey, mert például nemegyszer csak messziről (biztos helyről) messzelátóval kísérte figyelemmel a csata folyását s csak akkor lépett közbe, mikor már baj volt, de ekkor már – éppen emiatt – sokszor elkésve.

De ez még a jobbik eset volt, mert még az is nemegyszer előfordult, hogy nem is volt jelen, hanem csak az ütközet megkezdése után 4 órával érkezett, vagy pedig hogy leheverészt a fűbe és elaludt akkor, mikor a haza sorsa volt kockán és honvédei életüket kockáztatták érte. Ezt úgyszólván minden 48-as mű megemlíti s Kmetty is joggal hányja Görgey szemére elene írt füzetében.

Gyalokay Jenő előbb említett hadtörténeti tanulmányában (Görgey, mint hadvezér, Századok, 1916.) azt mondja, hogy Görgeyt, a főhadnagyot a hadseregben századossá tették, „majd hamarosan őrnaggyá és ezredessé lépett elő anélkül, hogy valami kiváló haditettet vitt volna végbe”. 48-ban a honvédségben így is lehetett tehát emelkedni, sőt rangban egyik ugarrást a másik után csinálni. Mert az a magyarázat, hogy mindezt Zichy Jenő felakasztásáért kapta, még sértőbb a 48-as hazára.

A Schwechatnál szenvedett kudarc után hadműveleti tervet adott be a Honvédelmi Bizottmányhoz, mely szerint az országba benyomulni készülő Windischgrätz előtt az ország nyugati részét kiüríti és csak a győri sáncokban védekezik. Az ország egy részét önként feláldozni bizony nem valami nagy dicsőség, de Gyalokay ezt a haditervet még ettől eltekintve is meglehetősen leszólja. Görgey ugyanis még csak nem is javasolt semmit arra vonatkozólag, mi történjék akkor, ha Győrben sem tudja magát tartani. Pedig nem tudta.

Arra sem gondolt, hogy offenzív hadműveletekre serege gyenge volt, védelemre pedig Győr alkalmatlan, mert délről könnyen meg lehet kerülni. Arról nem is beszélünk, hogy Győr védőművei még az utána következő nyáron sem készültek el. További nagy hiányossága volt e haditervnek, hogy Komárom várának egyáltalán nem szán benne szerepet, meg sem említi, pedig a védekezésnek ez lehetett volna az egyetlen biztos alapja. Megállapítja Gyalokay, hogy „Görgey első hadműveleti terve pusztán elméleti meggondoláson alapult és nem számolt a valóban fennálló erő- és helyi viszonyokkal”. Mindez magyarul azt jelenti, hogy haditerve egy egészen gyakorlatlan kezdő tessék-lássék próbálkozása volt. Így aztán nem csoda, ha még egy olyan hanyagul és kényelemesen vezetett hadsereg is, mint Windischgrätzé, olyan tökkelütött vezérkarral is, mint Nobili és Rousseau, napok alatt tárgyalanná tette az egész tervet.

A kormány ekkor már csak azt kívánta Görgeytől, hogy legalább a fővárost ne adja fel kardcsapás nélkül, s legalább Buda kapujában, a Pilis-hegységben próbálja meg az ellenség megállítását. Görgey azonban ezt sem merte vagy tudta megpróbálni s így a kormánynak – természetesen nagy ijedelem és lehangoltság közepette – menekülnie kellett és a főváros is az ellenség kezébe került, mégpedig kardcsapás nélkül, tehát csúfosan és szégyenletesen.

Mégis még ez Görgey legnagyobb érdeme. Mert az a Perczel, aki – vele ellentétben – mert csatát vállalni, rémes kudarcot vallott és serege is megsemmisült, míg az óvatos s ütközni nem merő Görgey, ha nagy csalódást okozott is és alaposan le is hűtötte a kezdeti lelkesé-



dést, legalább a seregét megmentette a jövő számára. Nagyon kis igények kellettek azonban ahhoz, ha még ez is érdemnek és eredménynek számított. Jól látható belőle, milyen készületlen és milyen gyöngye nemzetet lovalt bele Kossuth az élethalálharcba Európa egyik legnagyobb hatalmával.

Most következett Windischgrätz legvégzetesebb mulasztása: a főváros elfoglalásával nem üldözte pihenés és kímélet nélkül a Debrecenbe menekült kormányt, nem foglalta el hamarosan Debrecen is, hova még könnyebben bevonulhatott volna, mint Budapestre, hiszen Görgey serege északra vonult előle: hanem azt gondolván, hogy a magyar lázadás ezzel már el is van fojtva, ezt nagy diadallal jelentette Bécsbe, maga pedig Pesten pihent babérjain. Idejét a bűnösök kinyomozásával és megbüntetésével töltötte, bár – még Károlyi Árpád megalapítása szerint is – igen kíméletesen és úri módon bánt velük. Politikailag is berendezkedett az országban, szintén a régi magyar alkotmány figyelembevételével s így a Bach korszaknál ránk nézve sokkal előnyösebben.

Ez lett Kossuth ügye megmentője, mert a fővároson túl nem vonulván, az Alföldet – minden katonai és anyagi erőforrásaival egyetemben – Kossuth kezén hagyta. Ezzel lehetővé tette neki, hogy a tavaszra, míg a saját serege – mint minden sereg, mely azt hiszi, hogy hivatását már teljesítette s így feleslegessé vált – enerválódik [fásul, kimerül], szépen felkészülhessen.

A főváros elvesztése után Görgey serege azt a feladatot kapta, hogy a Duna északi partján visszafelé kanyarodjék s Lipótvárt, melynek ostromára Windischgrätz Simunich seregét hagyta vissza, felmentse. Így aztán a Görgey-seregnek is része volt benne, hogy Windischgrätz nem vonult a menekülő kormány, s vele Debrecen ellen. Az is oka volt ugyanis, hogy Windischgrätz nem vonult Pestnél keletebbre, mert háta mögött ott volt a Görgey-sereg, mely ideiglenesen esetleg még a védtelenül hagyott Bécset is elfoglalhatta, ha ideiglenesen is, de igen nagy bonyodalmakat okozhatott volna. Simunich serege ugyanis gyenge volt ahhoz, hogy ezt megakadályozhassa. Ezért Windischgrätz meggyöngítette a maga erejét és serege egy részét – előbb Wrona, majd Csórich vezérlete alatt – Görgey után küldte. Mivel a főszereg ezzel jelentékenyen meggyöngült, még inkább elment a kedve attól, hogy az ország keleti felébe, Debrecen felé vonuljon. Ez azonban csak mellékok volt, mert ekkor félerővel is könnyen elfoglalhatta volna az egész országot.

Görgey megoldotta feladatát annyiban, hogy a Lipótvárat ostromló Simunich nem merte megvárni, s így a vár ostromát abbahagyta. Azonban ennyi eredmény eléréséhez nem kellett hadvezéri tehetség, hanem együtt járt már magának a seregnek a létezésével.

Görgey azzal mutathatta volna ki oroszlánkarmait (ha lettek volna), hogy vagy Simunichnak nem engedte volna meg az előle való kitérést és seregét megsemmisítette volna, vagy pedig megvárta volna az üldözésére küldött Csórichot és annak seregét tette volna tönkre. De Görgey meg sem próbálta egyiket sem.

Volt aztán a Felvidéken még egy harmadik osztrák sereg is, mely Götz öreg tábornok vezérlete alatt észak felől tört be az országba. Görgey ezt is megsemmisíthette volna (sőt külön-külön egymás után mind a hármat is, ha fiók-Napoleon lett volna), de Görgey természetesen a Götzcel való megütközést is elkerülte.

Egy tevékeny, merni tudó, kezdeményező erővel bíró, s ezért mindig meglepetésekkel szolgáló hadvezér ezt mindenestre megtette volna, mert serege az említett három császári sereg mindegyikénél jóval erősebb volt. Csak az lett volna a veszélyes rá nézve, ha a három ellenséges sereg egyesül. De egy tehetséges vezérnek éppen ezt kellett volna megakadályoznia. Ezt legderekasabban úgy érthette volna el, ha egyenként megtámadja és szétveri őket. Görgey erre még csak a legkisebb hajlandóságot se mutatta, hanem bevetette magát a neki biztonságot adó bányavárosokba. Itt érte a kormánynak az a parancsa, hogy vonuljon északkeletre, ahol Schlick, a negyedik osztrák sereg vezére Klapkát szorongatta. Kerítsék be Schlicket együtt Klapkával és nagy túlerejükkel tegyék tönkre. Görgey a parancs ellenére

sem sietett volna Schlick ellen, mert a bányavárosokban igen jól érezte magát (itt voltak a honvédtisztek egymást érő farsangi dáridói), azonban „az ő folytonos hátrálásai által felbátorított ellenség” (Gyalokay kifejezése) bátrabb és ügyesebb volt, mint ő: Görgey helyett ő szánta rá magát a támadásra.

Ha tehát továbbra is a bányavárosokban marad, akarata ellenére is ütköznie kellett volna, mert az ellenség ott kereste volna fel. Ezért január 25-én megindult onnan. Megindulásának azonban nem volt semmi stratégiai haszna, mert „nagy hibát” követett el. Ahelyett, hogy a Tiszától gyorsan visszavonuló Schlicket megtámadta volna, két napot töltött hiába Eperjesen (Gyalokay), a tehetséges Schlick pedig a csapdából szépen kiszökött. Pedig tönkretétele Gyalokay szerint „vajmi könnyen” megtörténhetett volna.

Ez is minden volt tehát, csak nem hadvezéri tehetség, bátorság vagy siker. Nekünk azonban Görgey itt megnyilvánuló féltékenysége vagy hadvezéri tehetetlensége helyett csak a szintén ekkor történt branyiszközi diadalt tanították, mely szép volt ugyan, de csak egészen mellékes hadi epizód és nem Görgey, hanem éppen a tőle gyűlölt Guyon és Erdősi piarista szerzetes nevéhez fűződik.

Görgey hadi működésének ez volt a második szakasza. Ennek sem volt nagyobb eredménye tehát, mint az elsőnek. Ekkor is elkerült minden ütközetet és kockázatot (de egyúttal elszalasztott minden alkalmat a sikerre is). Még a nála most már sokkal gyengébb ellenséggel sem bocsátkozott harcba. Ezzel seregét továbbra is megőrizte és fegyelem alatt tartotta ugyan, de csak ezt a legjobb akarat mellett sem tudjuk sikernek minősíteni. Legalábbis ez semmiképpen sem volt olyan teljesítmény, melyet egy lángelméjű hadvezértől (amilyennek Görgeyt megtették) várnunk kellett volna.

Görgey hadi működésének harmadik szakasza a tavaszi hadjárat volt, melyben Windischgrätz ekkor már lezüllőben levő, meglazult fegyelmű, önbizalmát veszített, rosszul adminisztrált, már lerongyolódott és ellátási nehézségekkel is küzdő seregét meg nem verte ugyan, de a Duna-Tisza közéről egész Komáromig szorította vissza.

1850-ben a klagenfurti városparancsnokhoz intézett levelében maga Görgey olyan szerény sikereknek mondja ezeket a „dicső honvédyőzelmeket”, hogy így fejezi ki magát: „Mi ugyan az ellenséggel szemben néhány alig jelentékeny előnyt küzdöttünk ki, ám mindez csak a legnagyobb megerőltetésünkkel sikerült”. (Steier: A trónfosztás, 188. o.) De – mint már említettem – nekem is feltűnt már diákkoromban is, hogy még a Szilágyi-történelemben is hiába kerestem ezeket a dicső magyar győzelmeket, melyeket pedig akkor úgy szerettem volna élvezni. Az annyira dicsőségesnek kikiáltott hatvani, bicskei, isaszegi, váci „nagy győzelmek” bizony még ott is úgy vannak leírva, hogy mikor olvassuk őket, még csak azt sem tudjuk megállapítani, hogy tulajdonképpen melyik is volt a győztes a két fél közül. Például a bicskei diadalról külön megjegyzi a Szilágyi, hogy „ez a győzelem a magyaroknak 800 emberre s négy ágyújába került s így többet veszítettek, mint az osztrákok” (X., 246. o.).

Ezek a győzelmek csak annyiban voltak győzelmek, hogy a végén mi tartottuk meg a terpet s az ellenég határozta el magát a hátrább vonulásra, de éppen nem menekülésszerűen. De a mi részünkről még ezek a győzelmek is tele voltak taktikai hibákkal és mulasztásokkal s a végén csak azért maradtunk mégis felül, mert számbeli túlsúlyban voltunk.

Igy is nagy eredmény volt, mert addig még ilyen esetekben sem tudtunk sikert elérni. Egyébként e csaták egyikében, az isaszegiben történt, hogy Görgey csak délután négy órakor érkezett meg, noha az ütközet délben kezdődött. Ha még ekkor se éri meg, számbeli túlsúlyunk ellenére még Isaszegnél is mi lettünk volna a vesztesek.

Egyébként e sikeres tavaszi hadjárat terve sem Görgeytől származik, hanem Dembinszkytól és Vettertől. A tervet tőlük vette át, de még ezt is elrontotta. Dembinszky négy hadtesttel a szolnok-pesti műút mentén akart támadni s ezt a terv szerint a tiszafüred-hatvani műút mentén egy hadtest támogatta volna. Vetter viszont a négy hadtestet akarta idetenni, az egyet pedig a szolnok-pesti műútra. Görgey a két terv közül a középutat választotta s mindkét út

mellé egyformán két-két hadtestet rendelt. „Ez a terv – írja Gyalokay – már alapjában el volt hibázva, mert ahhoz, hogy döntő sikert vívhasson ki, külön-külön egyik csoport sem volt elég erős, s bajba jutva egyik a másikat a nagy távolság miatt kellő időben nem támogathatta volna.”

Tehát mind Dembinszky, mind Vetter haditerve jó lehetett volna, csak Görgeyé nem. Látjuk, hogy a hiba most is abban volt, hogy Görgey nem mert kockáztatni. Ő nem mert egy helyre összpontosítani nagyobb erőt, mert félt, hogy emiatt a kevésbé védett részek bajba kerülnek. Pedig hát – kivált mikor hadvezérről van szó – nemcsak az igaz, hogy „aki mer, az nyer”, hanem még inkább igaz az, hogy aki nem mer, nem nyer. Legalábbis olyan diadalt semmiképpen sem nyer, melyről még az utókor is csodálattal beszél.

Gyalokay (Gelich nyomán) azt írja, hogy még ebben a taktikai hibában sem hadászati érdek, hanem személyes hiúság vezette Görgeyt. „Ily módon akarta volna elérni Görgey, hogy továbbra is hadsereg, nem pedig hadtestparancsnok legyen. Gelich nagyon jól ismerte Görgeyt, így tehát erre vonatkozó állítását sem szabad egészen alaptalannak mondanunk.”

De kényelemszeretettel, sőt lelkiismeretlenséggel is kell vádolnunk Görgeyt, mint hadvezért, mert nemcsak az isaszegi, hanem a tápióbicskei csatából is elkésett. Kényelmességét azal mentette, hogy a hadtestparancsnokokat önállósághoz kell szoktatni. Jobb kedvvel is csinálják dolgukat, ha a maguk urai és teljesen önállóan működhetnek.

Ha azonban mindez igaz volna, akkor sem jelenthetné azt, hogy a fővezér ne is legyen jelen az ütközet színhelyén. Ezt a fővezér részéről nem lehet mással magyarázni, mint kényelmességgel. Hiszen ütközet közben mindig adódhatnak válságos, váratlan helyzetek, melyek helyes megoldására a fővezér jelenléte szükséges, mert csak az oldhatja meg őket, aki az egész hadműveletet irányítja.

Görgey mindkét esetben csak akkor jelent meg a csata színhelyén, mikor már baj volt és tehetségével elhárította ugyan a végzetes bajt, de teljesen helyrehozni már nem tudta azt, amit távollétével elrontott.

„A rideg valóság – írja Gyalokay – Isaszegnél ugyancsak rációzott Görgeyre, aki a délben kezdődött csata helyére csak délután négy óra tájban érkezvén, a majdnem beállott kudarcot elhárította ugyan, de már nem tudta a csatát azzá tenni, amivé annak mind a kedvező hadászati helyzetnél, mind a magyar hadsereg számbeli túlsúlyánál fogva válnia kellett volna: az osztrák hadakon veendő döntő diadallá.”

S hozzáfűzi, hogy a magyar sereg 37 ezer, az osztrák csak 25 ezer főből állott. Ilyen számbeli fölényrel, teszem én hozzá, igazán nem kellett hadvezéri tehetség a győzelemhez, kivált mikor még a hadászati helyzet is kedvező volt. S mégis, ha Görgey végre nagy keservesen meg nem érkezik, még így is az ellenség ver meg bennünket, s ráadásul a már lezúllóban lévő és egészen tehetségtelen vezérek alatt harcoló, kisszámú ellenség!

Kossuth már rögtön azután, hogy Aulich bevonult Pestre, a Henczy védte Budavárát is el akarta foglaltatni, mert neki a fővárosba való minél előbbi és minél nagyobb pompával történő bevonulás volt a fontos. Azt akarta, hogy az ország és a világ minél előbb megtudja diadallát. Már el is küldte Szöllőssyt Debrecenbe a feleségéért, „hogy a pest-budai bemenetben Terézem is részesülhessen”. (Szöllőssy i. m., 7-8. o.)

Görgey azonban ekkor még érvényesítette akaratát, nem pazarolta az időt külsőségekre, hanem a Duna északi partján tovább vonult az ellenség után s Kossuth „Teréze”, akit Szöllőssy valóban elhozott Debrecenből, sőt vele még Kossuth nővérét, Ruttkaynéét is, egyelőre ugyan hiába érkezett meg, de viszont az ő parádézásuk helyett Vácnál és Nagysarlónál újra megvertük az ellenséget, mégpedig most már határozottabban, mint előbb, a Szolnok és Pest között aratott győzelmekben. Nagysarlónál azonban csak egy osztrák alvezért, Wohlgemuthot verték meg a honvédek, a váci győzelem pedig még ennél is jelentéktelenebb osztrák erők veresége volt. Wohlgemuth az ellenséget jelentésében batornak is mondja ugyan, de kiemeli, hogy a fegyveres kézi mérkőzés elől okosan kitér, a harcot túlerejével dönti el, s különösen tűzérsege és lovassága van fölényben.

Ismét csak jellemző azonban, hogy a nagysarlói csatában Görgey részt sem vett, mert „Damjanich olyan zseniálisan vezette a csatát, hogy Görgeyre szükség nem volt” (Steier: A trónfosztás, 235. o.). Szükség lett volna azonban Görgeyre a nagysarlói győzelem kiaknázását illetően, de ez sajnos elmaradt. Görgey pihent Damjanich babérajain és Wohlgemuthnak időt adott seregei rendbe szedésére.

„A Wohlgemuth-hadsereget – írja Steier (247. o.) – nem lett volna szabad a Vág mögött pihenni engedni, mert a Duna bal partján levő ezen gyenge erőt egészen meg kellett volna semmisíteni, s így Pozsonyon keresztül megnyílt volna az út Bécs felé anélkül, hogy a Budán levő Welden (aki a közben leváltott Windischgrätz helyett lett az új főparancsnok) bármit is tehetett volna a császárváros védelmére. A nagysarlói csata győzelmének ki nem aknázásával kezdődtek azok a hadműveleti hibák, melyek a szabadságharc szomorú végéhez vezettek.”

Tehát „hadműveleti hibák”, mégpedig Görgeytől elkövetett hadműveleti hibák okozták a szabadságharc kudarcát, nem pedig az árulás vagy az orosz túlerő beavatkozása. Hogy lehet mindezt összeegyeztetni Görgey „tüneményes” hadvezéri tehetségével?

Görgey az április 26-ára virradó éjjel átvezette seregét a Duna déli partjára s másnap kifejlődött ott a szőnyi ütközet, mely eldönthetetlenül végződött, tehát Görgey itt sem tudta megverni a már demoralizált ellenséget, noha a tehetségesebb Haynau még meg sem érkezett, sem az orosz még nem volt segítségére. Ez is Görgey hibájából történt. „Görgeynek határozottan hibás intézkedése volt a VII. hadtestnek Perbetén való marasztalása és késő lerendelése.” (Steier, 250. o.)

Látjuk tehát, hogy Görgey hadvezéri működésének még ebben a szerencsés, sikeres szakaszában sem adta tanújelét semmi különleges hadvezéri tehetségnek, de az ellenkezőnek már inkább.

Görgey legnagyobb hadvezéri mulasztása azonban csak az eldöntetlen szőnyi ütközet után következett. Ekkor követte el azt a nagy taktikai hibát, melynek következménye az egész szabadságharc bukása lett. Előbb, mikor a Dunától északra Damjanich szétverte az egyetlen, a Duna e partján működő császári sereget (de természetesen ő is csak azért tudta szétverni, mert vele szemben túlerőben volt), nem használta fel a jó alkalmat, hogy szabad lett az út Pozsony, sőt Bécs felé (sőt még csak arról sem gondoskodott, hogy legalább ezt a megvert Wohlgemuth-sereget megsemmisítse), hanem helyette átjött a Duna déli partjára. Itt próbálta megverni az ellenséget (szőnyi ütközet), de mivel ez sem sikerült, otthagya a kemény diót s könnyebb vállalkozásba fogott: Budavárát kezdte el ostromolni.

„Az osztrák hadsereg – írja Gyalokay – ismételt vereségei után sem volt akkor még legyőzve, mikor Görgey a további támadás eszméjét feladta.”

Ki látott azonban olyan „tehetséges”, sőt „lángeszű” hadvezért, aki a már meggyengült, de még le nem vert ellenséget magára hagyja, ha csak készakarva arra nem törekszik, hogy újra megerősödhessen? Görgey eljárását csak azzal lehet megmagyarázni, hogy már akkor is biztosan tudta, hogy a Kossuth után indult, s az uralkodóházzal szembeszállt magyarság végleg nem győzhet. Radeckzy, a valóban lángeszű hadvezér ugyanis újra győzött már Novaránál s így a győzelmes, tapasztalt és harcedzett császári sereg egy részét már az olasz hadszíntérről Magyarországra lehetett vezényelni. De az orosz beavatkozás is el volt már határozva, s e két nagyhatalom mellé itt volt még a belső ellenség: a rácok, a horvátok és a románok.

Lehetetlenség volt ennyi ellenséggel szemben a papírpénzből élő és az infláció következményeit mind vészesebben érző 48-as magyar kormánynak végleges győzelmet aratnia. Ezért a tavaszi sikert sem lehetett másnak, mint ideiglenes javulásnak tekinteni. Görgey borúlátásának ebben lényegileg igaza volt, s hogy ezt ő már akkor fel tudta fogni, mikor a képzelőerejétől elragadtatott Kossuth már arról volt meggyőződve, hogy végleg győzött, az Görgey éles észére és rendkívüli józanságára vall.

Azonban ebből a belátásból logikailag még semmiképpen sem következett az a viselkedésmód, melyet tanúsított. Nagyon jól mondja Gyalokay, hogy „nem mindegy ám, hogy egy

ország leküzdése minden komolyabb ellenállás nélkül, avagy pedig lépésről lépésre vívott makacs védőharc után következik be. A könnyen szerzett diadal fennhéjázóvá, elbizakodottá teszi a győzőt, a nagy áldozatokkal járó, pirrhuszi [kétes értékű] győzelem megfontolásra, mérsékletre inti. Így tehát a béke feltételei a két különböző esetben mások és mások lesznek”.

Nem lett volna szabad tehát 48-ban élére állítani a dolgot és fegyveres küzdelembe bocsátkozni az uralkodóház ellen, mert okos embernek látnia kellett volna, hogy a vesztes fél csak mi lehetünk. Az erőviszonyok olyanok voltak, hogy a szerencse és a véletlenül tehetséges magyar vezér legfeljebb csak halasztani tudta volna a bukást, de nem megakadályozni. Nekünk azonban 48-ban még szerencsénk se volt, annál kevésbé tehetséges vezérünk.

Görgeynek nem lett volna szabad elvesztenie a kedvét és elhanyagolnia a hadvezetést csak azért, mert éles esze előre látta, hogy a végső győzelem úgyszólván lehetetlen. Ha Kossuth azáltal, hogy ilyen kedvezőtlen körülmények közt vitte bele a nemzetet a fegyveres küzdelembe, lehetetlenné is tette a győzelmet, Görgeynek akkor is mindent el kellett volna követni, hogy a bukás minél kevésbé szégyenletes legyen. Görgeynek így is bő tér nyílt volna hadvezéri tehetsége megmutatására s így is igen sokat használhatott volna vele nemzetének. Pedig az előre nem látható esetleges szerencsét is be vehette volna számításába, mert erre háborúban mindig kell, vagy legalábbis szabad gondolni.

Görgey addig, míg a számunkra gyászos, de elkerülhetetlen végkifejlet el nem érkezik, úgy megalázhatta, olyan válságos helyzetekbe sodorhatta volna az ellenséget, hogy nemzetünknek örök büszkesége lehetett volna, sőt még az is könnyen lehetséges, hogy az ellenség lelkijére arra már úgy megtört volna, idegei úgy felmondták volna a szolgálatot, hogy nem tudta volna megvárni a végső győzelmet, s megadta volna magát, vagy legalábbis ránk nézve tisztességes feltételekkel kiegyezett volna. Vagy pedig Görgey tehetett volna meg, hogy diadalai közepette – még akkor is, ha e diadalog ideiglenességének tudatában lett volna, sőt éppen ezért – felajánlott volna az ellenségnek egy tűrhető békét s az – a további küzdelemtől lemondva – az ajánlatot örömmel elfogadta volna. Habsburgok lévén az ellenfelek, ez különösen valószínű, mert azok sohasem szerették a háborút, de annál jobban a békét. Ők mindig hamar megsajnálták kimerült alattvalóikat s ilyenkor a békét mindig elébe helyezték a későbbi győzelemnek. (Így csinált Mária Terézia Nagy Friggyessel is a hétéves háborúban.)

De még ha ez a sikeres befejezés elmaradt volna s az elkerülhetetlen, rossz vég mégis csak bekövetkezett volna, mennyire más lett volna a helyzet, más a világ és önmagunk előtti becsületünk, ha ez csak azután következett volna be, miután – ha csak egy időre is, de – nyögte volna „bús hadunkat Bécsnek büszke vára”? Akkor bukása ellenére is büszkék lehetünk volna erre a szabadságharcra, mert népünk valóban erejéről, élni akarásáról, vitézségéről és energiájáról tett volna tanúságot vele. Akkor csakugyan igaz lett volna 48-ról az, ami most – sajnos – csak a magyar, illetve a forradalmi propagandában létezik, ti. hogy mi az osztrákokkal elbántunk s minden baj oka egyedül csak a 200.000 orosz volt, mely a tőlünk megvert osztrák megsegítésére országunkba özönlött.

Értehetetlen, hogy Görgeynek mindezek a lehetőségek és a vele járó hadvezéri babérok nem kellett: a megvert Wohlgemuthot nem üldözi, hanem magára hagyja, hogy összeszedhesse magát. De otthagyja a Pozsonyba és Bécsbe vezető utat is, hanem helyette lejön a Dunántúlra, de az első kudarc után (pedig nem is volt kudarc, csak eldöntetlen ütközet) itt is otthagyja a még meg nem vert ellenséget. A Duna felett, a bal parton, azért hagyta ott, mert megverte, a Duna alatt, a jobb parton azért, mert nem tudta megverni. S akkor tesz így, mikor ellenfele, Welden, egymás után küldi a kétségbeesett jelentéseket Bécsbe, hogy semmiért sem kezeskedhet, mert serege lerongyolódott, ellátása rendetlen, a tisztek fele hazament szabadságra, mert nem akar harcolni, a legénység beteg stb. Pedig bizonyítani lehet – Pálffy is bizonyítja –, hogy Görgeynek minderről tudomása is volt, mert Weldennek egyik ilyen jelentése a kezébe került, s nagy örömmel meg is küldte Debrecenbe a kormánynak s többek közt maga Pálffy is olvasta. (Magyarországi és erdélyi urak, 169. o.)



Éppen ezért tehát, mert Görgey éles eszével tudta, hogy hamarosan jönnek az olasz harc-  
térrel a harcedzett osztrák csapatok, de jönnek az oroszok is, kétszeresen fel kellett volna  
használnia azokat a hosszú heteket, sőt hónapokat, míg ezek megérkeztek s addig a gyöngé  
ellenséget térdre kényszeríteni vagy legalábbis porig alázni kellett volna. Hogy mégse tette,  
sőt még csak ahhoz se volt kedve, hogy legalább megpróbálja, csak azzal magyarázhatjuk,  
hogy Görgey Bemmel és Perczellel ellentétben, akik túlságosan is bizakodók és gyerekesen  
vakmerők voltak, szinte betegesen józan, megfontoló és borúlátó volt, s Kossuthal szemben,  
aki a szerencséjében mindent csak csillogni látott és színes képzelőerejével mindjárt tündérvá-  
rakat épített, őt rideg józansága még a szerencséjében is kedvetlenné, levertté, passzívvá tette.  
De a szőnyi csata azt is mutatja, hogy sem Görgeynek nem volt akkora hadi tehetsége, sem a  
honvédek harci szelleme nem volt olyan, hogy Görgey komolyan vállalkozhatott volna az  
előbb említett színes tervek megvalósítására.

Annak a kétségbeejtő baklövésnek, hogy egyelőre otthagyja a harcteret és seregét Buda-  
vára alá vezeti, természetesen Görgey is tudatában volt. Hiszen ha magának nem lett volna  
annyi esze (pedig volt), itthoni ellenségei bőségesen az orra alá dörzsölték. Maga is jól tudta,  
hogy ekkor az ellenséget teljes hévvel üldöznie, kifárasztania, a harcteret lehetőleg Ausztriá-  
ba kellett volna áttennie s teljes erejével kihasználnia azt az időt, ami az olaszországi osztrák  
és az orosz csapatok megérkezéséig még rendelkezésére állt. Mindennek még az a haszna is  
meglett volna, hogy sikerei a honvédek hangulatát s vele harci erejét is kedvezően befolyá-  
solták volna.

Hogy mégsem így lett, annak fő oka talán az volt, hogy Görgey ekkor már politizált s  
ezért csak félig, vagy talán félig sem volt hadvezér. Ő mint politikus azoknak az embere volt,  
akik Kossuthal szemben az uralkodóházzal való kiegyezés hívei voltak, s mint ilyen, bajosan  
mehetett Bécs ellen. Ha mint politikus nem volt, mint hadvezér sem lehetett az uralkodóház-  
zal szemben a kérlelhetetlenség híve. Pedig dehogynem! Éppen ezzel tudta volna a nemzet-  
nek megszerezni a tisztességes megegyezés feltételeit. Ilyen győzelmek birtokában egész  
másképp tárgyaltak volna vele Bécsben, mint enélkül. A békepárt biztatása és Kossuth elleni  
gyűlöletének és megvetésének hatása alatt ez időben azt latolgatta, hogy ne távolítsa-e el in-  
kább államcsínnel Kossuthot s ne álljon-e helyette ő a nemzet élére. Világos, hogy ilyen ha-  
bozó lelkiállapotban nem tudott csak hadvezér lenni. Pedig Bécs ellen csak úgy mehetett  
volna, ha minden figyelme erre irányult volna és semmi mással nem törődött volna.

Ő maga végzetes mulasztása okául ezt a négyet hozta fel: 1. Lőszerhiány. 2. A honvédek  
lerongyolódott ruházata. 3. A nagy veszteség, melyet a tavaszi győzelmes hadjáratban szen-  
vedtek, és végül 4. Mert Kossuth azt kívánta, hogy Budát bevegyék.

Gyalokay ezeket okok helyett inkább csak ürügyeknek tartja. Szerinte a rossz ruházat és  
a nagy vérvesztés „nem vehető komolyan számításba”. Welden elfogott jelentéséből, de az  
osztrák foglyokon is láthatta, hogy akkor az ő ruházatuk is legalább olyan lerongyolódott  
volt, mint a honvédeké. A tavaszi hadjáratban az osztrák vérvesztés is nagyobb volt, mint  
Görgey seregeié. A tavaszi hadjáratban a honvédek legnagyobb vesztesége az isaszegi csatá-  
ban volt, de ott sem volt több 3%-nál (Gyalokay).

A honvédek tehát hazájuk védelmében korántsem erőltették meg magukat úgy, mint pél-  
dául I. Lipót idegen csapati hazánk területének a töröktől való visszafoglalásában. Akkor a  
zentai és zalánkeméni borzalmasan véres csatákban a győzelmes keresztény seregeknek 30-  
40%-a maradt holtan a csatatéren. Milyen kétségbeejtően gyöngé, üres ürügy tehát a Görgeyé,  
mikor jól tudta, hogy az ellenség még sohasem volt olyan gyenge, mint akkor, mikor neki ü-  
ldöznie kellett volna s mikor azt is jól tudta, hogy ugyanez az ellenség néhány hét múlva már  
erősebb lesz, mint bármikor volt.

Ami a lőszerhiányt illeti, ez – mint Mészáros oly sokat hangsúlyozza – elsősorban azért  
jelentkezett, mert a honvédek elképzeltetlen pazarlást vittek végbe a nemzet vagyonával és  
olyan lödözést csináltak, mint a gyerekek és mint az 1945-ben Budapestet végre elfoglaló vö-

rös oroszok. Másodszor igaz ugyan, hogy a szőnyi csatában valóban bajt okozott a lőszer elfogyása, de ugyanekkor ugyanez a baj osztrák részről is jelentkezett. Harmadszor a 48-as lőszerhiány sohasem olyan természetű volt, mintha lőszer egyáltalán nem lett volna, hanem csak szállítási és szervezési hibák miatt hiányzott néha ideiglenesen. Negyedszer Komárom tele volt lőszerrel (nagy lőszerkészlete a végén az osztrákoké lett), tehát ideiglenesen onnan is könnyen lehetett volna szerezni, ha a dolgot megszervezték volna s kivált mikor a harcok akkor egyébként is Komárom környékén voltak. Végül ötödször Komáromnál a hadműveletek abbahagyása és a friss ellenséges csapatok megérkezése és az újabb támadóhadjárat megindulása között nem kevesebb, mint 51 nap múlt el. Kétségtelen, hogy ennyi ideig nem a lőszer hiánya miatt kellett Görgeynek várnia.

Ami Kossuth Budavára bevételére vonatkozó kívánságát illeti, Kossuth tagadja, hogy ő Görgeynek erre vonatkozólag parancsot adott volna. Ebben igaza is van, mert legfeljebb óhajról lehet szó. De Kossuth volt olyan okos ember, hogy parancs esetén is könnyen fel lehetett volna világosítani, ha Görgey mást akart volna. De nem is mert Kossuth az ekkor már világhírűvé vált Görgeynek annyira parancsolni. Láttuk, hogy Kossuth már Isaszegnél is Buda felszabadítását kívánta, Görgey akkor tudott nem engedelmesskedni s Kossuth mégsem sértődött meg miatta (noha a parádé élvezésére már nejt és nővérét is odaszállította).

Épp így vagy még jobban megtehetette volna ezt Görgey később is. Kossuth még a váci kiáltványért sem merte felelősségre vonni Görgeyt, pedig az akkor még közel sem volt az a híres és népszerű hadvezér, aki már most volt. De egyébként is talán csak nem kellett volna felelősségre vonástól félnie Görgeynek azért, mert például Budának parancs szerinti elfoglalása helyett Bécs elfoglalásával szolgált volna Kossuthnak? Kinek fájna akkor Buda, mikor mindenki úgyis azt hitte, hogy elfoglalása csak napokba kerül, sőt ha nem éppen Henczy lett volna a parancsnok, most a császári sereg is épp úgy védelem nélkül adta volna át, mint annak idején Kossuthék így adták át Windischgrätznek.

Azt azonban Görgey is elismeri, hogy vezérkari főnöke, a tehetséges Bayer ellene volt Buda ostromának, mert ő helyette az ellenséget akarta üldözni. Klapka is egedül csak azért helyeselte az ostromot, mert azt hitte, hogy 2-3 nap alatt el lehet a dolgot intézni. Mihelyt látta, hogy hetekig is eltart, ő is rá akarta venni Görgeyt, hogy hagyja abba s menjen vissza az ellenség üldözésére. Görgey – a gögös Görgey – azonban ezt most már szégyenletesnek tartotta, mert neki a hiúsága fontosabb volt, mint a legfontosabb hadiérdek. Görgey bűnét tehát még növeli, hogy a vezérkari főnöke is okos volt, alvezére is, de ő mégis kitartott ostobasága, illetve hiúsága mellett, bár az is lehet – de ez egy cseppet sem előnyösebb számára –, hogy ez részéről csak kényelem volt. Az üldöző hadművelet ugyanis rendkívüli testi és lelki megerőltetéssel jár.

Azokban még egy, eddig nem említett oka is volt Görgey elkedvetlenedésének és ebből folyó tétlenségének: az, hogy Kossuth helyette Bem akarta fővezérnek, s ezt még a tavaszi hadjárat alatt Görgeynek is tudtára adta. Ebben aztán már Kossuth a bűnös. Igaz, hogy Bem, mint hadvezér, éppen ellentéte volt Görgeynek. Ő vakmerő, gyors, tevékeny és fáradhatatlan volt, s az adott helyzetben éppen ilyen vezérre lett volna szükség, nem pedig a nehézkes, túl megfontolt, kényelmes és késedelmes Görgeyre.

Ne feledjük azonban, hogy Bem meggondolatlan is volt és túlzásba vitte a merészséget, az pedig sohasem jó. Az egész mozgalom és az egész nemzet sorsát semmiképpen sem lett volna szabad ilyen vezér kezébe tenni. Ezért veszett el oly csúfosan a temesvári csata.

De a vezércsere akkor mindenképpen káros volt, kivált mikor éppen tavaszi győzelmei „jutalmául” érte Görgeyt. Kossuthnak azt is tudnia kellett, hogy éppen nem bizonyos, hogy tervét Görgeyvel szemben ki is tudja vinni. Hiszen mikor Dembinszkyt akarta vele szemben, tervét nem tudta kivinni. Az eredmény tehát bajosan lehetett más, mint hogy Görgey marad a vezér, de elkedvetlenedve, szárnyát szegve. Hogy lehetett azt kívánni Görgeytől, hogy szívesen és teljes odaadással kezdjen meg olyan akciót, melyről tudja, hogy nem fogja befejezni?

Görgey azt írja, hogy már április 7-én tudta, hogy más lesz a hadvezér. Joggal fájhatott neki, hogy sikereiért azt kapja jutalmul, hogy elmozdítják.

Görgeynek azonban mindezek ellenére is addig, míg ő volt a hadvezér – pedig még ő volt –, mindent el kellett volna követnie a siker érdekében, mert hiszen nem a maga, hanem a haza kedvéért volt hadvezér. Ha csak a hazát, vagy legalább elsősorban a hazát nézte volna, épp úgy kellett volna üldöznie az ellenséget és tönkretetésére épp úgy el kellett volna követnie mindent, mintha nem tudta volna, hogy a végső siker majd nem az ő, hanem utóda nevéhez fűződik. Ha ő fővezér akart maradni, azt egyébként is úgy érthette volna el legbiztosabban, ha elmozdítása előtt világraszóló sikert arat. Az ilyen vezért nem lehet elmozdítani.

De a hadi helyzet akkor egyébként is annyira kedvező volt a honvédseregére, hogy azalatt a néhány hét alatt is, míg Bem Erdélyből megérkezik (tudjuk, hogy milyen keservesen érkezett meg), arra már az igyekvő Görgey óriási eredményekre mutathatott volna rá. Görgey azonban ebben sem mutatkozott elég nagynak. Az ő érzékenysége nemcsak haza-, hanem még önszereteténél is nagyobb volt. De a fő ok bizonyára az volt, hogy képességei sem voltak elégségesek a nagy feladatra, s a császári sereg még akkori elesettségében is erősebb volt, mint a honvédek.

A mondottakból egyébként is látható, hogy tulajdonképpen nem Buda ostroma volt az oka az elkövetett nagy hadászati hibáknak. Görgey nem az osztrák határról, hanem Komáromból jött vissza Buda ostromához, offenzívája ugyanis Komáromnál már megfeneklett. Emiatt ment el Görgey kedve a támadó hadműveletek folytatásától, s hogy serege ne álljon tétlenül, hanem valami foglalkoztatása mégis legyen, azért rendelte vissza Buda ostromához. Így aztán mindjárt érthetővé válik az is, miért vitt Buda alá sokkal nagyobb sereget, mint szükséges lett volna és miért kezdte és folytatta az ostromot is sokkal kényelmesebben, mint szükséges lett volna.

Ugyanekkor Kossuth, mivel részint félt Görgeynek a fővezérségtől való elmozdításától, részint pedig szégyellte ezt az elmozdítást (az avatatlan és naiv közvélemény előtt ugyanis Budavára bevétele nem Görgey hibája és szégyene volt, hanem nagy dicsősége), de viszont minél nagyobb lett Görgey népszerűsége, annál szükségesebbnek tartotta, hogy a fővezérségtől elmozdítsa és kivegye kezéből az államcsíny végrehajtásának lehetőségét: megtette hadügyminiszternek, azaz felfelé buktatta. (Csak adni mert neki, de elvenni tőle nem.) Arra számított ugyanis, hogy Görgey magától is belátja, hogy egyszerre jó hadügyminiszter is és jó fővezér is nem lehet és hadügyminiszteri kinevezésével fővezéri tisztjéről önként lemond.

Nem így történt azonban, hanem éppen az ellenkező: Görgey mindkét tisztséget megtartotta. Tetszett neki a hadügyminiszterség, hiszen így főnöke lett a fővezérnek, tehát önmagának, nem kellett már senkihez sem alkalmazkodnia, nem szólhatott bele most már senki sem az ügyeibe. Ezért elfogadta a hadügyminiszterséget annak ellenére, hogy a kormány a trónfosztás alapján állt, róla pedig köztudomású volt, hogy az uralkodóház híve. Görgey részéről tehát ez nagy jellembeli fogyatékoság is volt.

De mivel kinevezésével egyidejűleg Kossuth nem mert nyíltan helyette más fővezért kinevezni, Görgeynek nem volt annyi lelkiereje, hogy önként meg tudta volna magát fosztani attól a Kossuthtól annyira rettegett hatalomtól, melyet a fővezérség, tehát a hadsereg tényleges vezetése és a vele való rendelkezés jelentett. Így lett aztán hadügyminiszter és fővezér egy személyben éppen akkor, mikor annyira szükséges volt, hogy a hadvezér csak hadvezér legyen és a harctéren legyen. Mivel anélkül is kényelmes volt s egyébként sem nagyon szeretett a harctéren tartózkodni, most egyenesen jogcímet szerzett magának arra, hogy a messze távolból „irányíthassa” a hadműveleteket.

Ez megint Görgey nagy bűne. Amily előnyös volt ugyanis ez a helyzet az ő egyéni érdekeire és nagyra törő tervére, világos, hogy éppen olyan hátrányos volt a 48-as haza ügyére. Hogy tudja ugyanis a hadműveleteket jól, tervszerűen és gondosan irányítani, ha bajok, hibák mutatkoznak, mindent idejében orvosolni, ha az események Komáromnál, Győrnél vagy Po-

zsonynál játszódnak le, ő pedig hivatalában Budapesten ül? Mivel ugyanekkor a haza sorsa tisztán ezektől a hadműveletektől függött, Görgey részéről ez az eljárás rendkívüli önzés és lelkiismeretlenség jele. De viszont nem árulás, nem is gonoszság, csak emberi gyarlóság volt ez részéről, mely hogy szabadon érvényesülhetett, az már Kossuth bűne volt, mert ő volt az állam feje, irányítója és ő volt mindenért felelős. Neki kellett volna rendelkeznie és az emberi gyarlóságokat a haza ügyének parancsoló szóval alárendelnie. Az a haza ugyanis, melynek feje nem mer parancsolni, eleve bukásra van ítélve.

Görgey ezt a lehetetlen kétlakiságot úgy oldotta meg, hogy mindkét helyen helytartót tartott. A minisztériumban hízelgője és tegező bizalmasa: Szabó Imre volt a helyettese, a harctéren pedig Bayer, aki Tatán székelt, mert megvolt az a fogyatékosága, hogy haditerveket jól tudott ugyan csinálni, de a harctértől minél távolabb, minél biztonságosabb helyen szeretett tartózkodni. Ezenkívül még az italt is jobban szerette a kelleténél s ezért sokszor éppen a legválságosabb pillanatban volt beszámíthatatlan vagy félig beszámíthatatlan. De vezetni és parancsolni egyébként sem tudott, még kevésbé parancsai végrehajtását ellenőrizni. Görgey lelkiismeretlensége annál nagyobb, mert Bayer minden fogyatékoságát ő tudta a legjobban.

Kossuth azonban, noha – mint láttuk – még Görgey és Mészáros dolgaiba is beleavatkozott, mert nem hitte el, hogy a hadvezér akár csak hadi téren is többet tudjon, mint ő, ez áldatlan állapotot Görgeytől való féltében megszüntetni nem merte. De természetesen ezt a jó alkalmat felhasználta arra, hogy Görgey távollétében a hadügyminisztériumban is rendelkezék s még Bayernek is haditanácsokat és utasításokat adjon. Világos, hogy mindezek Görgey tudomására jutottak, hiszen Bayer tegező barátja volt s világos, hogy emiatt Kossuth elleni ellenszenvé még az addiginál is nagyobb lett.

\* \* \*

Görgey Budavára bevétele után mégiscsak kénytelen volt rászánni magát a hadműveletek folytatására Bayernek azon haditerve alapján, hogy a Dunától északra fognak támadni. Már maga a haditerv is magában foglalta a bátortalanságot, mert hiszen a főhadszíntér a Duna déli oldala volt: az ellenség főereje nem az északi parton volt. De a terv annyira kisigényű is volt, hogy Pozsonyon túl még elméletben sem terjedt.

Csak hát legalább ezt a sovány tervet is végrehajtották volna!

Ha északon nagy erővel támadtak volna és elhatározó csapást mértek volna az ellenségre, rá tudták volna kényszeríteni, hogy főerejével ő is térjen át az északi partra, s ha ezzel megkésített volna, még Bécs is veszélybe kerülhetett volna. Görgey azonban, akinek már a haditerve is mutatta, hogy akár is meg nem is, terve kivitelében is olyan hanyag és késedelmeskedő volt, hogy viselkedése láttára azt kell mondanunk, hogy tulajdonképpen komolyan nem is akart semmit. Természetesen nem árulásból, hanem azért, mert rég nem bízott a magyar ügy sikerében. Önbizalma hiányzott, aztán a hadügyminiszterség miatt fizikailag, Kossuth elleni tervei miatt pedig lelkileg volt távol a hadműveletektől.

Nem elég, hogy Budavára bevétele is csak május 21-én történt meg, s így minden perc drága volt már, hiszen úgyis hosszú heteket veszített már éppen a rá nézve legelőnyösebb időben, Görgey mégis csak június 16-án kezdett hozzá a támadáshoz, tehát újabb 26 napot vesztetett el.

Azzal menti magát, hogy az újoncok megérkezésére várt, hogy serege erősebb legyen. Arra azonban nem gondolt, hogy ezalatt az osztrák seregbe is állandóan érkeznek „az újoncok”, csakhogy oda nemcsak tényleges, tehát gyakorlatilag még alig valamit érő újoncok, hanem a győzelmes olaszországi seregből harcedzett veteránok is érkeztek, s ez volt az, amit nem lett volna szabad megvárni.

Görgey nem akarta tudni, hogy akkor a támadással várni nem magyar, hanem osztrák érdek volt. Csak egy mentsége volt: ő ekkor már csak Bem megérkezéséig volt fővezér. Bizonyára azért várt, hogy Bem megérkezzék. De a jó Bem csak nem akart megérkezni. A fő

hibás tehát Bem volt, illetve az a Kossuth, aki mindenképpen mást akart Görgey helyett hadvezérnek. Június 16-án már Klapka is, Bayer is elkésettnek tartotta a magyar offenzívát. Hiszen Bayer már június 8-án tudta, hogy Haynaunak már 70.000 embere van. Azt azonban akkor még nem tudták a honvédek, hogy nemcsak a 70.000 ember, hanem maga az is, hogy már nem Welden, hanem Haynau a vezér, számít valmit.

Mit szólunk azonban ahhoz, hogy Görgey még ilyen veszélyes körülmények között is és noha ugyancsak bőven lett volna ideje hozzá, hogy a harctérre megérkezessék, mint fővezér, Pesten várta meg a támadás megindulásának idejét s tette ezt akkor, mikor jól tudta, hogy vezérkari főnökének, Bayernek is éppen az a fő hibája, hogy nem szeret a harctér közelében lenni, hogy nem éppen a legváltóságosabb helyzetben lesz-e alkoholmámorban, illetve megcsökkent szellemi erőben. De Damjanich, akinek Görgey tavaszi sikereit jórészt köszönhette, lábtörése miatt már szintén alkalmatlanná vált a tényleges hadi szolgálatra. Damjanich nélkül azonban nem az volt már a honvédsereg, ami vele. A Damjanich utáni legmegbízhatóbb alvezér, Aulich pedig szintén beteg volt.

S Görgey így mer offenzívát indítani! Nem mondhatjuk, hogy távolléte gyávaság következménye volt, mert a harcban igen bátran szokott viselkedni, de ha a harc hevében a tűz és az a tudat, hogy katonái látják, bátorra tette, mert könnyen meglehet, hogy azért nem sietett a harctérre, mert életét sem szívesen tette ki veszedelemnek, s idegeit izgalmaknak.

Az a benyomásom, amit pesszimizmusa is támogat, hogy Görgey lényegében mindig fáradt idegzetű ember volt, akit az erős akarat és a kényszerítő helyzet időnként nagy energiakifejtésre és vele kapcsolatban bátorságra képesített, de ha a helyzet nem kényszerítette rá, sem bátor nem volt, sem energikus. Ezzel magyarázom azt is, hogy ha jelen volt is az ütközetben, színhelyétől távol maradt, sőt elaludt, csak mikor már baj volt, tehát mikor a veszély és a kényszerhelyzet felkeltette benne a szükséges energiát, akkor avatkozott bele a dolgok folyásába, de ekkor mindig eredménnyel.

Ő ilyenkor tehetség volt, de hogy képességei e teljességének kifejtése megtörténhessék, a válság átélésének izgalma kellett hozzá. Másképp nem volt képes az idegalkatával együtt járó letargiát, passzivitást legyőzni. A válságos helyzetekben kifejtett nagy energiája és termékeny alkotóképessége természetesen igen nagy hatással volt arra a legénységre és tisztikarra, mely ennek a harctéren nemegyszer tanúja volt s így keletkezett Görgey legendás híre és az a nagy bizalom, melyet a honvédség vezére nagy képességeibe vetett, de viszont az is kétségtelen, hogy mivel ez a tehetség csak a válságos helyzetekben nyilvánult meg, nagy és állandó sikerrel működő hadvezér nem lehetett.

Görgey e tekintetben olyanforma lehetett, mint V. Károly. Idegbeteg anyjától, Örült Johannától ő is olyan rossz idegzetet örökölt, hogy a harctéren az ágyúk bömbölésének megkezdésekor halálápadt lett. De aztán mivel önérzete nemcsak azt nem engedte meg, hogy megszaladjon, mint Nagy Frigyes csinálta az első ütközetben, melyben részt vett, hanem még azt sem, hogy a háttérben maradjon, erős akaratával olyan vitéz és bátor lett, hogy a legnagyobb tűzben is lelkesíteni tudta katonáit, sőt megvetéssel beszélt előtűk az ágyúgolyókról.

Görgey is ezért volt olyan bátor a harc hevében, mikor a 48-as ügy és a maga sorsa eldőlt. Egyébként azonban került a harci izgalmakat, s idegfáradtságában annyira közönyös volt, hogy egyszerűen elaludt akkor, mikor a helyzet még nem volt válságos. Csak azzal lehet megmagyarázni azt a látszólagos közönyt is, mellyel az árulás igazságtalan vádját évtizedeken át viselni tudta.

Utólag a zsigárdi csata alkalmával tanúsított hanyagságát azzal próbálta kimagyarázni (láttuk már, hogy nemcsak Zsigárdnál tett tanúságot hanyagságáról), hogy hadtestparancsnokai önérzetét akarta kielégíteni azzal, hogy ellenőrzés és felügyelet nélkül hagyta őket tevékenykedni, és azért, hogy így jobban bele tudjanak tanulni mesterségükbe.

Így aztán nem csodálkozhatunk, ha a játék, a zsigárdi csata csúfosan elveszett. A hadtestparancsnokok ugyanis mind rosszul működtek, kivéve az egy Asbóthot. (Akiről később ki-



sült az egyenesen botrányos jellemtelenség és az árulás.) A legtöbb hibát pedig az egyébként rendkívül becsületes, sőt tiszteletreméltó, később vértanúhalált halt Knézich követte el. Görgey aztán utána dühében mind elcsapta őket. De jellemző, hogy elcsapta azt az Asbóthot is, aki megfelelően működött. Őt azon a címen, hogy hivatalos jelentésében ágyúvesztését elhallgatta. Valójában azonban azért, mert Asbóth Kossuth embere volt. De az is lehet, hogy Asbóth csak ekkor és ezért lett Görgeyvel szemben Kossuth embere. Eddig csak az volt a baj, hogy Görgeynek ellenszenves volt.

Sajnos, ezek után nem is nagyon róhatjuk meg érte Asbóthot, hogy betegség címén, de valójában jogos megsértődése miatt otthagyta a harcteret. Görgey tehát azt a nagy hibáját, hogy a támadó hadműveletek megindulásakor még a harctéren való megjelenését is feleslegesnek tartotta, még azzal is tetézte, hogy ugyanakkor a sereget még azoktól a vezéreitől is megfosztotta, kiket az már megszokott és megszeretett s akiket természetesen még olyanokkal sem lehetett pótolni, mint amilyenek az elcsapott vezérek voltak.

De ha a hadtestparancsnokok ennyire gyengék voltak, csak még jobban megnöveli Görgey hibáját, hogy úgy indított offenzívát, hogy a támadás megindulásakor még csak a hadszíntérre utazni sem tartotta szükségesnek. E mulasztásának súlyát még növeli, hogy Ludwigh, a táborban tartózkodó kormánybiztos, még idejében értesítette Kossuthot, hogy a tisztikarban Görgey távolléte miatt elégedetlenség uralkodik és hogy ez a távollét a hadműveletek megindulásakor döntő súllyal eshet a latba. Görgey mégsem ment. De Bayer is értesítette, hogy Klapka túlzott önérzete nem fogadja el az ő vezérkari irodájából küldött parancsokat, s közölte Görgeyvel, hogy így nem lehet eredményesen dolgozni. Görgeyt még ez sem tudta útra kelésre bírni.

A zsigárdi csata vesztesége egyébként részünkről 400 halott vagy sebesült volt és 200 fogoly. Ezen kívül Asbóth 6, Nagy-Sándor 4 ágyúját is elvesztette. Osztrák részről mindössze csak 42 halott és 63 sebesült volt (Szeremlei: Magyarország krónikája).

Ezután már legokosabb lett volna az offenzívát nem is folytatni. Az effajta támadó hadműveletek sikere ugyanis elsősorban a kezdettől függ. Ha a kezdet sikeres, a katonáknak kedvet és lelkesedést ad a folytatáshoz, ha azonban sikertelen, mint itt is, lehangolja a sereget s megfosztja a támadáshoz annyira szükséges önbizalomtól, kedvtől, lendülettől. Azonkívül a támadás sikere elsősorban a meglepetésben áll, mert az ellenség még nem tudja, hol lesz a támadás, mekkora erővel és milyen elosztásban és taktikával történik, s így nem tudja a kellő ellenintézkedéseket megtenni. Most a zsigárdi veszített csata után az ellenség már megismerte a honvédség haditervét. Megtudta, hogy a magyar támadás a Duna északi partján lesz, volt tehát ideje arra, hogy intézkedéseket tegyen és erejét ennek megfelelően csoportosítsa.

Mészáros (II., 181. o.) egyenesen az mondja, hogy a kudarc oka egyenesen „a támadóterv silánysága volt”. Azt mondja, hogy a támadásra nemcsak a terep volt alkalmazatlan (folyóktól és mocsaraktól szaggatott síkságon támadtak), „hanem a kiviteli intézkedések is hibásak voltak, amennyiben a működést csupán maga Asbóth kezdte meg, s ekképp az egész főerő további szerepe egy kis rész sorsától lón függővé téve”. Ezt Klapka is észrevette, s Görgeynek a támadás folytatásától való elállást javasolta, de Görgeyt most már a gög és a kezdeti sikertelenség miatt érzett bosszúság vezette, s ezért a folytatás mellett döntött. 20-án elrendelte az újabb támadást, ráadásul ugyanazon a terepen.

Ez maga külön nagy ostobaság volt, mert az ellenséget olyan állásból, melyet már régóta tartott és ezért alaposan megerősített, legfeljebb meglepetés vagy csel alkalmazásával lehet kiverni. Most pedig az ellenség a honvédek minden tervét már tudta s például Haynau a hozzá beosztott orosz hadosztályt, a Paniutinét, már 19-én Wohlgemuth hadtestének erősítésére rendelte. Mennyivel okosabb lett volna, ha Görgey megváltoztatta volna haditervét és egész más helyen támadott volna!

Igaz, hogy Görgey ekkor már végre megjelent a harctéren, de most már ez is késő volt, már ez sem használt. Már idejétmúlt volt minden magyar offenzíva. Az ellenség már felké-

szült, túlerőben volt és ismét csak Görgeynek, a magyar vezérnek szégyene, hogy erről ő mit sem tudott s csak az ütközet folyamán szerzett róla tudomást. Még a Paniutine-hadosztály odaérkezéséről sem volt tudomása. Sajnos, ha későn is, de tudomásul kellett vennie, hogy most már nem a kényelmes nagyúr Windischgrätzcel vagy a pesszimista Weldennel, hanem a gyors és tevékeny Haynauval van dolga.

Világos, hogy a második támadás sem járt sikerrel. Görgey gépies megismétléssel másodszor akarta elérni ugyanazt, ami négy nappal előbb nem sikerült, s ráadásul ugyanazon az alkalmatlan terepen s olyan hadművelettel, mely nem volt már meglepetés, hanem az ellenség már várta. A második kudarc fő oka azonban az új hadtestparancsnokok gyakorlatlansága volt, tehát olyan tényező, melyet megint maga Görgey okozott. „Az egész haditerv el volt hibázva és e hibás terv forszírozása egymás után többször még inkább tetézte a hibát”, írja Steier (Haynau és Paskievics, I., 59. o.): Az osztrák veszteség 17 tiszt és 537 közlegény (és 160 ló), míg a magyar veszteséget az osztrákok 3126 főre becsülték. Ez volt a peredi csata (Zsigárd mellett).

Hogy a fentebb Görgey idegalkatára tett megjegyzésünk mennyire helyes volt, bizonyítja Ludwighnak a táborból június 20-án Kossuthhoz küldött jelentése, melyből megtudjuk, hogy Görgey még a történetek után is „szokása szerint” éjszaka (a csatát megelőző éjjel) érkezett a táborba és vezéri tevékenységét azzal kezdte, hogy miután a tábor már éjjel két órakor megindult, az ágyúzás pedig reggel háromnegyed hétkor megkezdődött, ő „a pozsonyi Duna ág partján a fűben heverészett és elaludt (ezért kár volt a messze Pestről odautazni). Nyolc óra után az ágyúzás megszűnt s ő, mint a molnár, ki akkor ébred fel, mikor a malom megáll, az ágyúzási szünetre azzal kel fel fekhelyéről, hogy az ellenség hátrál”.

Az is jellemző a helyzetre és Görgeyre, amit Ludwigh egy másik (június 14-i) Kossuthnak szóló jelentésében ír: „Baráti bizalommal és nem oly végből, hogy levelemet megint Görgeyvel közöljed s ő aztán oly kérdéseket tegyen, hogy micsoda árulásokat tudok már s hogy mikor akasztatom fel őt, mikor ez vagy ama tisztet stb., mert ha ilyenek tréfából is mondatnak, mégis van olyasmi benne, ami egy kis feszültségre szolgálhat okul”.

A peredi csata két napig tartott és közben Haynau már a kezdeményezést is kezdte kiragadni Görgey kezéből. Steier nyíltan kimondja (Haynau és Paskievics, I., 55. o.), hogy „a csapatok demoralizáltságának oka... a rossz hadvezetés volt”. Asbóth Lajos szerint Görgey itt is csak a csata végén jelent meg a harctéren és „semmi diszpozíciókat [utasítást, intézkedést] hozzáadni nem talált szükségesnek”. Az is teljes zavart okozott, hogy egyszerre két helyről is jöttek a hadtestparancsnokokhoz a parancsok: a messze levő főhadiszállásról, Bayertől, az eredeti haditervnek megfelelően és a jelenlevő Görgeytől a tényleges helyzetnek megfelelően, s a kettő természetesen gyakran egymásnak ellentmondott.

Ludwigh június 21-i Kossuthoz intézett leveléből azt is megtudjuk, hogy „a honvédtisztek egy része is megingott Görgey e hibás taktikája következtében”. (Steier, I., 58. o.) Ugyancsak Steier szerint (I., 59. o.) Görgey „a kétnapos peredi csatával a hadseregnek nemcsak számbeli, de erkölcsi erejét is tetemesen gyengítette”.

Mind-mind olyan megállapítások, melyek a fővezérnek semmiképpen sem válnak dicsőségre. Pedig Steier sokkal inkább Görgey javára, mint kárára elfogult. Amit tehát Görgey hátrányára még ő is megállapít, az már mindenképpen Görgey hibája.

Görgey a peredi csata után ismét rögtön elhagyta a harcteret és Pestre távozott, bár az offenzíva folytatását rendelte el. „Ennek a tervnek a megvalósulását azonban már a kiindulópontban megnehezítette azzal, hogy eltávozván a legkritikusabb időben a seregtől, a csapások kimérésére a hadsereget elő nem készítette, és ahelyett, hogy a mi seregünk mérte volna a csapásokat, kénytelen volt azokat az osztrák seregtől elszenvadni, holott volt olyan harc-edzett, erős és vitéz, mint bármely más hadsereg. De célszerűtlen elhelyezése, egy oktalan haditerv, a vezérkari iroda és a kémszervezet megbízhatatlansága okozták a honvéd hadseregnek ezen kényszerű és nem az erőviszonyoknak megfelelő helyzetét.”

Ez ugyancsak kicsúfolását jelenti Görgey hadvezéri lángelméjének, pedig az a Steier mondja ezt (Haynau és Paskievics, I., 61. o.), aki Görgey-párti ember. Látjuk, hogy azt állapítja meg, hogy a honvédsereg nem az erőviszonyok, hanem a rossz haditerv, a rossz vezetés s a vezér hanyagsága miatt volt alacsonyabb rendű fél. Ez azt jelenti, hogy Görgey hadvezetése itt nemcsak lánglelkű nem volt, hanem még a közepesnek is messze alatta állt.

Haynau rögtön a peredi csata után elhatározta, hogy kiveszi a kezdeményezést Görgey kezéből és a hadműveletek súlypontját visszateszi a Duna déli partjára. Mint gyors vezér, mindjárt csapatai átszállítását is megkezdte. Az északi parton csak átcsoportosítást álcázó se-regrészeket hagyott a honvédek arcvonásával szemben. Jellemző a 48-as hadvezetés csapni-való voltára, felületességére, hanyagságára, kém- és felderítő szolgálata hiányosságára, hogy a magyar hadvezetőség minderről nem szerzett tudomást, s azt, ami már megtörtént, nem is sejtette. Annyira ment naiv együgyűségében, hogy éppen június 22-étől 27-éig hagyott teljesen békét az ellenségnek, mikor az ezeket a döntő átcsoportosításokat végezte.

Így történt aztán, hogy 27-én Haynau serege már a Duna déli partján volt és 28-án Győr-nél már három hadtesttel támadhatta meg a honvédeket. Mikor a magyarok végre észre tértek és segítségül megindították a 2. hadtestet, az természetesen már későn érkezett. Igaz, hogy ha idejében megérkezik, akkor sem sokat nyertek volna vele, mert kevés volt Haynau három hadtestével szemben.

Görgey e hanyagsága annál megbocsáthatatlanabb, mert hiszen Haynau számára a Dunától délre törni Budapest ellen sokkal rövidebb út volt, mint a folyótól északra, Görgeynek tehát ezt mindenképpen bele kellett volna vennie számításába s állandóan figyelnie, hogy az osztrák sereg nem tesz-e hadmozdulatokat a folyó déli partjára való átkelésre. Olyasmiben érte tehát helyrehozhatatlan meglepetés a magyar sereget, ahol ennek semmiképpen sem lett volna szabad megtörténnie.

Így aztán Győr-nél egy honvédhadtestnek kellett volna megvernie vagy legalább sikeresen védekeznie három osztrák hadtesttel szemben. Ez a szabadságharc alatt sohasem történt még meg (fordítva már sokkal inkább), világos tehát, hogy másról, mint visszavonulásról, szó sem lehetett. Legfeljebb csak arról, hogy a visszavonulás valóban visszavonulás legyen, ne pedig vad és rendetlen menekülés. „Az ellenséges hadsereg – jelenti Bayer Kossuthnak Tatáról június 28-án éjjel fél tizenkettőkor – immenzis [mérhetetlen, óriási] túlerejével a Rába mellett felállított csapatainkat hátrálásra kényszerítette”, de hogy honnan szerezte az ellenség ezt az „immenzis túlerejét”, arról nem beszélt. A jelentés pánikot keltett Pesten s a kormányt a már tárgyalt, idő előtti menekülésre kényszerítette. Láttuk, hogy az ellenség nem lett volna „immenzis túlerőben”, ha a honvédcsapatok vezetése nem lett volna kontárok vagy – ami még rosszabb – lelkiismeretlenül hanyag vezérek kezében.

Görgey ekkor újra megérkezett a harctérre, de most is későn, csata közben érkezett. De most még Klapka sem volt hadtesténél akkor, mikor a harc már megkezdődött. Az osztrák táborban ellenben ott volt még maga Ferenc József, a fiatal császár is s ő természetesen nem érkezett későn, mert ott minden tervszerűen folyt.

„A Guta-Galgóc vonalon – írja felháborodva Steier (Haynau és Paskievics, I., 68-69. o.) – hét nap alatt nem tudták megállapítani, hogy az osztrákok elhagyták az állásokat és csak tüntető hadosztályt helyeztek el a vonalon. Ebben mindenekelőtt a hadtestparancsnokok s a vezérkari iroda bűnösen hibás volt”. De talán Görgey, a fővezér, nem volt hibás?! Hiszen mindenért a fővezér a felelős, mert módjában áll, hogy még a hadtestparancsnokokat is akkor mozdítsa el, mikor akarja. Az ő feladata megfelelő hadtestparancsnokokról gondoskodni, őket ellenőrizni, tevékenységre, kötelességük teljesítésére rászorítani s még inkább a vezérkari irodát rendben tartani.

Aki hanyag vagy akinek az idegzete nem bírja a mindennel való törődést, az nem jó hadvezér, az nem alkalmas erre a szerepre. S ha a fővezér tudja, hogy az ő vezérkari főnöke igen alkalmas jó haditervek készítésére (alkalmasabb mint ő), de viszont a harc helyétől messze

szert tartózkodni, hanyag, sőt időnként részeg, akkor, ha jó fővezér, megtarthatja és megbecsüli a tudományáért, melyet serege nem nélkülözhet, de viszont ugyanakkor gondoskodik arról is, hogy fogyatékosai ellensúlyozva legyenek és éppen emiatt ő maga is nagyobb gondot fordít a hadműveletek ellenőrzésére, mint egyébként szükséges volna. Görgey azonban épp oly hanyag volt, mint Bayer s nemcsak arról nem gondoskodott, hogy amit Bayer elmulaszt, azt helyette elvégezze valaki más, hanem még ő maga is épp oly távol szeretett lenni a harctérről, mint vezérkarának főnöke.

Ha azonban Haynau Görgey hanyagsága és alvezérei kétségbeejtő együgyűsége miatt észrevétlenül tehetette át seregét a Duna déli partjára, így áttörhette Győrnél a magyar védővonalat és már a magyar fővárost, a kormány székhelyét fenyegethette, legalább akkor, mikor már az egész dunántúli front felbomlásából ezt végül Görgey is megtudta, segíthetett volna magán és a „szabadság” ügyén azzal, hogy ő meg az északi fronton használja ki az osztrák csapatoknak a Duna túlsó partjára való átszállításával keletkezett honvéd túlerőt s ő meg ott indít a Haynauéval ellenkező irányban offenzívát. Hiszen Haynau csapatainak előbb említett átcsoportosításával Pozsonyt s így mögötte Bécsset úgyszólván védtelenül hagyta.

Ha így Görgey a Duna északi partján elhatározó győzelmet arat s nagy erővel gyors menetekben vonul Pozsony és Bécs ellen, egy csapásra két legyet üt. Akkor ugyanis Haynau sem mert volna oly gyors menetekben a magyar főváros ellen előnyomulni, hanem a féltett császári székhely biztosítására azonnal abba hagyta volna az ország belseje felé való előretörést, mint Jellasics tette 48 végén.

Az a Görgey azonban, akinek dunántúli frontja az osztrák csapatok nagy titokban való odahelyezése miatt felbomlott, a Duna északi partján sem használta fel az ő ezáltal keletkezett túlerjét. Neki ekkor sem jutott eszébe, hogy ő meg itt indítson támadást. Vagy ha eszébe jutott, megtenni nem mert. Akármi miatt csinálta azonban, annyi kétségtelen, hogy semmiképpen sem viselkedett lángeszű fővezérként.

Az egyszerre kétfelől (osztrák és orosz részről) fenyegető veszély láttára Kossuth Klapkával olyan haditervet dolgoztatott ki, amely szerint Komáromban egy tekintélyes haderőt hagyva hátra, a magyar seregeket, tehát Görgeyét is, Szeged tájékán összpontosítja s ott méri össze erejét előbb az egyik, aztán a másik ellenfelével. Görgey ezt a tervet nem helyezte, hanem mivel az oroszok miatt, akik mind beljebb ereszkedtek alá az országba, a kormány már az Alföldön sem lehetett biztonságban, a kormányt is Komáromba hívta és ott akart szembeszállni Haynau erejével és siker esetén utána majd az oroszsal.

Világos, hogy ez így sokkal jobb lett volna, mint a Klapka-féle terv, mely az ország egész nyugati felét önként feladta volna s mely az erős Komárom nagy hadi előnyeit is kama-tozatlanul hagyta volna. Viszont a Klapka-tervnek Görgeyé felett az volt a nagy előnye, hogy esetleges vereség után a sereg romjai könnyen semleges, török területre húzódhattak volna, míg a dunántúli vereség esetén erre nem lett volna módjuk. Pedig akkor már ezt a lehetőséget nagyon is számba kellett venni, bár az olyan haditerv, melyben a vereség már előre ilyen nagy szerepet játszik, nem nagyon alkalmas lelkesedés felkeltésére vagy ébrentartására.

Itt azonban megint nagyon furcsának kell találnunk Görgey viselkedését. Neki más terve volt, mint a kormánynak, mert ő ott, Komárom táján akarta a döntő csatát megvívni. Ezért a kormánynak nem engedelmesskedett és egyelőre nem vezette seregét az Alföldre. Viszont a maga haditerve végrehajtására sem tett semmit. Mintha csupán csak ellenkezni akart volna. Neki, ha ilyen tervei voltak, azonnal – mert a tehetséges vezér mindig gyors és Haynau is gyors volt – meg kellett volna támadnia azokat a jórészt már kiürített guta-galgóci osztrák állásokat s fergetegszerűen kellett volna vonulnia Pozsony és Bécs felé. Nem érvelni, nem más haditervvel előállnia kellett volna, hanem tennie s eredményekre rámutatnia. Sikerét látva, mindjárt tisztán állt volna mindenki előtt a dolog és senki nem is emlegette volna már a Kossuth–Klapka haditervet. Így az engedetlenséget mindenki megbocsátotta volna neki.

Görgey azonban nem csinált semmit, csak – nem engedelmeskedett s ez aztán már mindenképpen baj volt. Mint mindig, most is bebizonyosodott, hogy a hazát elsősorban engedelmességgel lehet és kell szolgálni. De hát éppen ez az engedelmisség volt az, ami nekünk sohasem ízllett, sőt az engedelmeskedőket mi nem is becsültük soha. Mivel a hatalom Bécs kezében volt, ezeket az engedelmeskedőket rossz magyaroknak tartottuk. Hogy tudtunk volna mi tehát 48-ban, mikor magyarok parancsoltak, egyszerre engedelmeskedni, mikor az engedelmisség már természeténél fogva úgylis olyan nehéz, s természetesen akkor is, ha nem Bécsnek kell engedelmeskedni?!

Ha Görgey meggyőződése ellenére is engedelmeskedik a kormányparancsoknak és seregét idejében az Alföldre vezeti, lehet, hogy az ott összevont egész magyar haderő győzedelmeskedni tudott volna Haynaun, ha sikerült volna megakadályoznunk, hogy addig az oroszokkal egyesüljön. (Könnyen sikerülhetett volna, mert az egyesüléssel egyik sem sietett. Mindkettő annyira lekicsinyelt bennünket s annyira bízott a maga erejében, hogy egymaga akart bennünket leverni. Haynau az orosz megérkezése előtt, az orosz pedig Haynau már megtörtént szétverése után.)

Az oroszok valóban olyan lassan jöttek, hogy Temesvárnál még Bemnek is sikerült az oroszok megérkezése előtt megütköznie Haynauval s ha megvárja Görgey megérkezését (csak egy napig kellett volna még várnia) és ha a honvédseregben csak egy csepp akarat van a győzelemre, sikerült is volna kivívnia. Utána az oroszokkal a siker még több reményével ütközhetett volna meg, mert ők számban is alig voltak többen Haynau erejénél, s míg Haynau nem volt rossz vezér, addig Paskievics az volt. Az előtte Haynau aratott győzelem viszont önbizalmat és lelkesedést öntött volna a honvédekbe, az oroszokat pedig megrémítette volna.

Haynau leveretésének valószínűsége mellett még azt is felhozhatjuk, hogy seregének ott Szeged körül, az Alföld mélyében, hadtápvonalaitól oly messze, már nem lett volna olyan jó az ellátása és utánpótlása, mint még Győrnél volt, a nélkülöző s nem jól ellátott sereg pedig sohasem ütőképes. A túl gyors meneteléstől ki is volt nagyon merülve ez a sereg, mert Haynau egyenesen oktalan gyorsasággal vonult Szeged alá. Elbizakodott is volt, mivel oly gyorsan és annyira ellenállás nélkül ért el Szegedre.

Görgey azonban maradt és nem csinált semmit. Mivel azonban a kormány parancsai és fenyegetései egymás után érkeztek hozzá s ezért valamit mégis kellett csinálnia, végül mégis elszánta magát az engedelmisségre. Közölte tehát, hogy indul, de ez július 3-ánál előbb nem lehetséges. Igen ám, de Haynau nem várta meg ezt a határidőt s már július 2-án ő támadott. Ebből is láthatjuk, hogy Haynau valóban hadvezér volt. Görgey azonban csak Windischgrätzcel szemben tudta megállni a helyét. Még vele szemben is először csak az ütközet elkerülésével, később pedig csak a már elbizakodott Windischgrätz elpuhult seregével szemben, s így is csak akkor, mikor már az ő ereje nagyobb volt azénál.

Ez volt a második komáromi ütközet s ez volt Görgey utolsó nagy csatája. Itt kiválóan megállta a helyét. Egyik fél sem aratott győzelmet, de maga Görgey súlyos fejsebet kapott. Itt tehát, mint láthatjuk, nem tündökölt távollétével, sem nem aludta át az ütközet elejét. Egyébként is olyanformán viselkedett, mintha legjobban szeretne ott a harctéren elpusztulni. Az a hír is járta azonban (s még ma sincs megcáfolva), hogy sebet nem az ellenségtől, hanem egy honvédtől kapta. Kegyetlensége és szigora miatt, mely sokszor még igazságtalansággal is párosult, sokan haragudtak rá.

Gyalokay végső véleménye Görgey hadvezéri működésének e szakaszáról így szól: „Hadászati nézőpontból a most vázolt hadjáratban az osztrákokat illeti a dicséret, mert a magyar erőknél a Vág vonaláról a Duna jobb partjára, illetve Komáromba való áttétele az osztrák sereg gyors és ügyes egyesítéséhez viszonyítva lassan s így későn hajtattott végre, s így Görgey július 2-án is számbeli kisebbségben maradt. Holott ha az I. hadtestet idejekorán Komáromba rendeli a csata kedvező fordulatát felhasználva, alkalmasint teljes diadalt vívhat vala ki. A peredi és komáromi csata között tíz nap telvén el, az egész hadsereg összevonása könnyen



megtörténhetett volna. A végső eredmény tehát az, hogy Görgey és Bayer sem a Vág vonalán, sem Győrnél, sem Komáromban nem tudtak kellő időben kellő erőt összegyűjteni”. Ez magyarul azt jelenti, hogy csapnivaló hadvezérek voltak s mindkét esetben egyedül a rossz hadvezetés volt az oka a 48-as kudarcnak. Ebben a második komáromi csatában Görgey kivételesen elejétől végig jelen volt és ez mindjárt meg is látszott az eredményen. A honvédség most (de láttuk, hogy most is egyedül csak vezéreinek tehetetlensége miatt) nem volt túlerőben, az ellenséges vezér sem volt tehetségtelen, a küzdelem most mégsem végződött vereséggel. A honvédek vesztesége azonban most is kétszerese volt az ellenségének.

Ez a július 2-án lefolyt komáromi csata megzavarta Görgeynek július 3-ára tervezett elvonulását, de még jobban megzavarta ezt az, hogy Kossuth, engedetlensége miatt, már a július elsejei minisztertanácsban elmozdította Görgeyt a főparancsnokságtól, s mivel más választék nem volt, inkább Mészáros tette meg helyette (de nyolc nappal Mészáros kinevezése után már Bemnek ajánlotta fel a fővezérséget s ezzel Görgey után most már Mészáros is megsértette).

Mivel Görgey ugyanekkor sebesült is volt s így a személyéhez való ragaszkodáshoz most már a részvét is csatlakozott, tisztikara lázongott a vezérével elkövetett igazságtalanság miatt. A helyzetet még jobban elmérgesítette, hogy Kossuth, mivel félt Görgeytől, egész mást írt neki, mint Klapkának, mikor az elmozdítás okait részletezte. De Görgey hívei természetesen azt is tudták, amit róla a háta mögött Klapkának írt.

Annyit azonban mégis sikerült elérni, hogy Görgey kötelezte magát az engedelmességre és seregének az erőösszpontosítás céljából az Alföldre való vezetésére. Hozzátette azonban, hogy nehogy azt a látszatot keltsse, mintha megszökne Haynau elől, elvonulása előtt még egy ütközetet kockáztat meg vele. Az elvonulás ideje tehát ezzel megint elhalasztódott. A csatát először július 9-ére tervezték, de aztán még ezt is 11-ére halasztották, a végén aztán – természetesen – elvesztették.

Jellemző azonban mind Haynau bátor és tevékeny szellemére, mint a magyar hadvezetés tehetetlenségére, hogy Haynau csapatai ugyanezen a napon már Budát és Pestet is elfoglalták, mégpedig kardcsapás nélkül, tehát oda egyszerűen csak bevonultak. (Nem hiába sietett tehát el onnan Kossuth olyan hamar!) Ekkor végre Görgeynek most már vert serege is megindult, de most már nem az Alföld felé, mert ekkor már az észak felől jövő oroszok is megérkeztek az ország szívébe és elzárták a lehetőségét annak, hogy Görgey elvonuló serege Perczelnek Szolnoknál álló közép-tiszai hadseregével egyesülhessen.

Görgeyéknek most már fel kellett kanyarodniuk a Felvidékre, s a már tőlük délre álló oroszok megkerülésével csak hosszas késedelemmel tudtak eljutni a tiszántúli Alföldre. Ha az oroszok vezérei tehetségesebbek lettek volna, arra már régen Görgey hátába is kerülhettek volna. Ennyi bajt okozott tehát (és az sem Görgey érdeme, hogy még több bajt nem okozott) Görgey újabb csatavállalása, mely szintén elkésett volt már, tehát Görgey egy újabb hadászati baklövése volt.

Azt mondják, hogy ezt a bonyolult kerülő úton való Alföldre vonulást Görgey rendkívül ügyesen hajtotta végre, mert el tudta kerülni az ellenséggel való megütközéseket s így hosszú útja közben semmi nagyobb veszteséget nem szenvedett. Szerintem ebben is sokkal nagyobb volt Görgey szerencséje, mint a hadvezéri ügyessége, mert minden író megegyezik abban, hogy az oroszok is szinte készakarva kerültek a honvédekkel való megütközést. Ha tehát ilyen körülmények közt sikerül elkerülni az ütközetet, ahhoz igazán nem kellett semmi különös művészet.

Görgey azonban még ez egyébként jól végrehajtott levonulása közben is elkövetett egy nagy hibát: Nemcsak hogy nem sietett azzal, hogy mielőbb az Alföldre érkezzék, hanem a Hernád vonalán még meg is állapodott, s ki tudja meddig ott maradt volna, ha az orosz nyomás továbbvonulásra nem kényszeríti. Erre a késedelmeskedésre még maga Görgey sem tud mentséget találni. Ezt a viselkedéstét még maga is „hadászati képtelenségnek” nevezi. (Életem és működésem Magyarországon, II., 283. o.)

Egyetlen mentsége, hogy „öntudatlan” volt (fejsebe miatt), de ez természetesen nem beszámíthatatlanságát jelenti.

Görgey rosszakaratának vagy „árulásának” bizonyítására legszívesebben Nagy-Sándornak az oroszoktól való tudatos debreceni tönkrevetését szokták felhozni ellenségei. Őt Görgey szerintük készakarva áldozta fel, mert hiszen hallotta az ágyúlövést is, s mégsem ment a túlerőtől megtámadott Nagy-Sándor segítségére. A vádból mindössze annyi igaz, hogy Görgey Nagy-Sándor hadtestét oldalvédül használta az oroszok ellen, azzal a paranccsal, hogy túlnyomó erejű ellenség ellen térjen ki. Láttuk már, hogy ilyen hálátlan szerepre Görgey mindig Nagy-Sándort használta, mégpedig azért, mert nem szerette.

Nagy-Sándor ezzel szemben Debrecennél egyenesen megtámadta a tízszeres orosz túlerőt. Mentségére azt hozza fel, hogy ezt egyedül azért tette, mert Görgey vezérkarától a vezér előbbi parancsával ellentétben erre kapott parancsot. Okos vezér tízszeres túlerőt még ilyen parancs ellenére sem támad meg, de ezért a lehetetlen parancsért, mely talán csak Bayer esteleges részegségével magyarázható meg, mindenképpen Görgey felelős, mert vezérkara tetteiért mindig a vezér felel. De az is Görgey bűne, hogy ennyire kényes feladattal – s nem is első ízben – éppen azt a Nagy-Sándort bízta meg, akit ő tehetetlenségéért mindig szidott és aki valóban tehetségtelen is volt.

A szabadságharc kudarca után Görgeyt bűnbakul állították oda. Az igazság az, hogy a szégyenben neki is nagy része volt, mert politizált, mikor csak hadvezérnek kellett volna lennie; vetélkedett Kossuthal, mikor alattvalójának kellett volna lennie, s így engedelmeskedni kellett volna neki: nagyravágyó, hiú és betegesen érzékeny, dacos, engedetlen és bosszúálló volt, s mindezen tulajdonságai nagy szerepet játszottak tetteiben is, melyeket pedig egyedül csak hazaszeretetének és a hadvezetés szabályainak kellett volna vezérelnie. Mint vezér, személyességével és személyválogatásával is sokat vétkezett.

A kudarcnak azonban mégsem volt annyira oka, mint Kossuth. Már Gyalokay is megállapította, hogy nemcsak Görgey volt fegyelmezetlen, dicsőségvágyó és túl sokat politizáló, hanem 48 többi vezetője is és az egyes hadtestparancsnokok is és hogy „Kossuth a kormánnyal és a Honvédelmi Bizottmánnyal együtt is nagyon sok hibát követett el, de nem akarjuk észrevenni”.

„Igazán különös jelenség – folytatja megerősítve azt, hogy amire itt rámutatunk, nemcsak mi vesszük észre –, hogy amíg hozzánk időben sokkal közelebb álló eseményeket már tisztán látunk és róluk helyes ítéletet tudunk mondani, addig immár 7 éve (a cikk írása idején) lezajlott szabadságharcunkat még mindig a legendák ködfátyolán át vizsgáljuk és alig érhető okból nem akarjuk objektív vizsgálat tárgyává tenni. S míg a nagy küzdelem egyik vezető alakját emberi nagyság által el alig érhető polcra állítjuk, addig a másikat minden jó tulajdonságától megfosztva a poklok kárhozáta táaszítjuk.”

Hozzátehetjük, hogy az azóta eltelt újabb 40 év alatt csak annyit haladtunk, hogy most már nemcsak Kossuthot, hanem Görgeyt is ilyen emberileg alig elérhető magaslatra állítottuk, tehát őt is bírálhatatlanná tettük, nem pedig Kossuthot húztuk le a megbíráható emberek színvonalára.

„Pedig amint elhibázott dolog lenne – folytatja – azt állítani, hogy a mohácsi veszedelem és minden utóbjaja egy vagy két ember nevéhez tapad, azonképpen nem mondhatjuk azt sem, hogy függetlenségi harcunkat Görgey sokszor hangoztatott árulása juttatta volna zátonyra. Megbukott az katonailag abban a pillanatban, amelyben Radezky az olasz hadjáratot diadalmasan befejezte és az orosz beavatkozás terve valóra vált. Ezt a folyamatot már csak lassítani lehetett, de feltartóztatni soha többé.”

Ezért nem lett volna szabad elkezdni. A főbűnös tehát az volt, aki kirobbantotta, az pedig Kossuth egymaga volt, de Görgey a bukást nemcsak meglassítani nem tudta, hanem részint tehetetlenségével, részint hanyagságával, részint egyéb emberi gyarlóságaival egyenesen gyorsította.

„A magyar hadsereg, mely sem a várható veszedelem nagyságával, sem az ország népeségével arányban nem volt (ezzel tehát Gyalokay is megállapítja, hogy 48-ban éppen nem volt lelkesedés és hogy aránylag kevesen lettek katonák), a hadjárat vége felé vagy 180.000 főből állhatott. Ez bizony minden emberi számítás szerint kevés volt ahhoz, hogy az osztrákokat és az oroszot lebírhassa, sőt arra is képtelennek bizonyult, hogy a nyári hadjárat folyamán, bár csak ideig-óráig tartó sikert vívhatson ki.”

„Szabadságharcunk katonai történetén – elkoptatott frázissal élve – vörös fonalként húzódik végig az egységes vezetés hiánya, továbbá az erők oktan szétforgácsolása és fokozatos (tehát nem egyszerre történő) harcba vitele.” (Részint a hadi tudatlanság, részint a fegyelmetlenség, a széthúzás következménye. Mindenki a maga útját járta, senki sem a hazáét, noha mindenki azt emlegette.)

„Ösi magyar szokás szerint mindenki csak parancsolni akart, engedelmeskedni azonban senki sem. (Láttuk, hogy Mészáros is állandóan ezt emlegeti naplójában.) Talán mondanom sem kell, hogy mindez csak az annyira szükséges fővezér hiányában történhetett meg.” (Ez viszont azt jelenti, hogy Görgey egyáltalán nem volt alkalmas a fővezéri tisztre. Az ő fővezérsége azt jelentette, hogy nem volt fővezér.)

Miután végigmentünk Görgey hadipályáján, elmondhatjuk, hogy nem volt sem tüneményes, sem lángeszű hadvezér. Lehangelő, hogy ennek ellenére mégis kétségtelenül ő volt a szabadságharc letehetségesebb és legnagyobb szabású hadvezére.

Gyalokay egyenesen ezt mondja ki: „Görgey nem volt szerencsés kezű hadvezér”. Tehát tulajdonképpen azt mondja, hogy rossz hadvezér volt, bár sikertelenségét kíméletből nem a tehetség, hanem a szerencse hiányának tulajdonítja. Pedig hát milyen szerencséje volt Görgeynek az, hogy sem Windischgrätz, sem Paskievics nem volt jó vagy gondos hadvezér! Milyen szerencséje volt, hogy a tehetséges Bayer volt a vezérkari főnöke és a tehetséges Damjanich az egyik csapatvezére! Milyen szerencséje volt – csak nem használta ki –, hogy Haynau is milyen nagy hibákat követett el s milyen ideges bolond volt! Milyen szerencséje volt, hogy Haynau és az oroszok nem értettek egyet! Milyen szerencséje volt az oroszok közt pusztító kolera! Milyen szerencséje volt az oroszok lassúsága s az, hogy alig néhány hónap múlva, még a tél előtt hazamentek volna! Stb.

Gyalokay még arra a kérdésre is, hogy Görgey „milyen sikereket vívhatott volna ki akkor, ha kezdettől fogva mindvégig minden tudását és tehetségét hadvezéri feladatának megoldására fordítja”, csak ezt a sovány választ adja: „Bajos volna megmondani”.

Görgey tehát hadipályáján egyáltalán nem adta bizonyítékát annak, hogy az átlagosnál nagyobb hadi tehetsége van. „Annyi bizonyos – folytatja Gyalokay –, hogy többfelé megosztott szellemi ereje nem tudott a hadjárat folyamán eléje tornyosuló nem mindennapi nehézségekkel megbirkózni.” Ez más szóval annak megállapítását jelenti, hogy tehetsége kisebb volt, mint feladatához szükséges lett volna. Gyalokay azt is megállapítja, hogy Görgey „rövid hadvezéri pályáján” súlyos hibákat követett el.

„Szellemi erejét megosztván – írja – egyik téren (sem a hadvezetésben, sem a politikában) sem tudott rendkívüli dolgot produkálni.”

A mi megállapításunk is ez Görgeyről.

# Petőfi Sándor (1823-1849)

## Származása, nagysága, lelki betegsége

Petőfi, a harmadik lutheránus 48 három legnagyobb alakja: Kossuth, Görgey és Petőfi, 48 legnagyobb politikai, hadvezéri és irodalmi alakja között. Tehetségben a három közt Petőfi volt a legnagyobb, mert ő aztán valóban lángelme volt és annyira tünemény, hogy vele kapcsolatban még a világviszonylatot sem tartom túlzásnak. Érdekes, hogy fajilag a három közt éppen Petőfi volt a legidegenebb (Kossuth a legkevésbé). Petőfiben bajosan volt akár csak egy csepp magyar vér is.

Az Alföldön, a Kiskunságban nevelkedett, de a tiszta tót Kiskörösön született. (Születési helye nincs is a Kiskunságban.) Később szülei a Kiskunságba, Kiskunfélegyházára kerülnek ugyan, s kisgyerekkorát a költő ott tölti, ámde a felekezeti elfogultság és a szűkkeblűség miatt nem ott jár iskolába (mert ott csak katolikus iskola volt, az pedig Petőfi apjának nem kellett), hanem Kecskeméten, de ott sem a magyar gyerekek közé és magyar tanítók alá, hanem az ottani lutheránus iskolába, ahol iskolatársai is idegenvéreik, tanítója pedig egy Schifferdecker Sámuel nevű „színmagyar” volt. Ahol apja Kecskeméten koszt-kvártélyra elhelyezte, egy Hábel nevű lutheránus család volt, tehát megint csak nem magyar.

Gimnáziumba Sárszentlőrincre kerül, mely véletlenül magyar falu ugyan, de mivel gimnáziuma lutheránus felekezeti gimnázium volt, tanárai és iskolatársai többségükben szintén nem lehettek magyarok. Itt koszt-kvártélyon Hittigéknél lakott, akik nemcsak nem magyar véreik, hanem nem is magyar anyanyelvűek, hiszen hamarosan Sárszentlőrincről arra a sváb Majorosra költöznek, ahol 1207 lakos közül még 1930-ban is csak 27-en mondták magukat katolikusnak és 29-en magyarnak. Petőfi még a színmagyar Kemenesalján is és a törzsökös Ostffyasszonyfán is „tót eredetű ember”-nél lakott, aki „a magyart tótos kiejtéssel beszélte”. (Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza I., 144. o.)

Aztán Aszódra kerül egy másik lutheránus gimnáziumba. Aszód szintén tót hely, legalábbis lutheránus részében az, s Petőfi idejében természetesen még sokkal tótabb volt, mint ma. Petőfi itt is Neumannéknél lakott, akiknél „a német beszédben is alkalma volt a gyakorlatra”. (Ferenczi, I., 95. o.) Itt egy Koren nevezetű ember volt a tanára, aki nemcsak magyar nem volt, hanem egyenesen magyarelles tót. Petőfinek még a pesti piarista gimnáziumban is tótul kellett tanulnia a lutheránus hittant, mert papja és hitoktatója Kollár volt, a pánszláv apostol.

Selmecen, ahol szintén a lutheránus gimnázium tanulója volt, „a tanulók túlnyomó része német, főleg tót vala” és egyik tanára, Bolemann, magyarul nem tudott jól. A másik, Lichard, „magyarul nem tudott (tehát ő már egyáltalán nem), érzelmeire nézve magyarelles vala”. (Ferenczi, I., 103. o.) Tehát nemcsak idegenek, hanem egyenesen a magyar nemzet ellenségei tanítják. Így aztán nem csoda, hogy első szerelmei is idegenek voltak: Cancrinyi Emília, a lutheránus lelkész leánya és Kappel Emília, a bankár leánya, de természetesen szintén de gente lutherana. Szerencse, hogy később Pápán is járt és hogy Arannyal is megismerkedett (főleg, hogy vele – kivételesen – még csak össze sem vezett), s így időnként a magyar Nagyszalon-tán is tartózkodott. Egyébként ugyanis ő még az Alföldön is csak a részben tót, részben német Mezőberényben (mely természetesen szintén lutheránus) szokott tartózkodni Orlai Somáéknál, de természetesen ez a Soma is nemcsak Orlai, hanem Petrics is volt egyúttal, sőt sokkal jobban volt Petrics, mint Orlai. Sajátságos, hogy Petőfinek még a halála sem magyar vidéken történt. Illyés (320. o.) bizonyos csendes iróniával – melynek fényűzését én már nem mertem volna magamnak megengedni – még a halálát is így írja le: „Mikor elérték (a kozákok), megfordult, talán beszélt nekik. Értett anyanyelvükön. A szláv vértestvérek”.

Szerencse, hogy a lutheránusok (mint a zsidó kapitalisták is) cselédszolgálatra nem keresnek maguk mellé feltétlenül lutheránust (illetve a zsidók zsidót), sőt egyenesen azt találják a dolog rendjének, hogy a cselédszolgálatot, mint alsóbbrendű emberfaj, katolikus végezze el körülöttük. A jelen esetben azért volt ez a szerencse, mert csak így volt lehetséges, hogy Petőfinek legalább a dajkája igazi magyar legyen (Félegyházán katolikus, Szabadszálláson vagy katolikus vagy kálvinista) s így félegyházi bölcsőjében a „Cserebogár, sárga cserebogár”-t is hallhatta. Aztán meg, hogy szinte mindig úton volt, mégpedig „per pedes apostolorum” [gyalogszerrel] szegényesen s emiatt alkalma volt a magyar nép közé vegyülni, beszédét hallani, szó- és észjárását megismerni, lelkét, szokásait megfigyelni.

Ami már most Petőfi költői lángelméjét illeti, nem csoda, hogy száz éve már, hogy meghalt, de ma már nem olyan bámulója mindenki, mint hajdan. Az entellektüel [értelmiségi] típusba tartozók közül ma már sokat alig érdekel Petőfi költészete, mert ma már egész más a költői divat, az irodalmi ízlés, s Ady és József Attila kiszorította már Petőfit érdeklődési körükből. Az irodalom szakemberei közül sokan már régebben is többre tartották nála Vörösmartyt. Diákkoromban én is örömmel csatlakoztam hozzájuk, de inkább csak azért, mert Vörösmarty katolikus volt. Igaz, hogy Vörösmarty is inkább csak anyakönyvben volt az, de ezt akkor még nem nagyon tudtam. De ha tudtam is, akkor is többet ért számomra Petőfinél, aki még anyakönyvben sem volt az.

Ma azonban, mikor már tudok tárgyilagos lenni, mint költő, mint istenadta lángelme, sokkal nagyobb előttem a lutheránus Petőfi, mint a katolikus Vörösmarty, s nagyobb lenne akkor is, ha Vörösmarty nemcsak anyakönyvi, hanem meggyőződéses „klerikális” lett volna. Ehhez ugyanis a vallásnak kevés köze van.

Aki szívvel-lélekkel katolikus, nagyon sajnálja, hogy Petőfi, ez a bámulatos magyar lángelme, sem külsőleg, sem belsőleg nem volt az Egyház tagja, de ez nem lehet oka annak, hogy lángelméje iránt a legőszintébb bámulatot ne tanúsítsa. Az igazság, a katolicizmus azonban ezer Petőfinél és ezer lángelménél is fontosabb és többet ér, s ha Petőfi a katolicizmust nem ismerte vagy ellenszenves volt neki, az nem a katolicizmus baja vagy kára, hanem egyedül csak szegény Petőfié.

De a hívő katolikus egyébként is abban a szerencsés helyzetben van, hogy esetleges felekezeti dicsekvés esetén rámutathat arra, hogy Petőfi csak annyiban volt lutheránus, mert tudta nélkül oda anyakönyvezték, léleklében azonban nem volt az. Várady Antalnak például ezt mondta: „Kiskőrösön születtem, csak azt röstellem, hogy lutheránusnak” (Ferenczi, I., 32. o.). Természetesen csak azért „röstellte” ezt, mert azt jelentette, hogy nem magyarnak született. De röstellése azért arra elég, hogy a lutheránusok ne dicsekedhessenek vele, hogy az övék. Petőfi ugyanis ezzel azt is tudtunkra adta, mennyire mellékes öneki a vallás.

Ennél sokkal fontosabb azonban, hogy Szendrey Júliának esküvőjekor reverzálást adott összes születendő gyermeke katolikusá nevelésére (sőt előtte Prielle Kornéliának azt is felajánlotta már, hogy a kezéért ő maga is katolikus lesz). Petőfi tehát csak olyan lutheránus volt, amilyeneket ma ők az „egyház” szégyenének tartanak, eltiltanak az úrvacsorától, alkalmatlannak nyilvánítanak a felekezeti tisztségviselésre, sőt néha még szégyentáblára is kifüggesztik a templomajtón.

Petőfi tehát nem volt katolikus, de lutheránus se Aki ugyanis csak annak született, de még azt is „röstellte”, azt csak nem tarthatjuk annak? De világos, hogy a katolikus reverzálást sem az egyház iránti rokonszenyből adta, hanem egyedül csak azért, mert a vallás mellékes volt előtte. Az azonban, hogy Szendrey Júlia a felesége lesz-e vagy nem, éppen nem volt előtte mellékes. Egyébként láttuk már, hogy a katolicizmus és a katolikus papság iránti ellenszenvének szinte tüntetőleg kifejezést adott annyira, hogy Illyés Gyula a „papfaló költőnek” nevezi (Petőfi, 219. o.), de maga Petőfi annyira pimaszul pogány volt, hogy fia születésekor ezt írta: „Maradt volna, mint született, becsületes pogányembernek, de ipam és napam kedvéért, kik igen buzgó keresztények, meg kellett kereszteltetnem”. (Illyés, 229. o.) Ezt az a Pető-



fi mondja, aki csak előtte egy évvel esküvel kötelezte magát, hogy minden gyermeke katolikus lesz. S ráadásul milyen büszke volt a nagy becsületére!

Látjuk tehát, hogy Petőfi már ezelőtt száz évvel is egész jó „párttag” lett volna. Azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Petőfi ezzel kapcsolatban csak az ipát meg napát emlegeti, tehát a felesége szüleit, magát a feleségét nem. Szendrey Júlia tehát ilyen hamar elromlott Petőfi oldalán. Láttuk már, hogy a halálos ágyán már a nyílt hitehagyás gondolatával is megbarátkozott, de akkor is csak újabb (harmadik) férjhez menés céljából.

Az is érdekes, hogy Petőfi a saját szüleit sem emlegeti, mint unokájuk pogányul hagyásának akadályait, pedig ez időben igen jó viszonyban volt szüleivel. Látszik, hogy ők nem sokat számítottak. A kereszténységük se. (Pedig mennyire vigyáztak arra, hogy fiúk ne katolikus, hanem lutheránus iskolába járjon. Úgy látszik, az ő „vallásosságuk” is csak olyan volt, hogy sokkal érzékenyebben sújtotta őket az, hogy unokájuk katolikus lett, mint ha pogánynak, azaz keresztelés nélkül maradt volna. Ha már a reverzálisba belenyugodtak, a keresztelés elhagyása már meg sem kottyant volna nekik. Sőt talán egy kisség még jól is esett volna, hogy ha már „evangélikus” nem lehetett az a drága gyerek, legalább katolikus se legyen.

Ismétlem, nincs az az ember, aki mindezek ellenére is olyan hódolattal ne adózna Petőfi költői lángelméjének és zsenijét olyan bámulattal ne ismerné el, mint én a Petrovicsék sápadt, vézna, félszeg és balkezes fiáét. Azt tartom, hogy ha volt ember a földön, akiről elmondhatjuk, hogy a múzsa homlokon csókolta, akkor ez a Sándor gyerek az volt. Nemesak a legnagyobb magyar költőnek, hanem talán a világ legnagyobb költőjének tartom. Goethe nagyobb nála, de Goethe 80 évig élt, nem 26-ig, mint Petőfi. Goethén nem látszik annyira az östehetség, mint Petőfin.

Mindig rendkívül érdekelt minden, ami személyével kapcsolatos volt. Verseit nem egyszer, nem is tízszer olvastam el, s mindig bámulattal. Legalább ötvenet ma is betéve tudok belőlük. Mindig felfokozták bennem az emberi érzelmeket: a szülőföld és a magyar nép szeretetét, megkedveltették velem a magyar tájat, a köznapi magyar élet érdekes alakjait, a családi kör melegét. Nálam Petőfit Ady sem szorította hátra, annál kevésbé József Attila. Petőfihez képest nevetséges törpének tekintettem mindkettőt.

Édesapán is igen szerette olvasni. Őt is mindig elbájolta a „Kis lak áll a nagy Duna mentében” meg a „A jó öreg kocsmáros”, s mindig előttem áll, ahogyan humoros verseit megnevelte. Sőt emlékszem – de ez aztán már igen nagy dicsősége Petőfinek –, hogy az ő „összes költeményei” még egyszerű hegyi szomszédunknak, a Pácsonyi bácsinak is megvoltak. (Később felakasztotta magát szegény, de ennek természetesen semmi köze Petőfi összes költeményeihez. Legfeljebb talán annyi, hogy ha ezek helyett az imakönyvét forgatta volna olyan szorgalmasan ez a Pácsonyi bácsi, talán nem ért volna ilyen szomorú véget.)

Petőfi tehát költő, igen nagy, tüneményesen nagy költő volt, de ebből egyáltalán nem következik, hogy nagy jellem és hogy jó ember is volt, annál kevésbé, hogy jó politikus vagy hazafi. A hitbeli igazság és az erkölcsi jó még Petőfi lángelméjének is messze felette áll. Lángelméje tehát nem lehet akadálya annak, hogy épp úgy meg ne bíráljuk, mint más embert, sőt lángelméjéből még az sem következik, hogy hazánk akkor jár jól, ha mi is úgy szeretjük, mint ahogyan Petőfi szerette.

Ha Petőfi jónak tartotta a 48-at, abból még egyáltalán nem következik, hogy az is volt. A lángelme is tévedhet, különösen tévedhet pedig az olyan lángelme, aki nem is a gondolkodásban, hanem az érzelmekben, illetve azok művészi kifejezésében volt nagy. Láttuk egyébként, hogy 48-at Petőfi sem tartotta jónak, bár éppen ellenkező okból mint mi: mi sokallottuk, ő kevesellette.

Ha valaki nagy költő, abból még éppen nem következik, hogy nagy ember is, annál kevésbé, hogy nagy jellem vagy jó ember is. Még csak az sem, hogy nagy gondolkodó, azaz igazi okos ember. Egész más a művészi tehetség és egész más a logika vagy a jó ítélőképesség. Abból, hogy Petőfinek utolérhetetlen tehetsége volt a hazaszeretet érzelmeinek szavak-

kal való kifejezéséhez, még egyáltalán nem következik, hogy nála senki sem szerette jobban a hazáját, még kevésbé az, hogy a hazát éppen olyan módon és elvek alapján kell szeretni vagy hogy a hazaszeretnek az a módja volt a leghelyesebb és legokosabb, melyet ő választott.

Tudvalevő, hogy a költő, a művész lelkének ez a legjellegzetesebb sajátága, hogy az érzelmeket s köztük korának eszméit is (Petőfi tehát a szabadságot és általában 48-at) túl erősen, túl intenzíven, túl egzaltáltan éli át, tehát mintegy magában összpontosítja. Tehát tulajdonképpen minden költő felfogása túlzás, így szükségképpen torzkép s így semmiképpen sem utánozandó. Petőfi 48-ban mindenben a szélsőséget képviselte. Láttuk, hogy még Kossuth sem volt neki elég radikális. Ezért ha a nemzeti küzdelmet ő irányította volna, az a Kossuth irányításánál még rosszabb, a nemzetre tehát még károsabb lett volna, mert a kudarc és a katasztrófa így még nagyobb lett volna.

Sokkal jobb lett volna, ha Petőfi tevékenysége a politika területére nem terjedt volna ki. Jobb lett volna, ha Petőfi a nemzetet nem lelkesítette volna. Hisz az ő idejében nem lelkesíteni, hanem csillapítani kellett volna. Éppen ő volt egyik fő oka, hogy a túlzás, az esztelenül az örvénybe rohanás volt akkor népszerű dolog, a mérséklést pedig egyszerűen megtették házarulásnak, vagy legalábbis törpelelkűségnek.

Hogy mennyire káros volt 48-ban nálunk a sajtó és az irodalom, azt még a Szilágyi-történelem (X., 78. o.) is kénytelen megállapítani:

„A lapok száma – írja – 33-ról néhány hét alatt 86-ra emelkedett. A kormány lapja, a Közlöny sem volt száraz, hivatalos újság, a pénzügyminiszter pedig Kossuth Lapja címen a legnagyobb terjedelmű politikai napilapot adta ki, ötezer előfizetőjét állandó izgalom hatása alatt tartván.

Annyi esztendő után forgatva a Pesti Hírlapot, érdekes tapasztalni a doktrinér [az élettől elvonatkoztatott, tudálékos] lapot az események napról napra mint ragadják előbbre a forradalom terén. Kezdetől fogva azon a téren mozgott a szabad sajtó igazi terméke, Pálffy Albert Március Tizenötödikéje, míg utóbb Madarászék Népeleme, melyet Vas Gereben Népbarátja igyekezett ellensúlyozni, valósággal terroristák hangján írt, kivált mióta a Radikállappal és a Reformmal „egyesült”.

„A vidéken is egyre-másra keletkeztek a hírlapok, melyek közül egyik-másik valósággal beledolgozta magát a forradalmi, majd a köztársasági hangulatba. Még a szépirodalmi és a szaklapok is a politika szolgálatába szegődtek. Jókai, Pálffy, Bajza, Erdélyi politikai lapokat szerkesztettek, Arany és Petőfi politikai cikkeket közöltek s velük Vörösmarty, Garay, Lévy, Szász Károly, Czuczor, Sárossy, Lisznyay, Tompa, Vajda forradalmi dalokat írtak, melyekből egész antológia került ki. Ezek a dalok és a hírlapok cikkei rendkívül hatottak a közvéleményre és nagy részük volt az izgalomnak kitörésig való fokozásában.”

Petőfi hazafias versei tehát csak az izgatottságot fokozták, izgatottságra pedig soha sincs szükség s abból okos s jó nem is származhat. Láttuk is, hogy az emberek 48-ban csak izgatottak voltak, de sem a hazáért áldozni, sem érte a harctérre menni nem akartak. Látni fogjuk, sőt részben láttuk is már, hogy még Petőfi sem. Aki pedig mégis ment, láttuk már, hogy nem ingyen tette, hanem tisztí rangot és természetesen fizetést is kért hozzá, mégpedig minél nagyobbat kért érte jutalmul, köztük Petőfi is. Maguk az izgatók sem voltak ugyanis hajlandók ingyen izgatni.

Illyés is megállapítja (Petőfi, 266. o.), hogy „majdnem az egész márciusi ifjúság büroba ment”. Petőfi maga – tudjuk – őrnagy lett, s természetesen nem azért lett az, mert nem akart az lenni, azaz mert az annyira imádott hazát és a szabadságot ingyen akarta szolgálni, hanem azért, mert feleségét és újszülött fiát másképp nem tudta volna olyan úri módon eltartani, mint Szendrey Júlia igényei megkívánták, melyeket Petőfi büszkesége és szerelme nem csillapítani akart, hanem csak fokozni tudott.

Petőfinek tehát az őrnagyi rangon kívül és annál sokkal jobban az őrnagyi fizetésére volt szüksége. Láttuk, hogy ő úgyszólván legalábbis a hadügyministerségre tartotta magát méltónak és

alkalmasnak s így úgyis önzetlenségéről tett már tanúságot azzal, hogy az őrnagysággal is megelégedett.

Ha pedig Petőfi politikai elvbarátait, sőt személyes jóbarátait nézzük: a gyémántlopó Madarászt, a hadseregnek való szállításokon piszkos üzleteket csináló, sőt felháborító családokat elkövető Kállay Ödönt, a tolvaj Csernátonyt, az ostoba túlzásaival Erdélyben mindent elrontó és annyi magyar halálát okozó Hatvanyt, a tízezernyi székelyt összetoborzó, de élelmezésükről már nem gondoskodó éretlen Berzenczeyt, Pálffy Albertet, akit még a debreceni kormány is letartóztatni kényszerült (mindnyájan Petőfi személyes barátai!), akkor legalább némileg sejthetjük, milyen oktalan hazafiság volt az a Petőfi-féle hazafiság és hogy mi lett volna belőlünk, ha az ő izgatott kezébe került volna az ország sorsának irányítása. Láttuk, milyen rossz kezekben volt az még Kossuthnál is, pedig Petőfi őt annyira nem találta eléggé izgatottnak, akarom mondani: „hazafiasnak”, hogy „nem a hazáját, hanem még csak a kutyáját” sem bízta volna rá.

De nemcsak okos nem volt ez az izgatottan nagy hazafiság, hanem még csak magyar sem volt. Pulszky Ferenc például, aki mint láttuk már, ugyancsak túlzó 48-as volt (s ráadásul épp úgy lutheránus, mint Petőfi vagy Kossuth) a Szépirodalmi Szemlében Petőfi verseiről még 48 előtt közölt irodalmi bírálatában többek közt azt kifogásolja, hogy „egy zavaros német ábránd, a világszabadság szállja meg” (Ferenczi, III., 121. o.). Petőfi tehát a világszabadságért rajongó eszméjét, melyért olyan párosszal akart meghalni, egyszerűen az akkor divatos német költőkből vette át. Mivel ekkor azok ezért lelkesedtek, hát Petőfi is ezért lelkesedett itt nálunk.

Petőfi oly nagy lángelme volt, hogy büszkeségünknek tartanánk, ha akár vallási, akár hazafias felfogásban velünk egyezett volna. Nagy szellemi nagysága miatt rendkívül sajnáljuk is, hogy ez nem így volt. E sajnálatunkból azonban még nem következik, hogy az ő vallási vagy hazafias felfogása volt helyes.

Lángelmének lenni rendellenességet, abnormitást jelent (legalábbis akkor, ha lángelmén, művészi lángelmét értünk). Ez az abnormitás természetesen örvedetes, a rendestől a kiválóság irányában való eltérés jele. Köztudomású azonban, hogy a lángelméknek ez az irigylendő abnormitása igen gyakran olyan rendellenességgel is kapcsolatos, mely éppen nem irigylendő és hogy a művészekre ez különösen áll. Ady Endre és József Attila például határozottan terhelt, abnormis egyének voltak olyan kedély- és idegbetegséggel, erkölcsi és jellembeli fogyatékosságokkal, melyek éppen nem irigylésre méltóak, annál kevésbé követésre ajánlhatók.

De ilyenforma ember volt Madách, sőt kisebb fokban Tompa, Vörösmarty, Zrínyi a költő, Balassi Bálint, sőt még Arany János is. Még nagyobb fokban áll ez a francia és angol költő-lángelmékre. Visszataszító lélek volt még a két Bolyai közül is az egyik, pedig ő tudós, nem pedig költő-lángelme volt. Még legnagyobb polihisztorunkról, Brassai Sámuelről is ezt írja Szilágyi „A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből” című művében: „Sok tudomány, sok ész, még több ferdeség, cinizmus s nevetségesség. Hajdan nemzeti színű szakállat viselt, akkorát, mint hajdan Saturnusnak volt” stb. (344. o.). Petőfiről ugyanezt kell mondanunk.

Ha nem pusztul el fiatalon, alighanem József Attila (öngyilkosság) vagy Maupassant (elmeegógyintézet) sorsára jut. (Pálffy János, aki személyes ismerője volt, Kemény Zsigmondot is az örültek házára érettséggel s emellett rosszlelkű embernek rajzolja. Valósággal gyűlölettel ír róla.) Vagy az öngyilkosságot vagy az örültek házát Petőfi számára is szinte bizonyosnak kell mondanunk, hacsak férfi korára meg nem változott vagy fiatalkori terhelttségét ki nem növelte volna.

Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy Petőfi erre a megváltozásra semmi hajlandóságot sem mutatott, mert az abnormisak fő sajátsága: a beteges makacsság és az abszolút nevelhetetlenség a legteljesebb fokban megvolt benne s ezt a tulajdonságát a rohamosan növekvő hírnév okozta elbizakodottság csak erősítette. Nehéz is alkalmazkodniuk, másra hallgatniuk s a hibát önmagukban fedezniük fel azoknak, akik örömmel láthatják, hogy ők milyen nagyok és hogy százezrek bámulják őket és indulnak utánuk.

Petőfi minden barátjával összeveszett, de összeveszett jótevőivel és összeveszett kiadóival is, akiktől megélhetése függött. Neki csakugyan szüksége volt a régi világ azonnali megsemmisülésére és egy új keletkezésére. Neki, hogy lehetetlenné ne váljon és családjával együtt éhen ne pusztuljon, csakugyan szüksége volt arra, hogy háború legyen s abban ő őrnagy lehessen. De viszont mivel feljebbvalóival azonnal összeveszett, mihelyt egyszer beszélt velük, őrnagysága sem állt másból, mint hogy minden hónapban egyszer lemondott róla. Ha nem akadt volna neki egyelőre egy Bemje, mi lett volna belőle?

Tudvalevő, hogy az írók, a művészek többnyire schisothym [„tudathasadásos” lelki] alakúak, azaz különcök, az emberek többségéhez nem alkalmazkodók, az életnek még apró-cseprő dolgaiban is külön utakon járók. Petőfi szinte megtestesülése volt a schisothym embernek. A múzsa csókján, a költői lángelmén kívül semmiféle testi vagy lelki kiválósága nem volt, sőt úgy látszik, mintha a természet e nagy adománya ellenében megvont volna tőle minden más olyan áldást, mellyel a föld átlagembereit elhalmozza s boldoggá vagy legalább elviselhetővé teszi számukra az életet.

Balkezesnek született, pedig minden balkezes ember abnormis ember. Külseje egyáltalán nem volt megnyerő. Nagy fogai úgy kiálltak szájából, hogy erről azonnal meg lehetett ismerni. A nevetés különösen rosszul állt neki, mert akkor fogai különösen látszottak. Az abnormis, fáradt, beteg idegzet megülte s elrontotta egész életét. Nem tudta megszerettetni, de annál inkább megutáltatni s az embereket magától elidegeníteni.

Rossz közérzete miatt már gyerekkorában magába vonuló volt, barátkozni nem szeretett. Nem érezte magát jól pajtasok között, nem érdekelték azok időtöltései, kedvtelései. Nemcsak nagyobb fiú korában, a gimnáziumban jelentkezett nála ez, mikor már arra gondolhatnánk, hogy talán az irodalom kedvelése, a jelentkező költői ihlet tette magába vonulttá és vontatta el figyelmét az iskolai tantárgyaktól (mert Petőfi jó tanuló sem volt) vagy tette lehetetlen módorrá tanáraival szemben is, hanem már az elemiben sem volt jó tanuló.

Ezt, mivel egyébként nagy szellemi erejű és teljesítményű ember volt, hiszen többek közt egy egész sereg idegen nyelvet tanult meg önjerejéből, csakis azzal magyarázhatjuk, hogy fáradt idegzete miatt nem tudta figyelmét a tárgyra összpontosítani, továbbá mert ugyanezen ok miatt nem tudott önfegyelmet gyakorolni, ami pedig elengedhetetlen feltétele annak, hogy valaki az iskolában jó tanuló lehessen.

Koravén, kisöreg, penészvirág volt. Már születésekor is oly gyenge, oly idétlen volt, hogy „a lélek hálni járt bele”. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1960., 217. o.) Szabadszállási tanítója, Újlaky István, akinek keze alá 8 éves korában került (de egyébként csak félévig tanította), így jellemzi: „Többek voltak nála jelesbek... Minden nagyobb vétség nélkül magába vonuló, közlekedni egy tanuló társával sem szerető volt. Mikor a játék idején a többiek játszottak, ő magát az iskola egy kőlábához vonva minden vagy nélkül nézte társai vígságát és felszólításomra (Sándor, eredj, játsszál te is!) azt válaszolta: Nem szeretek!” (Ferenczi, I., 49. o.)

Beszélni, társalogni felnőtt korában sem tudott. Többnyire rossz hangulatú s ezért hallgató tag volt. Előadni, szavalni sem tudott. Az iskolában egyszer Berzsenyi Fohászkiadását úgy szavalta, hogy hallgatói nevetésre fakadtak. Pedig hát tudvalevő, hogy nem humoros költemény. Oly túlságosan kiszínezte a költemény értelmét, hogy épp az ellenkezőjét érte el annak, amit akart.

Kozma Sándor, aki pápai diáktársa volt, azt mondja róla, hogy „arca rút” volt. Igaz, hogy azt is hozzáteszi, hogy „de nem közönséges”, de hát a világhíres Petőfinek a rútágon kívül nem lehetett még „közönséges” is az arca. Hiszen semmi sem volt és nem is lehetett közönséges az, ami az övé volt. „Mogorva, mely búsító, leverő hatást gyakorol a nézőre – folytatja –, de nem gyűlöletes, nem visszataszító.” De hát hogy is lehetett volna Petőfi gyűlöletes vagy visszataszító, mikor Kozma Sándor élete fő büszkesége volt, hogy ő ezt a rút és leverő hatású arcot ismerte?

A közöltek után már csak magától értetődő, hogy Petőfi tréfát sem tudott jóízűen elmondani, tehát nem is szeretett. Ő csak írni tudott, nem elbeszélteni. „Hiányzott leleménye és előadása egyaránt”, állapítja meg róla Ferenczi azok elbeszélése után, akik ismerték. (I., 174. o.)

Gárdonyi beszéli (Aranymorzsák, 117-118. o.), hogy mikor ő egyszer télen nyíratlan, bozontos fejjel jelent meg vacsorán Fesztyéknél, Fesztyné Jókai felé azt az megjegyzést tette, hogy ugye, papa, a vendégünk most igen hasonlít Petőfihez. Jókai ezt felelte: Gárdonyi értelmes arcú úriember.

„Petőfi pedig se értelmes arcú nem volt, se pedig úriember nem volt.” „Rosszképű ember volt – folytatta Jókai –, ordináré figura (!). (Csak ha beszélt, akkor volt a szemében valami csodálatos szépség, tette hozzá ő is.) Az ő arcképei nem hívek. Egy sem jó. A Duna-parti szobor pedig még csak nem is hasonlít rá.”

„De mindezeket a világnak tudni nem szabad. A nemzetnek ideálok kellene, fényes alakok, eszményi emberek. Az nem fontos, hogy az a Duna-parti szobor nem egyezik az ő formáival. A köztudatban annak a szoboralaknak, annak a fenséges Petőfinek kell élnie.”

Látjuk tehát, hogy Jókai 48-at jónak tartotta. Pedig dehogy tartotta annak. Hiszen láttuk, hogy még Debrecenben is annak ellenére, hogy egy évvel előbb még ő volt a márciusi fő ifjak egyike, már annyira nem a divatos politikát követte, hogy egyenesen az élete forgott miatta veszélyben. Akkor pedig, mikor Gárdonyi előtt ezt a kijelentést tette, látni fogjuk majd, mennyire éppen az ellenkező vizeken evezett már. Valójában tehát nem ő tartotta jónak 48-at, hanem tudomásul vette, hogy a magyar közvélemény tartja annak. Neki pedig, mint írónak, alkalmazkodnia kellett a közvéleményhez, ha nem akarta, hogy betörjék a feje vagy legalábbis szokott 12 szobás nagy lakásai helyett talán egy szoba-konyhával kelljen megelégednie, mert bojkottálja a közönség s így műveire nem talál kiadót.

Ha tehát Jókai csak azért, hogy a tévesen jónak gondolt 48 tovább is jó maradjon s így a nemzeti lélekre termékenyítő hatással lehessen, még azt is megengedettnek, sőt szükségesnek tartotta, hogy szereplőit az irodalom meghamisítsa és akkor is ideális színben állítsa be, ha ez a valósággal, sőt magának az írónak a meggyőződésével is ellenkezik, akkor mennyivel inkább nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is nekünk, hogy most, mikor már tudjuk, hogy 48 káros volt az országra és a magyar szellemre egyaránt, és hasonló szellemű mozgalom a jövőben is az ország és a magyarság romlását fogja okozni, szereplőit ne hamisítsuk meg, hanem olyan színben mutassuk be, amilyenek voltak! Hiszen nekünk emiatt nem szükséges ferdítenünk és meggyőződésünk ellen írunk, mint Jókainak és társainak.

Bizonyára Petőfinek fiatalabb korában gyakran előforduló kopott volta, sőt rongyossága volt az oka annak is, amit szintén Jókai beszélt el Gárdonyinak. Eszerint mikor egyszer Vörösmartynál járt Tétényben, a cseléd „az uraknak” így jelentette be Petőfi látogatását: „Valami mesterlegényféle van ideki, vagy köszörűs, vagy mi. Be akart jönni erővel, de nem eresztettem, hogy mondok: vendégség van, most nem beszélhet a tekintetes úrral. Azt mondja: Petőfi a neve.”

Ez a nem úri külső, ez az „ordináré” modor, ez az emberektől való örök idegenség annyival inkább nagy keresztje lehetett Petőfinek, mert rendkívül szeretett volna rendelkezni azokkal a tulajdonságokkal, melyektől a természet annyira megfosztotta. Láttuk, mennyire szeretett választékosan öltözni, sőt ruhájával, megjelenésével egyenesen feltűnni. De úgy látszik a modora mindent elrontott és éppen akkor szenvedte legnagyobb társaságbeli kudarcait és megaláztatásait, mikor ruhája a legelegánsabb volt, mert legnagyobb sikert akart elérni. Így járt Kappel bankárnál, mikor a lánya kezét megkérte, de így járt Szendreyéknél is. Az öreg Szendrey egyenesen kidobta.

A nők körül sem tudott forgolódni, noha nagyon szeretett volna, hiszen a szerelmet épp oly fontosnak tartotta, mint a szabadságot. Aki azonban tudja, hogy Petőfi milyen bolondja volt a szabadságnak, az sejtetheti, milyen nagy szerepet játszhatott akkor életében a szerelem.

„Nem tud táncolni – írja róla Illyés (Petőfi, 170. o.) –, finoman társalogni sem.” Úgy látszik, hogy Szendrey Júliával, a feleségével is csak azért értették meg olyan jól egymást, mert az nemcsak elvállaltanodott mellette, hanem éppen olyan különc és extravagáns is lett,



mint ő. Rövidre vágva hordta a haját (akkor ez még rendkívüli különlegesség volt, sőt a női társadalommal való szakítást jelentette) és szivarozott. Sőt férfiruhában járt.

Szobájuk falán a francia forradalmárok képei voltak láthatók. (Annyira felháborodunk az akkori „reakció” nagysága miatt, s lám, ezeket a képeket, mint láthatjuk, mégis már az „elnyomás” alatt is be lehetett az országba hozni, sőt a lakásukban a falra akasztani.) Ezeket a képeket utóbb a márciusi napok után, a megfelelő hangulat szerint még cseréltették is Petőfiék. Kezdték La Fayette-tel és Mirabeau-val, folytatták a girondistákkal s végül Robespierrel, Dantonnal és Marattal fejezték be. (Ferenczi, III., 174. o.)

A terhelt, beteg idegzettel, vagy mondjuk enyhébben: a schisothym alkattal együtt járt Petőfiben a rossz közérzet, a rossz, unott hangulat, a kedvetlenség s vele kapcsolatban az el-lentmondási, a veszekedő hajlam és Petőfi másik kirívó tulajdonsága: a senkihez nem alkalmazkodás, a dac, gőg és önteltség is. Mind a két tulajdonság szinte tombolt benne.

Ha arisztokratának született volna, vagy ő lett volna a leggőgösebb, legelviselhetetlenebb gróf, vagy pedig arisztokrata létére is forradalmár lett volna, csak hogy rokonaival s környezetével dacoljon és borsot törjön az orruk alá. Így tett Mirabeau is, aki rokonain akart bosszút állni, vagy Károlyi Mihály, aki Tisza István fölé akart kerekedni.

Ha gazdagnak született volna, akkor a szegénységet majmolta volna, hogy gőgjében megmutassa, hogy a vagyon neki mennyire nem imponál. De így, hogy szegény volt, egyszerű származású s ráadásul még csúnya is, gőgjét rendkívül bántotta ez a háromszoros alsóbbrendűség. De mivel megalázónak tartotta volna magára, hogy ő valami után áhítozzék, kivált olyasmiról, amit nem érhet el, úgy tett, mintha megvetné ezt a nála hiányzó hármadik mind, s mintha erővel se kellene neki, ha kínálnák is. Tüntetőleg úgy viselkedett, mint aki egyikre sem ad semmit, s mikor gróf Teleki Sándorral megismerkedik az első szava is sértő hozzá. Mikor azonban a gróf a sértésre azzal válaszol, hogy felajánlja neki a tegeződést, hiúsága tökéletesen ki van elégítve és jóbarátok lesznek és maradnak.

De nemcsak azzal árulta el a testi szépség, vagyon és rang tekintetében alsóbbrendűségi érzését és tudatalatti vágyát utánuk, hogy tüntetőleg mind a három megvetőjének adta ki magát, hanem azzal is, hogy csak szép, csak gazdag és csak előkelő leányba volt szerelmes. Meg akarta mutatni, hogy ő sem kevesebb náluk, s ha akarja, őket is megkaphatja. Kappel Emília, az a bankárlány például, akit megkért, olyan gazdag volt, hogy később Lónyay Elemér gróf és miniszter vette el Petőfi helyett. Másik szerelme, Mednyánszky Berta, gróf Dessewffyné lett. Meg kell tehát adnunk, hogy Petőfi nem volt valami kisigényű vagy szerény. De nem érezte magát a nép fiának se akkor, mikor szerelmes volt. Éppen nem adta valami alacsonyán.

De Szendrey Júlia, a tényleges feleség is francia nevelésben részesült, ő is kastélyban, sőt várban lakott és ő is olyan gazdag és előkelő volt, hogy Illyés Gyula szerint „minden pillanatban férjhez mehetne egy gazdag báróhoz”. (Petőfi, 171. o.)

Láttuk, hogy az előkelőséget állítólag megvető költő micsoda maskarásan kiöltözött, mikor Szendreyékhez kérőbe ment! Most egyáltalán nem akart a nép egyszerű fiának látszani, hanem a szeretett lánnyal egyenrangúnak, ha még olyan magasán állt is az a lány. Ezzel aztán éppen eléggé el is árulta, hogy demokrata elvei mennyire nem őszinték s mennyire csak gőgjéből és alacsonyabb rendű érzéséből és dacából fakadnak ezek az elvek.

Aztán mézesheteire is ugyancsak elfogadta a grófi barátjától részére felajánlott koltói kastélyt, sőt egyenesen az volt a kívánsága, hogy ekkor a feleségével a kastély egyedüli lakói s így urai ők legyenek. A grófi barátságot már előbb is kedvetlenséggel használta fel arra, hogy lovakat hajtson. Természetesen nem gebéket, mint a szegény embereknek szoktak lenni, hanem a grófi négyesfogatot. Bizonyára még az is eszébe jutott, hogy az, aki hajt, szintén grófnak született, vagy legalábbis valami hasonszőrűnek.

Vívni is tanult, hogy ebben is igazi úr legyen. A céllövészetben is gyakorolta magát, hiszen láttuk már (igaz, hogy mosolyogva), hogy Klapkának, a tábornoknak azt írta (bizonyára ijesztésül), hogy „én meglehetősen jól lövök”.

Nincs az a skizofrénias félőrült, akiben a gög olyan féktelenül lobog, mint Petőfiben lobogott, s még abban sincs meg az a düh és ádáz bosszú, amit megbántói, megsértői, sőt akár csak bírálói iránt is Petőfi érzett.

„Mert én ugyan nem tartom magamat  
Nagy embernek, de akkorácska csak  
Vagyok, hogy olyan parányok, aminő ön,  
Levett kalappal szóljanak velem.”

Ezt írja a tábornokának (Egy goromba tábornokhoz, Debrecen, 1849. május 7.), mikor „goromba” volt hozzá. Kritikusainak pedig azt válaszolja, hogy ő a sok jó közt néha rossz verseket csak azért ír, hogy nekik legyen min rágódniuk, hiszen ők is emberek.

Ha valaki megsértette vagy meghallja, hogy nem megfelelően nyilatkozott felőle vagy költői tehetségét nem méltányolta kellőképp, olyan hangon ír, ami a gög és düh paroxizmusát [őrjöngését] jelenti. Láthatjuk belőle, milyen lelki szenvedést, milyen dührohamot váltott ki belőle az ilyesmi. Vagy pedig olyan cézári göggel, fölényel és megsemmisítő gúnnyal van írva válasza, hogy fölényesebben még elképzelni sem lehet.

Beteg idegzete a szó szoros értelmében nem tudott ellenni hízelgés, siker, elismerés, dicsőség nélkül, s ha nem hullott rá mindez csöstül, sőt leszólásban, bírálatban, kíméletlen elítélésben részesült, mondhatatlanul fájt neki s mérhetetlen lelki kínokat érzett miatta. Mikor nem méltányolják, megsértik, lebírálják, lelki beteg lesz, szenved, kerüli az embereket s többnyire szüleihez vonul vissza vidékre, míg sebei begyógyulnak. Mint a beteg gyermek, aki az anyai szív melegére szorul, mikor társai bántják.

Érdekes azonban, hogy ez a lelki szenvedés, ez a depresszió nem okoz nála munkakedvcsökkenést, sőt éppen ilyenkor a legtermékenyebb. Múzsája csak lázas márciusi tevékenysége és élete utolsó hónapjaiban, eszményei porba hullása láttára lett hallgatag. Politikai tevékenysége idején dolgozott költőként a legkevesebbet. Nemcsak hazájának ártott tehát e közéleti tevékenységével, hanem az irodalomnak is. Ez a politikai, illetve utcai működés még annyiban is ártalmas volt rá nézve, hogy amúgy is betegesen nagy gögjét és önteltségét még nagyobbra fokozta. Ez időben úgy viselkedett, mintha ő volna a nemzet vezére, aki csalhatatlanul ítél elevenek és holtak felett, eldönti, ki hazafi és ki hazaáruló, ennek megfelelően oszt életet vagy halált, s mikor kegyesen megokolja, miért nem mondja ki március tizenötödikén mindjárt a köztársaságot is, úgy viselkedik, mintha az egyedül csak tőle függött volna.

Hogy micsoda lehetetlen, sőt veszedelmes ember volt ez a Petőfi, mint hazafi, láthatjuk Madarász naplójának egy megjegyzéséből (a 154. oldalon). Az egyenlőségi klub, olvashatjuk itt, népgyűlést hívott egybe. Itt határozatot hoztak, hogy „István nádor szólíttassék fel (így!), hogy a nemzetgyűlésen megjelenjék (mi köze volt az egyenlőségi klubnak a nemzetgyűléshez?) és kinyilatkoztassa, hogy a kitört pártütés és lázadások elfojtására mindent elkövet és a hazából el nem távozik”. A múzeum udvarán tartott népgyűlés nagyszámú küldöttséget nemesztett a nádorhoz, hogy „felszólítását” tudtára adja. (A nádor nem merte megtenni, hogy ne fogadja őket, de nem tárgyalt velük, hanem tudtukra adta, hogy a nemzet törvényes képviselője, a nemzetgyűlés. Ő csak attól fogad el felszólítást. Kívánságaikkal ők is folyamodjanak ahhoz.)

Paczona Vilmosnak, egy fejér megyei nemesnek a feljegyzéseiből – folytatja Madarász naplója – megtudjuk, hogy a küldöttség azzal akarta tudtára adni a főherceg-nádornak, hogy ők holmi egyenlőségi klub tagjai, hogy „kardosan és feltett kalappal” mentek be hozzá. Az öntudatosabbak a küldöttség egyik tagjának, Modrovicsnak (ez is egy fejér megyei nemes volt) még megmaradt illetudásán és tekintélytisztelésén mulattak, „aki nem tudván elképzelni, hogy lehet egy főherceg szobájában fedett fővel megállni, kalapját hol feltette, hol lerángatta. Midőn azonban Domby vagy Bangya (ezek a küldöttségnek természetesen kálvinista tagjai voltak) rárivallt, hogy „hát te még a szolgák szolgája előtt is süvegelsz”, akkor meg felfelé tolta a fejére” (azaz Domby–Bangyáéktól is épp úgy megijedt, mint a nádortól).

Petőfi azonban, aki természetesen szintén tagja volt ennek az éretlen egyenlőségi klubnak s részt vett a küldöttséget elhatározó népgyűlésen, még ezeket a Domby- és Bangya-féle éretlen alakokat is túl megalkuvóknak találta. Ő nem vett részt a küldöttségben. „Mellette álltam – írja Madarász –, midőn elmondá, hogy királyi csalástól mindig távol leend.”

Petőfinék tehát minden király „csaló”, erkölcsi bélpoklos volt, akivel neki összeköttetésbe lépni erkölcsi szennyet jelentett. Igaz, hogy István nádor nem volt király, de mivel a király unokatestvére volt, épp úgy csaló és bélpoklos volt számára, mint maga a király. Hozzá küldöttségbe menni erkölcsi szégyen lett volna számára.

Ugyanaz a lelkület volt ez, mint a marxista munkásság véresszájú előcsahosaié, akiknek kellemetlenkedéseitől a gyárvezetőség úgy szabadult meg a legkönnyebben, hogy kitüntette és ezzel lekenyerezte őket. Éppen ezek az emberek bámulják és irigylik ugyanis legjobban az állást és a rangot, s mivel mindez nekik nem adatott meg, mivel mérhetetlenül gőgösek, úgy tesznek, mintha őket ez nem is érdekelné, sőt mintha ők ezt egyenesen lenéznék. Pedig az, hogy annyira tudják gyűlölni, mutatja legjobban, mennyire irigylik, azaz mennyire fontosnak tartják.

István nádornak is csak olyanformán kellett volna kitüntetnie Petőfit, mint Teleki Sándor csinálta. Persze tőle még a gőgös Petőfi sem tegeződést várt, hanem például egy-egy meghívást például tanácskérés céljából, mert az ő lángelméjét és az ő a nép iránti rajongó szeretetét a kormányzásban nem nélkülözheti. Bűn is volna nélkülözni. A találkozáskor aztán előzékenyen fogadni, például előbb fogadni, mint például az éppen akkor kihallgatásra váró gróft stb. Hogy dicsekedhetett volna utána Petőfi a barátai meg a felesége előtt, hát még az anyja és a jó öreg kocsmáros előtt! (Jókait is azzal kenyeretzte le Rudolf trónörökös, sőt tette a királyi család egyenesen rajongó hívévé, hogy meghívta magához, feleségét is bemutatta neki, sőt a gyerekszobába is behívta.)

Petőfinél természetesen nem lehetett volna a dolgot mindjárt udvari ebédre való meghívással kezdeni, mert ezt Petőfi megint csak a gőgje miatt nem fogadhatta volna el, sőt érdeke is volt, hogy el ne fogadja, mert az utca előtt elvesztette volna már megszerzett tekintélyét. Mit szólt volna ugyanis hozzá az egyenlőségi klub? No meg az is hozzájárult volna az elutasításhoz, mert akkor még nem tudta, hogy az udvari ebéden mit hogyan kell enni s bizonyos asztali felszerelések mire valók. Ez szintén bántotta volna a gőgjét, mert szintén alsóbbrendűségi érzéssel jár.

Ha azonban nem rögtön történt volna az effajta nagy kitüntetés, hanem lassú átmenettel és elő lett volna rá készítve a talaj, milyen önérettel járt volna Petőfi ezekre az udvari ebédre és hogyan kiöltözött volna hozzá! Ha még Kappel bankárnak is kiöltözött, Szendreyék kedvéért pedig valóságos maskarát csinált magából, milyen lélektani alapon tehetnék fel, hogy mikor István nádor ebédjére kellett volna mennie, akkor éppen az ellenkező módon járt volna el? Egész bizonyos tehát, hogy akkor is kezében tartotta volna azt a „rugós tetejű, magas kalapot”, melyet Júlia megkérésekor; hogy holmi selyemmellényről ne is szóljunk.

Petőfiben (meg hát természetesen más „öntudatos” proletároknak is) a rang és a vele járó külsőségek megvetése csak az alsóbbrendűségi érzésnek rideg gög alá rejtése volt és ez a gög ilyenkor éppen azért volt Petőfiben olyan nagy, mert az alsóbbrendűségi érzés is hasonlóan nagy volt. Hogy a neki hiányzó rangot vagy gazdagságot ő még sokkal többre értékelte, mint azok, akik hajlongások formájában fejezik ki előtte hódolatukat, azt számtalan esettel bizonyíthatjuk Petőfi életéből.

Mindenkivel összeveszett, akivel érintkeznie kellett s aki nála rangosabb volt, vagy aki feljebbvalója lévén, viselkedésével vagy hanghordozásában valami tiszteletet kellett volna mutatnia iránta. Ez a tudat idegessé tette, felizgatta, emiatt mindig tiszteletlenségbe csapott át, még ha talán nem is akarta, és így mindig sértés lett belőle. Petőfi csak akkor tudott kedves, barátságos, alkalmazkodó lenni, ha magát érezte a többnek és nagyobbnek, azaz ha neki kellett leereszkednie.

Kossuthnál csak egyszer jelentkezett, akkor is hivatalosan, Bem levelével, tehát azért, mert kénytelen volt. Magától nem tudott elmenni olyan emberhez, aki több volt nála s így neki kellett megalázkodnia. „A kormányzó hidegen, kicsinylőleg fogadta.” (Illyés) Kossuthnak erre akkor még semmi oka se volt, sőt éppen az ellenkezőre volt oka, mert hiszen Petőfi a verseivel közvéleményt jelentett és senki se volt, aki a közvéleményt Kossuthnál jobban legyezte volna. Bem is mindig Kossuth legkedvesebb emberei közé tartozott, aki erdélyi győzelmeivel sok hazafias örömet okozott neki.

Ha tehát mégis sértőn, kicsinylően fogadta azt a Petőfit, akit Bem küldött hozzá, és aki verseivel szolgálta azt az ügyet, melyet ő hírlapi cikkeivel és szónoklataival szolgált, annak oka csak az lehetett, mert Petőfi úgy állított be hozzá és úgy viselkedett előtte, hogy ezt a ridegséget szükségképpen ki kellett váltania belőle. Kossuth hiú volt a rangjára, arra, amit elért: kormányzói mivoltára, Petőfi pedig úgy állt meg előtte, mint vele egyenrangú polgár.

Mivel a katonaságnál még fontosabb a szubordináció [az alárendeltségi viszony], a feljebbvaló iránti tiszteletadás és elő vannak írva a külsőségek is, melyekkel ezt ki kell fejezni, képzelhetjük, hogy viselkedhetett Petőfi, a katona, katonai feljebbvalói előtt! Csak természetes tehát, hogy kivétel nélkül minden tábornokkal összeveszett, akivel dolga volt, még a jóságos és csupa szerénység Lázi bácsival is (Mészáros Lázár hadügyminiszterrel).

Petőfi először is magától értetődőnek tartotta, hogy őrá a katonai előírások öltözetben, tisztelgésben, a „reglama” [a rendszabályok] megtartásában nem kötelezők még akkor se, ha katonatiszt, és természetesen mint ilyen, a katonatiszti fizetést is húzza, sőt elsősorban azért lett katonatiszt, hogy ezt a fizetést kapja. Ha aztán az illető tábornok ezt sértésnek vette s figyelmeztette, pedig hát egyenesen kötelessége volt figyelmeztetni, mert fegyelem nélküli hadsereg semmire se használható, Petőfi olyan sértő és kihívó válaszokat adott neki, ami teljességgel tűrhetetlen volt.

Igaz, hogy Petőfiből olyan nagy ember lett, hogy ezek a tábornokok is úgyszólván csak azért léptek bele a hallhatatlanságba, mert Petőfivel összevesztettek s ő már akkor is olyan nagy ember volt, hogy hiába volt igazuk, mégis a tábornokok húzták a rövidebbet, de ez Petőfinek nem mentsége, hanem éppen ez szól legjobban ellene. Azt jelenti ugyanis, hogy visszaélt különleges helyzetével, rontotta vele a honvédség fegyelmét, noha ez a fegyelem egyébként is sok kívánnivalót hagyott maga után, tehát végeredményben a maga gögje előbbre való volt neki, mint annak a hazának az érdeke, melyet versei állítása szerint egyedül szolgált.

Mészáros így emlékszik meg emlékirataiban Petőfivel való ügyéről (II., 172. o.): „Debrecenben történt Petőfivel, eredeti nagy költőnkkal, is ismert bajom, kit az egyenruhai szabály ellenére nyakravaló nélküli megjelenéséért saját verseivel figyelmeztettem (eszerint tehát szó se lehetett részéről gorombaságról), kinek mivel az „a la Hamlet divat” elnevezés nem tetszett, goromba kifejezéssel nyilvánítá megvetését (tehát Petőfi volt „goromba”, nem Mészáros) és honvédruhájának és honvédtisztnek többé nem akart ismertetni.” (Pedig milyen szép verset írt a „honvédnevezetről”, másokat hogyan lelkesített a honvédségbe való belépésre s mennyire kötelességévé tette minden hazafinak, hogy felcsapjon honvédeknek, tehát felöltse azt a honvédruhát, melyet ő aztán rövidesen megvetéssel vetett le!)

„E goromba levele sajtó útján nyilvánított.” (Tehát Petőfi arra használta fel a nagy diadallal kivívott sajtószabadságot, hogy a maga gögje szolgálatába állította s ugyanakkor a honvédség fegyelmét tette tönkre vele. Pedig lehet-e eredményt várni egy olyan hadseregtől, melynek fejét egy őrnagy így megszegyenítheti az egész honvédség, sőt az egész magyar közvélemény előtt?)

Mészáros emlékiratai is tele vannak vele, de Gyalokay is kiemeli, Steier is hangsúlyozza, hogy a szabadságharc bukásának fő oka a tűrhetetlen fegyelmezetlenség volt. A fegyelmezetlenség oka pedig az volt, hogy mindenki tehetségnek gondolta magát, mindenki parancsolni akart, vagy legalábbis tanácsokat adott, de senki se engedelmeskedett. Mindenki azt akarta, hogy vele kivételt tegyenek, rá a másokra kötelező előírások ne bírijanak érvénnyel.

Meg kell állapítanunk, hogy Petőfi ebben mindenki másan túltett, s ha a honvédség minden tisztje úgy viselkedett volna, mint ő, akkor a mozgalom mindjárt az elején derékban tört volna ketté.

Igaz, hogy 48-ban Petőfi csak egy volt s a különleges tehetség különleges elbánást is érdemel. Amde Petőfi világraszóló lángelméje akkor még közel se volt oly ismert, mint ma, s ne feledjük azt se, hogy 48-ban nemcsak Petőfi tartotta magát olyan lángelmének, melynek különleges bánásmódhoz van joga és minden másra kötelező szabálynak felette áll. Idéztük már erre vonatkozólag Mészáros emlékiratait. Például Perczel Mór is legalább annyira meg volt győződve arról, hogy ő a világ legnagyobb hadvezére, mint Petőfi arról, hogy ő a világ legnagyobb költője, s ami még nagyobb baj volt, Perczel is épp úgy ennek megfelelően viselkedett, mint Petőfi. Például ő se tűrte el, hogy valaki, például Görgey, felette legyen. Megokolásul ő is világraszóló diadalaira hivatkozott.

Hadsereg nincs fegyelem nélkül. Hadseregben (kivált háború idején!) senkit sem lehet a fegyelem és az előírások alól felmenteni. Ha Petőfi (vagy Perczel) nem akart engedelmeskedni, akkor nem őrnagynak (még csak nem is tábornoknak) kellett volna lennie, hanem diktátornak. Pedig Petőfi (és Perczel) a szabadságért (tehát éppen a diktátorok ellen) küzdött.

Mi lett volna azonban a szegény hazából és szegény 48-ból, ha Petőfi állt volna az élén, mint diktátor!

Ha Petőfi ennyire nem tudott maga fölött urat ismerni, akkor legalább annyit tett volna meg, hogy nem lép be a hadseregbe, hanem csak mint költő, mint a haza polgára írja verseit. De hát tehetett róla az a szegény Petőfi, hogy annyira kellett neki az az átkozott pénz s így az a jó őrnagy fizetés?! (De mennyire tehetett volna róla! Csak igényeit kellett volna leszállítania és takarékosnak, szerénynek, aszkétának lennie. E legutóbbira még nem is lett volna szükség, bár az imádott haza talán ezt is megérdemelte és megkövetelhetette volna tőle.)

Az igazság és a tanulság az, hogy eszmék, s így köztük a haza szolgálata is mindig áldozatokkal jár. Aki tehát a haza szolgálatára buzdít, tulajdonképpen ezeknek az áldozatoknak a vállalására buzdít. Petőfitől (s vele a 48-asok nagy többségétől) a haza szolgálata elsősorban azt az áldozatot kívánta volna, hogy törje meg gőgjét, önfejűségét, összeférhetetlenségét s tanuljon meg alkalmazkodni, szerényebbnek lenni, engedelmeskedni, önmagát fegyelmezni. Enélkül – kivált fegyveres szabadságharcban (melynek kitörésében az egyik fő ok Petőfi türelmetlensége és izgatása volt) – lehetetlenség szolgálni a hazát, de nagyon könnyű egyenesen tönkretenni.

Petőfi azonban ezt a neki olyan rendkívülien nagy áldozatot csak másoknak ajánlotta, sőt tette kötelességévé, ő maga nemcsak nem vállalta, hanem megalomániája és egocentrizmusa – úgy látszik – még azt is lehetetlenné tette számára, hogy e fontos kötelességének még csak tudatára is jusson, s így nemcsak a gyakorlatban nem tudta megvalósítani, hanem még elméletben se tudta magáévá tenni. Pedig ha e fontos kötelességét felismerte volna, megvalósításától akkor is még igen messze lett volna.

Azért volt lehetetlen Petőfi részére e hazafias kötelessége felismerése, mert büszkesége nem engedte meg, hogy elismerje, hogy nem képes megtenni azt, amiről felismerte, hogy hazafias kötelesség. A legszomorúbb pedig az, hogy a 48-as „hazafiak” nagy része e tekintetben ugyanolyan volt, mint Petőfi, kezdve Kossuthon, folytatva Görgeyn, Szemerén, Damjanichon (ő is majdnem mindenkivel összeveszett), Perczelen, akinek a megalomániája szinte az egeket verdeste.

A Petőfit „ridegen és kicsinylőleg” fogadó Kossuth a költőt Klapkához, mint helyettes hadügyminiszterhez utasította. Klapka a Petőfivel való ügyéről így emlékszik meg (Emlékeimből, 147-151. o.):

„Petőfi Sándor, koszorús népköltőnk, lelkesültsége tüzetől indítva szintén belépett mint tiszt a hadseregbe. Mészárossal történt kellemetlen szóváltása után elbocsáttatását kérte és Erdélybe ment, ahol Bem hadtestéhez csatlakozott s az öreg Bem által századossá lón ki-



nevezve. Midőn ápril végén hadteste egy részével Bem elhagyta Erdélyt, hogy a Bánátban az osztrákoknak Oláhországból való benyomulását megakadályozza s aztán Temesvár ostromára siessen: meghasonlás jött létre közte és Vécsey tábornok között, aki a marosi hadtestet vezényelte. Bem Vécsey egy dandárának anélkül, hogy efelől előbb Vécseyt megkérdezte volna, parancsot adott, hogy csatlakozzék öhozzá, amely parancsnak Vécsey, mint önálló seргеvezér, ellene állott.

Bem erre a kormányhoz tudósítást menesztett, amelyben Vécsey ellen a legkeserűbb és legsértőbb kifakadásokkal él (az „öreg” Bem tehát ugyanazon hibában leledzett, mégpedig nyakig, amelyben Petőfi, Perczel, Vécsey vagy a többiek. Ő épp úgy nem tudott magán uralkodni, mint ezek nem. De hiszen ha tudott volna magán uralkodni, akkor nem is lett volna belőle forradalmár) és végül így szól:

Jogom van tehát és kötelességemnek is tartom Vécsey tábornokot a kormány előtt vagy hazaárulónak nevezni, vagy oly gyáva és minden tehetség nélküli tisztnek, kire soha semmi parancsnokságot nem kell bízni.”

(Minő heveség, minő kíméletlenség, milyen sértegetés, milyen féktelenség! Ha az egyik „hazafias” honvédtábornoknak ilyen a véleménye a másik honvédtábornokról s ezt a véleményét még ki is mondja, lehet-e ott várni valaha „hazafias” sikert? Kivált mikor Vécsey csak a maga hatáskörét védte és Bem hatáskörének túllépése ellen védekezett. Minden bajt el lehetett volna kerülni, ha Bem azt, amit tett, Vécseyvel szemben nem nyersen és kényúr módjára, hanem Vécsey hatásköre és érzékenysége szem előtt tartásával, bajtársiasan, kérő alakban csinálta volna. Egy forradalmár azonban még a hazája vagy eszméi kedvéért se hajlandó gög-jén és indulatain uralkodni. Bem később már egész más hangon írt Vécseyről a kormánynak. Miért nem tudta először is ugyanezt a hangot használni?!)

„Ezt a tudósítást (ezt a Vécseyre annyira sértő, sőt elviselhetetlen tudósítást), mely csupán a kormányzónak bizalmasan és németül volt írva, Petőfi magyarra fordította és egy Vécsey tábornokra nézve még sértőbb kommentár kíséretében közzétette a lapokban.” Vajon milyen hangú lehetett ez a kommentár? Mi ugyanis annál sértőbbet, mint ahogyan Bem írt, el se tudunk képzelni! (Borzasztó egy ember lehetett ez a Petőfi. Ilyesmi – hacsak nem ellenség lett volna az illető, aki készakarva akarja összeveszíteni a magyar „hazafiakat” – még egy gyermektől is sok lett volna.)

„Petőfi eljárása ennél fogva épp oly sajnálatos, mint büntetésre méltó volt, s midőn én őt ezért – jöllehet atyai szavakkal (csak hát Petőfi atyai szavakat se tűrt, mert ha jóságosan is, de az atya is hatalmat képvisel) – kérdőre vontam, ő méltóságában érezte magát megsértve s néhány óra múlva a következő lakonikus elbocsátási kérvényt küldte hozzám:

„Tisztelt Hadügyminiszter Úr! Órnagyí rangomról megromlott egészségem következtében (ej, de hamar megtanulta az egyenességről híres Petőfi a hazug hivatalos nyelvet, de természetesen csak azért, mert egészséges ember nem mondhatott le a haza fegyveres szolgálatáról akkor, mikor a nemzet élethalál harcát vívta) ezennel hivatalosan lemondok. Debrecen, 1849. május 6. Petőfi Sándor”

„Petőfi erre eltávozott Debrecenből és május 8-áról keltevezve Szolnokról írt egy levelet hozzám, amelynek tartalma nemcsak a legégbekiáltóbb lábbal tiprása volt minden fegyelemnek, hanem egyszersmind férfitúri és katonai becsületemnek vérlázító arculcsapása is.”

„Első dolgom volt, hogy Görgeyt értesítsem erről a kínos ügyről, minthogy természetesen legnagyobb költőnkkel nem bánhattam úgy el, mint egy közönséges bűnössel.

Ide vonatkozó jelentésem így hangzott:

Klapka tábornok és helyettes hadügyminiszter Görgey Artúr fővezér és hadügyminiszter úrnak  
Budavár alatt.

Debrecen, május 10-én 1849.”

A Honvéd című kolozsvári lapban Bem altábornagy úrnak a Honvédelmi Bizottmányhoz f.é. [folyó év] április 23-áról írt és a „Március Tizenötödike” 69. számában mellékelte levele

megjelenvén, általában híre volt, hogy ezen levelét az előbb nevezett hírlap szerkesztőségével minden megbízás vagy felhatalmazás nélkül Petőfi Sándor százados közölte.

„Erre néhány nap előtt Petőfi Sándor itt Debrecenben őrnagyi öltözetben előttem személyesen megjelent. Én őt a sajtóval való ezen visszaélése miatt kérdőre vonván figyelmeztettem, mennyire olyasmit a nyilvánosság elé hozni, minek nyilvánítása nemcsak a lovagiassággal meg nem fér, hanem a mostani bonyodalmak közt káros meghasonlást is idézhet elő, azt tanácsolván továbbá neki, hogy azon esetben, ha zszurnalisztikai hajlamát illetően nem nyilvánosság elé tartozó tárgyakra nézve sem képes fékezni, nyújtsa be inkább tisztéről való lemondását, megjegyezvén egyszersmind, hogy őt egy őrnagynak sem rangja, sem öltözte nem illeti, miután még a hadügyminisztérium által őrnaggyá kinevezve sincs. Mire ő kijelentvén, hogy a kérdéses levelet csak magyarra fordítá.” (Ha csak ennyit tett, ezzel is ugyancsak megmutatta, hogy ítélőképességének, tapintatnak nyoma sem volt benne s így közéleti pálya betöltésére alkalmatlan volt. Olyan levelet, mint amilyent Bem Vécseynek írt, még egy gimnazista se hozott volna nyilvánosságra, mert még az is tudta volna, hogy ebből nagy viszálykodás lesz és hogy maga Bem is csak pillanatnyi felháborodásában írta s hevessége lecsillapodása után ő maga is örül, hogy levele nem került nyilvánosságra.) „Egyben szabadsággal való távozását óhajtja, én pedig orvosi bizonyítvány benyújtására utasítván őt, bevállá, hogy nem bír azon önmegtagadással, mely a katonaságnál szükséges és ennél fogva a 2. pont alatt idezárt lemondványát benyújtá. Mielőtt azonban én a lemondásnak a 3. pont alatt idemellékelt elfogadását neki kézbesítettem volna, tőle a mai napon Szolnokról 4. pont alatt ide zárt levelet vettem.

Kérem hadügyminiszter Urat, méltóztassék ezen egész ügyet azon káros befolyás tekintetéből, melyet az illetően kihágások az egész hadsereg fegyelmére az előljárók iránt tartozó tiszteletre, következőképp a veszélykörnyezett hazára nézve gyakorolhatnak, kellő figyelemre méltatni.

Elmellőzvéen saját személyes tekintélyemet, egyedül csak jelen tisztii állásomat, mint hadügyminiszter, kívánom tekintetbe vétetni. Méltóztassék azért az ügyet kimerítően tárgyalatni s azért megsértett nevem-, becsületem- és hazafiságomnak példás elégtételt adni, mert úgy hiszem, a legközelebbi múlt idők és fáradalmaim elég tanúságai annak, hogy mennyire alaptalanok Petőfi népköltőnek vádjai.

Petőfi századost illetően még különösen megjegyzendőnek tartom, hogy ő Mészáros Lázár altábornagy és volt hadügyminiszter úr által alapos oknál fogva történt rendreutasítás miatt már február hóban beadta századosi tisztéről való lemondását s ez a hadügyminisztérium folyó évi 2/h 4162. sz. a. [szám alatt] kelt intézvénye szerint el is fogadtatott; később ugyan Bem altábornagy őt ismét századossá kinevezte, de a hadügyminisztérium által e rangban meg nem erősítettett, annál kevésbé kapott őrnagyi pátenst [kinevezést], valamint Bem altábornagy úr által sem lön a csatatéren őrnaggyá kinevezve, következőképp mint ilyen, nem is tekinthető; továbbá Petőfi sem szabadsági engedelmet, sem erről szóló bizonyítványt nem kapott, mégis eltávozott és saját kényéből tartózkodik a fővárosban.

„Petőfi már két ízben sérté meg büntetést érdemlő módon nyilvános lapokban az előljárói iránt tartozó tiszteletet s nem átalta szint ily módon tiszteletben megöszült volt Hadügyminiszterünk, Mészáros altábornagy úrra egy gúnykölteményt kibocsátani. Klapka s. k.”

Azt a levelet, melyet Petőfi a kérdéses ügyvel kapcsolatban Klapkának írt, már régebben idéztük. Ez valóban annyira vérg sértő s olyan megalomániára vall Petőfi részéről, hogy már az elmeógyógyintézet határait súrolja. Azt kell gondolnunk, hogy ha Petőfi nem hal meg oly korai halállal, vagy nem követ el öngyilkosságot, aligha kerülhetne volna el az elmeógyógyintézetet. De szerelme is annyira szenvedélyes volt; annyira egzaltált volt nemcsak ő, hanem felesége is; annyira különc mindkettő; házasságuk is anyagilag annyira nem volt megalapozva, pénzt pedig annyira tudott költeni mindkettő, hogy már csak az anyagi zavarok miatt is valószínűleg hamarosan szakításra került volna a dolog közöttük. Ez pedig Petőfi túl érzékeny, szeretet, becézés nélkül ellenni nem tudó kedélyét annyira megviselte volna, hogy a dolog vége előbb-utóbb megörülés lett volna.

## A gógös Petőfi nagy jellembeli szégyenvallása

A szintén lutheránus Wachot lapjába dolgozik, s mivel anyagilag ezáltal biztosítva van, nem fér a bőrébe, senkihez nem alkalmazkodik, minden más szépirodalmi lap szerkesztőségével összeveszik. De hamarosan összeveszik magával Wachottal is s így oda jut, hogy egy lapban sem írhatott. Világos ugyanis, hogy arról, hogy akikkel előbb összeveszett s akiket gógjében már vérig sértett, azokhoz most újra közeledjék és kibékülni próbáljon velük, szó se lehetett. Oda jutott tehát, hogy ő maga zárta el maga elől minden megélhetési forrását, de egyúttal minden irodalmi működés lehetőségét is. Lehetetlen helyzetében úgy segített magán, hogy barátaival, a legtehetségesebb akkori írókkal, megalapította a tízek társaságát.

Elhatározták, hogy ők maguk adnak ki egy lapot s becsületszavukat adják, hogy többet semmiféle más lapba nem írnak. De tervük nem sikerült, mert a meglevőkre való tekintettel nem kapnak új lap alapítására engedélyt. A dolog vége aztán az lett – mi is lehetett volna más? –, hogy mégiscsak a régi lapokba írnak, vagyis megszegik becsületszavukat. Hogy e gyerekes és szégyenletes viselkedésük olyan finoman oldódott meg, hogy a legtekintélyesebb lap szerkesztője maga szólította fel őket, hogy az irodalom érdekében álljanak el elhatározásuktól s ők csak e megtisztelő felszólításnak engedelmességgel, mikor mégiscsak írtak, keveset szépít azon, hogy a becsületszavukat, mégpedig a nyilvánosság előtt adott becsületszavukat szegték meg a felszólításnak való engedelmességükkel. Becsületszavukat ugyanis nem arra adták, hogy addig nem írnak, míg erre fel nem szólítják őket, hanem hogy egyáltalán nem.

Aztán ott van Petőfi családja eltartására a másik mód: apósa. Dúsgazdag lányt vett el a költő s ilyenkor nem szégyen, sőt természetes, ha a gazdag szülők anyagilag támogatják férjhez ment lányukat, kivált mikor kivüle még csak egy lányuk van. Petőfi azonban, aki erre az anyagi támogatásra jobban rászorult volna, mint bárki más, még vőlegény korában gondoskodott róla, hogy ebből se lehessen semmi, mert leendő apósával szemben is úgy viselkedett, hogy minden kibékülést és rokoni szeretetet egyszer s mindenkorra lehetetlenné tett.

Arról ugyanis szó se lehet, hogy a hibát vagy a hiba nagyobb részét e tekintetben Szendrey Ignácban keressük. Hiszen a jó Szendrey még így is házat vett lánya részére Debrecenben. Az ugyanis, hogy egy dúsgazdag apa, akinek csak két gyermeke van, nem akarja hozzáadni egy biztos megélhetési forrással nem rendelkező, állandóan kóborló, a lekötöttséget s a szívós, állandó munkát nem szenvedő, alacsony származású, lehetetlen modorú és külsejű költőhöz, az természetes. Ilyenkor a vőlegényjelölt kötelessége megnyerni a házasságnak a szülőket. Ha lányuk szerelme az övé s a házasságot úgyse tudják megakadályozni, tíz közül kilenc esetben úgy is belenyugodnak a szülők a változtathatatlanba, s különösen az unokák megjelenésével minden jóra szokott fordulni.

Szendrey Júliát nem tagadta ki az apja azért, mert Petőfi felesége lett, de Jókait kitagadta az anyja azért, mert Laborfalvy Rózát katolikus reverzálissal vette el. Mégis Petőfi, noha fiú is lett a családban, ami a Szendrey-családban különösen nagy öröm volt, mégse tudta, mert nem is akarta magának Szendreyt megnyerni. Ellenben Jókaiéknál sose volt gyerek, Laborfalvy Róza mégis úgy megnyerte magának az öreg Jókainét, hogy később otthon Komáromban vendégeinek mindig a menyéről beszélt, azzal és annak ruháival dicsekedett, a fiának pedig azt írta, hogy jobb, hozzáillőbb feleséget még lámpával se találhattak volna. Menyire másképp viselkedett hát Laborfalvy Róza, mint Petőfi!

Vagy ott volt Petőfiék részére a harmadik megélhetési mód: a tisztí fizetés. Olyan szűkségük volt rá, mint a betevő falatra, hiszen már hárman voltak, a gyerekről is gondoskodni kellett, s mégis, alig hogy kinevezik, Petőfi már le is mond gógjében tisztí rangjáról. Neki inkább nem kell a tisztí fizetés, mintsem a katonai előírást megtartsa, feljebbvalói iránt épp olyan tiszteletet mutasson, mint más tiszt és nyakkendősen és katonai fegyelemmel jelenjék meg a hadügyminiszter előtt.

Hát csak annyira szerette Petőfi az ő „imádott” feleségét, a „feleségek feleségét” és fiát, hogy még csak egy nyakkendőt se volt hajlandó feltenni az ő nyugodt, úri megélhetésük kedvéért és még egy másodpercre se tudta befogni a száját vagy egy kissé túrni vagy megalázkodni legalább az ő kedvükért?

Önérzetsértő nagyobb megalázásról úgysem beszélhetünk, hiszen a jóságos Mészáros Lázi bácsiról volt szó, nem például a gőgös, kegyetlen, szeszélyes Görgeyről. (Milyen szerencséje Petőfinek, hogy nem vele különbözött össze! Igaz, hogy Görgey Klapkával szemben pártul fogta s emiatt szegény Klapka nem is kapott a sértésért elégtételt. De ne feledjük, hogy Petőfi nem Görgeyt sértette meg. Mi lett volna azonban akkor, ha vele viselkedik úgy, mint Klapkával?)

Azt is jól láthatjuk mind Mészáros, mind Klapka feljegyzéseiből, hogy Görgey az ügyben egyszerűen önzően cselekedett. Tudta, hogy Petőfi mekkora hatalmat jelent a közvéleményre való hatása miatt, s mivel nem őt sértette meg, hanem Klapkát, a közvéleménynek való hízelgésből eltúrta a nagy igazságtalanságot és megtorlatlanul hagyta Klapka becsületének tűrhetetlen sérelmét.

Mind Mészáros, mind Klapka emlékezéseiből jól láthatjuk, hogy ők maguk is mennyire nagy embernek tartották Petőfit s ezért mennyire csínjában bántak vele. Nem kellett volna tehát Petőfinek semmi különleges megalázkodást gyakorolnia, csak a kihívástól kellett volna tartózkodnia, hogy jó viszonyban lehessen velük. Petőfi azt se tudhatta előre, hogy Klapka nem kap elégtételt s így ő és családja nem válik egészen kenyértelessé.

Ő mindezzel nem törődik, mert őt már az is vérgis sértette, hogy ő csak százados (azért próbált ő is legalább őrnagy lenni, még ha törvénytelenül is), azok pedig, akikkel dolga van, tábornokok, s hogy neki kell azok előtt megjelennie, nem pedig azoknak ölélté.

Mikor aztán Bem – önkényesen, törvénytelenül, katonai fegyelmet, igazságot és a tábornoktársai iránti köteles tekintetet sutba dobva – mégis segít rajta, újra kinevezi és így fizetéshez juttatja, a legelső tábornoki kihallgatása alkalmával újra lemond rangjáról, újra az utcára dobja a tisztii fizetést és családja megélhetését, tehát újra kész nyomorba taszítani családját, sőt feleségét özvegygé, fiát árvává is kész tenni, mert hiszen Klapkának holmi lövést is emleget, mint láttuk.

De hát joggal kérdezzük: szerette hát ez az ember a feleségét és azt a kis Zoltánt? Igen, kétségtelenül: csak önmagát, a gőgjét még náluk is százsorta jobban szerette. Megalázkodni, alkalmazkodni sem a haza, sem pedig az ő kedvükért nem volt hajlandó. Természetesen nem azért, mert nagy ember volt, hanem azért, mert ebben a tekintetben nagyon is kicsi, illetve mert beteg idegzetű, terhelt ember volt.

Hogy ne kelljen elismernie fogyatékoságát (mert benne nem lehetett fogyatékoság), bebeszélte magának, hogy őbenne nagyság: önérzet, az elveihez („szentséges” elveihez) való ragaszkodás, a szolgálalkúség utálata, tehát csupa kiválóság van. Ő nem azért nem alkalmazkodik, mert nem tud, mert nincs elég erős akarata, hanem mert becsületével ellenkezik, hogy a sértéseket zsebre vágja.

Csakugyan önmagát festette meg „Az apostol” Szilveszterében, aki szintén proletárhős, mint ő, de azért szintén nyomorban él családjával együtt, mint ő, sőt gyermeke még éhen is hal, szintén apjának beteges gőgje miatt, amelyből azonban „hős” apja bűn helyett erényt csinál s azt hiszi, hogy nem ő maga döntötte nyomorba a családját, hanem a társadalom, a papok és az urak gonoszsága.

Monomániája [rögeszméje], hogy azok rosszak, ő pedig jó; azok nem is lehetnek jók épp úgy, mint ahogyan ő nem lehet rossz. Élete fő elve tehát azok gyűlölete és önmaga imádása. Ha ő elöttük a kenyérért megalázodik, számára az a legnagyobb bűn. Ha a gyereke éhen hal, az nem bűn, illetve az is a papok és az urak bűne, a feudális vagy kapitalista társadalomé, de nem az övé. Pedig hát az ország urai még megalázkodást se kívántak tőle, hanem mindössze csak annyit, hogy ne úgy kérjen tőlük kenyeret, hogy mindjárt inzultálja [sértegeti] is őket.

De azt se vette észre Petőfi, hogy ő e viselkedésével nemcsak felesége és gyermeke, hanem öreg szülei ellen is vét, akik az ő támogatására szorulnak, de akiket ő a vad viselkedése miatt sose tudott támogatni igazán.

De ha feleségért, gyerekért, szülőkért nem, legalább a hazája és az elvei kedvéért kellett volna Petőfinek magán uralkodnia. Ő ugyanis nem úgy tette le a tisztí rangját, hogy utána közlegényi sorban szolgálja hazáját és vele elveit, hanem természetesen úgy, hogy magát a harcteret is otthagya. De akkor, mikor a haza, a magyarság, a demokrácia, sőt „a világszabadság” sorsa és „egész Európa jövője” dőlt el (mert ő azt gondolta), félrevonulni és másoknak adni át a teret: küzdjenek ők, szenvedjenek, ontsák vérüket, haljanak meg az ügyért mások: minden, csak nem hazafiság, az elvekhez való hűség vagy hősiesség.

Petőfi csak úgy lett volna hajlandó szolgálni a hazát és elveit karddal is, ha közben nem kell megalázkodnia, ha nem kell maga felett urat elismernie, ha nem kell kimutatnia, hogy a tábornok több mint az őrnagy, illetve százados. De kérdem: hazafi-e az, aki csak feltételekkel s kivált ilyen lehetetlen feltételekkel hajlandó szolgálni a hazát?

Aki így gondolkodik, sőt még így is cselekszik, az bizony nem mondhatja el magáról, amit pedig Petőfi szóval elmondott: „Tied vagyok, tied hazám, e szív, e lélek!” Az ilyen ember a gögijé, nem pedig a hazájáé.

Még jobban kitűnik Petőfi gyarlósa, mikor azt látjuk, hogy ő, aki nem tudott és nem akart rangot elismerni és állásnak tiszteletet adni, a maga rangja és állása iránt bezzeg megkövetelte a tiszteletet azoktól, akiket sorsuk azzal sújtott, hogy az övénel alacsonyabb rangban voltak. Ez egyébként természetesen következik mindabból, amit eddig Petőfiről megállapítottunk. Aki ugyanis kevély fölfelé, az még kevélyebb, vagy legalábbis ugyanolyan kevély lefelé is. Ugyanaz a gög követeli meg ugyanis az alattvalók részéről a tiszteletet, amely a feljebbvalónak járó tisztelet ellen tiltakozik. Amennyire nehéz a feljebbvaló előtt megalázkodni, épp oly nehéz az alattvaló tiszteletlenségét eltűrni s büntetlenül hagyni. Sőt ez még nehezebb, mert itt gögünket még az igazság is támogatja.

Ferenczi beszéli „Petőfi életrajza” c. munkájában (III., 367. o.), de Petőfi életét ismerők között egyébként is köztudomású, hogy mikor Petőfi élete végén utoljára vonult az erdélyi harcterre meghalni, Székelyudvarhelyen egy udvarba, ahol kutat látott, bement vizet inni. Mivel őrnagyi egyenruhája, mely mint láttuk, még nem is illette meg, még nem készült el, civilben volt, vászonruhában. Az udvaron honvédtüzérek voltak s Ferenczi kifejezése szerint „egy cseh tűzmester beleköt”. Furcsa, hogy a tűzmester „honvéd” volt, de azért mégis „cseh” volt. Bizonyára ez is csak úgy és azért volt „cseh”, ahogyan és amiért azok is mind „fasiszták” vagy „deklasszált elemek” voltak, akik a kommunista államban feketéztek vagy sikkasztottak. De az se sokat számítana, ha ez a tűzmester valóban cseh lett volna, hiszen Klapka is az volt, sőt – különös – még maga Petőfi is.

Ha az a tűzmester csakugyan cseh volt, Petőfi és a 48-asok szempontjából csak annál tiszteletreméltóbb, hogy mégis a honvédseregben lett tűzmester, nem pedig császárszárja oldalán. Ez csak azt bizonyítja, hogy cseh létére is Petőfi és Kossuth elvbarátja (nem akarom azt mondani, hogy elvtársa) volt. (Egyébként itt most az is eszünkbe jut, hogy ha a tűzmasternek még a székely honvédek között is csehnek kellett lennie (sőt Komárom honvéd tűzparancsnoka is Aschermann volt), mert bajosan bíztak volna ilyen fontos dolgot még a székely ezredekben is csehre, ha találtak volna megfelelő magyar embert is, semmiképpen se lett volna szabad Petőfiéknek itt fegyveres szabadságharcot kezdeniük, mert hiszen akkor ez már eleve kudarcra volt ítéelve.)

Hogy a tűzmester kötött bele Petőfibe, azt még jobban kétlem. Először is: ha cseh volt, nem köthetett bele, mert hiszen nem tudott magyarul. (Azt meg igazán nem gondolhatta, hogy tulajdonképpen a híres magyar költő is cseh, tehát csehül is nyugodtan beleköthet, mert azt is megérti.)

Másodszor, aki Petőfit ismeri, tudja, hogy beléje bajosan lehetett valakinek belekötni, mert ő ilyes esetekben nem nagyon szokott defenzívában [védekezésben] lenni. Nemigen szokta ő megvárni azt, hogy más kössön beléje.



Nagyon valószínű, hogy maga Ferenczi is csak azt érti a „belekötésen”, hogy a költő ruhája után teljes joggal civilnek gondolta s ezért nem olyan hangon szólt hozzá, mint amelyen őrmesternek őrnaggyal beszélnie szokás. Egyetlen bűne tehát csak az lehetett, hogy a civil ruhás Petőfinek nem adott őrnagyi tiszteletet. Ő ugyan mint százados, még a tábormokoknak és hadügyminisztereknek se adta meg, de hát ő Petőfi volt, az meg csak egy „cseh tűzmester”.

A tábormokok azonban egyenruhában voltak s Petőfi egyébként is jól tudta róluk, hogy kicsodák, míg Petőfi civilben volt és a szegény cseh tűzmester igazán nem tudhatta, hogy milyen nagy úrral van dolga. Mészárosnak és Klapkának tehát joga, sőt kötelessége volt Petőfitől tiszteletet követelni, de civil ruhás és ismeretlen őrnagynak nem jár a katonai tisztelet még akkor se, ha őrnagyi kinevezése olyan rendben lett volna, mint amennyire Petőfié nem volt rendben.

Petőfi nem volt őrnagy. Igaz, hogy Bem kinevezte, de ilyen joguk a tábormokoknak csak harc közben volt különleges vitézség esetében, hogy az azonnali megjutalmazással növelhesék a csapatok jó szellemét. De utólag ilyenkor is kérni kellett a hadügyminisztériumtól a kinevezés jóváhagyását s míg kinevezését onnan meg nem kapta az illető, előlépése nem volt végleges.

Petőfit azonban Bem nem harctéri vitézségéért tette őrnaggyá, mert Petőfi harcban tulajdonképpen nem is vett részt soha. Beosztása nem ilyen természetű volt, s Bem egyébként is azt tartotta (ebben igaza is volt), hogy a költő hivatása nem ez s annak életét kímélni kell. De Petőfit éppen ezért nem is léptethette elő maga a tábormok.

Petőfi százados volt, nem őrnagy, de a rangkórságot annyira lenéző költő mégis őrnagyi egyenruhában ment a hadügyminiszteri kihallgatásra s utána (tehát tiszti rangjáról való lemondása után) is őrnagyi egyenruhában látták.

De Petőfi százados se volt, mert hiszen századosi rangjáról is lemondott már kétszer is: először Mészárosnak, azután Klapkának s ez akkor a hivatalos lapban is megjelent már. Kilépett még a honvédségből is s ezt szintén írásban is bejelentette a hadügyminisztériumnak. Petőfi tehát akkor, mikor abban a székelyudvarhelyi házudvarban a „cseh” tűzmestertől magának az őrnagyi rangnak megfelelő tiszteletadást követelte, tiszt, sőt egyáltalán katona se volt. De hiszen éppen azok szokták a rangjukat, hatáskörüket és a vele járó jogokat követelni, akiknél ez kétséges (Petőfinél még kétséges se volt), hogy jár-e nekik. Mivel azonban Petőfi civil ruhában volt, a tisztelgés akkor se járt volna neki, ha a valóságban őrnagy lett volna.

Petőfi azonban, mint ez nála már természetes, olyan hangon és olyan sértő önérzettel utasította rendre a tűzmestert és követelte meg tőle az ő őrnagyi rangjának járó tiszteletet, hogy az őrmesterben is felébredt az önérzet s csak azért se volt hajlandó a civil ruhás állítólagos őrnagy semmivel sem bizonyított rangját tudomásul venni. Ő természetesen aligha tudta, hogy Petőfi őrnagyi rangja is törvénytelen, sőt már régen nem is tiszt, de azt látta, hogy a ruhája nem tiszte vall, tehát teljes joggal tagadta meg a tisztelgést. Az is lehetséges, hogy a vékonydongájú fiatal civilt letegezte s azt mondta neki: fogd be a szádat. (Bár – ismétlem – nem tudom elképzelni, hogy mondhatta mindezt, mikor cseh volt.) Ferenczi a tűzmester ittaságát is emlegeti. Ha ez igaz, akkor nem is volt más bűne, mint csak az, hogy ittas volt, mert az ittas ember egyébként nem beszámítható.

Petőfi felháborodott önérzete azonban hivatja az illetékes tisztet (sajátságos, hogy Mészáros és Klapka önérzete iránt mégse volt semmi érzéke), közli vele, hogy ő kicsoda, letartóztatja vele a tűzmestert, hogy végül tudomása legyen róla, hogy kibe kötött bele. Megindíttatja az eljárást, mely természetesen Bem elé került.

Bem, hogy Petőfinek elégtételt adjon és hogy az elégtétel minél alaposabb legyen, már másnap föbe löveti a szerencsétlent. Világos, hogy Petőfi előtte Bemnél „mindent elkövetett”, hogy „kegyelmet nyerjen számára” (nem kegyelem kellett volna annak a szerencsétlennek, hanem csak igazság), de hasztalan. Bem azzal érvelt, hogy nem lehet kegyelmet gyakorolni, mert „minél nagyobb a veszély, a fegyelem annál fontosabb.” (Illyés: Petőfi, 319. o.)

Képmutatóbb választ aligha adhatott volna. Itt ugyanis nem fegyelemről volt szó, hanem Bem részéről a Petőfinek való kedveskedésről egész a cinizmusig, a vérlázító kegyetlenségig és a felháborító igazságtalanságig, a gyilkosságig. Tekintettel ugyanis arra, hogy az a Petőfi, akibe a tűzmester „belekött”, civilben volt, a tűzmestert legfeljebb részegségéért lehetett volna megbüntetni, ha ugyan csakugyan részeg volt. De részegségért, tekintve, hogy „pechjében” éppen egy híres ember iránt volt tiszteletlen, legfeljebb pár napi fogdát kaphatott volna.

Hogy Petőfi megpróbálta már úgyszólván mélyen megalázott ellenfele életét megmenteni, semmi különös jót nem jelent. Hiszen Bem kegyetlensége és lelkiismeretlensége itt oly fokú volt, hogy az emberi érzésnek szükségképpen meg kellett rettennie láttára. Ha Petőfi még ezt is szó nélkül vette volna tudomásul, mindenki előtt befeketítette volna emlékezetét. A közbenjárás tehát már csak jól felfogott érdekeben, önzésből is kötelessége volt. Egyébként azt hiszem, mindenki egyetért velem abban, hogy Petőfi kérhette volna a tűzmesternek a kegyelmet Bemtől olyan hangon és olyan módon is, hogy meg se tagadhatta volna. Mint látjuk, Petőfi nem így kérte.

Ez a kis eset megmutatja azt is, ki volt Bem és hogy milyen keveset számított nála egy emberélet még akkor is, ha ez az emberélet a maga emberei egyikének élete volt. De mutatja azt is, milyen sokat számított nála az „igazságosság”. Neki az, hogy Petőfi iránt szeretetét kimutassa, sokkal fontosabb volt, mint az, hogy igazságos legyen, még ha igazságtalansága egy emberéletet követelt is.

De jól jellemzi magát 48-at is. Az is az ember, az egyszerű ember, a nép fiai megbecsülésének jegyében indult meg, akár a „népi demokrácia”, melynek jelszava volt, hogy „legfőbb érték az ember”. Petőfi is hogyan felmagasztalja versben a szegényt, hogyan hangsúlyozza jogait a hatalmasokkal szemben! Petőfi is hogyan gyűlölte azt a régi világot, melyben a földesúrnak pallosjoga volt. Az elvekből aztán így lett valóság. Ő csakugyan pallosjogot gyakorolt proletár létére.

Pedig hát olyan könnyen elintézni egy ember életét, mint Bem a „cseh” tűzmesterét (vagy Damjanich a két plébánosát) elintézte, még a régi feudális világban se lehetett a jobbagyélttel. Vagy ha lehetett volna, akkor se csinálták volna, mert akkor még lelkiismeretük volt az embereknek, mert keresztények voltak. 48-ban már nem engedte meg a törvény azt, amit a középkorban még megengedett, de azért mégis szemrebbenés nélkül megcsinálták, mert a forradalom még a maga törvényét se tartja meg soha és egyébként is mi sem könnyebb, mint mindenre kádenciát [szépen hangzó feleletet] találni.

„Minél nagyobb a veszély – hangzik Bem kádenciája –, a fegyelemnek annál nagyobb-nak kell lennie.” Mivel az ország végromlásban van s az emberek ezrével hullanak érette, csak természetes, hogy azt, aki még nem hullott el, mi is átküldhetjük a másvilágra azért, mert nem volt hajlandó tisztnek elismerni azt, aki nem volt az, mert rangjáról már rég lemondott s aki nem volt hajlandó tisztet látni abban, akiben nem is láthatott, mert hiszen polgári ruhában állt előtte.

Ellenben a „nagy veszélyben nagy fegyelemre van szükség” elvét már kissé több joggal érvényesíthette volna Mészáros vagy Klapka Petőfivel szemben (ha nem lett volna a neve Petőfi, még agyonlövés alakjában is), mert ő nem véletlenül, nem is részegen, nem is a polgári ruhától megtévesztve s nem is csak egy állásörnagyi tekintélyt sértett meg, hanem tudatosan, készakarva és ráadásul ország-világ előtt a legmagasabb katonai tekintélyt, és amelyért, mivel nagy volt akkor a veszély és végeredményben minden baj oka a fegyelmetlenség volt, csakugyan igazságos s megokolt lett volna példásan és elrettentően büntetni.

Hogy Petőfi mégis életben maradt, sőt semmi büntetést se kapott, sőt Klapka se kapott semmi elégtételt a neki utána még írásban is beadott (tehát nem mondhatjuk, hogy csak a hirtelen indulat miatt elkövetett) sértésekért, az az igazság sérelmére történt. De hogy viszont a Petőfit megsértő tűzmester agyonlövettet, az az igazságnak még ennél is felháborítóbb megsértése volt.

Tiszt vagyok... ha lát a közlegénység,  
Tisztelkedve megyen el mellettem;  
Én pirúlok, gondolván magamban:  
Nincs igazság, nincs igazság ebben.  
Nekünk kéne köszönteni őket,  
Mert minálunk sokkal többet érnek. –  
Tiszteljétek a közkatonákat,  
Nagyobbak ők, mint a hadvezérek.

Így írt jó Petőfi Sándor (Tiszteljétek a közkatonákat!, Debrecen, 1848). Az imént láttuk, hogyan tett. Írni, szép elveket hirdetni ugyanis sokkal könnyebb, mint a szép elveket meg is valósítani. Ez utóbbit a Krisztus iskolájában lehetett és kellett volna megtanulni. Hol volt azonban Petőfi a Krisztus iskolájától? Pedig aki „beléje kötött”, nem is közlegény, hanem tüzmaster volt, s a tüzmasterekben a honvédség körében olyan hiány volt, hogy a csehektől kellett őket kölcsönkérni!

Hogy Petőfinek egész lénye, egész lelkivilága, sőt még elvei és meggyőződése is mennyire egocentrikus volt, s viselkedése végeredményben mennyire a hiúságától és az embereknek vele való bánásmódjától függött, jól mutatja Bemhez való viszonya s róla alkotott meggyőződése is. Petőfi Bemet nemcsak szerette, hanem imádta, s nemcsak imádta, hanem egyúttal lángelmének és a világ legnagyobb hadvezérének tartotta. Ennyire hálás volt iránta! Aki ugyanis Petőfivel jól bánik s még a hadügyminisztériummal szemben is pártul fogja, még akkor is, ha nincs igaza, az nemcsak jó ember, hanem egyúttal – ha hadvezér – a világ legnagyobb hadvezére is.

Petőfinek végtelenül jól esett, hogy mikor a tábornokokkal és a hadügyminiszterekkel összeveszik, sőt vérig sérti őket, akkor talál egy másik tábornokot, aki pártul fogja és a többi tábornoktól megvédi, s ráadásul olyan tábornokot talál, aki törvényre, szokásra, illemre elvöl nem ad semmit, s ezért még Petőfit is meg tudja védeni.

Mi is lett volna belőle, ha nem akad egy Bemje? Hisz oda jutott már, hogy csak az öngyilkosság vagy a megőrülés között választhatott. Hogy aztán az ilyen Bem-féle pártfogás mennyit érthetett a hazának, a fegyelemnek és a hadseregnek, hogy szükségképpen együtt járt a tábornokok közti állandó veszekedéssel; hogy elvette a kedvét a munkától a becsületes embereknek, azzal Petőfi nem törődött. Egocentrizmusa nem engedte, hogy törődjék vele.

A goromba és meg nem alkuvó Petőfi, ha érdekei úgy kívánták, hízelegni is jól tudott. Ezért Bem részéről se volt önzetlen az iránta való túlságos jóakarát. Petőfi ugyanis viszonzásul megénekelte és égig magasztalta verseiben Bemet, s ez Bem hiúságának igen jól esett. Petőfinek arra is volt gondja, hogy amit Bemről írt, Bem is olvashatta. Róla szóló verseit német fordításban ő maga szokta felolvasni neki.

Mikor legutoljára ment a harctérre meghalni, Bemmellek való találkozását így írja le feleségének: „Bemmel Vereckén találkoztam. Megálltam hintaja mellett s köszöntem neki. Ő odapillant, megismer, elkialtja magát és kinyújtja felém karjait. Én fölugrom, nyakába borultam és összeöleleztünk és csókoltuk egymást. Mon fils, mon fils, mon fils! [Fiam!] – szolt az öreg sírva.”

Petőfi hiúságának nagyon jól esett, hogy a körülálló népség (így lekicsinyelve: „népség”) azt kérdezte erre Egressy Gábortól, hogy „fia ez a generálisnak”? Mivel beteg idegzete nem tudott elleni siker, dicsőség, ünnepeltetés, a mások fölé emelkedés nélkül és ezekre is épp oly túlzottan reagált, mint a megbántásokra vagy ellenszenvnyilvánításra, Bem e kitüntetése, s hogy úgy bánt vele, mint a fiával és ennek mások is tanúi voltak, „áradó jókedvre hangolta. Egész nap versben beszélt, utánozta Bem beszédmódját”, szóval madarat lehetett volna vele fogatni.

De, noha szentül meg volt győződve, hogy egész élete elvei szerint igazodik, Petőfi egocentrizmusa olyan betegesen nagy volt, hogy még meggyőződését is ez irányította s valakit aszerint tartott derék vagy kiváló, hitvány vagy tehetségtelen embernek, hogy vele hogyan bánt.

Jóbarátja, Egressy Gábor írja „Törökországi napló”-jában (5. o.), hogy a Bem és Petőfi közti rendkívüli meleg viszonyt egyáltalán nem zavarta az, hogy „Bem arisztokrata volt és monarchista, Sándor pedig demokrata és republikánus”. Pedig láttuk, hogy „szentséges elvei” miatt másokkal Petőfi azonnal öltre ment.

„Bem csatáiról beszélve – folytatja Egressy –, minők Sándor szerint a világtörténelemben még elő nem fordultak (szegény világtörténelem!), elragadtatásában Bemet minden idők legnagyobb emberévé emelte. Efölött vita támadt köztünk, a legelső komoly vita, minthogy én szintúgy el vagyok fogulva Shakespeare iránt, mint ő az öreg iránt.”

Csak az a baj, hogy Shakespeare-t mások is a világ legnagyobb drámaírójának tartják, de ki tartja (épeszű ember) Bemet nem a világ, hanem akár csak Magyarország vagy a XIX. század legnagyobb hadvezérének?

Aki tehát Petőfihez jó volt, az egyúttal nagy ember is volt. Arra Petőfi nemcsak kutyáját, hanem a hazáját is nyugodtan rábízta, sőt még az egész világ sorsát is. Az, ha szónok volt, a világ legnagyobb szónoka, ha hadvezér, a világ legnagyobb hadvezére volt, sőt olyan csatákat vívott, amilyenek a világtörténelemben eddig még nem is fordultak elő. Hogy is ne! Hiszen ez a világraszóló hadvezér neki könnyezve mondta háromszor egymás után, hogy „mon fils!”, tehát vele együtt ő is bevonul a világtörténelembe is az irodalmon kívül.

Látni fogjuk majd, milyen vezér volt Bem, de annyit már most is megmondhatunk, hogy a szabadságharc döntő ütközetét, a temesvári csatát, elsősorban őmiatta veszítettük el. Pedig ennek következménye volt minden: Kossuth lemondása és dicstelen menekülése, Görgey diktátorsága és a világsi győzelem.

S Bem ráadásul a temesvári csatát annak ellenére indította meg, hogy Dembinszky, a tőlünk általánosan tehetségtelennek tartott másik lengyel hadvezér, ünnepélyesen figyelmeztette, hogy ne ütközzék még meg. Bem mégis azonnal megütközött, mikor egy-két napi várakozás után egyesülhetett volna Görgey seregével s így erősen megszorodott erővel vállalhatta volna a csatát. (Igaz, hogy akkor meg Görgeyvel veszekedtek volna a fővezérségért.)

Temesvárnál nemcsak a vezér volt tehetségtelen, hanem a sereg is példátlanul hitvány. Szégyenletes dicstelenséggel vésztett el azonban Bem olyan ütközetet is, ahol a sereg hőst volt, csak a vezér volt kétségbeesetten tehetségtelen. Ilyen volt például a Nagyszeben mellett 1849. augusztus 6-án Lüderssel vívott ütközet. A dolgot a Vasárnapi Újság, tehát „hazafias” szempontból ugyancsak megbízható forrás szerint adjuk elő (1881., 42. szám).

Augusztus 5. Bem kiverte Nagyszebenből Hasfordot. Nem volt jelentős dolog, mert Hasford csak kis erővel rendelkezett s ott volt a közelben Lüders nagyobb ereje. Bem törzstisztei féltek is tőle, „nem is szüntek meg őt nyugtalanítani az orosz közeledésével, de ő annyira alaptalanannak tartotta a hírt, hogy kiadta a rendeletet Hasford üldözésére”. Számítása szerint Lüders 7-énél előbb nem érkezhett oda. De ha megérkezik is – gondolta –, talán vele is sikerrel meg tud mérkőzni. Lüders természetesen már 6-án megérkezett s Bem természetesen nemcsak megmérkőzni nem tudott vele, hanem olyan kétségbeesett vereség lett belőle, hogy – aminek egy valamirevaló vezérrel semmiképpen se lett volna szabad előfordulnia – egy Logvinov Jefim nevű ulánus [lándzsával felfegyverzett könnyű lovas] közlegény még magát Bemet is lehúzta a lováról, de mielőtt nagyobb bajt csinálhatott volna, a Bemet körülvevő huszárok szerencsére összeaprították.

„A szebeni csata után Erdélyt meghódítottak lehetett tekinteni. Bem fényes stratégiai manővere (?) ezúttal nem sikerült. A magyarok veresége teljes volt és vesztesége következő: 3 zászló, 15 ágyú töltnyacsokkossal együtt, ezernél több halott, ezernél több sebesült, 34 tisztt, ezek közt a sereg intendánsa [hadbiztos] és Bem hadsegéde. Az oroszok vesztesége jelentéktelen volt: 13 a legénységből megöletett, 2 tisztt és 44 a legénységből megsebesült. A csekély veszteségnek oka a magyar ágyúk rossz hatásában és abban keresendő, hogy a lovaság támadása megállapodást nem engedett és igen nagy rémületet okozott. Figyelemreméltó, hogy a magyar lovasságnak ez ütközetben való működéséről szó sincs, holott Bem a szebeni

lapályon igen jó sikerrel alkalmazhatta volna lovasságát az orosz lovasok támadása ellen, úgyszintén a visszavonulók fedezésére is.”

Szabad lett volna ennyire „nagy rémületnek” keletkeznie Bem annyira legendásnak tartott honvédejei között? Az is érdekes, hogy Bem különösen a tüzéségéről volt híres, a honvédség pedig a lovasságáról. Amint láthatjuk, Bem teljesen elvesztette a fejét s az egészen csúfos eredménynek és a megdöbbentően nagy magyar veszteségnek elsősorban ő volt az oka. Hogy törzstisztszjei előre figyelmeztették a veszélyre, de a vezér gögje és makacssága csak növeli Bem szégyenét.

Bem Fehéregyházán is, ahol Petőfi is elesett, őrült módra 2400 gyaloggal és 250 lovassal ütközött meg 16.000 oroszral. Szép a bátorság és dicsérendő, de amellet jőzan észre is szükség van. Az őrülség semmiképpen se dicsérendő, amit pedig itt Bem csinált, az őrülség volt. Annak az 1030 honvédnek, akit az ütközet után eltemettek, tulajdonképpen Bem volt a gyilkosa. Mivel pedig maga Petőfi is köztük volt, neki is ő volt a gyilkosa.

Petőfi is azért ment az ő táborába fegyvertelenül, mert vakon bízott a vezérben és tehetőségében, s ezért azt hitte, hogy aki Bem mellett van – még akkor is, ha nem mondja neki: „Mon fils” –, az biztonságban van. Bem nem is veszthet el csatát, mert hiszen olyan hadvezér, mint ő, még nem is volt a világtörténelemben. Ilyen hálás volt a mindenben túlzó, rajongó Petőfi az iránt, aki más, „goromba” tábornokok igazságtalanságával szemben megvédte!

Ha Klapkával való ügyét szemügyre vesszük, ismét csak Petőfi szégyenét kell megállapítanunk. Sajátságos, hogy Ferenci, bár természetesen elismeri, hogy Petőfi is hibázott, hangsúlyozza, hogy Klapka is hibázott vele szemben, sőt azt írja, hogy „a dolog lényegében” Petőfinek volt igaza, nem pedig Klapkának. Azt mondja, hogy Klapka Vécsey megsértése és az ebből folyó tábornoki viszálykodás miatt bűnbakot keresett és ezt Petőfiben vélte megtalálni.

„El volt tehát iránta fogulva; heve és felsőbbiséget gyakorolni akaró modora, melyből a katonai gög sem hiányzott, elragadta... Klapka több formahibát követett el. A költő jogosan érezte bántva magát, hogy szavainak nem hisz... Lemondása és ennek elfogadása után nem volt joga rá a katonai eljárást alkalmazni. Ez kicsinyes erőszakoskodás és hatalmaskodás volt. Viszont mi jőgon tartott neki a kibéküléskor leckét a hazafiságból?” (Mert feljebbvalója volt és mert Petőfi viselkedése ezt a leckét ugyancsak megokoltta, sőt szükségessé tette.)

Hogy Klapka „bűnbakot keresett” Vécsey megsértése miatt, az természetes, hiszen mint hadügyminiszternek, kötelessége volt a bűnöst megállapítani és megbüntetni. Az egész szabadságharcot a vezetők állandó veszekedése tette tönkre, a hadügyminiszternek tehát kötelessége volt, hogy a tábornokok veszekedését megakadályozza, s ezért azt, aki ilyen viszály felidézője volt, felelősségre vonja és megbüntesse. Bem olyan sértő kifejezéseket használt Vécsey tábornokra, amilyeneket még egy közbaka se tőrhett el. Ez Bem bűne volt, mert Vécseynek ebben a vitában volt legalább annyi igaza, mint Bemnek. De ha Bemnek teljesen igaza lett volna, ilyen durván akkor se lett volna szabad eljárnia.

Ámde Bemnek hirtelen haragjában elkövetett meggondolatlansága nem a nyilvánosság előtt történt, s lecsillapodva bizonyára maga is megbánta indulatosságát. Hogy Vécsey elleni sértései a nyilvánosság elé kerültek, annak egyedül Petőfi gyerekes ítélőképesség-hiánya volt az oka. Petőfinek tudnia kellett volna, hogy Vécsey mint tényleges tábornok, ilyen nyilvános megalázást, sőt meggyalázást még akkor se tőrhett volna el, ha egyébként az alázatosságra való törekvés megllett volna benne.

Vécseynek tehát egyenesen kötelessége volt felfortyanni és elégtételt követelni. De vele természetesen együtt forrongott a tisztikara is, mely főnöke ilyen durva megsértése miatt egyenesen lemondással fenyegetőzött. Emiatt az ügy még magának Kossuthnak is sok keserves napot okozott, hiszen a tisztek nagy része, akiket katonai esküjük kötött a király hűségéhez, még effajta sérelmek nélkül is nehezen volt megtartható 48 ügye mellett.

Ha most ezek után a tettes, aki híres költő volt ugyan (bár akkor még közel se annyira híres és olyan elismert, mint ma), de mégiscsak százados, ebben az ügyben pedig egy egész



éretlen, meggondolatlan gyerek, megjelenik az előtt a hadügyminiszter előtt, akinek az ügy a legtöbb kellemetlenséget okozta, s ráadásul büntetés helyett őrnaggyá kinevezve és már őrnagyi ruhában is jelenik meg, ami egyenesen kihívás volt Klapka ellen, mert hiszen őrnagy csak az ő kinevezése, vagy legalább kinevezésének jóváhagyása után lehetett, ha ez a hadügyminiszter kitör és alantas tisztjét megdorgálja, az igazán a legtermészetesebb dolog és tárgyilagos ember nem láthat benne se sértést, se túlkapást.

Ferenczinek az a megjegyzése is igen furcsa, hogy Petőfi nem a Vécsey-ügyben elkövetett hibája miatt lett őrnagy, tehát Klapka ebben is valótlant állít. Még a vaknak is látnia kellene, csak a Petőfi-védő nem látja, hogy Klapka kifejezése nem azt jelenti, hogy Petőfi a Vécsey-gyalázás nyilvánosságra hozása miatt kapta az előléptetést (hiszen ilyet még elképzelni is örülség), hanem azt, hogy e bűne ellenére kapta, azaz hogy ez a bűne az őrnagyi kinevezésének nem volt akadály. Ez éppen elég ok volt az illetékes hadügyminiszter bosszankodására, sőt felháborodására.

Az is különös, hogy Ferenczi Klapkának „felsőbbiséget gyakorolni akaró modorát” is kifogásolja. Klapka ugyanis – ezt már igazán nem lehet tagadni – valóban felsőbbisége volt Petőfinek, s ha a felsőbbiség modora olyan, mint amilyen a felsőbbisége szokott lenni, az bizonyára nem lehet hiba. Igaz, hogy Petőfi megérdemelte volna, hogy ne úgy bánják vele a felsőbbisége, mint akárkivel, de másrésztől az is igaz, hogy Petőfi eljárása annyira minden kritikán aluli és a józan megfontolással ellenkező volt, hogy lehetetlen volt, hogy feljebbvalója ennek ellenére is kivételesen kezelje.

Petőfi eljárásának különleges ostobasága bőségesen lerontotta Petőfinek azt a különleges helyzetét, hogy ő közismert költő volt. Ha pedig még azt is tekintetbe vesszük, hogy a honvédség és vele az egész szabadságharc legfőbb baja és kudarcának legfőbb oka éppen a rendés tekintélyhiány volt, Klapka „szigorát” egyenesen erényének kell tartanunk.

Bem törvénytelenül járt el Petőfi őrnagyi kinevezésével és megsértette vele Klapka jogát és illetékességét. Hogy ezt épp akkor tette, mikor a kinevezett hibát követett el s vele nagy bajokat okozott, csak növelte ezt a törvénytelenséget. Klapka ingerültsége tehát ugyancsak megokolt volt. Pedig ezt még az a kihívás is növelte, hogy a kinevezett már őrnagyi ruhában is jelent meg előtte. Ez Petőfitől nagy nevetlenség volt, mert vele mintegy azt vágta a hadügyminiszter szemébe, hogy füttyölök a te hatáskörödre. Azt még csak mint formaságot se tartom tiszteltben. Ugyancsak mutatja Klapka önmérsékletét, hogy ezt például nem is hányt szemére Petőfinek.

Klapka még csak azt se mondta, hogy nem fogja Petőfi őrnagyi kinevezését jóváhagyni. Ha ugyanis él ezzel a jogával, Bemet sérti meg s ez megint újabb bonyodalmakkal járt volna a 48-as haza „jávára”. Megmutatta, mennyivel fontosabb ember, mint Petőfi, s a hazáért és a szabadságért mennyivel jobban háttérbe tudja szorítani indulatait, sőt jogos önérzetét is, mint Petőfi.

El volt határozva, hogy jogtalansága, igazságtalansága és hatásköre megsértése ellenére is jóváhagyja Petőfi őrnagyi kinevezését, azaz eltűri, hogy Petőfi megmutathassa, hogy csak azért is jogom van előtted őrnagyi ruhában megjelenni, s ha neked még úgy nem is tetszik, én csak azért is őrnagy vagyok és őrnagy maradok. De hogy igazságérzetét legalább némiképp kielégítse, egy négy szemközti leszidással akarta végleg elintézni a dolgot, melyet a költő annál inkább eltűrhet, sőt örömmel fogadhat, mert hiszen kettejükön kívül úgyse hallja senki, sőt az őrnagyi kinevezés a nyilvánosság számára ennek éppen az ellenkezőt mondja.

Meg kell állapítanunk, hogy Klapkától azt kívánni, hogy még a dorgálást is hagyja el s még a történetek után is ne csak az egészen lehetetlen kinevezést, hatáskörének annyira sértő mellőzését hagyja jóvá, hanem még nyájaskodják is melléje és hízelegjen is annak, aki vele így elbánt, egyenesen lélektani lehetetlenség. S Ferenczi s vele a Petőfi-rajongók egész táborára mégis ezt követeli Klapkától!

Mivel azonban Klapka hadügyminiszteri jogai megsértését, a bűn jutalmazását s melléje még a bűnös sértő kihívását eltűrte ugyan, de legalább pattogni merészelt miatta (de még ezt

is csak négyszemközt), utána levelet kap Petőfitől, melyben a költő tudtára adja, hogy ha nem nézné a haza válságos helyzetét (Petőfi tehát szentül meg volt róla győződve, hogy ő ezt nagyon is nézi), egyszerűen lelőné (ő, a százados, a hadügyminisztert), mint egy verebet, mert hát ő céllövészeti leckéket vett már s így meglehetősen jól lő.

Megfenyegeti azzal is, hogy verseket fog írni, hogy miként bánt el övele Klapka, aztán hogy tisztí rangjáról is lemond és – újabb fenyegetésként – figyelmezteti, hogy mindezt „éles hangon fogom megírni, mert az én tollam oly éles, mint akármelyik kard a hadseregben, s ha ezt teszem, én istenemre mondom, nem tudom, mi következése lesz, de ha a legkisebb lesz is, lesz annyi, hogy Ön elveszti a magyar nemzet előtt minden igényét a humánus és illedelmes ember címére”. Aztán még azt is hozzát teszi, hogy ő mindezt „nem felhevülve, hanem nyugodt megfontolás után” írja.

Kihívó dicsekvésére mellesleg megjegyezzük, hogy Petőfi akkor, mikor ezt a levelet írta, közel se volt olyan népszerű vagy körülrajongott ember, mint hetvenkedése alapján gondolnánk. Hiszen ugyanezen időben forradalmi túlzásai és a királyok meggyilkolására izgató versei miatt annyira lejáratta már magát, hogy részint azt híresztelték, hogy megbolondult (Ferenczi, III., 243. o.), részint oly ellenszennvel viseltettek iránta, hogy a Debrecen-Nagyvárad-i Értesítő, tehát éppen a legkálvinistább magyar vidék lapjának egyik levelezője azt írja ez időben, hogy „tán agyon is ütnék, ha oda tévedne”.

De ha így haragudtak Petőfire a tiszántúli Habsburg-ellenes kálvinisták, gondolhatjuk, hogy szerethették akkor a felvidéki vagy dunántúli katolikusok! Valóban még Ferenczi is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „az ellenszenn nem korlátozódott Debrecenre, általános volt az egész országban”.

A május 12-i népgyűlésen tartott Petőfi-beszéd is „általános rosszallásra talált”. (Ferenczi, III., 245. o.) Szintén meg kell állapítania még Ferenczinek is, hogy Petőfi elvei „teljesen ellenkeztek az egyetemes közvéleménnyel”. (III., 247. o.) (Ez egyúttal arra a már régebben bebizonyított állításunkra is újabb bizonyíték, hogy mennyire nem volt a magyar közvélemény a szabadságharc alatt 48-as, azaz forradalmi.)

Az Életképek című lap, melynek Jókai mellett társszerkesztője volt Petőfi, s melynek 1848. március előtt még 1500 előfizetője volt, néhány hónap múlva már csak 400 példányban jelent meg s az év végére meg is szűnt. Egressy Ákos, Egressy Gábor, a nagy színész fia is ezt írja „Emlékeim”-ben (30. o.): „Petőfinek is írtam a napokban. Utamban mindenütt el-lenségeivel találkoztam... Alig tudtam védeni”. Azok, akikkel Egressy Ákos ez időben találkozott, nem az elvei miatt haragudtak Petőfire, hanem azért, mert nem követi az elveit. Csak másokat küld, de ő maga nem megy a harctérre. Vízet prédikál és bort iszik.

Petőfi, a nagyhatalmú százados-őrnagy úr, egy előnyös ajánlatot tesz azonban a tábornok-hadügyminiszter úrnak. Kijelenti neki, hogy megszabadulhat az ő rettenetes tollától s annak minden előbb vázolt, rá egyenesen lesújtó következményétől.

„Akarja Ön ezt (az erkölcsi megsemmisülést)? – kérdi tőle. – Ha igen, úgy jól van. Ha nem akarja, van egy mód rá, hogy e szomorú dolgok nyilvánosságra ne kerüljenek. Iktassa Ön a Közlönybe őrnaggyá kineveztetésemet, küldje meg a kinevezési diplomát s szabadságra menetelem engedélyét.” (Ferenczi, III., 334-335. o.)

Az ember esze megáll mindezek láttára. Hiszen így közönséges zugújságírók, azok, akik tollukkal zsarolnak, azok szoktak eljárni. S a „hazafias” irodalom ez ügyvel kapcsolatban mégis Klapkát ítéli el, nem Petőfit. De ezek láttára most már, remélem, nem csodálkozik rajta senki, miért vészett el a magyar szabadságharc és miért kellett elvesznie. Igaz, hogy Petőfi e zsaroló kijelentéséhez azt is hozzátette, hogy „az őrnagyságról lemondásom visszaadását nem azért kívánom, hogy ismét őrnagy legyek, mert amily kevéssé vágytam erre, oly könnyen nélkülözöm. Ezen kívánságom oka egyedül az, hogy ha Ön teljesíti, nekem erkölcsi elégtételt fog adni”.

Csak egyet felejtett el Petőfi: azt, hogy neki az őrnagyság nem kell, nem elég csak mondani, kivált mikor tudjuk, hogy a tisztí fizetés családja számára egyenesen életfeltétel volt s mikor látni fogjuk, hogy mennyire törekedett is elnyerésére.

Ha nem az őrnagyság kellett neki, hanem csak az erkölcsi elégtétel, miért lótot-futott annyit századosi kinevezése után, mikor még nem volt tiszt, s így erkölcsi elégtétel szempontjából egyáltalán nem volt rá még szüksége?

Sajátságos, hogy Petőfi, aki annyira örülten kényes volt a maga tekintélyére vagy – mint ő nevezte – becsületére, a legkisebb érzékkel sem bírt mások tekintélye vagy becsülete iránt. Még akkor se, ha azok a mások tábornokok vagy hadügyminiszterek voltak. Micsoda ítélőképessége lehetett annak az embernek, aki ilyen leveleket elküld egy tábornoknak és miniszternek s még azt is lehetségesnek tartja, sőt reméli, hogy az illető vele ellentétben annyira önérzet nélküli és annyira gyáva lesz, hogy meg is ijed tőle s azonnal küldi az ő őrnagyi kinevezését, de melléje mindjárt a szabadságolást is, hogy az őrnagyi fizetést ingyen húzhassa s ezzel az ország népének gyönyörű példát adhasson az áldozatos hazaszeretetre és kötelességteljesítésre!

Abban se hibáztathatjuk Klapkát, hogy Petőfi felajánlott becsületszavára azt mondta, hogy „az nem elég”. Noha Petőfi válasza, hogy „némán (!), szerényen (?) otthagytam azon hadsereget, melynek minisztere nem hisz saját tiszteinek becsületszavában”, tetszetősnek látszik – bár kétségtelen, hogy az egész honvédség (melynek dicső nevéől Petőfi szép verset írt) felháborító megsértése éppen annak a Petőfinek részéről, aki csak az imént szegte meg a nagy nyilvánosság előtt reklámozott becsületszavát –, mégse bizonyítja Petőfi igazát.

Akiben csak egy csepp emberismeret van, jól tudja, hogy az államgépezet irányításában vagy egy hadsereg kormányzásában nem lehet mindent egyszerűen csak becsületszóval elintézni, ha még oly nagyra becsüljük is egyébként azokat, akik becsületszavukat adják. Ma már például még csak eszébe se jut egy hivatalnoknak vagy tisztnek (még a legmagasabb rangúnak se), hogy egyszerűen akkor kérjen szabadságot, mikor akar, annyi időre, amennyire akar, s ha azt válaszolják neki, hogy csak betegség címén lehet, akkor becsületszavára kijelenti, hogy beteg s ezzel rendben van minden. Rendben kell lennie, mert hát az olyan tiszt, akinek a becsületszavában nem lehet hinni, úgyse érdemi meg, hogy tiszt lehessen.

Igaz, hogy Petőfivel nem úgy kellett volna bánni, mint akármely más tiszttel, s az ő költői zsenije megérdemelte volna, hogy kivételt tegyenek vele, ámde ne feledjük, hogy Petőfi akkor egy hadsereg tagja volt és azért vele se lehetett másképpen bánni, mint a többivel, mert a kivételezés rontja a fegyelmet, ellenkezik az igazsággal, rossz vért szül a kartársak körében, sőt elkiseríti őket. Ezért Petőfinek a kivételes bánásmódot a maga számára nemcsak követelnie nem lett volna szabad, hanem még akkor se lett volna szabad elfogadnia, ha kínálták volna neki.

Egyébként pedig Petőfi, mint tiszt, éppen nem érdemelte meg a kivételezést. Hiszen heves ségével, meggondolatlanságával és ítélőképesség-hiányával éppen akkor okozott sok fejtörést és keserves napokat a kormánynak. Hogy pedig valakit hiba elkövetéséért részeseitünk kivételes elbánásban és éppen akkor, mikor a hibát elköveti, az még lehetlenebb kivánság.

Mikor Petőfi Klapka előtt orvosi bizonyítvány helyett a becsületszavát hozta elő, már feszült volt a hangulat, ingerült a szóváltás. Klapka tehát már csak ezért se fogadhatta el az orvosi bizonyítvány helyett Petőfi becsületszavát, mert akkor abba egyezett volna bele, hogy a tábornok és a százados vitájában a századosé legyen az utolsó szó, s ráadásul akkor, mikor nincs is igaza. Ilyesmit nem szabad megengedni, katonaságnál még inkább nem, háború idején pedig kétszeresen nem.

Petőfi maga írja Bemnek, hogy Klapka (egy későbbi újabb találkozásukkor) azt mondta neki, hogy ha nem Petőfi lett volna, akkor viselkedéséért fel kellett volna akasztatnia. Ha visszagondolunk arra, ahogyan Bem a Petőfinek tiszteletet nem adó, vagy ha tetszik, akár be-

léje kötő tűzmesterrel elbánt, nem is mondhatjuk ezt a kijelentést túlzásnak. Láthatjuk azonban belőle, hogy Klapka még hetvenkedése után se bánt Petőfivel úgy, mint bármely századossal. Petőfi tehát még most is megkapta tőle a kivételes bánásmódot.

Hogy Klapka annak ellenére, hogy Petőfi lemondott tiszti rangjáról, ezt a lemondást ő el is fogadta s mégis a hadijog alapján akart vele elbánni, az se volt részéről jogtalanság, mint Ferenczi állítja. Először is azért nem, mert Petőfit csak fenyegette, de valójában semmi büntetést nem alkalmazott vele szemben. Ha pedig a valóságban nem büntette, akkor legalább fenyegetőzni csak joga volt? S hogy feljebbvalói kötelességének eleget tegyen, nem volt-e ez még kötelessége is?

De tudjuk, hogy Petőfi tiszti rangjáról való lemondása ellenére is újra csak őrnagy lett, tehát egészen komolytalan volt a nagyhangú lemondás. Miért ne lehetett volna hát Petőfit tiszti rangjáról való lemondása ellenére is a hadijoggal fenyegetni, mikor ennek ellenére is tiszt maradt? Petőfi szavára tehát e tekintetben se lehetett adni. Lemondott, de azért mégse mondott le.

Később egészen hivatalosan és végérvényesen is lemondott tiszti rangjáról. Annyira lemondott, hogy ő maga jelentette ki írásban, hogy „teljes és örökös lemondásomat a hírlapokban közzé tettem” (Közlöny, 1849. június 17.) és „saját szavaimnak a legkiáltóbb meghazudtolása lenne, ha ismét a hadseregbe lépnék”. (Ferenczi, III., 350. o.) Ennek ellenére mégis ismét oda lépett. Tehát valóban „a legkiáltóbban” meghazudtolta saját szavát, s mindezt annak ellenére, hogy szavát már hírlapilag is közzétette. Mégis hogy megsértődött, mikor hivatali feljebbvalója, Klapka, azt mondta neki, hogy betegszabadságához a becsületszava még nem elég, ahhoz orvosi bizonyítván is kell.

De láttuk, hogy Petőfi már akkor is megszegte a becsületszavát, mikor a tisztok társasága tagjaként hivatalosan és szintén a nyilvánosság előtt is becsületszavát adta arra, hogy többet egy lapba se fog írni, amibe írt eddig. Isten a gőgösöket megalázza, mondja az Írás (Mt 23,12, Lk 14,11), s látjuk, hogy ez Petőfin is mennyire beteljesült. S mindezek ellenére Petőfi mégis annyira büszke volt arra a törvénytelen és egyébként is saját szava „legkiválóbb meghazudtolásával” visszaszerzett őrnagyi rangjára, hogy miatta halálba kellett mennie annak a honvéd-tűzmesternek, aki még civil ruhája ellenére is nem volt benne tisztelni hajlandó az őrnagyot.

No meg aztán azt is biztosan állíthatjuk, hogy az a betegség se volt tényleges betegség, melyet Petőfi a becsületszavával akart igazolni, hogy szabadságra mehessen. Petőfi akkor, mikor becsületszavával bizonyította, hogy beteg, csak az esetben volt beteg, ha mindig beteg volt. Az idegbetegségen kívül ugyanis más baja most se volt.

Igaz, hogy Klapka akkor nem tudhatta, hogy Petőfi szava csak ennyi, és hogy minden nagyhangú és ismételt és hírlapilag is közzétett lemondásai ellenére is csak tiszt fog maradni. De hátha mégis tudta? Hátha ennyire jó pszichológus volt és ennyire jól ismerte a „pasast”, akivel dolga volt? De egyébként is Petőfi nagy hangon jelentette ki, hogy ezután közkatona-ként fogja szolgálni hazáját. De ha nem jelentette volna ki, mint honpolgárnak, egyébként is kötelessége lett volna tiszti rang nélkül is katonának lennie (kivált olyan időben, mikor erre még a papokat is rákényszerítették). Pedig hát nemcsak a tiszt, hanem a közkatona is haditörvények alá tartozik, sőt oda tartozik háború idején még a polgári lakosság is.

De ha mindezt nem tudnánk felhozni Klapka mellett, akkor is igaz marad az, hogy ő Petőfi részéről tiszti rangjáról való lemondását büntetésül fogadta el, nem pedig azért, hogy tiszt korában elkövetett bűne büntetésétől mentesítse. Hiszen így valójában nem büntette, hanem jutalmazta volna vele. Csak tiszti rangjáról való lemondásának a hátrányait volt joga akkor Petőfinek „élvezni”, de nem az előnyeit. Ha csak azt nem gondoljuk, hogy Klapka jutalmat akart neki adni lemondása elfogadásával. Világos tehát, hogy Petőfi mindenképpen haditörvények alá tartozott.

Igen kedélyes dolog lenne, ha egy tiszt minden tiszt korában elkövetett bűne büntetésétől megmenekedne azzal, hogy lemond a tiszti rangjáról. Aki tiszt korában vétkezett, annak a hadi-

törvények szerint kell felelnie bűneiért akkor is, ha már tisztí rangjáról lemondott és ha e lemondását nem hazudtolta is meg mindjárt s nem ment vissza megint azonnal tisztnek, mint Petőfi.

Még ennél is furcsább Ferenczinek az a megjegyzése, hogy Klapka „mi jupon tartott neki (Petőfinek) a kibéküléskor leckét a hazafiságból”? Hát azon a jupon, feleljük, mert Petőfinek feljebbvalója volt, sőt éppen a legfőbb katonai méltóságot töltötte be akkor, mikor Petőfit, a katonát felelősségre vonta. Idősebb is volt Petőfinél és a fiatal Petőfi olyan alattvalója volt, akit vétkéért kellett felelősségre vonnia.

Vétkezett Petőfi Bemnek Vécseyt sértő nyilatkozata lefordításával és hírlapi közzétételével s ezzel a honvédtábornokok közt amúgy is napirenden velő veszekedések egyik legveszedelmesebbjének botor felidézésével; vétkezett a feljebbvalója iránti engedetlenséggel, feljebbvalója egyenes megfenyegetésével, sőt megszarolásával; vétett az őrnagyi ruha tilos viselésével.

Klapka, a hadügyminiszter helyettese előtt semmiképpen se lett volna szabad abban az őrnagyi ruhában megjelennie, melynek viseléséhez a jogot csak most kérte. Hogy Petőfinek még annyi esze és tapintata se volt, hogy ha az őrnagyi ruhát hiúságában már viselte is, de legalább a hadügyminisztériumban ne így jelenjen meg, mutatja, mennyire jó volt költőnek, de mennyire nem lehetett volna még a legkisebb ügy elintézését is nagyobb bajok felidézése nélkül rábízni.

De Klapka ezen első és második találkozásuk közti időben, Buda ostroma alatt, május 14-én, a Svábhegyen is őrnagyi ruhában találkozott Petőfivel, noha akkor már lemondott tisztí rangjáról és Ferenczi éppen azért, mert már nem volt tiszt, mondja Klapka részéről jogtalanságnak, hogy mégis haditörvényekkel fenyegetőzött ellene. Miért járt tisztí, őrnagyi egyenruhában a már nem tiszt Petőfi?

Olyan hallatlan és minősíthetetlen dolog volt ez Petőfi részéről, hogy Ferenczi egyéb híján megkérdőjelezi Klapka ezen állítását. Tehát számára is hihetetlen. De ez a kérdőjel csak nem azt jelenti, hogy Klapka ezt csak hazudja? Még ha a hazugságot Klapka jelleme meg is engedte volna (pedig mi címen mondhatná ezt valaki?), akkor nem állíthatott volna Petőfiről valótlan legalább a költő nagy tekintélye és hírneve miatt. Petőfiről még az igazat se lehetett s nem lehet ma se megmondani, ha ez rá sértő volt. Hogy lehetett volna hát kitalált, hazug dologgal megrágalmazni?

S Petőfi mindezen bűnéért semmi büntetést se kapott, mert hiszen úgy intézték el a dolgot, hogy Petőfi helyett s nevében két tiszt kért Klapkától Petőfi viselkedéséért és leveléért (melyben le akarta löni, mint a verebet, mert hát ő meglehetősen jól lő) bocsánatot s ezzel el volt intézve minden. Ezek után tehát igazán a legkedvesebb, ha utána a hadügyminiszter, aki újra kezét nyújtja Petőfinek, az pedig még most is durcáskodik, egy kis intelmet ad neki a hazaszeretéből. El kell ismernünk, hogy a dorgáló Klapkának nagyon igaza volt, mikor Petőfit arra figyelmeztette, hogy a hazát nem elég úgy szeretni, hogy „Talpra magyar!”-t írunk vagy szónokolunk mellette, hanem önfegyelmezőssel is.

A „Talpra magyar!” ugyanis belelovalta a nemzetet a fegyveres küzdelembe, a sok szavalat, beszéd, kéretlen tanácsadás, az önfegyelmezés hiánya és a féktelenkedés pedig lehetetlenné tette, hogy ez a küzdelem sikeres legyen, tehát tönkretette az egészet. Petőfi mindkettőben elől járt: a lovalásban is (bár mint láttuk, és mint fogjuk is még látni, magát nem nagyon lovalta, ő maga nem nagyon sietett a harcba) és a fegyelmezetlenségben is. Szomorú, sőt nemzeti szempontból egyenesen elkeserítő, hogy mi mégis még mindig azt gondoljuk, hogy nem Klapkának, hanem Petőfinek volt itt igaza. Így bizony sose lesz belőlünk semmi. Furcsa, hogy mi még mindig azt hisszük, hogy senkinek se volt joga ahhoz, hogy Petőfinek leckét adjon a hazafiságból. Éppen ellenkezőleg: senki se szorult rá akkor erre a leckére annyira, mint éppen Petőfi.

Petőfi egyetlen mentsége, hogy ő maga is belepusztult abba a hazafiságba, melyet képviselt. De ez még nem jogcím arra, hogy nagy bűnét meg ne állapítsuk. Tudatára jutott ennek



Petőfi a végén már annak ellenére is, hogy fiatalon halt meg s így nem érte meg az érett megfontolás és az élettapasztalat megszerzésének korát.

48-ban még azt hangoztatta, hogy most nem okos, hanem lelkes emberekre van szükség. Pedig a lelkesedés csak legfeljebb az okosság mellett, ráadásnak hasznos, de nem az okosság helyett, sőt ellenére. Okos emberekre mindig szükség van és éppen legjobban a nagy lelkesedés, a mámor idején. Jaj annak a népnek, mely csak lelkesedik s nem gondolkodik is mellette! 48-ban még dicsekedve mondta Petőfi, hogy megy a toronyba és megkondítja azt a vészharangot. Akkor még örömmel írta (Forradalom, Pest, 1848), hogy

Haloványul a gyáva szavamra... dalom  
Viharodnak előjele, forradalom!

De anyját, a „a világon legjobb anyát”, az a kolera vitte sírba, melyet az oroszok hurcoltak be hozzánk. Azok az oroszok, akik sose jöttek volna ide, ha Petőfi meg nem „kondítja azt a vészharangot”. Petőfi anyja 1849. május 17-én halt meg Pesten, Buda ostroma alatt, ágyúdörgés közepette. A fia volt tehát az oka, hogy „folyton rémüldözve a borzasztó ágyúzáson” (Ferenczi, III., 345. o.) múlt ki a jóságos teremtés s emellett még a haza is elveszett.

De hamarosan magának a költőnek is ugyancsak elment a kedve attól a vihartól, melyet kevéssel előbb még annyira kívánt. Csak egy év telt el azóta, hogy oly kedvtelven kongatta azt a vészharangot, s már 1849. június végén, mikor a fővárosból való utolsó menekülése előtt búcsúlakomára jöttek össze barátaival, a multság komor képet nyújtott. Petőfi kifakadva szólt, többek közt:

„Csak már vége volna valahára! Gyűlölöm ezt a sok vérontást!” (Ferenczi, III., 355. o.) Tőle azonban kitelt, sőt egészen bizonyos, hogy még csak eszébe se jutott, hogy ennek a „sok vérontásnak”, melyet most már ő se nevezett hazafiságnak, erénynek vagy dicsőségnek, sőt amelyet most már ő is szívéből „gyűlölt”, ő az egyik fő oka, tehát fő bűnöse is.

Július 11-én pedig Mezőberényből, ahova családjával menekült, ezt írja: „Vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom”. Más szóval kifejezve mi mást jelent ez, mint azt, bárcsak soha többet ne kellene politizálnom, bárcsak soha többet ne kellene beleavatkoznom a közügyek, hazám és népem sorsának irányításába!

Bizonyára miért másért beszélt így, mint hogy belátta, hogy tavaly rosszul irányított, rosszul politizált, rosszul avatkozott be a közügyekbe, rosszul ítélte meg a dolgokat. Nem ő volt a jó ügy bajnoka és nem azok voltak a hazaárulók, akiket ő azoknak tartott s hevülékeny vérmérsékletének megfelelően annyira megvetett.

Egy évvel előbb még, március 15-én, hogy élvezte a közszereplést, az ország sorsának és a közvéleménynek az irányítását! Mikor Veszprémben megtudta, hogy nagy események küszöbére érkezett az ország, hogy sajnálta, hogy ő nincs Pesten, s így nem vehet benne részt! Hogy sietett, hogy le ne késsék róla, s ne nélküle történjék meg a változás! S mikor sikerült is el nem késnie, hogy meg volt győződve róla, hogy az ő „Talpra magyar!”-jai, csatadalai és vészharangkongatásai történelmi jelentőségűek s persze áldást hozó értelemben!

\* \* \*

Mielőtt e kérdés megtárgyalását befejezzük, szóljunk néhány szót arra az ellenvetésre is, hogy Petőfiben helytelen dolog megalomániáról beszélni. Ő valóban „megalosz” (nagy) volt s így benne a nagyság nem lehet mánia, mert hiszen nem hamis kényszerképzet, hanem valóság volt. Ha másban csúnya a gög, azért csúnya, mert fonákságot takar, mert nem felel meg a valóságnak. Éppen ezért hat visszataszítóan. Petőfi azonban világnagyság volt, akinek géniuszt nem lehet nem bámulni. Őbenne tehát nem ellenszenves gög volt, hanem nemes önérzet, nagyságának tudata, mely nem visszataszító, nem fonák, hanem rokonszenves, mert a tiszta valóság s annak profétai előrelátása.

Válaszunk az, hogy a gőg és az önteltség valóban annál kifogásolhatóbb és annál visszaszítóbbról, minél inkább olyan egyénben nyilvánul meg, akinek inkább szerénységre, sőt talán szégyenkezésre lenne oka, mint büszkeségre. Mivel pedig Petőfi-ben valóság az, hogy világraszóló tehetség, évszázadokon át világitó, lángoló szövétnek, benne a büszkeség valóban nem oly bántó, mint az átlagemberben, s még inkább, mint például egy még az átlagnál is alacsonyabban álló emberben. Elismerjük, hogy Petőfi gőgjének ellenszenves voltát nagyban csökkenti, hogy neki valóban volt mire büszkének lennie. Ő nemcsak gondolta, hogy ő nagy, hanem valóban az is volt. Neki lángelméje címén járt a különleges bánásmód.

Ámde ugyanakkor figyelmeztetnünk kell arra is, hogy Petőfi se volt mindenben nagy, hanem csak egy dologban: a költészetben, sőt még a költészetnek is csak egy ágában: a lírában. (Drámája például a legkeményebb kritikában részesült s még előadásra se tartották érdemesnek.) Petőfi sok tekintetben még az átlagot se ütötte meg, hiszen láttuk, hogy lelki beteg volt. Petőfi azonban mindenben világra szóló nagyságnak tartotta magát. Ilyennek tartotta magát, mint gondolkodót, mint politikust, mint szónokot és mint közéleti férfit is. Pedig láttuk, hogy az egy költői génuszon kívül, mely világraszóló volt benne, úgyszólván csupa hiányból és fogyatkozásból állt az egész ember. Balkezesség, rossz modor, ellenszenves hang, csúnya külső, beteges, gyöngye test, fáradt, beteg idegzet, mely minden élményt, minden izgalmat, akár örömdetes volt, akár fájdalmas vagy sértő, oly természetellenes érzékenységgel élt át, hogy belebetegedett.

Például március tizenötödike izgalmai is úgy megviselték, hogy attól kezdve majdnem többet volt beteg, mint egészséges. Mint rossz étvágyú, rosszul alvó, fáradt idegzetű embernek, állandóan nyomott, borongós volt a hangulata. Ezért volt teher vagy passzív ötödik kerék a társaságban; ezért nem bírta az embereket, ezért nem tudott magán uralkodni, ezért volt képtelen az alkalmazkodásra és az önuralomra, ezért veszett össze mindenkivel és haragította magára az embereket, ha mégis kénytelen volt velük érintkezni.

Egyszer például az olasztanárárt, mikor esedékes órája megtartására a lakásán megjelent, a szó szoros értelmében kihajította onnan, mert véletlenül rossz hangulatában találta vagy talán éppen valamelyik verse költésének ihletében zavarta. De míg a normális ember ilyenkor uralkodni tud bosszúságán s vendége alig vagy egyáltalán nem is veszi észre, hogy rosszkor jött, Petőfi beteg idegzetével vagy megalomániájában szabad folyást engedett bosszúságának és egyszerűen kidobta azt, akit ő fizetett meg, hogy menjen hozzá, s akinek éppen ő mondta meg előzőleg, hogy milyen időben menjen hozzá. Ez csakugyan megalománia, mert annak a jele, hogy szerinte minden körülötte forog s hozzá mindenki köteles alkalmazkodni, de ő senkihez.

Nem tudott ellenni dicsőség, siker nélkül, ha pedig megkapta, akkor nem lehetett vele bírni, úgy elkapta magát, annyira elbizakodott lett. A sikertelenség, a sértés, a megalázás, a csalódás pedig – noha ugyancsak bőven volt benne része, mert még akkor is azt látott, mikor nem volt – annyira lehangolta, annyira betegé tette, hogy akárhányszor könnyek jöttek szemébe a nagy lelki szenvedéstől. Ezért volt aztán annyira hálás azoknak, akik ilyenkor melléje álltak s így lelki szenvedésében vigaszára voltak. De egy ilyen szánandó, szegény emberben, egy ilyen lelki betegben nem visszatetsző-e az a végtelen elbizakodottság, önteltség, maga iránt szinte imádat követelés, mely Petőfinak annyira jellegzetes tulajdonsága volt?

Petőfi hatásosan szónokolt, de mindig csak pár rövid, velős, sokat mondó szóval, melyben mindig az volt a fontos, hogy ki mondja, nem pedig, hogy mit mond. Egyébként szónokolni egyáltalán nem tudott. Éppen emiatt nem is szeretett. Ezért nemegyszer kellemetlen helyzetbe is került, mikor társaságban ünnepelték s elvárták volna tőle, hogy nagyobb beszédet mondjon, vagy legalább az ünneplést megköszönje.

Ő még ehhez se értett. Vagy nem szólt semmit, vagy pedig néhány mondat után leült. Se hangja, se hallása nem volt, se énekelni nem tudott. Tekintve gyöngye szervezetét, világos, hogy szónoklásra, szónoki sikerek elérésére már csak emiatt se volt alkalmas. Hosszabb beszédet mondani egyáltalán nem is próbált soha. Ő, ha nem tudott valamiben első lenni, akkor

nem is próbálkozott. E tekintetben pedig tudta, hogy még harmadrendű se tud lenni. Pedig hát – kivált a szinte szónoklásból élő magyar világban – ez igen nagy fogyatékoság volt és ok arra, hogy szerénnyé tegyen valakit, annak ellenére is, ha más tekintetben nagyon kiváló.

Aztán Petőfiben nem volt semmi alkalmazkodási képesség, semmi modor, semmi bánni tudás az emberekkel, semmi ítélőképesség, semmi önmérséklés, semmi türelem vagy a mások fogyatékoságai iránt való megértés. Elvei, módszere – mást már száz év távlatából igen könnyű megítélni – egész naivak és gyerekesek voltak. Ő például azt hitte, hogy a királyság szükségképpen zsarnokság és a köztársaság szükségképpen szabadság. Ma már mindenki tudja, hogy nem így van.

Ő azt hitte, hogy a királyság „ma már” rég meghaladott dolog s a köztársaság a jövő egyetlen államformája. Azt hitte, hogy haladó, felvilágosult, szabadságszerető emberhez nem is illik más. Ma már tudjuk, hogy ebben is nagyon tévedett. A középkorban is voltak virágzó köztársaságok (például a lombard vagy a Hanza-városok), a rómaiaknál a köztársaság után következett a császárság, nekik éppen kultúrájuk tetőpontján volt ez az államformájuk s éppen a művelt angolok és skandinávok ma, jóval száz évvel Petőfi kora után is egész jól érzik magukat a királyságban.

Petőfi azt hitte, hogy a népképviselő és az alkotmányosság behozatalával megszűnik minden baj a földön, de legalábbis a zsarnokság, az elnyomás feltétlenül, s csakugyan olyan „világszabadság” lesz és olyan emberi egyenlőség, mint egy földi mennyországban. Ma már tudjuk, hogy mindez magában még semmit se ér, ezt s sok szép más elméletet mind ki lehet játszani s ki is játsszák s megmarad a régi zsarnokság azzal a különbséggel, hogy a régi abszolútizmus legalább őszinte volt és olcsó, míg a mai „szabadság” bonyolult, drága és képmutató.

A nép ma is alig szólhat bele jobban sorsa intézésébe, mint a „zsarnokság” idején, ha pedig valóban beeszól, akkor se sok köszönet van benne. A tömegek még a XX. század második felében is csak azt hiszik és azt szajkózzák, amit álprófétáik beléjük szuggerálnak és belepropagandáznak, mert a tömegeknek – úgy látszik – mindig az marad a sorsuk, hogy vezessék őket és mások gondolkodjanak helyettük. Csakhogy ezek a mások a demokráciákban kevésbé becsületes emberek, mint a régi zsarnokok voltak, mert azok, ha zsarnokok voltak, legalább annak is mondták magukat (az állam én vagyok), míg a mai zsarnokok álnokok és hazugok s a nép adójának szinte felét arra költik, hogy bebizonyítsák neki, hogy valóban az történik, amit a nép akar.

A történelmi személyeket és eseményeket Petőfi olyan beállításban tette versei tárgyává és használta fel „hazafias” propagandára, mely a történelem mai színvonalán már teljesen meghaladott. Sőt efféle költői tárgyait s belőlük levont „hazafias” izgatásait egyenesen a ponyváról vette. Neki Kant és társai hősök voltak. A történelemtudomány szerint semmivel se menthető lázadók. Neki Hunyadi László ártatlanul legyilkolt nemzeti hős. Látni fogjuk, hogy a valóságban egy cseppet se volt ártatlanabb, mint Cillei Ulrik. Hunyadi László a XV. századi magyar oligarchia képviselője volt és ez az oligarchia sokkal nagyobb zsarnok volt és sokkal több törvénytelenéget követett el, mint V. László.

A történelem Mátyás királya se az, amint aminek Petőfi, a magyar irodalom és közvélemény tartja. Petőfi azt hiszi, hogy Zrínyi Ilona, aki Magyarország török alól való felszabadítását akadályozta, Munkács várában „a szabadságnak piros zászlaját tűzé föl”. (Hogy ez a piros zászló tulajdonképpen a mai kommunista piros zászlónak és a tőle jelképezett „szabadságnak” az előhírnöke volt, az már inkább igaz.) Petőfi azt hiszi, hogy Rákóczinál legendásabb hős és nagyobb jellem még nem volt a föld kerekén. Mi láttuk, hogy mennyire gyarló ember volt.

Igaz, hogy Katona Bánk bánja se a történelem embere, s különösen nem az Tiborc, az állati sorban élő jobbágy, mert láttuk, hogy a magyar jobbágy sose élt állati sorban (a külföldi jobbágy se), s különösen nem élt ilyen sorban az Árpádok korában. Tudjuk, hogy a későbbi

parasztlázadások (mert ilyenek az Árpádok korában még nem voltak) mind az Árpádok kora jobbágyainak jó sorsát kívánták vissza.

Arany Zách Klárája se a történelemé, se Schiller Tell Vilmosa, Don Carlosa és Stuart Máriája se. De Rakodczay Egressy-életrajzában mégis nem azt kifogásolja, hogy Schiller gyarlóbbnak festi Stuart Máriát, mint valóban volt, hanem azt, hogy túl eszményien ábrázolja. Ő ugyanis még azt hitte, hogy Stuart Mária még annál is gyarlóbb asszony volt, mint amilyennek Schiller festi. Ma már tudjuk, hogy a szerencsétlen skót királynőnek az ellenfele, Erzsébet, volt annyira bűnös és sátáni, hogy még a Stuart Mária női erényeit gyalázó bizonyításokat is, melyeket régen még a történettudomány is hitelesnek tartott, ő gyártatta.

Az összes itt elsorolt esetekben a történettudomány ma már a költészeti remekművekben elítélt gonosz „zsarnokoknak” ad igazat. Albrecht nem volt zsarnok, Tell Vilmos pedig nem is létezett, annál kevésbé Gessler vagy a kalapja. Bánk felesége körül nem játszott a kerítő szerepét Gertrúd királyné, se Zách Klára körül Erzsébet, Nagy Lajos anyja. Hunyadi László bűnösebb volt, mint V. László. Don Carlos is százszorta gonoszabb volt, mint agyonrágalmazott apja, II. Fülöp. A mi Lipótunk nem volt zsarnok, Zrínyi Ilona pedig nem hősnő vagy követendő magyar honleány. Egyedül csak egy szabadsághősünk volt, akit Petőfi nem idealizált: Kossuth. Őt ugyanis ismerte. Ezért Kossuthal szemben ugyancsak elől járt abban, hogyan kell lehúzni és gyalázni a nemzeti hősokeket.

De nemcsak mi most, száz év távlatában állapítjuk meg Petőfiről, hogy egészen naiv politikus és komolytalan népvezér volt, hanem már kortársai is megállapították e szerepre való teljes alkalmatlanságát. Petőfinek ugyanis mindig az volt a legjobb, ami a legszélsőségesebb volt. Az ilyen politikust tartotta ugyanis a legbátrabb embernek, neki pedig a bátorság sokkal fontosabb volt, mint az okosság. Ő azt hitte, hogy csak izgatni kell, hogy a nép ne tűrje a „zsarnokságot”, hogy fellázadjon s akkor már minden rendben van. De neki is hamarosan látnia kellett, mennyire nem lett ettől rendben semmi, sőt mennyire végzetesen elromlott minden, mikor Kossuthal azok kerültek kormányra, akik Petőfivel együtt izgattak.

Petőfi már a szabad sajtó kivívása után hetek múlva kénytelen kijelenteni, hogy most még olyan szabad sincs a sajtó, mint amilyen Metternich, a reakciói megtestesülése alatt volt. Aztán hogy a kormányra (a Kossuth-kormányra, mely legalább eleinte az ő elveit képviselte) nem a hazáját, de még a kutyáját se merné rábízni. Aztán abban a honvédségben, mely a „zsarnokok” ellen a „szabadságot” védelmezte, mely forradalmi sereg volt és a saját királya ellen küzdött, minden tábornokkal összeveszett és a 48-as hadügyminiszter helyettesének, Klapkának azt írta, hogy „Őn Petőfinek korlátlan ura, mint voltak a nemzetnek a Habsburgok, kik azt előleges cenzúra alá vetették”. (Ferenczi, III., 333. o.) Tehát most már Klapka, a honvédtábornok volt neki a zsarnok. Végül azzal a megokolással lépett ki a magyar forradalmi seregből, hogy a hozzá való tartozás nem fér össze a becsületével.

Milyen politikus az az ember, aki egy fél év alatt ilyen kiábrándítóan csalódik azokban az elvekben, melyekkel – azt hitte – a világot lehet és fogja is megmenteni? Hát még milyen lett volna a magyar forradalmi hadsereg, kormány és ország akkor, ha mindent Petőfi irányított volna az ő féktelenségével, túlzásaival, egzaltáltságával?

Jókai, a márciusi ifjú valóságos Habsburg-imádó lett férfikorára, mikor már mint híres írónak, alkalma volt az uralkodóház tagjait személyesen is megismerni. Nem valószínű-e, hogy a Kossuthból és a honvédségből oly hamar kiábrándult Petőfi is ilyen gyökeres változáson ment volna át, ha ő is megérte volna a férfikort, s amint „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben” című mű Rudolf trónörökösötől személyesen felkért munkatársa, bejárhatott volna az udvarba, ott főhercegekkel és főhercegnőkkel érintkezhetett volna s még a királyi gyermekeket is megmutatták volna neki s azok Petőfi bácsinak szólították volna?

Erzsébet királyné nem tudta volna meghódítani azt a Petőfit, aki annyira rabja volt a női szépségnek, s akinek csak előkelő nők imponáltak?

Ha Petőfi azzal a sajtószabadsággal, melyet a nép állama hozott, annyira hamar jóllakott, hogy Metternichet kezdi dicsérni vele szemben; ha a honvédséggel már pár havi szolgálat után annyira torkig van, hogy ott tisztnek lenni nem fér össze a becsületével, ettől már csak egy gyenge lépés Jókai teljes pálfordulása, aki már egyenesen rajong Rudolf trónörökösért, s mikor Kossuth ravatalánál beszédet kell mondania, napokig viaskodik magával, hogy elfogadja-e, mert küzd benne a félelem a meggyőződéssel. De természetesen a meggyőződés vezet Kossuth ellen, a félelem pedig nem „a zsarnoktól” jön, hanem a magyar közvéleménytől. (Világos, hogy a félelem győzött és a beszédet végül is vállalta.)

Hogy Rudolf trónörökös és Petőfi is megértették volna egymást, azt annál könnyebben feltehetjük, mert hiszen vallási elveik és erkölcsi felfogásuk egyébként rokon volt. A Habsburgok klerikalizmusa bizonyára nem tetszett volna Petőfinek, de Rudolf trónörökösben ebből ugyancsak nem talált volna semmit.

Pedig a fiatal Petőfi még hogy megbotránkozott volna ezen az idősebb Petőfin!

Petőfinek, a lángelmének is lett volna tehát elég oka arra, hogy alázatos, önmérséklő és mások iránt megértő legyen. Kivált mikor az ő lángelméje nem is a valóságra, hanem csak az álmok világára, a költészetre szorítkozott. Mit ért ugyanis, hogy olyan szépen, olyan művészi tudott ábrándozni, tájakat, típusokat, kedélyállapotot, szerelmet, örömet, bánatot festeni, mikor a valósághoz semmi tehetsége se volt, sőt ott mindent elrontott, kezdve a maga életén egész hazája és népe életéig?

Azonban ha mindezen meggondolásoktól eltekintünk, s azt mondjuk, hogy Petőfi költői génusza annyira különleges, annyira mindent felülmúló és minden más fogyatékoságát háttérbe szorító volt, hogy teljes joga volt a legnagyobb fokban önértzetesnek lenni, mert büszkesége a valóságon alapuló nemes büszkeség volt, akkor is ellent kell mondanunk Petőfi e tekintetben való védelmének.

A gőg, az elbizakodottság és az önteltség még így is ellenszenvet kelt. Sokan talán meg se tudnák mondani, miért. Az oka az, hogy a tehetségét senki se maga szerezte, hanem úgy kapta Istentől. Ajándék, adomány ez, melyre legfeljebb az lehetne büszke, aki adta, de semmiképpen se az, aki kapta. Ha tehát Petőfi csak a költői génuszára, amely valóság volt, lett volna büszke, akkor is joggalalan s fonák lett volna a büszkesége.

Petőfi azonban talán még a költői génusznál is büszkébb volt a becsületére, a hazaszereztetére, az elveire és azokra a szolgálatokra, melyeket a hazának, sőt az egész emberiségnek, a „világszabadságnak” tett. Ebben azonban feltétlenül megalomániának kell tartanunk a büszkeségét. Hisz láttuk, hányszor megszegte már a becsületszavát (pedig ennek újabb eseteit még ezután is fogjuk látni) és hányszor alázta meg saját maga annyira imádott önértzetét!

Egész dicsekvéséből, költői génuszától eltekintve, nem volt más igaz, mint hogy egy szegény, egzaltált idegzetű és az egzaltált idegzet minden terhével és átkával megvert ember volt, aki teher volt önmagának is, környezetének is, de hazájának is, mert gátlása és önuralma semmi se volt, de viszont tüneményes tehetsége révén az emberekre nagy hatást tudott gyakorolni és ezért egzaltáltságát és túlfűtött eszméit nagy részben kortársaira is át tudta vinni. Emiatt igen nagy része volt azoknak a szerencsétlen eseményeknek a felidézésében, melyek annyi szenvedést okoztak akkor a magyar népnek, s melynek a nemzet vesztét s annyi ezer között az ő halálát is okozták.



## Petőfi és a pénz

De Petőfi nemcsak féktelen önérzete, egocentrizmusa és megalomániája miatt vétkezett igen sokat és igen nagyot annak ellenére, hogy ő maga a bűnért érénynek tette meg, mert „szentséges” elveivel azonosította, hanem épp ilyen gyarló és bűnös volt anyagi tekintetben, a pénzzel való könnyelmű bánásmódjában is. Bizonyos tekintetben ez a hibája is összefügg megalomániájával, mert a pénzt is azért szórta annyira, ha volt, mert igen nagyra volt magával, s meg volt róla győződve, hogy egy Petőfihez nem illik a garasosság, mert egy Petőfinek mindenben nagystílusnak kell lennie.

E tekintetben is oly nagy fokban ellentmondásba került önmagával és olyan önismeret- és önkritikahiányról tesz tanúságot, hogy még egy tízéves gyerektől is sok lenne. Ő – bámulatos egyoldalúsággal – csak a mások hibáit és fogyatékoságait vette észre (de ezeket annál alaposabban), de az soha még csak eszébe se jutott, hogy a maga szemében is meglássa a gendát. Pedig ez bizonyos tekintetben – és nagyon is fontos tekintetben – igen nagy lelki törpeség jele. (Nincs is abban semmi ellentmondás, sőt mindennapi dolog, hogy valaki egyik lelki tulajdonságában igen nagy, a másokban ijesztően kicsi.)

Petőfi szeretett gavallér és nagyúr módjára viselkedni (épp úgy, mint Ady és József Attila is), s mivel ez az ő helyzetében ellenkezett a legelemibb józan ésszel, mert jövedelme és anyagi körülményei nem engedték meg, ő maga volt az oka, hogy sokszor nélkülözést szenvedett, hogy terhére volt barátainak állandó kölcsönkéreseivel (melyeket azok kötelesek voltak tőle megtiszteltetésnek venni); hogy nem tudta teljesíteni szegény öreg szülei iránt fiúi kötelességét oly mértékben, mint kellett és szeretne volna; hogy anyagi kárt is okozott barátainak és azoknak, akiknek dolga volt vele, sőt miatta még annyira imádott becsületét és önérzetét is sokszor meg kellett sértenie.

Ez természetesen bántotta s különösen vérg sértette, ha valaki szemére is hánytva vagy érezte is vele, de – sajátságos – azért emiatt se jutott eszébe soha, hogy úgy segítsen magán és úgy őrizze meg önérzetét, hogy leszállítja igényeit, takarékos lesz, s ha pénzhez jut, azt nem mulatásra, a hámból való kirúgásra használja, hanem adósságai törlesztésére vagy az eljövendő rosszabb napokra való tartalékgyűjtésre.

Aki anyagi zavarban van, az nem lehet se független, se önérzetes. Petőfi pedig állandóan anyagi zavarokban volt, mégpedig a maga könnyelműsége, pazarlása, költségek és beosztani nem tudása, sőt nem is akarása, tehát olyan hibája miatt, melyek kiküszöbölése csak tőle függött volna.

Ilyesmi azonban soha eszébe se jutott Petőfinek, mert egocentrizmusa és önmagával való csodálatos megalégedése az önkritikát, a maga hibái észrevezését úgyszólván lehetetlenné tette számára. Ő maga még a lehetőségére se gondolt annak soha, hogy hiba esetleg talán önmagában is lehet s azok eltávolításával lehetne, sőt kellene bajairól gondoskodni. Ő szegénységét és vele járó szenvedéseit „a sors” kegyetlen és természetesen igazságtalan üldözésének tulajdonította, s még a gondolatára is felhíborodott volna annak, hogy e bajokban talán neki is része lehet, sőt egyenesen ő maga a fő oka.

Mikor élete végén 1849 júniusában 600 forint (mai forintban körülbelül megfelel 50.000-nek) tartozása miatt végrehajtást akartak indítani ellene, úgy segített magán, hogy levelet írt Szemere miniszterelnöknek, hogy „A honvéd” című költeményét, minthogy olyan, hogy „azt minden honvédnek bírnia sem lenne haszontalan”, vegye meg a haza legalább ötvenezer példányban. „Ezáltal – írja – egyrészt talán szaporodni fog a hadsereg lelkesedése, másrészt segítve lesz egy írón, aki buzgó és szakadatlan hazafiúi fáradozásáért (bár csak elmaradt volna ez a buzgó és szakadatlan fáradozás s helyette Petőfi azzal foglalkozott volna, amire tehetsége volt: a költészettel; sokat nyert volna vele a magyar irodalom, de épp oly sokat nyert volna vele maga a haza is) még nem is kapott egyéb jutalmat, mint lelki sebeket és naponkénti nehéz gondokat amiatt, hogy lesz-e holnap mit ennie neki és családjának.”

Petőfi tehát semmit se tudott arról, hogy mennyi ünneplést kapott már nemcsak ő, hanem még felesége is (hisz éppen a sok ünneplés miatt vált olyan tűrhetetlenül elbizakodottá s lett szinte meggyőződésévé az, hogy amit ő akar és tesz, azt tulajdonképpen a magyar nép akarja és teszi); hogy ezeket kapott már verseiért, pedig ezek az akkori ezrek mai pénzben százazreket jelentenek; hogy volt havi kétszáz (mai 20.000) forintos szerkesztői állása, melyet csak azért vesztett el, mert nem fért a bőrébe; volt századosi, sőt őrnagyi állása és fizetése is költői jövedelmén kívül, melyet szintén ő maga dobott vissza nem is egyszer, mert csak azért se tett fel nyakravalót és csak azért se húzott a kezére kesztyűt, mikor a hadügyminiszter elé ment. Pedig egyébként annyira szerette az eleganciát, hogy selyeminget és mellényt is szívesen viselt, sőt ugrós tetejű, magas kalapot is szívesen tett a fejére, vagyis valóságos maskarát csinált magából feltűnési viselkedésében.

Önmegalázás volt ez a Szemerének írt levél, melyet Petőfi, maga a megtestesült önértet, egy ki önfegyelemmel, egy kis takarékossgal elkerülhetett volna s anyagilag is egész független emberré tehetné magát. (Arany János után például 80.000 forint készpénz maradt, tehát mai forintban vagy ötvenmillió.) Természetesen maga Petőfi is érezte a megaláztatást, melyet neki e levél megírása okozott, de ő ezt a megaláztatást nem úgy akarta elkerülni, hogy nem írt kérés levelet, hanem úgy, hogy megírta, de kérelméhez ezt fűzte hozzá: „E nyilatkozatomat ne vegye Ön koldulásnak. Erre egy kicsinyt magas a fejem és kemény a derekam.”

Petőfi tehát nem úgy óvta meg az önértetét, hogy a koldulásról lemond, hanem úgy, hogy koldulásáról megállapítja, hogy nem koldulás, s akitől koldult, annak büszkén, szinte sértő szavakkal tudtára adta, hogy ő nem koldul, vagyis rákényszeríti, hogy úgy adjon, hogy előtte még egy inzultust is zsebre tegyen. Vajon szerette-e Petőfi igazán a gyermekét és „imádott” Juliskáját, akiket valóban a nyomornak tett volna ki, ha Szemere kérelmével elutasítja? Pedig ha Szemere csak félig olyan gögös lett volna, mint ő, akkor Petőfit erre a levélre el kellett volna utasítania.

„Ha nem látja Ön hasznosnak – folytatja – versemet a hadseregbe nézve, dobja el minden reám való tekintet nélkül. A szegénység nekem olyan régi ellenségem, hogy megszokás által szinte barátokká váltunk. Szerénytelenségnek ne vegye Ön ajánlatomat. Ha más nemzet tagja volnék, nem szorultam volna rá, hogy én tegyem ez ajánlatot, mert nekem tette volna ezt a nemzet.”

Miközben tehát kijelenti, hogy ő nem szerénytelen, mindjárt nemzetgyalázást is elkövet és újra inzultálja azt a Szemerét, akitől nem „koldul”.

Mert hiszen mit jelentenek mást utolsó sorai, minthogy Szemere se méltó arra az állásra, melyet betölt, mert hát neki nem volna szabad megvárnia, hogy Petőfi kolduljon tőle, hanem meg kellett volna már régen önként ajánlania azt, amit most kér tőle. Legalábbis ha tisztességes nemzet volnánk és ha a tisztességes nemzetnek a minisztere is tisztességes volna, akkor ez már régen megtörtént volna.

Szemere – igazán szép volt tőle vagy talán nem is annyira szép, mint okos, mert féltette a népszerűséget a haragos Petőfi bosszúálló tollától – teljesítette a kérelmet, de nem 50, hanem csak 25 ezer példányt vett meg a versből és a költőnek 500 (50.000) forintot fizetett érte. Petőfit bizonyára nagyon bántotta, hogy a miniszter szerint az ő versei csak fele olyan fontosak és becsesek, mint ő gondolta, de hát 500 forintot mégiscsak kapott és ez az 500 forint annyira kellett neki, hogy mégiscsak többet számított számára, mint az a hallgatóságos inzultus, hogy verseiből csak feleannyit rendeltek, mint ő kérte.

Önkritikája teljes hiányára vall az is, amit Bemnek írt, mikor az újra magához, tehát a honvédséghez hívja: „Csak néhány napja, hogy teljes és örökös lemondásomat a hírlapokban közzétettem és saját szavaimnak meghazudtolása volna, ha ismét a hadseregbe lépnek. S azután az egyenruhát, melyben ártatlanul (!) a legkiáltóbb (!) bántalmakat szenvedtem, nem öltöhetem fel ismét anélkül, hogy dühtől el ne piruljak s erőszakosan fel ne szagassam sebeimet, melyek nekem halálos fájdalmakat szereztek. Hazámat tollammal fogom szolgálni s nem

karddal, mely talán dicsőség nélkül volt (minek írta ezt így, mikor éppen az ellenkező volt a meggyőződése?), de mocskok nélkül is, amelyet kicsavartak kezemből. (Nem igaz. Egyedül ő csavarta ki.) Én nem lehetek többé katona, főként azért, mert bosszúállásból jártak el ellenem, kiszámított és nemtelen bosszúállásból, mely nem is szünnék meg, amíg csak katona volnék.”

Tehát amennyire ártatlan abban, hogy szegény és ezért „koldulnia” kell, épp oly ártatlan, sőt még ártatlanabb, mert aljas bosszúállás áldozata, abban is, hogy megszűnt katonatiszt lenni. De e nagy fogadkozások és önérzeteskedések egyáltalán nem voltak akadályai annak, hogy e sorok megírása után szinte azonnal megint csak magára ne vegye azt az egyenruhát, melyet „nem ölthetett fel újra anélkül, hogy a dühtől el ne piruljon”, sőt hogy „saját szavait a legkiáltóbban meg ne hazudtolja”. Sőt még rajta se volt újra ez a gyűlölt egyenruha, már agyon is löveti a tűzmestert azért, mert őt ruha nélkül is nem nézte már őrnagynak.

De ha becsületének e tisztán tőle függő nagy megalázását és szava e kiáltó meghazudtolását legalább az imádott haza iránti szeretetéből tette volna! De maga elismeri, hogy ez csak azért történt, mert akkor már az országban semmi se volt olyan biztonságos tartózkodási hely részére, mint a csatatér, illetve a tábor. Másutt már könnyen az osztrák vagy orosz portyázók kezére kerülhetett volna.

Nem azt hányom szemére, hogy miért féltette annyira „rongy életét” (Talpra magyar!), mert hiszen mindnyájan emberek, gyarló emberek vagyunk, s az a rongy élet, ha még oly rongy is, számunkra bizony akkor is nagyon drága, hanem azt, hogy aki – mint a példa mutatja – épp oly gyarló ember, mint a többi, minek köti annyira az ebet a karóhoz s minek önérzeteskedik s pöffeszkedik annyira a becsületével, büszkeségével és bátorságával, mikor egy cseppet se bátrabb vagy becsületesebb, mint a többi?

Hogy egocentrizmusa egészen naivvá és gyermekessé tette, azt nemcsak az bizonyítja, hogy Bemét csak azért, mert őt nagyon szerette és pártolta, sőt úgy bánt vele, hogy az avatatlanok fiának gondolták, a világ legnagyobb hadvezérének, csatáit pedig a világtörténelemben „noch nie dagewesen”-nek [még soha nem látottak] tartotta, hanem az is, hogy például a könyvtára értékét nem kevesebbre, mint 5000 forintra becsülte. (Ferenczi, III., 343. o.) Ha tudjuk, hogy mindössze csak „két nagy szekrényt töltött meg” (Petőfi saját szavai), tehát az ezer kötetet semmiképpen se érthette el, sőt még az 500-at is bajosan és hogy az akkori 5000 forint mai félmillió forintnak felel meg, akkor látjuk csak igazán ennek a Petőfi-féle becslésnek végtelen naivságát és gyerekes voltát.

Ahogy tehát Petőfi magát hihetetlenül nagyra értékelte, mégpedig nemcsak mint költőt (mert ez nem naivságát, hanem valóban az öntudatát bizonyítja), hanem mint hazafit, mint embert, mint jellemet is, amire pedig a legkisebb alapja se volt és ahogy az égis magasztalta azt a tábornokot is, aki őt kitüntette és akinél neki befolyása volt, éppúgy félmillióra becsülte a könyvtára értékét is, mely pedig csak „két nagy szekrényt töltött meg”, de világos, hogy értéke mégis ilyen csillagászati volt, mert az övé volt.

Naiv önteltsége annyira ment, hogy obsitjában, melyet a katonaságtól való kilépése után kapott (természetesen nem akkor, mikor már őrnagy, hanem mikor még csak közlegény volt, mert az a hadsereg nem forradalmi volt), rendkívül büszke volt arra a kifejezésre, hogy „redlich und treu gedient”. Pedig hát ezt egy „reakciós” hadsereg s a gyűlölt osztrák állította ki s a sereg, melyben ő oly hűségesen szolgált, azért volt, hogy elnyomja a „világszabadságot”, egyébként pedig mit sem jelentő formáság volt benne ez a kifejezés, mely minden obstitban egyformán benne volt.

Önérzete egyfelől betegesen nagy volt, másfelől pedig épp akkor nem jelentkezett, mikor megokolt lett volna. Azt például nem érezte, hogy a férfi önérzettel ellenkezik, hogy családját úgyszólván a barátaival tartassa el. Nem volt tudatában annak, hogy ez nekik pénzükbé kerül, nem is szólva a vesződésről és a számtalan kellemetlenségről, amivel idegeneknek hosszabb időn át a házban tartása jár. Ő természetesnek vette, hogy barátaai az ő szolgálatára

legyenek, boldogságnak tekintsek, hogy neki szívességet tehetnek és hogy ezt ő elfogadja tőlük. De ha a legkisebb jelét tapasztalta annak, hogy ezzel terhükre van, egyenesen bünténynek tartotta részükről és megsértődött mindörökre.

Az 1849. év elején például gazdag napánál volt családjával, de természetesen túl hamar összeveszett vele. Ekkor – már január 7-én – ír Aranynek, hogy a feleségét Szalontáról küldje be hozzájuk Debrecenbe pár hétre (!), s majd ha Júlia és a gyermek megerősödnek, vigye magával majd őket Szalontára.

Tessék elképzelni ilyen kívánságot: Aranyné hagyja ott férjét, gyermekeit, házastársát pár hétre, aztán pedig vigye majd haza magával Petőfi egész családját s tartsa, etesse és szolgálja ki, ki tudja meddig. Így aztán nem csoda, hogy még a türelmes és Petőfit igen sokra tartó Arany is azt válaszolja január 12-én, hogy ő maga beteg, felesége pedig egyelőre nem mehet. Vigye tehát Petőfi maga hozzájuk a családját. Ha nem, majd ő megy értük Debrecenbe, mihelyt teheti.

Nagyon hideg volt azonban akkoriban és ezért Petőfinek nem nagyon akarózott az, amit megkívánt és természetesnek tartott Aranytól vagy feleségétől. Nem vitte hát őket, hanem Arany helyett Vörösmartyhoz fordult s egyelőre rá bízta őket. Bizonyára hálából azért, mert Vörösmarty egyszer már – mint Petőfi maga fejezte ki magát – megmentette az éhhaláltól s ő ezt egyszer már azzal hálálta meg, hogy tudtára adta, hogy homlokáról nem ő, hanem „maga tépte le a babért”.

Mivel utána egy jó darabig nem írt Aranynek, az bizonyosra vette, hogy megsértődött. De hát ez most nem történt meg, mert szüksége volt rá s így a megsértődés kissé drága fényűzés lett volna számára. Így aztán február 22-én újra írt Aranynek, hogy feleségét, fiát és a gyermek dajkáját (!) vigye el magához. Erre szegény Aranyné mégiscsak kénytelen volt Debrecenbe utazni (mert hiszen örülniük kellett, hogy a jó Petőfi mégse sértődött meg) s a családot magával vitte Szalontára. Ottmaradt aztán Júlia Szalontán egész május ötödikéig (!), a kis Zoltán és dajkája pedig egész május 29-éig. Júlia ugyanis hamar megunta az unalmas falusi életet, de mivel vele együtt – sajnos – a gyereksírást is megunta, nemcsak Szalontát, hanem gyermekét is otthagya, az tehát dajkájával egyetemben még utána több mint három hétig Aranyék nyakán maradt.

Hogy Petőfi fizetett volna értük, arról semmit se szól a krónika. Ez nem is nagyon valószínű. Különösen nem valószínű azonban az, hogy annyit fizetett, amennyibe tényleg kerültek. De még ha annyit fizetett volna, akkor is könnyű elképzelni, mit jelentett Aranyékra hónapokon át lakásukban ez a három idegen személy s közte egy féltett csecsemő (bár hogy apja, később pedig anyja is otthagya, nem éppen mutat nagy féltésre), aki olyan időtlen, hogy élete csak egy hajszálon függ és aki sírásával nemcsak nappal van vendéglátói terhére, hanem még éjszakáikat is elrontja. Nemcsak sok kiadást jelentettek tehát Petőfiék, hanem sok gondot, vesződséget s alkalmatlanságot is egyúttal.

Pedig Szendrey Júlia egyéniségét ismerve arra nem nagyon gondolhatunk, hogy ő hosszú ottléte alatt valami sokat segíthetett Aranyéknak a háztartásban és a házimunkában. Az azonban, hogy még ő is kiszolgáltatta magát, nagyon valószínű, hiszen így nevelkedett s jellegzetesen „intellektuel” és politizáló nő volt.

Sajátságos, hogy mindezt Petőfi mégis nemcsak elfogadta, hanem egyenesen kérte (most nem jutott eszébe, hogy ő nem koldul, mert ez önérzetével ellenkezik), sőt az első udvarias visszautasítás, illetve kitérés után újra kérte. Az önzés ugyanis sokkal nagyobb volt az önérzeténél. Mivel azonban Petőfinek az önérzete is ugyancsak nagy lóerejű volt (ezt a kifejezést Ady használta – szintén dicsekedve – a maga önérzetéről), csak ennek meggondolása után tudjuk igazán elképzelni, mekkora lehetett az önzése.

De ne gondoljuk ám, hogy Petőfi azért hagyta Aranynál ezt a három tagú családot „csak” egy negyedévig, mert már maga is érezte, hogy kissé sok már a jóból s továbbra már nem akart visszaélni barátja türelmével. Hogy végül uralkodjék már önzésén, arra az se volt elég

ok, hogy mivel most már együtt voltak feleségével Pesten, kívánczok a gyermek után, vagy aggódtak érte, nem beteg-e és kívánják már nagyon, hogy végre velük legyen. Nem. Ők sem Aranyék terhét és áldozatát nem sokallták még, sem a gyermek után nem kívánczok (mint ahogyan Petőfi ideálja, Rákóczi se kívánczolt, mint annak idején láttuk).

A hosszan tartó kényszervendéglátásnak még egy negyed év múlva is csak azért szakadt vége, mert Arany május 23-án végre tudtára adta önérzetes barátjának, hogy gyermekét és dajkáját „tovább már nem tarthatja”. (Ferenczi, III., 347. o.) Arany e kifejezéséből láthatjuk, hogy Petőfi valóban ingyen tartatta el a családját barátjával s nemcsak a gondot és a kellemtelenséget, hanem még a készkiadását se térítette meg. De az értesítés hangjából láthatjuk azt is, hogy Arany idegei ekkor már végleg felmondták a szolgálatot.

Arany azonban még ekkor is csak azért mert így kipakolni, mert közben ő is Pesten kapott állást, s bár neje még ott tarthatta volna továbbra is, de hát ki kellett költöznie a jegyzőlakásból, s azt talán azért még Petőfi se kívánhatta (de ezt természetesen nem Arany írta így, hanem csak én mondom), hogy Petőfiék kedvéért egy, az egyébként szükségesnél nagyobb lakást béreljen.

Így aztán nem sértődött meg a jó Petőfi (legalábbis úgy nem, hogy Aranyt elnevezte volna olyan barátjának, aki őt megmarja, mint Pákhkal tette, aki az utcáról szedte fel), de viszont most, hogy családját már magának kellett eltartania, erre csak úgy volt képes, hogy megbízta Aranyt, árvereztesse el Bemtől ajándékba kapott csatalovát.

De természetesen a lovát is úgy túlértékelt, mint a könyvtárát, mert szenvedegve azt írta Aranynak, hogy a vevőknek mondja meg, hogy az a ló Petőfié (azaz hazánk lánglelkű fiaé) és ő meg Bemtől, tehát olyan hadvezértől kapta, akihez foghatót nem ismer a világtörténelem, és Petőfi ezt a világtörténelmi jelentőségű lovat azért kénytelen eladni, hogy „az árán kenyeret vegyen magának” (nem tejes kalácsot, hanem száraz kenyeret). Hozzátehetjük: Szégyellj magad, elfajult nemzet, hogy nagy fiadról csak így gondoskodszt! Mert világos, hogy ez nem nagy fiad szégyene, hanem a tied. Ha más nemzet fia volna, nem pedig ilyen elfajulté, jólétben dúskálna.

Megtudva azonban, hogy a Pesten lakó Petőfinek értékes lova is volt és a ló Szalontán vagy Szalonta környékén volt, és azt is tudva, hogy egy ilyen értékes lónak istálló, gondozás, alom, sőt még takarmány is kell, az jut eszünkbe, hogy nem ez is szegény Arany gondja és kiadása volt-e eddig?

Petőfi aztán – folytatva szokott szenvedését – megírta a dolgot Bemnek is, de természetesen nem azért, hogy „nyomorát elpanaszolja”. Bem megértette, hogy Petőfi mit akar, ezért azt írta neki, hogy jöjjön hozzá s mindjárt 200 forintot is küldött neki útiköltségül (természetesen az állam pénzéből). Óriási összeg volt ez akkor. Útiköltségül a tizedrésze is elég lett volna, de hát Bem tudta, hogy Petőfi szentséges szent önérzete alamizsnát nem fogad el, ezért küldte az egészet útiköltségül.

Petőfi tovább folytatja a szenvedést, illetve önérzete imáadását. Igen különös istenteremténye volt azonban ez az önérzet. Aranynak és feleségének botrányos kihasználása – láttuk – nem bántotta ezt az önérzetet. Bem önként küldött 200 forintja azonban bántotta. Legalábbis felhasználta a dolgot Petőfi egy kis önérzetfitogtatására s ezzel bebizonyította, hogy mennyire hasonlít hittestvérehez, Kossuthhoz, legellenszenvesebb tulajdonságában, a színésziességben is.

„Vegye vissza a pénzt – írta Bemnek –, melyet szíves volt útiköltségül küldeni számomra s hagyjon engem csendes visszavonultságban... Majd csak megélek barátságos lábon régi pajtásommal – a szegénységgel.” (Ugyanekkor írta a nem kolduló levelet Szemerének.) Július 3-án azután egész családjával egy másik barátjához, Orlai-Petrich Somához Mezőberénybe indul, ahol megint hetekig marad. Csak azért nem hónapokig, mert közben az jut eszébe, hogy mégis biztosabb lesz Bem táborában, mint Mezőberényben.

De Petőfi már akkor is barátai terhére volt, mikor még nem kellett feleséget és gyermeket, meg annak a dajkáját is tartania. (Mert Júlia természetesen csak nem szoptatható, s hogy



felesége mellett dajkát is tarthasson, csak elvárhatta nemzetétől ilyen nagy fia!) A magános, a még fiatal ember Petőfit ezért se bántotta az önérzet. Az azonban már annál jobban, ha barátai nem voltak hajlandók a kedvéért áldozatokat vállalni.

Kölcsönt kérni mindig megalázó, meg nem adni vagy megadni nem tudni, még megalázóbb. De Petőfi önérzete se az egyiket, se a másikat nem érezte. Legalábbis annyira nem, hogy ha visszautasították, többé nem kért volna mástól, olyanoktól, aki még nem utasította el. Annál kevésbé jutott Petőfi eszébe emiatt az, hogy ezután leszállítja igényeit, lemond felesleges kedvteléseiről, ezután takarékos lesz s így gondoskodik róla, hogy hasonló megalázásoknak ne legyen többé kitéve.

Kért kölcsönt a dúsgazdag Pulszkytól, aki, noha (vagy talán inkább: mert) épp úgy lutheránus hittestvére volt, mint Kossuth, nem is válaszol neki. Ez bántja önérzetét, de azért nem annyira, hogy az írásbeli eredménytelen kérelem után személyesen is fel ne keresse és élőszóval is ne kérjen. Pulszky így is elutasítja. Azt mondja neki, hogy igen sok a kiadása. Pedig Pulszky felesége egy bécsi bankár lánya volt, de természetesen az is hittestvér, mert a bankárok még Bécsben is protestánsok voltak, ha nem voltak zsidók.

1848. november 28-i levelében azt írja Bajzának, mint „mélyen tisztelt tekintetes úrnak” (egyébként ő is hittestvér volt), hogy „azon szemtelenségre valék kénytelen vetemedni, hogy Nagy Ignác úrtól pénzt kérjen kölcsön”. (Úgy tesz tehát, mintha erre a „szemtelenségre” most vetemedett volna életében először.) Nagy Ignáctól se kapott, noha – november 28-án kelt a levele – mindössze csak arra kérte, hogy „szíveskedjék mintegy negyven pengő forinttal segélyemre lenni, minek visszatérítésére mindjárt felgyógyulásom után minden erőmet fordítani el nem mulasztandom”.

Szintén lutheránus hittestvérét, Pákh Albertet 150 váltóforint erejéig kezességre kérte, hogy debreceni adóssága ne tegye lehetetlenné verseivel Pestre indulását. Pákh kezességét meg is kapta, mert azt ígérte, hogy „ha térden állva kellene is házról házra koldulnom, mégis bizonyos lehetsz, hogy napjára (45 nap múlva) megküldöm az összeget”. Még azt is megkövetelte tőle, hogy „még csak kételkedni se tudj abban, amit mondok”. S ezt a nagy hangot mindössze arra alapozta, hogy kezében volt verseinek kézírata, melyet Pesten ki szeretett volna adni. Milyen becsülete van annak, aki csak ezen a címen, ilyen hangon meri adni a becsületszavát?

A versek, tudjuk, csakugyan nagyon jók voltak, sőt örök értékűek, de viszont azt is tudjuk, hogy senki se vállalkozott kiadásukra, s mikor maga Vörösmarty vette kezébe a dolgot, még neki sem sikerült kiadót találni rájuk. Vörösmarty aztán a Nemzeti Körrel adatta ki a verseket, de még neki is és még így is csak véletlenül sikerült.

El kell tehát képednünk, hogy Petőfi mégis ennyire biztosan ígért s így szavát ilyen könnyelműen kockáztatta. Igaz, hogy most Vörösmarty jóvoltából és a sors különös kegyéből sikerült megtartania szavát és így az őt önzetlenül felkaroló Pákh Albertet nem tette anyagilag tönkre, de ez igazán csak egy hajszálon függött, s hogy ez a hajszál nem szakadt el, az igazán nem Petőfi érdeme. Hogy becsületét erre a hajszálra merete akasztani, az feltétlenül szégyene s becsülete könnyűségét bizonyítja.

„Úti levelei”-ben maga is azt írja, hogy „e kötet versben volt minden reményem. Ha eladhatom, jó, ha el nem adhatom, az is jó, mert akkor vagy éhen halok, vagy megfagyok, s vége lesz minden szenvedésnek”.

Dehogy is lesz jó úgy is, feleljük neki. Akkor ugyanis nemcsak minden szenvedésének, hanem a becsületének is vége lett volna, s ez csak nem jó és nem is mellékes? Akkor a becsületszavát is megszegte volna és Pákh Albert pénzének is vége lett volna, tehát Pákh Albert becsapása lett volna az eredmény. S ez csak nem „jó” Petőfinek, sőt nem is közönyös? S lám, neki ez eszébe se jut. Ő csak magával törődik, csak magát látja.

Petőfinek, mikor oly nyugodtan akart meghalni, egy nagy becsületbeli kötelessége is volt, a becsület pedig még az ételnél is fontosabb, kivált olyan ember számára, akinek a be-

csülete annyira „szentséges szent” volt. Petőfinek akkor az is becsületbeli kötelessége volt, hogy se éhen ne halljon, se meg ne fagyjon, hanem tovább éljen, mert halála barátja anyagi kifosztását jelentette volna. Hiszen barátját egyenesen avval ugratta vele a kölcsönbe, hogy „még csak kételkedni se tudj abban, amit mondok”. Furcsa tehát, hogy mégis azt gondolta, hogy ha éhen hal, úgy is jó. Legalább nem szenved tovább s az adósságát se kell megadnia. A hálátlanság, amit barátja s nagylelkű jótevője iránt elkövet, még csak eszébe se jutott. Pedig hát nem azt ígérte ő akkor, mikor a pénzt megkapta, hogy ha csak éhen nem halok, vagy meg nem fagyok, akkor fizetek. Ha így beszélt volna, akkor Pákh nem kezeskedett volna érte. (Most aztán legújabbban Hatvany Lajos könyvéből (Az igazi Petőfi) azt tudjuk meg, hogy Pákh pénzét vissza se fizette. Az ellenkezőt Pákhék csak a költő „becsülete” megmentésére állították.)

De Petőfi bőven csinált olyan adósságokat is, melyeket nem önként és nem baráti szíveséggel hiteleztek, hanem amelyek kényszerből keletkeztek. Úgyhogy Petőfi egyszerűen nem fizetett, mert nem tudott. Nagyon szívesen szokott ő ugyanis a más számlájára költekezni. Sajátságos, hogy ebben a tekintetben is milyen naivul egyoldalú volt s milyen természetesnek találta, hogy ügyet se vessen a maga szemében a gerendára, ellenben felháborodva botránkozzék a más szemében levő szállkán.

Bajzának írt említett levelében például ezt írja: „L... csakugyan gazember. Kicsalt tőlem vagy nyolc pengő forintot Pesten létemkor s három pengőmmel most is tartozik.” L. tehát gazember, közönséges gazember, mert nyolc forint adósságából eddig még csak ötöt adott meg Petőfinek. Az azonban nem bántja ugyanennek a Petőfinek a becsületét és önmagát egyáltalán nem tartja miatta gazembernek, sőt még abban a meggyőződésben se akadályozza, hogy olyan szentséges szent becsülete senki másnak sincs az országban, mint neki, hogy mikor Pápáról elköltözött, egyhavi díjjal adósan távozott szállásadójától. (Ferenczi, I., 243. o.)

Igaz, hogy ezt az adósságot Szijj György, a megkárosított, megkérte és megkapta Petőfitől, mint már országos híru embertől. Ez azonban nem érdem, mert ha nem teszi, Szijj György uram végrehajtókkal hajtatta volna be rajta és melléje még telekiabálhatta volna vele az országot s így tönkretelhetette volna oly féltve őrzött külső becsületét is. Petőfi helyzetében ekkor már a legbecstelenebb ember is fizetett volna. (Csak Kossuth nem fizetett még ilyenkor se, mint láttuk.)

Elég szégyen azonban, hogy Petőfi itt is megvárta a fizetésre való felszólítást. Önként, felszólítás nélkül nem fizetett akkor se, mikor már országos nevű ember volt. Sőt tartozása annyira nem okozott neki lelkiismeret-furdalást vagy becsületbeli kérdést, hogy talán már nem is emlékezett arra, hogy ő Szijj György uramnak tartozik. Akkor azonban, mikor Bajzának 1848. november 28-án L. gazemberségére panaszkodott, még nem volt Petőfi híres ember s így Szijj György felszólítása se történt meg, tehát akkor még ő is ugyanolyan gazember volt, mint az a bizonyos L., aki neki tartozott, de nem fizetett. Sőt, mivel az a gazember nyolc forint tartozásából ötöt már mégis megadott, ő azonban Szijj Györgynek akkor még semmit, tulajdonképpen sokkal hitványabb volt, mint az a „gazember” L.

Petőfinek ezeket a Szijj György-féle megfizetett adósságait (melyek, mint látjuk, nem is voltak mindig megfizetettek) gondosan kiemelik életrajzírói, hogy bebizonyítsák velük, hogy a valóságban milyen korrekt és becsületére mennyire kényes ember volt ez a rossznak elhíresztelt Petőfi. Hogy azonban Petőfi közel se volt az a gáncsnélküli lovag, mert nem lett volna szabad megvárnia, hogy Szijj György keresse rajta a pénzét, hanem önként kellett volna fizetnie, az nem jut eszükbe. Csak nem azért, mert ők maguk is csak ilyenfajta emberek? Pedig hogy Petőfi még akkor se fizetett mindig, ha felszólították rá, azt még életrajzaiból is kiveheti a kritikus olvasó. Például előbb láttuk azt a 600 forintot, ami miatt még élete végén, tehát már híres ember korában is végrehajtást kellett volna indítani ellene. Bizonyára nem azért, mert önként, vagy akár csak felszólításra is mindig fizetett annak, akinek tartozott.

Például hogy még Pápán is nemcsak Szijj Györgynek tartozott, akinek kivételesen meg is fizetett (igaz, hogy itt is megvárta, hogy a fizetésre külön felszólítsa!), sejtethetjük onnan,

hogy mikor másodszer Pápára került, reggel éppen csípőig levetkőzve mosdott, mikor „mene hozzája múlt évi házigazdája, kinek a lakbérben pár forinttal (mi az a „pár forint”) adósa maradt, s most követelte a tartozást”.

Petőfi zavarában így szólt hozzá: „Aber genieren Sie sich nicht?” [Nem zavarom Önt?] „Oh, nein, felelte amaz, ich bin bereit von Ihnen das Geld übernehmen, wenn Sie auch ganz nackt wären.” [Ó, nem, kész vagyok a pénzt átvenni Öntől, akkor is, ha teljesen meztelen.] Tartozását azonban kifizetni nem bírta. (Ferenczi: Petőfi életrajza, I., 296. o., de természetesen csak a jegyzetben, mert ez nem fontos, sőt egyenesen zavaró dolog.)

Ebből egyúttal láthatjuk azt is, hogy Petőfi a hasonló jelenetekhez annyira szokva volt már, hogy olyan hidegvérrel és cinizmussal viselkedett bennük, hogy még egy zsidó vigéctől is elég lett volna. De ebben az esetben arról sincs szó, hogy a pápai német vagy zsidó a pénzt Petőfitől akár csak évek múlva, akkor, mikor már nagy ember lett a költő, megkapta.

Aztán később, színész korában, Kecskeméten, ugyanígy volt. „Háziaszonya – írja Ferenczi (I., 290. o.) – megsejtvén távozását, 7 váltóforint tartozásában lefoglalta egyetlen kímélt quækkerét, min rendkívül haragra lobbant.” Ebből megint csak láthatjuk, hogy Petőfi nemcsak adósságokat szokott csinálni, de azt nem is szokta megfizetni, s ha mégis kénytelen volt, még ő volt felháborodva.

Mi, kik mindezt tudjuk, ugyancsak csóváljuk a fejünket annak az önérzetes hangnak a hallatára, melyet abban a kölcsönkérő levelében láthatunk, melyet 1846. december 29-én intézett nem kevesebb mint 600 pengő forint kölcsön ügyében „kedves druszájához”, gróf Teleki Sándorhoz. (Ez akkor volt, mikor Pulszkytól előtte „csak” 500 forintot kért, hiába.)

„Most mutathatod ki, ha van benned emberség. Életemben legeslegelőször fordultam mágnáshoz, kímélj meg a szégyenpirulástól, mely a ragyánál jobban el fogja rágni képemet, ha visszautasítasz... Ingyen el se fogadnám. Már annál csak büszkébb vagyok, hál’ Istennek.”

Ezt a 600 forintot megkapta (állítólag meg is adta). Megkapta és megadta a Kubinyi Rudolftól 1847. április 24-ére kért 200 forint kölcsönt is. Amit megadott, azt életrajzírói, mint mondtam, igen gondosan számon tartják, pedig mint Hatvanyból láthatjuk, legtöbbször ez is csak pia fraus [kegyes család] Petőfi becsülete megmentésére.

Ugyanaz a Petőfi azonban, aki egy gróf Telekitől ingyen el se fogadna pénzt, mert annál sokkal büszkébb, „hál’ Istennek”, nagyon szívesen elfogadta azt a pénzt, amit Wachott Pózsonyban koldult össze számára, s azt is, amit utána Pesten gyűjtött neki az athenaeisták [e nyomdában dolgozók] és a maga családja körében. (Ferenczi, I., 308. o.)

Harminc pengő forint jött össze, de azért Petőfi ekkor is volt olyan büszke, „hál’ Istennek!”, hogy mikor Szeberényinek ezt megírja, hangsúlyozza, hogy a gyűjtés „tudtomon kívül” történt.

Mikor Debrecenből megindult verseivel Pestre, az ottani diákok is gyűjtöttek számára „kis összeget”. (Ferenczi, I., 348. o.) Egészen koldulás jellege lehetett a dolognak, mint a „kis összeg”, ami összejött, mutatja. Pákh Albert pedig, mikor Debrecenben elváltak egymástól, a már tárgyalt 150 forintos kezességén kívül, mert enélkül Debrecen el se hagyhatta volna, még hat ezüst húszast is csúsztatott a zsebébe, s bár ez természetesen nem kölcsön volt, hanem alamizsna, Petőfi mégis elfogadta, mert a hat húszas természetesen fontosabb volt számára, mint a büszkeség.

Útközben Egerben Tárkányi Bélához tér be, s noha ő „papfaló” (Illyés) volt, Tárkányi pedig pap, mégse bántotta önérzetét, hogy alamizsnát fogadjon el tőle, sőt egyenesen azért tért be hozzá, hogy kérjen. „Igen megszorultam, írja neki (mert mikor először kereste, nem találta otthon). Addig legyen Ön szíves nekem útravalót szerezni, mellyel Pestig elmehetek.” (Ferenczi, 350. o.)

Ha én gyűlölök valakit vagy valakiket, mert a sötétség képviselőinek tartom őket, akkor legalább ötőlük nem kérek alamizsnát. Petőfi önérzete, mint láthatjuk, ezt is megengedte. Pedig az önérzet ekkor is éppen eléggé megvolt benne, mert még Tárkányinak is ezt írja ugyanekkor: „Ne útközzék meg e kvázi parancsoló hangon, de bár nagy szükségben vagyok, nem koldulok.”

Lángelméje ellenére is sajátóságosan együgyű lélek volt ez a Petőfi. Azt hitte, hogy ha valaki koldul, de kijelenti, hogy nem koldul, sőt parancsoló hangon koldul, akkor már nem koldul s rendben is van már minden. Vagy – úgy látszik – úgy értette a dolgot, hogy ő, ha kér, akkor se alázódik meg, hanem parancsoló hangon kér. De ez meg még rosszabb, még fonákabb, mert az ugyan szép és felemelő, ha valaki jót tesz mással, de finomságból és hogy a szegény önértetét kímélje, úgy tesz, mintha ő lenne lekötelezve, hogy a megszorult ember elfogadja tőle. Annál fonákabb, sőt visszataszítóbb azonban, ha az, aki megszorult s ezért kér, az viselkedik úgy, hogy tekintse valaki megtiszteltetésnek, hogy ő kér tőle.

Egerben is gyűjtést rendeztek részére a kispapok, hogy tovább tudjon menni, illetve, hogy ne kellejen gyalog mennie. Természetesen most is elfogadta a gyűjtött összeget. Pestre megérkezve Sass István adott neki ruháiból, mert „különösen felsőruhája úgy el volt nyűve, hogy sajátjával kellett kicserélnie”. (Ferenczi, I., 353. o.) Petőfi nagy önérzete ezt is elfogadta.

Itt említtem meg, hogy régebben, vándorszínész korában, 1842. november vége felé szintén maga írt Domanovszkynak Pápara, hogy „ne hagyják elveszni, gyűjtsenek számára 10 pengő forintot, mivel kiségitené magát”. Ekkor is gyűjtöttek (Ferenczi, I., 272. o.), s ha maga kérte, világos, hogy el is fogadta, mikor megkapta.

Ha mindez a sok szegény és megaláztatás hibája nélkül tisztán a sors csapásából érte volna, akkor is ellenszenves lenne a gróf Telekinek írt hetvenkedés, hogy ingyen el se fogadná. Mert hiszen nem 600 forintot, hanem még filléreket is nemcsak elfogadott, hanem kért, s nemcsak gróftól, hanem hozzá hasonló szegény diákoktól.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy ha Petőfi nemes értelemben lett volna önérzetes, akkor nem kellett volna magával ilyen szégyenletes ellentmondásokba keverednie és magát így megaláznia. Ha tudott volna lemondani, ha szerény, kisigényű, takarékos és előrelátó lett volna, akkor sose kellett volna magát ilyen szégyenletes megaláztatásoknak kitennie. Akkor az igazságnak megfelelően is eldicsekedhetett volna, legalább önmaga előtt, mert mások előtt hetvenkedni akkor se illett volna, hogy ő ingyen soha senkitől el nem fogadott semmit; ha kölcsönkért, akkor is mindig megadta. Sőt akkor kölcsönt nem is kellett volna soha senkitől kérnie.

Hogy azonban nem így volt, annak az volt az oka, hogy Petőfi csak nagyhangú kijelentéseiben volt önérzetes (melyeket azonban – láttuk – tettei nemegyszer megcáfoltak, sőt nevetéssé tettek), annyira azonban nem, hogy önérzete kedvéért, könnyelműségén, költekező hajlamán vagy nagyzolásán is uralkodni lett volna hajlandó. Akinek azonban az önérzete nem ér meg annyit, hogy miatta például egy-egy mulatásról lemondjon, az csak mondja magáról, hogy önérzetes, de valójában nem az, s az ilyen ember azt is megérdemli, hogy kicsúfolják a nagy „önértetéért”.

Például esténként már selmeci diák korában gyakran kimaradt s eladogatta holmijait, hogy színházba mehessen. Pedig hát akkor a selmeci színház nem is magyar, hanem német színház volt. (Ferenczi, I., 109. o.) Szállásadója ekkoriban egyenesen azt írja haza apjának, hogy fia korhely és kicsapongó. (I., 132. o.)

Mikor Pápán Jókaival és Orlaival az önképzőkörben hét aranyat nyertek jutalmul, a hét közül egyet mindjárt el is mulattak a „From zsidónál”. Mikor aztán utána hazamegy szegény szüleikhez, megkínálja ugyan őket „a még meglevő két arannyal”, de azokat nem bírta rávenni, hogy elfogadják tőle. Én azonban attól félek, hogy ha elfogadták volna, Petőfi akkor is előbb-utóbb visszakérte volna tőlük. Petőfi ugyanis csak úgy tudott nagylelkű lenni, ha nem került áldozatba, de úgy már nem, hogy miatta egy jó mulatásról, vagy akár csak egy nagyzóló gesztusról is le tudott volna mondani. Emiatt pedig neki arra a nagylelkűen elajándékozott két aranyra utána még százszor is szüksége volt. Hiszen másképp gyalog kellett volna elhagynia a szülői házat. Bizonyára ezért is nem fogadták el tőle.

„Annyit nem jövedelmezett a jutalomjátékom – írja később, színész korában Pákhnak –, hogy az adósságomat kifizethettem volna belőle, hanem arra elég volt, hogy egy víg napot csapjak belőle magamnak.” (Ferenczi, I., 284. o.)

Később is, mikor Pestről Mezőberénybe utazott, „az éjet átmulatták és reggel megfogyatkozott pénzén fogadott fuvarost”. (Ferenczi, I., 317. o.). De azért Debrecenből, mikor a kölcsönt kéri tőle, Nagy Ignácnak írt levelében a legnyugodtabb lelkiismerettel és a legtisztább meggyőződéssel emlegeti „a balsorsot”, „mely engem már négy év óta példás állandósággal környékez”. (Ferenczi, I., 325. o.)

Még azt is megtette, hogy annak a Pákhnak, aki Debrecenben szinte az utcáról szedte fel, lakásába fogadta, 150 forinttal kezeskedett érte, indulásakor hat húszast csúsztatott a zsebébe, később Pesten mégis elköltötte azt a négy forintját, mely Pákhnak egy cikkéért járt és amelyet helyette ő vett fel, mert „szüksége volt rá”. (Ferenczi, I., 364. o. jegyzete)

Újabbán divat lett azt hangsúlyozni s a legszélesebb közönség már teljes egészében tudomásul is vette, hogy nagy tévedés azt gondolni, hogy Petőfi lump volt, vagy akárcsak hogy szeretett iddogálni. Épp az ellenkező igaz: alig ivott. A bordalaiban olyan mesterien lefestett mámor nála nem volt valóság.

Nem mondom én sem, hogy ez az állítás valótlan és hogy Petőfi züllött korhely lett volna. Már csak azért is bajosan lehetett így, mert az idült alkoholizmus nem fiatal emberek bűne szokott lenni, hanem éltesebbeké. Akinél fiatal korban történik ilyesmi, az terheltség jele, s bár Petőfi is kétségtelenül abnormis idegalkatú ember volt, alkohol tekintetében ez az abnormitás nem nyilvánult meg nála.

Ahogy azonban hasonló esetekben már szinte szabály, hogy egy történelmi tévedést úgy szoktak megcáfolni, hogy az ellenkező véletelbe csapnak át: Borgia Lukréciaiból, akit azelőtt a női romlottság elretentő példájának tartott mindenki, egyenesen női ideált csináltak (se az egyik, se a másik nem igaz, hanem az igazság a kettő között van), Görgeyből, a gyűlölt és megvetett árulóból pedig példás hazafit és a világ egyik legtehetségesebb hadvezérét csináltak (az igazság itt is a középúton van), épp úgy a régen korhelynek gondolt Petőfit is megtették a szoliditás és mértékletesség példaképeinek. Az igazság itt is középben van. Petőfi nem volt idült alkoholista, de nem volt annyira szolid és mérsékletes se, hogy e tekintetben különösebben dicsérgethették. Fiatal kora ellenére volt ő még részeg is nemegyszer.

Tagadhatatlan – most láttuk rá a bizonyítékokat –, hogy mulatni és éjszakázni szeretett s ilyenkor sok pénzt is elpucolt még olyankor is, mikor pénze nem volt. S bár ez még nem bizonyítja egyúttal azt is, hogy ilyenkor reggelre mindig tökrészeg volt, de azt feltétlenül, hogy ivott. Antialkoholista ember nem érzi jól magát ivók társaságában, de alkohalmámor nélkül nem is lehet ott kibírni egész reggelig. Hogy Petőfi ivott és ivott annyit is, hogy meglátszott rajta, azt még olyan életrajzaiból is kétségtelenül meg lehet állapítani, melyek bort nem kedvelő voltát bizonygatják.

Mikor például Pápán azt az említett aranyat (a hétből) elmulatták (ne felejtjük el, hogy ez az arany mai pénzben megfelel körülbelül ezer forintnak, tehát éppen elég örült mulatás volt ez középiszkolás diákoktól és az „a From zsidó” ugyancsak sokat keresett rajtuk), még Ferenczi is azt írja (I., 256. o.), hogy a mulatás „olyan jól sikerült”, hogy még a mulatók legszolidabbját, Lantay Sándort is (tehát nem Petrovics Sándor volt köztük a legszolidabb) karonfogva kellett szállására vinniük, holott maguk is mámorosak voltak. Petőfit tehát szintén úgy kellett volna hazavinni, mégpedig őt nem is lehetett egyszerűen csak karonfogva, hanem eszerint még nagyobb segítségre szorult.

Aztán ugyancsak a Petőfi-szerető Ferenczi szerint (I., 261. o.) Mezőberényben 1842 őszén Orlaival is „mámorosan kerülvén fel a pincéből, a présházban várták be, míg a borgőz a fejükből elpárolgott”. Pedig hát tudvalevő, hogy az Alföldön, különösen pedig az Alföld tiszántúli részén nem nagyon termelnek bort. Mit csinált volna hát Petőfi, ha borvidéken laktak volna Orlaiék?

1843. január 11-én is, mikor mint vándorszínész, társaival Dunapentelénél átkeltek a folyón, a csapszékben annyi melegített paprikás bort ittak, hogy „magas kedvük kerekedik” (tehát részegek lettek) tőle. (Ferenczi, I., 275. o.) Mivel Ferenczi elbeszéléséből egészen jól



látható, hogy ez a „magas kedv” éppen Petőfiben tombolt köztük a legjobban, nem valószínű, hogy ez azért történt volna, mert ő ivott köztük a legkevesebbet. Estére – írja Ferenczi – elérték Szabadszállást, „ahol mint kunfiak Szuperrel (egy másik színész; az egyik „kunfi” tehát Petrovics volt, a másik Szuper) mulatva töltötték az estét”. Petőfi tehát még vándorszínész társai között is a legtöbbet ivott és a legnagyobb mulatók közé tartozott.

Hogy láthassuk, milyen furcsa egy önérzet lehetett az a Petőfi-féle önérzet, külön meg kell jegyeznünk, hogy azon a pápai From zsidónál való mulatozáson, melyen egy éjszaka vagy ezer kommunista forintot mulattak el társaival, Petőfi kölcsönkért ruhában jelent meg. Olyan szegény volt ugyanis ez a mulatni szerető diák, hogy még tisztességes ruhája se volt. (De ahelyett, hogy a kapott aranyon ruhát vásárolt volna magának, a From zsidóhoz ment mulatni.) Az úri diákok egyikétől kölcsönkért ruha igen elegáns volt: sötétzöld „quäkker”-ből állt zománcos ércgombokkal, fekete mellényből, nadrágból és fényezett cipőből, melyhez Kozma Sándor adott még nyakkendőt és kesztyűt, egy harmadik jóakaró pedig fehér cilindert (!), hogy az elegancia egészen tökéletes legyen. (Ez volt Petőfi demokráciája!)

E mulatás után véréig sértő megaláztatás érte Petőfit. A tivornyát ugyanis még másnap is folytatták s Petőfi erre az újabb mulatásra is a kölcsönkért eleganciában jelent meg (nem is jelenhetett meg másban). Megjelent azonban ott ekkor már a ruha gazdája is és olyan durván követelte Petőfit a ruháját, hogy a költő „megaláztatásán keservesen zokogva, kétségbeesve borult barátja karjaiba”. (Ferenczi, I., 256. o.) De hát miért nem gondolt arra, hogy az a ruha a gazdájának is kell s ilyen célból kölcsönkért ruhát nem szokás napokon át hordani.

Magunkfajta emberrel ez a megaláztatás egyébként se fordulhatott volna elő, mert először is nekünk lett volna ruhánk, mert ha aranyhoz jutottunk, azt nem mulatásra költöttük volna. Másodszer, mert mi, ha szegények vagyunk, akkor nem is akarunk gazdagnak látszani, s így, ha nincs hozzá való ruhánk, akkor kétszeresen nem megyünk mulatni. Nekünk az önérzetünk is sokkal nagyobb annál, semhogy más elegáns ruháját kérjük el és öltük magunkra. Harmadszor Petőfi helyében nekünk nem is lett volna szükségünk kölcsönkért ruhára, mert mi nem is mentünk volna mulatni. Az akkor levő kis pénzünk birtokában mi a jövőre gondoltunk volna. Mi későbbre is igyekeztünk volna megőrizni önérzetünket a kölcsönkérés és még inkább a megadni nem tudás megaláztatásaitól.

A büszke Petőfinek azonban mindez nem ért meg annyit, hogy miatta egy mulatásról is le tudott volna mondani. Az ő önérzete csak abban állt, hogy mikor koldult, hangsúlyozta, hogy nem koldul; hogy ő koldulni is parancsoló hangon szokott és koldulás közben is sértegette azt, akitől koldult. Ha aztán emiatt nem kapott, akkor megállapította, hogy őt a sors üldözi, nem pedig maga üldözi magát.

## Gonoszlelkűség

Petőfi életében a szülők iránti őszinte szeretete és a papnövendékből lett hajdani katona bajtársa iránti megható ragaszkodása jó lélekre vall. Azonban ennek ellenére nemcsak a beteg idegalkattal együtt járó túlzott önzést, hanem egyenesen bizonyos gonoszlelkűséget, sátániságot is meg kell állapítanunk róla. Politikai elve volt például – nem én állapítom meg, hanem Ferenczi (III., 224. o.) –, hogy „a királyt nem kell szeretni, el kell üzni, sőt meg kell ölni”, tehát iránta való gyűlöletében egész a gyilkosságig megy.

„Ez a gondolat, mely 1848-ban a márciusi napok végén először „A királyokhoz” című költeményében még viszonylag szelíden nyilatkozott, folytonos fokozódó szenvedélyességgel ismétlődik költeményeiben.” (S még azt mondják, hogy túlzás 48-at a kommunizmussal egy kalap alá venni!) „Az „Akasszátok fel a királyokat” 1848. december 10-e táján a királygyilkolás buzdításáig megy, melyben maga lenne a főszereplő.” Petőfinek ezt a versét még Ferenczi is „borzalmas költeménynek” nevezi és azt írja, hogy Petőfit „az okozott visszahatás

(mert láttuk, hogy valósággal az egész ország felindult ellene emiatt, még a Tiszántúl kálvinistái is) egy időre elhallgattatja ugyan, de azért e hónapokban mintegy nekikészülve, folyton írja a királyok elleni költeményeit”.

Gőgje, elbizakodottsága is sokszor egészen sátáni. 1848 nyarán egy beszélgetés alkalmával Tompának azt mondta, hogy „egyéb hivatalt a hadügyminiszterségnél föl nem vállalnék” (el lett volna látva a szegény ország, ha egy Petőfi lett volna a minisztere!), s mikor erre Tompa „jót kacagott, összezörrentek és kedvtelenül váltak el”. (Ferenczi, III., 155. o.) Jól látható tehát, hogy Petőfi éppen nem tréfából beszélt. Azonban ez még csak legfeljebb gyerekes önteltségét és felelőtlen fecsegését mutatja, melyet úgysis önmaga alaposan megcáfolt azzal, hogy a hadügyminiszterség helyett, melynél alacsonyabban nem adta, a századosságot is szívesen vállalta, sőt még kilincsel is érte hónapokon át.

Sokkal sátánibb ennél, mikor Úti leveleiben, tehát a nyilvánosság számára, így ír: „Egy pár gyönyörű verset írtam, az igaz, de ez engem legkevésbé sem vigasztal. Tréfának ne vedd, ha azt mondom, hogy gyönyörű versek. Komolyan merném állítani, hogy ezek a magyar költészet legszebb gyöngyei közé sorozhatók, de e szolás már egészen frázissá vált, azért csak lealacsonyítanám verseimet, ha ezt rájuk alkalmaznám. Divatba jött a szerkesztőknél minden szemét fejben termett bolondgombát drágagyöngynek nevezni. Gázságból teszik ezt vagy csak ostobaságból, nem tudom. Uramfia, ha már a Hiadorok is drágagyöngyöket írnak (kedvelt, felkapott költő volt Petőfi korában ez a Hiador, aki egyébként pap volt, de később hitehagyott lett), akkor én verseimet kavicsoknak vagy cseresznyemagoknak keresztelem vagy akárminek, csak drágagyöngyöknek nem. És Hiadort még velem hasonlítgatják! Teremt' úgyse! – bosszankodám, de restellek. Megvallom, sokat vétettem egyik-másik irodalmi léhűtőnek, de annyit mégsem, hogy ilyen csúfot üzzenek belőlem.”

Ez a gőg és hányavetiség már igazán sátáni. Még akkor is, ha az, amit mond, egyébként igaz, mert hol van ma már Petőfi hajdani vetélytársa, sőt állítólagos felülmúlója, Hiador?

Láttuk, milyen jó volt Debrecenben Petőfihez Pákh! Igaz, hogy a most elbeszélendő eset még a 150 váltóforintért való kezessége és a hat ezüsthúszasnak zsebébe csúsztatása előtt történt, de Petőfi azt, amit elbeszélni fogunk, megtette volna Pákhkal mindezek után is, mert hiszen ez is már az után történt, hogy Pákh őt az utcáról felszedte és befogadta. Debrecenben először úgy találkoztak ugyanis, hogy mikor egyszer Pákh november végén baráti körből este a szokottnál későbben érkezett haza, egy, „a kiskapuban vacogó, didergő, fehér nadrágú, vékony lebernyegébe burkolt alak szólítja meg”. Petőfi volt.

„Hozzád jöttem, barátom, hogy ha meghalok, legyen, aki eltemessen.” „Pákh megölelte a lesoványodott, beesett arcú, sápadt költőt, bevitte magához, s néhány napig, amíg valamivel jobban lett, magánál tartotta, némi ruhaneművel látta el és pénzzel is segítette.”

Ezek után történt, de még ott Debrecenben, tehát hamarosan, hogy a már meggyógyult, de még mindig nélkülöző, koldusszegény Petőfinek Pákh lakásában megtetszett „egy darab nemzeti színű szalag, melyet Pákh egy nőtől kapván, becsben tartott és ismételt kérésére sem adta oda neki”.

Petőfi azonban egyszer, mikor Pákh nem volt otthon, holmijai közül előkereste a szalagot és kalapja mellé tűzte. Pákh természetesen megsértődött, mikor meglátta és szemrehányó levelet írt neki, amiért távollétében fiókjában kutatott és azt felforgatta. De úgy látszik, hogy még így is olyan kíméletes volt, hogy nem azt kifogásolta, hogy hogy merte távollétében fiókját kinyitni, hanem csak azt, hogy tartalmát miért hagyta összehányva.

Erre Petőfi másnap elmegy hozzá, egy összehajtogatott papírlapot tesz asztalára és utána szó nélkül eltávozik. A lap „Végszó Pákhhoz” című költeményét tartalmazta, szövegében többek közt ilyen „gyöngédségekkel”: „Isten veled, te elpártolt barát, veszett ebként ki szívem megmarád, Isten veled”.

Ilyen volt Petőfi, aki emellett – úgy látszik – még arról is szentül meg volt győződve, hogy az a „veszett eb”, mely barátját megmará, ez esetben nem ő, hanem csakugyan Pákh

volt. Pákh azzal felelt, hogy utána felkereste s kiengesztelte Petőfit. A költő utána ismét csak nem talált semmi furcsát abban, hogy ezt a veszett ebet az említett 150 váltóforint erejéig kezésének felkérje (merte volna csak megtagadni: ismét megállapította volna róla, hogy veszett eb, aki őt megmará), sőt hogy utána Pesten még Pákh pénzét is fel ne vegye és el ne költse.

Aztán hogy bánt ez a Petőfi Vörösmartyval! Láttuk, Vörösmarty hogy felkarolta, mikor verseivel alamiznapénzen Pestre érkezett s hogy tisztán neki köszönhette, hogy versei megjelenhettek s így lett belőle valami. Nélküle éhen pusztult vagy öngyilkos lett volna. Mikor aztán ugyanez a Vörösmarty, nem ugyan „pecsovics” lett, hanem csak „Kossuthal szavazott”, vagyis csak feltétellel volt hajlandó a Pragmatica Sanctióból folyó nemzeti kötelességek elismerésére, de legalább így hajlandó volt (láttuk már azonban, hogy ez is törvénytelen dolog volt, mert azokat az alkotmány alapján feltétel nélkül kellett volna teljesíteni), Petőfi azonban erre még feltételese se volt hajlandó, mert ő mindig a legszélsőségesebb álláspontot képviselte, akkor rögtön durva verset írt jótévőjéhez és „atyjához”, Vörösmartyhoz, és megállapította, hogy „nem én tépem le homlokodról, magad téped le a babért!”

Természetes, hogy minden józan ember elhült e vers olvastára. Pedig hát azokat a megrázó részleteket a közvélemény nem is tudta, amelyek közepette Vörösmarty Petőfinek nemcsak a becsületét, hanem életét is megmentette, hanem csak azt látta, hogy egy fiatalember ilyen durván és ilyen fölénytel támad neki a nemzet legnagyobb költőjének, aki akkor már meglelt ember volt.

Jókai, aki akkor Petőfivel együtt szerkesztette az Életképeket, nem is engedte meg neki, hogy ezt a versét lapjukban közölje, s mikor elutazott, Petőfivel megígértette, hogy távollétében sem közli. Petőfi ezt megígérte, aztán Jókai távollétében mégis közölte (Ferenczi, III., 265. o.). Emiatt aztán Jókai össze is veszett vele, mégpedig most már örökre. Láttuk, hogy Gárdonyi feljegyzése szerint milyen ingerülten, sőt bizonyos rejtett gyűlölettel szokott róla Jókai még öreg korában is beszélni (ordinaré fráter stb.).

Mindez ezek után érthető is. Vörösmarty is olyan választ adott neki, melyen okulhatott volna, ha egyáltalán nevelhető lett volna. „Ő engem vétkes politikusnak tart, én őt igen gyarlónak és könnyelműnek” – volt Vörösmarty válasza. Jellemző, hogy mikor hazaérkezése után Jókai szemére hányta a távollétében és ígérete ellenére szava megszegésével történt közlést, Petőfi azt felelte, hogy „ő arról nem tehet; ő úgy született”. Tehát terheltségével védekezett.

Hogy csakugyan az idegzete kívánta meg a kíméletlenséget is (mellyel egyúttal feltűnési viszketeget is akarta szolgálni), mutatja, hogy mikor első verse megjelent, ez mondhatatlanul boldoggá tette („elragadtatását első költeménye megjelenésén többen rajzolják” – írja Ferenczi), mégis így írja meg 1842. július 7-én Szeberényinek: „Nekem az Athenaeumban jött ki egy versem (nem tudom, olvastad-e, saját nevem alatt), azonban ez az első és utolsó vers, melyet tölem lát a világ”. Tehát a nagy örvendezés mellett mindjárt a kiábrándulás és világfájdalom is elfogta.

Ide tartozik az is, hogy igen szeretett vitatkozni, mert szeretett feltűnni és fölényes lenni, de éppen ezért mindig feltétlenül neki kellett igazának lenni. Könnyebb lett volna a sarkcsillagot helyéről kimozdítani, mint őt más véleményre téríteni. De például pápai diák korában Kerkápolytól, aki éles, hideg logikájával többször megszegyenítően legyőzte, valósággal „rettegett”, s vele sose kezdett többé vitába. Nem az igazság megismerésére törekedett tehát, hanem csak gőgje megalázásától, azaz attól félt, hogy ismét alul talál maradni.

Mikor Selmeceen már sok volt a rovasán és apja azzal fenyegette, hogy leveszi róla a kezét, akkor is ezt mondta daccal (pedig ekkor először látták könnyezni): „Kegyelemért esedezni atyámnál sem fogok”. Mikor pedig apja valóban levette róla a kezét s többet nem akart róla tudni, Sárkány Sámuelnek, aki Pesten az utcán találkozott vele és Petrovicsnak szólította, azt felelte: „Csalódik Ön, én nem vagyok Petrovics”. (Apja elleni gőgös dacát akarta vele jelezni.) Erre Sárkány azt felelte neki: „Ne tréfálg, Sándor, hiszen fogad is elárul!” (Említetük már, hogy Petőfinek rendellenes fogai voltak.)

„De úgy van barátom, viszonzotta, én nem vagyok többé Petrovics, hanem Petőfi.” (Tehát ekkor még neve megmagyarosítását is az apjával való dacolással okolta meg, nem pedig a hazafisággal.) „Atyámmal keményen meghasonlottunk – kitagadtuk egymást.” (Milyen góg! Ezzel is jelezni akarta, hogy egyenrangúnak tartja magát apjával. Nem az tagadta ki, hanem kölcsönösen tagadták ki egymást.)

De viszont ugyanez a góg nem akadályozta meg abban, hogy mikor Selmecet kénytelen volt otthagyni, Pesten, a Vörös Ökörben, hogy becsaphassa a vendéglőst és ott tőle ingyen ellátást kaphasson, azt ne hazudja neki, hogy hazamenőben van az ünnepekre és apját ebben a kocsmában (hova apja szokott szállni) fogja megvárni. Úgy viselkedett tehát, mint közönséges szélhámos. De – szerencsétlenségére – akkor véletlenül apja is Pesten volt és vele is összetalálkozott. Neki azt hazudta, hogy a tanárok küldték haza az ünnepekre és hogy levelet is hozott tőlük, de az a ládában van, a láda pedig ennél meg ennél az ismerősnél van stb.

Pedig hát Petőfi ekkor már nem volt kisgyerek, hiszen mikor Selmecre beiratkozott, már akkor is tizenöt és fél éves volt. De viszont „nem érthető okból” (Ferenczi ugyanis nem akarja érteni a dolgot), ott is 17 évesnek diktálta be magát. A nem érthető ok azonban nagyon is érthető: ugyanaz a többnek látszani akarás működött benne, mely akkor, mikor apja kitagadta, azt mondta vele, hogy ő már nem Petrovics, nem az apja fia és hogy kölcsönösen tagadták ki egymást.

Bizonyára az is nemcsak magyar érzésből (mert hiszen legfiatalabb éveiben ez az érzés még nem nagyon jelentkezik nála s legelső versei között is alig akad hazafias tárgyú (Ferenczi, I., 346. o.)), hanem a közönségestől, az átlagtól mindenáron való elütni akarásból is folyt, hogy a selmeci lutheránus tótok között tüntetőleg úgy szerepelt, mint „kunfi” s tót osztálytársaival még csak szóba se állva csak az ott is megtalálható pár magyar fiúval barátkozott. Le is tagadta, hogy szláv származású (Ferenczi, I., 89. o.). Még azt is letagadta, hogy Kiskőrösön született (mert az tót falu).

Pedig hát ez a hazugsága egészen felesleges volt, mert ott Selmecen aligha volt valaki akkor, aki tudta volna, hogy Kiskőrös nem épp oly színmagyar, mint amilyen például Nagy-kőrös. Hol szabadszállásinak, hol kiskunfélegyházinak mondta magát még hivatalosan is. A pápai anyakönyvekben például hat beírás közül négyben Szabadszállás szerepel származása helyéül. Nem tévedés volt ez, hanem tudatos írásban való hazudás, mert mikor szemére hányták, hogy miért mond valótlan adatot, azt felelte: „mert bánom, hogy tótok közt születtem”. (Ferenczi, I., 32. o.) Pedig hát nemcsak „tótok között”, hanem tótnak is született.

Látjuk tehát, hogy büszkesége, vagy ha tetszik, hazaszeretete nagyobb volt igazságszereteténél s eszébe se jutott az, hogy ha valaki „bánja” is, hogy tótok közt született, azért akkor se szabad neki azt hazudni, hogy magyarok között született.

Láttuk, hogy a hazugságnak nagyobb igazságlátszata legyen, vándorszínész korában – mikor legkevésbé volt pénze – a Kiskunságba érve, azon az örvendetes címen, hogy ők is kunfiak, egyik társával, Szuperrel, mindjárt különmulatást rendeztek. Így aztán már csak el kellett hinnie mindenkinek, hogy csakugyan kunfi az a Petrovics meg az a Szuper?

Ez természetesen még nem sátániség, csak az erkölcsi érzéknek bizonyos mérvű fogyatékossága. De hogy mindenkivel összeveszett, hogy mindenkit megmart, akivel dolga volt, az már az. Láttuk, hogy bánt Pákhkal, hogyan Vörösmartyval. Szemere Miklós se tudta neki a vele való viselkedését soha megbocsátani s „még a költő halála után se tudott róla némi ingerültség nélkül szólni, amint ez Pajorhoz intézett leveléből 1863. június 14-éről világos”. (Ferenczi, II., 109. o.) Hogy Jókai is milyen alig leplezett ellenszenvvel beszélt róla még halála után egy fél századdal is, már láttuk.

Ma már régen megállapította az irodalomtörténet, hogy Szendrey Ignác közel se viselkedett oly ridegen és meg nem bocsáthatóan akarata ellenére férjhez ment leánya és veje iránt, s hogy „egy kis közeledés könnyen elsimíthatta volna a múltat”. (Ferenczi, III., 174. o.) Értékes, úri házat is vett részükre Debrecenben (mert egész jól megállapítható, hogy az ott vett házat tulajdonképpen Petőfiéknek szánta). Később pedig (Szendrey csak 1895. szeptember

26-án halt meg 95 éves korában), mikor már Petőfi világhírű lett s így nagy dicsőséget hozott apósára, s mikor már ugyancsak oka lett volna, hogy örüljön világhírű vejének, ha csak az ellen lett volna kifogása, hogy a vő nem elég előkelő s mert nincs biztos állása, nem pedig mint ember és mint jellem ellen is. Ha néha emlegették előtte Petőfit, azt jegyezte meg: „Nagy költő lehet, derék ember is, de velem nagyon rosszul bánt. Emléke most is fájdalmat okoz”. (Ferenczi, III., 174. o.) Ez Szendrey másik leánya férjének, Gyulai Pálnak „szíves közlésén” alapul Ferenczihez.

Az is érdekes és sokat mondó adat, hogy mikor az ötvenes évek elején Petőfiné már Horváth Árpádné lévén, az a hír terjedt el, hogy Petőfi él, itt lappang Pest megyében, összeesküvést sző és felesége csak azért szerepel Horváth Árpádnéként, hogy nagy férje életben levéséről ezzel is elterelje a figyelmet, ezért a rendőrség Szántófy Antal plébánost, aki Petőfinét Horváth Árpáddal megeskette, hivatalosan felszólította, hogy milyen címen eskettette meg Petőfinét Horváth Árpáddal s milyen bizonyítékai voltak Petőfi haláláról, a plébános 1853. december 29-én kelt jelentésében, mint „szentlipótvárosi plébános”, elsorolja Petőfi halálának bizonyítékait, aztán ezt írja: „De még jobban meggyőztek engem Petőfi haláláról az erkölcsi okok. Petőfi köztudomás szerint (!) kíméletlen dühöngő (!) volt – aki azonban őrzöngve szerette feleségét – és hűtlen neje bizonyosan bosszút állt volna. Ha tehát Petőfi feleségének csak sejtelve is lehetett volna arról, hogy férje még él, semmi esetre se mert volna második házasságra lépni. Petőfi pedig, ha életben maradt volna, semmi esetre se mulasztott volna el életjelt adni magáról, már csak azért sem, hogy a törvénytelen házasságot szétrombolja.” (Mikes és Dernői Kocsis: Szendrey Júlia, 130. o.)

Egy pesti plébános tehát Petőfi halála után négy évre mint köztudomású dologra hivatkozik arra, hogy Petőfi „kíméletlen dühöngő” volt. Láttuk már, hogy az 1848 márciusa utáni hónapokban azt is híresztelték Pesten, hogy megőrült.

Hát azt meg hogy lehet összeegyeztetni Petőfi oly szeplőtlennek hitt becsületével, hogy mikor Selmecen apja fenyegetését megtudta, hogy leveszi róla kezét, kijelentette, hogy ezek után nem marad tovább az iskolában, hanem világgá megy s Szeberényi kérdezte tőle, honnan veszi az útra a pénzt, ezt felelte: „Elmegyek a pápista paphoz és azt mondom neki, hogy Vácra, a püspökhöz akarok menni, mert áttérek a katolikus vallásra.” Erre „mindketten nevetni kezdtek s ettől kezdve helyzetének csak nevetséges oldalát látta”.

Amit azonban látszólag csak tréfából mondott, meg is tette. Valóban elment utána a plébánoshoz és az említett, egész hivatásos csirkefogókra valló módszerrel kicsalt tőle egy tallért. Ezen aztán Zuán cukrásztól süteményt és likőrt vásárolt és elmenetele estéjén búcsulakomát tartottak belőle. (Ferenczi, I., 132-133. o.) Tehát még ahhoz se volt lelki ereje, hogy legalább ezt a szélhámosással szerzett pénzt útiköltségére fordította volna. Igaz, hogy az így szerzett pénzhez ilyen elköltés is illett, mert ebül szerzett jószág ebül vész.

Mivel ezt az „adomaszerű esetet” (a kegyes Ferenczi tehát csak adomát lát benne) „mindkét Szeberényi megtörténtnek állítja” s kívülük még Kemény János is tud róla, még a Petőfit minden áron kimosni akaró Ferenczi is kénytelen azt mondani, hogy „ennyi tanú előadására el kell hinni a költő e csínyjét, mely különben a költő jellemével nehezen egyeztethető meg”.

Jellemző azonban, hogy Ferenczi a felháborító jellemtelenséget és ezt az egyenesen moral insanityre valló tettet csak egyszerűen csínynek nevezi. Pedig hát ez először is mindenképpen koldulás volt, mégpedig olyan egyéntől, akit Petőfi lenézett: egy pápista paptól, ami egy jellemmel semmiképpen se fér össze. Petőfi büszkesége meg – legalábbis szóval – a koldulást mindig az ő jellemével legélesebben ellenkező dolognak mondta.

Másodszor hazugsággal, sőt színészi képmutatással és jámbor ábrázat vágásával leplezett koldulás volt, mert hiszen Petőfi a pénzt úgy szerezte, hogy azt, akitől kicsalta, rútul becsapta és félrevezette. Tehát nemcsak koldult, hanem csalt és szélhámoskodott. Becsapott, félrevezetett és zsarolt, s ráadásul mindezt nyalakodás és lumpolás céljából, nem pedig azért, hogy éhség csillapítsa rajta.



Külön sátániság és cinizmus, hogy a plébános becsapására éppen a vallási meggyőződés tiszteletreméltó erényét használta fel. Neki és – sajnos – protestáns társainak is, csak vicc volt az, hogy Krisztus Egyházába visszatérjenek s ők ezen csak röhögni tudtak. Azt, hogy ilyesmit komolyan tegyenek, ők még elképzelni se tudták. (Mire és hogyan oktathatták ezeket a lutheránus diákokat a katolikus Egyházat illetően abban a selmeci lutheránus kollégiumban? Pedig nagy „hithűségében” az öreg Petrovics még a messze Kunságból is érdemesnek tartotta ide elküldeni gyermekét, hogy itt jót tanuljon.)

Ezzel a lutheránus diákok azt gondolták, hogy megtérés nincs, csak áttérés, mert ez csak haszonért és érdekből történhet s „a pápista pap” csak azért van, hogy ők becsapják, kicsúfolják és pénzt vágjanak ki belőle. De olyan megtisztelő fogalmaik is voltak az Egyház papjáról (bizonyára azért, mert így nevelték őket a szülői házban is, meg az iskolában is), hogy meg voltak róla győződve, hogy a bőréből ugrik ki örömeiben, ha egy, az iskolából kicsapott, elzúllott, lerongyolódott protestáns diák azt mondja neki, hogy ő meg akart térni s így mindjárt szórják neki az aranyat. Pápista pap és sok pénz ugyanis szintén egyet jelent egy protestáns szellemben nevelt protestáns fogalmai szerint.

Pedig egész bizonyos, hogy ha a gonosz Petőfi a selmeci plébánostól azért kért volna pénzt, mert be akarja jelenteni a váci püspöknek, hogy meg akar térni, a plébános ilyenformán felelt volna neki: Fiam, nem Vácra kellene akkor menned, hanem Esztergomba, mert az esztergomi érsek a mi püspökünk, nem pedig a váci püspök. De oda is egészen felesleges menned, mert ez nem a püspökhöz tartozik, hanem hozzám. Az ilyesmit a plébánosokkal szokás elintézni. A püspök nagy úr, téged oda be se eresztenek. Még akkor se, ha megtérése-det akarod bejelenteni. Ne gondold ugyanis, hogy az Egyházra kitüntetés az, ha te megtérsz. Rád lesz kitüntetés az, ha az Egyházba bevesznek. Azért előbb megvizsgáljuk, hogy méltó vagy-e rá. (A nyilas uralom idején s azt megelőzően is azért lehetett a zsidó oly feltűnő nagy arányban protestáns, mert katolikusnak nem keresztelték meg őket olyan könnyen, mint protestánsnak. Az Egyházban hosszú heteken át tartó oktatás és előkészítés előzi meg a felvételt.)

Hogy a gonosz Petőfi ennek ellenére is kapott a selmeci plébánostól egy tallért, az kétségtelenül bizonyítja, hogy nem azért kapta, mert bejelentette neki, hogy katolikus akar lenni. Mivel ugyanis ezt nem Vácott, nem is Esztergomban, hanem ott a selmeci plébánián kellett volna elintézni, Petőfi pedig ott ez irányban nem csinált semmit, világos, hogy a pénzt mint szegény rongyos diák kapta (protestáns volta ellenére is), nem pedig mint megtérő. Petőfi koldult, hazudott és a pápista pap megsajnálta.

Ha én lettem volna a selmeci plébános, akkor megtérési szándékának koldulás közbeni előhozása nem elősegítette volna, hanem egyenesen akadályozta volna bennem a segítsé-re való készséget, hacsak a kolduló olyan nagyszerű színész és olyan ügyes képmutató nem lett volna, hogy az érdeknek még a látszatát is el tudta volna leplezni. (Természetesen semmi okunk sincs feltenni, hogy az akkori selmeci plébános nem ugyanolyan volt, mint én.) Mivel Petőfi „csínyje” a selmeci plébánossal annyira sikerült, még az is könnyen meglehet, hogy úgy adta neki elő a dolgot, hogy éppen megtérési szándéka miatt csapták ki a helybeli lutheránus gimnáziumból. Hogy emiatt kénytelen útra kelni s ezért van szüksége az útiköltségre.

Sajátságos, hogy a mi irodalomtörténet-írásunk Petőfi viselkedésében nem lát mást „csínynél” és egészen adomaszerűen kezeli a dolgot. Még szép, hogy azért még így is megállapítja, hogy Petőfi jellemével (értsd: a becsülettel) nehezen egyeztethető össze. Csakhogy itt arra kell figyelmeztetnünk irodalomtörténet-íróinkat, hogy Petőfi (és mindenki) jellemét éppen az ilyen kis „csínyekből”, azaz a tetteiből kell összeállítanunk, és ha a kettő között ellentmondást találunk, akkor nem a tett megtörténtét kell kétségbe vonnunk (mikor az kétségbe semmiképpen sem vonható) azon a címen, hogy nehezen egyeztethető össze Petőfi jellemével, hanem azt kell megállapítanunk, hogy Petőfi tőlünk eddig elképzelt jelleme ellenkezik a valósággal, tehát arról alkotott fogalmainkat kell helyreigazítanunk.

Hiszen láttuk, hogy olyan tényről van szó, melynek megtörténtét még a Ferenczi-féle Petőfi-életrajzok se merik kétségbe vonni.

Igaz, hogy felfoghatjuk ezt az esetet úgy is, mint Petőfi életében egy egészen kivételesen és egyedülálló megtévelyedést, ámde láttuk és még látni fogjuk, hogy Petőfi életében még nem egy további hasonló megtévelyedés fordul elő, melyek ha nem is egészen ilyen gyalázatosak és szégyenletesek, de szintén éppen elég gonoszsgot mutatnak, s az is kétségtelen, hogy olyan eltévelyedésre, mint ez a selmeci szélhámosság, jellemes, sőt még átlagember se vetemedik még kivételképpen se.

Pedig Kemény János szerint neki Petőfi még azt is beszélte, hogy Selmecről Pestre menvén „útközben is betért egy pár róm. kat. paphoz ugyanezen ámitással, azt mondván, ki akar térni, mert gyűlöli a lutheránusokat. Az egyik pap csak pár garassal „szúrta ki a szemét”, de a másik szívére kötvén a jó szándékot, egy tallért adott.” (Ferenczi, I., 133. o., de természetesen csak a jegyzetben.)

Ferenczi, mint láttuk, elismeri, hogy a dolog megtörténtét kénytelenek vagyunk elfogadni. Hozzáteszi azonban, hogy „az azonban aligha valószínű, hogy többször (tehát még út közben is) megismételte volna”. Ezt tehát már – noha tagadni ezt se meri – nem is hiszi el. Arra nem gondol, hogy ez azt jelentené, hogy Kemény János hazudik s megrágalmazza Petőfit.

Arról se lehet szó, hogy rosszul emlékezik s így véletlenül találta ki rá ezt a megbecstelelítő dolgot, mert ilyesmire csak akkor lehetne rosszul emlékezni, ha Petőfinek száz meg száz ilyen gazemberségét tudta volna s ezért keveri őket össze. De Petőfi ellen hazudni, Petőfit rágalmazni egyébként is lélektani lehetetlenség. Hiszen a Petőfivel való ismeretség minden barátjára, ismerősére vagy iskolatársára akkor már, mikor ezeket az intimitásokat elbeszéli róla, nagy büszkeség volt, még ismerősei is ismert emberekké váltak általa. Az tehát könnyen lehetséges, hogy Petőfiről hajdani barátjai meg nem érdemelt dicséreteket és meg nem történt kiválóságokat és jellemességet is mondtak (mint láttuk, például még azt is, hogy megtartotta becsületszavát, mikor nem tartotta meg), de az semmiképpen se, hogy meg nem történt szégyenletes dolgokat fogtak rá. Hogy ezeket elhallgatják róla, az már nagyon is könnyen lehetséges, sőt valószínű. Hiszen látjuk, hogy ha ilyet mégis mondanak az irodalomtörténet mindjárt a közlő hitelre méltóságát vonja kétségbe. De Kemény egyébként is épp úgy iskolatársa volt Petőfinek, mint a Szeberényiek, mindnyájan „hittestvérei” is voltak, hiszen felekezeti iskolába jártak.

Ferenczi (aki természetesen szintén protestáns hittestvér) minden áron való Petőfi-mentésében abba kapaszkodik bele, hogy arra, hogy Petőfi útja közben többször is megismételte a selmeci szélhámosságot, egyedül csak Kemény a tanú, tehát a történetíró nem köteles bizonyosnak elfogadni, amit mond, kivált, mikor a dolog Petőfi jellemével annyira ellenkezik. (De hát nem ellenkezik-e vele az is, amit már nemcsak maga Kemény, hanem a Szeberényiek is állítanak, hogy ugyanezt a selmeci plébánossal valóban megcsinálta?)

Ferenczi megelégszik tehát azzal az eredménnyel, hogy Petőfi életében csak egyszer csinálta meg ezt a „csíny” és „adomaszerű esetnek” minősített megszégyenítő dolgot, tehát rá lehet fogni, hogy kivételes eltévelyedés volt s így Petőfire nem jellemző dolog. Ha azonban, hogy utána Petőfi nemcsak magába nem szállt s nemcsak lelkiismerete fel nem ébredt miatta, hanem olyan kedvet kapott hozzá, hogy utána szinte üzletszerűen csinálta, s mint a hivatásos koldusok, illetve szélhámosságok, még bosszúsán szidta is azokat a plébánosokat, akik nem álltak egészen kötélnek s csak egy-két garassal próbálták „kiszúrni a szemét”; úgyszintén az is, hogy a dolgot nemcsak nem szégyellte, hanem még barátainak is elmesélgette, mint a virtust, már határozottan nagyobb eltévelyedés, sőt bűnöző hajlam jele. Világos, hogy ilyesmit Petőfiről nem állapíthat meg egy magyar irodalomtörténet-író, s így kénytelen abba kapaszkodni, hogy ezt egyedül csak Kemény bizonyítja.

De az is sátáni vonás Petőfiben, hogy mikor vándorszínész korában a már említett pentelei dunai átkelés után szekeréről meglátta Dunavecset és apja csárdáját, „örömeben da-

lolt, káromkodott”. (Ferenczi, I., 275. o.) Miért kellett a dalolás mellé még káromkodni is? Pedig hát ez a káromkodás nemcsak egyszerű káromkodás volt, hanem olyan vad és olyan sátáni, hogy Szuperné, aki egy kocsin ült vele és akivel ott volt a kisgyermeke is, „babonás félelmében” (mintha csak a kommunista sajtót olvasnánk) megkérte, hogy üljön át más kocsira, ahol nincsenek nők és gyermekek, mert nem hiszi, hogy ilyen sátáni viselkedésért büntetésül valami szerencsétlenség ne érje őket.

Petőfi erre át is ül másik kocsira (inkább ezt választotta, mintsem a káromkodást abba-hagyta volna) és tovább folytatta féktelenkedését egész addig, míg csakugyan fel nem dőltek s a pocsolyába nem estek. Petőfiben az csak természetes, hogy erre a fuvarosnak ment neki (hiszen versében a juhász is a szamarát verte fejbe azért, mert meghalt a babája). De a fuvaros visszavágott neki: „Az úrfi az oka mindennek, mert ez az Úristen büntetése azért a sok istentelen káromkodásért.” Szuperné is meg volt róla győződve – írja Ferenczi –, hogy ha Petőfi nem ült volna át más kocsira, akkor az övé dőlt volna fel.

Tudjuk egyébként, hogy Petőfi abból is viccet csinált, hogy őt „elkárhozástól féltette” az anyja. (Bizonyára ez sem volt ok nélkül. Tehát még Petőfi jóságosan jó anyjának is ilyen le-sújtó véleménye volt a fiáról. Pedig nem is volt pópista ez a különlegesen jó anyja.)

Aztán kell-e annál nagyobb cinizmus, mint a meg is zenésített „Rózsabokor a domboldalon” kezdetű versének ez az utolsó szakasza, melyet a kommunista (sőt már a Horthy-rádió is) olyan szorgalmasan dúdolgatott a fülünkbe (és ártatlan gyermekeink fülébe):

Mit nem fognak rám a gonoszok,  
Hogy én istentagadó vagyok!  
Pedig mostan is imádkozom...  
Szíved dobogását hallgatom.

Petőfinek tehát ebben állt az „imádsága” s csak ezzel cáfolta meg „a gonoszok” ráfogását, hogy ő nem szokott imádkozni, sőt istentagadó. Egyébként mikor költői eszményképének, Bérangernek az arcképét 1844-ben az ágya fölé függesztette, látogatóinak ezzel a megjegyzéssel szokta felhívni rá a figyelmét:

„Ez az én istenem!” (Milyen szép haladás volt ezzel szemben Gömbös Gyula részéről, hogy ő szobájában a Görgey-képre mutatva szerényen már csak ennyit mondott: „Ő is evangélikus volt!”) Petőfi Bérangert „a világ új megváltójának” tartotta s megkövetelte, hogy „mindenki tisztelettel említse az ő szent nevét”. (Ferenczi, II., 64. o.)

Az is nagyszerű, hogy Ferenczi mindezek után még Petőfi „erős családi érzését, fiúi szeretetét és minden lépésén uralkodó mély erkölcsi és vallásos érzését” is dicsérgetve emlegeti (II., 71. o.). Ezek után már csak természetes, ha Adyt is már rég úgy tanítják iskoláinkban, mint a legvallásosabb, sőt – urambocsá! – az egyedül vallásos költőt a magyar irodalomban.

Hogy Petőfi „valódi filozemita” [zsidóbarát] is volt (Ferenczi, III., 289. o.), az már a mondottakból szinte természetesen következik.

Úti jegyzeteiben Szendrey Júliáról is azt írja Petőfi: „E leányban Isten lakik”. (Illyés: Petőfi, 213. o.) De persze nemcsak a tisztességes Szendrey Júlia szíve dobogásának hallgatása volt imádsága Petőfinek, hanem ócska cigánylányoké is, mint például azé a Pila Anikó nevű szép cigánylányé, akit hozzá illő gróf barátja, Teleki Sándor, szállított neki és aki, mikor a költői kastélyban grófi barátja vendégszeretetét élvezte, éjszakára be-bejárt hozzá. Hogy Júliával való egybekelése után ez a cigánylány már nem járt hozzá, az természetes. Elég szegény rá az is, hogy bejárt hozzá akkor is, mikor Júlia már régen menyasszonya volt és hogy bejárhasson hozzá, annak nem volt akadály Júlia iránt érzett mély szerelme se. (Illyés, 175. o.) Bizonyára megvolt a kellő oka annak is, hogy nemcsak Júlia szülei nem tudták sose megszeretni híres vejüket, hanem még Júlia barátnőjét, Térey Marit is eltiltották a szülei attól, hogy Júliával férjhez menetele után is levelezzen.

De hogy még Petőfi elveire is csak mennyit adhatunk, s hogy ezek is mennyire nem voltak függetlenek önérdékétől, mutatja, hogy utálta az arisztokráciát, még a maga szája íze szerintieket is. Még Wesselényi is ellenszenves volt neki s még annak a költeményének a megírását is szégyellte, melyet a 48 eszméiért lelkesedő két Zichy-lány (Batthyányné és Károlyné) tiszteletére írt. De azért – mert hiúságát legyezte azzal, hogy vele tegező viszonyba lépett – éppen az a hitvány arisztokrata: gróf Telei Sándor lett jóbarátja és lett rokonszenves előtte, aki szép cigánylányokat szállított neki (s természetesen magának is) és akitől úgy kérte kölcsön a már említett 600 pengőforintot, hogy figyelmeztesse, hogy „aki a cigánynak (most természetesen nem a cigánylányt értette) vet ezer pengőt ingyen, az nekem is adhat hatszáz pengőt kölcsön”. (Ferenczi, III., 36. o.) Az arisztokrata-gyűlölő Petőfi tehát csak ilyen arisztokratákkal tudott összelegyedni és társaságukban magát jól érezni, mert velük illett össze. Mert természetesen a Széchenyi Ferencek és Istvánok, a Károlyi Istvánok, Apponyi Györgyök és Jósika Sámuelek nem ittak vele pertut.

Pedig biztosíthatom róla Petőfit, hogy azok az arisztokraták, akiket legjobban gyűlölt, az auliko-klerikális főnemesek (mint népi demokrata sajtónk és rádiónk mondta volna), azaz azok, akiket ő hazaárulóknak nevezett, nem tartottak fenn ismeretséget cigánylányokkal, de úri kokottokkal [prostituáltakkal] se, sőt még mulatni se szoktak, vagy ha igen, akkor se dobtak oda a cigánynak egyszerre ezer pengőt részegségükben, pedig hát több aprítani valójuk volt a tejbe, mint Petőfi barátjának, Teleki Sándornak. Majd nemsokára azt is megtudjuk, milyen vitéz hazafi volt ez a Teleki Sándor.

Gróf Károlyi István mulatás közben nem dobott ugyan a cigánynak egyszerre ezer forintot, sőt talán még cigánnyal se húzatott magának soha életében, de adott millió forintokat a gyönyörűségeken szép főtí templom építésére, a „Jó és olcsó könyvterjesztő társulat”-ra (a mai Szent István Társulat), sőt 48-ban még egy egész huszárezrednek is a saját költségén való felállítatására (ami azt mutatja, hogy vagy ő se volt elég művelt katolikus, vagy pedig a „hazafias” terror kényszerítette rá), sőt – mint láttuk – még Pálffy János is azt írja róla megemlékezéseiben, hogy „minden hibája talán csak az, hogy túlbuzgó pápista”, mert persze ő, az unitárius, nem is sejti, hogy ha ez a „hibája” nem lett volna, akkor az erényei (melyeket még Pálffy is kénytelen tisztelni) se lettek volna, mert hiszen ezek is ebből a „hibájából” folytak.

„Túlbuzgó pápistasága” a Krisztus iskolájába való járást jelentette Károlyi István részére, azt, ami eltiltotta neki a tékozlást és a cigánylányokat, és amely iskolába Petőfi és társai annyira nem jártak. Itt tanulta meg gróf Károlyi István, a még gazdagnak is gazdag nábob azt, amit Petőfi és elvbarátai nemcsak meg nem tanultak, hanem le is néztek és adomaszerű „csíny” csináltak belőle: az önuralmat, az ösztönök megfékezését és az alázatosságot. Nem érdekből és nem haszonért (mert hiszen ezért, mint láttuk, Petőfi is tudott megalázkodni), hanem hitből és kereszténységből. (Hogy vele szemben milyen mágnás volt az a Teleki Sándor, aki Petőfinek rokonszenves volt, arra vonatkozólag jellemző adatokat talál az olvasó „A katolikus vallás igazsága” című művem harmadik kötetében is.)

## **Bátor volt-e Petőfi?**

Befejezésül felvetünk még egy érdekes kérdést: Bátor volt-e Petőfi? Első pillanatra fel-tétlenül igennel kell a kérdésre felelnünk, sőt azt kell mondanunk, hogy nem is csak bátor, hanem egyenesen vakmerő volt. Hiszen mindig a képzelhető legszélsőségesebb elveket képviselte a hatalom birtokosaival szemben, ehhez pedig bátorság, sőt vakmerőség kell. Hisz ő azt, aki hatalommal bírt felette, szinte szükségképpen gyűlölte, a hatalom birtokosaival való szembe-szálláshoz pedig mindig bátorságra van szükség. Aki katona létére és ráadásul háború idején olyan leveleket mer írni a hadügyminiszternek, mint ő, az bizonyára minden lehetett, csak gyáva nem. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a dolgot, akkor más eredményre jutunk.

Petőfi abnormis idegzetének megfelelően féktelen, egzaltált, indulatai idején semmivel nem törődő, s mint az örült, semmi gátat és akadályt nem ismerő és tekintetbe nem vevő ember volt. De mivel ez a tulajdonsága idegzete betegségével járt együtt és annak következménye volt, csak kirobbanásszerűen jelentkezett, de nem állandó, tehát nem jelleméből folyó, nem olyan tulajdonság volt benne, melyre mindig építeni lehetett. Ahogyan ugyanis a vihar után szélcsend szokott következni, éppúgy következik az idegroham után az elernyedés, sőt a letargia. Így volt Petőfi is. Az ő vakmerősége is csak ilyen volt.

Ez az oka annak, hogy márciusi szereplése annyira megviselte és legyengítette a szervezetét. Erre céloz ő maga is akkor, mikor ezt írja: „Bátran tudnék a vérpadra lépni, ah, de a börtön, attól félek”. Vagyis maga is elismeri, mert maga is állandóan érezte, hogy csak gyors, hősi elhatározásokra képes, olyanokra, melyeket a szenvedély hevében lehet végrehajtani s visz végbe az ember, s mire a megfontolásra vagy az emberi gyöngeség felülemelkedésére idő lenne, már késő, mert minden megtörtént. De egyáltalán nem volt képes, még elveiért se, hosszú, kitartó, állandó önmeztagadásra, áldozatra vagy szenvedésre. Elismeri, hogy ő „ettől fél”. Pedig hát aki fél, az bizonyára nem bátor.

Például még Ferenczi életrajzából is egész világosan megállapítható, hogy Szendrey Júlia, a nő, sokkal bátrabb volt, mint Petőfi, a férje. Felesége lovalta bele a márciusi mozgalomba; miatta, az ő hatására szidta a kormányt és Kossuthot, ő vette rá a Vörösmarty ellen írt költeménye közzétételére és a hadügyminiszterrel való összetűzésre is. (Ferenczi, III., 289. o.)

„A szenvedélyes és dicsvágyó nő – írja Ferenczi – szeretete volna, ha férje valami nagyobb szerepet játszik a forradalomban, mint aminőhöz jutott és erősítette abban a hitében, hogy neki végzetszerű hivatása van, melynek minden alkalmát meg kell ragadnia. Ezek lényegesen belejátszottak a költő túlzásaiba, szerepének félremagyarázásába.” (Tehát Petőfi életében is olyanfajta szerepet játszott a felesége, mint Kossuthéban. De látjuk azt is, hogy Petőfi még Ferenczi megállapítása szerint is „félremagyarázta” 48-as szerepét.)

Egyszer egyik barátja figyelmeztette, hogy e szenvedélyes túlzásokkal csak magának árt s nem használ a hazának, mert népszerűtlenné lesz és nem hallgat rá senki. A költő azt felelte: „Nem ismered, barátom, az én feleségemet. Azt hiszed, tudnék nyugton maradni, még ha csendesebb természetem volna is?”

A képviselőjelöltségbe is a felesége biztatta bele, sőt elkísérte még kortesútjára is, a kerületébe. Mikor ott látniuk kellett a nagy ellenszenvet és hallaniuk a fenyegetéseket, Petőfi úgy megijedt, vagy mondjuk inkább: úgy elment a kedve az egésztől, hogy vissza akart lépni és hazamenni. „De felesége lebeszélte.” (Ferenczi, III., 253. o.) Az asszony tehát sokkal bátrabb volt. Ő nem ijedt meg olyan könnyen, mint férje.

A honvédséggel való viszonya s általában a haza fegyveres védelme tekintetében tanúsított magatartása is mindenre mutat, csak bátorságra vagy valami lelkes önfeláldozásra nem. Már 1848. március 15-én megírta és elszavalta:

Sehonnai bitang ember,  
Ki most, ha kell, halni nem mer,  
Kinek drágább rongy élete,  
Mint a haza becsülete.

És hogy:

Fényesebb a láncnál a kard,  
Jobban ékesíti a kart,  
És mi mégis láncot hordunk!  
Ide veled, régi kardunk!

Márciusban írta mindezt, mondom, de ő maga még szeptemberben se ragadott kardot. Illetve ragadott, mert állandóan nagy karddal az oldalán járt-kelt Pest utcáin, de csak otthon



Pesten, ahol a „rongy élet” nem forgott veszélyben. Augusztus 10-én szenvedélyes cikket ír, melyben ítél elevenek és holtak fölött, szidja a kormányt, szidja a nemzetgyűlést, hogy egyik se tesz semmit, pedig a haza veszélyben van, s felszólítja a nemzetet, hogy verje szét mind a kettőt és vegye a maga kezébe a hatalmat. Másképp elveszünk.

Szeptemberben kiáltványt intéz a nemzethez: „Tűz van, tűz van... Nem egy falu, nem egy város, hanem az egész ország ég. Felharangozzuk az egész nemzetet. Talpra, legények! Ha most fel nem keltek, feküdni fogtok a világ végéig!” Neki azonban még most se jut eszébe, hogy ő is felkeljen és a harctérre menjen. Pedig Erdélyben az oláhok, délen a rácok már régen öldösték a magyarokat. Azok már régen felkeltek, pedig nekik nem volt Petőfijük, aki noszogassa őket.

Nagyon feltűnőnek találta ezt a magyar közvélemény is. „Előbb csak suttogások voltak hallhatók – írja Ferenczi (III., 274. o.) –, a jóbarátoknak tettek megjegyzéseket a költő következtlen-ségéről, a költészete és élete közti ellentmondásról. Majd nyilvánosan és nevén nevezve őt és Vasvárit, megjegyezte augusztus 25-én az Ungar c. lap, mint sok ember észrevételét, hogy éppen azok a szabadsághősök, mint ők, akik annak idején a legelkeseredettebb beszédeket tartották s legszenvedélyesebben éljént kiáltozók voltak, most leghanyagabbak nemzetőri szolgálatukban.”

Petőfi és izgató társai tehát nemcsak a harctérre nem mentek, hanem még itthoni nemzetőri szolgálatukat is hanyagabbul végezték, mint mások. A költő a vádakra azzal felelt, hogy nekiment Vörösmartynak (mert ekkor történt, hogy homlokáról letépettnek jelentette ki a babért). Erre aztán szeptember 10-én lapjában, a Nemzetörben, Vahot Imre is megszólalt (mert hiszen Petőfi ekkorra már vele is összekülönbözött) s „Egy önkéntes” aláírással megjelent névtelen cikkében ezt írta:

„Petőfi Sándor, miután már oly sok hitvány költőt feldicsőített kobzával, verset írt Vörösmartyhoz, melyben letépni erőlködik a legnagyobb magyar költő babérját s meggyalázni becsületét azért, mert ez, mint törvényhozó, a hadsereg kiállítására nézve nem a vak lényként mindennek nekirohanó Madarászokkal, hanem Kossuth becsületes és eszéyes [eszés] indítványára a többséggel szavazott.” (Valójában Kossuth is Madarással tartott, de mivel a Batthyány-kormány tagja volt, most még nem mert minisztertársaival és miniszteri esküjével nyíltan szembehelezkedni.)

„Vörösmarty válasza mindentől eltekintve nagyon higgadt és szerény; ő ilyforma epigrammával felelt volna: Sándor öcsém, te minden versedben szabadságunk elnyomói, ellenségünk vérét szomjazod. Te keservesen panaszkodál, hogy nem akkor születél, midőn alkalma volt a magyarnak dicskoszorút szerezni a harcmezőn. (Célzás a „Miért nem születtem ezer év előtt?” című költeményére.) Ime, most nyakunkon a háború, minden ép karra szükség van a hazának. Te katona voltál, gyermeked nincs s roppant karod, mellyel a márciusi napokban annyira csőrömpöltél, mégis hüvelyében rozsdásodik.”

Ferenczi természetesen rosszakaratúnak mondja e támadásokat s velük szemben Petőfi-nek ad igazat. „A költeménynek arról a rosszabb akaratú részéről” beszél, „mely gáncsolni és gyanúsítani alap nélkül is szeret” és azt mondja, hogy ezek azt akarják, hogy álljanak ki „Vasvárival együtt az első buta rác lándzsa vagy puská elé”. Azt írja, hogy Petőfit „eddig is csupán családi körülményei tartották vissza; nem akarta feleségét elhagyni s felesége se engedte, hogy szülése előtt pár hónappal magára hagyja, mert kire bíznia egyáltalán nem volt. Tudta ezt az okot mindenki – folytatja –, de ezt nem oknak, csak ürügynek tekintették és nem elégtett ki senkit. Legalább nem a rosszakaratúakat. Mit gondoltak ők azzal, hogy egy szenvedésekben megöszült ifjúság után joga lehetett a költőnek arra, hogy a családi érzelmek szentségének áldozzon. Egressy egyik leveléből egész terjedelmében megíthatjuk ezt a hangulatot, ezt a kétértelmű vádaskodást, melyből még barátai sem vonták mind ki magukat” (ti. még azok a barátai sem, akikkel még nem vezett össze).

Semmiképpen se fogadhatjuk el helytállónak Ferenczi ezen érveit. Először is nem lehet azt mondani, hogy csak a rosszakaratúak ítélték el Petőfit. Az igazság az, hogy mindenki.

Még Ferenczi is kénytelen elismerni, hogy még a költő jóbarátai is. Pedig hát ők csak ismerhették okait és körülményeit. Nemcsak Egressy – aki a legjobb viszonyban volt Petőfivel – említett levele bizonyítja ezt, hanem, amit Egressy fiának, Ákosnak a naplójából már idéztünk, az erre is vonatkozik. („Utamban mindenütt ellenségeivel találkoztam. Alig tudtam védeni.”)

Aztán nem lehet úgy elintézni a dolgot, hogy Petőfi nem állhatott ki az első buta rác puskája elé. Mert hiszen ha ő nem állhatott ki, akkor nem állhattak ki azok se, akiket erre a kiállásra annyira lelkesített, sőt akiktől a haza nevében egyenesen megkövetelte a kiállást. Sőt neki másoknál jobban ki kellett volna állnia, mert hiszen úgy írt, beszélt és viselkedett, mintha benne sokkal nagyobb lenne a hazaszeretet, az érte való önfeláldozás és mintha ő sokkal bátrabb is lenne, mint a közönséges halandók.

Igaz, hogy Petőfi élete nekünk drágább volt, mint akárkié, s így őt jobban kellett kímélni, mint másokat, de ezt nem Petőfinek kellett volna magáról megállapítania, hanem kortársainak. Ha ő maga tettekkel is bizonyította volna azt, amire másokat buzdított, akkor nem így viselkedett volna iránta a magyar közvélemény. Akkor nem azt követelte volna tőle, hogy menjen ő is a harctérre, hanem azt, hogy akadályozzák meg egész az örültségig menő bátorságában és hazaszeretetében. Ha ő maga nem kímélte volna annyira magát, ha viselkedése nem cáfolta volna meg annyira a szavait és költeményeit, hanem úgy is tett volna, ahogyan írt és beszélt és a példaadásban is elől járt volna, akkor egész bizonyos, hogy a közvélemény, a nemzet lett volna az, mely kímélte volna és követelte volna, hogy ne eresszék oda az első „buta rác” lándzsája elé.

Mikor azonban azt kellett látniuk, hogy esze ágában sincs bárki lándzsája elé állni, megbotránkoztak rajta s ezért hallatszott mind több hang, hogy miért nem áll oda. A közvélemény így már joggal követelte tőle, hogy ne hazudtolja meg szavait és verseit. Mivel nem a közvélemény, hanem maga Petőfi állapította meg, hogy az ő élete mennyire nagyértékű és pótolhatatlan, érthető, hogy a közvéleménynek egyszerre más lett a meggyőződése s ez bizony igen nagy szégyen volt a nagyhangú és magát másoknál mindig különbnek tartó Petőfire.

Még gyöngébb érv, hogy feleségét nem volt kire hagynia. Először is nagyon is volt, mert hiszen feleségének volt apja-anyja, csak persze nem kellett volna velük összeveszni, s ha ez mégis megtörtént, legalább a haza szent ügye kedvéért ki kellett volna most velük békülni. De Júlia még e kibékülés külön kérése nélkül is egész nyugodtan mehetett volna haza, mert nincs az a gonosz szülő, aki még ilyenkor se bocsátana meg, Júlia pedig agyonbecézett lánya volt a szüleinek.

De ha Petőfiék daca nagyobb volt mint a hazaszeretetük, s Júlia szülei előtt még most se akartak megalázkodni, ott voltak Petőfi szülei. Azok is éltek még mind a ketten. Micsoda boldogan látták volna ők Petőfi előkelő feleségét a házukban. Kivált mikor Petőfin kívül nekik is épp úgy csak egy gyermekük volt, mint ahogyan Júlia szüleinek is csak egy volt még kívülről. Ha Petőfi szüleinek olyan kis lakásuk volt, hogy Júlia már nem fért volna el, mehettek volna a szülők Júliához Petőfi pesti lakására. De a költő szülein kívül is ott voltak még Aranyék, Orlai-Petrich Somáék stb. Ha mindkettőhöz mehetett Júlia egy félév és egy év múlva már gyerekestől és dajkástól is, hogyan mehetett volna hozzájuk akkor még egyedül? Aztán nem volt meg gróf Teleki Sándor, a költő tegező barátja és nem volt meg az ő koltói kastélya, mely mézesheteikre rendelkezésükre állt?

De ha csakugyan annyira nem lett volna senkijük, mint amennyire volt, akkor se lenne érv az érv, mert hiszen mi lett volna akkor a nemzet ügyéből, ha csak azoknak kellett volna hadba szállniuk, akiknek volt kire hagyniuk a feleségüket? Vajon mikor vettek vagy vesznek katonai behívók idején tekintetbe olyan dolgokat, melyekre Petőfi pártolói hivatkoznak? Vajon annak, akinek a felesége áldott állapotban van, annak egyelőre félre szokták tenni a behívóját?

Itt ugyan megint fel lehet hozni, hogy Petőfi nem akárki volt, vele lehetett, sőt illett volna kivételt tenni. De hát tettek is, hiszen ő nem kapott behívót. Ámde Petőfinek nem lett volna szabad ezt a kivételezést és kíméletet tudomásul vennie és elfogadnia.

Az ő élete kíméletet érdemelt volna, igaz, ámde ő 48-ban olyan szerepet játszott, mely példaadást követelt. Mivel nem volt tucatember, neki sokkal inkább be kellett volna vonulnia, mint a tucatmagyaroknak. Neki az átlagembereknek példát kellett volna adnia és fiatal, áldott állapotban levő feleségét még sokkal jobban ott kellett volna hagynia a haza kedvéért, mint az átlagembereknek. Mástól csak a kötelesség kívánta ezt, őtőle a példaadás és a neve, költészete és egész közszereplése is. Hiszen Kossuth mellett ő csinálta az egész negyvennyolcat.

Petőfi úgysis kiváltságos helyzetben lett volna a harctéren még akkor is, ha ő maga ezt nem kívánta volna. Őt nem küldték volna támadásra és az első sorba. Arról pedig ne is szóljunk, hogy egy századosnak, sőt őrnagynak közel se kell annyit szenvednie és annyit nélkülöznie a harctéren, mint egy közlegénynek. Ezért hangsúlyozta maga Petőfi is annyira, hogy tiszteljük a közlegényeket.

Szabad-e egy híres költőnek és a nemzet szellemi vezérének – Petőfi annak tartotta magát – ország-világ előtt kikiáltott ünnepélyes szavát meghazudtolnia s üres fecsegéssé tennie? Petőfinek azonban már 1848-ban ilyen költeménye forgott közzsájon (Háborúval álmodám..., 1845):

Háborúval álmodám az éjjel,  
Háborúba hitták a magyart;  
Fölhívó jelül, mint hajdanában,  
Országszerte járt a véres kard.

S fölriadt a véres kard láttára,  
Akinek csak egy csepp vére volt.  
A szabadság drága koszorúja,  
Nem hitvány pénz volt a harci zsold.

Épen e nap volt menyegzőnk napja,  
Az enyém, leányka, s a tiéd;  
S én, hogy haljak a honért, elhagytam  
Házasságunk első éjjelét.

Úgye, leányka, a menyegző napján  
Menni és meghalni, szörnyű vég?  
És mégis, ha rákerülne a sor,  
Ugy tennék, mint álmomban tevék.

Petőfi nagy költő volt. Tudta, mi a szép. De ezt a szépet a költő csak átgondolni, átérezni, meg szavakban szépen kifejezni tudta. A megvalósításhoz ugyanis nem elég a költői lángelme, ahhoz akaraterő kell. De mivel az élet legnagyobb örömeiről eszmékért lemondani, sőt meghalni az örök életben való hit nélkül ostoba logikátlanság: hit, erős, sziklaszilárd hit is kell hozzá. De ha a hit megvan hozzá, akkor is csak az élet hosszú, állandó gyakorlata után tudja meg is valósítani az, aki igazán akarja. Erre nevel bennünket a hit és az Egyház.

Petőfi a hittel mit se törődött, sőt egyenesen ellensége volt éppen annak az Egyháznak, mely az önmegtágadásra, az önfeláldozásra egyedül tudja képessé tenni az embert és ellenségük, „falójuk” volt azoknak a papoknak, akik az emberek közt ezt a munkát végzik. Ő a papokat, legalábbis a katolikus papokat, ingyenélőknek, sőt a művelt társadalom rákfeneinek, a szabadság és a haladás ellenségeinek tartotta, sőt még az imádsága is a szeretkezés volt (Rózsabokor a domboldalon).

Csoda-e ezek után, ha Petőfi költői álmát oly ridegen megcáfolta a valóság s ő, aki versben s akkor, mikor még nem tört ki az a háború, melyet legjobban ő pattantott ki, még a nászéjszaka előtt is a harctérre ment, mikor ez a harctérre menés az álmok világából átlépett a valóság világába, az esküvője után még hónapok múlva is csak a közvélemény terrorja hatására tudta magát elszánni arra, hogy katona legyen, s utána is még hónapokon át itthon gya-

korlatozott, de később a harctérről is szabadságot kért, hogy feleségéhez mehessen, mégpedig csupán becsületszavával bizonyított „betegség” címén, utána pedig újra meg újra kilépett abból a hadseregből, melybe a közvélemény állandó unszolására végre belépett.

Petőfi sokkal többet ígért versében, mint amennyit a magyar közvélemény – éppen ígéretével annyira ellenkező cselekedete miatt felháborodva – követelt tőle. Egészen nevetséges tehát Ferenczi érvelése, hogy Petőfinek joga volt ahhoz, hogy a családi érzelmek „szentségének” (!) áldozzon. Háború idején s különösen olyan szent és hazafias háború idején, mint amilyennek 48-at Petőfiék és Ferencziék tartják, egy fiatal férfinak sincs joga effajta „szentségeknek” áldozni, mert ezeknél sokkal előbbre való a haza, pedig mi még azt se tartjuk szentségnek. De különösen nem volt joga éppen Petőfinek arra, hogy effajta különös „szentségeknek” áldozzon, mert őt adott szava is kötelezte s egyébként is ha valaki példaképnek mondja és tartja magát, az legyen valóban is példakép, mert másképp egész hazafias költészete elveszti minden értékét, sőt gúnyvá válik. Hazafias gúnyvá.

Petőfi és elvarátai a hazát szentségnek tartották. De láttuk, hogy életrajzírója még a hitvesi szerelem gyakorlását is szentségnek nevezi, azaz szóról szóra veszi Petőfinek azt az ízléstelen frázisát, hogy az ő imádsága a szeretőjével való fajtalanzkodásban vagy legalábbis a vele való ölelkezésben áll („hiszen mostan is imádkozom: szíved dobogását hallgatom”).

Remélem, hogy Ferenczinek azt az érvét Petőfi védelmére, hogy azért se mehetett a harctérre, mert felesége nem engedte, nem kell külön cáfolnom. Kissé sok lenne ugyanis a jóból, ha hasonló helyzetben még ez is érv volna. Ha valaki papucskormány alatt nyög, azt titkolni szokás, nem pedig mentőérvnek felhozni. Még akkor is, ha egy átlag magyarban állapítjuk meg, nem egy Petőfiben.

Hogy mennyire nem rosszakarat vezetete a Petőfi viselkedését gáncsoló magyar közvéleményt, mutatja a gáncsokodók közt idézett Ungar c. lap szeptember 23-i száma, melyben meglepéssel közli, hogy Petőfi a tüzérnél kíván szolgálni s Vasvárival együtt részt vesz az Újépületben Mack századostól az önkéntesek számára rendezett tüzérügyi gyakorlatokban.

Pedig nem is kellene rosszmájúnak tartanuk, ha az Ungar ezzel nem lett volna megelégedve. Látjuk ugyanis, hogy Petőfi nem valami harcias, nem a példaadók, nem a buzdítók számára alkalmas harcnevet választott, mikor végre ő is katona lett. Tudvalevő, hogy a tüzér, a trénnél [hadtápnál] szolgálók és az egészségügyiek (a szanitécek) után a legkevésbé veszélyes szolgálat a háborúban s ahhoz, aki a többi lelkesítésére vállalkozott és példaképül akart szolgálni, semmiképpen se illett.

Petőfi, ha már a csatába ment, csakis legelől mehetett, vezetve és lelkesítve a többit, de semmiképpen se hátul, az ágyúk mellett. Petőfi tehát még akkor is, mikor már hosszas buzdítás, sőt követelés után tényleg beállt katonának, nyíltan tudtunkra adta, hogy esze ágában sincs komolyan venni az „Egy gondolat bánt engemet” kezdetű, minden másnál híresebb és ismertebb „látnoki” költeményét:

Ott essem el én,  
A harc mezején,  
Ott folyjon az ifjui vér ki szivemből,  
[...]  
S holttestemen át  
Fújó paripák  
Száguldjanak a kivivott diadalra,  
S ott hagyjanak engemet összetiporva.

De ha tüzér lett, akkor már előre lemondott arról, hogy ez a megálmodott dicsőség valóssággá lehessen. De hát akkor miért énekelt és miért így énekelt róla? S lám, még az Ungar is, mely előbb gúnyolta, olyan jóakarátú, hogy most már meg van vele elégedve. Pedig Petőfi akkor még az ágyúk mellett is csak itthon gyakorlatozott.

Petőfit tehát úgy kellett rákényszeríteni, hogy katona legyen, s mikor ez végre – nem éppen könnyen – sikerült, akkor is csak tűzér lett és még tűzér is csak itthon. Emlékszünk, hogy mikor Jellasics serege ellenállás nélkül lépte át a magyar határt és közeledett a főváros felé, Kossuth Ceglédre ment katonákat toborozni. Kimutattuk, hogy bátorság színe alatt gyávaságból ment oda, hiszen az ellenség a Dunántúlon volt, nem Cegléden, s ha már nem akart az ellenség elé menni, legalább maradt volna a veszélyben forgó fővárosban, mert különben Pesten volt akkor szükség intézkedésre. Helybenhagyásával tudta volna ott a kishitúséget és fejetlenséget megakadályozni. Ceglédre legfeljebb csak akkor kellett volna mennie, mikor a főváros már elveszett. Mi célja lehetett ekkor a ceglédi útnak, mikor ceglédi toborzása bármily sikerrel járt is volna, mire az ott toborzottakkal Pestre ér, arra már rég eldőlt volna a főváros sorsa.

Petőfi ugyanekkor ugyanígy csinált, noha egyébként éppen nem szokott Kossuth nyomdokain járni. Talán ez utóbbi miatt történt, hogy ő még Kossuthon is túltett. Míg ugyanis Kossuth csak Ceglédre vonult Jellasics elől (de természetesen csak lelkesítés céljából), Petőfi akkor, mikor a főváros volt veszélyben, szintén „elhatározta, hogy toborozni és lelkesíteni a Székelyföldre megy”. (Ferenczi, III., 297. o.) Meg kell állapítanunk, hogy ennél messzebb már nem is mehetett volna az ellenségtől.

De míg Kossuth legalább Ceglédre tényleg megérkezett, lelkesített s ott csakugyan toborzott, Petőfi a Székelyföld helyett csak Erdődön kötött ki, a feleségénél. Akkor se lett volna ugyan semmi baja s akkor se került volna az ellenség tűzébe, ha megérkezett volna a Székelyföldre, mert ő is a barátja, Berzenczey László toborozta székelyekkel akart a harctérre menni, ezek azonban – mint már szó volt róla –, bár igen nagy számmal szálltak táborba, az ellenséggel sose kerültek szembe, mert a jó Berzenczey nagy hazafias buzgalmában arról egészen megfeledkezett, hogy egy seregnek élelemre is szüksége van és így ennek híján a jó székelyek először kénytelenek voltak az oláhokat és szászokat kifosztani és a magyarság ellenségeivé tenni, akiknek a falvain átvonultak s így sokkal több kárt csináltak, mint hasznót, mert nagyban hozzájárultak Erdély nemzetiségeinek a magyarok elleni felbőszítéséhez.

Ámde Petőfi még az agyagfalvi székely gyűlésre se jutott el. Nem is nagyon igyekezett, mert először Debrecenbe ment a feleségéhez, őt onnan elvitte Erdődre a szüleihez. (Látjuk tehát, hogy volt kire hagynia a feleségét.) Onnan Nagyváradra ment grófi barátjához (meg a cigánylányhoz?), ott megtudta tőle, hogy az oláhok miatt a további út veszélyes s ezért már szeptember 30-án (24-én indult el) visszatért újra a feleségéhez Erdődre.

De hogy valamit azért a hazának is tegyen, felhívta (!) a szatmári alispánt, hogy szervezen népfelkelést s nehogy úgy lássék, mintha ő a haza ügyeivel nem törődne, hanem csak a feleségével, a Pesti Hírlapnak is küldött az ottani állapotokról egy tudósítást.

Az alispán természetesen engedelmeskedett felszólításának, mert nem akart a hazafiatlanság bűnébe esni, de felhívásának természetesen nem volt sikere (ez is egy újabb bizonyíték a már közölt száz mellé, hogy a népek nem kellett 48), de egyébként se tudom, milyen címen adott Petőfi utasításokat egy megye alispánjának, s egyáltalán mi címen gondolta azt, hogy ő jobban tudja, mire van szüksége és mit lehet csinálni Szatmár megyében, mint az ottani alispán.

Közben Jellasics meghallván, hogy Bécsben újabb forradalom ütött ki, visszafordult Bécs felé. Így aztán Petőfi Pestre érkezésének se volt már akadálya, mert nem volt már veszélyes „szabadságszerető” emberre az ott-tartózkodás. Természetesen nem is azért érkezett vissza a fővárosba, hogy Jellasics ellen harcoljon, habár csak ágyúk mellett is. Ha harcolni akart volna, akkor az oláhok ellen is harcolhatott volna. Századosi kinevezésének szorgalmazása céljából hagyta Erdődön feleségét és jött vissza Pestre. Nem én mondom ezt, hanem Ferenczi (III., 298. o.).

Láttuk, hogy a derék Mészárosnak a legnagyobb panasza az volt 48 ellen, hogy mindenki mindenki számára állást kért, mégpedig minél jobbat. Látjuk, hogy Petőfi, aki egyébként



„csak azért is” mindent másként csinált, mint mások, ebben az egyetlen dologban nem különködött, hanem ő is alkalmazkodott a többséghez. Ő is állást kért, mégpedig a maga számára, és ő is, mint a többiek, akik Mészárost bősztették, mert tulajdonképpeni hivatásával, a hadügy megszervezésével alig tudott miattuk foglalkozni, ő is ugyancsak utána járt kérelme teljesítésének s a századosságon alul nem adta még kezdetnek sem.

Mivel azonban közben Isten úgy felvitte a honvédek dolgát, hogy Jellasicsot üldözőben már az osztrák határon voltak, most Petőfi se félt a harctértől s hamarosan ő is megjelent a „győztes” táborban. Sajátságos, sőt érthetetlen azonban, hogy „bejárván a tábort, heves szónoklatokat tartott a bécsi hadjárat ellen, melynek hatása akkora lett, hogy a tisztikar és Csányi László kormánybiztos tanácsot tartottak, mitévők legyenek vele. Némelyek haditörvényszék elé állítását is javasolták. Pár nap múlva azonban, úgy látszik, Csányi közbelépésére, oda hagyván a tábort, Pestre tért vissza”. (Ferenczi, III., 299. o.)

Érthetetlen, hogy Petőfi a harc, a támadás ellen szónokol. Igaz, hogy eddig, mikor mindig a harcra tüzelt, ez nem a harctéren, hanem otthon, biztos helyen történt, most pedig ő is a táborban volt, tehát ha megindult volna a támadás, neki is elől kellett volna járnia jó példával. Nem meglepő tehát, hogy most, mikor ő is a táborban volt, nem kívánta a harcot. Már láttuk, hogy Szatmárban sem ő hívta fel a lakosságot az oláhok elleni hadba vonulásra, hanem erre az alispánt szólította fel. Talán azért, mert előre tudta, hogy nem lesz eredménye. Általában láttuk, hogy 48-ban, mikor már folyt a harc, a harc elleni izgatásnak könnyen volt eredménye, de annál nehezebben a harcra való izgatásnak.

Október 15-én Mészárostól megkapta végre századosi kinevezését (a 28. zászlóaljhoz) s noha közben megtudta, hogy még akkor már 58 éves apja is túltett rajta, mert még ő is bevonult már a haza védelmére, sőt mint zászlótartó, részt vett Jellasics ellen a sukorói ütközetben is. Ő „A vén zászlótartó” címen csak verset írt apja dicsőségére, maga azonban már megkapott századosi kinevezése ellenére egyelőre még csak a századosi fizetést akarta élvezni, s már október 17-én újra Erdődre érkezik a feleségéhez s 22-éig nála marad.

Ekkor innen Debrecenbe megy a zászlóaljához (tehát még most se a harctérre), november 16-áig ott marad és újoncok kiképzésével foglalkozik.

„Egészségem tökéletesen jó – írja innen november 3-án Orlainak –, de mennyi a dolgom, arról csak annak lehet fogalma, aki tudja, mit tesz kétszáz parasztból kétszáz katonát csinálni.” Bizonyára azért hangsúlyozza sok gondját és elfoglaltságát, hogy a közvélemény ne türelmetlenkedjék, hogy még mindig itthon, Debrecenben szolgálja a hazát, nem pedig a harc mezején, ahol elesni minden vágya, legalábbis versben.

November 17-ére kítűzött indulással zászlóalját végre Nagybecskerekre, a rácok ellen küldik. Mivel ez feleségét, aki szülés előtt állt, kellemetlenül érintette (úgy látszik, őt magát nem érintette volna a dolog kellemetlenül), elhatározta, hogy nem megy zászlóaljával együtt ő is Nagybecskerekre, azaz a harctérre, hanem továbbra is itthon marad. A már idézett gúnyos sajtótámadások után csak arra vagyok kíváncsi, mit csinált volna Petőfi, ha ezek a gúnyolódások nem hangzottak volna el s még a közvélemény is azt üzengette volna neki, hogy kímélje meg drága életét a haza és az emberiség számára, mert halálos bűn volna azt ennyire könnyelműen kockáztatni.

Sokan erre talán azt mondják, hogy akkor „csak azért is” a harctérre ment volna. De hát nem így van. Akkor, mikor bőrre ment a dolog, Petőfi nem szokott dacoskodni. Például, hogy tüzérnek végül mégis elment, tisztán csak ezek miatt a sajtótámadások miatt történt. Ezek ugyanis nagyon bántották. Mentegette is eleget magát. Mivel azt mondták, hogy gyereke sincs, közölte a nyilvánossággal, hogy hamarosan lesz. A válasz nemigen vall a Petőfi-féle megszokott dacról és kihívásra.

Nem szégyellte például, hogy még mint tüzér se ment a harctérre s nem ment még akkor se, mikor zászlóalj már odament. Olyan nagy úrnak tartotta magát, akit nem kötelez a törvény s ezért nem is a hadügyminiszternek írt (mert bizonyára észrevette, hogy az már jólla-

kott vele a századosi kinevezésért való sok kilincselés miatt), hanem magának a Honvédelmi Bizottmánynak s tőle kért engedélyt, hogy ne kelljen még a harctérre vonulnia.

Illetve dehogy kért! Egyszerűen csak bejelentette már megtett elhatározását s egyúttal szabadságot kért tőle (noha mint láthatjuk, már ki is vette azt a még meg nem adott szabadságot), mégpedig egész január közepéig, tehát teljes két hónapra. Egyáltalán nem aggasztotta tehát az, hogy a „fűjő paripák” közben esetleg nélküle száguldanak a kivívandó diadalra s a patáik alatt nem lesz ő ott összetiporva. Sőt olyanformán látszik – bocsánat a „szentségtörésért!” –, mintha egyenesen az ellenkezőre törekedett volna.

Ez egyébként a mindenkiben meglévő életöszönből érthető is, de nem érthető attól, aki olyan költeményeket írt, mint az „Egy gondolat bánt engemet”, mert abban az bántotta, hogy esetleg „ágyban, párnák közt” hal meg. De még egy tucat magyartól se volna érthető a 48-as hazafias mámor és Petőfi gyűjtő költeményeinek olvasása és szavalásainak hallgatása közepette. Ilyen szabadságotlasi kérvényt akkor beadni még egy tucatbaka is szégyellte volna az akkori mámoros hazafias hangulatban.

Nem csoda hát, hogy az illetékesek is megsokallták már a dolgot és Orlai arról értesíti, hogy „fönn bevádolták, mint szökevényt, s törölni akarják a kapitányok sorából”. (Az is milyen jóindulat jele, hogy csak ennyivel akarták megbüntetni! Meg lehetett elégedve s mai tisztelői is meg lehetnek. Ha ugyanis egy menetszázadot háborúban a harctérre küldenek, de belőle egy katona, sőt egy tiszt, egy százados megszökik és a felesége szoknyájához megy helyette, ezért rendes, törvényes elbánás esetén nem az jár, hogy csak törlik a századosok sorából, azaz megszüntetik fizetése további folyósítását s ezzel minden rendben van s maradhat továbbra is a felesége szoknyája mellett, hanem azt bizony „egy kicsit” (mint Damjanich fejezte ki magát, de ő nem is katonák, hanem papok ellenében) agyon is lövik miatta.

Petőfi azonban úgy el volt kényeztetve, hogy még így ő adta a megbántottat, sőt az igazságtalanul üldözöttet. „Az igaz, hogy én – írja Orlainak december 12-én –, miután egyáltalán nem kaptam engedelmet (nem is kért, mert amilyen nagy úr volt, ha kért, kapott volna), engedelem nélkül jöttem el a zászlóaljtól, de azért nem volt szükség bevádoltatnom, mert magam azonnal tudtára adtam (így!) a Honvédelmi Bizottmánynak. Ha ezért engemet kitörölnék a kapitányok sorából, fogadom, hogy én meg őket kitörölöm moraliter [erkölcsileg] az élők sorából.” (Igazán csodáljuk Petőfi önuralmát, hogy csak „moraliter”. Hiszen láttuk már, hogy ő „meglehetősen” jól lőtt.)

Folytatásképpen azt írja még, hogy szeretne Pestre menni, hogy ügyét eligazítsa, de mivel ez tíz napba kerülne, nem megy. Tehát még annyira se tartotta fontosnak a dolgot, hogy miatta akár csak tíz napra is otthagya a feleségét s így „a családi érzelmek szentségének való áldozást” csak rövid időre is megszakítsa. Ugyancsak nagy kötelességtudás, ugyancsak nagy hazaszeretet!

Mindazonáltal „kellemetlensége” mégse lett. „Az utólagos engedélyt – úgy látszik, Orlai utánjárásával – megkapta.” (Nekem nem látszik úgy, mert ehhez Orlai kicsiny személy volt. Ha megkapta, Orlai nélkül is megkapta volna. Ez Petőfi személyének járt, s láthatjuk, hogy ugyancsak sok járt neki, hogy ugyancsak sokat elnéztek neki. Nem panaszkodhatott s tisztelői is meg lehetnek elégedve azzal az egészen különleges elbánással, melyet iránta feljebbvalói tanúsítottak.)

November végén azonban már Erdődön is fél s ezért beköltözik Debrecenbe. „Bejöttem Erdődörről pereputtyostól – írja Aranynak december elsején –, mert a környékbeli oláhok nagyon szerelmesen mosolyognak az oda való magtárra és pincére s nem akartam, hogy családom útjukban legyen (tehát csak a családját félti, nem magát): különben emberhúsrá is nagy gusztusuk jött.”

Decemberben aztán december 15-én megszületik Zoltán fia és a költő ott marad családjával január közepéig. Annyira haszontalan volt az idő, amit hazájától ellopott, hogy ez idő alatt – mintha géniusza is meg akarta volna érte büntetni – verset is feltűnő keveset írt. De

jellemző, hogy e kevés között van az „Akasszátok föl a királyokat!” című, mert ezt a „remekművét” ekkor írta. Ugyancsak sokat vesztett volna vele a magyar irodalom, hogyha ennek a megírása elmaradt volna.

Hazája és „szentséges” elvei ellen éppen akkor vétkezett a legtöbbet, mikor ezt a versét írta, mert ekkor volt önkényes szabadságon akkor, mikor mások vérüket ontották ezekért az elvekért.

Említettük, hogy már október 15-én kinevezték századosnak. Azóta ingyen húzta a fizetését. Láttuk ugyanis, milyen katonai tevékenységet fejtett ki azóta. Ezért egyenesen elképe-dünk január 13-i, Kossuthoz intézett levelétől, melyben „hivatkozva költői érdemeire, a demokrácia és szabadság eszméinek terjesztésében tanúsított munkásságára előléptetést kért”. (Ferenczi, III., 306. o.) „Úgy látszik, hogy ez iránt Vetter tábornoknál is járt”, ki akkor a déli hadsereg vezére volt (emlékszünk, hogy Petőfi zászlóalját délre vezényelték) és egyúttal helyettes hadügyminiszter. Látjuk tehát, hogy Petőfinek a maga ügyére és hasznára ugyancsak volt gondja, s azok között a kilincselők között, akik ellen Mészáros, a hadügyminiszter annyira kikel és akiket annyira gúnyosan aposztrofál, Petőfi éppen nem volt a legutolsó.

Végtelenül csodáljuk, hogy mindez Petőfi önérzetével és annyit hirdett önzetlenségével (hogy büszkeségéről ne is szóljunk) összefért. Először nem megy a harctérre hazáját szolgál-ni. Mikor erre a közvélemény rákényszeríti, csak úgy hajlandó rá, ha századosi kinevezést, fi-zetést és rangot kap. Ezt nem szégyelli külön kérni is, elérése érdekében újra meg újra írni és kilincselni a hadügyminisztériumban, sőt maga helyett még kijárókat is küldeni. Mikor végül kinevezését megkapja, akkor is a tüzéséget választja, azaz azt, amihez a legkisebb hősiesség kell, de még ezt is Debrecenben, nem pedig a harctéren gyakorolja. Mikor végre hosszú hó-napok után végre a harctérre küldik, akkor szabadságot kér, illetve bejelenti, hogy már ki is vette engedély nélkül.

Mikor önmagának engedélyezett szabadsága letelik, akkor „érdemeire” hivatkozva (me-lyek mindenfélék voltak, csak katonaiak nem) előléptetését kéri és Kossuthnak is ír és szemé-lyesen is eljár ez ügyben. Azonban ezt is annak hangsúlyozásával teszi, hogy ő nem kér, annál kevésbé koldul, hanem olyanformán viselkedik, mintha a minisztériumra és a hazára lenne kitérítés, hogy őt megjutalmazhatja. Ez ügyben Vetternél is minden katonai szabály, előírás vagy tiszteletkifejezés mellőzésével és nyakkendő nélkül jelenik meg. Hogy ezt nem hanyagságból, hanem kiszámítottan tette, mutatja, hogy Vetter Kossuthoz fordul panaszával, hogy az effajta kihívások eltűrése teljesen tönkreteszi a katonai fegyelmet, melynek hiánya úg-yis legnagyobb baja szabadságharcunknak. Kossuth Wachott Sándort küldi a költőhöz, hogy ezek után bírja rá, hogy tisztí rangjáról mondjon le. (Petőfit tehát csak a közvélemény terrorjával sikerült rábírní arra, hogy ő is katona legyen, de alighogy ez sikerült, már az or-szág vezetőinek az volt a fő gondja, hogyan lehetne elérni, hogy ne „védje” már tovább fegy-verrel a hazát, mert a hadsereg fegyelme felbomlik miatta.)

Petőfi hajlott is volna rá (ez is jellemző), de felesége közbeszólt: „Egy Petőfi Sándort kí-mélni csak kötelességük még a copfos uraknak is. Ezért marad Sándor továbbra is katona és nem fog viselni sem kardot, sem nyakravalót.” (Azaz a hadügyminiszter köteles Petőfihez al-kalmazkodni, nem pedig Petőfi a hadügyminiszterhez.) „Ez éppen nem csillapító szavakra Vörösmarty megróvólag szólt (mert ő is jelen volt), megjegyvezvén, hogy ily módon veszély-be keverheti férjét s az ő feladata a csillapítás volna. Inkább elviselek egy kis veszélyt, mint hogy Sándor megalázza magát, mondá erre elbizottan, és férje, mint mindig, neki adott iga-zat.” (Ferenczi, III., 307-308. o.)

Látjuk tehát, hogy a szinte örülten gögös, önfejű, indulatos és meggondolatlan költőt fe-lesége csillapítás és szelídítés helyett még lovalta és még nagyobb gögre biztatta. Láthatjuk belőle, miért volt olyan nagy egyetértés Petőfi meg a felesége között, s miért volt olyan bol-dog Petőfi felesége oldalán. Neki fő jellemvonása volt az önistenítés és ő a feleségétől a sze-relem örömein kívül ezt is jobban megkapta, mint bárki mástól. Hogy azonban ennek, ha Petőfi nem pusztul el oly korán, végzetes következménye lett volna, azt könnyű elképzelni.

Most azonban Petőfi kihívásai és cézári gögje még a kormány türelménél és költői nagysága tiszteleténél is nagyobb volt, s nemcsak maga Vetter utasította rendre tiszteletlenségéért és utasította el előléptetési kérelmét, hanem maga a Honvédelmi Bizottmány is. (Ferenczi, III., 306. o.)

Erre Petőfi január 13-án magának Kossuthnak ír, s hogy csak azért is ő legyen a győztes Vetterrel való vitájában (ő is lett), nemcsak tiszti rangjáról nem mond le, hanem ehelyett azt kéri, hogy a Vetter alá tartozó déli hadseregtől helyeztesse át Bem mellé az erdélyi hadseregbe. Ha azonban ott – írja – jelenleg nem volna üres kapitányi hely, addig míg ez megürül, utalványoztasson ki részére néhány száz (mai értékben néhány tízezer) forintot. Tehát megint csak pénz, megint csak anyagi. S Petőfi ezt nem szégyelli nyíltan is kérni. Különös egy szerzet lehetett az ő önérzete!

Az a Petőfi, aki büszkén így versel: „A szabadság drága koszorúja, nem hitvány pénz volt a harci zsold”, nem szégyellte a néhány száz forint kiutalványozásának kérését, mert ő ezt a „hitvány pénzt” nagyon is jól el tudta költeni és ezért sose volt neki belőle elég. Levele végén személyes találkozást is kér Kossuthtól. Hogy ezt megkapta-e vagy nem, nem tudjuk. (Valószínű, hogy nem, mert akkor tudnánk róla. Annál inkább tudnánk, mert ha a találkozás megtörtént volna, aligha folyt volna le botrány nélkül.) Azt azonban tudjuk, hogy megint megkapott mindent, amit kért: pár nap alatt már áttették Bem hadseregébe.

Csodálkozhatunk-e ezután, ha a 48-as tábornokok, a Vetterek és társaik elkedvetlenedtek, s ha a harcok folyamán semmi érdemeset nem tudtak teljesíteni? Pedig Mészáros Vettert tartotta a vezéri feladatra a legalkalmasabbnak a 48-as tisztek között, mert szerinte neki volt legnagyobb hadvezéri tudománya. Ezért lett Görgey helyett egy időre ő a fővezér, de láttuk, hogy szegény már néhány hét múlva kidőlt epeömlés miatt. Ekkor nem Petőfitől kapta, hanem egy másik legendás hősiinktől, Damjanichtól.

A Petőfit ért dicsőség (örülhetett neki a felesége) és vele a Vettert ért megalázás annál nagyobb lehetett, mert az a levél, melyet Petőfi Kossuthhoz írt és amellyel, mint láttuk, mindent elért, amit akart, ennyire kihívó volt és ennyire vérig sértő hangon volt írva (bizonyára Júliával együtt fogalmazták):

„Kérelmem inkább Vetter tábornokhoz tartozik tán, mint Ön elé (bizony Petőfi kérelmének kedvező elintézése Vetter jogainak és hatáskörének megsértése volt Kossuth részéről), de azzal az emberrel egyszer beszéltem s többször nem fogok beszélni, nehogy hamisnak tapasztaljam azon hitemet, hogy a bakonyi kanászok a legcivilizálatlanabb emberek a világon. (Vajon hol szerezhetette Petőfi ezt az ő Vetterénél annyira nagyobb civilizációját?) A história bizonyossága szerint némely emberek arra vannak kárhozhatóak, hogy minél többet tesznek a hazáért, annál több megaláztatást és méltatlanságot szenvednek és én ezek közé tartozom.” (Petőfi, mint katona, eddig még semmit se tett a hazáért, de vétket annál többet követett el ellene: szembeszegült följobbvalójával; mikor a harctérre kellett volna vonulnia, engedély nélkül otthagytá csapattestét. Pedig hát Vetter Petőfinek, a katonának, nem pedig a költőnek volt feljebbvalója s fizetését is mint katona, nem pedig mint költő kapta a hazától. Hogy mint költő és politikua mennyit használt hazájának (nem az irodalomnak vagy a művészi szépnek, hanem hazájának és honfitársainak), az attól függ, hogy mennyit használt a hazának 48. Láttuk már, hogy még maga az eszme is helytelen volt, mert vallástalan volt, s egyébként is betegesen túlzó. De ha valaki magát az eszmét helyesli is, akkor is el kell ismernie, hogy azok, akik a mi 48-unkat csinálták, rosszul csinálták, mert hiszen a nemzetet katasztrófába vezették vele. Akit tehát 48 kitérésében a fő izgatók voltak, legfeljebb bűneikre hivatkozhattak, nem pedig érdemeikre.

„Úgy hiszem – folytatja –, van jogom némi öntudattal tekinteni vissza pályámra, mert (nem pretenziót [követelőzést], hanem tényleg) a magyar köznéppel között az én dalaim voltak a szabadság első leckéje.” (Csak az a baj, hogy ezek a dalok – mint láttuk – csak mámorossá tették és helyes ítélőképességében zavarták meg ezt a magyar köznépet, de áldozat-

tok vállalására nem tudták rávenni. De csoda-e, mikor maga e dalok írója is csak olyan ítélőképességgel rendelkezett s csak annyira volt áldozatos lelkű, mint Petőfi?) „Megjelenésem előtt híret sem hallotta ennek az eszmének, melyért most harcol” (s nem volt jobb, mikor békeben élt, mint most, mikor háborút visel s ráadásul meg hiába?), „s ezért nem volt egyéb jutalmam, mint a folytonos megalázások” (mint például a századosi kinevezés s az, hogy míg társai a harctérre indultak, Petőfi szabadságot kapott, noha nem is kérte, csak „bejelentette”, hogy már szabadságra megy), „de soha csúfabbul még senki se bánt velem, mint Vetter.” (Nem is volt erre senkinek nagyobb oka, mert hiszen Vetter alattvalója volt a költő és Vetter seregében kellett volna harcolnia akkor, mikor helyette szabadságra ment.)

Egyébként csak azért nem bánt Petőfivel még senki „csúfabbul”, mert hiszen eddig még nem volt más katonai feljebbvalója. Klapka hamarosan még csúfabbul bánt vele, s hogy mennyire Petőfiben volt a hiba, nem pedig a tábornokokban, mutatja, hogy még a szelíd és jószágos Mészáros is épp úgy bánt vele.

„Windischgrätz különben viselte volna magát irányomban.” De hát akkor miért izgatott annyira ellene annak idején? Ha az idegen tábornok jobb, emberségesebb és „civilizáltabb” volt, mint a magyar, akkor mi szükség volt itt az osztrák uralom ellen mennydörögni? Ha a császár tábornoka többet ért, mint a honvédtábornok, akkor miért kellett annyira kongatni „azt a vészharangot” és miért kellett háborút indítani, azaz tömeggyilkosságot rendezni? Ha a magyar nemzet és nép 48 által csak csöbörből vödörbe jutott, akkor miért kellett annyit izgatni, különösen pedig miért kell ezt az izgatást olyan nagy hazafias érdemnek tartani?

„Azért Önhöz fordulok. Ha meghallgat Ön, jó, ha meg nem hallgat, úgy az isten se (!) kívánhatja tőlem, hogy még tovább is járjak házról házra avégett könnyörögni” (mint látjuk, Petőfinek ez a hang „könyörgés”; csak arra vagyunk kíváncsiak, mi neki a hetvenkedés?), „hogy legyen szabad karom és fejem erejével a hazának szolgálni. Nem előléptetést kérek többé” (csak az a baj, hogy eddig azt kért, de kért még ezután is), „nem is fogadom el mindaddig” (csak hogy sokkal könnyebb ám ezt mondani, mint meg is tenni!), „míg hadi tetteim azt követelni nem fogják.” (Petőfi és haditettek?)

Csak az a baj, hogy Petőfi eddig (és utána is) egész másként cselekedett, mint itt mondja. Eddig haditettek nélkül írt és kilincselte a századosi kinevezésért, noha mások a hadnagysággal, sőt tiszthelyetességgel szokták kezdeni, sőt még pár száz forintnak csak úgy ingyen való kiutalását is kérte. Mostani nagy fogadkozása után – láttuk már – még azt is megtette, hogy őrnagyi kinevezésének megerősítésére Klapkánál még fenyegetőzéssel is próbálkozott. Ennyit ért Petőfi erősködése és ünnepélyes ígérete!

„Csak arra kérem Önt, tetessen át a 28. zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok” (hogy harcolhatott volna dicsőséggel, mikor még egyáltalán nem is volt harctéren, sőt egyenesen szabadságra ment előtte akkor, mikor bajtársai oda vonultak?), „gyalázatot nem akarok nevemre hozni s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember.” (Petőfi nem is gondolta, milyen sértést mondott ki ezzel a honvédségre! Pedig milyen büszke volt rá, hogy azt ő hozta össze, hogy az az ő lelkesítésének eredménye!)

Január közepén végre megindult Erdélybe, útközben kerülgetve a felkelt oláhok miatt veszélyesebb területeket. Közben találkozik költőtársával, Lisznyay Kálmánnal. Hogy a hízelgők mennyit ártottak Petőfinek, azt ez a találkozás is mutatja. Nem elég, hogy felesége növelte anélkül is patológikus önérzetét, Lisznyay ugyanezt csinálta.

„Hát nincs már ember Magyarországon – mondta neki találkozásukkor –, hogy téged, a haza büszkeségét is kockára tettek?” (Azt is mutatja Lisznyay e megjegyzése, hogy az országban mindenki tudta, hogy Petőfi nem önként vonul a táborba, hanem csak azért megy harcolni „imádott” hazájáért, mert erre a törpe magyarok pimaszul rákényszerítették.)

A hízelgő nem is gondolt arra, hogy tulajdonképpen Petőfit nézte le, őt inzultálta megbotránkozó felkiáltásával. Nem sértő-e ugyanis Petőfire, ha valaki még el se tudja képzelni,



hogy ő „a haza büszkesége”, a fő magyar és a nemzet lelkesítője, esetleg talán még önként is mehet a harctérre akkor, mikor a haza életéről vagy haláláról van szó, és mikor állandóan azt hirdeti, hogy ez most minden magyar férfi részére megtiszteltetés is, de kötelesség is. Lisznyay – úgy látszik – olyannak ismerte Petőfit, hogy ha ő a harctérre megy, ezt csak mások kényszerítésére s így elkéservedve teheti s ezért jóbarátainak kötelességük elkéservedésében megvigasztalni s tudtára adni, hogy ezt a kényszert ők nem helyeslik, sőt megbotránkoznak rajta.

Hogy aztán Bem – a többi honvédtábornokkal olyan éles ellentétben – annyira megkülönböztetetten bánt Petőfivel (egyébként láttuk, hogy a többiek is így bántak vele, mert kihívó hangját épp úgy elnézték neki, mint engedély nélküli „szabadságra menését véletlenül” éppen akkor, mikor a harctérre kellett volna mennie) és oly meleg viszony fejlődött ki közöttük, az éppen nem annak bizonyítéka, hogy a hiba a tábornokokban, nem pedig Petőfiben volt. Petőfi ugyanis Vetterrel, Mészárossal, Klapkával egyaránt sértéssel, inzultussal kezdte meg az ismeretséget – mert ha egy százados kard és nyakkendő nélkül, negligzsében, sőt egy másik alkalommal egyenesen neki nem járó őrnagyi ruhában jelenik meg tábornoka előtt még akkor is, mikor kérni megy hozzá, kérelmét pedig úgy adja elő, mintha parancsolna vagy kegyesen megengedné nekik azt a kitüntetést, hogy őt, a nemzetnek náluk sokkal nagyobb fiát, kitüntethetik, s ő ezt elfogadja tőlük, az valóban inzultus –, Bemnél azonban megalázkodással és hízelgéssel jelent meg.

Petőfi ugyanis minden gögje ellenére is tudta, hogy ha Bemmel is úgy viselkedik, mint az eddigi tábornokokkal, akkor végleg elintézi magát, sőt Bem (Görgey, Damjanich vagy Perczel) nem is tűr el tőle olyasmiket, amiket Vetter, Mészáros vagy Klapka eltűrt, mert Bem sokkal indulatosabb és szeszélyesebb ember volt, mint azok. Ezért, noha addig míg Pesten volt, Bem ellen írt, mint idegen ellen, és azt állította róla, hogy gyanús és megbízhatatlan, most, hogy sorsa tőle függött, a lakáj szerepére vállalkozott nála.

Egy rögtönzött dalárdát szervezett a honvédek között, s még aznap, hogy megérkezett a táborba, „elénekelte Bem ablakai alatt a „Búsul a lengyel”-t, ami az öreg vezért nagyon érzékenyítette”. (Ferenczi, III., 315. o.) Ennyire tudott alkalmazkodni és megalázkodni a büszke Petőfi, ha akart, mert érdekei így kívánták. Nem válik éppen dicsőségére, hogy ezt a hazája érdekében sose akarta megtenni, mert akkor a megalázkodás felülmúlta lelki erejét, de a maga érdekében – látjuk – képes volt rá.

Így nyerte meg magának egyszer s mindenkorra Bemet: megtiszteléssel, a hiúsága legyőzésével. Ezt ő maga is csak hiúságból, csak érdekből tehetta, hiszen említettük, hogy ez ideig Bem ellen volt és Bem hősi viselkedéséről és tehetségéről ekkor még nem is nyilatott alkalma meggyőződést szerezni. Ez az esti szerenád ugyanis – hangsúlyozzuk – még aznap történt, mikor Petőfi Bem táborába megérkezett.

Az öreg Bem volt olyan gyarló, hogy később is nagyon élvezte, mikor Petőfi azzal hízelgett neki, hogy az őt dicsőítő költeményeit franciául vagy németül is előadta neki, hogy ő is értse (mert Bem természetesen magyarul nem tudott, s ez, mint láttuk már, a honvédtábornokok között nem is volt valami nagy ritkaság). Mikor például a nagy Hunyadi Jánoshoz hasonlította, Bem jóleső meghatottságában még sírva is fakadt. (Ferenczi, III., 326. o.)

Így aztán nem csoda, hogy eszébe jutott, hogy Kosciuszko, a nagy lengyel hős oldalán is ott volt Niemcevicz Julián, a költő, akit a lengyel hős hadsegédévé tett. Ő is hadsegédévé tette tehát Petőfit, a magyar költőt, mert hiszen a magyarok seregét vezette. Így ez neki csak dicsőségére lehet, hiszen az majd gondoskodik arról, hogy tetteinek reklámot csináljon. Láttuk, hogy Petőfi ugyancsak csinált is, hiszen szemében Bem a világ legnagyobb hadvezére volt. De hogy mennyire nem így lett volna ez akkor, ha Bemnek is úgy mutatkozik be, mint Vetternek, azaz minden katonai előírást sutba dobva és feljebbvalójával parancsoló hangon beszélve (Petőfi bizonyára Bemmel is így tett volna, ha Vetterrel nem csak az imént égette volna meg a kezét), azt sejthetjük annak az őrmesternek a sorsából, akit Petőfi szintén feljebbvalója iránti tiszteletlenségért panasztolt be nála. Bem ugyanis (s vele együtt Görgey,

Damjanich vagy Perczel is) sokkal kevésbé tűrte el, hogy vele valaki, különösen hogy alantasa kukoricázzon, mint Vetter, Mészáros vagy Klapka.

Azt mondja Ferenczi, hogy Bem nagyon kímélte Petőfi életét, bár ez a költő lelkesültsége és bátorsága miatt nehéz volt részére. Lehet, hogy van valami ebben az utolsó mondatban is, mert hiszen Petőfi jellemvonása a lelkesedés, s mikor annyira belekerült tábornoka cukor-pikszisébe, nem csoda, hogy kedve is volt érte lelkesedni. Egyébként is, ha az ember fiatal, s ráadásul még nagyon féltik a veszélytől, s emellett még azt is tudnia kell, hogy mindenki szeme rajta van, akkor illik és szokás is egy kicsit hősködni és a túlságos óvással nem törődni. Azonban költőnk a hősiesség gyakorlásában a legjobb akarattal se erőltethette meg magát, hiszen Bem már a táborba érkezése után három hét múlva, éppen azért, hogy élete veszélybe ne kerülhessen, futárként hazaküldte Debrecenbe s így nem is igen lehetett alkalma sokat bátor-kodni.

Mégis, még az alatt a rövid három hét alatt is, melyet a táborban töltött, itt is volt alkalma bajt csinálni. Egyik ütközet közben ugyanis, mikor gróf Bethlen Gergely, Bem egyik alvezére, Bem rendeletére visszarendelte a rohamozó honvédeket, „Petőfi rosszalta a visszarendelő parancsot, míg meg nem értette, hogy az Bemtől eredt; Bethlen pedig neheztelt (joggal), hogy a vezényletbe avatkozott, mihez joga nem volt.” (Ferenczi, III., 317. o.)

Joga nem volt ugyan, de ha egyszer „igaza” volt. Mert természetesen igaza mindig Petőfinek volt, és természetesen ő a vezénylethez is jobban értett, mint az, akire ez bízva volt.

„Némely adat szerint – folytatja Ferenczi, de természetesen csak apró betűvel szedett lap alji jegyzetben – Petőfi maga volt, aki Vízaknánál rábeszélte Bemet, hogy az osztrákok színelges visszavonulásakor hagyja el erős állását (mert Bem tényleg elhagyta) és támadjon, ami aztán az egész csata lefolyására végzetes volt. A mieink ugyanis az ellenség pihent tartalékának és jól elhelyezett ágyúinak torkába jutottak.”

„A parancsot ő vitte és kilépvén a sáncból, kivont karddal előre lovagolva torka szakad-tából kiáltá:

Ha félkezünk leszakad is,  
Ha mindnyájan itt veszünk is:  
Előre!

(Csatadal c. verséből)

(P. Szatmáry Károly: A vízaknai csata és Dani bátyám emlékezete. Vasárnapi Újság, 1890.)

A forrás elég megbízható és Petőfi jelleme is elég megerősítésül szolgál ahhoz, hogy a dolgot elhiggyük. Ferenczi fenntartását nem nagyon vehetjük komolyan, hiszen láttuk, hogy ami Petőfi ellen szól, abban neki hivatalból kételkednie kell. Egész nyugodtan feltehetjük, hogy Bem nemcsak azért küldte el Petőfit olyan hamar táborából, hogy életét kímélje, hanem azért is, hogy hadműveletei sikerét ne akadályozza, azaz mert úgy látta, hogy sokkal jobb, ha Petőfi nincs ott köztük. Vannak tehát adatok arra is, hogy Petőfi a harctéren is csak bajt csinált s jelenléte nem volt ott előnyös.

A debreceni kormányra, különösen pedig a hadügyminisztériumra azonban az lett volna előnyösebb, ha a költő inkább a harctéren maradt volna. Itthon ugyanis már az első nap újabb bajt csinált: tüstént összeveszett most már Mészáros hadügyminiszterrel is. Ez az összeveszés-e ugyanis ekkor történt.

Mészáros jó ember volt, de következetes és katonás. Ráparancsolt azelőtte tiszteletlenül megjelent költőre, hogy menjen haza, kössön nyakkendő s húzzon kesztyűt és aztán jöjjön vissza így. Petőfi csak azért se kötött nyakkendőt és csak azért se húzott kesztyűt, hanem másodsor már nem jelent meg nála. Erre Mészáros február 16-án közölte vele, hogy ha a katonai előírásokat nem akarja megtartani, akkor mondjon le. A dacos Petőfi még aztap lemondott (nehogy a hadügyminiszter azt higgye, hogy megbánta, amit tett, vagy hogy megijedt tőle), s már február 17-én szokott fennhéjázó hangján adta ezt tudtára Mészárosnak.

Azt írta neki többek közt, hogy polgári ruhában megy vissza majd a sereghez közkatonának. Hát ez szép is lett volna, ha valóban meg is tette volna, azaz ha a szavát megtartotta volna. De hát ehhez önmegtartóztatás, önfeláldozás és egyszerűség kellett volna, s ezért Petőfi – noha igen jó reklám lett volna számára s ő mindig a reklám embere volt, mert mindig beszélgetni szeretett magáról – természetesen nem tette meg, hanem éppen ellenkezően cselekedett, mint amivel előre dicsekedett.

A közkatonára ugyanis csak krajcárokat kapott a haza szolgálatáért, Petőfi igényeinek pedig – bár gőgösen azt szavaltotta, hogy neki nem „hitvány pénz” kell „harci zsoldként” – forintok kellettek, mégpedig százával. Ezeket a forintokat pedig csak tiszti ranggal, mégpedig minél magasabb ranggal (ezért kellett már szolgálata első hónapjaiban, sőt mikor szolgálatát még meg se kezdte, már előléptetést is kérnie) lehetett megszerezni.

De Petőfinak maga a pénz még nem is volt elég, neki hatalom és megtiszteltetés is kellett, amit a táborban szintén csak a tiszti rang ad meg. Ezért aztán – bár azt mondta, hogy közlegényként megy vissza – a valóságban őrnagyként, őrnagyi rangban, ruhában és őrnagyi fizetéssel szolgált tovább, s ez annyira nem akarata ellenére történt, hogy, mint láttuk, Klapkát egyenesen zsarolással akarta rákényszeríteni őrnagyi kinevezésére, a szerencsétlen tűzmestert pedig még halálbüntetéssel is rákényszerítette arra, hogy neki, a polgári ruhás, előre reklámozott közlegénynek, őrnagyi tiszteletet adjon. Természetesen polgári ruhában se azért volt, mert Mészárosnak levelében előre elhencegett, hogy polgári ruhában fog harcolni közkatonaként, hanem csupán azért, mert új őrnagyi ruháját ilyen gyorsan nem tudták elkészíteni. Így aztán megint csak üres hetvenkedés lett a polgári ruhából is, meg a közlegénységből is, mint ahogyan már ez olyan nagy emberhez, mint Petőfi volt, illett.

„Mészáros a lemondást – írja Ferenczi (III., 322. o.) – megjegyzés nélkül elfogadta és február 18-án kiadta az egész levelet a Közlönyben minden magyarázat nélkül.” Igazán nemes bosszú volt, de elegendő is, mert minden józan ítélőképességű ember magyarázat nélkül is láthatta belőle, milyen ember Mészáros és milyen Petőfi. Csak az a baj, hogy hol vannak, és különösen hol voltak 48-ban a józan ítélőképességű emberek? De Petőfinak mégis az volt a leglesújtóbb válasz, hogy levelét nyilvánosságra hozták, lenyomtatták, mert így hamarosan az egész ország népe megtudhatta, mennyit lehet Petőfi szavára adni s mennyire tiszt lett utána öbelőle és mennyire így ment vissza a harctérre, nem pedig mint közkatonára.

Petőfi azonban egyelőre úgy segített magán, hogy felelet gyanánt a Március Tizenötödike február 20-i számában megjelentette „Nyakravaló” című epigrammáját Mészáros megszégyenítésére. „Jellemző Mészáros természetes jóságára – látjuk tehát, hogy ebben az ügyben még Ferenczi is Mészáros, nem pedig Petőfi pártján van –, hogy az egész ügyben semmi további lépést nem tett, hanem február 21-én szó nélkül vette tudomásul a lemondást.” Láttuk, hogy megemlékezéseiben még azt is megemlíti, hogy a vers (de nem Petőfi viselkedése) még „jó” is volt.

Azt azonban Mészáros akkor még nem tudta, hogy Petőfi lemondását egyáltalán nem kell komolyan venni, s hiába fogadja el ezt a lemondást ő, a hadügyminiszter, Petőfi – mert a tiszti fizetést nem nélkülözheti – rögtön újra tiszt lesz, sőt századosból őrnaggyá lép elő, tehát még nagyobb tiszti fizetést húz, mint eddig, ha hazafias szólama úgy szól is: nem „hitvány pénz” az, amiért ő a hazát szolgálja.

Petőfi ugyanis ezután kénytelen lévén – legalább eleinte – szavát állni, újra Erdélybe megy, de Bem betegsége címén (váltóláz) és hogy kipihenhesse magát (!) újra elküldi a fronttól. E „betegszabadsága” alatt természetesen felkeresi akkor Szalontán Aranyéknál lévő feleségét, s így még a maga személyével is növeli szegény Arany sok kényszervendégének számát. Végül április elsején újra jelentkezik Bemnél. Azzal pózolt előtte, hogy mint „közvitéz” jött. „Bem azonnal visszaadta rangját.” Hogy hogy lehet a rangját visszaadni annak, aki éppen az imént mondott le róla, az Bemet nem aggasztotta. Hogy joga se volt Petőfi tiszti rangja visszaadásához, mert hiszen Petőfi a hadügyminiszternek mondott le, az a lemondást

el is fogadta, s mint láttuk, még Ferenczi is csodálkozik rajta, hogy minden büntetés kiszabása nélkül egyszerűen csak elfogadta és az a hadügyminiszter, aki a lemondást – bámulatos megbocsátással – elfogadta, magának Bemnek is feljebbvalója volt, Bem azzal se törődött. (Így azonban csodálkozhatunk-e, hogy a szabadságharc elveszett?)

De Petőfi se törődött azzal, hogy ezután közkatonaként szolgálja hazáját. A visszaadott rangot ő is örömmel elfogadta.

Április 10-én pedig, mikor Bem érdemrendeket osztott, Petőfinek is adott belőle egyet. Hogy azért-e, mert lemondott; azért-e, mert a hadügyminisztert kifigurázta; azért-e, mert feleségénél volt, vagy mert váltólázban állítólag megbetegedett, azt ő tudja. Jogosan legfeljebb azért adhatott volna neki kitüntetését, mert szép verseket írt, azt azonban nem egy csapatvezér, sőt még csak nem is a hadügyminiszter illetékes megállapítani vagy jutalmazni. Bem csak harci vitézséget jutalmazhatott. Ezt pedig Petőfi bajosan mutathatott, mert hiszen kitüntetése előtt csak tíz nappal érkezett meg a táborba.

Petőfinek azonban minél kevésbé érdemelte meg, annál jobban esett. „Legyen gyengeség tőlem – írja –, vagy akármi, én meg nem állhatom, hogy e jelenetet le ne írjam. Saját kezével tüzte mellemre az érdemjelet Bem; balkezével, mert jobbja meg volt kötve (sebaj, hiszen Petőfi maga is balkezes volt) s ezt mondá: „balkézzezzel tűzöm fel, szívem felőli kezemmel”, s midőn elvégezzé, megölelt, hosszan és melegen ölelt. Az egész világ tudja, hogy én nem vagyok szerény ember” (no hát ez már csakugyan igaz), „de istenemre mondom” (Petőfi istenét természetesen csak kisbetűvel kell írni, úgy, mint a kommunistákét), „ennyit nem érdemeltem.”

Közben Bem Petőfi „vezérkari századost május elsején kezdődő ranggal és illetménnyel őrnaggyá nevezte ki”. Pedig hát Petőfi e kinevezés alkalmával nem volt, nem is lehetett vezérkari százados, mert hiszen századosi rangjáról hivatalosan lemondott és lemondását a hadügyminiszter a.h. 4162. sz. alatt el is fogadta s ez a hivatalos lapban is megjelent akkor már, s maga Petőfi is hangsúlyozta, sőt büszkélkedett is vele már, hogy ő „közlegény”.

S most szótlanul túri, hogy imádott tábornoka és atyja hazudjon és őt is meghazudtolja. Azonban mivel mind Bem, mind Petőfi nagyon is érezte, hogy a dolog ezzel még éppen nincs rendben, azért elintézésére, no meg „el akarván különben is távolítani a költőt a megint következő véres csaták színhelyéről” (de miért adta akkor neki a vitézségről szóló és azt biztosító kitüntetését, s miért volt akkor Petőfi erre a kitüntetésre olyan büszke?), május negyedikén újra Debrecenbe, a kormányhoz küldte.

Petőfi ekkor Bem következő levelét vitte Kossuthoz: „Tegnap írt levelemet ma viszi Ön-höz Petőfi úr, kinek tehetségei, hazafisága és nemes jelleme kétségkívül eléggé ismeretesek Ön előtt. Ön küldötte őt hozzám, kormányzó úr (láttuk, hogyan), s ezt melegen köszönöm, mert az ő eszméi, bátorsága és ügyessége nagy szolgálatokat tettek nekem.” (De hát akkor miért küldi el mégis azonnal maga mellől, mihelyt megérkezik?)

„Most, hogy a dolgok szerencsésebb fordulatot vettek s ő az Ön keze alatt jobb szolgálatokat tehet hazájának, futárul küldöm őt Pestre, hogy vigye Ön-höz sürgönyömet. Petőfi úrnak szükséges lesz, hogy egy ideig egészsége helyreállítása végett Pesten maradjon, s mivel úgy találok, hogy szolgálatai jutalmat érdemelnek, bátor voltam őt őrnagynak kinevezni és kérem, legyen szíves megerősíteni a kinevezést.” (Látjuk tehát, hogy Bem, a honvédtábornok is mily nyíltan tiporja lábba a magyar alkotmányt. Neki, ha Petőfi le nem mondott volna századosi rangjáról, ha azt már el nem fogadták volna és ha a hivatalos lapban is nem közölték volna, akkor is nem Kossuthhoz, hanem a hadügyminiszterhez kellett volna ezzel a kérelemmel fordulnia. Az államfőnek ebben az ügyben nem volt joga intézkedni s Bemnek se volt joga őt erre kérni.)

De tekintsünk most el ettől a felháborító alkotmánysértéstől (noha mikor állítólag a Habsburgok követtek el törvénysértést, akkor felháborodtunk miatta és esküszegéssel vádoltuk a királyt) s nézzük csak a dolog érdemét. Bem levelének a tartalmából egész jól látható, hogy többé nem várta vissza táborába Petőfit. A dolog teljesen azt a látszatot kelti, mintha

Bem és Petőfi közösen állapodtak volna meg ebben, tehát hogy Petőfi maga kérte meg erre a tábornokot. A kinevezéssel Bem biztosította neki a nagy őrnagyi fizetést, a hazaküldéssel pedig élete biztonságát, sőt egyenesen azt, hogy azt a nagy fizetést ingyen húzza a hazától. Azt nem mondhatjuk, hogy költői működéséért kapta a nagy fizetést, mert hiszen minden verséért a kiadók fizettek (mégpedig most már, hogy beérkezett, hogy híres költő volt, busásan). De irodalmi működéséért egyébként se a hadügyminisztérium szokott fizetést adni. De Petőfi előzetes beleegyezése nélkül egyébként se lehetett volna őt a harctérről végleg eltávolítani. Hogyan, hogy ő, a harcra lelkesítő („ide veled, régi kardunk”), ezt a hazaküldést, ha nem is kérte Bemtől, annyira szó nélkül elfogadta tőle, s ha igen (tehát kérte), miért tartjuk mi Petőfit nemcsak nagy költőnek (joggal), hanem egyúttal épp oly nagy hazafias hősnek is?

Hogy a költő harctérről való eltávolításának élete féltése lett volna az oka, arról nincs szó, sőt a levél ennek éppen az ellenkezőjét sejteti, mert hiszen azt mondja, hogy „a dolgok szerencsésebb fordulata”, tehát a harcok könnyebbé válása készítette Bemet erre az elhatározásra. De súlyos harcok esetén se jelentett a táborban való tartózkodás (kivált a vezérkarban, a tábornok közvetlen közelében) életveszélyt, hiszen a szabadságharc egész tartama alatt se halt hősi halált egyetlen honvédtábornok se, pedig nem egy volt köztük, aki egyáltalán nem féltette az életét (Bem, Damjanich, Guyon, Perczel, sőt még Görgey és Mészáros se).

Az a két ok, melyet Bem Petőfi Pestre küldésére felhoz, egymásnak ellentmond. Az egyik ugyanis a költő gyenge egészségi állapota, a másik nagy használhatósága. Bem egészen megfélemedezett róla, hogy beteg embert nem nagyon lehet használni, ha pedig mégis rendkívül használható, akkor a betegség csak ürügy. Azonkívül egy jó seregvezér szokott annyira önző lenni, hogy leghasználhatóbb embereit nem szokta maga mellől elküldeni, hogy ne neki, hanem másnak használjanak. Ez az önzés egyenesen kötelessége is. Petőfi nagy „használhatósága” pedig Kossuthnak és az országnak éppen ekkor okozott „végtelen sok zavart és roppant kellemetlenségeket” (Kossuth levele Bemhez, 1849. május 10.), mert csak az imént mérgecsütötte el a Bem és Vécsey közt kitört viszályt.

Majdnem bizonyosra vehetjük tehát, hogy ezt a Pestre mehetést és ott is maradhatást maga Petőfi kérte Bemtől. Hogy végleg, vagy legalábbis igen hosszú időre akart ekkor Petőfi a harctérről eltávozni, s hogy Bem nagy szívességet gyakorolt iránta, hogy ezt neki lehetővé tette, bizonyítja, hogy Petőfi távozásakor „könyvek között” (Ferenczi, III., 330. o.) búcsúzott tőle, s még inkább, hogy az őrnagyi kinevezés május 3-án történt s Petőfi május 4-én már Szalontán is volt. El lehet ezt képzelni akkor, ha a kinevezés és a harctérről való távozás nem állt a legszorosabb összefüggésben egymással?

Jellemző az is, hogy Petőfi katonai parancsnokától kapott hivatalos katonai futári megbízatásával nem Debrecenbe, hanem előbb Szalontára a feleségéhez megy s gyermekét és dajkáját továbbra is Arany János nyakán hagyva Debrecenbe már kettecskén érkeznek. Ez is bizonyítja, hogy Petőfinek is mennyire nem volt szándékában a harctérré visszamenni, sőt hogy azt, amit Bem Kossuthhoz küldött levelében még csak kért részére, ő – szokása szerint – már egyúttal megadottnak is tekintette. (Világos ugyanis, hogy egy Petőfi nem koldul, hanem Kossuth (és mindenki) kitüntetésnek tekinti, hogy ez a nagy ember kívánságával hozzá fordul.)

A Vécsey-eset és a vele kapcsolatos „végtelen sok zavar” és „roppant kellemetlenségek” miatt azonban érthető, ha Kossuth Petőfit nem a tőle várt módon, hanem „kicsinylően” fogadta. Petőfi azonban még így is meg lehetett volna elégedve, mert Kossuth már ismertett tulajdonságánál fogva az ellenszenv felébresztésével járó népszerűtlen dorgálási és fegyelmi ügyeket nem szerette maga intézni, hanem szerette másokra tolni. De ez az ügy az alkotmány szerint se rá tartozott.

Most se szólt tehát a költőnek semmi sértőt vagy kellemetlent, azt se mondta meg neki, hogy önkéntes lemondása és ennek elfogadása és nyilvánosságra hozatala után szó se lehet kinevezéséről, még kevésbé arról, hogy a kinevezés után rögtön szabadságot járjon is.



Petőfi nem is vette észre másból, hogy baj van, mint csak Kossuth hideg viselkedéséből. Ő ugyanis azt várta, hogy Kossuth majd épp úgy a nyakába ugrik, mint Bem. Kár is volt, hogy nem tette, mert akkor ő is épp oly szép verseket kapott volna tőle, mint az. De hát még Kossuth se volt akkora színész, hogy még ezt is meg tudta volna tenni.

Mivel az ingyen húzni szándékolt nagy őrnagyi fizetés megérte, Petőfi most nála egészen szokatlan nagy önuralmat tanúsított. Nemcsak Kossuth hidegségét tűrte el sértő szó nélkül, hanem az eddig Mészárossal és Vetterrel elkövetett sértést se ismételte meg harmadszor: most karddal, nyakkendősen és kesztyűben jelentkezett Klapka, az új hadügyminiszter-helyettes előtt, ahova Kossuth küldte. Mivel azonban ő szerényen, úgy, ahogy mások szoktak, ha akart, se tudott viselkedni, e nagy „önmegalázásért” azzal kárpótolta magát, hogy ha előbb „per defectum” [tökéletlenséggel], most „per excessum” [kihágással] vétkezett. Előbb az volt a baj, hogy szinte negligzsében [hiányos öltözékben] jelent meg katonai feljebbvalói előtt, most meg úgy babrált ki a hadügyminiszterrel, hogy ő, aki azért jött, hogy vétkezése és ennek következtében századosi rangjáról való lemondása ellenére is újra nemcsak százados, hanem egyenesen őrnagy lehessen, illetve hogy őrnagyi szolgálat nélkül is őrnagyi fizetést élvezhessen, de jelenleg – mint maga büszkélkedett vele – még „közlegény” volt, teljes őrnagyi díszben jelent meg a hadügyminisztériumban.

Ha csak ezredrész annyi ítélőképessége lett volna, mint költői tehetsége, tudnia kellett volna, milyen hallatlan kihívás ez, s hogy ezzel maga teszi egyenesen lehetetlenné, hogy csakugyan őrnagy lehessen. Ha ugyanis Klapka neki, mivel Petőfi volt, azt a hallatlan dolgot megengedte volna, hogy tisztí rangjáról akkor mondjon le, mikor akar, és letett tisztí rangját akkor vegye újra vissza, mikor akarja (most például azonnal vissza akarta venni); ha tovább még azt is hajlandó lett volna tőle eltérni, hogy csak a tisztí rangot, ruhát és fizetést vegye vissza, de a vele járó munkát már nem, hanem mindjárt szabadságotlatta is magát; ha belenyugodott volna abba is, hogy Petőfitől vérig sértett két elődje: Vetter és Mészáros is elégtétel nélkül maradjon, sőt újabb sértést kapjon azáltal, hogy előléptetik azt, aki őket megsértette, akkor se tehette volna meg ezt annak a sértő kihívásnak a láttára, hogy a kérelmező úgy (őrnagyi ruhába öltözve) kér tőle kegyet, mintha azt, amit kér, már régen meg is kapta volna s így azt, akitől kér, mindjárt vérig sérti is azzal, hogy fütyül az ő hatáskörére.

Bem (és más seregvezér is) csak a harctéren és a katonák bátorságának és lelkesedésének ébrentartására léptethetett valakit elő, de az ilyen kitüntetés csak akkor vált véglegessé, ha a hadügyminiszter megerősítette és a hivatalos lapban közzé tette a dolgot. Ez természetesen úgyszólván mindig meg is történt, mert hiszen a hadvezér tekintélyét csökkentette s rá nézve sértő lett volna, ha meg nem történt volna. Amíg azonban a megerősítés és a hivatalos lapban való közlés meg nem történt, addig a kinevezés nem volt végleges, s mivel a fizetést a minisztérium folyósította, nem pedig a hadvezér, világos, hogy addig a nagyobb fizetést se kapta meg a kitüntetett.

Petőfi esete azonban egész különleges volt. Nemcsak azért, mert ő nem harctéri vitézsége rögtöni megjutalmazására kapta a hadvezértől előléptetését, tehát az ő előléptetésére Bemnek egyáltalán nem volt joga, hanem főként azért, mert ő nem százados volt akkor, mikor Bem őrnaggyá léptette elő, hanem közlegény, közlegényből azonban nem lehet őrnagyot csinálni egyszerre, s különösen nem egy csapatvezérnek. De Petőfi egyébként is bünt követett el s az azért járó büntetés elől tért ki a tisztí rangjáról való lemondással, tehát őt nem előléptetni, hanem még előbbi tisztí rangjába visszaléptetni se lehetett volna ily rövid idő alatt a legnagyobb következetlenség nélkül és Mészáros és Vetter tekintélyének túrhetetlen megsértése nélkül.

Láthatjuk belőle, milyen ítélőképesség nélküli ember volt Bem, milyen önkényesen járt el s ilyenkor mennyire nem törődött se szokással, se törvénnyel, se bajtársiassággal, se egyetértéssel, se mások jogaival vagy önérzetével! Milyen ítélőképessége lehetett azonban Petőfi-nek, aki ezek után már őrnagyi ruhában is jelentik meg a hadügyminiszter előtt őrnagyi kinevezése jóváhagyását és fizetése folyósítását kérni.

Mivel nemcsak ezt kérte, hanem egyúttal hosszú, sőt talán végleges szabadságolását is, azaz azt, hogy fizetését egyúttal ingyen kapja, ettől pedig az ő egész jövőendő élete és családja sorsa függött, egész bizonyos, hogy nem készakarva, nem daczból és büszkeségből akarta elrontani a dolgát, hanem egyszerűen csak azért, mert nem is gondolt arra, hogy viselkedése túrheterlenül sértő a hadügyminiszterre s így ő ezek után az ő kinevezését még ha akarja, se hagyhatja jóvá. Ez azonban azt bizonyítja, hogy Petőfi ítélőképessége nem volt nagyobb, mint egy tizenkétéves gyereké, mert egy tizenöt évesnek már ez eszébe jutott volna. S ez az ember akarta egész Magyarország sorsa intézését kezébe venni 48-ban!

Világos, hogy ezek után Klapka az előtte őrnagyi ruhában megjelent Petőfit, mint feljebbvaló szokta az alattvalóját, kérdőre vonta a Bem és Vécsey közti viszály elmérgesítése miatt. Mivel Petőfi mindent Bemre tolt s arra hivatkozott, hogy mindent Bem parancsára tett, tudtára adta, hogy addig nem hagyhatja el Debrecent, míg ez ügyben Bem válasza a hadügyminisztériumba meg nem érkezik.

„Szívesen (!) itt maradnék – válaszolta erre bájos, de épp azért végig sértő impertinenciával a magát őrnagynak megtett közlegény a hadügyminiszternek (háború idején!) –, de fontos dolgom van Pesten s holnap oda kell utaznom. Azt hiszen, elég, ha becsületszavamat adom...”

Világos, hogy Klapka erre ingerülten azt felelte, hogy ez semmiképpen se elég. De az is világos, hogy itt nem arról volt szó, hogy lehetett-e adni Petőfi becsületszavára vagy pedig nem, hanem egyedül arról, hogy ilyen impertinenciát [pimaszságot] katonaságnál túrni semmiképpen se lehetett. Meg is mondta neki – mint Petőfinek Bemhez intézett beszámolójából megtudhatjuk –, hogy ha nem nézné, hogy Petőfi, 24 óra alatt agyonlövetné. (Kétség nélkül igazságosan járt volna el, ha megtette volna, csak legfeljebb nem okosan. Feltétlenül igazságosabban, mint Bem akkor, mikor a civil ruhás Petőfi „őrnagynak” nem tisztelgő tűzmestert ezért tényleg ki is végeztette.)

Tudtára adta ekkor Klapka Petőfinek azt is, hogy szabadságra is csak orvosi bizonyítvány alapján mehet. Még ez is nagy jóindulat jele volt tőle, mert hiszen nyilvánvaló volt, hogy semmiképpen se olyan nagy beteg, hogy feltétlenül szabadságra lett volna szüksége. Hiszen éppen most mondta ő maga, hogy Pesten van sürgős dolga, tehát ennek intézésében betegsége egyáltalán nem akadályozta.

Petőfi azonban orvosi bizonyítvány szerzésére se volt hajlandó, hanem azonnal újra lemondott tiszti rangjáról. (Mintha nem mondott volna le róla már előbb s mintha lemondása nem lett volna benne még a hivatalos lapban is. Igazán gyerekes dolog volt ez tőle.) Klapka ezt azonnal tudomásul is vette (mert hiszen az olyan rangról való lemondást, ami nincs, igen könnyű tudomásul venni). Petőfi azonban még ezt se várta meg, hanem mit sem törődve azzal, hogy előbb már a hadügyminiszter azt mondta neki, hogy nem hagyhatja el addig Debrecent, míg Bem információja meg nem érkezik, otthagytott csapat-paport és felesége társaságában azonnal Pestre utazott. Csak azért is megmutatta, hogy mégis elintézi Pesten az ügyét és hogy ehhez orvosi bizonyítványt se szerez.

Kétségtelen, hogy a „rangjáról” való lemondással még egyáltalán nem volt elintézve ez a dolog, mert hiszen a lemondott tiszt már nem tiszt ugyan, de katona (kivált mikor háború folyik akkor, mikor lemond), s nemcsak mint tiszt, hanem mint közlegényen is végre lehet hajtani azt a büntetést, ami tiszt korában elkövetett bűnéért jár neki. Egy tisztet nem azért degradálnak [fokoznak le], hogy utána felesége társaságában elutazhassék, hanem azért, hogy most már mint közlegényt felakaszthassák.

Láttuk azonban, hogy Petőfi túrheterlen kihívásait még azzal is tetézte, hogy utána még egy végtelenül sértő és arrogáns, sőt zsaroló levelet is írt Klapkának. Mégse lett utána semmi baja, s Klapka is csak olyan elégtételt kapott, hogy mások kértek Petőfi nevében bocsánatot Klapkától. E látszat-elégtétel után Petőfi még őrnagyi kinevezése megerősítésére (sőt háromheti szabadságra) is ígéretet kapott Klapkától. Tisztán tőle függött, hogy mégis a lemondást választotta, mert még mindig ő érezte magát megsértve.

## Hósi halált halt-e Petőfi?

Annyi egész bizonyos, hogy olyat nem, mint amilyent „Egy gondolat bánat engemet” című, látnokinak mondott költeményében kívánt magának.

Láttuk, hogy Petőfi most már igazán végleg és visszavonhatatlanul lemondott tiszti rangjáról és vele búcsút mondott a katonaságnak is, noha a „szentséges szent” szabadságharc még javában folyt. Igazán nem mondhatja azt se senki, hogy kényszerből tette ezt, mert hiszen tisztán tőle függött minden s ő még a történetek után is maradhatott volna, mégpedig őrnagyi fizetéssel és rangban. Lemondása június 17-én jelent meg a hivatalos lapban, a Közlönyben. Láttuk, hogy mikor utána Bem újra hívta magához (de csak azért, mert nagy szegénységével szenvelgett neki), június 20-án azt válaszolta, hogy ez a történetek után már teljes lehetetlenség részére, mert szavainak „legkiáltóbb meghazudtolása” lenne. Láttuk azt is, hogy mivel Kossuth és a kormány elhagyta a fővárost, most is gyáván és idő előtt Petőfi is – miközben elkeseledésében rendületlenül szidta a kormány gyávaságát – ugyanezt tette: családjával együtt ő is Mezőberénybe, tehát a fővárostól ugyancsak messze, a Tiszántúlra költözött. De még itt is félt, mert „folyton azon töprengett, hogy a közeledő veszélyben hol vonuljon meg családjával”. (Ferenczi, III., 360. o.) Nemcsak a családját akarta tehát biztos helyen látni, hanem magát is.

„Annyi ma már kétségtelen – folytatja Ferenczi –, hogy az utolsó napokban Pesten megint abban állapodott meg, hogy a zavarok növekedésével Bem táborába menekül.” (Tehát nem abból a célból megy oda, hogy hazájáért harcoljon, még kevésbé, hogy „ott essen el a harc mezején” és hogy „ott folyjon az ifjúi vér ki szívéből”).

Most már nem is kellett titkolnia, hogy nem harcolni ment, hiszen tiszti rangjáról végleg lemondott, az pedig, hogy közlegényként is lehet harcolni a hazáért, sőt csak ez lenne az igazán szép, sajtóságos, most már eszébe se jutott. Pedig milyen szép verset írt a közkatonák dicsőítésére s milyen hatásosan bizonyította, hogy sokkal többek azok, mint a tisztek, s milyen önérzetesen mondta, hogy ezután közlegényként fog hazájáért harcolni ő is.

Látjuk, hogy még Ferenczi szerint is Petőfi most már nem Bem táborába ment, hanem oda „menekült”. Erre oly sok világos bizonyíték van, hogy más kifejezést Ferenczi se használhatott. Túlságos jóakarát azonban részéről Petőfi iránt, hogy e menekülés okául „a zavarok növekedését” hozza fel. Világos ugyanis, hogy nem belső zavarokról van itt szó, mert hiszen ezek nem voltak, de ha lettek is volna, azoktól nem kellett volna Petőfinek az életét féltetnie, hanem az ellenség, a két ellenség: az osztrák és az orosz közeledése jelentette azokat a „zavarokat”, melyek elől Petőfinek Bem táborába volt legegyszerűbb „menekülnie”.

„Oda hívta Egressyt is, ki azonban nem adott biztos választ s egyelőre Szegedre követte a kormányt.” Egressy tehát egy kicsit több kitaratást és hazafiságot tanúsított, mint az a Petőfi, akit Bem állítólag éppen azért küldött haza a harctérről, hogy Kossuth, tehát a kormány oldalán lehessen s ott szolgálja nagy tehetségeivel a hazát. Mikor tehát a kormány Szegedre menekült, Petőfinek is oda kellett volna vele mennie, ha Bem levelét komolyan vehetnénk és ha így vette volna Petőfi is. Újabb bizonyíték arra, hogy a Petőfivel Kossuthhoz küldött levélnek semmi más célja nem volt, mint Petőfi magánérdeke: őrnagyi rang és fizetés betegszabadsággal megspékelve.

„Mások pedig, mint Wachott Sándor és Imre, igyekeztek lebeszélni e tervéről. Azonban ez az egyetlen lehetőség volt. Kompromittált emberek számára a tábor volt csupán biztos (Petőfi tehát ezért „menekült” oda), ő pedig Windischgrätz herceg köröző leírásából már 1849 februárjában sejthette sorsát, ha az osztrákok kezébe jut.” (Ez elől próbált tehát „menekülni”, nem pedig a hazáért harcolni.)

Láthatjuk most már azt is, hogy Petőfi nemcsak a családjával együtt a maga életét próbálta menteni, mikor a fenyegetett fővárosból még ugyancsak idejében, sőt egy kissé túl korán, a Tiszántúlra költözött, hanem csak a maga életét. Se Szendrey Júlia, se a kis Zoltán életét ugyanis nem fenyegette se Windischgrätz, se Haynau, hanem csak Petőfiét. Júlia és a

kis Zoltán még Világos után is nyugodtan visszamehettek abba a magyar fővárosba, melyben akkor Haynau székelte és akasztatott.

„Azonban Mezőberényben mégis tépelődni kezdett. Barátai, ismerősei, rokonai mind el-  
lenezték tervét. Végre ő is hajlott beszédükre. Elhatározta, hogy egyelőre nem megy Erdély-  
be. De az oroszok előnyomulása miatt Mezőberényben se maradhatott. Így gondolt a  
Damjanich főparancsnoksága alatt álló Aradra” (tehát a honvédvezérek közül se bízta az éle-  
tét akárkire, hanem csak a híres Bemre vagy Damjanichra), „honnan Radna felé még nyitva  
volt az út Erdély felé is.” (Aradnak tehát parancsnoka, Damjanich vitézségén kívül még ez az  
előnye is megvolt.)

„Mefogadta tehát tíz forinton Csipkár Pál mezőberényi szücsmester fuvarost” (jó drá-  
gán fogadta meg, mert még jó fél századdal később is három forintért lehetett kapni egy napi  
személyfuvart, de hát Petőfinek – nagy szerénységében – ilyesmire mindig igen sok pénze  
volt; ő mindig úgy utazott és úgy fizetett, ahogyan egy Petőfihez illett), „hogy másnap vigye  
őt családjával Aradra és esetleg Radnára s az útra elkérte Bonyhai kényelmes ekhós szekérét.  
Orlai is vele akart menni. Ez július 17-én kora reggel történt. Már a kocsin ültek, azonban a  
lovak az egyik kapuszárny behajtásától megvadulva egy átelleni magtárnak rohantak s a ko-  
csi rúdját, oldalát s egy löcsét eltörték. Kovácsot hívtak s az utazás e napról elmaradván,  
visszatértek a szobába, hogy a sietségben félbehagyott reggelijüket folytassák.”

„Másnap, 18-án, reggel Csipkár 5 órakor előállt (a fuvaros neve is bizonyítja, amit már  
megemlítettem, hogy Mezőberény is tót (és német) falu), Petőfi azonban késett az indulással.  
Így lett hat óra. Ezalatt honvédekkel rakott két kocsit vágatott el az ablak alatt s megállt a pi-  
acon. Az egyikben Egressyt pillantják meg, behívják, s ez magával hozza Kiss Sándor ezre-  
dest is. Kiss, mint Bem futárja, Szegeden járt, s meg volt bízva, hogy Petőfit vigye magával.  
Hallván Egressytől, hogy Mezőberényben van, érte került arrafelé. Petőfi kedvetlen és habo-  
zó lett s egyelőre tagadólag válaszolt, mintha érezte volna a feje fölött függő végzetet. Reg-  
gelizés közben Egressy szól:

– És csakugyan letettél az erdélyi útról, Sándor? Hát aztán merre veszed utadat, ha majd  
szorítani találnak?

– Hát, Gábor, én azt gondolom, hogy akkor majd csak itt húzom meg magamat valahol.

– Eszerint hát már én sem megyek Erdélybe, mert hiszen mint csináljak én ott nélküled –  
folytatá Egressy.

E nógatásra mást határoz. Odaszól nevének:

– Mit mondasz, Juliskám, menjünk-e?

Neje azt felelvén, hogy ő követni kész, hová sorsa viszi, de tőle el nem marad, ez döntött  
s így szólt:

– Lásd, Gábor, én nem fontolgotok sokáig. (Pedig hát látjuk, mily sokat fontolgotott!)  
Nálam minden a pillanat szüleménye. Mire rögtön határoztam magam, mindig jól ütött ki.  
(No, ezt a kijelentését most ugyancsak megcáfolták az események.) Különben is, barátom, fá-  
tum szerint kell történnie mindennek. Azért mindegy, akár fontolgotunk, akár nem.”

Így és csak ezért került Petőfi újra és utoljára is a harctérre. Láthatjuk, letagadhatatlan,  
hogy e lépése indító okául minden szerepelhetett, csak egyedül a haza, az érte való önfeláldo-  
zás nem. Petőfi a harctérre egyedül csak azért ment, mert olyan válságos volt már az ország  
és vele a „kompromittáltak” helyzete, hogy még a harctér volt a legbiztosabb, a legkevésbé  
veszélyes tartózkodási hely számára. De még így is a véletlen döntötte el, hogy Petőfi Bem  
táborá helyett nem az aradi várba ment, mert nehezen tudta eldönteni, melyik lesz biztonsága  
szempontjából az előnyösebb.

Július 20-án ért Tordára, 24-én Kézdivásárhelyre, 25-én Bereckre, hol Besselrel találkozott,  
aki természetesen rögtön újra visszaadta neki őrnagyi rangját. Hogy ez egyenesen képtelenség  
volt most már, hogy a történetek után ezt még ideiglenesen visszaadnia se volt joga és hogy ennek  
elfogadása Petőfitől is szavának „a legkiáltóbb meghazudtolása” volt, azzal nem törődött.

De nem törődött vele maga Petőfi se. Legalábbis neki se volt annyi lelki ereje, puritánsága vagy olyan kényes becsülete, hogy a csábításnak ellent tudott volna állni. Persze Petőfi törődhetett volna vele, sőt mivel az őrnagyi rang újabb elfogadása az ő szavának botrányos meghazudtolása volt, nem pedig Bemének, neki kellett volna vele törödni. De hát ő se törődött s „még e napon megrendelte őrnagyi egyenruháját”. (Ferenczi, III., 367. o.) De mint láttuk, addig is, míg az elkészült, már a hóhér kezére került egy honvédtűzmester azért, mert már civilben is nem adta meg neki az őrnagynak járó tiszteletet. Ugyancsak szép cselekedet volt az egyenlőség és testvériség forradalmi szólamainak legnagyobb magyar apostolától.

Igaz, hogy nem ő csinálta, hanem Bem, de az is igaz, hogy ő ment miatta Bemhez panaszra. Az is igaz, hogy később kérte, hogy ne akasztasson, de nem csak úgy kellett volna kérnie, ahogyan ő kérte. Mert ha olyanformán kérte volna ezt is, mint például Klapkától a maga őrnagyi kinevezését, akkor lehetetlenség, hogy meg ne kapta volna. Hiszen őrnagyi kinevezését még a Klapkával való kihívó viselkedése ellenére is megadta volna neki Klapka, ha ő elfogadta volna. Az ő imádott Bemje ne tette volna-e meg tehát a kedvéért, hogy kegyelmezzen, ha látta volna, hogy Petőfinek nemcsak az őrnagyi kinevezés, hanem ez a kegyelmezés is igen fontos dolog?

És a Petőfitől annyira istenített hadvezérnek is csak ilyen lelkiismerete volt? S ha csak ilyen volt, nem volt-e akkor Petőfinek kétszeresen is kötelessége, hogy ilyen szégyenletes dolog ne tapadhasson a szabadságharc, sőt „a világ legnagyobb hadvezérének” nevéhez?

A baj azonban az volt, hogy – úgy látszik – a végén már Petőfi is elhitte, hogy az ő megsértése csakugyan halált követelő büntény, s ebben az esetben kivételesen még ő is belátta, hogy a katonai fegyelem fenntartását csakugyan a haza érdeke kívánja. Csak akkor nem olyan fontos dolog a fegyelem, mikor a sértett a hadügyminiszter vagy csak egy tábornok, a sértő pedig Petőfi.

De Bemmél való július 25-i találkozása után se sietett még Petőfi a táborba, hisz ezt maga Bem se akarta. Csak július 30-án csatlakozott hozzá, tehát csak egy nappal a halála előtt. Petőfi tehát már csak azért se halhatott hősi halált, mert hiszen nem is volt akkor már, illetve még katona. Ő a háború szerencsétlen, véletlen áldozata lett, polgári ruhában, fegyvertelenül, menekülés közben.

Előtte még megkérte Egressyt, hogy egyenruháját, ha elkészül, vegye majd helyette át. Varga Zsigmondnak pedig, akinek vendégszeretetét az utolsó éjszaka élvezte, megígérte, hogy kifizeteti majd neki azoknak a lovaknak az árát, melyeket Vargától elrekviráltak a honvédek s melyek miatt a költőnek panaszkodott. (Láthatjuk belőle, milyen rendtelenség volt a honvédségnél s mennyi kárt kellett miatta szenvedniük még a magyaroknak is.)

Másnap, július 31-én volt Bemnek az a bolond csatája, melyben kétezer néhány száz emberével vállalt csatát 16 ezer orosz ellenében. Bem ezért megérdemelte volna, hogy haditörvényszék elé állítsák, ha 48-ban Petőfi jópéldájára minden nevesebb ember nem csinálhatta volna azt, amit akart.

Amilyen lelkiismeretlenül lövette agyon Bem a tűzmestert, majdnem ugyanolyan lelkiismeretlenül vitte most a halálba seregének felét s köztük Petőfit is. Hogy Bem maga is majdnem köztük volt s egy óráig feküdt elhagyatva a mocsárban (elő szabad fordulnia ilyesminek egy normális vezérrel a XIX. században?), enyhíti a bűnét, de nem az ostobaságát. Pedig olyan ember részére, aki ezek életét vállalja magára és akiknek tetteiről milliók sorsa függ, az ostobaság maga is bűn.

„Az ember akkora erővel támad, amekkorával rendelkezik” – szokta Bem mondogatni, illetve szokott vele dicsekedni, ami viccnek vagy cinizmusnak jó, de semmiképpen se jó komoly szónak. A normális fővezér csak akkor támad, ha megfelelő erővel rendelkezik s a győzelemhez a feltételek megvannak. Ellenkező esetben nemcsak maga nem támad, hanem még azt is elkerüli, hogy az ellenség megtámadhassa.



Ha a józan esze nem kívánja ezt tőle, mert ilyesmivel nem rendelkezik, akkor kívánja tőle a lelkiismerete, a rábízott emberek életének féltése. Ez nem engedi meg neki, hogy ilyenkor cinikusan úgy gondolkodjék és úgy beszéljen, mint Görgey, aki mint láttuk, azt mondta: Minek jöttek háborúba?

Mivel Bem maga nem volt magyar, nem is beszélte nyelvünket, azt azonban, akiket feláldozott, magyarok voltak, neki – hogy idegen volta miatt gyanút ne keltsen – még jobban kellett volna katonái életére vigyáznia, mint helyében egy magyar vezérnek.

Hogy azért támadott, mert Kemény Farkas 5000 emberének a csata napján meg kellett volna érkeznie, de nem érkezett meg, nem mentsége Bemnek. A honvédsereg ugyanis még így is csak a fele lett volna az oroszokénak és egészen különleges helyzetektől és szerencsétől eltekintve kétszeres ellenséget se lehet megverni, tehát azt se szabad megtámadni. A mi honvédeink azonban 48-ban (és még inkább Rákóczi „híres” kurucai idején) még velük egyenlő számú ellenséget is igen ritkán tudtak megverni s ezért Rákóczi később már még nála kisebb ellenséggel se szívesen ütközött meg. Görgey se verte meg Windischgrätznek még az övénél kisebb seregét se soha, csak néha visszaszorította.

Az igazság azonban az, hogy Kemény 5000 emberének nem is kellett volna megérkeznie. Bem ugyanis az elkésés miatt sose tett szemrehányást Keménynek, mert az ő megérkezésének hírére csak azért terjesztette a táborban, hogy ezzel a harcra kedvet öntsön embereibe, ha pedig az ütközet sikerül, hadvezéri hírneve még „legendásabb” legyen s Petőfi még jobban csodálja a tehetségét. Az indítók tehát egyszerűen a hiúság volt. Olyan örültséget, mint itt Bem csinált, nem is lehet mással magyarázni.

A kudarcon mégis annyira nem okult, hogy hamarosan utána, Temesvárnál, ugyanígy tett, csak most már az egész magyar sereggel. Igaz, hogy Temesvárnál az ő serege nagyobb volt, mint az ellenfélé, azonban mi mind 48-ban, mint a kuruc-labanc világban még a velünk egyenlő számú ellenséget is csak akkor tudtuk megverni, ha tökkelütött volt a vezére. Haynau pedig nem volt tökkelütött vezér. De Temesvárnál csakugyan ott volt a közelben Görgey 30.000 embere, de a dicsőségvágyó Bemnek még arra se volt szüksége, még annak csatlakozását se várta meg.

Ami Petőfit illeti, a harc, illetve imádott tábornoka áldozata lett ugyan, de nem mint katoná. Polgári ruhában és fegyvertelenül volt ott, s nem is a harcban, hanem csak a harc színhelyén. Bem közelében akart lenni, s ezért annak ellenére is, hogy még nem készült el katonai egyenruhájára és fegyver se volt nála, ott csellengett, botlott a harcoló csapatok közelében. Szemtanúk vannak, akik hol itt, hol ott látták, amint a harc lefolyását nézte. Részt venni benne nem is akart, mert ha akart volna, nem fegyver nélkül ment volna oda.

Ebből is láthatjuk, hogy Petőfi egyénisége éppen ellenkezője volt a vitéz katonának, mert ha ilyenfajta ember lett volna, akkor ott a harctéren, a harc hevében meg se tudta volna állni, hogy ne harcoljon. Harcolni ugyanis órnagyí egyenruha nélkül is lehet, fegyvert pedig csak tudott volna szerezni, ha akart volna. Láthatjuk a helyzetből, hogy Petőfi sose harcolni ment a táborba. De egyébként is tüzér volt. Ő legfeljebb csak tanácsokat adni, intézkedni, másoknál mindent jobban tudni és szóban mindenkinél bátrabbnak és hősiesebbnek lenni (mint egy példát már láttunk is rá) tudott. Azt a versét, melyben hősi halált akart halni, nem ekkor, nem a táborban, hanem régebben írta. Akkor, mikor még nem volt háború.

Ha fegyvert is vitt volna magával – ami igazán magától értetődő lett volna egyébként –, még ez se bizonyítaná, hogy nemcsak végszükség esetén, élete védelmére szánta, így azonban hogy fegyver még a zsebében se volt, már egészen tiszta a dolog s ellenkező magyarázatot nem is enged meg. Pedig hogy Petőfi fegyvertelenül vett részt a segesvári csatában, az egész kétségtelen. Ferenczi is egész világosan megmondja (III., 374. o.), hogy „a költő a csata kezdetén Bem körül volt látható gyalog, fegyvertelenül, vászonzubonyos atillában”.

Dr. Lengyel, Petőfi halála körülményeinek legfontosabb szemtanúja, a csata közben „a leégett falu egyik sütőkemencéjén ülve pillantotta meg lőtávolon kívül, ahol a csata menetét

figyelte” (ugyanott). Petőfi tehát egyáltalán nem vett részt ebben a csatában, sőt még arra is gondja volt, hogy „lőtávolon kívül” legyen nézelődés közben is. Csak mikor már felbomlott minden rend (ami természetesen teljesen váratlanul érte; nem is számított rá, hiszen Bemet a világ legnagyobb hadvezérének tartotta), mikor már az oroszok bekerítették az egész harcteret, menekülni kellett, de már nem lehetett, akkor került Petőfi élete is veszélybe, sőt lett elkerülhetetlen sorsa a halál.

Micsoda más volt azonban ez a tényleges halál, mint amit a költő megálmodott, sőt tisztelői szerint „látnoki módon” mindent meg is jövendölt! Az álom így szólt:

Ott essem el én,  
A harc mezején,  
[...]  
S holttestemen át  
Fújó paripák  
Száguldjanak a kivívott diadalra

Az összes szemtanú azonban, mindenki, aki a költőt élete utolsó óráiban látta, futásról, menekülésről beszél. Petőfi tehát visszafelé, az ellenség elől futott, nem pedig a kivívott diadalra. Egy bekerített, összetört sereg roncsainak egyike volt ő ekkor, egy olyan sereg civil tartozéka, melynek még a vezére is egy mocsárban fekszik elhagyatva, de éppen ez a szerencséje.

„Visszavert katonáink bomlott sorokban hátrálnak.” (Ferenczi, III., 375. o.) A jobb szárny „vad futásnak eredt” (ugyanott), „a veszély felbontott minden fegyelmet”. (376. o.) Egy szemtanú, Gyalokay Lajos, „eközben meglátja a költőt, amint az ország úton hajadonfővel szalad” (ugyanott). Amint Dr. Lengyel „midőn Kisbun irányában, hol az országút egy magaslatra fut fel, visszatekintett, az út egyik kanyarulatában a költőt vélte látni, amint fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyában futott”. „Ez du. 5-6 óra közt történt.” (377. o.)

Egy másik forrás szerint egy Szkurka nevű közhuszár (még itt is tótot, mint ő, vetett útjába a sors?) „az országúton menekülve sebzett lován utolérte az egyedül, gyalog, hajadonfővel futó költőt, kengyelébe emelte s vagy két puskalövésre vitte. Azonban négy lovas muszka sarkukba érven, elbocsátja (Petőfi) a kengyelszíját s leugorván e szókkal: „Bocsáss, engem az Isten sem ment meg” (tehát még ekkor is káromkodott?) balfelé a kukoricásba futott le”, de a muszák utolérték és lekaszabolták. (379. o.)

Látjuk tehát, hogy kivétel nélkül minden forrás szerint utoljára fegyvertelenül, sorsa elől kétségbeesetten, pánikszerűen, hajadonfővel menekülve látták Petőfit, vagyis homlokegyenest ellenkező állapotban azzal, mint amit versében magáról megálmodott, kívánt és – olyan rosszul – megjövendölt. Nem csoda, hogy mindezek láttára még Illyés Gyula is ironikusan jegyzi meg (Petőfi, 329. o.): „Írt verset arról, hogy csatatéren szeretne meghalni, de most nem akart meghalni.”

Petőfi nem meghalni, hanem életét megmenteni ment Bemhez a harctérre. A szabadságharc áldozata lett, de nem hősiés önfeláldozás és elszántság, hanem szerencsétlen véletlen következtében. Nem a csaták hevében, a szabadságért, melyet istenének nevezett, vagy hazájáért, melyet „imádott”, hanem ijedt menekülés közben életét féltve és mentve. A jóakarattal azonban, melyet költői lángelméje szerzett meg és biztosított részére, ezeket a „kis” különbségeket nem vette észre, hanem még legendássá tette hírnevét. Tisztelte a magyar közvélemény, hogy eszméiért életét is „gondolkodás nélkül” feláldozta. (Pedig, Istenem, mennyit gondolkodott, sőt töprengett, csak hogy életét ne kelljen feláldoznia! Mennyit tépelődött, hogy Mezőberényben maradván lesz-e biztosabb az élete vagy a hadseregnél, s ha ez utóbbinál: a legendás Damjanich mellett Arad várában-e vagy pedig inkább „a világ legnagyobb hadvezérénel”, Bemnél!) Az pedig, hogy „dicső végét” oly „látnoki” módon előre megmondta, csak betetézte a személye iránti hódolat.

Remélem, senki se magyarázta bennünk rosszmájúságra, hogy mi nem egészen ebben a szellemben ismertettük halálát. Mi csak az igazság követelményének tettünk eleget, mikor elmondtuk róla azt, amit szükségesnek tartottunk. No meg annak az erkölcsi követelésnek is, hogy ne olyan embereket állítsunk követendő erkölcsi eszményképekként a magyar ifjúság elé, mint amilyen Petőfi volt. Semmiképpen se kívánatos, hogy a magyar ifjaktól olyan emberek legyenek, mint Petőfi. Az kívánatos volna, hogy olyan költőink és általában olyan tehetségeink legyenek, mint amilyen ő volt. De hát a tehetséget kapjuk, nem pedig szerezzük s ez éppen a költői tehetségre áll legjobban (poéta nascitur) [született költő]. E tekintetben tehát semmi értelme sincs, hogy az ifjúságot Petőfi követésére buzdítsuk.

Annál több értelme van azonban annak, hogy buzdítsuk, ne legyen olyan ember, mint Petőfi. Ha a haza vagy nemes eszmények megmentéséről van szó, ő legyen szívesebben és hősiesebben katona, mint ő volt. Legyen áldozatosabb, mint ő volt. Egyszóval olyan legyen, amilyenek ő a hazafit verseiben lefestette, ne pedig olyan, mint amilyenre ő tényleg példát adott.

Ne legyen sose túlzó vagy egzaltált, mint Petőfi volt. Az esze, ne pedig a fantáziája, a képzelőereje, túlradó fantáziája után menjen, mint Petőfié. Tudjon fegyelmet tartani és engedelmessé válni, épp annyira, amennyire ő nem tudott. Ne gondolja, hogy mindenki önző, csak ő nem; mindenki ostoba, csak ő nem. S ne gondolja azt se, hogy ő mindenki másnál okosabb, tehát ő azért van, hogy irányítson, más pedig azért, hogy irányíttassa magát.

Ne fogja rá a nemzet vezetőire túl könnyen az alkalmatlanságot és még kevésbé az erkölcsi alkalmatlanságot. De még ha az ő elítélésükben nem is tévedne, akkor se gondolja sose azt, hogy mások önzése és érdemtelensége őt is feljogosítja arra, hogy ő se törődjék többé semmivel, s ha mások elárulják a hazát és az egyedül üdvözítőnek gondolt eszméket, akkor ő se köteles többé értük küzdeni.

Ne gondoljuk, hogy a lángelmével mindig együtt jár az erkölcsi nagyság is, mert – különösen a művészi lángelmékre vonatkozóan – éppen az ellenkezőt tekinthetjük majdnem szabálynak. A lángelme majdnem mindig idegrendszeri abnormitással jár, ami pedig többnyire erkölcsi fogyatékoságokat jelent.

Ha a legnagyobb magyar költőnek szabad volt „papfalónak” lennie, akkor az igazságnak is meg a szabadságnak is legelemibb követelménye, hogy a magyar papnak is szabad legyen arra rámutatnia, milyen jellemek ezek a magyar papfalók még akkor is, ha Petőfi Sándor a nevük és még a magyar pap is rajong a verseiért. Még azt is megfontolásra ajánljuk az olvasónak, hogy a mi nagy Petőfink nem éppen azért volt-e ennyire gyöngye jellem, mert papfaló, azaz a katolicizmus ellensége volt, illetve nem azért lett-e papfaló és az Egyház ellensége, mert ennyire gyöngye jellem és ennyire ösztöneinek rabja volt?

Hogy Petőfi nem volt katolikus, nem szégyene a magyar katolicizmusnak. Hogy protestánsnak született, nem dicsősége a magyar protestantizmusnak. Először is, mert művészi lángelméje semmi összefüggésben sincs felekezeti hovatartozásával, másodsor, mert véletlenül éppen nem magyar protestánsnak született a legnagyobb költő, s ez is mutatja, hogy Petőfiben a költő és a protestantizmus találkozása nem okozati összefüggésben van egymással, hanem ez a találkozás merő véletlen. Harmadszor, mert a katolikus reverzálisadással Petőfi úgyszólván önmaga tagadta ki magát abból a protestáns közösségből, melybe akaratán kívül beleszületett.

Hogy katolikusellenes, sőt „papfaló” volt, az se szégyen se a katolicizmusra, se a papságra, mert hiszen éppen azért volt tele olyan sok hibával és erkölcsi ellentmondással, mert papfaló volt. Ha katolikuspartí és papbarát lett volna, vagyis ha jó sorsa olyan papokkal hozta volna össze, akik meg tudták volna vele ismertetni és szeretettni a katolicizmust, akkor veleszületett és abnormis idegzetével járó hibáinak nagy részét is megtanulta volna levetkőzni s lángelméjén kívül még jellemével is a magyar ifjúság példaképe lehetett volna, aminek mi örültünk volna a legjobban.

Azt a Petőfit ugyanis, aki 1849. július 31-én a segesvári csatatéren elesett, illetve – mert ez az állítás is már eszményítés eredménye – a segesvári csata utáni általános menekülésben áldozatul esett (mert Petőfi éppen nem csatában esett el), élvezhetjük, sőt bámulhatjuk is, mint költőt, de Isten mentsen attól, hogy mint embert és mint hazafit is példaképül állítsuk a magyar ifjúság elé. Ezt csak akkor tehetjük, ha sok mindent elhallgatunk róla és sok mindent nem az igazságnak megfelelően mondunk el róla, ez pedig a mai erős kritikai szellem és a tekintélynek lehanyaglásának korában tovább már úgysem tartható. Az igazsággal ellenkezik ugyanis, aki pedig az igazsággal szemben ír vagy beszél, annak előbb-utóbb meg kell szégyenülnie.

Legfeljebb arról lehet tehát szó, hogy Petőfi életét ismertetve rámutassunk arra, hogyan nem szabad egy magyar embernek viselkednie s mennyire végzetes az egyénre is, a hazára is, ha valaki önmagának a bálványa és ha bábként dobja oda magát szenvedélyei, különösen önteltsége és hiúsága rabjául. Petőfi azonban ilyen ember volt. Önimádatában azt hitte, hogy a hazát szolgálja, pedig azt várta, sőt meg is követelte, hogy mindenki őt szolgálja, Kossuthtól kezdve és a hadügyminiszteren át folytatva és a tűzmesteren végezve. A katolikus papságra is azért haragudott, mert tőlük még a lángelméktől is megköveteli, hogy Istennek szolgáljanak. Ezért gyakori a katolikus lángelmékben, hogy az Egyház ellenségei lesznek (Voltaire, Victor Hugo, Zola, Boccaccio, sőt részben még Dante is), sőt sokszor még nyíltan is hitehagyottakká válnak (Bartók, Jósika Miklós, Kodolányi, Heine).

Mikor Petőfi a barátja (Váradi Antal) esküvőjére, mint a vőlegény tanúja, Esztergomba utazott, felháborodott, hogy a pap addig nem volt hajlandó az esketést elvégezni, míg a reverzális – mert Váradi kálvinista volt – nem lesz rendben. Ő azt tartotta, hogy egy olyan esküvőn, melyen ő a tanú, őt nem lehet megvárakoztatni. Őt akkor is udvariasan ki kell szolgálni, ha az Egyház törvényeivel ellenkezőt kíván.

Petőfi hibáira rámutatni nem hazafiatlanság, nem is sárba tiprása a nemzeti hősöknek, hanem az igazság, tehát egyúttal a haza iránti kötelesség is. Ahogyan a nagy emberek nagy tettein okulni kell és lehet, épp úgy áll ez a fogyatékoságaikra is. Leleplezésük nélkül pedig ez lehetetlen.

## Petőfi Zoltán

Befejezésül még a Petőfi-családról s elsősorban Petőfi fiáról, Zoltánról is szólunk még egy pár szót. Ennek oka Petőfi nagy lángelméje, ami miatt érdekel bennünket minden, ami vele összefügg.

Tudvalevő, hogy Petőfi úgyszólván állandóan kóborolt. Valaki rosszmájúan azt jegyezte meg róla, hogy versei keltezéséből össze lehetne állítani Magyarország egész térképét. Csakugyan. Járt a Duna-Tisza közén, hiszen ott született. Járt a Dunántúlon (Ostffyasszonyfa, Pápa, Uzdborjád, Sopron, Sárszentlőrinc, Veszprém stb.). A Felvidéken (Selmechánya, Pozsony, Murány, Eperjes, Ludány stb.). A Tiszántúlon (Debrecen, Erdőd, Koltó, Nagyszalonta, Mezőberény, Szatmárcseke stb.). Végül járt Erdélyben (Kolozsvár, Dés, Torda, a Székelyföld).

Ez a kóborló hajlam műzsája szempontjából nagyon hasznos volt, hiszen így ismerte meg az országot és népét, így szerette meg és így nyílt alkalma a természet megfigyelésére, így ismerte meg a magyar nép életét és így szerezte emberismeretét. De viszont kétségtelen, hogy a kóborló hajlam nem valami előkelő tulajdonság, sőt nem egy esetben az idegbetegség egyik megnyilvánulása.

Ferenczi megjegyzi, hogy már Petőfi apjában is megvolt ez a furcsa hajlam. Ő is túl sűrűn változtatta kocsma- és mézárszék-bérleteit, sokszor még akkor is, mikor semmi oka nem volt rá. „Vérmérséklete – írja (I., 12. o.) – az állandó tevékenységen kívül folytonos vándorlásra ösztönözte. Nem bírt soká vagy éppen állandóan egy helyt maradni; mint apja is folyton változtatta bérlete helyét s nemegyszer történt, hogy a jobbat rosszabbal cserélte föl” csak azért, mert mehetnékje volt.

Tanulságos szép versében megörökített, egyetlen testvérének, István öccsének esete is. Ez a Petrovics István olyan ember volt, hogy szerelemből vette el feleségül Gaylhoffer Antóniát (szintén lutheránus és szintén idegen vérű), mégis már az esküvő után három hétre elváltak, mégpedig azért, mert felesége már az esküvő után házasságtörésen kapta. Ilyen volt a Petrovics-vér.

Petőfi fia, Zoltán, még 22 éves se volt, mikor meghalt (1848-1870), de mégis annyi nővel és annyiszor volt már dolga, mint más, szintén nem szolid embernek, csak talán negyven éves korukra. Petőfi fia még annak a pénznek a legnagyobb részét is nagyvilági nők társaságában költötte el Bécsben, melyet az ország népe adott össze azért, hogy nagy költője tudóvésztes fiát az életnek megmentse.

Petőfi Zoltán Szendrey nagyszülei jóvoltából katolikusnak született és annak nevelkedett, de se műveiben, se leveleiben nyomát se lehet észrevenni katolikus vallásának, vagy általában annak, hogy vallási érzés vagy hajlam is volt benne. Ez nem is csoda.

A kor értelmisége, melyben élt, vallástalan volt. Anyjától se tanulhatott vallásosságot, mert hiszen láttuk, milyen forradalmár hajlamú volt az is, sőt ebben – pedig hát ez ugyancsak nehéz dolog volt – még férjén is túltett. Halála előtt közvetlenül, mikor még csak 39 éves volt ugyan, de már élő halott, még hitehagyást is el akart követni: református akart lenni, de tisztán harmadik férjhez menés céljából. Polgári házasság ugyanis akkor még nem volt, neki pedig élt még a második férje. Azt a hosszú levelet, melyet ez ügyben apjának írt, egész terjedelmében közli Mikes L. – Dernői Kocsis L.: Szendrey Júlia című könyve.

Szándékát csak azért nem tudta végrehajtani, mert a halál érte jött s így még mint anyakönyvileg katolikus vitte el. Második férje, Zoltán mostoha- és nevelőapja, Horváth Árpád, katolikus volt ugyan (egyébként pedig egyetemi tanár), de mivel annak a kornak az értelmisége kevés kivétellel vallástalan volt, Horváth Árpád pedig egész életében igen nagy 48-as hazafi volt s így kétszeresen is vallástalan, illetve hitközönyös katolikusnak kellett lennie, Petőfi fia tőle se tanulhatott katolicizmust. A Mikes L. – Dernői Kocsis L.-féle műből egyéb-



ként azt is megtudhatjuk, hogy Horváth Árpád nemileg is perverz ember volt pornográf kép-gyűjteménnyel, melyben gyönyörködni szokott, sőt feleségétől is megkívánta, hogy gyönyörkődjék benne. (Újabb bizonyíték arra, milyen kiváló emberek voltak azok a nagy 48-asok!)

Az a hitközönyös kor a papságon is meglátszott. Szegény Petőfi Zoltán hiába született katolikusnak, az iskolában se talált olyan pap nevelőre – pedig szülei katolikus iskolába járat-ták –, aki meg tudta volna vele ismertetni az önnevelés tudományát és az önmagunk elleni lelki harcot. Bár Zoltán nevelői mentségére fel kell hoznunk, hogy ugyancsak embernek kellett volna lennie a talpán annak a papnak, aki még Petőfi fiát is erkölcsössé és jellemessé tudta volna tenni. Ő ugyanis még sokkal terheltebb volt, mint az apja. Hiszen látni fogjuk, hogy úgyszólván még emberi formája se volt, mikor megszületett.

Ennek a papnak sokkal nehezebb lett volna a munkája, mint I. Ferenc negyedik feleségé-nek, Karolinának, aki a szintén hitközönyös szülőktől származó Zsófiát, Ferenc József anyját tette a bécsi udvarban igazi katolikussá, vagy mint Károly főherceg, a nagy hadvezér, papi nevelőjének, vagy mint Apponyi Albertének. Zoltán túlságosan is érzéki szerelem gyermeke volt. (Erre vonatkozólag is találunk adatot Gárdonyi Géza fennmaradt jegyzeteiben is és Arany János gyorsírással papírra vetett, Petőfinek szóló intésében is, melyet Mikes L. – Dernői Kocsis L. közöl.) Az ilyen gyermekek pedig tapasztalás szerint maguk is túlságosan érzékeik rabjai szoktak lenni. Anyja talán még egzaltáltabb volt, mint apja, s ilyen szülőktől alig várható normális idegzetű és kiegyensúlyozott lelkű utód. Ez a terheltség testileg is meglátszott rajta. Mikor megszületett, „gyöngye, oly rideg, oly kicsiny, mondhatnám: oly alakatlan volt, hogy az első pillanatban halva születettnek vélte az ember”. (Ferenczi, III., 302. o.)

Petőfi fia is szenvedélyei rabja volt, mint apja, csak persze apja lángelméje nélkül, bár a közepes tehetséget azért ő is meghaladta. Hiszen apja, anyja egyaránt okos volt. Ő is épp úgy csupa érzékiség volt, mint apja, s úgy látszik, épp úgy nem tudta, hogy azon uralkodni lehet, sőt kell is, mint ahogyan ezt költő apja se sejtette. Gőgje és túlzott önérzete is ugyanaz volt, csak azzal a különbséggel, hogy nála nem volt mire, mint apjánál, tehát ez benne még ellenszenvesebb. Ő se akart például kibékülni nagyapjával még élete végén se, se nagybátyjával, Petőfi Istvánnal. Bár az is igaz, hogy Petőfi fiának lenni is valami s Zoltán erre volt büszke egész a végtelékig.

Talán éppen apja nagy neve volt az ő átka. Őt is ünnepelték ugyanis mindenütt, s mivel benne is megvolt apja és nagyapja kóborlási ösztöne, ugyancsak sok alkalma volt rá, hogy a dicsőséget, mely apja révén csöstől hullott rá, élvezhesse. De ő apja imádatát még nagyobb túlzásba vitte, mint apja a maga önimádatát. Ha valaki előhozta előtte az apját, rászólt az illetőre, hogy ne vedd hiába az ő szent nevét. Tehát még arra se tartotta érdemesnek az embereket, hogy az ő apja nevét kimondják. „Isten nevét hiába ne vedd!” – mondja az Írás és az Írásnak ezt a szavát Petőfi Zoltán az apjára értette, sőt csakis arra, mert magának az Istennek szent nevével Petőfi fia édeskeveset törődött.

„Én, ha az apámról beszélek, akkor imádkozom.” (Szegény Zoltán! Nem is tudunk róla, hogy ezen kívül lett volna még más imádsága is.) „Nem tudom elviselni, ha mihaszna emlegetéssel az emléket profanizálják” – szokta mondogatni. „Ilyen mondásaira többet emlékszünk” – írja Déri Gyula: Petőfi Zoltán című művében (129. o.).

Még 1866. március 8-án, tehát 17 éves gimnazista korában (az érettségét egyébként sose tudta letenni) egy Beliczey Emil nevű orvostanuló barátjának írt levelében több lapon át sorolja föl, milyen rengeteg mulatozást vitt végbe egy Hetényi István nevű vándorszínésszel. Előbb elitták a Zoltán havi pénzét, ennek elfogyta után zálogba tették ezüst óráját, majd télikabátjára és egyéb ingóságaira került a sor. Április 17-én még nagyobb korhelységbe keveredett (79. o.). Ilyen életmód mellett aztán nem csoda, ha egyik iskola után a másikból szökött meg, de – mint apja – ő is mindig másban kereste és találta meg a hibát. „Tanárai ellen keseredett el, amiért vele szigorúan bántak.” (81. o.)

„Érzékenysége a korával növekedett” (85. o.), pedig normális embernél az ellenkező szökött történni, mert megedzi az élet és elfásul. Egyszer betegsége után „az ágyból kikelve

(mint szegedi piarista diák) elissza a januári ellátására való 16 forintot, sőt három forintért zálogba teszi az ágyabeli matracot is”. (87. o.)

De azért Déri Gyula mégis keményen megrója a szegedi piaristákat, amiért Petőfi fiát (hallatlan merénylet!) ki merték csapni az iskolából és Petőfi Zoltánt „a szegedi piaristák áldozatának” mondja (89. o.). Pedig hát az Egyház papjai nem ismerhetnek bálványokat s iskoláik erkölce mindig előbbre való lesz nekik, mint akármelyik lángelme, s még inkább: mint egy lángelmének degenerált utóda. A iskolából való kicsapás miatt Zoltán is vándorszínész lesz, mint apja volt. Bizonyára azt gondolta, hogy ezzel a nagyságban is apja nyomdokaiba lép. Hamarosan kisült azonban, hogy neki még ez is magas foglalkozás, mert túlságosan lekötöttek találja. „Elhagyta a társulatot és nyakába vette az országot.”

„Nagyon valószínű, hogy szerelmi kaland volt a kóbor élet mozgó eleme. A későbbi években ugyanis jelentkezett egy Hegedűs Ilona nevű színésznő, aki apró emléktárgyakat és leveleket mutogatott Zoltánról és ezekkel bizonyította, hogy viszonya volt vele.” (103. o.)

Anyja halála után (1868) Zoltán magába száll és elhatározza, hogy mégiscsak megszerzi az érettségi bizonyítványt. „A tanulásból megint nem lesz semmi. Zoltánt ismét utolérte a változatosság utáni vágy, kalandozni ment a vidékre, ahol ünnepelték, bár ott is inkább itatták, mint etették (bizonyára azért, mert az italt jobban szerette, mint az ételt), mert Kecskemétről rossz állapotban került haza.” (107. o.)

1869. március 2-án már nagybátyja, Petőfi István is lemond Zoltán gyámságáról, pedig láttuk, hogy neki se sok joga volt a Zoltán erkölcein való megbotránkozásra. Mikor tüdővérsze gyógyítására az árvaszék 500 forintot (akkor óriási összeget) utal ki részére, hogy Meranba mehessen, „maga bevallja, hogy egyelőre nem ment tovább Bécsnél”. Ott (pedig hát ott bizonyára nem ünnepelték úgy, mint itthon) kiszállt és a fürdőzésre való pénzből kilenc nap alatt elvert száz forintot (legalább 10.000 mai forint). Meranban is „csakhamar megtalálja, mint eddig minden városban, ahol serdült kora óta megfordult, a nőt”. Kisül, hogy nem is egyet. (116. o.)

Meranból hazajövet egy orosz herceg (!) társaságában mulat egy hónapon át. (Talán apjával ellentétben arisztokrata-barát volt vagy éppen olyan volt ő is, mint apja, s csak azért lettek olyan jó barátok, mert az orosz herceg pertut ivott vele, mert épp oly lump volt, mint ő?) „A merani javulás (gyógyulás) eredményét ez semmisítette meg.” Csak akkor gondolt a hazautazásra, mikor ismét teljesen tönkrement. Megint nem volt több ruhája a rajtalevőnél, a másik jó ruháját egy Hohn Salamon nevű zálogoshoz adta 8 forintért. (A zsidóknak – épp úgy, mint apja – ő is nagy barátja volt.) „Ezt már Budapestről váltotta ki a gyámja”, aki azonban ekkor már nem Petőfi István volt. (124. o.)

Fiatal korában Jászai Mari is találkozott vele egyszer. Így emlékezik meg róla: 1869 áprilisában történt esküvője után Kolozsvárra utaztában „Szolnokon, a pályaudvaron, találkoztam Petőfi fiával, Zoltánnal. Pár percig beszéltem vele, mert mi mentünk, ő pedig jött egy színtársulattal. Nagyon hasonlított Petőfi képeihez, de roppan sovány és sápadt volt. Nem akarta elereszteni a kezem, mikor a beszállást sürgették. Akkor éreztem először élő ember előtt akkora lelki földindulást, hogy beleijedtem. Mintha forró hullámok támadtak volna mellemben. A halántékom lüktetett, a szemem megtüzesedett, a gondolatom megakadt. Petőfi eleven vérét érintem most a kezemmel! Ha nem lettem volna Kassai felesége, vagyis feleség..., úgy visszafordultam volna, hogy ott élhessek, ahol Petőfi fia.” (Lehel István: Jászai Mari emlékiratai, 32-33. o.)

Csodálkozhatunk-e ezek után, hogy Petőfi fia elbizakodott s emiatt nem lett semmi belőle, s mivel Jászai Mari nemcsak rajongott, hanem igen szép és ekkor még egész fiatal nő is volt, csodálkozhatunk-e azon is, hogy Petőfi fia elzüllött és a nők rabja lett?

Zoltán „ideges, ingerlékeny ember volt, szenvedélyesen vitatkozott s ha tartósan ellentmondtak neki, tőle kitelhető erővel földhöz vágta a golyót (tekézés közben), otthagya a társaságot, de másnap ismét eljött”.

„Az én nézeteim” című naplójegyzeteiben, melyeket azonban természetesen befejezni már nem volt türelme, többek közt így tárja fel lelkét: „Nevetséges dolog előttem az öntartóztatás és sanyargatás.” (Hol volt szegény Zoltán az „önsanyargatástól”? De azért mégis éppen ellene védekezik. Megteszi azonban „nevetségesnek” azt, ami éppen rá nézve egyenesen élet-halál kérdése volt. S a rosszaságon kívül milyen önbecsapás és milyen álnokság is! Azt kellett volna mondania – ha az igazságot írta volna –, hogy számára az „önmegtartóztatás” nehéz, sőt borzalmas, de nem azt, hogy „nevetséges”.)

„A sors – folytatja – sokkal inkább elárastotta az életet szenvedésekkel, mintsem hogy azokat keresés nélkül föl ne találónk.” Igen ám, de a szenvedés nemesít. „Geniessen” pedig „macht gemein”, mondja egy még Petőfinél is nagyobb költői lángelme, Goethe, aki pedig tapasztalatból beszél, mert épp úgy rabja volt az érzékiségnek, mint Petőfi vagy a fia.

De még ha nem volna másvilági jutalom s az élet célja csakugyan csak az élvezet volna, akkor is okos dolog lenne az „önmegtartóztatás”, mert szintén költő s most már magyar költő, mégpedig az, akit igen sokan még Petőfinél is nagyobbak tartanak, Vörösmarty írja, hogy „kinek virág kell, nem hord rózsaberket”, és hogy „kéjt vesz”, ki a kéjt nagyon hajhássza. Az embernek ugyanis már olyan a természete, hogy a sok kéjtől megcsömörlik, sőt – mint éppen Petőfi fiának az esete is bizonyítja – még a teste, az élete is tönkremegy bele s a korai halál keserűségét kell megízlelnie, amelyet egyedül csak azzal idézett magára, mert „nevetségesnek” tartotta az „önmegtartóztatást”.

Petőfi Zoltán azonban ellenkező nézeten volt. „Parancsolni magamnak? – folytatja. Minek? Kérdezem én, míg úgyszólván parancsol az egész világ s maga a végzet is szüntelen csak parancsoló hangon adja tudunkra határozatait.”

Abban igaza van Zoltánnak, hogy így van. De azért van így, mert nem a magunk urai, hanem teremtett lények vagyunk, akiknek teremtőnk előírásaihoz kell igazodnunk. Aki ezt nem teszi, az pórul jár, mint Petőfi Zoltán és mint pórul járt már a papája is. A legtöbben már itt a földön is (például Petőfiék), de a másvilágon mindenki.

Láthatjuk, hogy Istenről, másvilágról, erényről, önnevelésről Petőfi Zoltánnak még csak fogalma se volt, nemhogy gyakorolta volna. Nemcsak nem gyakorolta, hanem még elméletben se fogadta el a szükségességét. Feleslegesnek, sőt „nevetségesnek” tartotta az ilyesmit.

Szegény Zoltán megfélemedezett róla, hogy ég és föld különbség van az olyan parancsolás között, melyet „az egész világ és maga a végzet” fejt ki rajtunk és aközött, melyet ki-ki maga fejt ki önmaga ellen. Még az előbbi is szükséges s ez is csak akkor lenne ránk megalázó, ha nem lennének teremtmények és a teremtőnk nem lenne olyan jóságos atya, aki még a szenvedésben is testvérünk lett, s mikor szenvedést bocsát ránk, csak azt a rosszat kívánja tőlünk, melynek ő maga is alávetette magát, noha ő nem teremtmény.

Mikor azonban magunk alázzuk meg magunkat, mikor magunk parancsolunk magunknak hazánk vagy akár nevünk, például a Petőfi-név becsülete érdekében, vagy az akkor még élő Petőfi Sándorné megörvendeztetésére, az nem szégyen, nem megalázó, hanem felemelő és éppen így lehet feleslegesekké tenni azokat a másféle megalázó parancsokat, melyekkel „az egész világ” és a „végzet” bosszant állandóan bennünket. De Zoltán – sajnos – ezt az érvét is apjától örökölte, nemcsak a dicső Petőfi-nevet, mert ő szintén nem e tekintetben volt nagy. Ő szintén azt hitte, hogy az engedelmesség megalázó, s aki szintén nem tudott engedelmességni még annak a hazának kedvéért se, aki pedig neki állítólag „istene” volt.

# Batthyány Lajos (1807-1849)

## Károly Árpád megállapítása

Batthyány Lajos az első (48-as) miniszterelnök. Elsősorban neve és vagyona címén kapta ezt a díszes állást. Egyénisége vagy tehetsége címén nem kellene talán vele ilyen hosszasan foglalkoznunk, mert irodalmi művei nincsenek – még naplót se írt –, szónok se volt, sőt rikácsoló, ellenszenves hangja egyenesen kellemetlenné tette beszédei hallgatását. Azonban 48 előkészítésében Kossuth és talán Petőfi után a legtekintélyesebb szerepet játszotta.

Jelleme ment volt nemcsak Petőfi egzaltáltságától és szertelen túlzásaitól, vagy Kossuth hiúságától és következtelenségeitől, hanem még Görgey már ismertett gyarlóságaitól is, s míg vele együtt szereplő kortársai Petőfivel sorra összevesztek, Kossuthot pedig mind jobban lenézték, addig Batthyányra mindig nagyobb tisztelettel tekintettek mind elvbarátai, mint ellenfelei egyaránt. Őt jellemnek tartották, akik ismerték, Kossuthot és Petőfit pedig csak tehetségesnek. Ehhez persze nagyban hozzájárult családja nagy neve és vagyona is, kétségtelen azonban, hogy a tisztelet, ami övezte, nemcsak a névnek és a vagyonnak szót.

Feltűnő például, hogy az a Pálffy János, aki az erdélyi mágnásokkal egytől egyig tegezhető baráti viszonyban volt s velük pajtáskodott és aki 48 többi szereplőit, kortársait vagy élesen elítéli, sőt lenézi (például báró Kemény Zsigmondot is), vagy mint vele egyenrangú barátot dicséri, Batthyányról mindig úgy beszél, mint nála sokkal nagyobb úrról és nagy jellemről, s látszik, hogy büszkeségének tartja, hogy néha közelében lehetett. Batthyánynál még magasabbra csak Széchenyit helyezi, aki pedig csak vagyonban, de nem családja ősiségében volt egyenrangú Batthyánnyal, de akivel – úgy látszik – mágnás kortársai is csak úgy érintkeztek, mint tanuló szokott a mesterrel. Kitüntetésnek tartotta magára, aki meghívást kapott tőle. És Széchenyi érezte is mágnástársaival ezt a tehetségbeli és erkölcsi fölényt.

Batthyány azonban mégis elsősorban vértanúsága miatt lett híres és vált ismert és nagy emberré. Ő volt ugyanis a legmagasabb állású és a legelőkelőbb ember, akit 48 megtorlása-ként Bécs kivégeztetett, s mivel egyik legtiszteletreméltóbb s legártatlanabb is volt 48 szereplői között, nem csoda, ha fejét nemzeti dicsőszorú övezi és személye különösebben érdeklí a magyar közvéleményt. Őt tekintette és tekinti a magyarság azon „mérhetetlen igazságtalanság és kegyetlenség” legfőbb bizonyítékának, melyet Ausztria és az uralkodóház a szabadságharc bukása után a nemzet ellen elkövetett s ezért lett személyének valóságos kultusza.

A „hazafias” közvélemény e kultusz ápolása közben igen kényelmes helyzetben volt, mert bármily ellentmondás ellen eleve biztosítva volt. Ki mert volna felszólalni egy vértanú ellen s ki merte volna megkockáztatni azt az állítást, hogy Batthyányt igazságosan érte el szomorú sorsa. Egy tragikus végű ember mellé állni mindig hálás feladat, mert az emberi részvét igen nagy segítőtárs, de „hóhérok” pártolni, a „hóhér” igazát bizonygatni még akkor is hálátlan, ellenszenves dolog lenne, ha – mint a jelen esetben – az áldozat nem lett volna magyar ember, a hóhér pedig idegen.

Aztán lehetett-e Batthyány életét és kivégeztetése történelmi kritikáját megírni a Batthyány-család levéltárának állandó használata és a Batthyány-család, sőt a vértanú legközvetlenebb hozzátartozóival való személyes érintkezés nélkül? De viszont lehet-e az így keletkezett műben a családi levéltár használata és az adott személyi közléseket úgy megköszönni, hogy végeredményül azt állapítjuk meg, hogy Batthyány bűnös volt és megérdemelte sorsát? Hiszen ez nemcsak a nemzeti közvélemény durva megsértése és ellene való kihívás, hanem a történetíró szívésségükkel lekötözött családtagok durva inzultálása is lett volna.

Ha valaki az igazság iránt lángoló és semmi mással nem törődő szeretetében képes lett volna minderre – ami nemzete részéről nemcsak a megvetettséget jelentette volna számára, hanem egyúttal a koldusbotot is, mert az ilyen történetíró érvényesülése e hazában – kivált régebben – egyszer s mindenkorra lehetetlenné vált volna –, hogy előzékenységükért még a családtagoknak is ilyen hállával fizessen, arra semmiképpen se vállalkozhatott volna jobblelkű ember. Világos tehát, hogy bármely effajta történelmi mű végeredménye csak az lehetett, hogy Batthyáynak igazat ad és megállapítja, milyen vérlázító igazságtalanság volt az ő kivégztetése.

Ne csodálkozzunk tehát, ha még Károlyi Árpád, az ősz történetíró is, akinek „németújvári gróf Batthyány Lajos, első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre” című, 1932-ben megjelent, tehát meglehetősen új művét már igen sokat idéztük, szintén Batthyáynak ad igazat és a „hóhért” marasztalja el, noha kiemeltük, hogy műve iskolapéldája lehetne az igazi alapos, igazi tudományos, pártatlan, tárgyilagos és igazságos történelmi munkának.

Ne feledjük, hogy Károlyi Árpád más eredményre, mint jutott, nem is juthatott. Ez egyszerűen lélektani lehetetlenség volt részére. Pedig az igazságnak „et si totus illabatur orbis” [és az egész világon csorbítatlanul] is kimondó fényűzését ő talán mindenki másnál jobban megengedhette volna magának, mert öreg és rég beérkezett ember volt már, mikor ezt a művét megírta, tehát érvényesülésének, karrierjének már nem nagyon árthatott volna vele, csak hírnevének.

Ámde valakinek öreg korára vállalni a hazaáruló és nemzetgyalázó jelzőt és még egy fiatalember vasidegeit is felőlő sajtóhadjáratot, még nagyobb dolog, mint fiatal korban. Aztán Károlyi Árpád fiatalabb korában még éppen éles Habsburg-ellenességéről volt ismeretes (említettük már, hogy kálvinista is). Egyenesen csoda lett volna tehát, ha éppen ő csapott volna fel öreg korára „hazaárulónak”. Aztán még neki – mint műve előszavából megtudhatjuk – maga „gróf Batthyány Elemér úr, a nagy vértanú egyetlen fia” (aki olyan nagy kuruc volt, hogy Ferenc Józseffel állítólag soha életében szóba nem állott) szolgáltatta művéhez az adatokat s „kegyes volt megengedni, hogy nem csupán dicső emlékü édesanyjának kéziratossal visszaemlékezéseit, hanem a családi levéltár más darabjait is” felhasználhassa.

Károlyi Árpád egyenesen olyan szándékkal írta könyvét, hogy ha elkészül, Batthyány Elemért „az őt oly közről érdeklő mű egy tiszteletpéldányával” ajándékozza meg s „mélyen fájlalta”, hogy a gróf úr erre már meghalt. De viszont adhatott volna-e át a szerző, akinek már az előszavában nemcsak Batthyányra, hanem feleségére és fiára is használt dicsőítő jelzők is mutatják, hogy műve 48-as értelemben vett „hazafias” mű lesz, gróf Batthyány Elemérnek, „a nagy vértanú egyetlen fiának”, olyan műből tiszteletpéldányt, mely azt állapítja meg, hogy a tőle már az előszóban is, még feleségében is „dicsőnek mondott apja tulajdonképpen nem is vértanú volt, hanem minden eddigi egyoldalú magyar felfogással szemben megérdemelte a halált, vagyis hogy ebben a kérdésben nem az apjára annyira büszke, sőt vele hetvenkedő fiúnak, hanem Ferenc Józsefnek, sőt Haynaunak volt igaza?

Világos tehát, hogy Károlyi Árpád műve azt állapítja meg, hogy Batthyányt igazságtalannal érte a halál, s Ferenc József, illetve Haynau volt a bűnös. Amilyen természetes azonban ez a mondottak alapján, olyan természetes az is, hogy Károlyi Árpádnak ez a végeredménye még nem bizonyítja azt, hogy a dolog így is van, sőt még azt se, hogy ezt maga a szerző is elhitte.

Nem azt kell tehát nézni, mit mond ki és mit állapít meg végeredményként, hanem magát a művet és az ott közölt kútfőket és történelmi adatokat kell alaposan áttanulmányozni, s mivel, mint mondtuk, maga a mű rendkívül alapos és tárgyilagos, az olvasónak magának, önállóan kell megállapítania, fedik-e a bizonyítékok azt a végeredményt, melyet a szerző kihoz belőlük s magáévá teheti-e az is, akit az a kényszerhelyzet, melyben Károlyi Árpád volt, nem köt, legalábbis akkor, ha csak gondolkodik, de nem beszél is egyúttal.

Az csak természetes, hogy a Károlyi Árpád e művével eddig foglalkozó magyar sajtó és irodalom nem így tett. Nem is tehetett így, mert ha a könyvben feltárt bizonyítékok alapján



valaki mást állapított volna meg, mint amit Károlyi Árpád végeredményként kimondott, akkor ő követte volna el a hazaárulás bűnét s ő idézte volna fel az országos hazafias botrányt, mely pedig egy egyszerű újságíróra vagy még névtelen történetíróra nézve még veszedelmesebb lett volna, mint a már beérkezett és nagynevű Károlyi Árpádra. Éppen csak a családtagok iránti tisztelet és hála szempontjából lett volna tehát könnyebb helyzetben, mint a mű szerzője.

De még a nemzetgyalázás elrettentő bűnének elkövetése és a vele járó országos botránytól való rettegettség se volt szükséges ahhoz, hogy az olvasó ne vegyen észre ellentmondást Károlyi Árpád megállapításai és a tőle közölt okmányok, kútfők, tehát bizonyítékok között. Világos ugyanis, hogy Károlyi volt olyan okos és gyakorlott ember, hogy ha már olyan végeredményre kellett jutnia, mint amilyenre jutott, akkor azt úgy érje el, hogy a bizonyítékai és a megállapításai közti ellentét ne legyen kirívó, és az úgyszólván „nemzeti” szellemben nevelt olvasó még csak ne is sejtjen a kettő között ellentétet.

Hiszen a legtöbb egyszerű olvasó még Szekfű műveiben se veszi észre, hogy azok a Habsburgok igazát bizonyítják, sőt olyan diákot is találtam, aki Szekfű „Magyar történet” c. művének minden lapjáról egyenesen a Habsburgok magyarellenes nagy bűneinek bizonyítását olvasta ki. Találtam nem is diákot, hanem egyenesen a tehetségesebbek közé tartozó és ráadásul meglehetősen jó katolikus, doktorátussal bíró középiskolai történettanárt is, aki éppen Károly Árpád Batthyányról szóló művével bizonyította előttem, mint most már igazán kétségtelen történeti tényt, hogy a Habsburgok 49-es hóhérmunkáját semmiképpen se lehet menteni, legalábbis Batthyány igazságtalan kivégeztetését nem.

Valószínű ugyan, hogy a kérdéses tanár csak nagyjából futotta át Károlyi Árpád e művét, hiszen csak az első kötete 650 zsúfoltan nyomtatott lap s az embereknek nincs idejük és türelmük ilyen egyáltalán nem agypihentető hatalmas művet elejétől végéig alaposan és figyelmesen elolvasni (én pedig három-négyszer is áttanulmányoztam minden betűjét), de azért mégis jól láthatjuk belőle, hogy mennyire nincs önálló véleménye még a művelt emberek kiválóbbjainak se, illetve milyen könnyen elhiszik még ők is azt, amit szívesen hisznek, mert már meglevő véleményükkel megegyezik.

Károlyi Árpád könyve előszavában is és a végén is megállapítja, hogy Batthyány esetében „premeditált [előre kigondolt] pörrel és ítélettel van dolgunk” (X. o.). „Ez a konklúzió – folytatja – a pör egész lefolyásából és az illetékes tényezők megismert magatartásából teljes bizonyossággal vonható le, noha oly autentikus iratra persze nem bukkantam, mely a pör elrendő célját kimondottan jelölné meg.”

Károlyi szerint tehát okmányokkal vagy akár okmánnyal nem bizonyítható, hogy az illetékesek még a bíróság döntése előtt elhatározták, hogy Batthyáynak pusztulnia kell, de erre következtetni lehet az illetékes tényezők magatartásából, mégpedig egészen bizonyosan.

Megjegyzem, hogy ha Károlyi ezen állítása igaz volna, ez még egyáltalán nem bizonyítaná, hogy Batthyány elítélése és kivégzése igazságtalanul történt. Hiszen például Szálasi kivégzése is előre el volt határozva és el lett volna határozva akkor is, ha nem kommunista népbíróság ítélte volna felette, de ebből még igazán nem következik, hogy kivégzése igazságtalan volt.

Szálasi volt egy akkor világháborút és vele igen sok bajt okozott s akkor már elbukott bűnös mozgalomnak országunkban fő képviselője, világos tehát, hogy ha valakinek, akkor neki bűnhődnie kellett akkor, mikor már az ellentétes irányzat képviselői ültek a hatalomban. 48 fő okának is Batthyányt tekintették, s az is volt, mert hiszen a kezdő Kossuthnak az ő támogatása adott tekintélyt, ő segítette bele a hatalomba. Világos tehát, hogy elsősorban őt akarták megbüntetni mindazért, ami bajt 48 az uralkodóháznak és a monarchiának és ami veszteséget és szenvedést Magyarországnak okozott. Mivel Kossuth megszökött, s így őt büntetni nem tudták, ha valakit, akkor Batthyányt akarták megbüntetni, akire Kossuthnál is jobban haragudtak azért, mert Batthyány mágnás és katolikus létre lett előidézője a forrada-

lomnak. Ez a dolog lényege, s világos, hogy mindkét állítás, melyen alapult, igaz volt, s a be-lőle levont következtetés is helyes volt.

Még gondolni se lehet azonban arra, hogy a bécsi vezető körök ezt az előre való elha-tározásukat úgy értették, hogy Batthyányt akkor is el kell ítélni és ki kell végezni, ha tör-vényszéki tárgyalás büntetlenségre szolgáltat adatokat, vagy csak olyan hibákban találja bűnösnek, melyeket semmiképpen se igazságos halállal büntetni. Történelmi apologetikánk eddigi tíz vaskos kötete a bizonyíték rá, hogy nemcsak maguk a Habsburgok, hanem tanács-adóik s miniszterei se voltak soha olyan lelkiismeretlenek, hogy az igazság ellenére is bosszút álltak volna. Magát Ferenc Józsefet pedig Károlyi e könyve is annyira magasztalja, hogy teljes lehetetlenség, hogy ezt a szerinte premeditált, tehát igazságtalan kivégzést rá ért-hette volna.

Igaz volt, hogy 48 igen sokat rombolt vallásilag és a törvényes rend és a tekintély tiszte-lete terén, s mivel balul is végződött, tehát rossz számításon is alapult, azon a sok vérontáson és szenvedésen kívül, amit okozott, a nemzetnek is sokat ártott, hiszen végeredményben szol-gaságba döntötte. Igaz volt az is, hogy mindeme bajok fő előidézője Batthyány volt, leg-alábbis azok között, akik Bécs kezére kerültek. Bűnét még növelte, hogy katolikus és arisztokrata létére (Kossuthtól, aki protestáns és vagyontalan volt, nem vették ezt ennyire zo-kon) esett a felforgatás bűnébe és azt a hatalmat, melyet neki az uralkodóház kegye adott, és azt a tekintélyt és tiszteletet, melyet neki, az arisztokratának, az egyháztól ápolat tekintélytisz-telet biztosított, mindkettő lerombolására fordította.

Nem szabad egyoldalúnak lenni, s akit bizonyos szempontból tisztelünk, e tisztelettel nem ellenkezik, ha másrésről hibáit is észrevesszük. E sorok írója ezt az elvet nemcsak a Habsburgok és az Egyház ellenségein gyakorolja. Igen nagy kegyelettel és büszkeséggel tekintetem például mindig arra az egész sereg katolikus papra, akiket a szerbek a második világháború utáni bácskai bevonulásuk után, legtöbbször borzalmas kínzások közepette meg-gyilkoltak, akik tehát nemzeti vértanúinkká lettek s akik iránt – ellentétben azokkal a magyar, többnyire álvértanúkkal, akik egyházellenes forradalmak és összeesküvések elnyomása után jutottak ilyen sorsra – a magyar közvélemény annyira hálátlan.

Közelebbi érdeklődés után azonban ezek nem egyikéről is megtudtam, hogy előzőleg nem voltak valami példás életű papok, sőt többjüket sok szegényletes bűn terheli a cölibátus [papi nőtlenség] ellen. Természetesen így se voltak jellemtelenebb emberek és e tekintetben bűnösebbek, mint például Petőfi (nem is szólva arról, hogy nekik legalább a vértanúságuk igazi volt, nem pedig olyan, mint Petőfi „hősi” halála), mégis tudomásul vettem emberi gyar-lóságukat s ezennel még nyilvánosságra is hozom, noha szomorú szívvel és szánakozva.

Így vagyok Batthyánnyal is. Mellette is igen jelentős mentő körülmény, hogy a forrada-lom útján haladva még idejében észre tért s közpályája végén már nem Kossuth támogatója, hanem ellenfele volt, az uralkodóháznak pedig oltalmazója. Ámde ez – eltekintve attól, hogy az uralkodóház és annak támogatói erről akkor, mikor Batthyány felett ítélték, még nem nagyon szerezhettek tudomást – bűnét nem tette meg nem történtté. Ez csak mentő, de nem felmentő körülmény. Legfeljebb annak a közmondásnak igazolása, hogy ki mivel vétkezik, azzal bűnhődik. Később ugyanis magának Batthyánnak is éreznie kellett azoknak a rossz szellemeknek a működését és küzdenie kellett ellenük, akiket ő maga idézett fel.

Aztán meg fel lehetett Batthyány ellen azt is hozni, s ez részben igaz is volt, hogy ő tu-lajdonképpen később is csak azért lett Kossuth ellenfelévé, mert az a hatalmat és a népszerű-séget elhódította tőle s őt, ki a tótot befogadta, hamarosan kiverte a saját hazájából. Az, hogy később maga Batthyány is szükségesnek tartotta, hogy harcoljon 48 szelleme ellen és hogy ő maga is a haza tönkrevéjéért volt kénytelen látni ebben a szellemben, csak még jobban bizo-nyítja, milyen nagy bűne volt neki, hogy régebben ő volt ennek a veszedelmes szellemnek a szálláscsinálója. Láttuk, hogy ez időben milyen dühvel, sőt megvetéssel írt a naplójába Bat-thyánnyal Széchenyi, s hogy a rombolás démonának és a haza ellenségének nevezte.

Tehát a rombolás démonát és a haza tönkretevőjét büntette meg Bécs Batthyány szemé-lyében 1849. október hatodikán, s ha ezt a büntetést előre elhatározták, tehát ha az ítélet „premeditált” volt, az csak természetes és éppen nem annak bizonyítéka, hogy jogtalan és igazságtalan is volt egyúttal.

E megállapításunk természetesen nem azt jelenti, hogy ez az ítélet és végrehajtása politi-kaileg is okos volt, mert ma már, száz év távlatában, tisztán láthatjuk, hogy nem volt okos, mert mind a monarchiára, mind az uralkodóházra előnyösebb lett volna, ha nem igazságot szolgáltatott volna, hanem kegyelmet gyakorolt volna, ámde ez a kivégzés igazságos voltát nem érinti.

Az igazságszolgáltatás akkori intézőit még politikai rövidlátással se vádolhatjuk, mert ők a sorozatos és mindig amnesztiával végződő, tehát mindig büntetlenül hagyott magyar felke-lések tanulságaként joggal gondolhatták azt, hogy most már végül gyakorlati szempontból is sokkal hasznosabb lesz, ha az eddig mindig szinte kötelességnek tartott megbocsátás helyett, mely a múltban annyira nem vált be, végül igazságszolgáltatást gyakorolnak. Egyébként pe-dig láttuk már, hogy gyakoroltak kegyelmet, mégpedig igencsak bőségesen most is. Éppen csak Batthyány és néhány társa, akiknek ügyével az igazságszolgáltatást elkezdték, érezte meg a meg nem bocsátó büntetés kezét.

Hisz a fő bűnösök: Kossuth, Szemere, Görgey, Perczel, Petőfi, a Madarászok, Csernáto-ni, Pálfi Albert, Kállay Ödön, Beóthy, Balog János, Bem, Teleki, Batthyány Kázmér stb. mind büntetlenül maradtak, sőt legtöbbször néhány év elteltével még hazájába is visszajöhe-tett és itt holtáig élvezhette a népszerűség éltető napját és a hősök és vértanúk dicsőségét. Batthyány Lajos csak szerencsétlen volt annyiban, hogy úgyszólván csak ő bűnhődött, de ez még nem jelenti azt, hogy ő igazságtalanul bűnhődött.

Az csakugyan igazságtalan, hogy a többiek büntetlenségével, sőt később egyenesen meg-jutalmazásával szemben éppen az aránylag derék és sok tekintetben tiszteletre méltó Batthyány Lajos bűnhődött, aki jellemben toronymagasan állt legtöbbször felett, sőt ellenükben később már a királyi tekintély és a törvényesség védelmezője is volt. De az igazságtalanság nem ab-ban állt, hogy a bűnösöket futni hagyták, az ártatlant meg kivégezték, hanem abban, hogy a kisebb bűnösöket végezték ki és a nagyokat nem. Ámde kisebb bűnösöket megbüntetni se igazságtalanság, sőt éppen az igazság követeli meg, hogy ők is bűnhődjenek. Egyébként az, hogy éppen az úgynevezett becsületes bűnösök bűnhődtek, nemcsak nem ritkaság, hanem – sajnos – egyenesen szabály az emberi életben és a történelemben s a Habsburgok természetesen nem készakarva jártak el így, hanem azért, mert a nagy bűnösök nem kerültek rögtön ke-zükbe, később pedig már még nekik is megbocsátottak. De Batthyány egyébként is csak egyéni felelősség tekintetében volt kisebb bűnös. Ha azt a szerepet nézzük, melyet vezető ál-lása miatt betöltött, akkor fő bűnösnek kell tekintenünk. Felelősségre vonói pedig ezt nézték.

Amit tragikumnak hívunk, annak az a lényege, hogy a hős vétkezett, de vétkében is ro-konszenves s így halála és bűnhődése megrendítő. Ezért lett megéneklésre méltó. Láttuk, hogy ugyanígy volt a Wesselényi-összeesküvés alkalmával is. Azok a turbulens [vad, indula-tos], törökkel cimboráló, állandóan lázadásra kész, papokat „herélni” készülő felvidéki pro-tesztáns köznemesek, akik vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak néhány évi börtönnel és többnyire csak részleges vagy ideiglenes vagyonek Kobzással bűnhődtek, szintén sokkalta na-gyobb bűnösök voltak, mint Zrínyi Péter, Nádasdy vagy Frangepán, akiknek a vérpadon kel-lett kimúlniuk. De mivel ők katolikusok és főurak voltak, a bűnük bizonyos szempontból mégis nagyobb volt, mint a szájas és lelkiismeretlen kálvinista köznemeseké, akik az uralko-dóházat csak rágalmakból és a felekezeti fanatizmus gyűlöletének torzító lencsájén át ismer-ték. Bécs Batthyány Lajosban is elsősorban azt a lázadó katolikus főurat akarta megbüntetni, aki a saját fészkebe piszkított és az uralkodóház kegyeit, melyeket ősei iránt gyakorolt, em-beri hiúsága miatt ilyen visszataszító hálátlansággal fizette meg, s a vagyont, melyet ősei tőle kaptak, ellenük használta fel.

A Habsburgokkal szemben ilyen és ehhez hasonló hálátlanságok azért is gyakran előfordultak, mert az ő jó, keresztény szívükre mindig csak erőszakkal lehetett rátukmálni a büntetést, kivált a halálos büntetést, s ha ez tanácsadóiknak kivételesen sikerült, akkor is csak rövid időre sikerült. Utána hamarosan mindig megmakacsolták magukat és további halálos ítéletek aláírására már nem sikerült őket rávenni. Értsük meg azonban, hogy ezek a tanácsosok nem gonosz, vérszopó emberek, hanem csak igazságos bírók és okos politikusok voltak. Emiatt kívánták tőlük a halálos ítéleteket, nem pedig magyargyűlöletből, annál kevésbé igazságtalanságból.

I. Lipót a három főúr (illetve négy, mert egy osztrák, Tattenbach) is volt köztük) kivégzése után kijelenti, hogy elég volt már a vérből, mivel pedig ezt úgy mondta, ami ellentmondást már nem tűrt el, tanácsosai kénytelenek voltak engedni és csak pár évi börtönnel – melyet a császári kegyesség szintén többnyire elengedett később – sújtani azokat a protestáns közneveseket, akiknek gonoszsága, lelkiismeretlensége és árulásai úgy viszonylottak a már kivégzett katolikus főurakéhoz, mint a núbiai párdúc az idéetlen házimacskához. Bécs azonban nem ezt nézte, hanem azt, hogy vagyonban s állásban ezek a kivégzett katolikusok voltak a párdúccok és a pár száz holdas kispapok azok a jelentéktelen macskák, melyekre nem volt feltétlenül szükség lesújtani.

Ugyanígy történt 49-ben is. Ekkor nem az uralkodóház büntetett, hanem a bolond Haynau. Ő eleinte „dühöngött”, de később már maga is hajlamos volt az ellágyulásra. Az udvar még jobban, s ezért hamarosan kivette a kezéből a hatalmat. Emiatt történtek aztán itt is olyan „igazságtalanságok”, hogy azok, akik mindjárt az elején bűnhődtek, sokkal szigorúbban bűnhődtek, mint azok, akikre később került a sor. Az igazságtalanság azonban nem a kivégzettekkel, hanem a megkegyelmezettekkel történt, mert ők sokkal kevésbé érdemelték meg a megbocsátást, mint azok a kivégzést.

Batthyánnak tehát csak az volt a tragikuma, hogy ő a legelső kivégzettek közt volt, mikor még erélyesen sepert a seprő, s külön tragikuma volt, hogy akkor a seprő éppen az indulatos, de egyébként gyorsan elpárolgó haragú Haynau kezében volt, aki csak akkor lágyult el, mikor Batthyány már nem volt életben.

Ha azonban az igazság érdekében azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy kivégzése mégis igazságos volt, tehát ő is megérdemelte a halált, ezzel természetesen nem azt mondjuk, hogy örülünk is neki, hogy megtörtént. Mi még a gonosztevők kivégzésének se örülünk, Batthyány Lajost pedig 48 legjellemesebb és bűnüket nagyrészt még életükben jóvá tett szereplői közé soroljuk. Ezért mi feltétlenül kegyelemben részesítettük volna. Azt azonban a legjobb akaratunkkal se mondhatjuk, hogy kivégzése igazságtalan volt, sőt még csak azt se, hogy a kelletnél nagyobb szigorúságú. Sokkal kisebb bűnökért és nála sokkal nagyobb jellemeket is kivégeztek már a történelem folyamán anélkül, hogy az emberek megbotránkoztak volna rajta vagy akár csak most, mikor már tárgyilagosabban tudjuk nézni ügyüket, megbotránkoznánk.

Ha például Batthyány kivégzését összehasonlítjuk Richelieu kivégzéseivel, csak akkor látjuk igazán, milyen igazságos és szelíd lelkű volt Bécs még akkor is, mikor nevében egy nem osztrák, sőt nem is katolikus „örült” és „hiéna” működött, s hogy még az ő legkegyetlenebb tette, Batthyány kivégzése is mennyivel igazságosabb és jogilag megtámadhatatlanabb volt, mint a politikai lángelméjéért általánosan bántott Richelieu kivégzése. Pedig még Richelieu kivégzéseiről is úgyszólván egyhangúlag állapítja meg a történetírás, hogy ha jogi és erkölcsi szempontból igazságtalanok is voltak, mégse nevezhetők igazságtalanoknak, azaz „juszticmord”-nak [bírói tévedésnek, ártatlan ember elítélésének], mert ha a közérdeket nézzük, akkor szükség volt rájuk. (A keresztény erkölcstan szerint közérdekből se szabad elkövetni igazságtalanságot egyének ellen se – mert a cél nem szentesíti az eszközt –, ámde a modern erkölcs, mely már elszakadt az Egyháztól, ezt megengedettnek tartja.)

Richelieu például Marillac tábornokot csak azért végeztette ki, mert a testvére, egy másik Marillac, aki azonban nagyobb úr volt annál, semhogy ki lehetett volna végeztetni, összees-

küldött ellene. Marillac tábornoknak csak azért kellett meghalnia, hogy az emberek rettegjenek és lássák, hogy büntetés nélkül nem lehet összeesküdni, azaz hogy az állam tekintélye megmaradjon. Marillac, a tábornok se volt ártatlan, mert sikkasztásokat bizonyítottak rá. Ezért ítelték halálra és hajtották rajta végre az ítéletet. Ha azonban testvére, a hatalmasabb Marillac, nem esküdött volna össze, akkor sose kutatta volna senki, sikkasztott-e a másik Marillac, a tábornok, s ha kutatták volna és bűnét meg is állapították volna, akkor se büntették volna érte halállal. Ez ugyanis nem akkora bűn, amiért halál jár, kivált akkoriban, mikor úgyszólván minden tábornok elkövetett olyan sikkasztásokat, mint Marillac.

Egy másik összeesküvés alkalmával pedig, mikor az összeesküvőket túl nagy rangjuk és túl magas összeköttetések miatt Richelieu-nek szintén nem volt módjában megbüntetni, helyettük Thout végeztette ki, aki nem volt ugyan benne az összeesküvésben, de viszont tudott róla, s nem jelentette fel. Emiatt se vet követ a történetírás Richelieu-re, mert egy összeesküvést fel nem jelenteni is bűn, az állam rendje és a törvény tekintélye pedig megkívánta, hogy az összeesküvést megtorolják, s noha Thou bűnével arányban nem levően nagy büntetést kapott, más, nála sokkal nagyobb bűnösök pedig egyáltalán nem bűnhődtek, azért Thou is bűnös volt és a szigorot – legalább annak ellenében, akivel lehetett – a közérdek kívánta.

Batthyány azonban, akit Haynau végeztetett ki, s akit Bécs, ha nem lett volna útjában Haynau akkori teljhatalma és éppen akkor szerzett nagy érdemei, kegyelemben is részesített volna, valóban fő bűnös volt 48 előidézésében (szerepe 48-ban éppen nem volt olyan jelentéktelen, mint Thoué vagy Marillacé az összeküvésben), s noha nála még nagyobb bűnösök is voltak, akik nem bűnhődtek (de csak azért, mert idejében megszöktek), egészen kétségtelen, hogy Batthyányt nem helyettük végezték ki, hanem a saját bűnei miatt, melyek magukban véve is voltak akkorák, hogy se igazságtalanságról, se „juszticmord”-ról, de még csak kegyetlenségről se beszélhetünk vele kapcsolatban. Ha még a Richelieu elleni megelőzött összeesküvések tekintetében is a közrend és a hatóságok tekintélye követelte a szigorú megtorlást, vajon akkor nálunk 49-ben egy teljes esztendőn át tartó véres felkelés és polgárháború után nem a közérdek követelt-e megtorlást?

Batthyány kivégzése nemzetünknek csak azért fájtt annyira, mert annak az eszmének, amely miatt halált szenvedett, sok híve volt és van nálunk ma is s ezek ezt a „vértanúságot” reklámnak használták és használják politikai céljaikra és egyéni érvényesülésükre. Ez az eszme azonban lényegében azonos a bolsevizmussal még akkor is, ha annak száz évvel előbbi s azért egész más (soviniszta jellegű) kiadása. Batthyány maga is észrevette ezt s ezért élete utolsó évében már szakított is vele. Ha nem a vérpadon végezte volna életét, hanem mint az udvar híve és az eszme „árulója”, és ezért utána az aulikusok táborában érvényesült volna, akkor elvbarátai ma mint jellemtelen emberrel bánnának vele, s nem dicsőítésével, hanem gyalázásával csinálnának maguknak propagandát.

Mivel a dolog ellenkezőleg történt, most mint vértanú lett a reklámjuk, s erre Batthyány különösen alkalmas is sok jellembeli kiválósága miatt. Pedig az igazság éppen az, hogy éppen e jellembeli kiválóságai miatt látta be élete végén addigi elveinek helytelenségét és kezdett velük ellenkező politikát folytatni. Vértanú csak úgy lett belőle, hogy megváltozását a 48-asok részint készakarva, részint mert nem is nagyon tudtak róla, nem vették tudomásul, de az ellentábor se nagyon tudott róla.

A már idézetnél súlyosabb az a megállapítás, melyet Károlyi Árpád könyve végén összefoglalásul tesz:

„Aki a bőven elemzett vádakot elfogulatlanul vizsgálja – írja (588. o.) –, azt hiszem, kénytelen elismerni, hogy azok ingatag alapon épültek föl és ezért nem is voltak bebizonyíthatók.” Látjuk tehát, hogy a komoly történetíró itt már olyan vádat emel Bécs ellen, mintha Batthyánnyal igazságtalanság is történt volna. Azt is láthatjuk azonban, hogy ezt csak a szerény „azt hiszemmel” bevezetve meri állítani. Mi sietünk kimondani, hogy mi a tőle felhozott adatok alapján éppen az ellenkezőt vagyunk kénytelenek „hinni”. Éppen eléggé megokoljuk majd, hogy miért.



„Amit az egykorú hazai és külföldi közvélemény (természetesen az egykorú külföldinek csak az a része, mely ma például a kommunistákkal fúj egy követ) állított, hogy juszticmord esete forog fenn, azt a kutató historikus is megállapíthatja. (Tehát itt is a szerény „megállapíthatja” kifejezést használja. Látni fogjuk, hogy a kutató historikusnak éppen az ellenkezőt kell megállapítania.) Premeditált politikai gyilkosság ez, melynek indítéka az udvar és a kormány fő tényezőinek, a hoch-tory [magaskonzervatív] társadalomnak és a legfelső, akkor mérvadó, sőt mindenható katonai körök közös bosszúvágyában keresendő.” (Hozzátehetjük, hogy ma már mindenki, aki nem kommunista, az azóta átéltek hatására evvel a „hoch-tory társadalommal” tart és kénytelen vele tartani, ha nem vak és ezért ma már nem bosszúvágyról, hanem igazságérzetről kell beszélnie.)

Látni fogjuk majd, hogy éppen elég perdöntő adatot hozott fel Batthyány vádlója a bíróság előtt, de ha aprólékos, perrendszerű bizonyítékokat nem is tudtak volna előhozni, Batthyány elítélése akkor se lett volna politikai gyilkosság, juszticmord, tehát politikai bosszú eredménye, mert hiszen a vád lényege az volt, de ez aztán tagadhatatlan is volt, hogy mindannak, ami 48-ban és 49-ben történt, egyik legfőbb előidézője Batthyány volt. Pedig ha ez igaz, akkor már Batthyány kivégzése igazságos volt.

Emlékeztetjük az olvasót azokra az adatokra, melyeket a 48-at megelőző reformkorból Batthyány feleségének működéséről a bécsi titkosrendőrség jelentései alapján a Habsburg-ellenes Takáts Sándor könyvéből felhoztunk, s melyeket a Batthyány-házaspárt a legellenszenvesebb és legszélsőségesebb izgatóknak s egyben a legvisszataszítóbb gőgű arisztokratáknak tüntetik fel, de akik az arisztokrata vagyont és a nagy tekintélyt a régi rend és a tekintély megdöntésére használták fel, hogy az utca kegyét élvezhessék.

Szilágyi is azt írja róla (A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből, 225. o.), hogy Batthyány „valóságos magyar oligarcha” s a „büszkeségről” beszél, „mit arca, modora, mozdulatai elárulának”. Azt is mondja, hogy Batthyány Kossuthot „eszköznek akarta használni s viszont Kossuth őt és erszényét”. Nem a bosszúvágy, hanem az igazságszeretet, a bűn megbüntetése kívánta tehát, hogy 1849-ben, mikor már ezek az eszmék annyira kudarcot vallottak, annyi vérbe és szenvedésbe kerültek, sőt az ország függetlenségének halálát okozták, legalább a fő képviselői bűnhődjenek.

Batthyány személyében az egyik ilyen fő bűnös bűnhődött. Hogy sokkal különb volt, mint társai, akik nem bűnhődtek, sőt ő tévedését már bűnhődése előtt is belátta, s azt a kárt, amit tévedésével okozott, igyekezett is jóvá tenni, vagy legalább mérsékelni, csak az iránta való részvét és rokonszenv felkeltésére alkalmas, de nem jogosít fel arra az állításra, hogy nem ő volt a bűnös, hanem azok, akik megbüntették. Tessék mutatni még egy olyan széles hullámokat felvert és annyi bajt és szenvedést okozó, de a végén megbukott fegyveres mozgalmat akár az egész világtörténelemben, melynek előidézői nem bűnhődtek volna vagy kisebb fokban bűnhődtek volna, mint a magyar 48-asok a Habsburg-dinasztiától.

Ilyen példát bizony csak a magyar történelemben találhatunk és szintén csak a Habsburgok részéről: a kuruc kort. De viszont abban Rákóczi hiúságával és politikátlanságával szemben akadt egy Károlyi Sándor, aki nem várta be a fegyverletételt, s kereste a megegyezést és meg is találta akkor, mikor már látnia kellett, hogy a fegyverek már nem segíthetnek. (Jutalmul azonban Petőfi hazaárulónak bélyegezte meg, mert a magyar történelmet csak a ponyváról s a magafajta hazafias buzdulatokból ismerte.) Károlyi szerepére pályázott 48-ban Görgey is, de kicsiny volt hozzá. Pálffy János s vele nagyon sokan azt tartják, hogy ugyanezt a szerepet Batthyány játszhatta volna el sikeresen, ha Windischgrätz el nem fogatja s ha a Pestről menekülő kormánnyal ő is elmegy 1849 januárjában Debrecenbe.

A békepárt mozgalma, melynek sikere éppen nem lett volna lehetetlen akkor, mikor még a honvédfegyverek győzelmeinek ideje járta, Pálffy szerint csak azért nem sikerült, mert nem volt kellő tekintélyű vezére. Batthyány személyében azonban lett volna. Görgeyben nem volt elég bátorság a cselekvésre, sőt talán akarat se (mert kimutattuk már, hogy Görgey a szíve mélyén akkor még forradalmár volt). Batthyányban azonban lett volna bátorság is (bátorságát

minden kortársa egyhangúlag kiemeli, Pálffy különösen), meg akarát is, mert számtalan bizonyítékot hoztunk fel már rá, hogy Batthyány akkor már régen szívvel-lélekkel gyűlölte mindazt, amit mi 48-ként ünneplünk, bár a 48-as év első felében (előtte pedig még inkább) ő volt az eszme leglelkesebb harcosa. Batthyány elfogatása tehát ebből a szempontból is nagy politikai hiba volt, de természetesen ebből se következik az, hogy igazságtalanság is volt. Batthyány azért bűnhődött, amit elkövetett, és igazságosan bűnhődött, mert a múltból igen sok terhelte a lelkét.

Károlyi Árpád műve Batthyányról, mint mondtuk, alapos és tárgyilagos mű. Nem annyiban ugyan, hogy megállapításait és következtetéseit is tárgyilagosan vont le, hiszen láttuk, hogy ez szinte lehetetlen volt részére. Rá illik az, amit ő a Batthyány-ítéletről állapít meg, hogy „premeditált”. Abban a perben, amelyet ő majdnem százéves késéssel a történelem nevében folytatott le Batthyány ügyében, ebben volt premeditált az ítélet, a végeredmény, mert hiszen erről előre tudhatta mindenki, hogy csakis Batthyány felmentésével végződik. Hogy a hadbírák Batthyányt felmentsék, az közel se volt annyira lehetetlen, mint az, hogy Károlyi könyve viszont elítélje. Teljes lehetetlenség volt ez Károlyi Árpád részére a magyar közvélemény miatt is, meg a Batthyány-család miatt is. (Még jobban Batthyány fia, Batthyány Elemér miatt, akiről Károlyi nem tudta, hogy nem éri meg könyve megjelenését.)

Tárgyilagossnak kell mondanunk Károlyi művét azonban annyiban, hogy felkutatott és közöl minden adatot, azokat is, melyek Batthyány ellen szólnak, s így ezek alapján az olvasó tárgyilagos, önálló és a szerzőtől eltérő ítéletet is alkothat magának, ha őt nem köti a Batthyány-családra való tekintet, de nem befolyásolja a magyar közvélemény se, feltéve, hogy ítélete nem a nyilvánosság, hanem csak saját maga számára szól. Én a Károlyi Árpádotól teljesen eltérő ítéletet voltam kénytelen magamnak éppen az ő könyve, éppen a tőle közölt adatok alapján alkotni.

Tekinthetjük-e például tárgyilagos történetírónak és igazságos ítélőbírónak azt a Károlyi Árpádot, aki lelki kényszer hatása alatt, „hazafias” kötelességből azt a kegyúri plébánost, aki a perben Batthyány mellett vall, mint „a derék plébánost” emlegeti? Tárgyilagos bíró-e az, akinek az a tanú, aki Batthyány mellett vall, csak „derék” lehet, ellenben Rohonczy Ignác, aki ellene vallott, szerinte „perfid” volt és „gyűlöletes szenvedélyből” vallotta azt, amit vallott.

Olyan embernek, aki valóban tárgyilagos, ezzel szemben nem azt kellett volna-e megállapítania, hogy az illető plébános Batthyánytól (illetve az ő letartóztatása után a feleségétől, aki férje távollétében a földesúri jogokat gyakorolta) függő ember volt s így vallomása Batthyány mellett eleve gyanús és semmiképpen se teljes értékű, ellenben Rohonczyé, mint független emberé, a kegyúri plébános tanúságánál feltétlenül nyomósabb? Károlyi Árpád, a tárgyilagos történetíró, annyira megy, hogy egyszerűen „rágalmaknak”, sőt „gyalázatos rágalmaknak” nevezi Meszlényi Lajos és gróf Wallis Mihály vallomását is csak azért, mert szintén Batthyány ellen szóltak (noha az utóbbi Batthyány rokona is volt). S még Károlyi beszél máskor „premeditált” ítéletéről!

Rágalmazni annyit tesz, mint hazugul s ráadásul tudatosan rosszakarattal vádolni meg valakit meg nem történt rosszról. Hát még ha azt is hozzávesszük, hogy Batthyány személyében egy olyan embert s olyan rokont rágalmaztak meg, aki már úgyszólván a siralomházban, a halál árnyékában ült. Hacsak nem ördögi lélekről van szó, itt legfeljebb csak Batthyány a vádlott, sőt rokon javára való hazugságról lehetne szó, nem pedig a kárára elkövetettről. Milyen tárgyilagosság az, amely a Batthyány bűnössége mellett szóló tanúvallomásokban mégis minden alap nélkül elhiszi, sőt bizonyosra veszi a rosszakaratot, sőt rágalmat ahelyett, hogy inkább azokról a vallomásokról tenné fel ezt a lehetőséget, melyek Batthyány javára szóltak, s mert ez a feltevés ugyancsak nem lélektani lehetetlenség, hanem nagyon is megokolt és kézenfekvő.

Honnan tudja Károlyi, a történetíró, hogy Rohonczy, Meszlényi és gróf Wallis rágalmaztak? Talán azoknak a vallomásaiból, akik Batthyány mellett szóltak, például azéből a plébá-

noséból, aki egy Batthyány-birtokon volt alkalmazva? Láttuk, hogy a tanúk nyilatkozatai közti ellentmondást sokkal logikusabb lenne a plébánosnak a valósággal ellenkezőt állító jóakarátával magyarázni, nemcsak azért, mert a vádlott, illetve családjától függő ember vallo-másáról van szó, hanem azért is, mert egy akasztófa előtt álló ember iránt jóakaratot feltételezni sokkal valószínűbb, mint azt, hogy a másik tanú – annak ellenére, hogy az egyik még rokona is a vádlottnak – sátáni rosszakarattal fenekedik ellene.

Arról is megfelelkeznek a 48-asok, hogy – legalábbis az ő szempontjukból – csakis ezek a „gyalázatos rágalmak” lehetnek igazak, mert hiszen Batthyány csak akkor lehet dicső 48-as vértanú és példaadó hazafi, ha igaz volt az, amit a pecsovcics és hazaáruló Rohonczy, Meszlényi és Wallis állítottak, a „derék plébános” ellenben hazafias babérjaitól akarta megfosztani Batthyányt, mikor azt vallotta, hogy nem 48-as érzelmű volt. 48-as szempontból egyedül csak azok hazudhattak, akik Batthyány javára vallottak, bár hazugságuknak a bajba került, szenvedő ember iránti részvét és hazafias összetartás volt a rugója. Hazudni azonban jó célból se szabad. Ha tehát nem az indító okot, hanem a tényt nézzük, kétségtelen, hogy sokkal inkább az lehetett igaz, amit Rohonczy, Meszlényi és gróf Wallis (akinek felesége Batthyány-lány volt) vallott, mint amit Eötvös József, sőt egész aulikus főurak is Batthyány mellett vallottak, mert ez utóbbiak mentegetését minden tárgyilagos ember arra magyarázza, hogy megsajnálják Batthyányt és segíteni próbálták rajta.

Egyszerre három ok is szól amellett, hogy sokkal inkább a Batthyány mellett, mint az ellene szóló tanúvallomások igazságában kételkedjünk. Először, mert nyilvánvaló, hogy Batthyány 48-as érzelmű volt, tehát bűnös. Hiszen közvéleményünk éppen azért tartja a hazafiság vértanújának, mert a hazafiságot a 48-as érzelmekkel azonosítja. Ezt a feltevést nem cáfolja, hogy Batthyány a végén már nem volt 48-as érzelmű, mert a vádlott nem csak legutóbbi tettéért felelős, hanem egész életéért. Ha bűneit abbahagyta már, az csak enyhítő körülmény.

Másodszor általános emberi tulajdonság, hogy a már bajba került bűnöst megsajnáljuk és segíteni igyekszünk rajta. Hát még ha ez a bajban levő ember barátunk is, vagy legalábbis ismerősünk! Világos, hogy azok, akiket Batthyány perében kihallgattak, Batthyánnak legalábbis ismerősei voltak, mert hiszen másképp nem lehetek volna tanúk ügyében. Mint ismerőse pedig, világos, hogy inkább segíteni igyekeztek rajta, mint ártani neki. Világos az is, hogy ha például gróf Wallis mégis úgy érezte, hogy Batthyány ellen kell vallania, annak nagy oka lehetett. Pedig hát láttuk, hogy kivüle még két másik magyar nemes is úgy érezte, hogy ellene vallani kötelessége.

Harmadszor. Láttuk ugyan, hogy a magyarság tettekben nem valami nagy igyekezetet mutatott 48 mellett és érdekében áldozatokra nem nagyon volt hajlandó, de annyi mégiscsak kétségtelen, hogy gondolatban és érzelemben azért igen nagy többségében 48 mellett volt. Érthető az is, hogy mikor 48-as vezetői az előbb még irigyelt hatalom helyett börtönbe és a halál árnyékába kerültek, ez a rokonszenv még igen nagy mértékben fokozódott s teljesen megsemmisítette azt az esetleges ellenszenvet, mely addig, míg hatalmon voltak, még megvolt ellentük.

Az egész ország népében szinte titkos szövetség alakult ki a bajba kerültek védelmére a hatalom új és idegen ura ellen. Ekkor már mindenki részére – hoztunk fel már rá bizonyítékokat, hogy még azok számára is, akik addig 48 ellenségei voltak – emberi és hazafias kötelesség lett, melynek teljesítését a közvélemény mindenkitől megkövetelte, hogy az „elnyomók” ellen az áldozatokat és az idegenek ellen a honfitársakat védje. (Láttuk, hogy ekkor már már Széchenyi is mennyire Habsburg-ellenes lett.) Láttuk, hogy e kötelesség alól még a volt „svaregelbek”, „pecsovcicsok” és „vindisek” se vonták ki magukat. Aki természetesen részvétből nem tette volna, az megtette a közvélemény terrorjának hatása alatt.

Világos tehát, hogy a tárgyilagos történetírónak, aki elfogulatlanul egyedül csak azt kutatja, igazságos volt-e Batthyány elítélése vagy nem, ilyen körülmények között sokkal inkább

a mentő, mint a terhelő tanúk igazmondásában kell kételkednie. Egy külföldi szemében tehát, aki egyedül tudna a kérdésben tárgyilagossá lenni, mert egyik fél irányában sincsen érdekelve, feltétlenül ellenszenvet keltenének és Károlyi Árpád tudományos tárgyilagosságában való kételkedésre hangolnának azok a becsmérlések, melyeket ő a terhelő tanúkra szór.

Kommunistáink és nyilasaink is nyíltan hirdették, hogy a történetírásnak „pártosnak” kell lennie. Ez azt jelenti, hogy célja elsősorban nem a tárgyilagosság és az igazság kiderítése, hanem a kommunizmus, illetve a nyilasság (a sovinszítáknál pedig a haza) érdekeinek szolgálata. Szerintük az eszmének, melyért ők küzdenek, akkor is igazának kell lennie, mikor nincs igaza. Ez hozzá tartozik a népneveléshez.

Károlyi Árpád, mint történetíró, bizonyára nem vallotta ezt az elvet magyar nemzeti szempontból se. Műve éppen nem bizonyítja ezt a feltevést. A Batthyány ellen valló Rohonczy, Meszlényi és Wallis elleni becsületsértő kifejezései azonban azt mutatják, hogy annak ellenére, hogy lényegében a történetírói tárgyilagosságnak is eleget tett, mert a Batthyány ellen szóló adatokat is közli, azért annak a „hazafias” kötelességnek is meg akart felelni, hogy azért „pártos” is legyen, azaz olvasóit hazafiasan is nevelje.

Pedig többször is kifejtettük már, hogy ez nemcsak nem hazafias kötelessége egy történetírónak, hanem hazafiatlanság részéről, mert tulajdonképpen burkolt nemzetgyalázás. Ahogyan az a kommunizmus, mely elismeri, hogy az ő igazát csak pártossággal lehet kimutatni, már ki is mondta magára a halálos ítéletet, éppúgy az a magyar történetírás is, mely azt hiszi, hogy a magyar nemzet érdekeit a tárgyilagosság és pártatlanság elhagyásával is szolgálni kell, tulajdonképpen azt ismeri el, hogy az ő nemzetének nincs igaza. Ez pedig tulajdonképpen nemzetgyalázás.

De azzal is rossz szolgálatot teszünk hazánknak, ha mindenáron azt akarjuk bebizonyítani, hogy a hazánknak történelme folyamán mindig igaza volt. Az ilyen történetíró lerontja a saját hitelét, mert ahogyan nincs egyén, úgy nincs közösség, nincs nemzet se, melynek mindig igaza volna. Nincs tehát semmi értelme annak, hogy ezt nyíltan is el ne ismerjük. Ha elismerjük, hogy nemzetünk vezetői vagy akár maga a nemzet többsége is időnként vétkezett vagy hibázott, ezzel nem gyalázzuk meg a nemzetet, hanem csak olyasmit állapítunk meg róla, ami emberi dolog, tehát természetes. Például ha a magyarság 48-as szabadságmozgalmának helytelenségét állapítjuk meg s benne Batthyány bűnös voltát, ez nem lehet meggyalázó, hiszen tévedni emberi dolog.

De ha inkább elhagyjuk a tárgyilagosságot és olyan ügyet védünk körömszakadtáig, melyről magunknak is látnunk kell, hogy védhetetlen, először ostobaságot cselekszünk, mely – mint minden ostobaság – előbb-utóbb megbosszulja magát, másodsor pedig ezzel valóban lerontjuk nemzetünknek azt a becsületét, melyet védeni akarunk. Akit ugyanis minden áron menteni kell, az tényleg nem menthető.

Károlyi Árpád tehát sokkal jobban tett volna és ezzel műve tudományos értékét is növelte volna, ha azokat, akik Batthyányt tanúvallomásukban bűnösnek merészelték vallani, illetve olyan tetteire merészelték emlékezni, amelyek ezt bizonyították, csak emiatt még nem halmozta volna el becsületsértő kifejezésekkel, hanem olyan rideg tárgyilagossággal közölte volna vallomásukat, mintha ő maga egyáltalán nem volna érdekelve ebben a dologban. Mi lett volna például szegény Batthyánnyal, ha az ügyében ítélező bíróság is épp ilyen pártos lett volna, s ha ő is olyan szempontból értékelte volna a Batthyány mellett szóló tanúvallomásokat, mint Károlyi Árpád az ellene szólókat? Hiszen akkor Batthyány mentőtanúit mindjárt le is kellett volna tartóztatnia felségsértésért és rebelligségért!

Károlyi Árpád műve előszavában azt is megemlíti, hogy a Batthyány-per iratainak a Magyar Hadtörténelmi Levéltárban kellett volna lenniük, hiszen katonai per volt ez s az ilyen perek anyaga a bécsi Hadi Levéltárból ide került hozzánk. Meg is találta itt – mondja –, de nem az iratokat, hanem csak egy hivatalos feljegyzést, amely szerint ezeket az iratokat a főhadparancsnok számára 1849 novemberében a hadilevéltárból elvitték.

Mikor „hazafiaink” ilyen „manipulációknak” jönnek nyomára, azonnal megindul a Kacziányi-, Baráthosi Balogh- és gelsei Bíró-féle túlfűtött agy és egzaltált „hazafias” gyűlölet a nemzet gonosz ellenségei ellen. Ők ebben mindjárt kétségbevonhatatlan bizonyítékot találnak arra, micsoda lelkiismeretlen maffia működött ellenünk Bécsben.

Ennek a titokzatos eltűnésnek ugyanis szerintük más oka nem lehetett, mint hogy nemzetünk ádáz ellenségei és az ellenünk működő „ármány” eltűntette azoknak az égbekiáltó bűnöknek a bizonyítékát, melyeket ellenünk és nagyjaink ellen elkövettek. Ők, akik minden nagy magyar embert Bocskaitól kezdve Bethlen Gáboron, Thurzó Imrén, Zrínyi Miklóson, Kendeffy Ádámon, sőt Széchenyi Istvánon át egész Teleki Lászlóig Bécs gonosz kezei által küldetnek át a másvilágra s akik ugyanezen szerencsétlen II. Lajos királyt is I. Ferdinánd „ármányával” fullasztják bele a Csele patakba, egyszerre rémmeséket kezdenek regélni arról az elvetemedett, istentelen bécsi gonoszságról, mely Batthyányt a vérpadra juttatta és amely bűnténynek megmaradt bizonyítékait még idejében igyekezett elrejtetni a nemzet és a világ bosszuló szeme elől.

Károlyi Árpád ugyanis, aki a Magyar Hadtörténelmi Levéltárban talált feljegyzés alapján ezek után természetesen Bécsben kezdte kutatni az elveszett iratokat, noha megtalálta ott herceg Schwarzenberg 1849. december 13-i keletű elismervényét is, melyben Haynaut az iratok átvételéről tanúsítja, ezeket a fontos és oly szenzációs leleplezéseket ígérő aktákat csak nem tudta ott se megtalálni.

„Gyanakodni kezdtem – írja –, hogy ezeket az iratokat is, mint sok mást, vagy úgy elrejtették, hogy csak a véletlen hozza majd őket napvilágra, vagy tán éppenséggel megsemmisítették. Nem egy efféle eset lőn kutatás közben ismertté előttem.”

Világos, hogy mindezt a mi hazafiaink (de természetesen nem a komoly és történelmi kutatásai révén a bécsi udvart nálunk sokkal alaposabban megismerő Károlyi Árpád) mással nem is tudják magyarázni, mint azzal, hogy a gonosztevők igyekeztek elrejtetni gaztetteik (orgyilkosságaik, mérgezéseik) bűnjelait, s világos, hogy ezek a gonosztevők, ezek az orgyilkossággal és méreggel dolgozók a Habsburgok és elvetemült, mindenre kapható bizalmi embereik voltak, míg az ártatlanul üldözöttek, a mérgező és orgyilkos áldozatai pedig természetesen mindig magyarok, mindig a nemzet java.

Ezzel szemben az igazság az, hogy – s azt hiszem, az eddigiek alapján ugyancsak bőséges alkalma volt már róla meggyőződnie az olvasónak – a Habsburgok tanácsosai természetesen nem mindig érték el a Habsburgok magas erkölcsi színvonalát és szinte túlzott lelkiismeretességét, de átlagban azért ők is toronymagasan álltak azok felett a magyar lázadók felett, akiket mi nemzeti hőseinknek tettünk meg, azaz a Zápolyák, Bodó Ferencek, Perényi Péterek, Bocskai Istvánok, Bethlen Gáborok Rákóczi Györgyök, Zrínyiek, Thököly Imrék, Martinovics Ignácok, Wesselényi Miklósok, Kossuth Lajosok, Görgey Artúrok vagy Petőfi Sándorok erkölcsi színvonala felett, de nem vallanak szégyent egy Zrínyi, a költő, Rákóczi Ferenc, Batthyány Lajos, Damjanich vagy akár Csányi László mellé állítva sem.

Aki Bécs részéről ilyen iratlejtések mögött gaztetteket, sőt egyenesen orgyilkosságokat szimatol, az történelmi analfabéta, akinek sejtelme sincs azoknak a történelmi személyeknek a jelleméről, akikről ítéletet mond és pamfleteket ír. Mindennapos dolog, hogy emberek – s köztük történelmi szerepet játszó híres emberek is – haláluk előtt megsemmisítik naplójukat, feljegyzéseiket, sőt levelezésüket, de igazán eszükbe se jut, hogy emiatt valamelyik forrófejű ember azt következteti majd, hogy gaztetteik nyomait akarták vele elleplezni. Pedig láttuk már, hogy a jó I. Ferenc császár a Martinovics-per iratait azért „rejtette el” s kötötte át saját kezűleg gondosan, mert túlságosan is jó és lelkiismeretes volt s nem a maga „bűneit” akarta vele elrejtetni s nem a maga hírnevét, hanem alattvalói erkölceit féltette a mételytől. Mikor ugyanis az utókor (Fraknói Vilmos) megtalálta és áttanulmányozta őket, annak ellenére, hogy a császár annyira rejtgette őket, nem a császár, még csak nem is Bécs bűnei sülték ki belőlük, hanem az, hogy Martinovics, az összeesküvő, a szabadság bajnoka volt olyan nagy gaz-



ember, hogy az avatatlan el se hitte volna. Nem a maga bűneit rejtegette a császár; nem attól félt, hogy kitudódik, milyen kegyetlenül és milyen ok nélkül ontotta ő a szabadságszerető emberek vérét, hanem azért titkolózott, mert a szabadság bajnoka olyan sötét lelkű ember volt, hogy tetteinek már a megismerése is métetelt jelentett.

Károlyi Árpád is megtalálta Batthyány perének annyit keresett „elrejtett” iratkötegét, sőt nem is ő találta meg, hanem egyenesen Dr. Ludwig Bittner, a bécsi udvari és állami levéltár igazgatója adta a kezébe, mert ő találta meg. A borítékán a „titokzatos” GLB betűk egyesek számára valami titokzatos dolgot sejtettek volna, valójában azonban annyira egyszerű dolgot jeleztek, mint „Graf Ludwig Batthyány”. Látni fogjuk majd azt is, hogy azok a jegyzőkönyvek és okmányok, melyeket az iratköteg tartalmazott, nem Bécs bűneit, hanem igazságszeretetét és tárgyilagosságát „leplezték le” az utókor és a magyar nemzet félrevezetett közvéleménye előtt. Mindabból ugyanis, amit Károlyi Árpád ezek ismertetésével előtár, ez tűnik ki. A „sziglákkal [mozaikszóval] jelölt, féltékenyen lepecsételve volt (tehát a kálvinista magyar történetíró törte fel a pecsétet és olvasta el őket először) titkos letét” bár „azokat a periratokat tartalmazta, melyeket Haynau 1849 novemberében küldött föl Budára herceg Schwarzenberghez”, nem bécsi gáztetteket rejtett magában, hanem bécsi korrektséget és igazságszeretetet.

A titokzatosságnak azonban, sajnos, ezzel még nincs vége. Az iratköteg nem volt teljes. Hiányzott belőle Batthyánynak János főherceggel és István nádor főherceggel való levelezése, s Károlyi megállapítja, hogy ezeket azért távolították el az iratkötegből, hogy Leuzendorf, a Batthyány-per ügyésze (és vizsgálóbírája és védőügyvédje is egyúttal) ezekbe be ne tekinthessen. A túlfűtött kuruc agyagnak tehát még így is marad terük a képzelődésre és bécsi „ármányok” szimatolására, s bár Károlyi Árpádnak, az ősz és szakavatott történetírónak, az ilyesmi esze ágába se jut, mégse tesz semmi olyan határozott kijelentést, mellyel hasonló fantazmagóráknak elejét vehetné.

Sőt azzal, hogy nagyon is hangsúlyozza annak káros voltát, hogy a per vizsgálóbírája e szerinte nagyon is fontos okmányok tartalmát nem ismerhette meg, noha Batthyány fő mentése az István nádor és közte való egyetértésre való hivatkozása volt, azt sejteti, mintha ezzel Batthyánnyal valami nagy igazságtalanság történt volna. Batthyány fő mentése ugyanis igen sok vádpontban az volt, hogy amit tett, István nádornak, a főhercegnek s a király helyettesének tudtával, beleegyezésével, sőt sokszor egyenes kérésére tette, s ezen állítását Leuzendorf, a per irányítója és kimenetelének fő tényezője, nem vehette komolyan, mert meg volt fosztva annak a lehetőségétől, hogy a vádlott állításának az igazságát ellenőrizhesse.

Leuzendorf olyan lelkiismeretes és bátor volt (az, hogy ennyire bátor volt és büntetlenül lehetett bátor – később ugyanis egyenesen bárói rangra emelték –, annak fényes bizonyítéka, mennyire nem volt semmiféle zsarnokság vagy önkényuralom még 1849-ben se, noha nemzeti elnyomásunk legszomorúbb korszaka volt), hogy még István főherceg személyes kihallgatását is kérni merte. Ezt nem engedélyezték ugyan (a főhercegi tekintéllyel ellenkezőnek tartották, az ide vonatkozó iratokat is ezért rejtették el) s így Batthyányt végleg megfosztották annak lehetőségétől, hogy állítása igazságát be is bizonyíthassa.

Emiatt Károlyi Árpád is nyíltan igazságtalansággal, illetve elfogultsággal vádolja a bécsi hatóságokat, tehát végeredményben a bécsi udvart, mert hiszen az eljárás végső oka csakis maga a császár lehetett. Így a könyv olvasója kénytelen arra a meggyőződésre jutni, hogy a per lefolytatása végeredményben mégse volt teljesen igazságos és szabályszerű. Pedig hát nem így áll a dolog.

A pernek ezeket a főhercegeket érintő okmányait nem azért távolították el az iratkötegből, mintha az udvar erkölcstelenségének vagy machiavellizmusának bizonyítékait tartalmazták volna, mert hasonló gyanúról a bécsi udvarral kapcsolatban szó se lehet (annak „bűnei” – éppen ellenkezőleg – mindig túlságos jósból és becsületességből folytak), még kevésbé azért, hogy Batthyány védekezését ezzel megakadályozzák és hogy őt igazságtalanul bitóra

juttathassák, hanem egyszerűen csak a főhercegek és az uralkodóház tekintélye megóvása szempontjából.

Minden uralkodóház mindig kényes volt a presztízsére, s ez érthető is, hiszen a társadalmi rend alapja mindig a tekintélytisztelet volt és marad is még a köztársasági államformában is, sőt a szovjet rendszerben is. Lehetett-e Sztálinra, vagy akár csak Rákosira vagy Hruscsovra rosszat mondani, vagy írni, vagy akár őket csak bírálni is addig, míg éltek, vagy uralmon voltak? Ők is tudatában voltak annak, hogy ha a pártfunkcionáriusokat mindenki lenézni, gúnyolja, kineveti, ha senki se bízik bennük, mindenki becstelennek tartja őket, akkor a kommunizmus napjai is meg vannak számlálva.

Világos, hogy monarchiában, kivált abszolutisztikus rendszerű monarchiában ez a tekintélytisztelet még fontosabb s még inkább alapja az egész állami rendnek. Aligha találunk azonban a történelemben még egy olyan uralkodóházat, mely tagjai tekintélyére oly kényes lett volna, mint a Habsburgok. Ők legjobban vigyáztak az egyenrangú házasságokra is és – még ennél is jobban – az erkölcsi feddhetetlenségre, s ha mégis hiányzott – emberekről lévén szó, lehetetlenség, hogy sose hiányozzék –, legalább eltitkolására, azaz hogy a tényleg meglévő gyarlóság legalább az alattvalókat ne botránkoztassa. Ezért egy Habsburg főherceg erkölcsileg mindig olyan fegyelem alatt volt magánéletét illetően is, mint egyszerűbb családokban az apja fegyelme alatt lévő gyerek. Ezen elv eredménye volt aztán, hogy a Habsburgházban kevesebb botrányos életű uralkodó volt, mint a világtörténelem folyamán bármely más dinasztiában, s ha mégis akadt, ezért beszélt róluk és ítélte meg őket alattvalóik közvéleménye sokkal szigorúbban, mint másutt.

Velük is úgy voltak az emberek, mint a papokkal ma is vannak. Világos, hogy jobbak, mint bírálók, mert hiszen a Luther óta eltelt félezer évben már ugyancsak megszokhatták volna, ha rendszeres lett volna. Nem azért botránkoznak tehát annyira bűneiken, mintha azok mindennaposak volnának, hanem azért, mert ritka ugyan, de ha mégis előfordul, a papi, illetve uralkodói állás meglévő nagy becsülete és tisztelete teszi az előforduló bűnt olyan megbotránkoztatóvá. A Habsburgoknál még ezek a kivételes botrányok is csak egyes mellékágak (például a toscanai) tagjainál, meg holmi Orth Jánosoknál, vagy trónra sose került trónörökösöknél (Rudolf) fordultak elő.

Láttuk, hogy már 13 éves korában milyen keményen nyilatkozott I. Lipót fia (a későbbi III. Károly) arról a Rudolf császárról, akinek törvénytelen gyermekei is voltak. Még azt se fogadta el mentségének, hogy agglegény és idegbeteg volt. Ezért botránkoztak annyira az udvarban I. József nőügyein is, pedig ugyancsak rövid ideig tartottak és ő ugyancsak finoman bonyolította le őket. Ezért üldözte el az udvarból a legnagyobb megvetéssel fia, a császár, halála után Eleonóra anyacsászárné szeretőjét, a mi Pálffy Jánosunk leányát. Ezért pirult el fülig II. Lipót özvegye, mikor férje halála után annak magánlakosztályába belépett és ott meglátta tőle egyébként nagyon jól tudott erkölcsstelensége nyomait, mert látnia kellett, hogy most vele oda belépő trónörökös fia is megtudta.

Ezért volt, hogy Ferenc József se emlékezett meg végrendeletében még csak egy szóval se és egy kis emléktárgy hagyományozása által se Schrott Katalin „nagyságos asszonyról”. Pedig hát egyáltalán nem bizonyos, sőt nem valószínű, hogy bűnös viszonyban voltak, hiszen Ferenc József hatvan felé járt már, mikor megismerte s éppen Erzsébet királyné hozta vele össze, hogy élénk kedélyével és eredeti észjárásával az államügyekkel agyonfárasztott, sivár életű férjének kedélyét egy kissé felvidámítsa. Ferenc József azonban még azt is szégyellte és még azt is titkolta, mert állásához még azt is méltatlannak tartotta, hogy akár csak felüdülést is keressen egy volt színésznő társaságában. Hogy aztán talán éppen emiatt a titkolózás miatt tették fel róla még jobban a bűnös viszonyt, az már olyan dolog, ami már nem Ferenc József, hanem alattvalói rosszaságát bizonyítja és amihez hasonló dolog az életben – sajnos – sokszor észlelhető.

Emiatt történt az is, hogy Rudolf trónörökösnek annyi kellemetlensége volt apjával és családjával Vecsera bárónó miatt, hogy végül a halálba menekült előle. Emiatt tartotta türhetetlennek az udvar üldözését a lecsúszott Coburg Lujza is, noha nem is tartozott az uralkodóházhoz, hanem csak a trónörökös feleségének a testvére volt. Ezért panaszkodik – mint láttuk – a később Orth Jánossá lett oldalági főherceg is, hogy meglett ember volt már és nőtlen, mégis ráparancsoltak, hogy szakítson szeretőjével. Átlag ugyanis elmondhatjuk, hogy a Habsburg-udvarban mindig olyanformán volt, mint III. Ferdinánd udvarában, ahol – mint láttuk már – Lippay, a magyar érsek is túlságos vallásosságot és jámborságot volt kénytelen kifogásolni, nem pedig a tobzódást vagy a ledérséget.

De nemcsak nemi tekintetben féltette a család tagjainak erkölcsait és becsületét a Habsburg ház feje, hanem világos, hogy más tekintetben is. Aki csak belekóstolt 48 történetébe, tudnia kell, hogy István nádort is milyen rossz szemmel nézték a család részéről politikai szereplése és túlságos baloldalisága miatt. Más uralkodóházban talán örültek volna neki, hogy általa a magyar túlzókat is megnyerhették a dinasztia számára. A Habsburgoknak azonban fontosabb volt a becsület, mint a haszon. Ők szégyent láttak abban, hogy a család egy tagja hitközönyös és szabadelvű legyen. Az udvarban nemcsak Batthyányra haragudtak, hogy gróf léteire forradalmár, az utca tapsaira pályázik és rombolja a tekintélytiszteletet és az Egyház befolyását a tömegekre, hanem István nádorra is, még ha nem is volt annyira forradalmár, mint Batthyány.

Mivel ő nem gróf volt, hanem főherceg, benne még ezt a keveset is szégyennek tartották. Láttuk, hogy a jó V. Ferdinánd, a család feje, még Kossuthék előtt is óvta a forradalmi szereptől, ha csak tréfás alakban is. A fölényes 48-asok ezt a császár hülyeségére magyarázták, pedig csak őszinteség és becsületesség volt tőle, egyébként pedig sokkal nagyobb bölcsesség megnyilvánulása volt, mint az elbizakodott magyar forradalmárok gondolták. Jobb lett volna, ha fölényesség helyett inkább tiszteletre gerjedtek volna e „hülyeség” láttára, s ha például Kossuth is okult volna belőle s hatására ő is elsajátította volna a becsületességet és az őszinteséget. Akkor őt is sokkal jobban tudták volna tisztelni szereplőtársai, akkor talán az egész nemzeti mozgalom is egész másként végződött volna.

Igaz, hogy István, a főherceg nádor, korántse volt annyira 48-as, mint Batthyány; igaz, hogy korántse volt annyira vallástalan se, mint ő, és hogy a papságnak se volt annyira ellensége, mint ő, különösen eleinte volt; hogy korántse pályázott annyira az utca tapsaira és a népszerűsége, de viszont ő nemcsak gróf, hanem egyenesen főherceg volt s ezért az udvar sokkal többet is várt tőle, mint Batthyánytól. Tőle az udvar ezt a keveset is nagyon zokon vette.

Láttuk azonban, hogy Hám püspök nagy megbotránkozására István nádor is azt üzente neki, hogy teljesen elégnék tartja, ha vasárnap és ünnepen hallgat misét, hétköznap ezt feleslegesnek találja. Mikor pedig 1848 márciusában már teljesen azonosította magát Batthyányék és Kossuthék követeléseivel, teljesítésükhöz pedig egyenesen állását kötötte, sőt illojális s az udvar számára egyenesen felháborító módon a király betegsége miatti tájékoztatatlanságát felhasználva az államtanács háta mögött egyenesen kilopta az uralkodótól a márciusi „vívmányokat”, teljesen lejáratta magát családja tagjai előtt. Ezért az udvarban már elveszett embernek tartották, s csak azért nem csapták el azonnal, mert nem merték; mert attól féltek, hogy még nagyobb bajt csinálnak vele. Mihelyt azonban ez a veszély elmúlt, azonnal hazaparancsolták s még közelükből is elkergették s megbélyegzett ember maradt előttük haláláig, mint aki oly nagyot vétett az Egyház, az állam és családjuk ellen, amit magánúton igen, de hivatalosan nem lehet soha megbocsátani.

Hogy milyen senki lett ez az István főherceg az udvar és az udvari körök szemében, azt semmi se bizonyítja olyan jellemzően, mint hogy az a Windischgrätz, aki előtt egy főherceg egyébként megközelíthetetlen tekintély volt, mikor Pestre bevonult, még olyan kisemberek is, mint amilyen Jászai Pál történetíró volt, 1849. január 9-én, mikor tisztelgett nála, ezt

mondta István nádorról: „A főherceg sok rossznak volt okozója és erről sohasem fog eléggé felelhetni.” (Károlyi Árpád: Batthyány Lajos pöre, I., 614. o.)

Windischgrätz tehát szégyellte István nádort még akkor is, mikor már István régen önként engedelmeskedett az udvarnak és szakított 48-cal. Szégyellte, hogy az uralkodóház egyik tagja olyan mélyre süllyedt, mint ő; hogy főherceg létére is feláldozta az állam érdekét a népszerűségnek és hogy gyöngeséget tanúsított a felforgatás és a forradalom szelleme iránt.

Azonban mint az uralkodóház tagját, a nyilvánosság előtt mindezek ellenére büntetetlennek tartották és a dinasztia tekintélye megóvása érdekében az udvar nem akarta, hogy István főherceg jellemgyengése a katonai törvényszék nyilvánossága elé kerüljön (a törvényszék ugyanis annyira demokratikus volt, hogy altiszt, sőt közlegény tagjai is voltak), hanem mint a saját szégyenét és a felsőbbség iránti tekintélyre annyira hátrányos dolgot, igyekezett minél gyorsabban és minél alaposabban elfeledtetni. Ezért távolították el magát a főherceget is nemcsak Bécsből, hanem még a monarchia területéről is.

A főhercegi bűnös, noha aránytalanabban kisebb bűnös volt, mint Batthyány, azonnal megkapta azt a legnagyobb büntetést, amit főherceg kaphatott, az erkölcsi élőhalottá tevést. Ezért és csak ezért emelték ki az iratok közül a Batthyány-per iratkötegeből azokat az aktákat, melyekben főhercegek is szerepeltek. Az uralkodóház tekintélyére megalázonak tartották, hogy a katonai törvényszék, mely annyira demokratikus volt, hogy még altiszt, sőt közlegény tagjai is voltak, tehát valóságos esküdtszék volt, az annyira arisztokratikusnak és gögösnak tartott abszolút monarchiában a főhercegek hibáit is megismerhesse és bírálgathassa, kivált mikor István főhercegben volt is elég bíráltnivaló. Nem tartották kívánatosnak, hogy katonatisztek, sőt közkatonák megtudják, hogy még az uralkodóháznak is akadt olyan tagja, aki kacérokodott 48-cal, a lázadással.

Igen nagy tévedésben lennénk azonban, ha azt hinnénk, hogy ezáltal Batthyány hátrányos helyzetbe jutott, mert ez a dolog akadályozta abban, hogy ártatlanságát bebizonyíthassa, vagy legalább mentő körülményeket hozhasson fel maga mellett. Nemcsak igazságtalanság, hanem még méltánytalanság se érte emiatt Batthyányt. A Habsburgok sokkal lelkiismeretesebbek voltak, semhogy ilyesmit előidézték vagy megengedtek volna. Még ha ezek a kiemelt akták Batthyány minden állítását megerősítették volna, az az ő bűnét semmivel se csökkentette volna. Hogy lehetett volna Batthyány mentségére, hogy István nádor tudtával és helyeslésével tette, amit tett, mikor ugyanezt az István nádort az udvar éppen olyan bűnösnek tartotta, mint Batthyányt, sőt akkor már régen meg is büntette s annyira haragudott rá, hogy még ránézni se tudott vagy akart?

Azért, mert az uralkodóház egyik tagja is hibázott és gyöngye volt, még nem lehet büntetlennek kiáltani ki egy miniszterelnököt, aki még jobban megtévedt, sőt a főherceg megtévedésének is egyik fő oka, tehát bűnre csábító volt. Azt a terrorisztikus 48-as magyar közszellemet, melynek még István főherceg is áldozatává vált, mire nádor lett; azt a forradalmi felfogást, melynek tapsait egy ideig István nádor is élvezte, főképpen Batthyány teremtette meg és élesztette Magyarországon s ez volt Batthyány fő bűne.

Batthyány egyébként is sokkal tovább ment mint István nádor, és éppen a legsúlyosabb vádpontokat illetően éppen nem menthette magát azzal, hogy István kérte rá vagy akár csak hogy viselkedését helyeselte volna. Amennyiben és amikor pedig egyetértett vele, mindketten nagyon jól tudták, hogy az udvar mennyire másként gondolkodik, mint ők, sőt mennyire helyteleníti az ő felfogásmódjukat és eljárásukat, és amennyiben egyelőre túri, mennyire csak a kényszerűség és a még nagyobb rossz elhárítására való törekvésből teszi. Azt a kényszerhelyzetet, melynek hatására az udvar néha engedett, elsősorban a 48-as nádor és a 48-as miniszterelnök magatartása idézte elő. Az erre való hivatkozás tehát inkább súlyosbította Batthyány helyzetét, mint enyhítette.

Amit például az udvar (János főherceg személyében) Batthyánynak a forradalmi terror és a miatta okozott félelem hatására megengedett, azt Batthyány nem hozhatta fel a maga ártat-

lansága bizonyítására. Hiszen akkor a bűnével bizonyította volna az ártatlanságát. Olyanforma védekezés lett volna ez, mint ha az állig felfegyverzett bankrablók, hogy ártatlanságukat bebizonyíthassák, azért kérnék a törvényszéket a megfélemlített tisztviselők kihallgatására, hogy bebizonyítsák, hogy azok önként adták nekik át a bankókötegeket.

Batthyány is, mikor annak idején Bécsben és Innsbruckban a tőle irányított forradalomtól sarokba szorított főhercegekkel fölényeskedett (az udvart különösen bántotta az a hang, amit akkor vele szemben Batthyány használt), nagyon jól tudta, miért volt János főherceg akkor annyira engedékeny. Egész fölöslegesen lett volna tehát János főherceget kihallgatni arról, hogy egyetértett-e ő akkor Batthyánnyal és Kossuthal, mert ha igen, mindenki nagyon jól tudta, hogy miért. Ez a miért éppen nem volt előnyös Batthyánynak.

Itt említjük meg, hogy Batthyány védekezése egyik fő érve volt, hogy ő azt, amit tett, nem tarthatta felségárulásnak vagy hűtlenségnek, hiszen közben, sőt egy ideig még utána is, bírta a felség bizalmát, sőt mikor már lemondott, a király akkor is őt bízta meg az ügyek vezetésével, sőt mikor már a nemzet úgyszólván szakított királyával, a király még akkor is őt nevezte ki újra miniszterelnökké, s általában olyan kegyesen bánt vele, hogy ő a legjobb akaratral se gondolhatott arra, hogy magát hűtlennek vagy felségsértőnek tekintse. Batthyány ezen érvét Károlyi is helytállónak gondolja, s valószínű, hogy elsősorban emiatt ír úgy, mint ha Batthyány elítéltetése igazságtalan vagy a megengedettnél kegyetlenebb lett volna. Világos, hogy a Károlyi Árpádnál sokkal avatatlanabb olvasó még inkább ezen a véleményen van.

Pedig hát Batthyány ezen érve egyáltalán nem érv. Először is nem igaz, hogy a király és tanácsadói annyira kegyesek voltak hozzá. Sokszor nagyon is értésére adták nemtetszésüket. Hiszen 48-nak 48-as szellemben megírt történetében a nemzet és király közti szakítás egyik legjogosabb okaként éppen azt a hideg, sőt sértő bánásmódot szokták megemlíteni, mellyel a magyar nemzet képviselőit és a minisztereket ez időben az udvar részéről fogadták és bántak velük. Hogy hetekig váratták őket, míg végre a király elé juthattak; sőt ezt tőlük nemegyszer kereken megtagadták. Gondolhatták-e ilyen körülmények között, hogy 48-as magyar vezetők, köztük Batthyány is, hogy azt, amit ők tesznek, a király is helyesli?

Mikor pedig csakugyan kegyes volt hozzá, mikor például lemondása után újra Batthyányt bízta meg az ügyek vezetésével, sőt őt erre egyenesen kérte, sőt egyszer még újra ki is nevezte, nem kellett-e teljesen tisztában lennie Batthyánynak azzal, hogy ez csak az uralkodó kényszerhelyzete miatt történik? Igaz, őt bízta meg az ügyek vitelével, még ki is nevezte újra, sőt kérte is, hogy csak szolgálja tovább, de csak azért, mert az adott helyzetben mást nem tehetett, mert a sok rossz között még ez a megoldás volt a legtűrhetőbb, mert csak közte és Kossuth meg a Madarászok közt választhatott, s világos, hogy így még örülnie kellett, hogy Batthyány vállalta a további szolgálatot. Ámde mindez még nem bizonyítja azt, hogy Batthyány nem volt bűnös, azt se, hogy a király már megbocsátotta régi bűneit. Hiszen éppen Batthyány bűnei közé tartozott az is, hogy a király ilyen kényszerhelyzetbe került s nem volt ura sem az országnak, sem a maga akaratának.

Emlékezzünk csak vissza Pálffy elbeszélésére, mikor az Erdély unióját kimondó országgyűlés határozata szentesítése kieszközlésére Batthyánnyal együtt Innsbruckban a királynál jártak. A meg nem felelő bánásmód miatt most se lehetett panasz, de sokkal inkább Batthyánynak a királyt helyettesítő Ferenc Károly főherceggel való viselkedése miatt. Láttuk, hogy Batthyány egyenesen megleckéztette a királyt helyettesítő főherceget, s az mindezt kénytelen volt tőle eltűrni. Nem mert Batthyánynak nyíltan ellentmondani, hanem gyerekes trükkökkel próbálta elodázní azt, amit Batthyány kívánt tőle, de ő maga helytelennek tartott. Hűség és a király szuverenitásának tiszteletben tartása-e ez?

Nem kellett volna-e itt még egy gyereknek is észrevennie, hogy a király nem azt akarja, amit Batthyány akart, s mivel mégis az történt, amit Batthyány akart, az igazság az, hogy terrorizálta, kényszerítette a királyt. De nem felségsértés-e az, ha egy alattvaló terrort gyakorol



királya fölött? De arra is emlékszünk, hogy Batthyány milyen zsarnoki fölényel, sőt fenyegetéssel lépett ekkor fel. (Majd megmutatom neki! És így tovább.)

Milyen álnok érv tehát itt az udvar kegyességével érvelni, mikor az igazság az, hogy akkor nem az udvartól függött, mit szentesítsen és mit ne, kit nevezzen ki miniszterelnököknek, kit ne. Nem tőle függött, hogy bánjék Batthyánnyal, hanem Batthyánytól, hogyan bánjék az udvarral, s mint látjuk, ő nem is éppen „kegyesen” bánt vele. Lóhátról beszélt, fölényeskedett, dorgált, oktatásokat adott és ereje tudatában büszke hangon vágta oda: vagy azonnali szentesítést, vagy lemondok. Annak tudatában mondta ezt (és éppen ezért volt olyan büszke a hangja), mert jól tudta, hogy a király az ő lemondását nem választhatja, mert az ő lemondása után csakis a Kossuthok és Madarászok következhetnek. De kell-e álnokabb eljárás, mint ezek után azzal érvelni, hogy hiszen a király még lemondása után is őt bízta meg az ügyek vitelével, sőt újra ki is nevezte, tehát ő a legjobb akarattal se gondolhatta, hogy nem az udvar kedvére tesz. Éppen ellenkezőleg, az igazság az, hogy Batthyánynak mindenképpen tudnia kellett, hogy őrá az udvar haragszik, mégpedig a maga szempontjából teljes joggal haragszik.

A francia forradalomban is később már Mirabeau, Dumouriez, sőt a véres szájú Danton volt az udvar embere, bizalmasa és minden reménye. De milyen logikával lehet ebből azt következtetni, hogy a nevezett férfiaknak semmi bűnük se volt abban, hogy forradalom lett és az a király és királyné fejébe került? Ők később már az udvar bizalmasai lettek, mert már a mérséklést jelentették, de viszont egyedül ők voltak az okai, hogy az udvar olyan mélyre volt kénytelen süllyedni, hogy még belőlük is bizalmas tanácsadók válhattak számára.

Ki mondja azt, hogy ha a francia forradalom is olyan teljes kudarcra végződött volna, mint 48 és így a francia forradalom előidézőit is törvényszék elé állították volna, akkor Mirabeau-t vagy Dantont nem kellett vagy nem lehetett volna a forradalomért felelősségre vonni, s elítélésük juszticimord lett volna? Pedig hát ők se csak pénzért változtak meg, hanem meggyőződésből is.

Az igaz, hogy ezek a franciák annyiban elütnek a magyar forradalmi vezetőktől, hogy ők pénzt is elfogadtak az udvartól, míg Batthyány, Deák, Eötvös, Mészáros, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Pálffy János és társaik ingyen, meggyőződésből lettek később mérsékeltek s így végeredményben az udvar hívei. Ámde mindez a dolog lényegén nem változtat, mert nem azon van a lényeg, hogy miért változott meg a régi bűnös. Elkövetett bűneiért annak is bűnhődnie kell, aki már őszintén megbánta őket. A jogászok tudják, hogy még az ilyen rablógyilkost, anya- vagy hitvesgyilkost is felakasztják. A bűnbánat, a megváltozás a nagy bűnösöket nemcsak a bűntől, hanem még a legnagyobb büntetéstől, a haláltól sem mentesíti.

Érdekes, hogy noha a mi forradalmaink annyiban különbek voltak a franciáknál, hogy ők nem pénzért adták el magukat, illetve nem használták fel pénzszerzésre észre térésüket, abban megegyeztek velük, hogy a pénzt ép oly jól el tudták költeni és ezért épp úgy mindig pénzzavarban voltak, mint az említett franciák (Kossuth, Petőfi). A márciusi ifjak egyikének, Jókainak, aki később (mint láttuk és még bővebben látni fogjuk) a királyi család legtúlzóbb hívévé és legőszintébb tisztelőjévé vált, később a király fizette ki óriási jövedelme ellenére is toronymagasságra szökött adósságát.

## **Az osztrák „magyargyűlölet” Batthyánnyal kapcsolatban**

Megkerült tehát az elrejtett titokzatos iratköteg, mely a Batthyány per iratait tartalmazta s így a magyar, s ráadásul kálvinista, sőt fiatalabb (éretlenebb) korában Habsburg-ellenességéről ismert történetíró kezébe kerültek az állítólag elleplezni próbált bécsi ármányok és gatzettek bizonyítékai.

Menjünk végig most rajtuk Károlyi Árpád előadásában. Tanulságos munka lesz, mert megértjük belőle a mi 400 éves elnyomóink szellemét, gondolkodásmódját, igazságszeretetét

vagy bosszúját. Mindenütt az a Károlyi Árpád fog beszélni, aki Batthyány kivégzését juszticmordnak nyilvánította, és ráadásul akkor beszél, mikor már nincsenek sem nálunk, sem Bécsben, sem semmiféle trónon Habsburgok s így igazán szabadon beszélhet, mert száját nem köti semmi más, csak az igazság és a magyar közvéleménytől való félelem, azaz mikor a Habsburgok ellen már egész szabadon beszélhet, de mellettük még most sem. Megjegyzem még, hogy arról a 45 darab iratról, melyek tartalmazták és amelyek nem kerültek elő, azt írja még Károlyi Árpád is, hogy más „kútfőkből részben” még ezeket is „pótolni lehetett”. Károlyi tehát részben még azt is meg tudta állapítani, amit ezek az úgy látszik, véglegesen eltűnt iratok tartalmaztak. (Természetesen ezek sem tartalmaztak semmi titokzatosot, annál kevésbé az udvarra szégyenletesen, vagy akár csak kellemetlent. Ellenkezőleg: az udvar azt szégyellte és titkolta, hogy ez a két főherceg 48 iránt megértőbb volt, mint szabad lett volna.)

Feltűnő például, hogy ezen iratok alapján Károlyi mennyire dicsérgetni kénytelen először is Windischgrätzet.

„Mikor 1849 januárjában – írja (I., 16. o.) – Szőgyény elnöklete alatt megszervezte az ideiglenes magyar királyi kormányt, Magyarország iránti jóakarátának nem egy jelét adta. Felszólalt az ország integritása mellett, elítélte a szerb vajdaság felállításának a tervét, helyeselte Szőgyény tiltakozását az ellen, hogy a Muraközt a horvátok elfoglalták (pedig tudvalevő, hogy a Muraköz annyira horvát, hogy egy magyar falu sincs benne), beleegyezett a magyar nyelv hivatalos jellegébe (természetesen még nemzetiségi vidékeken is), megvetette a Hurban-féle cseh-tót csöcselék betörését az északi megyékbe és az egész központi polgári igazgatást (melynek főnöke Szőgyény volt) tősgyökeres, jó magyar, persze erősen konzervatív férfiakkal tölté be.” Pedig milyen ádáz gyűlöletet szítottak (láttuk, hogy „vindis” és „hazaáruló” egyet jelentett) és szítanak még ma is ez ellen az ember ellen, noha olyan magyarpártoló volt, hogy tekintve, hogy idegen volt, nem is lehetett volna nagyobb barátunk, mint amilyen volt. Hát még ha azt is hozzávesszük, hogy egy fegyveres lázadás leverésére jött ide!

„Mindez persze – folytatja Károlyi Árpád – felette bosszantotta Bécsben és Olmützben a felsőbb katonai köröket és a Schwarzenberg-Stadion-Kübeck-féle triumvirátus köré csoportosult politikusokat. Emezeknek sehogy sem tetszett, hogy Windischgrätz nem a horvát és szerb férfiak, nemkülönben Jellasics szava után indul, hanem magyarokra támaszkodik. Schwarzenbergék és körülöttük némely pópánál pópásabb magyarok rossz szemmel nézték, hogy Windischgrätz nem kegyetlenkedik (minket úgy tanítottak és tanítanak ma is, hogy nagyon is kegyetlenkedett), hogy nem küld a másvilágra néhány illusztris magyart, sőt – urambocsá! – még olyan hitvány rebelliseknek is megkegyelmez, akiket saját főhadiszállásának katonai törvényszéke secundum artis legem [közvetlenül valamilyen módon] halálra ítélt. (Ez 1849. január 3-án történt két komáromi magyar emberrel, akikre rábizonyult, hogy a császári futároktól elvették a sürgönyt. Hát ezen megkegyelmezés miatt ugyancsak lehet csodálkozni, ha eszünkbe jut, hogy Görgey Vácott a legelső fára felkötötte még azt az embert is, aki nem csinált csapatai ellen semmit, csak a viselkedése volt gyanús.)

Azután bár elfogatta, de aztán szabadon bocsátja azt a gróf Szapáry Antalt, aki a schwechati ütközetben, bár polgári ruhában, részt vett, Mosonban pedig császári katonákat tartóztattott le. (Valljuk meg, hogy bizony ezen is csodálkoznunk kell még nekünk, magyaroknak is, kivált ha meggondoljuk, hogy kevéssel előtte az akkor még csak kis őrnagy-Görgey is felkötötte, mégpedig azonnal, azt a gróf Zichy Jenőt, aki nem vett részt még polgári ruhában se ellenünk a Jellasicssal vívott ütközetben, sem nem tartóztatott le honvédeket s minden bűne csak az volt, hogy Jellasics kiáltványának példányait, melyek kezébe kerültek, nem égette el, hanem magánál tartotta.)

„De leginkább zokon vették tőle sűrű érintkezését a két Pázmándyval, ahelyett, hogy fogságra vetné őket (egyikük tudvalevőleg a 48-as országgyűlés elnöke volt s megmaradt elnöknek akkor is, mikor már az országgyűlés megtagadta az engedelmességet a királynak s forradalmi határozatával Lamberg meggyilkolását okozta).

De még ennél is jobban csodálkoznunk kell azon, hogy még maga Schwarzenberg is – pedig hát bizonyára ő is beletartozott az előbb említett magyarelleses Schwarzenberg-Stadion-Kübeck triumvirátus köré csoportosult politikusok körébe – sokkal jobb akaratú irántunk, mint gondolnánk, kivált ha meggondoljuk, hogy magyarok mentek hozzá panaszkodni Windischgrätznek a 48-asok iránti túl nagy megértése miatt. Károlyi szerint ugyanis „a sodrából kijött herceg (Schwarzenberg) azt válaszolta (ezeknek a szigorúbb megtorlást követelő magyaroknak), hogy ő (Windischgrätz) tudja, mit csinál és nem fogja azon vádaskodók orrára kötni, maradjanak hát nyugton azok a jó érzelmű magyarok”. (Károlyi, I., 17. o.)

Aztán megtudjuk azt is, hogy mikor báró Eötvös, aki mint emlékszünk, Madarászék és a befolyásuk alá került Kossuth elől rémületében Münchenbe emigrált (hamarosan utána azonban Salzburgba, tehát egyenesen osztrák területre ment lakni), megtudta, milyen bajba került Batthyány, egy mentő tanúvallomást juttatott el Schwarzenberg osztrák miniszterelnökhöz a müncheni osztrák követ, gróf Thun útján, aki barátja volt Schwarzenbergnek.

„Thun tisztességesen viselkedett – állapítja meg Károlyi Árpád (I., 42. o.) –, mert azonnal beküldé az iratot főnökéhez.” (Szerintünk ez az „azonnali” továbbítás nemcsak „tisztesség”, hanem egyenesen jóakaratra valló eljárás volt részéről.)

Schwarzenberg – Károlyi Árpád szerint – rosszakaratra valló megjegyzés kíséretében bár, de mégiscsak továbbította Windischgrätzhez. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy várhatunk-e tőle jóakaratot az egész mozgalom egyik fő előidézője iránt? No meg azt, hogy a Schwarzenberg-féle „rosszakarat” bizonyára még mindig sokkal kisebb volt, mint Görgey gróf Zichy Jenő iránt, akire pedig senki sem foghatta rá, hogy ő volt Jellasics betörésének fő oka, mint Batthyány 48-nak.

Sőt itt újabb dicséretet kap Károlyi Árpádtól még Schwarzenberg is, mert azt írja róla, hogy „annál gavallérabb ember volt, hogy (Eötvös beküldött tanúvallomását) ad acta [irattárba] tegye vagy a papírkosárba dobja”. (I., 42. o.) Újabb, még nagyobb dicséretet kap azonban Windischgrätz, aki „nem ült fel (magyarul nem ugrott be) a nemtelen uszításnak (már t.i. Schwarzenbergének), hanem tüstént leküldé Eötvös memorandumát a központi vizsgálóbizottsághoz felhasználás végett”.

Azután Károlyi Árpád még azért is kénytelen megdicsérni Windischgrätzet, amiért a rebellis magyar országgyűlés békeküldöttségét, mely a magyar fővárosba való bevonulása előtt járt nála, oly úri módon fogadta. Tudtukra adta ugyan, hogy nem tárgyalhat velük, sőt hivatalosan nem is fogadhatja őket (Batthyányt pedig még magánszemélyként sem fogadta), de „aztán a küldöttség tagjaival barátságosan elbeszélgetett, megmondta nekik, hogy tisztesség érzelmeik felől semmi kétsége sincs, mert erről neki a deputáció [küldöttség] tagjainak egész múltja kezeskedik”. S ezt a derék embert úgy befeketítette a mi forradalmunk igazán boldovista ízű rágalomhadjárata, hogy íranta való végtelen utálatunkban és megvetésünkben a forradalommal nem rokonszenvező embereket megvetőleg „vindiseknek” csúfolták.

„Öt álló napig voltak Deákék – folytatja Károlyi Árpád (I., 19. o.) – a herceg úri módon ellátott, de akaratlan vendégei Bicskén, ahol teljesen tisztelettel bántak velük, sőt mozgási szabadságuk – egy ellenséges fővezér hadiszállásán! – jegyzi meg felkiáltójellel (s nem ok nélkül) Károlyi – annyira korlát nélküli volt, hogy akár visszaélhettek volna vele.”

Lám, ostobának ostoba volt az osztrák (mert ez Windischgrätzről valóban túlhaladta már az okosság határait, hiszen ezek a 48-as magyarok, ha akarták volna, kikémlelhették volna az egész tábort és az eredményt jelenthették volna Kossuthéknak és Görgeyéknak), de a rosszakarató vagy kíméletlen nem, sőt még kicsinyes sem, de annál inkább úri és nemes lelkű. S ez az úri bánásmód és megbecsülés még arra a Batthyányra is kiterjedt, akivel Windischgrätz egyébként nem volt hajlandó szóba állni.

Mikor ugyanis Deák a herceggel való beszélgetésből megtudta, hogy szerinte Batthyánynak az a nagy bűne van, hogy ő még akkor is megmaradt miniszterelnöknek, mikor Deák már szükségesnek látta, hogy tárcájáról lemondjon sőt az a meggyőződése, hogy Batthyány

szervezte meg a császári hadak elleni ellenállást s Deák is bizonyára úgy látta, hogy mindez – sajnos – igaz, ezt tanácsolta Batthyáynak: „Egyszerűbb dolog most innen elmenned. Künn jártamban, séta közben meggyőződtem, hogy sehol nem tartanak bennünket szemüggel, hát bizton menekülhetsz, s ha nem hoztál elég pénzt magaddal, vedd, íme ami nálam van”. (I., 21. o.)

Két fontos dolgot tudhatunk meg ebből. Az egyik, hogy ha Batthyány annyira ártatlan lett volna, mint a 48-asok állítják, akkor Deák, aki náluk bizonyára sokkal jobban ismerte a tényállást és náluk sokkal jobban tudott mindent, beszélhetett volna-e így s tarthatta volna-e ennyire veszélyesnek Batthyány helyzetét? A másik, hogy Windischgrätz úgyszólván felajánlotta Batthyáynak a menekülés lehetőségét. Batthyány ekkor még szabadon menekülhetett volna, ha akart volna, sőt Windischgrätz Deák által erre burkoltan még figyelmeztette is. Tudhatta ugyanis, hogy amit ő Deáknak Batthyányról mondott, azt Deák el fogja neki mondani. Sőt egyenesen az a legvalószínűbb, hogy külön ezzel a szándékkal mondta neki. Hogy Batthyánnal egész másként bánt, mint a küldöttség többi tagjával, bizonyára ez is figyelmeztetés akart lenni számára. Ha komolyan el akarta volna fogatni, akkor nem várt volna vele s különösen nem üzenté volna neki, hogy jó lenne menekülnie.

A mi történetírásunk – hogy a „hazafias” szellemet annál jobban ébren tartsa – azzal rágalmazta meg Windischgrätzet, hogy galád, jellemtelen módon a békeköveteknek járó immunitás [mentelmi jog] megsértésével fogatta el Batthyány személyében éppen azt a magyart, akinek egész élete a király tekintélyének védelmében telt el. A propagandában ugyanis így szokás kifejezni azt, hogy a királyi tekintélynek Batthyány nem volt egészen akkora ellensége, mint Kossuth vagy Petőfi. De hogy Kossuthot éppen ő segítette nyeregbe, ő választotta meg először – mégpedig példátlan korrupció közepette – képviselőnek, ő kötötte miniszterelnöki állását ahhoz, hogy Kossuth is mindenképpen tagja legyen kormányának, arról persze nincs szó a propagandában. Az osztrákok ugyanis gonoszságuk mellé még annyira ostobák is voltak szerintük, hogy éppen a legjobb embereiket kötötték fel. (Kossuth és Petőfi csakugyan nem jutott erre a sorsra.)

Közben Batthyány ikervári kastélyát is átkutatták a császári megbízottak. Ennek közlése közben megint csak kénytelen dicsérni az osztrákot Károlyi Árpád. Ezt a házkutatást és iratlefoglalást Welden fővezér gróf Althan által foganatosította, s noha hadiállapot volt, egy lázadásban levő ország területén történt, a lázadás egyik vezetője ellen, mégis annyira tiszteletben tartotta azt a megyei önkormányzatot, mely pedig annyi borsot tört már eddig a bécsi kormány orra alá és amelyet nemcsak Rákosi, hanem még Horthy kormánya is már uralma elején eltörölt, hogy előzőleg értesítette a dologról Vas megye első alispánját és felszólította, hogy küldjön ki a katonai szakasz mellé egy megyei tisztviselőt a megye pecsétjével az esetleges foglalások lepecsételése céljából.

Kiemeli aztán Károlyi Árpád azt is (I., 23. o.), hogy a házkutatást és a lefoglalást végző katonai szakasz parancsnoka, egy kapitány, az „Althantól vett utasítást követve a grófnéval szemben (magyarul nem szemben, hanem iránt) a lehető legudvariasabban viselkedett”. (Pedig hát olyan nagy 48-as honleány volt ez a grófné, hogy férjénél is hányavetibb „hazafi” módjára viselkedett, míg tehetett, s ezért még Petőfitől is magasztaló költeményt kapott érte jutalmul.)

Hogy ez az udvariasság mennyire a képzelhető legnagyobb lehetett, azt sejthetjük abból, hogy még magának a grófnének kéziratos visszaemlékezései is kiemelik. Ezt tehát még a túlságosan szabadelvű és fennhéjázásra hajlamos nő is észrevette, pedig hát gondolhatjuk, hogy ugyancsak ingerült lehetett a házkutatás és foglalás alatt. Ez a nagy udvariasság bizonyára azért tűnt fel neki annyira, mert jól tudta, hogy ellene legalább akkora oka lenne az osztrákoknak dühöngésre, mint férje ellen.

Vajon Kossuthék is tudtak-e ennyire önmérséklők lenni és a túlkapasoktól ennyire tartózkodni, mikor például egy pecsovicssággal gyanúsított egyén ellenében eljártak? Hogy Zichy Jenőt házkutatás helyett egyszerűen felkötötték, nem valami előnyös választ sejtet. De Dam-

janichnak a két plébánossal való eljárása is egész mást mutat, de az a bánásmód is, melyben a honvédség részéről a tatai kapucinus részesült.

Megtudjuk azután az eltűnt s mégis előkerült „titkos” iratokból, hogy Batthyányt először a budai helytartósági épületbe zárták, s noha eleinte senkivel sem érintkezhetett, „szobája azonban tiszta és tisztességes volt s udvariasan, előzékenyen bántak vele”. (I., 46. o.) Tehát megint csak semmi nyoma annak az osztrágyűlöletnek és a legnagyobb magyarokat minden pillanatban a másvilágra küldeni kész lelkiismeretlenségnek, melyet mi olyan természetesnek tartunk nála. Sőt éppen ellenkezőleg: az igazi keresztény ellenségszeretet, vagy legalábbis annak az igazságügyi elvnek legteljesebb tiszteletben tartását tapasztaljuk Bécs részéről, mely szerint a vádlottat még nem szabad bűnősként kezelni. Ezt az elvet azonban csak az tudja ennyire tiszteletben tartani, aki nem gyűlöl.

Hogy Batthyáynak a látogatóktól való teljes elzárása sem volt kegyetlenség, de alapos se, azt meg abból láthatjuk, hogy ennek ellenére is már a legrövidebb idő alatt sikerült Batthyáynak levelet kicsempészni a feleségéhez, mert a porkolábjá [börtönőre] természetesen megint csak „jóindulatú” volt.

Aztán arról is értesülünk (I., 48. o.), hogy olyan jószívű volt az a gonosz osztrák, hogy Batthyáynak még a világtól és családjától való elzárása is (noha a nyomozás érdeke feltétlenül megkívánta volna) hamarosan csak elméletivé vált, mert „ismételt tagadó válaszok után” már „negyednapra engedélyt csikart ki az erőlelkű asszony a férje meglátogatására”. Vajon ha Hitler vagy a kommunisták foglya lett volna Batthyány, akkor is ilyen sikerrel járt volna-e ennek az „erőlelkű” asszonynak a fáradozása?) „Ez az engedély, aztán a megismételt (!) látogatások őt is, nejét is őszinte örömmel töltötték el.”

Batthyány „nem hitte, hogy neje engedélyt fog kapni a látogatásra”. Az osztrák jóság tehát akkora volt, hogy még Batthyány is lehetetlennek tartotta. Míg azonban az addigi látogatások csak Reichard őrnagy jelenlétében történhettek, tehát titkosat és bizalmasabban nem beszélhettek egymással, Batthyáyné hamarosan gondoskodott róla, hogy találkozásuk egész bizalmas lehessen és hogy titkosat is beszélhessenek.

A porkoláb feleségének ruhájába öltözve nemsokára Batthyáyné vitte be urának a reggelit és így négy szemkőzt is „kibeszélhették magukat”. Hamarosan azonban még ilyen családokra sem volt szükség, mert az a gonosz, magyargyűlölő Windischgrätz „engedélyt adott a grófnénak tanúk nélkül meglátogathatni férjét a gyermekekkel is akkor, amikor akarta (!) és vele ebédelni (!). Sőt Reichard őrnagy (ugyanaz, aki letartóztatta) tudtára adta Batthyáynénak, hogy ha férje visszanyeri szabadságát, maga fogja Batthyányt hazakísérni, „mert nem szeretné másnak engedni át ezt az örömet”. (I., 49. o.) Olyan „zsarnok” alatt nyögött tehát a mi nemzetünk, hogy a lázadóok fejének elfogatására éppen ilyen őrnagyot, őrzésére pedig ilyen porkolábot választott ki.

Batthyány „szobájába” (tehát nem börtönben volt) rendszeresen bejárt (tehát bejárhatott) az ugyanazon épületben fogságban levő gróf Károlyi István és báró Jovich tábornok, és Batthyáynak hozzá rendszeresen bejáró felesége őket is „felvidámítá” „a magyar sereg mozdulatairól” rendszeresen vitt híreivel.

Vajon hülyék voltak ezek az osztrákok vagy csak nagyon jók? Láthatjuk, hogy túl jó szívből származó gügyeséggel vádolhatjuk az osztrákokot, de magyargyűlölettel vagy szívtelen-séggel semmiképpen se. Windischgrätz még azt is megengedte, hogy Batthyány „neje társaságában (!) s a porkolábtól is kísérve a várba kísétálhasson”, sőt ilyenkor még az is megtörtént, hogy a bástyáról „távcsövel nézegették a Rákospalota és Cinkota felé észlelhető csapatmozdulatokat”.

Mivel háború volt és várban voltak, körülöttük természetesen csak úgy nyüzsögtek az osztrák tisztek s Batthyány távcsövezését természetesen ők is látták. Joggal fel is háborodtak rajta és gúnyos megjegyzést téve a honvédek gyávaságára, leszidták „az emberséges porkolábot”, aki azonban „titokban, úgy látszik, a magyarokhoz vonzódott” (az osztrákok tehát –



féktelen magyargyűlöletükben – ilyen emberre bízták a fő rebellisnek tartott magyar fogoly őrzését), megnyugtatta a foglyot és feleségét, hogy nem igaz, amit a tisztek mondanak, mert a magyarok verik az osztrákokat. (I., 50. o.)

Ilyen kedélyes volt a magyar „hazafiak” fogsága még akkor is, mikor a legtöbb ok lett volna a velük való kegyetlen bánásmódra és az ellenük irányuló gyűlölet felébredésére, mert a porkolábnak csakugyan igaza volt, ekkor volt a sikeres honvédoffenzíva, s így azoknak az osztrák tiszteknek, akik megbotránkoztak azon a nagy szabadságon, melyet a fogoly Batthyány – aki miatt nekik ide kellett jönniük harcolni – élvez, éppen akkor okuk lett volna arra, hogy idegeskedjenek, tehát bosszúállók és igazságtalanok legyenek.

Megtudjuk Károlyi Árpádtól azt is, hogy míg a Batthyányt őrző porkoláb és az őt letartóztató őrnagy ennyire jó volt, az a Trattner ezredes, aki az ikervári házkutatáskor szerzett iratokat kezelte, viszont annyira „elkiismeretes” volt (Károlyi Árpád kifejezése), hogy az Ikervárról hozott lepecsételt csomagokat egyenesen a fogoly Batthyány szobájába vitte és az e célból kirendelt katonai bizottságot odarendelvé, Batthyány jelenlétében bontotta fel.

Mivel a lefoglalt iratok semmi különösebbet nem tartalmaztak, az ügyész Jászay Pál történetírónál, Batthyány titkáranál is házkutatást javasolt. Jászay azonban azzal előzte meg „ezt a kellemetlen látogatást”, hogy eskü alatt kijelentette, hogy semmiféle irat már nincs nála. Igazán nagy bizalmatlanság és magyargyűlölet jele, hogy a házkutatás erre „elmaradt”. (I., 55. o.)

Windischgrätz, akinek „igazságosságáról Szögyény és Jászay tudósítanak” (I., 59. o.), már kételkedni kezdett Batthyány bűnösségében. A fogoly sorsa bizonyára más is lett volna, ha katonai kudarc miatt a hatalom hamarosan nem kerül Haynau kezébe. (Mivel majd látni fogjuk, hogy Batthyány nagyon is bűnös volt s ezért még Haynau se követett el ellene igazságtalanságot, igazán bámulnunk kell Windischgrätz jóságát. S mi milyen gyűlölettel felelünk s felelünk még ma is rá!)

Jászay szerint Windischgrätznek még a fia is, aki apja mellett a hadsegédi állást töltötte be, „igen jóindulatú fiatalember volt” (I., 61. o.) s apját ő is Batthyány javára befolyásolta, pedig hát erre, mint látjuk, igazán nem volt szükség.

Mindaz, amit Windischgrätznek Batthyány iránti viselkedésében itt megemlítettünk, egyúttal arra is feleletet ad, miért végződött Windischgrätz katonai vállalkozása kudarcra, Haynaué meg vele ellentétben sikerrel. Aki ugyanis Batthyány iránt ennyire jó, ennyire úr, ennyire nem gyanakodó és ezért ennyire még a legelemibb óvatossági szabályokat is elhanyagoló volt, az más tekintetben, tehát a hadvezetésben is csak ilyen lehetett. Világos azonban, hogy így nem lehet csatákat nyerni. Windischgrätz kudarcának tehát nem annyira tehetségtelensége, mint inkább jólelkősége, úri mivolta és ennek megfelelő eljárás módja, az emberekben, még ha ellenségek voltak is, nagy bizalma volt az oka. Ilyen jó ember nem való hadvezérnek. Mi magyarok pedig azt hisszük, hogy gonosznak nagyon is gonosz volt, csak rendkívül tehetségtelen.

Ugyanez a magyarázata annak a sok osztrák vagy inkább Habsburg tehetetlenségnek, tehetségtelenségnek és kudarcnak is, melyet 400 éves magyar uralmuk folyamán tapasztalunk. Nem annyira tehetségtelenek voltak ők és azok az emberek, akiket ügyeik és háborúik vezetésével megbíztak, mint inkább az elibük tűzött cél rovására is jólelkűek, megértők, az emberekben – mint minden jó ember – túlságosan is megbízóak.

Láttuk, hogy csapta be már Izabella, Zápolya János felesége is I. Ferdinándot, Bethlen Gábor II. Ferdinándot, Rákóczi György III. Ferdinándot, Thököly I. Lipótot. Hogy ez a becsület és a becsületnek ellenfeleikről való feltételezése is csakugyan családi vonás a Habsburgokban, bizonyítja a spanyol Habsburgok ugyanilyen esetei. A ravasz és álnok protestáns Szász Móric majdnem elfogni tudja a becsületes s az ő ellene irányuló aknamunkáját nem is gyanító V. Károlyt, aki pedig szinte az egész akkori világnak ura volt egyébként.

Ma pedig már az is bebizonyított történeti tény, hogy fia, II. Fülöp ugyanígy volt a németalföldi protestáns lázadókkal.

A németalföldi lázadók vezetői közönséges csirkefogók voltak, akik színleg szolgáltak, a háta mögött azonban becsapták és elárulták ezt a becsületes, tiszteletreméltó királyt. Még bizalmas titkára is az ő megvesztegetett emberük volt, aki éjszaka az alvó király szobájából lopta el részükre a legkényesebb tartalmú államiratokat. (Ludwig Pfandl: Juana la loca. Sexta edicion, 105. o.) S a történelemben egész a legújabb időkig mégis II. Fülöp mint gonosz, sötét sátáni lelkű (bár klerikális és végtelenül bigott) ember, a németalföldi lázadók vezetői pedig mint szabadságszerető és nemesen vallásos hősök szerepelnek! Nálunk is a szabadsághősök a hősök és a Habsburgok az esküszegők és az „ármányok” szerzői.

De ugyanez az oka annak is, hogy ezek a Habsburgok állandó, szinte botrányos „tehetetlenségük” ellenére is szinte elpusztíthatatlanok voltak. Érthetetlennek látszik ez, pedig nagyon is érthető, mert hiszen az ő hibáik erényeikben gyökereztek. Az igazlelkűségnek és a becsületességnek nemcsak hátrányai vannak, hanem előnyei is, mégpedig itt a földi életben s még a politikában, a diplomáciában és a hadászatban is. A ravaszságnak és a machiavellizmusnak pedig nemcsak előnyei, hanem igen nagy hátrányai is. Azt ugyanis tisztelik az emberek, ezt pedig megutálják, mert előbb-utóbb egyik is kitudódik, meg a másik is.

Haynau (s még inkább Bocskai, Bethlen Gábor, Nagy Frigyes, Napóleon, Hitler, Sztálin és társaik) elsősorban nem abban különböztek Windischgrätztól (II. Ferdinándtól, I. Lipóttól, Mária Teréziától stb.), hogy ők tehetségesek voltak, ezek pedig nem, hanem inkább abban, hogy ezek jobblelkűek voltak, mint azok. Azoknak egyetlen céljuk volt a siker, s azt még a becsületnek is elébe tették (bár ezt Haynauról alig mondhatjuk, mert ő nem volt sem becstelen, sem lelkiismeretlen, azaz rajta meglátszott, hogy a Habsburgok hadvezére volt, ha protestáns is volt), ezek pedig még az esetleges sikertelenség miatt sem voltak hajlandók eltérni a becsület és emberszeretet útjáról.

Vajon a tehetségtelenség, vagy pedig a jólelkűség volt-e az oka annak, hogy I. Lipótot még akkor is alig lehetett rávenni arra, hogy valamely miniszterét elejtse, mikor már a sikasztás rábizonyult? Vagy hogy az öreg Ferenc József tábornokai és bizalmas emberei éppúgy aggastyánok voltak mint ő, mert szerette őket s öregségük miatt nem volt szíve őket elbocsátani s ezért még az a nevetséges eset is előfordulhatott nála, hogy még a szolgálatban levő, tényleges tábornoka halt meg – végelgyengülésben.

Nem okos dolog így uralkodni, az bizonyos, de az is bizonyos, hogy szép, mert jóság jele és az önzetlenség bizonyítéka. Az önzetlenség, a hasznossági elv háttérbe helyezése pedig nemcsak szép, hanem végeredményben hasznos is, még egy uralkodóban is, akinek a köz érdekét kell néznie s ezért az egyénekhez kíméletlennek kellene lennie.

Ezért tapasztaljuk azt, hogy a Habsburgok minden „tehetségtelenségük ellenére mégis tovább tudták magukat tartani, földrajzilag is elszórtan fekvő és fajilag is szétagolt országai-  
kon, mint például a Hohenzollernek az ő egységes Németországon. Az emberek ugyanis bármily gyarlók és hálátlanok is, a jóságra mégiscsak ragaszkodással felelnek. Ez a Habsburgok eredményeinek titka.

De hogy mindezek ellenére mégis a Hohenzollernek voltak népszerűek s a Habsburgok népszerűtlenekek, s a történetírás is azokat dicsérgeti és ezeket gáncsolja, az már csakugyan tragédia és érthetetlen, ha csak Krisztus mondása meg nem magyarázza a dolgot: „Nem nagyobb a szolga uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak”. (Jn 15,20)

Valóban a történelem azt mutatja, hogy éppen azokat híresztelték el a leggonoszabb embereknek és a legellenszenvesebb zsarnokoknak, akiknek úgyszólván csak egy nagy bűnük volt, az, hogy túlságosan is nem voltak zsarnokok. Lehetetlennek látszik ez, de ne feledjük, hogy más példák is igazolják ugyanezt. Az emberek például azt hiszik, hogy ők tényleges bűneik miatt haraguszna a papokra. Mégis tagadhatatlan, hogy a leggyűlöltebb, a történelem folyamán a legtöbb rágalommal illetett papok a jezsuiták. Pedig hát azt is mindenki tudja, hogy minden más papnál példaadóbbak és köztük volt legkevesebb nem paphoz illően élő pap.

Említettük már, hogy az akkori katonai perekben ugyanaz a személy töltötte be a vizsgálóbíró, az ügyész és a védő szerepét, tehát a vádlott sorsa igen nagy fokban függött attól, ki tölti be mellette ezt a szerepet. A Batthyány-perben lovag (később báró) Leuzendorf Lajos volt ez az ember, s hogy evvel a rendkívül fontos feladattal éppen őt bízták meg a legfőbb katonai hatóságok, az a Károlyi Árpád közölte okmányok szerint megint csak azt bizonyítja, hogy az illetékesek Batthyányhoz nagyon igazságosak akartak lenni. Ez a Leuzendorf ugyanis egészen különleges tehetségű, bámulatos munkabírású és éles ítélőtehetségű ember volt s emellett emberséges érzülettel és a szükséges bátorsággal is meg volt áldva. Ilyen emberre nem ilyen ember sorsát szokás rábízni, akit erővel, még az igazság rovására is bitóra akarunk juttatni. Ha Batthyány halára ítéltése „premeditált” lett volna s az udvari körök juszticmordot akartak volna ellene elkövetni, akkor pere vezetését nem olyan emberre bízták volna, mint Leuzendorf volt.

Károlyi Árpád azt írja, hogy ez a Leuzendorf „1848-ban Mészáros magyar hadügyminisztertől is dicséret elismerést nyert azért a „körültekintő, gyors és alapos munkáért”, amelyet Pozsonyban a második oláh határőrezred engedetlenkedő zászlóaljának haditörvényszéki vizsgálata ügyében kifejtett”. (I., 63. o.)

A Leuzendorfról vezetett hivatalos minősítések „egy erős, egészséges, tekintélyes külsejű férfiút mutatnak be, aki hosszú szolgálata alatt mindig és mindenütt lankadatlan eréllyel töltte be hivatását. Elsőrendű törvényismerő, nagytehetségű, boncoló eszű jogász, akinek jó tolla, precíz előadása élőszóban és fogalmazásban egyaránt kifogástalan. Dicsérik mint pontos, rendes és megbízható, társadalmilag is művelt embert, aki hivatali szigorán kívül humánus, jóindulatú és szép családi életet él”.

Károlyi Árpád a maga részéről még hozzáfűzi, hogy minderről Leuzendorf önéletrajza, naplója és feljegyzései is bizonyosságot tesznek. Károlyi Árpád ugyanis nagy lelkiismeretességében és alaposágában még ezeket is áttanulmányozta, mert még Leuzendorf leszármazottaival is érintkezésbe lépett.

Pedig Batthyányin kívül ez a Leuzendorf vitte még Szacsvay, Jeszenák és Csányi László szintén halállal végződő perét is. Az ő személye azonban bizonyíték arra, hogy ezek ítéletei is igazságosak voltak, de nem túl szigorúak. De hogy a maga számára készített bizalmas feljegyzéseiben e két utóbbi vértanúról „nagy tisztelettel, mély meghatottsággal nyilatkozik” (Károlyi Árpád), az kezeség mellett, hogy vértanúinkat nem osztrák hóhérok vagy hiénák juttatták bitóra, hanem olyan igazságszolgáltatás, mely emberséges emberekre volt bízva.

„Sötét árnyat vet rá – írja Károlyi Árpád – az az idegesnek mondható buzgalom, mellyel a Batthyány elleni vádakhoz a bizonyítékokat újabb és újabb kudarc után minden elképzelhető helyről és módon beszerezni igyekvők, noha csak kötelességét teljesíté.” Ámde az, hogy valaki „csak kötelességét teljesíti” s ez mégis „sötét árnyékot vet rá”, megint csak nem azt mutatja-e, hogy Károlyi személyében ebben az ügyben nem a tárgyilagos történetíró, hanem a „pártos” hazafi áll előtünk? A tárgyilagos kutató ugyanis ezért Leuzendorfort csak dicséretben részesítheti, kivált mikor láttuk, s Batthyány perében is látni fogjuk, hogy ez az ügybuzgalom éppen nem volt a szeretet, az emberség és a jóakarát rovására. Mit szóljunk azonban Károlyi megrovásához akkor, ha még azt sem feledjük el, hogy majdnem bizonyos, hogy Leuzendorf egyenesen a Batthyány család megfizetett embere volt? (Erről azonban Károlyi Árpád annyira alapos műve semmit sem tud.)

„Valami engesztelő van abban – írja Károlyi –, ahogyan (Leuzendorf) a fogoly Batthyány magatartásáról szól, amit vett utasítások ellenére is érvényre igyekszik juttatni a fogoly kívánságát, hogy a per folyása alatt szabadlábra helyezték. Majd meleg rokonszenvre méltó bátorsággal a tisztesség, a méltányosság, az igazságosság kívánalmaira való hivatkozással követeli, hogy a nádor, aki a vádlott mentségére szolgáló körülmények legjobb ismerője, minden megfelelő kérdéskor tanúbizonyságot tegyen. És nagyfokú erkölcsi merészséget mutat fel akkor, mikor 1849 nyarán Bécsben, mikor már Schwarzenberg hercegnél nyert kihall-

gatasán meggyőződhetett a döntő körök Batthyány ellen táplált gyűlöletes hangulatáról (ezt ilyen kifejezésekkel természetesen szintén csak nem a történetíró, hanem a hazai hangulathoz alkalmazkodni kénytelen Károlyi írja, mert ahhoz a követeléshez, hogy a legyőzött forradalom fő okozója, Kossuth nyeregbe segítőtje bűnhődjék, akkor már nem volt szükség semmiféle különleges vagy igazságtalan gyűlöletre), nem habozik kimondani azt – persze hiába –, hogy a haditörvényszék Batthyány miniszterelnöksége felett ítélni semmiképp sem illetékes.”

Ez természetesen semmiképp sem bizonyítja azt, hogy Batthyány halála ítéltetése igazságtalan volt. Amit Leuzendorf állít, az nem feltétlenül igaz. Kivált mikor – mint látni fogjuk – igen alapos a gyanú, hogy a Batthyány család megvesztegette. Aztán az, hogy melyik törvényszék illetékes, lényegében véve csak formság, mert aki nem bűnös, azt a katonai törvényszék sem ítélni el, annál kevésbé végezetheti ki.

Végül ne feledjük el, hogy akkor, mikor Batthyány pere folyt, háború volt, tehát jogi szempontból rendkívüli állapot. Batthyány egyébként is a csász. kir. hadsereg tisztje volt, s mikor kilépett a császár seregéből, mint mások, ő is aláírta azt a térítvényt, hogy a császár ellen soha harcolni nem fog, viszont a Batthyány elleni vádpontok közt az is ott volt, hogy ennek ellenére népfelkelő csapatokat vezetett a császári seregek ellen, s ráadásul nem is forradalmár korában, hanem a miniszterelnökségéről való lemondása, tehát Kossuthtal való szakítása után.

Mivel Batthyány egyes bűnös tettei katonaiak, mások polgáriak voltak, e címen is jogos volt katonai törvényszék elé állítani. Világos azonban az is, hogy Leuzendorf, aki Batthyánynak nemcsak vizsgálóbírája, hanem védőügyvédje (sőt valószínűleg a család titkos megvesztegetettje) is volt, megpróbált minden ügyvédi fogást, hogy védence ügyén lendítsen, illetve a kapott pénzt megszolgálja.)

„Szinte megható – folytatja Károlyi (I., 65. o.) – az a néhol költői szárnyalású felterjesztés, melyben a mentő, az enyhítő körülményeket felsorolva, meggyőző okokkal kér kegyelmet az elítélt számára. Tőle telhetően igyekszik aztán kegyelmi ajánlatának az óhajtott sikert biztosítani.”

„Igaz – folytatja Károlyi – hogy Leuzendorf Batthyánynak védője is volt, tehát ezzel is csak kötelességét teljesítette, de védelem és védelem között nagy a különbség. Arra a lendületre, arra a meleg hangra, mely Leuzendorf irataiból Batthyány érdekében, ahol lehet, felhangzik és kicsendül, a perrendtartás semmiféle paragrafusára nem kötelezi a hadbíró. Azt a bátorságot, amellyel egy igazságos ítélet megformálhatóságának követelményeit, a hadi fórum inkompetenciáját [illetéktelenségét] fejtegeti, azt a merészséget, mely nem tart attól, hogy a katonai rémuralom első dühének napjaiban ilyen nézetek és ilyen elvek nyakát szeghetik a hadbíróknak és nem fog használni neki az, hogy a vádak is kötelességszerűen, sőt rafinált szofizmával (?) [álokoskodással] alapozta meg, mondom, ilyen merészséget a védelemnél semmiféle szabály nem ír elő.”

Nem lehetett gonosz az az osztrák, aki Batthyány ügyét már a „bosszú” első napjaiban is ilyen ember kezébe tette le. Hát még mit szóljunk, mikor abból a titkos iratcsomóból, melyet Bécs állítólag azért rejtett el, hogy bűnei nyomait eltítkolja, még azt is megtudjuk, hogy Windischgrätz, mégpedig épp akkor, mikor sikerei és hatalma tetőpontján volt, 1849. január 26-án ugyanezt a Leuzendorfort még külön leiratban is figyelmeztette arra, hogy a vádlottnak ne csak vádlója, hanem jó védője is legyen (Károlyi, I., 65. o.) és a II. kötet pedig – Irományok 77. alatt – közli a leirat szövegét is). Így nem zsarnokok vagy magyargyűlölők szoktak cselekedni, sőt még azok se, akik csak igazságosak. Ez több ennél: kereszténység, vagy legalábbis nagy emberségesség.

Az igaz, hogy Batthyány kérelmét, hogy Deák Ferenc lehessen a védője, elutasították. Ámde ki tudja, hogy Batthyány ezzel nem határozottan nyert-e? Deák ugyanis köztudomásúan kissé kényelmes ember volt, aki az ő Kehidájáról csak nehezen és ritkán mozdult ki és közel sem volt az a nagy munkabírású, eleven, gyors észjárású ember, aki Leuzendorf volt, aki egyúttal ügyésze és vizsgálóbírája is volt Batthyánynak s így ezt a másik két rendkívül fontos szerepkört is kezében tartotta, mégpedig a Károlyitól az imént megdicsért módon. Sőt látni

fogjuk, hogy annyira Batthyány mellett volt, hogy még össze is játszott vele s miatta még törvénytelenéseket is elkövetett. Látni fogjuk majd, hogy Leuzendorf lelkileg annyira Batthyány mellett volt, hogy mikor kegyelmi kérvényét Haynau elutasította, elájult.

Hogy Deákat nem fogadták el védőügyvédnek, természetes. Hiszen egy kissé nagyobb szigorúsággal még őt is letartóztathatták volna, mert ő is majdnem olyan bűnös volt, mint Batthyány. 48 előtt, a reformkorban ő is szélsőséges „hazafi” volt, ő is tagja volt az erőszakos 48-as kormánynak és ő sem mondott le rögtön, még Lamberg meggyilkolása után se. Éppen csak az volt a szerencséje, hogy Debrecenbe már nem ment el.

Megtudjuk aztán az „elrejtett”, de megtalált iratcsomóból, hogy Windischgrätz „kötelességévé tette a vizsgálóbírónak, minden elérhető segélyforrás felhasználásával beszerezni a szükséges adatokat, hogy úgy az előadott imputatumok (vádpointok), mint a netán később felmerülők minden kétséget kizáróan, „aktaszerűen” legyenek beigazolva, s mikor mindez meglesz, akkor terjessze fel az összes iratokat a főparancsnokság elé további intézkedés végett”.

„Nem láthatunk be a herceg lelkébe – folytatja Károlyi (I., 74. o.) –, de ezen leirat alapján, mely az emelhető vádak kifogástalan bebizonyítását oly részletes megokolással köti a hadbíró szívére és különösen is kiemeli, hogy az ekként bebizonyosodott vádatokat és azok bizonyítékait a herceg felülvizsgálni fogja, azt kell hinnünk, hogy... bizonyára másképp végződik a per, ha a herceg helyét később nem Haynau foglalja el.”

Megtalálható aztán az állítólag elrejtteni próbált iratcsomóban Leuzendorfnak „rendkívül érdekes és igazságkereső” (Károlyi, I., 172. o.) jelentése, melyben Batthyány érdekében ragaszkodik István főherceg kihallgatásához is, sőt ugyanitt is kéri, hogy Batthyány szabadlábban védekezhessék. Olyan „feltűnően melegen” kéri ezt, hogy „bizonyos az, hogy becsületére válik” (Károlyi, I., 175. o.). Láthatjuk tehát, hogy azok az iratok, melyeket az osztrák állítólag bűnei kitudódása miatti rémületében elrejtteni próbált, éppen a homlokegyenest ellenkezőjét bizonyítják annak, mint amit a „hazafias” propaganda a magyar közvéleményben elterjesztett.

De nemcsak Leuzendorf maga – aki, mint említettük, lehet, hogy meg is volt vesztegetve – volt ilyen tárgyilagos és jó, hanem felettesei is, s köztük éppen nem csak Windischgrätz. Leuzendorf jelentésének felterjesztése ugyanis a már említett Trattner ezredesnek, a központi bizottság elnökének hatáskörébe tartozott. Ő Leuzendorf kérelmét „még aznap” felterjesztette Windischgrätzhez. Károlyi ehhez újra megjegyzi, hogy „ez is kétségtelen jóakarát” jele. Mivel pedig ezeket a még aznap való felterjesztéseket már ebben az ügyben is nem először tapasztaljuk már, ha csak azt nem akarjuk feltenni, hogy az osztrák katonai körök ezeket a 48-as magyar lázadókat különösen szerették, arra kell következtetnünk belőle, hogy abban a tőlünk annyira lenézett csász. és kir. hadseregben sokkal nagyobb rend volt, mint mi gondoltuk.

Windischgrätz részéről is megint csak a már megszokott jóakaratot tapasztaljuk, mert „a háborús idők és a herceg mind szorultabb helyzete dacára is, mikor a Debrecenből szervezett nemzeti ellenállás mind előbbre tört és már a herceg budapesti főhadiszállását fenyegette” ő is „alig négy-öt napig késett csak az ügy elintézésével”. S ez az elintézés is olyan kedvező volt, hogy (1849. április 3-i leirat) ő még a főherceg kihallgatását is hajlandó volt elrendelni s mindjárt meg is bízta Leuzendorfort az István elé terjesztendő kérdőpontok összeállításával.

Batthyány szabadlábba helyezését ugyan „a vizsgálat jelen stádiumában” nem tartotta elfogadhatónak, de viszont enyhített a fogoly sorsán s „megengedé, hogy egy melléje rendelt tiszt kíséretében kísértálhasson”. Viszont egyéb intézőkörök még Windischgrätz jóindulatán is túltettek, mert láttuk, hogy Batthyány ugyancsak tágan értelmezve a dolgot, élhetett a kapott engedéllyel, s ráadásul még felesége kíséretében sétálghatott, az előírt tiszt helyett pedig csak az „emberséges” porkoláb kísérte, aki szolgálja volt a fogolynak, nem pedig őre, és aki úgy beszélt neki, mintha maga is honvéd volna.

A „titkos” iratokból megtudhatjuk még azt is, miért nem lett mégse semmi a nádor kihallgatásából. Windischgrätz napja hadi kudarcai miatt lehanyaglott és Batthyány ügye az új



hadparancsnok, báró Welden hatáskörébe került. Ő „tudományosan képzett katona hírében állott (de szakember volt még a botanikában is)”, de „hiányzott” benne az az öntudatos bátorság, melyet a grand-seigneur [nagyúr, főúr] Windischgrätz a dinasztia tagjaival szemben is kimutatott. Ő nem mert egy főherceget csak úgy a maga szakállára kihallgattatni, mint Windischgrätz herceg merte volna, hanem az iratokat felterjesztette a hadügyminisztériumba. Itt a kihallgatás elrendelésére még kevésbé volt bátorság, noha az igazságügyi osztály élén „egy nagyműveltségűnek és humánusnak ismert katona, Tursky tábornagy állott” s ezért az ügy a minisztertanács elé került. Itt aztán Welden beadványának hátára azt írták, hogy „az 1848. III. t.c. értelmében a magyar minisztérium és annak minden egyes tagja a maga rendelkezéséért felelősséggel tartozik és így a felelőtlen nádorra való hivatkozás meg nem engedhető”.

Valljuk be, hogy a megokolás okos és nagyon is helytálló. Azonban, mint már kifejtettük, Batthyány sem vesztett semmit István főherceg kihallgatása elmaradásával, mert hiszen Istvánt az udvar éppúgy elítélte, mint Batthyányt. Alig érkezett ugyanis meg Magyarországból Ausztriába, „jött hozzá a császár parancsa, mely őt onnan azonnal száműzé... Még csak annyi időt sem engedtek neki, hogy kiskorú mostohatestvérei vagyoni ügyeiben, mint azok gámja, valami intézkedést tehessen”.

Ilyen körülmények közt világos, hogy Batthyányon édeskeveset segített volna még az sem, ha ez a kegyvesztett, leszerepelt főherceg el is ismerte volna, hogy Batthyány vele egyetértésben tette meg kifogásolt intézkedései akár mindegyikét. István főherceg kihallgatása valóban csak arra lett volna jó, hogy a nyilvánosság megtudja, hogy még az uralkodóház egyik tagja is félig forradalmár volt 48-ban. Ez a kihallgatás csak a főherceget kompromittálta volna. Mivel pedig az udvar úgyis már rég kompromittáltnak tartotta, sőt rá is mérte már érte a büntetést, mi szükség lett volna arra, hogy a főherceg szégyenét a hadbíróóság tagjai, köztük még altisztek és közlegények is megtudják? De látni fogjuk majd azt is, hogy Batthyány igazi bűneit, felségsértéseit István nádor nem követte el. Ezek egyedül Batthyány meg Kossuth bűnei.

A „titkos” iratokból az is kiviláglik, hogy Leuzendorf mint vádló, alig tudott valami bizonyítékhoz jutni Batthyány ellen, mert azokat az aktákat, melyek ellene szólhattak volna, a magyar kormány magával vitte Debrecenbe. Ha tehát tárgyilagosa akarunk lenni, ezt is ki kell emelnünk, nemcsak azt a sérelmet, hogy István nádor kihallgatását nem rendelték el Batthyány javára (amivel – mint láttuk – Batthyány semmit sem vesztett). Megtudjuk azt is, hogy Schwarzenberg herceg négyszemközt is beszélni akart Leuzendorffal és ezért kihallgatásra rendelte magához.

„Hiszen – mondja Károlyi Árpád – nem egy közönséges kapitány-hadbíróról volt szó, aminő tucatjával működött akkor Bécsben kis emberek, egyszerű vádlottak és gyanúsítottak ügyében, hanem egy Batthyány Lajos kirendelt bírjáról. Gondolhatni, hogy az a Leuzendorf, aki a nádor kihallgatását nem átalotta ugyancsak nyomatékosan sürgetni, Batthyány perének szabadlábban való folytatásáért pedig ismételten is merészkedett felszólalni, nem valami kedvező fogadtatásra talált jelentkezők.”

Ezt azonban már nem a „titkos” iratok bizonyítják, hanem csak Károlyi gondolja. Semmiképpen sem válik azonban szégyenére Bécsnek, hogy mikor már Schwarzenberg látta, hogy Batthyány ügye milyen bátor és Batthyány mellett síkra szálló ember kezébe került, csak beszél ezzel a kuruc emberrel, de eszébe sem jut, hogy egy másikkal, egy hajlékonyabbal és befolyásolhatóbbal váltsa fel. Pedig, mivel Leuzendorf megvesztegetett voltára nem egy bizonyítékunk van, ez a bírósere nem is visszaélés, hanem az igazságosság követelése lett volna. Leuzendorf nem ingyen volt annyira Batthyány mellett. Sajátságos, hogy sem az udvarnak, sem Schwarzenbergnek nem jutott eszébe, hogy erre gyanakodjék. Ha az udvari körök Batthyányt olyan ártatlannak gondolták volna, mint amilyen a 48-asok szerint volt, tehát ha csak egyedül bosszúból akarták volna mindenáron bitóra juttatni, akkor bizony ezt bajos megérteni.

Pedig hát a „titkos” iratokból még azt is egész világosan meg lehet állapítani, hogy Schwarzenberg ezen a négyszemközti kihallgatáson sem próbálta meg azt, hogy Leuzendorf befolyásolja, annál kevésbé, hogy megfélemlítse. „Mit mondott a herceg a hadbírónak, nem tudjuk – írja Károlyi (I., 201. o.). – Csak gondolhatjuk, hogy ez Batthyányra kedvező alig lehetett.” (Éppen ellenkezőleg: mindaz, amit Károlyi mondani fog, azt bizonyítja, hogy a kihallgatás célja egyáltalán nem volt Batthyány-ellenes.) „Úgy látszik azonban, hogy a hadbíró ez az első találkozás nem félemlítette meg.” (Honnan tudja Károlyi, hogy próbálták megfélemlíteni? Sőt az, hogy Leuzendorf a kihallgatás után épp úgy nem félt, mint előtte, nem egyenesen az ellenkezőnek bizonyítéka-e?)

„Ezt bizonyítja az audienciáról írott jelentése, melyen Schwarzenberg meghagyása szerint elősorolja mindazon hivatalos iratokat, melyekre a két irattárból szüksége van. De kéri, noha tudta, hogy Schwarzenbergnek nem fog tetszeni, a nádor előterjesztéseit a fejedelemhez és kérni merészelte (mondhatnánk: horrendum dictu [ijesztő kijelentés]) azokat az iratokat, melyek azt is bizonyítják, amellyel őhercegsége az ő, Windischgrätzhez küldött február 15-i leiratában Batthyányt vádolja.”

Károlyi Leuzendorf egyik érvelését ismertetve a 205. oldalon is a „bátor hadbíró” emlegeti, a 207. oldalon pedig ezt találjuk: „A hadbíró előterjesztésének... eleje és nagyobb része a szubordinált [alárendelt] helyzetű katonának megfélemlíthetetlen igazságérzetéről tanúskodik és sejteti velünk, hogy az igazság ezen szeretete a bíróban a karitás húrjait is megpendíté a méltatlanul vádolt iránt”.

Károlyi úgy tesz, mintha nem tudná, hogy Leuzendorf szíve húrjait nemcsak az igazság szeretete, hanem a kapott pénz is „megpendítette”. Az a pénz, melyet természetesen nem az udvartól, hanem a Batthyány családtól kapott.

De ha erre a megvesztegetettségre is nem volnának bizonyítékaink, Leuzendorf nagy jóindulatának oka akkor is lehetne az a sok protekció, melyet Batthyáyné férje érdekében mozgósított, sőt egyszerűen csak a letört hajdani nagyság iránti részvét is, mely az igazságossággal természetesen ellenkezik. Károlyi érve tehát, mely Leuzendorf jóindulatát egedül csak Batthyány ügyének igazságából magyarázza, azaz Leuzendorfnak Batthyány ártatlanságában való meggyőződéséből, híjával van minden igazságosságnak, kivált, ha tudjuk azt is, hogy Batthyány bűnös voltát még ez a Leuzendorf is megállapította s ezért éppen ő kérte rá a halálos ítéletet.

Azonban Károlyi azt is újra megállapítja, hogy „Leuzendorf kettős hivatásában, a vádlóban és a védőben, ezt az utóbbi kötelességét mindeddig komolyan és becsülettel igyekezett teljesíteni”.

Az, hogy az egyszerű hadbíró-százados nemcsak Windischgrätzcel szemben, aki maga is tele van Batthyány iránti jóakarattal, hanem még azzal a Schwarzenberggel szemben is, akiről ezt már kevésbé mondhatjuk el, nemcsak István főherceg kihallgatását merete kívánni, hanem még Batthyány szabaddá helyezését is, nemcsak, sőt elsősorban nem Leuzendorf bátorságát és jó szívét bizonyítja, hanem azt, hogy a csász. kir. hadseregben mennyire nem volt szolgalelkűség. Szinte rettenetes tekintélyt tartottak, de azért a százados-hadbíró mégis mer olyan véleményen lenni s ehhez kitartóan ragaszkodni, melyről jól tudja, hogy az udvarnak kellemetlen és a miniszterelnök, ki egyúttal herceg is, véleményével is ellenkezik. S ráadásul ezt olyan százados meri megtenni, akinek nincs is igaza, mert hiszen nemcsak meggyőződésből beszél, hanem azért is, mert megvesztegették.

Leuzendorf, mint védő, még annak hangsúlyozásával is igyekezett Batthyányon segíteni, hogy akkor, mikor Batthyány miniszterelnök volt, nem volt még Magyarországon ostromállapot, őt tehát csak azokért a bűneiért lehet katonai törvényszék előtt felelősségre vonni, melyeket a miniszterelnökségről való lemondása után, tehát mint már újra magánember követett el. Bizonyára azért folyamodott ehhez az érveléshez, mert egy magánember bűnei sohasem esnek oly súlyosan latba, mint egy magas állást betöltőé s különösen akkor, mikor felségsér-

tés és hűtlenség a vád. Ezért előnyösnek tartotta a vádlottra nézve, ha a nagyobb bűnei a rendes, polgári törvényszék elé kerülnek s csak a kisebbek a polgárinál szigorúbb katonai törvényszék elé.

Megint Bécs lelkiismeretességére vall, hogy Leuzendorf ebből folyó kérelmét a katonai feljebbviteli bíróság Tursky altábornagy (fentebb Károlyi tollhibából tábornagynak nevezte) elnöklete alatt teljes ülésben tárgyalta. Leuzendorf kérelmét itt elutasították, mégpedig igen világos és logikus megokolással. „Gróf Batthyány – szólt az indoklás – a maga bűnbeszámítás alá eső cselekedeteit ugyan oly időben kezdte meg, amikor még a magyar polgári törvényszéknek volt felelős, de ezen cselekedeteit tovább folytatta és oly időben fejezte be, mikor már a Magyarországra kiterjesztett ostromállapot következtében a haditörvényszék kompetenciája alá került.” Valakit egyszerre kétféle vizsgálat alá vetni és egyszerre polgári és katonai törvényszék elé is állítani nem lehet. Mivel pedig a kétféle törvényszék elé tartozó bűntettek felett az a törvényszék ítélkezzék, melyhez az a bűn tartozik, melyet utoljára követte el, tehát a katonai.

Én ezt a döntést és megokolást teljesen helyesnek tartom és logikusnak találom. Károlyi azonban „kegyetlen elvi végzésnek” mondja. Ez egyébként nincs is ellentétben az én megállapítással, mert hiszen ami „kegyetlen”, az még lehet igazságos és logikus. A kegyetlennek a szelíd az ellentéte, nem pedig az igazságos és a logikus. Károlyi azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem azt is hozzáteszi, hogy „körmönfont rabulisztika gyümölcse” és hogy ezzel Tursky „emlékén mindenesetre sötét folt marad”. De hogy e kijelentései is csak a magyar közvéleménynek az igazság kárára tett engedménynek tekinthetők, mutatja, hogy ugyanakkor ő maga is megállapítja, hogy a megokolás „az igazságnak látszani akaró” és azt is hangsúlyozza, hogy a döntést hozó főtörvényszék „a hadbírói kar elitjéből, kiváló büntetőjogászokból” állt, s újra megemlíti azt is, hogy Tursky „humanitásáról később is nagyra becsült ember” maradt.

Látjuk tehát, hogy nemcsak Tursky jogi tudását, logikáját és igazságosságát állapítja meg még Károlyi Árpád is, hanem még nagyfokú „humanitását”, tehát emberségességét, jólelkűségét is. Mindezek megállapításával azonban nem maga Károlyi cáfolja-e meg azt, amit előtte az ellenkező irányban mondott? Ha Tursky a Batthyány-per előtt is híres és nagybecsült volt nemcsak igazságosságáról, hanem humanitásáról is és az maradt a Batthyány-per után is, ki hiszi el akkor, hogy éppen csak akkor tagadta meg önmagát, mikor Batthyányról ítélt? Kivált mikor Károlyi sem tudott semmit arról, hogy valami oka lett volna arra, hogy Batthyánnyal egész másképpen bánják, mint másokkal, mert hiszen nem viselkedett iránta ellenszenvvel.

A „titkos” iratok azt bizonyítják, hogy annyira lelkiismeretesen ment minden, hogy még a feljebbviteli legfőbb katonai törvényszék döntését is újabb fórum, a minisztertanács elé terjesztették (Gróf Gyulay volt ekkor a közös hadügyminiszter). Károlyi még jobban felháborodik, hogy a döntést a minisztertanács is helybenhagyta.

Közben a császáriaknak a honvédek elől már pucolniuk kellett Pestről. A Hitler- és Sztálin-féle gonoszok ilyenkor foglyaikat el szokták tenni láb alól, hogy bajt ne okozhassanak vagy bosszújuk elől valamiképp meg ne szabadulhassanak. A „bosszúálló” és „kegyetlen” osztrákok azonban nemcsak ezt nem tették, hanem Batthyányt még ekkor is csak úgy őrizték, hogy nemcsak a készülő nagy eseményekről tudott mindent, hanem Budáról a Dunán át még küldöncöt is tudott Pestre küldeni ott lakó feleségéhez, hogy a gyermekeivel együtt minél hamarabb siessen át hozzá elbúcsúzni, mert nyugatra szállítják őket.

Noha „Batthyányné is, mint minden pesti lakos, tudta, hogy a magyar hadak előcsapata minden nap bevonulhat Pestre”, tehát az osztrákokra nézve ennyire válságos volt már a katonai helyzet, a fogoly Batthyány küldönce a budai katonai fogházból még így is nemcsak zavartalanul átkelhetett a Dunán (őt az osztrákok nem húzták fel miatta, mint kémgyanúst, mint Vácott Görgey csinálta) és újra bejuthatott még Batthyány börtönébe is felesége levelével, hanem még az asszony és gyermekei is zavartalanul bemehettek a börtönbe és Batthyányné

még ekkor is ott, „férjével tölthette az egész napot”. Sőt „az örök, a közkatonák, a tisztek egyaránt olyannyira elvesztették fejüket, annyira nem volt semmi rend, semmi fegyelem, oly rémülés vett rajtuk erőt a magyar seregek minden órában várható megérkezése miatt, hogy még a foglyok szobáinak ajtait is elfelejtették bezárni”. (Károlyi, I., 213-214. o.) Ha most mindehhez még hozzávesszük, hogy milyen „becsületes porkoláb” vigyázott rájuk, könnyű elképzelnünk, hogy egyedül csak Batthyánytól függött, hogy meg nem szökött. Felesége bízta is rá. Ha nem bízott volna annyira felmentésében, Batthyány is megtette volna.

Lehet, hogy valóban nagyon begyulladtak az osztrákok is, de annyira azért mégsem, mint Kossuth vagy Petőfi. Mert ezek a gyáva osztrákok mégiscsak Budán voltak még akkor is, mikor már a honvédek minden órában megérkezhettek a fővárosba, a mi Kossuthunk és kormánya azonban már rég Szegeden, hős Petőfink pedig rég a még Szegednél is messzebb fekvő Mezőberényben volt akkor, mikor az osztrákok még csak hetek múlva érkeztek meg Pestre.

Lehet, mondom, hogy az osztrákok is gyávák voltak, de annyi így is bizonyos, hogy Batthyány s általában a lázadó magyarok elleni gyűlölet sem valami nagy lehetett bennük, mert akkor az ő nyugatra szállításukkal sokkal jobban siettek volna s elszállításukat legalábbis annyira idejében megkezdték volna, mint Kossuth a maga mindkét Pestről való elmenekülését. A hitvány ember ugyanis kettőre szokott nagyon vigyázni: a maga bőre megmentésére és bosszúja kielégítésére, tehát a foglyaira. Az osztrákoknak, mint láthatjuk, az első fele sem volt annyira fontos, mint a magyar „hősöknek”, a második még kevésbé.

A mi osztrákgyűlöletünk mindebből csak annyit ért meg, hogy „mint mindig”, most is milyen ügyefogyottak voltak ezek az osztrákok (érthetetlen, hogy 49-ben mégis hagyjuk magunkat tőlük megverni), akik még a börtönt is nyitva felejtették ijedtükben (mintha nem lett volna az a börtön nyitva nemcsak Batthyány, hanem felesége és gyermekei részére is már ekkor is, mikor még őreiknek nem kellett ijedezniük). Azt nem vesszük észre, hogy nemcsak együgyűséget, hanem jóságot is bizonyít ugyanez.

Ha ezek az osztrákok gonoszok lettek volna, akkor ők is úgy tettek volna, mint az 1919-ben, tehát több mint fél évszázaddal később (tehát mikor már igen sokat haladt a humanizmus 48 óta) a Felvidéket elfoglaló cseh legionáriusok például Párkányban csináltak, mikor a magyar vörös hadsereg kiverte onnan őket, de ők utána egy-két napra újra visszafoglalták a várost.

Bizonyára nemcsak Párkányban és Nánán csináltak így, de mivel én akkor ott voltam és utólag én tettem el a szegény magyar áldozatokat, arról tanúskodni tudok, amit itt csináltak azokkal a magyar fiúkkal, akik a benyomult magyar vörösök ösztönzésére, meg hát a tulajdon hazafiságuktól is serkentve fegyvert ragadtak ellenük.

Ezek a csehek is érthetően rémültek voltak, mikor a harcok közben néhány napra újra visszafoglalták a két községet, hiszen ott voltak a Dunán az ágyúzó vörös monitorok [hadihajók], ők is tudták, hogy rövidesen újra menekülniük kell, de addig, míg ez meg nem történt, bosszút lihegve sorra járták a házakat és összeszedték azokat a szegény 17-18 éves magyar fiúkat, akik csatlakoztak a benyomuló magyarokhoz (a magyart nézték bennük, nem a kommunistát), s nemcsak kegyetlenül lemészárolták valamennyiüket (köztük Nána egyetlen, erősen keresztény érzelmű és magyar módra viselkedő zsidóját is), hanem sátáni gyűlöletükben előbb kegyetlenül meg is kínozták őket, szemüket szuronyukkal kiszúrták, karjaikat puska-tussal összetördelték stb.

Ezek a csehek bebizonyították, hogy valóban gyűlölték a magyart, de nem azok az osztrákok, akik akkor, mikor menekülniük kellett, még a foglyok ajtaját is nyitva felejtették. Ezek szívében annyira nem volt a lázadó magyarok ellen semmi gyűlölet, hogy még azt is elfelejtették, hogy nekik magyar foglyaik vannak. De a 48-as hazafiság, mely viszont épp úgy tud osztrákot gyűlölni, mint a cseh legionáriusok magyart, ebből csak azt tudja megérteni, hogy az osztrák mennyire begyulladt, mennyire gyáva, de azt már nem, hogy jó is egyúttal és a bosszúállás, az ádáz gyűlölet mennyire ismeretlen előtte.

Ezen 1919-es gyűlölet után már csak természetes, hogy mivel 20 évre rá, egy időre ki kellett üríteniük a tőlük elfoglalt Felvidéket, illetve legalább annak tisztán magyarok lakta déli részét, mikor bolsevik segítséggel néhány évre rá újra visszatérhettek, megtorlásul ádáz dühükben most már az ott lakó magyarok százezreit üzték ki évezredek lakóhelyükről. Mi 400 év alatt ugyancsak sok felkelést rendeztünk az osztrák ellen, de az osztrák utána megtorlásul soha egyetlen magyar falu lakosságát se telepítette ki. Pedig valahányszor bajba került, mi majdnem kivétel nélkül mindig hátra támadtuk.

Április 23-án reggel nyolc órakor (tehát ugyancsak nagyuraknak való késői felkeléssel) indították útnak Budáról Batthyányt és társait. Megint csak bebizonyították magyargyűlöletüket (pedig még ez se a magyar-, hanem a lázadók elleni gyűlöletüket bizonyította volna) azzal, hogy Batthyányt például a saját úri fogatára ültették. Batthyánné ennek ellenére is megrémült, mert a foglyokat kísérő csapatok parancsnoka, egy Langh nevű kapitány kijelentette, hogy ha útközben a magyar lakosság részéről a legkisebb kísérlet is történik a foglyok kiszabadítására, neki parancsa van arra, hogy a foglyokat azonnal agyonlövesse.

Ismét csak jellemző a helyzetre és az osztrák katonaságnak a fellázadt magyar lakossághoz való viszonyára, hogy utána az egyik fő rebellisnek (Batthyánnak) a felesége elmebeteg a Budán maradt katonaság tábornokához, s panaszt emelhetett nála e kegyetlen parancs miatt (amiben az adott helyzethez viszonyítva nem is volt semmi, ami ne lett volna természetes). Még jellemzőbb azonban, hogy a tábornok nem leszidta és elkergette maga elől a magyar lázadó felségsértő feleségét, hanem megnyugtatta, hogy „a kapitány csak ijeszteni akart, ilyen parancsot nem kapott, mert hallatlan kegyetlenség volna a foglyokat felelőssé tenni azért, ami tudtuk és hozzájárulásuk nélkül történik, sőt gróf Schlick segédtsíjtje, Gablenz, a későbbi hírneves lovassági tábornok még hozzá is tette tábornoka üzenetét, hogy az efféle minden nemzetközi jog ellen volna”.

Pedig hát a nemzetközi jognak mindehhez semmi köze, mert Batthyány nem hadifogoly volt, akit a nemzetközi jog védett, hanem felségsértéssel vádolva volt fogságban s a törvény ma is megengedi, sőt kötelességévé teszi minden fegyőrmek, hogy az őrizetére bízott, kivált nagyobb bűnnel vádolt foglyot le is löje, ha elmenekülését másképp nem tudja megakadályozni. Legfeljebb azt lehet felhozni az illetékes tiszt fenyegetésével szemben, hogy ezek a foglyok még csak vizsgálati foglyok voltak, akiknek a bűnössége még nem volt megállapítva, szökni pedig nem ők akartak, hanem közreműködésük nélkül mások, a lakosság akarta őket kiszabadítani.

Ámde azoknak a foglyoknak, akik életük kímélésére számot tartanak, kötelességük kiszabadítóikat arra kérni, hogy e törvénytelen kísérlettel álljanak el, s ha ezt nem tették volna, sőt a mentő kísérletet szívesen vették volna, akkor már ők is bűnösök voltak és büntetést érdemeltek. Az osztrák tisztikar azonban – mint jól láthatjuk – annyira haladó és humánus volt, hogy az ügyben csak azt nézte, ami a foglyok javára szólt s egyszerűen embertelennek nyilvánította a tiszt fenyegetőzését, amelyet nem kell komolyan venni, mert merőben ellenkezik a csász. kir. hadsereg szellemével.

A foglyok szállítása közben is olyan kedélyes volt az őrizet (annak ellenére, hogy magyar vidéken vonultak át s így a megszökés vagy megszöktetés komoly lehetőséget jelentett), hogy Batthyánnak Martonvásárról is, Székesfehérvárról is sikerült értesítést eljuttatnia a feleségéhez. Egyik értesítésében többek közt azt is közli vele, hogy „a katonakíséret ama durva fenyegetéssel ijesztgető parancsnoka jóindulattal viseltetik a foglyok iránt”. (Károlyi, I., 216. o.) Végleges bizonyíték ez arra, hogy a tábornokok valóban az igazat mondták Batthyány nejeinek: Nem kapott a katonai szakasz parancsnoka szökés esetére agyonlövétési parancsot, és hogy valóban csak ijesztgetésül mondta azt, amit mondott, nem pedig komolyan. Egyébként ahol ennyire szabadon és úri módon bántak a foglyokkal, ott a szökés megakadályozására valóban szükség volt ilyen ijesztgetésekre.

Batthyányt két más gróffal (egy Károlyi és egy Zselénszky) és több más magyar politikai fogollyal Laibachba vitték. A három magyar főurat itt is annyira megbecsülték, hogy a várpa-



rancsnok a többi fogolytól egészen elkülönítve rendelt részükre úri szállást, sőt még az istentiszteletek alatt is, „melyeket a foglyok vigasztalására a derék várparancsnok pünkösdi napjától (május 29.) kezdve minden ünnep- és vasárnap megtartott, a három gróf az oratóriumban külön ült a többiekkel”. (Károlyi, I., 218. o.) Mondhatom, feneketlen gyűlöletre vall, hogy még a templomban is külön díszhelyet biztosítottak az olyan lázadónak, aki magyar főnemes volt.

„A várőríző és kiszolgáló személyzet (tehát még kiszolgálókat is kaptak ezek a „gyűlölt” rabok, mégpedig – mint már bőven láttuk – nem csak a főnemese) igen tisztességesen viselkedett irántuk (ezt Barsi – aki szintén ott volt – különösen kiemeli, írja ezt is Károlyi is) és persze saját költségükön elég jól és bőven élelmezheték magukat. Batthyány és két grófi társa a laibachi legjobb városi szállodából, az Österreichischer Hofból hordattak maguknak ebédet és estebédet. Mikor üres szobáikba a váracsba [várba] beköltöztek, meg lón nekik engedve, hogy azokat egyszerűen, de aránylag kényelmesen saját költségükön bebutorozhassák s inasai számára is (!) egy negyedik szobát berendezhessenek.” (Ugyancsak tombolt tehát ellenük az osztrák részről magyarnak már természetszerűleg kijáró „feneketlen gyűlölet”).

Az Österreichischer Hof vendéglőse engedélyt kapott, hogy egy helyi, természetesen erősen megcenzúrázott (Károlyi bakafántoskodó leírása után még azt hinné az ember, hogy azt a számat külön cenzúrázták, melyet a foglyok kaptak, pedig dehogy!) hírlapot felküldhessen a három grófnak. (Láttuk már, hogy ugyanezekben a kedvezményekben nemcsak a három gróf, hanem minden ottani magyar politikai fogoly, például Barsi is részesült.) Batthyánnak orvosi rendeletre a várparancsnok a város melletti fürdőházát is (ez magyarul azt jelenti, hogy ki is járhatott a várból) használatára bocsátotta (Károlyi, I., 218-219. o.), tehát majdhogynem úgy bánt vele, mint egyik főnemes másik főnemes vendégével szokott.

Nem csoda, hogy ezek után még Károlyi is „gentleman gondolkodásának” nevezi „a várparancsnokát, a csehországi gróf Deym tábornokot, akinek Batthyány mind e könnyítéseket köszönhető”. De az se csoda, hogy a botrányos könnyítések miatt feljelentés is ment a várparancsnok ellen s Bach miniszter átíratot intézett miatta gróf Gyulay hadügyminiszterhez. Ebben „szörnyűségnek” nevezte a három gróf iránt tanúsított bánásmódot (láttuk hogy nem csak a három gróffal bántak ilyen botrányosan jól és emiatt a feljelentés sem csak miattuk ment gróf Deym ellen), mely „a közvéleményt felizgatja”. A közönség megbotránkozik – írja benne –, hogy „szépen bútorozott szobában laknak, a legelőkelőbb vendéglőből étkeznek, külön inasokat tartanak, lapokat járatnak és kényük-kedvük szerint járnak le sétálgatni Laibach városába”. Még Károlyi Árpád is csak e legutóbbi állításra tudja megjegyezni, hogy „nem volt igaz”. A többi tehát még szerinte is igaz volt, de még ez az állítólag nem igaz is igaz volt annyiban, hogy mint láttuk, gróf Deymnek a vár mellett levő fürdőházát tényleg rendszeresen használhatták a grófi foglyok, érthető tehát, hogy a városban állandóan látták őket a laibachiak jönni-menni s ezt joggal fogták fel úgy, hogy sétálgatnak a városban. Sőt ez az állítás minden valószínűség szerint tökéletesen igaz volt, mert könnyű elképzelni, hogy a foglyok ezt a jó alkalmat sétára is felhasználták, akár jövet is, menet is. (Melyik ór mert volna ezért nekik szólni, ha ugyan kísérte őket egyáltalán börtönőr?) Ez pedig szóról szóra egyezik a „séta” vagy „sétálgatás” fogalmával. Nincs igaza tehát Károlyinak akkor, mikor azt állítja, hogy nem igaz, hogy a városban is sétálgattak.

Károlyi természetesen, mint jó hazafi, „gyalázatosként” bélyegzi meg Bach e jegyzékét, mely miatt gróf Gyulay hadügyminiszter parancsából a katonai feljebbviteli törvényszék igazolásra is szólította fel gróf Deym parancsnokot. „A derék tábornok azonban – írja Károlyi Árpád (I., 219. o.) – nem ijedt meg.” (Nem tűnik fel az olvasónak, hogy úgyszólván minden Batthyánnal kapcsolatba kerülő osztrák tiszt vagy funkcionárius vagy „derék”, vagy „gentleman”, vagy „humánus”, vagy „emberséges”, vagy „jóakarátú”, vagy „nemes lelkű” és egyik se „ijed meg” felettes hatóságától, mely azonban mégis mindig „tajtékzik a magyargyűlölettől”)

Deym jelentésében azt válaszolta, hogy „Langh kapitány (aki, mint láttuk, kivételesen „vérszopónak” mutatta magát, de aztán kisült, hogy még ő is „derék” volt), aki a katonai kí-

sérettel a foglyokat Laibachba hozta és a vele jött főtörzsporkoláb (akit mint láttuk, Barsi szintén nagyon dicsér) nemcsak semmi tiltó utasítást nem hozott számára, hanem ellenkezőleg, azt jelentették neki, hogy az összes fogoly, s így Batthyány is kivételes bánásmódban részesültek Budán”.

De ezenkívül is már – folytatja az igazán „emberséges” cseh – Windischgrätzről előzőleg jött hozzá rendelet, hogy a még el nem ítélt politikai bűnösök iránt figyelemmel és kímélettel kell lenni. Közli tehát, hogy ilyen körülmények között ő más szigorítást nem lát szükségesnek, mint csak azt, hogy a jelzett laibachi hírlapnak a foglyoktól való további járatását megszünteti. Ha a feljebbviteli törvényszéknek – írja – más a véleménye, küldjön neki részletes utasítást a foglyokkal való bánásmódot illetően.

Micsoda más dolga volt a magyar politikai foglyoknak az annyit szidott és tőlünk annyira gyűlölt osztrák keze alatt, mint a tőlünk oly megértően kezelt Hitler, vagy a tőlünk még ha nem őszintén is, de annyit tapsolt Sztálin vagy Rákosi Mátyás keze alatt a politikai foglyoknak! Sőt az osztrák jóság annyira ment, hogy „Deym igazolásával” még ez az osztrák feljebbviteli katonai főtörvényszék is „meg volt elégedve, nem tartá szükségesnek utasítást adni számára és a tábornok belátására bízta, hogy a jövőben a körülményekhez képest folytassa-e vagy megváltoztassa eddigi bánásmódját... A hadügyminisztériumhoz intézett jelentésében pedig a törvényszék arra utalt, hogy a foglyok letartóztatásának célja egyéb nem lévén, mint távol tartani a vádlottaktól mindazt, ami a vizsgálat eredményére káros hatással lehetne, ennek a célnak pedig Deym rendszabályai megfelelnek, semmi igazolásra, semmi felelősségre vonásra nincsen szükség. A hadügyminiszter ilyen értelemben válaszolt Bachnak, aki jobbnak látta felsülése után hallgatásba burkolózni”.

Tehát nemcsak Windischgrätz is, a fia is, a laibachi várparancsnok is, a budai osztrák tábornok is, Trattner ezredes is, sőt még az először kegyetlennek látszó Langh kapitány is, aztán a budai porkoláb is meg a laibachi is – hogy Leuzendorf hadbíróról ne is szóljunk – „derék”, „jóllelkű”, „bátor”, „gentleman”, sőt „vakmerő” volt a foglyok érdekében, hanem teljesen gyűlölet nélküli és emberséges volt maga a főhaditörvényszék is annyira, hogy még az akkor mindenható belügyminiszterrel, Bachhal is szembeszállt s így még Bach is „felsült”, mikor nem is szigort, hanem csak egy kis rendet akart teremteni, de ő is csak azért, mert felháborodott hangú leveleket kapott a laibachi vár foglyainak botrányosan nagy szabadsága miatt.

Az általános osztrák szellem azonban annyira jóllelkű volt azon magyarok iránt, akiket a mi hazafias propagandánk szerint ezek az osztrákok akkor állítólag csak „Kossuth-kutyának” hívtak, hogy még Bach is „kihallgatásba kénytelen” burkolózni, illetve még ő is rendeseknek kénytelen tartani ezeket az állapotokat. Pedig hát az, hogy a foglyok rendszeresen kijárhattak a városba, ugyancsak ellenkezett a vizsgálati fogság azon egyedüli céljával, hogy a vizsgálati foglyoktól távol tartson mindent, ami a vizsgálat eredményére hatással lehetne. Itt ugyanis a foglyoknak módjukban áll a külvilággal érintkezésbe jutni, bűnjeleket eltüntetni, az esetleg még le nem tartóztatott bűntársakat titokban értesíteni stb., sőt esetleg szökésüket is előkészíteni. Rákóczi például ezt is megcsinálta börtönében.

Bach tehát felsült. Pedig hogy mennyire neki, nem pedig Deymnek, a főhaditörvényszéknek vagy a hadügyminisztériumnak volt igaza, hogy a Batthyánnyal és társaival való bánásmód már nem jóllelkűség, hanem a rend és a vizsgálat érdekeinek semmibevétele volt, mutatja, hogy nemsokára még a hadügyminisztérium is megtudta, hogy Batthyány levelez a feleségével. Még Károlyi Árpád is megállapítja, hogy „semmi kétség abban, hogy ez csak a börtönőr családja útján történt (épp úgy, sőt még jobban történhetett a fürdőbe járás, tehát a laibachi utcai sétálgatások közben és „útján” is), de bizonyosra vehetjük azt is – kénytelen megjegyezni még Károlyi is –, hogy a derék gróf Deym ezen eshetőség előtt szemet hunyt”. Pedig hát mindez ugyancsak akadályozta a vizsgálati fogságnak azt az egyetlen célját, hogy a vádlottak bűneit kideríthessék és így őket megérdemelt büntetésben részesíthessék.

Károlyi még azt a megjegyzést is szükségesnek tartja, hogy „nem egy példáját olvassuk a grófné Visszaemlékezéseiből annak, hogy kisebb és nagyobb, sőt igen főrangú osztrák katonatisztek a részvét és jóakarát jóleső jeleit éreztették a férjéért küzdő hitvessel”, noha – teszem már én hozzá – ez a hitves az egyik leghírhedtebb magyar 48-as „honleány” volt. Egész jól láthatjuk tehát, hogy osztrák részről a jóakarát nem kivétel volt, hanem általános szabály s még annyira élesen osztrákellenes magyarokra is kiterjedt, mint amilyen Batthyányné a Petőfi megénekelte, hírhedt Zichy-lány volt.

Egészen igazságtalan és bántó azonban Károlyi Árpádnak az a megjegyzése, hogy „persze olyanok (voltak ilyen jóakaratók), akiktől nem függött a fogoly sorsa”. Károlyi e megjegyzésével egyenesen a napot tagadja le az égről nagy „hazafiságában”. Hát Windischgrätztól nem függött, sőt elsősorban nem tőle függött Batthyány sorsa? Aztán Deymtől nem függött? Trattner ezredestől nem függött? Langh kapitánytól nem függött? A főhaditörvénytől nem függött? A hadügyminisztériumtól nem függött? Leuzendorftól nem függött? Pedig hát ezek mind egytől egyig „emberségesek”, „jólelkűek”, „gentlemanok”, „derekak”, sőt „vakmerők” voltak Batthyány pártolásában.

Most azonban, mikor már újabb feljelentésre a hadügyminisztériumban még azt is megtudták, hogy a vizsgálati fogságban levő Batthyány még a feleségével is rendszeresen levelez, olyan parancsot kapott már tőlük Deym, hogy ha még egyszer ilyesmi előfordul, akkor nem csak az alantas közeget, aki a levelezést lehetővé tette, hanem őt magát is felelősségre fogják vonni érte. Ezt a parancsot azonban még Károlyi is kénytelen „érthetőnek” nevezni, de azért „meglepően nyersnek és durvának” is mondja. Pedig hát kétségtelen, hogy Deym visszaélt a főtörvénytől és a hadügyminisztérium bizalmával és önmagát cáfolta meg, mert hiszen ő érvelt azzal, hogy a foglyokat csak annyira kell őrizni, hogy „a vizsgálat eredményére káros” dolgot el ne követhessenek, s ő volt az, aki Batthyányt még ennyire sem őriztette. Ő maga bizonyította be tehát, hogy mégiscsak Bachnak volt igaza, aki csak nemrég „sült fel” őmiatta és kellett „csúfos hallgatásba burkolóznia”.

De azért persze az osztrák bosszú és magyargyűlölet továbbra is csak olyan volt, hogy Deym azért továbbra is nemcsak laibachi várparancsnok maradhatott, hanem továbbra is épp olyan „gentleman” (Károlyi, I., 224. o.) maradt és Batthyány iránt továbbra is épp oly jóindulatot tanúsított, mint annak előtte. Batthyánynak már régebben tárgyalt júniusi emlékiratát például ebben az időben juttatta el külön gyorspostával azonnal hadügyminiszteréhez, gróf Gyulayhoz.

## Batthyány halálra ítéelésének története

A sok és nagy osztrák jóakarát azonban teljesen közömbösítette, hogy május 30-án már megtörtént Welden leváltása és a nem osztrák és nem is katolikus Haynaunak magyarországi teljhatalmú katonai parancsnokká való kinevezése. Ő egészen más természetű ember volt, mint a katolikus Windischgrätzek vagy Deymek. Bár látni fogjuk, hogy azért ő sem volt olyan vadállat, mint amilyennek nálunk, a mi féktelen osztrákgyűlöletünk miatt elrágalmazták. Ő azonban tényleg tudott gyűlölni, sőt még dühöngeni is, bár ő sem hosszabb időn át. Látni fogjuk, hogy ő sem volt vadállat, még neki is mesterségesen kellett magát belelovalnia a bosszú szellemébe azon a címen, hogy a lázadást, a forradalmi szellemet, a hűtlenséget és a felségsértést, a katonatiszti eskü megszegését, tehát annak a rossznak a szellemét, mely a század minden véres háborújának oka volt, kell és kötelesség is gyűlölni és szigorral venni elejét megisméltődésének. Haynaunak az volt a meggyőződése, hogy ha 48-nak, ennek a legtartósabb, leghevesebb és legvéresebb rebellióknak előidézői büntetlenek maradnak, néhány év múlva megint újra kezdődik a dolog, míg ha példás büntetésben részesülnek, legalább száz évre be lehet ellene biztosítani az államot.

Haynaunak bizonyos tekintetben természetével járt a dühöngés és a vele járó kegyetlenség, mert hiszen egzaltált, tönkrement idegzetű ember volt, már ilyennek is született, de – ismét csak tönkrement idegzete bizonyítékául, de a benne lakozó jószívűség tanúságául is – dühöngéseit mindig ellágyulások követték s ilyenkor ő is a legnagyobb jószívűséget, sőt egyenesen káros engedékenységet mutatva azok iránt, akiket büntetni kellett volna. Hiba volt még hatalomszeretete s nagy hiúsága is. Ez is szerepet játszott mind kegyetlenségében, mind ellágyulásaiban egyaránt. Azért lágyult el időnként, hogy jónak tartásák.

Haynau alatt nem mentek olyan kényelmesen és olyan osztrák kedélyességgel a dolgok, mint Windischgrätz alatt. Ő szigorú volt és rendet tartott. Ezért aztán az ő kinevezésével Batthyány sorsában is változás állt be. Hogy azonban ez a változás nem a Habsburgok, sőt még csak nem is az osztrákok számláját terheli, hanem – éppen ellenkezőleg – még ez is az ő javukra szolt, mutatja, hogy Haynau már nem volt osztrák, mint Windischgrätz, Deym vagy mint az említett jólelkű alsóbb rangú katonák, sőt mint említettük, még csak katolikus sem volt. Apja egy terhelt protestáns német birodalmi fejedelem, anyja pedig egy szép zsidó lány volt. Törvénytelen viszonyból származott.

Batthyány sorsa tehát csak akkor lett rosszabb és pere csak akkor kezdett szigorúbban folyni, mikor egy idegen származású és idegen vallású ember kezébe került. Haynau július 17-én, arra hivatkozva, hogy neki Magyarország felett teljhatalma van, parancsot küldött Laibachba gróf Deymhez, hogy az ottani politikai foglyokat további vizsgálat és ítélkezés céljából azonnal szállíttassa Pozsonyba a kerületi hadparancsnoksághoz és onnan majd Budára fogják őket továbbítani.

Deym, a derék osztrák (sőt cseh) nem engedelmeskedett oly könnyen, hanem előbb a hadügyminisztériumhoz fordult, az pedig a minisztertanács elé terjesztette az ügyet. Ez furszállotta, sőt helytelenítette a dolgot és arra hivatkozott, hogy Haynau intézkedése sértő az ausztriai haditörvényszékek tekintélyére, azonban részint azért, mert valójában örült, hogy nem neki kell a halálos ítéleteket kimondania, illetve jóváhagynia és végrehajtania (mert a törvény szerinti büntetést természetesen ők se engedhették volna el), részint mert az akkor dicsősége és hatalma teljében álló győzelmes és erőszakos Haynauval (ki természetesen nemcsak a „Kossuth-kutyákhoz”, hanem kartársaihoz is erőszakos és indulatos volt) nem nagyon tartotta tanácsosnak dacolni, teljesítette Haynau kívánságát, illetve kimondta, hogy „ebben az ügyben semmit sem tesz”. Gróf Deymnek tehát engedelmeskednie kellett és a foglyokat július 23-án elszállították Pozsonyba.

Jellemző az osztrák „rosszakaratra” és „magyargyűlöletre”, hogy Batthyány (pedig ő nemcsak magyar, hanem 48-as, tehát lázadó magyar volt) még most is és még erről is értesíteni tudta feleségét, aki azonnal Pozsonyban termett és már harmadnapra itt is kezében volt az engedély, hogy férjét meglátogathatja (ahelyett, hogy nyomozást indítottak volna, honnan tudta meg, hogy férje Pozsonyban van).

Károlyiból tudjuk (I., 231. o.), hogy a pozsonyi várparancsnok, Haymerle őrnagy, ismét csak „lovagias” volt, megint csak nyoma sem volt benne az állítólagos „Kossuth-kutyák” elleni gyűlöletnek, sőt még a legelemibb bizalmatlanságnak se, mert a kerületi hadparancsnokság utasítása és a szabály ellenére kibeszélni magukra hagyta őket, sőt mikor a találkozás után lekísérte (!) a várból a grófnét, nagy jóindulattal vigasztalá, hogy „még minden jóra fog fordulni és eljön az idő, amikor e szomorú múltakon mosolyogni fogunk” (így, többes számban).

Károlyi ezt Batthyányné fennmaradt visszaemlékezései után írja és kiemeli, hogy ezekben a „grófné nagy elismeréssel említi Visszaemlékezéseiben Haymerle őrnagyot”. Batthyányt és társait azonban a komáromi vár még honvédkézben lévén és Klapka onnan való kitöréseinek veszélye miatt Pozsonyból hamarosan elszállították, de nem Budára, hanem egyelőre Olmützbe. Leuzendorf Batthyány olmützi tartózkodása alatt is folytatja a vizsgálatot és az egyes vádpontokat illetően sorozatosan kihallgatja Batthyányt.

Az egyik fő vád az volt s különösen emiatt haragudtak annyira Batthyányra nemcsak az osztrák, hanem általában a konzervatív körök, hogy ő idézte elő és szította (mint magyar miniszterelnök) a bécsi forradalmat, hogy összeköttetést tartott fenn, sőt pénzelte (a magyar állam pénzéből!) a bécsi csöcseléket és zsidó vezéreit s így végeredményben ő volt az oka Latour meggyilkolásának is. Láttuk, hogy mindez igaz volt (Károlyi letagadhatatlan bizonyítékokat közöl erre), de ezt nem Batthyány csinálta, hanem Kossuth emberei, főként Pulszky. A magyar 48-nak ez bizony letagadhatatlan szégyene, éppen csak nem Batthyányé. De mivel Batthyány volt a miniszterelnök s így Kossuth bűnéért is felelős, legalább közvetve, nem tagadható az ő ebben való bűnössége sem.

Tudjuk, hogy Batthyány akkor már a maga ellenfelének és hazája tönkretevőjének tartotta Kossuthot, a még Kossuthnál is amolyanabb Pulszkyt pedig úgy megvetette, hogy Pulszky felháborodott Batthyány gögösségén. Batthyány azonban azonkívül, hogy főnöke volt Kossuthnak s így az ő tetteiért is felelős volt, még annyiban is részes volt Kossuth és Pulszky bűneiben, hogy eleinte fegyvertársuk volt, sőt egyenesen ő segítette őket nyeregbe. (Éppen elég nagy bűn!) Kossuth követte megválasztásakor „a pártot maga Batthyány vezette. Kerek kalappal, hosszú vörös tollal (!), fekete gubában, gyönyörű ménen ülül lovagolt. Sajátságos tűz égett szemében”. (Szilágyi: A magyar forradalom férfiai, 225. o.)

Nem igaz tehát, hogy Batthyány annyira ártatlan volt és ezért kivégeztetése egyszerű gyilkosság, juszticmord volt. Kivégzése csak akkor rendíthet meg bennünket, ha meggondoljuk, hogy Kossuthot és Pulszkyt senki sem végeztette ki, sőt egész életén át mindkettő ünnepeztetésben részesült, sőt Pulszky nemcsak bűnbocsánatot kapott (amit Kossuth is megkapott), hanem tényleg haza is jött és itthon még politikai szerepet is játszhatott s magas állami állást kapott. Az is tragédiája volt Batthyánynak, hogy Bécsben az ő személyes bűnének tartották mindazt, amit tulajdonképpen Kossuth és Pulszky követett el. Az ellene irányuló nagy gyűlölet fő oka ez a tévedés volt.

Annyiban azonban jogos volt a nagy megvetés, mert Batthyány arisztokrata volt, míg Kossuth és Pulszky nem voltak azok. Batthyányban csakugyan jobban kellett gyűlölni, illetve megvetni azt, hogy eleinte Kossuthal és Pulszkyval egy táborban volt, s amennyiben a saját fészkebe piszkító madarat gyűlölték benne, annyiban ez a megvetés jogos is volt. Mindehhez hozzájárult azonban még az is, hogy Batthyány büszke természetének megfelelően még forradalmárságát is főnemesi göggel képviselte s ezért lett annyira gyűlöletes éppen főnemes társai körében.

Érthető, hogy mikor már kinyílt a szeme, önérzete és ítélőképessége, felébredt becsületérzése pedig volt fegyvertársai ellenségévé tette, ezt konzervatív ellenfelei nem vették mindjárt észre. Hogy is vehették volna észre, mikor arra már megszakadt Batthyánnyal való összeköttetésük s Batthyány ezt az ő megváltozását részint büszkeségből, részint hiúságból (népszerűsége féltése miatt) titkolta is. Félt ugyanis az utca gyűlöletének felidézésétől és a forradalmi sajtó támadásaitól. Ahogyan a hiúság, a népszerűség vágya tette forradalmárrá, ugyanez okozta azt is, hogy a „hazafias” nyilvánosság előtt titkolta, hogy ő már nem az, aki volt. Emiatt maradt meg külsőleg továbbra is a régi táborban. De ilyen körülmények közt bűne lehet-e a bécsi köröknek, ha pere idején ők a benne végbement lelki változásról mit sem tudtak?

Mikor azonban Leuzendorf Batthyány kihallgatásai folyamán ezeket a vádakot (hogy ő bujtotta fel a bécsi csöcseléket) előadta neki, Batthyány magából kikelve és a legnagyobb felháborodás hangján tiltakozott ellenük, s nemcsak kereken tagadta őket, hanem Leuzendorft külön megkérte, hogy mivel ezek a vádak nemcsak az ő politikai, hanem egyéni becsületét is érintik, mert ő önmagát vetné meg, ha ő valaha forradalmi csöcselékkel cimborált vagy vele egy követ fűjt volna, ezeket a vádakot a legalaposabban vizsgálja meg, hogy valótlanságukról annál jobban meggyőződhessek s így az ő egyéni becsületének elégtételt adhasson.

Ez meg is történt. Batthyány igaza ebben bebizonyosodott s Károlyi Árpád Batthyány perét ismertető könyvének olvastára azért gondolja a felületes olvasó vérlázító igazságtalan-



ságnak, hogy Batthyány mégis halált kapott. Pedig hát Batthyány, mint a forradalom egyik fő előidézője, mint Kossuth fő támogatója és Kossuth és Pulszky feljebbvalója, aki az ők azon tetteikért is felelős volt, amelyekben nem értett egyet velük, tisztán e címen is megérdemelten kapta a halált. Hogy mások, akik ugyanezt a büntetést nála százszor jobban megérdemelték volna, büntetés helyett később még jutalmat kaptak, az valóban vérlázító igazságtalanság, de nem annyiban, hogy Batthyányban ártatlant büntettek, hanem csak annyiban, hogy az ő igazságos bűnhődésével szemben mások, egyénileg sokkal bűnösebbek, nem bűnhődtek.

Nem Batthyány bűnhődése volt tehát igazságtalan, hanem mások nem bűnhődése volt az. Nem az a felháborító, hogy Batthyány nem kapott kegyelmet, hanem az, hogy mások, nála sokkal bűnösebbek, kaptak. Ne feledjük azonban, hogy ők sem akkor kaptak kegyelmet, mikor Batthyány nem kapott. Ha a többiek felett is akkor szolgáltathattak volna igazságot, mikor Batthyányon, akkor ők se kaptak volna, sőt akkor ő – hogy ne omoljon olyan sok vér – valószínűleg kegyelmet kapott volna, bár akkor is furcsa lett volna, hogy éppen az az ember kapjon kegyelmet, aki 48-as miniszterelnök volt, tehát mindenért elsősorban volt felelős.

Nem Batthyány személyét büntették halállal, hanem állását. A 48-as miniszterelnököt akarták benne büntetni. De még ha magas állásától eltekintünk, akkor is csak viszonylagos az igazságtalanság. Csak az a bántó, hogy a jellemtelen és még az ördöggel is szövetkező Pulszkyak, Pálffy Albertek, Kállay Ödönök, Csernátonyak nem bűnhődtek. Ennek azonban csak az osztrák jóság és megbocsátás volt az oka (mely éppen csak Batthyány esetében nem érvényesült és a szintén a jellemesebb szereplők közé tartozó aradi vértanúkéban). Nem a kegyetlenség és a bosszúvágy okozta tehát az igazságtalanságot, hanem a nagy megbocsátási készség és jóság, mert világos, hogy ez kivétel nélkül mindenki irányában nem érvényesülhetett. Akik rögtön kézre kerültek, azok bűnhődtek, akik csak később, azok nem.

„Batthyány kérését, hogy Leuzendorf tisztázza a bécsi forradalom szításának gyűlöletes vádjá alól s e tekintetben különös gonddal igyekezzék kinyomozni az igazságot – állapítja meg Károlyi Árpád (I., 455. o.) – a szónak legszorosabb értelmében, persze nem a vádlott kedvéért, Leuzendorf teljesíté is. Az a levelezés, melyet e tárgyban folytatott, az a sok tanú, akiket megidézt, kihallgatott vagy egyes katonai parancsnokságok által kihallgatott, idejének és nyomozó munkájának a többi vádra fordított fáradsággal szemben mondhatnánk, aránytalanul nagy részét kötötte le.”

Tehát az már maga is nagy becsületére válik az udvarnak és a legfelsőbb katonai köröknek, s általában az osztráknak, hogy Batthyány ügye vitelével éppen ezt a Leuzendorft bízták meg s meghagyták e szerepében annak ellenére is, hogy látniuk kellett, hogy határozottan rokonszenvez a vádlottal s neki Batthyány védelmére minden törvény adta lehetőséget megadtak. Világos bizonyítéka ez annak, hogy az illetékesek igazságot akartak, nem pedig bosszúállást kívántak és hogy nem féltek ettől az igazságtól, hanem kiderítése volt a céljuk.

Mivel Batthyány a bécsi forradalomban játszott állítólagos gyűlöletes szerepére vonatkozólag a Grazer Zeitungban cikk jelent meg annak idején, Leuzendorf a lap szerkesztőit is kihallgatta. Ahogy eddig olyan feltűnően tapasztaltuk, mennyire hiányzott a magyargyűlölet az osztrák udvari, főúri és katonai körök részéről, most tapasztalhatjuk, hogy éppen így hiányzott ez az osztrák hírlapírók körében is. E kihallgatás kapcsán Fürbass József, a grazi lap egyik szerkesztője javára tesz Károlyi Árpád hasonló megállapítást:

„Becsületére válik Fürbassnak – írja (I., 456. o.) – ama kijelentése, hogy ő a maga részéről Batthyány személye ellen semmi ilyes gyanút nem táplál, minthogy semmi bizonyítékot nem tud szolgáltatni.”

Vajon ilyen tárgyilagosan, ilyen szenvtelenül, hogy ne mondjam: jóakarattal nyilatkoztak volna-e a 48-as magyar újságírók is, ha a szabadságharc ellenkező eredménnyel végződött volna s mi tartottuk volna vizsgálati fogságban a velünk ellenséges osztrák vezető embereket s a 48-asok vallomása döntött volna sorsukról?

A Leuzendorf kívánságára ez ügyben felvett jegyzőkönyvek megint csak hol ennek, hol annak az osztrák hatóságnak gyűlöletmentességét, sőt jóakarátát bizonyítják. Például az az albizottság, mely „az öreg konzervatív, de nagy magyar Bartal Györgyöt” hallgatta ki, Károlyi Árpád megállapítása szerint (I., 483. o.) „mint e kihallgatásokról írott jelentése mutatja, humánus és becsülettudó katonatisztekkel állott”.

Noha a bizottság bizonyítékkal rendelkezett arról (okmányokkal), hogy ez a Bartal György 50 forintot (mai értékben 5.000 forintot) utalt ki Neuwirthnek, a hírhedt zsidó forradalmárnak, „noha kénytelen volt Bartalt passzív viselkedése miatt hibáztatni, de megállapítja, hogy az öreg államtanácsos, mint általánosan ismert becsületes, jellemes férfiú nem vón részt a bécsi magyar üzemekben” (mert hogy ilyen magyar, illetve 48-as üzemek voltak, az vitán felül állt). „Ugyanezt állapította meg az albizottság a másik államtanácsosról, Platthy Mihályról, akit szintén tiszteletreméltó férfiúnak nevez.”

Meg kell állapítanunk, hogy mindehhez az osztrákok részéről tiszteletreméltó tárgyilagosság, sőt határozottan jóindulat kellett. Képzeltük, milyen nyilatkozatokat tettek volna, illetve milyen jegyzőkönyveket vettek volna fel a mi 48-as hazafiaink, ha ők tölthettek volna be hasonló szerepet például a Bach-korszak nálunk működő olyan osztrák hivatalnokai ellenében, akikkel szemben fel tudták volna mutatni a nyugtákat, hogy állampénzt fizettek ki az itt ellenünk működő rendőri besúgói szolgálataikért. A bécsi udvarnak ugyanis ilyen nyugták voltak a kezében, például Bartallal szemben is, melyek Leuzendorfnak is a kezében voltak s azt bizonyították, hogy Kossuth megbízottja, Pulszky, magyar állami pénzeket fizetett ki a bécsi forradalom zsidó korifeusainak.

Milyen gyűlölettel büntették például a kommunisták a régi rendszer azon alkalmazottait, akik hajdani uraikat kiszolgálták! Mennyire nem számított előttük, hogy az illetők alattvalók voltak, akik kénytelenek voltak engedelmessé válni, mert a maguk és családjuk megélhetése és kenyere függött tőle! Ezzel szemben látjuk, hogy a jó osztrák már akkor is, mikor alig verték le a 48-at, tehát még lobognia kellett volna benne a magyarok elleni gyűlölet lángjának, nemcsak meg nem bünteti azt a Bartalt és Platthyt, aki Kossuth pénzeit a bécsi csöcseléknek továbbították, mint a 48-as magyar állam hivatalnokai, hanem még csak eljárást sem indít ellenük, sőt egyenesen azt állapítja meg róluk, hogy „általánosan ismert becsületes, jellemes” illetve „tiszteletreméltó” (!) férfiak, bár „passzivitásukért hibáztatni kell őket”. Hogy kormányukat, illetve kormányuknak egy egészen felforgató lelkiismeretlen tagját, még a rosszban is kiszolgálták, azt ők csak „passzivitásnak” nevezik.

Annyira mentek az állítólagos „Kossuth-kutyák” iránti jóindulatukban ezek az osztrák bizottságok, hogy például még azon Henszlmann Imre iránt is „bizonyos jóindulatot” tanúsítottak, aki Pulszky ajánlatára lett Bécsben magyar minisztériumi fogalmazó (ilyen német névvel!) és akiről azt a véleményt nyilvánítja a bizottság felvett jegyzőkönyve, hogy „határozott jellemű, de igen gyanús egyéniség”. Igaz, hogy asztalfiókjában még a hírhedt Neuwirth-től is találtak levelet, mégpedig olyan levelet, melyben pénzt kér tőle (!), de a bizottság efelett is „szemet hunyt” (Károlyi, I., 484. o.). S bár azt is megállapították, hogy a bécsi forradalom idején, miközben Windischgrätz seregei körülzárták a várost, idejét a Szent István dóm tornyában a csapatmozdulatok megfigyelésével töltötte, mégis, mivel archeológus is volt egyúttal, még azt az együgyű mentségét is jóindulatú humorral fogadták, hogy – a hadmozdulatok idején! – csupán archeológiai megfigyelések céljából tartózkodott a toronyban.

Ismét csak a gyűlölet bámulatos hiányát bizonyítja az is, hogy Batthyány kihallgatása után „a törvényszéki teremben Batthyány aláírása alá a következő záradékot iktatta a törvényszék: „A jegyzőkönyv azzal a megjegyzéssel záratik le, hogy gróf Batthyány minden kihallgatás alatt, dacára a nagyfokú kedélyizgatottságnak, teljesen megfelelő és tiszteletreméltó magatartást tanúsított”. Ez alá a megjegyzés alá írták aztán oda a nevüket rangjuk szerinti sorrendben a törvényszék tagjai, legvégül pedig Leuzendorf kapitány, mint quatörzsauditor [főelőadó]”.

Kétségtelen tehát, hogy nemcsak az esetleg megvesztegetett Leuzendorf, hanem az egész törvényszék is nemcsak tárgyilagos, hanem Batthyány iránt egyenesen jóakarátú volt.

A vizsgálat befejezése után a vizsgálóbíró egy hosszú elaborátumot [értekezést] terjesztett a törvényszék elé, melyben – mivel mint láttuk, az akkori katonai törvényszékek valóságos modern esküdtzékek voltak egészen törvényszerű, tehát jogilag nem képzett tagokkal is – kifejtette a vonatkozó törvényeket és jogi szabályokat, előterjesztette a vádat, aztán a vádlott védelmét, tehát mindazt, ami a vádlott mellett szólt és végül a pro és kontra okok mérlegelése után véleményt mondott, büntetést vagy felmentést ajánlott. A hadbíró ezen elaborátumát hívták „votum informativum”-nak [szakvéleménynek], s miután ezt felolvasták a bíróság tagjai előtt, döntött a törvényszék a vádlott sorsáról.

Károlyi Árpád megállapítja (I., 513. o.), hogy „nem valószínű, hogy osztrák hadbíró valaha is oly terjedelmes és oly részletező votum informativumot készített valami perben, mint Leuzendorf Batthyány ügyében”.

Más szóval ez ismét csak azt jelenti, hogy talán még egy perben sem volt az osztrák bíróság olyan lelkiismeretes és alapos, mint akkor, mikor Batthyányt halálra ítélte. Ez is ugyancsak bizonyítja, hogy nem tessék-lássék eljárás, nem szemfényvesztés volt ez a per, hanem komoly igazságkeresés.

Mielőtt a törvényszék megkezdte működését, Batthyányt elébe vezették. Az elnök megkérdezte tőle, nincs-e valami kifogása a törvényszék valamelyik tagja ellen? Nem tartja-e valamelyiket személyével szemben elfogultnak. Ha Batthyány igenlőleg válaszolt volna, az illető bírót kicserélték volna. Mivel a vádlott tagadólag válaszolt, a bírák letették az esküt, hogy egyedül csak az igazságot fogják keresni, mégpedig ott Batthyány jelenlétében. Ez is szép vonás és bizonyos demokratikus jellege van, mert a vádlott emberi megbecsülésére vall. Világos ugyanis, hogy ez nemcsak azért történt, mert a vádlott főnemes volt, hanem az osztrák katonai bíraskodás általános dicséretét jelenti, mert bárki esetében így kellett eljárniuk.

A votum informativum a Batthyány ellen felhozott 12 vádpont közül hármat elejtett, mert ezekre vonatkozólag a vádlott védekezését elfogadhatónak találta. De abban a kilenc vádpontban is, melyben a bűnösséget megállapította, „böven és pártatlanul” (Károlyi, I., 516. o.), „elismerésreméltó bőséggel és tárgyilagossággal” (I., 517. o.) és „tiszteletreméltó tárgyilagossággal” (I., 516. o.), „böven” (I., 521. o.), „tiszteletreméltó bőséggel és tárgyilagossággal” (I., 521. o.), „böven és hűségesen” (I., 523. o.) elsorolta azt is, amit Batthyány a maga mentségére felhozott és általában mindazt, amit mentségére egyáltalán fel lehetett hozni.

Károlyi ezt a végső ítéletet mondja ki (I., 525. o.): „Előírás szerint kötelessége volt a hadbírónak a célből, hogy a törvényszék tagjai igazságos ítéletet hozhassanak, amelyek a vádlott mentesítésére az egész per folyamán általában felmerültek. Ezt a kötelességét Leuzendorf, mondhatjuk a lehető legnagyobb mértékben teljesíté Batthyány javára. Böven elsorolta részletesen és szó szerint mindazt a kedvezőt, amit a vádlottról Récsey, Eötvös, Zsedényi, Wodianer, Hugó Albert, Esterházy, Wessenberg és Erdődy Sándor kihallgatásuk alatt előadtak, különös súlyt fektetve a konzervatív Zsedényi, herceg Esterházy és báró Wessenberg kedvező nyilatkozataira. Sőt még azt a kevés jót is kiböngészte Leuzendorf Wallis vallomásából, ami ebben Batthyány és Kossuth viszonyára vonatkozólag az előbbire kedvezőnek mutatkozott. Tárgyilagosan igyekezett azután e vallomások és Batthyány kihallgatásai alapján a különbséget a miniszterelnök és Kossuth között hallgatói előtt kiemelni. Leuzendorf – fejezi be a hadbíró vótumának [véleményének] ismertetését Károlyi Árpád – valóban lelkiismeretes védőnek bizonyult”.

Leuzendorf vótuma minden Batthyány iránti feltűnő jóindulata ellenére (s annak ellenére, hogy minden valószínűség szerint meg volt vesztegetve) Batthyány bűnösségét állapítja meg és kötél általi halált indítványozott, melyet a törvényszék el is fogadott, mégpedig egyhangúlag.

Ezek a katonai törvényszékek 13 tagból álltak, s ha alacsonyabb rangú egyén felett ítéleztek, az elnök kapitány volt, a tagok pedig 2 tisztből és 10 altisztből, illetve közlegényből

álltak. Magasabb rangú vádlott esetében, tehát Batthyány perében is, vezérőrnagy volt az elnök, a tagok közt pedig két ezredes, két alezredes, két őrnagy, két kapitány, egy főhadnagy egy hadnagy és két őrmester volt. Károlyi Árpád tiszteletből közli a nevüket (I., 528. o., jegyzet), mert „a tőlük telhető, tiszteletreméltó igazságos jóakaratra egyhangúlag kifejezést adtak”.

Megint csak bizonyítéka ez annak, mennyire nem igaz az, hogy a csász. kir. hadseregben (akkor is, mikor tulajdonképpen még nem volt csász. és kir., hanem csak császári hadsereg) gyűlölték a magyart. Láthatjuk, mennyire nem gyűlölték még a szabadságharcos magyart se, s még rögtön a harc leverése után se. De az a nagy tisztelet, melyet e hadsereg törvényszéke irányában a kálvinista magyar történetíró annyira hangsúlyoz, egyúttal nem annak bizonyítéka-e, hogy Batthyány a törvények szerint megérdemelte a halált? Ezek a Károlyi Árpádtól annyira tisztelt bírák ugyanis köztérelre ítélték Batthyányt, s ha nem érdemelte volna meg, hogy lehet bírát jóakarataukért annyira magasztalni, mint Károlyi Árpád teszi? Pedig ezek az annyira tiszteletreméltónak talált bírák szinte mind jellegzetes osztrákok voltak: németek, de elég szép számmal olasz is keveredett közbük: Pöck volt a vezérőrnagy-elnök, Tauber és Colo az ezredesek, Mandor és Angelmayer az alezredesek, Frankenbusch és Hilsberger az őrnagyok, Luftner és Battonei a századosok, Kailer a főhadnagy, Marioni a hadnagy és Plank és Sartori az őrmesterek. Magyar származású tehát egy sem volt köztük. A magyarok ekkor – sajnos – Kossuth seregében voltak.

Már a vótum informatívum is hangsúlyozza, hogy „igen sok enyhítő körülmény szól a vádlott mellett, de ez nem az ítélet körébe, hanem a kegyelem fórumára tartozik. A törvényszéknek csak ítélni kötelessége”. Valóban ez az igazság elméletben. Hogy az elméletet Batthyányra alkalmazva is halált kívánt az igazság s ezt csak kegyelemből lehetett volna enyhébb büntetésre változtatni, azt ugyancsak bizonyítja az, hogy még a megvesztegetett Leuzendorf sem mert mást indítványozni és hogy a „tiszteletreméltónak” és „jóakaratainak” mondott törvényszék is egyhangúlag mondta ki a halált.

A kegyelmet azonban megérdemelte volna a vádlott Leuzendorf vótum informatívuma szerint.

Hogy ez a megállapítás a tárgyilagos igazsággal is egyezett-e, azt első pillanatra nem mondhatjuk ki, mert Leuzendorf megvesztegetett ember volt, az ilyen ember véleménye azonban nem sokat számít. Már nagyobb érv, hogy véleményét a törvényszék is elfogadta, mégpedig szintén egyhangúlag. Hogy azonban a magyar történetíró emiatt annyira meg van hatva, azt mutatja, hogy ezt is inkább a bírák jóindulata, mint a tárgyilagos igazság kívánta. Azokat a mentő körülményeket ugyanis, melyek Batthyány mellett szóltak, bőségesen ellensúlyozta az, hogy 48-ban ő volt a miniszterelnök, tehát az egész mozgalom feje, s kit büntessenek meg miatta, ha még őt sem?

Ne feledjük, hogy a Batthyány-per volt az igazságszolgáltatás kezdete. Az igazságszolgáltatást azonban nem szokták kegyelmezéssel kezdeni. Azt pedig, hogy Batthyány lélekben hamarosan elvált a mozgalomtól, bőven ellensúlyozza az, hogy viszont a reformkorban, mikor ezt a mozgalmat előkészítették, Batthyány játszotta talán a legellenszenvesebb és legkivívóbb szerepet s ezt arisztokrata létére játszotta. Láttuk, hogy sokan Kossuthal való szembeszögülését azzal magyarázták, hogy Kossuth háttérbe szorította, s ezért – tehát hiúságból – lett ellensége.

A Batthyányért szinte élő-haló Leuzendorf a kötél általi halált kérő vótum informatívumával egy időben mindjárt a kegyelmi kérvényt is megszerkesztette, melyben „nemcsak hangjának melegsége, előadásának sokszor költőinek mondható szárnyalása lepi meg sokszor kellemesen az olvasót (az olvasón Károlyi természetesen 48-as érzelmű olvasót ért), hanem a kegyelmezés céljára egymás után felhozott okok súlya, amely a vádak értékét szinte agyonnyomja. Ilyen hangú és tartalmú kegyelmi ajánlatot tán nem mert volna tenni az a pályája első felén álló kis hadbíró, akinek tárgyilagos és humánus javaslatait ebben a perben két ízben is visszavetette már a felsőbb hatóság (láttuk, hogy megvolt rá az oka, hogy visszavesse), ha

nem kapott volna bár burkolt, de érthető biztatást arról, hogy illetékes felsőbb helyen kegyelmezni akarnak”. (Károlyi Árpád művében nem veszi tudomásul Leuzendorf megvesztegetett voltát, noha megemlíti az emellett szóló bizonyítékokat s ezeket egy szóval sem cáfolja. Ha azonban ezt a megvesztegetettséget tudomásul vesszük, akkor már Leuzendorf érvei ugyancsak sokat vesztenek erejükből az olvasó előtt. Károlyi tehát a hazafiság kedvéért e tekinteten is elhagyja a tárgyilagosságot.)

„Ritkán fordul elő bűneset – írja Károlyi Árpád –, ahol a lelkiismeretes bíróban és igazságos emberben (de hátha Leuzendorf nem annyira lelkiismeretes és igazságos ember, mint inkább megvesztegetett bíró volt?) a kegyelmezés érzete oly hatalmasan szólalna meg a rideg joggal szemben, mint Batthyány esetében.” Leuzendorf kegyelmi kérvényében, melyet a törvényszék nevében akart benyújtani, felhossa többek közt azt is, hogy ő indítványozta a magyar rebellis országgyűlésen, hogy Windischgrätzhez békét kérő küldöttséget menesszenek, sőt Bicskén még arra is ajánlatot tett, hogy Windischgrätz megbízásából még Debrecenbe is hajlandó elmenni és ott titkon az ő szándékai szerint fejteni ki működést. (Ez bizony 48-as szempontból nem valami dicsőséges dolog, s ezért azok, akik Batthyányból 48 vértanúját csinálták, ezt el is titkolták a nemzet közvéleménye előtt.)

Leuzendorf azonban természetesen nem a maga, hanem a törvényszék nevében akarta felterjeszteni a kegyelmi kérvényt s ezért még az ítéletlevél aláírása napján, augusztus 30-án felolvasta a törvényszék előtt. Noha ez a kegyelmi kérvény is olyan volt, hogy Károlyi Árpád szerint (I., 534. o.) „ritka bátorság” kellett a megírásához, tehát a törvényszék tagjaitól is ahhoz, hogy aláírják, „az emberséges elnök”, Pöck vezérőrnagy teljesen a magáévá tette, a javaslat meleg hangja, alapos megokolása a haditörvényszék tagjait is meggyőzte, sőt meghatotta, hogy egytől egyig nemcsak kivétel nélkül elfogadták, hanem „a legmelegebben kértek kegyelmet az elítélt számára”. „Tiszteesség adassék emlékünek!” – teszi hozzá Károlyi. (I., 535. o.)

Ezek az osztrák tisztek tehát úgy gyűlöltek a magyarokat még akkor is, mikor fellázadtak, hogy bosszút lihegés helyett meleg hangú kérvényeket írtak alá érdeükben, a kedvükért szembeszálltak a hatalommal és katonai karrierjüket kockáztatták miattuk. Láttuk ugyanis, hogy Károlyi Árpád szerint ennek a kérvénynek az aláírásához bátorságra volt szükség. Hiszen még azt hitték róluk, hogy ők is a lázadó magyarokkal rokonszenveznek. (Tudjuk, hogy 48 nemcsak magyar nemzeti mozgalom volt, hanem nemzetközi jellegű forradalom is, amelyet különösen a középosztály egy része akkor egész Európában osztott.)

A buzgó Leuzendorf még aznap, augusztus 30-án, az ítélettel együtt ezt a kegyelmi kérvényt is felküldte Bécsbe a katonai főtörvényszékhez, ahol a jólelkű osztrákok emiatt Batthyány ügyét újra vizsgálat alá vették. „Leuzendorf reménye és optimizmusa nem volt alaptalan” – írja Károlyi. Valóban joggal lehetett rá számítani, hogy a feljebbviteli hatóság tekintetbe veszi az alsóbb bíróság minden egyes tagjától elfogadott, sőt melegen pártolt kegyelmi kérvényt, sőt a bírói gyakorlatban az ilyesmi hasonló esetben szinte kötelező is, hacsak „valami idegen kéz erőszakosan” bele nem nyúl a dologba.

„Ez a sötét, rendkívüli hatalom” Haynau volt, vagyis egy nem osztrák és nem is osztrák szellemű ember. De még őt is menti idegbetegsége. Eljárása ugyanis annyira ellenkezett a bécsi szellemmel, hogy egész abnormitására és a nála ilyenkor szokásos dühöngésre szükség volt, hogy akarátát meg tudja valósítani.

Haynau ekkor azért tört ki dühroham, mert a honvédsereg, melyet ő vert meg, ugyanakkor tette le a fegyvert csak azért is nem a saját királya és Haynau császári ura előtt, hanem Haynau gyűlölt vetélytársa, az orosz seregek főparancsnoka előtt, aki eddig még csak ütközetbe se bocsátkozott a honvédséggel. Ez nemcsak Haynau hiúságát bántotta, hanem igazságérzetét is és – mégpedig teljes joggal – újabb bizonyítékát látta benne annak, hogy a lázadók nem javultak meg, nem látták be bűnüket, hanem még most is dacolnak s még most is megszegényíteni akarják azt, akinek az engedelmisséget bűnösen megtagadták. Ezt a szellemet



meg kell törni, ezt a lázadó gögőt meg kell alázni, itt feltétlenül szükséges a példaadó szigor. S vajon ki meri azt állítani, hogy Haynaunak ebben nem volt igaza?

„A magyarok 300 év óta mindig rebellesek voltak” – írta ekkor Haynau volt főnökének, Radeckzynek. – Csaknem minden Habsburg királyuk alatt forradalmat csináltak. Én a rend embere vagyok és nyugodt lelkiismerettel lövetek százakat föbe, mert szilárd meggyőződés, hogy ez az egyetlen eszköz minden jövőendő forradalom elejét vevésének.”

„Adósa vagyok ezzel a példaadással a világnak – írja barátjának, Schönhals tábornoknak is. – Persze a hírlapok és különösen a kedves angolok ellenem fognak ugyan mind zúdulni, de én kötelességemet teljesítem és nyugodt lelkiismerettel fogok aludni.” (1849. augusztus 24.) Persze ez sem volt igaz. Haynau sokkal lágyabb szívű volt, mint erősködött. Nem lövett föbe százakat és éppen nem aludt nyugodtan még így sem. Az első napokban azonban nagyon erősködött a kíméletlenség mellett.

Ekkor azonban, dicsősége és sikerei tetőpontján, s mikor még nem csillapult le lelkében az a nagy izgalom, melyet a hadi helyzet addigi nagy veszélye, s mint láttuk, vakmerően gyors előnyomulása s ezzel az a nagy kockázat, melynek seregét ezáltal kitette, okozott, idegessége a végül sikerrel legyőzöttek ellenében ekkor még erősen megnyilvánult. Mivel ő volt a monarchia megmentője, egyelőre senki, még az udvar sem szállhatott vele szembe hálátlan-ság nélkül, a Habsburgok pedig sohasem voltak hálátlanok. Nem vehették el tőle most rögtön azt a teljhatalmat, melyet a veszély idején megkapott. Pedig Ferenc József már csak az orosz szövetségesekre való tekintettel is (azok ugyanis azért, mert a lázadók ölöttük tették le a fegyvert, kegyelmet ígértek nekik) nem akart rögtön büntetni, egyelőre várni akart a halálos ítéletekkel. Haynaut azonban ekkor még ő is csak úgy merete erre kérni, hogy kedveskedő és magasztaló levelet írt s egyúttal a Szent István-rend nagykeresztjét is megküldte neki.

Mivel a katonai vezetők elleni büntetőhadjáratával emiatt Haynaunak várnia kellett, annál nagyobb hévvel vetette magát egyelőre a polgári rendű lázadókra. Már augusztus 29-én, amint Aradról Pestre tartott, kiadott egy rendeletet, hogy a magyar miniszterelnök ellen kimondandó ítélet felülvizsgálatra elébe, mint Magyar- és Erdélyország katonai teljhatalmú parancsnoka elé terjesztendő, nem pedig a felsőbb katonai törvényszék elé. El kell ismernünk, hogy ez a rendelkezés is jogos volt.

Legfeljebb azon az alapon lehetett volna kifogást tenni rendelkezése ellen, hogy a fogoly akkor nem Magyarország, hanem Ausztria területén tartózkodott s ezért első fokon is osztrák katonai bíróság ítélte felette osztrák területen. Ez érvelés ellen azonban Haynau joggal felhozhatta volna, hogy a foglyokat egyedül csak azért szállították Ausztriába, mert a magyar főváros a honvédek kezére került. Akkor még egyébként sem volt Magyarországnak teljhatalmú katonai parancsnoka, ma pedig az ő. Olyan dühös, ideges, lázas hangulatban volt ekkor, hogy kiadott rendeletével egyidejűleg „vágató futár vitte sürgönyét a hadügyminisztériumhoz Bécsbe (nehogy a felsőbb törvényszék kegyelmezése megelőzze), melyben Batthyány kiad-tását és periratait kategorice [kategorikusan] követelte”. (Károlyi, I., 543. o.) Leuzendorf is így fejezi ki magát önéletrajzában: „Teljes erővel és vehemenciával követelte”. (Károlyi, ugyanott)

Haynau e követelésében már precedensre is hivatkozhatott. Batthyányt s társait ugyanis egyszer már kiadták neki. Ezért aztán a közös hadügyminisztérium, noha természetesen nem volt inyére a dolog, hiszen megszégyenítés volt részére, mert másképp intézkedett már és már rábízta a felsőbb katonai törvényszékre az ítélet felülbírálását, nem mert vagy nem tartotta célszerűnek dacolni a vad és éppen diadalai tetőpontján álló magyarországi főparancsnokkal s már szeptember 3-án tudatta a feljebbviteli katonai törvényszékkel, hogy előbbi rendelkezése „az időközben megváltozott körülmények között visszavonatik” s az ítélet jóváhagyása végett az összes irat báró Haynau Gyula főparancsnok elé terjesztendő.

Jellemző Haynau izgatott, sőt dühöngő lelkiállapotára, hogy akarata érvényesítésére még Kempelen altábornagyot, a pesti katonai kerület főnökét is mozgósította. Mikor Batthyány

már kezei között volt, még akkor is annyira bántotta, hogy hatásköre alól ki akarták vonni, hogy Leuzendorfort felrendelte Pestre és emiatt felelősségre vonta. Mikor ez „bátran” (Károlyi) neki is megmondta, hogy az Olmützben elítélt fogoly nem tarthat a magyar katonai parancsnok hatáskörébe (Haynau joggal válaszolhatta volna, hogy éppen ellenkezőleg: a magyar fogoly nem tarthat az olmützi törvényszék elé), Leuzendorfort „keményen leszidta”, sőt „megszégyenítő fogságra akarta vettetni”. (Károlyi, I., 544. o.)

Haynau ugyanazon futár útján, akivel Batthyány kiadatását kérte, magához a császárhoz is küldött egy felterjesztést, melyben „keservesen panaszkodik”, hogy őt jogai gyakorlásában és a forradalom embereinek érdemük szerinti megbüntetésében s így a baj gyökeres kiirtásában akadályozzák. A császár a minisztertanács elé terjesztette a panaszt s ennek most „az uralkodó árnyékában megjött a bátorsága Haynau kívánságával egyenest szembeszállni s most még úgy határozott, hogy „semmilyen halálos ítélet nem hajtható végre, ha az előzőleg be nem lőn jelentve és itt a minisztertanácsban jóváhagyást nem nyert”, de – tették hozzá enyhítő flastromként [orvosságként] – a börtönbüntetések felől Haynau magától rendelkezhetik”.

Haynau azonban nem egyezett bele főhadparancsnoki teljhatalmának illetően korlátozásába. Nem is csodálkozhatunk rajta, hiszen még Károlyi szerint is „a látszat, a jog és az illetékeség látszata ömellelte szólt” (I., 549. o.). De hogy csak a jog „látszata” szólt mellette, azt is csak hazafias kötelességből mondja Károlyi, mert hiszen maga is egész sereg rendeletet és paragrafust sorol fel, melyek Haynaut ezzel a joggal tényleg felruházzák.

A végeredmény tehát az lett, hogy a császár nem vehette vissza Haynautól azt a teljhatalmat, melyet neki már megadott, s különösen nem tehetette ezt éppen akkor, mikor Haynau feladatát oly sikeresen teljesítette és a császárnak oly nagy szolgálatokat tett. Hála helyett nem válaszolhatott neki megszátyenítéssel. A dolgot legfeljebb úgy lehetett volna elintézni, ha Haynaut felmentik főparancsnoki állásából s helyette más parancsnokot neveznek ki, akit már nem ruháznak fel a Haynauéhoz hasonló teljhatalommal. Ez Haynaura még megszátyenítőbb, Ferenc József részéről pedig még nagyobb hálátlanság lett volna. Így aztán az ügy újra a minisztertanács elé került s ez most már Haynau kívánságának megfelelően döntött.

Károlyi Árpád nagyon csodálkozik, hogy a minisztertanácsnak előbb éppen az ellenkező értelemben megfogalmazott jegyzőkönyvét éppen az a Schmerling javította ki, aki „az 1848-as frankfurti központi kormány nagyra becsült miniszterelnöke volt, később politikai szereplésével az osztrák centralista óliberálisok bálványává küzdötte fel magát, akire e rossz politikus, de tiszteletreméltó férfiak csaknem áhítattal tekintettek fel. Akiről a legtiszteletreméltóbb és mocsoktalan jellemű emberek egyike, az osztrák historikus Arneth oly szép életrajzot írt és akit... szomszédainknál az igazság és igazságosság példaképének tartottak”. „Ilyen férfiúnál fel szabad hát tenni – írja Károlyi –, hogy csak nagy lelki tusák után izzadta ki magából azt a korrektúrát.”

Károlyi azonban ennek ellenére kénytelen megállapítani, hogy mégse így volt. Schmerlingben „nyoma sincs a lelki tusának”, még Károlyi szerint se, s ebből a mi hazafiaink is beláthatnák, hogy talán mégsem volt annyira vérlázító igazságtalanság a Batthyányra kiszabott osztrák büntetés.

Annál jobban meg lehetünk azonban elégedve magával a fiatal császárral, Ferenc Józseffel, akiben az a lelki tusa, mely Schmerlingből, az igazságosság megtestesüléséből hiányzott, Károlyi szerint „bizonyosan” megvolt. Ferenc József azt a kijavított minisztertanácsí jegyzőkönyvet, mely Batthyány halálos ítéletének felülvizsgálatát Haynaura bízta, „két álló hétig” habozott aláírni. (Károlyi, I., 553. o.)

Látjuk tehát, hogy Batthyáynak csak azért kellett meghalnia, mert sorsa egy nem osztrák embertől függött, de a helyzet olyan volt, hogy ügye intézését akkor lehetetlen volt ennek az embernek kezéből kivenni. Látni fogjuk azonban, hogy ez az osztrák szolgálatban álló nem osztrák ember se követett el Batthyánnal szemben igazságtalanságot. A „bűne” csak az volt, hogy csak igazságos volt, de nem volt egyúttal kegyelmes is. De maga a császár és osztrák

rákjai még most is kegyelmesek voltak, nemcsak igazságosak, s mindent megpróbáltak, hogy Batthyány élvezhesse is az ő kegyelmességüket. Nem tőlük függött, hogy ez esetben nem tudták érvényesíteni jó szívéket.

Batthyányt és társait tehát újra hazaszállították. Útközben „a győri társadalom nagy vendégszeretettel fogadta és vigasztalta a szegény rabokat. A város legelőkelőbb hölgyei szolgáltak fel nekik”.

Mivel hazafias közvéleményünk erre magától nem nagyon hajlamos, figyelmeztetnem kell, hogy ez egyúttal a kísérő katonaság, illetve tisztjei nemes jellemét és magyar-, sőt 48-as gyűlöletről való mentességét is újra bizonyítja, mert hiszen a győri hölgyek hazafias szolgálata nem történhetett volna meg, ha ők meg nem engedték volna. Vajon tehettek volna-e a magyar „előkelő hölgyek” ilyen szolgálatot például azoknak a magyar minisztereknek, akiket 1945-ben kommunistáink kaptak Németországból vissza megbüntetésre, s akiknek, épp úgy mint Batthyáynak, a felakasztás lett a sorsuk. Annyira tudta mindenki, hogy nem, hogy még csak eszébe sem jutott senkinek ilyesmi, vagy ha igen, akkor bátorsága semmiképpen sem volt senkinek, hogy ami eszébe jutott, annak végrehajtását meg is kísérelje. Pedig volt akkor is éppen elég nyilas érzelmű „honleány” Magyarországon.

De hogy ez 1849-ben Győrben Batthyánnal és társaival megtörténhetett, az egész „elnyomó” osztrák rendszer türelmét és zsarnoki hajlamtól való teljes mentességét is bizonyítja. Láthatjuk belőle, hogy az országban még közvetlenül Világos után se gyakoroltak terrort még Haynau hatóságai se, mert akkor szó sem lehetett volna arról, hogy a győri hölgyek ilyen nyíltan színt mertek volna vallani az ugyanakkor vérbefojtott forradalmi nemzeti szellem mellett. Batthyány és társai nemcsak magyarok, hanem forradalmárok is voltak, nemcsak az állítólagos elnyomás, hanem törvényes királyuk ellen is fellázadtak, s lám, mégis meg lehetett őket nyilvánosan vendégelni még Haynau diadalai tetőpontján 1849 augusztusának végén és szeptemberének elején is.

Mikor az én 1945-ben az oroszoktól meggyilkolt plébános bátyám meggyalázott holttestét a meggyilkolása után harmadnapra sírba tette a Somogy megyei Inkén a nővérem és a szolgálója, a nép még akkor is olyan rémült volt, hogy még vizespoharat, melyből a vértől lemosás, sem mertek adni nekik a falu asszonyai. Attól rettegetek ugyanis, hogy még ezt is bűnükül rója majd fel az őket „felszabadító” ellenség. Ennek ellenére is felszabadítóknak kellett őket nevezni és neveztük is őket még utána évtizedek múlva is.

Batthyány még ekkor is nem egy tanújelét tapasztalhatta az osztrákok jóakarátának. Mihelyt a foglyok Pestre szállításáról szóló parancs Olmützbe megérkezett, Leuzendorf „azonnal diszkréten tudatta ezt Batthyánnal, hogy erről a grófnőt értesíthesse”. Tehát nem is Leuzendorf értesítette róla, hanem maga a fogoly. És Leuzendorf, a törvény képviselője és vádló nemcsak tudta, hogy a fogoly a törvény ellenére rendszeres érintkezésben van a feleségével, hanem még ő szólítja fel, hogy ezt a törvényben tiltott dolgot gyakorolja.

Így aztán felesége Batthyányt már várta Pozsonyban s a hatóságok most sem azon háborodtak fel, hogy ezt az asszony megtudta, és nem az után nyomoztak, hogy honnan tudta meg, hanem még azt is megengedték neki, hogy három gyermekével együtt egy fél óra még a hajóra is felszállhasson. Jellemző azonban, hogy Károlyi Árpád ezt nem úgy közli velünk, mint „az osztrák” elismerésre méltó jóakarátának jelét, hanem botránkozva azon, hogy ezt csak „nagy nehezen, háziiorvosa energikus fáradozására” engedték meg. Úgy látszik, hogy szerinte erre az asszonyt az osztrák katonai hatóságoknak kellett volna egyenesen felkérni. (Pedig hát tulajdonképpen ez is történt, mert hiszen láttuk, hogy Leuzendorf Batthyányhoz küldött értesítése valójában ezzel volt egyenlő).

Mikor a hajó megérkezett Pestre és a foglyokat elhelyezték az Újépületben, Batthyány „egy elég tágas szobába” került, „mely egy konyhafélén át összeköttetésben állott hűséges barátja és fogolytársa, gróf Károlyi István szobájával”. Feleségének itt is „szabad volt naponként (!) meglátogatni őt gyermekeivel együtt”.

Tudjuk, hogy Haynau ráírta az olmützi haditörvényszék halálos ítéletére, hogy „kihirdendő és végrehajtandó” és herceg Lichtenstein Ferenc, Pesten székelő altábornagynak szigorúan meghagyta, hogy az ítélet végrehajtásának október 6-án, Latour meggyilkoltatásának első évfordulóján kell megtörténnie.

Október 5-én reggel felolvasták Batthyány előtt az ítéletet, a hadbíró kettétörte előtte a szimbolikus fehér pálcát és a borzalmas csöndbe tompán és szaggatottan búgott bele a dobok pergése annak jeléül, hogy már egyedül csak Istennél van a kegyelem.

Batthyányné kétségbeesésében Leuzendorft kereste, de az elbűjt előle, hogy ne kelljen látnia szíve fájdalmát s ne legyen vele kénytelen személyesen közölni, hogy nem segíthet rajta. Aztán Kempelen altábornagytól kért kihallgatást, de az is bocsánatot kért, hogy teljességgel nem fogadhatja. Aztán Haynau helyettesét, az „emberséges és humánus” (látjuk tehát, hogy megint mindenki ilyen volt az egyetlen Haynaut kivéve) Lichtenstein herceget kereste fel, de az is eltűnt előle. Mindnyájan ennyire sajnálták, hogy nem segíthettek rajta. „Még a szigorú, szolgálati ügyeken a kíméletlenségig kemény Kempelen is ezt írta október 5-én naplójába: A nap kínos benyomásai üldöztek s a legsötétebb hangulatba ejtettek. A fölöttem állók rendeletét teljesítenem kellett és nem volt hatalmam valami változtatást tenni.” (Károlyi, I., 564. o.)

Sajátságos, hogy a szegény Latourt, akinek gyilkosait az a 48 bujtotta fel és fizette, melynek Batthyány volt a fő képviselője és egyik fő okozója is, sem az „emberséges és humánus” Lichtenstein, sem Leuzendorf, sőt még a kemény és szigorú Kempelen altábornagy sem sajnálta. Az ő halálát egyik sem akarta megbosszulni. Mindegyik csak Batthyányt és feleségét sajnálta. Pedig hát ezek az urak mind osztrákok voltak. Nem értem tehát, miért beszélünk mi mégis az udvar és általában Bécs magyargyűlöletéről és miért adjuk mi az ő szájukba állandóan a „Kossuth-kutya” szót? „Kutyát nem szokott az ember ennyire sajnálni.”

Tudvalevő s mi is említettük már, hogy Batthyány felesége tört csempészett be férje börtönébe. (Ez a törbecsempészség is bizonyítja, mennyire nem lett volna szabad megengedni, hogy felesége rendszeresen bejárjon a fogolyhoz s mennyire nem kegyetlenség, hanem szükségyszerűség lett volna, ha ezeket a látogatásokat nem engedélyezték volna. De bizonyítja ez a tör az is, mennyire nem állt a Batthyány-házaspár keresztény alapon.) Ezzel a törrel Batthyány a kivégzése előtti éjszaka folyamán elvágta a nyakát és emiatt Kempelen, aki Haynau szigorú parancsa miatt nem merte elhalasztani a kivégzést, a kötél általi halált golyó általra változtatta. (Az emberségesség azt kívánta, hogy a siralomházban már felkereshesse férjét a feleség és apját a gyermek, ámde ekkor se lehetett volna megengedni, hogy teljesen magukra maradjanak és szemtanú nélkül beszélgessenek.)

Haynau, aki ekkor Bécsben volt, vénasszonyos gyöngeséggel, katonához nem illő hitvány ellágyulással vádolta meg altábornagy alantasát, de Kempelent naplójának november 3-i bejegyzése szerint megnyugtatta az, hogy arra már értesült róla, hogy az udvar Haynauéval szemben az ő eljárását helyeselte. (Károlyi, I., 573. o.)

## **Törvényes volt-e Batthyány kivégzése?**

Károlyi hosszú külföldi lapszemlét közöl annak bizonyítására, hogy a külföld, sőt még az osztrákok is mennyire elítélték Batthyány kivégzését, sőt mennyire felháborodtak rajta. Ez igazán nem érv amellet, hogy a kivégzés igazságtalan, tehát tulajdonképpen gyilkosság volt, noha még akkor is egyedül csak Haynaut nevezhetnénk miatta gyilkosnak. Ferenc Józsefet már semmiképpen se tehetnénk érte felelőssé, mert hiszen ha már teljhatalmat adott Magyarországon Haynau-nak, akkor ő ebbe se avatkozhatott bele. A per aktáit, a Batthyány mellett szóló mentőérveket ekkor még egyébként se ismerhette. Mikor ő Haynau-nak a teljhatalmat adta, akkor még nem is megtorlásról, hanem a veszedelmes, sőt szinte legyűrhetetlennek látszó lázadás leveréséről volt szó.

A külföldi, sőt osztrák sajtó nagy felháborodása legfeljebb azt bizonyítja, hogy e lapok szerkesztőségeiben mennyire nem ismerték a per anyagát. De egyébként is az Egyház, vagy mondjuk talán így: a „klerikalizmus” vértanúit kivéve – a közvélemény mindig a gyengébb, az üldözött fél mellett szokott megnyilatkozni. Hiszen emberi vonás, hogy még a bűnöst is sajnáljuk akkor, mikor már bűnhődik, vagy mikor már megbűnhődött.

Hogy azonban a külföldi, sőt még az osztrák sajtónak is annyira fáj Batthyány halála, annak fő oka az, amit mi hangsúlyozunk állandóan és a legjobban: hogy 48 elsősorban nem magyar hazafias, hanem egy nemzetközi jellegű forradalmi mozgalom volt, erősen egyházellenes irányzattal, mely száz évvel ezelőtti mozgalom volt, tehát sokban különbözött ugyan a mai kommunista forradalomtól, de tekintélyrombolásban, gyűlöletszításban, egyházellenességben lényegileg azonos volt vele, a hírveréshez és a közvéleménynek a maga céljaira való megdolgozásához éppen olyan jól értett, mint a mai kommunizmus. A sajtó és vele a közvélemény irányítása akkor teljesen a zsidóság kezében volt, az pedig természetesen az egyházellenes, forradalmi iránnyal érzett együtt akkor is épp úgy, mint ma, sőt akkor még sokkal jobban, mint ma.

A „haladók” (ma is minden országban így hívja a kommunizmussal együttműködőket a bolsevik propaganda), akiket akkor szabadelvűeknek neveztek, a pap- és egyházellenesek, akiknek akkor még jobban kezükben volt a napi sajtó, az irodalom, a színház és vele a közvélemény, mint ma (pedig hát még ma is éppen eléggé kezükben van), Batthyánnyal éreztek együtt. Részint, mert nem tudták, mennyire szakított már régebbi forradalmi elveivel, részint, mert kivégzése azt a látszatot keltette, hogy végig az ő emberük maradt, s vértanúhalálát nagyszerűen ki lehetett használni hangulatkeltésre, azaz propagandára. Viszont a konzervatívok és a klerikálisok, azaz a vallásilag is művelt öntudatos katolikusok ha esetleg sajnálták is Batthyányt (különösen azok, akik tudták, hogy élete végén már mennyire nem volt forradalmár), sohasem gondolták azt, hogy kivégzése igazságtalan volt.

Említettük, hogy 48 körül, sőt az egész XIX. században, különösen a művelt körökben, a középosztályban és a városi lakosságban, tehát azok körében, akik a sajtót és a közszellemet irányították, mennyire általános volt az egyházellenesség (ami mindig együtt jár a Habsburgellenességgel is). Ez akkor még sokkal jobban általános volt, mint ma. Kétségtelen, hogy ezeket a szabadelvű köröket, mint mindenben, a Batthyány ügyben is, nem az igazság, hanem a kortesszellem, a propaganda érdekelte, melyet a fanatizmus, a gyűlölet fűtött. Gyűlölték a Habsburg-házat, mert a papság támogatója volt, a papságot, mert azt hitték, hogy az elmaradottság képviselője, és mert szentül meg voltak róla győződve, hogy maga sem hiszi, amit hirdet, hanem csak hatalmáért küzd és a vagyonához ragaszkodik.

Jól látható ez abból, hogy mikor e mesterséges hírverés ellensúlyozására a bécsi körök szükségesnek tartották a közvéleményt a tárgyilagos igazságról felvilágosítani, az igazi tényállást ismertető közleményt „minden valamirevaló párizsi lap elutasítja”. (Károlyi, I., 586. o.) Pedig akkor Franciaország külpolitikailag meglehetősen jó viszonyban volt Ausztriával.

A francia lapok közül egyedül csak az osztrák barátságáról ismert „Le Constitutionnel” című lap volt hajlandó közölni, de még ez is csak olyan bevezető sorok elébe fűzésével, melyek az osztrák kormányra vérig sértők voltak. Pedig – s ez megint erősen Bécs igaza mellett szól – azt a helyreigazító cikket, melynek közlését a francia lapoktól kérték, az a Schmerling írta, akinek jellemét, igazságosságát és mérsékeltségét az imént magasztala annyira Károlyi s csak az imént állapította meg, hogy ez róla közismert dolog volt.

Lehetett-e igazságtalan Batthyány kivégzése, ha éppen ez a nagytekintélyű és mindenkitől még külföldön is nagyrabecsült Schmerling nemcsak igazságosnak tartotta mindazt, ami Batthyánnyal történt, hanem bitóra juttatóinak egy egész ellenséges világ ellenében is bátorsága volt védelmükre kelni és még egy mindenre képes propaganda-hadjárat piszkálódásainak is képes volt magát kitenni? Nagyon szilárd lábakon állhatott tehát ez az igazság azok szemében, akik titkaiba be voltak avatva.



Ma már ekkora fanatizmus és ilyen nagy egyoldalúság nem is lehetséges, illetve csak az államtól hatalmi szóval irányított kommunista sajtóban lehetséges. Ma már az ellenkező véleményen levő sajtó nem úgy szokta a vitákat elintézni, hogy az ellenvéleményt egyszerűen nem hajlandó közölni, hanem úgy, hogy közli, de megcáfolja. Aki az ellenvéleményre csak pizskálódással és felháborodással felel, de olvasóival még azt sem meri közölni, hogy mi az, amin felháborodik és ami miatt pizskálódik, nem tekinthető komoly ellenfélnek. Akinek igaz van, annak nem kell a dühtől felrobbannia, ha az ellenfél érveit hallja és becsületbeli kötelességének tekintenie, hogy ne is foglalkozzék velük, hanem megengedheti magának azt a fényűzést, hogy nyugodtan válaszoljon, a legbővebben ismertesse az ellenfél érveit és észjárását, s helytelenségét a legnyugodtabb hangon és a legterjedelmesebben cáfolja meg.

Batthyány Lajos személyisége – eltekintve tragikus halálától és élete utolsó évében játszott nemes szerepétől, mint minden más téves és túlzó irányzatot követő egyénisége – minden, csak nem rokonszenves. A forradalmárok, kivált az arisztokrata származású forradalmárok (Mirabeau, Orléans-i Fülöp, a két (Irth Jánossá és Wölfling Lipóttá vedlett) Habsburg főherceg, sőt még Rudolf trónörökös is, Károlyi Gábor és Károlyi Mihály stb.) nem azért lettek forradalmárok, mert nemes lelkűek voltak, s különbek a többi grófnál vagy főhercegnél, hanem éppen ellenkezőleg.

Az igazi ok mindig az volt, hogy részint tehetségtelenségük, részint jellembeli fogyatékoságaik miatt, vagy egyszerre mindkettő miatt a meglevő társadalmi rendben nem tudtak úgy érvényesülni, mint gőgjük, nagyravágyásuk, szereplési viszketegségük és hiúságuk miatt szerettek volna.

Nem véletlen, hogy Ferenc Józsefnek éppen az az egy Windischgrätz herceghez férjhez ment unokája, Erzsébet főhercegnő (Rudolf trónörökös egyetlen leánya) lett az első világháború után Bécsben „vörös főhercegnővé”, kommunistává, egy sofőr feleségévé, aki addig, míg nagyapja élt és családja hatalma megvolt, olyan gőgös volt, hogy mikor egy Potoczky hercegnél rendezett házi ünnepségen Chotek Zsófia, aki „csak” grófnőből lett Ferenc Ferdinánd trónörökös felesége, beszédbe akart vele ereszkedni, hátat fordított neki s a körülötte levőknek hangosan ezt mondta: „Képzeljék csak: Kitüntetett legmagasabb megszólításával!”

Batthyány Lajos is úgy lett a magyar reformkori ellenzék főrangú vezére, Kossuth tüntető pártfogója s „csak azért is” és még százezer (más, megbízhatóbb forrás szerint 40.000) forintja elköltése árán is nyeregbe segítője és viselkedésével – mint annak idején láttuk – az udvarnak és mágnástársainak botránkozatója, aki feleségével egyetemben mindig nyíltan tüntetett ellenzéki ségével és a törvényes hatalom és a tekintély nyilvános és tudatos megvetésével, mert gazdag volt, egyetlen, elkényeztetett gyerek és árva, aki apját, aki fegyelmezte és féken tartotta volna, már kisgyerek korában elvesztette és akit horvát származású anyja, aki élvágyó, „utazni, mulatni szerető, tékozló fiatalasszony” volt, „magára hagyott”. (Károlyi, I., 592. o.)

Batthyány Lajos először katonai pályára lépett. Mint tiszt, „adósságcsináló” és a „jeunesse doré (az aranyifjúság) könnyelmű életét élő” volt (Károlyi, I., 592. o.), tehát merő ellentéte az Apponyi György és Jósika Samu-féle korrekt, fegyelmezett életű magyar mágnásoknak, de egyúttal természetesen „hazaáruló”, mert az egyházzal és Béccsel tartó. Mint ilyen embernek, természetesen nem tetszett neki a katonai fegyelem és lekötöttség, hamarosan otthagya a katonaságot s „vígán mulatozó fiatal nagybirtokos” lett (Károlyi kifejezései).

Batthyány jellemének fő sajátossága kivétel nélkül mindenki szerint, aki ír róla, a kevélység volt. Ezt jóakarói, mint Pálffy, „nemes büszkeségnek”, ellenfelei pedig fennhéjázó gőgnek nevezik. Az igazság azonban az, hogy fiatal korában (mikor ellenzéki izgató volt) csakugyan a legfennhéjázóbb gőgről tett tanúságot és ez a gőgje tette 48-assá... Láttuk már, hogy ekkori elbizakodottságában már annyira ment, hogy egyik, vele ellentétes politikai elveket valló mágnástársának azt mondta, hogy meri őt megszólítani? Ezt csak nem nevezheti senki „nemes büszkeségnek”?! Később lehet hogy már csak nemesen volt büszke, mikor már tapasztaltabb lett, s Kossuth önzését a maga bőrén tapasztalta, megalázásokat kellett elszenvednie és túlzó elveiből volt oka kiábrándulni (Pálffy csak élete e szakaszában ismerte meg).

Még Károlyi Árpád is (I., 592. o.) „büszke, őseire kevély, sokszor fennhéjázó fiatal arisztokratának” nevezi, máskor (593. o.) „dacos, akaratos, heves és lobbanékony fiatal Batthyáynak” mondja. Pálffy idézve azonban láttuk, hogy még miniszterelnök korában is milyen fölényesen viselkedett Innsbruckban a királynak az uralkodói teendőket intéző öccsével is. Szemere is azt írja róla (Ludwig Batthyány, 104. o.), hogy „dinasztiának nem egy tagja nemegyszer kényszerült Batthyány igazságos tüzes tekintete előtt és lángoló szavai hallatára elpirulni. Ezek között volt Zsófia főhercegnő és Lajos főherceg”. Pálffy meg Ferenc Károlyt említi. Tehát gorombáskodott ő az összes főhercegekkel, sőt – mint látjuk – még a főhercegnőkkel is, mikor az a bécsi forradalom, melyet az ő Kossuthja szított ott, ezt számára lehetővé tette.

Szemere nyilatkozatához csak azt kell hozzátennünk, hogy Batthyány tekintete valóban lehetett „tüzes”, szavai lehettek „lángolók” a főhercegekkel szemben, de hogy mindez részéről „igazságos” is lett volna, azt már nehezen fogadhatjuk el. E tekintet tüzesége és e szavak lángoló volta, szóval a benne megnyilvánuló fölény egyedül csak a bécsi utca forradalmi csőcselékével való cimboráláson alapult. Ezzel élt Batthyány vissza. Mellette akkor csak a forradalmi utca romboló ereje volt, nem pedig az igazság vagy a becület. Éppen ellenkezőleg: ez az erő a becstelenségen és igazságtalanságon alapult. Ez a forradalmi erő tette Batthyányt kihívóvá és elbizakodottá, de ez az erő a bűn ereje volt, mely egyáltalán nem volt azonos a nép erejével, a többség gondolkodásával. Batthyány bűnös, romboló, destruktív erővel szövettett s ennek alapján fölényeskedett az udvarral szemben. Ezért fájt ez akkor annyira Bécsben.

A fiatal Batthyányt tehát elsősorban a dacossága és a nagyravágyása tette ellenzékivé és – mivel ő maga tulajdonképpen forradalmár sohasem volt – forradalmárok barátjává és támogatójává, nem pedig demokratikus elvei vagy érzelmei. A reformkor talán egy főúranak sem volt természeténél fogva annyira arisztokratikus a lelkülete, mint éppen Batthyány Lajosnak. Abban különbözött társaitól, hogy ő még a főurakkal, az egyenrangúakkal is gögős volt. Mivel azok éppen legvagyonosabb és legérdemesebb részükben konzervatívok és egyházasok voltak, azért lett Batthyány dacból demokrata. Az így szerzett népszerűség és a vele járó befolyás és hatalom által kívánta pótolni azt a tekintélyt, melyet fiatal kora, tapasztalatlansága, könnyelműsége és szónoki tehetségének hiánya miatt nem szerezhettek meg.

Stippenger bécsi polgár, a Frankfurt városához címzett szálloda tulajdonosa, ahol Batthyány bécsi tartózkodása idején megszállni szokott, kihallgatásakor Batthyányt „pompáskodó, mozdulataiban és beszédében igen kevély embernek” írta le, s vele szemben kiemelte a másik magyar miniszternek, Deáknak, aki szintén vendége szokott lenni, mérsékelt és kedélyes magaviseletét. (Károlyi, I., 457. o.)

De közöltük már, hogy Eötvös és Zsedényi is említette vallomásában, hogy előttük Pulszky is szidta Batthyányt bécsi tartózkodása alatt, mint „dölyfös mágnást”. (Károlyi, I., 39. o.) Az osztrák minisztertanács 1848. május elsejei jegyzőkönyvében Latour is megbotránkozással tiltakozik Batthyáynak „in einem diktatorischen, ungreiflichen Ton”-ban [diktatórikus, felfoghatatlan hangnemben] írt átiratai ellen. (Meg is meghódított érte szegény Latour, már egy fél év múlva. Nem hiába tette tehát Batthyány kivégzését Haynau október hatodikára, Latournak a bécsi csőcseléktől történt felkoncolása napjára).

A már említett Rohonczy Ignác is azt hangsúlyozta vallomásában, hogy Batthyány 1848 októberében „egész soproni időzése alatt ugyancsak fennhéjázóan és mint Magyarország boldogítója viselkedett”. (Károlyi, I., 446. o.)

Batthyáynak effajta viselkedése a sok adat miatt annyira kétségtelen, hogy még Károlyi is azt a megjegyzést teszi róla, hogy „gyakran dacos, nyers, büszke fellépése a bécsi tényezőkkel szemben nem kelthetett iránta rokonszenvet”. (I., 6. o.) Mivel ugyanezen időben az udvarnak és a kormányköröknek a bécsi forradalmárok miatt úgyis túl sok izgalomban és megaláztatásban volt részük, érthető, ha különösen fájt nekik, hogy még a magyar gróf is az utca oldalán áll, azt bátorítja, arra támaszkodik, annak erejében bízva fölényeskedik és fenyegetőzik velük.

Még azt is beszéltek róla, hogy egy minisztertanács alkalmával 1848 júniusában Innsbruckban, mikor Jellasics ügyét tárgyalták, Zsófia főhercegnőt, mert a bán mellett szólt, egyszerűen kiharcolta onnan, mint illetéketlent. Ez alighanem csak mendemonda volt, mert ma már tudjuk, hogy Zsófia a minisztertanácsokon nem szokott részt venni. Ehhez nem is volt joga. De az, aki a Habsburgok udvarában uralkodó állapotokat ismeri, s így tudja, hogy a nőknek mennyire nem volt ott soha szavuk, egyenesen nevetségesnek kénytelen találni ezt az állítást. Zsófia még lepezetten is alig avatkozott a politikába. Ma már Károlyi Árpád is megállapítja, hogy „Zsófia főhercegnő politikai befolyását, az államügyek irányításában való közreműködése mértékét az akkori közhit és utána a történetírás fölötte túlbecsülte”. (Károlyi, I., 59. o.) De hogy ilyesmiket beszéltek és elhittek, azt feltétlenül bizonyítja, hogy Batthyányt milyen erőszakos természetű embernek tartották.

Károlyi Árpádnak s vele a legújabb történetírásnak ez a most idézett megállapítása Zsófia főhercegnőről tulajdonképpen azt jelenti, hogy Bécsben nem is volt kamarilla, mert hiszen mi ezt tulajdonképpen Zsófia főhercegné személyével azonosítottuk. (Maga a szó is nőuralmat akar kifejezni, Zsófián kívül pedig semmiféle nő nem avatkozott Bécsben a politikába, sőt látjuk, hogy maga Zsófia sem.) Ellenben láttuk, hogy Kossuth körül – felesége, annak nővérei és barátnői személyében – csakugyan volt kamarilla, azaz nőuralom, mely az államügyekbe nagyon is beleavatkozott, mégpedig károsan és szerencsétlenül. (Még Madarász László is Kossuthné révén bírt olyan nagy befolyással.) Láttuk, hogy a végén már, mikor ezt Kossuth hatalmának és tekintélyének meggyengülése lehetővé tette, még a nemzetgyűlésen is előhozták ezt a kérdést s hangos közbekiáltások követelték felesége száműzését. Említettük, hogy Kossuthné szerepére még a „kamarilla” szót is nem egy egykorú levél, feljegyzés és napló használja.

A történelem, s különösen a forradalmak története igen sokszor szeszélyes és különösen gyakori benne, hogy egyes szereplőket túlságosan felkap és magasztal s szinte összpontosít bennük minden jót, míg másokra – igen sokszor alaptalanul vagy legalábbis nagy túlzással – minden rosszat ráfog s mint az egész kor minden bűne és baja okozóit, bűnbakul választja, állítja oda őket a kor és utókor gyűlöletének és megvetésének tárgyául.

48-ban a magyar közvélemény ilyen szerepet szánt Zsófia főhercegnőnek. Úgy állította be, mint fő ellenségünket és minden bajunk okozóját, sőt mint magánéletében is romlott nőt.

Például még az olasz Grande Dizionario Enciclopedico is mint komoly dolgot s történelmi tényként közli (a „Napóleon” címszó alatt), hogy Napóleon fia, a reichstadti herceg és Zsófia főhercegnő szerelmesek voltak és Ferenc József nem Ferenc Károly főherceg fia, hanem Napóleon unokája. Azt hiszen az egyetlen „bizonyíték” ezen állításra az, hogy az akkori destruktívák Ferenc Károly főherceget, Zsófia férjét egyszerűen hülyének tartották s így lehetetlennek állították, hogy a tehetséges és szép Ferenc József az ő fia legyen. Pedig hát Ferenc Károly éppen nem volt hülye, a nagybátyjai pedig József nádor, Sándor főherceg nagy tehetségek, Károly főherceg pedig egyenesen katonai lángelme volt, maga Zsófia pedig volt annyira híres, szép asszony, hogy igazán nem kell semmiféle külön okot keresni arra, hogy szép fia lehessen.

Zsófia női erkölcei minden gyanú felett állnak, a politikába is, láttuk, sokkal kevésbé avatkozott bele, mint a híre volt. Több adatunk van arra, hogy még 48 elején is nálunk Magyarországon éppen Zsófiát tartották az udvar „leghaladóbb” tagjának (Münchenből tényleg igen kevés katolicizmust hozott magával) s ezért a későbbi 48-asok az ő részéről várták ügyük iránt a legtöbb megértést.

Kétségtelen, hogy rendkívül művelt, nagy tehetségű és erős akaratú hölgy volt, de azóta már kiadott naplója tanúsága szerint elsősorban nő volt, feleség és anya és nem is akart ennél több vagy más lenni, tehát nem tartozott a politizáló és hatalomra vágyó nők, annál kevésbé az intrikálók közé. Éppen ellentéte volt a bosszúért lihegő nőnek is. Ő csak a fiát szerette, annak trónját védte, s mint ilyen (meg később mint igazi vallásossá lett nő) volt ellensége minden forradalomnak. Még ezt is nőiesen tette azonban s például Jellasicsért is (auquel nous

devons tout – írja naplójában) elsősorban ezért imádkozik. Azért is Istennek adott hálát, hogy a „l'infame [aljas] Batthyány”-t, kit fia és családja legnagyobb ellenségének tartott, megalázta.

Aki Zsófia naplóját elolvassa, látja, hogy ő éppen ellentéte volt annak a bosszúszomjas, vérszopó, ellenségeit ádázul gyűlölő nőnek, amilyenek 48-asaink képzelték (különösen Pálffy, aki természetesen sohasem beszélt vele) és amilyenek az ő erkölcsstelen propagandájuk miatt szinte az egész magyar közvélemény még ma is képzelettel. Zsófia a fiáért és a vallásáért aggódó, imádkozó és szenvedő, jó keresztény anya volt.

Pálffy János Batthyány halálát egyenesen Zsófia bosszújának tulajdonítja. Károlyi azonban ma már mint egészen kétségtelen dolgot mondja ki, hogy „a főherceg asszony nézeteit és érzelmeit nem szabad a magyar miniszterelnök tragédiájának tényezői közé számítanunk”. Hogy Batthyány halálában Zsófiának csak a legkisebb szerepe is lett volna, arra azok a titkos iratok, melyeket Károlyi Árpád Batthyány perére vonatkozólag megtalált, a legkisebb bizonyítékot vagy nyomot se szolgáltatnak. Semmi alapunk sincs arra – mondja Károlyi (I., 590. o.) –, „hogy a főherceg asszony érzelmei Batthyány sorsára befolyással voltak”. Azokat az adatokat, melyeket Pálffy ez irányban felhoz, kifejezetten téveseknek minősíti. Világosan látuk már, hogy annak, hogy Batthyánnal szemben a törvény és az igazság, nem pedig az irgalom érvényesült, egyedüli oka Haynau volt.

Hogy Batthyány fiatal korában a konzervatív körök szemében annyira gyűlöletesen viselkedő forradalmár lett, annak veleszületett dölyfösségén és fennhéjázó természetén kívül a korszellem volt a fő oka. Sokszor hangsúlyoztuk már, hogy akkoriban úgyszólván az egész irodalom ilyen szellemű volt. Hiszen Batthyány fiatal kora a francia forradalmat követő évtizedekre esik, annak szelleme pedig ekkor kezdte csak Európa többi részét is mételyezni. Batthyány nevelésében ezt a szellemet semmi sem ellensúlyozta.

Apja nem élt már, anyja sohasem volt otthon, de egyébként is élvágyó, vallásilag pedig hitközönyös volt, aki fia nevelésével semmit sem törődött. Mivel pedig fiában nagy dicsvágy lakozott (Wessenberg osztrák miniszterelnök is ezt emeli ki legjobban Batthyány tulajdonságai közül, pedig hogy egyébként nem volt ellensége, mutatja, hogy másként nem tartotta rossz embernek) szerepelni akart és tényező lenni a magyar közéletben, ezt pedig az akkori közszellem magáévá tevésével érthette el a legkönnyebben, mert ezért írtak róla a lapok, a forradalmárok pedig vagyona és főúri tekintélye miatt legyezték és örültek neki, hogy az ő emberük. A forradalmárok körében nem ellenszenves a velük tartó főnemes, Batthyány pedig néhány, a kor szellemétől teljesen átitott polgári származású német barátja hatása alá került, akik között bizonyos Dr. Neurohr (!) nevű forradalmár títán volt mindenben vezetője és irányítója.

Világos, hogy ezeknek az eszméknek eleinte nem volt nála semmiféle magyar és hazafias vonatkozása. Hiszen magyar hazafiságot és fajszeretetet bizonyára nem a Dr. Neurohroktól kellett és lehetett tanulni. Batthyány azonban ennek a Dr. Neurohrnak a társaságában utazta be a nyugatot, tehát ott elsősorban azt nézte meg, azok társaságában járt, akik ilyen dr. Neurohr-féle eszméket hirdettek. Az ő tanácsára választja meg olvasmányait is, s annyira nem magyar, hogy egy 1839. december 23-i bécsi titkosrendőri jelentés szerint tervezett országgyűlési felszólalásait titkárának németül diktálja, az lefordítja magyarra s utána Batthyány magyarul szorgalmasan emlézgeti [tanulja]. (Károlyi, I., 594. o.)

Hazafias propagandánk az ilyesmin éppen nem botránkozik meg, sőt egyenesen Batthyány javára írja. Milyen megható jele a haza- és fajszeretnek, kiált fel. Pedig hát ennek oka bajosan lehetett a hazaszeretet, mert ilyesmit a Neurohroktól, Neuwirthektől és Tausenauktól bajosan lehetett tanulni, Batthyány társasága pedig ezekből állt. A sok külföldi utazás közben és a Nyugat szabadelvű irodalmának vagy a francia forradalom történetének és akkori íróinak olvasásától sem kelhettek fel benne ilyen érzelmek. A forradalmi eszméket, azt, ami 48-ban nemzetközi volt, azt sajátította el Batthyány s ezekért lelkesedett.

Mivel gőgös arisztokrata volt, ezeken az eszméken természetesen itt nem a sans-culotteséget [forradalmi hűséget], hanem a szabadelvűséget, a „haladó” szellemet és az antiklerika-

lizmust értjük. Az élvágó és Neurohr hatása alá került fiatal Batthyányt tehát elsősorban a népszerűség, a közéleti hatalom és befolyás megszerzése, a szereplési vágy vette rá elhanyagolt anyanyelvre megtanulására, nem pedig a hazaszeretet. Magyar volt, Magyarországon voltak a birtokai, itt akart közéleti tényezővé válni, tehát a magyar nemzeti eszme szolgálatába kellett állnia, ha azt akarta, hogy közéleti tényező váljék belőle.

Azoknak az eszméknek, melyeknek Batthyány Neurohr hatása alatt katonájává vált, az volt a lényegük, hogy a tömegeket az uralkodó társadalmi osztályok, különösen pedig az uralkodóházak, mint zsarnokok ellen, a hívő tömegeket a papság, főpapság és pápaság ellen, a jobbágyokat és városi polgárságot a nemesi kiváltságok ellen, s végül a nemzetiségi kisebbségeket a hatalmat kezében tartó uralkodó nemzet ellen izgassák s ezáltal maguknak megnyerjék. A mi uralkodóházunk ellen lehetett a legkönnyebben izgatni, mert idegenből is kormányzott bennünket s ráadásul még „klerikális” és „bigott” is volt.

A fiatal gróf Batthyány Lajos tehát nemcsak lángoló honszerelemből és emberbaráti érzésből, sőt elsősorban nem ezek miatt, hanem ezeknél kevésbé nemes indító okból is kezdhetett el magyarul tanulni és válhatott a magyar függetlenség, a magyar nemzeti érzelmek és nyelv előharcosává. Mivel pedig Bécsben élt, külföldön utazgatott, külföldi, idegen nyelven és szellemben írt könyveket olvasott, idegenek voltak a barátai és szellemi irányítói s így a magyar nemzeti érzelmek akkor még senki és semmi sem ébreszthetett fel benne, kétségtelen, hogy nemzetivé válására sokkal logikusabb ez a magyarázat, mint a fajszeretettel való megokolás.

Hogy aztán évek múlva, már itthon élve, magyarok társaságába kerülve, lassacskán lelke legbensőbb érzelmeivé és éltetőivé váltak ezek a magyar nemzeti eszmék, már csak azért is érthető, mert Batthyány alapjában véve nemes lelkű ember volt, aki mindent idealizmussal csinált s semminek sem volt olyan ellensége, mint az aljas haszonlesésnek. Fényesen bizonyítja azt, hogy mihelyt kiismerte fegyvertársait, meg is utálta őket, s mire perbe fogták felforgató tevékenységéért, ő már régen nem volt felforgató, hanem már a régi nemzeti értékek védője. Augusztus 2-i országgyűlési felszólalásában például már így beszélt: „Isten látja lelkemet, ezen négy hó alatt, melyben hivatalomat viselem, többet kellett nyelnem, mint egész életemben”. (Szilágyi: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből, 228. o.)

E kis eszmefuttatásból is láthatjuk, hogy a 48-as eszmék tulajdonképpen nemzetközi eszmék voltak. A magyar hazafiság és a magyar nyelv jogainak védelme nem a lényegükhöz tartozott, hanem csak egyik mellékvonásuk volt, s inkább csak a Magyarország és Ausztria közti különleges helyzet hozta őket annyira előtérbe. De viszont éppen a különleges magyar helyzet miatt keletkezett ezekből az eszmékből nagy baj a magyarságra. A Habsburg-monarchiában ugyanis nemcsak a német, hanem a magyar is uralkodó nép volt, a nemzetiségi eszme bálványává tévése, mely természetesen nemcsak nekünk lett bálványunkká a németiséggel szemben, hanem a románoknak, tótoknak, horvátoknak, szerbeknek is, de nekik velünk szemben csak kárt okozott a magyarságnak s végeredményben 48 volt a megindítója annak a folyamatnak, mely Magyarország részekre bomlásához, sőt a magyarság egyharmada idegen uralom alá juttatásához, a trianoni országcsontkításhoz vezetett.

Ha nem lett volna 48, ha a XIX. század forradalmi eszméi nem tették volna a nemzetiségi eszmét és a nemzeti nyelvet bálványává, nem jutottunk volna ide. Bécs nem a magyarság vagy a magyar nyelv ellen volt, hanem a túlzó nemzetközi forradalmi eszmék ellen, s csak most, egy évszázad távlatából látjuk csak, hogy ezek a nemzetközi forradalmi eszmék, melyek 48-ban nekünk még annyira hazafiasoknak látszottak s amelyekért akkor még sok derék magyar is annyira lelkesedett, hogy életét is szívesen adta értük, tulajdonképpen magyar nemzeti szempontból is épp oly halált hozók voltak, mint ahogyan az volt a lázadás és a gyűlölet, az egyházellenesség és a hitközöny szelleme. Ha mi száz évvel ezelőtt azokra a tőlünk olyan ostobáknak, elmaradottnak, sőt gonoszoknak tartott bécsi udvari körökre hallgattunk volna, magyar nemzeti szempontból is sokkal előbbre lennénk, mint ma vagyunk, mert az ország nem bomlott volna fel nemzetiségek szerint.



## Ártatlan volt-e Batthyány?

Mint már hangsúlyoztam, Batthyány fő bűne az volt s Világos után elsősorban ezért kellett neki bűnhődnie, mert egyik fő szálláscsinálója volt az egész mozgalomnak, melléje állt gőgös, fennhéjázó egyéniségének egész hevével, vagyona, neve és arisztokrata volta egész tekintélyével. Elöl járt az egyházellenességben is.

Például az 1843/44-es országgyűlésen a vegyes házasságok kérdésében a protestánsok oldalán szólalt fel. Ez még nem lenne olyan megbotránkoztató, mert hiszen akkor olyan világ volt, hogy még Eötvös, Deák, sőt Széchenyi részéről is mindennapos volt az ilyesmi, Batthyány azonban egyenesen azt állapította meg, hogy a vegyes házasságok kérdésében még a magyar főpapságot is csak Bécs példája bátorította fel, mert Bécsben az apostoli király elnyomja a törvény megtartására köteles alkotmányos királyt.

Batthyányt tehát – felháborító módon – az bántotta, hogy miért „apostoli” a magyar király, s mint magától értetődő dolgot tette fel, hogy a mi királyunk katolicizmusából ered minden baj. Szerinte – úgy látszik – a vallásosság, legalábbis a római katolikus vallásosság, nem jobbá tesz valakit (a jelen esetben a királyt), hanem rosszabbá, sőt szükségképpen rosszszá.

A bécsi titkosrendőrség jelentése szerint szeptember 28-i beszéde is hevesebb és ellenzéki volt, mint bármely más, akkor elhangzott beszéd. (Károlyi, I., 596. o.)

Hogy milyen nagy szerepet tulajdonított Batthyánynak 48 előidézésében mindenki, azt láthatjuk onnan, hogy a mérsékelt és mint láttuk, egyébként irántunk nagyon jóindulatú Windischgrätz, aki az akkor még heves ellenzékieknek számító Deákot is barátságosan fogadta, Batthyányt még maga elé bocsátani sem volt hajlandó.

A kettejük közti ennyire éles különbségtevés fő oka az lehetett, amit a bécsi szállodás emelt ki vallomásában, hogy tudniillik Deák – jellemének megfelelően – ellenzéki ségét kedélyesen, sőt adomázva gyakorolta, míg Batthyány – szintén jellemének megfelelően – mindent elrontott gőgös fellépésével.

Ez nyilvánult meg benne akkor is, mikor Kossuthot követté választotta s erre 40.000 Ft-ot elköltött. Nemcsak ezt a rengeteg pénzt nem sajnálta (akkor 1.000 holdas uradalmat lehetett volna rajta venni), hanem költsézését a megfelelő gőgös kifejezésekkel és fennhéjázással is kísérte s úton-útfélen hangoztatta, hogy csak azért is megmutatja, hogy Kossuth követ lesz. Az is lett. Megmutatta. Ugyanakkor azonban méltán végtelen elkeseredéssel töltötte el és a személye elleni gyűlöletre és megvetésre hangolta az udvari köröket és a konzervatív és egyházias elemeket Ausztriában épp úgy, mint Magyarországon, sőt nálunk talán még jobban, mint ott.

Az a Wessenberg osztrák miniszterelnök is, aki mint láttuk, tudott Batthyány irányt tárgyilagossá lenni, mikor elsorolja a magyar forradalom öt fő okozójának nevét, Kossuth, Teleki László, Perczel és Madarász László mellé nemcsak Batthyányt is odaveszi, hanem egyenesen őt teszi a legelső helyre, tehát neki még Kossuthnál is vészesebb szerepet tulajdonít. (Érdekes, hogy Perczelt kivéve egyedül csak ő katolikus közöttük. Ez is súlyosbító körülmény.)

Ha pedig valaki nem tudja megérteni, hogy lehetett Batthyány 48-nak még Kossuthnál is jelentősebb oka, s így szükségképpen elfogultságra gondol Wessenberg részéről, azt csak arra figyelmeztetjük, hogy abban az időben közéleti szerepet játszani csak vagyonnal, mégpedig földvagyonnal lehetett nálunk. Kossuth, a vagyontalan ügyvéd, akkor még semmit se számított. Hiába volt ő is nemes, lenézték, lekicsinyelték. Az ilyen vagyontalan ember közéleti szereplésre való törekvését úgy fogták fel, mint ostoba elbizakodottságot, nevetséges nagyozást. Kossuthból csak azért lehetett valaki, mert egy Batthyány vagyona és tekintélye támogatta.

Azon konzervatív magyar urak beadványa is, mely Világos után Bécstől a lázadásban bűnösök példás megbüntetését követelte, elsősorban szintén Batthyányra céloz, mikor azt hangsúlyozza, hogy megérdemlik, hogy vagyonuk elvesztésével lakoljanak, akik családjuk nagy vagyonát csak az állam megrontására használták. (Steier: Haynau és Paskievics, II., 364. o.)

Láttuk, hogy abban az időben (48 elején) milyen elkeseredetten ír Széchenyi Batthyány gyűlöletes szerepéről, s emlékeztetünk rá, hogy mi is mennyire logikátlanoknak, sőt sátániaknak voltunk kénytelenek tekinteni azokat az érveket, melyeket Batthyány romboló magatartását Széchenyi előtt mentegette. Azt írja róla Széchenyi, hogy a gonoszság istenének rabja lön („verfallen dem Gott des Bösen”). Széchenyi naplóbejegyzése 1848. augusztus 13-án. 1848. március 21-én pedig azt írta Taschnernek „a legnagyobb magyar”, hogy „Batthyány eresztette ki a forradalom fűriait”.

Osztrák körök még külön azért is nagyon haragudtak rá, mert 48-ban – magyar miniszterelnök léte az osztrák belügyekbe is beleavatkozva – még Ausztria részére is követelte az alkotmányt. (Nem csoda, hiszen „hazafiságát” Neurohrtól tanulta, annak eszméi pedig nem magyar eszmék voltak.) Ha valaki itt azt mondja, hiszen jót és okosat követelt ezzel Ausztria részére, figyelmeztetjük, hogy nemcsak az a fontos, hogy mit követelünk, hanem az is, hogy hogyan és mikor. Az a munkás, aki késsel követeli fiától az engedelmességet, szintén jót és helyeset követel, de mivel gyűlölettel és túlzottan csinálja, senki sem fogja eljárását helyeselni.

Batthyány Ausztria részére akkor követelte az alkotmányt, mikor Bécsben utcai harcok folytak és félőrült Tausenauk és Chaisesek garázdálkodtak és fanatizálták az utca népét. Batthyány tehát követeléseivel ezeket támogatta. Ne feledjük, hogy a francia forradalom is az alkotmányossággal kezdte s az elején még Marat sem a köztársaság, hanem az alkotmányos királyság híve volt. Mégis mi lett a dolog vége! De egyébként is a magyar miniszterelnöknek csak Magyarország számára volt joga követelni a jót és okosat, nem pedig egy idegen ország részére. Ez az osztrák belügyekbe való illetéktelen beavatkozás volt.

Ezekért kellett tehát Batthyánynak Világos után bűnhődni. Aki mindezt tudja, az nem beszélhet vele kapcsolatban juszticmordról, sem igazságtalanságról, sőt kegyetlenségről sem. Még akkor sem lett volna az ő kivégeztése gyilkosság, ha azt, hogy neki a bitófán kell lógnia, már az ítélet kimondása előtt elhatározták volna, s ez úgy be lenne bizonyítva, mint ahogyan nincs. Ne feledjük, hogy azt még a megvesztegetett Leuzendorf sem merete megtenni, hogy vótum informatívumában Batthyányt ne mondja ki a legnagyobb bűnökben bűnösnek s ezért ne maga kérje rá a halált. Batthyány életét még ő is csak a kegyelem, nem pedig az igazság nevében igyekezett megmenteni.

Hogy aztán ez a Batthyány még 48 legtisztéletreméltóbb jellemei közé tartozik, hogy tisztelte s becsülte mindenki, aki csak közelebbről ismerte, hogy bűnei csak meggondolatlan, elhanyagolt nevelésű ifjúságának s vele született fennhéjázó hajlamának következményei voltak, melyeket érettebb korában maga is belátott és jóvátenni igyekezett, az Batthyányt politikai gonosztevőből tragikus hőssé teszi és kortársainak és a történelem olvasóinak rokonszenvére teszi méltóvá. Emiatt Batthyány bűnhődését barát és ellenfél nem kárörömmel, még csak nem is az igazságszolgáltatás láttára szokásos jóleső meglepődöttséggel, hanem részvétel és megrendüléssel szemléli.

Azt azonban mégsem mondhatjuk miatta, hogy meggyilkolták, nem pedig megbüntették. De viszont azt is láttuk, hogy Bécs és mindazok, akiket mi Bécsen értünk, nemcsak Batthyány bűneit, hanem a mentő körülményeket is tekintetbe vették, s ha csak tőlük függött volna, Batthyány nem is bűnhődött volna halállal. Bécs a kegyelmet, a megbocsátást és az irgalmat gyakorolta volna rajta, mint meg is érdemelte. Csak a véletlenül múlt, hogy ez nem így történt. Batthyányhoz egy nem osztrák, egy nem katolikus, egy külföldi származású ember volt kegyetlen, de ő is csak szigorú volt, de nem igazságtalan. Hogy Haynau az ő meg nem alkuvó szempontját az udvari körök hagyományos megbocsátó szellemével szemben is érvényesíteni tudta, mint láttuk, azt is csak a véletlen körülmények együttes találkozása idézte elő: Haynau erőszakos természete, azok a nagy érdemek, melyeket hadvezéri tevékenységével szerzett és hogy Batthyány a legelső halálra ítélték közé tartozott, sorsáról tehát Haynauak akkor kellett döntenie, mikor dűhe, mely hamarosan lelohadt, még tombolt.

Ez a lényeg. Emellett az már csak szörszálhasogatás, hogy Batthyányt katonai vagy polgári törvényszék elé kellett volna-e állítani, vagy hogy a törvényben előírt egyes kisebb jelentőségű szakaszokat megszegett-e Haynau vagy nem. Azonban nem a formáság a fontos, hanem az igazságosság. Batthyány személyében kétségtelenül felségsértőt és hűtlent ítélte halálra a katonai törvényszék. De láttuk, hogy kivégzése még formailag is törvényes volt.

Hogy mennyire igazságosan érte Batthyányt a sorsa, sejthetjük már onnan is, hogy mikor a magyar országgyűlés elhatározta, hogy békeküldöttséget meneszt a főváros felé közeledő Windischgrätzhez, s e küldöttségbe, melyet Batthyány indítványozott, őt magát is beválasztották, Perényi (egy másik 49-es vértanú) azt indítványozta, hogy Batthyányt ettől a küldöttségben való részvételtől kíméljék meg.

Ha nem lett volna még 48-as körökben is köztudomású, hogy Batthyánynak igen sok van a rovásán és legalábbis konzervatív értelemben rá lehet bizonyítani, hogy méltó a halálra, akkor Perényi nem tartotta volna számára ennyire veszélyesnek a Windischgrätz táborában való megjelenést. Ha azonban azt, hogy neki ott megjelenni életveszélyt jelent, 48-ban mindenki természetesnek tartotta, miért beszélünk akkor juszticmordról vagy igazságtalanságról, ha ez a nálunk is mindenkitől természetesnek tartott dolog valóban be is következett?

Metternich egy Hübnerhez írt levelében (Károlyi, I., 597. o.) azt beszéli, hogy még 48 előtt megmondta Batthyánynak, hogy „wenn Sie in den Richtung, welche Sie verfolgen, nicht einen Abschnitt machen, so führt dieselbe gerade zum Galgen” (ha meg nem áll az úton, melyen halad, akasztófára fogja juttatni). Batthyány meg is állt a végzetes úton, de már későn. Csak a magyar forradalom kitörése után állt meg, s mivel az ő működése volt a kitörés fő oka, bűnhődnie kellett.

Hogyne lehetett volna Batthyányt még formailag is törvényesen és jogszerűen elítélni, mikor Leuzendorf még Károlyi Árpád szerint is azt állapítja meg róla, hogy „a vádlott a leg súlyosabb büntetést érdemli meg, mellyel a drákói szigorúságú haditörvények az elmarasztalt sújthatják”. (Károlyi, I., 65. o.)

Hogy Leuzendorf elájult, mikor megtudta, hogy Haynau a kegyelmi kérvényt elutasította, hogy nyilvános helyen infámiának [becstelenségnek, szégyennek] bélyegezte meg Haynau eljárását, s naplójában azt írja, hogy egész belsejét lelki vihar rázza meg, kedélyét a legnagyobb fokú izgalom hatja át, mikor Batthyány perére gondol: egyáltalán nem bizonyíték amellet, hogy a kivégzés igazságtalanság volt. Nem lehetett az, hiszen ugyanez a Leuzendorf javasolta, tehát állapította meg igazságos és törvényszerű voltát.

Azt sem állíthatjuk, hogy Leuzendorf csak azért kért halált Batthyányra, mert felettesei megparancsolták neki. Erre ugyanis először is semmiféle bizonyíték nincs, másrészt pedig Leuzendorf elkeseredése, sőt kétségbeesése a Batthyány iránt érzett részvétből is eléggé megmagyarázható. Elkeseredésének oka az is volt, hogy ő egész bizonyosra vette a megkegyelmezést. Leuzendorf bizonyára ismerte a felsőbb körök, illetve a főhaditörvényszék hangulatát és szándékát, de az, hogy kegyelmi kérvényét az olműzti haditörvényszék is egyhangúlag tette magáévá, joggal tölthette el egészen bizonyos reménnyel. Láttuk, hogy Károlyi Árpád egyenesen bizonyosra veszi, hogy a kegyelemre vonatkozólag Leuzendorf illetékes helyen biztatást, sőt talán határozott ígéretet is kapott. Meg is történt volna ez, ha Haynau bele nem köp a tálba. Ez a nem várt, meglepetésszerű csalódás okozta Leuzendorf nagy lelki megrendülését.

Végül arra is figyelmeztetnünk kell, hogy Leuzendorf meg volt Batthyányéktól veszítve, s mint ilyennek, tulajdonképpen nem is számít Batthyány javára szóló nyilatkozata vagy viselkedése. Hogy Batthyánynéval a per folyamata alatt titkos összeköttetésben volt, az – láttuk – bizonyítva van. Hogy meg is vesztegették, azt akkor mindenki „tudta” és beszélte. Feljelentések is mentek emiatt Leuzendorf ellen. Nem is csak a Batthyány-perben vádolták ezzel. Utána büntetésből el is helyezték Magyarországról. Leuzendorf rendkívüli tehetsége talán nem is elég magyarázat arra, hogy bűnét később elfelejtették. Inkább arra kell gondol-

nunk, hogy az ellene érkező vádakat komolyan sohasem vették, hiszen állásában a képzelhető legmagasabb rangot érte el.

De noha megvesztegetett voltát 90%-nyi bizonyossággal feltehetjük, a dolog érdemén az sem sokat változtat, ha Batthyány iránti nagy jóindulata és minden irányban megnyilvánuló mentő kísérletei nem pénzért, hanem csak részvétből vagy feleségének, a főrangú hölgynek, rá gyakorolt varázsa miatt történtek. Annyi ugyanis bizonyos, hogy Leuzendorf erősen Batthyány mellett volt.

Károlyi Árpád részéről nyilvánvaló elfogultság, hogy Batthyány minden mentségét szentírásnak veszi s valóságukban még csak eszébe sem jut kételkedni. Pedig hát nyilvánvaló, hogy olyan ember részéről, aki a halál árnyékában ül s a kötél elől próbál menekülni, nem lehet tárgyilagos igazságnak elfogadni mindent, amit a maga mentségére felhoz, még akkor sem, ha, mint Batthyány, egyébként jellemes egyén is az illető.

De a per folyamán olyan adatok is merültek fel, melyek Batthyány hitelreméltósága ellen szóltak. Például a balesete után a nyögéri plébánosnak diktált levél, melyet Kossuth reklámnak a sajtóban is közzétett s így letagadni nem lehetett, s amely bizony éppen az ellenkezőjét tartalmazta annak, mint amit Batthyány állított, azt bizonyította, hogy Batthyány még 48-as szereplése legvégén is erősen a király ellenségeivel érzett. Igaz, hogy erre Batthyány azt hozta fel magyarázatul, hogy ő a levelet nem diktálta, mint ahogyan Kossuth a sajtóban közölte. E mentsége nem is egészen lehetetlen, mert más esetekben is több adatunk van arra, hogy Kossuth ilyesféle jámbor hamisításokat nemegyszer megcselekedett. Ámde Batthyány ezen állítása bizonyítására semmit sem tudott felhozni és ezért effajta védekezését egy meglevő írásbeli bizonyítékkal szemben egyetlen törvényszék sem fogadta volna el.

Ezenkívül teljes joggal hányták Batthyány szemére azt is, hogy ha az a Kossuthtól közzétett levél hamisított volt, s nem fedte Batthyány igazi érzelmeit, akkor miért nem tiltakozott ellene, miért nem küldött helyreigazítást, miért hagyta meg a magyar közvéleményt abban a téves hitében, hogy ő akkor is szívvel-lélekkel a nemzettel tartott, mikor már az fellázadt királya ellen, tehát már elhagyta az alkotmányos alapot? (Igaz, hogy Batthyány ezzel szemben is joggal hivatkozhatott volna arra, hogy ki mert volna akkor ilyen helyreigazítást nyilvánosságra hozni? Az akkori forradalmi terror miatt erre még gondolni sem lehetett. De miért maradt tagja, sőt feje Batthyány egy olyan kormánynak, mely alatt ennyire lehetetlen volt a vélemény- és szólásszabadság? Erre tudott volna-e kielégítő magyarázatot adni?)

De nemcsak Batthyánynak ez a levele, hanem Wallis, Rohonczy és Meszlényi tanúvallomása is perrendszerűen bizonyította, hogy Batthyány még pályája végén is teljesen úgy beszélt és cselekedett, mint ahogyan a törvény betűjét semmibe vevő gyűlölettel telített forradalmárok szoktak. Ezt bizony nem lehet elintézni úgy, mint Károlyi Árpád próbálja, mikor e terhelő tanúvallomásokat illetően „gyűlöletes szenvedélyt”, „gyalázatos rágalmat” és „gyászos szerepet” emleget, hanem ha hideg, tárgyilagos szemmel nézzük a dolgot, mint ahogyan történetírónak néznie kell, éppen az ellenkező eredményre jutunk. Akkor – mint már kimutattuk – ezeknek a Batthyány ellen elhangzott tanúvallomásoknak sokkal nagyobb bizonyítóerőt kell tulajdonítanunk, mint mentőtanúinak.

A mentővallomások ugyanis Batthyány barátaitól származtak, akik, ha nem is mondjuk, hogy valótlan állítottak, de nyilvánvaló, hogy már csak részvétből is (hiszen olyan barátjukról volt szó, aki már majdnem a siralomházban ült) azt emelték ki vallomásukban, ami mellette szólt, és hallgattak arról, ami helyzetét nehezítette volna. Ellenben azok a tanúk is, akik, Batthyányra terhelően vallottak, itt éltek Magyarországon (láttuk, hogy még gróf Wallis is egy Batthyány leány férje volt), ők tehát gyűlöletnek, sőt megvetésnek tették ki magukat azért, hogy vallomásukkal hozzájárultak halálához.

A mentőtanúknak érthető, ha Batthyány mellett vallottak, s könnyen meglehet, hogy ezt nem az igazság miatt, hanem csak részvétből tették. A terhelő tanúkról ezt semmiképpen sem tehetjük fel. Ők az emberi részvét és a rájuk váró közharag ellenére mondták meg az igazat,

annak tehát valóban igazságnak kellett lennie. Ők csak akkor mondhattak volna Batthyányra hamis vádat, ha az ellene való gyűlöletük nemcsak az igazságszeretetnél, hanem még a saját jól felfogott érdeküknél is nagyobb lett volna.

Azonban először is semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy ők Batthyányt gyűlölték, másodszor pedig az ő hamis tanúskodásukhoz nemcsak egyszerűen gyűlölet, hanem egyenesen sátáni és esztelen gyűlölet kellett volna. Akik Batthyányt mentették, azokról könnyű feltenni, hogy esetleg még az igazság rovására is mentették, de akik vádolták, azokról szinte lehetetlen, hogy még a hamis tanúzás árán is vádolták. Mikor valaki már a halál árnyékában ül, akkor már le szokott lohadni ellene a gyűlölet, s ha nem, akkor legalább az közömbösíti ezt a gyűlöletet, hogy tudja, hogy a közvélemény megbélyegzi azt, akiben ekkora a gyűlölet. Ilyenkor mindenki azt várja az emberektől, hogy az igazságot elhallgassák, de semmiképpen sem azt, hogy egyenesen hazugsággal juttassanak valakit bitóra.

Érvelésünk helyességének bizonyítására még Károlyi Árpádnál is találunk adatokat. (I., 57. o.) Azt írja, hogy Felsenthal, a rendőrsztály egyik főnöke úgy próbált Batthyány ellenében bizonyítékokat szerezni, hogy a főváros „egyes szavahihető, békés érzelmű és királyhűnek tartott polgárainál kezdett tapogatózni: ki, mivel tudna a Batthyány ellen emelt vádfélék egyike-másika mellett tanúságot szolgáltatni. Becsületükre legyen azonban mondva a meg nem nevezetteknek, senki közülük nem volt hajlandó a vádaskodásra”. „Ezt magától Windischgrätzről tudjuk” – jegyzi meg hozzá Károlyi Árpád.

Vajon miért nem voltak hajlandók „a vádaskodásra” még ezek a „királyhű” polgárok sem? Lehet, hogy részvétből és nemes lelkűségből, mert értékes ember sohasem kárörvendő vagy bosszúálló, különösen pedig nem rúg bele a már döglött oroszlánba, részint, mert féltek a közvélemény terrorjától. A legvalószínűbb azonban az, hogy a kettő együttesen volt az oka tartózkodásuknak.

Azt az állításunkat is bizonyítja azonban a dolog, hogy ezek a magyar közvéleménytől annyit szidott és úgy megvetett „svarcgelb” „hazaárulók”, „vindisek” és „pecsovicso” sokkal tisztesebb, főként pedig keresztényebb magyar emberek voltak, mint a piros tollas, nagyszájú és mellverő, a hazafiságot csak a maguk számára kisajátító 48-as magyarok.

Mindezt azonban a Batthyány-perben is tekintetbe kell vennünk és eszerint kellene elbírálnunk az ebben a perben elhangzott Batthyány-párti és Batthyány-ellenes tanúvallomásokat. Károlyi Árpádban azonban – pedig még ő a 48-as események legtárgyilagosabb ismertetője – éppen az ellenkezőt tapasztaljuk. A Batthyány-perben neki csak annak a tanúvallomása tárgyilagos és megbízható, aki Batthyány mellett vall. Aki ellene, annak szava nem számít, sőt az „gyalázatos”, „rágalmazó” és „gyászos szerepet” játszik.

De ha tudták volna, hogy még a legtárgyilagosabb magyar történetíró is ilyen ítéletet mond felettük, vajon akadt volna-e csak egy is, aki a Batthyány-perben megmondja az igazat, ha ez az igazság a magyar közvéleménynek nem volt inyére? Pedig hát Windischgrätz bizonyítja, hogy tudták. Ha ennek ellenére mégis akadtak, akik Batthyányt ellen vallottak, abból nem az következik, hogy ezek gyalázatos rágalmazók voltak, hanem az, hogy nagyon igazuknak kellett lenni, tehát kijelentésük sokkal nagyobb súllyal esik a latba, mint a mentőtanúké.

Pedig hát nemcsak Wallis, Rohonczy vagy Meszlényi játszik a Batthyány-ügyben ilyen „gyászos” szerepet, hanem például egész 48-nak elismerten legjellemesebb alakja, Mészáros Lázár is. Nem ugyan a perben, mint tanú, hanem mint Batthyány kortársa és miniszteriumának tagja emlékirataiban. Itt is egészen más képet kapunk ugyanis Batthyányról, mint amilyent Károlyi Árpád fest róla a per aktái, tehát Batthyány védekezése és ennek Leuzendorftól való jóakarató tolmácsolása alapján. Csodálkozunk kell, hogy az egyébként annyira alapos és körültekintő Károlyi Árpádnak Mészáros emlékiratai elkerülték a figyelmét.

Például mikor (Emlékiratai, I., 108-109. o.) ismerteti azt a szégyenletes és tőlünk is már ismertetett 48-as országgyűlési ülést, mikor kimondtuk, hogy Ausztriának soha, de soha nem fogunk segítséget adni, ha az új Németországgal kerülne háborúba, s ezzel oly gyalázatosan,



sőt gyerekes meggondolatlansággal megszegték azt a magyar törvényt, mely bennünket erre kötelezett (de közben tele szájjal kiabáltuk, hogy az udvar mennyire hitszegő, mert nem tartja meg a törvényt, melyre a király esküt tett), Mészáros azt a megjegyzést teszi, hogy „egyenes eljárási modorom mellett kissé zavarba jöttem, midőn a miniszterelnök (Batthyány) örült, hogy jelen nem volt és örült azon is, ami történt”. Azt is közli itt Mészáros, hogy „Kossuth mosolyogva dörzsölgeté kezét, Deák és Klauzál fejüket csóválták”.

Kettőt tudunk meg Mészáros emlékiratai idézett részéből. Az egyik, hogy Batthyány közel sem volt annyira Kossuth ellen és a király és a törvények mellett, mikor a törvények a király javára szóltak, azaz közel sem volt annyira igaz Batthyáynak a per folyamán előadott védekezése, mint ezt Károlyi Árpád műve feltünteti. A másik, amit megtudunk, az, hogy Batthyány közel sem volt olyan nagy jellem, mint Károlyi Árpád állítja, sőt még mi is állítottuk. (Tehát még mi is többé-kevésbé a közvélemény terrorja alatt beszélünk, tehát az igazságtól nem Batthyány kárára, hanem javára térünk el, ha eltérünk.)

Ha Batthyány őszintén meg akart volna maradni a törvény útján s csak törvényes úton akart volna jogokat kiküzdeni a nemzet számára, akkor nem örült volna annak, hogy nem volt jelen az országgyűlés azon ülésén, mely a törvényt annyira lábbal tapodta, hanem mindenképpen megjelent volna ott, hogy ezt a törvénytelenséget megakadályozza. Ha nem készakarva lett volna távol, hanem tényleg azért, mert fontosabb teendők ebben meggátolták. De lehetett-e annál fontosabb teendő, mint hogy a nemzet és a király szakítását megakadályozza, kivált mikor minden vitán felül állt, hogy ebben a szakításban a nemzet (természetesen nem a nemzet, hanem Kossuth) a bűnös, ő járt törvénytelen úton, nem pedig a király, akkor Batthyáynak kellett volna a legjobban bosszankodnia azon, hogy ezen az ülésen nem tudott jelen lenni.

Mészáros eleitől végig miniszter volt Batthyány kormányában, szorgalmas, rendkívül kötelességtudó és lelkiismeretes ember is volt, tehát mindennek tanúja volt, mindent látott. Bőséges alkalmat volt Batthyány megismerésére. Mikor emlékiratait írta, Batthyányt már régen a vértanúság koronája övezte. Őt akkor már nemcsak előnyös nem volt kisebbiteni, hanem egyenesen veszélyes, mert hiszen világos, hogy emlékiratait magyarok számára írta. (Ezért írta őket magyarul.) Külföldön, sőt Amerikában volt, tehát a Habsburgoknak sem kellett hízelegnie. Ha tehát mégis szükségesnek tartotta ezt a Batthyányra – enyhén szólva – nem éppen hízelgő megjegyzést tenni, gondolhatjuk, hogy nagy oka lehetett, s Batthyáynak ez a viselkedése akkor rendkívül visszatetszhetett neki.

Batthyány a feltétlenül szavahihető Mészáros szerint tökéletesen tudatában volt annak, hogy a magyar országgyűlés törvénytelenséget (a királlyal szemben pedig hitszegést, vagy mint a 48-asok szokták mondani, de természetesen csak akkor, mikor nem az ő hitszegésükről volt szó: perfídiát) követett el. Hiszen éppen ezért örült annak, hogy nem volt jelen ezen az ülésen s így felelősség őt nem terheli érte. Megakadályozni viszont annyira nem akarta, hogy nemcsak annak örült, hogy távol lévén nem volt kénytelen megakadályozni, hanem még annak is, hogy a dolog megtörtént s így a nemzet (mert az országgyűlés a nemzetet jelenti) ezt a nagy törvénysértést és a király ellen a hitszegést elkövette. Ezzel világosan kimutatta, hogy ő maga sem áll törvényes alapon, mert gyávább és álnokabb, mint Kossuth, aki nyíltabban színt mert vallani. De ha ilyen volt 48 egyik legtisztéletreméltóbb szereplője, milyenek voltak akkor a többiek?

Batthyáynak is csak akkor volt tehát fontos a törvény, ha a király jogai ellen szólt. Csak ilyenkor hivatkozott rá. Ha a törvény a király jogát védte, akkor örült, ha megszegték, és annak is örült, ha ilyenkor őt a szerencsés véletlen abba a kényelmes helyzetbe hozta, hogy a perfídiát nem volt kénytelen megakadályozni, s így a dolog az ő közreműködése nélkül történt meg. Ilyenek voltak a 48-as erkölcsök és ilyen volt a 48-as becsület!

Az is kétségtelenül bizonyítva van, hogy Batthyány őszintén sajnálta az elkövetett törvénytelenséget. Kétségtelen például, hogy Kossuthot ekkor már elítélte, sőt gyűlölte, voltak

minisztertanácsok, melyeken mint láttuk, nyíltan ki is kelt ellene, sőt miatta dühösen otthagya az egész minisztertanácsot. Tudjuk, hogy még császári csapatokat is akart kérni a magyar forradalmi elemek letörésére, sőt a végén még arra is ismételten felajánlkozott, hogy elmege Windischgrätznek kémkedni Debrecenbe. Lehet tehát, hogy ez a Mészáros megbotránkoztató kijelentése és viselkedése csak azért volt, mert néha-néha még ki-kitört belőle a régi vagy talán hogy régi, népszerűségét Kossuthal szemben el ne vessze. Ha azonban ez volt az igazság, Batthyány jellemén akkor is folt esik, mert nemzeti hősköztől nem ezt várjuk.

Ami pedig azokat a vádakot illeti, melyeket a haditörvényszék emelt ellene, ez esetben is igazságos volt a rá mért halálbüntetés. A törvényekre és a király iránti hűségre esküt tett miniszterelnök akkor is elköveti ugyanis a felségsértést és a hűtlenséget, ha maga nyíltan nem követi ugyan el ezt a bűnt, de nem is akadályozza meg, sőt egyenesen örül neki, hogy nem kellett megakadályoznia s a büntetést az ő hozzájárulása nélkül jött létre. Egy miniszterelnök az ország és az országgyűlés irányítója, felelős minden törvénysértésért, ami miniszterelnöksége alatt az országban és az országgházban történik, s nemcsak örülnie nem szabad annak, hogy az országgyűlés törvénytelenéget követ el, hanem mindent el kell követnie annak megakadályozására. Ha ez nem sikerül, azonnal le kell mondania. Ha ezt nem teszi, az elkövetett bűn az ő bűne is. Mit szólunk azonban ahhoz, ha egyenesen örül neki, hogy a bűn megtörtént, de az ő közreműködése nélkül történt meg?

Batthyány mint vádlott, Mészáros emlékirataiban merőben ellenkező módon úgy adta elő a dolgot, hogy ő egyenesen vigasztalan volt amiatt, hogy az országgyűlés szóban forgó törvénytelenége megtörtént, rendkívül sajnálta, hogy nem volt jelen ezen az országgyűlési ülésen, s így nem tudta megakadályozni, s haragudott azokra a minisztertársaira, akik jelen voltak s megakadályozására mégsem tettek semmit. Ezzel bizonyította azt, hogy ami törvénytelenéget történt, azért ő miniszterelnök létére sem felelős. Kossuth mindenben ellene dolgozott – érvelt – s Kossuth tényleges hatalma és befolyása sokkal nagyobb volt mint az övé.

Ez igaz. De a vád joggal válaszolta erre, hogy hát akkor miért nem mondott le? Miért vállalta tovább is a felelősséget egy olyan kormány tetteiért, melynek tényleg nem ő volt a főnöke, nem ő volt az irányítója. Ezért mondta ki a haditörvényszék hűtlenségben bűnösnek s ezért volt az ítélet igazságos.

Mennyivel inkább ki kellett volna hát mondani a halált, ha Mészáros nemcsak utólag írt volna róla megemlékezéseket, hanem tanúnak idézték volna meg bűnpere tárgyalására és ott az igazat mondhatta volna! Pedig Mészáros olyan tanú, akire nem lehet ráfogni, hogy pecsovics vagy „gyalázatos” „rágalmazó”. Hiszen akkor is, mikor emlékirataiban ezt a Batthyányra annyira terhelő adatot közli, számkivetésben élt 48-asságáért, előtte pedig legalábbis in effigie [jelképesen] épp úgy felakasztották, mint magát Batthyányt. Batthyány sokkal nagyobb 48-as volt, mint Mészáros, noha ő még a debreceni trónfosztásban is részt vett (ezért akasztották fel in effigie). Hát akkor Batthyány kivégzése lett volna igazságtalan, sőt juszticimord?

Mindez természetesen nem azt bizonyítja, hogy Batthyány nem volt ellensége Kossuthnak s végig Kossuth módra gondolkodott (mert hiszen láttuk, hogy ennek ellenkezőjét egészen kétségtelen történelmi tények bizonyítják), hanem csak azt, hogy a régi, forradalmár Batthyányból lelki átalakulása után, sőt még élete utolsó évében is gyakran kitört még a régi rosszmájú és lelkiismeretlen forradalmár, s talán még a Kossuthal való ellentét is sokkal inkább származott személyes ellenszenvből, hatalomvágyból és féltékenységből, mint Batthyány mérsékeltségéből, tehát elvi okokból. Úgy látszik, hogy Batthyány egészen már csak a börtönben szakított forradalmi elveivel s sértő gögjét is csak a főbenjáró per tudta megtörni.

Mészáros Emlékiratai (II., 329. o.) azt is megerősítik, amit Batthyány gögjéről mondtunk. Bár kiemeli, hogy Batthyány határozott volt és egyenes jellem (tehát a most tárgyalt kétszínűség kivétel volt nála) és „ami Kossuthban igen kis mértékben volt”, „személyes bátorsága is nagy volt”, mégis azt állapítja meg, hogy „arisztokratikus viselete és egész külseje tőle a vonzalmat száműzte”, azaz hogy lényé általában mindenkinen ellenszenvet keltett.

Meglehetősen kemény megállapítás. De ha így voltak Batthyánnyal honfitársai, sőt elvbarátai, képzelhetjük, mekkora ellenszenvet kellett íranta tanúsítaniuk a konzervatív köröknek, azaz politikai ellenfeleinek!

Láthatjuk aztán Batthyány törvénytelen útra lépését s így bűnösségét Madarász József emlékirataiból is (156. o.), hol azt találjuk, hogy 1848. szeptember közepén az országgyűlésen ezt mondta: „Fontolja meg a ház, vajon nem érkezett-e el azon végperc, melyben a nemzet azon önvédelemre szorul, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respektálni”. Mennyire halálra kellett volna ítélni Batthyányt, ha ezt Madarász is nem emlékirataiban utólag írta volna, hanem mint tanú mondta volna a haditörvényszéki tárgyaláson! Pedig hát Madarász csak nem volt magyar létére Bécshez húzó gyászvitéz?

Steier György „Görgey és Kossuth” című művének elején (36-37. o.) ezt írja: „Batthyány miniszterelnök felismerte Görgey tehetségét és elnöki irodájának katonai osztályába osztotta be... A miniszterelnök ezután Görgeyt igen fontos és nehéz külföldi missziókra használta..., részint Bécsbe, részint Prágába küldte... Némelyek szerint prágai útjának a Prágában levő magyar katonaságot, különösen a huszárságot, a hazai viszonyok felől felvilágosítani és hazahívni” is célja volt. „Görgey István – folytatja Steier – határozottan cáfolja, mintha bátyja a „hazaszökésre bujtatott volna”, holott több, mint bizonyos, hogy ilyen irányú megbízása volt és ennek eleget is tett.”

Görgey ezt a megbízást, melyet pedig a haditörvény Batthyány bűnei között a legsúlyosabban ítél meg s a legszigorúbban büntetett (Görgey István éppen azért védi annyira e vád ellenében bátyját), attól a Batthyánytól kapta, akit Károlyi Árpád műve annyira ártatlannak mond és akinek kivégzését annyira igazságtalannak tartja. Pedig hát a megbízó sokkal bűnösebb, mint az, aki a megbízást végrehajtja.

„Batthyány bécsi tartózkodásai csodálatosképpen mindig egy-egy zendüléssel estek össze” – állapítja meg Károly Árpád is (I., 186. o.), s azt írja, hogy Zsedényi magának Batthyáynak is megmondta, hogy emiatt őt ott sokan valóságos „Pechvogel”-nek [szerencsétlen flótásnak] tartják s a bécsi zendülésekben Batthyány kezét keresik.

Azt mi is elhisszük Károlyi Árpádnak, hogy Batthyány ebben ártatlan volt s a bécsi zendülések az ő ottani tartózkodásával csak véletlenül estek össze, de viszont tagadhatatlan, hogy összeestek, s nem természetes-e, ha az illetékesek – Batthyány múltját és kihívó viselkedését ismerve – nem a véletlennel magyarázták a dolgot? Ez részükről semmiképpen sem gonoszság, még csak nem is rosszakarat jele, legfeljebb Batthyány részére szerencsétlenség.

De volt éppen elég dolog, amiben Batthyány nemcsak szerencsétlen, hanem bűnös is volt. Például herceg Esterházy Pál, aki miniszter volt Batthyány kormányában és aki Károlyi Árpád szerint (I., 193. o.) „életének legértékesebb részét Anglia alkotmányos levegőjében élte le, s hazatérve éppen ezért rokonszenvezett a reformmozgalmakkal”, bár a Batthyány-perben tett vallomásával egészen nyilvánvalóan segíteni igyekszik Batthyányon, mégis kénytelen elismerni bűnös voltát is, sőt a márciusi idők előtti szerepére oly „kemény ítélettel sújt le” (Károlyi), hogy még Leuzendorfnak is feltűnt.

Azt mondta, hogy a 48-as eseményeket megelőző időben a „delojális” [ellentétes] ellenzéknek „akár mértéktelen becsvágyból, akár félreértett patriotizmustól [hazafiságtól] ösztönözve elég szerencsétlen volt élére állani”. (Batthyány reformkori szereplését tehát még azok is elítélték, sőt megbotránkoztak rajta, akik Anglia alkotmányos levegőjében éltek, s így az alkotmányos életnek becsülői voltak). „Ebben a végzetes (!) időszakban ő, mint a tömeg demoralizálására (!) és a kormány iránti bizalom aláásására törekvő párt vezére néhány megbocsáthatatlan (!) dolgot cselekedett.”

## Megtartotta-e Batthyány a törvényt?

Batthyánynak, mint már miniszterelnöknek is voltak „megbocsáthatatlan” bűnei, melyekért forma szerint és a paragrafusok alapján is joggal lehetett felelősségre vonni és az így szerzett peranyag alapján a legnagyobb büntetéssel sújtani. Például Kossuth 1848. szeptember 6-án hivatalosan, tisztán a maga szakállára, Batthyánynak, aki akkor Bécsben volt, és minisztertertsai megkérdezése és tudta nélkül is közhírré tette, hogy a törvényhozás határozatából (tehát ez sem volt igaz) ötforintos államjegyek fognak azonnal forgalomba hozatni. Kossuth is teljesen tudatában volt lépése törvényteleniségének (amit itt mondok, mindent Károlyi Árpád előadásában (I., 243. o.) közölök), s ezért szeptember 11-én, tehát utólag, az országgyűléshez fordult és azzal az érveléssel vette rá intézkedése törvényesítésére, hogy az ország gépezete a legközelebbi órákban meg fog akadni, ha a ház jóvá nem hagyja az ő szeptember 6-i, a maga szakállára már megtett, tehát törvénytelen és önkényes rendeletét. A ház jóvá is hagyta. (Csak az a baj, hogy még így is csak akkor lett volna törvényes, ha a határozatot a király is szentesítette volna. Kossuth pedig jól tudhatta, hogy a király nem fogja szentesíteni, nem is szentesítheti, mivel ez az országgyűlési határozat ellenkezett az osztrák bank szabadalmával, mely még hosszú éveken át egyedül neki biztosította a bankjegykibocsátás jogát nemcsak Ausztriában, hanem Magyarországon is.)

Igaz, hogy mindezek akkor történtek, mikor Batthyány már lemondásban volt, azonban ő már szeptember 12-én újra elvállalta a miniszterelnökséget s már szeptember 14-én, Madarász László interpellációjára adott válaszában teljesen azonosította magát Kossuthnak s utána a háznak a király ellenében végrehajtott cselekedetével, s közölte, hogy az ötfontosok kibocsátása folytatódni fog (királyi szentesítés nélkül). Vajon azt, aki ilyen törvénytelenséggel azonosította magát és ennyire nyíltan forradalmi útra lépett, csak törvénytelenül lehetett hűtlenségért, felségsértésért és lázadásért elítélni s rá a törvényben előírt halálbüntetést alkalmazni?

Ez a törvénytelen, forradalmi bankókibocsátás királyi szentesítést utólag sem kapott soha. De láttuk már, hogy az a szükséghelyzet sem mentesíti, melyre Kossuth hivatkozott, mert az osztrák bank hajlandó lett volna kölcsönt folyósítani a Batthyány-kormánynak, mégpedig rendkívül előnyösen, mert a magyar kormányt mindenképpen vissza akarta tartani ettől a forradalmi lépéstől. Mennyivel előnyösebb lett volna ez Magyarországra is, sőt még 48-ra is! Jól tudjuk ugyanis, hogy a szabadságharc bukásának fő oka az infláció, a Kossuth-bankó elértéktelenedése és benne a nép bizalmának megingása volt, tehát minél később kezdődött volna el ez a folyamat, annál később kezdődtek volna a belőle eredő gazdasági bajok is.

De ha az osztrák bank nem kínálta volna a kölcsönt, akkor sem hivatkozhatott volna a szükséghelyzetre a Batthyány-kormány, mert hiszen ezt a szükséghelyzetet ő idézte elő. Ha nem ragadtatta volna magát túlzásokra, ha nem vágta volna botorul és Batthyányra valló fennhéjazzal egyik szükségtelen pofont a másik után a bécsi kormány arcába, nem jutott volna olyan „szükséghelyzetbe” melyben már muszáj volt vétkezni. Vétkezni ugyanis sohasem muszáj, sőt sohasem szabad.

Az, hogy ekkor Batthyányt a nádor kérte a miniszterelnökség további vállalására, nem érv, mert hiszen láttuk, hogy ez a főherceg-nádor is bűnös volt, ha annyira nem is, mint Batthyány és őt is ugyancsak szigorúan megbüntették. De láttuk, hogy az sem érv, hogy maga a király is megbízta Batthyányt a miniszterelnökséggel még a történetek után is, mert a király akkor kényszerhelyzetben volt, s ha Batthyányt nem bízza meg, csak Kossuthot vagy Madarászt választhatta volna helyette. De a király e kényszerhelyzetének is csak Batthyány volt az oka, addigi végzetes politikai működésével és Kossuthnak követté választásával.

Mit szóljunk aztán Batthyány szeptember 26-i rendeletéhez, mellyel kötelezővé tette a sorozást, noha a király az országgyűlésnek erre vonatkozó határozatát nem szentesítette és akkor már István nádort is hazaparancsolta? Vajon ez sem volt törvénytelen és felségsértő?

Pedig hát ezt nem Kossuth, hanem maga Batthyány csinálta. „Nagy és elhatározó lépés volt ez – írja még Károlyi Árpád is (I., 27. o.) –, egy lépés lefelé az alaki törvénytelenység lejtőjén. De még ez sem egészen törvénytelen.”

Károlyi Árpád azért fogja rá, hogy nem „egészen” törvénytelen és azért beszél csak „alaki” törvényteleneségről, mert világos, hogy egy magyar történetíró nem mondhatja 48-at törvénytelennek. Hiszen azonnal megköveznék érte, vagy legalábbis megállapítanák róla, hogy hazafiatlan. Mivel azonban ezt okul nem hozhatja fel, arra hivatkozik, hogy igaz, hogy az országgyűlés határozata szentesítve még nem volt (nem is lett soha), de viszont a szentesítés formálisan megtagadva sem volt.

Kétségbeejtően gyenge érvelés. A magyar alkotmányban (vagy akármely más állam alkotmányában) nem az volt, hogy az országgyűlés határozata csak akkor nem érvényes, ha a király már tiltakozott ellene, hanem az, hogy csak a királytól szentesített törvény törvény. Vonatkozik ez még a harmadrendű jelentőségű törvényekre is, nem pedig olyan fontos dologra, mint az általános hadkötelezettség behozása s minden alkalmas állampolgárnak arra kötelezése, hogy bizonyos célért folytatandó háborúban a vérét is ontsa és életét is feláldozza (jelen esetben például a saját koronás királya ellen).

Olyan országgyűlési határozatot, melyet a király még nem szentesített, nem lehet végrehajtani, annál kevésbé a végrehajtását kötelezően elrendelni. Még akkor is büne lenne ez Batthyáynak, ha utána hamarosan megkapta volna a királyi szentesítést az a határozat. Batthyány azonban helyett hamarosan megkapta a nádor szeptember 25-én Bécsben kelt levelét, melyben értesíti, hogy nem is lesz szentesítés, tehát még Károlyi szempontjából is „egészen” törvénytelen az, amit ő már elrendelt.

„De Batthyány szeptember 26-i rendelete – írja Károlyi Árpád (I., 273. o.) – ki volt már adva, visszavonni nem lehetett és hiába is vonta volna vissza.” (Batthyány ugyanis ekkor már olyan ország miniszterelnöke volt, mely királyának már nyíltan nem engedelmeskedett. Ez azonban az ő részéről is nyílt hűtlenség volt, mert neki arra már rég le kellett volna mondania, mire a viszonyok idáig fajultak. Batthyány azonban még midig megmaradt állásában, tehát vállalta mindezért a felelősséget s ezáltal megtévesztette azokat is, akik egyébként még tisztelték volt a törvényt.

De hát mi lázadás, mi törvénytelenység, mi hűtlenség, ha még ez sem volt az? Miért mondjuk tehát, hogy Batthyány kivégzése vérlázító törvénytelenység és juszticmord volt? Vajon kit lehet törvényesen kivégezni, ha még az ilyen hallatlan törvénytelenéseket elkövető Batthyányt sem lehetett volna?

Batthyány csak azt hozhatta fel mentségére, hogy a katonatoborzás külön királyi határozat nélkül is előfordult már többször a múltban is. Leuzendorf azonban joggal felelhette erre, hogy igen, de csak a már meglévő, királyi rendelettel felállított ezredek kiegészítésére, nem pedig egy 200.000 főnyi, egészen új hadsereg felállítására, egy akkora hadseregére, amekkorára Magyarországnak még soha nem volt, de még az egész Habsburg-monarchiának is alig, és ráadásul egy ekkora hadseregnek a magyarok megkoronázott királya ellen való felállítására. Még Károlyi Árpád is elismeri, hogy Batthyáynak ez a mentsége „tagadhatatlanul kissé erőltetett magyar legis interpretatio” [törvénymagyarázat] volt, de hát „Batthyáynak a hadbíró merev törvénymagyarázásával szemben nem volt egyéb fegyvere”. Vajon azért volt vele szemben csak ennyire gyöngye fegyvere? Talán mert igaza volt?

Méltán hangsúlyozta aztán a hadbíró azt is, hogy Batthyány eljárása nem volt egyéb, „mint az egész hadsereggel való organikus összefüggésnek, a hadsereg egységének tudatos felbontása, ami a monarchia biztonsága legszilárdabb alapjának megrendítése”.

„Egyik vád súlyosabb a másiknál – állapítja meg még Károlyi Árpád is (I., 277. o.) – s az alaki jog a vádlónak látszott igazat adni, amint igazat adott neki a végeredmény: a győzelmes (?) honvédsereg megalakulása.”



Batthyány nem is tudott mást felhozni mentségére, mint csak azt, hogy csak azért maradt egy ideig még ezek után is hivatalában, hogy mentse, ami még menthető és hogy a hatalom ne kerüljön olyanok kezébe, akik őfelségének még jobban árthattak volna.

„Mindez a válasz – felelte neki Leuzendorf – nem tartalmaz, gróf úr, az Ön számára igazolást. Önnek a legnagyobb szívóssággal inkább elbocsáttatását követelni és állását elhagynia kellett volna, mintsem törvényellenes rendszabályok eszközéül használtassa fel magát.”

Aztán a külföldi államokhoz való követküldés is mindenütt az uralkodó joga, s különösen az volt ezelőtt még száz évvel. Külföldi államokhoz követek küldésére a 48-as törvények sem hatalmazták fel a magyar minisztériumot. A 48-as kormány mégis követeket küldött a német birodalomhoz is, meg Párizsba is, s Teleki, mint párizsi követ, nemkülönben a magyar kormány bécsi titkos ügynökei is valóságos forradalmi tevékenységet fejtettek ki, a legsötétebb körökkel tartottak fenn összeköttetést, sőt pénzelték is őket. Ők voltak a szítói a bécsi zavargásoknak is. Erre láttuk már a bizonyítékokat, melyek a rendőrség, s ennek révén a hadbíró kezében voltak.

Batthyány ezekkel szemben joggal hozhatta fel mentségére – mert ebben igaza volt –, hogy mindezt Kossuth és Szemere az ő tudta nélkül csinálta s így joggal állapíthatta meg nevezett „hazafias” miniszter társai jellemtelenségét, kollegiatlanságát és egyéni túlkapásait. De viszont azt már nem tudta bizonyítani, hogy ők valóban az ő tudta nélkül cselekedtek. Ilyenfajta dolgot bizonyítani nem is nagyon lehet. Azt ellenben nem tagadhatta, hogy azoknak, akik ezt csinálták, ő volt a főnökük (sőt Kossuth egyenesen az ő követelésére került be a kormányba), s hogy mint miniszterelnök, mindenért ő volt a felelős. Egy miniszterelnöknek bizonyára nem mentsége az, hogy miniszter társai ellene működtek s ő erről semmit sem tudott, de viszont egyenesen ő terrorizálta ki, hogy kormánya tagjai lehessenek. Ilyen védekezés tárgyilagossá bíróság nem is fogadhatott el.

De még ha állításai igazságát a hadbírák el is hitték volna, akkor is joggal mondhatták volna neki: Milyen miniszterelnök az, aki miniszter társainak nem tud parancsolni, hanem eltűri, hogy a maguk szakállára intézkedjenek s ráadásul főnökük elveivel éppen ellenkezőleg? Ha Batthyány mindezeokról még csak nem is tudott, szégyen, ha tudott, csak megakadályozni nem volt ereje, de azért mégis megmaradt miniszterelnöknek s vállalta azokért is a felelősséget, amik elveivel ellenkeztek, még ennél is nagyobb szégyen. Ez utóbbi esetben önérzete is megkövetelte volna az azonnali távozást. Sajátságos, hogy Batthyány egyenesen betegesen nagy önérzete most nem jelentkezett.

Ha a bécsi csöcselket izgató és pénzelő ügynökök kiküldése Batthyány tudta nélkül történt is, Szalai és Teleki követi kiküldéséről mindenképpen tudnia kellett. Pedig hogy minden nyugodt és hozzáértő embere mennyire tisztában volt ezek kiküldésének törvénytelen voltával, mutatja Széchenyi naplója, aki ott Szalai párizsi kiküldetésének gondolatára így kiált fel: „Es übersteigt alle Begriffe! Ez már minden képzeletet felülmúl!” (Döblingi hagyaték, I., 366. o.)

Mindezt Batthyány azzal próbálta kimagyarázni, hogy Teleki és Szalai tulajdonképpen nem követ volt, hanem csak a románok mesterkedéseinek ellensúlyozására küldte ki őket a magyar kormány. Állítását azonban megcáfolja az, hogy Batthyány Teleki kiküldése előtt formális kérdést intézett a francia kormányhoz, hogy a magyar követet fogadja-e és viszonozza-e követküldéssel a maga részéről is. Ez Batthyány mentségének a leghatározottabb cáfolata volt. Ezért itt is kénytelen még Károlyi Árpád is azt írni, hogy „ez, noha jóhiszemű és jószándékú (?), de mégis ballépés volt Batthyánytól”. (I., 334. o.) De hát ártatlan-e az, aki „ballépéseket” követ el?

Mikor még Batthyány Laibachban tartózkodott és ott mentségére védőiratot szerkesztett, abban még azt írta, hogy „Gróf Teleki schickte ich nach Paris mit Wissen des Wiener Ministeriums” [Teleki grófot Párizsba küldtem a bécsi minisztérium tudtával]. Ez az állítása azonban annyira valótlan, hogy Károlyi Árpád – udvariasan – „nagy lapsus memoriae”-nak [emlékezetkihagyásnak] nevezi s állítása valótlanságának maga Batthyány is annyira tudatá-

ban volt, hogy később, mikor látta, hogy Leuzendorf mindenről megfelelő iratokkal rendelkezik, többet sohasem hozta ezt fel métségére. Ez egyébként már a második bizonyíték Batthyány szavahihetősége ellen is, mert hiszen világos, hogy ez Batthyány részéről nem tévedés, hanem maga is tudta, hogy valótlan mond. Nem is olyan nagy szégyen ez Batthyányra, mert ha a halál árnyékában állnak, egyébként tiszteletreméltó emberekkel is előfordul az ilyesmi. Csak azt kifogásolom, hogy miért tart Károlyi Árpád mégis mindent, amit Batthyány a maga védelmére mond, szinte szentírásnak?

Aztán ugyancsak joggal vethette a hadbíró Batthyány szemére pénzügyminiszterének, Kossuthnak, azt a rendeletét, melyben megtorlásul azért, hogy az osztrák kormány Ausztria területén eltiltotta a törvénytelenül és az osztrák bank szabadalma ellenére kibocsátott magyar bankjegyek elfogadását, magyar részről viszonzásul az osztrák bankjegyek elfogadását tiltotta el. A pénzverés tehát később, a gazdasági és pénzügyi viszonyok változásának megfelelően, a bankjegykibocsátás is annyira sajátosan királyi jog volt mindig Magyarországon, hogy joggal hangsúlyozhatta Leuzendorf, hogy ezzel Batthyány kormánya a királynak legsajátosabb felségjogaiba avatkozott bele, s vette ezt a jogot az alkotmány rendelkezései ellenére tisztán a maga kezébe.

Önök azonnal le kellett volna mondania az állásáról – mondta neki a hadbíró –, ha nem azonosította magát minisztere intézkedésével, s ez annál inkább kötelessége lett volna, mert hiszen ereje sem volt ahhoz, hogy meg tudja akadályozni, amit Kossuth tesz. Batthyány ekkor is elismerte „a felhozott intézkedések részben abnormis voltát, részben törvénytelenységét” (Károlyi, I., 404. o.), tehát – teszem én hozzá (mert a kettő egyet jelent) – a maga bűnösségét.

Hogy Batthyány az az érve, hogy a király e törvénytelenégei után és ellenére is hivatalában hagyta, sőt újra kinevezte s ezzel mintegy elismerte, hogy törvénytelenégeit megbocsátotta, sőt mint kényszerűség szülte tetteket, nem is tekintette részéről bűnöknek, mennyire nem fogadható el, mutatja, hogy a király az ő tanácsát már sem a szeptember 15-i, sem a szeptember 22-i királyi kéziratok kibocsátásakor nem vette igénybe s nem tudósította őt előre a király Lamberg kinevezéséről sem. Mindezekkel az udvar eléggé világosan tudtára adta, hogy nem bízik benne s csak kényszerből tűri. Az ilyen miniszterelnöknek, ha lojális, azonnal le kell mondania.

A per folyamán maga Batthyány is panaszkodott, hogy „kevés bizalommal és még kevesebb nyíltsággal bántak velem Bécsben”. Tehát egész jól láthatta s mint látjuk, látta is, hogy egyedül csak a király kényszerhelyzete az oka, hogy állásában megtartja, sőt újra kinevezi, nem pedig az, hogy bizalommal van iránta vagy meg van vele elégedve.

Határozott rosszakaratra vall aztán Batthyány viselkedése a királlyal szemben akkor, mikor István főherceg nádorságának megszüntetése után Bécsben úgy akarták megoldani a már lehetetlenné fajuló helyzetet, hogy elnapolták az országgyűlést és Majláth György országbíró kinevezésével (ki királyi helytartóként működött volna) akartak rendet teremteni. Az országgyűlés elnapolására azért lett volna szükség, hogy a Madarász-féle demagógiának, mely minden izgalomnak és bajnak oka volt, egyelőre gátat vessenek, helytartóra meg azért, hogy mivel a király nem lakott az országban, legyen valaki, aki kellő hatalommal és tekintéllyel bírjon a rendcsinálásra. Meg kell hagynunk, hogy mindkét célját a legnagyobb körültekintéssel, jóakarattal és az alkotmány lehető tiszteletben tartásával akarta elérni az udvar.

Láttuk már, hogy benne volt ugyan a 48-as törvényekben, hogy az országgyűlést a jövő évi költségvetés elfogadása előtt nem lehet felosztatni, de láttuk azt is, hogy ennek a 48-as alkotmánynak szentesítését az István nádor, Kossuth és Batthyány-triumvirátus erőszakkal, sőt csalással szerezte meg, és láttuk azt is, hogy a 48-as alkotmánynak ez a rendelkezése még a köztársaságpárti Szemere és az angol államférfiak szerint is (ahol pedig az összes állam közül legkisebbek a királyi jogai) egyenesen forradalmi jellegű és a királyi tekintélyre türhetetlenül sértő volt.

Nem csodálhatnánk tehát, ha a király, tekintettel a rendkívüli viszonyokra, melyek rendkívüli eljárást is tesznek szükségessé, a kicsalt „törvény” ezen rendelkezését most nem tartotta volna meg. Azonban az udvar még ezt is annyira megtartotta, hogy az országgyűlést nem feloszlatták, hanem csak elnapolták, mégpedig csak december elsejéig (tehát nemcsak a szóval játszottak, hanem a rövid időtartam is mutatta, hogy tényleg csak elnapolásról, nem pedig feloszlásról van szó). Mivel december elsején már folytatta volna üléseit az országgyűlés, a törvény még e pontjának is eleget tudtak volna tenni, mert újévig, tehát az 1848-as évben, el tudták volna fogadni a jövő évi költségvetést is.

Ugyanilyen jóakarát és az alkotmány tiszteletben tartása nyilvánult meg Majláth helytartói kinevezésében is. Erre a hivatalra azért szemelték ki Majláthot, mert ő volt az országbíró, s mivel az országbírói méltóság rangban a nádoré után következett, a nádor helyettese mindig az országbíró volt.

Mikor azonban a király Batthyánytól ezeknek a kibocsátandó királyi kéziratoknak ellenjegyzését kérte (csak azért, hogy még a tőle csalárdul kicsalt 48-as törvényeknek is eleget tegyen), Batthyány mindkettő ellenjegyzését megtagadta a merev érveléssel, hogy a 48-as törvények az országgyűlésnek nemcsak a feloszlását, hanem az elnapolását is tiltják a jövő évre szóló költségvetés elfogadása előtt, királyi helytartót pedig a magyar alkotmány nem ismer. (Vajon forradalmat ismer-e a magyar alkotmány? S lám, Batthyányék mégis azt csináltak!) S tette mindezt Batthyány éppen akkor, mikor a király olyan jóakaratot mutatott a magyar függetlenség és Batthyány személye iránt, hogy egy külön hozzá intézett leiratban ezt írta neki: „Biztosíthatom Önt, hogy szilárdan el vagyok határozva magyar királyságomnak területi integritását és törvényes szabadságait megtartani és számítok erre irányuló rendszabályaim meleg támogatására az Ön részéről”.

Hogy Batthyány vonakodása és ezt megokoló érvei mennyire szörszálhasogatók, sőt rosszakaratúak voltak, mutatja, hogy arra az érvére, hogy a magyar alkotmány más királyi helytartót, mint a nádor, nem ismer, még Károlyi Árpád is ezt a megjegyzést teszi: „Igaz. De lehet-e a miniszterelnök az országon kívül tartózkodó királynak olyan széles jogkörű felségjogokkal felruházott képviselője, mint a nádor? Ez homályos kérdés”. (Pedig ha valami csak „homályos”, akkor már csak rosszakarattal mondhatja rá valaki, hogy a törvénnyel világosan ellenkezik. Pedig bizonyára csak ez tilos még rendes időkben is, nem olyanokban, melyek közepette Batthyány volt az ország ügyeinek felelős intézője.)

„Teljesen érthető, hogy a konzervatívok (és a tanácsuk után induló király) az országbíróra nyúltak vissza.” (Károlyi, I., 409. o.) Batthyány tehát olyan királyi intézkedésektől tagadta meg a miniszterelnöki ellenjegyzést, melyek „teljesen érthetők” voltak. Nem követte-e el hát a hűtlenség bűnét? Arra pedig nem szab-e halált az alkotmány?

Batthyány a rendet helyreállítani és az országot a polgárháborútól az akkori viszonyokhoz képest a képzelhető legtörvényesebb módon megmenteni törekvő királyt nyíltan megakadályozta e törekvésében s ezzel nemcsak hűtlenséget követett el, hanem ő volt az oka a király és a nemzet közti fegyveres küzdelem kitörésének s mindazoknak az egyéni és nemzeti bajoknak, melyek ennek következményei lettek. Mikor ugyanis a Batthyány-per folyt, a nemzet már leterítve feküdt az idegen fegyverek előtt.

Batthyány merev ellenkezését nem is lehet mással magyarázni, mind csak azzal, hogy megfélemlítettetni hagyta magát Kossuth és Madarász demagógiájától, akik hazaárulónak bélyegeztek meg minden engedményt vagy simulékonyságot, tehát minden olyan törekvést, mely az ellentétek békés kiegyenlítésére irányult. Batthyány meg akarta nekik mutatni, hogy ő is jó fiú, ő is jó magyar, a „hazaárulástól” ő is iszonyodik. Csak hát az volt a baj, hogy ami Kossuth és Madarász szónoklataiban és Petőfi verseiben becsület és hazafiság dolga volt, az a katonai törvényszékek számára irányadó paragrafusokban, sőt a magyar alkotmány szerint is hűtlenség, felség sértés és hazaárulás volt, büntetése pedig a halál volt.

Súlyos vádpont volt aztán Batthyány ellen az is, hogy annak ellenére, hogy mint nyugalmazott császári, királyi tiszt, nyugalomba vonulásakor térítvényt állított ki, hogy „soha nem fog fejedelme ellen harcolni s fejedelme ellenségeivel egyetérteni, nekik segítségükre lenni” (Károlyi, I., 437. o.), s annak ellenére, hogy az október 3-i csász. kir. manifesztum [bejelentés] már az alattvalók tudomására hozta, hogy Jellasics a király nevében és parancsára jön a fellázadt magyar alattvalók ellen, Batthyány mégis ekkor (a miniszterelnökségről való lemondása után) lett nemzetőr-parancsnok, sőt a Dunántúlon ő szervezte a Jellasics (tehát a király) ellenében való felkelést.

E váddal szemben Batthyány egy csomó tanút nevezett meg annak bizonyítására, hogy ő ebben a magyar népfelkelésben semmi jelentős szerepet nem játszott (mintha csak jelentős szerep játszása volna bűn ilyenkor) s nem is játszhatott, hiszen október 8-án még Sopronban volt, 10-én pedig már baleset érte, ami miatt fegyveres szolgálatra alkalmatlanná vált és állításait a megnevezett és ki is hallgatott (természetesen magyar) tanúk mind meg is erősítették. Magát a nemzetőrségbe való belépését pedig azzal mentette Batthyány, hogy erre magyar részről erkölcsi kényszer készítette.

Itt nagy ellentmondás ötlük szemünkbe. Ha Batthyány e védekezésében igazat mondott, akkor ő 48-as értelemben igen rossz hazafi volt, mert hiszen teljesen hidegen és idegenül állt a nemzet érdekeivel szemben, s amit meg is tett, egyedül csak azért tette, mert félt a „hazafias közvéleménytől”. Ha azonban nem mondott igazat, azaz szívvel-lélekkel és meggyőződésből lett nemzetőr, akkor megint csak hazudott a haditörvényszék előtt. Ezt – tekintettel arra, hogy az akasztófa árnya nehezedett rá – nem tartjuk részéről jellemtelenségnek, hanem csak természetes emberi gyarlóságnak, bár a hősök nem szoktak gyarló emberek lenni. Az azonban mindkét esetben kétségtelen, hogy Batthyány elítélése és kivégzése nem volt juszticmord, hanem teljesen törvényes és igazságos eljárás, mert felségsértés, lázadás, hűtlenség és tisztibecsületszavának megsértése miatt kapta büntetését.

A törvényszék azonban még Batthyány állításának hitelt adva sem fogadhatta el Batthyány mentségét. „Kétségtelen – mondta neki Leuzendorf –, hogy éppen Önnek könnyen lehetséges volt az állítólagos erkölcsi kényszer alól kibújni. Könnyen kiutazhatott volna Ön külföldre (hogy ne kelljen akarata ellenére beállni nemzetőrnek), ami előzőleg úgyis szándékában volt Önnek. És az sem védi Önt, hogy aktív tevékenységet nem fejtett ki, mert ennek csak egy véletlen, a baleset volt az oka (lóról való leesés és kéztörés). Azt pedig csak nem kívánhatja Ön, hogy ezt a balesetet érdemül tudjuk Önnek?”

De ez az ügyben kihallgatott jóakarató dunántúli magyar tanúk vallomásai is világosan bizonyítják, hogy ha nem magyar, hanem pártatlan szemmel vizsgáljuk a dolgot – pedig a történetírónak, még ha magyar is, ez kötelessége –, mennyire nem lett volna igazságos Batthyány felmentése és büntelenné nyilvánítása ezeknek a tanúvallomásoknak az alapján, mennyire irányzatos dolog tehát annak alapján, amit ezek az emberek mondtak, juszticmordot emlegetni.

Ezek „a Batthyány előadását mindenben megerősítő tanúvallomások” világosan mutatják, hogy nem az igazság megállapítása, hanem Batthyány megmentése volt a céljuk. Még Károlyi is azt mondja, hogy azzal a szándékkal, hogy nagy földijük helyzetén könnyítsenek, ezek a becsületes emberek olyan dolgokat is jegyzőkönyvbe diktáltak, amiket nem kérdezett tőlük senki, de amiről hitték, hogy Batthyánnak hasznára fognak válni.

S ugyanez a Károlyi hogy felháborodik, mikor egyes „aljas” Wallisok, Rohonczyak és Meszlényiek az ellenkezőjét vallják, és mennyire juszticmordoz, ha a törvényszék nem teljese az ő „becsületes emberei kijelentései után igazodik”.

E „becsületes emberek” egyike például azt vallá, hogy mikor a Sopron megyei községek Vas megye némely községétől a horvát csapatok ellen segélyt kértek, Batthyány azt tanácsolá nekik, hogy „ne menjenek addig, amíg a hatóságok nem parancsolják”. (Ezek a becsületes emberek tehát vagy hazudtak, vagy pedig Batthyány volt igen rossz 48-as hazafi.) A hegyfal-

vi jegyző pedig azt mondta tollba, hogy mikor a már ágyban fekvő Batthyánytól utasítást kért a népfelkelők számára szükséges szekerek ügyében, Batthyány azt felelte, hogy ez nem tartozik őreá, de ha rá tartoznék is, törött kézzel most nem tud írni.

Valamennyien azt vallották, hogy a Vas megyei népfelkelést a magyar kormány biztosai rendelték el és szervezték meg, Batthyány bele sem avatkozhatott. De neki is be kellett állnia a nemzetőrök közé, mert a nép elkeseredése, felette ingerült hangulata mindenkit, ha nem volt különben is nemzetőr, felkelésre erőszakolt és minden vonakodót agyonszúrással fenyegetett, amint többi közt a szentgyörgyi tanítómestert is kegyetlenül összeszurkálták vonakodásáért.

Hát ha e „becsületes embereknek” hihetünk, bizony nem nagyon lelkesültek azok a becsületes magyarok azért a 48-ért. De viszont annál jobban gondjuk volt arra, hogy mások „lelkesedjenek”. Erre mindenkit rákényszerítettek. Az azonban bizonyos, hogy magát Batthyányt senki sem szúrta volna le vonakodásáért. Még ócsárolni sem merte volna senki, sőt még felszólítani sem, hogy ő is legyen nemzetőr. Batthyány azért lépett be oda, hogy a közvéleménynek hízelegjen s bebizonyítsa nekik, hogy ő jó hazafi.

A baj csak az volt, hogy ezeknek a becsületes magyar embereknek a kijelentéseit ugyancsak élesen megcáfolták a szabadságharc lánglelkű magyar hőseitől írásba fektetett és így letagadhatatlanul megörökített dokumentumok, melyek hazafias lelkesedésünk számára szomorúan bizonyítják, hogy a lelkiismeretlen hírverés még akkor is ugyanazt a szerepet töltötte be, mint Rákosi Máttyás országában s általában minden olyan mozgalomban, melynek indítékei nem tiszták.

Láttuk már, hogy a 48-as lapok a betegen fekvő Batthyánytól egy hazafias lelkesedéstől áradó levelet közöltek, melyről most Batthyány azt állította, hogy ő diktált ugyan egy levelet akkor a nyögéri plébánosnak, de az nem a nyilvánosság számára szólt és amely egész más tartalmú volt, mint amelyet előtte a hadbíró az újságban lenyomtatva felmutatott.

Kossuth Hírlapjának 1848. október 17-i száma ugyanis az országgyűlés október 14-i ülését ismertetve közölte, hogy itt felolvastak egy jelentést a Vas megyei népfelkelők egyik táborából, mely Theodorovics seregét üldözi. „Ezenkívül – írja a lap – van megyénkben még egy tábor, melyet Vidos József vezérel. Ezen táborban Batthyány Lajos gróf nagy erélyességgel működék, nagy elszántsággal lelkesíté a sereget, mai napon azonban szerencsétlenül járt, mert midőn nemzetőreinket Hegyfaluból az ellenség ellen vezette és földabroszát [térképét] zsebéből kihúzta, lova megijedt s vele együtt elesvén keze kitörött.”

Kossuth Hírlapja október 21-i száma pedig Vidos József jelentését hozza október 16-i kelettel Szombathelyről, mely így végződik: „Gróf Batthyány Lajos és Festetich László, mint segédtisztek, mellettem hatályosan működnek, az első, lova elbukása és keze sérülése következtében jelenleg ágyban fekszik”.

Károlyi Árpád megállapítja, hogy Batthyány október 8-án még nem is volt Vas megyében, október 10-én pedig már szerencsétlenül járt. Viszont Theodorovics serege ekkor még nem lépett Vas megye területére, tehát a nemzetőröket Batthyány itt Theodorovics ellen nem is vezethette. Károlyi nem tudja mással megmagyarázni ezt az ellentmondást, mint hogy Batthyány földije tudva, hogy grófjukat a túlzók Pesten már hazaárulással vádolgatják és hajszát indítottak ellene, ezekkel a hamis vagy legalábbis erősen túlzó állításokkal tudósításaikban a Batthyány hazafiatlanságáról terjesztett híreket akarták megcáfolni és így neki szolgálatot tenni.

Ha ez igaz, akkor ez azt bizonyítja, hogy a 48-as hivatalos propaganda szinte teljesen hazug volt. Batthyány (s vele minden más komoly magyar) ekkor már rég nem volt 48-as érzelmű, de ezt Kossuthék a közvélemény előtt elleplezni igyekeztek.

Ha pedig a tudósítás volt igaz, s így Batthyány csakugyan lelkes nemzetőr volt a király nevében, és parancsából jövő sereg ellenében, akkor viszont elítélése nagyon is törvényes és igazságos volt. De halálra ítéltése törvényes és igazságos volt még abban az esetben is, ha Batthyány ekkor már csakugyan csak kényszerből lett nemzetőr. Kétségtelen ugyanis, hogy



régebben ő volt az egyik legtúlzóbb 48-as izgató, sőt akkor is, mikor már ezt megbánta, még mindig többet engedett a forradalmi szellemnek, mint szabad lett volna. Aki ugyanis csak kényszer hatására áll a lázadók közé és harcol törvényes királya ellen, az is hűtlen és lázadó. Ez csak enyhíti a bűnt, de nem teszi nem bűnné. Ezt az enyhítő körülményt azonban túlságosan is lerontja Batthyányban az a rendkívül súlyosbító körülmény, hogy ő volt a kormány feje, tehát a legfőbb szerepet játszotta a forradalmi mozgalomban.

De nemcsak Batthyány Vas megyei hízelgői, hanem maga Kossuth Hírlapja sem fukarkodott a költött hazafias hírekkel. December 12-i számában például azt beszéli el az ország lelkesítésére, hogy Fraknóról Pestre érkezett herceg Esterházy kilenc ágyúja és két nagy morszara, mert „a derék herceg csak ősi rendeltetésének adá vissza az ágyúkat, midőn a haza védelmére nemes lelküleg felajánlá”.

Az igazság azonban ezzel szemben az volt, hogy ezeket az ágyúkat és morszarakat a Sopron megyei 48-as kormánybiztosok az öreg herceg távollétében és megkérdezése nélkül egyszerűen elrekvirálták tőle. E műveletet aztán részint cinizmusból, részint, hogy az állítólag ügyis nagy lelkesedést ilyen „példaadó” esetek közlésével és annak hirdetésével, hogy még a legmagasabb arisztokrácia is a „nemzeti” ügy mellett van, még jobban fokozzák, ilyen alakban közölték a nyilvánossággal. S csak mert volna az a példásan hazafias herceg helyreigazítást közzétenni és bebizonyítani, hogy ő nem egészen olyan „hazafias” mint a lapok közölték!

Látjuk tehát, hogy „népi demokráciánknak” a különféle papok szájába adott hamis közleményei a rendszer magasztalásáról nem is voltak olyan egészen új dolgok. 48-ban ezt már ugyanígy csinálták a papokkal is, meg a hercegekkel is. A különbség csak az, hogy azóta sokat „haladtunk”, s ma már a rendszernek a hercegek támogatására nincs szüksége, csak a papokéra, azokéra sem sokáig.

Batthyány tehát bajosan volt olyan „hazafias”, mint Kossuth Hírlapja után indulva sejtenék, de viszont királyához annyira hűnek sem fogadhatta el a törvényszék, mint Vas megyei jóakarói vallották. Horváth Sándor, hegyfalvi földbirtokos például azt vallotta, hogy Batthyány ellenezte Theodorovics visszavonuló csapatainak megtámadását és helyeselte, hogy Niczky Sándor Sopron megyei 48-as kormánybiztos a megye déli vidékén szabad elvonulást engedett az osztrák-horvát tábornokoknak. Rohonczy Ignác ezzel szemben vallomásában határozottan azt állította, hogy Batthyány ezért a leghveesebb szemrehányásokkal illette Niczkyt.

Hogy Károlyi Árpád Horváthot vallomásáért „becsületes magyarnak”, Rohonczyt azonban Horváth vallomása megcáfolásáért „perfidnek” nevezi, ezzel nyilvánvalóan nem történelmi tárgyilagosságról, hanem a kommunistáktól is ajánlott és a hitleristáktól is gyakorolt hazafias „pártosságról” tesz tanúságot. Azt hiszem azonban, hogy a jelen esetben száz tárgyilagosságot és helyes ítélőképességgel bíró olvasó közül kilencven azon a nézeten van, hogy amit Rohonczy állít, az volt az igaz. Horváthnak ugyanis volt oka, hogy hazudjék, mert hiszen nem is a hazugságot, hanem a felebaráti szeretetet látta benne. No meg hát a Batthyány-latifundium [birtok] Batthyány kivégzése után is megmaradt (pedig akkor még a gróf kivégzése sem volt biztos, sőt még valószínű sem). Ellenben Rohonczynek semmi oka sem volt arra (az igazságon kívül), hogy Batthyány ellen valljon, sőt nála is minden ok amellet szólt, hogy ő is inkább olyasmiket mondjon, mint Horváth.

De nemcsak Rohonczy „árulkodása” (Károlyi Árpád kifejezése) cáfolta meg a Vas megyei „becsületes magyarok” Batthyány mellett szóló vallomásait. Kezében volt a hadbírónak Pulszkynek (hej, ha Damjanichnak is ilyen bizonyítékok lettek volna kezében a tőle kivégeztett két plébános vagy Görgeynek Zichy ellen!) Sopronból október 7-én Csányi Lászlóhoz intézett levele, melynek október 8-án kelt utóiratában az van, hogy „Batthyánnyal Vidos táborába megyek, hogy azt a népet felhozzuk”. Kezében volt aztán Bartos képviselőnek Bécsből október 9-én ugyancsak Csányihoz írt levele, mely azt tartalmazza, hogy Pulszky Bécsből Sopronba ment (ami meg is felel a valóságnak, jegyzi meg hozzá még Károlyi Ár-

pád is), hogy ott Batthyánnyal együtt agításon és ahova Batthyány és Pulszky erre a célra a bécsi Wodianer-cég útján 1500 puskát rendelt.

Súlyos és nehezen gyengíthető vád volt aztán Batthyány ellen ez is: „Az október 3-i manifesztum a király és az ország ellen törvénytelen útra tért országgyűlést feloszlatta, december havában az ország már a lázadás csúcspontján állott és az a bűnös frakció vitte a kormányt, melynek kívánságára és akaratóból történt Lemberg és Latour gyalázatos meggyilkolása. Az országgyűlés felségáruló konventté [gyűléssé] lőn. Az új fejedelmet nem ismerte el és Ön mégis megválasztatta magát képviselőnek, belépett abba a klikkbe és magára vállalá a konvent közveszélyes tevékenységéből eredő következmények megfelelő terhét! Miért tette Ön ezt és mit tud reá válaszolni?”

Batthyány azt hozta fel mentségére, hogy ő a képviselőiséget nem kereste, távollétében és egyhangúlag választá meg a sárvári kerület és így neki becsületbeli kötelessége volt a választást elfogadni, melyet egyébként is azzal a céllal tett, hogy így az országgyűlésen majd a túlzók ellen és a felség javára működhessen.

Nem elég helytálló mentség. Legfeljebb enyhítő körülménynek lehet elfogadni. Kétségtelen ugyanis, hogy mikor Batthyány a királlyal már nyílt ellenségeskedésben levő országgyűlésre a képviselői mandátumot elfogadta, e tétellel azonosította magát ezzel a királlyal szembeszegülő, hűtlen és lázadó, tehát törvénytelen országgyűléssel. Hogy ezt miért tette, az teljesen mellékes, hiszen jó szándékból sem szabad rosszat elkövetni. S ha Batthyány számára mentség az, hogy ezt abból a szándékból tette, hogy azon a törvénytelen országgyűlésen királya ügyét védje, az meg másrésztől teherként számára, hogy a képviselőiség vállalásával rossz példát adott s nagyban oka volt annak, hogy olyan sokan nem láttak tisztán s nem vették észre 48 törvénytelen voltát. A tisztánlátó vezető embereknek nem lett volna szabad e tévhit kialakulásához hozzájárulniuk. De Batthyány még ezt az állítólagos jó szándékát sem tudta semmivel sem bizonyítani. Bírónak tehát a jog szabályai szerint nem volt szabad elhinniük.

Leuzendorf azt válaszolta Batthyány mentségére, hogy ő maga hangsúlyozta, hogy mennyire elvesztette arra már népszerűségét és tekintélyét amiatt, mert már mérsékeltébbé vált. Valami érezhető eredményt tehát már csak emiatt sem várhatott további képviselői működésétől. Egyébként pedig – folytatta – átvizsgáltam e célból az összes magyar lapokat, de azokban nyoma sem található annak, hogy Ön ebben a törvénytelen országgyűlésben, melybe választotta magát, ilyen hatást valóban igyekezett volna kifejteni.

„Az Ön megjelenése abban a gyülekezésben – volt Leuzendorf megállapítása – csak a szélső elemek malmára hajtotta a vizet.”

Igaza volt Leuzendorfnak. Azzal ugyanis, hogy Batthyány ebben az országgyűlésben mandátumot vállalt, elismerte, hogy az országgyűlés a királlyal való szakítás után is törvényes és „hazafias”, tehát ezzel a forradalomnak a törvényesség látszatát és vele tekintélyt adott.

Azért, mert egyhangúlag választották meg, még nem volt köteles a választást elfogadni. Éppen ellenkezőleg: annál inkább kötelessége lett volna jogilag műveletlen és a demagógiától félrevezetett választóit felvilágosítani és a választás visszautasításával a törvényesség útjára figyelmeztetni. De ez az egyhangúság is sokkal inkább volt a forradalmi terror, mint a nép bizalmának kifejezése.

Ehhez azonban akkor áldozatvállalás és bátorság kellett volna, ez azonban – noha minden kortársa kiemeli nagy bátorságát s legalább élete utolsó éveiben még önzetlenségét is – nem volt meg Batthyányban. Az ő hiúságának hízelgett, hogy újra megválasztották, de a választást azért is el kellett fogadnia, mert másképp hazaárulónak tartották volna, mert ráfogták volna, hogy aulikus. Igen könnyen meglehet, hogy kéz alatt maga gondoskodott róla, hogy megválasszák. De ha a választás csakugyan tudta nélkül történt, sőt kellemetlenül érintette, akkora önzetlenség és elvei követésére bátorság mégsem volt benne, hogy a választás el nem fogadásával járó kellemetlenségeket: a durva és gúnyos hírlapi támadásokat, a Bécsből való lekenyerezéssel, hazafiatlansággal való rágalmozásokat vállalni hajlandó lett volna.

Pedig abban bizonyos lehetett, hogy ki nem végezték, sőt börtönbe sem zárták volna érte még akkor se, ha nem utazott volna el külföldre. Batthyány volt akkora tekintély, hogy Kosuthék ezt nem merték volna vele megtenni, sőt valószínű, hogy azt tartották volna magukra a legelőnyösebbnek, ha ezt is éppúgy elhallgatják a „hazafias” közvélemény előtt, mint ahogyan miniszterelnökségéről, sőt képviselői mandátumáról való lemondását is elhallgatták az országgyűlés előtt, noha ezt Batthyány ott férfiasan és jellemesen külön levélben jelentette be.

A képviselővé választásnak elvei ellenére való elfogadása tehát Batthyány részéről csak is félelemből történhetett s abból a nagyon is kicsinyes emberi gyarlóságból, hogy noha akkor már rég tudta, hogy a 48-as hazafiság nem használ, hanem árt a hazának, nem volt lelki ereje ahhoz, hogy ezt a belátást a közvéleménynek is tudomására hozza, mert jól tudta, hogy az ezt hazaárulásnak tartja. Ez csak gyarlóság volt ugyan benne, de e gyarlóság miatt olyan nagy büntetést el, melyet a törvény halállal büntetett.

Hogy a körülmények szerencsétlen találkozása miatt Batthyány ezt a halálbüntetést a valószínűségben is megkapta, sajnálhatjuk, sőt sajnálnunk is kell, de emiatt még nem mondhatjuk azt, hogy Batthyánnyal igazságtalanság történt, annál kevésbé, hogy felháborító igazságtalanság. Az igaz, hogy a Habsburgok Batthyánynál százszorta bűnösebb és jellemtelenebb lázadóknak, felségsértőknek és hűtleneknek is megbocsátottak, sőt történelmünk folyamán úgyszólván mindig ez volt a szabály, ámde az igazságtalanság nem az volt, hogy Batthyány velük szemben megkapta a törvényben előírt büntetést, hanem az, hogy a többiek nem kapták meg.

Egészen kétségtelen még az is, hogy Batthyány még a bécsi csöcselék forradalmi munkáját is megelégedéssel nézte, hogy bizonyos tekintetben még azzal is rokonszenvezett. Meszlényi Lajos, magyar nemes, a dunántúli kerületi törvényszék ülnöke azt vallotta, hogy október 7-én, tehát a Latour bécsi meggyilkolását követő napon Sopronban, ahova e napon érkezett meg Batthyány Bécsből, a Magyar Királyhoz címzett vendégfogadó kapualjában találkozott vele s ott Batthyány elbeszélte neki a bécsi forradalom részleteit. Utána pedig ezt mondta: „Bizony sok fáradságomba is került, míg a bécsiek felpaprikáztattak”.

Károlyi Árpád ezt a súlyos vallomást – történetírói tárgyilagosságára szügyenletes módon – úgy akarja elintézni, hogy Meszlényi vallomása „oly rejtély, melynek kulcsát csak egy közönséges lélek elfojtott, mély gyűlöletében lehetne talán megtalálni”.

Pedig hát Károlyi Árpádnak a legkisebb bizonyítéka sincs arra, hogy Meszlényi „közönséges lélek” volt, sőt arra se, hogy gyűlölte volna Batthyányt. Erre az egyetlen bizonyítéka Meszlényinek ez a vallomása. Károlyi Árpádnak nem szabad feltennie – ezt tiltja hazafias érzése, de lehetetlenné teszi számára a magyar közvélemény és a saját egyéni sorsa is e hazában –, hogy Meszlényi vallomásának ez a Batthyányra annyira terhelő része igaz volt. Világos tehát, hogy egyedül csak a gyűlölet sugallhatta, „egy közönséges lélek elfojtott, mély gyűlölete”.

Tehát az egyik legtárgyilagossabb magyar történetíró Meszlényi vallomásaért mindjárt a becsületébe is gázol ennek a Meszlényinek, megteszi „közönséges léleknek”, aki gyűlöl, mégpedig „mélyen” gyűlöl, s mint aljas emberek szokták, „elfojtottan”, tehát álnokul, alattomosan, titokban gyűlöl.

Pedig hát Károlyi Árpádnak nemcsak bizonyítéka nincs Meszlényi gyűlöletéről, hanem éppen az ellenkezőre vannak, illetve lehettek volna bizonyítékai, ha szemét készakarva be ne fogta volna. Maga mondja ugyanis, hogy Meszlényi vallomása e súlyos adaton kívül egyenesen tele van a Batthyányt menteni akarásokkal, vagyis annak bizonyítékaival, hogy Batthyányt nemcsak bemártani nem akarta, hanem maga is sajnálja, hogy az igazságnak megfelelően terhelő dolgot is kellett róla mondania. Ez éppen nem vall „közönséges lélekre”, a gyűlöletnek pedig merő ellentéte.

Maga Károlyi írja, hogy „mintha maga is megdöbbsent volna a súlyos kijelentéstől”, „utólag hozzátette, hogy Batthyány elbeszélése mindazonáltal sem olyan volt, hogy ő, Meszlényi, azt gondolhatta volna, mintha Batthyány bécsi viselkedése a legkisebb befolyással is bírhatott volna Latour sorsára”.

Mennyit adhatunk hát a „hazafias” történetírás tárgyilagosságára és megbízhatóságára, ha mindezek ellenére mégis Meszlényi becsületébe gázol nem is egy Kacziány Géza, Gelsei Bíró Zoltán vagy Baráthosi Balogh Benedek, hanem még egy Károlyi Árpád is csak azért, mert Meszlényi, mint tanú, Batthyányra terhelő dologra is merészelt emlékezni s nagy menetegetések közepette ugyan, de meg is merte mondani azt, amire emlékezett?

A magyarságnak az ilyen történetírás árt legtöbbet. Pedig a magyar „hazafiasság” terrorja erre egyenesen rákényszeríti történetíróinkat.

Meszlényi, e „közönséges lélek” vallomása annyira jóakarató Batthyány irányában, hogy azt is hangsúlyozza, hogy más alkalommal előfordult az is, hogy „Batthyány keserűen panaszkodott neki Kossuth ellen, mint aki mindent élére állít, szerencsében elbizakodott, szerencsétlenségben csüggedő, aztán hogy Batthyány mesebeszédnek és rágalomnak bélyegzé meg azt a hírt, mely szerint magyar pénzen vesztegették meg Bécsben az engedelmisséget megtagadó gránátosokat”. (Pedig láttuk már, hogy a pénzről még nyugták is voltak a hadbíró kezében s ezeket a pénzeket nem ugyan Batthyány, de Kossuth, illetve megbízottja, Pulszky, tehát valóban a 48-as magyar kormány folyósította.) Meszlényi tehát nemcsak rosszakaratú nem volt Batthyány iránt, hanem még olyasmit is felhozott Batthyány mentségére, amiről tudjuk, és Leuzendorf is tudta, hogy ellenkezett a valósággal.

Szó sem lehet tehát arról, hogy Meszlényi terhelő vallomása egyszerűen csak a Batthyány elleni gyűlöletből fakadt rágalom. Nem ismerünk-e rá mi is a Meszlényi előtt a bécsiek „felpaprikázásával” dicsekvő Batthyányban arra a Batthyányra, aki Innsbruckban viszont Pálffy előtt pattog nagy büszke fölénnyel, hogy meg fogja mutatni, hogyan fogják megkeserülni a Habsburgok, ha az Erdély visszacsatolásáról szóló határozatot nem szentesítik, mégpedig az ő ultimátumában megadott időre!/? Pedig hát ezt nem egy „közönséges” gyűlölettől izzó lélek, hanem az a Pálffy írja, aki Batthyánynak valóságos rajongója s szinte emberfeletti embernek tekinti.

Abból, hogy maga Meszlényi is „megdöbbsent”, mikor terhelőt is kénytelen volt mondani Batthyányra, a vaknak is látnia kell, hogy egész vallomásában az a leghitelreméltóbb, amit megdöbbenése ellenére is elmondott. Hiszen ezt a tanú, mint neki rendkívül kellemetlen dolgot, melyről jól tudta, hogy személye ellen a magyar közvéleményben (sőt, mint látjuk, még a magyar történetírásban is) gyűlöletet fog kelteni, akarata és érdeke ellenére, szinte lelkiismereti kényszerből mondta el.

De Meszlényi vallomását a mondottakon kívül még gróf Széchenyi Pál vallomása is megerősíti. Jellemző „hazafias” történetírásunk pártosságára, hogy még oly kiváló képviselője, mint Károlyi Árpád sem fogadja el még ezt a tanúvallomást se úgy, mint kötelessége volna, tárgyilagosan, hanem „egy rettentő félreértés rettentő produktumának” nevezi s kijelenti, hogy „szinte rosszul esik olvasnunk”. (I., 463. o.) De beszélhet-e így tárgyilagossá bíró? Pedig ha a történetíró nem az, lehet-e megállapításaira, mint történelmi és tárgyilagossá igazságokra hivatkozni?

Egy további bizonyítékként a Batthyány terhére valló tanúk hitelreméltóságának bizonyítására meg kell említenünk azt is, hogy sem Meszlényi, sem Széchenyi, sem Wallis, sem Rohonczy nem maguk jelentkeztek tanúvallomásra, hanem csak akkor és csak azért nyilatkoztak, mert megidézték őket s így kénytelenek voltak nyilatkozni. Akit gyűlölet vezet, aki ártani akar, az nem várja míg megidézik, hanem maga jelentkezik vádjával. Láttuk, hogy Batthyányt mentő tanúk (például báró Eötvös József) maguk jelentkeztek vallomásukkal. Rájuk mondhatjuk, hogy használni akartak Batthyánynak. A megterhelő tanúkra azonban nem mondhatjuk, hogy ártani akartak neki.

Azt is tanulságosnak tartjuk megemlíteni, hogy Károlyi Árpád a periratok között már Széchenyi Pál vallomását sem találta meg (I., 463. o.). Ezért nem is tudja idézni, hogy mit vallott, az utalásokból csak annyit tudott meg, hogy ő is vallott, mégpedig Batthyány ellen vallott. Mindenben bécsi „ármányt” szimatoló hazafiaink tehát láthatják, hogy nemcsak

olyan iratokat „tüntetett el” ez a „maffia” a percsomóból, melyek állítólag Batthyány javára szóltak, hanem homlokegyenest ellenzőket is. Szó sem lehet tehát itt bünjel-eltüntetésekről, melyekkel politikai gyilkosok akartak volna önmaguk igazolásáról gondoskodni.

Mivel Széchenyi írásban beadott nyilatkozatán kívül (mely eltűnt) a bíróság szóbelileg is kihallgatta, tudjuk, mit vallott. (Láttuk, hogy az állítólag Batthyány javára szóló, de már nem található iratok nagy részét is pótolni tudta Károlyi Árpád más forrásokból.)

Széchenyi azt vallotta, hogy inasa október 6-án reggel tudatta vele, hogy gróf Batthyány Bécsből Sopronba érkezett és a Magyar Királyban szállt meg. Kíváncsi lévén a hírekre, azonnal felkereste. Köpenyébe burkolózva fáradtan a pamlagon heverve találta. Kérdéseire komor hangulatban azt felelte, hogy „Bécsben a gumpendorfi kaszárnyában a katonaság meg fogja tagadni a Jellasics segélyére Magyarországra való kimaszírozást, a polgárság a katonasághoz fog csatlakozni, harcra fog kerülni a sor és vér fog folyni”.

„Tovább nem kérdezősködtem – folytatta Széchenyi –, mert láttam, hogy álmos és rosszkedvű. Csak utólag tűnt fel nekem gondolatomban, hogy honnan tudhatta Batthyány október 6-án korán reggel Sopronban azt, ami október 6-án később a nap folyamán Bécsben tényleg megtörtént”. Széchenyi mindehhez még azt is hozzáfűzte, ami szintén erősen kompromittáló volt Batthyányra, hogy úgy tudja, hogy ő október 6-án Sopronban egy Horváth nevű, Bécsből jövő futárt is fogadott s azonnal továbbküldte Pestre. Hivatkozott aztán gróf Wallisra, aki az ő soproni házában lakott és aki akkor Batthyánnyal hosszabban beszélgetett a bécsi dolgokról. Így került a sor gróf Wallis Mihály kihallgatására, aki egy Batthyány leány férje volt.

„Wallis – írja Károlyi Árpád – épp úgy, mint Széchenyi Pál, mellékes kérdésekben kedvezően nyilatkozott a magyar miniszterelnök felől. Elmondá, mint Pál gróf is, hogy Batthyány Lamberg misszióját áldásosnak, meggyilkolását végzetesen károsnak tartá. Kossuth politikájával éppenséggel nem rokonszenvezett. Kossuthnak személye is ellenszenves volt előtte, sőt egy ízben elkeseredésében azt mondá volt minisztertársáról, hogy gonosz ember.” (Lehet ennek láttára tárgyilagosan azt állítani, hogy Wallist csakis gyűlölet vezethette Batthyány elleni vallomásában? Hiszen mindezekről hallgatott volna az, aki Batthyáynak ártani akart.)

„De annál terhelőbb volt aztán az, amit az október 6-ával kapcsolatos kérdésben diktált a bizottsági jegyző tollába Wallis október 7-én, mondá, felkereste szállásán, a Magyar Királyban, Batthyányt, aki ott övele Latour csúfos meggyilkoltatásának, mint neki fölötte örvendetes eseménynek a hírért közölte. Tudod-e már – így kérdezte volna (már ti. ha a magyar történetírás elhinné neki) őt Batthyány –, hogy a huncut Latour már függ?” És hozzátette: „Most már jobban is állnak az akcióink Magyarországon”. Ennél a hírnél és ennél a mondásnál oly különös örömet mutatott Batthyány, így végzé vallomását gróf Wallis, hogy későbbi találkozásainknál kitértem minden politikai társalgás elől, mert láttam, hogy felfogásunk és érzelmeink egymástól teljesen eltérőek.” (Károlyi, I., 465. o.)

Még Károlyi Árpád is kijelenti, hogy az a válasz, melyet Batthyány erre a súlyos vádra a bíróság előtt adni tudott, nagyon gyenge. Végeredményként mégis azt állapítja meg, hogy „Wallisnál is, mint Meszlényinél, valami mély titkos gyűlöletben (azért „titkos”, mert ennek a „mély” gyűlöletnek semmi nyoma sincs másutt sehol) kell az indító okot keresnünk”. Csak az a baj, hogy komoly és tárgyilagos tudós nem érvel és nem is érvelhet olyan gyűlölettel, amely szerinte is „titkos”, azaz semmiféle bizonyíték nincs rá, sőt magának a vallomásnak egyéb részei is cáfolják. Cáfolja aztán az a sógorság, mely gróf Wallist Batthyányhoz kötötte, sőt cáfolja még az is, hogy mind Wallist, mind Meszlényit még maga Károlyi Árpád is két kifogástalannak ismert, köztisztületben álló „magyar úrnak” mondja. (I., 467. o.)

Rohonczy Ignác – akit Károlyi Árpád „a tekintélyes császári főbiztosnak” mond (I., 466. o.) – volt az, aki a Batthyány ikervári kastélyában lefoglalt iratokat hivatalosan felbontotta. Ő is kijelentette vallomásában, hogy a lefoglalt iratok közt egy Batthyányra kompromittáló, sőt egyáltalán politikai jellegű sem volt (ami inkább talán amellelt volt bizonyíték, hogy ezeket



még idejében és alaposan elrejtették, illetve megsemmisítették), de egyúttal azt is kijelentette, hogy 1848 októberében Batthyány csak addig maradt Sopronban, míg bécsi ügynökei az osztrák főváros bevételéről nem értesítették. „Mert általánosan tudott dolog volt – mondta –, hogy Batthyány a legkitűnőbb ágensekkel [titkos politikai ügynökökkel] rendelkezett.”

„Tétézte aztán – írja Károlyi – a rágalmat (szép kis történetírói tárgyilagosság!) azzal a nemtelen (!) megjegyzéssel, hogy bár Batthyány politikája 1848 decemberében Kossuth-ellenes is volt, ez nem az osztrák kormány iránti jóérzéséből, hanem csak onnan származott, mert látta, hogy Kossuth őt szellemi tekintetben túlszárnyalá.”

Rohonczy, Meszlényi, Széchenyi és Wallis nyilatkozatainak erejét még növeli az, hogy Batthyány tudta róluk, hogy felfogásuk 48-ellenes s ennek ellenére beszélt előttük ennyire forradalmilag. Egyébként Rohonczy vallomását tekinthetjük a dolog érdeme szempontjából még a legkevésbé fontosnak, mert hiszen nem annyira tényeket (melyek egyedül számítanak a vád bizonyítása szempontjából), hanem inkább csak a vallomástevő véleményét tartalmazta. Azt sem állítjuk, hogy Batthyáynak a bécsi lázadásban s így Latour meggyilkolásában is tevőleges része volt (sok olyan tanúvallomás is volt ugyanis, amely ezt a feltevést cáfolta), az azonban kétségtelen, hogy elfogulatlan bírónak e terhelő vallomásokat hitelreméltóbbaknak és így nagyobb bizonyító erejűeknek kell tartania, mint a mentőtanúkéit. Ezek a vallomások azonban (melyek egyébként a részletekben is annyira egyeznek, hogy semmiképpen sem tartathatjuk őket kitaláltaknak) azt bizonyítják, hogy Batthyány érzülete a bécsi forradalmi események tekintetében közel sem volt olyan kifogástalan, annál kevésbé egyenesen az udvar oldalán levő, mint amilyennek Batthyány önvédelmében állította és egyes tanúk is erősítették.

Batthyány még 1848. október elején Kossuth irányzatának híve volt, ha nem is magának Kossuthnak. Később felfogása megváltozott, de népszerűségi okokból és a forradalmi terror miatt ezt a nyilvánosság előtt eltitkolta. Abban azonban, hogy Kossuth eszméi győztek és a nemzet királyával és az alkotmánnyal szakított, kevés embernek volt Magyarországon akkora része, mint Batthyáynak. Ez bizonyára nem ártatlanságának vagy annak bizonyítéka, hogy juszticmordot követtek el, mikor kivégeztették.

De ott volt bírái kezében Batthyáynak 1848. szeptember 17-i, Pulszkynak adott felhatalmazása is a bécsi forradalmárok pénzelésére. Ezeket csak azért, hogy őket a forradalmi magyarság ügyének megnyerjék, igazán nem kellett pénzelni, mert hiszen köztudomású, hogy anélkül is kezdettől fogva mindig erősen magyarpártiak voltak. Hogy a magyar 48-as kormány ennek ellenére még külön is pénzelte őket, annak csak az lehetett a célja, hogy a magyar forradalom támogatására osztrák forradalmi akciókba belevigyék őket, ezáltal Ausztriában is minél nagyobb bonyodalmakat támasszanak s így az udvart a magyar forradalom elleni fellépésében gátolják. Pedig ezeknek az ausztriai mozgalmaknak nem volt hazafias jellegük is, mint a mieinknek. Ezek tisztán csak felforgató és vallás-, illetve egyházellenes jellegűek voltak. Támogatásuk tehát sokkal károsabb működés volt, mint a magyar szabadságharcé.

Említettük, hogy a külföldi, teljesen Batthyány mellett megnyilatkozó és vele szemben vérlázító igazságtalanság elkövetését hangoztató sajtó felvilágosítására az a Schmerling vállalkozott, akinek tekintélyét, jellemét és becsületességét Károlyi Árpád se győzi eléggé hangsúlyozni. Ez a Schmerling Batthyány bűneinek és elítélése okainak előadása után így fejezi be az európai közvélemény felvilágosítása céljából írt cikkét:

„Batthyány halálos bűneinek melegágya féktelen becsvágyában keresendő. Ez vakította el, ezért nem gondolt állampolgári kötelességeivel, katonatiszti térítvényével és azzal az esküvel, melyet miniszterelnökké való kinevezésekor királya kezébe tőn le... Aki mindezeket figyelembe veszi és mérlegeli, az bizonyára nem lesz elég vakmerő a gonosztevő védelmére kelní, ellenkezőleg, be fogja látni, mily alaptalanok voltak a gyanúsítások a hadbírói ítélet köztudomásra jutásakor.”

Igen kemény ítélet, igen kemény szavakkal kifejezve, de ne feledjük, hogy olyan ember alkotta meg és fejezte ki, akinek tekintélye különlegesen nagy volt akkor egész Európában még a szabadelvűek előtt is, és akinek mind szellemi kapacitása, mind jelleme még Károlyi Árpád megítélése szerint is oly nagy volt, hogy mindenképpen fel kell róla tennünk, hogy osztrák érzése nem tudott benne felülkerekedni becsületérzése és igazságszeretete ellenében.

Ha azonban valakiben Schmerling ítélete súlyát mégis leszállítja az, hogy osztrák, tehát szerinte szükségképpen elfogult, ott van Bismarck, aki ekkor ezt írta anyóságnak: „Te részvétet érzel a Batthyány család iránt, de részvétlen vagy azon ártatlanok ezrei iránt, akik ama lázadó örvült becsvágya és fennhéjázása miatt özvegyekké és árvákká lőnek”.

A porosz és protestáns Bismarckra senki sem mondhatja, hogy osztrák elfogultság vezette, hiszen Ausztria egyik legnagyobb ellensége volt. Elfogultság legfeljebb a Habsburgok ellen lehetett volna benne. Nála bizonyára kisebb szellemi képességű anyósában – látjuk – meg is volt ez az elfogultság. De a nagy Bismarck nagy tehetsége – látjuk – a Habsburgok igazságát állapította meg ebben az ügyben.

## Bem József (1794–1850)

Egyik lelegendásabb 48-as tábornok. Kétségtelen, hogy tehetségben Görgey után ő következnek közöttük. Kis, igénytelen, s ráadásul még külsejét és ruháját is elhanyagoló emberke. Bécsből menekült hozzánk, hol szintén részt vett a forradalmi harcokban. Ez nem válik éppen becsületére, mert ott igazán csak forradalom volt, mégpedig egészen túlzó, nemzetközi, zsidó és alantas. Onnan nem is annyira menekült, mint inkább elvbarátai mentették ide hozzánk. Ő maga a bécsi forradalom leverése után annyira fásult, apatikus és magával tehetetlen volt, hogy még menekülni, életéről gondoskodni se tudott.

Láttuk, hogy első szereplése nálunk azzal kezdődött, hogy egyik lengyel honfitársa megrényletet követett el ellene, mint a lengyel ügy árulója ellen. Eleinte a magyarok részéről is bizalmatlanság és lekicsinylés fogadta. Kossuthnak – sok balfogása között – egyik legszerencsésebb tette volt, hogy pártul fogta és Erdélybe küldte. Mivel Erdély mellékhadszíntér volt, Kossuth intézkedéséből láthatjuk, hogy ő se várt tőle túl sokat. Mivel aztán Erdélyben feltűnő sikereket aratott, Kossuth pedig Görgeyben mindinkább személyes ellenfelét látta, mind erőteljesebben gondolt arra, hogy Erdélyből hazahívja és a főszereget vezetését bízva rá. Ez részint azért, mert Kossuth félt Görgeyt megbántani, részint mert Bem se nagyon sietett elhagyni Erdélyt, csak a szabadságharc utolsó heteiben történt meg, de akkor is Kossuth legvégzetesebb balfogásának bizonyult.

Bem sikereinek titka abban állt, hogy hadvezéri módszere éppen az ellenkezője volt Görgeyének. Görgey túlságosan is észember volt, ezért túl megfontoló, semmit nem kockáztató, lassú, halogató vezér. Bem gyors, merész, sőt örülten vakmerő, az ellenséget mindig meglepetések elé állító. Mivel Erdélyben éppen az öreg Puchner volt az ellenfele, aki koránál meg természeténél fogva is szintén a lassúság és a megfontoltság embere volt, nem csoda, hogy Bem eleinte egyik váratlan győzelmet a másik után aratta felette.

Világos azonban, hogy ezek a legendás sikerek nem tartottak mindörökké. Részint azért, mert az ellenség is tanult és mindinkább kiismerte Bem taktikáját és harcmódját, részint mert Bem nem volt igazi nagytehetségű hadvezér. Az igazi hadvezéri lángelme ugyanis gyors is és merész is, mint Bem, az ellenséget is igyekszik meglepni és nem várt helyzetek elé állítani, de elsősorban ő is mégiscsak mindig az észére hallgat. Aki az ésszt elhanyagolja és csak az indulatra, csak a bátorságra, csak az érzelmekre épít, azt igen sokszor érik kudarcok. Az okos hadvezér mer, de nem örülten, nem vakmerően mer. Bem pedig nem ilyen volt.

Aki azonban a vakmerőséget túlzásba viszi és a szerencsés véletlen egyik fő tényező számításában, az nemcsak nagy győzelmeket arat, hanem nagy vereségeket is szenved. A szerencse ugyanis változó, s aki a szerencsére számít, sokszor rosszul számít. Aki csak vakmerő, de nem egyúttal megfontolt hadvezér is, egyszer csak mindent elveszt, amit addig szerencsével megszerzett, sőt sokszor annál még többet is.

A segesvári és a nagyszebeni csatával kapcsolatban már láttuk, hogy komoly vezérnek ezek elől az ütközetek elől ki kellett volna térnie. Az ellenség ugyanis mindkét esetben olyan túlerőben volt, hogy a győzelem majdnem lehetetlen volt. Bemet e két csatáért tulajdonképpen haditörvényszék elé kellett volna állítani, hiszen tulajdonképpen mészárszékre vitte a honvédeit. Sikerült is serege felét lemészároltatnia, köztük Petőfi Sándort is és serege egész felszerelését elvesztenie, illetve az ellenség kezére juttatnia.

Pedig Bem ehhez hasonlóan nemcsak ekkor csinált. Nem egy csatája után lerongyolódva, csak néhány emberétől kísérve került elő, mint egy csavargó. Ilyesminek komoly vezérnél még kivételesen se szabad előfordulnia, hiszen a legelemibb hadi szabályok, a tartalék, utóvéd, a visszavonulási tervek stb. teljes elhanyagolását jelenti.

Bem csatáiban úgyszólván szabály volt, hogy az esetleges vereséget teljesen számításon kívül hagyta s így a visszavonulás szabályos lebonyolítására soha nem is csinált terveket. Azt tartotta, hogy egy katonára szégyen, ha már az ütközet előtt a vereségre gondol. Felfogása szerint lélektanilag is elhibázott dolog ez, mert megbénítja, vagy legalábbis csökkenti a vezér önbizalmát és a győzelembe vetett hitét. Ütközet előtt a katonának csak egyre kell gondolnia, a győzelemre. Vagy ez, vagy a halál. Bem és katonái úgy mentek az ütközetbe, hogy nekik csak győzni lehet, de győzniük is kell. Vagy győzünk, vagy vége mindennek, hiszen vereség esetére nem is tettünk intézkedéseket.

Világos, hogy ebben az okoskodásban sok igazság is van és igen sok előnnyel is rendelkezik. Az ilyen vezér imponál a katonáinak, kivált mikor látják, hogy a siker meg is van. Bem éppen emiatt sokszor olyankor is győzött, mikor okos, megfontolt, lelkiismeretes vezér még megütközni se mert volna. Az ellenség ugyanis emiatt sose tudhatta, mit fog tenni Bem. Hiszen ő még olyankor is támadott, mikor megfontolt vezér a támadás elől kitért volna. Hadi-tervek, katonai számítások tehát Bemmel szemben mit sem értek, mert teljesen kiszámíthatatlan volt.

Rendkívül kiváló volt aztán Bem a tüzéség ügyes és okos felhasználásában is. Olyankor is támadott, mégpedig fergetegesen elsöprő erővel, mikor az ellenség a túlereje tudatában ezt lehetetlennek tartotta, tehát egyáltalán nem számított rá. Ő bámulatos gyors menetelésekkel egyszer csak olyankor is a nyakában volt, mikor az ellenfél a nagy távolság miatt biztonságban érezte magát. Mindez nemegyszer bámulatos sikert hozott neki. Mivel az ilyen vezér és az ilyen bátorság természetserűleg hatást gyakorol a katonákra, tekintélyt, majd egyenesen legendás hírnevet szerez a vezérüknek előttük, ami a siker újabb záloga, megértjük, hogy Bem Erdélyt a sokszoros túlerővel szemben rövid idő alatt felszabadította.

Azonban Bemnek csak a legénység, a rajongó Petőfi, meg a hadászatban laikus Kossuth előtt volt hadvezéri tekintélye. A nagyobb szabású, hadászatiilag képzett, magasabb rangú, volt csász. kir. tisztek előtt soha. Nem is lehet igazi nagy hadvezérnek tartani azt, aki mindent a lelkesedésre, a meglepetésre, a katonák hangulatára és a szerencsére alapít, az ész azonban mellőzi.

Az ész szavának elhanyagolása vezethet sikerre is, hiszen írva vagyon, hogy aki mer, az nyer; vezethet még legendás sikerre is, de csak akkor, ha ezzel a legendás sikerrel egyúttal a háború is befejeződik. Az ilyen sikert éppen azért hívjuk „legendásnak”, mert az ésszerűség határait túlhaladja. De az ilyen hadvezér végeredményben mégiscsak hazárdőr és hazárdőr kezébe nem lehet és nem is szabad egy nemzet, sőt még egy hadsereg sorsát se letenni. A Napóleonok és Nagy Frigyesek, Gusztáv Adolfok vagy Savoyai Jenők épp oly villámgyorsak és épp oly vakmerőek voltak, mint Bem, de stratégiájuk alapja mégsem ez volt, hanem mindig a józan, hideg számítás. Ezzel sose helyezkedtek szembe. A bátorság csak azt támogatta, de nem helyettesítette, annál kevésbé volt ellentétben vele. Ők csak az okosat hajtották bátran és lelkesen végre, nem pedig az ész ellenében voltak bátrak.

Görgey Bemmel szemben a másik szélsőséget képviselte. Görgeyben az ész volt minden (de persze azért az se volt akkora, mint Napóleonban vagy Savoyai Jenőben). Ő sose sietett és sose kockáztatott. Viszont nagy előnye volt, hogy részint személyes bátorsága, részint cinizmusa, részint tekintélyt parancsoló, szfinxszerű egyénisége nagyon tudott imponálni alattvalóinak és így tehetsége iránt a bizalmat bennük felébreszteni. A hidegen fontolgató, soha semmit nem kockáztató Görgey nem szolgálhatott legendás győzelmekkel, de sokkal jobban rá lehetett bízni az ország és a honvédek sorsát, mint a sose gondolkodó, vakmerő Bemre.

A szabadságharcban hosszú időn át nem is bízták rá nagyobb seregek sorsát. Bemet nagy hadvezérnek már csak azért se tarthatjuk, mert hiszen tulajdonképpen egész hadi működése úgyszólván csak gerilla-tevékenységre szorítkozott: két-három, legfeljebb nyolcezer emberrel vívta ki nagy győzelmeit. Hadvezérnek azonban azt nevezzük, aki nagyobb csapategységekkel operál, ezeket egy átfogó terv szerint tagolja és irányítja.

Bemnek effajta hadi tevékenységre alkalmatlan se volt, hiszen nagyobb erővel sose rendelkezett. Gerillaháborúban hódította vissza egész Erdélyt, de aztán hamarosan épp úgy el is veszítette. A mi jó Kossuthunk azonban éppen akkor bízta rá egy 70.000 főnyi, akkor igen nagy számú sereg vezénylését s vele az egész ország sorsát s állította szembe az átlagnál tehetségesebb Haynauval, mikor már Erdélyben is bebizonyosodott a gerillaháború végső eredménytelensége, s az, hogy nem csak lelkes, de nem okos vezér.

Lehet azonban, hogy új megbízatásának éppen az volt az oka, hogy az Erdélyből kiszorult Bem munka nélkül maradt, no meg az, hogy Görgey, a nagyobb szabású vezér, Kossuth számára nem volt megbízható, hanem csak a haza számára. Így történt aztán, hogy egyszerre 70.000 ember fölé került az a Bem, aki addig talán még 7.000-nek se igen parancsolt egyszerre, s történt ez éppen akkor, mikor az a 70.000 ember az ország utolsó reménye és végső tartaléka volt.

Az esztelen Bem aztán nagy lelkesedésében és ostoba vakmerőségében még Görgey 30.000 emberének megvárását is feleslegesnek tartotta, hanem azonnal ütközött, mihelyt a táborba megérkezett (tehát az alaposabb tájékozódást és az alvezérekkel való megismerkedést is feleslegesnek tartotta, pedig hát legtöbbször talán sose látta, hiszen eddig a távoli Erdélyben működött, hozzánk pedig idegenből jött). Tönkre is tett aztán mindent csekély egy óra alatt.

Igen keservesen érkezett meg Erdélyből, mert hiszen már régóta várták. De mikor végre megérkezett, akkor aztán a döntéssel nem várt még egy napot se. Feleslegesnek tartotta, hogy a sereg addigi vezetőitől felvilágosításokat kérjen, hogy az előzményekről és kilátásokról tájékozódjék; hogy megismerje a helyzetet, a terepet, az ellenség helyzetét és erejét; hogy haditervet csináljon, az esetleges visszavonulás módjáról intézkedjék. Ő azt tartotta, csak merni kell, a többi már magától jön. Pedig hát az esze, ha megkérdezte volna, éppen akkor azt felelte volna, hogy éppen most minden helyes, csak a vakmerőség nem.

Pedig Dembinszky, az addigi vezér s ráadásul Bem lengyel honfitársa, figyelmeztette, hogy ne ütközzék mindjárt, mert azt ő tudja a legjobban, milyen gyenge harci erővel bír a serege. Kifejtette neki azokat az előnyöket is, melyeket szerezhethet, ha néhány napig vár. Bem azonban azzal felelt, hogy kihúzta a zsebéből fővezéri kinevezését, kijelentette, hogy azonnal ütközik, engedelmességet követel s mindjárt meg is bízta Dembinszkyt a jobb szárny vezérletével. Azzal érvelt, hogy mindig hátrálni szegyen és hogy kell végre próbálni a szerencsét.

Dembinszky lengyelül csak ennyit felelt neki: „Ha oktalanságot akarsz elkövetni, kövesd el magad!” (Mészáros Emlékiratai, II., 356. o.)

Bem vállalta a dolgot és elkövette maga az oktalanságot. 1849. augusztus 9-én volt ez és „oly gyászos napja lett a magyarnak, mint a mohácsi (az is augusztusban volt), csak sokkal dicstelenebb”. (Mészáros, II., 361. o.)

Néhány óra alatt veszte volt az egész sereg annyira, hogy többet már nem is sikerült összeszednie senkinek. „Veszve pedig anélkül, hogy (kivéve pár szerencsétlen lovassági rohamot) a gyalogság fegyverét, azt többször kilöve, használta volna.”

Maga Bem „rossz lovas lévén” (Mészáros, II., 359. o.) még az ütközet folyama alatt „lováról vagy leesett, vagy az lebukott vele s így vállforgóját eltörte”.

„Másnap voltak még hadosztályok, de hadsereg nem létezett. A vadászházban tanakodván Bem, kinek-kinek ajánlotta a fővezényletet, de senki sem vette azt át.”

„Dembinszky röviden és kíméletesen mondta Bemnek: Lásd, mit mondék. A tapasztaltságnak nem akartál hinni.”

Erre Bem még rövidebben felelt: „Kellene valamit megkísérteni.”

Ez az eset egymaga is éppen eléggé bizonyítja, mennyire kisszabású ember volt ez a Bem. Mert annyit eszének már csak mégis kellett volna lennie, hogy különbséget tudjon tenni egy gerillaütközet és az egész szabadságharc utolsó hadseregének olyan utolsó ütközete között, melytől az egész nemzet végső sorsa függött. Ha egy gerillaütközet elveszik, nem baj, hiszen jöhet és jön is még utána számtalan más ütközet, melynek mindegyike nem veszik el.



De ennek az ütközetnek, melyet Bem Temesvárnál vívott, semmiképpen se volt szabad elvesznie, mert akkor elveszett a haza is. Bem azonban nem látott a kettő között semmi különbséget.

S Kossuth a legválságosabb pillanatban egy ilyen ember kezébe tette le a maga és az egész nemzet sorsát. Hát még Petőfi mennyire az ő kezébe tette volna le, ha tőle függött volna! De a maga életét valóban az ő kezébe tette le. El is vészett hát az is. Ő Bemet egyszerűen félistennek tartotta, aki a lehetetlent is meg tudja tenni.

Bem, mint ember is egészen különleges s nehezen kiismerhető egyéniség volt. Ki kell mondanunk, hogy sokkal inkább gyarló, mint tökéletes. Egyszerű, igénytelen, sőt önzetlen is volt, azt meg kell hagyni. Kiaszott, testileg gyöngye kis emberke volt, aki a pénzt nem értékelte. Nem is kellett neki. Illetve túl sok kellett neki belőle mindig, de sose a maga számára. A maga külsejére se adott semmit. Katonái előtt tekintélyt nem fényes egyenruhájával vagy díszes kalpagjával akart szerezni. Piszkos, ütött-kopott ruhát viselt. De ez a csavargó külsejű ember urat nem ismert maga felett, még a törvény uralmát se, mert arra se adott semmit.

De nemcsak ruházatában és általában külsejében volt cinikus, hanem erkölcsiében is. Láttuk, mily hidegvérrel lövette agyon, csak azért, hogy Petőfinek kedvében járjon, azt a tűzmestert, aki a polgári ruhás Petőfiben nem volt hajlandó felismerni az újdonsült őrnagyot, tehát akit ezért törvényesen még egy nap zárkával se lehetett volna megbüntetni. Láttuk, milyen cinikusan léptette elő kapitányból őrnaggyá Petőfit annak ellenére, hogy épp akkor sértette meg a hadügyminisztert s tudnia kellett, hogy őt ezzel elkeseríti és örökre ellenségévé teszi.

Láttuk, hogyan adta vissza önkényesen Petőfi rangját annak ellenére, hogy tisztí rangjáról önként lemondott s ezt a hadügyminisztérium már a hivatalos lapban is közölte. Mit se törődött azzal, hogy e tétivel most már egy másik hadügyminisztert is magára haragít, s hogy mennyit árt a nemzeti ügynek az, hogy tábornokai egymással veszekednek. Pedig e veszekedéseknek nem ezek a hadügyminiszterek voltak az okai, mert ha olyan sértéseket és törvénytelenégeket, melyeket Petőfítől kaptak, szóltalanul túrték volna, akkor nem katonai, hanem még emberi önértékük se lett volna.

Azt is láttuk, hogy Bem a vele egyforma katonai rangban levő gróf Vécseyt a nyilvánosság előtt egyszerűen legazemberezte és lehazaárulózta csak azért, mert őt nem volt hajlandó feljebbvalójának elismerni.

Ez egyúttal azt is mutatja, hogy minden önfegyelmelés híján levő, igazi forradalmi lélek volt ez a Bem. Neki a más jogai iránt egyáltalán nem volt érzéke, de viszont annál érzékenyebb és kíméletlenebb volt akkor, mikor a maga akár meglévő, akár képzelt jogai érvényesítéséről volt szó. Az majdnem szabály volt nála, hogy se Kossuth, se a Honvédelmi Bizottmány rendeleteinek nem engedelmeskedett, s emiatt magát még mentetgetni se tartotta szükségesnek. De persze ugyanekkor a polgári ruhás Petőfit nem respektáló, tehát tulajdonképpen a fegyelem ellen semmit se vétkező tűzmestert azzal a megokolással löveti agyon s azért nem hajlandó irányában kegyelmet még Petőfi kérésére se gyakorolni, hogy a fegyelem mindennél előbbre való és fenntartása a haza elsőrendű érdeke.

De Bem Erdélyben is állandó hatalmi túlkapásokat követett el. Olyan dolgokban is ő intézkedett, melyek a polgári hatóságok hatáskörébe tartoztak volna. Ha erre figyelmeztették, egyáltalán nem törődött vele. Nemcsak katonai tekintetben nem túrt ellentmondást, hanem mindenben valóságos diktátorként viselkedett. Rendeleteket adott ki, beleavatkozva a kormánybiztosok hatáskörébe, s még olyan nagytekintélyű kormánybiztossal is, mint a később miniszterré is lett Csányi László volt, szembe mert helyezkedni. Csányi távozott is Erdélyből, mert tovább már nem tudta tűrni Bemnek az ő hatáskörébe való állandó beavatkozását. Panaszai és tiltakozásai semmit se értek, mert Kossuth, ha igazat is volt kénytelen neki adni, akaratának Bemmel szemben nem tudott vagy nem tartotta célszerűnek érvényt szerezni.

Hogy még több baj nem volt vele (bár volt vele baj így is elég), csak annak köszönhető, hogy Erdély szinte külön ország volt. A kormány székhelyétől távol lévén, alkalmas volt az

ilyen fiókdiktátorságokra s Erdély önkényeskedő parancsnokát nem volt szükség és nem is lehetett oly könnyen és annyiszor felelősségre vonni, mint más tábornokot. Bemnek a szabadságharc alatt tulajdonképpen sose volt felettese. Mindig úgy tett, ahogy akart, a törvényeket következmények nélkül szegte meg.

A társadalomban kötelező udvariassági formákat se tartotta meg. Pálffy, a Honvédelmi Bizottmány tagja, azt írja, hogy még arra is csak ritkán érdemesítette a kormányt, hogy jelentést tegyen neki. Ha néha megtette, ezt is ócska kis papírfoszlányokon, igazi „fecniken” tette. Bem senki irányában se viseltetett tisztelettel s azt se tartotta szükségesnek, hogy e tisztelet hiányát, például a kormány iránt, legalább az ellenkezőre valló külsőségekkel leplezze. Nem, ő olyan papirosokon levelezett a magyar kormánnyal, mint amilyeneken a csintalan diákok szoktak egymással óra alatt.

Azt írtam fentebb, hogy Bem önzetlen volt. Ennek – sajnos – ellene mond az a mindenképpen elítélendő lépése, hogy az emigrációban, Törökországban, mivel mint tiszt, a török seregben csak renegattá [hitehagyottá] válással szolgálhatott tovább, szemrebbenés nélkül otthagytva keresztény vallását, hogy „pasa” lehessen belőle. Ez bizonyára nem az önzetlenség vagy az érdektelenség jele. Látszik, mennyire keveset számított nála a vallás, és hogy 48 egyik legjellegzetesebb tulajdonsága, a hitközöny, még benne, a lengyelben is mennyire megvolt, noha a lengyelek szabadságharca, mint a Róma-ellenes oroszok ellen irányuló, mindig erősen katolikus jellegű volt, akár az íreké protestánsellenes.

De akkor még, ha komoly hitük már nem is volt, legalább a látszatra még sokat adtak az emberek. Ezért hivatalosan nem változtattak könnyen vallást. A török emigrációban még Kossuth is élesen tiltakozott az érdekből való hitcsere ellen (bár ez Kossuthnak is csak akkor jutott eszébe, mikor látta, hogy a lengyelek többsége tiltakozik ellene). Bemnek ugyanakkor – honfitársai ellenkező magatartása ellenére – meg se kottyant a muzulmánvá válás, pedig már csak az is visszatarthatta volna tőle, hogy idős korában alá kellett magát miatta vetnie a körülmetélés furcsa, kellemetlen és fájdalmas operációjának. Mivel Bem renegálása [hitehagyása] nyilvánvalóan érdekből történt, előbb elismert önzetlenségét is oda kell módosítanunk, hogy bizonyos tekintetben volt önzetlen.

Határozottan jót jelent azonban Bemben s bizonyítja, hogy minden cinizmusa, hányatott élete, hitközönyös kora és a sok szenvedés ellenére, mit átélt (testén alig volt már ép hely a sok heg és forradás miatt), mégse veszett ki lelkéből a hit, az erkölcsi érzék és a lelkiismeret, sőt még a gyerekkori emlékek se, hogy halála előtt visszatért az elhagyott Anyaszentegyházba. P. Vendel, Konstantinápolyban élő magyar jezsuita atya megtalálta az az írásbeli nyilatkozatát, melyet visszatérésekor adott ki és melyben szánja-bánja bűnét, s külön kiemeli benne nagy bánatát azért, hogy megbántotta vele Szűz Máriát, a lengyelek védőasszonyát.

Azt is írtuk fentebb, hogy a pénz nem kellett Bemnek. Ehhez is hozzá kell fűznünk, hogy csak bizonyos tekintetben, a maga fényes ellátására és jobb ruhára nem kellett neki. Egyébként a pénz annyira kellett neki, hogy a kormány alig győzte ellátni vele, s ha írt a kormánynak, mást se írt, mint mindig csak azt, hogy küldjenek neki pénzt. Azt ugyanis mindig szórta és mérhetetlen összegeket pazarolt el, mert amennyire nem költött magára, annyira szórta a pénzt másokra. (Bizonyára sokkal szebb, mintha fordítva lett volna.)

Mészáros, mint hadügyminiszter, arról is panaszkodik, hogy mérhetetlen mennyiségű lőszert elhasznált. Bem piszkos, gondozatlan külseje tehát nem a kincstár számára való takarékoskodást jelentette, mint Tilly vagy Lotaringiai Károly igénytelensége, hanem éppen ellenkezőleg azt, hogy a pénzt, az állam vagyont is úgy kezelte, mint a maga külsejét: nem törődött vele, nem értékelte, szórta, mint a szemetet, boldog, boldogtalannak. Mészáros emlékirataiból igen jól látható, hogy ez a lelkiismeretes s ezért takarékos hivatalnok és jellem határozottan ellenszenvvel viselkedik iránta s ez bizony Bemre nézve nem valami jót jelentő dolog.

Mészáros azt írja (I., 312. o.), hogy „szerencsénkre vagy szerencsés szerencsétlenségünk-re” jött Bem Magyarországra, „mert – teszi hozzá zárójelben – mindkettőben részt vett s a

legnagyobb szerencsétlenségben mint protagonista” [vezető]. Hogy milyen „okos” és milyen „gyakorlati” ember volt Bem, annak bizonyítására azt hozza fel, hogy mikor Bécs felől Windischgrätz nagy sereggel készült betörni, Erdély az ellenségé volt, dél felől pedig a rácok és a horvátok fenyegettek bennünket, azt javasolta, hogy Fiume felé (!) küldjünk sereget!

Sokat adna annak – írja Mészáros –, aki Bem erdélyi hadviselésében valami rendszert meg tudna állapítani. Azt mondja, hogy Bem „sose tudta volna megmondani, hogy mi lesz következménye: győzelme vagy vesztesége”. De viszont azt is megállapítja, hogy „ágyúinak tüzét jól tudta irányozni, mint nálánál jobban senki”. 8-10.000 emberénél többje – mondja szintén Mészáros – akkor se volt, mikor már a székelyeket sikerült csatlakozásra vennie (olyan nehezen sikerült?), de húsz vagy több ezerrel bánni soha nem is akart. Úgy látszik – jegyzem meg ezt már én – maga is érezte, hogy erre a feladatra ő nem is való.

„Bem egyéb jótulajdonságai között – jegyzi meg epésen Mészáros (II., 114. o.) – az is megvolt, hogy engedelmeskedni senkinek se szeretett.” A hadügyminiszterrel (tehát Mészárossal) csak akkor érintkezett, ha „pénzre, ruhára vagy katonára volt szüksége”.

„Talán nem túlzok – írja (II., 225. o.) –, ha kimondom, hogy Bem serege annyi pénzt emésztett föl, amennyit a többi magyar sereg összevéve is alig, s mégis hétszámra fizetetlenül hagyta azt.” Rendkívül rossz jel ez Bemre.

Látjuk tehát, hogy nagyon sokba kerültek az országnak Bem „legendás” győzelmei. Mészáros kijelentésének erejét csak akkor tudjuk igazán megérteni, ha nem feledjük el, hogy Görgey is ugyancsak könnyedén bánt a pénzzel, hiszen tisztikara állandóan dárídózott. Mit csinálhatott hát akkor Bem a pénzzel, az állam pénzeivel, melyet a kormány egyébként is csak bankónyomásból szerzett, ha mégis sokkal többet költött, mint Görgey? Mészáros utolsó meglepő megjegyzése (hogy seregét „mégis hétszámra fizetetlenül hagyta”) azt bizonyítja, hogy arra, amire kellett volna, mégse volt soha Bemnek pénze.

Mit csinált hát a pénzzel?

Arra kell gondolnunk, hogy – amit harcmódja is mutat és amit az imént Mészáros is kiemelt, hogy – rendetlen, elhasznált idegzetű, tervszerűtlen, se idejét, se pénzét beosztani nem tudó, máról holnapra élő, könnyelmű ember volt, tehát olyan, aki nem egy ország serege, hanem még egy család vezetésére se alkalmas. Ez utóbbit egyébként maga is tudta, mert agglégény maradt. Csak ebből látjuk igazán, milyen végzetes baklövés volt, hogy Kossuth apánk mégis éppen rábízta az „imádott” hazát éppen akkor, mikor a leggondosabb emberre lett volna szükségünk.

„Miért (volt Bem serege hetekig kifizetetlen)? Mert tisztjeinek ezrenként adta az ajándékokat és seregének szintén fél vagy egész havi fizetését kitevő ajándékokat osztogatott, s ha valamelyik főtiszt kedvében tudott járnai (mint láttuk, Petőfi ezek közé tartozott), annak tízezer forintot is adott (mérhetetlen összeg volt ez akkoriban, hiszen mai pénzben majdnem egymillió), úgyszólván hadipénztára zsákmánynak tekintetett. Mindamellett ő maga rongyos és szegény maradt.”

Az a benyomásom, mintha ez egyszerűen idegbetegség jele lenne Bemben. Az idegbetegek azok ugyanis, akik nem tudnak beosztani. Azok ruhája rendetlen, piszkos és elhanyagolt. Azok rongyosak, mert nem jut nekik ruhára akkor sem, ha egyébként nagy jövedelemmel rendelkeznek. Azok nem érnek rá vásárolni vagy tisztálkodni. Azok tesznek mindent öltözködéssel. Azok omlanak össze a bajban idegzetileg úgy, mint Bem a bécsi forradalom leverése után, úgyszólván mint a tehetetlen gyermekről, még élete megmentéséről is másoknak kellett gondoskodniuk. Ezért került elő egy-egy vesztett ütközet után Bem is rongyosan, piszkosan, szinte kísértő nélkül, egymaga, s ezért töltött például a segesvári csata után is órákat elhagyatva feldőlt szekere alatt (még annyian se voltak ugyanis körülötte, hogy onnan előhúzhatták volna).

Hogy nem tudott, de nem is akart senkinek engedelmeskedni, az is idegbajára vall. Ezért nem volt érzéke mások hatásköre iránt se s ezért nem jutott eszébe, hogy sértő, a tekintély-

tisztelet pedig tönkrevető dolog, ha ő előlépteti azt, aki a hadügyminisztert megsértette s egyszerűen újra őrnaggyá teszi azt, akinek tiszti rangjáról való lemondását végérvényesen épp akkor fogadta el a minisztérium és tette közzé a hivatalos lapban.

„Bem – írja továbbá Mészáros (II., 248. o.) – az önfejű és önmagát tanított (autodidakta) férfi, ki mások irányában pazarló és maga iránt cinikus, ki ruháját sosem változtatta, ez a Bem azt gondolta, hogy Erdély – mivel azt az ellenség kezéből kiragadta – azért az az övé és azért azt magáénak is nevezte és azért kívánta is, hogy inkább a kormány engedelmeskedjék neki, hogysen ő annak. Többször kimondta, hogy ő senkinek sem engedelmeskedik (tehát még dicsekedett is ezzel) s eszerint senkinek sem hajolt meg, senkinek sem engedett.”

„Gyakorta megtörtént tehát, hogy a kormányzónak meg kellett őt intenie. Bem ezen intésekre lemondási fenyegetésekkel felelt.” (Szegény Kossuth! De hát ő kezdte a tekintély elleni izgatást s így csak azt kellett megennie, amit maga főzött. Ha ő nem engedelmeskedett a császár-királynak s a nemzetet is arra izgatta, hogy ne engedelmeskedjék, mi címen várhatta egy olyan sikerekre mutató hadvezértől, mint Bem volt, hogy az meg tisztelje őt és engedelmeskedjék neki?) „Mivel pedig nélkülözhetetlen volt, azért a kormányzó elhallgatott, sőt még sok, saját körébe vágó tettét is jóváhagyni kényszerült s csak alattomban dolgozhatott polgári tekintetben káros rendeletei ellen.”

Bem még azt is megtette, hogy Erdélyben egyszerűen ostromállapotot rendelt el, tehát még az alkotmányt is önkényesen felfüggesztette. Azt tette tehát büntetlenül, amit azelőtt, mikor még nem volt „szabadság”, az ország még egy Habsburgtól se tűrt el. (De úgy látszik, csak királyától nem tűrte el, mert Bemnek úgy megbocsátotta még ezt is nemcsak Petőfi, hanem maga az ország is, hogy még csak arról se tudott s nem tud még ma se, hogy Bem egyáltalán tett olyant, ami megbocsátásra szorul.)

Kossuth ekkor ezt írta neki: „A lapokból olvasám (!) az Ön rendeletét, melynél fogva minden polgári hatóságot felfüggeszt. E lépés következményei felszámíthatatlanok s megegyezésem nélkül úgy tüntetik fel, hogy elismerem a nemzeti gyűlés előtt, hogy nem vagyok kormányzó. Miatta a fél ország lángban van.” (Ez persze nem volt igaz, mert az ország abba a forradalomban is olyan némán tűrt mindent, mint a bolsevik forradalom idején. De hát Kossuth állításaira csak ennyit lehet adni.) „Miért kompromittál drága altábornagy úr? (Láthatjuk tehát, hogy nemcsak Rákosi „elvtárs” volt „drága”.) Higgye el, hogy van elég gondom. Ne növeljék barátaim. Ez annyit tesz, mint felfüggeszteni az alkotmányt, mire még a minisztérium és a nemzeti gyűlés megegyezése kívánatik, különben vádállapotba helyeztetik. Borzasztó krízis támadhat belőle. Nyújtson kezet elhárítani a zavar vészzeit.” Stb.

Látjuk tehát, hogy Kossuth még meginteni se meri Bemet. Nem parancsolt, hanem könyörög. Pedig hát Bemre még az se mentség, hogy szükség volt az ostromállapotra, mert akkor ezt az országgyűléssel, vagy legalább a kormánnyal kellett volna elrendelgetni, nem pedig ezek tudta nélkül, önhatalmúlag. Hiszen éppen ez az a legjellegzetesebb zsarnokság, törvényszegés és esküszegés, ami állítólag minden magyar felkelést és szabadságharcot okozott.

Mit tartunk hát Petőfi politikai érettségéről vagy elvei komolyságáról, mikor azt látjuk, hogy ő, aki olyan kényes volt a szabadságra és annyira tudott gyűlölni minden királyt, hogy még alkotmányos alakban se tudta őket bevenni a gyomra, az egész alkotmányt, tehát a „szabadságot” egyszerűen egy rendelettel a maga szakállára felfüggesztő s ráadásul még idegen és természetesen, mint ilyen, még magyarul se tudó Bemet nemcsak el nem ítélte e tettéért, hanem egyenesen istenének, bálványának tartotta.

A zsarnok tehát csak járjon kedvében Petőfinek s mindjárt minden meg van neki bocsátva, amit a nemzet ellen vétkezett. Mivel őt ellenségeivel szemben pártul fogta, őrnaggyá tette, fiának szólította, mindjárt minden meg van neki bocsátva. De hát Vörösmarty meg – saját bevallása szerint – egyenesen az életét mentette meg Petőfinek, mégis rögtön letépte homlokáról a babért s még csak nem is azért, mert felfüggesztette a magyar alkotmányt és elvette a már megszerzett szabadságot, hanem csak azért, mert csak annyira volt radikális, mint Kos-

suth, nem pedig annyira, mint Petőfi. Hol itt a következetesség, hol itt a logika, hova lettek a „szentséges szent” elvek?

Ha tehát Bemnek akár tehetségéről, akár jelleméről mérleget készítünk, bizony a mínusz, a tehertétel oldala sokkal súlyosabb lesz, mint az, ami a plusz előnyt és a jót jelenti.

Ámde lehet valakit jóindulatúan, lehet tárgyilagosan és lehet rosszindulatúan megítélni. A magyar közvélemény Bemet annyira jóindulatúan ítélte meg, hogy csak a tehetséget, csak az önzetlenséget, csak a bátorságot, csak a sikert vette észre benne és jegyezte fel róla, de azt, hogy urat nem ismert maga felett, hogy pazarolta az ország úgysis kétségbeejtően kevés pénzt, hogy képességei a gerillavezér kereteit nem haladták meg, hogy rendetlen volt és következtelen, hogy az emberélet mit se számított nála, hogy szeszélyes volt és dölyfös, hogy az ország utolsó seregét ő tette tönkre, hogy Petőfi halálát is ő okozta, hogy Világosért közvetlenül ő felelős, azt semmibe se vette nála.

Hogy idegen létére a magyar alkotmányt is egyszerűen felfüggesztette és diktátor módjára viselkedett, még azt is megbocsátotta neki, sőt nem is kellett megbocsátania, mert még csak arról se szerzett tudomást, hogy effajta bűnt valaha elkövetett. Szerencsés az ilyen közszereplő, s a mi szabadsághőseink mind ilyen szerencsés emberek, akiknek bírálójuk nincs és nem is lehet, mert senki se akar „nemzetgyalázó” lenni. Ha azonban Habsburgokról van szó, akkor az a nemzetgyalázó, aki bennük mást is észrevesz, mint csak bűnt és rosszakaratot.



## Perczel Mór (1811-1899)

Két Perczel szerepel a szabadságharcban: Mór vagy Móric, a tábornok, és testvére Miklós, az ezredes. 48-as szempontból nagyon dicső család volt tehát ez a Perczel család. Itt csak Móricról lesz szó, mert Miklós felett messze kimagaslott. A 48-as Perczelek az ismert vagyonos Tolna megyei földbirtokos családból származnak, mely idegen eredetű ugyan, de évszázadok óta nálunk él és házasságok révén vérségileg is régen magyarrá vált. Perczel Mór nevelője Vörösmarty Mihály volt. Láttuk, hogy erre büszke is volt. Ez egyébként nem sokat jelent, mert mire nem volt Perczel Mór büszke?

Egyénisége erősen hasonlít Beméhez. Mint Bem, ő se tanult katonának s mégis határozottan tehetséges katona volt. A szabadságharc legtöbb sikert felmutatni tudó tábornokai közé tartozik. Mint Bem, ő se ismert urat maga fölött. Mivel neki nem jutott működési körül egy egész külön kis ország, mint Bemnek, az ő összeférhetlensége miatt még sokkal több volt a baj, mint Bemé miatt.

Épp oly vakmerő hadvezér volt, mint Bem. Innen származnak sikerei, de innen kudarcai is. Ő elsősorban a Délvidéken, a rácok ellen küzdött sokszor fényes sikerrel, hol – bár a rác katonás szellemű, vitéz, sőt vad nép – talán neki könnyebb is volt győzelmeket aratnia, mint Bemnek a császári tábornokok vezette osztrák sorkatonaság ellen.

Az ország sorsa intézését vagy nagyobb jelentőségű katonai feladatokat őrá se lehetett volna rábízni, mert a hadvezér elméleti tudása hiányzott belőle s ő is túlságosan vakmerő és az ész szavának elhanyagolója volt. Mutatja ezt például móri veresége. Ő is megfontolatlanul nekítámad az övénel aránytalanul nagyobb ellenséges seregnek s olyan vereséget szenvedett, hogy utána még visszavonulásról se lehetett szó, mert serege nem is maradt. Ilyesmi az okos, megfontolt Görgeyvel nem fordulhatott volna elő. Igaz, hogy viszont más alkalmakkor az a Görgey, aki a megfontoltsága mellett még kényelmes is volt, olyan fényes győzelmeket se aratott volna, mint ő.

Perczel Mór egyik legforradalmibb jellem volt 48-ban. A politikában mindig a legtúlzobb irányt képviselte. Olyanforma lélek volt, mint Petőfi, de természetesen az ő lángelméje nélkül, bár azért Perczel se volt mindennapi ember. De mérhetetlen gögje, önhittsége, elbizakodottsága, féktelensége és összeférhetlensége épp olyan volt, mint Petőfié. Fegyelmetlen, önmagát féktelen temperamentumának és általában szenvedélyei szabad játékának teljesen átengedő ember volt politikában és harcászban egyaránt és ezért állandóan baj volt vele.

A legkisebb valóságos vagy vélt sértésre, mellőzésre vagy bírálatra azonnal felrobbant a méltatlankodástól és dühtől, s mivel se urat, se tekintélyt nem ismert, Kossuth pedig tegező barátja volt még régebről, dühe első hevében a becsületsértések egész áradatát zúdította valóságos vagy vélt ellenfeleire. Nem kímélte eközben magát Kossuthot se, aki emiatt egész életében félt tőle.

Végtelenül hiú és érzékeny volt, vetélytársaira betegesen féltékeny. A móri vereség okának például nem magát, hanem Görgeyt tartotta. Görgeyt akkor, mikor még rangban megelőzte, egyszerűen agyon akarta lövetni, mivel – mert nem akart neki engedelmességni abban, amiben okosabb volt nála – nem teljesítette parancsait. Ezért aztán borzasztóan bántotta, hogy Görgey mégis többre vitte, mint ő. Azt nem is tűrte el soha, hogy Görgey (vagy bárki más) parancsnoksága alá helyezték. Neki nem volt külön Erdélye, mint Bemnek, de azért ő is mindig külön és önállóan működött.

Képzeltethetjük, milyen művészet és milyen keserves lehetett ilyen emberekkel kormányozni az országot és vezetni egy szabadságharcot s benne hadműveleteket. 48-nak ugyanis majdnem minden szereplője olyanfajta ember volt, mint Bem, Petőfi vagy Perczel. Titánnak

érezte magát valamennyi, ezért alkalmazkodni egyik se akart, annál kevésbé engedelmeskedni. Ezen egyébként nem is csodálkozhatunk, mert ez már együtt jár a forradalmi szereppel, s aki nem tudott engedelmeskedni sok száz éves császári vagy királyi tekintélyeknek, hogy tudott volna engedelmeskedni olyan újdonsült uraknak, akik azelőtt fegyvertársai voltak s akiknek a régi uraknál sokkal nagyobb gyarlóságait, sőt bűneit éppen ő ismerte a legjobban?

A szabadsághősök rendszerint csak parancsolni tudnak és mást bírálni és lenézni, de engedelmeskedni nem. Például Petőfi is milyen fölényrel bírált, intézkedett és parancsolt – természetesen egyedül csak a haza érdekében –, engedelmeskedni azonban még a haza kedvéért se tudott vagy nem volt hajlandó. Pedig hát parancsolni hazaszeretet nélkül is tud, illetve szeret mindenki, s mivel nem a parancsoláshoz, hanem az engedelmeskedéshez kell önmegtagadás, a hazaszeretetet tulajdonképpen csak engedelmeskedéssel lehetne kimutatni.

A 48-asok azonban azzal váltak híres hazafiakká, sőt hőssékké, mert bírálni tudtak, mert a hatalom birtokosainak is meg „merték” mondani „az igazat” és merték gyalázni a Habsburgokat, az Egyházat és a papokat. Ez volt akkor a legnagyobb hazafias érdem és az még ma is. Ők a nem engedelmességből csináltak hazafias érdemet, mert meg voltak róla győződve, hogy ők okosabb, jobb és becsületesebb emberek, mint azok, akiknek kezében eddig a haza sorsa volt s ezért ők náluk jobban tudnák az országot vezetni.

Mikor aztán az ország hitt nekik, céljukat elérték és kezükbe került a hatalom, egyszerre arra a felfedezésre jutottak még maguk is, hogy az ő forradalmár- és hazafi társaiknak még sokkal nehezebb engedelmeskedni, mint azelőtt a Habsburgoknak és Metternicheknek, mert ezek náluk még sokkal gyarlóbbak és kevésbé tiszteletreméltók. Kisült tehát (de ők maguk természetesen sose látták be), hogy előbb se a hazaszeretet működött bennük s tette őket a „szabadságharc” kiobbantóivá, hanem a saját összeférhetetlen természetük és nagyravágásuk. Kisült, hogy csak azért elégedetlenkedtek, mert ők olyan emberek, akik senkinek se tudtak vagy akartak engedelmeskedni. Mivel pedig minél gyarlóbb a hatalom birtokosa, annál nehezebb neki engedelmeskedni, ez volt az oka annak is, hogy nekik a legkevésbé tudtak engedelmeskedni később honfitársaik s hajdani elvbarátaik.

Ők az ország régi vezetőiben olyan hibákat kifogásoltak, melyek megvoltak ugyan bennük, de csak azért, mert emberi gyarlóságok voltak, közösek minden emberben. Így aztán kisült, hogy ugyanezen fogyatékoságok megvoltak öbennük is, csak bennük nem az átlagos emberi fokban, hanem már csakugyan kórosan, ellenszenvesen, tűrhetetlenül. Ők sokkal nagyobb önféjűséget, sokkal élesebb diktátori hajlamot mutattak és sokkal kevésbé tisztelték és tartották meg a hatalmukat korlátozó törvényeket, mint azok a régi urak, akiket hajdan oly kíméletlenül bíráltak és oly maró gúnnyal figuráztak ki.

Ezért dicsérette Petőfi Kossuthat, Klapkával, Vetterrel, sőt – urambocsá! – még Mészárossal szemben is egyszerre a Habsburgokat, Metternichet és Windischgrätzet s azért jelentette ki, hogy ő erre a kormányra (a 48-as kormányra, melyet ő segített hatalomra), nem a hazáját, de még a kutyáját se bízná. Ezért lett Perczel is Görgey ellenségévé, Kossuthnak pedig mindenkinél ádázabb gyűlölőjévé. Szinte mániájává lett ez a gyűlölet s hosszú élete végéig nem tudott egy mondatot kimondani, egy sort leírni, hogy Kossuth ellen egy-egy megvető vagy gúnyos kifejezést bele ne kevert volna.

Perczel életéből jól láthatjuk, milyen veszedelmesek a hazára az ilyen forradalmár lelkek még akkor is, ha mint Perczel vagy Petőfi, ideális forradalmárok, nem pedig csak érdekből csináltak mindent, mint az átlagforradalmárok.

Madarász emlékirataiból megtudjuk, hogy Perczel már 1831-ben, tehát már húszéves korában elkezdte forradalmár szerepét. Ekkor volt ugyanis a lengyel szabadságharc, melyért Perczel és társai fiatal szívük egész hevével lelkesedtek. A lengyel szabadságharc eszményibb és erkölcsösebb volt, mint bármely másik, hiszen egy velünk lélekben rokon, igazságtalanul és nemzetiségén kívül még vallásában is elnyomott nagy nemzet küzdelme volt az életért. Perczel és társai azonban természetesen nem azért rokonszenveztek a lengyelekkel,

mert az orosz moszkovitzizmussal szemben a katolikus vallás szabadságáért is küzdöttek (mert akkoriban ilyenkor még azok a szabadsághősök is tiltakoztak „a felekezeti fanatizmus” ellen, akik katolikusok voltak), hanem egyedül csak azért, mert a lengyelek ott, ahol Perczelnek volt velük dolga, a Habsburgokkal szemben akarták kivívni nemzeti függetlenségüket. De ebben a korban magukon a lengyeleken is meglátszott már a hitközöny. Hisz látuk, hogy Bem is mennyire messze volt a komoly hittől és vallásosságtól.

A magyar Perczel a Habsburgok, tehát a saját királya ellenében pártolta a lengyelek mozgolódását, sőt nem is pártolta, hanem oly fanatikusan és olyan hévvel lelkesedett érte, amennyire csak egy 20 éves fiú abban a túlfűtött 48-at megelőző világban tudott. Ez a rajongás ellentétben állt nemcsak alattvalói kötelességével és katonai esküjével, hanem magyar hazája okosan felfogott szeretetével is. Nemcsak a Habsburgok (tehát királyunk) érdekei követelték, hogy a magyar Galíciában ne érezzen a lengyel mellett, hanem a magyar nemzeti érdekek is.

Többször rámutattunk már, hogy míg trónunkon ültek, a Habsburgok érdekei egyúttal Magyarország érdekei is voltak. Hiszen az ő hatalmuk, mégpedig külföldi birtokaikon alapuló hatalmuk üzte ki hazánkból a törököt, az ő katonai és anyagi hatalmuk szerezte nekünk vissza hazánk ezeréves régi határait s 1918-ban is azért szűnt meg a régi Magyarország s lett belőle a kis trianoni országcsont, mert erejük ekkor már nem volt elég nagy arra, hogy ellenségeinkkel elbánjon.

Ez az erő akkor már azért nem volt elég nagy, mert birodalmuk kisebb volt, mint kellett volna, mert hadseregük nem volt annyira lelkes, mint kellett volna, s mindez természetesen azért volt így, mert négyszáz éve mi is mindig ellenségeik mellett álltunk, mert szívünk sose volt az övék s birodalmukat és annak erkölcsi erejét még mi is mindig gyengítettük.

De a Habsburgok ereje még így is elég volt ahhoz, hogy Magyarország ezeréves határait megvédje, illetve visszaszerezze (mert ezek a hatások nem voltak meg már akkor se, mikor őket királyainkká választottuk), nemzetiségeinket féken tartsa és a magyarok uralmát felettük megőrizze. Ez sikerült mindaddig, míg csak a Habsburg-birodalom megvolt. Mihelyt a Habsburgok hatalma összeomlott, összeomlott vele egy időben (mégpedig ez az összeomlás következményeként) Magyarország is.

Még ha egy ország nem alkot is kettős monarchiát és trónján nem is ül olyan király, aki egyúttal más országoknak is ura, még akkor is gyakran adódik olyan külpolitikai helyzet, hogy fontosabb okok miatt legalább egy időre semlegességben, sőt akár ellenségeskedésben kell lennie olyan országgal, mellyel egyébként rokonszenvezik s érdekei azonosak. Mennyivel inkább előfordulhat hát ez akkor, ha még más országokkal közös uralkodója és hadserege is van! Világos tehát, hogy ilyen esetekben fegyelmeznünk kell magukat az embereknek s az észükre kell hallgatniuk, hogy arról ne is szóljunk, hogy az alattvalói eskü és a hűség ilyenkor is kötelez.

Perczel és társai 1831-ben nem voltak esküvel lekötelve a galíciai lengyelek mellett, de királyuk, I. Ferenc mellett igen. Még csak azt se mondhatták, hogy esküjük ellenkezett hazájuk érdekeivel, mert Magyarország ereje és függetlensége a lengyelek szabadságával nem volt összefüggésben, de a Habsburgok hatalmával – imént kifejtett okok miatt – igen. 1831-ben egy okos magyarnak nem volt érdeke, hogy a Habsburgok hatalmát Galíciában gyengítse. Ezzel ugyanis gyengítette a Habsburgok hatalmát 1919-ben az első világháborúban is, mikor tisztán magyar érdekből is oly nagy szükség volt rá, hogy tőle függött létünk vagy nemlétünk. De épp úgy a Habsburgok hatalmától függött a mi sorsunk a török világban, meg a napóleoni háborúk idején, vagy a harmincéves háborúban is.

De a Perczel-féle fiatal titánok ezt természetesen nem tudták, de nem is akartak róla tudni. Hiszen ítélőképességgel még akkor se rendelkeztek, mikor már rég benőhetett a fejük lágya, 1831-ben pedig még ehhez se igen volt alkalmuk. A húszéves Mór tehát ekkor is felcsapott szabadsághősnek, mert ez már ekkor is rendkívül divatos és népszerű dolog volt és ő minden-

képpen híres ember akart lenni és hallatni akart magáról. Az 5. pattantyús ezrednek, melyben azelőtt maga is szolgált, katonáit, régi bajtársait arra lázította, hogy hagyják ott ezredüket, szökjenek meg és menjenek a lengyelek segítségére.

Ilyen irányú lázítás céljából még a kaszárnyába is bement, de ott tettenérés címén letartóztatták. Jól láthatjuk azonban, mennyire más volt az osztrák „elnyomás”, „zsarnokság”, „önkény”, „kegyetlenség” és „magyargyűlölet”, mint velünk a „hazafias” hírverés már úgy elhitette, hogy egyenesen vérünk szerves alkotórészévé vált.

Perczel Mórt nemcsak azonnal agyon nem lövették miatta – mint nyilas vagy bolsevik uralom alatt, tehát utána még jó száz évvel is tették volna –, hanem még amiatt is országos felzúdulás keletkezett, hogy merték Perczelt, aki magyar nemes, egyáltalán letartóztatni.

Ilyen szabad világ volt nálunk Metternich „sötét” korának minden „szabad” gondolatot véres önkénnyel elnyomó „rémmuralma” alatt!

Május elsején tartóztatták le Perczelt s Pest megye kisgyűlése már május 2-án átírt a katonai hatósághoz (csodálkozva kérdezzük mi, a nyilas vagy kommunista „szabadság” meg tapasztalói: hogyan, hogy mertek? Hát nem félték Metternichtől úgy, mint a zsidók a nyilasoktól vagy a hívők vagy a „reakcióso” a kommunistáktól?), hogy a foglyot adja át a megyének, mert az nemes ember s így nem lett volna joga letartóztatni. Május 7-én még a helytartótanácshoz is felírtak, hogy e „törvénytelen” megszüntetése érdekében ő is lépjen közbe a katonai hatóságoknál. A Helytartótanács már 10-én értesítette a megyét (pedig mi többek közt azt is tudjuk, hogy abban a korban nehézkesek voltak a hatóságok), hogy már 9-én rendelet ment a katonai parancsnoksághoz, hogy a foglyot adja át a megyének. Megtörtént.

Az, hogy Perczel a csász. katonaság helyett a vármegye kezére került, természetesen nem jelentette azt, hogy nem lehet vagy nem is kell megbüntetni, hanem csak azt, hogy az ítélet kimondása előtt nem szabad letartóztatni. Még letartóztatni is szabad volt, mert tetten érték. Mivel azonban jól tudták, hogy a magyar hazafiak csak akkor állnak olyan szigorúan a törvény alapján és csak akkor olyan kényesek megtartására, ha az ő kiváltságaikról van szó, de az olyan törvényeket, melyek a király jogait védik, csak akkor tartják meg, ha rászorítják őket, június 4-én leír a nádor a megyéhez (láthatjuk, hogy ő már nem sietett annyira ezzel a leírással, mint amennyire a megye sietett a fölírással), hogy azt a Perczel Mórt, akit neki a katonai hatóság átadott, szigorúan büntesse meg, mert a katonákat „azon hitnek és hűségnek, melyre kötelezve vagyunk, megtörésére csábítani igyekezett”.

Azt hiszem, nem találok egyetlen olyan olvasót, aki ne látná, hogy a katonaságnak és a nádornak mennyire igaza volt és hogy mennyire ők voltak azok, akik a törvény alapján álltak. Még akkor se lettek volna törvénytelenek, sőt, kivált az akkori viszonyokhoz mérten, még csak kegyetlenek se, ha nem megbüntetését, hanem kivégzését követelték volna. A lázítás (kivált a katonaság lázítása!) még ma is főbenjáró bűn. Még csak nyilas vagy kommunista rendszer se szükséges hozzá, hogy az legyen. Metternich „zsarnoki” uralma alatt azonban még csak szó se volt Perczel haláláról. A mi akkor oly keservesen elnyomott magyarjaink nem a halált, hanem még a börtönt se túrték.

A megye urai, mivel az a kor a szabadságharcok kora volt, szereplési viszketegségükben és népszerűség-hajhászatukban (volt hozzá kedvük, mert olyan „elnyomás” alatt, amilyen Metterniché volt, lehetett is) meg nem állhatták, hogy ezt a nekik annyira kedvezőnek látszó Perczel-estet fel ne használják egy kis „hazafiságra” és egy kis bátorság-kimutatásra.

Ezért mikor Pest megye június 7-én közgyűlést tartott, ott többen felszólaltak Perczel mellett, legnagyobb hatással természetesen a nemzet akkori bálványja, az a „nagy” Wesselényi Miklós, akiről már láttuk, hogy maga hogyan tartotta tiszteletben jobbjai emberi jogait. Közben a másik akkoriban híres demagóg megyének, Balogh János hazájának, Barsnak az átírtára is megérkezett Pest megyéhez ebben az ügyben. A népszerű Balogh János ugyanis még népszerűbb akart lenni, s ha Bars megyei volt is, úgy érezte, mégis kötelessége beleszólni ebbe a Pest megyei ügybe.

Pedig hát tulajdonképpen semmi se történt, legalábbis alkotmányosértés nem. Mert hogy egy húszéves fiút, aki kaszárnyaiba mer bemenni, hogy ott a katonákat szökésre, tehát a katonai eskü megszegésére csábítson, letartóztassanak, ahhoz igazán nem kell önkényuralom, mert ezt még akkor is megteszik mindenhol még ma is, ha nem önkényuralom, hanem egyenesen anarchia van, annyira szabad minden. De a nemesi szabadság megsértéséről se lehetett szó, mert az tettenérés esetén senkit se védett, s még gondolatnak is örültség azt kívánni, hogy egy húszéves fiú, csak azért mert magyar nemes apának a fia, még azt is szabadon megtehesse, amit Perczel Mór csinált.

Hogy a katonai hatóság ennek ellenére is úgy megalázkodott a polgári megye előtt, hogy foglyát azonnal átadta neki, az jellemzően mutatja az osztrák „elnyomást”. A megye közgyűlésén felolvasták a nádor levelét, mely az ifjú szigorú megbüntetésének kötelezettségére figyelmeztetett. Nálunk olyan „önként” miatt tört ki tehát másfél évtized múlva „szabadságharc”, hogy a király testvére (József nádor) még ilyen vérlázító esetben se büntetheti meg a bűnöst maga, hanem ezt szinte úgy kell könyörögnie (s ráadásul eredménytelenül) azoktól a magyar uraktól, akiket ő ez időben állítólag „vérlázítóan” (annyira vérlázítóan, hogy a nemzet nemsokára fegyvert volt kénytelen ragadni miatta) elnyomott, törvényeit lábbal taposta.

Lássuk csak részletesebben, milyen eredménye lett e „könyörgésnek”.

A nádor levelének felolvasása után felolvasták Perczel kérelmét is, aki szabadon bocsátását kérte. Wesselényi „kimagasodva minden beszélők közül”, természetesen szintén Perczel mellett izgatott és a megye – fittyet hányva minden törvényre és nádori figyelmeztetésre – így is határozott.

„A terem egészen megtelt – írja Madarász (8. o.) – és a nagy tömeg, amely rendesen lelkeesebb, mint vezetői (azt természetesen Madarász nem mondja, hogy többnyire butább is) s amely tudja azt, hogy a szó nem sokat ér az ígélet teljesítése nélkül és amely azt kívánja, hogy az elhatározás azonnal valósággá is váljék, e felkiáltásokba tör ki: Azonnal szabaddá kell lenni! Ide kell hozni! Akarjuk látni! És követelte utóbb ezt az egész terem.”

A megye tehát nemcsak gyakorolni akarta a hatalmát, hanem mindjárt gyönyörködni is akart benne. Felfüggesztették a gyűlést addig, míg Perczel a terembe megérkezik. Megjelent és „a közönség lelkesedéssel fogadta”. Azt mondja Madarász, hogy „gyenge alkotású ifjú volt”. Mint az ilyen fanatikusok szoktak lenni, teszem én hozzá. Petőfi is ilyen „gyenge alkotású” volt. De csodálkozhatunk-e rajta, ha ilyen sikerek után csak még fanatikusabb, még túlzóbb lett és ha olyan megalománia és féktelen önteltség fejlődött ki benne, mely később képtelenné tette a köz szolgálatára s részben az egész 48 bukását is okozta.

Hogy Perczel szabadon bocsátása azt jelentette, hogy eljárást se indítottak ellene (ilyen ünneplés után nem is indíthattak, mert hiszen akkor a bűnt ünnepelték volna), azaz hogy ügye ezzel el is volt intézve, talán nem is kell külön megemlítenem. Pedig hát a törvény (ami tulajdonképpen nem volt semmi más, mint csak a nemesség egy teljesen igazságtalan kiváltsága) csak azt kívánta, hogy Perczelt ne tartóztassák le addig, míg ügyét ki nem vizsgálták és az ítéletet felette ki nem mondták (sőt tettenérés esetén, mint itt volt, még ezt se kívánta semmiféle törvény), de nem azt, hogy meg se büntessék, sőt eljárást se indítsanak ellene.

Ilyen volt a magyarság elnyomása Metternich sötét korában, mely annyira „elviselhetetlen” volt, hogy miatta hamarosan (48-ban) fegyvert is kellett fogni. Ilyen szellemi és erkölcsi pofonokat kellett zsebre vágnia a király testvéreinek magyar köznemesek részéről, csak azért, mert ez a nemesség „tűrhetetlenül” el volt nyomva.

Hogy aztán abból a „gyenge alkotású” húszéves ifjúból, aki így és ennyire elkényeztetve kezdte pályáját s már húszéves korában – csak azért, mert magyar nemes – megmutathatta, hogy nagyobb úr mint a katonai parancsnokság, sőt mint József nádor, nemsokára a szabadságharc Perczel Mórja és fenegyereke lett, aki most már nem József nádornak, hanem Kossuthnak adott erkölcsi pofonokat és Kossuth uralmával szemben a Metternichét tartotta szabadnak és Kossuth „tirannizmusát” és egyéniségét még a Metternichénél is sokkal tűrhe-



telenebbnek, azon semmiképpen se csodálkozhatunk. Annál jobban azonban azon, hogy az a Perczel, aki nemzeti sérelemnek tekintette, hogy őt, mikor húszéves korában azért ment a kaszárnnyába, hogy ott a katonákat szökésre csábítsa, letartóztatták, a „szabadság” idején épp oly magától értetődőnek tartotta, hogy a vele majdnem egyenrangú Görgeyt, csak azért, mert az övével ellenkező volt a harcászati véleménye, agyonlővesse.

Perczel, mint vérbeli és ideális lelkületű forradalmár, a legtüzesebb ellenzője volt a botbüntetésnek a hadseregben, mert az emberi méltóság megalázását látta benne. Sikerült is törvényt csináltatnia, hogy még a hadseregben is eltöröljék. Méltán csodálkozunk kell azonban azon, hogy abban a hadseregben, melynek már ő volt a parancsnoka, s melyben akkor már törvény védte a katonákat ez ellen a barbárság ellen, a botbüntetést az akkor már „felszabadult” magyarokra ő maga a legkíméletlenebbül alkalmazta.

Attól pedig egyenesen elképedünk, hogy ő, aki még azt is tűrhetetlenül sértőnek tartotta magyar nemesi mivoltára, hogy őt, ha a kaszárnnyába megy szökésre izgatni, ott letartóztatják (s akkor, az elnyomás idején, ki is tudta vívni nemcsak szabadon bocsátását, hanem még azt is, hogy eljárást se indítottak ellene), 48-ban, mikor már minden magyar felszabadult, ő a seregében a már eltörölt s így törvénytelen botbüntetést akkor is alkalmazta, ha nemes volt az, akire veretni kellett. (Mészáros, I., 243. o.) Ilyenek voltak a 48-as erkölcsök és ilyen volt a 48-as szabadság! Ilyen volt a 48-as következetesség! Ilyenek a forradalmárok! Ennyit lehet adni elveikre és szavukra!

Perczel Mór csak azért ment húszéves korában a kaszárnnyába izgatni, mert fegyelmezetlen volt, a maga forró feje után indult. Noha fiatal kora miatt éretlen volt, de ítélőképessége még felnőtt korában se volt, noha mindent hiúságból, tehát önzésből tett, mégis azt hitte, hogy mindenki másnál okosabb és jellemesebb. Ezért tábornok korában is azért volt olyan, amilyen volt, mert fegyelmezetlen volt.

Az Egyház és a Habsburgok rendszere erre a neki annyira szükséges önfegyelmezésre szerette volna megtanítani (milyen nagy haszna lett volna belőle még 48-nak is, ha igyekezete sikerült volna!), de ő éppen azért gyűlölt annyira Egyházat és Habsburg-házat egyaránt, mert fegyelmet nem akart. Az a szellem, mely 48 előkészítője volt, megakadályozta a Habsburgokat abban, hogy a Perczel- és Petőfi-féle titánokat az önfegyelmezésre megtanítsák. Büntetésül aztán azt kapták érte, hogy ugyanez a fegyelmezetlenség tette tönkre a saját forradalmukat, 48-at is.

Azon nem csodálkozunk, mert hiszen ez is a fegyelmezetlenséghez tartozik, hogy akár Perczel vagy Petőfi, akár a többiek szentül meg voltak győződve róla, hogy mások tették tönkre az országot, illetve a „szabadságot”, nem pedig ők. Hogy ugyanis magukban keressék és találják meg a hibát, ahhoz is önfegyelmezésre lett volna szükség.

Perczel gőgje és összeférhetetlensége annyira ment, hogy az érdemei elismerésül adományozott altábornagyi rangot ő is épp úgy visszautasította, mint Görgey, csak ez részéről még nagyobb gőg jele és még sértőbb volt, mint Görgey részéről. Részint, mert még sértőbb, még fennhéjázóbb módon utasította vissza, mint Görgey; részint mert ő közel se volt olyan tehetséges és oly nagy tekintélyű vezér, mint az.

Az igazi ok azonban mindkettőben az volt, hogy sértőnek tartották magukra, hogy nekik Kossuth adjon kitüntetést, mint feljebbvaló. Nagyobb embernek tartották magukat nála. Ha Kossuth kirívó emberi gyarlóságait nézzük, igazuk is volt. De viszont nem volt-e nekik is éppen elég emberi gyarlóságuk, ha talán annyira szégyenletesek, mint Kossuthéi, nem voltak ezek a gyarlóságok?

Perczel az altábornagyi méltóságot a következő, szinte már az eszelősség határait súroló gőggel utasította vissza (láthatjuk belőle, mennyire nem szégyen a Habsburgokra, ha olyan emberek, mint Perczel, nem voltak velük megalégedve):

„Nekem elég jutalom azon öntudat, hogy két különböző pályán használhaték hazámnak, melyek egyikén csak Ön (Kossuth) tett többet valamivel (!), de más senki (ti. a politikai pá-

lyán); a másikon pedig senki sem (a hadi pályán). Én már harmadszori táborozást folytatok október 3-ától. Mindig független hadvezérként működök, mindnek nem felsőbb kinevezés, hanem a körülmények tevének. És így akár general major [örnagya], akár Feldmarschall [tábornagya] a cím, az mindegy.” (Perczel Mór tehát olyan emberfeletti ember, akinek sem Kossuth, sem senki más semmit se adhat.)

„Ordók? [Érdemrendek?] Majd mellemre írom diadalaim. Én még csatát nem vesztek. (Vesztett nem egyet a mórin kívül is.) A móri, Görgey fővezér rendelete, csatája és az ő, akár tudatlanságának, akár irigykedésének eredménye. Ezt mindenesetre, ha hazánk mentve lesz, leghitelesebben fogom kimutatni.” (Sose mutatta ki, de igaz, hogy hazánk se lett sose mentve, legalábbis általuk nem.)

Később – 1849 májusában – Kossuth jogos kifogásaira így válaszolt:

„Úgy látszik, mert az orosz közelít, hát megint, mint Windischgrätz készülletei hírére, elkövetendünk mindent, hogy egyetlen magyar hazafi-vezérünk, ki talán, Isten kegyelméért talán, mondom, talán tudna valamit, elriasztassék vagy eltörpüljön. Furcsa. Ön minap jutalmat ígért! És most bántalmat küld. (Látjuk, hogy még „kormányzó úrnak” se szólítja, hanem „önözi”. Ez kettős sértés, mert egyébként régóta tegeztek egymást.) Én be fogom a táborozást fejezni. Annyi gyáva és rabló nép, annyi élheterlen kormánybiztos, annyi ügyetlen főtiszt közt (ne nektek 48-as „hősök!”) óriási munkával, mindenütt magam legnagyobb veszélynek kitéve, étel és álom nélkül, testi-lelkileg szenvedve tevék olyanokat, miket Önnek minden tábornokai éveken át fognak tehetni. És ez öntudatban – azon öntudatban –, hogy múlt július, augusztus, szeptember havakban Ön ellen is mentém meg a már akkor eljátszott hazát: nem törődve a bántalommal még a Csajkás kerület végképp való tisztítására fogok pár napot áldozni. Azaz tizenegya nap múlva újra leteszem a parancsnokságot.”

Steier itt megjegyzi (Trónfosztás, 295. o.), hogy Kossuth ugyanekkor Bemnek is ugyanazt írta, mint Perczelnek. A figyelmeztetés ott sem használt. (Sőt láttuk, hogy ilyenkor ez a másik hazafias hős is lemondással fenyegetőzött.) Elképzelhetjük – írja – „milyen borzasztó nehéz helyzete volt Kossuthnak, aki az erők egyesítését, egyetértést, egymás iránti bizalmat hirdetett és minden irányban nemcsak akadályokra talált, de önfejű rátartiságra, mely sem a hazát, sem a nemzetet nem vette figyelembe.” (Hát még milyen önfejű és rátarti volt Petőfi, s hogy mondogatott le ő is egymás után tisztai rangjáról s mennyire nem jutott eszébe, hogy e lemondásaihoz talán néminemű köze az állítólag annyira imádott hazának is van.)

Mészáros emlékiratai szerint pedig (II., 235. o.) még ilyesmiket is írogatott Perczel a kormánynak, illetve a hadügyminiszternek, tehát a feljebbvalójának: „A dolgok valódi folyamának ismeretlenségét épp úgy, mint a hadi munkálkodás törvényeiben való járatlanságát tanúsító iratát, csak megvetéssel olvastam.” (A katonaiskolát sose végzett Perczel írja ezt a tényleges ezredes és nála sokkal idősebb Mészárosnak.)

Vagy: „Alattomos koholmányokból merítette éretlen okoskodását.” Aztán: „Ezen hadvezérek egyike mérészel, mint ideiglenes hadügyminiszter, nekem sértő utasításokat adni és hazugságokra alapított szemrehányásokat tenni? Azok részemről megvetéssel utasítatnak vissza.”

Meg kell állapítanunk, hogy mindezek megannyi durva becsületsértések, melyeket tisztességes ember s kivált katona nem tehet szó nélkül zsebre. Perczelt tehát vagy agyon kellett volna lövetni, lezárni, vagy párbajra hívni ki (természetesen minden hónapban újra). Jobb volt tehát eltűrni, mert így legalább nem tudta meg ország-világ s nem tudta meg a becsületes magyar nép se, kik az ő hazafias hősei. Szerencsére (vagy nem inkább szerencsétlenségére?) még ma se tudja.

De ki csodálkozik még ezek után, hogy 48 elbukott? S kinek kell még ezek után is bizonyítani, hogy ehhez nem volt szükség orosz segítségre?

Pedig hogy Perczel körül e nagy hang ellenére se lehetett minden fenéig tejfől, azt sejtjük onnan, hogy Kossuth többek közt ilyen szemrehányásokat is tett neki: „A te seregedet

legjobb tisztjeink: Gaál, Földváry, Forget őrnagyok elhagyták, mert ilyen bánásmódot: „Takarodjék Ön! Halbrechts! [Féljobbra!] Marsch!”, becsületérző ember nem tűrhet.” (Itt is láthatjuk, hogy többnyire azok szoktak a más becsülete és önérzete iránt a legkisebb érzékkel sem bírni, akik a magukéra egyenesen betegesen sokat adnak. Vajon mit csináltak volna a magyar főnemesek, ha a Habsburgok is így bántak volna velük, mikor az udvarban megjelentek? Pedig hát azok egy kicsit talán mégiscsak nagyobb urak voltak, mint Perczel Móric?)

„Száz panasz érkezik egymás után sereged indisciplinája [fegyelmezetlensége] iránt. Panasz, hogy nagyítod bulletinjeidet [jelentéseidet] (azaz hogy valótlan győzelmekkel dicsekszel). Egezer halotról beszélsz a római sáncokban, hol ötven halott volt, Bácsot, Bánátot elfoglalva mondd, holott Bánátban jóformán maradandó esemény sincs. Bácsban pedig, amint kivontad erődet, a római sáncok a rácok birtokában s a csajkás kerülettel a rác lázadás fészke még épségben van. Kovilról győzelmet adtál tudtomra, holott Újvidékre kellett visszavonulnod és a csajkás kerületet Titel bevétele nélkül elhagynod. Én téged Bács meghódítására küldöttelek... Bánátban átmenetelre csak Titel meghódítása után utasítottalak.” (Mészáros emlékiratai, II., 237. o.)

Ezt a Titelt sose tudta elfoglalni a rácoktól sem Perczel, sem más 48-as vezér. Nagyon félreismerné azonban a helyzetet az olvasó, ha azt gondolná, hogy Perczel hazudott, mikor ezeket a hamis jelentéseket küldte. Perczel sokkal gögösebb ember volt annál, semhogy hazudjék. Ő csak öntelt volt, csak túlfütött volt, ő csak magát tartotta nagyra, ő csak a pillanat embere volt, ő csak túl hamar ítélte, ő csak túlságosan is szenvedélyei, köztük a pillanatnyi optimizmus hatása alatt állt s ilyenkor és így keletkeztek ezek az optimista jelentések.

Csak az az érthetetlen, hogy optimizmusából és önteltségéből akkor se józanodott ki, mikor már az események megcáfolták. Hisz láttuk, hogy állandóan a világ egyik, de mindenképpen a legnagyobb 48-as hadvezérének tartotta magát s szentül meg volt győződve arról még évtizedekkel az események után is, hogy az ő fejét a legnagyobb hadi diadalok babérja övezi.

Az egyébként hitközönyös, sőt papellenes, de anyakönyvileg katolikus Perczel dühében még ilyeneket is ír Kossuthnak: „Minden lutheránus (tudvalevőleg az volt Kossuth is, meg Görgey is, azaz az a két ember, akit Perczel a legjobban utált, de persze elsősorban azért, mert mindkettő feljebbvalója volt) ellenségesen fenekedik ellenem.” Tehát még katolikuságát is (ami egyébként sose volt benne) kijátszotta féktelensége igazolására. Ha dühöngeni kellett és bosszút állni, akkor még katolikus is hajlandó volt lenni, s még a lutheránusokat is megvetette.

1849 júniusában ilyen alapon tagadta meg a fővezér parancsa teljesítését: „Neki a kormányzó, mivel a sereget ő gyűjtötte, ő fegyverezte fel, ő rendezte s ezt mind a maga zsebéből tette, azért azt független rendelkezése alá adta.” (Vajon honnan vehette ezt a mérhetetlen pénzt? Igaz, hogy a Perczelek igen gazdagok voltak, de ekkora jövedelemmel azért mégsem rendelkeztek. Egyébként se láttam még olyan 48-as vezért vagy politikust, aki ne a hazából élt volna, de még kevésbé olyant, aki egy fillért is adott volna a hazájának a magáéból. Ezt csak gróf Károlyi István tette, de ő nem kért és nem vállalt hivatalt 48-ban. Hiszen láttuk, hogy nagy katolikus volt.) „S ha eddig a fővezényletet megszenvedte (eltúrte), ezt inkább tiszteletből, mintsem kötelességérzetből tette.”

Steier „Haynau és Paskievis” című művében (I., 30. o.) olvashatjuk, hogy mikor Görgey, mint hadügyminiszter, 1849. május 29-én rendeletet intézett Perczelhez, az „szendélyes és indulatos visszautasítással” válaszolt s május 31-én emiatt még Kossuth is kapott tőle egy indulatos levelet, melyben kijelenti, hogy magát Görgeynek alá soha nem fogja rendelni, „inkább felkel ellene”.

Azt is megállapítja Steier, hogy „Perczel részéről minden tekintetben elítélendő eljárás volt, hogy a bánati sereget ott akarta hagyni, mikor Jellasics hadtestével megnövekedett az ellenséges haderő”. (I., 31. o)

Félt ugyanis, hogy így vereséget szenved s neki hadvezéri hírneve és dicsősége előbbre való volt, mint a haza érdeke.

Június 10-én így ír neki Kossuth: „A veszteség, melyről a jelentéséből tudósítatom, mint minden baj, mi még belőle következhet, onnan ered, hogy a nemzet főbb hadvezérei partikuláris szempontokból kiindulva a kormány rendeleteit, a haza összes szempontjából adatottakat, azon pontossággal, mely a hadi munkálatok sikerének életfeltétele, nem teljesítik, hanem kifogásaikkal, ellentmondásaikkal, demonstrációkkal az ellenség állására bázírozott időszámvetést meghíúsítják, s midőn hadjáratban a diszpozíciók [intézkedések] sikere nem napokra, de percekre számított pontosságtól függ, a rendeletek végrehajtását addig húzzák-halasztják, míg a körülmények egészen megváltoznak s a más alapon tett rendelkezések végrehajtása majd lehetetlenné, majd károssá is válik.”

„És, Tábornok Úr, senki, a szabadságot és hazáját híven szerető ember által nem tűrhető indulatoskodásával így a kellő engedelmességet – mely nélkül a haza meg nem menthető – mint a honszerető polgárok között a haza megmentése végetti összhangzás és egyetértés kötelességét folytonosan mellőzve s nem egy szabad hon hadvezéreihez, de még egy diktátorhoz sem illő, hanem legfeljebb csak zsarnokot illető hangon, a kormányt lábbal tiporva, még június 8-án írott levelében „felkelésről” beszél.”

„Emlékezzék, Tábornok Úr, hogy halandó embernek nem lehet annyi érdeme a haza iránt, mely jogot adjon a hazát elveszteni. Belviszály pedig nálunk most nemzethalál.” (Steier: Haynau és Paskievics, I., 33-34. o.) Ma már hozzátehetjük, hogy valóban meg is ölte a hazát.

Ugyanezen levelében Kossuth azt is írja neki, hogy „három hetet levélgorombaságokkal és fenygetésekkel töltött el”.

De hát persze azért nem mindig és nem mindenben Perczel volt a bűnös. Abban a Steierben, aki határozottan Görgey-párti, olvashatjuk (Haynau és Paskievics, I., 37. o.): „Különös, mindenesetre érdekes egyéniség volt Perczel Mór. Érzékeny, másokkal szemben belátás nélküli, indulatos, érdemeit mértéken felül öndicsérő, hiú, nagyravágyó, politikai érzék és tapintat hiányában kíméletlen, mindamellettt kiváló katona, mély érzésű hazafi. Hibáit sikerei elfeledtették, de mihelyt hadműveleteit balsikerek kísérték, összeférhetetlenséget okozó tulajdonságai majdnem tűrhetetlenné váltak a kormány részére.” (De ha olyan ember, mint Perczel (vagy Petőfi) tartotta tűrhetetlennek a Habsburgok uralmát, érv az a Habsburgok ellen?)

„Görgeynek szemére vetette (Perczel), hogy a Temesvárt ostromló Vécseynek Perczel előzetes értesítése nélkül küldött rendeleteket; hogy a Szegeden alakított új honvéd zászlóaljkat és három század vadászt nem Perczelhez, hanem a dunai sereghez rendelte; hogy Perczel Miklóst, akit Perczel Mór kinevezett volt Pétervárad parancsnokává, négy hét elteltével elmozdította és Kiss Pál ezredest állította helyébe, amivel Perczel tekintélyének a hadsereg előtt nagyon ártott.”

„Ismervén Görgeynek a tervét, mely arra irányult, hogy a hadseregből a politikai terveinek nem kedvező főtiszteket eltávolítsa, joggal feltehetjük, hogy Görgey nem kerülte a Perczellel való konfliktust. A szegedi csapatok felszerelésében, Perczel Miklós elmozdításában, a Vécseynek küldött és Perczelt negligáló [figyelmen kívül hagyó] rendeletekben csakugyan ezt a célzatot meg lehet találni.”

„Perczelnek szüksége volt a szegedi csapatokra, mert tetemes túlerővel állt szemben. Perczel Miklós cseppet sem volt jobb vagy rosszabb tiszt, mint Kiss Pál, és ha Görgey Perczellel szemben konciliáns [bélülékeny, szivélyes, engedékeny] lett volna, akkor a Vécseynek küldött utasításokat közölte volna vele. Ámbár a szenvedélyeskedés, indulatoskodás, az insubordináció [függelém], az öndicsékvés Perczelt látszanak terhelni a konfliktus okaival. Görgey eljárását mégsem lehet menteni, mert Perczel a tavaszi hadmenet, valamint Budavára ostroma idején elismerő és kibékítő levelekkel, valamint jelentésekkel kereste föl Görgeyt, akinek célja azonban Perczel eltávolítása volt és a legridegebb módon követte ezt a célt, amiben Perczel kátyi veresége, indulatosága, féktelen természete segítségére voltak.”

Mivel Perczelnek ilyen szerencsétlen természete volt, s ezt természetesen mindenki hamarosan megtudta, kinek csak vele dolga volt, a hazaszeretet azt az önfegyelmézést követelte

volna Görgeytől, hogy ezt vegye tekintetbe, legalább ő fékezze magát vele szemben, tűrjön tőle kissé többet, mint másoktól, főként pedig legyen hozzá előzékenyebb, udvariasabb, mint másokhoz, kedveskedjék neki néha.

Ezt Perczel annál inkább megérdemelte volna, mert hiszen sok szép tulajdonsága is volt s ő igazán elvből volt 48-as, nem pedig csak hiúságból. Görgeynek ez az előzékenység és kedveskedés annál kisebb áldozatába került volna, mert hiszen annak ellenére, hogy fiatalabb és szegényebb volt, mégis Perczel följebbvalója volt. Ő tehát önként alázkodott volna meg, ha megalázkodott volna, az pedig mindig könnyebb, mint ha valaki kényszerítve van rá. Látjuk azonban, hogy Görgey nemcsak ezt nem tette meg, hanem igazságtalan is volt Perczelhez és Perczel testvérehez. Csoda-e tehát, ha szegény néha így kitört? Nem kell-e miatta Görgeyt jobban hibáztatnunk, mint őt?

Azonban még Görgey rosszakarata se indokolja meg és teszi büntelenné az effajta Perczel-leveleket: „Nem kívánom, hogy ezen, már harmadízben ellenem elkövetett istentelen bánásmódot Isten büntesse meg az illetőket. Muraközi táborozásom alatt és a móri csata körül való gaz bánásmódot Önöket Isten gyalázatos futásra és egymás iránt (gyűlölet) szítására kárhoztatta. Isten nekem engedé a dicsőséget, hogy Pest és Debrecen közt vert hadammal lassan vonulva 16.000 embernyi hadat gyűjthessek és fegyverezhessek föl. Mire alig ötnapi szünet után ismét támadólag áttörök a Tiszán s Szolnoknál, Ceglédnél az ellenséget megverve Önöket is és velük a nemzetet is megmentettem.” (Erről a szabadságharc története nem nagyon tud, mert amit csinált, az inkább csak Perczel ragyogó fantáziájában volt olyan nagy.)

„Önök ekkor a hatalmat féltve és azt hazánknál jobban szeretve (nemcsak ők, Perczel is jobban szerette a dicsőséget, mint a hazáját) ismét szövetkeztek ellenem. A parancsnokságról való lemondásra kényszerített a kormány alattomos rendeletekkel. Isten újra megverte mindnyájukat és a kápolnai ütközet után, ha Windischgrätz eszét használja, Oláhországban keresnek menedéket.” (Ki nem látja itt a kárörvendést, a haza kárán való örvendést és még nagyobb kár kívánását csak azért, hogy Perczel személyes ellenségei megbűnhődjenek és megszégyenüljenek?)

„Bács-bánati táborozásom szerencsés kezdete újra üdvöt hozott a hazára, mert diadalaim mindenütt diadalmakat nemzenek. És most harmadízben áll elő a hálátlanság játéka. Isten ne büntesse meg Önöket, mert a büntetésben a nemzet és a haza lakolna. (Isten mégis újra megbüntette őket és valóban a haza lakolt miatta.) Én az összes nemzet előtt fogom Önöket feleltre vonni előre, ha Pétervár, Bács-Bánát elveszne, Isten és ember előtt óvást tévén okoztatásom ellen. Mert én és seregem e napokban is tevénk annyit kis erőnköz és a nagy nehézségekhez képest, amennyit még a földön kevesen, e Honban senki se tett (!).”

Láthatjuk mindebből Perczelnek az eszelősséggel határos önteltségét és gyerekes hencegéseit, de – sajnos – láthatjuk azt is, hogy nemcsak Perczel volt gyarló, hanem kicsinyesek, hivatásuk magaslatán nem állók voltak azok a többi „hősök” is, akik a nemzetet ebbe a halálküzdelembe belevitték s tartama alatt vezérei voltak.

1849. május 31-én Gyurgyevóvól Kossuthnak írt, tartalmilag már idézett levelében így fölényeskedik Perczel: „Görgey tiltassék el hozzám parancsokat küldeni, melyeket, mint közelébb egyet, megvetéssel utasíték vissza. Én kész vagyok neki utóbbi szolgálataiért (tavaszi győzelmeiért) kezet nyújtani, de magam neki alárendelni sohasem fogom. (Győzhet-e az olyan nemzet, melynek katonái így beszélnek?) Inkább én a nemzet előtt felkelek ellene (!). Ha meg akarok felelni rendeltetésemnek, Önök parancsait vissza kellene utasítani. Tehát kérem kormányzó urat, tiltsa el Görgeyt, Klapkát (ez utóbbi helyettes hadügyminiszteri állása címén küldött Perczelnek leiratokat) nekem parancsokkal alkalmatlankodni. Én nem alattuk, de mellettük is csak a haza miatt maradok. (Ebből az következik, hogy alattuk még a haza kedvéért se marad. Vajon annyira megvetésre méltók voltak a 48-as hősök, hogy Perczel, a másik hős alattuk még a haza kedvéért se hajlandó szolgálni, még mellettük is csak a haza kedvéért tudja kibírni, de még akkor is csak nagy nehezen?) Hadikot, hogy ne merészeljen



Szegeden korteskedni. Ezt, ha nem szűnik, biz' Isten, fejbe lövetem, s kérem, ne feledje soha, hogy nem csupán a hadvezér, hanem egy polgár szól és cselekszik itt, kinek szava és akaratja nem sokkal kevesebb, mint kormányzó úré!” (Ilyen büszke volt Perczel arra, hogy már 20 éves korában be mert menni a kaszárnnyába, hogy a katonákat a Habsburg-zászló elhagyására izgassa! Valóban rettenetesen nagy dicsőség is volt ez akkor, sőt úgy látszik, az még ma is.)

Magának Görgeynek pedig szintén Gyurgyevéről május 24-i kelettel így ír: „Ha Önnek, mint hadügyminiszternek valamely általános adminisztrációnális rendelkezést tetszik hadamhoz küldeni, nincs mit szólanom, de hadi operációkat illetően Öntől, mint tökéletesen független hadvezér tekintem magamat és ha Ön véleményét, értesítést küld, noha Ön irányában igen sok vádolnivalóm van, mégis szeretett hazám érdekében (de sokat emlegetik azt az állítólag annyira szeretett hazát, melynek szerelmét tetteik annyira nem mutatták!), feledve mindent, ezt szívesen fogadom s teszem is viszont, sőt előzőleg is. De parancsot? Hogy merészli ezt Ön?”

Így aztán Görgey ellenszenvét és bosszúálló csipéseit is meg lehet érteni, kivált ha megdöbbenünk, hogy ezt a levelet Perczeltől az után kellett zsebre tennie, mikor már győzelmes tavaszi hadjárata lefolyt s tele volt dicsőségével az egész ország, sőt az egész világ, mert a szabadelvű európai sajtó sokkal jobban felfújta a dolgot, mint megérdemelte.

Kétségtelen, hogy Perczel még „szeretett” hazája kedvéért se volt hajlandó senki emberfiának engedelmessé válni, még 49 dicsőségében úszó fővezérének se. Ezzel aztán nyilvánvalóan be is bizonyosodott, hogy a Petőfi–Perczel-féle öntelt szenvedély- és indulat-emberekben a Habsburg-elleni „hazafias” lázongást éppen nem a haza ügye és szeretete, hanem elsősorban a maguk szenvedélyessége, indulatossága, féktelensége és összeférhetetlensége keltette fel és tartotta ébren.

Mivel azonban az ilyenfajta ember önkritikára, a maga fogyatékosai észrevételére képtelen, ők maguk szentül meg voltak róla győződve, hogy őket egyedül csak „szentséges szent” elveik vezetik és az imádott haza lángoló szeretete. Ha egyikük (Petőfi) a világ egyik legnagyobb költője, másikkal a világ egyik legnagyobb szónoka és legtehetségesebb agitátora (Kossuth) és harmadikkal minden idők legnagyobb magyar színésze (Egry) volt, csodálkozhatunk-e, hogy mindezt a nemzettel is el tudták hitetni?

Pedig hát látjuk (hiszen ők maguk is elismerik), hogy például Perczel Görgey alatt, Petőfi pedig Kossuth (de Mészáros, Vetter, Klapka) alatt még a haza kedvéért se hajlandó szolgálni, sőt Petőfi nem szolgálni, de még csak nyakkendő se hajlandó feltenni a haza kedvéért. (Igen, a haza kedvéért, mert a nyakkendő miatt lépett ki abból a honvédségből, mely akkor a haza függetlenségét s szabadságát védte.)

„Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem! Szerelmemért feláldozom az életemet, a szabadságért föláldozom szerelmemet” – ez volt Petőfi jelige. A tettei viszont azt mutatják, hogy a szerelme előbbre való volt, mint a hazája és szabadságszeretete, mert mikor a harctérre kellett volna mennie, a feleségéhez ment és szabadságot kért (de akkor is már ott volt a felesége mellett, mikor a szabadságot kérte), sőt a nyakkendővel szemben való macacssága is előbbre való volt neki, mint a szabadság, mert miatta lépett ki a szabadságért küzdő honvédségből.

Innen van aztán az is, hogy mikor sikerült elérniük, hogy elűzik a „zsarnokot”, ők maguk intézik az ország ügyeit és tartják kezükbe a hatalmat, az új hatalom még nyomasztóbb számukra és a szolgaság (az engedelmisség) még elviselhetetlenebb, mint amilyen a régi volt. Engedelmeskedni saját elvárásainknak se tudnak, sőt nekik még kevésbé. Egyszerre megállapítják, hogy olyan zsarnokok, mint ők, még a Habsburgok és minisztereik se voltak, tehát eben gubát cseréltek. S mindezt oly csekélységek miatt állapítják meg, mint egy nyakkendő.

„A turai csata után Mészáros és Dembinszky a Duna-Tisza közötti vaspályavonalat akarták megszállni, hogy Szegedet Haynauval szemben megvédjék és hogy a levonulást megghiúsítsák és egyúttal időt nyerjenek arra, hogy Görgey a seregét levezethesse, mert hiszen Görgey sokkal távolabb állt Szegedtől, mint Haynau. Szeged, mint operációs bázis, nemcsak

topográfiailag, hanem földrajzi fekvésénél fogva sem volt alkalmas. Ezt úgy Mészáros, mint Dembinszky (tehát a két állítólag tehetségtelen vezér) tudta és ezért akarták Haynau útját állni, hogy legalább a Szeged fekvéséből eredő hátrányokat gyengítsék. Perczel ezt be nem látta, sem pedig Kossuth, aki Szegedet sáncokban akarta megvédeni. Perczel nem engedelmeskedett és Haynauak a Tisza és Duna között szabad útja lett.”

„Mikor Mészáros Perczelt azzal az utasítással küldte hadtestével Ceglédre, hogy onnan vonuljon Kecskemét felé és támadja meg a Kecskemét felé haladó osztrák hadoszlop oldalát, Perczel e parancs teljesítését kereken megtagadta (csak azért, mert félt támadni?) és ehelyett Cibakházára vonult és a Tisza bal partján (tehát ahol nem volt ellenség) vonult Szegedre, míg Haynau a jobb parton minden ellenállás nélkül siethetett Jellasicshoz Szeged és Temesvár felé. Mészáros és Dembinszky előre látván e hiba irtózatosságot, otthagyták a sereget és lemondtak. (Ez nem hazafiatlan lemondás volt, mint Petőfié. Az a vezér, akire a sereg nem hallgat, nem is tehet mást, mint hogy lemond.) Az egész sereg Perczelre bízott. Ez Cibakházáról Vásárhelyen át július 29-én seregével Szegedre érkezett. Ez a gyors levonulás a Tisza bal partján volt a fő oka annak, hogy Görgey serege nem kapott elég időt a koncentráció végrehajtásához. Perczel valóságosan hozta Haynau seregét Szegedre, mikor Görgey még csak Tokajon állt. (S láttuk, hogy hetvenkedett ez a Perczel a maga hadvezéri nagyságával és hazafias teljesítményeivel!) E hiba elkövetésében nagy része van Kossuthnak is, aki a szegedi sáncokba hívta a sereget.” (Steier: Haynau és Paskievics, II., 42-42. o.)

De ezzel még nem volt vége a baklövéseknek. „Szeged már körül volt fogva – írja Steier (Haynau és Paskievics, II., 45. o.) – és Haynau már ante portas [a kapuk előtt] állt, mikor magyar részen azon vitatkoztak, ki legyen a fővezér. Mészáros határozottan kijelentette, hogy a fővezérséget nem vállalja. (Ez a történetek után nem is csoda. Csak nem ehetett meg azt az ehetetlen levest, melyet mások az ő tanácsa ellenére főztek.) Bem messze a Királyhágón túl operált (noha Kossuth már réges-régen fővezérnek szánta s csalogatta, de ő is szeszélyes volt és mindent tudott és akart, csak engedelmeskedni nem), Görgey pedig szintén még izoláltan működik (no meg hát tőle Kossuth egyébként is félt, tehát nem is nagyon kívánta, hogy megérkezzék).

„A konferencia (minisztertanács) nagy zavarban volt, annál is inkább, mert Perczel sem jöhetett e kérdésnél tekintetbe. Ugyanis 29-én legindulatosabb hangon, éktelen kifakadásokkal halmozta el a kormányzót és a kormányt, mert öccsét, Perczel Miklóst, Damjanich tábornok Aradvárban bezáratta fegyvelemsértés miatt” (mert Perczel Miklós nem volt hajlandó szó nélkül tudomásul venni, hogy parancsnoki állásából ok nélkül elmozdították).

„Perczel Miklós ezredest nevezte ki a kormány Aradvár parancsnokává és midőn Damjanich tábornok, aki lábtörése miatt még mindig nem volt teljesen szolgálatképes, megbízott, hogy a vár védelmét megszerveze, Damjanich ezt parancsnoki kinevezésének tekintette és munkához látott. Perczel Miklós kijelentette, minthogy ő a kinevezett várparancsnok (igaza is volt), Damjanich parancsainak nem engedelmeskedik, mire Damjanich vasra verette, bezáratta és kérte a kormányt, hogy állítsa Perczel Miklóst haditörvényszék elé.”

„Ez az eset is élénken dokumentálja a fegyverhiányt. Természetesen hibás a kormány is (de mennyire!), mely egyszerre több parancsnokot helyez egy várba. Így történt ez Komáromban is.” (Ott is éppen elég baj volt miatta. De hát szegény kormány is mit csináljon, mikor azok a nagy 48-as hazafiak állandóan kérelmekkel ostromolták, mert ingyen, sőt minél nagyobb rangok és fizetések nélkül, mint láttuk, még Petőfi se volt hajlandó szolgálni az egyébként nagyon imádott hazát. (Pedig hát ő csak szerette a hazát és a szabadságot, hiszen most láttuk, hogy állítólag még szerelmét is feláldozta – csak nyakkendőt nem volt hajlandó kötni – érte!) Így aztán nem csoda, hogy az eredmény az lett, hogy egy helyre két embert is tettek.

„Perczel Mór testvére mellőztetése és bezárása miatt rendkívül felháborodott és berontván a konferencia helyére, kijelentette, hogy senkinek fővezérségét el nem ismeri, parancso-

kat sem fővezértől, sem hadügyminisztertől el nem fogad és az egész vezérséget és tábornokságot lábaihoz dobta.”

Pedig hát talán ő is épp úgy nemesember volt, mint bátyja, Mór, mikor a kaszárnyába ment izgatni, húszéves korában, Metternich idejében. (S lám, most, hogy kitört a szabadság, mindjárt még vasra is lehetett verni a magyar nemes Perczel ezredest!) A két eset között csak az volt a különbség, hogy Mór akkor ugyancsak rászolgált és akkor még „elnyomás” alatt élt a magyar, s egyébként is gyerek volt még csak, nem pedig felnőtt ember és ezredes, mint most Miklós. S lám, akkor mikor még „elnyomásban” éltünk, milyen felháborodás tört ki a „törvénysértés” miatt és milyen hamar megvolt az elégtétel is! Csodálkozhatunk-e ezek után, ha Perczel azt gondolta, hogy eben gubát cserélünk, mégpedig igen rossz gubát, mikor Ferenc József helyett Kossuthot választottuk urunknak? Pedig hát elsősorban éppen a Perczel Mórok választották azzá. Csak azt a levest kellett megenniük, amit maguk főztek, bár a haza számára főzték, nem maguknak.

„A Perczel által inscenált [megrendezett] jelenet meghiúsította azt, hogy a minisztertanács a nagy zavarban és megszorultságban Perczel Mórt bízta meg a fővezérséggel, mert a tanácskozás elején nem is volt más eshetőség, mint ez.”

További és utolsó bűne volt Perczelnek, hogy annak, ami végleges pontot tett mindenre, a szerencsétlen temesvári vereségnek is oka volt.

„Bem támadási szándékát különösen Perczel alátámasztotta, mert Bemmel a csata előtt Rékáson találkozáskor, őt Haynau megtámadására bízta. E beszélgetés során minden bizonnyal szóba került a Görgey-sereg szerepe is, mert Perczel ugyan mi egyébről beszélhetett, mint Görgeyről? A Haynau feletti győzelem a kormánynak a Görgey-seregtől való függőségét gyengítette volna és a kormány nem lett volna csak a Görgey-sereg jóindulatára szorulva. Bem és Perczel, mint a kormány szabadítói akartak Aradon megjelenni. Perczel könnyelműségének, meggondolatlanságának, indulatosságának tehát a temesvári debacle előidézésében is nagy része van.” (Steier: Haynau és Paskievics, II., 186. o.)

De ebből megtudhatjuk azt is, hogy a temesvári katasztrófát Bem részéről is elsősorban nem a meggondolatlanság, hanem a nagyravágás, a cselszövés, az intrika és az irigység okozta. Elsősorban azért nem várta meg Görgey csatlakozását, mert nem akarta, hogy a kormányt és a hazát Görgey mentse meg. Csak ő akarta megmenteni Görgey nélkül. Meg akarta mutatni, hogy ő erre Görgey nélkül is képes. Pedig – sajnos – az igazság az volt, hogy talán még együtt se tudták volna megmenteni.

Perczelben azonban minden bűne mellett is szép vonás, hogy legalább egyenes ember volt, akiben álnokságnak, képmutatásnak, színészségnek nyoma se volt. Nem úgy, mint Kossuthban és Görgeyben. Ebben a jótulajdonságban Perczel egyforma volt Petőfivel.



## Damjanich János (1804–1849)

48 katonailag egyik legnagyobb, de legjobban is értékelt alakja. 48-ban 44 éves volt, tehát férfikora delén állt s nemrég házasodott. Neje, Csernovics Emília, szintén szerb volt, előkelő családból származott és mély szerelem fűzte őket össze. Egyébként szép, hatalmas szál férfi volt, igazi rác típus. Mint csász. kir. tiszt (kapitány) lett a honvédség tagja, s mint az aradi vértanúk általában, ő is azért bűnhődött, mert katonai esküje ellenére a császár-király ellen harcolt. Császári tiszt korában írt levelei bizonyítják, hogy érzelmei is császáriak voltak s büszke volt arra, hogy a csász. kir. sereg tagja. (Hamvay Ödön: Damjanich levelei nejéhez, 29., 31., 39. o.)

Kétségtelen, hogy jellemében is, tehetségben is a honvédtábornokok legkiválóbbjai közé tartozott és sokan írták már azt, hogy a szabadságharc talán nem végződött volna olyan gyászosan, mint ahogyan végződött, ha Damjanich Komáromban el nem törí a lábát s így nem válik a harctéri szolgálatra képtelenné.

Bizonyos, hogy ez igen nagy veszteség volt a 48-as ügyre, mert ha ez a szerencsétlenség be nem következik, akkor a végén nem lehetett volna már a fővezérségre az egyetlen jelölt csak Perczel. Mivel Kossuth Görgey ellen volt, a hadsereg vezetése és vele a nemzet sorsa Damjanich kezébe került volna, s bár majdnem bizonyos, hogy a bukást így se kerülhették volna el, de az is bizonyos, hogy ő nem a hideg ész embere volt, mint az. Nagy kérdés azonban, hogy Damjanich értett volna-e nagy seregek együttes vezérletéhez is. Ebben ugyanis nem volt gyakorlata, ilyen szerepet még sose töltött be. Ehhez pedig egészen másfajta tehetségek szükségesek, mint a jó hadtestparancsnoksághoz.

Mint gyakorlati katona, Damjanich kétségtelenül első volt minden honvédtábornok között. E tekintetben Görgeynél, sőt Bemnél is kiválóbb volt. Hisz kimagaslott a seregből, mint Szent László, míg Bem törpe, idétlen kis alak volt. Damjanichért katonái épp úgy rajongtak, mint Bemért és épp úgy verhetetlennek tartották, mint őt. Illetve csakis őt tartották verhetetlennek, mert hiszen Bemet legalább annyiszor megverte az ellenség, mint ő azt, s így őt legfeljebb a szívével gondolkodó Petőfi rajongása tarthatta verhetetlennek.

De Damjanich nemcsak külseje és nagy testi ereje címén volt igazi jellegzetes katona, hanem lelki tulajdonságai révén is. Bátor, sőt vakmerő, heves, indulatos, akadályt, nehézséget, ellentmondást nem tűrő, mindenben keresztülgázoló ember volt. Innen származtak hibái is, illetve egyetlen, de ugyancsak nagy hibája, a heveség, az indulatosság, a veszes harag, az erőszakosság, és az alig kiengesztelhető bosszúszomj. E tulajdonságán ő se tudott, de nem is akart uralkodni, hiszen büszke volt rá, hogy ő jó katona. Ezért az engedelmesség (pedig ez is hozzátartoznék a jó katona tulajdonságaihoz) neki se volt erénye.

Láttuk, hogy bánt főparancsnokával, az egyébként derék Vetterrel, akit vérig sértő viselkedésével egyenesen ágynak döntött. Damjanich engedelmeskedni csak akkor tudott, mikor még a császári seregben harcolt. Radeckynek volt előtte tekintélye. Arra ő is úgy nézett föl, mint a huszárok öreá. Hogy egy ura ellen fellázadt seregben nem volt már előtte tekintély, érthető. Tisztelhetett-e őszintén feljebbvalót az, aki legfőbb hadura ellen harcolt és akinek kartársai és feljebbvalói, azok, akik tőle az engedelmeskedést követelték, ugyanezt csinálták?

Láttuk, hogy a Duna-Tisza közén hogy bánt el egymás után két plébánossal; mint végeztette ki őket minden vizsgálat nélkül hitvány, később hitehagyottá is lett tábori papja és más rágalmozók szavára. Ha erre gondolunk, Damjanich aradi kivégzését még akkor se tarthatnánk igazságtalannak, sőt még szigorúnak se, ha ezen kívül más bűne nem is lett volna. Vajon nem Isten büntetése volt-e gaztettéért, hogy ennek az egyébként nemes lelkű és rokonszenves embernek csak pár hónappal e papgyilkosságok után olyan gyalázatosan kellett



befejeznie életét? De láttuk, hogy még közvetlen halála előtt is hogyan bánt el a másik aradi várparancsnokkal, Perczel Miklóssal.

De persze mint katonának, ebből a katonaságából folytak nagy erényei is. A Varga Ottótól szerkesztett „Aradi vértanúk albumában” Szomjas József, mint szemtanú beszéli el (62-63. o.), hogy a szabadságharc elején a déli táborban eleinte a legnagyobb ellenszenv uralkodott Damjanichsal szemben, mégpedig elsősorban rác neve miatt. De ez az eset is újabb bizonyítéka annak, amit állandóan hangsúlyozunk, hogy mennyire nem lelkesedett a nép, de még az értelmiség se 48-ért. Illetve ez utóbbi lelkesedett ugyan, de az volt a baj, hogy csak lelkesedett, de ennél többet már nem csinált. Tenni, a hazáért áldozatot hozni ez se akart.

Szomjas szerint is „leggyakrabban a gyávaság álcája volt csak”, hogy „Schwarzenberg kutyának” (úgy látszik, azért gondoljuk mi azt, hogy az osztrák „Kossuth kutyának” hívta a honvédeket, mert mi valóban „Schwarzenberg kutyának” hívtuk az ellenfelet), meg „rác kutyának” szidták a táborban a 48-as értelmiségiek azt a Damjanichot, akit akkor még nem ismertek, de mivel a neve rác volt, ő maga pedig csász. kir. kapitány, a magyar ellenségének gondolták. Zúgolódtak, hogy valamennyiüket a mészárszékre viszi. Pedig hát valójában az ellenségtől félték s – úgy látszik – ilyen ürüggyel akarták a táborot otthagyni és hazamenni.

Végül aztán a nagy ellenszenv és a sok zúgolódás hatása alatt társaik megbízásából két „tintanyaló prókátor” (Damjanich nevezte így őket), egy német nevű báró (jellemző, hogy éppen ő volt az egyik legnagyobb „hazafi”) és I. P. (aki Szomjas barátja volt) vállalkozott arra, hogy Damjanichot hivatalosan is felszólítsák a lemondásra. Damjanich mogorván fogadta őket (egyébként is szótlán, mogorva ember volt, aki csak bizalmas baráti körben vidult fel néha), s mikor előadták küldetésük célját, Damjanich azt kérdezte tőlük: „És ha nem lenne kedvem elmenni, mi történne akkor?”

„Akkor, őrnagy úr (mert a honvédségnél természetesen azonnal őrnagy lett Damjanich kapitányból), a legközelebbi alkalommal bizonyosan le fogják löni.”

Még be se fejezte azonban mondókáját a báró úr, olyan nyaklevest kapott Damjanichtól (alantasa volt Damjanichnak), hogy azonnal felbukott, társa pedig meg se merte várni a folytatást, futásnak eredt. De még így is olyan rúgást kapott az őrnagy úrtól ő is (az adott helyzet világosan mutatja, hogy hátba rúgást), hogy fejfel nekiesett az ámbitus [tornác] falának.

„Ez a válaszom – mondta nekik – annak a sok prókátornak.” Ettől kezdve aztán rend lett az ezredben s a „tintanyaló prókátoroknak” arról is mindig több alkalmuk lett meggyőződniük, hogy az őrnagy úr nem áruló, nem viszi őket készakarva mészárszékre, hanem győzelemre, s ilyenkor mindig ő van legelől ott, ahol a halál arat. Ezek után könnyű megérteni, hogy az így viselkedő Damjanichnak tekintélye volt katonái előtt és seregében mindig tökéletes rend volt.

Tudvalevő, hogy a nagy hadvezérek többnyire nagy szónokok is voltak. Nem olyan értelemben, hogy nagy beszédeket mondtak és órákon át le tudták bilincselni szavukkal hallgatóit, az ütközet előtt álló katonák figyelmét, mert ilyen helyzetben ez nem is lehetséges. Ha ilyen értelemben lettek volna nagy szónokok, akkor igen rossz hadvezérek lettek volna, mert ütközet előtt nem szóokolni kell, illetve nem így kell szóokolni.

A nagy hadvezérek úgy voltak nagy szónokok, hogy válságos vagy nevezetes helyzetekben olyan nagyszerű, eredeti, a katonákat megkapó, sőt extázisba hozó velős mondásaik voltak, melyek utána éveken át szájról szájra jártak köztük. Történelmünk folyamán említettünk már erre több példát. Damjanich is ilyen vezér volt.

Csodálkozhatunk-e például rajta, hogy tűzbe mentek érte a katonái, mikor egyik diadalmas ütközet után például így dicsérte meg őket: Fiúk, mindnyájan megérdemelnétek, hogy tisztté tegyelek benneteket, de nem tehetem, mert hova lenne akkor az én diadalmas seregem? Így aztán honvédei azt tartották, hogy Damjanich seregében közhuszárként szolgálni nagyobb rang, mint más hadtestben tisztnek lenni.

De természetesen azért Damjanich dicséretében is túlzásba megy a mi „hazafias” történetírásunk. Mikor például azt írja róla, hogy „csak győzött, de csatát soha nem veszett”. Valóban, Damjanich igen szerencsés vezér volt, de úgy látszik, hogy csak nagyon vitéz volt, de elméleti tudása nem volt valami nagy. Hadteste gyakorlati vezetésére senki se volt nála alkalmasabb, de az egész hadsereg vezetésére sokkal alkalmasabb volt Görgey, mint ő. Ezért, mikor Kossuthnak fővezért kellett ajánlania, Mészáros habozott, hogy ne inkább Vettert, mint Damjanichot ajánlja-e. Végül mégis úgy döntött, hogy nyugodtabb lelkiismerettel ajánlhatja Vettert mint Damjanichot. Döntésében éppen ez a szempont vezette.

Damjanichot a vereségektől sokkal inkább a szerencse, mint tehetsége mentette meg. Görgeynek, Bemnek, Perczelnek például nem volt meg ez a szerencséje. De katonai szegény érte azért őt is még így is. Például 1849 márciusában, diadalmas tavaszi offenzívánk megindítása előtt, mikor honvédeink Cibakházánál átkeltek a Tiszán, Damjanich volt a fő előrenyomuló, de aztán, még mielőtt az ellenségre ráakadtak volna, csapatteste nagy sietve és nagy ijedten rögtön visszavonult, sőt a cibakházai hídon át még a Tiszántúlra is újra visszatért és ebben az ijedelemben és visszavonulásban is maga Damjanich volt a főszereplő.

Vukovics szerint, aki a táborban akkor jelen volt (Emlékiratai, 443-444. o.), az egész szégyenletes ijedt visszatakarodás oka a ködön kívül az volt, hogy Egressy Sámuel, Pest megye volt főügyésze, a cibakházi táborba ment és ott „rémítő színekkel festé az osztrák seregek számát és erejét” és „szavainak főleg Damjanich előtt hitelt tudott szerezni”, noha nevetséges rémhír volt az egész. Azt híresztelte, hogy Kőrösön és Cegléden 40.000-nyi ellenséget is látott (a honvédsereg 28.000 főből állott). Erre „Vetter az éjjeli tanyázás helyén haditanácsot tartott”, s noha ő és vele Klapka is és Nagy Sándor is a további előnyomulás mellett voltak, Damjanich (és Aulich) a visszavonulást kívánták s Vetter nem merte az erőszakos Damjanichsal ellenkezni, elállt tervétől.

Ez a visszavonulás természetesen igen lehangolta a sereget és mikor más tudósításokból megtudták, hogy Egressy hírei milyen valótlanok és mennyire anyámasszony hírei voltak, „iszonyú cáromlások, akasztófával való fenyegetések hallattak Egressy ellen mindenfelől (természetesen nem a színész volt ez az Egressy), ki Cibakházáról Nagyváradra utazott s nem jól cselekszik vala, ha visszajöttében a tábornak veszi útját. Többen, maga Klapka és Nagy Sándor is, Damjanichot is vádolták, hogy Vetter iránti ellenszenvből első fővezéri hadjáratának megghiúsításában kárörömöt lelt. Damjanich egyébiránt utána maga is Egressy ellen mennydörgött s leginkább fenyegette akasztófával (ebből látjuk, hogy Damjanich akkor, mikor mást kellett rá felhúzni, akkor igen szívesen és könnyen emlegette az akasztófát), miből látszott, hogy vitatott véleményének alapját valótlanok lenni belátta.” (Látszik, hogy Vukovics – aki ezt írta – nem volt magyar anyanyelvű ember.)

Ezzel az első visszavonulással azonban, azok kívül, hogy szegény volt és a sereget lehangolta, „veszve volt sok előny, mely az ellenség korábbi megtámadásából folyt volna” s mindezt, mint látjuk, Damjanich okozta.

De az se válik Damjanich dicsőségére, hogy úgy, mint Perczel, ő is majdnem mindenkivel összeveszett, mert rendkívül kevély és érzékeny, de dicsőségvágyó is volt. Ugyancsak Vukovicsban (433. o.) olvashatjuk, hogy a „szolnoki csata bevégeztével, melyet Damjanich hadteste vívott és eldöntött, csak a végén jelenék meg segélyül Vécsey a maga hadtestével. Vécsey, mint idősebb tábornok, magának igénylő a jelentéstételt a csata folyamáról, mi Damjanich és öközötté oly kítőző szóváltásra szolgáltatott okot, hogy botrány és a hadjáratra következendő káros hatás nélkül e két vezért együtt meghagyni lehetetlen volt”.

„Damjanich túlzásig kíméletlen, mondhatnám, durva volt (tehát a tárgyilagos Vukovics az összetűzésben nem Vécseyt, hanem Damjanichot találja bűnösnek, vagy legalább a bűnösebbnek), midőn valaki ellen haragja fellobbant, de e homályos oldalát feledteté bátorsága s a katonák előtti nagy tekintélye és főleg harci szerencséje, mely fegyverét a Bánságban a rácok ellenében s most már a rendes császári sereg ellenében is kíséré.”

Damjanich, ki (mint láttuk a leadott nyaklevesből és a rúgásból) oly kényes volt a katonai fegyelemre akkor, mikor az ő tekintélyéről volt szó, nem tisztelte, sőt tudatosan rombolta ezt a fegyelmet akkor, mikor neki kellett volna engedelmessé válnia. Láttuk, milyen fegyelmetlenül, sőt cinikusan nyilatkozott Vetterről, mint új fővezéréről, még mielőtt a táborba megérkezett. Hol az a hadvezér, aki még ilyen iránta rosszindulatú alvezérekkel is sikert tudna elérni?

Szintén Vukovicstól értesülünk (438. o.), hogy Damjanich ugyanígy viselkedett Vetterrel akkor is, mikor már az a táborba megérkezett és tényleges fővezér volt. Vetter ugyanis engedelmességet követelt és kénytelen is volt követelni, ha sikert akart elérni. Ezért kijelentette, hogy ha Görgey nem engedelmeskedik neki (mert máris nem engedelmeskedett), lemond, ő a vezényletet azonnal leteszi. Ez igazán nem volt részéről se kihívás, se túlkapas Görgeyvel szemben, sőt Perczelhez hasonlítva, ki Görgeyt ugyanezért egyenesen föbe akarta lövetni és Damjanichhoz képest, ki Perczel Miklóst ugyanezért azonnal vasra verette és hadbírótság elé készült állítani, nagyon is mérsékelt viselkedés volt. Mégis „a tiszteknek Vetter kemény szavai nem tetszettek. Mihelyt kimenének a tornácra, szidalmazásban törtek ki a tábornok ellen, aki azt gondolja, hogy szabadságért hasonló sereggel úgy lehet bánni, mintha osztrák sereg lenne.” (Micsoda rosszakarat! Micsoda elfogultság! Micsoda hamis érvelés!) De a rosszban ekkor is elől járt Damjanich, ki „szokása szerint kiáltá, hogy kövessen el Vetter csak egy hibát, ő azonnal föbe lövi (!)”.

Ugyancsak Vukovics beszéli (462. o.), hogy Kleinheins őrnagy, „a szabadság ügyének lángoló híve, tudományilag egyike a legképzettebbeknek és bátor a harcban, mint akárki más” (melyik 48-as tisztről hallottunk ekkora dicséretet, mint erről a lehetetlen nevű „idegen” főtisztről most a 49-es forradalmi igazságügy-minisztertől?), elhagyta Damjanich seregét, mert „nyerségei miatt nem egyezhetett meg vele s nem tűrheté, hogy a tábornoki tisztet, mint káplárt tekintse”.

Damjanich tehát, mint már eddig is több felhozott esetből láthattuk, meglehetősen elbizakodott volt s túl fölényes modorú. Az előbb említett Szomjas József is eleinte a lehető legellenzenvesebb benyomást tette, mert övele is mindig félvállról, lekicsinylően beszélt.

Valószínű, hogy Damjanich az oka annak is, hogy erről a Kleinheins őrnagyról, azon nagy dicséret ellenére, melyben mind szabadságszeretete, mind tudása, mind a harcban való bátorsága a 49-es miniszter részéről részesült, semmi érdemesebb dolgot a szabadságharc folyamán nem hallunk, tehát tehetsége és jellembeli kiválósága 48 ügyének semmi különösebb hasznot nem hajtott.

Vukovics Emlékiratainak 468. lapján a következőket is olvashatjuk: „Rétságon Damjanich és Pikéti ezredes között viszály támadt. Az első valami szolgálati mulasztásért az ezredet kíméletlenebbül rötta meg, mire ez őt párviadalra hívta ki. Görgey megtudván az esetet, és Pikétit, mint az alárendeltség ellen vétkezőt, profoszhoz (börtönbe) küldte s ekképpen a párviadalból semmi sem lön.”

„Nagy Sándor engem figyelmeztetett Görgeynek ez esetben kétszínűségére. Damjanich előtt Pikétit élenként kárhóztatá és ócsárlá, viszont Pikéti előtt amazt hibáztatá s mintegy gúnyolá a párviadal el nem fogadásáért, holott ő volt, ki megakadályozta. Általában mindinkább látható volt Görgeyn némi féltékenység Damjanich irányában.”

Görgeyt bántották Damjanich nagy sikerei s az a nagy tekintély, melyben katonái s lassacskán az egész magyar közvélemény előtt állott. Irigyelte ezt tőle. Kedvében járt azonban, mert örült, hogy Damjanich az ő embere. Ezért záratta le a kedvéért Pikétit.

Abban azonban igaza volt, hogy Damjanich azért a lezárt Pikétivel is megvívhatott volna, mert egész bizonyos, hogy ha Görgeyt erre kérte volna, az Pikétit kieresztette volna zárkájából. Látszik, hogy Görgey várta is tőle, hogy ezt kérje s csodálkozott, hogy Damjanich örömmel látta, hogy így nem kell Pikétivel megverekednie. Ez természetesen helyes volt keresztény szempontból, mert a vívás bűn, sőt az Egyházból való kiközösítéssel jár. Egészen

kétségtelen azonban, hogy Damjanich és általában a 48-asok, ha nem párbajoztak, nem ezért nem párbajoztak.

„A harmadik hadtest, mely Damjaniché volt – folytatja Vukovics az idézett helyen –, lelkét képezte a seregnek. Nála nélkül semmi csata sem vala megnyerhető, e hadtestnek pedig kiképzője, vezetője s bálványa Damjanich volt s természetesen az ő tekintélye azon arányban volt nagy, melyben hadteste a többi csapatokat dicsőségben fölülmúlta. Görgey bánásmódja ennél fogva Damjanich irányában különbözött attól, melyet más tábornokokkal szemközt követett. Mások előtt ő (Görgey) büszke volt és komoly, és ők az alárendeltség hangulatát pontosan megtarták. Damjanich Görgeyvel is szokott zajával társalgott, teljesen a bajtársiasság modorában s Görgey lekötelező szívességgel szavaival szólott hozzá mindenkor, melyen keresztül azonban nem ritkán sugárzott által restellése annak, hogy a hadseregben még van kivüle tekintélyes egyéniség, ki iránt a közlegénységnek még nagyobb bizodalma van, mint őhozza. Ezen viszonyban találjuk kulcsát Görgey azon felöltő rendeletének, mellyel nemsokára Damjanichot Debrecenbe küldeni akarta.”

Ez az eset újabb kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Görgeyben (mint mindenki, aki nem igazi hős) a valóságban a maga egyénisége volt az első és csak jóval utána következett a haza vagy a szabadság ügye. Damjanichnak föltétlenül a harctéren lett volna a helye, hiszen gyakorlati vezér volt, rendet, tekintélyt tudott tartani, katonái bálványozták, Görgey a diadalait nélküle aligha vívhatta volna ki, s ha ő nem lett volna ott a tavaszi hadjáratban, aligha vesztette volna el Windischgrätz serege az önbizalmát s aligha vonult volna vissza a honvédek elé.

Damjanichot tehát a harctérről eltávolítani s a hadügyminisztériumba küldeni irodai munkára valóságos hazaárulás volt a gyakorlatban. Hiszen nagyobb elméleti harcászati tudománya nem volt, a hadműveleteknek a távolból való elméleti irányítására se volt tehetsége, irodai munkára és az íróasztal mellől való irányításra pedig még kevésbé volt alkalmas. Dél-szláv heveséggel viszont, mellyel mindenkivel összeveszett, mindenkit megsértett, mint hadügyminiszter-helyettes, több kárt csinált volna, mint hasznot. Hiszen a harctéren is csinált heveségével éppen elég kárt. Ellenben a harctéren őt senki se tudta még csak félig is pótolni.

E megállapításom természetesen nem azt jelenti, hogy Damjanichnak a harctérről való elküldésével Görgey „árulását” akarom egy újabb érveléssel alátámasztani, mert hiszen világos, hogy Görgey nem árulásból távolította el Damjanichot a harctérről, hanem emberi gyarlóságból s így ugyanezt az ő helyében Kossuth, Szemere, Bem, Klapka vagy bármely más 48-as, Mészáros vagy talán még Csányi Lászlót kivéve, megcsinálta volna. Hiszen mindegyikük az emberi gyarlóságok valóságos megtestesülése volt.

De ilyen is minden ember, aki megmarad olyannak, amilyenek született. Akit tehát jellemét nem faragja, nem idomítja állandóan, más szóval, aki nem igaz keresztény. De hol voltak 48-nak még anyakönyvben katolikus szereplői is a gyakorlati, az igazi, az élő katolicizmustól! Hiszen csak a híveknek is vagy 95, sőt még a papoknak is legalább 80%-a messze áll tőle.

Szerették ezek a 48-asok a hazájukat, de világos, hogy nála százszorta jobban szerették önmagukat. Olyan magaslatra, hogy nem csak szájjal, hanem a szigorú valóságban, azaz tényleg is feláldozza magát valaki valamely eszméért, még papok közt is tíz közül egy-kettő tud csak eljutni. Olyan nehéz dolog az az önmegtagadás.

Nem a papság szégyene ez a csak 80%-ban eredménytelenség, mert hiszen az említett százalékokból látjuk, hogy a papok így is sokkal különbek a híveiknél vagy 48 (vagy bármely kor) hazafias hőseinél. Ezek között százból nem húsz, hanem legfeljebb egy-kettő akad ilyen. Megállapításom tehát valójában az emberi természet szégyene s az eredeti bűn következménye.

Hogy ezt felismerjük és tekintetbe vegyük, az emberismerethez tartozik. Tudnunk kell, hogy nem olyan könnyű nemes lelkű és önfeláldozó embernek lenni, mint a naivak és a forradalmár lelkek gondolják (akik mind a naivság valóságos megtestesülései e tekintetben, ha

ugyan nem egészen aljas gazemberek). Hogy valaki őszintén szereti a hazáját, vagy hogy legalább őszintén meg van róla győződve, hogy igazán szereti, az mindennapos dolog, kivált az volt 48-ban, mikor a hazaszeretet mámore szinte előntötte a lelkeket. De már ahhoz, hogy valaki ezt a hazát úgy szeresse, hogy mindegy legyen neki, hogy ő menti-e meg vagy más, és a vele járó dicsőség neki jusson-e vagy másnak, csak az a fő, hogy meg legyen mentve a haza, ahhoz már olyan aszketikus magasság, istenimádás és emberszeretet, főként pedig az örök életben való olyan erős hit kell, mely másutt, mint a katolicizmusban, még elméletben se lehetséges, a gyakorlatban pedig csak olyan emberben lehet meg, aki a földi életben is a másvilágnak él és aki az önmegtadást élete minden percében már régóta állandóan gyakorolja, s ezért gondja nem a kenyérkeresetben, nem is az érvényesülésen vagy – ha nagyobb tehetség – a dicsőségvágya kielégítésében van, hanem szenvedélyei ellenőrzésén és önmaga tökéletesítésén.

Protestánsaink átlag azt se igen tudják, mi az az aszketika. Ha tudják, lenézik, s a közép-korba illőnek, tehát elmaradottság jelének tartják. Mit várhatunk hát e tekintetben a 48-asoktól, akik komolyan még az örök életben se hittek? Ezért állapítja meg az unitárius Deák Farkas a maihoz képest még rendkívül vallásos Apafi-korabeli Erdély közszereplőivel kapcsolatban, hogy igazi jóság emberek közt nem is lehetséges.

Nincs igaza, mert ez a jóság nemcsak lehetséges, hanem élő valóság. Mint láttuk, még a magyar trónra került Habsburgok legtöbbszörében is. Tény azonban, hogy még abban a katolicizmusban is, melyben lehetséges, sőt valóság, a tömegeket illetően talán csak egy százalékban, a papokat és a szerzeteseket illetően pedig csak 10-20%-ban valóság.

Szomorú tehát látni (mert az ember a rosszat másban könnyen észre tudja venni és akkor, ha másban találja meg, ugyancsak fel is tud háborodni rajta), hogy Görgey alig várta, mikor távolíthatja el seregéből azt a Damjanichot, akinek tulajdonképpen győzelmeit köszönte s aki nélkül serege sokkal kevesebbet ért és sokkal kisebb reményekkel nézhetett a jövő elé. Szomorú látni, hogy Görgey önértését és dicsőségvágyát bántotta az a tudat (mert természetesen jól tudta, hogy ezt nemcsak ő tudja), hogy sikereit nemcsak magának köszönheti, hanem Damjanichnak is. Azonban mást nem is várhatunk olyan emberektől, akinek istene a szabadság és egyedüli imádsága a magyar himnusz. Világos ugyanis, hogy akinek a haza vagy a szabadság az istene, annak nincs Istene, annak csak bálványai vannak. (A haza ugyanis teremtettség, tehát nem lehet Isten.) A bálványt pedig, ahogyan maga is hamis isten, szolgáltni is csak hamisan lehet és hamisan is szokás. A bálványokat az ember be szokta csapni.

Igaz, hogy nem születik minden ember egyformán rossznak és sokan vannak, akik akkor se lesznek olyan irigyek, féltékenyek, kegyetlenek és cinikusok, mint Görgey; olyan indulatemberek és durvák, mint Damjanich; olyan önzők, álnokok és hiúk, mint Kossuth vagy olyan önteltek, túlzók és összeférhetetlenek, mint Petőfi, ha nem is gyakorolják magukon állandóan az önnevelést. De ezek a jobb természettel, kevesebb emberi hibával született emberek viszont olyan nagy tehetségekkel se szoktak születni, mint Görgey, Damjanich, Kossuth vagy Petőfi. A nagy kiválóságok többnyire nagy hibákkal járnak együtt. A természet nemcsak áld, hanem ver is; nemcsak nagy kiválóságokat, hanem nagy fogyatékosságokat is osztogat, mégpedig többnyire ugyanabban az emberben.

A gyarló, keresztény nevelésben nem részesült, önmagát sose bíráló ember önmagában csak a jót, másban, kivált vetélytársában, csak a rosszat veszi észre. Pedig amilyen természetes dolog Görgeynek, mint fővezérnek a féltékenysége és ebből folyó ellenszenvé Damjanich iránt, csak azért, mert messze kimagaslott a többi alvezér közül, legendás hírneve lett s ezért Görgey nagyságát elhomályosította; épp oly természetes Kossuthnak az ország elnök-kormányzójának ellenszenvé és féltékenysége Görgey, a fővezér iránt azért, mert hadi diadalokat aratott s ezért az ő honmentő tevékenységét kezdte elhomályosítani s vele az ő hatalmát az ország fölött kezdte kétségessé tenni.

Ahogy Görgey nem vette észre, hogy neki örülnie kellene Damjanich tehetségének és sikereinek, mert hiszen ez a haza és a szabadság ügyének sikere, sőt olyan siker, melyből neki



egyéni is haszna van, hiszen nélküle az ő diadalai is elmaradtak vagy kisebbek lettek volna és ahogyan túlságos önszeretetében még csak eszébe se jut, hogy a harctérről való eltávolításával tulajdonképpen a haza és a szabadság érdekei ellen cselekszik; épp így volt Kossuth is Görgeyvel és mindenkiel szemben, aki hiúságának útjában állt.

Ezt a bajt csak lelkiérettel, csak katolicizmussal, csak mindennapi lelkiismeret-vizsgálásokkal, gyónásokkal (de persze nem csak szokásból és gépiesen végzetekkel) lehetett volna orvosolni egyikben is, másikban is. De hát hogy orvosolhatták volna, mikor 48 eszméi között a „haladás” volt az egyik legfontosabb, ezen pedig ők a „babona” és a papság befolyása elleni küzdelmet értették, mert torz fogalmat alkottak maguknak az Egyházzól és működéséről. (Jellemző, hogy a mai kommunista propaganda is nem kommunistáknak, hanem „haladó” elemeknek vagy „hazafiaknak” nevezi a „kapitalista” államok kommunistáit.)

Ezen eszme-futtatásunkhoz csak azt fűzzük még hozzá, hogy mikor a katolikusok közt 1-2, a papság körében pedig 10-20 százalékra tettük az igaziak számát, azt nem úgy értettük, hogy ez az arány mindig egyformán van elosztva a hívek, illetve a papság körében és hogy az arány változatlan. Könnyen el lehet érni ugyanis, hogy ez az arány a hívek körében éri el a 10-20 százalékot, a papság és a szerzetesek körében pedig még az összes felét is, s voltak és lesznek is még majd olyan korok, mikor ez élő valóság, de világos, hogy ilyen nagy arány eléréséhez keresztény közszellem és a krisztusi szellemű papoknak a közéletre való befolyása, nem pedig polgári házasság, fakultatív hittan, az egyházellenességben és erkölcstelenségben teljesen szabad sajtó, nem a túlzó vallásosságtól, hanem a helytelen vallásosságtól és a vallásosság könnyebb oldalától való félelem szükséges, tehát épp az ellenkezője annak, amiért 48 lelkesedett. A mai művelt közvélemény azonban nem kívánja ezt a „klerikalizmust”, hanem mint bajtól, fél tőle.

Láttuk tehát, hogy Damjanich is igen messze állt a tökéletességtől. Mégis azt kell mondanunk, hogy még keresztény szempontból is egyik legtöbbit erő és legrokonszenvesebb alakja a szabadságharcnak. Látjuk ezt majd halála leírásakor. Erre a magaslatra őt is csak a Golgota emelte ugyan, de ahhoz is nagy és nemes lélek kell, hogy valaki akár csak ekkor is ilyen magaslatra emelkedjék. Az átlagembert fásulttá vagy kétségbeesetté teszi a halál közelsége, nem pedig felemeli. Damjanich halála azt mutatja, hogy ő nagy és nemes lélek volt, mert őt felemelte.



## Az aradi vértanúk

A tizenhárom aradi vértanú közül tíz volt katolikus és három más vallású, de ez utóbbiak közül is az egyik (a lutheránus Leiningen) nem volt magyar állampolgár, Damjanich, mint rác, görögkeleti volt, Dessewffy Arisztid pedig kálvinista. (A gróf Dessewffyék katolikusok, de a köznemes Dessewffyek közt, mint látható, vannak kálvinisták is.)

Nemcsak a kálvinista Dessewffyt, hanem a lutheránus Leiningent is Baló Béni kálvinista lelkész részesítette utolsó vigasztalásban. Ezért vannak művek, melyek Leiningent is kálvinistának mondják. Lehet, hogy csak azért, mert őt is kálvinista lelkész kísérte az akasztófa alá, de az se lehetetlen, hogy valóban ő is kálvinista volt, nem pedig lutheránus, mert tudvalevő, hogy Németországban nemcsak lutheránusok, hanem kálvinista németek is vannak; többek közt maguk a Hohenzollernek is eredetileg kálvinisták voltak. (Valójában először lutheránusok voltak, aztán (bosszúból) kálvinisták lettek, végül annak az Egyesült Porosz Protestáns Egyháznak tagjaivá váltak, melyet ők hoztak létre Németországban.)

De viszont az is könnyen lehetséges, hogy maga Dessewffy se kálvinista volt, hanem lutheránus. Részint mert a Felvidékről, a Szepességéből való, ott pedig lutheránusok laktak, nem pedig kálvinisták (ezért lutheránus, nem pedig kálvinista a Görgey-család is), részint mert az oroszok piros tábornoki díszruhája miatt s mert a mellén kereszt lógott a csatában, püspököknek gondolták. Kálvinisták azonban nem szoktak keresztet viselni még akkor se, ha „püspökök”. Ahogyan tehát Kossuth is, Petőfi is, Görgey is lutheránus volt, nem pedig kálvinista, könnyen meglehet, hogy a 13 aradi vértanú között se volt egyetlenegy kálvinista se, hanem a protestantizmust köztük is egyedül csak a két lutheránus képviselte.

Dessewffy egyébként élete utolsó éveiben házasodott Pesten (az oltártól egyenesen a harctérre ment s feleségét többé nem is látta). Petőfi tehát tanulhatott volna tőle hazaszeretett. Ez egyébként második házassága volt s Szinyei Merse Emíliával állt oltár elé. Mivel a Szinyei Merse család katolikus és előkelő, a menyasszony pedig ráadásul még igen szép is volt, könnyen meglehet, sőt valószínű, hogy Dessewffy reverzálist adott s így felekezetét megtagadta. Bizonyítékom azonban erre vonatkozólag nincs. (Kossuth – láttuk – nem adott reverzálist katolikus feleségének, Petőfi és Jókai azonban adott. Amit mondok, azt mindhármukról bizonyosan tudjuk.)

Aradon minoriták voltak. A plébániát is ők vezették. Más papság nem is volt Aradon egész a legújabb időkig. A tíz katolikus kivégzendő mindegyikéhez azonban nem tudtak külön-külön papot adni az aradi minoriták se, hanem csak öten: Bardócz Sándor, Marchot Ede, Pléva Balázs, Sujánszky Eusztách és Winkler Brúnó láttak el egyenként két-két kivégzendőt. A két protestáns áldozatot, mint láttuk, Baló Béni kálvinista lelkész, Damjanichot Szombati Balázs görögkeleti pópa részesítette végső vigaszában. (Itt is láthatjuk, mennyire nem lehet a névre adni. Az itt szereplő aradi minoriták úgyszólván kivétel nélkül idegen nevet viseltek, ellenben a rác pópának szép magyar neve volt. Pedig hát a görögkeletiek közt még kivételképpen sincsenek magyar származásúak. Az is érdekes, hogy a latin katolikus magyar püspökök között Glattfelderek, Hanauserek, Gröszök, Shovyak, Rottok, Czapikok stb. voltak, addig a görög katolikus püspök Miklósy István, majd Dudás Miklós, noha köztudomású, hogy görög katolikus még a csonka országban is csak kivételesen volt magyar származású. Erdélyben még inkább oláhok a görög katolikusok, püspökeik közt mégis Hosszú Vazulok, Mihályi Tivadarok stb. voltak, noha nemcsak idegen vérűek, hanem még magyarellenesek is voltak.)

Ha valaki megütközik az aradi minoriták idegen nevéen, azt figyelmeztetjük, hogy Arad környéke már éppen nem magyar, s aztán ne feledjük, hogy maguk az aradi vértanúk se voltak magyar nevűek. Szombati Balázs, a szép magyar nevű rác pópa, még Damjanichcsal is rácul beszélt a siralomházban, ellenben az idegen nevű aradi minoriták mind magyarok vol-

tak. Marchot Ede például régi magyar Nyitra megyei birtokos-nemes családból származik, melyből főszolgabírák és alispánok kerültek ki.

Sokszor hangsúlyoztuk már, hogy 48 eszméi vallás-, illetve katolikusellenesek voltak. (Az utóbbi még rosszabb jel az előbbinél, mert kisebb baj, ha valaki csak a vallás, mint ha csak az igaz vallás ellen van.) Az aradi vértanúktól tehát valami nagy vallásosságot nem várhatunk, tehát vallásos halált se. A kor vallástalansága, a jozefinista szellem, no meg amiatt is, mert a minorita rend még a szerzetesek világias életéről ismert Magyarországon is a leglazább szerzetesi életet élő szerzetesrendek közé tartozott a múltban. Nem valószínű, hogy a szegény aradi vértanúkat a halálra előkészítő papok között csak egy is lett volna, aki azok közé a papok közé tartozott, akikből, mint mondtuk, még papoknál is csak tíz közül van legfeljebb egy-kettő... Nem valószínű tehát, hogy a 48-as vértanúk tőlük a síralomházban valami különlegesebb lelki vigaszt kaptak vagy valami őket különösebben megragadó hitet vagy különlegesebben felemelő példát láthattak volna, bár természetesen ez is lehetséges.

De viszont az is igaz, hogy „anima naturaliter est christiana” [a lélek természeténél fogva keresztény], a szenvedés, különösen pedig a halál árnyéka pedig fogékonnyá teszi az embert a természetfölötti megbecsülésére. (A protestáns nyilas miniszterek például fele részben egyenesen nyíltan visszatértek a katolikus Egyházba kivégzésük előtt.) Könnyű a földdel és mindennel, ami hozzá tartozik és ami vonzó benne, szakítani annak, aki már ugyancsak meggyőződhetett róla, milyen keveset érő ez a nekünk olyan szép föld és milyen mulandók, keveset érnek és csalókák örömei.

Ezért el is fogadta minden aradi vértanú a vallás vigaszt (láttuk már, hogy a náluk kisebb fejsúlyú 48-asok közül már nem mindenki), sőt örömmel fogadta, bár még a katolikusok közt is voltak olyanok, akiknek még síralomházi viselkedésén is jól lehet látni, hogy igazi, élő hit még most a halál árnyékában sincs bennük. Honnan is lett volna, ha életükben nem volt? Az élő hit kincs, melyet az a szerencsétlenség, hogy meg kell halni, még nem adhat meg, hanem hosszú idők fáradságával kell és lehet megszerezni.

Például Török Ignác (1795-1849), aki Pest megyei nemes család ivadéka volt és a honvédfőtisztek között az egyik legmagasabb ranggal bírt a csász. kir. hadseregben, mert alezredes és hadmérnökkari tiszt volt és Görgeynek is, meg Klapkának is tanára volt a hadiiskolában: annak ellenére, hogy szelíd, jólelkű ember volt, parancsolni se szeretett és nem is tudott, tehát olyan természetű embernek született, akinek igen könnyű lett volna igazi kereszténnyé válnia, nevelése és a kor hatása alatt annyira nem volt vallásos s így még a síralomházban is annyira nem tudott Istennel és a másvilággal foglalkozni, hogy mikor a pap belépett hozzá, hogy a halálra előkészítse, a feszület és két égő gyertya között, melyet a jó osztrákok azért készítettek szobájába, hogy az örökkévalóságra tereljék gondolatait: Vaubannak, a híres katonai írónak, a várerődítésekről szóló művét olvasgatva találta. Meggyőnt ugyan ő is, de mind a pappal, mind társaival alig szólt néhány szót. A halál előtt és a halálban is egy szenttelen, nyugodt hideg professzor maradt. Mint kialudt hitű embernek, nem volt vigasztalása, de mint bölcs ember és mint katona, azért nem esett kétségbe se, illetve a haláltól és megsemmisüléstől való félelmét sztoikus [egykedvű] közöny alá rejtette.

A még nála is idősebb (1792-ben született) és nagyobb szabású, 48-nak legnagyobb jellemei közé tartozó Aulich Lajosról, aki a császári és királyi hadseregben is már egyenesen ezredesi rangot ért el, s aki arról nevezetes, hogy a kivonult Windischgrätz-sereg után ő vonult be legelőször Pestre, majdnem ugyanazt kell mondanunk, mint Törökről. Aulich a feszületet körülvevő két gyertya világánál Horatiust olvasta, mikor a pap belépett hozzá, hogy a halálra előkészítse. Természetesen nem dachból és bosszantásul, mint egy kommunista csinálná, hanem bizonyára azért, mert imakönyve nem is volt, s bizonyára imádkozni is rég elfelejtett már.

Említettem már, hogy egyik leányáról (mert a dédunokája tanítványom volt) még azt is megtudtam, hogy hitehagyottá, protestánssá lett s ez annál rosszabb jel, mert nem is házasság miatt történhetett, mert hiszen az unoka katolikus volt (s jóra való és vallásos is). Egyébként mutatta is nekem nagyanyjának Pozsonyban Aulich névre kiállított német nyelvű keresztlevelét.

Aulich is meggyónt a siralomházban, tehát nyílt vallástalanságot ő se mutatott. Irányi egyenesen azt írja róla, hogy mint Pest városparancsnoka, a debreceni trónfosztást a Rákoson misével ünnepeltette meg s erre még őt, a lutheránust is meghívta. Ez azonban Aulich vallássosságára vonatkozólag még semmit se bizonyít, mert akkor ezeket a „Te Deumokat” [hálaadó imádság] a kormány rendelte el s a 48-asoknak körülbelül olyan céljuk volt vele, mint amilyen Rákosi Mátyásnak volt a „békepapi” intézmény létrehozásával és újságuk, „A kereszt” kiadásával.

Ezek is, azok is tudták, hogy az ország többsége katolikus, s az Egyháznak hazánkban tömegei vannak. Ezzel akarták mozgalmuk számára megnyerni a katolikus hívőket. 48 egyébként se hirdetett nyílt ateizmust (sőt még burkoltat se), csak a római egyházat, a pápát, a „klerikalizmust” és a „jezsuitizmust” nem szenvedhette. Az istentelenség ezen fajtája azonban még veszélyesebb, mint a nyílt ateizmus, mert megtévesztő. Sokkal könnyebb az Egyháznak védekezni az olyan ellenség ellen, aki nyíltan hirdeti, hogy istentelen, mint az ellen, aki azt hirdeti, hogy a vallást becsüli, csak azt nem tűri, hogy valamelyik vallás egyedül üdvözítőnek, azaz igaznak tartsa magát. Hiszen láttuk, hogy még a kommunizmus is mindig a maga vallásszabadságát hangsúlyozta.

Aulich pozsonyi német volt, hadi elméleti tudása a legnagyobbak közé tartozott a honvédtábornokok között, mindenki dicséri mint komoly, jellemes, becsületes embert. Ő még hiú, féltékeny és nagyravágyó se volt, hanem úgy látszott, mintha a haza és a szabadság ügyének még önszeretétét is alá tudta volna rendelni. Ő ugyanis, az öreg ezredes, szó nélkül alávetette magát Görgeynek, a nemrég még főhadnagy ifjú hadvezérnek. De hát neki nem csak olyan kirívó hibái nem voltak, mint Kossuthnak, Görgeynek vagy Petőfinek, hanem olyan nagy tehetségei se.

Aulich alázatosságában bizonyára szerepe volt öregségének s még inkább betegségének is. Nem az öregek s nem a betegek szoktak nagyravágyók, hiúk vagy kéméletlenek lenni, hanem a fiatalok és az egészségesek. Hiszen éppen ezért szokták régebben a fiatalokat még a levélen is úgy címezni, hogy „nagyreményű”. Ha egy, a húszas évei közepén levő Petőfi, egy a harmincas évek legelején levő Görgey, sőt egy a negyvenes éveiben levő, de egészséges, életerőtől duzzadó Kossuth vagy Damjanich és társaik nagyra vágytak, hiúk, gőgösek, elbizakodottak, egymásra féltékenyek voltak, érthető, de épp oly érthető az is, ha az öreg és beteges Aulich vagy Csányi László nem voltak már ilyenek. Igaz, hogy lehetek volna ilyenek így is, mert hiszen Bem se volt sokkal fiatalabb és egészségesebb, mint ők, s mégis milyen fegyelmezetlen és alkalmazkodni nem akaró volt!

Ezért nem is akarunk minden érdemet eltulajdonítani Aulichtól és Csányitól, de nekik ettől a gyarlóságtól mégis sokkal könnyebb volt mentesnek lenniük, mint az egészségeseknek, fiataloknak és tehetségeseknek. Aztán meg persze Aulich és Csányi se volt annyira tökéletes, mint amilyen a papok és a szerzetesek között az említett tíz közül egy vagy kettő. Ha Aulichot és Csányit papi mértékkel mérnénk, egész bizonyosan nem a szent életűek, hanem csak az átlag közé tartoztak volna. Becsületesek voltak, de tele emberi gyarlóságokkal. Nem a kiváló, a szent életű, hanem csak az átlag papokkal tudtak volna – talán – versenyezni.

Láttuk már például, hogy Kossuth Aulichot és Csányit is mint az áruló Görgeynek a rosszban társait nevezi meg. Láttuk, hogy itt Kossuth igazságtalan s nem az eszme, hanem a maga egyéni szempontjából ítéli meg a dolgot. De találunk kifogást Aulich ellen Mészáros emlékirataiban is. Ennek pedig sokkal nagyobb súlya van, mint Kossuth gyarló ítélezéseinek. A fővezérré kinevezett Dembinszky ellen például Aulich is fondorkodott Görgeyvel, s így ő is vétkezett az önfegyelem és az ügy ellen, melyet szolgált. Akkor még nem lehetett ugyanis tudni, hogy Görgey és híveinek ez a fondorkodása olyan jól végződik, mint ahogyan végződött.

Mészáros ebben az ügyben Aulich szerepét így méltatja: „Ha itt (Kálnál és Kápolnánál) Aulich tovább tartja magát – amit az erdőségtől segítettve tehete is –, de még ha visszaveretik



is – ami azonban nem történt –, Kálnál újra oldalállást vehetett és az ellenséget feltartóztathatta volna. Végre mivel megtámadtatott, ha ágyúzását folytatja s lovasságával, ha nem is valódi, hanem csak látszólagos támadást merényel, ekkor Windischgrätznek talán ha nem is visszavonulni, de minden előnyomulási tervéről le kelle mondania.”

„Ehelyett alig kezdé meg ágyúzását, rövid idő múlva elhallgatott, s dacára a többször ismételt parancsoknak (mivel lehet ezt menteni?), többé és tovább nem is működött.”

„Miért maradt télen, ő tudja. E sorok írója azért, mert Szenttamásnál 1848 szeptemberében Aulich első ostroma nem sikerült, s egy másodikra nem bírhatta őt reá (tehát nem Kálnál volt Aulich első megengedhetetlen viselkedése), minthogy nagyon messzire vonult nyugodni, azért nem akarja ráfogni, hogy itt is azon okból húzódott vissza, mivel terve nem sikerült, noha ezen állítása humánusabb lenne annál, hogy Szenttamásnál a magyar üggyel még nem barátkozott meg s itt már Görgeytől kapta cselekvésre való utasításait” (azaz a fővezér rendelkezéseinek szabotálását azért, mert ez a fővezér nem Görgey volt).

„Azonban mi sem mentheti őt fel azon hibától, hogy a fővezérnek nem engedelmeskedett, hogy engedetlensége okát annak tudtára nem adta, sőt hogy még hollétéről is bizonytalanságban hagyta. Oka pedig lehetett, ha igaz későbbi állítása, ti. hogy lovassága egyszerre elhagyá (ez meg bizony a honvédségre szégyenletes), miről szégyenlé az idegen vezért (Dembinszkyt) értesíteni, mi ha tétlenségét talán indokolhatta, de nem jelentése elmulasztását.”

Az ilyen „jelentésmulasztás” egyenesen lehetetlenné teszi a fővezér számára, hogy az ütközetet irányíthassa, az esetleges hibákat helyrehozza és az új helyzetben szükségessé váló új taktikát alkalmazhassa. Ennek a mulasztásnak az oka tehát csakis a fővezér iránti rosszakarat lehetett. Összejátszás Görgeyvel, hogy a nekik kellemetlen új vezér kudarcot valljon. Hogy vele együtt a haza is kudarcot vall, azzal nem törődtek, mert sértődékenységük s ebből folyó bosszúállásuk fontosabb volt számukra, mint a haza. Ebből azt is láthatjuk, hogy bizonyos tekintetben még Kossuth igaztalan vádja is igaz, mert ez tényleg árulás, ha nem is aljas érdekből, hanem csak bosszúállásból történt. Láthatjuk belőle, hogy Aulich Görgey klikkjéhez tartozott, s még a rosszban is követte.

Látjuk, hogy Mészáros Aulich állítása igazságában is kételkedik. Ez bizony nagy szégyen egy tábornokra, kivált ha olyan jellem emeli a vádat, amilyen Mészáros volt, aki mindig erősen tárgyilagosságra törekvő és egyéni rokon- vagy ellenszenvét mindig legyőzni igyekvő ember volt. S valóban, Aulichot illetően mi is úgy vagyunk itt, mint Mészáros volt. Hogy Aulichot Kápolnánál honvéd lovassága olyan gyalázatosan cserbenhagyta, hogy szégyellte Dembinszkyt, az idegen vezér előtt bevallani, nagy szégyen a magyar szabadságharcnak megtett 48-as forradalomra, s egyik újabb láncszeme annak a bizonyítékhalmaznak, melyet annak bizonyítására, hogy közel se volt akkor olyan nagy lelkesedés, mint a hazafias propaganda nálunk elterjesztette s még ma is szorgalmasan terjeszti, már felhoztunk. Azonban hogy Dembinszkyt Aulich (aki egyébként szintén nem tudott magyarul) egyszerűen csak „idegen vezérként” kezeli, mutatja, mennyire tisztán Görgey pártos szellemében fogott fel mindent. (Olyan „idegen”, mint amilyen Dembinszky volt, még 48 aradi vértanúi között is volt kettő is: Pöltenberg és Leiningen.)

Azonban még így is lélektani lehetetlenség, hogy Aulich Dembinszky idegen volta s így előtte a honvédség szégyene miatt ne jelentette volna helyzetét a fővezérnek, ha pedig igen, akkor még nagyobb bűnös volt, mert egy hadtestparancsoknak nem lett volna szabad egyszerűen idegenként kezelni azt, akit Kossuth, a nemzet 48-as szempontból törvényes vezetője, akkor az ő törvényes feljebbvalójává tett. Továbbá ha ő, aki egy fél évvel előbb Szenttamásnál még oly nehezen szánta rá magát arra, hogy 48 mellé álljon, furcsa, hogy Kápolnánál már akkora 48-as lett, hogy még a honvédség fővezére előtt is titkolja a honvédség szégyenét. Még furcsább, hogy a huszárság e szégyene eltitkolását hazafias szempontból fontosabbnak tartotta, mint egy fontos ütközet megnyerését.

**Nagy-Sándor Józsefet (1804-1849)** is a vallástalanabban viselkedő aradi vértanúk közé kell sorolnunk. Nagyvárad volt a leszerelt kapitány. Ő volt a 13 aradi között a legszélsősége-  
sebb 48-as, ki Görgeyvel szemben mindig Kossuth mellett állt, s mintegy Kossuth megbízott-  
ja volt Görgey ellenőrzésére. Eleven, fiatalos, nagyszájú ember volt. Lelkes magyar, de úgy  
48-as módra.

Még az a mű is, mely azért íródott, hogy dicsőítse (Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma, 40-42. o.), kénytelen hangsúlyozni, hogy „nem volt igazi vezéri tehetség”; hogy az 1849. április 26-i komáromi csatában „majdnem helyrehozhatatlan hibát okozott”; hogy Görgey a június 21-i peredi csata elvesztését „jobbadán az ő elmaradásának tulajdonította”; hogy a július 11-i ácsi csatában „mint mondták, léhán vesztegelt az ószőnyi szőlőknél”; hogy Vácán július 15-én „szerencsésen harcol ugyan s visszaverte az orosz lovasságnak egy nagy rohamát, de harmadnapra már azt a hibát követte el, hogy hadteste visszavonultakor előőrseit is tovább indítván, a várost kiszolgáltatta az ellenség kényének”. A végén neki kellett volna Aradot biztosítania Haynau elővédjei ellen, de Újaradnál itt is vereséget szenvedett.

„Nem, nem volt nagy hadvezér, diplomata sem volt”, mégis torzképet festenek róla, ha éppen csak az ő sorozatos kudarcait hánytorgatnánk föl, mert hiszen kartársai se voltak nála sokkal tehetségesebbek. Például ugyanez a dicsőítő mű (41. o.) Klapkát, Nagy-Sándor jóbarátját, a 48-as tábornokok egyik legnépszerűbbjét, „szintén nem elég határozott fellépésű tábornoknak” mondja. Egyébként is gondolhatjuk, milyen tehetségesek voltak azok a tábornokok, akik között még egy Görgey és egy Bem is legendás hírvé tudott válni, mikor egyikük esztelen harcmodorával tett a végén mindent tönkre, a másik pedig túl nagy óvatosságával és kényelmességével szalasztott el majdnem minden jó alkalmat.

Nagy-Sándor agglegény volt, „feleség, gyermek nem sírt utána, holttestét senki sem kérte elő” felakasztása után. A siralomházban is igazi 48-as módra viselkedett. Meggyönt ő is, sőt közben azt is mondta a papnak: „Jobb lesz, ha mi imádkozunk”, de egyébként még ekkor se sokat gondolt a másvilágra. Félig cinikus, félig tréfás megjegyzéseket tett, szidta az osztrákot és Görgeyt, aki elárulta őket és aki – mint láttuk – személyesen is sok rosszat cselekedett ellene.

Pár hónappal halála előtt Pesten eljegyezte Schmidt János orvos leányát, de az iránta érzett szerelem, úgy látszik, nem játszott nagyobb szerepet életében. Most a halál előtt, még a jegygyűrűt is visszaküldte menyasszonyának. Nem volt tehát olyan szerelmes, hogy még a halálban se akart volna elválni menyasszonyától.

Szép ember volt. Emelt fővel, „leírhatatlan büszkeséggel” lépett a bitó alá, de igazi pogány módra halt meg. „Hodie mihi, cras tibi: Ma nekem, holnap neked!” – ezek voltak utolsó szavai. Azaz még akkor se gondolt arra, hogy másvilág, utolsó ítélet, örök jutalom és örök büntetés, megbocsátás, sőt még ellenségszeretet is van a világon, sőt e legutóbbi Krisztus követői számára még élő is van írva.

„Csinosan rendezett, szép, hosszú, barna hajából” a siralomházban ügyesen koszorút kötött és átadta a papnak, hogy juttassa el Schmidtékhez. Magának a papnak pedig a szivartárcáját s egy katonai térképet adott emlékül ajándékba. Emberi és rokonszenves volt tehát Nagy-Sándor s nem is volt vallástalan (hiszen nem is lehetett az, ha emberi volt, mert ez is hozzátartozik az emberi természethez), de mivel – úgy látszik – senki se tanította rá, azt – szegény – nemigen tudta, mi az a kereszténység. Bohém természete miatt a dolog nem is nagyon érdekelte. Lehet, hogy ha tanították volna rá, ebben akkor is aligha lett volna hálás tanítvány.

Valójában ő is épp úgy nem volt keresztény, mint Török vagy Aulich nem volt az. Lelkület, temperamentuma azonban mereven különbözött az övékétől. Azok sztoikusok voltak, ő bohém, azok hallgatagok, ő beszédes, azok imakönyv helyett katonai szakkönyvet, illetve a pogány költőt olvasták, ő nem olvasott semmit, hanem fecsegett, keserűen tréfált és szidta „az árulót” meg az osztrákot. Hogy magában keressen hibát, az eszébe se jutott.

**Kiss Ernő (1800-1849):** Az örmény származású, valamennyiük közt a leggazdagabb Kiss Ernő se volt vallásosabb Töröknél, Aulichnál vagy Nagy-Sándornál. Temesvári születésű volt, nagy bántási uradalmak tulajdonosa. Eleméren fényes kastélya volt, de Egressy Ákos naplója tábori sátrát is egzotikus kényelemmel berendezettnek írja.

Ő is csász. kir. tiszt volt, mint minden aradi vértanú, és mivel jólelkű, barátságos természet volt és pénzes, mindenütt nagyon szerették. Nemesi előneve „ittebei” volt, s megemléstésre érdemes, hogy Ferenc József híres barátnője, Schratt Katalin is „Frau Kiss” volt, mert ittebei Kiss Miklós volt a férje. Egy fiuk is volt: ittebei Kiss Antal, aki később, de csak a saját személyére, báróságot is kapott.

Schratt Katalin életrajzírója azt írja, hogy ez az ittebei Kiss Miklós az aradi vértanú fia volt. Eszerint Schratt Katalin az aradi vértanú menyje lett volna. Ez az állítás azonban legfeljebb Kiss Ernő testvéreire vonatkozhat (ha ugyan volt testvére). Maga az aradi vértanú agglégény volt, tehát nevét viselő fia s így menyje se lehetett. (Bár azért ez se egészen lehetetlen, mert törvényesített, sőt nemesített törvénytelen gyermekek is vannak.) Valószínűbb azonban, hogy az aradi vértanú valamelyik távolabbi rokonáról van itt szó.

Kiss Ernő egy cseppet se volt nagyobb katonai tehetség Nagy-Sándornál, sőt Nagy-Sándor őt (mint ez már embereknél szokás) még magánál is tehetségtelenebbnek tartotta. Mikor ugyanis parancsnoka volt, annyira nem bízott tehetségében, hogy nem nyugodott addig, míg más nem került helyébe. Kiss Ernő egyébként jólelkű, megnyerő, barátságos ember volt, de naiv és hiú (bár nem a szó ellenszenves értelmében, mert hiúsága inkább kicsinyeskedésben nyilvánult meg).

Az aradi vértanúk között rangban Kiss Ernő volt a legelső, mert már a közös hadseregben is az ezredességig vitte s bíráik természetesen csak ezt a régi rangjukat ismerték el. Rangja természetesen nemcsak a haditörvényszék előtt, hanem a honvédségben is sokat számított s ezért Kiss Ernő, mivel a honvédtábornokok közt magát tartotta rangban az elsőknek, megsértődött, mikor Dembinszky helyett Vettert tettek fővezérré, nem pedig őt. Sértődöttségében még le is köszönt. Pedig hát a fővezérséghez annyira nem volt tehetsége, hogy valószínűleg örülnék, ha őt neveznék ki. De az ember, még a jó ember is, már csak ilyen gyarló. Hát még ha honvédtábornok is egyúttal! De azzal azért Kiss Ernő is megnyugtathatta magát, hogy annyira gyarló, mint Kossuth, ő azért mégse volt.

Magában jelentéktelen dolog, de érdemes megemlíteni, mert bepillantást enged Kossuth lelkébe, hogyan vette rá Kossuth Kiss Ernőt arra, hogy visszavonja lemondását és maradjon. Mivel tudta (mindenki tudta), mennyire rabja a rangkórságnak, s különösen mennyire szereti, ha mint tábornokot excellenciázzák, de azt is tudta, mennyire szimplex, naiv ember: levelet intézett hozzá, melyben „excellenciádnak” szólítja s melyben minden második szó „excellenciád”. A levélben lemondását a nemzeti ügyre egyenesen végzetes jelentőségűnek nyilvánítja s ezért kéri, hogy vonja vissza. Levelét így fejezi be: „Ha mindezek ellenére is excellenciád visszavonhatatlanul megmarad elhatározása mellett, visszalépni s megtagadni kipótolhatatlan szolgálatát az ügytől, nem marad egyéb hátra, mint nékem is visszalépni excellenciáddal együtt és sorsára bízni a nemzetet, veszni hagyni a szegény hazát, melyet excellenciáddal közre munkálva sikerülhet csak megmenteni.”

Mindez természetesen merő gúny volt, mert magát Kiss Ernőt kivéve mindenki tudta, hogy Kiss Ernő tehetsége, illetve tehetségtelensége sose használt a hazának, a nemzeti ügyre nézve tehát egyenesen örvendetes volt a lemondása. Kossuthnak csak annyiban volt érdeke Kiss Ernő maradása, mert ha sértődötten távozik, eggyel több ellensége lett volna, sőt nem is csak eggyel több, mert Kiss Ernő nagy befolyású és széles körben szeretett ember volt. Az azonban, hogy távozása esetén vele együtt maga Kossuth is lemond, a képzelhető legnagyobb és legsértőbb gúny volt Kiss Ernő ellenében, melyet mindenki látott, egyedül csak Kiss Ernő nem, amit azonban ez a nyitott lelkű, becsületos, mindenkitől szeretett, naiv és 48-hoz is becsületos őszinteséggel ragaszkodó ember nem érdemelt meg.

Rosszelkűség jele Kossuthban, hogy csak így becsülte meg embereit, s a naiv együgyűséget ilyen kíméletlenül tudta gúny tárgyává tenni még akkor is, ha az együgyűség becsülettel és önzetlenséggel párosult. Bizonyítja, mennyire nem volt Kossuthban ragaszkodás vagy szeretet, hanem egyedül csak érdek. (Ezért nem szerette senki s ezért nem volt egyetlen őszinte, önzetlen barátja.) Neki a Kiss Ernő-féle becsületes embereket annál inkább meg kellett volna becsülnie (legalább annyira, hogy ne figurázza ki őket), mert hiszen az ő hívei között a Kiss Ernő-féle becsületes lelkek úgymint olyan ritkák voltak. Kossuthnak azonban – úgy látszik – még annyi se kellett, amennyi volt belőlük. Előtte csak a tehetség volt érték, de nem a becsület tehetség nélkül.

Az adatot erről a rosszmájú Kossuth-levélről Pálffy Jánostól vettem, aki azt írja (245. o.) – másképp el sem hinném –, hogy ő maga is olvasta ezt a Kossuth-levelet, mert Kiss Ernő olyan boldog volt vele, hogy neki is mutatta. A dolog megtörtént voltához tehát kétség se férhet.

Kiss Ernő annyira ment naivságában, hogy Aradon még a haditörvényszék előtt is Kossuth levelével érvelt. (Úgy látszik, annyira büszke volt rá, hogy nem tudta megállni, hogy még bírái előtt is el ne dicsekedjék vele.) Bírái előtt azt akarta bizonyítani vele, hogy ő ott akarta hagyni a honvédséget, de Kossuth egyenesen rákényszerítette a maradásra. A haditörvényszék azonban, melynek tagjai természetesen nem ismerték a helyzetet, komolyan vették ezt a Kossuth-levelet s Kiss Ernő esetében súlyosbító körülménynek találták, hogy ő volt az oka annak, hogy Kossuth nem vonult vissza a szabadságharcból, s így nem fejeződött be sokkal előbb, hanem nagy anyagi és véráldozattal, fegyverrel kellett levérni. Főleg ezért kellett Kiss Ernőnek meghalnia.

Noha ugyanis az ő esetében az is súlyosbító körülmény volt, hogy nagy vagyona és vonzó egyénisége miatt az ő példája nyomán igen sok tiszt állt 48 ügye mellé, ámde ugyanezen okból osztrák körökben, sőt a legmagasabb helyeken is igen sok barátja és jóakarója volt, például Csornich, Rukavina, Piret stb. tábornokok, sőt maga Haynau is. Ezek mindent elkövettek, hogy hajdani szeretett jóbarátjukat legalább az akasztófától megmentsék. Ez a hízelgő Kossuth-levél azonban annyit ártott neki, hogy a nagy protekcióját is csak annyit tudott elérni, hogy ő bitó helyett „csak” golyót kapott.

Bizonyára e nagy összekötése és közkedveltsége volt az oka, hogy Kiss Ernő még akkor se hitt abban, hogy őt csakugyan kivégzik, mikor már a siralomházban volt. Ezért még ott is vígan és kedélyesen viselkedett. „Egy kis rémítéssel akarnak bennünket megkínózni – mondta gyóntatójának, Marchotnak, aki a gyóntatók közül egyedüli volt, aki nem volt minoriga, hanem Ferenc-rendi és az aradi császári őrség várkaplánya volt –, de rajtam ki nem fognak.” Bizonyára neki lehetett hát a legkeservesebb, mikor végre megtudta a valót.

„Szegény hazám, vége mindennek! Isten büntesse meg hóhérait!” – ezek voltak utolsó szavai. Ezek is mutatják, mennyire őszinte 48-as volt és nemes lelkű. Még utolsó perceiben is a hazán járt az esze, melyet kis tehetségének és könnyen befolyásolható voltának megfelelően tévesen szeretett ugyan, de látjuk, hogy őszintén, becsületesen szeretett.

De nemcsak becsületes és hazafias, hanem nagyon pogány is volt ez a vég. A halállal nem volt ugyanis „vége mindennek”, mert csak most kezdődött számára az az igazi élet, melyet ő nem tagadott ugyan, de – mint látjuk – komolyan nem is hitt. Nem a földi hazával kellett volna ekkor már bajlódni, hanem az örök hazára készülni, bűnbánatot tartani, Isten irgalmában bízni s ha életével nem érdemelte meg, legalább élete utolsó óráiban megszerezni.

Szebb, hogy utolsó óráiban a hazát emlegette, nem pedig feleséget (mely egyébként nem is volt neki), testvért, barátot vagy szeretőt. De a haza is a föld tartozéka, s nekünk van égi hazánk is, és Kiss Ernő éppen oda készült. A halállal a természetfelettség következik, s hogy szerezhesse meg magának a természetfeletti örömeket az, aki még csak nem is gondolt rájuk s így nem is kívánja őket?

De Kiss Ernő nemcsak abban hibázott, hogy nem is gondolt a természetfölöttire, hanem azzal is, hogy egyenesen azzal ellenkezőre gondolt. Krisztus a kereszten nem azért imádko-

zott, hogy „Isten büntesse meg” a hóhérait, hanem azért, hogy ne büntesse meg őket, hanem bocsásson meg nekik. Kiss Ernőnek is ezért kellett volna imádkoznia utolsó órájában, ha keresztény módra halt volna meg. Ezt annál könnyebben megtehetette volna, mert az ő „hóhérai” bizonyára nem is voltak annyira gonoszok, mint Krisztus hóhérai. Az aradi vértanúk alappal mondhatták volna „hóhéraikra”, hogy „nem tudják, mit cselekszenek” s ezért érdemelnek bocsánatot. Sőt az igazság egyenesen az, hogy ezek a „hóhérok” nagyon is jól tudták, mit cselekszenek: a katonai eskü hűtlen megszegését és a tekintély, a társadalom alapja elleni vétkezést, a forradalmi szellemet büntetik. Az olyan becsületes lelkű 48-asok, mint Kiss Ernő volt, ők voltak azok, akik nem tudták, mit cselekszenek, mikor Kossuth mellé álltak. Ők azt hitték, hogy amit tesznek, jó, sőt ma már oda jutottunk, hogy a közfelfogás ma már minden forradalmat jónak gondol. Azt tartja, hogy a hatalom birtokosai mindig gonoszok, tehát azok, akik megszabadítják tőlük „a dolgozókat”, csak jó emberek lehetnek.

Pedig hát látjuk, hogy még a Kiss Ernő-féle becsületes forradalmárok is mennyire kereszténytelen bosszúállók voltak. Még ők is mennyire alatta álltak azoknak a „zsarnokoknak”, akik ellen lázítottak. XVI. Lajos, a francia forradalomban kivégzett francia király, akit a forradalmárok „tyrannak” tartottak és neveztek, végrendeletében nem büntetést, hanem bocsánatot kér Istentől gyilkosaira s azt kéri, hogy az ő kiontott vére ne szálljon vádula a francia népre.

Derék, jó ember volt tehát Kiss Ernő, csak nem volt keresztény. De hát ki volt abban a korban keresztény (XVI. Lajos, a kivégzett francia király az volt), s ki keresztény akár csak a mi korunkban is? Kis szellemi képességei is mentik Kiss Ernőt, melyek nem mentik például Kossuthot, Petőfit vagy Görgeyt. Kiss Ernő kis szellemi képességeinek megfelelően babonás is volt. Ezért ha tudta volna, hogy éppen tizenhárman vannak az aradi halálra szántak, aligha bízott volna annyira még a siralomházban is. Akkor biztosra vette volna, hogy neki meg kell halnia. Egész életében nagyon félt ugyanis a tizenhármastól. Isten aztán azzal büntette érte, hogy neki csakugyan halálát okozta ez a szám.

**Gróf Vécsey Károly (1807-1849)** valamivel nagyobb vallásosságot mutatott a többiek-nél. De benne is csak a halál szele ébresztette fel a gyermekkorában talán beleoltott csírákat. Apja nagy úr volt: gróf és lovassági tábornok, belső titkos tanácsos, tehát mind katonailag, mind polgárilag a legmagasabb rang viselője. Anyja idegen származású, egy zweibrückeni hercegnő. A nővére egyenesen Ferenc József császár nevelője volt. Ő maga csász. kir. őrnagy. Aránylag fiatalon, 43 éves korában kellett a bitó alá lépnie.

Nagybefolyású apja is élt még ekkor, de se ő, se nővére, se három fiútestvére, akik mind katonák voltak, s természetesen mindnyájan a császár hűségében harcoltak, nem tudták megmenteni a haláltól, sőt még a kötélről se. Csak a tehetségtelen Kiss Ernő javára tudták elérni pártfogói, hogy az akasztófából legalább golyó lett, de Vécseyvel nem. Neki az igazságos osztrák szemében az előkelő származás csak a bűnét növelte. Jól láthatjuk rajta, mennyire hajthatatlan volt az a császári igazságszolgáltatás. Nem a félrevezetett kisemberek ellenében „dühöngött”, hanem elsősorban az előkelőségek ellen. Azok ellen, akiknek példát kellett volna adniuk a többinek, de helyette rossz példát adtak. Ezért jártak el így a Habsburgok már a Wesselényi-összeesküvés idején is.

A haditörvényszék valamennyi aradi vértanú között gróf Vécseyt találta a legbűnösebbnek. Ezért nemcsak a meggyalázó kötéltől nem menekedhetett, hanem arra ítélték, hogy végig kelljen néznie társai bűnhődését és ő legyen köztük az utolsó. Nem az illetők elvetemültségét és véres bosszúszomját bizonyítja ez (mert hiszen a magukhoz hasonlót, az udvari embert büntették vele), hanem igazságosságát. Mutatja, milyen őszintén meg voltak győződve annak a bűnnek a valóságáról és borzalmas voltáról, melyet büntettek.

Ez a kivégzés egyébként az egész gróf Vécsey-családot kiirtotta a föld színéről. Az apa beleőrült a szegyenbe és a gyászba, egyik katonatiszt fia agyonlőtte magát miatta (mert –



mint láthatjuk – ebben a korban nemcsak a forradalmárok voltak idegenek a katolikus szellemtől), a másik (szintén bizonyára nem függetlenül ettől az esettől) már keresztényebb volt, ezért természetes halállal halt meg, de fiatalon és nőtlenül.

Gróf Vécsey Károly – mint mondtam – keresztényebbül halt meg, mint az eddig említett aradi áldozatok. Feleségéhez intézett utolsó levelében a túlvilágról és benne való hitéről is szó van. Nem úgy, mint Batthyány utolsó levelében. Látszik, hogy ő, az aulikus mágnás fia, más nevelésben részesült, mint a víg özvegynek árva és elhanyagolt nevelésű, forradalmárrá vált fia. Egyébként más tekintetben se hozott szégyent a főnemességre ez a gróf aradi vértanú, mert olyan bátor és katonás is volt, hogy még gyóntatóatyjának is azt mondta börtönében, hogy inkább választaná a halált, mint e helyen egy évig ülni. Pedig hát látni fogjuk, hogy nagyon tisztességes hely volt, ahol „ült”; nem is börtön volt, hanem szoba.

A szabadságharc történetének folyamán már többször volt szó Vécsey tábornokról. Láttuk, hogy nem volt nagy tehetség (de kisebb se, mint a többiek, s természetesen nagyobb, mint Kiss Ernő). Ő is hiú volt és sértődékeny, mint a többiek. De láttuk azt is, hogy rendet nagyobb tudott tartani seregében, mint a többiek, sőt – legalábbis külső megjelenésében – egy honvédhadtest se volt olyan tiszta, rendes és mutatós, mint az övé, pedig ez sokat számít már az önbizalom szempontjából is. Rongyos sereg lehangol, a jólöltözött önbizalmat ad. Nemcsak a ruha és a tisztaság, hanem fegyelem tekintetében is az elsők közé tartozott Vécsey serege.

Több adatunk van azonban arra, hogy Vécseyt nem szerették. Lénye nem volt rokonszenves. Uraskodó, fölényeskedő volt. Leiningen, vértanútársa, például azt írja róla naplójában (Marczali Henrik: Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója): „Akkori parancsnokomat, Vécseyt, mindnyájan gyűlöltük” (így!). Leiningen egyébként Kiss Ernőt is leszólja, mert „nem volt meg benne egyike sem azon tulajdonságoknak, melyek megnyerik a katona szívét. A Bánságban, hol mint ezredes, a második huszárezredet vezette, nem nagyon dicsérték bátorságát. Azonkívül magával vitte a maitresse-ét [szeretőjét], kinek befolyása igen sok dologban érezhető volt. Szomorú egy állapot.”

Varga Ottó „Vértanúk albumában” (77. o.) azt olvashatjuk Vécseyről, hogy „szép, fiatal felesége urat mindenüvé elkísérte”, azaz a táborban is vele volt. A siralomházban is meglátogatta.

Vécsey azok közé a tábornokok közé tartozott, akik legtovább kitartottak és seregük is a legtovább rendben tudták tartani. Arad vára is neki adta meg magát, mikor a császári őrség már nem tudta tovább tartani magát. Egyébként anyjának, akit az „Aradi vértanúk albuma” zweibrückeni hercegnőnek mond, a Pallas-lexikon gróf Colzon Amáliát mond, míg a Révai-lexikon – talán azért, mert észrevette a két egymásnak ellentmondó adatot – anyjáról egyáltalán nem tesz említést. Láthatjuk belőle, mennyire nem lehet mindig szentírásként venni, amit akár komoly történelmi művek is mondanak.

**Pöltenberg Ernőt (1813-1849)** is grófnak mondják egyes történelmi műveink (én is így tudtam diákkoromban), míg az „Aradi vértanúk albuma” szerint csak lovag és egy gazdag bécsi ügyvédnek a fia volt, akinek azonban Galíciában uradalmi voltak. A közös hadseregben a kapitányságig vitte s a bécsi gazdag burzsoáfiú úgy lett magyar honvéddé s végül magyar vértanúvá, hogy 48-ban hadosztálya nálunk állomásozott, ő maga pedig az akkor divatos nemzetközi „nemzeti” forradalmi eszmék híve volt. Az ilyen embernek előbbre való volt a magyar szabadság, mint a bécsi „szolgaság”. Ezért nem volt híve a magyar szabadságnak sok magyar, viszont sok osztrák és más külföldi híve volt. Attól függött minden, mit értett „szabadságon”, azaz, hogy „haladó” érzelmű volt-e és az Egyház ellensége, vagy pedig konzervatív érzelmű és hívő katolikus.

Pöltenberg alacsony termetű, vörös hajú és bajuszú ember volt, s még az „Aradi vértanúk albuma” szerint se „igényelt magasabb hadvezéri tehetségeket”. Épp úgy nem, mint társai. De még azt is ki kell róla emelnie még ennek a „hazafias” célből írt műnek is, hogy még

„a politikára sem termett”. (Miért politizált hát mégis?) Mikor például a kormány az oroszokkal való fegyverletételről tárgyalni küldte, ő volt az, aki mindent a legnaivabbul elhitt nekik, amely ígéretekből aztán nem lett semmi.

Az aradi áldozatok között ő a legfiatalabbak közé tartozott, s míg Vécsey az utolsó, ő az első áldozat volt. Szép vonás benne, hogy mielőtt a bitó alá lépett, engedélyt kért, hogy társaitól egyenként elbúcsúzhassék (de az is szép volt, hogy az engedélyt meg is kapta). Csókkal búcsúzott mindenkitől. A papoktól is. Mint a forradalmárokhöz húzó bécsi „intellektuel”, [értelmiségi] vallásos katolikus bajosan lehetett. Ha az lett volna, nem harcolt volna bécsi létére a magyar forradalom mellett. A szenvedés és a csalódás azonban megnyitotta lelkét az isteni kegyelem számára s még a bitó alá is „hangosan imádkozva” (Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma, 128. o.) ment. Bizonyára ennek hatására öntötte el lelkét annyira a keresztény szeretet, hogy engedélyt kért társai megcsókolására és hogy a papoktól is úgy búcsúzott, mintha bajtársai lettek volna.

**Lahner György (1795-1849)** az idősebb és a közhadseregben is nagyobb rangot elért aradi vértanúk közé tartozik. Besztercebányai származású és a csász. kir. seregben is az őrnagysáig vitte. A municiógyártás és a katonai felszerelés legfőbb intézője volt a honvédseregben, tehát olyan igen fontos munkakört töltött be, mely természeténél fogva nem jár dicsőséggel, mert nem annak hoz dicsőséget, aki gondoskodott róla, hanem arra, aki sikerrel használta fel.

Lahner olyan kiváló ember volt, hogy Kossuth később így nyilatkozott róla: „Helyünket sokan betöltöttük emberségesen, de mindannyiunk közt csak három ember volt, aki helyét oly bámulatos sikerrel töltötte be, hogy azt hasonló sikerrel lehetetlen lett volna más által betölteni. E három ember Lahner tábornok, Lukács honvédezzredes és Duschek Ferenc.” Jellemző, hogy egyiknek a nevét se ismeri a „hazafias” magyar közvélemény. Látjuk azonban, hogy Kossuth még e három közt is Lahnert teszi az első helyre. Ha azonban Lahner érdemeit az ellenség nem ismerte volna sokkal jobban, mint mi, s így nem csinált volna belőle aradi vértanút, még annyira se tudnánk róla, mint így. Lukács ezredes még inkább ismeretlen. Duschek nevét is csak az ismeri, aki történelemmel szokott foglalkozni. Ha ismerik is, akkor is rosszul. Láttuk, hogy sokan (különösen Steier) árulónak és 48 egyik legsötétebb alakjának tartják. Pálffy azonban (az okos Pálffy) nagyra értékeli.

Lahner a siralomházban se valami nagyobb vallási buzgóságról, sem vallási közönyről nem tett tanúságot. Az „Aradi vértanúk albuma” azt írja, hogy felesége „ritka szépségű” asszony volt. A kivégzés idején Aradon tartózkodott és Lahner az üzente neki, hogy tűrje megadással férje szerencsétlenségét. Ez vallásos lelkületre enged következtetni, de lehet egyszerű életbölcesség is.

**Lázár Vilmos (1815-1849)** örmény származású volt. Már a második örmény tehát az aradi vértanúk között, pedig az örmények nem önzetlenségükről, hanem kalmár lelkületükről nevezetesek, bár Kiss Ernő nem volt ilyen, Lázár pedig talán a legnemesebb és legkeresztényebb lélek volt mind a tizenhárom közt. Ismét láthatjuk azt is, milyen keveset számít vérség szempontjából a név. Mind a két örménynek magyar neve volt.

Lázár Nagybecskerekén született. Ő is csász. kir. tiszt volt, mint minden aradi vértanú, de ő ott csak a hadnagysáig vitte. Ennek oka fiatalága volt, s az, hogy korán kilépett a katonaságtól. Mikor a 48-as harc kitört, Zemplénben gazdálkodott. Látni fogjuk, hogy honvéd csak úgy lett, hogy szinte rákényszerítették. Kossuthék annyira híjával voltak a képzett katonáknak, hogy a volt császári tiszteknek, ha nálunk laktak, szinte lehetetlen volt a belépést megtagadniuk. Ez a hazaárulással lett volna egyenlő. Ezt pedig csak nem ismerhette el senki magáról!

Lázár a legkisebb rangúak és a legkevesebbet szereplők közé tartozott az aradi tábornokvértanúk között. Érdemlegesebb haditett nem fűződik nevéhez. A halál előtti viselkedése jó

emberre, tiszteletreméltó és bátor férfire és vallásos műveltséggel is bíró katolikusra vall. Mivel nem játszott nagyobb szerepet, a haditörvényszék is a kisebb bűnösök közé sorolta, s azon négy között volt, akit nem bitóra ítélték, hanem golyó által végeztek ki. (Meghalnia azért kellett, mert ezredes léte hadtestparancsnok volt.)

Lázár nagyon jó ember, nagyon jó férj és nagyon jó családapa lehetett. Utolsó szavai ezek voltak: „Istenem, nőm és három gyermekem!” Ezt összetett kezeit az ég felé emelve imaszerűen mondta. Ha tudjuk, hogy az a három gyermek, akit ily meghatóan emlegetett, csak mostohagyermekei voltak, mert felesége első házasságából születtek, neki pedig nem volt gyermeke, akkor még jobban látjuk, mennyire jó embernek kellett lennie Lázár Vilmosnak.

Felesége báró Reviczky Mária volt. A siralomházból hozzá írt levele mutatja, milyen boldog lehetett az az „öt év és két hónap”, melyet együtt töltöttek. De azért azt is emlegeti levelében, hogy úgy fog meghalni, „mint férfiúhoz illik”. Vallásosságát pedig az bizonyítja, hogy még e levélben is említi „a lelki atyát, kinek kezébe lettem vallomásaimat és kinek feltártam tiszta öntudattal bíró keblemet”. Erről a többiek nem tettek külön említést. Hogy Lázár mégis ezt külön megemlíti, annál többet jelent, mert felesége éppen nem volt valami hívő lélek.

A levél utóirata ez: „A papnak adtam egy aranyat misére. Isten veled!” Az aradi vértanúk közül ez is csak neki jutott eszébe. Pénzt mások is adtak nekik, de ajándékol, vagy pedig hozzátartozóiknak való továbbítás végett, de nem misére.

**Knézich Károly (1808-1849)** granicsár (délszláv határőr) származású volt; apai és anyai ágon egyaránt idegen vér. A szabadságharcba úgy került bele, hogy mint csász. kir. százados, Egerben állomásozott. Onnan is nősült, a magyar Kapitány-lányt véve el feleségül. Egerből – akkor még magyar királyi parancsral – küldték a fellázadt rácok ellen az ország területi épsége védelmére. (Így harcoltak volna hazánkért és fellázadt nemzetiségeink ellen a császári seregek továbbra is, ha Kossuthék megtartják a Pragmatica Sanctiót és nem tagadják meg a királynak az engedelmisséget.) Mikor aztán megtörtént a végleges szakítás a király és Kossuthék között, Knézich továbbra is megmaradt azon az oldalon, amelyen a körülmények kényszere folytán elindult, mert közben megszerette a magyarokat, a felesége is az volt, s ha Kossuthal szemben a királynak engedelmeskedett volna, el kellett volna hagynia az országot, otthonát, ha ugyan élve ki tudott volna jutni az országból.

Damjanich hadtestében harcolt, aki nagyon szerette, hisz mindketten délszlávok voltak, s mindketten saját véreik ellen harcoltak. Damjanich lábtörése és a harctérről emiatti távozása után lett tábornok és Damjanich híres II. hadtestének parancsnoka. De természetesen nem Damjanich tehetségével és szerencsésével. Ez azonban – kivált Görgey szeszélyességét ismerve – még egyáltalán nem bizonyítja Knézich használhatatlanságát. Akit Damjanich szeretett és aki Damjanich oldalán és vezetésével harcolt, az nem lehetett rossz katona.

Kétségtelen, hogy inkább a jóság és a becsület, mint a tehetség az ismertető vonása. Az elsőben több volt Damjanichnál, a másodikban kevesebb. A külseje is ellentéte volt Damjanichénak. Damjanich imponáló katonás külsejével szemben Knézich gyengeszzerű és inkább alacsony volt. Életmódja azonban rendkívül katonás volt. Híres volt lelkiismeretességéről is. Ezt Damjanichról éppen nem mondhatjuk (elég a két plébános kivégeztetésére gondolnunk).

Knézich minden tisztjét név szerint ismerte, de igen sok közlegényét is. Katonáiról igen lelkiismeretesen gondoskodott. Talán itt van éppen a titka Damjanich nagy sikereinek akkor, mikor még ő is ott állt mellette. Damjanich adta a vitézséget, a bátorságot és a tehetséget, Knézich a szívet, a szeretetet és a lelkiismeretességet. Az ő együttes, egymást kiegészítő vezetésükkel lett annyira híres az a hadtest.

Knézich azt szokta mondogatni, hogy „csak a rongyos és csak az éhező katona gyáva”. Ha a sereg nélkülözött – írja segédtsíztje –, ő maga éhezett és szomjazott legtöbbit. Anyira igénytelen volt, hogy még akkor is a pusztán földön hált, ha a föld sáros volt és vagy az ezt a dolgot följegyző hadsegéd háta volt a párnája, vagy pedig az ő háta a hadsegédé. Mindenesetre annak a jele, ami a legtöbb 48-as vezetőben hiányzott: az önzetlenség és az igazi keresztény lelkiület. Természetesen nem véletlen, hogy az ilyen honvédtiszteket a csász. kir. hadsereg adta a honvédségnek. Mindjárt látni fogjuk, hogy Knézich e katonai erényei milyen szorosan összefüggtek katolicizmusával. Az pedig – délszláv létére – sose lett volna benne, ha nem a Habsburgok nevelték volna s nem az ő szolgálatukban állt volna. Knézich, Damjanichsal ellentétben, katolikus délszláv volt.

Érdekes, hogy Knézich nagy lelki értékeit még a jellemeket egyébként nem kedvelő Kossuth is észrevette s mikor Bem Erdélyben már minden 48-as kormánybiztossal összevett, s minden törvényt tüntetően félretolt, végül azt határozta, hogy Knézichet küldi melléje a polgári hatalom képviselőjére. A katasztrófa túl gyors bekövetkezése e terv megvalósítására már nem hagyott időt.

Hogy Knézich mennyire minden idegszálával katolikus volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még most említett hadsegéde is pap volt, Bóbik Gusztáv esperes. Nem tudom, hogy csak később lett-e pappá ez a Bóbik, vagy már akkor is pap (tábori pap) volt, mikor Knézich hadsegédévé választotta, de azt mindenképpen mutatja, milyen emberek álltak közel Knézich szívéhez, kikkel tudta magát legjobban megérteni.

Akinek az élete ilyen, természetes, hogy a halála is a legkatolikusabb volt valamennyi aradi vértanúé között. Utolsó óráiról az van megírva, hogy „egyáltalán legkevesebbet szólt”, csak „mindvégig folyton imádkozott”. (Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma, 129. o.) Az ő lelke tehát ekkor már egyedül csak az örökkévalósággal foglalkozott. Bóbik is azt írja, hogy neki „nemegyszer vallotta, hogy szelíd anyjától mindenekfelett a hithűségre és erényeségre intettet”. (Az anyja jósága azonban csak a kisgyermeket tudja lelki befolyása alatt tartani. Hogy hite serdülő ifjú és felnőttkorában is megmaradt, ahhoz kellett az a katolikus nevelés és katolikus szellem, melyet a Habsburgok uralma biztosított azok számára, akik a jóra egyébként hajlottak.)

Gondolhatjuk, hogy olyan embernek, mint Knézich volt, a családi élete is minta lehetett. Ezért felesége bánatában hamarosan követte a sírba, két lányáról pedig Bartakovics egri érsek gondoskodott. A két testvér két testvérhez ment férjhez.

Knézichnek csak egy fiútestvére volt, aki szintén katonatiszt volt, de ő jobban ragaszkodott császára hűségéhez, mint Károly. Ez annál feltűnőbb, mert fiatal korában ő is magyar ezredben szolgált. Úgy látszik, ez a másik Knézich még kiválóbb jellem volt, mint a honvédvértanú, bár ez utóbbi is valószínűleg csak Damjanich barátsága és rá való nagy befolyása miatt lett honvéd.

Mikor a honvédsereg, benne Knézich is, Buda várát ostromolta, a másik Knézich abban a császári seregben harcolt, mely a várat a császár-királynak védte. Őrnagy volt. A honvéd Knézich természetesen tudta ezt s ettől a legszorosabb értelemben vett testvérharctól iszonyodva ő maga nem is vett részt a vár ostromában, hanem a rohamkor a vezényletet helyettesére, Czillich Edére bízta. Rettegett testvére életéért, mert tudjuk, hogy Görgey azt a parancsot adta ki a végső roham előtt, hogy foglyokat nem szabad ejteni, mindenkit le kell kaszabolni; azokat is, akik megadják magukat. (Örök szégyene Görgeynek, de az egész honvédségnek is.) De tudta, hogy ha testvére élve kerül is a honvédek kezébe (mert a parancsot természetesen nem hajtották teljesen végre s ez nem is honvéd dicsőség, mint „hazafias” részről dicsekedni szoktak vele, hanem a minden emberrel veleszületett emberiség megnyilvánulása; utóvégre ezeket lemészárolni szinte lehetetlen és éppen nem is kellemes munka), akkor is halál lesz a sorsa, mert a honvédek mint árulót és katonaszökevényt végzik ki.

Knézich öccse mégis életben maradt, s mivel Buda vára eleste után bátyja rábeszélésére állt a honvédekhez, itt még azzal is kedveskedtek neki, hogy a vezérkarba osztották be. A jellemes katonát azonban átállásáért annyira furdalta a lelkiismeret, hogy még ezzel se tudták lekenyerezni, mert mihelyt alkalmá nyílt rá, újra viasszszökött oda, ahová az esze és a szíve húzta és esküje kötötte. Mert világos, hogy az az eskü kötelez, melyet legelőször tettünk le. Hogy utána más, ellentétes eskük is következtek, az már csak az emberi gyöngeség szégyene.

Annyira nem volt sem áruló, sem gyáva ez a második Knézich, hogy vitézségéért később egyenesen a Mária Terézia rend lovagja lett. A katonák jól tudják, hogy ezt a nagy kitüntetés nem adták ingyen, sőt még összeköttetésért se. Akinek esküszegésért felakasztott bátyja volt, annak egyébként is bajosan lehettek összeköttetései az udvarnál.

**Schweidel József (1798-1849)** őrnagyságig vitte a közös hadseregben és az idősebb aradi vértanúk közé tartozott. Haynaunak régi bajtársa volt s ezért az ő életének se kötél, hanem golyó vetett véget. (Négyen voltak, akik e „kegyelemben” részesültek. Ezeket nem is azon a helyen végezték ki, ahol a többi kilencet. Velük kezdték a kivégzést. Az akasztások csak utána következtek.)

Schweidel Zomborban született s inkább nevében, mint neveltetésében volt német. Az apja vízszabályozó mérnök (és udvari tanácsos) volt Bácskában, de mivel mint katona, Galíciában állomásozott, onnan nősült. Felesége tehát nem volt magyar. Egy fia volt és négy lánya. A fia is honvédtiszt volt, apjával együtt volt elzárva az aradi várban. Őt is halálra ítélték, majd 16 évi várfogságra kegyelmezték, de aztán már fél év múlva elengedték a büntetését, sőt Haynau, mint volt bajtársa árváját, egy nemes gesztussal, mint fiát, örökbe is akarta fogadni (Haynau gyermektelen volt).

Jól láthatjuk belőle, mennyire nem gyűlöltek ezek a „vérszomja” osztrákok, sőt mennyire nem gyűlölt még maga Haynau se. Ők csak – szívük ellenére – igazságot szolgáltattak, de ezt is csak a legfőbb vezetőikkel tették meg. Láttuk már és láthatjuk most is, hogy a kivégzettek nem is tartották gonosztevőknek, hanem más politikai elveket valló, félvezetett, becsületes embereknek.

Schweidel árvája azonban nem fogadta el Haynau kitüntetését, s inkább mint gazdatiszt fejezte be életét. Ő tehát kevésbé tudott megbocsátani, mint Haynau. (S lám, a bosszúszomjas osztrákok ilyen „bűnbánóknak” engedték el a halált s utána hamarosan még a börtönt is!) Úgy látszik, hogy Schweidel fia csak a császárt és Haynaut tartotta bűnösnek, de apját s magát nem. De az is lehet, hogy csak a közvélemény előtt akart tündökölni a maga nagy hazafiságával, illetve ennek a közvéleménynek megvetésétől félt, ha elfogadja Haynau apaságát és esetleg még uradalmát is öröklje tőle. Haynau ugyanis annyira nem gyűlölt bennünket, hogy nálunk telepedett le, itt vett uradalmat s Jókai az „Új földesúr”-ban a magyarrá váló Ankerschmidt (Akkorsincs) uraságban őt festette meg.

Schweidelt a siralomházban rendkívül aggasztotta fia sorsa. Úgy látszik, az ő logikája, törvényismerete és lelkiismerete úgy érezte, hogy nemcsak ő, hanem fia is megérdemli a halált s ezért az ő büntetése is csak a halál lehet. Nyugalanságát még fokozta, hogy fiát nem láthatta, noha oly közel volt hozzá, s még kivégzése előtt se búcsúzhatótt el tőle. Józan ésszel igazán nem gondolhatta, hogy fiának a kivégzés helyett az örökbefogadás lesz a „büntetése”. Pedig hát ő, mint Haynau régi barátja, tudhatta, hogy Haynau nem vadállat. Éppen ez volt az oka annak is, hogy kissé túlságosan is bízott Haynaunak tőle túlságosan is jónak ismert szívében.

Ez, meg meleg, családias érzelmei voltak az oka annak, hogy Világos után nem szánta el magát a menekülésre, noha lett volna alkalmá rá és Mészáros nagyon hívta is magával. Mikor már letartóztatásban volt, sőt mikor már felolvasták előtte a halálos ítéletet, még akkor is bízott, hogy kegyelmet kap.

A magyar „hazafiak” ebből természetesen Haynau mérhetetlen kegyetlenségére és bosszúszomjára vonnak le következtetést, pedig Haynau csak azért küldte vérpadra egyik



legjobb barátját is, mert úgy érezte, hogy igazságosnak kell lennie és ezért ez kötelessége. Az igazságossággal ellenkezőnek találta, hogy a bűnös élete vagy halála attól függjön, hogy neki barátja volt-e vagy nem. Hogy azok, akik nem, haljanak meg, akik igen, azok kapjanak kegyelmet. S vajon nem volt igaza Haynaunak?

De azért Schweidel mégis készült a halálra, és ahogyan készült, annak bizonyítéka, hogy ez a nemes lelkű ember a szabadságharc legvallásosabb szereplői közé tartozott. „Ha a Mindenhatónak úgy tetszenék – írja igaz katolikus lélekkel végrendeletében –, hogy – miután a halálos ítélet fölöttem kimondatott – engem ez alkalommal a jelenlegiből egy jobb világba szóltson” stb. Végrendeletéből – írja Márki Sándor – „rendszeret, vallásosság és családiság sugárzik ki”. Kegyelettel intézkedik benne egy kis feszületről is, melyet 14 évvel előbb atyjától örökölt. Ez a kis feszület tehát neki igen fontos dolog volt.

Még meghatóbb e kis feszülettel való esete halála percében. Mikor a bitó alatt felolvasták előtte a halálos ítéletet, Bardócz minorita atya kezét melegen megszorította s azt mondta neki:

„Tisztelendő Úr! Íme, itt ez a feszület, melyet boldogult atyámtól örököltem. Ezt mindenkor, még a harcok zajában is (Schweidelnek Simonyi óbester [ezredes], a legvitézebb magyar huszár volt a harctéren mestere) magammal hordoztam. Kérem, adja át fiannak.”

Ekkor azonban, mintha hirtelen új eszme villant volna meg agyában, hirtelen visszavette ezt a neki oly fontos feszületet s ezt mondta:

„Kezeim között akarom tartani s vele meghalni, s ha már meghaltam, ne irtózzék kezeim közül kivenni s aztán majd fiannak átadni.”

Schweidel József tábornok, aradi vértanú, ugyancsak megmutatta, hogy ő nemcsak az anyakönyvben volt katolikus. Ha száz évvel később élt volna, de gonoszak lettek volna azok a kommunisták, akik már fiatal korában megfosztották volna hitétől. Mennyivel nehezebb és csúnyább lett volna a halála!

Az aradi vértanúknak mindössze két protestánsa (s kik közül ráadásul csak az egyik volt magyar állampolgár) szintén szívesen fogadta lelkésze vallási vigaszát. Ők is hangsúlyozták felekezetükhöz való tartozásukat. De azért mégis feltűnően észrevehető, hogy a vallásosság még akkora szerepet se játszott életükben, mint ennek a hitközönyös, egyházellenes kornak gyenge hitű katolikusaiban.

Rajtuk is megállapítható az az általános jelenség, hogy a protestáns ember a felekezetét legtöbbször igen fontosnak tartja és hangsúlyozza ugyan, hite azonban tulajdonképpen van is, nincs is. Neki a vallásossága csak abban áll, hogy büszke rá, hogy protestáns, mert magát különb, felvilágosultabb embernek tartja, mint a katolikusokat. A katolikus ellenben a mesterséges gyűlölet- és rágalomhadjáratnak sokszor még akkor is sikerül az Egyház iránt közönyössé, sőt ellenségessé tenni, ha lelke mélyén hívő és keresztény.

A katolikus áldozatok mind felébredtek és fent is voltak már, mikor a papok a kivégzés napján, mint az áldozatok megígértették velük, újra felkeresték nagy út előtt álló híveiket, bármily korai volt is ez a reggeli idő. A protestánsok ellenben még ágyban voltak, mégpedig – érdekes – ők mind a ketten ott voltak még, noha természetesen már nem aludtak.

A lelkész kérdéseire Dessewffy azt mondta, hogy jól aludt, Leiningen, hogy keveset. Jellemző, hogy a kálvinista lelkész a halál előtt álló, de azért jól alvó Dessewffynek az evangélium helyett Rousseau-t idézte, Dessewffy pedig a németet szidta neki, aki jó, hogy minden magyart ki nem irtott már az alatt a 300-nál több év alatt, mióta a nyakunkra telepedett. (Igazán tipikusan keresztény halál előtti lelkület! De történelmünk folyamán azt is láttuk, hogy mennyire ostoba és hamis ez a megállapítás!)

Érdekes, hogy Dessewffy ennyire türhételten kegyetlennek tartotta a németet, de azt mégse akarta semmiképpen se elhinni, hogy katonai esküje megszegéséért, hűtlenségéért és fegyveres lázadásáért ez a gonosz német valóban őt is „kiirtja”. Csak ennyire volt komoly az ő németszidásuk. A lelkészének adott megbízások után ugyanis külön hozzátette, hogy csak abban az esetben teljesítse őket, ha az ítéletet valóban végre is hajtják.

Igaza is volt, mikor ennyire bízott, mert tény, hogy ez az átkozott német az alatt a 400 év alatt, amit „járma” alatt eltöltöttünk, eddig még majdnem minden lázadónak, hűtlennek és felségsértőnek megkegyelmezett, s mivel ezt mi is jól tudtuk, éppen azért áll ez alatt a 400 év alatt szinte egész történelmünk lázadásból és hűtlenségből.

Mikor aztán látta, hogy a kegyelem most az egyszer elmarad, Dessewffy „büszke fenség-gel” (nem pedig keresztény alázattal és bűnbánattal) ment a halálba s még utolsó percében is „a legnagyobb megvetéssel nyilatkozott hóhéraitól”. Igazán éppen merő ellentéte volt tehát ez a protestáns halál a keresztény halálnak. De annak a régi pogány mondásnak is ellentéte volt Dessewffy viselkedése, hogy ha jellemmé akarsz válni, „gnóthi szeauton!” (ismerd meg önmagadat). Dessewffy még halálakor is csak ellenségei bűneit látta. Hogy bűne esetleg neki is lehet, az eszébe se jutott. Mikor azonban látta, hogy az ítéletet csakugyan végrehajtják, egy könny mégis „rezgett szemében” és „reszkető hangon” kérte újra Balót megbízásai teljesítésére, tehát még ekkor is csak a földiekre volt gondja.

A német Leiningen már keresztényebb volt nála. Ő abban a levélben, melyet feleségének a síralomházból írt, hangsúlyozza, hogy „hitem szilárd, hogy egy szebb túlvilág fog következni”. De viszont ez se kereszténység, sőt egyenesen keresztényellenesség, mert a kereszténység nem „szebb” világot ígér a halál után. Nemcsak mennyországot ígér ugyanis, hanem pokollal is fenyeget és figyelmeztet, hogy vannak, mégpedig sokan vannak, akiknek számára a túlvilág rosszabb lesz, mint amilyen a földi élet volt. Leiningen erről, úgy látszik, nem tudott, de nem is akart tudni. Úgy látszik, ő is épp úgy meg volt magával elégedve, mint magyar „hittestvére”, Dessewffy.

Nem akarom Leiningenhez hasonlítani, mert nála Leiningent sokkal különbnek tartom, de itt jut eszembe, hogy az egyébként katolikusnak született báró Vecsera Mária, Rudolf trónörökös bűntársa kereszténysége is olyan volt, mint Leiningené (és még számtalan jelenlegi társuké). Ezért lett ő is Rudolf szeretője.

Ő is azt hitte, hogy a másvilágon csak mennyország van. Vecsera Mária is azt írta búcsúlevelében anyjának, hogy „a halálban boldogabb vagyok, mint az életben voltam”. Hanna nővérének pedig, hogy „az ismeretlen túlvilágra” megy. (Ha megtanulta vagy elhitte volna a hittant, akkor nem lett volna számára ennyire ismeretlen ez a túlvilág, ahova olyan könnyelműen, önként és fiatalon ment.) Fiútestvérenek pedig, hogy „örködni fogok fölöttem a túlvilágról” (sajnálni lehetett szegény fiút, ha csak ilyen őrzőangyal örködött felette).

Jól látható tehát, hogy épp úgy, mint Leiningen, Vecsera Mária se gondolt arra, hogy a túlvilágon „alvilág” is van és oda is lehet menni és a paráznákat, házasságtörőket és öngyilkosokat ez a világ várja. De az várja – ha csak bűnbánatot nem tartanak, ennek azonban nem mutatta semmi nyomát Leiningen se – azokat is, akik „csak” a királyuk iránt tartozó hűséget, engedelmisséget és esküt nem tartották meg, sőt még azok is, akiknek csak az a bűnük, hogy az Egyháznak nem engedelmeskedtek.

Ezt a bűnt azonban Leiningen ősei már századokkal előbb megkezdték s 48-as ivadéku is folytatta. Lehet, hogy ez neki nem volt bűne, mert jóhiszemű volt s valóban nem tudta, mit cselekszik, de az, hogy a maga bűneire és a kárhozatra ennyire nem gondolt, az nem valami jó jel. Mi, katolikusok, még akkor is rettegve gondolunk a halálra és Isten ítélőszékére, ha sokkal alázatosabbak voltunk és sokkal kevesebb bűnt követtünk el, mint Leiningen.

Az is jellegzetesen protestáns vonás Leiningen búcsúlevelében, hogy „atyái vallásáról” beszél. A mai protestánsok is mind őseik miatt tartják olyan nagy bűnnek, ha egy protestáns katolikus reverzalist ad vagy katolikus hitre tér. Mintha az ő vallásuk se állna másból, mint például a japánoké, mint az ősök tiszteletéből. Pedig hát ez igazán nem érv, mert miért kellene valakinek ugyanazon valláson lennie, melyen ősei voltak? Hát nem lehet ő esetleg különb is, mint az ősei voltak, s nem ellenkezik ez például a haladással is? Mi, katolikusok, az igazság és a benne való meggyőződésünk miatt ragaszkodunk a vallásunkhoz. Az őseink (vagy „atyáink”) nekünk ilyenkor eszünkbe se jutnak. Nekünk nemcsak családi tradícióink vannak

s vallásosságunk nemcsak gyerekkori vagy családi emlékekből áll. Egyébként pedig csodálom, hogy Leiningen annyira tiszteli atyáit, mikor ők éppen azt a bűnt követték el, melyet ő a legnagyobbnak tart: ők valóban elhagyták atyáik vallását akkor, mikor azok még a Krisztus Egyháza tagjai voltak. Tehát tulajdonképpen hitehagyott őseire büszke.

Úgy látszik azonban, hogy Leiningen, aki – nem úgy, mint Dessewffy – azért a vallással is törődött, maga is észrevette felekezetének alsóbbrendűségét a katolicizmus mellett akkor, mikor a halál árnyékában van már az ember. Mert hiába, a protestantizmus e világnak vallása (mint a zsidók vallása is). Ezért gazdagabbak, ezért életrevalóbbak, ezért tudnak a földön jobban érvényesülni ők, mint a katolikusok. De a halál árnyékában, mikor a természetfelettség szelét érzi már az ember, bezzeg nem tudnak már versenyezni a katolicizmussal. Leiningen és társai pedig már annak szelét érezték.

1849-ben Aradon ezt még nem lehetett annyira feltűnően észrevenni, mint már 1945-ben, mikor a nyilas miniszterek érezték a természetfelettség szelét. Ők a halál előtt már majdnem mindnyájan katolikusokká lettek. 1849-ben ez még csak a görögkeleti Damjanich-csal történt meg. Azért nem volt ez akkor még olyan általános jelenség, mert 1849-ben a forradalom és a szocializmus még csak a kezdetén tartott s ezért nem volt még oly nyíltan istentelen, de olyan úrgyűlölő se volt még, s nagyjából még a magántulajdont is tiszteletben tartotta. Nem lehetett tehát még olyan világosan látni hazafias és szociális szempontból is romboló voltát s azt, hogy valójában minden anyagilag jobb helyzetben levő ember ellen irányul s oka és alapja a gyűlölet és az irigység, mint 1945-ben már lehetett. A másik oka pedig az volt, hogy a jozefinista mótely és az akkori kor rossz szelleme miatt még a katolicizmust se képviselték papjai olyan méltón, amint már 1945-ben képviselték. De azért a katolicizmus és a protestantizmus közti különbséget észrevette Leiningen már 1849-ben is.

Mikor ugyanis a bakó Knézichsel végzett s Leiningen azt hívén, hogy most már ő, nem pedig Nagy-Sándor következik, „a mellette álló protestáns paphoz, Baló Bénihez fordulva mondá: Amint ezek a tisztelendő urak egész a bitófáig kísérték boldogult társaimat, úgy Ön is legyen szíves velem egész odáig jönni”. (Aradi vértanúk albuma, 129. o.)

Leiningennek tehát tetszett a szerzetesek viselkedése s jól esett volna neki, ha ugyanazt a szeretetet, melyet ők híveik iránt tanúsítottak, ő is megkapta volna lelkészétől. Szerette volna, ha az ő lelkésze se félt volna a haláltól, sőt még a borzalmas bitótól se, épp úgy, mint a római egyház papjai nem félték. De ahogyan a pápai kolera idején az ottani kálvinista lelkészek – a katolikus papság odaadásával ellentétben – annyira félték a haláltól, hogy egyenesen gúnynóta keletkezett miattuk híveik körében, úgy látszik, Aradon is így volt. Leiningen most idézett kérelmét lelkészéhez nem lehet ugyanis másképp megmagyarázni, mint csak azzal, hogy Baló Béni észrevette a félelmet s a húzódozást attól, hogy őt a bitóhoz kísérje és ezért szűkségesnek tartotta a katolikus papok példájának követésére buzdítani.

Úgy látszik azonban, hogy a jó Baló Béni – noha a jóakarata bizonyára megvolt benne – az e világ szolgájából mégse tudott a másvilág szolgájává ily hirtelen átalakulni, mert a dolog vége mégiscsak az lett, hogy inkább Leiningen vezette lelkészét a bitó alá, mint az őt. „Balót kézen fogva büszkén a bitóhoz lép”, írja Leiningenről az „Aradi vértanúk albuma”. (130. o.)

**Gróf Leiningen-Westerburg Károly (1819-1849)** (Milyen undok névnek tartanák ezt kerucaink, ha nem aradi vértanú viselte volna! De az is érdekes, hogy milyen sok Károly volt az aradi vértanúk között!) Csak harmincéves volt, tehát a legfiatalabb volt az aradi vértanúk között. Nem osztrák, hanem birodalmi német volt, de 48 előtt az osztrák seregben szolgált s így lett hűtlen katonai esküjéhez, mikor 48-as lett s a katonai törvények szerint ezért kapta a halálbüntetést.

Talán valamennyiük közt neki volt a legnagyobb áldozat a halál, mert a legfiatalabb volt, egészséges és deli, szép férfi, boldog apa és férj, szép és gazdag felesége volt (ő maga vagyontalan volt) s nagy jövőre jogosították tehetségei. Nagy szerepet még nem játszhatott, de

már 48-ban is kitűnt nemcsak tehetségével, hanem egyéni vitézségével is. Szerették is, mert megnyerő egyéniség volt.

Talán mindezek és protestantizmusából folyó gyengébb hite volt az oka, hogy a közelgő halál jobban idegesítette, mint társai bármelyikét. Igaz, Lázár is, akit golyóval végeztek ki, odaszólt lelkiatyjához (meg is csókolta): „Kedves Tisztelendő Úr! Ha netalán ezek az emberek rosszul lőnének és elhibáznának, ne engedjen kínlódni, hanem azonnal kérje a vezénylő tisztet, hogy ismételtesse a lövést”. (Ez nem a haláltól való félelmet, hanem a kínlódás megakadályozására való törekvést jelentette. Egy-egy áldozatra ugyanis csak három-három katona lőtt, s így bizony nem lehet meglepő, hogy Kiss Ernő még a lövés után is térdelve maradt, mert csak a vállát érték a golyók. Ezt Lázár természetesen akkor még nem tudta, de – mint láthatjuk – gondolt rá.)

Egyedül csak Leiningen volt az, aki mielőtt a bitófa alá lépett, még szónoklásra is engedélyt kért. „Gyilkosai” lelkiismerete azonban annyira rendben volt, hogy még erre is megadták neki az engedélyt. Csupán arra figyelmeztették, hogy rövid legyen.

Leiningen nem is vádolni akart. Beszédében azzal foglalkozott, hogy az a hír terjedt el róla, hogy Buda vára bevétele után legyilkoltatta az osztrák tiszteket. Kijelentette, sőt Isten hívta tanúul arra, hogy ez a híresztelés „aljas rágalom”. El is hitték neki a hivatalos közegek s mi természetesen még jobban elhisszük neki. Nem azért ítélték halálra. Az azonban tény, hogy Görgey a végső ostrom előtt parancsban adta ki, hogy nemcsak minden tisztet, hanem még a közlegényeket is mind le kell gyilkolni s ez a parancs nem is vonatott vissza. Ha tehát Görgey is ott lett volna az aradi vértanúk között, ő nem menthette volna magát e vád ellen se. De hát ő nem volt köztük. Ha ott lett volna, egész bizonyosan őt találták volna a legnagyobb bűnösnek.

Leiningennek a haláltól való rettegését azonban nem ez, hanem az bizonyítja, hogy mikor már az első négy áldozat ott függött a bitón, ő a térdén ceruzával neje részére ekkor is ezt vetette papírra: „Négyen már függnek előttem... mindennek vége van... Isten veled!” Ő tehát nagyon átélte a halál kínjait.

Leiningen családja igen ősi és előkelő. Leányágon az Árpádoktól származik. Emlékszünk, hogy Rákóczi felesége – aki egyébként épp oly szegény volt, mint ez a Leiningen – szintén Leiningen-lány volt és szintén Árpád-ivadék. Leiningen felesége gazdag és magyar volt: Sissányi-lány.

Férje úgy lett honvéddé, hogy mint osztrák tiszt, nálunk állomásozott. (Ezért lett magyar felesége is.) Hogy öntudatos német létére is inkább a honvédek közé állt, mint a császáriakhoz, annak három oka lehetett: protestantizmusa, szabadelvű eszméi és magyar felesége. A Habsburg-ház ugyanis mindig határozottan katolikus hatalom volt. A protestáns német Leiningennél ez fontos szempont volt. Szomorú, hogy a katolikus magyarokban ez sose volt fontos szempont s nem inspirált hűséget. A magyar feleség s általában a magyarság iránti rokonszenv semmiképpen se lehetett a fő szempont, mert csak azért, mert valaki magyar volt, még egyáltalán nem kellett 48-ért lelkesednie, amint – mint láttuk már – a bécsi osztrákok se voltak csak azért, mert németek voltak, 48-ellenesek. (Igaz, hogy ezek a bécsiek többnyire zsidók voltak.) Azt pedig leveleit idézve már láttuk, hogy Leiningen egyáltalán nem akart magyar lenni, sőt még magyar feleségétől is azt kívánta, hogy fiát németnek nevelje.

Leiningen két öccse: György és Viktor, kik szintén katonatisztek voltak és szintén a Habsburgok seregében szolgáltak, nem is álltak a 48-asok mellé, sőt György éppen Haynau seregében szolgált ellenünk és az őrnagyságig vitte. Károlynak, az aradi vértanúnak azonban német létére is érdemes volt 48 mellé állnia. Ő ugyanis így tábornok lett már 30 éves korában. Vajon akkor is ilyen sokra vitte volna, ha megmarad a császár hűségében? Ez lehetett a negyedik (s lehet, hogy fő) oka, hogy 48-as honvéd lett.

**Dessewffy Arisztidről (1801-1849)** már fentebb elmondunk több dolgot. Ő nem az oroszok, hanem az osztrákok előtt tette le a fegyvert. Lichtenstein herceg előtt, aki meg is ígérte neki, hogy büntetése még a számkivetésnél is kisebb lesz. Mivel mégse így lett, a herceg össze is veszett miatta Haynauval. Dessewffynek tehát megvolt az oka, hogy még a siralomházban is bízzék, s arra is megvolt a maga oka, hogy szidja az osztrákokat. Csak nem őket kellett volna szidnia, hanem csak Haynaut, aki mint mondtuk már, nem is volt osztrák. Hiszen éppen azért volt olyan kemény, mert nem osztrák volt.

## Damjanich megtérése

Visszatérve most az aradiak legnagyobbjára, Damjanichra, ő volt az egyedüli, aki a papját nem fogadta szívesen.

„Ugye, mondta neki, örülnek a rációk, hogy ilyen sorsra jutottam?”

A pápa erre természetesen azt mondta, hogy az ő hívei, az aradi rációk is nagy részvétellel viselkednek iránta és hogy ők is nagy csodálói hősiességének.

Ez persze Damjanichnak jól esett, de azért a beszédet a rációk magatartásának kifogásolásával folytatta. Végül a pápa figyelmeztette, hogy hagyjuk most már a földi szenvedélyeket, s itt az ideje, hogy a nagy útra készüljön és az örökkévalóságra terelje figyelmét. A pópának ez a figyelmeztetés bizonyára jobban becsületére válik, mint kálvini kartársának Rousseau-emlegetése.

Damjanich azt felelte neki, hogy az ő lelke tiszta s Isten a tanúja, hogy amit tett, nem magáért, hanem a hazáért tette. (Elhisszük, de az is igaz, hogy bűnös eszközökkel – például katonai esküje megszegésével – még a hazát se szabad szolgálni, még kevésbé ártatlan plébánosok lelkiismeretlen agyonlövésével.) De válasza már csak azért se volt valami keresztény, mert hiszen még a jó is hétszer botlik napjában, hát még az olyan szenvedélyes, indulatember, mint amilyen Damjanich volt! Aztán az is tagadhatatlan, hogy Damjanich „a haza szolgálatában” egy röpké év alatt kapitányból tábornok lett, míg katonai esküje megtartása esetén legfeljebb ezredesig vitte volna, de természetesen akkor se egy év alatt.

Aztán Aradon már látnia kellett volna, hogy amit a hazáért tett, azt is rosszul tette, mert hiszen a hazát katasztrófába, lakóit mérhetetlen szenvedésekbe és anyagi romlásba döntötték. Láttuk, hogy nem az „árulók”, nem is az orosz túlerő, hanem maguk a 48-asok. De ha eredményesen is harcoltak volna, akkor is csak a Habsburgok hatalmát törték volna meg, de nem Magyarország függetlenségét vívták volna ki. Ezt ugyanis csak úgy tudták volna kivívni, ha Ausztria helyett más szövetségeseket szereztek volna a magyarok. Ezek pedig csak a Habsburgoknál és az osztrákoknál sokkal erősebb németek, a poroszok lettek volna, s hogy velük szövetségben mennyire lettünk volna szabadok, azt azóta már megmutatta Horthynak a Habsburgoktól már független Magyarországa. Ha pedig az oroszok s velük a szlávok lettek volna új szövetségesek, az egyenesen Magyarország területi épségének megcsorbulására és a görögkeleti nemzetiségeink elszakításával az ország feldarabolására vezetett volna. (A Habsburgok azonban sose próbálták tőlünk elszakítani még katolikus németjeinket se.) De hogy az oroszok alatt még a magyarokra szorítókozó Csonkamagyarország is csak hogyan lett volna független, azt megmutatta a bolsevik uralom. Ezt a folyamatot már Kossuthnak és Damjanichnak is látnia kellett volna. Látták is, hiszen Horvátország elszakadásával már Kossuthék is megbarátkoztak.

De még ha mindeme bajok el is maradtak volna, 48 akkor is iszonyút ártott volna a magyar nemzetnek és népnek az Egyház befolyása megszüntetésével, mely 48 győzelmével talán egész a Rómától való elszakadásig ment volna. Hiszen láttuk már az előbbi kötetben, hogy az alatt a pár hónap alatt is, míg hatalmon voltak, milyen nagy rombolást végeztek egyházi és tanügyi téren (például a hitoktatás megszüntetésével). Láttuk, hogy e téren ugyanazok az eszmék vezették őket, mint napjainkban a kommunistákat, sőt a kommunisták újításukkal



nem is siettek annyira, mint 48. A kommunizmus alatt még öt év múlva is volt hitoktatás az állam iskoláiban, de 48 mindjárt az elején el akarta törölni. 48-ban Görgey tábori főpapja minden papot megeskett babájával, aki kérte, de a békepapok ezt még 20 éves kommunista uralom után se merték megtenni.

De ha 48 teljes egészében jó lett volna, Damjanich még akkor se lehetett volna joggal ennyire nyugodt lelkiismeretű. Hiszen a hősiesség és tehetség mellett egész szereplése a munkatársaival való állandó veszekedésben telt el, melyet mindig az ő sértő fölényessége okozott. Indulatosságával, melyen egyáltalán nem uralkodott, igen sok értékes tisztjét is elkésztette. Hát a két plébánosnak egymás után való kivégeztetése vizsgálat, törvényes ítélet nélkül, ártatlanul? Aztán katonáinak is kegyetlenkedéseket engedett meg a legyőzött rácok ellen (láttuk, hogy naplójában Leiningen hogy megbotránkozott rajta és milyen barbárságnak találta).

Ezzel nemcsak az emberiség ellen vétkezett, hanem a rácok lelkének tőlünk való még nagyobb eltávolításának, azóta is izzóan lobogó magyargyűlöletének s az emiatt viszonzásul meggyilkolt, sőt sokszor lassan halálra kínzott szerencsétlen magyarok szenvedéseinek is közvetett oka volt. De hát ilyen a vallásnélküli, 48-as hazafiság és lelkiismeret!

Damjanich azonban lassacskán mindezt maga is észrevette. Nem hiába testben-lélekben legnagyobb volt társai között, de nagy lelke, mély kedélye az utolsó napokban is csak úgy sziporkázott. A halált megelőző utolsó napokban is ő szerepelt legelőbbit társai között. Jól látható viselkedésében mint küzdött lelke, mint méltóságos oroszán, az elmúlással. Mint habozott az ég és föld között, hogy melyiket válassza. Világos, hogy az eget választotta, de hát az nem volt olyan könnyű, kivált olyan szenvedélyes embernek, mint Damjanich volt. Pillanatnyilag hol a szenvedélyes, bosszúálló, dacos ember, hol az Isten alázatos gyermeke, s a szenvedő s keresztre feszített Krisztus alázatos tanítványa jutott lelkében fölénybe.

Most is ő vezetett a szenvedélyekben, az ellenségszidásban és az őt és társait ért állítólagos igazságtalanságok miatti felháborodásban, Görgey szerepének elítélésében, noha végig egyik leghűbb munkatársa volt, de ő vezetett a lelki felemelkedésben, a bűnbánatban, a keresztény alázatban és a megigazulásban is. Érdekes, hogy ettől az indulatos és gyűlölni annyira tudó s megbocsátani annyira nehezen képes embertől, e hős katonától, az erő e jellegzetes megtestesülésétől indult ki az az érzelmes, hogy ne mondjam, nőies s ezért katonában annyira szokatlan viselkedés, hogy megcsókolták egymást is és a papokat is és úgy búcsúztak egymástól és az élettől. (Talán délszláv vére és temperamentuma is okozta ezt. Náluk ugyanis népszokás ez a csókolózás.)

A papok az ítélet végrehajtása előtt való nap, tehát október 5-én délután két órakor jelentek meg a foglyoknál a hadbíróóság felszólítására. Ezek azonban ekkor megkérték őket, hogy a másnap reggel negyed hatkor kezdődő kivégzés előtt is újra keressék még fel őket. Ehhez természetesen újabb engedély kellett, de a jó osztrák készséggel adott a papoknak kérésükre újabb engedélyt arra, hogy másnap hajnalban is szabad belépésük legyen a várba. Mivel emiatt túl korán kellett kelniük, az éjszakát a papok is éppúgy virrasztva töltötték, mint maguk a fogoly rabok. Így aztán nem is aludták el az időt s kora hajnalban való megérkezésüket igen nagy örömmel fogadták a foglyok.

Damjanichhoz természetesen a görögkeleti pápa ment, s noha magának a pópának a személye ellen ugyan nem lehetett kifogása, s mint láttuk, még a pápa rác hívei ellen se (legalábbis a pápa állítása szerint nem), „a nagy hős magának Szombathi görögkeleti papnak későbbi állítása szerint az udvarias üdvözlésen kívül alig szólott hozzá ez idő alatt, hanem a lelkész által mondott hosszas imákat susogva utána monda”. (Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma, 118. o.) „Négy órakor (hajnalban) a szerb lelkész távozott Damjanich szobájából és magára hagyta.”

„A hős tábornok most Sulyánszkyt várta, mert ez megígérte neki, hogy korán reggel még meglátogatja. E látogatásról a következőket jegyzé a derék lelkész az aradi minorita zárda diáriumaiba [naplójába]:

„Fél ötre múlt és én bevégezvén Pöltenberg Ernő és Aulich Lajos uraknál papi kötelességet, a lábtörés következtében ágyban fekvő nagy hőst, Damjanichot látogatám meg... Töb-  
bi közt mondá: Tisztelendő Barátom! Bennünket csak a véletlen bonyolított testvéri harcba...  
Higgye meg, barátom, nem félek a haláltól, hisz ezerszer néztem én szemébe; ámde mégis il-  
lően, golyó által végeztetnék ki. Ez után egy imát vett elő, melyet az éj óráiban maga írt s  
kért, hogy szeretett nejének (aki előtte való nap engedélyt kapott, hogy meglátogathassa) né-  
mi vigasztalásul kézbesítsem.”

Ez a Damjanichtól élete utolsó éjszakáján fogalmazott ima már teljesen keresztény. Eb-  
ben már szó sincs Damjanich tiszta lelkiismeretéről, se ártatlanságáról vagy büntelenségéről.  
De nincs benne szó dacról vagy bosszúról se. Az a Damjanich, aki ezt írta, már teljesen  
Krisztus tanítványa és követője. „Lágyítsd szívét az uralkodónak – kéri benne Istentől – a  
hátramaradt társak iránti kegyességre és vezérelj annak akaratát bölcsességeddel a népek ja-  
vára.” (Pedig az imát nem Ferenc Józsefnek, hanem feleségének írta.)

Damjanich tehát nem áll már a detronizáció alapján s Ferenc Józsefet nemcsak törvényes  
uralkodójának ismeri el, hanem a legkisebb szemrehányás vagy nehezítés nélkül olyan tisztel-  
lettel, sőt kegyelettel említi, ahogy az egy keresztény alattvalóhoz illik.

A másvilágot se kedélyesen, Leiningen- vagy Vecsera-módra, hanem keresztény értelem-  
ben fogja fel. „Te ismered, Uram, az én szívemet s lépteimnek mindegyike tudva van nálad.  
Azok szerint ítéld meg kegyelmesen és engedj a túlvilágban kegyes elfogadást találnom.  
Amen.”

Meg kell állapítanunk, hogy Damjanichot élete utolsó óráiban valósággal megszálta a  
Szentlélek. Bámulatos, hogy megtisztult s milyen tökéletes erkölcsi magaslatra emelkedett ez  
a hős katona ez utolsó éjszaka folyamán! Annál bámulatosabb ez, mert hiszen tiszta dogmati-  
kai ismeretei bajosan lehettek. Ez az imája mutatja legjobban, milyen nagy lélek, milyen jó  
és milyen tehetséges ember volt alapjában.

Még többet mondó a folytatás:

„Midőn már-már távozandó valék, Damjanich így szóla:

Főtisztelendő Barátom! Ön talán nem is tudja, ki vagyok.

Mire felelém: Igenis, tudom.

Én – úgymond – rác vagyok vallásomra nézve, de mint rác (tehát mint görögkeleti, mert  
hiszen vallására nézve mondta magát rácnak), meghalni nem akarok. Áldjon meg engem. Azt  
is tudom, hogy Ön engemet addig meg nem áldhat, míg én meg nem gyónom bűneimet. Te-  
hát hallgasson meg. És a nagy férfi meggyónt, röviden a hitvallást letette s midőn kérelmé-  
nek engedve őt feloldozám, kezeimet fejére tétette és azokat saját kezeivel fejére szorítván  
egész imám alatt ott tartotta.”

„Miután ez is megtörtént, így szóla: Most már nyugodtan halok meg, mert magyar pap  
áldott meg.” (De hogy a „magyar papon” katolikus papot értett, mutatja, hogy ott volt a kálvi-  
nista pap is, Baló, aki a neve után ítélve magyarabb vérű pap volt, mint Sulyánszky s mégse  
ahhoz fordult. Az se lehetett a dolog oka, hogy talán Sulyánszky egyénisége rokonszenve-  
sebb volt előtte, mert hiszen egyiküket se ismerte, mindegyiküket akkor látta először, mikor a  
siralomházban megjelentek. Egyikük se vele foglalkozott, mert hiszen egyikük se volt híve.)  
„...S mi majd öt percig egymás nyakába borulva könnyezénk.”

Ilyen alázatos, ennyire őszinte keresztény lett az ezelőtt büszke hős! Érdekes, hogy száz  
évvél később Vajna, a kálvinista vallású nyilas belügyminiszter, az egyetlen kivégzett nyilas  
protestáns miniszter, aki nem lett katolikussá a siralomházban (noha aligha ismerte Damja-  
nich esetét), szintén letérdelt az őt is meglátogató bencés pap előtt és ilyen helyzetben kérte,  
hogy őt is áldja meg kálvinista létére is s e pap őt is megáldotta megtérés nélkül is. Damja-  
nich ellenben meg volt róla győződve, hogy áldását megtérés nélkül nem kaphatja meg.  
Damjanichnak volt igaza, s jól láthatjuk belőle, milyen nagy vallási műveltsége volt. Bajosan  
érthetjük ezt meg a Szentlélek egyenes felvilágosítása nélkül. Hogyan lehetett volna Damja-

nich ezzel annyira tisztában, mikor még olyan nagy műveltségű katolikus emberek se igen tudták, akik szerzetes gimnáziumban érettségiztek s nem olyan hitközönyös kornak voltak a gyermekei, mint Damjanich.

Igaz vallás csak egy van (a dolog természetéből következik, hogy ilyen nem is lehet több), s aki az igazsághoz való csatlakozástól vonakodik, azt, az aki azért van, hogy az igazságot hirdesse és vele az embereket megismertesse és az embereket a hozzá való csatlakozás kötelességére figyelmeztesse, nem áldhatja meg, mert hiszen ezzel azt juttatná kifejezésre, hogy azért az se baj, ha valaki nem csatlakozik ehhez az egyedüli s ezért egyedül üdvözítő igazsághoz. Pedig ez a valóságban bizony igen nagy baj.

De azért mégse tett helytelenül az a bencés se, aki Vajnat a siralomházban megtérés nélkül is megáldotta. Nem tette volna ugyanis helyesen, ha Vajnat a megtérésre egyenesen felszólítja. Krisztus Egyházának tagjává lenni kitüntetés, mit nem alacsonyíthatunk le annyira, hogy valakinek kínáljuk. A kitüntetést a kitüntetendőnek kell kérnie. Vajnak protestáns minisztertársai kérték is ezt a kitüntetést s azért kapták meg. Vajna egész viselkedése viszont egész nyilvánvalóan mutatta, hogy őt nem világosította meg a Szentlélek.

De viszont egész magatartása azt is mutatta, hogy nem daczból, nem rosszaságból, nem a megismert igazság elleni tusakodásból nem tért meg, hanem tudatlanságból, téves lelkiismeretből, tehát büntelenül. Nem kellett, nem is volt szabad feltenni róla, hogy ő tévedéséhez makacsul ragaszkodó eretnek. Mint szenvedő embert és vigasztalásra szoruló felebarátot kellett nézni s mint ilyenek, járt az áldás és a szeretet. Ez ellen a keresztény szeretet ellen vétett volna a pap, ha ilyen körülmények közt nem áldotta volna meg, mikor maga kérte.

Helyes lett volna azonban, ha figyelmeztette volna arra, amire Damjanich figyelmeztetés nélkül is annyira gondolt, hogy eretneksége, protestantizmusa (Damjanich esetében szakadár-sága miatt tulajdonképpen nem lett volna szabad megáldania, s éppen ezért ezt nyilvánosan nem is tehetné volna), s hogy áldása nem az Egyházba való visszatérést még a halála előtt is megtagadó eretneknek, hanem csupán egy olyan szenvedő embernek szól, aki nincs tudatában annak, hogy tévedésben van.

De Vajna azzal, hogy a pap áldását s ráadásul térdre borulva – amit kálvinista, ha nincs a siralomházban, még közvetlenül Istennek se tesz meg – maga kérte, világosan kinyilvánította, hogy ő nem az Egyházzal dacoló, hanem éppen ellenkezőleg, az Egyház iránt tiszteletet tanúsító, tehát tulajdonképpen megtérő, vagy legalábbis a megtéréshez közeledő eretnek. Vajna nem a megtérést tagadta meg, hanem viselkedésével azt mutatta, hogy nem is sejti, hogy ez a megtérés neki kötelessége.

A papnak azonban már csak emiatt is figyelmeztetnie kellett volna arra, amire Damjanichot figyelmeztetni se kellett, mert anélkül is tudta, hogy maga az áldáskérés nem elég az üdvösségre. Hitvallásra, gyónásra, az Egyházhoz való nyílt csatlakozásra is szükség van, hogy üdvözülhessen, vagyis hogy az az áldás ne csak külsőség legyen, hanem érjen is valamit. Fel kellett volna tehát szólítania, hogy ne féljen és egész lépést tegyen.

Ha arról kellett volna meggyőződnie, hogy erre most már a halál előtt állva (s mikor külön is figyelmeztették kötelességére) se hajlandó, akkor az áldást meg kellett volna tagadni tőle, mint a pap részéről bűnösét (mert megerősítette volna vele tévhitében) s áldás helyett csak a szeretetnek, részvételnek és vigasztalásnak csak olyan jeleiben (kedvesség, ölelés stb.) lett volna szabad részesítenie, melyeket nem mint pap és mint az igazság képviselője és hirdetője, hanem csak mint embertárs ad embertársának. Az áldás azonban nem ilyen dolog. Áldást csak pap szokott adni (vagy legfeljebb az atya a gyermekének).

Lehet egyébként, hogy a kérdéses bencés pap így is járt el.

Hogy Damjanich megtérése igazi megtérés volt, látható a dolog imént vázolt körülményeiből és látható az imából, melyet a megtérő közvetlenül előtte szerkesztett. Egyébként ugyanis lehetne arra is gondolni, hogy Damjanich tulajdonképpen csak a rácságát tagadta meg s megtérése csak a magyar néphez való ünnepélyes csatlakozás akart lenni. Azt hitte

ugyanis, hogy amint a görögkeletiség a rácság tartozéka s ismertetőjele („rác vagyok vallásomra nézve” – mondta), épp úgy a katolikus vallás a magyarságé. Ámde az örökkévalóság küszöbén, a hazától és minden földi dologtól való elválás óráiban már minden ember lelkében háttérbe szorulnak a földi, a testtel összekötött dolgok és a vallásos érzés erősebbé válik, mint a hazafias. Ekkor már nem a föld és a test, hanem a lélek és az ég érdekli az embert.

Damjanich kijelentései, a tőle ekkor szerkesztett ima, alázatos gyónása, bűnvallomása, a hitvallás letevése (s mindez nem is a pap kívánságára, hanem az ő önkéntes kezdeményezéséből) világosan bizonyítja, hogy szorosan a vallás körébe tartozó és a másvilágra irányuló lelki átalakulás ment végbe Damjanich lelkében s nem faji vagy hazafias, hanem vallásos cselekedet történt részéről.

Ha Damjanich csak rácból magyarrá akart volna lenni, nem pedig görögkeletiből katolikussá, akkor kálvinistává kellett volna lennie, nem pedig katolikussá. Annak a szerepnek ugyanis, melyet a görögkeleti vallás játszik a szerbek életében, inkább a kálvinista vallás felelne meg a magyar nép életében, mint a katolikus. Az áll elsősorban magyar alapon és nevezi is magát „magyar vallásnak”. S Damjanichnak erre a „magyar” vallásra áttérnie épp oly könnyű lett volna, mint a katolikusra, mert hiszen annak képviselője is ott volt és éppúgy rendelkezésére állt volna e célból. Baló Béni, a „magyar pap”, még meg is látogatta Damjanichot épp úgy, mint a katolikus papok, s vele is elbeszélgetett politikai (tehát hazafias) dolgokról. (Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma, 111. o.) Azt azonban, hogy másnap hajnalban is keresse fel, arra csak Sulyánszkyt, a katolikus papok kérte fel, nem Baló Bényt, az állítólagos magyar vallás papját.

## Ártatlanok voltak-e az aradi vértanúk?

Damjanich annyira katolikus lett, hogy még 48 eszméit is megtagadta, pedig hát ez senkinek se eshetett annyira nehezére, mint neki, hiszen általa lett híres és hazafias hős. Ez a megtagadás egész élete megtagadását jelentette. S mindezt a mennyek országáért. Ez mutatja legjobban Damjanich lelki nagyságát, de nagy intelligenciáját is.

Bár az elítéltek mellett lelkipásztori kötelességüket teljesítő katolikus papok részben idegen fajúak voltak, éppen nem valószínű, hogy a hadbíróság alkalmazottainak is tekintették volna magukat és az áldozatokat politikai állásfoglalásuk helytelenségére vagy akár csak 48 eszméinek katolikusellenességére is figyelmeztették volna. Akkor ezt még nem látták tisztán az emberek, még az átlagpapok se. A hazafias mámor és a nagy propaganda s a vele együtt járó terror őket is megtévesztette. Nem valószínű, hogy ezek a papok felhívták volna az elítéltek figyelmét arra, hogy a törvényes hatalom elleni lázadás bűn, s különösen bűn ez akkor, mikor a hatalom annyira katolikus és az Egyháznak annyira támogatója, mint a Habsburgok. A magyar haza és a magyar nemzet ellen is nagy bűn, ha egy ennyire katolikus felsőbbség ellen lázítjuk fel és ennél sokkal kevésbé katolikus, sőt egyenesen katolikusellenes hatalom alá akarjuk juttatni. (Kossuthékat értem.) Nem valószínű, hogy figyelmeztették volna őket arra, hogy az evangélium lényege az engedelmisség és a szelíd és aláztos szívűség s ennek semmi se ellentéte annyira, mint a lázadás és a fegyvert ragadás.

Ha ezek a papok ott, az aradi siralomházban így viselkedtek volna, nem valószínű, hogy még hitközönyös áldozatok, például még Nagy-Sándor és Kiss Ernő is oly tisztelettel bántak volna velük. Hiszen láttuk, hogy ezek még akkor is az osztrákot szidták. Egyébként is ebben a korban annyira divatosak voltak ezek a 48-as forradalmi eszmék és magatartás, hogy kevesen tudták magukat függetleníteni tőlük. Ezt még a papságból is csak a legmagasabb teológiai kiképzésben részesültek tudták megtenni. Éppen nem valószínű, hogy a szóban forgó öt katolikus pap ezek közé tartozott volna.

Ezeknek a papoknak nagyrészt idegen neve s esetleg idegen anyanyelve se igen lehetett a 48-ellenességre ok, mert hiszen bőven kimutattuk, hogy a 48-as eszmék mennyire nemzetköziesek voltak s mennyire nem kellett éppen magyarnak lenni valakinek ahhoz, hogy ha Magyarországra kerül, Kossuth-párti legyen. Elég csak arra utalnunk, hogy maguk az aradi vértanúk is voltak annyira idegen nevűek és származásúak, mint azok a katolikus papok, akik őket a halálra előkészítették. Hiszen vagy 20%-uk még csak magyar állampolgár se volt.

Ne feledjük, hogy Damjanich se magyarul írta nevének azt a szép imádságot. Ő még nevével is mindig németül levelezett akkor is, mikor még a honvédeket vezette rohamra „az osztrák” ellen. Lehet, hogy felesége, a Csernovics-lány, magyarul akkor még nem is tudott.

Láttuk, hogy Albach Szaniszló, Széchenyi korának szabadelvű szónoklaitáról híres ferencese, ki még a szószeikről is a 48-as eszméket terjesztette s ezért még Széchenyi is kiábrándult belőle, szintén németül szónokolt a magyar fővárosban s nem magyarnak érezte magát, hanem világpolgárnak. Petőfi is a „világszabadságért” küzdött.

Abból, amit ezek az Aradon szereplő papok e szerepükkel kapcsolatban beszéltek vagy a kolostor évkönyvébe bejegyezték és ahogyan szerepüket betöltötték, szintén ezt bizonyítja. Feljegyzéseikből s nyilatkozataikból azt kell látnunk, hogy ők épp oly 48-asok voltak, mint „pácienseik” voltak még akkor, mikor még aktív tényezői voltak 48-nak. Igaz, az is lehetséges, hogy csak a hazafias entuziazmus [elkeseredés] kiszolgálására beszéltek 48-as módra, mert hiszen a közvélemény erre egyenesen rá is kényszerítette őket. Ők maguk is csak aradi lelki gyermekeik révén lettek híressé, s ha az aradi vértanúk nem hősök, hanem egyszerű lázadók és esküszegők voltak, akkor lelkiatyáikról sincs mit beszélünk.

Azonban az, amit Tiszti Lajos ír az aradi vértanúk albumában (115. o.), bár valószínű, hogy az író kétségtelenül bizonyítja, hogy maga a kérdéses minorita is igen messze állt attól



a valódi, hamisítatlan katolicizmustól, mely vallásellenességét még 48-nak se bocsáthatja meg. Pedig hát 48-nak ezt csak az bocsáthatja meg, akinek a hazánál még Isten, másvilág és az Egyház se előbbre való.

„T. Sulyánszky – írja – nemegyszer beszélt e sorok írójának, hogy valami oly szellemi s földöntúli kifejezés volt az összekulcsolt kezekkel imádkozó tábornokok szemeiben, hogy ő teljesen feledvén állását s kötelmeit, szenteket hitt maga előtt látni s zokogva hozzájuk imádkozott.”

Reméljük, talán egészen mégse így volt, mert akkor furcsákat kellene gondolnunk a jó Sulyánszkyról. (Aki természetesen nem tévesztendő össze a Petőfitől lekicsinyelt papköltővel, egyébként Petőfi jótevőjével, Sulyánszky Antallal, a későbbi esztergomi kanonokkal, aki oltárt is állíttatott az esztergomi bazilikában, mint az oltár felírása is bizonyítja.) Annyi azonban bizonyos e nyilatkozatból, hogy Sulyánszky Eusztách minorita szerzetes lelkesedett 48-ért.

Mondom, nagyon valószínűtlen tehát, hogy a gyóntató papok hívták volna fel az aradi vértanúk figyelmét arra, hogy nekik tényleg az is bűnük, hogy 48-asok voltak. Mégis több nyoma van, hogy ezt ezek a részvétre méltó aradi áldozatok figyelmeztetés nélkül maguk is észrevették. Világos, hogy effajta nyilatkozataikat nemigen igyekeztek feljegyezni a „hazafias” magyar történetírók (hiszen műveik olvasói egyenesen megkövezték volna őket érte). De viszont az is természetes, hogy a kérdésről más, mint magyar művek, nincsenek. Hiszen osztrák vagy más idegen szempontból nem voltak annyira fontosak az aradi vértanúk, hogy róluk és utolsó perceikről mindenre kiterjedő, részletes feljegyzéseket közöljenek. Ez csak Magyarországon és 48-ért lelkesedő és ilyen közönség számára írt művekben történhetett. Az aradi vértanúk azonban 48-at úgy megtagadták, hogy még a „hazafias” magyar művekből is kivethető, hogy még ilyen természetű bűnbánat is volt bennük. Pedig hát ez ugyancsak ellenkezik a vértanú fogalmával. Aki vértanú, az nem a bűnéért lakol, hanem ártatlanul.

Vécsey a siralomházban így írta alá a feleségének írt levelét: „szerencsétlen Károlyod”. (Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma, 118. o.) Az igazságért szenvedő vértanú, a hazájáért életét adó hős nem „szerencsétlen”, hanem dicső. A két fogalom pedig egymást kizárja.

De láttuk, hogy Batthyány Lajos is mennyire tagadta Kossuthtal való egyetértését s mennyire hangsúlyozta, hogy mindig ellene működött, sőt ha szabadlábba helyezik, még kémszolgálatra is ajánlkozott ellene. Láttuk, hogy Kiss Ernő is érdemül hozta fel, hogy ő vissza akart vonulni, csak Kossuth kényszerítésére maradt meg továbbra is a bűnös ügy szolgálatában. De láttuk bőven azt is, hogy védekezésükben szinte mindnyájan megtagadták azt az ügyet, melyért meg kellett halniuk.

Mindezek ellenében fel lehet hozni, hogy az akasztófa árnyékában álló emberek kétségbeesett életküzdelmét nem lehet teljesen önkéntes és szabad akaratból folyó cselekedetnek tekinteni, s mint ilyet értékelni. Azonban az aradi vértanúktól találunk olyan, a 48-as elveket megtagadó nyilatkozatokat is, melyeket nem a bíróság előtt, tehát nem az akasztófától való megmenekülés kétségbeesett küzdelmében tettek.

„Csupán egy intézkedése lep meg – írja Schweidelről Márki Sándor az Aradi vértanúk albumában (87. o.). – Mivel úgymond most már apámnak derék, becsületes nevét mocsok és gyalázat éri, nincs ellenvetésem, hogy fiam, Béla, más nevet vegyen fel s az én nevem, személyemmel együtt, örökre elenyésszen.”

Pedig ezt Schweidel végrendeletében írja, tehát olyan helyen, mely csak halála után került a nyilvánosság elé. Ez a nyilatkozata tehát a haláltól való megmenekülésre való törekvés semmiféle összefüggésben nem lehetett.

A „Schweidel” név viselése dicsőséggé vált minden magyar ember részére idegen hangzása ellenére is. De ha éppen az, aki ennek a névnek dicsőséget szerezne, nem látta volna be hibáját és nem bánta volna meg és nem tekintette volna bűnnek, „mocsoknak” és „gyalázatnak” azt a tettét, mely neki ezt a nagy dicsőséget szerezte, akkor nem írt s nem is írhatott volna így végrendeletében.

De a legjobban Damjanich találta el az igazat, s ő fejezi ki legjobban, hogyan és miért lettek nemzeti hőskökké és vértanúkká ő és társai. Idéztük már, hogy október 5-én délután, tehát akkor, mikor még a megtérés folyamata meg se történt lelkében, de viszont akkor, mikor már a halálos ítélet megvolt, a kegyelmet is elutasították, arról tehát már nem lehetett szó, hogy nyilatkozatát azért tette volna, mert abban bízott, hogy vele segít magán, ezt mondta Sulyánszkyknak: „Tisztelendő Barátom! Bennünket csak a véletlen bonyolított testvéri harcba.”

Ez szintén a hazafias áldozat és érdem megtagadása és a vértanúság cáfolata. Ami ugyanis csak a véletlen eredménye, az nem lehet érdem, annál kevésbé hősiesség. Aki véletlenül hal meg, az nem vértanú. Láthatjuk azt is, hogy Damjanich nem ellenségnek tekinti „az osztrákokot”, hanem testvérének, a vele való harcot pedig testvérharcnak. Testvérharcot vívni bizonyára nem érdem. Aki elismeri, hogy testvérharcban vett részt, az elismeri bűnös voltát. Az tettére nem büszke, hanem sajnálja.

Pedig hát nemcsak Damjanich volt így. Érdekes, hogy a szabadságharc elején, 1848. október 13-án Csányi, Pázmándy, Bónis és Luzsénszky országgyűlési képviselők és országos biztosok az Országos Honvédelmi Bizottmánytól Pöltenberg és Vécsey századosok elbocsátását kérik a honvédség kötelékéből, mert az Ausztriába való benyomulás és az országgyűlés végzése ellen izgattak, azaz mert akkor még „reakciósook” voltak. (Steier: Görgey és Kossuth, 90. o.)

\* \* \*

Említettük már, hogy az aradi vértanúk mindnyájan császári királyi tisztek voltak és katonai esküjük megszegéséért kellett bűnhődniük. Egyesek közülük (Nagy-Sándor, Dessewffy, Lázár) 48-ban már nyugalomban voltak, mert elkedvetlenedtek s úgy látták, hogy a közös hadseregben nincs jövőjük. Baross Gábor, a nagy „vasminiszter” azonban egyszer azt mondta: „A legtöbben, akik nem nyerik el az arany kardbojtot, azzal mentegetik magukat, hogy a német tisztek üldözik a magyar önkénteseket. Én meg nem tagadom: lumpok voltunk, nem tanultunk, azért nem lettünk hadnagyok.”

Az aradi vértanúk hadnagyok ugyan lettek, de ha tovább nem valami rohamosan emelkedtek, amiatt nem lehetett jogos okuk panaszra. Hiszen látjuk, hogy még dicsőítőik is megállapítják róluk, hogy nem voltak hadi tehetségek. Mi címen várhatták tehát, hogy jövő álljon előttük a hadseregben?

Most azonban azt hitték, hogy 48 alkalmat ad nekik az érvényesülésre, s az új, külön magyar hadsereg majd jobban méltányolja a valóságban hiányzó tehetségüket. De akit ilyen csendes bosszú vagy tehetségével arányban nem álló érvényesülési törekvés nem fűtött, mint például Lázárt, az is kénytelen volt aktiváltatni magát és mint tiszt belépni a honvédségbe.

Láttuk, hogy alkalmas tisztekben annyira hiány volt, hogy a leszerelt s még nem öreg volt tisztek egyenesen rá voltak kényszerítve, hogy újra a cselekvés terére lépjenek. Aki itt lakott az országban, magyar volt, az az ellenséghez való húzás, tehát hazaárulás gyanúja nélkül nem tehette meg, hogy leszerelt tiszt létére továbbra is visszavonultan a polgári életben maradjon. Hiszen „a haza szent nevében” még papokat és papnövendékeket is rákényszerítettek, hogy kardot kössenek oldalukra. 48-ban a nép vezetését, jóra való oktatását, az evangélium hirdetését nem tartották hazafias dolognak, legalábbis sokkal többre becsülték nála, még papok részéről is, a kard forgatását.

Akik 48 kitérésekor tényleges tisztek voltak, mint például Damjanich is, azok számára csakugyan a véletlen döntötte el, hogy a forradalom oldalára álljanak-e vagy pedig továbbra is hűek maradjanak a császárra és királyra letett esküjükhöz. Attól függött, hol állomásoztak éppen akkor: az olasz harctéren vagy egyéb külföldön-e, vagy pedig itthon, Magyarországon. Az itthon állomásozó ezredeket ugyanis először legfelsőbb parancs folytán a fellázadt rácok ellen Magyarország területi épsége védelmére küldték.

Sokszor rámutattunk már, hogy letagadhatatlan tény, hogy ahogyan az uralkodóház a magyar ezredeket felhasználta a hétéves háborúban Szilézia visszaszerzésének megkísérlésé-

re és felhasználta ugyanezen ezredeket Napóleon ellenében is, 48-ban pedig Lombardia megtartása érdekében használta fel őket (csak az imént láttuk azonban, hogy Lombardiában több horvát harcolt, mint magyar), épp úgy, Magyarország területi épségének megvédésére is mindig felhasználta az osztrák ezredeket is, sőt a török ellen sokszor úgyszólván teljesen idegenek tették ki az egész Magyarországot védő sereget.

48-ban is megtette ezt az uralkodóház, bár most nem olyan szívesen, mint még a török kiűzése idején, mert most nem tudhatta, hogy abban a magyar nemzetben, melyet segít, nem ellenségét segíti-e.

Csak mikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a 48-as Magyarország valóban az uralkodóház ellensége, mert hiszen a 48-asok, vagy legalábbis a hangadóik, tulajdonképpen republikánusok, de legalábbis mindenképpen Habsburg-ellenesek s az uralkodóház szolgálatára legfeljebb csak azért és csak addig hajlandók, mert és amíg foguk fehére kimutatására elég erőt nem éreznek magukban, a fellázadt nemzetiségek viszont – bár ők se szívesen, hiszen vagy görögkeletiek (rácok, oláhok), vagy protestánsok voltak (az erdélyi szászok és a pánszláv tótok) – gyöngeségük tudatában szövetségüket ajánlották fel neki a hűtlen magyarok ellenében: kénytelenek voltak a felajánlott szövetséget elfogadni és a Habsburg-ellenesekké vált magyarokkal szemben velük egy tábort alkotni.

Ez volt az oka, hogy mikor a nemzetiségek ellen vezényelték a csász. kir. ezredeket, nem harcoltak ellenük egész hévvel addig, míg el nem dől végleg a kérdés, ki a barátja: a magyar-e vagy a nemzetiségek? Mikor aztán ez – elég hamar – eldőlt, akkor megjött a nyílt parancs, hogy nem szabad a magyar forradalmi kormány mellett és az uralkodóházhoz hű nemzetiségek ellen harcolni. Ámde azok a csapatok, melyekhez ilyen parancs ment, olyan magyar területen voltak, ahol akkor már a magyar forradalmi kormány kezében volt a hatalom. Ezek az ezredek fizetésüket, élelmezésüket csak tőle kaphatták. Ez a magyar forradalmi kormány nemzeti jelszavak hangoztatásával olyan közhangulatot tudott itt teremteni, hogy az uralkodóház oldalán lenni egyenesen lehetetlenné vált e csapatok részére. A magasabb értelmiségű tisztek hiába látták be, hogy ezek a jelszavak hamisak, de esküjüket egyébként se lehet megszegni semmiféle körülmények közt se. Ők is rá voltak kényszerítve, hogy azt a kormányt szolgálják, melytől fizetésüket és előléptetésüket kapták és amely a helyzetnek pillanatnyilag (s ez a „pillanat” eltartott egy évig) ura volt.

Ezek a tisztek tehát, még akkor is, ha lélekben és nyelvben nem is tartoztak hozzánk; ha még úgy tudták is, hogy a legfelsőbb parancsnak engedelmessékedniük kell, s ha még úgy tudatában is voltak katonai esküjükhöz (tudatában is kellett lenniük, hiszen egész katonakötelességük ezen alapult), igen nehéz helyzetbe kerültek. Itt voltak egy országban, melynek vezetősége a felség parancsának ellene volt; a legénység, melynek parancsoltak, szintén hazafias kötelességének tartotta, hogy ellene legyen, mert hiszen az uralomra került forradalmi párt gondoskodott róla, hogy azt higgye, hogy nem ők a hitszegők, hanem a dinasztia s az igazság nem annak oldalán áll, hanem az övékén. De azok az eszmék is, melyek ezt az uralkodóházzal szembeszegülő magyar kormányt vezették, akkor egyenesen nemzetközien felkapott és hitt eszmék voltak, tehát az idegen származású tiszteket is lelkesítették, kivált azokat, akik olvasni is szoktak és a kor eszmeáramlatának hatása alatt álltak, tehát a tehetségesebbeket.

Megtévedésük tehát nagyon is érthető. Ezt azonkívül még az is elősegítette, hogy az új magyar kormányra őket is feleskették, mégpedig akkor még királyi parancsra, mert hiszen ezt az új alkotmányt és a felelős minisztériumot, habár forradalmilag kikényszerítve is, de a király is elfogadta. Ezt az elismerést nem is vonta volna vissza, ha a 48-asok nem követeltek volna mindig többet, ha erőviszonyaik megengedték s ha ők is megtartották volna ennek az új alkotmánynak azt a részét, mely nem a nép, hanem az uralkodóház jogait tartalmazta. Mivel tehát ezek a tisztek nemcsak katonai esküt tettek a császár és király szolgálatára, hanem állampolgári esküt is a magyar alkotmányra, most, mikor fegyverüknek a párttűző kormány

ellen való fordítására jött a parancs, úgy látszhatott, mintha ez a parancs az alkotmányra már letett esküjükkal ellenkezett volna.

Pedig nem ellenkezett. Először is, ha két eskü egymással ellentétesnek látszik, akkor világos, hogy mindig az az eskü az irányadó, amelyet először tettünk le. Mert hiszen, ha a második eskü az elsővel ellenkezik, akkor a második szükségképpen érvénytelen, mert arra senki se tehet jogosan esküt, hogy már letett esküjét nem fogja megtartani. De egyébként is, mivel ők a második esküt a király parancsára tették le (s világos, hogy másképp nem is teheték volna le), kétségtelen, hogy elsősorban ugyanettől a királytól függött, hogy miként kell ezt a második esküt értelmezniük.

Másodszor – s ez a fő szempont! – az ő fegyverüknek a 48-as kormány ellen való fordítása nem jelentette még e második esküjük megszegését se. Hiszen éppen azért kellett fegyverüket a király parancsára a 48-as kormány ellen fordítaniuk, mert ez a kormány megszegte ezt az alkotmányt. Csak azt tartotta meg belőle, ami a király ellen szólt, de hosszan bizonyítottuk már, hogy ami a király javára szólt benne, például azt, hogy a 48-as kormány is köteles magyar csapatokat adni az uralkodóház idegenben levő jogai és birtokai védelmére, megtagadták, sőt ezzel egyenesen kérkedtek s már akkor megtagadták, mikor a király még nem is kérte. Nemcsak Lombardiában tagadták meg a segílyt, melyre a királynak szüksége lett volna, hanem még a német birodalom ellenében is, amely még meg se alakult s ezért a királynak még nem is volt szüksége rá.

István nádornak, utána pedig még Batthyány Lajosnak is felkínálta Kossuth a koronát, noha volt az országnak koronás királya, de ha nem lett volna, az alkotmány akkor is úgy rendelkezett, hogy a korona a gyermektelen király legidősebb öccsét, ha az már nem él, annak legidősebb fiát illeti. A király tudta nélkül küldtek egyedüli követeket külföldi államokhoz, noha ezt az új alkotmány is a király egyedüli jogának tartja. Királyi szentesítés nélkül nyomtattak bankókat, állítottak fel 200.000 főnyi sereget stb.

Fegyverüknek a kormány és hívei ellen való fordítása tehát nemcsak első, hanem második, a 48-as alkotmányra letett esküjükkal se ellenkezett. A 48-as kormány szegte meg ezt az alkotmányt, nem pedig a király, s ezt nemcsak Széchenyi, Deák, Eszterházy, Eötvös, Mészáros, Klauzál, e kormány tagjai, hanem még a kormány azelőtt Kossuthtal egy követ fűjő elnöke, Batthyány is elismerte.

Csak Kossuth (meg talán Szemere) állt forradalmi alapon, de az az egész kormány bűne volt, hogy ezt túrte. Nem a kormány parancsolt, hanem csak Kossuth, s a kormány ezt túrte, ahelyett, hogy az ország színe előtt megtagadta volna vele a közösséget s nyilvánosságra hozta volna az igazságot. Ők csak a minisztertanácsban hangoztatták ezt, de meggyőződésüket, Kossuthék elítélését, a nyilvánosság előtt gondosan titkolták. Hagyták, hogy Kossuthék a nyilvánosságot félrevezessék, s fedezték azt a rágalomhadjáratot, mintha a király lenne a hitszegő, nem pedig Kossuth.

Ez mentsége a tiszteknek, mikor a királyi parancs ellenében továbbra is a kormány oldalán maradtak, mert a kormány kulisszatitkait ők nem tudhatták s ezért joggal gondolhatták, hogy nemcsak Kossuth, hanem az egész kormány kívánja tőlük az ellenkezőt. A bűn alól azonban nem menti fel őket, mert ha valóban az egész kormány, nem pedig csak Kossuth és hívei lettek volna hitszegők és alkotmányértők, akkor se lett volna szabad senkinek se követnie a kormányt a hűtlenségben. Mentséget ekkor is csak legfeljebb együgyű közkatonáktól lehetne elfogadni, de nem képzett, művelt tisztektől, s akik ráadásul mint katonák, esküt is tettek s ezt az esküt egyedüli haduruk, a király iránti engedelmességre tették.

Nem a 48-as alkotmányra letett eskü okozta, hogy ezek a tiszték nem engedelmeskedtek királyuk parancsának, s így megszegték katonai esküjüket, mikor a királyi parancs ellenére is megmaradtak a pártütő és királyával már nyíltan szembekerült magyar kormány oldalán, hanem először is az, hogy a terrorral párosult propaganda eredményeként nem a kötelesség, hanem azok az eszmék voltak népszerűek, melyeket Kossuth hirdetett (és hallgatagon az egész

kormány helyeselt). Ez akkor nemcsak itthon volt így, hanem szerte egész Európában s így még azokra a tisztekre is hatással volt, akik esetleg még magyarul se tudtak. Mint ahogyan nem egy aradi vértanú nem is tudott.

Másodszor, mert 48-ban ahhoz, hogy valaki a királyi parancsnak engedelmeskedjék, még ha egyébként tisztán látott is, nagy akaraterő, igen nagy lelki erőfeszítés és áldozatvállalás kellett. Szembe kellett szegülni a többség gondolkodásával; ott kellett hagyni a sereget és vele a biztos megélhetést, ott a megszokott környezetet és barátokat és az akkori zavaros viszonyok között külföldre, a bizonytalanságba utazni. Ott kellett volna hagyni a családot is, mert az bajosan költözhetett volna a családfővel együtt. Még a külföldi származású katonatisztre is nagy áldozat lett volna ez, kivált mikor már évtizedek óta Magyarországon szolgál s innen is házasodott, felesége, gyermekei, vagyona, háza, lakása, bútorai itt voltak. Mekkora áldozat volt hát akkor ez magyar emberre!

De míg az elköltözés meg nem történt, elhatározásáért addig is ellenszenvet, bizalmatlanságot, lenézést (reakciós, áruló, pecsovics, maradi, papok szolgája stb.) kellett eltűrnie, feltéve, hogy még élete is nem forgott veszélyben s azon a címen, hogy áruló, hogy megszegte az alkotmányra letett esküjét, meg nem lincselik vagy „törvényesen” ki nem végzik.

Aztán ha az ilyen tiszt ügye a legelőnyösebben is oldódott volna meg; ha sikerült is volna neki szerencsésen külföldre jutni s ott a felség valamely ott szolgáló ezredében szolgálatát folytatnia, kétségtelen, hogy az semmiképpen se lett volna számára olyan előnyös, mint a honvédi szolgálat. Hiszen a volt császári tiszt a 48-as magyar kormánytól mind magasabb rangot kaptak annál, mint amilyent a közös hadseregben viseltek, tehát a nagyobb ranggal nagyobb fizetést is. Aztán ha külföldre mennek, itt maradt családjuk sorsáért állandóan aggódniuk kellett volna, fizetésüket se tudták volna hozzájuk eljuttatni, ők maguk pedig úgy érezték volna magukat ott az idegenben családjuk nélkül, mint a kivert kutya.

Ezek után könnyű megérteni, hogy ekkora áldozatokra csak egészséges, fiatal, tetterre kész, nehézségektől meg nem riadó, mindenre elszánt, önálló gondolkodású, erős akaratú, vagyis igazi született hős férfi lett volna képes. Ellenben ahhoz, hogy továbbra is a honvédségben maradjon, azaz hogy esküszegő legyen, nem kellett más, mint csak az, hogy semmit se tegyen, azaz folytassa azt, amibe akarata ellenére belecsöppent. Így aztán még az is, aki mást tervezett, többnyire csak a régiiben maradt, mert terve kivételét húzta-halasztotta.

Így aztán érthető, hogy a legtöbbjük maradt. Nem véletlen, hogy a 48 mellé álló rangosabb volt császári tisztak között oly gyakori a bánási és a bácskai, sőt az aradi vértanúknak ezek egyenesen a felét teszik ki (s nagyrészt éppen ez az oka, hogy olyan nagy arányban nem magyarok). Ide való volt Kiss Ernő, Schweidel, Lázár, Damjanich, Knézich és – legalábbis a felesége révén – még Leiningen is. De 48-ban itt állomásozott Vécsey is és ide való volt Mészáros hadügy-, Vukovics igazságügy-miniszter és Klapka is.

Ha most mindezekhez hozzávesszük, hogy ezeknek a tiszteknek a jövőjükre is kellett gondolniuk, már csak a családjuk miatt is, a megtévesztő propaganda hatása alatt, hogy vége van már a régi világnak és semmi sem tartóztathatja fel már az újat, annak, aki továbbra is ki-tartott a császár és királya és a vele összekötött régi világ mellett, joggal kellett félnie, hogy lemarad az idő haladó szekeréről, s mint a nép és a haladás ellensége, nemcsak a becsületét, hanem megélhetését is végleg elveszti.

Mindezekhez járult még az érdek, a haszon, a csábító ajánlatok. Minden volt császári tiszt rögtön legalább egy ranggal nagyobbat kapott a honvédségben (Görgey főhadnagy azonnal százados, de hetek múlva már őrnagy, hónapok múlva tábornok; a volt hadnagy Lázár csakhamar százados, majd ezredes; a százados Nagy-Sándor rögtön őrnagy, a végén pedig mindnyájan tábornokok lettek, pedig csak egy évi szolgálat állt mögöttük. Bizony, ha megmaradtak volna királyuk oldalán s a régi seregben, még öregkorukra is csak némelyikük-ből lett volna őrnagy vagy talán ezredes (láttuk, hogy képességeik címén nem is érdemelték volna többet).



Jól látható tehát, hogy 48-ban a haszon nem a „hazaárulással” járt. A hiúság, az önérdék, a karriercsinálás vágya csak a „hazafias” oldalra vihette a tisztí embert. Teljes joggal gondolhatunk tehát arra, hogy talán csak azért, vagy legalábbis elsősorban azért nevezték s tekintették cselekedetüket „hazafiasnak”, hogy leplezzék a dolog prózai oldalát s lelkiismeretük szavát könnyebben elaltassák. Ez a lelkiismeret, mint látni fogjuk, az aradi vértanúkban életük utolsó óráiban fel is ébredt.

Nem hiába mondta tehát a köztük legkurucabb, leglelkesebb és Kossuthhoz még legjobban húzó Damjanich is, hogy „bennünket csak a véletlen” tett 48-asokká; mi csak úgy belecsöppentünk a dologba; mi csak azért jutottunk abba a nagy bajba, melyben most vagyunk, mert a véletlen olyan helyzetbe juttatott bennünket, hogy szinte lehetetlen volt részünkre más választás. Legalábbis olyan nagy erőfeszítésbe, olyan nagy áldozatokba került volna eskünk megtartása, hogy bűnünket még akkor is nehéz lett volna elkerülnünk, ha biztosan tudtuk volna, hogy ilyen rossz lesz a vége.

Pedig hát akkor még mindenki az ellenkezőt gondolta, mert azt hitte, hogy a „népek akarata” minden akadályt elseper. Ki gondolta akkor, hogy ez a „népek akarata” csak néhány nagyszájú izgató akarata volt, mely hangulatot tudott ugyan maga mellett csinálni, de ez csak a felszín halvány felfodrozódása volt, de a népakarat mélyébe nem hatolt. A népnek valójában nem kellett az új, az meg volt elégedve (meg is lehetett) a régivel, annyira azonban semmiképpen sem sikerült vele megutáltatni a régít, hogy megváltoztatásáért áldozatokat is vállalt volna. Az újat csak az izgatók akarták, azok nyertek is vele, de nem a nép.

Derék, vallásos ember létére is hiába magyarázta tehát Knézich 48-hoz való csatlakozását azzal, hogy „mindennél inkább szeretem az igazságot és mert önérzetes és erkölcsös ember vagyok, halálomig tartandom meg azt az esküt, melyet uram-királyom a magyar alkotmányára tenni parancsolt”.

Ha ugyanis ura-királya, akire oly önérzetesen és a hűség látszatával hivatkozott, meghalt volna ezt a „becsületes” beszédet, joggal válaszolhatta volna rá: Igen, megparancsolom, hogy esküt tégy, de a magyarok alkotmányára, nem pedig azokra, akik ezt az alkotmányt tölem kicsikarták ugyan, azt a részét azonban, mely az én jogaimat s vele a törvényes rendet biztosítja, csak addig tartották meg, míg megszegésükre magukban erőt nem éreztek.

Te azonban akkor is kitartottál ezek mellett az emberek mellett, mikor ők már régen fittyet hánytak erre az alkotmányra. Megcsaltad magadat, mikor azt hitted, hogy még mindig az alkotmány, nem pedig az alkotmánnyal hírverést csináló, de azt egyáltalán meg nem tartó forradalmárok mellett vagy. Még azt se mondhatod, hogy mindezt nem tudtad, tehát tévedtél, mert mikor ez bekövetkezett, én ezt kiáltványban adtam tudtára mindenkinek, de köztük természetesen legelső sorban a katonatiszteknek. De te akkor is nem nekem hittél, hanem nekik; nem nekem engedelmeskedtél, hanem azoknak.

Még csak azt se mondhatod, hogy érdek nélkül cselekedtél, mert ne feledd, hogy te az én seregemben csak százados voltál, a lázadóknál pedig tábornok lettél. Ez volt a Júdás-díj. Vajon mered-e mondani, hogy ha megmaradtál volna az én hűségemre letett esküd mellett s megmaradtál volna az én seregemben, akkor is vitted és vihetted volna ennyire? Hiszen még 48-as dicsőítőid is megállapítják, hogy hadvezéri tehetséged nem volt s még Görgey is elmozdított a hadtestparancsnokságtól sikertelenségédért.

De mivel ismerlek és tudom, hogy becsületes és önzetlen ember voltál és vagy, rólad mégis elismerem, hogy éppen te nem a rangért és az érvényesülésért tetted, amit tettél, hanem inkább kényelemszeretetből, a családodhoz való ragaszkodásból, megriadva azoktól a nagy áldozatoktól, melyekkel helyzetekben az engedelmisség és a katonai esküd megtartása járt volna. Ez tragédia részedre, de nem mentség számodra, mert te nem arra tettél esküt, hogy kitartasz mellettem, de csak akkor, ha ez különlegesen nagy áldozatokkal nem jár, hanem arra, hogy mindenképpen, azaz életre-halálra. Katonától egyébként is ezt szokás kívánni. Bűnhődésed tehát nagyon is igazságos.

A hősiességnek ezt a hiányát megbocsátottam a közlegényeknek és az altiszteknek, sőt még a tiszteknek is, legalábbis olyan mértékben, hogy halállal nem büntettem érte őket, pedig a törvény ezt kívánná, de neked nem, mert te hadtestparancsnok voltál. Még csak azt se mondhatod tehát, hogy szigorú voltam. Pedig még ezt se én csináltam, hanem az a külföldi származású és protestáns emberem, aki titeket levett és aki azért tartott benneteket még nálamnál is bűnösebbeknek és ítélte meg benneteket nálamnál is szigorúbban, mert ő harcolt ellenetek, ő vert le benneteket, s így ő kockáztatta életét miattatok s így nálam jobban tudatában lehetett annak, hogy ti a lázadásotokkal mekkorát vétkeztek.

Vannak helyzetek, melyek egyenesen rákényszerítik az embert, hogy hős legyen és kötelessége teljesítésében emberfeletti teljesítsen. Te – sajnos – ilyen helyzetbe kerültél s könnyűnek találtattál. Lehet, hogy talán nem is könnyűnek, csak nem olyan súlyosnak, mint a helyzet megkövetelte volna. Nem vagy alja, se gonosztevő, s ezért tisztí rangodtól nem is fosztattalak meg, de bűnös vagy. Tragikus hős, akit méltán ér a büntetés, mert hibázott, de akit bűnhődésében is sajnálunk, részvétellel vagyunk iránta, sőt akit megbecsülünk.

Nem is ért volna téged az igazságosság sújtó keze, hanem a megbocsátó irgalomé, de – éppen ez a te tragédiád – a bűnt büntetni kell s a bűn legyőzésének első pillanataiban az igazságszolgáltatás kötelességét érzi mindenki. Az irgalom csak utána szokott jelentkezni. Téged az igazságszolgáltatás első hulláma ragadott el. Mire a második jött, a kegyelemé, arra te már nem éltél. Azért kegyelemben csak mások, többnyire nálad méltatlanabbak részesülhettek.

Az is külön tragédiád volt, hogy titeket éppen Haynau vert le, aki nem volt se katolikus, se osztrák, s ezért – de ő is csak az első felvonásban – túlságosan is az igazságosság embere volt a megbocsátással szemben. Én magam akkor se lettem volna nemcsak igazságos, hanem méltányos is, s különösen neked már akkor is megkegyelmeztem volna. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy Haynau se a düh és a bosszú embere volt (mert ha az lett volna, akkor megfogtam volna a kezét), hanem csak az igazságszolgáltatásé.

De éppen ilyen könnyű a hasonlóan becsületes és végtelenül jólelkű Schweidel érvelését is megcáfolni.

„Én egyébiránt, édes tisztelendő úr, mind Isten, mind ember előtt mondhatom, hogy ártatlanul halok meg. Én a bécsi főhaditanács sürgető parancsából jöttem ide zászlóaljammal Olaszországból, hol Radecky alatt szolgáltam. Ők parancsolták, hogy jöjjenek Budára, hogy esküdjem hűséget a magyar kormánynak s a nádor vezérlete alatt induljak Jellasics ellen.” (Látjuk tehát, hogy az udvar eleinte, míg Kossuthék ki nem mutatták a foguk fehérjét, még az olasz harcterről, Radecky seregéből is vont el csapatokat Magyarország területi épsége védelmére nemzetiségeinkkel szemben.)

„Bejöttem Pestre s letettem az esküt katonáimmal együtt s ezzel a nádor vezérlete alatt megindultunk Jellasics ellen. Azonban a nádor akkor éjszaka eltűnt, én pedig ott maradtam s aztán, mint igaz magyar ember s hű hazafi, harcoltam az ügy mellett eskümhöz és nemzetemhez hű maradva. S íme, engedelmisségemnek most ez a jutalma!”

Igen gyöngé logika, mert ha a királyi család egy tagja (a nádor) rosszul tett, abból még igazán nem következik, hogy minden katonatisztnek is vele együtt rosszul kell, vagy akár csak rosszul szabad tennie. István nádort pedig a királyi családban mindenki tékozló fiúnak tartotta.

De még logikátlanabb Schweidel abban, ami ezután következik.

Maga mondja, hogy mikor Jellasics ellen harcolni kellett volna, a nádor egyszerre „eltűnt” a seregből. Tehát még a tékozló fiú is megsokallotta már a sok bünt s még ő is jó útra tért. Miért maradt tehát Schweidel mégis továbbra is a forradalmi seregnél? Miért nem „tűnt el” onnan ő is? Miért harcolt ő utána még egy évig Jellasics és a magyar király más tábornokai ellen? Miért nem hallgatott királyára akkor, mikor az külön manifesztumban szólított fel mindenkit, hogy hagyja el a lázadók seregét, mert azok most már nem annak az alkotmánynak a védői, melyre megesküdtek, hanem lázadók, mégpedig nemcsak a király, hanem az al-

kotmány ellen is? Miért hitt inkább nekik, mint királyának? Miért hitte el, hogy a király a hitszegő, nem pedig a forradalmárok?

Ahogy a nádor eltűnt a táborból, épp úgy kellett volna onnan eltűnnie Schweidelnek is „egy éjszaka”.

Miért nem szól egy szót se Schweidel arról, hogy nemcsak a nádor tűnt el „egy éjszaka”, hanem utána hamarosan egy királyi manifesztum is megjelent, mely mindenkinek megparancsolta, hogy szintén „eltűnjön”. Miért nem tűnt el tehát Schweidel is onnan, ahonnan el kellett volna tűnnie? Miért nem engedelmeskedett ennek a királyi parancsnak is, mint ahogyan engedelmeskedett annak a királyi parancsnak, mely őt Olaszországból hozzánk szólította?

De sok tekintetben még a tény is téves, amit Schweidel állít. Nem igaz, hogy Radeckzy vagy a király parancsolta meg neki, hogy „a nádor vezénylete alatt” induljon Jellasics ellen. Akik ugyanis 48-as érzelműek voltak, azokban már kezdetben se bízhatott az udvar, mert már akkor is nagyon jól tudta, mi lakik bennük. Ezért bár küldött csapatokat a fellázadt rákok leverésére, hogy még a rosszakarat se mondhassa, hogy ő volt az, aki megszegte kötelességét és hogy Kossuthék bizalmatlanságát legyőzze és bebizonyítsa nekik, hogy nem ő lesz az, aki törvénytelen útra lép vagy kötelessége teljesítését elmulassza: de annyira azért nem ment, hogy István nádort, aki akkor még Kossuthék barátja volt, állítsa csapatai élére.

Ezt a nádortól egyedül csak Kossuthék kívánták, de Batthyány már nem, sőt még maga Kossuth se, hanem csak Madarász, s ez csak egy cinikus trükk akart lenni részükről. Így akarták félrevezetni és megnyerni részükre a volt császári tiszteket, akikre olyan nagy szükségük volt. Így akarták leszerelni a nemzetiségek egy részét is, s így egy főherceg vezetése alatt álló magyar sereget törvényesnek gondoltak volna s így nem lettek volna hajlandók ellene harcolni.

A ház persze elfogadta Madarászek indítványát, bármit gondolt is róla magában, mert ki mert volna akkor a mámorig szívtott, de természetesen szigorúan Madarászek szerint értelmezett hazafisággal szembeszállni? Láttuk azonban, hogy a ház határozatát már egy csupa Madarász-féle emberből álló küldöttség, egy vörös tollas és fővegét még a nádor előtt is fején tartó jakobinus társaság közölte a nádorral. (Petőfi azonban a királyi ház tagjai iránti megvetésből még e küldöttséget is megalkuvónak tartotta s ezért nem vett részt benne.)

Ez a küldöttség szólította fel a táborba indulásra István nádort. A nádor pedig elfogadta ugyan a felszólítást (merte volna csak el nem fogadni!), de tisztában lévén a helyzettel (csak szegény Schweidel nem volt tisztában), ő is hasonló hazafias szólamokat pufogtatott nekik (ha mindenki elhagyja is az édes hazát, ő soha, de soha stb.), de egész ideges viselkedése (lásd a küldöttségben szintén részt vevő Pálffy feljegyzéseit) mutatta, mennyire kellemetlen volt neki a dolog, sőt már előtte is nyíltan szemükre hányta a 48-asoknak, hogy miért mindig vele akarják kikapartatni a gesztenyét a tűzből. (Károlyi Árpád: Batthyány Lajos főbenjáró pöre) Ennek a határozatnak és küldöttségnek eredményeként ment aztán másnap néhány emberével István nádor a honvédtáborba, melyet aztán császári nagybátyja parancsára rögtön utána el is hagyott, hogy büntetésül örök számkivetésbe menjen.

A mi jó Schweidelünk pedig úgy adja elő a dolgot, mintha a nádort a király vagy Radeckzy tette volna a Jellasics elleni magyar sereg élére, s mintha a sereget s benne őt is valóban a nádor vezette volna Jellasics ellen, nem pedig csak utólag ment volna oda a főherceg nádor egy fél napra, s akkor is csak Madarászek cinikus trükkje és terrorja következtében.

Schweidel egyéb érveit már Knézichcsel kapcsolatban megcáfoltuk, mert amit neki választunk, az Schweidelnek is szól.

\* \* \*

Akik nem fiatalok már, nagyon jól tudják, hogy Ferenc József életében általánosan elterjedt nálunk az a néphit, hogy Damjanich özvegye, mikor férjét kivégezték, átkot mondott Ferenc Józsefre és egész családjára. Hogy bűnére ne legyen addig bocsánat, míg az ő családjából is tizenhárman erőszakos halált nem halnak. Mikor Miksa császárt, Ferenc József test-

véröccsét a forradalmárok kivégezték Mexikóban: ez csak az első. Mikor Albrecht főherceg leánya menyasszony korában halálra égett, akkor Damjanich bosszúálló, kegyetlen özvegye állítólag ezt mondta: ez a második.

Mikor Erzsébet királyné testvére égett halálra a színházban Párizsban: ez a harmadik. Mikor Rudolf trónörökös lett öngyilkos: ez a negyedik. Mikor Erzsébet királynét gyilkolták meg: ez az ötödik. Mikor Orth János tűnt el a tengeren: ez a hatodik. Mikor Ferenc Ferdinándot és feleségét gyilkolták meg: ez a hetedik és a nyolcadik, mondta a kegyetlen asszony. Illetve ezt már nem is ő mondta, mert ő ekkor már nem élt, hanem a kegyetlen magyar közvélemény és így tovább. Már egész a tizenháromig a magyar közvélemény se tudott eljutni még akkor se, ha Ferenc Ferdinándét kettősen számította. A folytatás pedig Ferenc Józsefet már nem érintette, mert Isten megmentette attól, hogy ellenségei tovább kegyetlenkedhesse- nek vele s kiszólitotta az élők világából. De hát a gyűlölet előtt ez nem számít.

Mindez természetesen csak suttogás volt. Kinyomtatva sehol se találjuk, pedig kinyom- tattak már Ferenc József életében ennél sokkal sértőbbeket s Habsburg-ellenesebbeket is. Alattuk annyira nagy és igazi volt a sajtószabadság, melyet nem ők hirdettek és nem ők vív- tak ki ugyan, de mikor már alattvalóik terrorjára elfogadták, ők százszor jobban megtartották, mint azok a forradalmárok (például a kommunizmus, melynek uralomra jutása előtt a sajtó- szabadság egyik legfőbb programpontja volt), akiknél jobban senki se nyomta el, mikor hata- lomra kerültek, mégpedig nemcsak Oroszországban, hanem kivétel nélkül minden államban, melyben ők parancsoltak.

Damjanich özvegyének átkát nyomtatott könyvben még Ferenc József halála után is alig találjuk meg, mert minden tollforgató embernek volt annyi esze, hogy csak mendemondának, nem pedig komoly, történelemben kívánczó dolognak ítélte. A külföldi irodalomban már in- kább megtaláljuk. Minél messzebb van ugyanis valaki az állítólagos esemény színhelytől, an- nál könnyebben hihet el valótlant.

Ha Damjanichné átka valóban megtörtént volna, nem sok becsületet hozna a vértanú öz- vegyére, mert vérlázítóan kegyetlen s ráadásul igazságtalan lett volna.

Az aradi vértanúk és társaik kivégzése ugyanis először is nem a Habsburgok, hanem Haynau bűne volt. Rámutattunk arra is, hogy a Habsburgok számára az adott helyzetben még megakadályozása is szinte lehetetlen volt.

De Haynau-nak se volt bűne, mert törvényes és igazságos volt. Láttuk, hogy Haynaut életrajzírója, aki személyes jóbarátja volt s így hőstét jól ismerte, nemcsak rendkívül becsüle- tes, hanem igen jó embernek is mondja. Hogy a magyar irodalom ezeket a kivégzéseket egy- hangúan igazságtalanoknak tartja, nem sokat számít, mert szeretném én látni azt az író-t, ki azt merte volna írni, hogy igazságos volt! Még nekem is jaj lesz érte még most is.

Bizonyítani ezek az írók nem is igen próbálják az igazságtalanságot, s ha igen, láttuk, milyen kezdetlegesen. Mikor a mi komolyabb íróink megemlítik, hogy mint volt csász. kir. tiszteket, katonai esküjük megszegése miatt ítélték őket halálra, akkor mindig csak magát a tényt közlik, de megjegyzést nem fűznek hozzá. Tehát egy szóval se merik mondani, hogy nem volt helyes az érvelés.

Nem annak világos jele-e ez, hogy az eljárás törvényességét cáfolni nem tudják, mert nem is lehet. De még ha meg is engedjük, hogy az 1849-es kivégzések igazságtalanok voltak és politikai bosszú eredményezte őket, akkor is kétségtelen, hogy Ferenc József, azaz maga a Habsburg-ház, nem volt bűnös benne. (Ferenc József anyja, Zsófia, még kevésbé.) Ezt Károlyi Árpád, noha kálvinista és a Habsburgok bukása után ír, hosszasan hangsúlyozza, s miköz- ben a felnőtt Ferenc Józsefet édig magasztalja és a legnagyobb tisztelet hangján szól róla, egészen kétségtelenül megállapítja azt is, hogy a magyar nemzet 1849-es vértanúinak halálá- ért a fiatal Ferenc Józsefet se lehet semmiképpen se felelőssé tenni még akkor se, ha elismer- jük, hogy egy 18 éves fiatalember már nem gyerek s így tetteiért felelős. Steier, a zsidó forradalmár lélek, minden Habsburg-, sőt monarchia-ellenessége ellenére Ferenc József bűn-

telenségét szintén megállapítja, bár ugyancsak nem könnyen és nem szívesen teszi meg az igazságnak ezt az engedményt.

Ha tehát csakugyan elhangzott volna Damjanich özvegye részéről ez az átok, meg kellene állapítanunk, hogy vérlázítóan igazságtalan lett volna, tehát nem Ferenc József-re volna szegény, hanem Damjanich özvegyére. De Damjanich utolsó imája világosan bizonyítja, hogy ilyenfajta átok Damjanich lelkületével is mereven ellenkezett volna. A nagy hős élete utolsó óráiban nem erre tanította feleségét.

Damjanich imájában szó sincs bosszúról, de még csak igazságtalanságról sem, de az uralkodó iránti hódolatról, engedelmességről és keresztény bűnbánatról igen. Damjanich érte imádkozó özvegyet akart, nem pedig vérbeforgó szemekkel átkot rikácsolót, azaz boszorkányt. De Damjanich özvegye egyébként is finom, előkelő, gazdag úri hölgy volt, nem pedig hisztérikus, átkokat üvöltő boszorka. Ebből is láthatjuk, mennyivel nagyobb lélek volt a botlásaiért halállal bűnhődő tragikus magyar hős, mint azok a „hazafias” magyarok, akik halálából propagandát csinálnak az uralkodóház ellen.

Hogy mennyire mese mindez, nem pedig történelmi valóság, onnan is láthatjuk, hogy van olyan forrásunk is, mely nem Damjanich, hanem Batthyány Lajos özvegyében fedezi fel ezt az átkot szóró boszorkányt. De hogy ez az újabb meseváltozat is mennyire messze áll a történelmi valóságtól, azt bizonyítja Károlyi Árpád. Ő Batthyány vértanúságának minden ága-bogát kikutatta róla írt kimerítő művében, személyesen érintkezett Batthyány fiával, Elemérrel, aki pedig valóban ilyen boszorkánytípus volt férfiben, mert vallástalan volt és ugyancsak tudott gyűlölni és gyűlölete tárgya elsősorban a Habsburgok voltak; rendelkezésére álltak Batthyányné feljegyzései és bizalmas naplója is, mégse tesz művében a leghalványabb célzást se az özvegy effajta átkára. Pedig nyugodtan megtehetette volna, mert említettem, hogy mikor művét megírta, sőt mikor a hozzá szükséges adatokat gyűjtötte, a Habsburgok már rég nem voltak, hatalmuk akkor már régen elenyészett.

Károlyi Árpád még azt is méltóságán alulinak s komoly tudományos műbe nem illőnek tartotta, hogy a dolgot, akár csak mint pletykát is megemlítsé. A pletykáknak ugyanis semmi közük sincs a történelemhez. De egyébként is az, hogy még maga a pletykázó közvélemény se tudta, kinek a szájába adta az átkot, Damjanich vagy Batthyány özvegyébe-e, világosan mutatja, hogy ezt az állítólagos átkot csak a Habsburgok ellen uszított alantas közvélemény találta ki, nem pedig e vértanúk gyászoló özvegyeinek szívéből és ajkán hangzott el.

Még nevelésesebb, hogy az angol Francis Gribble „Ferenc József, egy császári ház tragédiája” című, természetesen németre is lefordított s egyik kiadást a másik után érő műve már egy harmadik asszonynak, a szerinte szintén kivégzett gróf Károlyi özvegyének tulajdonítja ezt az átkot, melyet ő – ki tőlünk ezer kilométerekre élt – már olyan kétségtelen történeti ténynek és Ferenc József és a császári ház történetében olyan fontosnak tart, hogy ez az átok vörös fonalként húzódik végig egész művén és a szerző újra meg újra visszatér rá, mert mindezt vele magyaráz.

Angliában és Németországban persze nem tudják, hogy semmiféle gróf Károlyit ki se végezték 1849-ben (vagy bármikor), tehát így neki vértanú özvegye se lehetett s így emiatt átkot se mondhatott, még ha egyébként nem büszke, méltóságos és művelt grófné, hanem tényleg boszorkány lett volna. Mert a jó angolok – úgy látszik – ilyeneknek gondolták a „hazafias” magyar grófnőket.

De ez a tragikus császári ház se csinált 400 éves magyar történelmi szereplése során olyasmit, amiért átok járt volna, de ugyancsak bőven olyat, amiért a magyarság örök háláját érdemelte ki (a magyarság újra katolikussá tétele, a török alóli felszabadítás, Magyarország területi épségének visszaszerzése s végig megőrzése, a magyar nép uralmának fenntartása a nemzetiségek felett, a németesítéstől való tökéletes tartózkodás stb.). A Habsburgok 400 éves uralma nálunk legfeljebb csak túlfűtött, fanatikus protestáns vagy forradalmi agyakban lehet „átkos”.



A Habsburgokat az a sok megpróbáltatás, melyet történelmük folyamán látunk, éppen ellenkezőleg, azért érte, mert mindig túlságosan is az igazság útján jártak, mindig az engedékenység és a béke emberei voltak s mindig túl hamar és az okosságuknak nem megfelelő mértékben bocsátottak meg lázadó, velük ellenségesen viselkedő alattvalóiknak. Még olyanoknak is, akik a bűnbánattól, tehát a bocsánat megérdemlésétől olyan messze voltak, mint Makó Jeruzsálemtől.

## Az aradi vértanúk pere

Említettük már, hogy Bartha Albert, az 1918-as forradalmi kormány hadügyminisztere adta ki az aradi vértanúk perének okmányait a Habsburgok bukásával hozzáférhetővé vált bécsi titkos levéltárból.

Műve előszavában – érthetetlen módon – azt mondja, hogy „az összeomlás megszüntette a közös állapotokat és azt, amiért álojalitásból e nemzeti hősök ügyével foglalkozni nem volt szabad.”

Nem értem ezt a kijelentést, hiszen mi „a közös állapotok idején” úgyszólván mást se tünk, mint csak e „nemzeti hősök” ügyével foglalkoztunk. Többet foglalkozni vele már egyenesen képtelenség lett volna. Hiszen Varga Ottó „Aradi vértanúk albuma”, sőt Kacziány Gézának már egyenesen eszelősen Habsburg-ellenes Vértanúk albuma mind „a közös állapotok idején”, Ferenc József uralma alatt jelent meg s izgatott a Habsburgok és Ferenc József ellen. Akkor ugyanis ennyire valóságos volt a sajtószabadság.

Én e „közös állapotok idején” jártam iskolába, mégpedig szerzetes iskolába, de március tizenötödikén nálunk is mindig volt hazafias ünnepély és e napon mindig mindnyájan hazafias kokárdával jártunk, október 6-án pedig szintén mindig gyászünnepélyt tartottunk, gyászmisére mentünk, melyen azok a még élő 48-as honvédek is mindig megjelentek, akik ekkor már mind kitüntető nyugdíjat kaptak az államtól (az én nagyapán, Szabó János is), hazafias verseket szavaltunk, énekelünk, tanári beszéd is volt, meg ifjúsági is, s akár az egyik, akár a másik szónoklat bajosan állhatott a Habsburgok dicséretéből, még kevésbé a vértanúk bűnösségének megállapításából, hiszen az ünnepyalázás lett volna.

Négyéves elemi iskolai időm alatt négyszer, nyolcéves gimnazistáskodásom alatt nyolcszor vonultam a gyászmisére és az iskolai gyászünnepélyre október 6-án, harmincéves hitoktatáskodásom alatt (már a Horthy-korban) harmincszor vonultam október 6-án a gyászmisére tanítványaimmal és hallgattam az iskolai ünnepélyek alatt a hazafias szövegeket és haláluk miatt az osztrák, sőt kimondottan a uralkodóház gyalázását, mert világos, hogy e nélkül nem is lehetett ezeket a vértanúkat méltatni. Ha ugyanis bűnösök voltak, akkor nem is voltak vértanúk (ezt mondani azonban egyenesen a meglincselést jelentette volna s még nagyobb képtelenség lett volna ezt éppen valamelyik október 6-i ünnepélyen mondani), ha pedig vértanúk voltak, akkor a Habsburgok vérszopó és kegyetlen zsarnokok, akik megérdemelték a „lángelkű” ostromozást. A kommunizmust megelőző legutolsó évben az egyik fiatal protestáns tanár egész „ünnepi” beszéde már egyenesen szitkozódó Habsburg-ellenes lázítás volt. (Hamarosan ki is sült róla, hogy maga is titkos kommunista volt, de annyira lelkibeteg, hogy eszméi diadalra jutása után hamarosan öngyilkos is lett.)

Ma azonban már, hogy „a magunk urai” vagyunk, nem is foglalkozunk már az aradi vértanúkkal annyit, mint a Habsburgok idejében, mikor állítólag még tilos volt. Én már kisdíák koromban, tehát még Ferenc József uralma alatt megtanultam mind a tizenhárom aradi vértanú nevét, pedig hát magyar embernek nem is olyan könnyű e neveket megjegyezni, sőt még kimondani se. Már „a közös állapotok” alatt szobraik is voltak, az én megyém székhelyén például Csányi Lászlónak, mert hiszen az volt a fő büszkeségünk, hogy Zala megye szülötte volt. A Vértanúk albumában, mely ekkor jelent meg, százszor lázítóbb dolgok vannak leírva százszor lázítóbb hangon, mint Bartha Albert könyvében, mikor már szabad lett volna lázítani. Esztergomban – éppen Esztergomban! – mind a tizenhárom aradi vértanúnak külön-külön utcája volt s természetesen van is, mert ez a kommunista lelkületnek és propagandának is nagyon megfelel.

Bartha Albert azt mondja, hogy azokat az okmányokat, melyeket ő közöl, „eddig a csász. és kir. hadilevéltár titkosan kezelte, senkinek azokba betekintést nem engedett”. Igazán kár volt, mert ha ezeket az okmányokat már régebben ismertük volna, már sokkal hamarabb le

lehetett volna törni a valósággal ellenkező hazafias szólammal operáló Habsburg-gyűlölők szarvát.

A mi kurucaink körében divat azt gondolni, hogy Bécs mindig féltve őrizte és a mi szemek elől mindig gondosan elrejtette ellenünk elkövetett sötét bűneinek borzalmas titkait. Bartha Albert buzdít tehát bennünket, hogy most, mikor végre hozzájuk juthatunk, „olvassuk őket azzal a megilletődéssel és rajongó tisztelettel, mint amit megérdemelnek azok, akik e haza ügyéért életüket és vérüket áldozták”.

Láttuk már, hogy saját vallomásuk szerint éppen nem a haza ügye volt az, aminek ők áldozatul estek, hanem a politikai tájékozatlanság, a forradalmi korszellem és Kossuthék propagandája, melynek ellenállni se elég erős akaratum, se az önálló gondolkodáshoz szükséges megfelelő intelligenciájuk nem volt. Pedig alapjában véve derék, becsületes emberek voltak, sokkal derekasabbak, mint azok, akik propagandájának áldozatul estek s akiknek az eszük több volt, mint nekik, csak a becsületességük volt kevesebb.

Feltűnik a perben, hogy arra a kérdésre, volt-e már büntetve, mindegyikük azt válaszolta, hogy soha nem állt még haditörvényszék előtt. Annyira nem, hogy még csak azt se igen tudták, hogy mi az. Látszik ez például még abból is, hogy még amiatt is panaszkodnak, még azt is sértésnek veszik, hogy „közlegények és altisztek előtt hallgatják ki őket”. (Bartha, 168. o.)

Ez a kifogásuk nemcsak hiúságukat és nem éppen demokratikus érzületüket bizonyítja, hanem egyúttal azt is, mennyire sejtelmük sem volt arról, hogy a hadbíróság szabályai írják elő, hogy a bírák közt altisztek, sőt közlegények is legyenek (a „vaskalapos” közös hadsereg ennyivel demokratikusabb volt, mint ők). Ők tehát nem is sejtették, hogy nemcsak őket hallgatták ki és vádolták altisztek és közlegények előtt, hanem mindenkit, aki hadbíróság elé került. Szegény jó Schweidel azt gondolta, hogy mindez egyedül csak az ő bosszantásukra és megalázásukra történik! Igazán jól láthatja belőle mindenki, hogy egész addig még sose volt semmi fegyelmi ügye, pedig hát élete nagyobb részét ugyanebben a közös hadseregben töltötte el.

Ez magában véve nem jelentene még semmi különöset, hiszen azt hiszem, hogy a katonatisztek legalább 90 vagy talán még több százaléka sem akkor, sem ma nem állt még soha haditörvényszék előtt, de azt azért mégis bizonyítja, hogy az aradi vértanúk a közös hadseregnek nem az aljából kerültek ki.

Más, 48-as szempontból örvendeteset aztán nem is igen találunk ezekben a Habsburgok bukása után végül nyilvánosságra került s állítólag a mi nyilvánosságunktól annyira féltett „titkos” iratokban. De – mint a már eddig közölt bő szemelvényekből is láthattuk – annál több 48-as szempontból kellemetlent, sőt kompromittálót tartalmaznak. A Habsburg-elleneséget a hazafisággal azonosító minden magyar láthatja belőlük, hogy még saját titkos levéltárakban is nem Bécs az, melynek titkolni vagy rejtegetni valója volt. A mi részünkre egyébként ez nem is újság, hanem mindabból, amit eddig láttunk, magától értetődő. Az igazság nyilvánosságra jutása mind az Egyház, mind az őt szolgáló Habsburgokra csakis örvendetes és előnyös lehet. (Az volt már a Wesselényi-összeesküvők és Martinovics perében is.)

Bartha Albert egész világosan elárulja, hogy ezek a „titkos” akták az ő helytelenül értelmezett hazafiságára is igen kiábrándítólag hatottak. Közlésükkor attól fél, hogy a „hazafias” magyar olvasó egyenesen megbotránkozik rajtuk. Hogy ezt megelőzze, ezt írja:

„E törvényszéki aktákban nem szabad szenzációt keresni (pedig ha a Habsburgok annyira titkolták s olyan gondosan rejtegették őket, csakis szenzációt tartalmazhatnak), nem szabad a vértanúkat hetvenkedő, cinikus bűnösökként elképzelni, akik reklám vagy demagógiából komolytalanul viselkednének a hadbíróság előtt.”

Természetesen, feleljük. De viszont a nagy 48-as hazafias propaganda és reklám alapján méltán elvárhatnánk, hogy 48 dicső vértanúi önértetések, vagy ha azok nem is, legalább 48-asok legyenek. Ezekből a Habsburgok bukása után nyilvánosságra hozott „titkos” s tőlük eddig állítólag gondosan rejtegetett aktákból azonban az sül ki, hogy az aradi vértanúk közül

egy se volt öntudatos hazafi és a haditörvényszék előtt már egyikük se azonosította magát 48 „szent” ügyével.

Védik magukat, de azt egyikük se mondja, hogy büszke arra, amit tett (pedig velük ellentétben hány kommunista mondta már ezt a bíróság előtt!), sőt még csak azt se, hogy nem bánja, amit tett és hogy másodszor is ugyanígy cselekednék. Azt se mondják, hogy ők hazájuk szabadságáért halnak meg. Még akkor is, mikor már jól tudják, hogy számukra nincs már szabadulás a haláltól s így az egyedül logikus és méltóságos vég ez az önérzetes halál volna, csak elvéve viselkedik így némelyikük. A tárgyaláson azonban, mikor még megmenekvésről is lehetett szó, egytől egyig elismeri valamennyi, hogy tévedett, hogy még egyszer nem csinálná így és hogy nem a hazaszeretet, annál kevésbé a hősiesség, hanem csak az emberi gyöngeség, befolyásolhatóság, az önálló ítéletalkotás hiánya, főként pedig a viszonyok, a kényszerhelyzet és az anyagiak, a családjuk megélhetése vitték őket kísértésbe és helytelen útra.

Minderről azonban nem lehet a figyelmet elterelni arra való hivatkozással, hogy az aradi vértanúktól nem várhatunk a bíróság előtt „hetvenkedést”, „demagógiát” vagy „önreklámozást”. Furcsa kifejezések. Hetvenkedésről vagy demagógiáról itt csak az beszélhetne, aki „reakciós” érzelmű vagy „hazaáruló”. Aki „hazafias”, az legfeljebb csak önérzetről, méltóságról, hazafias öntudatról vagy bátorságról beszélhetne, ha a dicső aradi hősök jól a fejére olvastak volna a bécsi ármánynak, a dinasztia aljas hitszegésének és egy ártatlan, szabadságához ragaszkodó nemzet galád letiprásának. Hogy ezt az aradiak nem tették, sőt büntületet mutattak, furcsa, hogy még Bartha Albert is, aki rajong ezekért a vértanúért, csak azzal tudja magyarázni, hogy nem lehettek hetvenkedők vagy demagógok és nem akarhatták magukat – szerénységükben – reklámozni. Az igazi hős nem hetvenkedik, nem demagógiát űz, nem önreklámot csinál magának akkor, mikor ragaszkodik igazához. Ő egyszerűen csak önérzetes, mikor egy nemzet szabadságához való jogát nem hajlandó elismerni büntetendő lázadásnak.

De egyébként is nem az a baj, hogy a tárgyaláson a vádlottak részéről az önérzet és az igazság tudata hiányzott, hanem az, hogy még a büntelenség, a feddhetetlenség tudata se volt meg. A vádlottak nem tartják ugyan magukat gonosztevőknek (bíráik se tartották őket annak), de azt nagyon is elismerték, hogy nem a hazaszeretet, nem a hősiesség, hanem a tévedés, az emberi gyarlóság, a befolyásolhatóság, a könnyen tévútra való vezethetőség juttatta őket a haditörvényszék elé.

Elismerik, hogy gyarló, bűnös emberek voltak, akik nem uralkodtak a viszonyokon, mint kötelességük lett volna, hanem a viszonyok uralkodtak őrajtuk. Nem ők vezették és irányították az eseményeket, mint tábornokokhoz, sőt hősökhöz illő lett volna, hanem azok irányították őket, azok játéklabdája voltak. Nem volt elég erejük, nem volt elég önállóságuk, nem volt elegendő ítélőképességük, nem volt elég jellembeli szilárdságuk, hogy a közszellemnek, a politikai agitációnak, a túltengő reklámnak és propaganda-hadjáratnak ellenállni tudtak volna, a forradalmi terrortól pedig egyenesen megrettentek.

„Februárban még – vallja Kiss Ernő (25. o.) – gróf Vécseyvel tanácskoztunk arról, hogy ne menjünk-e le Lombardiába gróf Radeckzy tábornagy hadseregébe harcolni, de gróf Vécsey tudatta velem, hogy e tervünk lehetetlen.”

Tehát nem azért nem maradtak meg a király oldalán, mert ez hazafias meggyőződésükkel ellenkezett, mert jó magyarok vagy szabadságszeretők voltak, vagy mert a dinasztia perfid módra viselkedett a nemzettel, hanem egyszerűen csak azért, mert a királyra letett esküjük megtartása elé legyőzhetetlennek látszó akadályok tornyosultak.

Mind az a Kiss Ernő és mind az a Vécsey, aki eleinte csak azért nem ment Radeckzyhez, mert lehetetlen volt, egy év múlva már egyenesen abban a honvédseregben harcolt, mely Radeckzy császáranak és az ő királyuknak detronizálása alapján állt. Vajon milyen logikával magyarázható meg ez s vajon van-e rá mentség?

„Nem tagadom – vallotta ugyancsak Kiss Ernő –, hogy nemegyszer vérző szívvel maradtam helyemen.” Ki látott azonban már olyat, hogy egy hősnek a szíve vérzik amiatt, hogy ne-

ki akarata és meggyőződése ellenére is hősnek kell lennie, s ha csak így lesz végül mégis hős, vajon lehet-e rá az az eszme, melynek hőse lett, büszke?

Micsoda kétségbeejtően gyöngé mentség, hogy „én közvetlenül nem kaptam meg sem őfelsége, sem Windischgrätz proklamációit [felhívásait]”, mikor rögtön azt kell hozzátennie: „de nem tagadom, hogy a magyar újságokban” (természetesen gúnyos kommentárok, gyalázkodások és hetvenkedések kíséretében) „olvastam őket”. Nagyon jól tudta tehát, mi a kötelessége. El is ismerte maga előtt ezt a kötelességét (mert hiszen másképp nem „vérző szívvel” gyakorolta volna állítólagos hazafias kötelességét és nem így lett volna nemzeti hős), csak nem teljesítette. S jól láthatjuk, hogy nem azért nem teljesítette, mert nagy hős volt, hanem azért, mert nem volt hős, mert gyöngé volt, mert a kényelmesebbet választotta, mert nem volt elég lelkierője ahhoz, hogy magát megemberelje.

Viszont mások, például Lázár (hogy a tudatlan, egyszerű származású Gáspárról ne is beszéljünk), egyenesen ezt jelentették ki: „A proklamációról nekem soha tudomásom nem volt, azt soha nem láttam, soha nem olvastam.” (164. o.) Pedig hát jól láthatjuk Kiss Ernő vallomásából, hogy ez a proklamáció, illetve ezek a proklamációk benne voltak a magyar újságokban is, mert ő ott olvasta őket. Kiss Ernő tehát legalább a 48-as lapokat olvasta, noha láttuk, hogy a haditörvényszék, illetve Ernst törzshadbíró őt is „igen egyszerű szellemi képességekkel rendelkező” egyénnek találta.

Lázár és mások tehát még nála is kisebb szellemi képességekkel bírtak? Ők még a 48-as lapokat se olvasták s még azokat a beszélgetéseket se hallották, melyeket társaik e lapok közleményeivel kapcsolatban folytattak? Vagy talán a 48-as honvédek is ugyanúgy voltak a 48-as lapokkal, mint a „reakciósok” a Szabad Néppel és utána a Népszabadsággal, hogy annyira minden szavát hazugságnak tartották, hogy még csak ki se nyitották őket és még csak nem is tárgyaltak arról, hogy mit ír?

Schweidel 1849. szeptember 15-én délelőtt tett vallomásában ezt mondta:

„Én ezt a manifesztumot soha meg nem kaptam és nekem arról soha senki egy szót sem szólt. Kész vagyok arra az esküt letenni mind a magam, mind valamennyiünk nevében, hogy mi, akik a horvát bánnal szemben állottunk, ennek a manifesztumnak a létezéséről mit sem tudunk.” (154. o.)

Eszerint tehát csak azért maradtak meg a honvédség kötelékében, mert nem tudták, hogy ez már az uralkodóval való szakítást, sőt szembeszegülést jelent. E kijelentés tehát ugyancsak bizonyítja, mennyire nem volt 48-as „hazafi” egyik aradi vértanú se. Mivel azonban egészen kétségtelen, hogy ugyanők (maga Schweidel is) még azután is megmaradtak honvédeknek és tovább is harcoltak a császár s magyar király serege ellen, mikor már a magyar lázadók a detronizációt is kimondták (s azt csak nem mondhatták, hogy erről se tudtak?), egészen bizonyos az is, hogy a haditörvényszék joggal ítélte őket halálra, nem pedig ártatlannul. Ezek a Bartha Albert közölte titkos bécsi akták nemcsak azt bizonyítják, hogy az aradi vértanúk nem voltak 48-as értelemben vett hazafiak vagy hősök, hanem azt is, hogy elítélésük mennyire törvény szerinti és igazságos volt.

Biráik előtt tett nyilatkozataik mindkettőt egyformán bizonyítják.

Mikor a hadbírótság Schweidelt figyelmeztette, hogy lett volna alkalma visszatérni a rossz útról, ha akart volna, mert hiszen 1848. október 8-án még a magyar Honvédelmi Bizottmány is adott ki egy rendeletet, hogy a tisztek választhatnak, hogy továbbra is akarják-e szolgálni a magyar forradalom ügyét, vagy pedig inkább elbocsáttatásukat kérik, Schweidel ezt felelte: „A Honvédelmi Bizottmánynak ezt a rendeletét, amely október 8-án kelt s most Önök nekem felmutattak, sohasem láttam a mai napig.” (155. o.)

Mivel egész bizonyos, hogy Schweidel nem hazudott, hiszen az egyik legjellemesebb aradi vértanú, kétségtelen, hogy a legmagasabb rangú honvéd törzstisztek nem csak a király, hanem még a 48-as kormány rendeleteiről sem tudtak. Még azokról se, melyek egyenesen nekik szóltak.



Bizonyára maga a Honvédelmi Bizottmány (tehát a forradalmi kormány) is jobbnak látta, hogy ne tudjanak róla. Félt, hogy akkor otthagyják az ügyet. Ezek tehát csak olyan tessék-lássék rendeletek voltak. Kiadta őket a kormány, a hivatalos lapban is megjelentek, de annyira csöndben történt minden s a kormányhoz húzó tisztek annyira nem hozták elő őket, annyira nem tárgyalták őket tiszti körökben, mert annyira tudták, hogy sok tiszt lelkiismeretét felkavarja, hogy még az is megtörténhetett, hogy olyan intelligens és magasabb rangú törzstiszt se tudott róla, mint Schweidel.

De hogy maga a hanyagság és a felületesség is mennyire burjánzott a 48-as magyar kormányban, arra Steierben is találunk nem egy bizonyítékot. Ennek a kormánynak lelkiismeretlen felületességéért még az aradi osztrák hadbírótság előtt is szégyenkeznie kellett. Mikor ugyanis egy Pöltenbergnek Debrecenben 1849. április 9-én 10.464. sz. alatt kelt hadi kitüntetését ott a hadbíró bemutatta, Pöltenberg kénytelen volt megjegyezni, hogy „ezen okmány kiállítására hibás, mert az adományozás okául a váci csatában való részvételem van feltüntetve, ami a valóságnak nem felel meg, mivel csapataim akkor Pesttől két órányira voltak és a csatában tényleg nem vettek részt”. (142. o.)

Ezt a kitüntetést tehát Pöltenberg vagy tisztán protekcióból, érdemtelenül kapta (tudvalevő, hogy Pöltenberg Görgeynek mindenki másnál inkább kedvelt embere volt, ezt Bartha Albert is hangsúlyozza), vagy pedig a 48-as hadikitüntetésekre még maga a Hadügyminisztérium is annyira nem adott semmit, hogy még arra se volt gondja, hogy az, amiért állítólag adományozta őket, legalább igaz és helytálló legyen. A jelen esetben például nemcsak Pöltenberg vitézsége, hanem egyáltalán még a kérdéses harcban való részvétele se volt helytálló. Mi pedig milyen komolyan veszünk minden „hősiességet”, ami 48-ban állítólag történt!

Gáspár, tábornok letére, ilyen együgyűen védte magát: „Eddig mindig Bubna őrnagy volt az, aki engem ilyen kényes kérdésben felvilágosított, mert ő sok világot bejárt ember volt és a politikában is kiismerte magát. Ő azonban, sajnos, elment, én önállóan vettem át az osztályparancsnokságot. Ha ő akkor közelemben lett volna, bizonyosan megmagyarázta volna nekem a helyzetet, mert ő engem igen szeretett.”

Igen nagy hiány lehetett a 48 iránt lelkesedő vagy legalább ellene nem túlságosan berzenkedő tisztekben, ha még ilyen embereket is tábornokokká tettek Kossuthék. De ez a Gáspár viszont olyan jólelkű ember volt, hogy egyszer két fogoly osztrák tisztnak 150-150 forintot (akkori értékben!) adott a sajátjából azért, mert Görgey bosszúból elrendelte, hogy közlegény módra kell bánni velük.

Láttuk, hogy becsületessége – egyedül a 15 közül (mert vele és Lenkeyvel együtt ennyien voltak azok, akik Aradon együtt álltak a bíróság elé) – mégis éppen csak őt tette olyan okossá, hogy legalább a debreceni trónfosztás után még Bubna őrnagy úr eszének támogatása nélkül is ki tudta magát annyira ismerni a politikában, hogy legalább ekkor azonnal beteget jelentett és végleg visszavonult. Meg is mentette vele az életét, mert mindjárt elengedték neki a halált. A többinek, az okosabbaknak, nem volt ennyi eszük.

Jellemző, hogy még az a Vécsey is, akit valamennyi közt a legbűnösebbnek talált a haditörvényszék és aki valamennyi között a legönérzetesebb is volt, mert legkevésbé ismerte el bűnös voltát, többek között ilyen önérzetlenséget is mondott vallomásában:

„Politikával nem foglalkoztam, mindig katona voltam és sajnos, a magyar nyelvet sem bírtam (még Vécsey sem) tökéletesen, miért is kénytelen voltam emiatt magam mellé egy egyént szerződtetni, aki a magyar levelezésemet végezte és közben a magyar újságokból azokat a cikkeket, amelyekről azt gondolta, hogy reám nézve érdekel bírnak, számomra lefordította.” (50. o.) (Eszerint tehát Vécsey még annyira se tudott magyarul, hogy az újságot megértette volna?)

Érdekes, hogy rögtön ez után mondja, hogy „rövid időközökben egymás után lettem alezredes, ezredes, ezredparancsnok és tábornok”. 48-ban tehát a magyarul nem tudás, sőt még csak nem is értés ennyire nem volt akadálya a katonai karriercsinálásnak (s természetesen nem a csász. kir. seregben, hanem a honvédségben)!

Aulich, aki pedig egyenesen hadügyminiszter lett, szintén magyarul nem tudását hozza fel az osztrák törvényszék előtt mentségére:

„A hadsereg kiképzésében – mondja vallomásában (135. o.) – már azért sem vehettem részt, mivel nem bírom a magyar nyelvet. Így a hadsereg szellemére tulajdonképpen kevés befolyást tudtam gyakorolni.”

Látjuk tehát, hogy ő se azt mondja, hogy nem tud jól magyarul, hanem azt, hogy egyáltalán nem tud. Tehát 48-ban (sőt 49-ben!) ez egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy valakiből honvéd hadügyminiszter lehessen.

Vécsey még ezt is felhossa mentségére: „Meggyanúsítottak azzal, hogy nem állottam teljesen a magyar (tehát inkább forradalmi) ügy szolgálatában, mivel régi osztrák egyenruhámat viseltem. Egy káplár [altiszt], László nevezetű, múlt év novemberében mindkét pisztolyából rám lőtt. Ez a káplár, aki az ezredemben szolgált, reggel a szállásomra jött, kinyitotta a hálószobám ajtaját, ahol én még ágyban feküdtem, a küszöbön állva rövid távolságból mindkét pisztolyát rám sütötte a következő szavakkal: Ön is áruló, mint valamennyi gróf!” (Miben különbözött – kérdezzük – a 48-as magyar forradalom a bolsevista forradalomtól?)

Ezek után még csak azt kérdezzük: Ha annyira ragaszkodott csász. kir. egyenruhájához, miért szolgált mégis s ráadásul gróf létére a forradalmi ügyet? Ha pedig meggyőződésből szolgált 48-at, miért ragaszkodott mégis annyira ahhoz az elvaráztaai előtt annyira gyűlöletes császári egyenruhához? Továbbá: ha a grófok 48 szemében is épp oly gyűlöletesek voltak, mint a mai bolsevisták előtt, miért szolgált mégis ezt a 48-at gróf Vécsey annyira, hogy valamennyi aradi vértanú között éppen ő találtatott a legbűnösebbnek?

Azt gondolnánk, hogy talán azért, mert megtagadta arisztokratságát. Pedig dehogy. Látjuk Leiningen naplójából s máshonnan is, hogy egyik 48-as tábornok se volt annyira gőgös arisztokrata, mint éppen Vécsey. Látni fogjuk, hogy úgyszólván mindenkivel összeveszett. Más okot tehát alig találhatunk 48-asságára mint csak a kényszerhelyzetet vagy az érvényesülést.

„Nem tagadom – mondta Lahner (84. o.) –, hogy szolgálatot teljesítettem még azután is, hogy kimondatott Magyarországnak Ausztriától való elszakadása és a dinasztia detronizálása, mi azonban oly szigorú fegyelem alatt állottunk, hogy céltalan lett volna minden szökési kísérletünk.”

Beszélhet-e így 48-as hős? Jól láthatjuk, hogy csak azért maradt meg honvédtisztnek és lett belőle nemzeti hős és nemzeti vértanú, mert nem tudott megszökni e nagy kitüntetés elől. Ha tudott volna, látjuk, hogy meg is tette volna. Van-e hát önérzete annak a 48-nak, mely ennek ellenére is hősenek és büszkeségének tekinti?

„Ha a várat elhagyom – vallott Török is (89. o.) –, ezt csak szökéssel tehettem volna meg, és mint szökevényt, ha elfognak, mint árulót, feltétlenül halálra ítélték volna.”

Tehát Török is csak úgy lett és maradt 48-as hős, mint Lahner. Pedig Török színmagyar volt.

Nagy-Sándor Bartha szerint „a szabadságharc egyik leghevesebb vérű tábornoka”, s mint tudjuk, Görgeyvel szemben Kossuth feltétlen híve, sőt állítólag egyenesen Kossuth kémje Görgey mellett. Görgey eszerint is bánt vele. De még ez a Nagy-Sándor is azt vallotta, hogy megmondta Görgeynek, hogy „ha már mindenáron letesszük a fegyvert, miért nem tesszük azt le a saját törvényes királyunk előtt?” (97. o.) De ha így gondolkodott és beszélt – feleljük neki –, miért harcolt akkor végig „a saját törvényes király” ellen? Azért – adja meg vallomásában a feleletet ő maga (97. o.) –, mert „az a bánásmód, melyben Windischgrätz tábornagy azokat részesítette, akik kezei közé kerültek, nem hagyott semmi kétséget az iránt, hogy minden más úttól el voltunk vágva”.

Tehát Nagy-Sándor is csak azért tartott ki végig a „hazafias” ügy mellett s maradt meg végig „szabadsághősnek”, mert „minden más úttól el volt vágva”, tehát egyedül csak azért, mert kénytele volt. Nem szívből, nem szívesen csinálta. Még azt is hozzátette: „Ezt egyáltalán nem azért mondom, hogy a magam eljárását szépítsem, mert teljesen tisztában vagyok azzal a büntetéssel, amely reám vár”. De hát akkor miért mondjuk, hogy igazságtalan volt ez a büntetés?

Ugyanő így fejezi be vallomását: „Később, mikor a háború lényege előttem világos lett, visszavonultam a Bánátba, honnan azonban a rácok és a szerbek előnyomulása menekülésre kényszerített, és mivel így mindenemet elvesztettem, nyugdíj nélkül állottam volna és így kénytelen voltam szolgálatot vállalni. Különben gyakrabban akartam volna visszavonulni, így Budánál és Arad alatt, de akkor Kossuth haditörvényszékkel fenyegetett meg”. (99. o.)

Tehát még Nagy-Sándor is csak azért lett „hazafias hős”, mert másképp nemhogy tábori fizetést nem kapott volna, hanem még nyugdíját se élvezhetett volna. Végig pedig csak azért tartott ki az eszme mellett, mert másképp haditörvényszék elé állították volna. Ő – saját állítása szerint – nemcsak gondolt arra, hogy otthagyja a zászlót, hanem ezt még Kossuthnak is mondta. Meg is fenyegette érte Kossuth haditörvényszékkel.

Még a „hősök hőse”, Damjanich is úgy vall, hogy nyoma se látszik rajta a hősi öntudatnak. Láttuk, hogy mentiségére azt hozta fel, hogy ő először a rácok ellen harcolt s e révén került a honvédseregbe. „Később persze – folytatja (166. o.) – változott a helyzet, mikor a déli hadsereget felvonták a császári csapatok elleni küzdelemhez. Ekkor már nem volt meg a lehetősége tisztelességgel otthagyni az ügyet, amelyet addig szolgáltunk. Így jutottam a jelenlegi helyzetbe.”

Tehát ő is csak azért maradt meg a „hazafias” ügy és a „szabadság” mellett, mert tisztességgel nem lehetett már elhagyni. Nem nyílt megtagadása-e ez a nyilatkozat is 48 ügyének, s nem nyílt elismerése-e annak, hogy nem szívből, nem lelkesedéssel, nem meggyőződésből szolgált, hanem csak kénytelenségből? Hozzáteszi még azt is, hogy a Honvédelmi Bizottmány október 8-i rendelete, mely felszólította a tiszteket, hogy válasszanak a császár vagy a forradalmi magyar kormány között, csak szemfényvesztés volt. „Minekünk nem is volt szabadságunkban a kilépés felett határozni. Ez csak a sorkatonaságnál történt meg.” (166. o.)

Láttuk, hogy ezt Damjanichon kívül még mások is hangsúlyozták. A forradalmi kormány tehát látszólag önértzeteskedik és megengedi, hogy tessék választani, mert ő senkit kényszeríteni nem akar, hogy az ő szent ügye mellé álljon, de viszont mégse enged választani, hanem mégis kényszerít. Ugyanaz a képmutatás ez is, mint amelyet a bolsevizmus uralma alatt oly sokszor láttunk. Ez is mutatja, hogy a 48-as kormány jól tudta, hogy nyoma sincs annak a nagy hazafias lelkesedésnek, melyet ő annyit emleget és annyira reklámoz. Nem merték megkérdezni a tiszteket, hogy önként maradnak-e, mert ők tudták a legjobban, hogy nem önként. De a forradalmi góg mégis önértzeteskedett bennük.

Láttuk, hogy még a papokat is – hacsak igen öregek nem voltak már – rákényszerítették, hogy kardot öltsenek és a táborba vonuljanak, mikor pedig már ott vannak, sőt már régen ott harcolnak, akkor még azoknak is, akik hivatásos tisztek voltak, nagylelkűen felajánlják, hogy nincs kényszer, szabadon hazamehet mindenki, akit bánt a meggyőződése és a király mellett már letett eskü. De csak hazete volna valamelyikük azt mondani, hogy őt bántja, hogy neki nem 48-as a meggyőződése!

Hiszen már maga a kérdés is olyan volt, hogy már benne volt a válasz is. Ki mellett akarsz harcolni: a haza és a szabadság szent ügye, vagy pedig a perfid dinasztia, a sátáni kamarilla és a magyar nemzet halálos ellenségei mellett? A magyar becsület vagy a hazaárulás mellett? Még elképzelni is lehetetlen volt ilyen válasz: a perfidia és a kamarilla mellett. S aztán utána mégis eldicsekedtek vele itthon és külföldön, hogy a tisztek 99,9%-a „a szabadság” ügye mellett döntött. De 48-ban még így se lehetett olyan nagy százalékokkal dicsekedni, mint a kommunizmus alatt.

Bartha Albert, mint ez természetes volna még akkor is, ha nem lett volna ő maga is forradalmi hadügyminiszter, mert hiszen a magyar közvélemény mindenképpen ezt követelte tőle, mindent elkövet, hogy az aradi vértanúk és 48 ősi dicsősége továbbra is sértetlenül megmaradjon. Ezt azonban csak úgy lehetett volna elérni, ha a per azon aktái, melyeket a „perfid” udvar és kamarilla a nyilvánosság szeme elől állítólag oly gondosan elrejtett, nem kerültek volna elő, hanem továbbra is rejtve maradtak volna. Ezt azonban a tudomány szabadsága és a XX. század haladása lehetetlenné tette.

A „titkos” akták nem maradhattak örökké titkosak. Így aztán a magyar közvéleménynek is meg kellett tudnia, hogy nem a Habsburgoknak, hanem az átkos kamarillának, nem Ferenc Józsefnek, nem Zsófia főhercegnőnek, sőt még csak nem is a „vérszopó hiénának”, Haynaunak, hanem 48-nak és a magyar Habsburg-gyűlölőknek volt érdekük, hogy titkosak maradjanak.

Pedig mi milyen bizonyosra vettük az ellenkezőt! Hiszen egy igaz magyar szív Bécsről csak galádságot, juszticmordot, maffiát, titkolózást, sőt gyilkosságot tudott feltételezni, míg szabadsághőseink részéről csak becsületet, jellemet, igazmondást, önfeláldozást és hősiességet. Pedig mivel az Egyház oldalán sokkal inkább Bécs állt, mint a magyar „szabadsághősök”, előre tudhatta volna mindenki, hogy a nagyobb becsület és a nagyobb önzetlenség is csak az uralkodóház oldalán állhatott.

Hogy az udvar titkos levéltárában annyira gondosan elrejtette az aradi per aktáit és „senkinek azokba betekintést nem engedett”, azzal csak a Habsburg-gyűlölőknek tett szolgálatot, mert lehetővé tette részükre, hogy e titkosság mögött titkos gonosztságot szimatoljanak, sőt vegyenek biztosra. Az uralkodóház ugyanis, mint katolikus, lelkiismeret-vizsgálást is szokott tartani, azaz a maga hibájával is szokott foglalkozni, a 48-as magyarok azonban önmagukkal mindig igen meg voltak elégedve. Ők csak a más, az udvar hibáit látták, de azokat aztán megnagyítva és eltorzítva. Az udvar 48-ban csak az István nádorokat, tehát a maga tagjai közt a 48-cal rokonszenvezőket szégyellte s azok gyengeségét igyekezett alattvalói szeme elől leplezni. 48-asaink azonban meg voltak róla győződve, hogy azért titkolózik, mert „ármányait” igazságtalanságait, bosszúvágyát és juszticmordjait kell lepleznie a világ elől.

Bartha Albert úgy beszél, mintha Bécs tőlünk feltett gonoszságait az éppen tőle nyilvánosságra hozott iratok nem cáfolnák meg. Hiszen másképp nem szenzációval, hanem keserű csalódással szolgál. Mivel azonban maga is érzi, hogy bizony keserű csalódással szolgál, azért figyelmezteti az olvasót, hogy „e törvényszéki aktákban nem szabad szenzációt keresni” és „a vértanúkat nem szabad hetvenkedő, cinikus bűnösökként elképzelni”. Kiemeli, hogy „igazi arcukat azonban megmutatták az utolsó pillanatban, amidőn már belátták, hogy többé nincs mit várniuk, ezért mindenkinek utolsó levelei és utolsó magatartása az igazi hőst mutatja”.

Tehát az aradi vértanúk csak a legvégén lettek hősök, de akkor valóban azok lettek. Az igazság ennek annyira éppen az ellenkezője, hogy Bartha úgyszólván a napot tagadja le az égről. Az aradi vértanúk búcsúlevelei és a siralomházban való magatartása, tehát akkori viselkedésük, „amidőn már belátták, hogy többé nincs mit várniuk”, ugyanolyan, mint amilyen a törvényszék előtt volt, azaz ekkor is úgy viselkedtek, mint ahogy bűnösök szoktak, nem pedig úgy, mint igazságtalanul üldözött, sőt meggyilkolt hősök.

Világos, hogy rokonszenves a viselkedésük, hiszen az, aki olyan szomorú sorsot és olyan nagy csalódást ért meg, mint ők, nemes lelkű emberek előtt mint tragédia, nem is lehet más, mint rokonszenves. Megállapítottuk már, hogy nem gonosztevők voltak, hanem olyan magában véve becsületes emberek, akiket a nehéz körülmények s legfeljebb emberi gyarlóságok és tökéletlenségek sodortak szomorú helyzetükbe. Ez a tragikus helyzet, ez teszi őket rokonszenvesekké.

Világos, hogy mikor már sorsuk eldőlt, s az utolsó búcsúsorokat írják szeretteiknek, már nem azt hangsúlyozzák, amit a törvényszéki tárgyalás alatt, hogy mi a mentségük s hogy miért cselekedtek ezt s miért az, hanem csak búcsúznak. Egyesek közülük – de korántsem mindegyikük – azt is hangsúlyozzák, hogy ártatlanok. De hiszen ezt a bíróság előtt is hangsúlyozták már, sőt mi is hangsúlyoztuk, hogy lényegében véve csak az volt a bűnük, hogy olyan helyzetbe kerültek, hogy csak egész különleges lelki nagysággal rendelkező emberek tudták volna megállni a helyüket, tudták volna megtartani katonai esküjüket, s ők ilyen nagyok sem értelmileg (az ítélőképességet értem), sem jellemileg nem voltak.

Az igazán tárgyilagos és minden szenvedélytől mentes vádirat is így beszél: „A jellemzilárdság hiánya a vádlottakat a helyes útról elterelte”. (186. o.) Hogy mennyire nem gonosz-

tevők módjára, hanem tisztességes úriemberekként kezeli őket Ernst törzshadbíró vádirata, láthatjuk például ebből a megjegyzéséből: „Nem tudom elhallgatni azon véleményemet, hogyan lehetett az, hogy oly kiváló emberek, mint például Aulich alezredes úr, ily messze eltávolodtak”. A vádirat tehát egyenesen „kiváló embereknek mond egyes vádlottakat. Többes számot használ ő maga is, és ezzel világosan jelzi, hogy nemcsak Aulichot akarja dicsérni.

Az nem érv, hogy ha így áll a dolog, akkor miért ítélték őket halálra, tehát miért kapták a legnagyobb büntetést. Hiszen a harctérről megszökni se elvetemültség vagy gonoszság, hanem csak emberi gyarlóság, mégis halál a büntetése, s ezt a halált legalább egyeseken végre is kell hajtani, ha azt nem akarják, hogy teljesen felbomoljon a fegyelem s az egész sereg megszökjék. A kötelességet bizonyos esetekben akkor is meg kell követelni, ha emberfeletti erőfeszítésekkel jár.

A házasság előtti nemi önmegtartóztatás is sokszor emberfeletti erőfeszítéssel jár, mégis kivétel nélkül és mindenkitől mindig megköveteli Isten, s így az Egyház is. Nyolc-tíz gyermeket világra hozni s felnevelni is emberfeletti önuralmat követel, mégis elkárhozik az, aki csak egyet is másvilágra küld magzat korában, sőt még az is, aki csak egyszer is óvszert használ a fogamzás megakadályozására.

De Haynau nemcsak törvényes alapon állt, hanem a kelleténél kegyetlenebb se volt, mert hiszen ő se mindenkit akasztott fel, aki fegyvert fogott törvényes királya ellen, hanem csak azokat, akik ezt a királyra már letett esküjük ellenére tették, sőt még azok közül is csak azokat, akik tábornoki rangra emelkedtek köztük s így a letehetősebbek lévén, a legjobban kárhoztatandók voltak.

Bartha Albert ezt írja az aradi vértanúk ítéletéről: „Végigleng az egészen az a gondolatvilág, melyet Ferenc József a Batthyány Lajos pörében kimondott, midőn a hadbíróság nem talált büntethetőt Batthyány magatartásában. Akkor visszaküldettek az akták azzal, hogy „er muss sterben” [meg kell halnia]. Ez a vérengző bosszúterv tehát az Ernst vádiratának alapja, ahol az ítélet már megvolt, csak hadbíróságilag alá kellett támasztani.”

Látjuk tehát, micsoda kétségbeejtő tévedésben volt Bartha Albert, s ennek következtében micsoda hajmeresztő rágalmazást követ el nem is csak Haynau, hanem egyenesen Ferenc József ellen. Persze Bartha csak azért írhatta így, mert akkor még, mikor ő írt, nem jelent meg Károly Árpád műve Batthyány Lajos főbenjáró peréről, azaz mert akkor még az erre vonatkozó akták is „titkosak” voltak.

Sajátságos, hogy Bartha mégis tudja, hogy a haditörvényszék először bűncselekmény hiányában fel akarta menteni Batthyányt, de Ferenc József – egyenesen maga Ferenc József – kijelentette: hogy „er muss sterben”. Szórol szóra, sőt az eredeti német nyelven idézi Bartha Ferenc József állítólagos szavait, hogy mindenki lássa, hogy ő nem hasból beszél, nem is meggondolatlanul, hanem történelmi okmányok alapján.

Azóta azonban a Batthyány-per „titkos” aktái is nyilvánosságra kerültek s egy kálvinista (Bartha Albert katolikus), s ráadásul azelőtt erősen Habsburg-ellenes történetíró hozta őket nyilvánosságra. Ebből azt tudjuk meg, hogy Bartha Albert olyan hajmeresztően és oly felháborító lelkiismeretlenséggel rágalmazta meg Ferenc Józsefet, hogy még egy gonosztevőtől is sok volna. Mivel Bartha Albert becsületes ember volt, sőt az 1918-as forradalmárok közt is a mérsékeltbek közé tartozott, s ezért társai hamarosan félre is tolták, láthatjuk belőle, milyen igazságtalan és milyen lelkiismeretlen volt ez a magyar sovíniszta hazafiság és milyen valótlanságokat hitt el, sőt esküdött is arra, hogy igazak.

Láttuk, hogy egy szó se igaz Bartha Albert állításából, sőt éppen az ellenkezője igaz annak, amit ő mond. Nem igaz, hogy a hadbíróság nem talált büntethetőt Batthyány Lajosban. Az igazság az, hogy egyenesen egyhangúan ítélték halálra s még az a Leuzendorf is kénytelen volt halált kérni, aki a Batthyány-családtól meg volt vesztegetve s annyira szívén viselte a vádlott ügyét, hogy elájult, mikor megtudta, hogy kegyelmi kérvényét elutasították. De különösen undorító éppen a Ferenc József elleni rágalom, mert neki semmi közvetlen szerepe



nem volt Batthyány halálában, s soha nem mondta azt, hogy „er muss sterben”. Nem is mondhatta, mert hiszen nem kellett neki beleavatkoznia az ügybe, mert a haditörvényszék is halálos ítéletet mondott, mégpedig egyhangúlag. Láttuk, hogy Haynau utasította el a kegyelmi kérvényt, nem pedig Ferenc József. Láttuk azt is, hogy a fiatal uralkodó lelkülete éppen az ellenkezője volt annak, mint amit Bartha feltesz, sőt mint bizonyosat állít róla.

Láttuk, hogy Batthyányt nem volt szükség erőszakkal és mindenáron külön az udvarnak a halálba küldenie, mert bőségesen oda lehetett küldeni tisztán annak alapján is, amit Leuzendorf nyomozása megállapított róla.

De állítása bizonyítására felhoz Bartha külön érveket is. Hogy a halálos ítéletek – mondja – már a törvényszéki ítélet előtt el voltak határozva, bizonyítja, hogy abban az okmányban, melyben Haynau Ernst törzshadbíróat bízta meg Aradon a vizsgálat és a per lefolytatásával, ez a kifejezés is előfordul: „az Önnek már szóbelileg adott utasítás szerint”. Viszont abban az iratban, melyben Haynauval közli az ítéleteket, maga Ernst is azt írja, hogy azok megfelelnek Haynau „magas szándékainak”.

Mindezen „bizonyítékokra” azt feleljük, hogy ez a két idézett kifejezés egyáltalán nem bizonyítja, hogy Haynau arra adott utasítást, hogy milyen legyen az ítélet, hanem csak lehetőségessé teszi, hogy erre gondoljunk. Ámde még ha a lehetőséget valószínűségnek, a valószínűséget pedig bizonyosságnak vesszük (noha mind a kettő örültség), akkor se kell, sőt nem is lehet semmiféle visszaélésre, semmiféle „premeditált ítéletre” (mint Károlyi Árpád mondja) vagy igazságtalan bosszúra gondolunk.

Olyan katonatisztekkel szemben, akik mindnyájan esküt tettek a császárra és királyra, és arra, hogy soha ellene harcolni nem fognak, viszont ennek ellenére egy teljes esztendőn át fegyveresen ellene harcoltak s harcukat folytatták még akkor is, mikor már az a párt, melynek ügyét ők fegyverrel védték, ugyanennek a császár-királynak és egész családjának trónvesztését is kimondta; olyan tiszték esetében, akik e harcban a lázadó kormánytól kitüntetések és rangemlékeket kaptak és fogadtak el, igazán semmi szükség sincs arra, hogy befolyásolják a bírót abban az irányban, hogy az ítélet halálos legyen. A katonai törvények értelmében ilyen esetben az ítélet nem is lehet más, mint halálos. Hát mikor a bíróság még rögtön a lázadás leverése után hozza ítéletét!

Ha tehát Haynau adott a perre vonatkozólag előzetes utasítást Ernst törzshadbírónak, illetve közölte vele, hogy halálos ítéleteket vár tőle (amire – mint láttuk – semmi bizonyíték sincs), az csak magától értetődő dolog volt és semmiképpen se lehet úgy felfogni, mint az igazságszolgáltatás meg nem engedhető befolyásolását. Lélektani képtelenség, hogy Haynau szükségesnek tartotta volna a bíróság befolyásolását abban az irányban, hogy az ítélet halálos legyen. Ezeket az ítéleteket csak az irgalom változtathatta volna nem halálosra, a kegyelmezés azonban nem a törvényszék, hanem Haynau hatáskörébe tartozott. Ez ügyben tehát nem volt szükség arra, hogy a törvényszéknek üzenjen.

Ha volt üzenet vagy Haynau tárgyalt ez ügyben a törzshadbíróval, legfeljebb azért történhetett, hogy közölje vele, hogy az ítéletnek az igazság és a törvény ide vonatkozó szakaszainak értelmében kell megtörténnie. Nem azért tárgyalt tehát vele, hogy az igazságtól eltérjen, hanem azért, hogy attól el ne térjen. Nem azért, hogy az igazságosnál vagy a megokoltnál kegyetlenebb vagy akár csak szigorúbb is legyen, hanem azért, hogy ne legyen annál enyhébb. Azt közölhette tehát csak vele, hogy nem kegyelmet akar a vádlottakkal gyakorolni, hanem igazságot akar velük kapcsolatban szolgáltatni.

Még Bartha is bizonyítja ezt, mikor közli Leiningen feleségének Klára nevű testvéréhez Pozsonyba 1849. szeptember 8-án írt levelét, melyben ezt találjuk:

„Ma voltam Haynaunál. Ő semmiféle ígéretet nem tett. Kijelentette, hogy most csak a hadbíráknak lehet szava. Végül ígérte, hogy esetleg szól a Károly érdekében a császárnak. Én Haynaut egészen másnak képzeltem. Egészen tisztességes hangon beszélt és nem mutatott szigorúságot.” (192. o.)

Hogy mennyire szükséges volt ezeket a 49-es osztrák hadbírákat az ítéletmondás előtt arra figyelmeztetni, hogy felettes hatóságuk igazságot, nem pedig irgalmat vár tőlük, láthatjuk Batthyány pere ügyészének, Leuzendorfnak a viselkedéséből, aki annyira nem volt szenvtelen, tehát igazságos, hanem a vádlotthoz húzó bírása Batthyáynak, hogy egyenesen elájult, mikor megtudta, hogy Batthyáynak nem kegyelmeztek meg. De láthatjuk ugyanezt Ernst vádiratából is, melyben – mint rámutattunk – szintén határozottan észrevehető a vádlottak személye iránti rokonszenv jelei. A bírák nagy részének régi barátai voltak a vádlottak. Ha még Haynaut is felkereste férje érdekében például Leiningenné és még ő is fogadta, gondolhatjuk, milyen rohamot állhattak ki az egyszerű bírák a vádlottak hozzátartozói részéről. Nem volt-e ilyen körülmények közt egyenesen szükséges, hogy ezeket a bírákat felsőbb helyről kötelességük teljesítésére figyelmeztessék?

Az osztrák pszichének – a porosz kérlelhetetlenséggel, keménységgel, szigorral és göggel ellentétben – kétségtelenül a szelídség, befolyásolhatóság, engedékenység a sajátsága, s ezért bizonyára nem tekinthetjük véletlennek azt se, hogy Haynau nem volt osztrák, hanem birodalmi német. Ne feledjük aztán azt se, hogy ezek a hadbírák és auditorok [bírák] nem elvetemült gonosztevők felett ítélkeztek, hanem rosszul tájékozódott, helytelenül befolyásolt, esetleg önállótlan vagy hiú, de alapjában véve becsületes és tragédiájukban részvétre érdemes emberekkel volt dolguk, akik közül egyesek, mint például Kiss Ernő is, rendkívül megnyerő és szeretetreméltó vonásokkal is bírtak. Nagyon is érthető tehát, ha Haynau attól félt, hogy bírák sokkal jobban hallgatnak majd a szívükre, mint az eszükre. Ezért adta tudtukra (ha ugyan tudtukra adta), hogy halálos ítéletet vár tőlük. A vádlottak esete ugyanis annyira egyszerű és világos volt, hogy az eredményt, ha valóban a törvényen és az igazságon alapuló lesz, ugyancsak könnyű volt előre látni.

Haynau a kötelességtudást és a katonai becsületet akarta a csász. kir. hadseregben fenntartani, illetve – mivel ezzel már elkésett s a sereg jó híre már elveszett – megtorolni és ennek révén visszaállítani. Ezért nem akart egyelőre az igazságszolgáltatás helyett a kegyelemnek engedni teret. Ezért szállt szembe ennek érdekében még magával az udvarral és a minisztertanáccsal is.

Hogy e törekvése mennyire jogos, sőt szükséges volt, mutatja az a több száz magyar származású tiszt, aki minden lelkiismeret-furdalás nélkül ragadott fegyvert katonai esküje ellenére is legfőbb hadura ellen s akik közül Haynau úgyszólván csak egy kis töredéket, csak azokat, akik tábournoki rangban szolgálták az esküszegést, akarta a törvény, nem pedig az irgalom alapján megítélni.

Hogy mennyire szükség volt egy kis szigorúságra ebben a közös hadseregben, azt láttuk Lenkey esete vázolásakor, melyben a katonákat nyilvánosan láttuk tüntetni azok mellett, akik az ő katonai parancsnokuknak macskazenét adtak; melyben a katonákat egyszerűen megszökné láttuk akkor, ha szigorúbb parancsnokot kaptak; melyben büntetlenséget ígérnek s szinte könyörögnek nekik, hogy térjenek vissza, de azok még csak szóba se állnak előttük megalázkodó feletteseikkel. Láttuk, hogy a húszéves Perczel Móric is civil létére egyszerűen a kaszárnyába megy és mehet szökésre uszítani, s noha nem agyonlövik, hanem csak lefogják érte, mégis az egész ország felháborodik „a magyar szabadság” megsértése miatt, s noha maga József nádor, a király testvére ír megbüntetésére ügyében a megyének, az mégis szabadlábba helyezi.

Kérdék már most minden józan ítélőképességű és tárgyilagos embert: kegyetlen vagy pedig egyszerűen csak józan-e az a Haynau, aki, mikor a túl sok engedékenység után s a sok túl jó szív miatt már majdnem megbukott az egész uralkodóház és majdnem összeomlott miatta egész birodalma, de végül nagy nehezen mégis felülkerekedik: végre már szükségesnek tartotta, hogy a sok kegyelmezés és jóság után egy kis igazság is legyen (de a Habsburgoknak külföldi és protestáns emberre volt szükségük). Helyteleníthetjük-e, ha azt gondolta, hogy ezek a Lenkey-huszárok (Perczel Móric úgyse került a kezébe), akik addig, míg ígérgettek

nekik, még büntetlenség ellenében se voltak hajlandók engedelmeskedni, most, mikor végre hatalmába kerültek, valami büntetést mégiscsak kapjanak?

Sajnos, mindezek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy Haynau mégse tett se jól, se okosan, mert éppen az ő, legalább kezdetben meg nem alkuvó (mert láttuk, hogy később már ő is épp úgy megalkudott, mintha osztrák és katolikus lett volna) igazságszolgáltatását használták ki az uralkodóház ellenségei legjobban arra, hogy a dinasztíát megrágalmazzák és így a nemzettel meggyűlöltessék. (Láttuk, hogy Bartha egyenesen Ferenc Józseffel mondatja, hogy hiába ártatlan Batthyány, „er muss sterben”). Legalább elméletben azonban mégiscsak meg kell állapítanunk, hogy az igazság kinek az oldalán állt: az uralkodóházén-e vagy a mai boldsevistákkal rokon lelkiismeretlen ellenségeikén és rágalmozóikén.

Maga az aradi ítélet ellen Bartha azt a kifogást hozza fel, hogy „rendkívül lényeges dolgokat figyelembe nem vesz, elhallgat vagy akarattal mellőz. Egyik leglényegesebb körülmény, hogy mindnyájan a király parancsára tették le a magyar alkotmányra az esküt... Valamennyien ezt az esküt tartották meg az utolsó pillanatig. Ezzel a második esküvel megszünt az első eskü hatálya, mert hiszen az is a királynak letett eskü volt, melyet a király parancsára kellett egy új esküvel pótolniuk, vagyis a másik esküt soha figyelembe nem veszi és megállapítja az első letett, de jogilag már nem létező eskü alapján a felségsértés büntetét. Ez kétségtelenül csak a jogi álláspont elcsavarásával volt lehetséges”.

„Teljesen figyelmen kívül hagyja azt a közjogi állapotot, hogy Magyarországon a nádor, mint a király helyettese működött, az ő intézkedései tehát a király intézkedései. Mindannak dacára például a honvédség felállítását már nem tekinti jogi állapotnak, az öfelsége helyetteseként működött nádor vagy az öfelsége által kinevezett hadügyminiszter kinevezéseit egyáltalán figyelembe sem veszi.”

Úgy látszik, még Bartha is tisztában volt ezen érvelése kétségbeejtő gyengeségével, mert azt mondja, hogy „nem szakbírói tekintetből, hanem tisztán laikus szemszögből” teszi az ellenvetéseit. Bizony rendkívül laikus ellenvetések is.

Láttuk már bőven, hogy a király a 48 márciusi törvényeket nem önként, hanem csak a bécsi forradalmi terror okozta kényszerhelyzetében fogadta el, de még így is csak úgy, hogy István nádor becsapta mind a beteg királyt, mind a helyette kormányzó államtanácsot. Láttuk, hogy ezt maga is elismerte, bocsánatot is kért tőlük miatta. De még így is csak mint „ideigleneset” nevezte ki a király a 48-as minisztériumot. Visszaélés és a király kijátszása volt tehát, hogy mégis rögtön felesküdtették a magyar katonákat az új törvényre. A király csak azért tűrte el, hogy az ideigleneset mint véglegeset vegyék, mert kényszerhelyzetben volt, s addig, míg lázadó alattvalóinak fölébe nem kerekedik, nem volt tanácsos számára, hogy őket ingerelje.

Gondoljunk csak vissza mindarra, amit Pálffy innsbrucki útjuk alkalmával Batthyáynak a királyt helyettesítő Ferenc Károly főherceggel való viselkedéséről, mint szemtanú ír, s akkor látjuk, hogy az udvar kényszerhelyzetével Batthyány is mennyire tisztában volt s mennyire úgy viselkedett, mint aki mindezt nagyon jól tudja.

Az uralkodóház azonban ennek ellenére is annyira korrekt volt, hogy ha egyszer már István nádor becsapta és az utca terrorizálni tudta, mégis állta volna ezt a kényszerhelyzetben adott, erőszakkal kicsikart alkotmányt még akkor is, mikor már a bécsi utca terrorján és a lombardiai lázadáson felülkerekedett.

Elismerte volna véglegesnek is azt, amit csak ideiglenesként adott meg, ha látta volna, hogy Batthyáynak tőle ideiglenesen kinevezett kormánya tényleg ura a helyzetnek, s a kormány hajlandó megtartani a 48-as alkotmányban azt is, ami a nemzetnek az udvar iránti kötelességeit tartalmazza. Az udvar véglegesen is hajlandó lett volna lemondani azokról a jogairól, melyeket a kormánynak, mint a nép képviselőjének, 48-ban ideiglenesen átengedett, ha a kormány, illetve a mögötte álló forradalom is megelégedett volna azokkal a jogokkal, melyeket már kivívott.

Láttuk azonban, hogy azok, akik a törvény alapján álltak s valóban meg akarták tartani a 48-as alkotmányt, még akkor is, ha egyébként addig olyan túlzók, hányavetiek és fölényesek voltak, mint Batthyány, csakhamar elvesztették befolyásukat, senkik lettek, a hatalom a túlzók, a radikálisok, a mindig többet kívánók, az Ausztriától teljesen elszakadni, sőt vele még szövetségben maradni se akarók, sőt az egyenesen köztársaságpártiak kezébe került. Ezeknek nem lehetett már engedni, mert minél többet vívtak ki, csak annál többet kívántak. Hiszen a francia forradalom csak ötven éve volt, s az országot az is nemcsak köztársasággá tette, hanem királygyilkossá, papgyilkossá, az Isten és a vasárnap eltörlőjévé is.

A mi 48-asainknak is először István nádor, tehát egy Habsburg is jó lett volna királynak, csak éppen az nem, akit az alkotmány szerint illetett a korona. Később már csak olyan király kellett volna, aki nem volt Habsburg, később pedig semmiféle király, csak köztársasági elnök.

Batthyány szájából hallottuk, hogy Kossuthék (pedig akkor ők jelentették az országot, mint Batthyány befolyás-nélkülisége bizonyítja) már akkor István nádornak, sőt Batthyáynak kínálták a koronát, mikor még senki se állíthatta azt, hogy a király nem tartja meg a márciusi alkotmányt, sőt mikor még a király a rácsok leverésére küldte ide katonáit; hogy már akkor megtagadták a királytól Olaszországban a magyar segítséget, sőt előre megtagadták ezt tőle még abban az esetben is, ha megalakul az új német birodalom s azzal kerülne háborúba. Pedig hát királyunk se Olaszországban, se az új német birodalom ellenében nem hódítani akart, hanem csak azt megvédeni, ami már hosszú évszázadok óta az övé volt, tehát a magyar alkotmány szerint tőlünk járt neki a segítség.

Láttuk, hogy Kossuthék 200.000 főnyi honvéd hadsereget állítottak fel, új pénzt adtak ki királyi engedély nélkül, sőt királyi tilalom ellenére. Követeket küldtek külállamokhoz a király tudta nélkül, sőt Kossuth egyszerűen Magyarország koronájával kínálta meg István nádort, sőt Batthyányt is, s tette mindezt akkor, mikor még le se mondott V. Ferdinánd, a megkoronázott magyar király. Az udvar pedig mindezekről a titkosrendőrség jelentéseiből tudomással bírt.

Mindez bizonyára nem annak a márciusi alkotmánynak az alapján állva történt, melyre nemcsak a király tett esküt, hanem Kossuthék is, de míg a király kényszer hatására tette le rá az esküjét, Kossuthék igazán önként és szabad akarattal, tehát őket még jobban kötelezte ez az eskü, mint az udvart. S nekik mégis a király volt esküszegő és perfid.

Mikor aztán ennyi garázdálkodás eltűrése után a király végre az asztalra ütött és feloszlatta ezt a forradalmi, semmiféle neki kellemetlen törvényt nem tisztelő országgyűlést, az kijelentette, hogy csak azért se oszlik fel. Pedig hát az a joga, hogy az országgyűlést feloszlassa, a 48-as alkotmány szerint is megvolt a királynak. És megvan ez a joga még ma is minden királynak, sőt a legtöbb köztársasági elnöknek is. Megteheti ezt az államfő még akkor is, ha nem neki van igaza. (Ezt ugyanis nem döntheti el a másik fél, azaz a nemzet, mint ahogyan a király se döntheti el egymaga, hogy mikor nincs igaza a nemzetnek.) Ez esetben az új választásokon ügyis tudtára adhatja akaratát királyának a nemzet, mert hiszen ha az új választások is olyan többséget eredményeznek, mely a király akarata ellen van, az államfő úgyse tehát mást, mint hogy a nemzet akaratát tudomásul veszi.

Egészen hamis tehát az aradi vértanúk mentsége a törvényszék előtt s vele együtt hamis Bartha érvelése is, hogy hát ők nemcsak a királynak tettek esküt, hanem a nemzetnek is, az alkotmányra is, mégpedig ezt is a király parancsára, sőt mivel az utóbbit tették le később, ez a második eskü meg is szüntette az első érvényét. Eltekintve ugyanis attól, hogy erre a második esküre a „parancsot” a király nem önként adta ki s ezt mindenki tudhatta, az aradi vértanúk akkor is szolgálták a 48-as kormányt, mikor már rég forradalmi kormány volt s rég nem állt annak a márciusi alkotmánynak az alapján, melyre a csapatok a király parancsára felesküdték.

Ebben a 48-as márciusi alkotmányban az volt, hogy ahogyan minket segít a király országunk területi épségének megőrzésében olyan csapataival is, melyeket nem Magyarország állított ki és nem Magyarország fizet (s addig, míg csak Kossuth ki nem mutatta a foga fehérét, védett is bennünket a Habsburgok hadserege még 48-ban is, például a fellázadt rácsok ellen),

épp úgy kötelességünk nekünk is védeni az ő Magyarországon kívüli birtokállományát is, ha azokat ellenség támadja meg. Mi azonban a szárd királytól megtámadott és a Habsburgoktól tőle elvenni szándékolt Lombardiát nemcsak tényleg nem segítettük védeni, hanem ezt még elvben is megtagadtuk. Az aradi vértanúk azonban ennek megtörténte után is tovább harcoltak emellett a forradalmi kormány mellett és a király ellen.

A 48-as alkotmányban az van, hogy a magyar trón a Habsburg-ház leányágában is örökölődik s a szabad királyválasztás joga csak akkor száll vissza a nemzetre, ha már ez a leányág is kihalt. 48-ban még egyáltalán nem halt ki (még ma se halt ki), sőt 48-ban élt még a már megkoronázott tényleges király, V. Ferdinánd is, Kossuth mégis másokat kínált meg a koronával, bizalmas körökben pedig abból se csinált titkot, hogy ő tulajdonképpen köztársaságpárti. Ezt mi ma már tudjuk, de tudjuk azt is, hogy a titkosrendőrség jelentéseiből az uralkodóház is tudta. Erre Pálffy János feljegyzései nyomán egy érdekes esetet bővebben is ismertettünk. A későbbi aradi vértanúkká vált honvédtábornokok ezt még jobban tudták s mégis rendületlenül támogatták ezt a kormányt.

Micsoda gyöngé sentség erre az, hogy ők nemcsak a király iránti hűsége, hanem a 48-as alkotmányra is esküt tettek! Hiszen láthatjuk, hogy azáltal, hogy a trónfosztás után is Kossuth alatt harcoltak, nemcsak a királynak tett esküt szegték meg, hanem azt is, amit a 48-as alkotmányra tettek le.

A 48-as alkotmányban az van, hogy a törvény csak akkor lesz törvény, ha az országgyűlés határozatát a király már szentesítette, nem pedig már a szentesítés előtt. A 48-as kormány pedig sorozott, bankót nyomtatott már a szentesítés előtt és külföldi államokhoz követeket küldött a király tudta nélkül, ami különösen ellenkezett a 48-as alkotmánnyal. S az aradi vértanúk ennek ellenére is e kormány mellett harcoltak a király ellenében.

Batthyány mindezt nem csinálta volna, ha tőle függött volna. Túrte azonban annak ellenére, hogy még ő volt a miniszterelnök, tehát minden az ő neve alatt történt. Sőt egyenesen ő maga segítette hatalomhoz azt is, aki mindezt most már az ő akarata ellenére csinálta. Ezért nem volt juszticmord a kivégeztetése és ezért volt teljesen tarthatatlan és hamis az aradi vértanúk védekezése és ezért hamis Bartha Albert javukra felhozott sentsége is.

Az aradi vértanúk tehát és mindenki, aki 48-as volt (és még inkább azok, akik nemcsak 48-asok, hanem még 49-esek is voltak, pedig az aradi vértanúk mind 49-esek is voltak), nemcsak az első, a közös hadseregben letett esküjüket szegték meg, hanem azt a második esküt is, amelyet állítólag a király parancsára a 48-as alkotmányra tettek le. Akkor is megérdemelték volna tehát a halált, ha nem is esküdtek volna kétszer, hanem csak egyszer, mégpedig csak a 48-as magyar alkotmányra.

Hogy semmivel se menthették magukat, bizonyítja az 1848. október 3-i, Magyarország minden lakosához intézett királyi manifesztum, melyben maga V. Ferdinánd, az akkor még tényleges koronás magyar király adta tudtára mindezt világosan mindenkinek, de elsősorban a későbbi aradi vértanúknak:

„Magyarország és Erdély nagyfejedelemség, valamint kapcsolt országai birodalmi báróinak, egyházi és világi nagyjainak, főuraknak és képviselőknak, kiket mi Pestre országgyűlésre hívtunk egybe, üdvözlötünk és jóindulatunk. Nagy bánatunkra és megbotránkozásunkra képviselőházunk Kossuth Lajos és társai által elkövetett törvénytelenésre ragadtatta magát, sőt több törvénytelen határozatot királyi akaratumk ellenére végrehajtott, végül pedig a béke helyreállítására kiküldött királyi biztosunknak, gróf Lamberg Ferencnek kiküldése ellen állást foglalván, mielőtt az meghatalmazását bemutathatta volna, szeptember 2-án oly határozatot hoztak, amelynek következményeként királyi biztosunk egy vad tömeg által nyílt utcán megtámadtatván, kegyetlen módon megöletett. Ezen körülmények folytán királyi kötelességünknek tartjuk törvényeink biztonsága és a nyugalom helyreállítása végett alábbi rendelkezéseket megtenni és azok végrehajtását elrendelni:



Először: Az országgyűlést feloszlatjuk oly módon, hogy e jelen legfelsőbb kéziratunk kihirdetése után üléseit azonnal bezárni köteles.

Másodszor: A jelenlegi országgyűlésnek valamennyi tőlünk nem szentesített határozatát törvénytelennek és nem létezőnek nyilvánítjuk.

Harmadszor: Horvátszlavón és dalmát bánunknak, báró Jellasics József altábornagynak, alárendeljük a Magyarországon és társországi területén, valamint Erdélyben levő valamennyi csapatunkat és fegyveres erőnket, bármily szervezethez tartozzanak is, akár nemzetőrség vagy önkéntes alakulatok azok.” Stb.

Az aradi vértanúk, minden honvéd, sőt még Batthyány is úgy fogadott szót e királyi parancsnak, hogy Jellasicsnak nemcsak nem engedelmeskedett utána se, hanem egyenesen ellene harcolt. Igaz, hogy az akkori „hazafias” hangulatban kissé sok volt azt kívánni, hogy a magyar emberek Jellasicsnak engedelmeskedjenek, de eltekintve attól, hogy Jellasics kétségtelenül magyar állampolgár volt (az aradi vértanúk nem voltak mindnyájan azok), a király eredetileg nem Jellasics, hanem Lamberg kezébe adta a hatalmat, aki nemcsak gyűlölt nem volt nálunk, hanem közszeretetnek örvendett, s nemcsak magyar állampolgár s magyar anyanyelvű, hanem még a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja volt. Hogy azonban mi őt meggyilkoltuk, annak igazán nem a király volt az oka.

Ezek után a király nem választhatott mást, mint Jellasicsot, akinek akkor az események – legalábbis pillanatnyilag – annyira igazat adtak és nemcsak a király megbízható híve volt, hanem már Magyarország területén levő nagy hadsereggel is rendelkezett. Olyan emberre ugyanis, aki nem rendelkezett a rendcsináláshoz szükséges fegyveres hatalommal, nem lehetett ilyen feladatot bízni. Ha lett volna akkor itt Jellasicsnál jobb és szeretetesebb magyar ember, aki a király számára is épp oly megbízható volt, mint ő és megfelelő fegyveres erővel is rendelkezett volna, meg lehetünk róla győződve, hogy őt és nem Jellasicsot bízták volna meg rendcsinálással.

A király szerencsétlensége, nem pedig rosszakarata volt, hogy Lamberg meggyilkolása után az adott helyzetben már csak Jellasicsot választhatta. Az udvarnak nem az volt az érdeke, hogy a nemzetet elkeserítse, hanem hogy lecsillapítsa és magának megnyerje. Annyira törekedett erre, hogy láttuk, hogy először még arra is hajlandó volt, hogy a kedvünkért a hűséges Jellasicsot elcsapja. Mi erre válaszoltunk Lamberg meggyilkolásával.

Nem lehet tehát vitatkozni azon, hogy azok a katonatisztek, akik még a királyi manifesztum megjelenése után is Jellasics ellen harcoltak, megszegték a királynak letett esküjüket és lázadók voltak. A király azért oszlatta fel az országgyűlést s adta a hatalmat ideiglenesen Jellasics kezébe, mert ez az országgyűlés akkor már számtalanszor megszegte (most soroltuk fel az eseteket) az 1848-as alkotmányt.

A legtöbb aradi vértanú ezenkívül még a már Ausztria területén Schwechatnál lefolyt ütközetben is részt vett, tehát Jellasics ellen még osztrák területen is harcolt. Ha most meggondoljuk még azt is, hogy ugyanakkor, mikor a magyar honvédtisztek Schwechatnál Bécs szomszédságában jártak, Bécs városa is lázadásban volt, a szomszédban folyó magyar akció tehát Bécs kommunista-zsidó forradalmárai, a Tausenauk, Chaisesek, Häffnerék és Neuwirthekek, tehát Bécs legalja forradalmi tevékenységének támogatásával volt egyenlő, hiszen a magyar honvédek ezeknek akartak Bécsbe segítséget vinni, akkor már egyenesen mosolyognunk kell az aradi vértanúk és velük Bartha azon mentségén, hogy ők működésükkel csak a magyar alkotmányra a király parancsára letett esküjüket teljesítették, semmi mást.

Hát ahhoz mit szólunk, hogy ugyanezek az aradi vértanúk még akkor is javában tovább harcoltak a magyar forradalmi kormány mellett, mikor már az Debrecenben trónjától nyíltan is letaszította a királyt és egész családját, azt a királyt, akinek ők katonai hűségesküt tettek és akit Görgey és tisztikara külön biztosított hűségéről még 1849 elején is? Vajon még ezután is csak azért harcoltak mellette helyett ellene, mert a 48-as alkotmányra letett esküjük kötelezte rá őket? Vajon benne volt-e a trónfosztás abban a 1848. márciusi magyar alkotmányban,

melyre ők esküt tettek? Vajon éppen ellenkezőleg, nem ennek a 48-as magyar alkotmánynak tökéletes tönkretétele és megcsúfolása volt-e? S micsoda szégyenletes, férfiatlan mentség ezzel kapcsolatban, hogy hát ők ebben a debreceni forradalmi törvényhozásban nem részesek, őket senki efelől meg nem kérdezte! Hiszen ezzel szemben ott van ellenük az az óriási teher-tétel, hogy egy se akadt közülük, aki a trónfosztás ellen tiltakozott volna (még maga Görgey se tiltakozott), ellenben a debreceni ügyért utána épp úgy, vagy talán még lelkesebben harcolt valamennyi, mint előtte, sőt győzelmeiket csak ezután aratták.

Láthatjuk tehát, hogy megvolt azoknak az aradi „vérbíráknak” a magukhoz való eszköz. Sokkal okosabb emberek voltak azok, mint a „hazafias” magyar diákok gondolják, s nem volt semmi szükség részükről sem bosszúra, se kegyetlenségre, sem magyargyűlöletre, sem kamarillára, sem befolyásolásra, sem „premeditáltságra”, sem lelkiismeretlenségre, sem jusztic-mordra, hogy az ítéletek halálosak lehessenek. Nem is tudnak ezek a „hazafiak” nekünk akár csak egyetlenegy hasonló esetet is felmutatni az egész világtörténelemből, hogy hasonló esetben hasonló bűnöket nem halállal büntettek volna. Láttuk, milyen vérfürdőt csinált Báthory István kerelőszentpáli győzelme után azon magyar urak között, akik ellene fegyvert fogtak. Pedig ő nem volt koronás király, s egy olyan dinasztia sarja, melynek akkor már 300 éve tartott az uralma Magyarországon.

Nemcsak bosszú vagy kegyetlenség nem fedezhető fel ezekben az aradi ítéletekben, hanem éppen ellenkezőleg önmérséklet, megbocsátás és irgalom. Hiszen Gáspár tábornok se engedelmeskedett V. Ferdinánd október 3-i manifesztrumának, ő se vetette alá akkor magát Jellasics parancsnokságának, sőt részt vett utána még hosszú hónapokon át a császári seregek elleni harcokban. Mivel azonban ő legalább annyi jóakaratot és a királyi ház iránt legalább annyi hűséget mégis mutatott, hogy legalább a trónfosztás megtörténtétől kezdve, ha ellene bátran s nyíltan nem is tiltakozott, de legalább ettől kezdve nem támogatta fegyverével a forradalmi ügyet, őt már nem ítélték halálra, hanem csak tíz évre, s még ennek felét is elengedték neki.

A mondottakkal már teljesen elintéztük azt az érvet is, hogy a király helyettese az alkotmány szerint a nádor, s ő is a 48-as alkotmány híve volt, ő is kívánta a csapatoknak az alkotmányra való felesketését, tehát joggal gondolhatta mindenki, hogy ez a király akarata is egyúttal. (Ezt az érvet még az aradi vértanúknál is jobban Batthyány mentségére hozzák fel.)

Hogy lehetne mindez érv, mikor láttuk már, hogy a nádor egyenesen becsapta a királyt s az udvart, s ezért őt ott éppen olyan bűnösnek tartották, mint az aradi vértanúkat. Számúzték is érte büntetésül, s noha fiatalember volt még, soha többet nem eresztették vissza a szereplés színterére. Hogy tehát a nádorra hiába hivatkoztak akár az aradi vértanúk, akár Batthyány, az nagyon is érhető.

Ha a nádor vétkezik, abból még nem következik, hogy minden magyarnak büntetlenül lehet vétkeznie. Pedig hát hol volt a nádor bűne nagyságban Batthyányétól és különösen hol az aradi vértanúkétól? A nádor már 1848 októberében visszavonult. Ő már akkor megtette azt, amit az aradi vértanúk soha, sőt még Gáspár tábornok is csak 1849. április 14-e után tett meg. Az aradi vértanúk azért maradtak a helyükön még esküjük ellenére is, mert századosból tábornokká lettek azáltal, hogy maradtak. A nádor viszont azért nem maradt, nehogy Kossuthék még királlyá tegyék. A nádor valóban azért „tűnt el” a Jellasics ellen induló táborból, mert nem akarta megszegni azt az esküt, melyet a 48-as alkotmányra letett s melyhez hozzátartozott a királyhoz való hűség és a parancsai iránti engedelmesség. Még a király és az államtanács becsapását is azzal okolta meg, hogy kénytelen volt, mert másképp Kossuth és az utána induló magyarok királlyá választották volna. Még ez az értéktelen Habsburg is mennyivel önzetlenebb volt tehát, mint az aradi vértanúk! S ha még ő is örökös száműzetést kapott, kaphattak-e az aradi tábornokok a halálnál kisebb büntetést?

Ha mindezek ellenére még ő is annyira bűnösnek találtatott csak azért, mert nem vonult vissza még 1848. október elején is hamarabb, s mert eleinte ő is híve volt annak az irányzatnak, melynek végeredménye Világos és az aradi akasztások voltak, milyen bűnös volt akkor

Batthyány, aki csak december végén, Gáspár, aki csak április közepén vonult vissza, és milyen bűnösök az aradi vértanúk, akik sose hagyták el a forradalom ügyét, sőt még akkor is, mikor fegyverletételre kényszerültek, inkább az orosz cár, mint a saját királyuk előtt tették le a fegyvert. Milyen bűnösök ők, akik annyira mentek a dac és az engedetlenség örültségében, hogy noha tudták, hogy a további harc már céltalan öldöklés, mégis Görgeyvel „ünnepélyesen kijelentették, hogy inkább belemennek a legkétségbeesettebb harcba”, mintsem annak csapatai előtt tegyék le a fegyvert, akinek mint törvényes királyuknak, hajdan hűséget esküdtek!

Mikor Schlick, tehát Ferenc József tábornoka, felszólította, hogy adja fel neki Arad várát, Damjanich is azt válaszolta, hogy az osztrákoknak nem adja fel. „Inkább az utolsó emberig védelmezni fogom” – mondta válaszul. Ki volt hát hűtlen, ki volt lázadó, ki volt esküszegő, ki volt az, akivel szemben megokolt volt a legnagyobb büntetést alkalmazni, még ha az Aradon elítélt honvédtábornokokkal sem?

S mikor aztán utána Damjanich és társai a törvényszék előtt azzal védekeznek, hogy ők nemcsak a királynak, hanem éppen a király parancsára a magyar alkotmányra is esküt tettek (bizonyára ez az eskü követelte tőlük, hogy Világosnál ne Ferenc József, hanem a minden oroszok cárja előtt tegyék le fegyverüket); meg hogy ők V. Ferdinánd proklamációját, hogy mindenki engedelmeskedjék Jellasicsnak, sose látták, sőt nem is hallottak róla, lehet-e ezt mással, mint csendes mosollyal fogadni? A történetírásunk azonban csak azért, mert „hazafias”, nem tudja mással, mint ádáz bosszúval és embertelenséggel vagy az igazságszolgáltatásnak Haynau által való törvénytelen befolyásolásával magyarázni azt, hogy a „lelketlen” bírák ezt a mentséget nem fogadták el.

Az aradi haditörvényszék halálra szóló ítélete mindenegyes vádlott esetében épp úgy egyhangúlag történt, mint Batthyány halálos ítélete, s akiben csak egy csepp jogi érzék s csak egy szemernyi tárgyilagosság van, ezen nem is csodálkozhat. Az aradi bírák csakugyan nem habozhattak abban, hogy ezt kívánja-e az igazság vagy nem.

De hogy az igazságérzet mellett a jóakarát, az emberség és részvét is mennyire megvolt bennük, mutatja Leiningen esete, akit egy újságban megjelent hír alapján a törvényszék a foglyokkal való kegyetlenkedéssel is megvádolt, s ami, mert rágalom volt, rendkívül bántotta ezt az értékes katonát. Vele a bíróság e bánatában annyira együtt érzett, hogy Ernst törzshadbíró szinte vigasztalja, és biztosítja róla, hogy a bíróság a vádnak ezt a pontját „egyáltalán nem vette túlságosan komolyan”. Ezért még maga Leiningen is azt írja börtönéből (1849. szeptember 17.) a feleségének, hogy „e pontban igen nagy emberséget tanúsítottak irányomban”. (Bartha, 161. o.)

Ezt is írja Leiningen ugyanezen levelében: „Afelől, hogy bának velem, meg lehetsz nyugodva. Megvan mindenem, ami kell. Kevés, de jó könyv. Olyan, amit többször is el lehet olvasni. Írnom szabad s így csaknem egész nap firkálok.”

Erre Bartha, aki azt, ami Bécs mellett szól, úgy látszik, el se tudja hinni, azt írja, hogy Leiningen ezt „valószínűleg csak neje megnyugtatóására írta”, mert másrésztől adatok vannak arra is, hogy ő is és más vádlottak is a rossz bánásmód miatt is panaszkodtak. Azonban hogy a foglyok a dicséret mellett panaszkodtak is, egyszerűen érzékeny lelkiállapotukból is meg lehet magyarázni. Látni fogjuk, hogy eleinte nem is gondoltak arra, hogy nekik – az oroszok ígéretei ellenére – még valami bajuk is lehet, s ezért eleinte még azt is tűrhetetlen bánásmódnak tekintették, hogy őrizet alatt vannak. Így aztán mit se jelent az, hogy panaszkodtak a rossz bánásmódra. Láttuk már, hogy még azt is sértésnek vették, hogy bíráik közt altisztek és közlegények is voltak. Azt hitték, hogy még ez is csak az ő megalázásukra történt, noha rámutattunk, hogy az akkori hadbíráskodásban ez a perrendtartáshoz tartozott a Habsburgok hadseregében.

Hogy az aradi vértanúknak milyen dolguk lehetett a börtönben, azt láthatjuk Damjanichnak feleségéhez írt leveleiből, melyet Hamvay Ödön adott ki „Damjanich levelei” címen (Budapest, 1910). Az alatt az egész rövid idő alatt, amelyet Damjanich kivégzése előtt az aradi börtönben töltött, kilenc levelet írt feleségének. Legalábbis ennyi ma is megvan belőlük.

E levelekben panaszt egyet se találunk, de találunk bennük ilyeneket: „Majd kérelmezem a tábornok úrnál (a „hazafias körökben” szintén „vadállatnak” bélyegzett Howingernél), engedné meg, hogy bejöhess. Egyébként szigorúan el van tiltva”. Kérelmezése – úgy látszik – sikerrel is járt (noha „vadállatnál” kérelmezett), mert felesége tényleg meglátogatta.

„Mivel tegnap nem küldtél vörösbort, ma üvegeket küldök és kérlek, mondd meg Jánosnak, hogy egy másik hordóból töltsd meg, mivel az előbbi savanyú volt.

Nem is hiszed, mennyire jót tett a friss levegő! Tegnap közel két óra hosszat ültem kint.

Ma megígérte nekem az ezredes hadbíró, hogy be fog hozni téged. Isten áldja meg ezt a nemes embert.

Küldj egy kenyeret és kérdezd meg a zsidót, van-e neki jó fenyő- és gyümölcspálinkája. Igen szeretnék ezekből.

Miért nem küldte vissza János a megtöltés céljából küldött üvegeket? Én csak egy üveg vörösbort kaptam; talán nincs több a Péter pincéjében? Ebben az esetben, kérlek, szerezz nekem valahol, talán a Brünertől, igen jó vörösbort az üvegekbe. Jó volna, ha írnál a Janinak Simándra egy negyed akóért, mert az ő vörösbora igen jó.

Légy oly jó és küldj valami olvasnivalót.

Vettél részemre almát? Fanny elküldte a vörösbort?

Bort állandóan kapok Péter pincéjéből, ami szintén könnyebbség.

Amint a vörösbort Janitól megérkezik, küldd el nekem... Ne feledkezz meg a hús akóról. Ha véletlenül kapnál szőlőt, küldj! A vörösbort kitűnő. Sok köszönet érte neked, Micikém... A jó főbörtönőr nem tartotta tanácsosnak, hogy a leveledet ma átadja, holnap megtörténik.”

Mivel egyik levél végén ezt találjuk: „A borra valaki részére sürgősen szükségem van”, a levelek kiadója azt a megjegyzést fűzi a dologhoz, hogy „a főfoglárnak kedveskedett a hős az italokkal”.

Lehet, sőt valószínű, de a levelek tartalmából jól látható, de egyébként is természetes, hogy nem minden bor a főfoglár számára kellett. Ezek a levelek annyit kétségtelenül bizonyítanak, hogy rossz dolguk nem lehetett a fogságban az aradi vértanúknak. Ehettek, ihattak jobbnál jobb dolgokat, olvashattak börtönükben tetszés szerint, levelet írhattak amennyiszer akartak, érintkezhetek a külvilággal, azt csempészhettek be börtönükbe, amit akartak. Az is jellemző, hogy a rab Damjanich órák hosszat „ülhetett kint a friss levegőn”.

Igaz, hogy a különféle tárgyak becsempészése s a külvilággal való szinte szabad érintkezés bizonyára visszaélésképp fordult elő, de nem az a fontos, hogy a raboknak miért volt ennyire jó dolguk, hanem az, hogy ilyen jó dolguk volt. Még így is az osztrák érdeme, mert hiszen a főfoglár is osztrák és a Habsburgok alkalmazottja volt, s az se vall éppen a vezető osztrák körök rosszindulatára, hogy éppen ilyen jólelkű, könnyen megkönyékezhető és ennyire nem magyarellenes foglárakra bízták tőlük állítólag annyira gyűlölt magyar rabjainkat. De ahhoz, hogy hordószámra lehetett beküldeni a bort, az nemcsak az egyetlen főfoglár jóindulatát bizonyítja. Ehhez mások beleegyezése is kellett.

Látjuk is, hogy Damjanich az ezredes hadbíró is áldja. Hogy pedig a főfoglár nemcsak megvesztegethető volt, hanem jó is, azt Hamvay is jelzi, aki személyes ismerőse volt Damjanich özvegyének s így a dolgot csak tőle tudhatta, ő pedig férjétől hallhatta, mert láttuk, hogy engedélyt kapott arra, hogy börtönében meglátogathassa. Hamvay „megvesztegetett, de egyébként is jólelkű főpofoszt” [főbörtönört] emleget.

Láttuk egyébként, hogy Leuzendorfort is megvesztegették Batthyányék, de hogy mégis nem elsősorban pénzért tette, amit tett, mutatja már sokszor említett elájulása a kegyelmi kérés elutasítása után. Valószínű, hogy itt is nem annyira a főfoglár megvesztegetéséről volt szó, hanem az aradi vértanúk úri gavallériája [bőkezősége] önként viszonzta kedveskedésekkel a főfoglár jóindulatát.

Ne feledjük azt se, hogy a főfoglár altiszt, s így egyáltalán nem valószínű, hogy ha az a sok becsempészett bor és pálinka csak neki szólt volna, akkor olyan fontos lett volna, hogy a

bor éppen vörös legyen és hogy annyira jó minőségű legyen. Damjanich leveleiből egész jól látható, hogy amit kért és kapott, az elsősorban neki magának kellett.

Hogy nálunk az aradi ítéletet és a vádlottakkal való bánásmódot olyan kegyetlennek tartották és tartják a mai napig, annak az az oka, hogy a mesterségesen fokozott (mert politikai célokra felhasznált) feszültség és a belőle folyó hazafias terror egyenesen lehetetlenné tette a kutatónak vagy írónak, hogy a túlzásokat megcáfolja és helyreigazítsa, mert az egész nyíltan „félístennek” mondott áldozatok elleni „szentségtörő” inzultusnak, nemzetgyalázásnak vette volna a bírások vagy rabtartók javára mondott egyetlen szót is. Egyenesen hullagyalázó jellege lett volna az efféle kísérleteknek, s ez undok bűn elkövetőit egyszerűen azzal vádolták volna, hogy nem sajnálja a tragikus áldozatokat, sőt még keveselli a kínjaikat.

Pedig nyilvánvaló, hogy tudományos szempontból, de egyszerűen az igazság szempontjából is megengedhetetlen ez az álláspont, sőt ha 48 nem forradalom és nem egyházellenes megnyilvánulás, hanem csakugyan tiszta hazafiság lett volna, akkor is egyenesen ambiciónálunk kellene, hogy benne azt is, ami ellenünk szól, ne az ellenfél állapítsa meg, hanem mi magunk. Akinek az ügye és lelkiismerete rendben van, annak sose kell félnie a teljes igazságtól. A nemzet lealacsonyítása tehát az, ha valaki mégis fél tőle. Egy nemzetnek csak olyan hősei lehetnek, akik kiállják a teljes igazságot.

Így persze nem lehet fenntartani továbbra is azt a „hazafias” hitet, hogy a magyar csak jó, nemes, csak ártatlanul bűnhődő és az idegen gonoszoktól becsapott lehet, ellenségei pedig csakis gonoszok és ármánykodók lehetnek, de hát ilyen hazafiságra nincs is szükség, mert, mint a Mikulásban való hit, úgyis csak gyermekeket elégíthet ki ideig-óráig. Történetírásunkat gyerekszínvonalon tartani pedig nemcsak az igazság, hanem a nemzet elleni sértés is.

Hogy az aradi katonai törvényszék hivatalos irataiban a vádlottak olyan alázatosan és annyira megtévedt emberekként viselkednek, azt Bartha a közölteken kívül még azzal akarja megmagyarázni, hogy feltevése szerint vallomásaik nem szóról szóra s nem a vádlottak kifejezéseivel kerültek jegyzőkönyvbe, hanem Ernst törzshadbíró fogalmazásában, s világos, hogy ő az esetleges öntudatos vagy a hatalomra sértő kifejezéseket nem vette bele a jegyzőkönyvekbe, illetve enyhítette őket.

Bartha azonban arra már nem gondol, hogy ha a bírások rosszakaratúak voltak, amint ezt ő is és a magyar közvélemény is feltételezi, akkor a vádlottak esetleges kihívó viselkedését és esetleges sértő kifejezéseit nemcsak gondosan beleverték volna a jegyzőkönyvekbe, hanem egyenesen ki is élvezték volna őket. Ezzel ugyanis árthattak volna a vádlottaknak, míg a szépítéssel és az enyhítéssel, sőt elhallgatással csak segítettek volna rajtuk. A bünbánat ugyanis mindig mentő körülmény a vádlottra nézve, míg a dac, a kihívás és a cinizmus ellenszenvet kelt a bírásokban, és annak bizonyítéka, hogy a vádlott nem érdemel kegyelmet és jóindulatú elbánást, hanem csak szigort.

Egyébként pedig az, ami a magyar közvéleményt az aradi vértanúkkal a bíróság előtt tett nyilatkozataiban meglepi, sőt megbotránkoztatja, mert 48 igazára szégyent jelent, nem a kifejezésekben, hanem a tárgyi megállapításokban van.

A Habsburg-gyűlöletnek ezekben a vallomásokban az nem tetszik és nem is tetszhet, hogy ezek a hazafias hősök azzal mentik magukat, hogy ők csak azért szolgálták „a haza szent ügyét” (azaz 48-at), mert kénytelenek voltak, mert másképp nem tehetek, vagy mert nem voltak tisztában a helyzettel; mert helytelen szempontból ítélték meg a dolgot; mert nem volt, aki felvilágosítsa őket, aki megmagyarázta volna nekik a helyes tényállást, vagy mert nagy volt a hazafias terror s ez akadályozta meg őket a helyes útra való térésben, vagy hogy akkor elvesztették volna állásukat és megélhetésüket; hogy tekintettel kellett lenniük a családjukra stb. Tehát csupa mentegetőzés, csupa büntudat, csupa gyarlóság, csupa jellemgyengeség. Itt tehát a legkisebb jelentősége sincs annak, hogy a jegyzőkönyveket ki és hogyan fogalmazta. E jegyzőkönyvekben 48-ra nem az a szégyen, ahogyan a vádlottak mondták azt, amit mondtak, hanem az, amit mondtak.



De arra is van bizonyítékünk, hogy a kemény, az önértetes kifejezések belekerültek a jegyzőkönyvbe, mert például Vécsey vallomásában ilyent is olvashatunk: „Megjegyzem, hogy a magyar hadsereg nem volt fölkelő (lázado) hadsereg, mint azt Önök a számba adni igyekeznek.” (50. o.) Kell-e ennél önértetesebb, a bíróság tagjainak elveire és meggyőződésére sértőbb megállapítás? S lám, Ernst hadbíró mégsem hagyta ki a jegyzőkönyvből, de nem is öltöztette a törvényes állásfoglalásra kevésbé sértő formába. De viszont láttuk már azt is, hogy ugyanaz a Vécsey, aki ebben ennyire önértetes és kifejezéseiben ennyire éles, sőt egyenesen oktatást ad a hadbírósnak, ugyanezen vallomásában milyen mentegetőzéseket csap s milyen távol áll attól, hogy magát 48-as értelemben vett hazafias hősnak tarthassuk!

De ha a jegyzőkönyvek nem adták volna vissza hüen a vádlottak vallomását, ők felszólalhattak volna ellene s követelheték volna a helyreigazítást. Felolvasták ugyanis őket előttük s külön meg is kérdezték a vádlottakat a felolvasás után, hogy helyes-e a megfogalmazás s valóban azt akarták-e mondani, amit a jegyzőkönyv tartalmaz. Nemcsak nyilváníthaták véleményüket erre vonatkozólag, hanem kellett is nyilvánítania mindegyiküknek, mert efelől is mindegyiküket külön megkérdezték.

„Vallomásom helyességét igazolom” – írta oda a jegyzőkönyv végére Leiningen. „Vallomásom helyesen van felvéve” – írta utána Knézich is, Schweidel is. „Vallomásom helyesen van leírva” – látjuk Lenkey neve előtt. „Minden helyesen van leírva” – írja oda Damjanich is, valamennyiük közt a legbátrabb. Pedig hát láttuk, hogy az ő vallomásában is nem egy, a 48-as elvekre nézve nem éppen épületes vagy örvendetes állítás és elvfeladás van.

Azt már mondtam, hogy Aradon minden halálos ítélet egyhangú volt, de azt még nem, hogy a vádlottakat nem is statáriális bíróság elé állították, amit pedig a háború és a rendkívüli helyzet ugyancsak megokoltta tett volna, hanem rendes bíróság elé. Nem arra törekedtek hát, hogy minél könnyebben kimondható és így minél több legyen a halálos ítélet, hanem arra, hogy minél kevesebb. Minden vádlottat arra vonatkozóan is külön megkérdezték, nincs-e a bírák valamelyike ellen kifogása. Nem gondolja-e, hogy valamelyik neki haragosa vagy más okból elfogult irányában. Ha igen, kicserélik az illetőt más bíróval. Egyik vádlott se tett kifogást egyik bíró ellen sem. Láttuk, hogy csak azt kifogásolták egyesek, miért vannak köztük még altisztek és közlegények is. De ezt is csak maguk közt kifogásolták. Annyi eszük volt, hogy ez ellen nem emeltek hivatalosan is panaszt. Pedig kár, mert akkor hivatalosan is kaptak volna e tekintetben is felvilágosítást, s így látták volna, hogy ez nem az ő lenézésük miatt történt, hanem előírás a csász. és kir. hadseregben s demokratikus szellemének jele.

Jellemző, hogy Haynau a lázadókat rendes bíróság elé állította, nem pedig rendkívüli elé. Vécsey azonban azzal menti magát (52. o.), hogy se ő, se tisztársai azért nem térhettek vissza a király hűségére, mert „a minisztérium (természetesen a 48-as) statáriális eljárás útján főbelövással fenyegette meg azt, aki a hadsereget el akarja hagyni s személyes felelősség mellett megtiltotta ily kérelmek továbbterjesztését is”. Lám, ennyivel jobb volt „a hiéna”, mint Kossuth kormánya!

Olyan lelkiismeretes munkát végzett az aradi hadbíró s annyira hosszadalmasan latolgatta külön-külön mindegyik vádlott ügyét, hogy a perről „egy hatalmas, 86 ívet tartalmazó jegyzőkönyv” maradt fenn. (Bartha, 71. o.) Nem olyan könnyen osztogatták tehát az osztrákok a halált, még Világos után közvetlenül sem, mint Görgey és Bem a honvédeknek, Damjanich pedig még a plébánosoknak is.

Hogy tévedés ne lehessen és igazságtalanság ne történhessen, hogy mindenki mentesse magát, ha tudja: a kihallgatás után, arra vonatkozólag, ami az ügy lényege volt és a vádlottak sorsát eldönthette, újra megkérdezték a vádlottakat. Újra felszólították őket, adják elő mentességüket: Tudtak-e V. Ferdinánd október 3-i proklamációjáról, engedelmeskedtek-e neki, s ha nem, mivel tudják menteni engedetlenségüket. Részt vettek-e a harcban még Ausztria területén is a bécsi forradalom megsegítését célzó schwechati csatában, s ha igen, mivel tudják tetteket menteni. Végül mit tudnak felhozni mentségükre amiatt, hogy még a debreceni

trónfosztás után is tovább szolgálták a forradalmat és harcoltak az uralkodóház ellen. Azt pedig legelőször kérdezték mindegyiküktől, hogy mint tiszték, tettek-e a császárra és királyra esküt forradalmi szerepük megkezdése előtt. Világos, hogy mindegyikük azt volt kénytelen válaszolni a sorsukat megpecsételő kérdésre, hogy: igen, letettem, tettüket menteni pedig csak olyan kezdetleges kifogásokkal tudták, mint ismertettük.

Akik pedig nyugalmazott tiszték voltak már akkor, mikor a lázadó forradalmi seregben működésüket újra felvették, azoktól megkérdezték, hogy nyugalomba vonulásukkor aláírták-e a szokásos kötelezvényt, hogy a császár-király serege ellen soha nem fognak harcolni. Természetesen erre a kérdésre is azt voltak kénytelenek felelni mindnyájan: igen, aláírtuk.

A vádlottak annyira szabadon és minden korlátozás nélkül védekezhetek, hogy mikor vallomásukat felolvasták előttük, nemcsak arról kérték nyilatkozatukat, hogy azok a jegyzőkönyvek, melyek vallomásaikat tartalmazták és amelyek alapján a bíróság ügyüket elbírálni szándékozott, helyesen vannak megfogalmazva, hanem egyúttal mindegyiktől azt is megkérdezték, nincs-e még valami hozzátenni valója, nem jutott-e eszébe azóta még valami, amit mentségére fel tud vagy fel akar hozni, vagy nem akarja-e valamelyik kijelentését megváltoztatni.

A legtöbben azt válaszolták, hogy nincs. Voltak, akik néhány mondatot utólag még hozzáfűztek eddigi vallomásukhoz. Mindezek ellenére azonban még a második kihallgatás és annak kijelentése után is, hogy nincs több mondanivalójuk, négyen közülük még utána is beadtak és beadhattak egy-egy nyilatkozatot, tehát még ekkor is szabadságukban állt az újabb védekezés és a bíróság informálása. És a mi történetírásunk ezt az eljárást találta „vadállatiasnak”.

A Habsburg-ellenes Bartha – úgy látszik – szégyenkezik, hogy a vádlottak annyira egyhangúlag kijelentették, hogy 48 lényegével (a trónfosztó törvénnyel) nem értettek egyet, és hogy ennek ellenére mégis megmaradtak a honvédhadsereg kötelékében, annak csak az az oka, mert a terror és a körülmények miatt már lehetetlen volt visszalépniük. (Gáspár azonban megmutatta, hogy nem volt igazuk, nem volt lehetetlen. Igaz, hogy ő is csak betegség ürügye alatt merte a dolgot megcsinálni, de ő mégis megcsinálta. Az ő esete is bizonyítja a terrort, de bizonyítja azt is, hogy mégiscsak minden nagyobb baj nélkül lehetett volna védekezni a terror ellen.)

Mivel a tábornokok egyhangú kijelentései tulajdonképpen 48 lényegének megtagadását jelentik, Bartha úgy próbálja kimagyarázni a dolgot, hogy a detronizációnak ez a megtagadása tulajdonképpen egyedül csak Görgey felfogása volt. Amde – folytatja érvelését – az Aradon elítélt tábornokok majdnem mind Görgey seregében szolgáltak s így az ő hatása alatt álltak s állásfoglalásuknak az is oka, hogy Görgey azt a hitet terjesztette el közöttük, hogy csak a detronizációval való közösséget kell megtagadniuk s akkor az oroszok biztosítani tudják mindegyikük részére a büntetlenséget. Bartha szerint ezért és csak ezért vallotta egyhangúlag mindegyikük, hogy a trónfosztó törvényt helyteleníti.

Az érv rendkívül gyenge. Hogy mondhatjuk azt, hogy tulajdonképpen csak Görgey helytelenítette a trónfosztást, mikor éppen Görgey volt az, aki legelőször kínálta fel a cárnak a magyar koronát, és aki kijelentette, hogy inkább utolsó emberével együtt meghal, mintsem Ferenc József serege előtt teszi le a fegyvert. Ha Görgey ellene lett volna a trónfosztásnak, éppen az ellenkezőt kellett volna cselekednie: inkább utolsó emberével együtt elpusztulnia, mintsem a cár serege előtt tenni le a fegyvert.

Jól láthatjuk tehát, hogy még ha a tábornokok csakugyan olyan akarattalan bábuk lettek volna Görgeyvel szemben, mint Bartha felteszi, a Habsburg-házhoz való ragaszkodásukat semmiképpen se tanulhatták Görgeytől. Láttuk, hogy Damjanich is azt vallotta, hogy a trónfosztást ellenezte, de viszont maga is kénytelen volt elismerni vallomásában, hogy Arad várát ő is „inkább az utolsó emberéig védelmezni” akarta, mintsem Ferenc József csapatainak adja át. Tehát csak egy idegen hatalom, az orosz cár seregének volt hajlandó átadni.

Hogy hihettek volna hát a bírák a vádlottak kijelentéseinek? Eszerint tehát az összes aradi vértanú mind rosszhiszeműen vallott, mind hazudott és olyan valamit tagadtak le, aminek va-

lósága olyan világos volt, mint a nap az égen? Látható tehát, hogy Bartha érvelése az aradi vértanúk jellemére se valami előnyös. De hát szerencsére maga az érvelés is tarthatatlan.

Az aradi vértanúk a bíróság előtt nemcsak a trónfosztó törvénnyel nem azonosították magukat, hanem még a mérsékelt 48-cal sem, mert hiszen majdnem valamennyien azt is állították, hogy szinte akarataik ellenére kerültek bele az egész dologba, s csak azért maradtak meg mellette végig, mert később már szinte lehetetlen volt számukra a más útra térés. Ez a maguk és családjuk sorsának, sőt létének veszélyeztetésével járt volna.

Még a legvitézebb (Damjanich) is és még a vesztőhelyre való indulás előtt, tehát akkor is, mikor már szó se lehetett arról, hogy nyilatkozatával egyedül csak a helyzetén akar enyhíteni (hiszen ezt a nyilatkozatát már nem is hallották azok, akiktől a sorsa függött), azt mondta, hogy ők (tehát nem csak maga, hanem valamennyiük nevében beszélt) valójában azt se tudják, hogyan kerültek bele ebbe a dologba.

Akik ilyen kijelentéseket tesznek és ennyire megtagadják az egész mozgalmat, melynek állítólag vértanúi, azoknál teljesen kárba vészett törekvés, ha még azt is csak Görgey befolyásával próbáljuk magyarázni, hogy nem is az egész 48-as mozgalommal, hanem csak a trónfosztással nem azonosították magukat. De láttuk, hogy még az utolsó éjszaka és felesége számára írt imában is milyen alattvalói tisztelettel emlegeti még Damjanich is azt a Ferenc Józsefet, aki akkor már eltúrte, hogy Haynau megkegyelmezésüket megtagadja.

Bartha azt is írja, hogy a vádlottak csak „első kihallgatásukkor voltak majdnem valamennyien rendkívül megrendülve”, de „a második kihallgatás alkalmával mindenkinek észrevehetően visszaállt már a lelki egyensúlya”. (168. o.)

Ennek az állításnak a legkisebb tárgyi alapja sincs. Én a Bartha közölte jegyzőkönyvekből, éppen ellenkezőleg, azt látom, hogy második kihallgatásuk alkalmával – ha ugyan ez egyáltalán lehetséges – még jobban megtagadták azt az ügyet, amely miatt meg kellett halniuk, mint az első kihallgatáskor.

Bartha az első ijedtséget, illetve 48-nak szerinte nem őszinte megtagadását azzal magyarázza, hogy a vádlottak annyira hittek az orosz ígérekben, hogy eleinte egészen bizonyosra vették, hogy nekik semmi bajuk nem lehet. Csak később, a mindig szigorúbbá váló bánásmódból látták, mennyire tévedtek.

Bartha ezen érveléséből logikusan éppen az ellenkező következne, mint amit ő kihozni igyekszik belőle. Aki olyan bizonyos a dolgában, az nem megalázkodik, sőt hazudik, hogy bíráinak kedvében járjon, hanem éppen ellenkezőleg: az magabiztos, hajlíthatatlan, sőt fölényes.

Ha látjuk, hogy olyan tábornokok tagadták meg 48-at, akik azt hitték, hogy bajuk úgyse lehet és ennek ellenére mégis megtagadták, azok viselkedése csak még nagyobb erkölcsi vereség 48-ra, mert még jobban bizonyítja, hogy nem voltak az eszmének meggyőződéses, tántoríthatatlan hívei, hanem valóban csak az érdek, a jellemgyenség, a forradalmi erőszak előtti megrettenés volt tettük oka.

## Mészáros Lázár (1796-1858)

Mészáros 48-nak általánosan tisztelt, dicsért alakja. Csányi után a szabadságharc legnagyobb jellemének tartják, sőt újabban már Csányinak is elébe helyezik becsületben és önzetlenségben. Ha meggondoljuk, hogy Csányi vértanú lett, Mészáros pedig nem, pedig elsősorban a tragikus vég szokott tiszteletre hangolni és az emberi gyöngeségekre fátyolt borítani, akkor értjük csak meg igazán, milyen jellem lehetett az a Mészáros, aki ágyban, párnák közt halt meg és dicsőségben mégis versenyezni tud Csányi Lászlóval.

Pedig mindehhez még azt is hozzávehetjük, hogy Csányi szélsőséges 48-as volt, míg Mészáros nagyon is megalkuvó, az uralkodóházhoz húzó, sőt még a régi közös hadsereggel is nehezen szakító, tehát nem olyan ember, aki nálunk könnyen szerezhette népszerűséget. Jelent is meg ellene 48-ban éppen elég támadás, meg is vádolták pecsovicssággal, svarcgelbséggel, gyanakodtak rá, hogy nem áruló-e, nem Bécs kémje-e. De a végén mindenki meggyőződött gyémánt jelleméről, önzetlenségéről, nemes szívéről, igazságosságáról, de a legőszintébb hazaszeretetről is, s végül mindenki belátta, hogy mindez nagyobb érdem, mint amekkora bűn a pecsovicsság. Ha még ilyen jellem mégis 48-at szolgálta, az nagyobb haszon 48 számára, mintha szélsőséges szólamokat ordított volna a kamarilla ellen és hitszegőzte és perfedezte volna a Habsburgokat, de ugyanakkor önző, hiú, szűkkeblű érdekember vagy panamázó lett volna és állandóan társaival veszekedett volna, mint a többiek.

Mészárosról annak ellenére, hogy mindig nyíltan a mérséklet híve volt, még a legszélsőségebben 48-as szellemű művek és egykorú feljegyzések is tisztelettel és megbecsüléssel szólnak. Annak a világnézetnek pedig, melyet én itt képviselek, nagy erőssége van, hogy amiként 48 legszélsőségebb képviselői majdnem kivétel nélkül a legjellemtelenebb szereplők közé tartoznak, vagy ha ilyen lesújtó véleménnyel nem is kell róluk lennünk, akkor is kétségtelen, hogy tele vannak gyarlóságokkal, szeretetlenségekkel és önimádatokkal (Petőfi, Perczel), addig a köztük található tiszteletre méltó jellemek úgyszólván mind a mérséklők, a rendszert csak bizonyos keserű fájdalommal szolgálók közül kerülnek ki.

Mészáros elejétől kezdve végig tisztában volt azzal, hogy ő rossz társaságba került 48-ban, rossz, bűnös ügyet szolgál. Hogy mégis végig szolgálta, nem hagyta el még a trónfosztás után se és kitartott mellette egész az utolsó pillanatig, azt nála nemcsak az emberi gyarlóság okozta, mely benne is megvolt, s melyet keserűen el is ismert, hanem bizonyos rosszul felfogott, katonás, férfias felelősségérzet is. Nem akarta elhagyni azt az ügyet, melynek bölcsőjénél szerepet játszott s melynek ő is oka volt. Helytelen felfogás, mert a rosszat akkor is ott kell hagynunk, ha mi okoztuk is, s kétségtelen, hogy a rossz utat elhagyni későn is jobb, mint soha, kétségtelen azonban, hogy van ebben bizonyos becsületes, katonás, férfias vonás is.

Mészáros nemcsak 48-nak, hanem jó ideig még 49-nek is hadügyminisztere volt, s mint ilyen, a forradalmi ügynek sokat használt szakértelmével, helyes, józan ítélőképességével, szorgalmával, megbízhatóságával, önzetlenségével, lelkiismeretességével, puritánságával, igazságosságával. Amit 48 katonailag teljesített, nagyrészt az ő érdeme. Rendkívül fontos munka volt az övé, de hálátlan, mert a dicsőség nem azé lett, aki a feltételeket megszervezte a győzelmekhez, hanem a hadvezéré, aki a kiállított, jól felszerelt hadsereggel a győzelmet aratta: Görgeyé. De emellett Mészárost még hadvezérnek, sőt fővezérnek is használták nemegyszer, mikor más nem volt. E téren nem szerzett babérokat, sőt hadvezéri tevékenysége mindig kudarcra járt.

Emiatt ráfogták, hogy tehetségtelen, s még ma is ezt tartjuk róla. Pedig Mészáros tehetséges volt, mint hadügyminiszter, tehetséges, mint író is (a Magyar Tudományos Akadémia már akkor tagjává választotta, mikor még ki se tört a 48), Rakodczay pedig (Egressy Gábor

és kora) mint író, egyenesen Mikes Kelemen oldalára állítja. Mint hadvezér is csak azért volt „tehetségtelen”, mert nagyon jó ember volt.

Eredményes hadvezér csak olyan vaskezü ember lehet, mint Görgey, Damjanich vagy Haynau volt. Mészáros annyira okos ember volt, hogy még ezt is nagyon jól tudta, ő még e tekintetben is tisztában volt a helyzettel – ezt naplója, illetve feljegyzései éppen eléggé bizonyítják –, azonban neki az olyan sikerek, melyeket csak olyan keménységgel, sőt kegyetlenséggel lehet elérni, mint amilyeneket Görgey vagy Damjanich részéről látott, nem kellett.

Ő fontosabbnak tartotta azt, hogy jó és igazságos ember legyen, mint azt, hogy nagy hadvezér. Pedig fegyelmetlen sereggel nem lehet sikert elérni, fegyelem pedig nincs félelem nélkül, félelmet pedig csak úgy lehet felkelteni, ha néha, ha kell, még igazságtalan is tud lenni az, aki a fegyelmet meg akarja teremteni. A kommunizmus is csak úgy tudta elérni, hogy félték tőle, hogy úgy viselkedett, hogy az emberek csak suttogni mertek ellene még akkor is, ha még annyira igazuk is volt, s elégedetlenségükben a kommunisták törvényeire hivatkozhattak.

Mészáros nem volt Bocskai-, Bethlen-, Nagy Frigyes-, Napóleon, Hitler-, Sztálin- vagy Damjanich-típus, de nem is akart soha az lenni. Így aztán „tehetségtelen” hadvezér volt és maradt is mindig.

Önzetlen volt. Láttuk, hányszor ajánlotta fel lemondását s mindig azzal a megokolással, hogy ő tehetségtelen, hogy nem érez magában hivatala betöltéséhez szükséges képességeket. Abban a korban, melynek az volt a fő baja, hogy mindenki titánnak gondolta magát, már ez az önkritika, ez a szerénység is milyen nagy érdem, milyen nagy áldás, sőt milyen nagy tehetség jele!

Mészáros mennyivel tehetségesebb (okosabb) volt, mint például a legendák övezte és körüljrongott Bem, aki igen jó gerillavezér volt ugyan, de egyáltalán nem volt olyan ember, akire egy nagy sereget, annál kevésbé az egész nemzet sorsát rá lehetett volna bízni, ő maga azonban azt hitte, sőt meg volt róla győződve, hogy erre a szerepre épp úgy alkalmas, mint a gerillaharcra. Ezzel tette aztán tönkre a nemzet utolsó reményét. Mészárossal ez nem történhetett volna meg.

De viszont Bem annyira a szerencse gyermeke volt, hogy a magyar nemzet ezt még ma se tudja, hanem meg van róla győződve, hogy minket nem Bem tehetségtelensége tett tönkre, hanem a bécsi ármány és az orosz túlerő, no meg Görgey „árulása”. (De így aztán nem is csodálkozhatunk azon, hogy ennyire elesettek vagyunk s annak a hazának, melyet nekünk Árpád szerzett s a Habsburgok olyan ellenség ellenére is, mint amilyent a török, a szomszédos kétszáz milliós szlávság és a százmillió németiség jelent, egész 1918-ig csonkítatlanul megtartott, ma már csak egy töredékét tartjuk kezünkben.) Ha meg nem változunk s továbbra is mindig csak másokban keressük a hibát, sose lesz belőlünk semmi. Nem hazafiatlan működés, annál kevésbé nemzetgyalázás tehát az illetéktelen hazafias hősök leszállítása a magaslatról, hanem nemzetmentés és az orvoslás egyedül eredményes módja.

A „hazafias” tömeg nem olyan lelkiismeretes, óvatos, megfontoló, magát igen könnyen, de a közügyet sohasem kockáztató embereket szeret és bámul, mint Mészáros, hanem olyanokat, mint Bem, Napóleon, Bocskai, Damjanich vagy Görgey, akik mernek kockáztatni, csak a sikert nézik és ennek érdekében mernek embereket igazságtalanul is a másvilágra küldeni, de ezek életét feláldozni és milliók életét kockáztatni is. (A közvélemény és a történelem mindkettőt megbocsátja nekik a sikerért.) Ha a kockázat sikerült, a közvélemény szinte térdre borulva imádják „tehetségüket”. Pedig valójában nem annyira a tehetségüket imádják, mint a szerencséjüket, mert e nélkül ugyan elmehettek volna a tehetségükkel.

De a jó öreg Mészáros egyébként jellegzetes katona volt s jósága és lelkiismeretessége a harcmezőn nem puhaságot vagy gyávaságot jelentett. A maga életét nem félt kockáztatni, csak a másokét. Igaz, hogy meglehetősen szánalmas látvány, hogy mikor Kossuth és a minisztertanács a végén megint csak őt nevezi ki a Komáromban levő, elcsapott Görgey helyett fővezérnek, ő gőzhajójával visszafordul, mert az út az előretört ellenség miatt már veszélyessé vált, utána azonban – szárazföldi úton – maga helyett csak megbízottat küld Komáromba, hogy a megsebesült Görgeynek átadja Kossuth levelét és a fővezérségtől való elcsapása hírét.



Ha ugyanis megbízottai be tudtak jutni a levéllel Komáromba, akkor maga Mészáros, a kijelölt hadvezér is bejuthatott volna, ha nem lett volna gyáva ahhoz, hogy erre vállalkozzék, gondolhatná a felületes ítélkező.

Mészáros azonban megemlékezéseiben meg tudja magyarázni a dolgot úgy, hogy eljárását igazságosan senki se kifogásolhatja. Neki – írja – csak úgy lett volna érdemes Komáromba mennie Görgeynek a fővezérségben való felváltására, ha tekintéllyel és hatalommal mehetett volna. De mi értelme lett volna az ellenségtől már elárasztott vidéken át élete veszélyeztetésével egy-két emberével oda mintegy becsúsznia, mikor tudta, hogy ő Görgey seregében egy vele ellenséges érzületű honvédség körébe érkezett volna, mely régi vezéréhez ragaszkodik s az a felfogása, hogy Görgeynek a vezérségről való elcsapásával felháborító igazságtalanság történt, ő pedig azoknak az embereknek, akik vele ezt az igazságtalanságot elkövették?

Számíthatott volna-e hát ő ilyen körülmények között egy ilyen sereg élén eredményre? Használt volna-e vele csak egy cseppet is a haza, illetve 48 ügyének? De ha nem, a semmiért miért tette volna ki magát nemcsak a bejutás folyamata alatt az életét fenyegető veszélynek vagy az elfogatás szégyenének, utána pedig az őt a seregben bajtársai részéről váró megaláztatásoknak? Nem éppen ő volt-e tanúja annak az epeömlésnek, mely a táborba hasonló körülmények közt érkező Vettert érte ugyancsak Görgey miatt?

Emiatt nem volt tehát most „bátor” Mészáros, és el kell ismernünk, hogy nagyon ostoba lett volna, ha „bátor” lett volna. Egyébként Mészáros bátorságát egyenesen bámulták azok, akik harc közben látták.

Mészáros, illetve apjának története, úgy, ahogyan ő maga önéletrajzában leírja és amelyet már ismertettünk, annyira érdekes regény, hogy alig hiszi el az olvasó, hogy nem képzelet szüleménye, hanem valóság. De hát – láthatjuk – a jó Habsburgok országaiban még ilyesmi is mindennaposak voltak s éppen azokkal a magyarokkal, akiket ezek a Habsburgok állítólag annyira gyűlöltek s akik érvényesülésének megakadályozására mindent megkíséreltek.

Mészáros önéletrajzából megtudjuk, hogy apja színmagyar származású volt és a Csallóközből került arra a Délvidékre, ahol már maga Mészáros – annyi más 48-as vezérrel egyetemben – született. Családjá eredeti neve nem Mészáros, hanem Fekete volt. Anyja (Piukovics Katalin) révén azonban már ő is délszláv (bunyevác) volt. Mivel a Csallóközből oda Bácskába származó apjának ott gyökere és rokonsága nem volt, anyja és anyjának ottani rokonai révén elsősorban bunyevác környezetben élt és nevelkedett.

Mivel rokonai között sok pap is volt (természetesen ezek is bunyevácok: Szucsics Pál szabadkai plébános és Szucsics Mátyás, aki később fehérvári püspök lett), Mészáros nevelése is meglehetősen papos volt fiatalabb korában. Ami abban a korban meglehetősen ritka volt, pap- és szerzetes nevelői között voltak hivatásuk magaslatán állók is. (Mutatja, hogy közülük az egyik püspök lett, mert természetesen nem a papok salakjából lesznek püspökök, hanem a javából, hacsak illetéktelen befolyások nem okozzák, a Habsburgok államának befolyása azonban nem ilyen volt.) Ennek köszönhető, hogy Mészáros vallásos műveltsége sokkal nagyobb, hite sokkal igazibb volt, mint katolikus vallású 48-as társaié, még azé a Horváth Mihályé is, aki pap volt és akiből a 48-as kormányának a Habsburgokétól teljesen elütő befolyása mégis püspököt csinált, bár azzá szenteltetni – hála Rómának – sose sikerült.

Voltak azonban természetesen Mészáros rokonai és nevelői között a kor vallástalan szellemétől és a jozefinizmustól megmetelyezett papok is. Ez az oka, hogy Mészáros mégis 48-as lett, mint láttuk, Kossuth lapjának, a Pesti Hírlapnak is olvasója lett s nem volt rendes templomba járó, annál kevésbé gyónó. A hit pislogó lángja, mint látni fogjuk, csak arra volt jó, hogy 48 bírálójává tegye. Igazán, katolikus módra, csak a halálos ágyán lángolt fel, de sajnos, akkor valószínűleg már későn.

Önéletrajzában kiemeli, hogy ferences tanárai kegyetlenül szigorúak voltak. (Bizonyára részint azért, mert az a kor ezt így tartotta jónak és szükségesnek – láttuk, hogy Jósika Miklós piarista nevelője is ilyen volt Erdélyben annak ellenére, hogy tanítványa gazdag báró volt –,

részint mert a lelki diszharmóniában élő, bűnös pap és szerzetes többnyire rossz hangulatú, elégedetlen, pesszimista, feszült, ingerült idegzetű. Akkora hite ugyanis nincs, hogy ösztönei legyőzésére képessé tudná tenni, de viszont akkora hit még az ilyen papban is többnyire van, hogy miatta nem tudja nyugodtan, háborítatlanul élvezni a föld azon örömeit, melyeket ösztöneik kielégítésére megad azon „szerencsések” számára, akik nem kaptak akkora vallási műveltséget s vele akkora hitet, mint ő.)

Mikor azonban ahhoz a Szukich Mátyáshoz került nevelőbe, akiből később Székesfehérvár püspöke lett, a kis Mészáros is olyan ájtatos kezdett lenni, hogy „a még csak nemrég pajkos diákot ötödik káplánnak nevezték”. (Úgy látszik, hogy ez a plébános rokona már akkor is olyan nagy plébánia lelkipásztora volt, hogy négy káplánja volt.) Azt írja 48 hadügyminisztere, hogy élete e korszakának köszönhetőek azok „a szent könyvekből való idézetek is”, melyekkel későbbi írásaiban is gyakran találkozunk.

Kétségtelen, hogy ebből a forrásból (meg hát bizonyára becsületes magyar apjától örökölt véreből és természeti adottságaiból is) származik az az önzetlensége, jólelkősége, becsületessége és szolgálatkészsége is, ami miatt mindig és mindenütt szerették és becsülték. A közös hadseregben is – írja – mindenki jóbarátja és jóakarója volt és maradt. (Tehát mégse gyűlölték ott annyira a magyart.) Azonban részint mert sokat olvasott s úgyszólván minden rossz volt, amit akkor olvasni lehetett, a jólelkűnek mindig megmaradt már felnőtt férfi Mészáros igazi vallásos, illetve igazi hívő katolikus sose volt.

Nem szól, nem ír a vallás ellen semmit, sőt még azt is mindig lehet látni, hogy az Egyházat becsüli és szereti, de valami vallásos buzgalomnak nyoma sem vehető észre benne. Az akkori egyházellenes irodalomnak és a kor vallás iránti közönyének átka mindez. Látni lehet írásaiból, hogy ha Mészáros a szíve hangját követné, katolikusnak mutatná magát, de nem teszi, mert fél, hogy akkor elmaradottnak és együgyűnek tartják. Akkor ugyanis ez ezzel volt egyenlő. Hogy pedig elmaradottnak nem akart látszani, az csak természetes.

Érdekes, hogy az uralkodóházhoz való ragaszkodását és a 48-asok iránti ellenszenvét már éppen nem szégyelli. Pedig korábban ez is szégyen volt és az ma is. Meggyőződése azonban, úgy látszik, olyan erős volt, hogy ezzel se törődött. Emlékirataiban újra meg újra hangsúlyozza, hogy neki tulajdonképpen nem lett volna szabad hivatalában megmaradnia, mikor látta minisztertársainak és általában az egész rendszernek a törvénytelenységét és erkölcstelenységét. Éppen nem tartja hazafias erénynek, sőt nyíltan helytelenségnek, sőt bűnnek bélyegzi meg, hogy mégis maradt. Hogy miért maradt mégis, azt megmagyaráztuk már akkor, mikor az aradi vértanúk ebben való bűnét és e bűn eredménytelen mentési kísérleteit tárgyaltuk.

Itt lélektanilag egy nagyon érdekes és tanulságos dologra kell rámutatnunk. Láttuk, hogy mikor az 1848. december 2-i trónváltást a magyar országgyűlés törvénytelennek nyilvánította és Ferenc Józsefet usurpátornak, azaz bitorlónak nevezte, „akinek engedelmeskedni hazaárulás”, Mészáros önéletrajzában felháborodva állapítja meg, hogy „a szájfátó konferencia ebbe beleegyezett”, pedig hát „politikátlan együgyűség” volt. „Szép volt látni – teszi hozzá – az ájtatos, különféle nézetű, különféle véleményű érsekeket, püspököket, akiket most nem szállott meg a Szentlélek, s kik, mint bárányok, hallgatták végig a tárgyalást s a „date caesari, quod est caesaris”-t [add a császárnak, ami megilleti] megsemmisítve látták.”

Mészáros tehát megbotránkozott a püspökökön, akik mindezt szó nélkül túrték, s egy se akadt köztük, aki fel mert volna ellene szólalni, ellene mondott volna és a király iránti hűség-ről tanúságot tett volna. Mindenesetre jellemző – és okulhatnának belőle a „hazafiak” –, hogy 48 egyik legönzettelenebb és legtiszteletreméltóbb alakja, akinek hazafiságát még a 48-as érzelműek is egyhangúlag elismerik, nem amiatt kifogásolja a püspököket, ami miatt a magyar irodalom és a közvélemény szokta, hogy ti. túlságosan is aulikusok, túlságosan is Bécshez húzók voltak, még a nemzet kárára s érdekei elárulásával is, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert ő nem találja őket elég aulikusoknak. Ő megbotránkozik rajta, hogy mennyire nem védtek az uralkodóházat még akkor se, mikor az igazság és a törvény mellette volt.

Mészáros szerint 48-ban nem az volt a bűne a magyar püspöki karnak, hogy nem volt elég hazafias 48-as értelemben, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy szégyenletesen nem volt eléggé királyhű és Habsburg-párti. Mészáros szerint a püspöki karnak sokkal jobban ki kellett volna állnia a dinasztia mellett, mint amennyire kiállt, mert ez a kiállás a törvény, az igazság és a magyar alkotmány melletti kiállás lett volna, hogy Evangéliumról és kereszténységről ne is beszéljünk.

Mészárosnak az ellen van kifogása, hogy az 1848-as magyar püspöki kar nem adta meg a császárnak azt, ami a császáré, a ragaszkodást, a tiszteletet, az engedelmisséget és az oldalán való kitartást, úgy mint azt az Evangélium előírja s így kötelessége lett volna még akkor is, ha nem olyan katolikus uralkodóházról lett volna szó, mint a Habsburgok, hanem akár egy protestáns vagy egy pogány uralkodóházról. Ez Mészáros emlékezéseiből az első tanulság.

A mi irodalmunk és történetírásunk éppen az ellenkezővel vádolja a püspöki kart, mint amivel a 48-as hadügyminiszter vádolja. A mi közvéleményünk abban találja bűnösnek, hogy mindig túlságosan is az uralkodóházhoz ragaszkodott s inkább hozzá húzott, mint a nemzethez. Ezek után azt gondolhatnánk, hogy a két „szélsőség” között bizonyára középen van az igazság, s így annak a főpapságnak volt igaza, mely 48-ban nem állt ugyan a túlzók közé, de viszont a dinasztia mellé se állt nyíltan.

Ámde ne feledjük, hogy Mészárost, aki még a trónfosztás után is megmaradt 48-asnak, semmiképpen se foghatjuk fel úgy, mint a legszélsőségesebb és legszolgalelkűbb dinasztia-pártit és Habsburg-rajongót. Ő maga se politikai elvei alapján ítéli el a püspöki kar középutas magatartását, hanem a kereszténység tanai, az Evangélium, a törvény és az igazság alapján. Határozottan Mészárosnak kell tehát igazat adnunk s legalább elvben el kell ítélnünk a 48-as püspöki kart. Természetesen nem túl aulikussága, hanem túlságosan negyvennyolcassága, illetve féltékenysége alapján. (Nagy mentsége azonban az, hogy alig volt ekkor néhány püspök. A legtöbb püspöki szék üres volt.)

A magyar püspöki kar 48-ban emberi gyarlóságból nem állt oly szilárdan és oly nyíltan az uralkodóház mellett, tehát nem védte úgy a törvényes hatalmat, mint amennyire ez az Evangélium és az igazság alapján kötelessége lett volna. Ő is hagyta magát a mesterségesen teremtett közhangulat terrorjától megfélemlíteni. Mentségére azonban felhozhatjuk, hogy az igazságot és a belőle folyó kötelességet mégis sokkal tisztábban látta és álláspontját is sokkal inkább annak megfelelően választotta meg, mint az alsópapság. De viszont az alsópapság is különb volt, mint a világi katolikusok, viszont azok meg különbek, mint a protestánsok, ezek pedig, mint a zsidók. Tehát nem az Evangélium, az igazság, a törvény, a felsőbbiség iránti köteles tisztelet elárulásáról van szó a 48-as püspöki kar részéről, hanem csak emberi gyarlóságról. Azon pedig, hogy az ember gyarló, tehát a főpapi ember is gyarló, nincs mit csodálkozni. Ez természetes és magától értetődő. Így volt mindig és így is marad mindig, míg az igazságot emberek képviselik.

A katolikus papság vagy a püspöki kar 48-ban nem volt annyira gyarló, mint azok, akik nem is voltak tagjai az Egyháznak; még annyira gyarló se, mint azok a hívők, akiknek főpapjai voltak. Ezzel már bebizonyította, hogy nem volt méltatlan arra az állásra, melyet betöltött. Hogy lehetett volna tökéletesebb is, az is igaz. De hát milyen címen követelhetjük, hogy a papság, vagy legalább a főpapság mindig a legtökéletesebb legyen? Emberek sose mondhatják el magukról azt, amit Krisztus urunk elmondhatott: „Ki fedd meg engem közületek a bűnről?” (Jn 8,46) Ezt a papság, sőt az Egyház nem mondta magáról soha senkinek, mert jól tudta, hogy mint emberekből álló és emberek kormányozta testület, emberi, tehát gyarló.

Nem elárulta tehát a főpapság 48-ban az igazságot vagy az Evangéliumot, a tekintélytiszteletet, hanem csak gyarlón, emberien képviselte. Gyarlóbban, mint általában. Ez sajnálatos ugyan, de természetes. Ennek szégyenletes volta is azonnal eltűnik azonban, mihelyt arra hívjuk fel a figyelmet, hogy Mészáros megbotránkozásával szemben a magyar irodalom és a közvélemény nem azzal vádolja a 48-as magyar főpapságot, hogy nem teljesítette az uralko-

dóház iránti kötelességét, hanem azzal, hogy túlságosan is teljesítette, hogy állítólag sose „a nemzet” pártján állt, hanem mindig az uralkodóén. De az Evangélium is ezt írja elő, az is uralkodópárti, mert mindig az engedelmisséget hangsúlyozza és az aláztatosságot hirdeti. Az ellenkezőt, a lázadás szellemét nem is kell hirdetni, mert az úgyis benne lakik mindegyikünkben.

Mészáros hívő volt. Nem volt ugyan nagy katolikus, de mindenesetre még a jobbak közé tartozott. Hiszen említettük, hogy 48-nak erkölcsileg és jellemileg elismerten egyik legnagyobb alakja. Látjuk, hogy meg is botránkozik azon, hogy a Ferenc Józsefnek az engedelmisséget megtagadó, „szájtató gyülekezetben” még a püspökök se nyitották ki a szájukat, mert „elhagyta őket a Szentlélek”.

De hát Mészáros talán kinyitotta ott a száját? Vajon benne megmaradt vagy rá rászállt akkor a Szentlélek? Vajon ő is nem bárgyú bárány módjára hallgatta-e végig azt a deklarációt, melynek igazságtalanságáról, törvénytelenységéről, sőt együgyűségéről és politikátlanságáról is oly élesen meg volt győződve, hogy esze és egész lénye és erkölcsi érzéke tiltakozott ellene? Vajon ő nem volt gyáva, nem volt „szájtató”? Ő nem ijedt meg attól, hogy ha ellenvéleményt nyilvánít, svecgelnek, hazaárulónak, az ellenséggel cimborálónak kiáltják ki? Vajon ő nem hagyta magát megfélemlíteni a terrortól? S még ő, a katona is félt, joga volt-e megbotránkozni azon, ha „a jámbor” püspökök is félték?

De ha így van, mi címen mer akkor ilyen fölényes, lesújtó ítéletet gyakorolni püspökeink, és hogy mer megbotránkozni rajtuk amiatt, ami miatt önmagán nem botránkozik meg? Pedig hát Mészáros abban a rosszban, amelyen – mikor a püspökökben látja – megbotránkozik, sokkalta tovább ment, mint azok a gúnyosan „ájtatosoknak” nevezett püspökök, akiket annyira elítél. Azoknak ugyanis csak az volt a bűnük, hogy hallgattak, hogy nem mertek szólni, nem mertek tiltakozni, nem merték a hazaárulás vádját vállalni. De hogy a viselkedésükkel mégiscsak eléggé kimutatták, hogy mégiscsak „hazaárulók”, tehát hogy lényegében véve mégiscsak vállalták még ezt a nagy áldozatot is, éppen eléggé bizonyítja az a számtalan gyalázkodás, amit a magyar püspöki kar a magyar irodalomtól, történetíróktól és politikusoktól 48-as „hazafiatlansága” miatt már kapott és kap. Nemcsak a kommunista propaganda vádolta őket éppen az ellenkezőjével annak, mint amit Mészáros megró bennük, s nem is csak a protestáns magyar sajtó és közvélemény, hanem még a katolikus is.

Az ájtatos püspöki karon fölényesen botránkozó Mészáros nemcsak „a száját tátotta” abban a dicstelen, tőle annyira lenézett gyülekezetben, mint a püspökök, hanem egyik legfőbb tisztségviselője, minisztere volt annak a rendszernek, mely ezt a tőle kifogásolt, sőt tőle botránynak tekintett dolgot csinálta. De – ami még ennél is szégyenletesebb – ő e botránynak meg történte után is megmaradt hivatalában, tehát még ahhoz se volt bátorsága, hogy legalább lemondásával, visszavonulásával hozza az ország tudomására azt, amit gondolt és ami meggyőződése volt.

Mikor pedig később még a nyílt detronizáció ideje is elérkezett, akkor visszavonult ugyan, de akkor is csak a hadügyminiszterségtől, de nem magától a rendszertől. Azt tovább is támogatta, tehát a nyílt színvállásra, a tiltakozásra, az ellenmondásra, a példaadásra, arra, amit a püspököktől már október elején megkívánt, neki még ekkor se volt ereje vagy bátorsága hozzá.

Hogy miért nem járt el meggyőződésének megfelelően, már megmagyaráztuk, mikor az aradi vértanúk és az ellene felhozott mentségeket tárgyaltuk. Életveszélyt, börtönt, de legalábbis menekülést, utána pedig száműzetést, a vagyon, rang, megélhetés, hírnév és becsület külső elvesztését és a hazaárulással való megrágalmazást jelentette volna és mindezek vállalására gyöngye volt.

El is kerülte mindezt, mert akkor ugyan támadták eleget még ezért a fél színvallásért is, de ma már őt csak magasztalják, de azt a „szájtató” püspöki kart még ma is gyalázzák és rágalmazzák azért, mert éppen nem találják annyira szájtátónak, mint amennyire ezt a szerintük becsületes magyar hazafiság megkövetelte volna.

Mészáros szájtátásával azonban – látjuk – meg vannak elégedve. Ha ő csak annyira is kimutatta volna Habsburg-párti meggyőződését, mint a püspöki kar 48-ban is kimutatta, akkor

ma nem tartanánk 48 legnemesebb, legjellemesebb alakjának. Mert Mészáros valóban 48 embere volt, a püspökökről azonban „szájtátásuk” ellenére is mindenki tudta, hogy nem azok. Az ő szájtátásuk tehát sokkal kisebb fokú volt, mint Mészárosé.

Ha pedig mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy 48 a hitközönység és a jozefinista állami neveléstől megrontott papság kora volt s emiatt nemcsak a papok, hanem még a püspökök között is voltak, akik meg voltak mételvezve koruknak az Egyház tanaival összeegyeztethetetlen szellemétől (például, hogy a haza mindennél, tehát még a hitnél is előbbre való), végül hogy a püspöki kinevezések is sokkal jobban függtek a kor hitközönös szellemében gondolkodó kormánytól, mint az Egyháztól, akkor nem botránkozunk kell a püspöki kar megalkuvásán, hanem örömmel és tisztelettel kell megállapítanunk, hogy még így is katolikusabb volt és jobban hivatása magaslatán állt, mint vártuk volna.

Hogy az alapján igazságszerető, jólelkű, sőt alázatos Mészáros mégis nem ezt állapítja meg és veszi észre, hanem csak a negatívumot; hogy ő nem botránkozik is, meg elismerést is osztogat egyszerre, mint az igazságosság kívánná, hanem csak botránkozik, mégpedig oly bántó fölényel, azon se csodálkozhatunk, mert ez is általános jelenség volt a múltban is és az napjainkban is. Bizonyítja azt a nagy erkölcsi tekintélyt, mellyel a püspöki kar az emberek előtt bír, noha az emberek ezt látszólag nem veszik észre s Mészáros se adja semmi jelét, mintha észrevenné.

Csirkefogók tettein ugyanis nem szoktunk megbotránkozni, hanem csak olyan embereken, akiktől többet vártunk, mert egyébként nem szoktak megbotránkozótóan cselekedni s ezért tekintélyük van. Ez a még ma is javában meglévő általános megbotránkozás bizonyítja, hogy a papság, illetve a főpapság nem vesztette el ezt a tekintélyét. Csak kivételesen viselkedhetett tehát megbotránkozótóan, mert ha ez rendszeres volna, s már századok óta tartana, már régen meg kellett volna róluk állapítani, hogy csirkefogók (mint ellenségeik már kétezer éve állítják), vagy legalábbis egy cseppet se különbek híveiknél vagy a többi embernél, s akkor ma már egy pap gyávaságán (ha az igazság védelméről van szó), kényelmességén, anyagiasságán, erkölcstelenségén, elbizakodottságán, kevélységén vagy önérzésén már rég nem háborodnánk fel, mint ahogyan senki se botránkozik meg azon, hogy miért éppen egy paraszt anyagiasság, vagy miért éppen egy borbély kicsapongó életű, miért éppen egy tanár hiú, vagy miért éppen egy szabó zsrnokoskodik annyira a család tagjai felett.

Ha pap teszi ezek akármelyikét, azon bizony ma is épp úgy megbotránkoznak az emberek, mint ahogyan Mészáros 48-as hadügyminiszter megbotránkozott azon, hogy a püspökök nem voltak nála, a legjellemesebb 48-asnál is jellemesebbek. Ugyancsak bizonyítja ez azt, hogy nem igaz az a sok hitvány rágalom és meggyanúsítás, mellyel a katolikus papságot illeték és illetik. Bizonyítja, hogy a katolikus papság 48-ban is, ma is erkölcsileg erősen felette áll az emberek átlagának, hivatása magaslatán áll és példaképpül szolgál az embereknek. 48-ban például még annak az embernek is, aki legkevesebb szégyent hozott a „szabadságszere-tetre” és a „hazafiságra”: Mészáros Lázárnak.

Ha a főpapság kétezer év óta mást se csinált volna, mint mindig csak a száját tátotta, sőt a híveket botránkozattá és mindig csak erkölcsi tekintélyét rombolta volna – pedig igen sokan úgy írják a történelmet, mintha így lett volna –, akkor hogy lehet az mégis, hogy ha ez a püspöki kar rosszat tesz vagy nem is tesz rosszat, csak nem szól, hallgat akkor, mikor szólnia lenne kötelessége, annyira megbotránkozik rajta még az igazságos és szerény Mészáros is?

Például a kommunizmus alatt is még a pártba is beléptek még jó magyar és hívő emberek is, s még azok se merték gyermekeiket hittanra járatni, még ők se mertek templomba járni, még ők is veresre tapsolták a tenyerüket, valahányszor Rákosi vagy Sztálin nevét meghallották, de viszont a hívők azt semmiképpen se tudták megérteni s még az imádságban is akadályozta őket, hogy hogy lehet az, hogy még papok és püspökök is akadnak, akik eltitkolják meggyőződésüket és a kommunistákkal nyájkodnak azért, hogy börtönbe ne vigyék és ott ne kínozzák meg őket, vagy legalább plébániájukat, megélhetésüket és az Evangélium terjesztésére a lehetőséget el ne vigyék tőlük.



Pedig az embereknek csak a maguk lelkébe kellett volna belenézniük s mindjárt mindent megértettek volna. Még azt is látniuk kellett volna, hogy a papság nem is olyan, mint ők, vagyis mint átlag az ember, hanem annál most is sokkal különb, mert annak nem voltak megkínzott Mindszentyjei, életfogytiglan internált Pétery, Badalik, sőt vértanúhalált szenvedett Mészlényi püspökei, illetve aránytalanul kevesebben voltak ilyenek, mint a főpapságban és a papságban.

A dolgok másik magyarázata pedig az emberi gyarlóság, de most már természetesen nem a püspökökben, hanem az őket bírálókat Mészárosokban. A gyarló emberi természetnek általános sajátsága, hogy a rosszat sokkal könnyebben és szívesebben veszi észre másban, mint önmagában. Erkölcsi érzékét és becsületességét nem abban éli ki, hogy a maga gyarlóságai vagy bűnei fölött tör pálcát, hanem hogy másokén, de különös előszeretettel azokén, akiknek az ellenkezőre kellene példát adniuk, a papokén (a diákok a tanárokné). A papokon azonban ilyenkor majdnem kizárólag a katolikus papokat érti még a protestáns és a zsidó is. Alig hallottam még protestánsokat a maguk lelkészeit, zsidókat a rabbikat pletykázni, de őket is bőven a katolikus papok magatartását kifogásolni. Vajon egy pap ittasságán csak azok szoktak-e botránkozni, akik maguk még sose voltak mértéktelenek? S vajon a nőző papokon is csak azok botránkoznak-e, akik feleségükön kívül soha nőt nem ismertek? Éppen ellenkezőleg.

De az ember már csak olyan, hogy jobban szeret a más bűnén botránkozni, mint a magáén, s ha már máson szeret botránkozni, akkor természetes, hogy elsősorban a papokon. Aztán meg mindenki nagyon szereti észrevenni és hangsúlyozni azt, amiben ő van fölényben. Mivel a papnak állásánál fogva jobban kötelessége volna az erkölcsösség vagy bármely önmegtagadás, mint bírálójának, aki csak keresztény, de nem pap, azért nagy erkölcsi elégtételt okoz neki, ha a papban lát erkölcsi fogyatkozást. Valóban örül neki, mert ha sajnálná, hallgatna róla, nem pedig kárörömmel újságotná fünek-fának. Örül, ha látja, hogy valaki pap és mégis ittas, pap és mégis nemi életet él. Ilyenkor szereti nagy fölénytel megkérdezni: rendjén van-e ez? Nincs rendjén. De a papokkal elégedetlenek még nagyobb alkoholizmusa, erkölcselensége, anyagiassága talán rendjén van?

Ezért botránkozott hát annyira Mészáros is, hogy a Habsburg-ellenes, a „szájtató gyülekezetben” még az „ájtatos” püspökök is annyira hallgattak, nem pedig csak ő; hogy azok is épp úgy féltek a „hazafias” terrortól, mint ő, és jobb meggyőződésük ellenére épp úgy nem merték nyíltan vállalni a hazaárulás vádját, mint ő, noha épp úgy vagy még jobban tudták, hogy ez nem hazaárulás, mint ő. Közben aztán arról egészen megfeledkezett, hogy azok csak „ájtatos” (tehát félnék) püspökök voltak, ő pedig bátor katona, tábornok, sőt már a közös hadseregben is ezredes volt s így neki sokkal nagyobb szégyen volt gyávának lenni, száját tántani, meggyőződést (melyről emlékirataiban már nyíltan vallomást tesz), mint a jámbor püspököknek; továbbá, hogy a püspökök szájtató hallgatása közel se volt akkora bűn, mint az övé, mert azoknak semmi köze se volt ahhoz a kormányhoz, mely a törvénytelenséget az országgyűléssel kimondatta, de ő tagja volt ennek a kormánynak és utána is tagja maradt.

Mészáros arról is teljesen megfeledkezik, hogy mikor később Debrecenben már a nyílt detronizáció jött, akkor már csak egy püspök „tátotta ott a száját”. (Bémer, nagyváradi püspök, mivel közel volt Debrecenhez, s így nem vonhatta ki magát. Később halálra is ítélték miatta, csak nem hajtották rajta végre az ítéletet. Mégis olvastam olyan hírlapi cikket is és protestáns felekezeti lapot is, melyben még őt is, mint 48-ban hazaárulót gúnyolták ki.)

Láthatjuk tehát, hogy voltak olyan esetek is, mikor még Bémer püspök se tátotta a száját, hanem meggyőződése és az Evangélium szerint cselekedett és megadta a császárnak azt, ami a császáré. Mészáros ekkor ugyan nem táthatta a száját (mert másképp egész bizonyos, hogy megint „tátotta” volna), mert szerencsére a trónfosztás idején a harctéren volt, de viszont ott Ferenc József ellen harcolt és továbbra is szolgálta a rendszert, ami erkölcsileg nagyobb szégyen, mint a szájtátás.

Ecce homo! [Íme, az ember!] Ilyen az ember! Ilyen még akkor is, ha 48 legnagyobb jellege ez az ember, mindenkinek jó „lázi bácsija”. Láttuk, hogy még Ferenczi Petőfi-életrajza is kiemeli az ő jólelkűségét s csodálkozik, hogy a költő arroganciáját milyen bámulatos keresztény türelemmel vagy bölcs filozófusi nyugalommal elviselte és megbocsátotta. De még ennél is rokonszenvesebb Mészárosban, ahogyan Emlékirataiban a tisztí szolgálatáról megemlékezik.

Mészáros nem lett vértanú, mert idejében kimenekült az országból. Okosabb volt, mint az aradiak, mert ő tudatában volt annak, milyen nagyot vétkezett, s tudta, hogy bármily mentései vannak is rá, a törvény halált szab ki bűnére. Hogyne lett volna tudatában Mészáros a maga bűnének! Hiszen az imént láttuk, hogy még a püspökök jámbor bárány módra való viselkedését is mennyire elítélendőnek tartotta. Mennyire megróttá, hogy nem adtak példát s nem adtak erkölcsi oktatást annak az elbizakodott 48-as gyülekezetnek! Hogyne kellett volna tehát magát is bűnösnek tartania! Hiszen ő is nemcsak a leckeadást mulasztotta el, hanem még szolgálta is a rendszert s így azt a látszatot keltette, mintha ő is egyike lett volna a felségárulóknak, noha külön katonai esküje is az ellenkezőre kötelezte, s hivatása az lett volna, s éppen arra esküdött meg, hogy kardjával szétver a gonoszok között.

Mészáros tehát menekülésével is bebizonyította, mennyivel okosabb ember volt, mint Görgey vagy az aradi tábornokok, akik nem menekültek, mert nem hitték el, hogy bajuk lehet. Menekülése közben tűnik ki tisztí szolgájához való igazán keresztényi, igazán demokratikus, igazán szeretetteljes, emberi magatartása. Nem is leereszkedő már ez a magatartás, mert látni fogjuk, hogy szolgáját nemcsak bátrabbnak, hanem még okosabbnak is tartja magánál. A szolgája természetesen nem menekült vele s neki Mészáros se mondta, hogy meneküljön, mert tudta, hogy Bécs nem kegyetlen s azt nem fogja bántani. Ha valaki csak egy tisztí szolgáság erejéig vesz részt a hűtlenségben és a lázadásban, azért még nem kap Béctől halált. Egész más egy tábornok, sőt hadügyminiszter. Az sokkal bűnösebb, annak sokkal nagyobb a felelőssége.

„Egész Rékásig – írja (Emlékiratai, II., 365. o.) – a haza veszte miatti szomorúsággal eltelve követtem Dembinszkyt. Búmat kissé az is növesztette, hogy kocsim egész szegénységemmel együtt Besenyő óta hiányzott, melyet, minthogy az Szentandrásnak tartott, hol seregünk poggyásza az ellenség kezei közé jutott, szintén elveszettnek s magamat szent patrónusomhoz (Lázár) hasonlónak tartottam. Azonban húsz év óta szolgabarátom, a derék Szalay János, okosabb, sőt bátrabb is levén a főhadiszállási ténparancsnoknál, a szekerek tovább menetét ellenzé s így sokan az ő okos előrelátásának köszönheti mind a maguk, mind kis holmijuk megszabadulását. Szalay János egyszerre csak ezzel a mondással köszöntött Rékásan: „Mindenestől itt vagyok!” S így tizedikén könnyebb lélekkel mentünk Lugosra.”

„Lugoson átadva az átadandó főhadiszállási irodát s pénztárt, s búcsút vevén az utolsó magyaroktól, 11-én Karánsebesre indulánk, 12-én Mehádiára, s 13-án Orsovára, hol még egy zászlóalj honvéd örködött. Végre elbúcsúzván derék szolgámtól, ki annyi idő alatt jót-rosszat együtt élt velem, s el többi kísérőmtől, mint magán s kötelezettség nélküli lény, augusztus 14-én Dembinszkyvel a török földre hajtattam.”

Csakugyan elmondhatjuk, hogy Mészáros 48-nak legrokonszenvesebb alakja (azok is ezt mondják, akik nem azt az elvet képviselik, melyet én). Noha a régi világból való volt, hiszen még az 1700-as években született (de talán éppen ezért) és mint láthattuk, a régi világhoz is húzott, mégis (a szó nemes értelmében) demokratább volt, mint bármely mai kommunista vezér.

Neki már abban a régi világban is tábornok, sőt hadügyminiszter létére nem szolgája volt, hanem „szolgabarátja” (egy kommunista nem szolgának tekintette volna magát szolgájával együtt, hanem azt mondta volna – de természetesen csak hízelgésből –, hogy szolgája is épp oly úr, mint ő), akit nemcsak szeretett s megbecsült, hanem bizonyos tekintetben még tisztelt is. Elismerte, hogy néha bátrabb is, okosabb is, mint ő, s akit érdemesebbnek tartott arra, hogy hazája elhagyásakor elbúcsúzzék tőle, mint a kísérétében levő összes urakat s a tő-

le való végső megváltást nagyobb veszteségnek tartotta magára, mint a vele egyenrangúaktól való elváltást.

Távozásakor Mészáros csak a hazáját sajnálta és húsz éven át jóban-rosszban társát, hűségese „szolgabaratját”. Bizony, ez a Szalay János alighanem többet is ért mint 48 legtöbb híres és neves szereplője. Kár, hogy mint más szolgaszerepet betöltőé, az ő neve is elenyészett. Nem tudhatni már közelebről, ki volt, melyik vidék vagy falu szülötte s kik azok a derék mai magyarok, akik véréből származtak. Büszkéek lehetnének ugyanis ősiükre, mert nemcsak becsületben, de észben s bátorságban is szép példánya volt fajunknak. Örülök, hogy a neve az én szűkebb hazámból való származásra utal.

A jó Lázi bácsinak aztán külföldön, az emigrációban is olyanforma dolga volt, mint itthon, csak megtoldva még a hontalanság keserű érzetével, mely olyan érző szívű embert, mint ő, még jobban sújt, mint egy könnyelműbbet és vastagabb bőrűt és amely öregkorban mindenkinek nagyobb teher, mint fiatalon.

Ezért nem menekült Csányi se. Öreg fát semmiképpen se lehet más földre átültetni. De Mészáros erkölcsileg is volt annyira intelligens, hogy a múltat nem tudta magáról úgy lerázni, mint a kutya a vizet. Ő nem tudta magát azzal megnyugtatni, hogy semmit se vétkezett, a lelkiismerete tiszta, sőt éppen erényei miatt érte a hontalanság keserű sorsa.

Az emigrációban is puritán volt és bölcs, ott is általános tiszteletnek örvendett, de ott se sikerült neki semmi. Vándorolt ide-oda, még Amerikába is kiment farmernek, még házitánitónak is elszegődött. Végül visszajött Európába s itt egy angliai szigeten, Teleki angol protestáns anyósának házában megbecsülés és gondos ápolás közepette 62 éves korában hamarosan meghalt pap és szentségek nélkül, 24 napra Amerikából való hazaérkezése után.

Halála 1858. november 16-án történt, tehát több mint kilenc évig élt még hazátlanságban. Mészáros vallási műveltsége oly nagy, hite annyira igazi volt, hogy még ott, az idegen és protestáns házban és azon az akkor még a katolicizmustól teljesen idegen szigeten és vidéken is annyira fontosnak tartotta, hogy mielőtt meghal, meggyónjék, hogy halála előtt három nappal, november 13-án, lady Langdale, az angol protestáns háziasszony, kérésére írt a nevében Rónai Jácintnak, a szintén Angliába emigrált 48-as bencés papnak, hogy „a beteg látni kívánja”. Világos, hogy a szegény jó Mészáros nem Rónai Jácintot látni akarta, hanem meggyónni akart előkészületül a halálra.

Látni fogjuk, hogy a halálos ágyán Deák Ferenc is Rónai Jácintot hívatta s nála gyónt meg. De akkor, mikor Deák hívatta a halálos ágyához Rónait, már hazajött a számkivetésből, s nem annyira Istenért és meggyőződésből ugyan, de jó papi javadalomért, melyet természetesen nem az Egyház (mert iránta nem voltak érdemei), hanem „hazafias” érdemeiért a magyar kormány adott neki, már újra, mint pap szerepelt.

Akkor azonban, mikor még Mészáros akarta igénybe venni papi szolgálatát, ott kint Angliában, Rónai nem élt papi életet, nem szerepelt ilyenként s bizonyára az életmódja és erkölcsi is ennek megfelelőek lehettek. Így aztán nem csodálkozhatunk, ha Mészáros kérése eredménytelen volt. Rónai, a 48-as pap, nem viselte annyira a szíven Mészáros örök üdvösségét, mint protestáns háziasszonya, neki „körülményei nem engedték meg az utazást”. (Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata, 152. o.)

Lehet, hogy körülményei is akadályozták, de bajosan lehetnek olyan körülmények, hogy valaki valakinek s kivált olyan nevezetes és rangos embernek, mint Mészáros volt, még utolsó kérését se teljesítse s még a halálos ágyánál se jelenjék meg. Az igazi ok tehát csak az lehetett, hogy Rónai, a pap, de világi életet élő egyén, nem tartotta magát alkalmasnak erre a szerepre, mert természetesen ő is nagyon jól tudta, miért akarja őt Mészáros Lázár látni. Valljuk meg, hogy nem is tarthatta magát alkalmasnak erre.

Érthető, hogy nem szerette, idegesítette, ha valaki vagy valami pap voltára figyelmeztette, mert csak lelkiismeretét kavarta fel. Valószínű, hogy talán már magának a feloldozásnak a szavait is elfelejtette, tehát nem is tudta volna bűnei alól feloldozni. De jurisdikciója [jogha-

tósága] sem volt. Igaz, hogy e legutóbbi nem lett volna akadály, mert végszükség esetén s ha jurisdikcióval bíró pap nincs a környéken – ott pedig akkor még nem volt – ez nem szükséges, mert az Egyház minden érvényes felszentelt papnak, tehát a már megházasodottnak is, a hitehagyottnak is megadja a jurisdikciót a feloldozásra.

A 48-as pap tehát ebben az esetben is csak olyan volt, mint amilyenek őket már régebben bemutatottuk. Ördög módra jobban félt a szenteltvíztől, mint amennyire annyi hit és emberség volt benne, hogy egy haldokló 48-as vezérférfiú halálos ágyához siessen. Mi lett volna belőlünk, szegény magyar katolikusokból, ha 48 győz?

De szegény Mészáros Lázár ebben is csak bűneiért bűnhődött, noha kevesebb volt a bűne, mint bármely más 48-asnak. Még kelletlenül 48-asnak lenni is nagy bűn volt azonban, kivált annak, aki ezredes volt, esküt tett az ellenkezőre, vallásilag pedig annyira művelt volt, mint Mészáros. Aki azonban 48-as volt, az csak ilyen érzelmű papokat ismert, halálos ágyához is csak ilyeneket hivatott. Ezért kellett Mészárosnak is olyan papot hivatnia, hogy kalauza lehessen a másvilágra, mint Rónai Jácint. Mert aligha nyert volna vele többet, ha Rónai helyett Horváth Mihályt vagy Mednyánszky Cézárt hívatta volna, hisz azok arra már talán még mélyebbre sülyedtek, mint Rónai Jácint.

A 48-as papoknak, ha 48-asok voltak, még rosszabbaknak kellett lenniük, mint a Mészáros Lázároknak, mert nekik nagyobbak kellett lenniük a vallási műveltségüknek s ha mégis 48-asok tudtak lenni, a rosszasságuk is nagyobbak és a hitüknek is még gyöngébbnek kellett lennie, mint ha a híveik tették ugyanezt. Ezeknek a papoknak épp úgy csak a hazájuk volt az istenük és csak a himnusz volt az egyetlen imádságuk, mint a Kossuth Lajosoknak. Az ilyen papoktól pedig ments meg, Uram, minket!

Így és ezért kellett tehát szegény jó Mészáros Lázárnak pap, gyónás és szentségek nélkül meghalnia, noha a hit olyan nagy és a jóakarát olyan mindenre képes lett volna benne, hogy még protestáns háziasszonyát se sajnálta effajta kérelmével zavarni és még olyan nem éppen kívánatos papok előtt is hajlandó lett volna bizalommal kitérni a lelkét – természetesen nem az ilyen pap, hanem Krisztus kedvéért – mint Rónai Jácint volt. Pedig hát ehhez ugyancsak nagy önmegalázás, hit és istenszeretet kellett. Gondolta-e szegény Mészáros, hogy pap nélkül fog meghalni, noha volt pap és magyar pap volt, csak az volt a baj, hogy 48-as szellemű pap volt s ezért haldoklóhoz menni nem ért rá? Gondolt-e erre, mikor még fiatal korában a jó társaság miatt olyan jámbor volt, hogy ájtatosságáért és papos viselkedéséért „ötödik káplának” nevezték?

De hát aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók. Végredeletet Mészáros még itt-hon, 1848. augusztus 26-án tett. Jellemző, hogy ebben is épp úgy tréfálgat, mint Emlékirataiban. Itt is lenézi és kifigurázza a nekünk annyira dicső 48-at. Mintha az egészet csak komédiának, éretlen, vásott gyerekek játéknak tartotta volna. A végredelet aláírása ez: Mészáros Lázár, hüm. (hadügyminiszter). Bizony hümmögni lehet azon, mint került Mészáros ebbe a különös társaságba és hogy maradhatott benne egész végig.

De persze nemcsak tréfál a végredeletben. Kívül azt írta rá: „Végszó.” Belül: „Végakaratom”, s ezzel fejezi be: „Isten velünk és bocsássa meg bűneinket.” S ezt még 1848 nyarán írta. S utána még mennyi bűn jött!

Persze a végredeletben, a „Végszó”-ban is szerepel „szolgabárátja”. Sőt más úgyszólván nem is szerepel benne, mint csak az, mert Mészáros agglegény volt, akinek nem kellett feleségtől búcsúznia és gyerekekről gondoskodnia. S miért emlegetné benne Kossuthot, akire jobb szeretett nem gondolni, vagy miniszter- vagy tábornoktársait, akikről nem éppen jó véleményéről Emlékiratai tanúskodnak. „Szolgabárátja” jobban megérdemelte tőle a megemlékezést és a búcsúszót, mert nemcsak becsületesebbnek, hanem mint láttuk, még bátrabbnak, sőt okosabbnak is tartotta, mint azokat, akik vezető szerepet töltöttek be 48-ban, s mivel szerény, alázatos, szigorú önkritikával rendelkező ember volt, önmagánál is. Szolgabárátja volt a legjobb barátja.

Közli a végrendeletben, hogy „mióta Pestre érkeztem (azaz mióta „hüm” lettem), mint miniszter, fizetésemből alig bírtam magannak eleget tenni. Azért is újra vannak adósságaim.” (Okul nem tudom, mire gondoljak, mert hiszen Mészárost ismerve tékozlásra, fényűzésre, pompakedvelésre, pazarlásra semmiképpen se gondolhatok.) Aztán elsorolja, kiknek és mivel tartozik.

„Ha lovaim és bútoraim – írja – eladatnak, hiszem, hogy eléggé földve léssen (az adósság), főképp, ha a havi zsoldom is kifizettetik. A többi föl maradtot Szalay nevű becsületes szolgabarátomnak hagyom, kit is Antal bátyám és Jóska öcsém szívességébe ajánlok.”

Szóval 48 becsületes „hüm”-je és legtisztéletreméltóbb szereplője után olyan kevés gyon maradt, hogy „általános örököse”, Szalay, a „becsületes szolgabarád”, aligha ment vele sokra. Azért volt aztán szükség még „Antal bátyám és Jóska öcsém szívességére” is. Bizonyára ennek eredménye lett, hogy a becsületes, okos és bátor Szalay Jánost 1867-ben, mint hajdút, Pest vármegye szolgálatában találjuk. Ezt az állást kapta tehát örökség helyett. De elmondhatjuk, hogy a vármegye nem járt rosszul ezzel a protekcióval. Hogy meddig élt, mikor halt meg ez a derék Szalay János és hol van eltemetve, azt se tudjuk.

Mészáros hátrahagyott irományai között a következő maga készítette sírfelirat is maradt, mely azonban nem került fel angliai sírjára, bár latinul írta, mintha csak tudta volna – szegény –, hogy olyan helyen lesz a sírja, ahol az emberek nem értenek magyarul:

Intus qui est, fuit Lazarus,  
Pauper, sicut patronus.  
Hungarus, Mészáros natus,  
Honestus ab suis vocatus,  
Sed tamen semel mortuus –  
Resurgat melior natur.

Aki itt bent fekszik, Lázár volt,  
Szegény, mint a védőszentje volt,  
Magyar, neve Mészáros.  
Akkik ismerték, becsületesnek mondották,  
De azért egyszer mégiscsak meghalt.  
Legyen a másvilágon majd boldogabb.

Nem lett volna-e sokkal jobb szegény Mészárosra, ha 48 elmaradt volna s ő, mint csász. kir. ezredes, magyar földben és csakugyan e sírfelirat alatt nyugodna, nem pedig messzemenesse távol az óceán egy ködös, rideg szigetén, ahol Mészáros és Lázársága senkit se érdekel? Akkor Szalay János öröksége is több lett volna, mert nem kellett volna csupán gazdája és testvére jóakarásával megelégednie s – ami a legfőbb – sokkal valószínűbb, hogy Mészáros Lázár a másvilágon is sokkal boldogabb lett volna, mert a halála se lett volna ilyen szomorú.

Isten irgalma ugyan végtelen, s annak üdvösségén se kell kétségbeesnünk, aki pap nélkül halt meg, kivált mikor ő nagyon is kívánta a papot, de akkor ennek a derék, tisztelt méltó embernek nagy bűnei: a lázadás, a felségsértés és a hűtlenség, a gyáva szájtátás akkor, mikor honfitársai hitvány pizkolódások közepette mindezt elkövették, katonai esküjének megszegése, Kossuthéknak még a Habsburgok detronizálása után is szolgálása, melyeknek minden tudatában volt és ezért rendkívül szégyellt, mint elmaradtak volna.

Meg kell hagynunk, tragikus egy sír ennek a második Lázárnak a sírja és minden magyarra rendkívül tanulságos, bár eddig még senki se okult rajta. Nyugodjál békében, 48-nak derék „hüm”-je!

Hogy rajongott s rajong még ma is nemzedet a csillogó szavú Kossuthért, téged pedig alig emleget és alig ismer, pedig mennyivel jobban megérdemelted volna a szeretetét te, mint ő. De a földi életben ez már csak így van.



## Más, nevesebb 48-as katonák

### Klapka György (1820-1892)

Klapka az egyik legismertebb, legnépszerűbb s legszerencsésebb kezű 48-as tábornok. Mint születési évéből láthatjuk, az egyik legfiatalabb is. Nevét már csak a róla nevezett induló is fenntartja. Komárom várának egy ideig való tartásával még Világos után is a magyarság reménye volt, de híressé tette magát és reményeket keltett a magyarságban azzal is, hogy felhasználta Haynau túl merész előtörését, még Világos előtt kitört a várból s messze Komárom környékén túl is egy kis időre újra rettegetté tette a honvéd nevet.

Ő nem úgy adta fel Komárom várát, mint Damjanich Aradot, s nem úgy tette le a fegyvert, mint Görgey Világosnál, hanem előnyös feltételeket vívott ki magának s így nem szégyennel vonult ki onnan. Ezt Damjanich is megtehetette volna Arad várával, de őt megtevesztette a lelkiileg összeomlott rossz tanácsa, no meg az az ostoba dac és honvédgőg, mely elhitette vele, hogy ha nem az osztráknak, illetve nem a saját királyának adja meg magát, hanem az oroszoknak, akkor már nem is szégyen a megadás, mert hiszen borsot tör vele az „osztrák” orra alá. Hogy ezzel maga teszi lehetetlenné, hogy ő és tábornoktársai kegyelmet kaphassanak, arra nem gondolt, mert a dac elvette az eszét. Mi pedig annál jobban szidjuk érte az osztrákokat.

A „hazafias” gőg velünk is elfeledtetí, hogy az az „osztrák”, akinél neki még a minden oroszok cárja is előbbre való és – hazafias szempontból, úgy látszik – kívánatosabb volt, még a 48-as alkotmány szerint is a mi törvényes királyunk volt. Klapka azonban nem okosabb volt Damjanichnál, hanem csak szerencsésebb. Hiszen ő egyébként Kossuthnak Damjanichnál sokkal lelkesebb híve volt (de természetesen az emigrációban már nem), s nem azért nem az orosz előtt tette le a fegyvert ő se, mert a hűségnek még maradt benne egy szikrája az iránt, akinek tiszttal korábban esküt tett, hanem egyedül csak azért, mert akkor már nem voltak itt az országban azok az oroszok, akiket királya elé tehetett volna.

Az emigrációban eleinte Kossuth híve volt, majd kirívó gyarlóságai miatt ő is pálcát tört felette, aztán – mert csak így volt lehetséges a szereplés számára – mégiscsak megint vele együtt működött. A 67-es kiegyezés és általános amnesztia után ő is hazajött, képviselővé választották s mint legendás 48-as hős halt meg öreg korában.

Ő is délvidéki, temesvári születésű (apja Temesvár polgármestere volt), s mint 48 annyi más híres szereplőjében, talán még egy csepp magyar vér se folyt az ő ereiben se. Az apja még Csehországban született. Őseik állítólag nagy protestánsok voltak, tehát már évszázadokkal előbb elkezdték a Habsburgok elleni lázadást, csak akkor még nem magyar „nemzeti”, hanem protestáns cseh alapon. A fehérhegyi csatában még II. Ferdinánd ellen küzdöttek, de utána a jó Habsburgok gondoskodása folytán katolikusok lettek. Klapka családjában már meglehetősen erős katolikus szellem uralkodott. Még bérmaapjává is papot választottak. A keresztaapja azonban – jellemzően a kor szellemére – nagy szabadjóműves volt, „mint fennmaradt irataiból kitűnt”. (Klapka: Emlékeimből, 3. o.)

Klapka a családi körben és szülővárosában édeskevés magyarságot szívhatott magába. Az anyja is délvidéki sváb volt: Kehrer Julianna. E sorok sváb nevű írója valóságos Bendegúz-ivadék hozzá képest. Az iskolában is, hová járt, „kizárólag német nyelven folyt a tanítás” (6. o.). A szindarabot, melyet gyermekkorukban előadtak, bizonyos Schaubach nevű költő írta, természetesen németül. Szűkebb hazáját, Temesvárt, Kisbécnek hívták.

Klapka is elég papos nevelésben részesült, sőt tizenegy éves korától kezdve két éven át egy Lebzeltert nevű „színmagyar” kanonoknál volt nevelésben, aki papnak is akarta nevelni, „de ezen szándékával csakhamar felhagyott, midőn látta, hogy természetem és hajlamaim nem olyanok”. Klapka Lebzeltert egyébként „humánus, nemes papnak” nevezi. Iskolai hitoktatója azonban neki is túl szigorú volt s az „oktatásban a vessző játszotta a főszerepet”. Így nem csoda, hogy Klapkából nem lett lélekben is katolikus ember.

Tizenhároméves korában még csak németül (és latinul) tudott. Ekkor elvitték Kecskemétre atyja egyik testvéréhez, hogy magyarul is megtanuljon. (Ilyen „németesítés” folyt ugyanis nálunk I. Ferenc „sötét elnyomása” alatt még olyan családokban is, ahol az apa még Csehországban született s melyek még hozzánk költözésük után is Kisbécében laktak.)

Klapkát tehát semmiképpen se tekinthetjük magyar embernek. Sem a vére nem volt az, se az anyanyelve, se a szülőföldje, se a neveltetése. Apja is először régi cseh nemességének felújítását és elismerését kérte Bécsben, csak mikor ez a törekvése nem járt sikerrel, kért és kapott ott magyar nemességet. (Bizonyára ez is az udvar nagy „magyarellenességének” a jele.) Egyetlen fiútestvére, aki férfikort ért meg, Nándor, nem is lépett át a honvédekhez még testvére ottani érvényesülése ellenére se s megmaradt a közös hadseregben. Még 1885-ben is, mikor Klapka Emlékei megjelentek, Brünnben élt nyugalomban, mint osztrák tábornok. Eből is láthatjuk, mennyire véletlenül váltak hazafias hőökké a 48-as honvédtábornokok!

Klapka György rendkívül tehetséges gyerek volt. Katona lett. Nem panaszkodhatott, hogy nem tudott érvényesülni a közös hadseregben, mert hamarosan testőrhadnagy lett Bécsben az előkelő magyar nemesi testőrségben. Mivel sokat olvasott, természetesen hamarosan az akkori divatos eszmék rabja lett. Dr. Honigbergerrel, egy indiai maharadzsa orvosával való ismeretsége miatt ő is Indiába kíváncszott s e terve mellett minden akadály ellenére is ki akart tartani.

De hát jött 48, jött a párizsi, a bécsi, a prágai, majd a pesti forradalom s Indiába utazás helyett ennek szolgálatába állt. Bajosan azért, mert lelke a magyarságért lángolt, mert hiszen effajta lángok felélesztésére a bécsi környezet se lehetett sokkal alkalmasabb, mint előtte a kisbécsi, hanem azért, mert akkor ez volt a divat. Így lett aztán 48-as hőssé, lánglelkű magyarrá és a Klapka-induló hőségé.

De ha Klapka apja, anyja, egész családja, szülőhelye, vérsége, anyanyelve, neveltetése annyira bizonyítja, hogy éppen nem kellett magyarnak lennie valakinek, hogy 48 hőse válhasson belőle, akkor ugyanebből éppúgy következik az is, hogy nagyon könnyen és nagyon szépen lehet igen jó magyar ember érzelmben, származásban és vérségben is az, aki viszont 48-ban „reakciós” volt vagy ma áll éles ellentétben az eszmével. Világnézeti kérdés ez, nem pedig nemzeti. Nem attól függ, magyar-e az illető vagy idegenvérű, hanem attól, hogy katolikus-e a lelke vagy nem, van-e vallási műveltsége vagy e tekintetben nem részesült nevelésben.

Azt hihetnénk, hogy Klapka, mint katona, a szabadságharcban vezérszerepet már csak fiatal kora ellenére se játszhatott. De hát Görgey két évvel még fiatalabb volt nála s Klapka fiatal korában még nagyobb tehetségnek indult, mint Görgey. 48-ban a honvédségnél egyébként is igen könnyen lehetett emelkedni, mert láttuk, hogy képzett tisztekben igen kicsi volt a választék. Nem csoda tehát, ha Klapkából is hadtestparancsnok és tábornok lett a szabadságharc rövid egy éve alatt. Noha elég szerencsés kezű katona volt, mégse ért el olyan sikereket, mint ifjúkorában mutatott nagy tehetségei után várni lehetne. Aki 48 csatáit tanulmányozza, ugyancsak bőven talál rá baklövéseire, hibáira és gyöngeségeire a sikerek mellett. Igen sok honvédkudarcnak éppen ő volt az oka.

Emlékeit s ebben önéletrajzát olvasva rokonszenves embernek látszik, de természetesen se önzetlenségben, se egyszerűségben, se igazlelkűségben nem volt Mészáros Lázár. Maga írja, hogy testőrhadnagy korában tele volt adóssággal. Ő nem mondja ugyan, de nekünk kell azt mondanunk, hogy emiatt igen jól jött neki 48-ban a forradalom. Neki már csak emiatt is örömmel kellett üdvözölnie. Világos tehát, hogy sokkal tüzesebb 48-as is volt, mint Mészáros, s az ügyet nála sokkal lelkesebben szolgálta. Ő, a kisbécsi félcseh-félsváb egyáltalán nem érezte azt a lelkiismeret-furdalást a Habsburgok detronizációja miatt, amit a magyar Mészáros érzett. Ő nemcsak abban volt bűnös, hogy a száját tátotta akkor, mikor tiltakozni lett volna köteles, hanem lelkesen üdvözölte a rosszat. Tudjuk, hogy a tábornoki karban is Kossuth képviselője volt. Pedig hát ő is épp úgy esküt tett ennek a Debrecenben a trónról letaszított uralkodóháznak a szolgálatára, sőt ő egyenesen testőre volt ennek a trónjától megfosztott, illetve megfosztani próbált császár-királynak.

## Dembinszky Henrik (1791-1864)

A szabadságharc köztudomásúlag „tehetségtelen”, lengyel származású fővezére. Dembinszky azonban nem annyira tehetségtelen, mint inkább szerencsétlen fővezér volt. Mészáros nagyon képzettnek és tehetségesnek tartotta, pedig hát ő értett hozzá, mert szakember volt. Nem is lehetett tehetségtelen, mert hiszen csatákat nyert és tehetségét már bebizonyította akkor, mikor hozzánk jött. Nem is ő jött, hanem Kossuth hívta, sőt ide csalogatta éppen azért, mert megnyerését nagy tehetsége, vagy legalábbis már megszerzett nagy hírneve miatt igen előnyösnek tartotta ügyünkre.

Az igaz, hogy Kossuth is, a nemzet is nagyot csalódott Dembinszkyben, mert nálunk egyik kudarc a másik után fűződik nevéhez. Világos azonban, hogy valaki nem lehet az egyik országban tehetséges, a másikban meg tehetségtelen, hanem a különbség oka bizonyára az, hogy az egyik helyen engedték, hogy tehetségét kifejtse, míg a másik helyen bizonyos tényezők ezt megakadályozták. Az lehet, hogy egyszer kísér valakit a szerencse, máskor nem, az azonban bajosan, hogy az egyik országban mindig kíséri, a másikban meg sohasem. Az azonban bizonyos, hogy a hadvezérnek, ha mégoly tehetséges is, szerencsére is szüksége van.

Hogy tudott volna azonban Dembinszky nálunk sikert aratni és szerencsével működni, mikor ideérkezésekor Kossuth egy olyan sereg élére állította, melynek volt már vezére (Görgey), sikerei is voltak már ennek a vezérnek, tisztjei és katonái is bíztak benne, sőt lelkesedtek érte; melynek hadtestparancsnokai is a régi fővezér emberei voltak és mindnyájan szinte előre elhatározták, hogy az új, rájuk erőszakolt vezér érvényesülését lehetetlenné teszik s annyi borsot törnek az orra alá, amennyit csak tudnak.

Aztán Dembinszky fővezérré tevését a seregben mindenki úgy fogta fel, hogy ez igazságtalanság, rosszakarat, irigység és ármány eredménye, tehát a seregben mindenkinek becsületbeli kötelessége Görgey mellé állni és az új főparancsnok iránt ellenszenvet mutatni. Kielezték aztán azt is, hogy idegen s az éppen most keletkezett önálló magyar sereg élére idegent állítani sérti a nemzeti önérzetet.

Szeretném látni azt a Napóleont, aki még ilyen sereggel is győzni tud! Hiszen a fővezér egymaga nem győzhet még akkor se, ha mégoly lángelme is, mert ő csak feje a seregnek. Mít ér azonban, ha a fő kiváló, de a kéz, a láb, az ujjak ellenségei s nem engedelmeskednek neki? Lelkes, egészséges szellem nélkül nem győzhet a sereg. De lehetett-e a honvédseregben szó ilyen szellemről addig, míg Dembinszky volt ráerőszakolt feje, akit a sereg nem vett be a vérkeringésbe? Szeretniük is kell a tiszteknek és a legénységnek egyaránt azt a vezért, aki diadalt akar velük aratni, főképpen pedig bízniuk kell benne. Itt azonban ennek éppen az ellenkezője volt. A sereg szinte egyenesen arra törekedett, hogy megmutassa, hogy az új vezér alatt csak azért se győz.

Dembinszkyt igazán sajnálnunk kell 48-as szerepében, nem pedig tehetségtelennek mondanunk. Ő nem azért lett Görgey helyett a vezér, mert intrikált ellene, mert kitérta helyéről. Ő nem túrt ki senkit s nem is sejtette, hogy Magyarországon ilyen helyzet várja. Legfeljebb Kossuthot hibáztathatjuk, aki ide hívta s ilyen, a sikert eleve lehetetlenné tevő körülmények ellenére is fővezérré tette. Kossuth volt az, aki Görgey ellen intrikált, nem Dembinszky.

De Kossuthnak is mentsége, hogy hírneve miatt hívta ide Dembinszkyt, mikor pedig már itt volt s látta a nehézségeket, már nem mondhatta neki, hogy menjen vissza, mert még sincsen rá szüksége. Ezt még akkor se tehette volna, ha a meghívás anyagi oldalát ennek ellenére is teljesítette volna, bár a nemzet pénzével nem lett volna szabad ennyire önkényesen rendelkeznie. Nem adhatta volna ki az útját még így se azért, mert egy hadvezér nem elégedhet meg fizetéként csak a pénzzel. Neki munkabérre, dicsőségre is szüksége van s így a kegyelemből ingyen adott pénz olyan sértés számára, melyet el se fogadhat.

A legkevésbé megalázó megoldás még az lett volna Dembinszky számára, ha látva, hogy a viszonyok sikeres működését egyenesen lehetetlenné teszik, mindjárt az elején ő maga fordult volna sarkon és hagyta volna el az országot. De az ilyen visszatérés is szégyen volt és

nagy áldozattal és önmegtagadással járt. Aztán meg joga volt remélni, hogy még megváltozhatnak a viszonyok s tehetsége érvényesülésére itt is nyílik alkalom.

Ez az idő azonban sose jött el, pedig Kossuth egész a legutolsó időkig próbálkozott vele. Dembinszky tehát nem gondolhatta, hogy sose lesz szükség reá. A legvégén azért nem tudott sikert elérni, mert ekkor már egy teljesen kedvevesztett, sikerre már nem is törekvő sereggel volt dolga, melybe még a legendákkal övezett Bem se tudott már kedvet önteni, mint a temesvári ütközet lefolyása bizonyítja, s az, hogy a sereg ezzel végleg fel is oszlott, noha az ütközetben alig szenvedett veszteséget.

A hadvezéri sikerhez a szaktudáson, éles észen, lélekjelenlétben, nyugodtságon, parancsolni tudáson és következetességen kívül még önbizalom is szükséges, s az a képesség is, hogy ezt a seregbe is át tudja vinni, hogy ő is bízzék vezére képességeiben és hogy tudja, hogy sorsa jó kezekben van. Úgy látszik, hogy Dembinszkyben már ezek a képességek is megvoltak, mert hiszen tudjuk, hogy magyar alvezérei azt is kifogásolták benne, hogy haditerveit senkivel se közli s őket nem avatja be a hadititkokba. Így azonban csak olyan vezér viselkedhet, aki biztos a maga dolgában, határozott, a maga tehetségén kívül nem szorul senkire, így pedig tekintélyt lehet szerezni.

Mivel azonban eleve rosszakarattal és ellenszenvvel fogadták, még ezzel az egyébként előnyös tulajdonságával is nem tekintélyt szerzett magának serege előtt, s nem bizalmat öntött bele maga iránt, mint egyébként történt volna, hanem csak hadiparancsnokai büszkeségét sértette meg vele. Természetesen ha nem lett volna idegen s a seregben nem lett volna oly tekintélyes ellenfele, mint Görgey, gondoskodni tudott volna arról, hogy akaratának így is érvényt szerezzen s vezéri tekintélye előtt mindenkit meghódolásra szorítson, amint meg tudta ezt tenni Damjanich, akit serege eleinte szintén ellenszenvvel vett körül. Így azonban Dembinszky az ellenszenvvel szemben tehetetlen volt és energiát megbénító, kedvét elvevő megalázásoknak kellett magát alávetnie.

Bizony el kell ismernünk, hogy Dembinszkynek sokkal több panasza lehetett ellenünk, mint nekünk öellene. Neki ugyancsak oka volt rá, hogy keserűen gondoljon itt töltött esztendejére, sőt az egész 48-as magyar nemzetre. Idecsalogatták, aztán szemére hányták, hogy idegen és tétlenségre kárhóztatták. Fővezérré tették s aztán eltűrték, hogy a hadsereg ne engedelmeskedjék neki, s végül nem a függelemsértők és őt porig alázók bűnhődnek, hanem hivatalosan is őt mozdították el a fővezérségtől.

Aztán hogy munka nélkül ne legyen, csapatvezéri teendővel bízzák meg a volt fővezért, a legvégén pedig rábízzák az egész ország sorsát, de csak akkor, mikor már más nem vállalta a nehéz szerepet s mikor már a sereg nem is akar harcolni, mert már rég lemondott a győzelem lehetőségéről. Ő még ezt a megbízást is vállalja, de aztán a végén mégis kiveszik kezéből a hatalmat és Bem kezébe adják. De ekkor is sokkal lelkiismeretesebbnek bizonyul, mint honfitársa, a szeretett, a magasztalt, a „tehetséges”, sőt „legendás” Bem.

Mészáros olyan sokat adott Dembinszky tehetségére, hogy később már a fővezérséget a maga alkalmatlanságát igen jól tudva, csak azzal a feltétellel vállalta, ha Dembinszky lesz mellette a vezérkari főnök. De nemcsak tehetséges, de bec sületes és jellemes embernek is tartotta – pedig Mészáros szava e tekintetben igen sokat számít –, úgyhogy emlékirataiban egy helyütt (II., 93. o.) azt írja, hogy „többet és elébb hiszek Dembinszkynek, mint Kossuthnak”.

Igazán nem lehetünk ellenszenvvel azon Dembinszky iránt, akinek aztán a végén épp úgy vagy még jobban (mert neki még az oroszoktól is félnie kellett s csak azoktól igazán) menekülnie kellett, mint magyar társainak. De míg azoknak többé vagy kevésbé dicső szereplés, érvényesülés után, neki megannyi mellőzés, csalódás, sértések, igazságtalanságok, kudarc és megalázások után.

De még ha nem magától jött is, hanem hívásra, miért is kellett neki, a lengyelnek, ide jönnie a magyarok szabadságának állítólagos visszaszerzésére? Miért nem maradt veszteg, ha már a maga hazáján úgyse segíthetett? A kérdésre megint csak az lehet a felelet, hogy kora

szelleme, lényegében tehát nemzetközi elvek éltették és vezették. Mivel pedig ezek az elvek nem építőek, mert katolikusellenesek voltak, ebben a tekintetben Dembinszky is bűnös volt.

Otthon, lengyel hazájában nemcsak a hazájáért, hanem a katolicizmusért is küzdött, mert ott a kettő egyet jelent s mert ott a nemzeti ellenség az Egyháznak is ellensége volt. Nálunk azonban éppen ellenkezőleg állt a dolog. Itt nem a maga hazája, hanem egy másik nép állítólagos szabadságáért harcolt, de a saját vallása ellen. S hogy honfitársai ezreivel egyetemben erre is kapható volt, mutatja, mennyire csak lengyelek voltak már ők, de nem egyúttal katolikusok is. Pedig a katolikus hitet otthon lengyel hitnek mondták. Látszik, hogy ők is koruk gyermekei voltak és annak szellemétől megméltelyezettek.

### **Guyon Richárd (1812-1856)**

Bem és Perczel típusú hadvezér volt: vitéz, bátor, sőt vakmerő, de nem elég komoly, megfontolt vagy okos. Ez utóbbi fogyatékoságát neki is épp úgy megbocsátottuk, mint a másik kettőnek, s csak arról az oldaláról bámuljuk, ami felemelő volt benne. Ezért annak ellenére, hogy csak hadtestparancsnok volt s így nagyobb jelentőségű szerepet nem is játszhatott, mégis 48 egyik leglegendásabb hadvezérének tartjuk s mint hazafias példaképet bámuljuk.

Ez a nagy hazafink is Angliában született; a magyar néphez, a magyar vérhez, a magyar nyelvhez s a szülőföldhöz semmi köze sem volt. Hogy Guyon mégis oly lelkes 48-as lehetett, megint csak bizonyítja, hogy a 48-as eszmében nem a haza és nem a magyar volt a lényeg, hanem a nemzetközi forradalmi elvek, bár Guyont nem is annyira az elvek irányították, mint inkább kalandos, nyugtalan vére sodorta a szabadsághősi „pályára”.

Láttuk, hogy még a nála sokkal komolyabb Klapka is eredetileg Indiába készült. Ne csodálkozzunk hát azon, ha az angol Guyonnak viszont Magyarország lett az Indiája s így belőle magyar szabadsághős lett. De azon se, hogy mielőtt hozzánk jött, a portugálok „szabadságáért” harcolt.

Hogy csak fene nagy magyar lett, de annál mérsékeltőbb keresztény volt, mutatja, hogy az emigrációban, Törökországban, szemrebbenés nélkül cserélte fel keresztény (protestáns) hitét a mohamedánnal.

Nem volt hadvezéri tehetség. Sok baklövést csinált a harctéren. Görgey különösen lenézte és haragudott rá. Később az emigrációban a törökök már mint basájukat is elcsapták, mert ők se voltak megelégedve hadi teljesítményeivel. De a mi szemünkben a kis „branyiszközi sikeres csetepaté” mindent elfeledtet, mert ott – s kétségtelenül másutt is – vitathatatlanul vitéz és bátor volt.

Guyon igazi bohém lélek, fenegyerek, aki fiatalos túlzásaiban is rokonszenves, mert derűre hangol. A hangulat és az érzelem embere. Olyan Gyurkovics fiúféle, akit megmosolygunk, szeretünk is, de semmiképpen se állítunk példaképül fiaink elé, s annál kevésbé bízunk rá az életünket. Még kevésbé szabadságunkat és a nemzet életét.

48 előtt Guyon is császári tiszt volt. Hogy angol létére is a császári seregben szolgált, ismét csak kalandvágyát és nyugtalanságát mutatja. Természetesen nem sokáig szolgált. 48-ban már nyugállományban volt, mert unalmasnak találta a dolgot. A közös seregben együtt szolgált a már sokat emlegetett erdélyi Pálffy Jánossal. „Mint huszárkadét és hadnagy – írja róla – semmivel se vonta magára a figyelmet, legfennebb hogy itta a bort, a rumot és a teát és ette a beefsteakot a l’anglais”.

Egész egyéniségét megítélhetjük házassága történetéből, melyet szintén Pálffy beszélt el. Eszerint hadnagy korában néhány hónapnyi szabadságot kapott, hogy Angliába utazhasson. Elutazása előtt Budán tisztelgett az ezred tulajdonosánál, báró Splényi generálisnál. Pálffy is éppen ott volt. Mivel kevésbé ebéd előtt volt az idő, a tábornok azt mondta neki, hogy tegye le a kardját és maradjon ott ebéden. Guyon bocsánatot kért, hogy nem maradhat, mert fél óra múlva indulnia kell.



Közben a tábornok egyik lánya bejött apjához a szobába és a másik ajtón kiment. Guyon rajta felejtette a szemét s rossz németiséggel azt mondta a tábornoknak, hogy mégiscsak ott marad ebéden. Splényi mosolygott s azt mondta, hogy jól van. Az ebédnél a lány éppen meléje került, de szót alig váltottak egymással.

Ebéd után Guyon kijelenti a generálisnak, hogy ő már nem is megy Angliába, hanem itt marad és megházasodik. Splényi nevetve kérdi, hogy kit vesz el. Guyon azt felelte, hogy a tábornok leányát, azt, aki mellette ült és akinek még a nevét se tudta (s amit „én is elfejtettem”, teszi hozzá Pálffy is). A lexikonból megtudhatjuk, hogy Guyon felesége Splényi Mária volt, tehát csakugyan ez a lány lett a felesége. De megházasodásával egy időben a katonaságot is otthagya, birtokot bérelt s ott gazdálkodott évekig, míg csak ki nem tört 48, mely gondolhatjuk, hogy kapóra jött neki, mert már unhatta az egyhangú falusi életet a bizonyára mérsékelt jövedelmével. Érthető hát, ha angol léteére csak véletlenül és egy lány kedvéért ragadván nálunk, izzó magyar hazafi lett belőle, nekünk pedig nemzeti büszkeségünk.

Róla adott rövid jellemzését azzal fejezi be Pálffy, hogy Guyon „nem sok ésszel és semmi (!) haditudománnyal sem bír, de bír csaknem az örültséggel határos személyes bátorsággal”.

Ilyen ember kezébe ezrek sorsát bízni nem szabad, annál kevésbé egy egész nemzetét, de bolond trükkjeit élvezni s mikor bolond bátorságához néha bolond szerencse is szegődik, bámulni is szabad, sőt jól is esik.

### **Kazinczy Lajos (1820-1849)**

Honvédtábornok és aradi vértanú, bár nem tartozik az ismert tizenhárom közé. Kazinczy Ferencnek, az ismert írónak a fia. Ő is nyugalomba vonult csász. kir. tiszt volt, mikor a szabadságharchoz csatlakozott s ezért bűnhődött ő is halállal katonai esküje megszegéséért. A honvédségnél fiatal kora ellenére ő is a tábornokságig vitte, noha nemcsak tehetségtelen volt, hanem igazi kétbalkezes is, akinek semmi se sikerült.

Mindig a leghálátlanabb feladatokat kellett elvégeznie. Még abban is szerencsétlen volt és igazságtalan volt hozzá a sors, hogy noha vértanú s ráadásul aradi vértanú és tábornok is volt, mint a többiek, az aradi tizenhárommal szemben neki mégis még a nevét is alig ismeri valaki, mert őt véletlenül nem október hatodikán, azaz nem a többivel együtt, hanem október 20-án végezték ki.

Mikor az oroszok észak felől betörték az országba, a Kossuth-kormány őt bízta meg feltartóztatásukkal (mondhatom, kellemes és sok sikerrel kecsegtető feladat!). Bár serege aránylag nagy volt, világos, hogy mégse akkora, mint az oroszoké, s ráadásul nem is volt rendesen ellátva, mert hiszen a fő ellenség Haynau volt s a felszerelés javát az őt feltartóztatni törekvő Görgeynek adta a kormány.

Így aztán részint hogy az oroszokkal való összeütközést s így a megsemmisülést elkerülje, részint, hogy haderejével még idejében tudjon Görgeyhez, a főszerephez csatlakozni, s így a végső, döntő ütközetben részt venni, gyors, erőltetett menetekben vezette lefelé seregét. Mivel emiatt még élelmiszereket rekvirálni, sőt kenyérüket megsütni se volt elég idejük, emberei mérhetetlenül sokat szenvedtek (s ráadásul teljesen hiába, mert az oroszok közel se siettek annyira, mint Kazinczy gondolta, Görgey seregéhez pedig végül mégse tudott csatlakozni) s a kimerültség, a nélkülözés és később a kolera miatt úgy hullottak, mint a legyek.

Végül aztán anélkül, hogy akár csak egy érdemesebb ütközetben is részt vett volna, az egész sereg széteszlott, semmivé lett. Aki megmaradt belőle, az az oroszok előtt tette le a fegyvert, mert „hazafiságban” természetesen ő se akart elmaradni a többitől. Arra tehát minden kudarca és minden keserve ellenére is volt gondja Kazinczynak is, hogy valamiképpen még ne a saját királya előtt tegye le a fegyvert s így ha majd esküszegésért bírói elé került, nehogy még valami jó pontot szerezzen magának.

Tragikus élet! Pedig Kazinczy nem lehetett rossz ember, mert azokat a Gondviselés nem szokta már itt a földön ennyire sújtani.

### **Lenkey János (1810-1849)**

Ő is honvédtábornok lett s kissé ismertebb neve van, mint Kazinczynak. Hisz neve megörökítéséről Petőfi is gondoskodott.

48 előtt Galíciában magyar huszárok századosa volt. Mikor itthon kitört a „hazafias” buzgóság, ő huszáraival hazaszökött onnan, hogy honvédek álljon be.

Ez a szökés, bár közel se olyan „hazafiasan” történt, mint Petőfi gondolta s nálunk hitték s hiszik még ma is, s amelyet még ha úgy is történt volna, mint a legendában volt, komoly emberek, köztük Mészáros és Batthyány Lajos is, egyszerű esküszegésnek, azaz becstelenségnek tekintett, legendássá tette itthon a nevét. Pedig láttuk, hogy nem ő szökött meg, hanem csak a huszárai, azok se hazafiságból, hanem fegyelmezetlenségből és engedetlenségből. Ő csak azért ment utánuk, hogy visszavigye őket, de a vége – mint ez „nagy tehetségű” tisztekkel szokott megtörténni – az lett, hogy nem a huszárok mentek vissza, hanem a százados urat vitték azok tovább magukkal.

Érdekes volt azonban Lenkeynek inkább a legényekre hallgatni, mert legendás hős és tábornok lett érette jutalmul. Jutalmul, noha a szabadságharc folyamán semmi nagyobb tehetőséget nem mutatott és semmi említésre érdemes haditettét nem vitt végbe. Esküszegésért az aradi tizenhárommal együtt került a katonai törvényszék elé, a velük együtt való kivégzéstől azonban megmentette, hogy a vizsgálat alatt megőrült s utána hamarosan meghalt.

Megőrülése arra vall, hogy egzaltált, idegbeteg ember lehetett. Meg talán arra is, hogy igen bűnösnek tartotta magát, hogy nagyon belátta, hogy vétkezett. Láttuk, hogy magából Galíciából se akart megszökni. Erre csak a nála – úgy látszik – „okosabb” (vagy „hazafiasabb”?) közhuszárok tudták rávenni. Ezt azonban a magyar közvélemény nem tudja, mert a félisteneket nem szabad kisebbiteni, mert mi lesz akkor a nemzetből? (Az, hogy józanabb lesz tőle, a józanság pedig senkinek se annyira szükséges, mint éppen nekünk.)

Annyi bizonyos, hogy sorsa részvétre méltó és az ifjúságra tanulságos. Csak nem olyan értelemben, mint Petőfi értelmezte.



## A 48-as tisztek

Láttuk, hogy katonai lángelmét egyet se kapott vagy termelt ki 48. Volt benne néhány tehetségesebb vezér, de nem sok, s ezek is csak részben voltak tehetségesek. Mindegyikben a tehetség mellett ott volt ellensúlyul a hiba, a fogyatékoság is. Görgey átlagon felüli tehetség, de túl lassú és túl megfontolt, semmit se kockáztató, szeszélyes, pesszimista és sokszor vannak lelki depressziói. Ráadásul kényelmes. Bem, Perczel és Guyon éppen ellentétei. Ők gyorsak, merészek, eredetiek, de nagyobb had vezetésére alkalmatlanok s a kicsiben is tervszerűtlenek, meggondolatlanok, túl merészek, kalandorszerűen viselkedők. Damjanich elsőrendű csapatvezér, de szintén nem nagyobb szabású haditervek készítésére és nem egy egész seregkomplexum vezetésére való. Dembinszky szerencsétlen kezű, Mészáros túl jó, ezért puha és szerénysége miatt nincs elég önbizalma.

Jellemileg egyes jótulajdonságaik mellett tele vannak ezek a vezérek kirívó fogyatékoságokkal. Görgey cinikus, elbizakodott, hiú, nagyravágyó, bosszúálló, pártoskodó, igazságtalan, kegyetlen, túl sokat politizáló, a végén pedig annyira katonátlan, hogy csak akkor kímélhetjük meg a leglesújtóbb kifejezésektől, ha az „idegösszeroppanás” szót alkalmazzuk rá.

Bem szintén elbizakodott, szeszélyes, cinikus, pazarló, törvényt vagy urat maga felett nem ismerő és lelkiismeretlen, de önzetlen, bátor és igénytelen. Perczel lehetetlen magaviseletű, összeférhetetlen, elviselhetetlenül goromba, az eszelősséig elbizakodott és öntelt, bár becsületes és önzetlen. Aulich öreg, beteges. Vetter szintén s ő is hiú.

Bár alapjában becsületes és nemes lelkű, tiszteletreméltó és jólelkű, még Damjanich is elbizakodott, nyers, indulatos, önérzetes ember számára sokszor kibírhatatlan (pedig minden tehetséges és minden becsületes, tehát minden értékesebb ember önérzetes; Damjanich e tulajdonságával tehát ezeket üzte el közeléből), bosszúálló és gyűlölni végtelenül tudó. Látjuk, hogy még ő is könnyelműen, csak gögből, minden vizsgálat nélkül végeztet ki embereket, köztük még papokat is.

Hogy aztán az alantasabb tisztek milyenek lehettek, mindabból, amit a kiválóbbakról kellett mondanunk, következtethetjük. Bizonyára nem a tisztikar salakjából lettek ugyanis a tábornokok. De látjuk ezt Mészáros megemlékezéseiből és keserű célzásából is. Pedig hát ő ismerhette őket a legjobban, hiszen ő volt a felettes hatóságuk, ő alkalmazta őket, tőle függött emelkedésük. Nála előszobáztak alkalmaztatásukat vagy előléptetésüket kérve.

Hát még az a sok veszekedés, megsértődés, féltékenységek, összeveszés egymás között! Szegény Kossuth azt se tudta, mit csináljon; hogyan simítsa el köztük a sok, sőt állandó viszályt; kinek adjon köztük igazat úgy, hogy a másikat véglegesen el ne keserítse. Perczel először agyon akarta lövetni Görgeyt, Damjanich Perczel öccsét, Arad vára törvényesen kinevezett parancsnokát, Bem Vécseyt, a vele egyenrangú tábornokot, Klapka Petőfit, viszont Petőfi Klapkát (ő nem is lövetni, mert hiszen alattvalója volt, hanem személyesen agyonlőni, mert hát ő meglehetősen jól lő).

Görgey ellenlábasa Dembinszkynek, Mészárosnak, Bemnek, Vetternek; nem szenvedheti Nagy-Sándort, Guyont, Knézichet, Asbóthot, Kmettyt. Sem Bem, sem Perczel, sem Vécsey nem tűr maga felett parancsnokot, hanem csak függetlenül hajlandó működni. Bem összeveszik Vécseyvel (mással csak azért nem, mert mint önálló erdélyi vezérnek, mással nem volt dolga) és minden kormánybiztossal. Vécseyvel például úgy, hogy becsületsértő kifejezéseit még egy bakakáplár se tehetné volna zsebre. Damjanich összeveszik Vetterrel és Vécseyvel, Klapka Bayerrel, Dembinszkyvel pedig mindegyikük. Görgey Damjanichsal nem mer összeveszni, de féltékeny és titkon irigykedik rá. Hogy a maga hírnevét el ne homályosítsa, eltávolítja a harctérről és irodába küldi, noha a harctéren pótolhatatlan, az irodai munka pedig nem való neki.

De maga Kossuth is összeveszik és állandó viszályban él Görgeyvel s egész Világosig (azaz dehogycsak addig: halálukig) intrikálnak egymás ellen és rágalmazzák egymást. Kossuth miniszter társai megsértődnek, hogy csak magát ünnepeletti és minden dicsőséget egyedül a maga számára foglal le. A pesti bevonuláskor tüntetőleg visszavonulva, magára hagyják stb.

A tábornokok jellemére jellemző, hogy később, mivel a dinasztia győzelme után kellemtelen volt nekik, hogy ők is a trónfosztás helyessége mellett nyilatkoztak, vagy legalábbis nem tiltakoztak ellene, mikor Kossuth előtte a táborban, Gödöllőn, véleményüket kérte felőle, Kossuthal ellenkezően adták elő a dolgot, de mindegyik másképpen. (Steier: A trónfosztás, 185. o.)

A tisztek visszaéléseiről már eddig is számtalan adatot hoztunk fel. Láttuk, milyen sokszor panamáztak s mily gyakran voltak első a futásban, mily sokszor lógtak meg a csaták elől a harctérről (Steier: Görgey és Kossuth, 35., 93., 120., 173., 263., 255. o.; Steier: A trónfosztás, 8. jegyzet, 52-53., 121., 119., 144. o.)

„Tisztjeink nagyobb része mit sem ér” – írja Pozsonyból Csányi 1848. november 13-án Kossuthnak. (Steier: Görgey és Kossuth, 136. o.) De még ilyen nyomorultul is csak olyan kevés tiszt volt hajlandó szolgálni őket, hogy azt a rendeletünket, hogy minden tiszt szabadon választhat Bécs és öközöttük, nem merték közölni a már őket szolgáló tisztekkel, mert félttek, hogy akkor még ezek is mind otthagyják őket. Láttuk, hogy közülük még azok is, akikből később aradi vértanúk lettek, otthagyták volna őket, ha merték volna.

Luzsénszky kormánybiztosnak Kossuthhoz Lőcséről tett 1849. február 6-i jelentésében Görgey seregét illetően ilyesmik foglaltatnak:

„Midőn Besztercebányára érkezénk és én Danielis ezredesnél a rettenetesen sok poggyásról említést tettem, a következő feleletet kaptam, hogy miután a sereg a bányavárosokba érkezett, az feladatának tartotta a sereg felszerelése céljából mindent kifosztani. Mivel azonban a sereg ezt tervezé, tudnia is kellett (de ezt természetesen már nem Danielis ezredes mondta, hanem a kormánybiztos magyarázza Kossuthnak), hogy egy ellenséges sereg nyomon követi, egy másik Túrócba nyomul, egy harmadik Kassánál, egy másik pedig Miskolcnál várja; tudnia kellett, hogy annyi poggyász elszállítására nemcsak a hadseregnek mozdulatait akadályozza, hanem magát a poggyászt is veszélyezteti s mégis elhalmozták a poggyászt és pedig annyira, hogy a selmecbányai, történelmi érdekességű ágyúkat be kellett olvasztani, mert nem tudták elszállítani és alig hiszem, hogy ezen ágyúk olyan súlyosak lettek volna, mint csak a cukor és a kávé.” (Melyet a lakosságtól összeraboltak, illetve – legyünk tárgyilagosaok – összerakviráltak. Ez a sereg és e sereg „hazafias” vezetői, tehát édeskeveset törődtek az „édes” hazával, melyet pedig annyit emlegettek s melyet állítólag annyira szerettek. A valóságban csak annyira szerették, hogy ittak a javára.)

„Most kezdik a poggyász terhét érezni és mindenképpen igyekeztek tőle megszabadulni. Ezért küldetik egy része Dobsinára, másik része Telgárdra, hol kereskedelmi áru gyanánt deponáltatik (tehát annyit harácsoltak össze saját hazájuk népétől, hogy maguk fel se tudták használni, hanem üzleteket kötöttek vele): mindebből azt követeljük, hogy hadseregünk, ha Selmecbányát el nem veszti, az egyesüléssel nemigen sietett volna.” (Steier: A trónfosztás, 50. o.)

Steier (A trónfosztás, 243. o.) Görgeynek Komárom környéki 1849 áprilisi harcairól írva ezt állapítja meg:

„A komáromiakat összeforrasztotta a hazaszeretet és Görgey hídjait úgy a vágóhídfőnél, mint a dunai hídfőnél ellenséges ágyútűz közepette komáromi ácsok és komáromi önkéntes polgárok építették (éppen nem bizonyos az, hogy önként és hazafias lelkesedésből tették). A város közönsége egyetértésének éppen ellenkezőjét mutatta a várórség, melynek tiszt karában négy hónap alatt a viszálykodás, veszekedés, gyanakvás, vádaskodás legrútabb jelenetei játszódnak le és csakis a vár kedvező fekvésének, erősségének és az ostromlók tehetetlenségének lehet tulajdonítani, hogy ellenséges kézre nem került.



„Görgey Komáromban sötét és felette csúnya helyzetet talált. A tisztikar, az ún. haditanács tagjai, gyűlöletes féltékenykedéssel álltak egymással szemben. A haditanácsnak majdnem mindegyik tagja volt már várparancsnok, sőt az egyiket, Mack alezredest, árulás vádjával terheltén börtönbe is vetették (ártatlanul), míg egyik elődjét ugyancsak ezért a várból kiűzték. Ez utóbbi elárulta az osztrákoknak a vár belső adatait” stb.

Ludwigh kormánybiztos 1849. május 16-i jelentésében Buda ostromával kapcsolatban ilyesmiket találhatunk:

„Hivatalos adatok után, melyeket a véisztörvényszék előmbe terjesztett, mondhatom, hogy a pénzek nem az ellenségtől vétettek el, hanem Almásytól és Wuvermantól (ezek a honvédek fogságában levő császári tisztek voltak) formaliter [látszatra] elraboltattak.” (Steier: A trónfosztás, 305. o.)

Micsoda szégyen a magyar tisztii becsületre, sőt a magyar névre!

Lahner, az aradi vértanú, 1849 májusában „gyomról” ír Görgeynek, „mely hazánk lakosai között oly gyakran található”. Ugyanő „nyomorult bandát” (elende Brut) emleget (mert hát természetesen – mint honvédtisztekhez illett – németül leveleztek egymással). Lásd Steier: A trónfosztás, 319. o.

Lipótvár 48-as őrsége 1849 júniusában önként és minden különösebb ok nélkül, tisztán csak azért, mert nem akart tovább harcolni, megadta magát a császári csapatoknak. A várat átadó 48-as parancsnok, Ordódy Kálmán (ilyen szép magyar névvel!) ráadásul még be is vádolta náluk báró Mednyánszky László és Gruber Fülöp honvédtiszteket (jellemző, hogy nekik a 48-as igazi hősöknek már nemcsak nem szép, hanem még nem is magyar a nevük), mint véresszájú forradalmárokat, akik a vár átadását mindenáron meg akarták akadályozni. Haynau aztán fel is akasztatta érte őket. (Steier: Haynau és Paskievics, I., 23. o.) Ez egyébként köztudomású a szabadságharc történetéből. Köztudomású Ordódy becstelensége (48-as szempontból becstelenség) és Mednyánszky és Gruber hősiessége is. De a két hős csak kivétel volt, mert hiszen az őrség nem melléjük, hanem Ordódyhoz, a parancsnokhoz állt. Ezért lett a vár „az osztrákoké” és ezért került a két önzetlen 48-as bitóra.

„Itt a tisztikar semmit sem tud, semmit sem olvas” (Vajon mit csinálhatott helyette? Mert valamivel csak töltenie kellett az időt.) – írja Szemere is Görgey táborából 1849. augusztus 5-én, tehát olyan időben, mikor már az „édes” haza szomorú sorsa ugyancsak megokolttá tette volna, hogy fiaii végre csináljanak érte is valamit.

Az is jellemző, amit Szilágyi Sándor ír „A forradalom férfiai 1848-49-ből” című művében (II. kiadás, 322. o.):

„Csak néhány képviselőről szólandunk. A legtöbb nem tűnt ki. Mit tön, jobbadán a bal vagy jobb oldal részire szavazás volt. Más része major (őrnagy) lett, mert szeretett pléhgallérral parádézni és nem menni a hadba.”

Bizony nagy szégyen e megállapítás 48-ra, de az akkori tisztikarra is. Mutatja, mennyire nem őszinte volt az akkori hazafiság s hogy szereplői nem a hazáért, hanem a hazából éltek.

A 337. oldalon ezt találjuk: „A debreceniek máig is emlékeznek azon jelenetre, midőn Mérei (az egyik legtúlzóbb és „leghazafiasabb” 48-as képviselő) Duschekhez, az országos pénzeszláda cerberusához [őréhez] ment. Pléhgalléros (tisztii) kabátja fölébe vette a burnótszínűt, bekopogtat s mint pecsétőr, kéri fizetését. Szívesen, mondja a cerberus és kifizeti. Mór barátunk kimegy, leveti a felső kabátot s pléhgallérjával bemegy s kéri (most már) őrnagyi fizetését.

Szívesen, mond a cerberus, csak akkora kis kaplárt [altisztet] küldjik zaszlaaljabul, mint az ujjam s kifizetem holnap, mert ma igazán nincs.

Mondják, hogy Mérei máig is keresi zászlóalját, hogy elküldjön abból egy tizedest a pénzért.”

Jellemző az eset a 48-as tisztekre. Külön szomorú azonban az, hogy azt, aki ilyen „cerberusa” volt az állam pénzének s ennyire vigyázott rá, azt Kossuth Bécsből hozta ide hozzánk.

Ezért lehetett tréfálkoznunk a lelkiismeretességén is, meg a rossz magyar kiejtésén is. Az olyan tisztek azonban, mint Mérei Mór és társai, nem Bécsből jöttek ide 48-at szolgálni, illetve kihasználni, s ők nagyon is jól tudtak magyarul.

Már a 48 utáni, emigrációs időkből való, de mégis a 48-as tisztek „erényeit” bizonyítja Szemere naplójának (II., 245-246. o.) ez a kis esete is:

„Teleki Sándor nem mert Szicíliaba menni (a Garibaldi-harcok alkalmával). Csak akkor ment Nápolyba, mikor Garibaldi már oda bevonult győzelmesen. Ő könnyelmű, önző kalandor (!), nem egyéb. Türr beszélte róla, hogy midőn 1859-ben vele és még egy más magyarral elküldve valahová kocsin utazának, este hirtelen katonai alakokat vettek észre, azaz Teleki. Figyelmessé tétetvén Türr és a másik a kocsi egyik ajtaján merő vizsgáló szemmel tekintének ki és végre kitalálták, hogy a katonának vélt alakok levágott ágú fatörzsek valának. Aztán körülnézték magukat s Telekit nem találták. A másik ajtón kiugrott. Csak később jött vissza. S midőn kérdék vala, hol járt volna, azzal felelt, hogy bizonyos ok miatt kellett kiszállania. Kalandor, semmi más.”

Mondtuk már, hogy ez a Teleki volt az egyetlen mágnás, akit Petőfi is bevett, mert Teleki pertut ivott vele. Mondtunk már rá más furcsa dolgokat is. Ki hiszi el ezek után, hogy Petőfi a rosszat gyűlölte az arisztokratákban s a jó volt az, amit Telekiben megbecsült?

# A politikusok

## Szemere Bertalan (1812-1869)

Szemere Kossuth után polgári téren a legelőkelőbb állást töltötte be a szabadságharc idején. Az első felelős kormányban, Batthyány Lajos miniszterelnöksége alatt belügyminiszter (Mészáros vele bizonyára úgy tréfált, hogy „bűm”, ha ugyan érdemesítette és szerette annyira, hogy szokott vele tréfálkozni), a trónfosztás után pedig egyenesen miniszterelnök lett. Hogy a trónfosztás után lett a miniszterelnök, mutatja, hogy a szélsőségesebb irányhoz tartozott. Valóban, még Kossuthon is túltett e tekintetben, mert ő nyíltan és egyenesen köztársasági érzelműnek vallotta magát, míg Kossuth ezt sose tette, a rosszmájúak szerint azonban csak azért, mert titkon királlyá választására számított s hűséges Terézét nem akarta megszorítani azzal, hogy a köztársaságot kimondva nejét egyenesen elzárja attól a lehetőségtől, hogy még Magyarország királynéja lehessen.

Szemere Borsod megyei kálvinista köznemes volt. Mint neve és vallása mutatja, magyar, de egy bécsi udvari ágens leányát vette el, akinek neve Jurkovich és katolikus volt. Az esküvő természetesen nem katolikus templomban történt, mert a forradalmár Szemere sokkal jobban gyűlölte a katolicizmust és sokkal gőgösebben ragaszkodott református „vallásához” (ezzel az idézőjellel nem a reformátusok vallását akarom megsérteni, hanem csak Szemere „vallását”, amely – mint láttuk már – nagyon is megokolta teszi ezt az idézőjelbe tevést), semhogy reverzálisadásra hajlandó lett volna. Felesége pedig bizonyára csak olyan katolikus volt, mint amilyenek abban a korban az értelmiségi családból származók s általában a városi lakosok voltak.

Szemere nagytehetségű ember volt. Egész életén át a nagy munkabírás és a fáradhatatlan szellemi tevékenység jellemzi. Az azonban, hogy életét elmeegógyintézetben fejezte be, azt is bizonyítja egyúttal, hogy – mint általában a forradalmárok – ő is abnormális idegzetű ember volt. Ismertettük már, hogy Kossuthnak nagy lenézője, sőt megvetője lett, mert alkalma volt közelebből megismerni. Iránta való gyűlölete az idő haladtával mindinkább fokozódott s a sírig tartott.

Nagy szellemi élénksége az emigrációban terjedelmes irodalmi tevékenységre készítette. Műveit éles ész, széleskörű műveltség jellemzi, de írni is jól tud. A kifejezőerő is sajátja.

Aki kétkötetes naplóját elolvassa, nagyon rokonszenves, nemes lelkű, becsületes és önzetlen embernek találja, ámde a történelem, mely tetteit jegyzi fel, nem mindenben erősíti meg azt a fennkölt jellemet, melyet magáról rajzol. Ebben egyébként semmi különös nincs, mert nemcsak az az ember szokta magát jellemnek mutatni, aki valóban is az. Azt pedig már bőven láttuk, hogy a 48-asoknak különösen nem volt tulajdonságuk a szerénység és a tárgyilagos önismeret. Steier bizonyára a 48-as szereplők önéletrajzaira gondol (hiszen 48-nak a történetírója), mikor „a memoárok közös hibájának” nevezi, hogy „szépítik az elkövetett tetteket” és amit mondanak, „nem fedi teljesen a valóságot”. (Steier: Beniczky Lajos, 53. o.)

A teljesen forradalmi érzületű Steiernek bizonyára tetszett Szemere republikánussága, mégis kénytelen éppen nem rokonszenves képet festeni jelleméről. Pedig hát a szabadságharc elítélését is jelenti egyúttal, ha éppen az az ember játszhatott benne Kossuth után legjelentősebb szerepet, akit még ő is kénytelen hiúnak, nagyravágyónak, álnoknak, intrikusnak mondani, akinek a Kossuth és Görgey közti viszony elmergesítésében is nagy bűne van, mert ahelyett, hogy az ellentéteket simította, Kossuth előtt Görgey, Görgey előtt Kossuth jó tulajdonságait emelte volna ki, a rosszakat pedig leplezte, simította volna, egymás ellen lovalta őket s Kossuthnak Görgey, Görgeynek pedig Kossuth bűneit emelte ki.

Én azonban mégiscsak hiszek Szemere naplójának s ennek alapján nem találok ellen-szenves jellemnek, csak gyarlónak. Nagy szorgalmát, szép családi életét, neje iránti nagy sze-

retetét és vele való állandó megértését, minta-családapa voltát el kell ismernünk. Aki úgy szerette a gyermekeit és úgy gyászolta elhunyt (katolikus) kislányát, mint ő, az nem lehetett rosszlelkű ember. Hogy oly sok baj és szerencsétlenség érte a földön – sokkal több, mint Kossuthot –, az is jó jel, mert Isten átlagban nem a gonoszakat szokta szenvedésekkel meglátogatni. Hogy Kossuth annyira ellenszenves volt neki, az is jót jelent benne, mert az emigrációban is sokkal jobban érvényesülhetett volna, ha Kossuth elleni ellenszenvéről hallgat. Az igazságszeretet és a bűn utálata volt benne az, mely e tekintetben beszédre és írásra készítette, nem törődve azzal, hogy ezzel önmaga érvényesülésének mennyire árt.

Az emigrációban Kossuth miatt tétlenségre volt kárhozható. Semmiféle tervben vagy akcióban emiatt nem vehetett részt. Igaz, hogy nem vesztett vele semmit, mert minden terv halva született volt és egyik kezdeményezés se ért egy hajtófát se és a hazának se hajtott semmi hasznot, legfeljebb az itthoniaknak okozott bajt s kárt, de ezt a tervezés közben még nem tudták és Szemerére, erre a rendkívül eleven eszű, tevékeny, érvényesülni vágyó emberre mégis fájó lehetett, hogy minden nélküle történik. Az igazságot önmaga érdekei ellenére szolgálta tehát abban, hogy Kossuthról nem hallgatott, vele szemben nem mérsékelte magát.

A számára lehetetlenné tett politikai tevékenység helyett irodalmi téren, naplóírással és politikai művek megjelentetésével foglalkoztatta élénk szellemét és kívülről még pénzszerzéssel, anyagi ügyekkel, kereskedelemmel foglalkozott. Felesége ugyanis gazdag volt s vagyonának még megmaradt roncsai a kereskedelmi ügyleteket lehetővé tették számára.

Üzleti vállalkozásai azonban nem sikerültek, s mivel mint protestánsnak, sőt egyenesen a skótok vallásán levőnek, az anyagiak még az átlagembernél is fontosabbak voltak neki, szinte kétségbe ejtette, hogy felesége hozományát szinte teljesen elspekulálta. Felesége állandó betegeskedése és a családjában előforduló halálesetek igen sok bánatot okoztak neki. Mikor 1865-ben végre hazajöhetett, már szanatóriumba is kellett szállítani, ahol háborodott elmével halt meg.

A 48-asok mind hősöknek és a hazafiság példaképeinek tartották magukat. Ezen nem is nagyon csodálkozhatunk, hiszen látniuk kellett, hogy az ország és irodalma is annak tartja őket. Ezért az emigrációban szégyennek tartották magukra, hogy szabadságharcos tetteiket megbánják, hogy régi elveiket megváltoztassák. A 48 melletti kitarás náluk a becsület és önérzet dolga volt. Ez – ha mindjárt csak kifelé és külsőleg is – igen sokat számít az embernek, de főképpen a közszereplő emberek szemében. Hiszen a hírnév és a dicsőség az, ami a történelmi embereket az átlagemberektől, a tömegtől megkülönbözteti. Világos tehát, hogy egykönnyen (egy kis érdekért, egy kis kényelemért) nem mondanak le róla. Olyan volna ez, mint egy tál lencséért az elsőszülöttségi jogot eladni.

Ezért amnesztiát kérni, a felajánlott kegyelmet akár csak elfogadni is, vagy a hazajövetés lehetőségét itthoni barátokkal egyengettetni, legalábbis eleinte nagy szégyennek, jellemtelenségnek számított az emigránsok között. Kegyelmet ugyanis csak bűnösnek szoktak adni, mégpedig csak bűneit megbánt bűnösnek. A Habsburgok abból sose engedtek, hogy a jog, a törvény és az igazság alapján ők állnak és ők álltak, nem pedig lázadó alattvalóik. Megbocsátottak, de ahhoz ragaszkodtak, hogy a lázadók elismerjék bűnös voltukat s a bocsánat, az amnesztia feltétele mindig ez volt.

Rámutattunk annak idején, hogy Bethlen Gábor is nagyrészt úgy érte el felkelése anyagi előnyeit, hogy a békeszerződésben mindig megalázkodott, mindig nagy tiszteletet adott a császárnak, mindig elismerte igazát s szinte esküdözve ígérte, hogy soha többet fegyvert nem fog. Ennek ellenében területeket kapott és nagyjelentőségű várakat. Erkölcsileg mindig ő volt a vesztes, de anyagilag mindig nyert. Előtte azonban csak az anyagiak, csak a megfoghatók és mérhetőek voltak az értékek. Az önérzettel egyáltalán nem törődött, illetve nagyon is törődött ezzel is, mert hiú volt és sértődékeny, de akkor sose, ha ezért a megalázásért anyagi ellenszolgáltatást kapott. Jól tudta, hogy akinek kezében van a pénz és az anyagi erő, az – legalábbis külsőleg – mindig erkölcsileg is a győztes marad, mert a győzőnek mindig igaza van és pénz beszél, kutya ugat.

Végeredményben így voltak a 48-as emigránsok is. Mivel az amnesztia kényelmet, ott-hont, nyugalmat, hazát jelentett, igen kevesen várták meg közülük az általános amnesztiát, az 1867-es évet, mikor külön bűnbánat, külön bünelismerés, külön önmegalázás nélkül is haza lehetett jönni. Ezért előbb-utóbb még azok is rászánták magukat az udvar előtti megalázkodásra, akik eleinte ennek még a lehetőségét is felháborodva utasították el maguktól és a legélesebb szavakkal ítélték ezt el azokban, akik megtették. Könnyebb volt ugyanis adni és hirdetni a hajlíthatatlant és a spártai jellemet, mint gyakorolni is és benne évtizedeken át tartani.

Szemere – nyilvánvalóan csak hiúsági okokból – kitartott régi elvei mellett, még republikánussága mellett is, pedig e legutóbbi igazán lehetetlenné tett minden hazatérést s ebben úgyszólván egyedül állott társai között. Naplója és egyéb művei is mind a következetességének ezt a szellemét lehelik. De hogy ez mind csak virtuskodás és hiúság volt, és hogy a valóságban már nagyon is szakított régi elveivel s mint helyteleneket, rég megbánta őket; hogy most már nagyon is kedvében igyekszik járni az udvarnak, melyet azelőtt a haza ellenségének hirdetett, jól mutatja, hogy a 60-as évek elején, mikor már az udvar kezdett közeledni a nemzethez és bizonyos alkotmányos engedményeket és az országnak nagyobb önállóságot adott, de természetesen közel se annyit, hogy egy 48-as, sőt egy egyenesen köztársasági érzelmű ember elfogadhassa őket (hiszen nem fogadhatta el őket még az a Deák se, aki itthon volt, tehát jobban kellett volna a hatalomtól félnie, mint egy emigránsnak), Szemere írásaiban a legnagyobb fokban helytelenítette, hogy ezeket a nagy engedményeket itthon nem fogadják el. (Bizonyára azért, mert könnyű volt itthon, a kényelemben, hazai és rendezett viszonyok között önérzeteskedni és kitartani, de annál nehezebb az emigráció hontalanságában, szenvedései között és honvágyában talán még évekig megmaradni.)

Naplójában nyíltan kifejezi ezt a véleményét (de természetesen nem azt, hogy azért van ezen a véleményen, mert unja már a hontalanságot), és olyan értelemben, hogy az engedményeket el kell fogadni, sok cikket írt a külföldi lapokban. 48-as, sőt köztársasági érzelmeivel ezt úgy egyeztette össze, hogy azzal érvelt, hogy nem szabad túl erőszakosnak és elbizakodottnak lenni, hanem minden legkisebb vívmányt örömmel kell fogadni, mert ez is közelebb visz bennünket célunkhoz, a teljes függetlenséghez.

Csak arról feledkezett meg, hogy ez nem 48-as politika. Ezt nem Petőfi és Kossuth, hanem Széchenyi s azok a konzervatívok hirdették 48 előtt, akiket akkor Szemere hazaárulóknak tartott és feneketlenül gyűlölt. Ha a 48-asok a reformkorban is már olyan elveket hirdettek volna, mint Szemere a 60-as évek elején az emigrációban, akkor sose lett volna szabadságharc, de (s ebben már igaza van Szemerének), akkor az, amit 48 miatt csak 1867-ben tudtunk kivívni, sokkal előbb meg lett volna, de akkor a magyarok ezreinek se kellett volna az emigráció keserves évtizedeit át szenvedniük.

Szemere tehát az 1860-as években, az emigráció tanulságai után már elismeri annak a harcmodornak, izgatásnak, vadságnak, meg nem alkuvásnak, dölyfnek és kíméletlenségnek a helytelenségét, melyet ő az 1840-es években hirdetett és gyakorolt s amelynek köszönhető minden népszerűségét és közéleti érvényesülését, de a végén hontalanságát is. Nem közvetlenül és nyíltan ismeri el, hanem közvetve és burkoltan.

Az is nagyon ellenszenves Szemerében és mutatja, mennyivel inkább éretlen forradalmár, mint hazafi volt ő (legalábbis addig, míg 48 ki nem józanította), ahogyan a szent koronáról beszél. Azt mondja (I., 198. o.), hogy 1849. augusztus 10-én lakatossal felnyitatta a szent korona ládáját s a koronát „a fejemre tettem”. „Meggyőződtem, miként a főveg, nem emberi fejre való.” „Hiszek Istenben – teszi hozzá –, hogy a koronák nemsokára kimennek a divatból.” „Azután visszaraktam lelkiismeretesen mindent, de bizony rendetlenül, nem oly szépen, mint találtam. A pallos különösen nem akart beleférni, talán hegye el is tört.” (S ez neki még lelkiismeretesség! Talán csak nem azért bukott el maga 48 is, mert annak ügyét is csak ilyen „lelkiismeretesen” intézték?)



De – úgy látszik – Kossuth még olyan lelkiismeretesen se bánt vele (se a kormánnyal, se az országgal), mint Szemere, mert ezt írja: „Kossuth sohasem gondoskodott róla (a koronáról), elő sem hozta, s midőn Aradon 11-én reggel, a temesvári vesztett csata hírére, kérdeztem tőle: hova rejtjük a koronát, hogy az osztrák dinasztia birtokába ne jusson és így a törvényesség e jelét a nép előtt fel ne használhassa, oly közönyösséggel, mintha egy protokollum [jegyzőkönyv] lett volna szóban, azt felelte: Tedd le itt az aradi várban és hagyd itt. Ő már akkor fejét teljesen elvesztette... futott, mint a megfélemlített vad.”

Tudjuk, hogy a szent koronát Szemere ásta el és hogy évek múlva találták csak meg, de Szemere és Kossuth „lelkiismeretessége” miatt akár örökre is elveszhetett volna.

Szemerének a katolicizmusról való, teljesen a mai kommunistákra valló torz fogalmait, ellene irányuló fanatikus gyűlöletét és lenézését, de emellett babonás ízű spiritizta hajlamait már ismertettem. Ilyen emberekre volt bízva 48-ban Magyarország és a magyar nép sorsa!

Szilágyi említett művéből (342. o.) azt a nem éppen jót jelentő tulajdonságát is megtudhatjuk, hogy nagy „dandy” [piperkőc] volt.

## Csányi László (1790-1849)

A Zala megyei Csányból származik, Deák Ferenc birtoka, Kehida szomszédságából. A szabadságharc egyik legnagyobb jellemének tartják. Régebbi történetíróink nem is tudtak e tekintetben vetélytársáról, csak újabban emlegetik mellette, sőt fölírte Mészáros. Ez annál többet jelent Mészáros előnyére, mert ő nem volt vértanú. Pedig köztudomásúlag a vértanúhalál szokta leginkább legendássá magasztosítani a hősokeket.

Mint katolikusok, büszkék lehetünk rá, hogy annak ellenére, hogy 48-nak tehetségben legnagyobbjai: Kossuth, Görgey és Petőfi, sőt még az utánuk következő Szemere is protestánsok voltak, a két jellemileg és önzetlenségben legnagyobbnak azonban mindketteje katolikus volt. Igaz, hogy a katolicizmus nem nagy szerepet játszott egyikük életében se, kivált Csányiéban nem, ámde ők nem magukat tették ilyen nagy jellemké, hanem ilyeneknek születtek, erkölcsi adottságaikat őseiktől örökölték, azok pedig még lélekben is katolikusok voltak, nemcsak anyakönyvben és gyerekkori nevelésükben. Mészáros jelleme és lelkiismeretessége például határozottan katolikus nevelésének következménye.

Csányiról e tekintetben úgyszólván semmit se tudunk. Jelent már meg ugyan életrajza, de ez annyira sovány, hogy mikor elolvastam, nem tudtam meg róla mást, mint csak azt, amit már úgyis tudtam. Talán nincs is kívülé még más olyan ember, aki történelmi szerepet játszott, a XIX. században élt, s mégis annyira ismeretlen volna, mint ő. Még a keresztlevele se található és még csak az anyja nevét se tudjuk, sem azt, hogy hol járt iskolában. (Bár legalább ezt a legutóbbit bizonyára ki lehetne kutatni.)

Felesége nem volt, mert agglegény maradt, így tehát utódai se voltak, legalábbis törvényesek nem. Így aztán nem csoda, ha senki se tud róla semmit, senki se kutatta életét, senki se ápolta emlékét. Külön tragédia, hogy annak, akinek földi élete ily nyomtalanul enyészett el annak ellenére, hogy történelmi szerepet játszott, örök életéről se tehetünk föl semmi jót, mert hiszen hite se volt. Ha hozzávesszük, hogy mindez egy rendkívül jellemes és lelkiileg értékes emberrel történt meg, akkor látjuk csak igazán, mit vétkeznek azok az írók, akik műveikkel a hitet ölik ki az emberekből, mint Csányi lelkéből is kiölték.

Ismertem egy papot, többé-kevésbé még barátomnak is mondhatom, akinek Csányi László volt a neve és aki Csányi László testvére leszármazójának mondta és tartotta magát s minden bizonnyal az is volt. Érdekes, hogy ő nagyváradi volt, tehát messze-messze Csányi László zalai hazájától született. Az ő családjá is kihalt, mert neki is csak két öregkisasszony nővére volt. Kicsi emberke volt ez a pap, s a rokonságot egészen megzavarja az az állítása, hogy Csányi Lászlónak az az öccse, akitől ő származik, szabó volt. Csányi ugyanis nemcsak

Árpád-kori, sőt esetleg honfoglaláskori nemes volt, hanem vagyonos, birtokos nemes is, olyan ezerholdas. Láttuk, hogy egy gróf volt a nevelt fia. Hogy lehetett tehát szabó az öccse, még akkor is, ha elfajult a családból. Akkor még az elfajult nemesek se lettek szabók, és ez a Csányi szabó nagyon is jellemes, önérzetes ember volt. Egyébként haragban volt bátyjával.

Csányi naplót, önéletrajzot, feljegyzéseket se hagyott hátra, mint például Mészáros, Kossuth, Széchenyi, Szemere, Madarász, Vukovics, Klapka, Görgey (illetve testvére) hagyott. De érdekes, hogy az a Deák, aki épp oly jellem volt, mint Csányi és Csányi földbirtokos szomszédja volt, szintén nem hagyott, pedig hát ő ugyancsak tudott volna írni. Mivel azonban Csányi 48 legöregebb szereplői közül való s így ifjúkora még legjobban a régi világba esett, hogy erősebben katolikus nevelésben részesülhetett mint a többiek, nagyon valószínű. Hogy nagyobb műveltsége lehetett, azt hitetlensége is bizonyítja, mert abban a korban erősen összefüggött a kettő.

Érdemes, jellemes ember létére is hitetlen abban a korban csak az lehetett, aki igen sokat olvasta a nyugati irodalmat, az akkor a szellemi világban egyeduralmat élvező francia „felvilágosult” és forradalmár írókat. Akkor bölcselő és egyházellenes egyet jelentett, s Csányi hitetlensége ilyen bölcséleti alapon álló volt.

Csányi a legtúlzóbb, a legradikálisabb 48-asok közé tartozott. Ő is egyenesen republikánus volt. Nem izgága volt, nem okvetetlenkedő vagy nagyszájú, hanem eszmei, bölcséleti alapon volt republikánus. Ha komoly ember hitetlen, az mindig borúlátó, keserű lelkű. Csányi is ilyen volt. Ezért nem tartotta érdemesnek Világos után még azt se, hogy meneküljön. Minek, mindegy – mondotta. És maradt és meghalt.

Kossuthnak tegező barátja volt. Először kormánybiztos volt, a detronizáció után pedig egyenesen miniszter. Fiatalabb korában ő is csász. kir. tiszt volt. Mészáros mint katona, Csányi mint polgár szolgálta 48-at, pedig Csányi sokkal katonásabb lélek volt, mint Mészáros. Mindketten magyar köznemesek voltak, csak Csányi sokkal magyarabb vérű. Mészáros családja nem volt ősi, hiszen a nemességet csak az apja kapta meg, míg Csányi ősei talán már a honfoglalás óta azok. Csányi továbbá vagyonos családból származott, mert bírta is még azt a jószágot, melyet ősei talán a honfoglaláskor foglaltak el, míg Mészárosék csak hétszilvafások voltak, bár apja értelmiségi ember volt.

Csányi egész más fából is volt faragva, mint Mészáros. Mészáros puritán, önzetlen, túl jó s emiatt talán puha is. Csányi épp oly önzetlen, mint ő, de kemény, katonás férfi. Vele nem lehetett kukoricázni. Jogaiból nem engedett. Mikor például Erdélyben Bem mellett volt kormánybiztos, mindjárt összeveszték s lehetetlenné vált együttműködésük. Csányi nem törtetett 48-ban, csak dolgozott, mégpedig önzetlenül az ügyért, a szerinte elképzelt hazáért.

Neki előbbre való volt az elv s a haza, mint a maga személye vagy kényelme. Rá senki se mondhatta, hogy hiú, hogy rang vagy pénz kell neki, de azt se, hogy gyáva, mint Kossuthra. Ő nem tűnt el onnan valami ürüggyel túlságosan is hamar, ahol veszély volt, hanem a főváros mindkét kiürítése alkalmával legutolsónak hagyta el Pestet. Az utolsó percekig kitartott, intézkedett fáradhatatlanul és mentette, ami menthető volt. A végén ő is jóllakott ugyan Kossuthal, de össze sose veszett vele, mert nem a szenvedélyek, hanem az ész és az önuralom embere volt. Világos után se menekült, noha menekülhetett volna, mert volt alkalom. Pénz is volt nála, hívták is, mégis maradt.

Szép, sőt tiszteletre méltó vonás ez benne, kivált mikor tudjuk, milyen vége lett miatta, de mégis inkább fásultsággal kell megokolnunk, mint az önfeláldozás szellemével. Maga is öregségét és betegségét hozta fel okul. Olyan korban és olyan nehézkes testtel, mint amilyen akkor már Csányié volt, nem olyan teher már a halál, mint fiatal korban és egészségesen, s hitves, család, gyermek se tartotta vissza s kötötte az élethez. (Érdekes, hogy az agglegény-ségben is egyeztek Mészárossal, de ez nem válik becsületükre.)

Csányinak nem volt olyan hön szeretett hitvese, mint Batthyány Lajosnak, Damjanichnak, Lázárnak, Lahnernek, Leiningennek s nem az esküvői oltártól vált el feleségétől, mint

Dessewffy Arisztid. Majdnem hatvan éves korában és köszvényesen vágni neki a bizonytalan-  
nak és kezdeni el a hazátlanságot, nem valami kívánatos dolog. Pénze volt ugyan, de az se sok.

Azonban mindez a sok megfontolás mégse tudja lerontani Csányi jellemének ideális voltát, mert például az eszméért fáradni köszvényesen is volt kedve. Ehhez neki csak akkor nem volt kedve, mikor a maga élete megmentéséért kellett volna fáradnia. S mikor Pestről kellett kétszer is menekülnie, akkor se volt se fáradt, se kedvetlen. Ellenkezőleg: akkor frissebb volt és tevékenyebb, különösen pedig bátrabb, mint a fiatalok és a ruganyos testűek, vagy mint azok, akiknek a felelőssége sokkal nagyobb volt, mint az övé, mert hiszen ő csak kormánybiztos volt s rá nem mondhatta senki, hogy ő izgatta fel az ország népét, tehát most egye meg, amit főzött.

Csányi miatt tehát nem kell szégyenkeznie 48-nak. A 48-as (s végeredményben a kommunista) világnézet annál büszkébb lehet rá, mert kevesen képviselték oly meg nem alkuvóan ezt a világnézetet mind politikailag, mind egyházellenességben, vagy talán inkább az Egyházzal való nemtörődés, az Egyház iránti közöny tekintetében, mint Csányi. Mint egyéniségéhez s mint általában olyan jellemhez illik, mint ő volt, nem beszélt, nem izgatott ő az Egyház ellen, csak meghaladott dolognak tartotta, gondolta. Szegény, ő is az Evangélium helyett Horatius ódáit olvastatta a siralomházban (nagy vigasztalást adhattak neki!).

Ami az önzetlenséget, a puritánságot illeti, Csányit több joggal lehetne példaképül állítani a magyar ifjúság elé, mint Petőfit. De természetesen rajta is jól látható, mennyivel gyarlóbb a pogány, a természetes jellem, mint a keresztény. A természetes jellem csak olyan jó tud lenni, mint Csányi volt, aki nemcsak aglegény volt, hanem természetesen benne leledzett az aglegénységgel együtt járó bűnökben is. Láttuk, mennyire nem volt érzéketlen a szép zsidó asszony bájai iránt még idősebb korában se, s az ő kedvéért még nem éppen illő vagy erkölcsös kijáráásokra is kapható volt még ő is.

Jellemében rokonszenves a kemény férfiaság, de természetesen ennek is megvannak a maga hátrányai. Míg Pálffy szerint az a Kossuth, aki éppen nem volt jellem, még egy nyúlfiat se tudott volna soha kivégeztetni, Csányi, noha akkor még csak kormánybiztos volt, nemegyszer mocskolta be vérrel a kezét s Bemmel éppen azért voltak olyan rossz viszonyban, mert Bem éppen ezeket a kivégzéseket nem helyezte.

Noha vádiratában, melynek alapján halálra ítélték, az is hangsúlyozottan benne volt, hogy „igen sokat (!) felakasztatott a császárhoz hű emberekből”, Csányi a vádakból „mit sem tagadott”. Egyedül csak azt hozta fel mentségére, hogy „legjobb meggyőződése szerint cselekedett”. (Eyssen Gyula: Csányi László pályája, Arad, 1917., 76. o. Ez Csányinak az az életrajza, melyet előbb említettem.) Látjuk tehát, hogy férfiasan viselkedett ugyan a halál árnyékában és ez jellemre vall, de az is kétségtelen, hogy azok között, akiket „az osztrák” kivégeztetett, még a legnemesebbnek a halálos ítélete se volt igazságtalan s meg nem érdemelt. Még ő is halálért kapta a halált, mégpedig „igen sok” halálért, azt is úri módon és úri bánásmód közepette, nem pedig olyan börtön, sőt olyan kínzások után, mint legtöbbször a bolsevizmus csinálta.

Az is jellemzője Csányi józan férfiaságának, hogy mikor a nemzeti katasztrófa hatása alatt, az akasztófától való félelem és a menekülés izgalmi közepette az akkor még fiatal Jókai Csányi előtt azt mondogatta, hogy öngyilkos lesz, Csányi csak ennyit mondott neki: „Tedd, de ne mondd!”

Természetesen hidegzuhanyként hatott a bölcs és nyugodt férfi e mondása az izgékony és hisztérikus fiúra, ha a mondás még annyira nem is volt keresztény, s világos, hogy Jókai nem fogadta meg a tanácsot és nem tette, amit mondott. De legalább tanult belőle egy kis férfiaságot és önuralmat és többet nem is mondta.

Eyssen Gyula, Csányi életrajzírója, azt mondja, hogy Csányi „ezen megszegényítéssel megmentette a nagy író az öngyilkosságtól”. Dehogyan mentette! – feleljük neki. Jókai e megszegényítés nélkül se lett volna öngyilkos, mint ahogyan nem lett Kossuth se, aki akkor ugyanígy beszélt Görgey előtt. Őt senki se szégyenítette meg s mégse volt esze ágában se ön-

gyilkos lenni. Nem mindenki olyan férfi ugyanis, mint Csányi László, s nem mindenkinek a szavára lehet annyit adni, mint az övére.

Csányi lakonikus megjegyzése arra figyelmeztette Jókait (de azt a Kossuthot is, aki nem hallotta), hogy a férfi nem beszél, hanem tesz, s különösen nem mondja azt, amit nem tesz. Azt jelentette, hogy gyáva vagy és következetlen, főként pedig férfiatlan. Csak fecsegtek, de nem teszték úgy, ahogy beszéltek, mert rég megszoktátok már, hogy nem komolyan beszéltek, hanem csak azért, mert érvényesülni akartok és babérokat aratni. Úgy megszoktátok már a sok beszédet és a pózolást, s azt, hogy belsőtök nem egyezik azzal, amit mondotok vagy mutattok, hogy már észre se veszitek, hogy komoly és becsületes emberek előtt mennyire ellenszenvenessé teszitek vele magatokat.

Jókai is olyanforma ember volt, mint Kossuth, és ezért nem becsülte Kossuthot senki, aki ismerte. Jókait se tisztelték azok, akik ismerték, de őt legalább szerették. Kossuthról azonban ezt se mondhatjuk. Csányit azonban mindenki becsülte s tisztelte, aki ismerte.

Említettük, hogy Csányi elvei a legtúlzóbb 48-asok voltak. Azonban rajta is világosan észrevehető, hogy minél többet átélt a tényleges negyvennyolcból, annál mérsékeltebb lett ő is, azaz annál jobban belátta, hogy tévedett. Kossuth személyes barátja volt és eleinte rendületlenül híve, később azonban határozottan Görgey mellé állt kettejük vitájában, „kit mint fiát szeretett”. Ezt Eyssen, Csányi életrajzírója mondja (64. o.). Szilágyi pedig azt írja (306. o.), hogy „Csányi Görgey testi-lelki barátja volt s valahányszor ügye forgott fenn a miniszteri tanácsban, mellette szavazott”. Pedig hát Görgeyről akkor mindenki azt tartotta, hogy Kossuth személyes ellenfele, sőt hogy ellene fegyveres puccsra készül. Ennyire nem volt hát végül 48-as még a meg nem alkuvó és jellemes Csányi se!

Mivel éppen nem valószínű az se, hogy Csányi a cinikus, hideg, szeszélyes és nagyravágyó Görgeyt emberi tulajdonságai miatt, mint barátot szerette volna, kétségtelen, hogy azt a politikát szerette, melyet képviselt, tehát a bécsi kormánnyal való megegyezést. Mivel Csányi kétségtelenül elsősorban a hazát nézte, a haza érdekében volt a királlyal való kibékülés híve. Ez pedig a 48-cal való szakítást jelenti. Erre egészen kétségtelen bizonyítékaink vannak. Csányi már Debrecenben is a békepárt híve volt s ennek fejével, Kovách Lajossal, Széchenyi hajdani emberével, akit Kossuth is és a 48-asok is árulónak tartottak s ma is annak tartanak, Csányi szintén jó barátságban volt (Eyssen, 64. o.).

Pedig hát Csányiról elhiszik még a leggyerekesebb 48-asok is, hogy nem érdekből, nem a bécsi udvar kegyeiért, nem is a harc rossz kimenetelétől való félelemből változtatta meg régi álláspontját s lett meg nem alkuvóból a megalkuvás híve. Hogy a törvényszék előtt, mely halálra ítélte, ezt nem hozta fel mentségül maga mellett, az nemcsak Csányi jellemét, önértét, bátorságát bizonyítja a legfényesebben, hanem okosságát is. Nem akart bírái előtt hiába megalázkodni. Jól tudta ugyanis, hogy ez úgyse segít rajta, hiszen ő a detronizáció egyik fő tényezője volt, miniszter lett az ez után megalakuló kormányban, de már előtte is „sokat felakasztott a császárhoz hú emberekből”. Remélhetett-e hát ilyen ember józan ésszel kegyelmet, s ha nem, mi szükség volt az önmegalázásra, mikor nem volt keresztény?

Csányi helyzetében száz közül kilencvenkilenc azonban mégis megalázkodott volna, mert a haláltól való félelem és az élethez való görcsös ragaszkodás elhomályosítja az ésszt, vagy ha nem, a halálfélelem akkor is lehetetlenné teszi számára, hogy az észére hallgasson, ne pedig életösztönére. A haldokló a szalmaszálba is belekapaszkodik. Csányi azonban olyan okos ember volt, hogy esze még ekkor is rendes élességével működött, főképpen pedig olyan igazi férfi, olyan jellem volt, hogy akarateréjét a halálfélelem se tudta megtörni. Neki utolsó napjaiban is volt ereje úgy cselekedni, ahogy az esze mondta. Így aztán ő tényleg hős módjára halt meg s így messze túltett az aradi vértanúkon. De természetesen csak akkor mondhatnánk ezt, ha 48 igaz lett volna.

Az aradi vértanúk legtöbbszörében azonban nemcsak az életösztön, illetve elsősorban nem az életösztön ébredt fel, hanem a keresztény. Például még Damjanichban is s éppen benne ta-

lán legjobban. Ők őszinte bűnbánatot tartottak azért, mert esküszegők, kevélyek, engedetlenek voltak törvényes királyukkal szemben, s mert neki tett esküjüket megszegték, nem pedig halálfélelemből vagy gyávaságból viselkedtek bűnbánólag. Közülük sokan nem gyávábbak voltak Csányinál, hanem csak keresztényebbek.

Jellemző, hogy Csányi, ez a nagy jellem, bár nem hívő keresztény, még abban is egyetértett velünk, hogy Bemet nem értékelte, nem szerette. Pedig – illetve éppen azért, mert – Bemet alkalma volt megismerni, mert hiszen kormánybiztos volt mellette. Igaz, hogy Bemet Petőfi is ismerte (bár közel se annyira, mint Csányi). De Petőfi alattvalója volt Bemnek, függött tőle, míg Csányi egyenrangú munkatársa, tehát független tőle. Petőfi mindenkit a maga szempontjából ítél meg, míg Csányi szenttelen, bölcs és tárgyilagos ítélő volt. Petőfi a szenvedélyek embere volt, a nagy gyűlölet és a nagy szeretet egyaránt, míg Csányi a hideg ész és tárgyilagosságé.

## Gróf Teleki László (1811-1861)

48 egyik legjelentősebb politikai szereplője, bár ma már egyáltalán nincs olyan híre és közel se ismerik annyira, mint hajdani nagy népszerűsége után várni lehetne. Kálvinista volt, Kossuth jóbarátja és Batthyány Lajos társa a 48-as időket megelőző kor ellenzéki, a régi rend ellen küzdő társadalmában.

Teleki nem kanyarodott közben jobbra, mint Batthyány, hanem végig kitartott Kossuth és szélsőséges politikája mellett. Azokat a bűntetteket, melyekkel perében Batthyányt vádolták, ő valóban elkövette: mint Kossuthék párizsi követe, valóban a legszélsőségesebb elemekkel tartott fen gyanús összeköttetést és izgatta őket tevékenységre. 49-ben itthon őt is halálra ítélték ugyan, de csak jelképesen, mert hiszen nem volt itthon s így nem lehetett bírái elé állítani.

Tehetség volt, aki irodalmilag is működött s egyéniségében is volt valami vonzó, valami megnyerő. Az emigrációban már ő se értékelte, sőt bírálta Kossuthot, szakítani azonban nem akart vele, mert szerepelni akart s ez Kossuth nélkül s kivált Kossuth ellenében nemigen volt lehetséges. Teleki ugyanis nem volt Csányi-jellem, ami nem is feltűnő, mert hiszen mások se voltak azok. Kossuth elleni gyűlölete se volt akkora, hogy miatta még a szerepléstől is visszavonult volna, mint Szemere. Szemere azt írja róla naplójában (II., 219. o.) – annak ellenére, hogy jó barátságban voltak és abban is maradtak –, hogy „ő mindig ahhoz módosítja beszédét, akivel beszél”. „Örökké hajlong a nagyvilágban – írja egy lappal később –, mindig alkalmazkodik, szüntelen mosolyog és finomkodik.” Pedig a hatvanas években „a nemzet bálványozott kedvence volt, kire a néphit megváltói (!) szerepet ruházott.” (Pallas-lexikon) Ilyen naiv a mi nemzetünk és ilyen bolond és istenkáromló a mi „néphitünk”!

Mint afféle felkapott ember, nagy párbajhős is volt Teleki. Talán éppen ezért volt „a nemzet” bálványozott kedvence s ez imponált benne akkori értelmiségünknek annyira. Szemere mikor arról ír, hogy Kossuthot felelősségre kellene vonniuk, azt írja róla naplójában (I., 223. o.): „Nem mondom, hogy ha megharagszik, Kossuthot párbajra nem hívja. Igen, párbajban a dolog végződhet, de eredményben nem.” Ilyenfajta ember volt tehát Teleki.

Mikor Batthyány Kázmér, az emigrációban társuk és mindenben elvbarátjuk oly hirtelen meghalt, Szemere így kesereg (I., 279. o.):

„Teleki is igen hidegnek mutatkozik, ő, aki oly meleg barátjának mondogatá magát. Másnap Vukoviccsal meglátogatott. Alig szólt róla, éppen nem szánakozó hangon. Engem e hidegség megdöbbsentett s mélyen elszorított. (Annál megbotránkoztatóbb a dolog, mert hiszen Teleki egyébként erősen a szív embere volt.) Tehát a száműzöttnek sorsa ez: nem sajnáltatni társai által sem? Nem is írt Teleki haláláról egy lapba sem, pedig ő annyi lappal van összeköttetésben. Pedig ő oly igen kap minden alkalmon szavát hallatni.”



Szemere Teleki jóbarátja volt, elvarátok is voltak, hittestvérek is, mégis újra meg újra kimutatja naplójában, hogy nem értékeli. Valahányszor találkoznak, utána mindig olyan megjegyzések kerülnek naplójába, melyek ezt bizonyítják. De nemcsak Telekire, hanem a többi hazátlanul kevergő 48-asra se valami megtisztelő, amit naplója II. kötete 55. oldalán olvashatunk:

„Almásy is itt van. Nem tőle, de mástól tudjuk, ő maga a megtestesült titkolózás, hogy Teleki L. és Klapka vívtak. Ama kapott könnyű sebet. Okát nem tudjuk. Nem lehet más, mint asszonyi dolog. (Szegény haza!) Tavaly Almásy és Teleki vívtak, azaz a harag komoly volt, de a párbaj komédia. (Miért komédiáztak hát akkor? Talán csak nem azért, hogy mindenki megtudja, hogy a 48-asok mennyire gyűlölik egymást is, nemcsak a Habsburgokat?) Almásy a légtérbe lőtt és aztán Teleki is. Ez nem békült ki soha, végre Batthyány Lajosné kiengesztelte őket.”

A II. kötet 88. oldalán: „Teleki L. is volt nálunk. Ővele két és fél év óta nem találkozánk. Anélkül, hogy okát adta volna, egyszerre csak kimaradt házunkból. Ő oly furcsán viselte magát irányunkban fontos pillanatokban, hogy elmaradását nem értém, nem is sajnálám. De ezen hidegségem kezdé őt bántani. Ő nervózus [ideges, nyugtalan] és ingatag ember. Minden hívás nélkül most újra eljött. Engem nem talált, csak Dinát (a feleségét), s mondá neki: Ne beszéljünk a múlttól, hanem legyünk jó barátok.

Másodszor is eljött anélkül, hogy én hozzá mentem volna, csak ekkor hagytam nála kártyát, de ő másnap elutazott. Ő mindig vándorol, mint az örök zsidó, sehol nincs nyugta, csodálatos egy természet. Elveiben erős, tette soha el nem határozott; bátor, de egyszersmind népszerűséget vadászó; büszke, de hitvány emberekkel is tegező viszonyba lép; akit gyűlöl, azt üldözi, de kétértelműeket sem vet meg, mint tennie kellene. Kár érte. Mint szónok, igen ügyes, kivált ha felelni kell, mint státuszférfi, nem lát helyesen, mint forradalmi ember, használhatatlan.”

Szilágyiból azonban azt tudjuk meg (323. o.), hogy „selypítve, halkán beszélt”, tehát nagy szónok bajosan lehetett.

Szemere több érdekes példát – melyeket hosszadalmasságuk miatt nem közlünk – hoz fel arra, hogy Teleki milyen ideges, nyugtalan, örökké habozó és tétovázó ember, aki sohase tudja eldönteni, mit tegyen s ezzel valóságos gyötrelmére van azoknak, akik környezetében vannak. Azt mondja (II., 227. o.), hogy még 1848-ban a pozsonyi diétán [országgyűlésen] megtörtént vele, hogy mint nemzetőrkapitány, az ifjúságot gyakorlatoztatta, „Balra át, indulj!”-t vezényelt, de azonnal megbánta s elkiáltotta magát: „Nem, jobbra át, indulj!”, s természetesen a század fele jobbra, fele balra ment.

„Ez jellemzi az egész embert, kinek élete örökös habozás, ingadozás, mi a szemlélődőben igazán kínos érzést okoz. De megjegyzem – teszi hozzá Szemere, hogy igazságos legyen –, miképp ő politikai elvében soha nem ingadozott (nem lett volna jobb, ha inkább ebben ingadozott volna?), sőt inkább mindig előre járt, semmint hátra. Hanem ott – s itt már megint gáncsolni kénytelen –, ahol nemcsak szólni, hanem tenni kell s a mindennapi életben oly óvatos, ingadozó, kételkedő, hogy azt nézni komoly embernek kínos, lengének neveléses.”

Naplója II. kötete 254. oldalán már ezt írja Szemere: „Régóta nem kedvelem Telekit. Ingotag, népszerűség-hajhászó, tette alkalmatlan ember. Ilyesm után nem tudom becsülni sem.”

Teleki 1861 legelején hamis útlevéllel Szászországba utazott. Ott a hatóságok leleplezték s kiadták Ausztriának. Bár már 1849-ben halálra volt ítélve, s már akkor is százszor jobban megérdemelte volna a halált, mint például Batthyány, s az azóta eltelt évtized folyamán még garmadával növelte bűneit, mégis mivel nem Haynau kezében volt akkor már a hatalom s egyébként is egy évtizednél több telt el már a 48-as lázadás óta, a börtönből nem a vérpadra, hanem a Burgba vitték s egyszer csak Ferenc József, a császár előtt találta magát.

„Jól tudom, mondá neki az három tanú előtt, hogy Ön házam ellensége még mindig s az utóbbi időkben is még birodalmam ellen konspirált, azonban én Önnek megkegyelmezek, de három feltétel alatt: 1. Hogy mint hű jobbágy, a külfölddel minden összeköttetést megszakít. 2. A birodalom határain kívül nem távozik. 3. Minden politikai tevékenységtől távol tartja magát.”

„Törvényes téren se tehetek semmit?” – kérdi Teleki egy kis gondolkodás után. „Nem, most még azon sem” – feleli neki a császár.

Teleki azután azt felelte, hogy elfogadja a feltételeket.

„Ezután Vayjal kimenendő lévén már az ajtónál volt, mondja naplójában Szemere (II., 272. o.), midőn visszaszaladt köszönetét a császárnak kifejezni. Ez oly hű kép róla, e zavar, e szórakozottság, e visszafutás, mintha csak látnám.”

„Innen Széchenyihez ment oly meghatva, oly izgatott állapotban, hogy csaknem elájult, sőt meg is történt ez, bár barátai ezt, mint sírást is, utólagosan tagadták. Ki Telekit ismeri, ebben semmit sem lát. Ő egy idegbeteg, egy siránkozó, egy határozatlan és impresszionábilis [befolyásolható] ember rendkívüli mértékben.”

Teleki azonban itthon végtelenül csalódott, mert a közvélemény (mely a Burgban lejátszódott jelenetről akkor még természetesen semmit se tudott, ha pedig tudott volna róla, egészen bizonyosra vette volna, hogy a hős Teleki a császár részéről tett ajánlatot, mint honszerelmével ellenkezőt, kereken visszautasította) itthon hazafias hőst, sőt félistent csinált belőle, aki a nemzet élére áll és megmenti, illetve Ausztria urává teszi Magyarországot. Az nálunk senkinek se jutott eszébe, hogy Ferenc Józsefnek azért, mert ennyire nagylelkű volt, hálaival adózzék, akár az ország, akár Teleki. De azért természetesen a magyar mégis mindig nagylelkű, az osztrák pedig becstelen.

A bántatlanul hazajutott Teleki a mindent elsöprő népszerűségi hullámnak, sőt istenítésnek nem állhatott ellent, mert a nemzet kitörő érzelmeire nem válaszolhatott cáfolattal, de még hideg semlegességgel sem. Kénytelen volt tehát harmadik fogadalmát megszegni, s a „hazafias” ellenzék élére állni, s így nemcsak újra politizálni, hanem éppen annak a politikának a vezérévé lenni, mely a császár legnagyobb ellenfele volt.

Bécsben elhűltek a hallatlan szöszegésen, de egyelőre még semmit se csináltak Teleki ellen, hanem vártak, mi történik. Teleki is érezte a becstelenséget, s úgy segített magán, hogy agyonlőtte magát.

Azt mondják nálunk, hogy azért, mert ellentétbe került egymással a szava és a hazafias meggyőződése. Nem fogadhatjuk el ezt a magyarázatot, mert ha igen, akkor Telekit becstelen embernek kellene tartanunk. Valamirevaló ember nem adja ugyanis olyasmire a szavát, ami meggyőződésével ellenkezik.

Még csak azt se mondhatjuk, hogy erkölcsi kényszer alatt állt, mert attól, hogy ha nem adta volna szavát Ferenc József három feltételének elfogadására, kivégzik, szó se lehetett. Nem olyan világ olt akkor már. Akkor már Bécs kedveskedett a nemzetnek s ugyancsak nem volt számára kívánatos, hogy újabb vértanút adjon a nemzetnek s vele a kiegyezést lehetlenné tegye.

Ferenc József nem azt kívánta Telekitől, hogy tagadja meg elveit, hanem hogy egyelőre passzívan viselkedjék. Nem becstelenséget, nem meggyőződése megtagadását kívánta tőle, hanem csak azt, hogy egyelőre ne lépjen sorompóba elvei megvalósítása érdekében, hanem a szereplést engedje át másoknak. Hiszen ha megtagadja az ismertett erkölcsi kötelezvény kiadását, akkor se tehetett volna semmit elvei megvalósítása érdekében, mert hiszen Ferenc József foglya volt, s ez esetben természetesen nem helyezte volna szabadlábra.

Nem ellenkezhetett Teleki meggyőződésével az, amire ünnepélyes ígéretet tett, mert hiszen az a politika, melyet a nemzet közvéleménye Telekitől követelt, az egy tapodtat sem engedés, egyébként is lehetetlen politika volt s ezzel az emigráció keservei, csalódásai és tanulságai után még a republikánus Szemere is tisztában volt. Hogyne lett volna hát tisztában Teleki, aki sokkal gyöngébb idegzetű volt s ezért sokkal könnyebben csüggedt! Ha mégis így lett volna, akkor lekenyerezte volna és megváltoztatta volna meggyőződését Ferenc József váratlan jósága.

Telekit adott szavával nem a meggyőződése, hanem az a páratlan lelkesedés hozta ellentétbe, mellyel őt itthon a magyar közvélemény fogadta s így az a biztos s ezért kényszerítő

hatással bíró feltevés, hogy Teleki az után a „dicső” múlt után, mely mögötte áll, csakis a meg nem alkuvás híve lehet.

Telekinek nem volt ereje a nemzetet e rá nézve annyira hízelgő hitéből kiábrándítani s nyilvánosságra hozni, hogy ő közel se az a nemzeti hős, akinek gondolják. Ha ő visszavonul, mindenki azt hitte volna, hogy elárulta elveit és hagyta magát Bécestől lekenyerezni (mert hogy még elvből is lehessen valaki Bécs szolgája, azt a „hazafias” magyar közvélemény már évszázadok óta lehetetlennek tartotta), ez pedig egyenlő lett volna az erkölcsi halállal. Félis-tenből egyszerre hazaárulóvá válni olyan lesüllyedés, melyet önként senki se vállalhat. Ezért kellett Telekinek öngyilkossá lennie.

Az akkor gyerekesen ostoba magyar közvélemény azonban még ez öngyilkosság köré is legendákat szőtt. Mindenki meg volt róla győződve, hogy Teleki nem öngyilkos lett – ezt csak a hatóságok hazudják és a sajtó csak hatósági kényszerre írja –, mert az igazság az, hogy a bécsi ármány és gyilkos tette el láb alól a nagy hazafit. Természetesen az öreg Madarász Jóska bácsi is így volt. Mire naplóját a nyilvánosság elé bocsátotta, akkor már lehült ugyan kis-sé, de még ekkor se tudta elhinni, hogy valóban öngyilkosság történt s hogy titokzatos kezeknek semmi szerepük se lett volna a dologban. Így követelte ezt meg az igaz magyar ha-zafiság.

Ferenc József uralma alatt pedig olyan tökéletes sajtószabadság volt, hogy még ilyen gyanúk megírására és terjesztésére is szabad lehetőség volt. Pedig hogy valójában kiért rajongtak annyira a magyar hazafiak Teleki személyében, azt láthatjuk abból a jellemzésből, melyet Szemere ad róla naplójában (II., 333. o.).

„Telekit kiáltá ki a forradalmi párt (így hívta, nem pedig hazafias pártnak, mert egy évti-zedes emigráció után nincs kedve az embernek mást mondani, mint amit gondol) fejének, ki-nek esze van, de értelme, vezéri higgadtsága nincs, örökké az indulat rabja, dicsvágyó végtelenül, soha semmire nem képes magát elhatározni, sem a mindennapi élet apró dolgai-ban, sem a politika nagy kérdéseiben, az ügyek gyakorlati vitelében pedig oly járatlan, hogy falusi bírónak alkalmatlan volna, minden dialektikai fényes tehetsége mellett.”

„Kit nem hívott ő ki párbajra? Épp úgy kihívta Haynaut, mint Klapkát, Pulszkyt, Al-másyt, engemet.”

Szemere azon is csodálkozik, hogy Teleki elfogadta Ferenc József feltételeit. „Mivel ő büszke és vakmerő (inkább, mint bátor) volt.”

Mivel éppen hazajövele előtt ellentétbe került Kossuthal s ez Gilpinnek azt írja róla, hogy „he is morally dead” (erkölcsi halott). (Szemere naplója, II., 273. és 337. o.) Kossuth azt híresztelte róla, hogy készakarva fogatta el magát, hogy hazamehessen, mert elveit már rég elárulta. A hiú Teleki ezt a vádat nem bírta elviselni. Már Kossuth előtt is mentegette ma-gát s neki adott szava ellenére azért politizált hazajövele után is, sőt vállalta az ellenzék ve-zérségét, hogy bebizonyítsa, hogy nem árulta el régi elveit.

Jósika Lajos, aki igen jó forrás, mert Apponyiékkel belső barátságban volt, azt is beszélte Szemerének, hogy a bécsi rendőrség azt a levelét is elfogta, melyben Kossuth előtt próbálta magát igazolni, tehát azt is megállapította már róla, hogy kötelezvényének nemcsak a harma-dik, hanem már első pontját se tartotta meg, s finoman, de annál lesújtóbban úgy adta tudtára Telekinek, hogy mindent tud, hogy ezt a Kossuthnak írt levelét borítékba tette, kétfejű sasos pecsétjével lepecsételte s minden megjegyzés nélkül visszaküldte címére. Így aztán nem cso-dálkozhatunk, ha Teleki úgy érezte, hogy öngyilkossá kell lennie. A „hazafias” magyar köz-vélemény azonban olyan magasra tartotta bálványát és erkölcsileg annyira alacsonyra értékelte Habsburg királyát, hogy azt hitte, hogy a dicső Telekit ő gyilkoltatta meg, hogy igazmondó száját elnémítsa.

Ebből a Telekiből öngyilkosságakor a mi igazán bolsevista jellegű hazafias propagan-dánk olyan nemzeti hőst csinált, hogy halála hírére az országgyűlés azonnal felfüggesztette üléseit s talán nemcsak minden megye, hanem minden város és minden falu is gyászünnepé-

lyeket tartott emlékére, amit még Széchenyi halálakor se tettek meg, pedig halálakor már őt is sokkal jobban megbecsülték, mint életében, hiszen láttuk, hogy őt is megtették a bécsi ár-mány áldozatának.

Pedig hogy még az ingerlékeny, dicsvágyó és bosszúszomjas Teleki is mennyit tanult s élete végén már mennyire nem volt meggyőződése az, amit hiúságból még mindig képviselni volt kénytelen, mutatja utolsó beszéde, mely „úgy látszik, akár Deák írta volna”. (Szemere, II., 335. o.) Ez még a Timesnak is feltűnt, s ezt még az is megállapította.

Befejezésül csak annyit jegyzek még meg, hogy nem ez a Telki gróf volt Petőfi barátja. Az ugyanis Sándor volt, ez pedig László. Az a szégyenletes gyávaság azonban, melyet Szemere naplója alapján a 48-as tisztekről szóló fejezet végén állapítok meg egy Telekiről, Sándor, tehát Petőfi barátjának gyávasága volt. Pedig ő is rendkívül bátornak mondta és tartotta magát, s annak is látszott. Emiatt még én is alig akartam elhinni, hogy ez a Teleki vele azonos.

## Jókai Mór (1825-1904)

Bár Jókait nem 48-as szereplése tette nagy emberré, mégis itt említem meg. Hiszen Petőfi barátja és a márciusi ifjak egyike volt. Jókai élete bizonyítja talán legjobban, hogy a 48-aság csak az ifjúkori lelkesedéssel és tegyük hozzá: éretlenséggel és tapasztalatlansággal jár. A férfikor érettsége és az öregkor higgadsága és tapasztaltsága éppen ellenkező természetűvé tesz. Vajon nem kötött volna-e ki Petőfi is ott, ahol Jókai, ha ő is megéri a férfikort és az öregkort? De nem is kellett volna hozzá ennyi idő. Láttuk, hogy Petőfi már rövid életében, tehát már ifjúkorában is mennyire kiábrándult 48-ból, illetve a 48-as szereplőkből! Már ő is megállapította róluk, hogy rosszabbak, mint a Habsburgok vagy tanácsadók voltak. Láttuk, hogy ő is hogyan unta már a háborút és hogy kívánta vissza azt a békét és nyugalmat, melyet csak egy évvel előbb még ő utált legjobban és elsősorban ő zavart meg.

Jókai komáromi gyerek, ottani kálvinista köznemes családból. (Lásd élete utolsó költeményét, a „Szörnyű idő”-t.) Színmagyar volt. Majdnem akkorát teljesített a regényirodalomban, mint Petőfi a költészet terén. De csak sikerben és népszerűségben hasonló hozzá, tehetségben közel se. Regényeinek igen sok fogyatékosága van. Egyedüli érték, hogy sokan vannak és hogy érdekesek (pedig ez regényben igen fontos dolog), no meg hogy magyar szelleműek s hogy – különösen mai mértékkel mérve – nem erotikusak. Igaz, hogy ez utóbbi érdem nem annyira Jókaié, mint koráé, mert akkor még nem volt szokás és nem is volt megengedett annyira erkölcsstelenül írni, mint manapság.

Jókai erkölcsi felfogása egyébként igen selejtes s regényei katolikus szempontból sok kifogás alá esnek. Annak a „hazafias” szellemnek is ő az egyik fő képviselője és fő elterjesztője, melyet mi idézőjelbe szoktunk tenni. Igen látszik ezeken a regényeken, hogy nem a mi világnézetünket valló ember írta őket, sőt még az is, hogy gyűlöli, vagy inkább lenézi ezt a világnézetet. Ha azonban tárgyilagosak akarunk lenni, azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez se annyira Jókai, mint inkább korának bűne. Akkor még egy anyakönyvileg katolikus Jókaitól se igen kaptunk volna erkölcsileg magasabb színvonalú vagy a katolikus világnézet szempontjából megfelelőbb regényeket. Még ma is elég ritkák az ilyen katolikus szellemű regények a külföldi irodalomban éppúgy, mint a magyarban.

Jókai már 49-ben kigyógyult 48-ból. Hiszen láttuk, hogy már Debrecenben is annyira a békepárt embere volt, hogy Madarászék terrorja miatt egyenesen az életéért kellett aggódnia. Ekkor tehát már feltétlenül meggyőződésből volt a mérséklet híve, hiszen ott Debrecenben, Kossuth és Madarász uralma alatt, az, ki érdekből cselekedett, csak a Kossuth iránti megalkuvás híve lehetett, mert egyelőre ez biztosított az illetőnek nyugodt életet és állást. Hogy 1848. márciusi szereplése mennyiben volt az önzetlen hazafias meggyőződés és mennyiben a sze-

replési vágy és hiúság következménye, már bajosabb eldönteni, mert ez a hazafiság már akkor is dicsőséggel járt és ünnepléssel, ha a jó állással néhány hétig még várni kellett is.

Ugyanígy vagyunk idősebb kora kirívóan nagy Habsburg-pártiságával, illetve az udvarhoz való nagy ragaszkodásával. Az ilyen 48-as, azaz nem vallásos alapon álló emberek ugyanis nem is tudnak eszméik független szolgálói lenni, mert hiszen szenvedélyeik rabjai. Mint Petőfinek, Jókainak is három nagy szenvedélye volt: a nő, a pénz és az ünnepeletetés. A pénznek egyikük se volt rabja, hiszen éppen az volt a baj, hogy egyikük se adott rá semmit. Szórták, ha volt. Nem a pénznek voltak tehát rabjai, hanem az igényeiknek. Nem tudtak szerények, takarékosak, igénytelenek, önmegtartózkodók lenni, s emiatt mindig pénzzavarban voltak. Ezért voltak a pénz rabjai és ezért nem lehettek függetlenek.

A bajt növelte még mindkettőnél, hogy szívük szerelme, a feleségük: Szendrey Júlia is és Laborfalvy Róza is ugyanilyen volt. Őket se győzte volna senki pénzzel. Ezért nem szolgálhatta Petőfi ingyen a hazáját, ezért kellett kijárnia a századosi rangot, ezért kellett szégyenszemre már pár havi szolgálat után önzően előléptetést kérnie, mikor a valóságban nem is szolgált és így igazságosan inkább lefokozás járt volna és ezért volt – mesésen nagy jövedelme ellenére is – Jókai is állandó pénzzavarban és terhelték nagy adósságok.

Jókai akkor kezd íraskodni, mikor már megbuktak a népboldogító 48-as eszmék, mikor az a Ferenc József ül a trónon, akinek ők megtagadták az engedelmességet s összbirodalom van: monarchia. Ebben a monarchiában azonban olyan gazdasági virágzás és jólét van és Jókai is olyan jól keres, hogy regényei jövedelméből, képviselői fizetéséből és felesége nemzeti színházi nyugdíjából akkor is megvolt neki az évi 15.000 forint jövedelme, mikor a legkevesebbet kereste. Ez a népi demokrácia nyomorult forintjaiban megfelel másfél milliónak. Képzhetjük tehát Jókai nagy jólétét. Hogy mekkora pénz volt akkor az ő 15.000 forintja, sejthetjük onnan, hogy hatalmas nagy íróasztalát mindössze öt forintért vette neki a felesége.

Laktak is ám tizenkét szobás lakásokban akkor is, mikor már nem volt saját házuk, mert eladták. Ezenkívül még kastélyszerű, nagy villákat béreltek (melyek télen természetesen üresen álltak) a Svábhegyen is és Balatonfüreden is. Laborfalvy Rózának pedig „mázaszámra volt vertezüst edénye s antik ékszer”. (Hegedűsné, Jókai Jolán: Jókai és Laborfalvy Róza, 1927., 160. o.)

Volt aztán még 17 macskájuk (mindegyiknek külön neve volt), hat kutyájuk, rigóik, kanárijaik, mátyásmadaruk, papagájaik, veresbeyeik, stigliceik, szarkáik, gerléik, mókusaik stb. „A rigók főtt májat, sárgarépat és hangyatojást kaptak, a kanárik kendermagot, a mátyás magkeveréket, a papagáj rendes emberi ebédet, a feketemókus diót, mogyorót, a veresmókus kávéba mártott kalácsot meg makkot.” (186. o.)

Ilyen mesés jólétet varázsolt a földre Magyarországon a Habsburgok „elnyomása”. Hiszen ne feledjük, hogy 48 nem sikerült, s vajon ki meri azt mondani, hogy Jókai, a márciusi ifjú, akkor is ilyen jólétbe került volna, ha márciusi vitézkedése sikerrel jár? S vajon Petőfi is nem érthette volna-e meg ugyanezt a jólétet, ha nem sietett volna a toronyba s nem húzta volna meg „azt a vészharangot”? S vajon mondhatja-e valaki, hogy az ő Juliskája nem tudta volna a pénzt épp úgy elkölteni, mint Laborfalvy Róza tudta?

Mikor nyaranta Pesttől távol üdültek, a fővárosban hagyott személyzetnek minden héten levelet kellett írnia Laborfalvy Róza részére és tájékoztatni benne az állatok egyenkénti állapotáról és közérzetéről (263. o.). Tehát azt se tudták, mit csináljanak a nagy jóléttől. (Annak bizonyítékaul, hogy az „urak” minden korban egyformák, megemlítem, hogy Rákosi Mátyás nőrokonai is olyanforma számú macskával rendelkeztek pesti lakásukban, mint Laborfalvy Róza s balatoni nyaralásukból (Alsóörsön nyaraltak) ők is naponta küldtek balatoni üdvözlőlevelet a pesti macskáknak, mégpedig kinek-kinek egyenként és a saját macska becenevére. A „népi demokráciában” se kellett ugyanis mindenkinek szegényen élnie.)

Ilyen jólétben éltek és ilyen életmódot folytattak azok a „hazafias” írók és színészek, akik egyébként abból éltek, hogy mindig a hazát, később pedig a nép nyomorát emlegették.



De Jókai legalább nem szidta mellette a grófokat mégis, mint Petőfi és Ady, aki épp oly grófi módra élt, mint a grófok (csak a Hatvany–Deutsch zsidó pénzéből) és József Attila, aki meg legalább szeretett volna grófi módra élni, s mikor időnként nővére zsidó kintartója jóvoltából megtehetette, ő is úgy élt.

De még abban is utánozták a grófokat, illetve a grófok alját, mert nem minden gróf ilyen, hogy ha még oly sok volt a jövedelmük, mégse volt nekik elég, mert mindig többet költöttek, mint amennyi a jövedelmük volt, sőt még abban is, hogy minél több volt az adósság, annál többet költöttek. Részint büszkeségből, hogy ki ne tudójék, hogy tele vannak adóssággal; részint mert azzal érveltek, hogy most már úgymint mindegy.

1880-ban például, akkor, mikor Jókai eladósodásának mélypontján volt s úgy látszott, hogy semmiképpen se kerülheti el az anyagi összeomlást, Laborfalvy Róza egyik Váci utcai bevásárló körútján a kocsirol (mert természetesen nem gyalog, hanem gumikerekűn szokott bevásárolni járni) lecsúszott egy csomag, melyet „a becsületes megtalálón” hírlapilag keresetett (ezért bírnak róla tudomással). Egy karmantyú (muff) volt benne, melynek értéke 200 forint (tehát mai pénzben 20.000 forint).

Ugyanekkor férjének balatonfüredi nyaralásából hitelezői miatt többször is fel kell utaznia a fővárosba. Ilyenkor (mivel természetesen felesége és házinépe is a Balatonon volt) Jókai az Angol Királynőben szokott ebédelni. Az első húsétel után (mert többfélélt is fogyasztott) mindig vörösbor kellett neki és az ebéd későbbi folyamán, a későbbi húsételek közben tért át aztán a fehér borok fogyasztására. A szokásos vörösbora kedvéért mindig egy palack Rothschild Mouthont bontatott fel, melyet mindig hét forinttal (ma 700) számláztak neki „s melyet, mint valódi Rothschild, az egy pohár kiürítése után” egy igazi ezerholdas uradalmakat elpazarló gróf módjára nagy gavallérosan „otthagyt”. (Mikszáth: Jókai élete, II., 155. o.)

Maga Jókai tehát épp úgy tudta költeni a pénzt, mint felesége, sőt talán még nála is jobban. Ugyanekkor – tehát mikor egyenesen fuldokoltak a nagy adósságban – a lakásukat is elcserélték s egyenesen 14 szobásat béreltek a szokott 12 szobás helyett. Az a kiadás, amivel e tizenkét szoba bútorának, az állatseregnek és a kalitkának a szállítása került, nekik meg se kottyant.

Mikszáth azt írja, hogy nem is valamely nyugati gróf, „hanem csak egy oláh bojár tudja úgy szórni a pénzt”, mint Jókai. (II., 215. o.) Mint országgyűlési képviselő, a delegációknak is tagja volt, s mikor ezek (a teljes egyenlőségnek megfelelően minden második alkalommal) Bécsben üléseztek s emiatt az ülések alatt Bécsben kellett tartózkodnia, olyan fényűzést fejtett ott ki, úgy szórta a pénzt hordárnak, pincérnek, kocsisnak, szolgának, hogy „nem is szerettek vele egy vendéglőbe szállni delegátustársai, mert mindjárt megmetyélezte a szolgaszemélyzetet a nagy borraival.” (Mikszáth, II., 216. o.)

Pedig hát a régi úri világ ismerői jól tudják, hogy delegátustársai se lehettek éppen szűkmarkú magyar urak. Csak hát azok nem márciusi hősök és a hazafiság hirdetéséből élő magyar írók, hanem csak ötszáz vagy ezeréves ősi főnemesi és nemesi családokból származó 1000-10.000 holdas magyar urak voltak. Olyan jövedelmük azonban természetesen nekik nem volt, mint Jókainak, vagy ha kivételesen voltak köztük olyanok is, akiknek annyi is volt, azok olyan könnyen azért mégse dobták ki a pénzt, mint ő.

Mikszáth látta Jókainak az egyik bécsi delegáció alkalmával ottani kiadásairól vezetett jegyzékét, s ebből megállapította, hogy közel hetven forint (tehát mai hétezer) esik egy napra, s ennek legnagyobb része borraival. (Mikszáth, II., 215. o.)

1880-ban, mikor nyomasztó adósságai miatt helyzete már egyenesen lehetetlenné vált, jóbarátja, kártyapajtása, no meg kálvinista hittestvére, Tisza Kálmán, megemlítette ezt a király előtt is. Ferenc József megkérdezte, mennyi az az adósság, s Tisza válaszára, hogy 36 ezer forint (vagy hárommillió mai forint), szó nélkül kifizette. (De Ferenc József természetesen nem az állam vagyonából fizetett ki ilyesmiket, hanem magánvagyonából, mely akkori pénzben 600 millió, tehát a világ egyik legnagyobb magánvagyonosa volt.) Később azonban ki-

sült, hogy Jókai tényleges adóssága még ennél is sokkal több volt. A valóság tehát még Tisza Kálmán képzeletét is felülmúlta.

Világos, hogy Jókai ettől kezdve többé nem volt már független, mert ezek után bármit írt volna a dinasztia ellen, a legrútabb hálátlanságot követte volna el. Igaz, hogy a király annál okosabbra is adhatta volna a pénzt, mint arra, hogy Jókai továbbra is hétforintos borokat ihassék és felesége 200 forintos muffokat veszthessen el, ámde Ferenc József mellett joggal felhozhatjuk, hogy ő nem is csak ilyesmire adta a pénzt, hanem kabinetirodai titkára, Kray báró könyve szerint évente egymilliónál, tehát száz mai milliónál többet adott jótékony célra s így már jobban megbocsátható, mert elveszik közte a Jókaira kidobott 36.000. Ne feledjük el aztán azt se, hogy az író gondtalan élete biztosításával ki tudja, hány műve megszületését tette lehetővé. Mi jobban szeretnénk ugyan, ha azok az így megszületett művek egy kissé keresztényebbek lettek volna, de a Habsburgok magyar ellenségei csak azt nézik, hogy azok a regények „hazafiasak” legyenek, Jókai művei pedig feltétlenül azok voltak.

S itt az a kérdés tódul agyunkba, vajon Petőfi is elfogadott volna-e ilyen kegyet Ferenc Józseftől? Mikszáth is felteszi ezt a kérdést. Mi azt feleljük rá: De mennyire, míg Mikszáth szerint csak határozott „nem” lehet a kérdésre a válasz.

Hiszen – mondjuk magyarázatul – Jókai se fogadta el, mert csak másfél évre rá tudta meg, hogy ki volt az, aki segített rajta. Vajon ki hiszi el, hogy Petőfi – mihelyt megtudta volna, ki volt a pártfogó – visszakövetelte volna az adósságát? S még ha a hajlandóság s az akarat meg is lett volna benne hozzá, hogyan és miből tehette volna meg, hogy ezek után az adósságát csak azért is ő fizesse ki? Hiszen Jókainál is csak azért került sor Ferenc József közbelépésére, mert ő maga semmiképpen se tudta kifizetni.

Az ilyen gavalléroságokat, miket Petőfiről egyesek feltesznek, csak azok engedhetik meg maguknak, akik tudnak a pénzre vigyázni és kevesebbet költenek, mint amennyi a jövedelmük. Petőfi azonban épp úgy nem ilyen ember volt, mint Jókai. Hiszen éppen azért volt mindig adósságban az egyik is, meg a másik is. S ez volt az oka, hogy Jókaihoz hasonlóan Petőfinek is akkor, mikor már szép jövedelme volt, az adóssága még nagyobb volt, mint akkor, mikor még éhezett. Igen egyszerű a lehetetlen dolog magyarázata: a nagyjövedelmű Petőfi már nagyobb összeget kérhetett és kapott is kölcsön, mint a még csak vándorszínész Petőfi. Aki nem kap kölcsönt, annak nem lehet adóssága se.

Ne feledjük aztán azt se, hogy Petőfi csak 26 évet élt és hogy 26 éves korában még Jókainak se volt 36.000 forint adóssága, ezért tehát ő se 26 éves korában fogadta el Ferenc József úri gesztusát. Ennyi idős korában bizonyára még Jókai se fogadta volna el. De olyan alakban, ahogyan ez történt: megkérdezése nélkül, észrevétlenül és ilyen nagy megtiszteltetés és kitüntetésképpen (királyoktól ajándékot kapni, tehát elfogadni is, sose volt szégyen, hanem mindig megtiszteltetés s így egyenesen dicsőség) elfogadta volna tehát Petőfi is és már 26 éves korában is. Aki pedig adósságban fuldoklik, az egyébként se kényeskedik vagy válogat. Az csak kapva kaphat az ajándék után.

Fiatalabb korában – láttuk – elfogadta Petőfi még a könyörödományokat is, kölcsönt pedig élete végéig nemcsak elfogadott, hanem még kért is. Még olyan kölcsönöket is (sőt csak is olyanokat), melyek bizony nem nagyon különböztek a Ferenc József 36.000 forintjától. Igaz, hogy Petőfi szeretett úgy viselkedni, mintha kitüntetés volna valakire, ha ő kölcsönt kér tőle s hiúságból (mert a nyilvánosság előtt pózolni lehetett volna vele) egész bizonyosan visszautasította volna Ferenc József még önként felajánlott kölcsönét is (hadd lássa országvilág, hogyan imádlak benneteket, szentséges szent elveim), de láttuk már éppen Petőfivel kapcsolatban, hogy beszélni sokkal könnyebb ám, mint tenni, s kivált olyan embereknek, mint Petőfi volt, aki nemcsak a gögjén, a hiúságán nem tudott uralkodni, hanem a pazarló hajlamain se. Ezért ha Ferenc Józseftől nem is, de valakitől mégiscsak kölcsönt kellett elfogadnia, sőt még kérnie is. No és ha más nem adott volna, a szoba pedig hideg lett volna, a kis Zoltán pedig enni kért volna? S az imádott Júliának is meg voltak a maga úri igényei!

Vajon ha ő is, mint Jókai, csak másfél év múlva tudta volna meg, hogy ki adta azt a pénzt, amit ő már rég el is költött, vajon hogy önérzeteskedett, hogy pattoghatott volna, mikor szentséges szent elveinek további fenntartása 36.000 forint azonnali előteremtésébe került volna? Honnan vette volna ezt az összeget?

Független csak az lehet, és „szentséges szent” elvei is csak annak lehetnek, aki tud magán uralkodni, aki tud szerény és igénytelen lenni. Petőfi és Jókai meg Ady és társai és a József Attilák azonban éppen ehhez értettek a legkevésbé. József Attilának például csak egy pengőt ígért a sógora minden hónapban s nemcsak elfogadta tőle, hanem egyenesen úgy vasalta ki belőle minden elsején. Világos tehát, hogy a dolog vége Petőfinél is csak az lett volna, ami Jókainál, azaz a meghatódás, a hiúság jóleső kielégíthetősége (megtudta belőle, hogy ő milyen nagy ember), aztán az uralkodóház iránti hála és ragaszkodás, de egyúttal a dolog szégyellése és titkolása is. Részint mert pénzt ingyen elfogadni mindig szégyen egy férfira, a híres férfira pedig még inkább; részint pedig mert az akkori hazafiság szükségképpen együtt járt a Habsburg-ellenességgel (egy protestáns magyarra különösen), s így szükségképpen az ilyen író népszerűsége csökkenésével járt. Olyan dolog volt, ami miatt később bármely ellensége szemére hányhatta, hogy az érdekért elárulta az elveit.

Ezért Jókai is annyira titkolta ezt az ügyet, hogy azokon kívül, akik a dolgot megcsinálták, egész haláláig nem is tudta meg senki. Valóban szégyen is az, ha valaki más kenyerére szorul és ha valaki le van kötelezve. Még akkor is szégyen, ha egy császár-király az, aki lekötelezi.

De ne gondoljon itt senki arra, hogy Ferenc József is csak egyik ellenségét akarta elhallgattatni e „nemes” tettel, tehát tulajdonképpen részéről is csak érdek és számítás volt az egész. Jókai ugyanis csak 1848 márciusában volt az uralkodóház ellensége, akkor pedig még nem Ferenc József, hanem a nagybátyja uralkodott. Jókai érzelmei már 1849 első felében se voltak dinasztiaellenesek, mert hiszen akkor már békepárti volt, tehát az uralkodóház hívének számított.

Ferenc József ellensége Petőfi volt, nem pedig Jókai. Ferenc Józsefnek érdekből vagy számításból Petőfit kellett volna leszerelnie, nem Jókait. Petőfinek azonban sose fizette ki az adósságait, s aki Ferenc Józsefet közelebről ismeri, első szavunkra elhiszi, hogy ha még 1880-ban is élt volna Petőfi s szentséges szent elvei akkor is azonosak lettek volna az 1848 márciusiakkal, Ferenc József szóba se állt volna vele, nemhogy az adósságait fizette volna ki. Ennél Ferenc József sokkal önérzetesebb volt. Hiszen láttuk, hogy még Görgeyt se méltatta soha arra, hogy szóba álljon vele, noha Görgey ugyancsak kedveskedett neki s megalázkodott előtte, s ugyancsak tudtára adta, hogy ő már éppen ellentéte annak a Görgeynek, aki Zichy Jenőt még meggyilkoltatta.

Az igaz, hogy Görgey ekkor már nem volt veszélyes Ferenc Józsefre nézve, hiszen ő maga is megvetett „hazaáruló” volt, de Kossuth Lajos még akkor is veszélyes volt, mert érte az egész ország rajongott s szava – elég ostobán és logikátlanul – még akkor is többet számított, mint az egész országházé. De azért Ferenc József Kossuthhoz épp oly kevésbé közeledett, mint Görgeyhez, s ha Kossuth közeledett volna, őt még jobban visszautasította, illetve még kevésbé vette volna észre, mint hajdani vetélytársát.

Ferenc József Jókaitól se várhatta s nem is kapta meg tőle soha, hogy regényeit ne „hazafias”, tehát ne Habsburg-ellenes szellemben írja. Hiszen ez Jókai részéről annyit jelentett volna, mint lemondani népszerűségéről és élő halottá lenni. Ennyit pedig még 36.000 forint se ér meg (hiszen éppen most láttuk, hogy a hazafiság és a vele járó népszerűség évente hozott neki a konyhára 15.000 forintot, a 36.000-res adósság pedig hosszú évtizedek alatt gyűlt csak fel). De eltekintve a pénztől, az is igaz marad, hogy egy nemzet kegye még egy császár-király kegyétől is sokkal többet ér, hiánya pedig sokkal nehezebben viselhető el, mint a királyi kegy hiánya. Ilyen cseréről tehát – az érdek alapján állva – szó se lehetett.

Mikor Kossuth holttestét hazahozták temetni s Jókait kérték meg a temetési gyászbeszéd elmondására, e két egymással vetekedő nagyúr szolgálata került ellentétbe lelkében. Tudta, vagy legalábbis gondolta, hogy az udvar nem jó jelnek veszi részéről e szerep vállalását, azt azonban még biztosabban tudta, hogy a nemzet, a közvélemény szemében erkölcsi halottá válik, ha az udvar kedvéért Kossuthtól megtagadja ezt a szolgálatot.

Ekkor azonban már Jókait úgy megigézték a Habsburgok s erkölcsileg annyira rabjuk volt már, hogy mégis meg akarta tagadni s ürügyül azt akarta felhozni, hogy ő erre a szerepre a legkevésbé alkalmas, mert hiszen ő a nagy halott előtt mindig ellenszenves volt, őt Kossuth sose állhatta. A lelki harc vége azonban mégiscsak az lett, hogy vállalta és elmondta a beszédet Kossuth ravatalánál, mégpedig óriási hatással és sikerrel, mert a közvélemény természetesen nem is sejtette, mi van a kulisszák mögött.

„Egész éjjel álmatlanul küszködött, habozott”, mire e dologra el tudta magát szánni. (Mikszáth, II., 214. o.) Ennyivel közelebb állt szívéhez az uralkodóház, mint Kossuth, illetve a magyar közvélemény, mert hiszen maga Kossuth sose állt a szívéhez közel.

A népszerűség, a dicsőség vagy mint ezt a magyar közéletben hívjuk: a becsület még az uralkodó kegyénél is előbbre való volt neki és előbbre való lett volna mindenki másnak is, hiszen egyenesen örülség lett volna másképpen tenni, mint Jókai tett. Másrészről azonban mindent hajlandó lett volna feláldozni azokért a Habsburgokért, akiket pedig ifjúkorában, akkor, mikor még nem férközhetett közelükbe s így nem volt alkalma őket megismerni, annyira gyűlölt.

A „Koronás gyerekek” című regényét például, melyet a Pesti Hírlap közölt folytatásokban, azonnal abbahagyta s így töredék is maradt mindörökké, noha talán még egy regényét se olvasta a közönség olyan érdeklődéssel, mint ezt. Wekerle miniszterelnök ugyanis – csak azért, hogy ugrassa, mert baráti köre természetesen rég észrevette már és kifigurázta Jókainak ezt az uralkodóház iránti gyöngéjét – tréfából azzal ijesztette meg, hogy „haragszanak érte az udvarnál”.

Hiába esküdöztek neki utána, hogy csak ugratás, csak tréfa volt az egész, nem lehetett többé rávenni arra, hogy a regényt folytassa és befejezze. Ezt is Mikszáth Jókai-életrajzából tudhatjuk meg.

Mikszáth ismételt „hiperbolizálásnak” [megalázkodásnak] nevezi Jókainak az udvar iránti hódoló érzületét, de Hegedűsné Jókai Jolán is megírja, hogy Jókai „nagyon szeretett Bécsben időzni” (307. o.). Világos, hogy ennek a nagy dinasztiahűségnek nemcsak, sőt első-sorban nem a 36.000 forintos adósság kifizetése volt az oka. Hiszen Jókai erre nem is gondolhatott szívesen. Mikor Ferenc József ezt az úri gesztust csinálta feléje, Jókai akkor már régen az udvar rajongója volt. Erzsébet királyné és ő akkor már régen igen jóban voltak, s Ferenc József bizonyára a királynétől hallott Jókairól sokat és sok jót. Akkor tehát már régen nem volt szükség „lekenyerezésre”.

E ragaszkodás fő oka is Jókai gyarlóságában, a hiúságban rejlett, no meg hát a világ e legelőkelőbb uralkodóháza varázsában. Jókainak rendkívül jól esett az a kedvesség, mellyel az uralkodóház s különösen annak nőtagjai elhalmozták. Érintkezésben volt Erzsébet királynéval, József főherceggel és más főhercegekkel is, de legbensőbb érintkezésbe Rudolf trónörökösrel és családjával került „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben” című mű kiadása révén, mely Rudolf trónörökös eszméje volt, ő volt a szerkesztőség elnöke és ő a Magyarországról szóló rész szerkesztőjévé Jókait kérte fel.

Jókai ettől kezdve Rudolf trónörökös iránt valóságos rajongással viseltetett. Hegedűsné szerint azt mondta, hogy Rudolf trónörökös „még nagyobb ember, mint én” (336. o.). Tehát nemcsak az uralkodóház tagjainak hatalma és előkelősége, nemcsak Erzsébet királyné szépsége, nemcsak a fény, pompa és előkelőség volt rá elbűvölő hatással, hanem még a család tagjainak tehetsége is. Okulhatnának belőle azok a magyarok, akik nem járhattak rendszeresen hozzájuk, hanem csak rágalmakból ismerik őket, s akik azt hiszik, hogy minden Habsburg maga a megtestesült tehetségtelenség. (Sajátságos, hogy mégis azt hiszik, hogy az „ármány”,

mégpedig a velünk szemben mindig sikeres ármány a fő ismertetőjelük. Ki látott már buta ármánykodót? Az is érthetetlen, hogyan tudott egy tehetségtelenségéről közmondásos uralkodóház félezer éven át összetartani és világhatalommá tenni egy, a népek tömkelegéből álló és földrajzilag is széttagolt birodalmat.)

Nem lehet vitatkozni azon, hogy Jókai Rudolf trónörökösnek még az övét is meghaladó nagyságát csak a tehetségére, csak a szellemi képességeire érthette, mert hiszen hogy hatalomban, gazdagságban, származásban nagyobb volt, mint Jókai, azt Jókainak bizonyára nem kellett volna hangsúlyoznia. Azt anélkül is mindenki tudta.

„Én csak azt mondom, folytatta bátyám – írja Hegedűsné –, hogy imádkozzék minden Habsburg Rudolf életéért, mert Könyves Kálmán óta nem volt oly királya az országnak, mint Rudolf lesz.”

Hogy nemcsak üres szólam volt ez szájában, hanem mennyire hitte is, amit mondott, mutatja, hogy mikor megtudta halálát – a képviselőházban volt, mikor megtudta – teljesen összetörve botorkált haza, otthon bezárkózott szobájába, nem aludt, nem evett s csak harmadnapra jött annyira magához, hogy meg tudott írni egy cikket, melyben „Vezércsillagomnak” nevezte Rudolfot. Elfeledni azonban később se tudta s évek múlva egyik akadémiai előadásában „azzal hozta nagy bámulatba hallgatóit, hogy Rudolf királyfi halálát mint a világszabadságnak hozott önfeláldozást tüntette fel”. Egyik újságírói lakomán pedig így kiáltott fel miatta: „Engem már nem érhetnek csapások! Én már mindent elvesztettem!” (Mikszáth, II., 193. o.)

Meg kell hagyni, hogy vagy Rudolf volt egész rendkívüli egyéniség, vagy pedig Jókainak, a hajdani márciusi ifjúnak, Petőfi egykori barátjának, a Habsburgok iránti kegyelele volt annyira egészen rendkívüli, hogy már egyenesen az esztelen rajongásba csapott. Jókai „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben” bécsi szerkesztői ülésein később is mindig könnyekben tört ki, valahányszor az elhunyt királyfi, aki azelőtt ezeken az üléseken elnökölni szokott, eszébe jutott. Osztrák szerkesztőtársai nem győztek csodálkozni rajta, mert nekik nem maradt Rudolf után ilyen úr a lelkükben. Jókai sose tudta többet elfelejteni Rudolfot, s a halála miatti keseregés egész életén át végigkísérte.

Majdnem olyan lesújtó hatással volt rá Rudolf halála, mint Laborfalvy Rózáé. Csodálatos, mekkora szerepet játszott Jókai életében ez az asszony. S itt jutunk el a hiúság és a pazarlás mellett Jókai harmadik szenvedélyéhez: a nőhöz, bár Mikszáth – csodálatos – azt írja róla, hogy nem volt érzékies. Az igaz, hogy Jókait Laborfalvy Rózához nemcsak az érzékiség kötötte. Laborfalvy Rózának hódítóan szép, királynői alakja volt, de 8 évvel idősebb volt Jókainál, tehát élete második felében már semmiképpen se lehetett az érzékiség az, ami hozzáfüzte, hanem a lélek, az egyéniség.

Laborfalvy Róza uralkodott rajta egész életén át. Ő vezette, ő kormányozta, ő irányította mindenben. Jókai arra termett, hogy mások irányítsák. Ugyancsak meglepő, mert hiszen fiatal korában, 1848 márciusában, mégis arra vállalkozott, hogy ő irányítsa az egész országot. Még meglepőbb, hogy az ország el is fogadta ezt az irányítást s még ma is büszke rá, hogy akkor olyan irányítói voltak, mint a márciusi ifjak.

Laborfalvy Róza végtelenül szerette Jókait, kitartott volna mellette a nyomorban is, nem pedig csak a jólétben. Felesége irányítása okos is volt és Jókainak hasznára vált. De királynői természete miatt zsarnoka is volt, gyötörte is, s a pénzt is épp úgy pazarolta, mint Jókai, bár ő nem annyira pazarolt, mint inkább költött, mert amire ő adta ki a pénzt, annak értéke nagyrészt maradandó volt. Állandóan vásárolt és természetesen az előbb említett állatseregletet is ő tartotta. De ez a székely származású (laborfalvi Háromszék megyéből) asszony, akinek eredeti neve Benke Judit volt, olyan nagy szerepet játszott Jókai életében és szemében olyan nagy, fontos és pótolhatatlan volt, hogy mikor nagy beteg lett, kálvinista s vallástalan férjét térden állva látták szobájában imádkozni. Halála pedig annyira porig sújtotta, hogy beteggé lett miatt, álmait hallucinációkká változtatta s nem is tudott újra visszahelyezkedni régi életébe, míg csak egy külföldi út élményei nem csökkentették meg lelkében a rajongást.



Nemcsak Jókai önállótlanágát és befolyásolhatóságát bizonyítja ez, hanem jót is jelent. Mutatja, hogy Jókai első nagy szerelme nemcsak érzékiségen alapult, hanem lelki vonzalom, magasabb értelemben vett szeretet is volt. Az a nő ugyanis, akit ő halálában ennyire sajnált, már rég elvirárgzott, és nagyon is zsémbes asszony volt akkor már, mikor meghalt. A házassága bizonyítja, mennyire tudott Jókai szeretni és értékelni, ha valaki megérdemelte. Ez annál feltűnőbb, mert egyébként nem szeretett senkit, barátai se voltak (láttuk, hogy Petőfiről is milyen lekicsinyléssel, mondhatnám, gyűlölettel nyilatkozott bizalmas körben), fel nem melegedett senki iránt. Mindezt Mikszáth állapítja meg. Neki még levelezése se volt, mint másoknak. Ami levele fennmaradt, az csak formaságokat tartalmaz. (Ezen nem is csodálkozhatunk, mert aki annyit írt egész hosszú életében, mint Jókai (s ő természetesen még nem géppel írt, illetve nem gépírónőnek diktált), annak nem csoda, hogy nem volt kedve, ereje és ideje azonkívül még hosszabb leveleket is írni.) Mikszáth azonban nemcsak azt állapítja meg róla, hogy nem szokott levelet írni, hanem egyenesen és kereken azt is: „Bizonyosan senkit sem szeretett”. (II., 176. o.) Úgy látszik, azért tudta Laborfalvy Rózát és Rudolf trónörökösöt annyira szeretni, mert senki más nem foglalta el a szívét s ezért e kettőnek maradt ott bőséges hely.

Második házassága, melyet 74 éves korában kötött a húszéves zsidó Gross Bellával, aki később Nagy Bella lett, s akit úgy ismert meg, hogy mint színővendék, pártfogást kérni ment hozzá, s akihez való szerelme már igazán szégyenére válik, kirívó módon mutatja mindkét fogyatékoságát, érzékiségét is (mely pedig Mikszáth szerint nem is volt benne) és férfiatlan befolyásolhatóságát is. Egész rokonságát magára haragította és eltávolította magától miatta, mégis elvette. Csak az érzékisége tudta tehát befolyásolni, de az ennyire.

Egészen kétségtelen bizonyítékok vannak rá, hogy a második asszony akárhányszor leszamarazta, legazemberezte, szobafogságban tartotta és szinte éhezette, sőt ortodox zsidó szokás szerint le is köpte. (Az ezt bizonyító tanúvallomásokat Fényes László közölte a kérdésről írt két röpiratában.) Szomorú példa az érzékiség bűnhődésére s arra, milyen kicsi még a legnagyobb ember is és hova jut, ha szenvedélyein nem tud uralkodni.

De viszont Nagy Bella némi mentségére is felhozhatjuk, hogy egy húszéves nőnek nehéz lehetett az ellenszenvet és az iszonyatot elnyomni magában már 80 felé közeledő szerelmes férjével szemben. Igaz, hogy ő e hátrányok elviselése fejében rangot, vagyont, jólétet, hírnevet, fényűző kényelmet kapott egész életére, ezt még Jókai halála után egy fél évszázaddal is élvezte, s ha az ellenértéket elfogadta, akkor neki is meg kellett volna adnia, ami mindezek ellenértékéül részéről járt, a szeretetet vagy legalább annak külső jeleit.

A szellemi nagyság ellensúlyozza a kor és az emberi természet gyarlóságait, s nem egy példát tudunk az irodalomtörténetből arra, sőt mondhatjuk: ez a szabály, hogy húszéves nők még szerelmesek is tudtak lenni szellemileg nagy, de már aggastyán férjükbe. Miért ne lehetett volna hát ilyen viszonyban Nagy Bella is az aggastyán Jókaiával?

Jókainak Nagy Bellához való viszonya is összefügg 48-cal, mert ha Jókai önmagának és szenvedélyeinek ura lett volna, nemcsak márciusi ifjúvá nem lett volna, hanem Nagy Bella férjévé se. Az elsőre a zabolátlan dicsőségvágy, a fegyelem nem tűrése és az engedetlenség szellemének szabadjára engedése, a másodikra a zabolátlan érzékiség vitte Jókait. Mindkettőnek a legyőzését attól az Egyháztól és papságtól tanulhatta volna meg, melyet annyira lekicsinyelt és magánál ostobábbnak tartott. Az elsőnek le nem győzése hazájára volt káros, a másodiké önmagára. Az elsővel nemzetének, millióknak ártott, a másodikkal csak önmagának.

## Deák Ferenc (1803-1876)

Azért nem foglalkozunk itt Deákkal olyan terjedelemben, mint amilyen jelentőségénél fogva megilletné, mert hiszen az ő elveit cáfolnunk nemigen kell, sőt a közvélemény egyenesen azt tartja, hogy a mi elveinket képviselte. De a mi emberünk se volt olyan értelemben, hogy példaképül hozhatnánk fel, s ezért lenne megokolt, hogy hosszabban foglalkozzunk vele. Diákkoromban például nagy fejtörést okozott részemre, hogy lehet az agglegény Deák a magyar hazafi példaképe. Hiszen minden hazafi kötelessége, hogy a hazának gyermekeket neveljen és a magyarság számát szaporítsa. Ez alól csak a jó pap lehet kivétel, aki helyette példaadásával is erkölcsi értékekkel gyarapítja a népet.

Ma már könnyen megoldom ezt a nehézséget: a nagy emberekre nem vonatkozik ez a szabály, hanem csak az átlagemberekre. Olyan nagy tehetség, mint Deák Ferenc, szintén nem gyermekek nevelésével, hanem ennél „kissé” nagyobb, milliókat érintő és évszázadokra kiható tettekkel szolgálja hazáját és írja be nevét a történelembe. Az ilyen nagy alkotásokban azonban csak akadályozza a nagy tehetségeket a gyermeknevelés és a családi gondok.

A válasz másik fele pedig az, hogy Deák e tekintetben nem is volt nagy ember. Nem volt mintakatólikus, tehát nem lehetett minta hazafi se. Deák abban a korban, mikor házasodnia kellett volna, még nem volt és nem is lehetett nagy ember, tehát nem érezhette magát felmentve az átlagemberek hazafias kötelességei alól. Nem is szólva arról, hogy az agglegénység bűnökkel jár (mert az agglegények nem állnak a papi erkölcsök magaslatán) s nagy embernek se szabad polgártársainak rossz példát adnia, sőt egyenesen arra van kötelezve, hogy jó példát adjon.

A harmadik magyarázat pedig az, hogy ha valaki nagy államférfi vagy más tekintetben nagy tehetség, abból még egyáltalán nem következik, hogy nagy jellem is egyúttal, s bár Deák jellemben is vetekedik a Mészáros Lázárokkal és Csányi Lászlókkal (sajátságos, hogy nemcsak mindhárman katolikusok, hanem mindhárman agglegények is voltak), a katolikus erkölcs mértékével mérve még ő se lehet erkölcsi példakép, mint ahogyan se Mészáros, se Csányi nem az. Nemcsak agglegénységük miatt nem, hanem mert mindhárman 48-asok, tehát egy katolikusellenes eszme, egy egyházellenes szellemi irányzat követői voltak (Deák is, mert ő is csak élete második felében lett 67-essé).

Katolikus részről azonban méltán büszkék lehetünk arra, hogy 48-nak ez a harmadik legnagyobb jelleme is katolikus ősoktól származott és katolikus módon nevelkedett. Pedig a tehetség ugyan nem, de a jellem nagyon is összefügg a vallással.

Deák Ferenc annyira színmagyar volt, hogy az újabb antropológiai irodalomban mint testileg-lelkileg egyaránt magyar típusra szokás rá hivatkozni. Valóban igazi jellegzetes képviselője volt a magyarnak külsejében és pszichéjében egyaránt. Zala megyei vagyonos köznemes volt (az apjának még vagy 3000 holdja volt). Anyja (szarvaskendi Sibrik) és nagyanyja (Hertelendy) egyaránt ősi magyar családból származik. Árva gyermek volt. Anyja már az ő születésében meghalt, apja pedig már öt éves korában. Apja felesége utáni bánatában halt meg. Felesége utáni bánatában az apa még az anyja halálát okozó fiúra se tudott keserűség nélkül nézni. Testvérbátyja, Deák Antal is nagytehetségű ember, híres politikus volt. Az is korán halt meg és ő is agglegény volt.

Deák Ferencet nála tíz évvel idősebb, Klára nevű nénje nevelte. Ezt a nénjét, Deák Klárát, a „haza bölcse” egész életében nagyon szerette. Míg élt, mindig hozzá ment pihenni s neki köszönhette azt a kis katolicizmust is, ami a kor szelleme ellenére is megmaradt benne.

Protestáns életrajzírója, Ferenczi Zoltán (az, aki elsősorban Petőfi alapos életrajzáról ismert) azt gondolja, hogy Deák igen nagy katolikus volt. De hát ő vallási dolgokban olyan kétségbeesetten járatlan, hogy Deák Antal halálakor külön „gyászaldozatról” (melyet Laky Károly apátkanonok tartott) és külön „dicsőítő áldozatról” beszél (melyet Bresztyenszky Béla apát tartott). Ez utóbbi bizonyára azt akarja jelenteni, hogy Bresztyenszky tartotta a gyász-misént a prédikációt.

Deák diákkorában azt mondja, hogy „ha mennyországba jutna is és ott azt mondanák neki, hogy ő nem magyar és nem katolikus, onnan is kijönne”. (Ferenczi: Deák élete, I, 53. o.) Ez az ostoba mondás bizony nem vall a későbbi nagy logikájú Deákra, de viszont bizonyítja akaratosságát és az egyházi tekintéllyel való dacolását. Hit és erkölcs dolgában ugyanis az Egyház (tehát a papok) még a Deák Ferenceknél is okosabbak, s ha a Deák Ferencek ezt nem ismerik el (s természetesen többnyire nem ismerik el), akkor sajnálatos tévedésekbe esnek, nagy bakokat lőnek, aminek természetesen azok a milliók isszák meg a levét, akiket tehetségük révén kormányoznak vagy sorsuknak az irányítást adják.

Ez volt aztán az oka, hogy Deák Ferenc állítólagos nagy katolicizmusából más bizony nemigen maradt, mint csak az, hogy a halálos ágyán rászánta magát arra, hogy meggyónjék és megáldozzék, de még ebben is csak annak a Rónai Jácintnak a kezéből részesült, aki szegény Mészárosnak nem volt hajlandó ugyanezt a papi szolgálatot megtenni, mert akkor még titkolta, hogy pap. No meg Deák még abban is „nagy katolikus” volt, hogy azt a kis Mária-érmet, melyet még Klára nénye adott neki, soha életében le nem tette, sőt olyan fontosnak tartotta, hogy még halála előtt is külön megkérte unokaöccsét, hogy majd ha halála után felöltöztetik, akkor se engedje róla levenni. (Ferenczi, I., 14. o.)

Ferenczi Zoltán mindezt rettenetesen nagy katolicizmusnak tartja, mert azt tanulta a kalvinista kollégiumban, hogy a katolicizmus ilyesmikben áll. Hiszen a protestantizmus éppen azért volt kénytelen tőle elszakadni és külön egyházat alkotni, mert állítólag babonássággá, illetve gépies formassággá, élettelen külsővé vált. Pedig hát az effajta érmek viselése teljesen mellékes az Egyházban, s a hívek csak azért tartják annyira fontosnak, mert ebben a tekintetben legkönnyebb „nagy katolikusnak” lenni. Rajtam például, mikor e sorokat írom, nincs semmiféle Mária- vagy egyéb érem. Talán jobb volna, ha lenne, de éppen nem nagy baj az se, hogy nincs.

Szép volt Deákban ez is, de sokkal szebb és jobb lett volna, ha Mária-érmet nem viselt volna, de helyette legalább vasárnaponként rendszeren eljárt volna a misére (amit Deák egyáltalán nem tett); ha évente legalább párszor meggyónt volna (amit Deák annyira nem tett, hogy halála előtt utoljára akkor gyónt volna, mikor megházasodott, de hát ő nem is házasodott, tehát utolsó gyónása még ennél is régebben történt), és ha mint politikus nem gondolta volna (Széchenyivel egyetemben) azt, hogy neki a vegyesházasságokban és általában mindenben, ami „klerikalizmust” jelent, az Egyházzal (a főpapsággal) ellenkező nézetten kell lennie. Többnyire olyan nézetet képviselt ugyanis, melyről ma már az utolsó iskolás gyerek is tudja, hogy nem egyeztethető össze a katolikus állásponttal.

Pedig hát Deák is papi nevelésben részesült. Egymás után volt premontrei, bencés és piarista diák, s különösen Nagykanizsán a piaristák és Pápán a bencések képében mind emberileg, mint pedagógiailag, mint természetfölöttileg egészen kiváló tanárai is voltak. Ő maga is nekik tulajdonítja gondolkodásának azt a nagy logikusságát, melyről egész életében híres volt. Azoknak az időknél átkozott egyházellenes szelleme azonban mindent elrontott, illetve közömbösített, s az egész jó pápai katolikus nevelésből – úgy látszik – nem maradt meg más, mint csak a logikus gondolkodás és a Deáoktól, Sibrikektől és Hertelendyeiktől örökölt természetes becsületérzés, minden túlvilági igény nélkül.

Deák eleinte éppen olyan szélsőséges politikai elveket képviselt, mint később Kossuth. A 48 előtti pozsonyi országgyűléseken a legszélsőségesebb ellenzékhez tartozott. Éles esze, józansága és vaslogikája azonban s talán még inkább a dicsőségvágytól, népszerűség-hajhászástól, hiúságtól és szereplési viszketegségtől teljesen távol álló önzetlen egyénisége hamarosan a mérséklet helyes útjára terelte, s nemcsak idejében észrevette az útnak, melyen elindult, helytelen irányát, hanem akaratereje is volt ahhoz, hogy meggyőződését és esze szavát kövesse is és legyen ereje másoknak átengedni a ragyogást, az ideiglenes sikert és ünneptetést, maga pedig visszavonuljon a magánéletbe (melyet szájjal Kossuth is oly sokszor emlegetett), sőt a közvélemény hangos lekicsinylését is vállalja. Csak ahhoz nem volt elég

bátor és elég önzetlen még ő se, hogy józan meggyőződését hangosan és nyíltan hirdesse és így még a nyílt hazaárulóságot is vállalja.

Deák is a többiek társaságától visszavonuló, magába mélyedő, külön utakat járó gyerek volt, mint Petőfi. De míg Petőfiben a különtség elbizakodottságban, nagyzolásban, feltűnő öltözködésben, s ha módja volt rá, költekezésben és állandó szerelmi hódításokban, vagy legalábbis az erre való törekvésben nyilvánult meg, addig Deák – noha erős, vállas alkata miatt már 16-18 éves fiú korában kifejtett férfinak látszott – szemérmes volt, elpirult a nők előtt, bort nem ivott, nem táncolt, nem kártyázott, nem pipált (később nagy szivaros lett, de a szivar fiatal korában még nem volt divatban), s új ruhára olyan nehezen szánta rá magát, hogy néha még kissé elhanyagolt külsejének is látszott. (Jellemző, hogy Deák, az ezerholdas fiú volt ilyen és Petőfi, a nincstelen volt olyan. Petőfi tehát csak azért lett úrgyűlölő, mert nem született úrnak.)

De azért Deák ennek ellenére is elköltötte egész családi örökségét (évjáradék fejében eladta családi birtokát, s érdekes, hogy éppen Széchenyi Istvánnak, illetve az ő feleségének), megmaradt végig „tekintetes úrnak”, kitüntetést se fogadott el soha, sőt később még miniszterséget vagy miniszterelnökséget se. (Ebben tehát még Mészároson és Csányin is túltett. Hát még Petőfi hogy elfogadta volna, mikor még az őrnagyságerít is kilincsel!)

Jókaival ellentétben Deák sose szerette Bécsset, ritkán, sőt csak akkor ment oda, ha kellett. A királyi kegy se kellett neki, a királyné kegyeit se élvezte, se a főhercegeket, sőt ő még Ferenc Józsefnek azon az ország-világra szóló koronázásán se vett részt, melyet egyedül ő ütött nyélbe. Okulhattak volna rajta a 48-asok (akik őt természetesen rossz hazafinak tartották, sőt még ma is annak tartja minden Habsburg-gyűlölő, „jó hazafi”). Ők mint megalkuvót, a nemzet jogainak és függetlenségének elárulóját, megvetették. Pedig hát nem árult el semmit, csak visszaszerzett mindent, amit a nagyszájú 48-asok eljátszottak, sőt még annál is többet.

Persze mint mindenkinek, akinek becsületessége természetes adottságokon nyugodott, nem pedig természetfelettieken, Deáknak is voltak gyarlóságai. Bizonyára agglegénysége se erkölcsi tisztaságot jelentett. Hiszen még halálos betegségében is, mikor ápolónője, egy férjes asszony, akin igen meglátszott már, hogy gyermeket vár, kiment a szobából, régi huncut modorában még utójára is ezt a tréfát engedte meg magának látogatói előtt: „Remélem, nem rám gyanakodtok?”

Azt hihetnénk, hogy puritánsága, az érvényesülés, a szereplés, a népszerűség iránti megvetése kissé már túlzásba ment s affektált volt. Pedig hát éppen ellenkezőleg, még ő is vétkezett az e gyarlóságoknak való hódolás által is. Például 48-as miniszter korában még ő is sokszor hallgatott, mikor szólnia kötelessége lett volna. Annyira önzetlen tehát még ő se volt, hogy az igazságért, a meggyőződéséért vagy a nemzet érdekében a becsületvesztést, például a hazaárulás rágalmát is vállalta volna (melyet azonban akkor mindenki elhitt volna s cáfolni a nagy „nemzeti” terror miatt éppúgy nem állt volna módjában, mint ahogyan a kommunizmus alatt egy pap vagy kapitalista, földbirtokos, kulák vagy más reakciós nem védekezhett a rágalmak ellen).

Pedig ha az erény ily fokban meglelt volna benne, nem lehetetlen, hogy meg tudta volna akadályozni a szabadságharc kárba vesztett vérontását, velük a rác és oláh magyargyilkosságokat és a világsi katasztrófát, mert tekintélye már ekkor is igen nagy volt, s ha akkor személyében csak egy ilyen férfi akadt volna, követője mindjárt sok lett volna. Hiszen láttuk, hogy 1849 elején Debrecenben is már mindenki békepartí volt. De hát férfi akkor egy se akadt s Deák se volt az a férfi. Emiatt Pálffy János is szemrehányásokat tesz neki. De abban ő férfi volt, hogy Debrecenbe már el se ment. Ezt ő meg merte tenni.

Aztán az is tagadhatatlan, hogy Deák egy kissé kényelmes is volt. Hogy annyira nem kellett neki se rang, se állás, se miniszterelnökség, se koronázási pompa, se hír, se dicsőség, annak részben talán kényelmessége is volt az oka. Részint az önzetlenség, részint a józan életfilozófia, részint kényelemszeretete, melyet korpulens [kövér] testalkata is megkívánt,

vagy talán az igazi magyaros temperamentum és életmód együttesen okozta, hogy kényelmét, nyugodt életét nem volt hajlandó feláldozni se hírért, de dicsőségért, se rangért, se vagyongerért, se népszerűségért. De elveiért és hazájáért se.

Ezért volt mérhetetlenül nagy a tekintélye, de sose volt nagy a tényleges hatalma vagy befolyása. 67 után például, noha annyira teljesen ő csinálta az egészet, hogy a kiegyezés szintje azonos volt a személyével s az országgyűlés óriási többsége állt az ő pártjából, mégis lassacskán kicsúszott kezéből a hatalom és a befolyás és átment más, kevésbé kényelmesek (Tisza Kálmán) kezébe. Aki ugyanis nem a hatalomért él, sőt a hatalmat nem is becsüli nagyon, azt a hatalom elhagyja. Ezért hagyta el Deákot is.

Sajátságos, hogy annak a Deáknak, akinek a politikai életben azok előtt, akik ismerték, oly mondhatatlanul nagy tekintélye volt (mégpedig mind az eszének, mind a jellemének), a szélesebb magyar közvélemény előtt sose volt valami túl nagy becsülete. Ő sose volt bálványa a nemzetnek, mint Kossuth. Emléke úgy maradt fenn, mint megalkuvóé, mint a nemzet jogait elalkudóé. Pedig Deák minden volt, csak megalkuvó nem. Példátlan becsületességét, önzetlenségét és puritánságát se vette tudomásul a szélesebb magyar közvélemény.

Nem tagadta, csak nem értékelt, illetve észre se vette. Úgy vette, mint ami nem fontos. Mint ahogyan Kossuth nagy jellembeli hiányai se voltak fontosak előtte s egyáltalán nem akadályozták az iránta való rajongást. A közvélemény a jót csak kedvenceiben szokta észrevenni, a rosszat pedig csak ellenségeiben. Ezeket az utóbbiakban még akkor is, ha a valóságban nincsenek. Ilyenkor költi vagy legalábbis azonnal elhiszi őket, ha mások költötték.

Deák pedig sose volt kedvenc. A magyar antiszemiták még a zsidók recepcióját [befogadását] is az ő nyakába varrták. Pedig Kossuth, Petőfi, Jókai és általában minden 48-as (mert ez a 48-as érzület egyik fontos kelléke volt) éppen olyan, sőt még nagyobb zsidópárti volt, mint Deák. Mivel azonban a zsidók pártolása nálunk sose volt népszerű dolog, ezt csak Deák nyakába varrták és ezért emiatt is csak ő lett népszerűtlen. Ki hallott például valaha Petőfi zsidópártolásáról? Pedig láttuk, hogy 48-ban rabbik keresték fel, kérték pártfogását és természetesen nem hiába. (Illyés: Petőfi, 286-290. o.) De az emberek csak Deák filozofiaságáról [zsidópártolásáról] tudtak, mert Petőfit vagy Kossuthot bírálni nem volt szabad, sőt még ma se szabad.

## **Andrássy Gyula (1823-1890)**

Ő is 48-as ember, ki már 48 előtt is az ellenzékhez tartozott, s becsületére válik, hogy nemcsak beszélt, hanem mint katona is részt vett mind a pákozdi, mint a schwechati ütközetben, sőt Görgey tavaszi hadjáratában is. Aztán Kossuth diplomáciai megbízással Törökországba küldte s a 48-as küzdelem vége ott érte. Őt is halálra ítélték. Ez a halálra ítélt ember azonban később a királyi ház minisztere, közös külügyminiszter, magyar miniszterelnök és a király és a királyné bizalmasa lett.

Igen szép ember volt, nagy gavallér, ügyes, eszes, életrevaló, de fölényes, kényelmes, nem alapos, nem szorgalmas és nem eléggé lelkiismeretes. Mindent szinte elvből hirtelenében, ösztönszerűleg csinált. Mivel szellemes, gyors volt s így ragyogni tudott, túlságosan is érvényesült, mert akkora ember azért mégse volt, hogy az impozáns Andrássy utat és azt a fényes, nagy lovas szobrot, melyet állítottak neki, megérdemelte volna. Az ő érdeme volt a hármasszövetség és a monarchia németbarátsága, amit ma már, száz év távlatából, nem érdemnek, hanem baklövésnek kell neveznünk. Bár az is igaz, hogy helyette mást bajosan választhatott.

Jelleméből, szerepléséből és a korból, melynek fia volt, következik, hogy katolicizmusa csak névleges volt. Nem is mutatta soha, hogy Egyházával csak valamit is törődne. Hitközönységét növelte még, hogy felesége is kálvinista volt, mégpedig öntudatos kálvinista, gróf



Kendeffy Katinka, annak az erdélyi gróf Kendeffynek a lánya, akinek reformkori ellenzéki-ségét már tárgyaltuk.

Fiuk, az ifjú Andrássy Gyula, épp oly éles eszű lett, mint apja volt, csak sokkal képzet-  
tebb s alaposabb apjánál. Szüleiből és neveléséből következik, hogy vallásilag ő se ért többet  
apjánál. Sorsa azonban éppen ellentéte volt az apjének. Az jóval tehetségén felül érvénye-  
sült, fia jóval tehetségén alul. Amilyen szerencsés és felkapott volt az apja, olyan népszerű-  
len és mellőzött ő.

## Nyári Pál (1806-1871)

A 48-as idők egyik legnevezetesebb szereplője. Pest megyei kálvinista köznemes, aki  
mindig híres volt kuruckodásáról. Nem lehetett valami nagy az az osztrák elnyomás, amely-  
ben ez az ember már „a magyar szabadság” kivívása előtt is az ország központi fekvésű, tehát  
legjobban szem előtt levő és egyébként is legnagyobb, irányadó megyéjének első alispánja  
lehetett.

48-ban kurucabb volt Kossuthnál és a Madarászokkal egyetemben a kormány és Kossuth  
kisszámú túlzó ellenzékehez tartozott. Ő volt az, aki a híres országgyűlési jelenet alkalmával,  
mikor Kossuth a 200.000 újoncot kérte a nemzettől, legelőször felkiáltott: Megadjuk!

Jellegzetes, izgágáskodó magyar volt tevékeny lelkülettel, éles ésszel, nagy természet-  
séggel és jó kiszólásokkal. Mikor az ország forradalmi útra lépett, az ideiglenes forradalmi  
kormánynak, az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, Kossuth távollétében – pedig ugyan-  
csak gyakran volt távol – ő volt az elnöke, s egyébként is legtevékenyebb és leghasználha-  
tobb tagja. Ő volt az is, aki a bizottmány ülési után eltávozó Kossuth után azt a „sztereotíp”  
szitkot szokta szórni: Ebadta komédiása!

Igen sokat mond, hogy 49-ben Debrecenben még ez az ember is békepárti lett már, tehát  
egész ellenkező irányban lett Kossuth ellenzéke, mint még 48-ban volt. Akkor még azért,  
mert Kossuth követeléseit kevesellte, most, mert már sokallotta. Most már egyenesen ő volt a  
békepárti, tehát a királlyal való egyetértést helyreállítani akaró mozgalom vezére. Most már  
Görgyvel egyetértésben szeretete volna eltávolítani Kossuthot, a „komédiást” a hatalomból  
és kiegészíteni az uralkodóházzal.

Ő, a hajdan legnagyobb kuruc, most már a detronizációnak is ellensége lett s a kimondá-  
sát megelőző titkos ülésen fel is szólalt ellene. Egyéniségére és kálvinistaságára vall azonban,  
hogy nyíltan nemcsak ezt nem tette, hanem éppen ő indítványozta, hogy ha már kimondják,  
egységesen mondják ki azt, amit hazájára kárhózasnak tartott (igazi 48-as logika).

A közvéleménytől tehát, még akkor is, ha ez Madarászéktól mesterségesen létrehozott  
volt, ő, a nagy fenegyerek is félt, sőt ő félt tőle legjobban és se a hazáját, se a meggyőződését  
nem szeretete annyira, hogy miatta gyűlöletnek vagy megvetésnek lett volna hajlandó magát  
kitenni. Hírhedtté vált az akkori híres énekesnővel, Schodelnéval való bűnös viszonya miatt  
is, akit Debrecenbe is magával vitt.

Őt a „bosszuló” osztrákok nem ítélték halálra, hanem csak várfogságra, melyből való  
gyors megszabadulása után újra folytathatta a régi kuruckodást, újra sütkérezhetett a vele járó  
népszerűségben és szorgalmasan elnökösködött a kálvinista felekezeti életben is. Végül öreg-  
kora sok baja miatt, s mert családi vagyonát is elherdálta s anyagilag is tönkrement, öngyil-  
kos lett: leugrott a negyedik emeletről.

Az öngyilkosság vagy az elmezavar (mert rokon dolog a kettő) meglehetősen gyakori  
tehát 48 nagyjai között, bizonyítékául izgékonyáguknak, nyugtalanságuknak, túlfűtött  
agyuknak, egzaltáltságuknak és beteg idegzetüknek: Szemere, Teleki, Nyáry, Vidacs János (a  
márciusi ifjak egyike), Neuwirth, Lovassy mind vagy öngyilkosok lettek, vagy megőrültek.  
Megőrült a börtönben már Zrínyi János Boldizsár, az utolsó Zrínyi is.

## Klauzál Gábor (1804-1866)

48-as miniszter s a 48 előtti reformkor egyik legismertebb ellenzéki szereplője. Cseh eredetű császári katonatiszt gyermeke, anyja azonban már magyar volt. 48 előtt még szélsőséges kuruc volt, de 48 márciusában, mint idősebb, okosabb és tapasztaltabb, már a titánkodó ifjak mérséklője. Mint vezető ellenzéki hazafi, miniszter lesz Batthyány kormányában, de ott már a mérséklet híve. Ez a mérséklet eszének bizonyítéka, de miért nem jött meg az esze korábban? Miért jutott neki az a szomorú sors osztályrészül, hogy azt a tüzet kellett oltania, melyet a tőle vetett szél okozott?

Pálffy János – röviden és szellemesen – így jellemzi (s ennél több mondanivalója nincs is róla): „Kereskedelmi miniszter 1848-ban. Róla, mint miniszterről, semmit sem lehet mondani. Tartott néhány beszédet a házban, lelépett a többi miniszterrel együtt s azután elenyészett. Jó, becsületes ember, de miniszternek nem való még rendes időben sem, noha eszes ember. Benne nincs semmi akarat s fél még a széltől is (sajátságos, hogy 48 előtt mégse félt izgatni). S ettől (a széltől) nem ok nélkül, mert a forradalom után nyomorékká ütötte, de valamennyire magához jöven, ötven éve dacára nőül vett egy szép, fiatal leányt, a Nagy-Sándor József tábornok hátrahagyott jegyesét.”

Akik tehát azt hiszik, hogy nálunk a 48 előtti kuruckodáshoz valami nagy bátorság kellett, azok ebből is láthatják, hogy tévednek. A forradalmi szellemtől félt, sőt megrettent Klauzál, de Metternichtől és „kopóitól” nem. Azokat nem tartotta veszélyeseknek. Nem is kellett azoktól senkinek se félnie. Mégis milyen „hazafias” dicsőség volt „bátran” szembeszállni velük!

## Báró Jósika Miklós (1794-1865)

Az ismert regényíró, aki azonban a 48-as forradalmi kormánynak, a Honvédelmi Bizottmánynak is tagja, tehát 48 jelentősebb szereplője volt. A valóságban azonban nem volt politikai tényező, mert Pálffy szerint, amit Kossuth mondott, azt ő mindig „a priori” [azonnal] helyeselte. Általában Kossuth legmegingathatatlanabb híve közé tartozott s maradt még az emigrációban is, bár már a végén még ő is megütött őt kárhoztató húrokat is.

Irodalomtörténetünk mint író se tartja tehetségesnek, csak szerencsésnek és korában nagyon olvasottnak. Mint közéleti férfiú és politikus, még kevésbé számottevő. Nem volt önálló gondolkodó, de kétségtelenül becsületes ember s ezért rokonszenves. Mészáros, Csányi és Deák után a kor talán legbecsületesebb szereplője, s érdekes, hogy – most már negyediknek – ő is katolikus, illetve annak született. Ez a Kossuthtal való nagy egyetértés és a hozzá való hűséges kitartás is, bár naivság jele, rokonszenves benne, mert szintén becsületességének jele.

Mint a Jósika család tagja, nemcsak beleszületett a katolicizmusba, hanem valamivel talán még egyénileg is nagyobb katolikus volt, mint átlag kortársai. Világos azonban, hogy nem volt olyan hétr próbás katolikus, mint a nála sokkal nagyobb eszű, már sokszor említett Jósika Sámuel, Széchenyi barátja. Ha az lett volna, nem lett volna belőle 48-as, hanem e mozgalom legerősebb ellenfele lett volna, mint Sámuel is az volt.

Jósika Miklós felesége a szintén katolikus, honfoglaláskori családból származó Kállay Erzsébet volt, de később elidegenedtek egymástól és Jósikában a lutheránus báró Podmaniczky Júlia iránt ébredt vonzalom. Mivel akkor még nem volt polgári házasság, a válás katolikusoknak még államilag se volt lehetséges. Jósika megindította tehát a pert házassága érvénytelenítésére az egyházi törvényszék előtt, s noha voltak olyan tanúi is, akik eskü alatt vallották, hogy Kállay Erzsébetet a szülei veréssel kényszerítették a vele való házasságra, s még olyan tanú is akadt, aki azt állította, hogy a menyasszony az oltárnál az esküből egy szót se mondott, a Szentszék nem tartotta elegendőknek a bizonyítékokat, s noha Jósika nyolc álló éven át várt e per eredményére, melyben a bíróság a házasság érvényessége mellett döntött.

(Láthatják belőle az egyház ellenségei, hogy az Egyházban a gazdagoknak és az előkelőknek se lehet elválni, ha nem tudják bizonyítani házasságuk érvénytelenségét, sőt még akkor se, ha ezt nem tudják kellően bizonyítani.)

Báró Jósika azon szerencsés emberek közé tartozik, hogy annak ellenére, hogy nem volt túlságosan nagy ember, mégis terjedelmes életrajza jelent meg (Dézsi Lajos tollából). Kossuth Lajos például még nem részesült ebben a szerencsében (bár éppen ez a szerencse).

Ezt az aprólékos életrajzot elolvasva láthatjuk, hogy nem kegyetlenség volt a Szentszék-től, hogy kérelmét elutasította. (Amint hogy épp úgy, sőt még ennél is igazságosabb volt az Egyház akkor is, mikor gróf Buttlert, Mikszáth „Különös házasság”-ának teljesen hamisan beállított szereplőjét elutasította.) A Dézsitől felhozott adatokból egész jól láthatjuk, hogy egy szó se volt igaz a Jósika javára valló tanúk állításaiból. Jósikának Kállay Erzsébettel kötött házassága egyenesen szerelmi házasság volt (mint ahogyan az volt gróf Buttlernak is a valóságban éppen nem „különös” házassága). De azért még a protestáns hittankönyvek is egész a kommunizmusig tartalmazták – ha néha csak burkoltan is – azt a hitvány rágalmozó állítást, hogy az Egyházban csak a szegényeknek nem lehet elválás után újra házasodni, de a gazdagoknak lehet.

Rokonszenves vonás Jósikában, s mutatja, hogy benne nemcsak becsületérzés, hanem komoly katolikus hit is volt, hogy nyolc éven át próbálkozott, hogy szerelmét úgy elégíthesse ki, hogy azért katolikus is maradjon. A kor értelmiségének vallástalanságát tekintve ezen kell ugyanis csodálkoznunk, nem pedig azon, hogy mikor a Szentszék végleg elutasította, nem szerelméről mondott le, hanem a hitéről: protestáns lett. Mindenki láthatja azonban, hogy miért és hogy milyen nehezen határozta el magát erre a lépésre. Közvetlenül 48 előtt, 1847. április 3-án szánta rá magát arra, hogy még ezen az áron is Podmaniczky Júlia férj lesz.

Az a Jósika tehát, aki Kossuth odaadó híve és a Honvédelmi Bizottmány tagja volt, már ősi vallása hitehagyottja is volt. Akkor nem volt már katolikus. Hogy családja többi tagjával ellentétben éppen ő, a hitehagyott lett olyan nagy 48-as, az bizonyára nem független ettől.

Egyes irodalomtörténeti tankönyveinkben Jósika áttérése is meg van említve, de csak maga a tény. Arról e könyvek egy szót sem szólnak, hogy miért történt ez a hitehagyás. Így aztán a belőle tanuló katolikus diákok szégyenkezni kénytelenek, hogy ez a nagy író hátat fordított az ő hitüknek. Ha a szerző legalább csak annyit említett volna, hogy az áttérés házasságkötés céljából történt, mindjárt sokkal kisebb lett volna e lépés bántó hatása. Hát még ha azt is tudnák ezek a tanulók, hogy Jósika nyolc éven át küzdött, hogy ne kelljen áttérnie s katolikus maradjon!

Az is növelte volna e tanulóknak önértékét, ha azt a levelet is ismernék, melyet Jósika báró Jósika Jánosné gróf Csáky Rozáliához 1847. június 24-én, tehát mindössze hónapokkal hitehagyása és boldog második házassága megkötése után írt. Ebben így kesereg és szégyenkezik amiatt, hogy hitehagyott lett:

„Akiket a sors nehéz választású alternatívákba szorítottak (lehet, hogy ez a hibás, értelmetlen fogalmazás se sajtóhiba, hanem szegény Jósika lelki kínjainak jele), nem fogják az első követ reám vetni, hogy egy drága élet – s becsületes és nyugalomom megmentésére kénytelen valék – nyolc évi irgalomkérés után sem találván kegyelmet, az utolsó menedékhez nyúlni. Lesznek, aki kárhozzatni fognak. Isten talán nem, akihez kilenc év óta naponként buzgón intéztem könyörgéseimet, hogy világosítsa meg elmémet s – ha segély nincsen – vegyen magához. De lesznek, kik nem kárhozzatnak. Női szív nem fogja a pálcát feltétlenül eltörni felettem.”

E levél tartalma kettős. Az egyik jót jelent és Jósika iránt rokonszenvre hangol, a másik rosszat. Az egyik azt bizonyítja, hogy Jósika sokkal hívőbb, sokkal katolikusabb, sokkal komolyabban vallásos ember volt, mint hitközönyös kora és az ő hittagadása után ítélve gondoltuk volna. Tettét magyarázó és mentegető levelének ez a része a katolikus Egyház mellett szól.

Szó sincs benne a meggyőződés affektálásáról. Lépése okának nem ezt mondja, hanem nyíltan elismeri, hogy áttérését bűnnek tartja, melyre csak nyolcévi keserves kínlódás és azért való imádkozás után, hogy Isten vegye inkább magához, ezek után tudta magát nagy keservesen rászánni.

Nem dicsekszik tetteivel, mint az átlag bűnözők szoktak, még igazolni se akarja. Azt se állítja, hogy nincs bűne. Csak elnézést és megbocsátást kér érte. Így csinált Szendrey Júlia, Petőfi özvegye is, mikor halála előtt tervezett hithagyását (mert nem gondolta, hogy halála közel van) apjának bejelentő levelében tetteért bocsánatot kér.

Az ilyen természetű hithagyások nem a katolikus Egyházra jelentenek szégyent, mint amely olyan gyöngye vallás, hogy el kell hagyni, hanem éppen ellenkezőleg: az Egyháznak kissé talán még túlságosan is fenséges voltát bizonyítják, melyhez képest még ezek a híres hithagyók is kicsinyeknek, túlságosan is gyarlóknak érzik magukat és csak emiatt hagyják el, pirulás és szégyenkezés közepette. Az említett tankönyveknek azonban az a bűnük, hogy Jósikánál mindezt elhallgatják s azért a tanulóknak éppen az ellenkező feltevésekre adnak alkalmat, melyeket természetesen még hitoktatóik se tudnak megcáfolni, mert hiszen nem kívánhatjuk tőlük, hogy mindegyikük olvasta, megjegyezte és ki is írta Dézsi Jósika életrajzából a fent idézett levelet.

Jósika elismeri bűnös voltát. Láthatjuk, hogy csak annyit mer írni, hogy Isten „talán” nem fogja kárhoztatni s hogy legalább a női lelkek nem törnek felette „feltétlenül” pálcát.

Jósika levelének másik része, ha szerényen és burkoltan is, mégiscsak szemrehányás az Egyház ellen. Úgy próbál maga iránt szánalmat kelteni, hogy azt állítja, hogy az Egyház kegyetlen, irgalmatlan volt hozzá. Mielőtt ezen állításának bírálatába kezdünk, újra figyelmeztünk arra, hogy ne feledjük, hogy az Egyház és papjai egy főnemeshöz, egy irodalmilag is híres emberhez és egy dúsgazdag főúrhoz voltak irgalmatlanok. Az ő esete túlságosan is megcáfolja tehát azt a „közmondást” (de bűnösnek kell találnunk az embereket, hogy ebből mégis „közmondás” lett!), hogy „Romae omnia sunt venalia”, azaz hogy Rómában minden eladó, amit a kommunizmustól abból a célból kiadott irányzatos művek is, hogy a magyar népet hitétől megfosszák, annyira terjesztettek és hangsúlyoztak.

Jósika – sajnos – éppen ellenkezőleg, azon volt kénytelen keseregni, hogy Rómában túlságosan is nem eladó semmi. Az ő bárósága, bárói vagyona és híres író volta, sőt még nyolc éven át tartó keserves kínlódása se lágyította meg szívüket. Szerinte tehát az a baj, hogy éppen az ellenkezője igaz annak, mint az idézett mondás tartja. És nem is csak most, hanem mindig, mert például Jókai életrajzában a protestáns Mikszáth, aki azon már kellő hazugságok, rágalmozások és ferdítések közben kikeseregte magát, hogy az Egyház gróf Buttler kínjain se lágyult meg, Jókai életrajzában is amiatt háborodik fel, hogy az Egyház még Rudolf trónörökösét se akarta egyházi temetésben részesíteni azért, mert öngyilkos lett, sőt még csak kiharangozni se akarta. „Mi rosszabb érhetne – írja (II., 190-191. o.) – egy annyira katolikus Habsburgot, mint a királyt (mert hiszen ő maga ilyen esetben fityülné az Egyházra, mint ahogyan már az ősei is fityültek rá s ezért rajta az Egyház már nem is zsarnokoskodhat), hogy a fia önkéztől hal meg s tőle a csekélyebb intelligenciájú (szegény Mikszáth!) püspökök saját országaiban még a harangszót is megtagadják.”

Szóval, ha nem tagadják meg, akkor az a baj, mert hiszen a közönséges embertől megtagadják, Rómában tehát minden eladó, mert ami a közönséges embernek bűn, az a király fiának, sőt még a Jósika báró fiának is, nem bűn. Ha pedig a király fiának és a Jósika báró fiának is épp úgy megtagadják, mint a szegény ember fiának, akkor meg a püspökök „csekélyebb intelligenciáján” háborodnak fel, ez ellen kelnek ki és a „haladás” tudomásul vételére szólítják fel ezeket a püspököket.

Hiába, a gyűlölet és a rosszakarat ellenében nincs orvosság. S Mikszáth hogy meg volt győződve róla, hogy ő nem gyűlöl és ő nem rosszakaratú, hanem csak Róma gyűlöl! Mutatja az inkvizíció! (Pedig „A katolikus hit igazsága” című művem harmadik kötetében bőven be-

bizonyítom, hogy az inkvizícióval kapcsolatban is ők gyűlölnék (egész a gyalázatos rágalmazásig), nem pedig az Egyház gyűlölt.)

Hiába azonban minden igazság és minden felvilágosítás. Nem lenne hatása, mert hiába is beszélünk, még a békák is azt kuruttyolják: Urak a papok! Urak a papok! (Ez a befejezése Mikszáth „Különös házasság”-ának.) Ez az uraság abban állt, hogy az Egyház Jósikának ezelőtt száz évvel még meg tudta akadályozni, illetve dehogy tudta: csak nyolc évig fel tudta tartóztatni szerelme beteljesülését, s ez fáj annyira Mikszáthnak és társainak. Pedig hát az ő ősei már 400 éve lerázták magukról ezt a terhes uraságot. S mégis milyen dühösek rá még ma is! Most aztán Rákosi Mátyás és utódai alatt végre kaptak más urakat. Ezek az új urak hálások is voltak Mikszáthéknak a már jó előre kifejtett eredményes antiklerikális propagandáért. Ezért még az esztergomi Szent Anna utcát is elnevezték hálából Mikszáth Kálmán utcának. A kommunizmus tehát méltán lehet hálás nekik, de hogy ők maguk, illetve utódaik hogy érzik magukat az új urak alatt, az már más kérdés.

Ami azonban az Egyház elleni szemrehányást illeti, közölnünk kell Jósikával, illetve ma már csak – sajnos! – pártfogóival és szellemi rokonaival, hogy nem a püspökök, nem is az Egyház vagy Róma tagadta meg tőle felesége életében a második asszonyt, s volt hozzá irgalmatlan, hanem maga a Szentírás s annak ura, Jézus, az Isten. Semmi sincs benne ugyanis olyan világosan a Szentírásban, mint éppen ez (Mt 5,31; 19,3-10; Mk 10,2-12; Lk 16,18; Róm 7,2-3, 1Kor 7,10-11.39).

A püspökök és az Egyház vagy Róma ugyanis nem ura a Szentírásnak (mint a protestantizmus), hanem szolgálja, és ha a Szentírás irgalmatlan valakihez, akkor Róma is kénytelen irgalmatlan lenni hozzá. A bűnös ember azonban ravasz s nem a Szentírás vagy Isten ellen izgat (a kommunisták már ezt is megteszik), hanem csak Róma, a papok vagy a „csekélyebb intelligenciájú” püspökök ellen, mintha ők lennének irgalmatlanok és elmaradtak.

Az Egyház csak akkor irgalmatlan valakihez, ha kötelessége irgalmatlannak lenni. Nagyon téved tehát Jósika, ha azt hiszi, hogy ha az Egyház nem is, de Isten „talán” majd megbocsát neki. Semmiképpen se szabad megdicséernünk azokat a „női szíveket” se, akik nem „feltétlenül” és minden körülmények közt törnek pálcát a Szentírás ellenére újra házasodó és ezért még hithagyásra is képes Jósika fölött. Ha ugyanis nem törünk pálcát fölötté, akkor legyünk kommunisták. Aki a Szentírást, Isten szavát nem becsüli, az Istent sem becsüli. Nem becsülni pedig csak azt az Istent nem lehet, aki nincs.

Aki azonban azt hiszi, hogy ezt úgyis el lehet intézni, hogy a kecske is jóllakjék, meg a káposzta is megmaradjon, mi abban találjuk meg azt a csekélyebb intelligenciát, melyet Mikszáth mindenáron a püspökökben akar felfedezni. Aki a Szentírás tilalma ellenére is házasodik, de legalább tudja és elismeri, hogy rosszul tesz (mint Jósika eléggé elismeri), az csak bűnös, de aki nemcsak így tesz, hanem még mellette a papokban keresi a hibát, a maga rosszását pedig intelligenciájával akarja megmagyarázni, az a rosszasa mellett még együgyű is.

Azt, hogy valaki az unokatestvérét feleségül vegye, nem a Szentírás, hanem csak az Egyház tiltotta meg. Lehet tehát szó róla, hogy mégis elvehesse, mert aki megtiltotta, az meg is engedheti, illetve kivételt engedélyezhet a tilalom alól. Biztosíthatunk róla mindenkit, hogy ha Jósika házasságának is csak ilyesmi lett volna az akadálya, az Egyház lett volna hozzá olyan irgalmas (és az ilyen emberekhez irgalmas is évente több ezer esetben még akkor is, ha nem bárók, hanem csak földet túró szegény emberek) s ügyét hetek alatt elintézte volna. Akkor nem váratta volna – ráadásul hiába – nyolc keserves esztendeig.

Nagyon téved tehát Jósika, mikor azt hiszi, hogy Isten nem fogja majd elkárhoztatni azért, amit tett (szép tőle, hogy maga is csak azt reméli, hogy „talán”), mert hiszen Isten írásban is lefektetett szavában maga mondta, hogy kárhoztatni fogja. Igaz, hogy ezt kétezer évvel ezelőtt mondta, de amit Isten kétezer évvel ezelőtt kárhoztatott, azt ma is kárhoztatja, mert Isten változatlan. Az Egyház nem változtathat Isten rendeléseiben, hanem csak hirdetheti őket és



kötelessége is hirdetni. Jósikával szemben is csak ezt a kötelességét teljesítette. Kénytelen volt hozzá kérlelhetetlen lenni, mert ha megsajnálta volna, csak őt csapta volna be vele.

Kár volt tehát Jósikának azért imádkoznia, hogy Isten világosítsa meg. Mert hiszen a kérdésben való megvilágosítás már megtörtént Krisztus evangéliuma által. Jósikának erőért kellett volna imádkoznia. Könyörögnie, hogy Isten megismert parancsát szenvedélyei, szerelme ellenére is teljesíteni tudja és a maga látszólagos javát és érdekét alá tudja rendelni Isten akaratának és az emberiség érdekének (mert hiszen Krisztus urunk a gyerekek nevelése érdekében követeli tőlünk ezt az áldozatot). Azt kellett volna Istentől kérnie, hogy erősítse meg hitét, hogy tudjon annyira hinni Isten ígéjében s az örök jutalomban és büntetésben, hogy ne legyen számára előbbre való a földi boldogság, mint az örök.

Jósika a második asszony oldalán megtalálta ezt a földi boldogságot, de nagyon valószínű, hogy elvesztette miatta a mennyeit, mert későbbi életében – bizonyára éppen boldog, de törvénytelen második házassága miatt – nyoma sincs már annak a bűnbánatnak és lelkiismeret-furdalásnak, melyről most idézett, hamarosan második házassága megkötése után írt levele még tanúskodik. Így aztán nemigen lehet valószínűsége a halálos ágyon való megtérésnek és bűnbánatnak se. Ez pedig igen nagy baj, mert ez döntötte el örök életét.

Ha egyszer tettét Isten elítélte és kárhoztatta, édeskevéis vigasztalás lehet Jósikára, ha az érzékeny „női szív” nem tört s nem tör ma se pálcát felette. Vannak ugyanis vallásilag művelt és vallásilag műveletlen női szívek, s ezért vannak olyan női szívek is, melyekben a hit olyan erős, hogy leglánglebb érzelmeiket is alá tudják rendelni Isten parancsának. Vannak viszont, akik szenvedélyeik rabjai. Ez utóbbiak természetesen Jósika bűnei felett se törnek pálcát, sőt örülnek, mikor látják, hogy nemcsak ők gyarlók, hanem mások, köztük 48-as miniszterek és híres írók is.

A vallásilag művelt női szívek azonban kénytelenek eltörni a pálcát, hacsak hitükkel és vallási műveltségükkel nem akarnak ellenkezésbe jönni. Nem azt jelenti ez, hogy nem sajnálattal és részvétellel teszik, mert éppen ezek fogják Jósikát és a hozzá hasonlókat legjobban sajnálni, hanem azért, mert az igazság mindennél előbbre való; mert a legszerencsétlenebbek azok, akik az igazsággal kerülnek ellentétbe, mert azok sorsa a legszánandóbb. Itt semmi szükség sincs női szívre, mert a keresztény szív sokkal értékesebb dolog, mint a női szív s az akkor is épp oly jó és szerető szív, ha férfi keblében dobog.

Nemcsak a férfiak, hanem a nők is emberek, az ő érzelmeik se lehetnek ellentétesek Isten parancsaival. Ők is kötelesek teljes mivoltukban, minden idegszálukkal és könnyükkel Istent szolgálni. Nemcsak a férfiaknak, nekik is van eszük, mely felfogja és megismeri az igazságot, s ha akaraterejük kisebb is, mint a férfiaké és jobban érzelmeik hatása alatt állnak is, mint azok, rájuk is vonatkozik a kötelesség, hogy Isten akaratával senki és semmi se szegülhet szembe. Aki igen, az eltiportatik. Milyen szentségtörés tehát azt kívánni, hogy még a Krisztus Anyaszentegyháza is szegüljön Istennel szembe csak azért, hogy a Jósika Miklósokat néhány évre megnyugtassa, hogy eszük és lelkiismeretük szavát (mindkettő esetében örülnünk kell, ha jelentkeznek) ideiglenesen elaltassák.

Jósika második, bűnös házassága boldog volt. Ha nincs másvilág, akkor okosan tette, hogy ezt a boldog, második házasságát megkötötte. Hiszen a Szentírás is világosan megmondja (1Kor 15,19), hogy ha csak ez a földi élet lenne, akkor mi, hívők, lennénk a legszerencsétlenebbek minden ember között. De ha másvilág is van?

## Batthyány Kázmér (1807-1854)

A másik 48-as Batthyány. Fiatal korában még ő is egészen nemzetietlen magyar volt: külföldön élt, magyarul is elfelejtett. De a nyugat meg is mótelyezte. Nemcsak a nemzetiségi eszmét oltotta bele, hanem egyúttal egyházellenessé és radikális forradalmárrá is tette. Em-lítettük már, hogy egyenesen kommunistákkal barátkozott ott s a legkompromittálabb összeköttetései voltak. Ezért lett aztán belőle „hazafi”, azaz ellenzéki, mikor végre hazája „boldogítására” hazajött.

Szemere emlékirataiból megtudhatjuk, hogy ezenkívül még családi viszonyai is hozzájárultak, hogy elidegenedjék mágnástársaitól és olyan utakat járjon, ami egy gróf számára szégyenletes és érthetetlen volt.

Mérhetetlenül gazdag volt (Szemere naplója), még az emigrációban is szinte tobzódhattott a pénzben. Mivel sokkal túlzóbb 48-as volt, mint Batthyány Lajos, ő végig kitartott Kossuth mellett.

A debreceni trónfosztás után ő lett a külügyminiszter. Világos után elmenekült, itthon távollétében halálra ítélték, s Párizsban, az emigrációban aránylag fiatalon és egészen váratlanul meghalt. A Kossuth melletti végleges kitartást nála is csak a szabadságharc tartamára kell érteni, mert kint az emigrációban már ő is hamar összekülönbözött Kossuthal, lesújtó közleményeket is hozott nyilvánosságra ellene, sőt még 48-as elveit is megtagadta, mert amnesztiát kért. Mivel már az ötvenes években meghalt, tehát az uralkodóház előtti megalázkodása korán történt, akkor az emigránsok körében ez nagy szégyennek számított.

Mivel kérelme egyébként se járt sikerrel, mert ő a legnagyobb bűnösök közé tartozott és akkor még nem enyhült meg eléggé a légkör, maga is szégyellte s titkolta a dolgot. Szemere ezt a lépést annál nagyobb elvfeledásnak vette tőle, mert ha olyan mérhetetlen jövedelem nem is volt, mint otthon, azért kint is fényűzően élhetett. Nem hivatkozhatott tehát nyomorára. Hogy mennyire elkényeztetett és szenvedélyein uralkodni nem tudó ember volt, arra vonatkozólag Szöllősy is hoz fel adatot törökországi tartózkodása idejéből. Pedig Szöllősy részéről nem gondolhatunk rosszakaratra, mert igen jóban voltak.

## Pulszky Ferenc (1814-1897)

Nem a legmagasabb rangban bár, de igen jelentős tényezője volt a szabadságharcnak. A bécsi forradalmi csőcselék izgatását, pénzelését, a bécsi forradalmi sajtó anyagi támogatását és a legsötétebb ottani elemekkel való bűnös összeköttetést, mellyel az ügyész főbenjáró perében Batthyány Lajost vádolta, ő valóban elkövette (meg Kossuth is, mert hiszen Pulszky az ő megbízottja volt). Pulszky tehát, aki egyébként Kossuth, Görgey és Petőfi hittestvére is volt, a legtúlzóbb s legveszedelmesebb forradalmárok közé tartozott. Ő se bűnhődött, sőt az amnesztia után hazájába visszatérve tekintélyes állást töltött be és a magyar tudományos és közéletben nagy szerepet játszott. Ekkor már nemcsak vérszopó forradalmár nem volt, hanem még külsőleg se adta a nagy hazafit vagy 48-ast. Volt is rá oka, hogy múltjáról hallgasson.

Mint e túlzók közt annyian, Pulszky is idegen származású. Családjá csak száz évvel előbb, Mária Terézia idejében vándorolt az országba s annyira nem sietett megmagyarosodni, hogy ő maga is külföldről nősült és Walter bécsi bankár pénzes lányát (de természetesen szintén „de genere lutherana” [lutheránus származású]) vette el. A szintén lutheránus Petőfi azért fordult éppen őhöz kölcsönért, mert feleségét iszonyú gazdagnak tartották. Tudjuk már, hogy pénzt mégis sikertelenül kért tőle. Pulszky egyébként igen nagy tehetségű, óriási munkabírású és fáradhatatlan tevékenységű ember volt.

## **Báró Podmaniczky Frigyes (1824-1907)**

Szintén lutheránus, szintén idegen vérű. Az anyja egyenesen külföldi német, de természetesen szintén lutheránus. Sokan voltak testvérek, köztük az a Júlia, akit báró Jósika Miklós törvénytelenül elvett. Frigyes mint fiatalember, kitűnt hittestvérének, Kossuthnak követté választásakor feltűnő lelkes korteskedésével. Egyébként középszerű férfiú volt, aki azonban több kötetben adta ki szürke önéletrajzát s mint középszerű emberek szoktak, nagyúri allűrjeivel és külön ruházkodásával volt évtizedeken át ismert alakja az akkori főváros utcáinak.

## **Beniczky Lajos (1813-1868)**

48-as ezredes volt, de volt kormánybiztos is s ezért tárgyalom inkább itt, mint a katonák között. Kossuthnak és Görgeynek egyaránt bizalmasa volt és ez utóbbinak egyik követe az oroszokkal való tárgyalásaiban. Sokkal nagyobb szerepet játszott a szabadságharcban, mint amennyire nevének ismeretlensége miatt gondolnánk. Steier egy vaskos kötetet írt róla, mely sok tanulságot tartalmaz.

Említettem, hogy kormánybiztos is volt és ezredes is, terjedelmes feljegyzések is maradtak utána, mégis már a Pallas-lexikon se közölt róla egy sort se. Az idők haladása bizonyítékként az újabb Révai-lexikon már sokkal rövidebben foglalkozik a 48-as „hősökkel”, mint a régebbi Pallas, de jelentőségének megfelelően Beniczkyvel kivételt tesz a Révai s itt már találunk róla húsz sort.

Az eddigiek után már éppen nem lephet meg bennünket, hogy Beniczky, noha ő katolikus családból származik, szintén idegen vérű. Az anyja neve is Puchner Ágnes volt. „A fiú anyanyelve tót volt, nevelése pedig latin és német. Szülei házában nagyrészt németül beszéltek és tótul. A magyar nyelvet később sajátította el, de hibátlanul soha nem tudott megtanulni.” (Steier: Beniczky Lajos, bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései, 9. o.)

Sajátságos, hogy mégis olyan kiváló 48-as és nemzeti hős lett belőle, hogy Jókai „Új földesúr” c. regényében a jellegzetes és ideális magyarban, Garamvölgyi Aladárban őt festette meg. Láthatjuk belőle, mennyire ellenkezett a valósággal az a hazafiság és nemzeti szellem, mely akkor társadalmunkban annyira kötelező volt, sőt kötelező még ma is. Gondolná-e például az „Új földesúr” lelkes „hazafias” olvasója, hogy Garamvölgyi Aladár nem is volt magyar anyanyelvű, sőt hibátlanul magyarul beszélni nem is tanult meg soha.

A bécsi titkosrendőrség jelentéseiből megtudjuk róla azt is (azzal kapcsolatban, mikor 1840-ben Zólyom megye másodalispánjává választják), hogy „ez a 28 éves férfiú vallástalan, könnyelmű, akit úgy a pesti iskolából, mint a selmeci bányászakadémiából kicsaptak, annak következtében tanulmányait be sem fejezhette, mindazonáltal zseniális, a fortepianón [zongorán] valóságos virtuóz, nagyon kellemesen énekel, könnyed és zseniális a társaságban, színporkázó élcel és különösen jó színész”. (10. o.) Látjuk tehát, hogy mind tehetségben, mind a rosszban valóságos fiók-Kossuth volt.

Továbbá: „Beniczky ist mit Leib und Seele ein Opponent und ein grosser Widersacher des Klerus”, azaz „szívvel-lélekkel ellenzéki, a papságnak pedig nagy ellensége”.

Ismét csak azt láthatjuk, milyen „tűrhetetlenül nagy” lehetett nálunk 48 előtt Bécs elnyomása, hogy egy olyan ember, akinek ilyen volt a bécsi információja, nálunk már 28 éves korában alispán lehetett, tehát az egész megye feje és irányítója. Ahol ugyanis a másodalispán olyan nagytehetségű és annyira tevékeny ember volt, mint Beniczky, ott a megyét nem az első alispán kormányozta. Hogy az, aki ebben az időben szívvel-lélekkel ellenzéki volt, együt-

tal a papságnak is ellensége volt, a közöltek után már szintén nem lephet meg bennünket, hiszen e szabály alól eddig még úgyszólván kivételt se találtunk.

Beniczky a zólyomi alispánságról már 1845-ben kénytelen volt lemondani, de nem a bécsi „elnyomás” miatt, hanem azért, mert kicsapongó életmódja és könnyelműsége miatt anyagiilag annyira tönkrement, adósságai úgy elborították, hitelezői úgy szorongatták, hogy előkelő állásban tovább nem maradhatott.

Hamarosan mennek is a titkos jelentések Bécsbe, hogy nincs már semmi baj Zólyom megyében, mert Beniczky visszavonult a közéleti szerepléstől. Ezek a jelentések azonban túl derűlátók voltak, mert Beniczky leégve is csak Beniczky maradt, nem tudta természetét megtagadni és tovább is csak izgatásból élt. Tisztán az ő működésének eredménye volt, hogy a megye a következő országgyűlésre csupa ellenzéki követet küldött.

Annyira nyakig úszott azonban az adósságban, hogy megyéjében tovább hitelezői miatt még mint magánember se maradhatott, s ezért egyik levelét a másik után írja Kossuthnak, melyben másutt való alkalmaztatását kéri tőle. Kossuth ekkor Pozsonyba hívja s biztosítja, hogy segít majd rajta. Abból azonban, hogy Beniczky továbbra is otthon maradt, arra kell következtetnünk, hogy Kossuth biztatásai nem voltak komolyak. Emiatt végül olyan lehetetlen helyzetbe került, hogy senkinek se jött olyan jól 48, ez az állítólag annyira ideális szabadságharc, mint neki: ezredes és kormánybiztos, a Felvidék egyik legbefolyásosabb embere lesz belőle.

Beniczky Világos után nem tudott elmenekülni. Itthon rekedt és a törvényszék előtt, bár eleinte elég férfiasan viselkedett, azzal védte magát, hogy „a viszonyokba bele sodortatott és hogy a dolgokban tulajdonképpen meggyőződése ellenére vett részt”. Láttuk, hogy Damjanich is ezt mondta, mégpedig ő – ami igen nagy jelentőségű – nem is a bíróság előtt, hanem olyan körülmények között, hogy nem lehetett csupán csak az életöszönnek tulajdonítani azt, amit mondott.

De ki vett részt 48-ban meggyőződésből, ha még Beniczky se? Míg ugyanis Damjanich 48 előtt csak katona volt, aki egyenesen „a szabadság” ellen harcolt, addig Beniczky már 48 előtt se tett mást, mint csak a régi rend ellen izgatott. Mégis, még a hozzá hasonló érzelmű Steier is azt mondja még Beniczky mentségére is, hogy „tényleg így is volt”. (Beniczky, 206. o.) „Az 1848-49-es eseményekbe nagyon sokan, a túlnyomó többség saját akarata ellenére sodortatott bele.”

Sajátságos, hogy Steier, mint értékes és tiszteletre méltó hazafit tárgyalja Beniczkyt, pedig mikor halálos ítéletét Haynau húszévi sáncmunkára, majd Haynau utóda várfogságra változtatja, a rabságban írt feljegyzéseiben már teljesen megtagadta elveit, hízeleg az osztráknak, a debreceni nemzetgyűlést „der Konvent”-nek [gyűlésnek], a honvédséget „Insurgententruppen”-nek [felkelő, fellázadó csoportnak] nevezi.

Steier is kénytelen elismerni, hogy „a Beniczky-feljegyzéseknek egy igen rút vonása, hogy erőnek erejével be akarja igazolni azt, hogy ő nem volt olyan rebellis, amilyennek híresztelték”. Sőt bizonyítékokat hoz fel arra, hogy ő egyenesen ellensége volt a 48-as elveknek. Steier azonban megmentve látja Beniczky becsületét annak megállapításával, hogy ezek az ő állítólagos árujai minden valószínűség szerint nem voltak valódiak. Azt pedig egész természetesnek tartja, hogy a még fiatal Beniczky álnok utakon is igyekezett megnyerni azok kegyelmét, akiktől a fogságból való kiszabadulása függött. Szerinte ez nem volt becstelenség, nem is jellemtelenség, hanem egyszerűen csak emberi dolog.

Láttuk már, hogy aránylag mennyire tűrhető volt a 48-as politikai foglyok élete, s látjuk majd, hogy mennyire az volt Beniczkyé is. De ha nem lett volna a velük való bánásmód annyira úri, hanem csak olyan lett volna, mint a mai fegyenceké, akkor se tette volna a színlelést, hazudozást és elvmegtagadást megengedetté a minél előbbi megszabadulásra való törekvés, mert a cél nem szentesíti az eszközt. Hogy úgyszólván olyan kis reménnyel járt, hogy ennek a színlelésnek lesz valami haszna, az csak növeli a becstelenséget.

Steier azért bocsát meg olyan készségesen Beniczkynek, mert miután megkapta a kegyelmet (mert hamarabb kapta meg, mint azok, akik a szabadulás vádja miatt nem vetemedtek ilyen jellemtelenségre), itthon rögtön újra a legtúlzóbb ellenzék, a határozati párt körében működött és az emigránsokkal összeesküvéseket szőtt, azaz bebizonyította, hogy nem őszintén tért meg, hanem csak hazudott az osztrákoknak. Katolikusellenesnek is épp úgy megmaradt katolikus létére, mert a Bach-korban kötött, az Egyházra előnyös konkordátumnak [az állam és a katolikus Egyház (a Vatikán) viszonyát szabályozó szerződésnek] is ellensége volt.

De az osztrák rendőrség, mely e fogságban írt elvtagadó emlékiratai miatt a maga embeérének tartotta, vagy legalábbis minden aljasra kaphatónak gondolta, szintén továbbra is fenntartotta vele összeköttetését és Bécs érdekében teendő szolgálatokra tett neki anyagilag kecsesgető ajánlatokat. Beniczky ezeket el is fogadta és ki is utaltak neki 4000 forintot, hogy a magyar elszakadási törekvések megakadályozására egy pártot szervezzen. (Steier: Beniczky, 721-722. o.)

Utána – úgy látszik – megszakadtak az osztrák titkosrendőrséggel való összeköttetései s Beniczky hamarosan újabb „hazafias” összeesküvésbe keveredett bele (az Almásy-félébe), melyet az itthoniak az emigránsokkal karöltve terveztek, hogy fegyverrel szakadjanak el Ausztriától. Az ebben az összeesküvésben részt vevő „hazafiak”, akik a Habsburgokat annyira szerették figyelmeztetni a magyar alkotmányra letett esküjükre, már előre elárulták az ország területi épségét s már akkor meg akarták kezdeni a valóságban csak fél század múlva, 1918-ban bekövetkezett országgesonkulást, mert például Szerbiának abban az esetben, ha mozgalmukat támogatja, odaigérték Horvát-Szlavónországot. (Steier: Beniczky, 719. o.)

Ekkor Beniczky, hogy magán segítsen, a törvényszék előtt megint elárult mindent. Mégis halálra ítélték, de rögtön tízévi fogságra kegyelmezték, a valóságban azonban már három év múlva újra szabadlábra helyezték. Utána hamarosan eltűnt s egy a Dunából kifogott holttestben, melyet rosszul ástak el és egyik lábfejét és balkarja egy részét a kutyák felfalták, felismerték Beniczkyt. Azt is megállapították, hogy gyilkosság áldozata lett és gyilkosai már holtan dobták a Dunába.

Politikai gyilkosság lehetett ez, melyet árulásáért kaphatott azon hazafi társaitól, akik együtt esküdtek vele össze és akiket a tárgyaláson oly jellemtelenül elárult, pedig lehet, hogy egyenesen ő vitte őket az összeesküvésbe.

Hogy az akkori „hazafias” irodalom (még a legjava is), milyen hamisan festett képekkel vezette félre a magyar közönséget, arra képzelhető-e megdöbbenőbb bizonyíték, mint az, hogy az „Új földesúr”-ban az ideális Garamvölgyi Aladár Beniczky. Akkor még öt ilyen példaadó hazafinak gondolták ugyanis, s jellemtelenségét és a bécsi titkosrendőrséggel való összeköttetését és megvesztegetettségét még nem tudták. Ezt csak Steier fedezte fel az első világháború után hozzáférhetővé vált titkosrendőri jelentésekből és okmányokból.

A most ismertté vált történelmi Beniczkyt hasonlítsuk össze az „Új földesúr” Garamvölgyi Aladárjával s akkor látjuk a különbséget a történelmi igazság és 48 hazafias romantikája között. Garamvölgyi Aladár mintamagyar, nemcsak rosszul beszélt hát magyarul, hanem aljas hazafias szélhámos is volt.

Pedig hát Beniczky nem áll egyedül. Még nála is aljasabb gazember volt a még nála is híresebb és ismertebb Asbóth ezredes, akinek aljasságát szintén Steier fedezte fel a titkosrendőri levéltár adatai alapján. Asbóth hadtestparancsnok volt Görgey seregében. Kossuthnak pedig annyira benső bizalmasa, hogy még az országot is az ő társaságában hagyta el. Kossuth Görgeyben annyira nem bízott, hogy attól félt, hogy elfoghatja és az ellenség kezébe adja, Asbóthban azonban annyira bízott, hogy mindenki másnál jobban rá merte bízni az életét.

Ez az Asbóth az emigrációban is mindig Kossuth oldalán működött a nemzeti függetlenség visszaszerzéséért. Mikor az általános amnesztia után hazajöhetett és – Kossuthal ellentétben – haza is jött, itthon is mindig annyira „hazafias” szellemben működött, hogy például az Almásy-összeesküvők is őt szemelték ki jövőendő szabadságharcuk fővezérének. Úgy is



halt meg, mint a 48-as hősiesség és a lángoló hazafiság példaképe. S halála után évtizedek múlva Steier a titkosrendőrség iratai között megtalálja a legkétségtelenebb bizonyítékokat arra, hogy az osztrák titkosrendőrség megfizetett kémje volt és szolgálataiért nagy összegeket kapott és vett fel.

De a magyar közvélemény nemcsak Asbóth, hanem Beniczky hazafiságában se kételkedett soha. Ha kételkedett volna, akkor nem lett volna éppen öbelőle Jókai Garamvölgyi Aladárja. Ez a naiv, a Habsburgokat csak gyűlölni tudó magyar közvélemény nem is sejtette, milyen emlékiratokat adott be a közös hadügyminisztériumba ez a „Garamvölgyi Aladár” már fogoly korában; hogyan „rágalmazta” bennük 48-at és a honvédséget, még kevésbé sejtette, hogy 4000 (mai pénzben 400.000) forint árulási díjat vett fel azóta is, mióta szabadságát visszanyerte és itthon adta a nagy hazafit, sőt még összeesküvővé is vált.

Annyira nem sejtette ezt a naiv „hazafias” közvélemény, hogy mikor a Dunából kifogott s a kutyáktól már megdézsmált holttestét agnoszkálták [azonosították] s megtudták, hogy Beniczkyé s így másodsor temették el Pesten, 70.000 magyar kísérte ki sírva a temetőbe olyan hazafias tüntetés kíséretében, amilyent Teleki László temetése óta nem látott az ország. A kivonult 70.000 hazafi között ott volt még a honvédtábornok Görgey, Klapka, Vetter és Piketti.

Láttuk, hogy még Steier is – a kezében lévő döntő bizonyítékok ellenére is – csak menteni próbálja Beniczkyt s egész nyíltan nem mert követ dobni rá. Noha ugyanis bizonyos, hogy fogságában beadott emlékirataiban gyalázta 48-at és kiszabadulása után is felvett 4000 forintot a titkosrendőrségnek tett kémszolgálataiért, szerinte mégis lehetséges, hogy belül a magyar szabadság híve volt. A 48-as, tehát a hitlerivel rokon hazafiság szerint pedig még az is megbocsátható, ha honfitársaink elleni kémkedésért a rendőrség 4000 forintját elfogadjuk, csak a szívünk magyar legyen s gyűlölje azt az osztrákot, akinek a pénzét elfogadja. Beniczkynek az Almásy-féle összeesküvésben való részvétele pedig ezt bizonyítja.

Asbóth ezredes azonban, aki szintén nemegyszer vett fel júdásdíjat titkos szolgálataiért, nem vett részt osztrákellenes összeesküvésekben. Ő csak látszólag maradt meg haláláig ünnepelet negyvennyolcas hősnak. Ezért őt még Steier se tudja menteni. De azért szidni se meri, hanem szinte bocsánatot kér, hogy ezt a magyar közvéleményre nézve annyira meglepő és annyira kellemetlen felfedezést tette.

„Eredetileg – írja (Beniczky, 706. o) – e per (az Almásy-per) részleteire nem akartam kitérni, később azonban már a munka szedése közben felvetődött a nézet, hogy Beniczky személyére való tekintetből célszerű volna e per néhány fontos okmányát is közreadni. Így elhatároztam, hogy röviden összefoglalom az Almásy-per eddig homályban volt és megdöbbenő adatait, melyekből kiviláglik, hogy az 1848/49-es szabadságharcunk egyik kiváló vezető tisztje volt az áruló, a felfogadott brávó [bérgyilkos], aki saját bajtársait hátulról ledöfte kialakított vérdíjért”.

„Az Almásy-pert Asbóth Lajos honvédeztredes (vagy mint magát címeztetni szokta: honvédegenerális) idézte elő. Ő szállította a per anyagát, ő volt az agent provocateur [beugrató titkos rendőr-kém], akit a bécsi rendőrnagy a hazájuk sorsa felett aggódó hazafiak közé küldött azzal a megbízással, hogy árulja el őket, szállítson kézzel fogható, döntő bizonyító anyagot ellenük. És Asbóth Lajos hitvány áruló módjára a bakónak kiszolgáltatta azokat, akiknek bizalmába Kossuth és Klapka ajánlásával beférközött, és míg ő élvezte a vérdíj árán megvásárolt jólétet, addig Nedeczkyt és Beniczkyt halálra ítélték, majd pedig társaikkal együtt elhurcolták őket a csehországi várbörtönökbe.”

Vajon mit szolt volna hozzá Kossuth, ha megtudta volna, ki volt az ő benső bizalmasa? Bizonyára semmit, hanem egyszerűen lehetetlennek nyilvánította volna a dolgot. Nem Asbóthra, hanem csak arra haragudott volna, aki a bizonyítékokat nyilvánosságra hozta, mint ahogyan Fraknóira is megharagudott, mert Martinovics jellemtelenségét kimutatta. Itthon nálunk a helytartótanácsi irattárban megsemmisítették az Asbóth kémszolgálatait bizonyító ira-

tokat, de Bécsben nem, s így Steier ott megtalálhatta őket. (Mi mégis szentül meg vagyunk róla győződve, hogy iratokat megsemmisíteni egyedül csak Bécsnek lehet érdeke, és egyedül csak ott van olyan tágas lelkiismeret ahhoz, hogy ilyen megsemmisítéseket végre is hajtson.)

Asbóth már 1862. szeptember 16-án levelet intézett Pálffy Móric gróf helytartóhoz, melyben közli vele, hogy az országban forradalom készül, az összeesküvők neki ajánlották fel a vezérséget, de ő nem fogadta el, noha ezreket ajánlottak neki, ha elfogadja. (Ártatlan „hazafiaink” azt hiszik, hogy ilyen hősies hazafias összeesküvést nem is lehet másképp, mint ingyen csinálni, s így az se lehetséges, hogy a hazafias vezérnek még pénzt is ajánlhassanak fel, hogy elfogadja.)

Asbóth ettől kezdve csak azért tartott fenn összeköttetést a még emigrációban élő volt 48-as bajtársaival, hogy leveleiket bemutatassa a rendőrségen s így kémszolgálati bizonyításával magának pénzt szerezzen. 1862-ben havi száz forint (mai tízezer forint) subventiót [pénzsegélyt] állapítanak meg részére. Mellette még Gelich Richárd és Viola Károly volt honvédtisztek „lelkét terhelé sok árulás” (tehát korántse egyedül csak Asbóth volt ilyen sötét gonosztevő lélek).

December 10-én már 300 forint felvételét nyugtázza Asbóth. 1863. május elején Kossuth két levelét szolgáltatja be a rendőrségnek, melyek egyike őhozá szolt. 48-as hazafias érdeimeiért közben olyan nagy becsülete volt itthon, hogy a Magyar Tudományos Akadémiában tarthatott és természetesen tartott is székfoglaló beszédet. De még ezt az alkalmat is a tiszteletére nagy számban megjelent volt honvédtisztek körében való kémkedésre használta fel. Ez az újabb Somogyi-Jámbor pert eredményezte, melyben ismét tizenkét embert ítéltek el öttől tíz évig tartó várfogságra.

Közben az akkor még emigrációban élő „Klapkától levelet kapott, melyben Genfből közli, hogy Magyarország felszabadulásának ideje közel van, mert Viktor Emánuel és a forradalmi pártok Franciaországra támaszkodva megtámadják Ausztriát, Kossuth ez irányban serényen dolgozik és Asbóth is jelentős megbízást kap. December 17-én este lepecsételt levelet hozott neki egy ismeretlen, melyben a proclamáció [ünnepélyes közzététele] és egy megbízólevél foglaltatott. A proclamációt rögtön a lugosi parancsnoknak adta át.” (Steier: Beniczky, 711. o.)

Asbóth az összeesküvés leleplezéséért azzal a megokolással, hogy 48-ban a birtokán 6000 forint kárt szenvedett, 49-ben pedig elvették Kossuth-bankóit, 20.000 (tehát mai kétmillió) forintot kért, ezenkívül két lánya részére egyenként 10-10 ezer forintot és havi subventiója felemelését. Becstelenségét tehát ugyancsak nem akarta ingyen adni. Arra hivatkozott, hogy leleplezéseivel milliókat takarít meg az államnak, a császárnak megmenti legszebb országát és hogy Károlyi Sándor is uradalmakat kapott a kurucok leleplezéséért. (Láttuk, hogy nem kapott, de Károlyi egyébként is nem elárulta, hanem megmentette a kurucokat, de ezért nem kötött ki magának előre bért. Láttuk már, hogy ajándékot lényegében véve nem is kapott érte.)

Persze az osztráknak is megvolt a magához való esze, az Asbóthokkal úgy bánt, ahogyan megérdemelték, s a pénzt nem szórta olyan könnyen. Úgy látszik, hogy Asbóth is ugyanolyan pazarló volt, mint Kossuth, Görgey, Petőfi, Bem, Jókai vagy Beniczky (vagy – mint látni fogjuk majd – Almásy, vagy később Ady), mert 1864 márciusában adósságai törlesztésére kér ezer forintot (mai értékben százezret). Később azért szükséges neki okvetlenül a pénz, mert fiát a zürichi műegyetemre akarta kiküldeni. Végül 5000 (mai ötszázezer) forinttal elégtették ki, ezenkívül élethossziglan havi 100 forint segélyt, s míg fia tanulmányait folytatja, még évi 600 forint stipendiumot [ösztöndíjat] ígértek neki.

Ha pedig valaki a bécsi kormányt (illetve titkosrendőrséget) olyan nagyra tartja erkölcsileg, hogy még azon is megbotránkozik, hogy ilyen aljas kémmel szóba állt, sőt alkalmazta őket céljai elérésére, azt a felvilágosítást adjuk neki, hogy azt még a Habsburgok se tehették meg, hogy ilyen szolgálatokat igénybe ne vegyenek. A titkosrendőrséget a leghitlenebb,

legerkölcstelenebb és a papokat legjobban gyűlölő, de a szabadelvű gondolkodóktól legjobban magasztalt Habsburg, II. Lipót állította fel. Ezt a Habsburgot a külföld szabadelvű sajtója égis magasztalta, nálunk azonban még másfél évig se uralkodott. („Érdemeit” Toscanában szerezte.)

Jólelkű utóda, I. Ferenc se törölte el ezt az Ausztriában új intézményt, mert látta, hogy szüksége van rá. Akinek olyan ellenségei voltak, mint Martinovics, Kossuth, Petőfi, Perczel, Pulszky, Beniczky és Asbóth, bűnös eszközöket célja elérésére az se alkalmazhatott ugyan, de ha élni akart, olyan kényes se lehetett, hogy meg ne engedje és el ne fogadja, hogy ellenfelei egymást is elárulják. Elvégre is nem a jót, hanem a rosszat árulták el és a bécsi titkosrendőrség ezért fizetett nekik.

## A kisebb „hősök” és átlag-negyvennyolcasok

Világos, hogy a többi „hazafi”, azok, akiket Asbóth ily gyalázatosan elárult, nem voltak s nem is lehettek annyira emberi bőrbe bújt szörnyetegek, mint ő. Hiszen az ő tettehez akkora elvetemültség kellett, amilyen nem terem minden bokrban. De hogy a többiek se lehettek olyan tündöklően fényes alakok, mint amilyeneknek a magyar közvélemény képzelte őket, azt sejthetjük abból, hogy hiszen Asbóthot is hősnek gondolta mindenki, s láttuk, hogy az Asbóthnál alig különb Beniczkynek is milyen temetést rendeztek. Pedig hát Beniczky azok egyike volt, akiket Asbóth elárult, sőt éppen ő volt a legjobban elárult hazafi, mert hiszen őt egyenesen halálra ítélték Asbóth miatt s ilyen hazafi Beniczkyt kívül még csak egy volt: Nedeczky.

Láthatjuk állításunk helyességét abból a sok pénzből is, amit Kossuthék és Klapkáék ígértek Asbóthnak, ha a fővezérséget elfogadja. Ha ugyanis a többiek ingyen adták volna „hazafiságukat”, akkor Asbóthnak se kellett volna érte pénzt kínálni, mert hiszen éppen azért választották őt fővezérnek, mert őt tartották akkor a hazafiak egyik legönzettelenebbjének és legmeggyőződésesebbjének. Aztán láttuk már, hogy Almásy, az összeesküvés feje is milyen sok jellembeli hibában szenvedett. Aztán az se valami jó jel, hogy az ország területi épségét már előre elárulták. Végül abból a nagyjelentőségű szerepből, melyet ebben az összeesküvésben és általában az akkori hazafias mozgalmakban a szabadkőművesség játszott, se következtethetünk jobbat. Ez számunkra ugyan már nem lehet meglepő, de mikor az Almásy-per folyamán kitünt, nagy újsággént hatott.

A halálra ítélt Nedeczky István például a turini „Dante Alighieri” szabadkőműves páholy tagja volt, Almásy pedig (aki húsz évet kapott) a Szent István páholyé (a szent nevét bizonyára csak azért vették fel, hogy gonosz, egyházellenes üzelmeiket leplezzék). Ez utóbbi páholy összeköttetésben állt a turini Szent István páhollyal, melynek Türr volt a nagymestere. (Steier: Beniczky, 710. o.) Hogy Kossuth is nagy és tevékeny szabadkőműves volt, bizonyítékokkal szolgált rá. A mi „hazafiaságunk” és „függetlenségünk” annyira szabadkőműves ügy volt akkor, hogy az Almásy-féle összeesküvés ügyében egy Pesten tartott szabadkőműves gyűlés döntött akkor még (1862-ben) egyelőre a passzivitás mellett.

Ha Asbóth becstelensége elsősorban az ő egyéni jellemének hitványságában áll is, az eddig felhozottak is éppen elég bizonyítékot adnak már arra, hogy jellemtelensége csak fokozatban különbözött a többi vezető egyén jellembeli fogyatékosától, nem pedig a lényegben. Láttuk, hogy hiú, fegyelmetlen és pazarló volt e „hazafiak” legtöbbször. Ezek a tulajdonságok pedig igen könnyen viszik az embert erkölcsi mélységekbe. Ki gondolta volna köztük eddig például azt is, hogy ezeket az emigránsokkal kombinált magyar függetlenségi küzdelmeket a szabadkőműves páholyok csinálták, és hogy a mi híres és nagy hazafinak tartott Türr Istvánunk (aki egyébként szintén nem volt magyar vérű) egyenesen páholy nagymester volt?

Igen sokat jelent az is, hogy még az a Steier is, akinek közleményei a legújabb eredményeket jelentik 48 történetében, s aki ráadásul nemcsak zsidó, hanem forradalmár érzelmű is volt, ilyen összefoglalást kénytelen adni a szabadságharc bukásának okairól (Steier: Haynau és Paskievics, I., 11-13. o.):

„Az új főparancsnok (Haynau) négy nagy segítő tényezővel kezdte meg működését. Az orosz segítség, az olaszországi csapatok, a magyar vezetők egyenetlensége és az új magyar alvezérek tehetetlensége. E négy tényező biztosította részére a sikert. Haynau nem volt nagy hadvezéri tehetség, csupán szerencsés főparancsnok. A magyar hadsereg vezérei között állandó volt a viszálykodás. Bem nem fért össze Vécseyvel, Perczel Görgeyvel, Görgey Nagy-Sándorral, Klapka Bayerrel stb. Asbóth Lajos, Knézich, Nagy-Sándor nem voltak önállóságukban megbízható hadtestparancsnokok, az újoncozás nem járt sikerrel, fegyver és muníció nem volt.”

„Intrikák tobzódása, s gyűlölködések megkönnyítették Haynau munkáját. Valósággal katonakussá lettek a magyar belállapotok és a nemzet, mely minden áldozatra kész volt (dehogy volt, hiszen éppen most mondta maga Steier, hogy az újoncozás nem járt sikerrel), a vezetők csúnya viszálykodásában a közeli katasztrófa jeleit látva, néma kétségbeeséssel majdnem fásultan volt tanúja a végkifejlés eseményeinek. Egy megdöbbentő összeomlás volt ez, melynek felelőssége alól később évtizedeken keresztül igyekeztek magukat kivonni az illetékes tényezők, egymásra hártva makacs bőbeszédűséggel az okokat, holott mindegyiküket terheltek a végzetes hibák. Türelmetlenség és nagyravágyás, a belátás hiánya, forradalmi fegyelmezetlenség a forradalom lendületes ereje nélkül, intrikálás és elbizakodott versengés, félintézkedés és félrendszer, illúziókkal való számítási műveletek, egy politizáló, kedvetlen hadsereg, egymás ellen agyarkodó [acsarkodó] vezérek csakis a bukásnak s a megszegényítő vereségnek, de nem a győzelemnek feltételei.”

„Utólag nagyítóüvegekkel kutatták egymásban a hibákat, mulasztásokat, és védőírásokban magukat tökéleteseknek, hibátlanoknak hirdették.” (Ez is mutatja, milyen értéktelen emberek voltak. De nem is lehet értékes az, aki hiú és nagyravágyó s csak a hatalmon levőket tudja bírálni, aki szabadkőműves, vallástalan és aki forradalmár.)

„Egyetlenegy halandótól sem lehet hibátlanságot követelni és midőn tanulmányaimban e nemzeti harc nagy férfiaiak végzetes tévedéseire rámutatok, nagyságukat, érdemeiket korántsem tagadom.” (Tehát még Steiernek is meg kellett ijednie, hogy nem származik-e rá baj abból, amit megállapít.)

„Nagy időnek” nevezte nemzetünk ezen időszakot és embereit „nagy embereknek” és a nemzetnevelés túlbuzgósága annyira idealizáló képet festett e korszakról és embereiről, hogy az majdnem deprimálólág [lehangolólág] hatott a jelennek megítélésére, a nemzeti öntudatnak igazságos és helyesen látó kifejlesztésére. (Tehát még a Habsburg-gyűlölő zsidó Steier is majdnem ugyanúgy okoskodik és érvel, mint mi.)

Ez a túlbuzgóság a jelent kicsinyítette, mikor a múltat idealizálta. Pedig a múlt idők helyes megismerése erősíti a jelent. A nemzet nem félhet a múlt idők hibáinak, istenített nagyok tévedéseinek megismerésétől. Az nem árthat sem önérzetének, sem munkaképességének, csak tanulhat belőle, hogy olyan jelent teremtsen, amelyet nem szükséges a jövőben sem idealizálni, sem nagyítani.

48-at tehát szükséges volt idealizálni is, nagyítani is. Bizonyára nem azért, mert magában is nagy és ideális volt. Látható, hogy mindenki, még a Habsburg-gyűlölő, sőt forradalmár lelkesületű Steier is csalódik, kiábrándul, mikor 48 történelmével megismerkedik, s ha szereplőit nem a legendák, hanem saját leveleik, írásaik és a történelmi kútfők alapján ismeri meg. Éppen ez a rettenetes csalódás a fő oka a szabadságharc bukásának is, mert Kossuthnak és társainak már kortársaik előtt is ilyen betegesen megnagyított és eszményített híruk volt s ezért azokat, akiknek alkalmuk volt őket megismerni, már életükben rettenetes kiábrándulás érte.

Görgey egész letörését és tragédiáját ugyanez a Steier (Beniczkyről írt művében, a 168. oldalon) egész határozottan ennek tulajdonítja. Görgey életében három időszakot különböztet meg. „Az első időszakban – írja – Görgeyt az osztrák szolgai katonanevelés hatása alatt (nem szolgai nevelés volt az, hanem tekintélytisztelő) szívós honvágy kínozza. (Honvágya lehet és van annak is, akit nem szolgálailag nevelnek.) Nélkülözés, szegénység és a katonáskodás lelket ölő rabsága olyan vágyó, tartós lelki hangulatot teremtett benne, melyen keresztül mindent rózsaszínben látott, ami hazájával és annak törekvéseivel egybefüggött.” (Ezt Steier egyszerűen úgy is kifejezhette volna, hogy a kor eszméinek s ezért olvasmányainak hatása alatt kifejlődött lelkében a nacionalizmus.)

„Ez az idealizmusa elkísérte a szabadságharc bevezető eseményeibe, de csak elkísérte addig, mert a szabadságharc korszaka nála az elkeseredett csalódás és az emiatt felágaskodó dac ideje volt, melyen szétfoszlott a honvágyból leszűrődött idealizmus rózsafátyla és minden átmenet nélkül az emberek gyarlósága, kétszínűsége, a kötelességérzet gyakori hiánya, a



felelőtlen ágálás terjeszkedése, az előbb távlatból bámult nemzeti nagyságok közönséges halandó tulajdonságai (ha Kossuthot és társait csak közönséges halandóknak találta volna, nem pedig annál rosszabbaknak, vajon kiábrándulhatott volna-e belőlük annyira, hogy miattuk egész lelke megtört?), a szónoki bombasztok [ömlengések] mögötti tartalmatlanság és üresség elébe tárultak és ebben a hangulatban eltelt csalódottság hangulatát lassanként felváltotta a megtörtséghez hasonló ellágyulás, az emberek iránti igazságosabb nézőpont és igazságosabb önismeret.”

Ez utóbbi Görgey életének harmadik korszaka, de ehhez már csak a csapások és a szenvedések árán jutott el, s melyek – sajnos – már nemcsak az ő szenvedései voltak, hanem a nemzetéi is.

De ugyanezt a megállapítást nem láthatjuk-e ugyanilyen élesen Mészárosnak, a másik volt császári tisztnek a megemlékezéseiből is? A kettő között csak az a különbség, hogy a katolikus Mészáros alázatos lélek volt, nem pedig protestáns és forradalmár hajlamú, mint fiatal korában még Görgey volt s ezért tapasztalatai hatására ő nem fenegyerek lett, mint a gőgös Görgey, hanem bölcs, megértő és megbocsátó. Mészáros a maga hibáit is észrevette, nemcsak a másokéit, Görgey ellenben a maga hibái megállapítására nem volt képes. Pedig láttuk, hogy ezek a hibák is voltak legalább akkorák, mint azokéi, akiken megbotránkozott. Bár annyit el kell ismerni, hogy az ő hibái férfiasabb hibák voltak, mint Kossuthéi.

Egész jól látható, hogy nemcsak Mészáros, hanem Görgey is minél tovább volt 48-as s így minél több alkalma volt megismerni a szabadságharc vezetőit, annál jobban megtanulta megbecsülni azokat az osztrák vezetőket, akiket addig annyira lenézett és akikkel annyira elégedetlen volt. Mennyivel jobban trónra teremt és mennyivel alkalmasabb volt királynak Ferenc József, mint Kossuth! Mennyivel jobban lehetett tisztelni a nemzet élén V. Ferdinándot, mint Kossuthot, noha azt meg kell hagyni, hogy beszélni, izgatni, szónokolni és népszerűséget szerezni s ha már megszerezte, azt kiélvezni közel se tudta egyikük se úgy, mint Kossuth. De hiszen éppen ez volt az, ami aztán oly megrendítővé tette a hamarosan megérkező csalódást. És hadvezérnek is mennyivel nagyobb volt Radeckzy, mint Görgey! Nemcsak jellemében, hanem tehetségben is!

Nem csoda aztán, ha Görgey Kossuthból és 48-ból való kiábrándulása többek közt a fogságba esett osztrák foglyok, különösen tiszték iránt a honvédek szemében már sértőnek látszó tiszteletteljes bánásmódban nyilvánult meg. Nem egyenes cáfolata-e ez annak, amit Steier Görgey osztrák katonai nevelésének ellenszenvenességéről mond? Lehet, sőt bizonyos, hogy volt effajta ellenszenv Görgeyben, de az is bizonyos, hogy csak addig, míg összehasonlítás nem tudott tenni például azokkal a 48-as katonákkal, akik – mint ő is – meggondolatlan gőgükben lenézték ezt az osztrák „szolgai” szellemet.

A forradalmár és protestáns gőg felébredt ugyan még Görgeyben utána is, például csak azért is az oroszoknak adta meg magát, nem pedig az osztráknak, illetve a maga törvényes királynak (s ezzel a gőgös ostobaságával idézte elő egész sereg bajtársa halálát), de később, évtizedek múlva annál szorgalmasabban küldözgette a szót annak a Ferenc Józsefnek, aki szóba állni vele ennek ellenére se volt hajlandó. Görgey ekkor már annyira bölcs és alázatos lett, hogy még azt is kitüntetésnek vette, hogy egyáltalán elfogadta tőle, s ha szótlannul is, de örült neki, hogy volt lázadó tisztje bűnbánatának jelét láthatja benne.

Az erdélyi unitárius Pálffy János épp úgy járt 48-cal és „nagy embereivel, mint a lutheránus Görgey vagy a katolikus Mészáros.

„Több magyarországi – írja Balogh Jánossal kapcsolatban, akiről egyenesen lesújtó a véleménye – ún. megyei és országos notabilitással jártam így. A távolból, mielőtt személyesen ismertem volna őket, többet közülük nemcsak bámultam, hanem valóságos kegyelettel viseltem irántuk, mintegy szédelegve tekintve föl azon mérhetetlen magasságba, ahol őket fölöttem állani képzeltem, a közelben aztán egyszerre vagy lassacskán lefoszlott fejükről a dicssugár és hasonlók lettek a holt tengerárok foszforikus tűzéhez, mely csak este és csak a távolból szikrázik fel, ha mozgásba hozatik, hasonlóság a legmeglepőbb tűzijátékhoz s pedig az egész nem egyéb poshadt vízcseppeknél.”

Ilyenfajta tapasztalatai voltak az erdélyi Szilágyi Sándornak is 48 erdélyi származású szereplőiről. „Csodálatos – írja A magyar forradalom férfiai 1849/49-ből című művében (331. o.) –, hogy ezek és a többi erdélyi képviselők Magyarhonban szerepelni nem tudtak, így Torma Fábrián, Pálffy, ki székely kormánybiztos is volt s csak azon nyilatkozatáért nevezetes, hogy a honvédelmi bizottmányi ülésben azt mondá, miképp majd megfordítja ő a székelyek dolgát s mégis vagy nem ment le megfordítani a székelyek dolgát, vagy ha lement, nem tett semmit. Megyéikben több s az országgyűlésben kevesebb sikerrel működtek az oppozíció érdekében. Oka ennek, mert Erdély küzdelmeinek mindig más tereuma [mozgásteret, területe] volt, mint Magyarhonénak. Ott ők elsők valának, itt olyan kapacitás (volt) elég.”

„Ennek nem ők okai. Erdély szép ország, de nem országa a politikai kapacitásoknak. S ha tudott hajdan Kendiket szülni, Martinuzzikat nevelni, más idők valának akkor.”

„Az erdélyi oppozíció [ellenzék] opponált [ellenálló] névért (azaz népszerűségért), míg azt hívé, hogy a kormány nem szívesen lép a reformok terére.”

„Amint változának az idők, változának ők is s ez a küzdőket messze túlhaladta. Ez oka, hogy a testvérország nem találta fel bennük, mit remélt.”

„Legtöbben közülük viseltek főispáni hivatalt, de azt betölteni nem tudták.”

Visszatérve „Magyarhonba”, Balogh János, a híres barsi követ, a 48 előtti reformkor leghíresebb alakjai közé tartozott. Nevével tele volt az ország (mint Pálffy visszaemlékezései mutatják, még Erdélyország is). A bátor, a hős, az önzetlen, a semmitől meg nem ijedő hazafi példaképének tekintették, akinek pályája egyenes, mint az ég felé törő fenyőtörzs, és aki elveiért mindent, még az életét is szemrebbenés nélkül feláldozni képes. Pedig hát Balogh János a valóságban nem volt más, mint üres, nagyszájú pózoló, aki látta, hogy Bécestől nincs mit félni s csak ezért volt „bátor”. Egyedüli irányítója az önzés volt, istene pedig a magáról való beszéltetés, népszerűség és ünnepeletetés.

Pálffy így ír róla (ha Pálffyt idézem, nincs szükség arra, hogy a lapszámot is jelezzem, mert ő művében (Magyarországi és erdélyi urak) betűrendben közli azokat, akikről megemlékezik (de mint már említettem, csak a „K” betűig jutott el, mert közben tüdővészben meghalt) s így aki idézeteimnek utána akar nézni, a lapszám jelzése nélkül is könnyen megtalálja):

„Balogh János a forradalom alatt sehogy sem igazolta azelőtti hírét. Ő nem tanúsított legkisebb tehetséget se, sem mint szónok, sem mint politikus, legkevesbé pedig jellemet, sem mint a nemzet képviselője, sem mint férfi. Mint oly képviselő, akit múltja feljogosított arra, hogy egyike legyen az irányadóknak, nemcsak állást nem bírt foglalni, hanem cél, irány, elv és akarat nélkül engedve magát a napi események hullámszája által egy ideig jobbra és balra löketni, azután a Madarászok vak eszközévé aljasult, lesüllyedve az erkölcsiség azon legalacsonyabb fokáig, melyen a hóhéras áll. Mert tagadhatatlan, hogy ő a Lamberg tábornok meggyilkoltatásában tényleges eszköze volt Madarász Lászlónak.”

„Annyi bizonyos, hogy azon gyászos vérnapon és órában többen látták Baloghot egy szuronyos puskával a felbőszült tömeg között nemcsak a hídfőnél, hanem a hídon is, uszítva a vérszomjas népsöpredéket az áldozatra... Egyébiránt Kossuth, ha maga talán nem adta az intést Baloghnak, de tudta, hogy az minő részt vett a Lamberg meggyilkoltatásában, mert még aznap Komáromba küldötte Baloghot hivatalos minőségben, s ha jól emlékszem, többé vissza sem jött, hanem talán a táborba ment s később kimenekült Törökországba. A gyanú szennye mindenesetre rátapadt. Vele kivándorolt egyik fiát (keresztnevét nem tudom) még súlyosabb és borzasztóbb vád terheli, az ti., hogy Bemét ő mérgezte volna meg. Legalább többen azok közül, főleg honvédtisztek, kik Törökországba menekültek és később visszatértek, egyhangúlag állították ezt.”

„Én mindjárt kezdetben, mikor Baloghot 1848-ban megismertem, véghetetlenül bántam, hogy miképp dicsőíthette egykor két ország (Magyar- és Erdélyország) ezen ember nevét.”

Szintén meg nem alkuvásáról és harciasságáról ismert, nevezetes alakja volt 48-nak Patay József. Pálffy róla – mert hiszen említettem, hogy kortársai ismertetésében csak a „K”

betűig jutott el – csak Básthly-Mocsáry Fánival kapcsolatban emlékszik meg, de e futólagos érintésből is jól látható, hogy Patay is milyen gyenge, sőt becstelen legény volt. Éppen ellenkezője annak, mint amit nagyhangú szereplése mutatott.

„E nőt – olvashatjuk Pálffyban – 1850 végén ismertem meg Kemény Zsigmond útján, ki nála mindennapi vendég volt. Több év óta nem élt a férjével; jószívű, gyenge nő volt, kit barátai, barátnői és ügyvédei mindenéből kifosztottak; nem volt már fiatal, sem szép, de sok ésszel bírt. E nőnek egy érdekes története volt Patay Józseffel. Kovács Lajos, ki nejével együtt jó barátságban élt Básthlynével, tudta, hogy ez férjét a fogságból az auditor megvesztegetése által szabadította. Kovács Lajos tanácsolta tehát Pataynak, hogy tegyen ő is kísérletet. Patay beleegyezett s Kovács ennek következtében megkérte és meg is nyerte e kényes szolgálatra Básthlyné s átadott neki Pataytól 200 aranyat. Básthlyné, aki nekem ezen egész esetet körülményesen elbeszélte, átadta az auditornak a 200 aranyat, természetesen négy szemközt. Már hogy ennek következtében történt-e vagy nem, azt nem lehet tudni, hanem annyi való, hogy Patay, ki egész végig tagja maradt a Honvédelmi Bizottmánynak, tehát egy forradalmi kormányának, szabadlábbon védelmezhetette magát s 1850-ben beleesett a Haynau által amnesztiált 29 közé. Én azt hiszem, hogy ebben a 200 aranyak nem kis része volt.”

„Ezen auditor 1851-ben haditörvényszék elé állíttatott, fölmerülvén ellene a vád, hogy többek által megvesztegetette magát s név szerint Patay által is. Az auditor ekkor már Bécsben volt. Ennek következtében Patay haditörvényszék elébe idéztetett és kérdőre vonatott. Ő bevallotta, hogy az auditor megvesztegetésére adott Básthlynének 200 aranyat, de hogy Básthlyné átadta-e vagy nem, azt nem tudja. Básthlynével pedig ezen egész vallomásáról egy szót sem tudatott. Ez kétszeresen csúnya volt. Néki egyszerűen tagadni kellett volna az egészet, s Básthlynével mindenesetre tudatni vallomását.” (Láttuk már, hogy az a Pálffy, aki a hazugságot ennyire természetesnek tartja hasonló esetekben, valósággal öklendezik az erkölcsi undortól, mikor közli, hogy Ferenc Károly főherceg hazudott neki és társainak, mikor azt mondta, hogy az erdélyi futár még nem érkezett meg, noha már megérkezett.)

„Ezt (Básthlyné) néhány nap múlva hasonlóan haditörvényszék elé idézték emiatt. Ő eleinte mindent tagadott, de mikor a Patay vallomását felolvasták előtte, akkor kénytelen volt bevallani az igazat. Pataynak ezen lovagiatlan viselete árnyékot vetett jellemére, s barátai, én is, kikerültük őt, ahol lehetett. Ez bántotta Patayt s első hibáját még csúnyább hiba által akarta helyrehozni. Egy Kapczy nevű ügyvédet Básthlynéhez küldötte, hogy ez kérelem vagy megfélemlítés által vegye rá Básthlyné azon gyalázatos vallomásra, hogy a pénzt nem adta át az auditornak, hanem magának tartotta. Básthlyné indignációval [felháborodva, bosszúsan] utasította el Kapczyt. Erdélyi János és én éppen Básthlynénél voltunk ekkor. Az auditor elleni nyomás hosszasan folyt s az újhelyi (sátoraljaújhelyi) megyei hatóság 1852-ben Erdélyit és engem is hivatalosan kikérdezett, mint olyan tanúkat, akik Básthlynénél jelen voltunk Kapczy otlétekor. Mi azt vallottuk, hogy az egész beszélgetésből semmit sem hallottunk, minthogy mi más szobában voltunk. S vallottunk (azaz hamis tanúztunk), s így, mert noha megérdemelte volna, de nem akartunk ártani Pataynak, nem használhatván Básthlynének, aki 1852-ben meghalt Pesten.”

Mint láthatjuk, se Pálffynak, se Erdélyi Jánosnak még csak eszébe se jutott, hogy még így is rosszul tettek, mert hazudni (különösen pedig eskü alatt vallani hamisan) még jó cél érdekében se szabad. S ez a két protestáns férfiú bizonyára nagyon megvetette a jezsuitákat amiatt, mert „a cél szentesíti az eszközt” elvet vallották, melyet a jezsuiták ugyan sose vallottak, de a legkiválóbb magyar protestáns hazafiak, mint láthatjuk, ugyancsak szemrebbenés nélkül gyakorolták, sőt – mint láthatjuk – még dicsekszenek is vele!

Pálffy és Erdélyi János még Patayt is kötelességüknek tartották hamis tanúzással is védeni, még annak ellenére is, hogy szívükben megvetették, mint hitvány embert, csak azért, mert Patay magyar ember volt, sőt még protestáns is, a törvényszék pedig osztrák. Gondolhatjuk hát, mennyit érthettek azok a Batthyány Lajos mellett elhangzott tanúvallomások, melyek jó

magyaroktól származtak s melyeket mégis még a tárgyilagos Károlyi Árpád is az igazság csalhatatlan bizonyítékainak tart!

Befejezésül megemlítjük még, hogy Pálffy azzal végzi elbeszélését, „hogyan ezen auditor neve Laitzendorf”, tehát azonos Batthyány vizsgálóbírójával, ügyészével és védőjével. Láthatjuk tehát, hogy nem lehetett 49-ben az osztrák haditörvényszékekben sok megvesztegethető bíró, ha minden hasonló nyom az egy Leuzendorffhoz vezet. De viszont az is kétségtelen, hogy Leuzendorffot Batthyányék is megvesztegették. Lehet, hogy a Batthyány-család ezt olyanforma „becsületességből” nem közölte Károlyi Árpáddal, aki a per történetét megírta, mint amilyen becsületességéről Pálffy és Erdélyi János tett tanúságot Patayval és Básthynéval kapcsolatban. Vagy pedig az is lehet, hogy Batthyányék ezt is közölték Károlyi Árpáddal, csak ő nem beszél róla „hazafias” okokból, s bár megemlíti a Leuzendorff megvesztegetéséről szóló híreket, úgy tesz, mintha ez kétségtelenül nem lenne bizonyítva. (Említettem, hogy Pálffy megemlékezései később jelentek meg, mint Károlyi Árpád műve Batthyány peréről.)

A szabadságharcnak volt Irinyije is Irányija is. Irányi a márciusi ifjak egyike volt, ki eredetileg a Halbschuh névre hallgatott, lutheránus, tehát Kossuth, Görgey és Petőfi hittestvére, Irinyi magyar és kálvinista. Erről a kálvinista Irinyiről Szilágyi így ír (326. o.):

„Mellékneve József.

Nem vétendő össze az üres eszű és nagy hangú Irányival (ne neked, „hős” márciusi ifjú!), Madarásznak egyik uszálytartójával, akinek különben szerencsétlensége volt, hogy bármi okosat tett, Irányira és bármi bolondot tett, ezt Irinyire fogták.

A forradalom (már ti. a magyar forradalom, 48) éveit Irinyi legtöbbször Párizsban tölté, mint Teleki László segéde.

Fiatal, tűzlelkű, franciás gondolkodású ember, kinek egy gondolata van: Párizs, egy istene: centralizáció.

A télen Bécsen s Pesten át átlötönyben Debrecenbe tudott jutni s most is kibujdokolt már Gratzig, hol elég gondtalan volt feltűnően viselni magát, ekképp fogatott el.

A parlamentben Bihar megyét képviselte.

Szép készüléssel, szép ismerettel bír, de a forradalom kerekének sem előmozdítására, sem gátlására befolyással nem bírt.”

Én ehhez csak azt teszem még hozzá, hogy a gyufa feltalálója nem ő volt, hanem Irinyi János, és hogy mindketten Bihar megyeiek. Pálffy János azonban sokkal fontosabbat és megbecsültebbet is tud hozzátenni ahhoz, amit Irinyiről Szilágyitól megtudtunk.

„Képviselő – írja – 1848-ban. Kötélre ítéltetett és amnesztialtatott 1850. július 5-én. Ő 1849-ben kiszökött, de Grácban elfogták s az Újépületbe hozták, hol nyolc hónapig együtt voltunk fogva.

Irinyinek van esze, de egy fantasztikus, önhitt, hiú és szenvedélyes, önző ember. (Szegény 48-as hazafiság!) 1848-ban gróf Batthyány Lajosnál voltunk sokan egy estvélyen. A teremben három fő tömb alakult. A legnagyobb gróf Széchenyi István körül hallgatta figyelemmel beszédét, a másik, kisebbet, Irinyi foglalta el, a harmadik mintegy középen állott s én is ezek között figyelve Széchenyire, de nem tévesztve szem elől Irinyit se. De Széchenyi is mindamellet, hogy köréhez folyamatosan beszélt, azt is hallani látszott, amit Irinyi mond.

Egyszer csak hirtelen félbeszakasztja Széchenyi önmagát s otthagyván embereit, egyenesen Irinyihez megyen és minden bevezetés vagy indoklás nélkül ezt mondja neki: Ah, Irinyi József talpig becsületes ember, de nagyon sokat hiszen önmagáról. Ő azt hiszi, hogy jó író azért, hogy egy silány utazási leírást adott ki; azt hiszi, hogy nagy publicista, hogy híres szónok, mert a Pilvaxban perorált [szónokolt], pedig mindezekhez semmit sem tud. Hanem talpig becsületes egy ember. És ezen modorban folytatva talpig lehordta Irinyit.

Ennek bámulatában szemé-szája elállott s talán a harag miatt is, mit magába fojtott s vagy ezért nem tudott szóhoz jutni, vagy nem mert vitatkozásba elegyedni Széchenyivel. De

mi mindnyájan csodálkozva és némán hallgattuk Széchenyit, míg önmaga, talán belefáradva, épp oly hirtelen megfordult és előbbeni hallgatóihoz fordulva folytatta beszédét, ahol elhagyta.

Irinyi másnap hozzám jött, s kijelentvén, hogy Széchenyitől elégtételt akar követelni, kért, hogy lennék segéde. Megtagadtam, sőt sikerült meggyőzőnöm, hogy nincs joga ilyenszerű elégtétel-követelésre, mert miért nem védte meg magát szemközt Széchenyivel? S aztán Széchenyi nem sértette becsületét, hanem megtámadta egy kis közönség előtt publicistai és írói tehetségét s ezt bárkinél és bárkinek jogában áll megtámadni hírlap útján is egy nagy közönség előtt s mégsem jut senkinek eszébe azért párbajra hívni a támadót. S végre is csak neveltségessé tenné magát hiúsága által, ha ily ügyért egy Széchenyivel akarna verekedni. Meggyőződve vagy nem, elment tőlem s az egész annyiban maradt.”

Láthatjuk belőle, hogy a nagy Széchenyi idegei mennyire nem bírták ezeket az önérzetes törpetitánokat. De hogy Széchenyinek mennyire jó emberismerete volt akkor, mikor Irinyit nem bírta, s hogy mennyire túlzottan engedékeny volt még annak elismerésében is, hogy legalább Irinyi „talpig becsületes ember”, azt mutatja Pálffy jellemzésének folytatása:

„Fogsága ideje alatt (Irinyinek) igen csúnya jelenete volt. Vele s még többekkel két egymásba nyíló szobában volt bezárva Rákóczi Hugó is, egy mindig jókedélyű, élcés ember, ki mindnyájunkkal s így Irinyivel is gyakran évődött. Mi mindnyájan igen szerettük Rákóczit, s ha valamelyikünket, inkább azért, hogy vidámitson, megtámadott, igyekeztünk hasonló fegyverrel küzdeni ellene. De Irinyi nem. Ő hallgatott, ha Rákóczi vele kötekedett.

Egyszer egy ilyen alkalommal, anélkül, hogy szót szólana, felugrik, megragad egy nagy kést (ej, de gondosan őrizte az a gonosz osztrák ezeket a neki veszedelmes rabokat, hogy még kést is ilyen könnyen ragadhattak akár egymás, akár önmaguk ellen!) és dühösen nekirohanva Rákóczinak, egész erővel dőf hozzá. Szerencsére Rákóczi elég korán észrevette, hogy félrehúzza magát s azon percben megragadva Irinyi kezét s más karjával derékon fogva egy ágyba vágta s a kést elvette tőle.” (Csakugyan szerencse, mert igazán szép lett volna, ha a hazafias hősök egymást gyilkolták volna, még mielőtt az osztrák kezdte volna őket akasztani, bár kisült, hogy az osztrák később se „gyilkolta” meg se Irinyit, se Rákóczit, se Pálffyt. Furcsa lett volna, ha két magyar „hős” egymást gyilkolta volna abban a börtönben, melybe állítólag csak azért jutott mindkettőjük, mert nagy hős volt és a hazáját mérhetetlenül szerette, nem pedig azért, mert maga is gyilkos volt.)

„Addig se szerettük Irinyit hetyke modoráért – fejezi be a kérdést Pálffy –, de ekkor éppen megutáltuk. Tett ő az Újépületben ennél csúnyább és valóságos jellemtelen dolgot is (pedig mi azt hittük, hogy még ennél is csúnyább már nem is lehetséges, kivált mikor hazafias hősökről van szó), de mivel ebbe egy nő is bele van keverve (tehát ezeknek a hősöknek még úgyszólván a siralomházban is voltak még nőügyeik?), elhallgatom.” Így aztán azt is megértjük, miért nem tudta Irinyi tréfának venni és megmosolyogni, mint más, a vele való kötekedést. Ő eszerint csakugyan nem vehette a tréfából mondott becsületsértéseket csak tréfának. Ő minden ellene irányuló sértést kénytelen volt komolyan felfogni.

Egressy Gáborról, a nagy színésről, Petőfi barátjáról és 48-as kormánybiztosról Pálffy ezt írja:

„Színész, 48-ban kormánybiztos, 1851-ben amnesztiát kapott. Bizony nevetségés, sőt botrányos egy dolog volt az Egressy kormánybiztossága is, sok más hasonlók között, mert egy forradalmi kormánybiztosság sehogy sem színelőadás. Egressyn ez eléggé bebizonyult s ő több hivatalos komédiáskodás után csakhamar le is lépett ezen szokatlan színpadról, melyen ha valaki egyszer meghal, többé fel nem támadhat, mint hitte ezt egy becsületes alfalvi magyar földművelő, ki meglátván Egressyt, mint kormánybiztost, egész rémülettel mondta társainak, hogy ő ezt az urat látta egyszer Pesten egy nagy házban meghalni s most már megint életben van.” (Úgy látszik, igaz lehetett az eset, mert ezt Szilágyi is megemlíti (337. o.))

„Egressy írt egy törökországi naplót (történelmünk folyamán már hosszan ismertettük), hű termékét egy színész politikusnak vagy politikáló színésznek. 1851-ben gyakran és többen



jöttünk egybe estvéként Vladár Józsefnél, Kazinczy Gábor is azon házban lakván. Egressy többször tartott felolvasást naplója kéziratából. Egy-kettő a hallgatók közül rendesen elaludt alatta s ezek többnyire Kemény Zsigmond és én voltunk, de egy estve az egész társaság, a házinőt sem véve ki, mindnyájan elaludtunk, sőt Bárczay József azt állította, hogy magát Egressyt is elnyomta néhány percre az álom. Egressy talentumos színész. Maradjon is ő ezen a téren s ne kontárkodjék a politikába.”

Láthatjuk tehát, hogy Pálffy személyesen és közelebről ismerte Egressyt. Sokat jelent tehát, hogy mint hazafiról és politikusról ennyire lekicsinylő róla a véleménye.

## Besze János

Besze Jánosról, aki 48-as képviselő és kormánybiztos volt, Szilágyi (326. o.) ezt írja:

„Népszónok, azaz a hajlékony népet igen tudja tervei szerint kapacitálni. Hangja akkora, hogy ha Neptun és Aeolus egyszerre kezdenének hangversenyezni, Besze túlkialtaná, s innen van, hogy ha az egész országgyűlés kiáltani kezdett a percben, hogy Besze kinyitá torkát, mind elnémulának. Ilyen volt Besze a népgyűléseken is, melyen prezideálni [elnökölni] legfőbb szenvedélyének tartá.

Ez alkalommal többi közt kétszer tűnt ki. Először midőn Debrecenben a Mele Rafael marionettjeit sprengolni [ugratni] akarta. A történet úgy hozta magával, hogy Melének szép leánya megszúrta a gladiátor szemeit. Szónokolni kezd tehát a néphez s ez bámulásában Melét elillantani engedí.

Más alkalommal rendkívüli étvágyának adá tanúját. Az orosz seregek – úgymond – a magyar nemzetnek csak egy vacsorára valók.

Különben a „véreb” szónak ő volt a felfedezője.

Besze éltében két nevezetesség van: egyik, hogy 1849 elején Mészárossal a kassai csatában volt. Az első ágyúszóra megszaladt. Egy bécsi német lap így ír róla: „General Bösze, de den Rückzug deckte oder decken sollte” [Besze generális aki fedezte a visszavonulást vagy csak akarta] stb.

Másik. Debrecenben 1849-ben megünneplék a március 15-ét (ez volt március tizenötödike első évfordulója). Besze is künn volt s egy fa alatt szónokolni kezd ilyen hangon: Megbúcsú zsarnok hatalom! Lesújt karunk hatalma!

Kérem alássan – mond egy fára felmászott suszterpúp – inkább lemászom. Ne tessék bántani.

Besze nagy ember. Értem: magas. Szépnek ugyan nem lehet mondani, de külsője ajánló.

Készültsége nincs sok, politikai kombinációja még kevesebb, de hangja – ezzel aztán igazán imponál.”

Pálffy ugyanezt mondja róla, csak rövidebben, mint aki még ennyi szót sem érdemel.

## Berzenczey László

Berzenczey Lászlóról (1820-1884), aki Petőfi szíve szerinti magyar volt, így emlékszik meg Szilágyi (330-331. o.): „Székely fiú. Orgánuma olyan van, hogy a vihart is túl tudná kiáltani.

Gyermekkorában korhely volt (de feltűnő sokszor fordul ez elő a 48-asok között!), ifjúkorában mit sem tanult, de azért férfikorában szónok lett (azaz mások tanítására vállalkozott).

Most is jól emlékszem, hogy Gál Józsi főtiszt ellen – néhány év előtt – a marcalison hatalmas orációkat [beszédeket] tartott.

Beszédeit kezdetben nevelték. Das geniert grosse Geister nicht. [A nagy szellemek nem zavartatják magukat.] Ő azért a perorálásokba [szónoklásokba] bele nem fáradt, hanem igen, hallgatói, kik leásítózák.

Az unió (Erdély és Magyarország között) létrejöttének hatalmas apostola volt. Föltétlen unió mellett agítált székely létére, pedig e föltétlen éppen e nemzetnek dolgozott legjobban be.

Keresztülmenvén az, maroszséki népképviselővé lett, s mint ilyen, hatalmasan agítált a hongyülésen.

Megkezdődvén az oláh mozgalmak Erdélyben, a minisztérium oda küldé organizálandó az erdélyi fölkelést.

B. Vay volt ottan a kir. biztos akkor. Kettőjük közt furcsa viszony szövődött akkor. Egyik sem fogadott el a másiktól sem rendeletet, sem tanácsot. („Hazafias” egyetértés.)

Végre kihirdeti az agyagfalvi gyűlést. Mintegy 80.000 ember megjelent fegyveresen, egy heti élelemmel ellátva.

A hét eltelik. Azalatt elhatározták, hogy a tömeg együtt marad. Egy hét múlva azonban elfogyván az élelem, a szegény székelyek túrték ugyan egy darabig az éhséget, de sokáig nem tudták kiállani. Szét kezdenek oszlani. Berzenczeynek minden sallangos orációja sem tudá őket együtt tartani. Akkor ekképp meggyöngülteken könnyű diadala volt Puchnernek, kik látva, hogy mennyire el vannak ámtva, Berzenczey ellen fordultak.

Saját szájából hallám, hogy egy tömeg székelység privát adjutánsát [segédtszjtét], Lisznyayt megtámadta, ki csak nehezen tudott menekülni. Végre Galicián keresztül, per varios casus et tot discrimina rerum [váratlan eseményként oly sok különböző körülmény ellenére], csakugyan Pestre jutott.

Itt egy szép nagy szószékre állt, hatalmas panegirát [dicshimnuszt] tart szenvedéseiről s elmondja, hogy biz ő a rá bízott 80.000 pengő forintról nem tud számolni.

Azután viszont kormánybiztoskodott, szónokoskodott, főispánkodott – uti supra [azon felül]. (Az elszámolni nem tudás tehát nem volt akadály a további „hazafias” tündöklésének.)

Közte és Simon – a Capet fia nevelője – közt sok szellemi hasonlat volt.” (Szilágyi e célzását nem értem. Nem tudom, mire gondol, mikor azzal a részeges csizmadiával hasonlítja össze, aki XVI. Lajos kisfiát halálra nevelte. De annyi bizonyos, hogy Berzenczeyre semmiképpen se hízgelő a hasonlat. Szilágyi bizonyára arra gondol, hogy Berzenczey csak annyira volt alkalmas kormánybiztosnak, népképviselőnek s honmentő hősnak, mint ez a Simon nevelőnek.)

Pálffy így emlékezik meg Berzenczeyről:

„Maroszsék követe 1841/43-ban és az 1848-as erdélyi országgyűléseken; képviselő 1848-ban és székelyföldi kormánybiztos 1849-ben. Ezen évben kivándorlott Törökországba. Kötélre ítéltetett és neve akasztófára szegeztetett 1852. május 8-án Pesten.

Berzenczeynek, mint serdülő ifjúnak, sehogy sem tetszett a tanulás. Katona lett, s mint Petőfi mondja önmagáról, hogy katonaságában közlegénységig vitte, úgy Berzenczey a kádéságig. Ő nem bírt tehát semmi alappal ismereteiben, sőt úgyszólván semmit sem tudott, hanem bírt elegendő természetes ésszel és könnyű felfogással, eltulajdonítva a dolgok felszínét, kiaknázni az eseményeket és tárgyakat mindig hatásra számítólag. Berzenczey jó, mondhatni némelykor hatalmas népszónok volt, sem több, sem kevesebb.” (S ilyen tudatlan, tanulatlan ember már 21 éves korában ellenzéki követ, a szabadságharc alatt pedig – szintén még csak húszas éveiben – az egyik főszereplő.)

Ezt többször bebizonyította Maroszséken közgyűléseken, követ- és tiszti választások alkalmával. Nagyban bebizonyította 1848-ban, mikor székely nemzeti gyűlést hirdetve az agyagfalvi rétre, Udvarhelyszéken, az egész nemzetet (természetesen a székely nemzetet) mozgásba hozta s 30.000 székelyt indított meg az ellenség ellen viendő. De épp itt bizonyította be legvilágosabban azt is, hogy semmivel sem volt több népszónoknál. Ahelyett, hogy 10.000 jól felfegyverzett s akkor még vagy az előtt mint határőrök, katonai szolgálatban állott, tehát fegyelmezett s haszonvehető erőt vitt volna ki a Székelyföldről gondoskodva előre élelmiszerről s azon sok mindentről, ami csak egy 10.000 főből álló sereg elvonulására szükséges, ő legkisebb előintézkedés és előgondoskodás nélkül megindított egy 30.000-ból álló rendetlen, féktelen tömeget, melyből egy negyed részének sem volt fegyvere, öregek és férfi-

ak, fiatalok és csaknem gyerekekből állót (látszik, hogy nem az volt a célja, hogy a hazának vagy a „szabadságnak” használjon, hanem hogy eldicsekedhessék vele, hogy mennyi embert tudott mozgósítani), kísértetve számtalan szekerek által, melyeken ezen új kiadású keresztieshad családja ment a sereg után terv, egyetértés, kitűzött cél, sőt vezér nélkül.”

„Mi volt természetesebb, sőt nem is lehetett másként, mint hogy az Isten úgy teremtvén az emberi testet, hogy amíg él, étel s italra van szüksége, ezen tömeg, nem lévén gondoskodás sehol élelmezéséről, ott vette azt (hogy mint magam is székely, kíméletes szót használjak fajrokonaim irányában), ahol találta, s vette, ahogy szerét ejthette. S ezt, miután a Berzenczey kedvéért étlen és szomjan meghalni egyetlen egynek sem volt kedve, jól is tette a kényszerűség határáig. De az ilyféle élelemszerzés nagyon sikamlós egy dolog, s különösen a szász földön nem hadjárat volt többé, hanem fosztás, rablás és gyűjtogatás.”

„Berzenczeynek ezen szerencsétlen eljárása csaknem első és kezdőpontja volt azon tetteleg reakcióknak, mely a szászok és románok fölkeléseiben oly véres nyomait és sebeit hagyta hátra Erdély testén, melyek begyógyulására talán fél század sem lesz elég. (Bizony nem is volt elég, mert egy fél század múlva egyenesen elszakadtak tőlünk ezek a szászok és románok.) Berzenczey ez alkalommal fényesen, de a nemzetre elég gyászosan bizonyította be, hogy semmi önálló megbízatásra nem való; s ha mindjárt szándéka fölött nem is, de esze fölött bátran pálcát lehet törni.”

„Követett el ő másfelől oly dolgot is, melynél a homály egyenesen jellemére esik. Kossuth megbízta őt a Mátyás-huszárok kiállítására, ló-, fegyver-, szerszám- és ruhafelszerelésével. Berzenczey az állam pénztárából kivette a sok százezret, de az ezred számban kiegészítve soha sem volt, s nemhogy teljes felszerelésével dicsekedhetett volna, hanem nagyobb része nagyon is rongyos és fegyvertelen volt; a sok pénz pedig elment azon az úton, melyen a legtöbb (!) kormánybiztos és fölszerelőbiztos által fölvert milliók – az illető biztosok zsebeibe.” (Azt az állítást, hogy a „legtöbb” kormánybiztos ilyen volt, nem nagyon vehetjük túlzásnak Pálffy részéről, mert hiszen láttuk, hogy Mészáros is hosszan panaszkodik emiatt.)

„Berzenczey egyben hasonlított Kossuthhoz: ő is azt hitte önmagáról, hogy született hadvezér. Mint kormánybiztos, Marosvásárhelyt mindig Erdély földabroszát [térképét] nézegette és haditerveket készített, környezetét pedig katonatisztekéből állította össze. Ezek között kegyence és adjutánsa volt Jeney, kit a forradalom előtt Előpatakon a fürdő vendéglőjéből egyszer kidobtak mint hamisjátékost, a forradalom alatt pedig egyetlen katonai tette a rablás volt s ezen úton nem kevés mennyiségű és értékű ékszert gyűjtött össze.” (Ej, ezek a 48-as „hősök”!)

„A forradalom után 1849 októberében Berzenczey is Ugocsába, Akliba menekült Kovács Lajoshoz, ahol többen tartózkodtunk. Egy reggel útilag öltözve bejő a mi szobánkba és azt mondja, hogy megyen. „Hova?” – kérdeztük mi. „Kéhutiába” – volt a felelet. (Kiutahija, Kossuth törökországi tartózkodási helye.) S csakugyan elment s szerencsésen ki is ért. Később Kossuthal Londonba ment s onnan Kínába. Innen írt 1851-ben egy levelet ifj. gróf Bethlen Jánosnénak, ezen derék, lelkes honleánynak. Kérte őt, hogy segítse meg pár száz arannyal filológiai fürkészetében, mert néki máris sikerült fölfedezni Kínában a magyarokat, kinek írások – visszafelé olvasva – tökéletesen érthető. E badar beszédet a hírlapok is közölték akkor. Ebben a legérdekesebb az volt, hogy Berzenczey, aki az egy magyar nyelven kívül egyetlen egyet sem értett többet s ezt is csak beszélni tudta, s valami keveset németül, filológiai utazást akart tenni. Ezen nevezetes tudósítás után minden hírlapi és magánhírek elnémultak s most még azt sem tudom, hogy Berzenczey él-e még, s ha igen, hol.”

Mi tudjuk, hogy élt. Sőt azt is, hogy egyetlen értékes tulajdonsága, az önérzet és elvhűség is elhagyta s már 1862-ben, elveit megtagadva és megalázkodva, amnesztiát kért és kapott. Ekkor Klagenfurtot jelölték ki tartózkodási helyéül, honnan csak 1867-ben, mikor minden 48-as bűn teljes bocsánatot kapott, jöhetett haza. Erre már felesége meghalt, vagyona tönkrement. De 48-as szereplése miatt (melynek dicstelenségéről a hazafiúi lelkesedés mit sem tudott) még mindig olyan legendás hős volt, hogy 1869-ben képviselővé választották.

De vagy mert a „hazafiak” is hamar jóllaktak vele, vagy talán csak vére nyugtalansága miatt újra Ázsiába utazott a magyarok hazáját keresni. Sok viszontagság után ez útjáról is hazaért és itthon halt meg, de a Lipótmezőn.

A Pallas-lexikon még 40 sort szentelt neki s ebből a Révai is meghagyott 30-at. Mindkető azt mondja róla, hogy „politikus és utazó” volt (kár, hogy harmadiknak nem mondják még hadvezérnek is) s a Pallas még azt is felhozta dicsőségére, hogy „nevezetes arról, hogy ily óriási nagy utat előtte magános ember még soha nem kísérelt meg”. Csak azt felejtette el hozzátenni: azért nem, mert mindegyiknek több esze volt, mint neki. Aztán meg honnan tudja a lexikon, hogy ezt a legendásan nagy utat Berzenczey valóban meg is tette?

Hát Kossuth benső bizalmasai (Berzenczey is bizalmas viszonyban volt vele) ilyen hősök voltak? Majdnem azt kell mondanunk, hogy náluk nagyobb csirkefogókat még mesterségesen se lehetett volna összeválogatni. A gyémánttolvaj Madarász Lászlót már láttuk.

## Csernátony Cseh Lajos (1823-1901)

A „Március Tizenötödike” című túlzó köztársasági lap egyik szerkesztője, Kossuth bizalmasa és titkára volt, aki a Honvédelmi Bizottmányba is betette titkárnak. Pálffy ezt írja róla: „Csernátony is egyike a nemzeti test fekélyeinek. Csaknem gyermekkorában hamis pénzt készített, amit Debrecenben ő maga sem tagadott a Március Tizenötödikében felelve az „Esti Lapok” ellene emelt vádjára, mentegetőzván fiatalságával s hogy ő rehabilitálta már magát. Meglátjuk mindjárt, miként.”

„Aztán, hogy a hamispénz csináláson rajta veszett, lopásra vetemedett. Gróf Gyulai Lajos, egyike a legbecsületesebb és legjobb szívű embereknek, megsajnálván a nagyon fiatal és nagyon szegény, de eszes (meg egyébként is kálvinista hittestvér) Csernátonyt, noha nem volt szüksége rá, magához vette titoknoknak. Gyulai egy idő múlva azt tapasztalta, hogy íróasztalában tartott s többnyire el nem zárt tárcájából időnként több vagy kevesebb pénzmenyiség hiányzik. Miután dolgozószobájában Csernátonyn kívül senki más nem szokott járni, természetes, hogy gyanúja reá esett és ezért őt próbára teendő, egy napon, mielőtt Csernátony bement volna azon szobába, megszámlálta pénzét, s azután, mint máskor, nyitva hagyta az asztalfiókját. Csernátony a szokott időben megjelenván, Gyulai nemsokára eltávozott, mondván titoknokának, hogy a városba megyen s csak egy óra múlva jön haza. De csak egy más szobába ment s ott maradt egy óráig. Ekkor visszamenvén a dolgozószobába, kérdezte Csernátonyt, hogy távolléte alatt nem kereste őt valaki, úr vagy cseléde. Csernátony azt felelte, hogy senki sem. De tudja bizonyosan? – kérdezte megint Gyulai. Bizonyosan tudom – felelte Csernátony, mert egy pillanatig sem hagytam el a szobát, s azon idő alatt egy lélek sem volt itt.”

„Ekkor Gyulai valami ürügy alatt elküldvén Csernátonyt, újra megszámlálta pénzét s csakugyan hiányzott abból mintegy száz forint. Most már nem kételkedett Gyulai, hogy ki a tolvaj és Csernátonyt elbocsátotta és sem neki szemére nem vetette e hálátlan gaztettet, sem másnak el nem beszélte egész 1849-ig, mikor már az Csernátonynak nem árthatott többet, mert annyira lesüllyedt volt. Ezen történetet magától Gyulaitól tudom, ki sohasem mond olyat, mi nem szigorú való.”

„Hogy Kossuth semmi emberismerettel sem bírt, tanúsítja az is, hogy Csernátony legmeghittebb emberi közé tartozott, sőt hogy egész környezetében, Stuller Ferencet kivéve, talán egy becsületes vagy legalább jóra való ember sem volt.”

„Csernátony a Pálfi Albert–Madarász–Méreiné-ligához tartozott, melynek egyik fegyvere volt: sárral dobálni minden becsületes embert és minden értelmi tekintélyt. Csernátony ezen fegyvert nagyon is jól tudta forгатni. Élcei találóbak és csípősebbek voltak, mint a Pálfiéi.”

„Csernátony Párizsban a legmélyebbre süllyedt: az osztrák zsoldjába állott, mint annak párizsi kémje. A párizsi menekvők ki is zárták maguk közül, szintúgy klubjuk-, mint társaságukból, sőt ha jól emlékszem, 1851-ben az egész dolgot nyilvánossá tették az egyik párizsi lapban.”

Láttuk, hogy Kossuth bizalmasai között az ilyen jellemek annyira nem voltak ritkák, hogy azóta ugyanez az aljasság még Asbóthról, a hadtestparancsnokról is kisült. Mint láttuk, ő szintén Kossuth legbizalmasabb emberei közé tartozott, hisz az ő társaságában menekült hazánkból.

De ezért Csernátony is épp úgy nemzeti hős lett, illetve maradt, s mihelyt hazatért, rögtön országgyűlési képviselővé választották, mégpedig a fővárosban, a Józsefvárosban. Aztán Tisza Kálmánnak lett titkára és épp oly bizalmi embere, mint hajdan Kossuthnak. Tiszának egyébként is kálvinista hittestvére volt. Mikor Tisza eladta régi elveit és ellenzékiből 67-essé, kormánypártivá és hosszú évtizedeken át miniszterelnökké, az ország urává lett, a hajdan leg-túlzóbb 48-as Csernátony természetesen ebben a pálfordulásban is követte, s ráadásul oly ügyesen, hogy ő se vesztette el népszerűségét miatta, mint ahogyan Tisza Kálmán nem vesztette el.

A Révai-lexikon csak egy „ifjúkori botlásáról” tud. A Pallas, mely még többes számban emlegeti ezeket a botlásokat, azt állapítja meg, hogy „ha valaki, ő jóvá tette azokat hosszú, változatos életpályáján”. Pedig hát ifjúkori botlásokat éppen „változatos életpályával” lehet legkevésbé jóvá tenni. Jellemek életpályái ugyanis nem szoktak „változatosak” lenni. A változatos életpálya magyarul elvtagadó életpályát jelent, s aki ilyen ember, annak minél hosszabb az életpályája, annál rosszabb.

## Kállay Ödön

Kállay Ödönről, 48 szintén ismert alakjáról így emlékeznek meg Pálffy feljegyzései: „Képviselő 1848-ban; kötélre ítéltetett és amnesztiáltatott 1850. július ötödikén. Kállay Ödön méltó része azon szemétdombnak, melyet a forradalmi áradat, különválasztva a nemesebb elemektől, felhalmozott, hogy a nemzet ismerni tanulja bitang magzatait is, kiket a hullámok ily vihar nélkül sohasem hozának ennyire kiismerhetőleg felszínre.” (Csak az a baj, hogy a magyar még most, több mint száz év távlatában is azt gondolja, hogy a 48-as vihar és forradalom a nemzet javát hozta felszínre s azokat juttatta szerephez, akiket az „osztrák önkény” elnyomott, mert hiszen éppen az a sérelmük, hogy a Habsburgok önkénye a nemzet javát nem engedte érvényesülni. Ha Bécs a nemzet salakját nyomta el, akkor jót tett nemzetünkkel.)

„Ő a Madarászok uszályvivője volt és ezen a csatornán megnyerte Komárom várának felszerelését 30.000 ember számára három évre. A bejelentett felszerelés után a Honvédelmi Bizottmány minden élelmiszerből mintát kívánt s ez be is küldetett általa. Könnyen gondolható, hogy nem a rosszából küldött s mégis a lisztet például egyikünk sem ismerte meg, hogy az mi, olyan valami volt, mintha hamu-, fűrészpör- és homokkeverék lett volna. Szalonna, zsír, túró, bor hasznavehetetlenek voltak. A kormány egy rendeletében számadásra vonta Kállayt, hogy másodszor is ugyanannyi ember számára és annyi időre szerezze be az élelmiszereket s ő másodszor is úgy járt el, hogy a várórségnek 1849-ben két hónap múlva már rekvirálnia kellett élelmiszerét (ami nagyon hozzájárulhatott ahhoz, hogy a lakosság 48-ért „lelkesedjék”). El lehet gondolni, hogy e két felszerelés mennyi pénzébe került az államnak s hogy Kállaynak milliókat kellett lopnia.”

Hogy Kossuth másodszor is Kállayt bízta meg Komárom ellátásával, még akkor is tűrhetetlen lett volna, ha Kállay kifogástalan ember lett volna. Alkotmányos államban ugyanis, különösen olyanban, mely annyira nem túrt önkényt, ha az Bécsből jött, mint amennyire mi nem túrtunk, a kormány határozata ellenére akkor történt ez Kossuth által, mikor már kitört a „szabadság” és ezt a szabadságot a nemzet számára állítólag éppen Kossuth hozta meg. Ez volt csak igazán az önkény és a nép szabadságának semmibevevése.



Hát ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy ki volt az, akinek a kedvéért Kossuth az alkotmányt így lábbal tiporta s hogy a Honvédelmi Bizottmánynak kezében voltak Kállay becstelenségének kézzel tapintható bizonyítékai s ezeket maga Kossuth is látta, sőt kezével tapinthatta. Nem szólt ellene semmit, mert nem is szólhatott, elfogadta a bizottmány határozatát Kállay elcsapásáról s aztán suba alatt újra őt bízta meg.

Pedig hát Pálffy állítása nem olyan dolog, melynek valóságában vagy komolyságában kételkedni lehetne, hiszen mint a Honvédelmi Bizottmány tagja, ő is látta és kezével tapintotta Kállay hitványségének bizonyítékait, halála után majdnem egy évszázadra megjelent műve pedig fényes bizonyítéka nemcsak éles eszének, emberismeretének, hanem kifogástalan jellemének és 48-as értelemben vett hazafiságának is, s azt is jól láthatjuk belőle, hogy a szabadságharc minden valamirevaló szereplőjével tegező viszonyban volt, tehát alaposan ismerte őket.

„De ő (Kállay) nemcsak nyomorult jellem, ki képes volt a szegény hazát legveszélyesebb helyzetében így meglopni s ezáltal az ellenségnek is kezére dolgozni, hanem gyáva is. Egyszer Debrecenben többek között nagyon dühöngött egy beszédében s minden embert fel akart akasztani. Midőn elvégezte, hozzá mentem s csak ennyit mondtam neki: „Magadra vigyázz s meg ne feledkezz Komáromról!” – Még aznap elment Debrecenből, sokáig vissza nem jött s többet nem szónokolt.”

„Kézzel fogható jelét adta gyávaságának más alkalommal. Azon nap, melyen felmentett, találkozni vele Pesten az utcán Szunyogh Rudolf és Kovács Gusztáv, a Lajos testvére. Kállay és Kovács nem ismerték egymást. Megállnak s Szunyogh ezt mondja Kállaynak: „Ezt te sem hitted volna, hogy ily könnyen megszabadulj.” Erre Kovács mondja: „Én nagyon örvendek, hogy ma több becsületes ember fölmentetett, de a kár, hogy Haynau azt a gaz, zsivány Kállayt föl nem akasztatta. Mert hiszen azt már a magyar kormányknak kellett volna föbe lövetni.” Erre Szunyogh egész naivan azt mondja: „Ti talán nem ismeritek egymást?” – Kovács Gusztáv – Kállay Ödön. És ez a gyáva teremtés ahelyett, hogy elégtételt vegyen, azt mondja: „Bocsássatok meg, de sietős dolgom van.” Sietve tovább ment.”

Mindehhez még csak azt teszem hozzá, hogy Kállay Ödön még 67 után is, mint a többi magyar politikussal becsületben egyenrangú (sőt többjüknél még több is, mert őt 48-as hazafias érdemeiért halálra ítélték, ezt pedig nem mindenki mondhatta el magáról) szerepelt a magyar közéletben és a politikában.

## Kuthy Lajos

Kuthy Lajos is hasonlóan szép emberpéldány volt: „Forradalom előtt novellaíró, a márciusi napokon minisztérium után miniszterelnöki titkár, forradalom után osztrák megyei biztos Bihar megyében. Ennél az embernél nincs Magyarországnak undokabb politikai renegátja [árulója]. Míg a forradalom tartott, irgalmatlan hosszú vörös tollat viselt s Batthyánytól kezdve, ki a cudarnak meg nem érdemlett kenyeret adott, hazaárulónak szidott minden becsületes embert, hogy miért nem nyelik el a dinasztia minden pereputtyával együtt, de már 1850-ben Várkonyi Adám képviselő, egy haszontalan kártyás és kéjenc, kéz alatt köröztetvén egy ívet, hihetőleg kormány megbízásból, melyre a hivatalt vállalni akaró ellenzékiek magukat följegyeznék, a Kuthy Lajos neve volt az egyetlen, mely e listán felírva állott általa.”

„Nemsokára ezután a Császárfürdőbe mentem át, Kuthy is a hajón volt. Amint meglátott, hozzám jött, s noha egész életemben talán tíz szót sem beszéltem vele, kezdett keservesen panaszkodni, hogy minő gyalázatos rágalmat kötöttek ellene, miszerint ő hivatalt keres s pedig ő később volt étlen meghalni, mintsem nevét beszennyezze azáltal, hogy ezen gaz kormánytól bármi fényes hivatalt elfogadjon. Én már tudtam, hogy neve ott áll a Várkonyi listáján s csak annyit mondván neki, miszerint nekem tökéletesen közönyös, hogy mit mondanak felőle s hogy a hír való-e vagy nem, azzal otthagytam. Csakugyan, nemsokára ki is nevezte az osztrák.”

## Bónis Samu

Ismertebb szereplője volt aztán a szabadságharcnak Bónis Samu. Pálffy szerint „képviselő és igazságügyi alállamtitkár 1848/49-ben. Eszes ember és becsületes. Egyetlen hibája, hogy néha leissza magát s akkor goromba, mint a pokróc. Ő is tíz évi várfogságra ítéltetett 1851. október 7-én, s noha véghetetlenül keserves dolog ily áron javulni, hanem azok, akik Josephstadtból, ahol ő fogva van, kiszabadultak, állítják, hogy most rá nem lehet ismerni, annyira megváltozott. Sohasem iszik, pedig tehetné (tehát olyan keserves volt az a fogság, hogy még ott is tehetne, aki akarta) s olvasással, tanulással és faragással tölti idejét.”

Sajnos Pálffy e legutóbbi örvendetes értesülését meg kell cáfolnunk, mert Földy János, aki együtt volt Bónissal Josephstadtban s ott írta „Világostól Josephstadtig” címen 1939-ben megjelent naplóját, bár ő is becsületes és jó embernek mondja, bizonyítja, hogy bizony ott is mértéktelenül ivott. (265. o.)

Földy azt írja róla, hogy „neve ismeretes, kivált Szabolcs megyében, ahol követválasztás és tisztújítás alkalmával nevezetes szerepet játszott. Ellenzékhez tartozott mindig és e tábornak, ha nem is kitűnő, de mindenestre előkelő, áldozó és hangos tagja volt. Országgyűlési, valamint megyei működése inkább lármás, mint hasznos volt. De rettenthetlen bajnoka volt az ellenzék zászlajának”.

Mikor aztán Földy megemlíti, hogy felesége ott volt nála a börtönben látogatóban s mikor elment, Bónis utána bánatában „nagyon is túl az elégen ivott” (de nemcsak ő, hanem vele együtt minden fogolytársa), megjegyzi, hogy „Bónis Samu egyike a legnemesebb szívűeknek, de mi haszna, ha nem tudja fékezni saját és családja anyagi romlását”.

48-nak tehát még legbecsületesebb és emberileg legrokonszenvesebb szereplői is sokszor csak olyanok voltak, mint Bónis Samu.

Körülbelül ugyanezt kell mondanunk Besze Jánosról is, akiről Szilágyit már idéztük. Pálffy szerint „képviselő és kormánybiztos 1848/49-ben; 1851. október 7-én tízévi várfogságra ítéltetett. Beszének minden ereje és tehetsége érchangijában állott és ott, ahol ezt nem használhatta egész terjedelmében, mint a képviselőházban, csak badarokat mondott. Ott pedig, hol a félelem elnyomta azt, mint a kassai inkább neveléses, mint szerencsétlen ütközet napján, ahol Besze, mint kormánybiztos akarta kiérdemelni sarkantyúját, még csak a szaladástól sem bírta csak annyira sem megóvni, hogy legelső ne legyen. Beszének az egész forradalom alatt (láthatjuk, hogy Pálffy Jánosnak, a szereplőnek, szemében is a 48-as szabadságharc egyszerűen csak forradalom volt) csak egy érdeme volt, hogy 1849-ben Debrecenben megmentette Földváry Lajos életét a felbőszült nép ellen”. (Földváry ellen is hadi sikertelensége miatt „bőszült fel” a nép. Csak az egyik Földváry volt ugyanis vitéz, nem pedig mind a kettő.)

Lássuk Pálffy előadásában néhányat a szürkébbek s ma már teljesen ismeretlenek közül is:

## Ágoston József

„Képviselő 1848-ban, amnesztiát nyert 1850 júliusában, mint egyike azon 209 úgynevezett kompromittált egyéneknek, akiknek a császár amnesztiát adott. Ezen amnesztia a Haynau július 5-i szeszélyes eljárásának erkölcsi kényszerűséggel bíró kifolyása volt. Ágoston Pesten a szélsőbalhoz, vagyis a Madarász-párthoz tartozott. Sokszor, hosszadalmasan és unalmasan beszélt. Mikor az országgyűlés Debrecenbe ment, Ágoston nem követte (tehát a veszélyben azonnal megszűnt nagy „hazafisága”), később azonban, többekhez hasonlóan az eseményekből a dolgok jobbrafordulását vélvén kiokoskodni, megjelent Debrecenben, nevének (büntetésül) a képviselők sorából lett kitörlése után, elkövetve mindent, hogy visszavetessék, de hasztalanul, noha szép neje nem egy befolyásosabb képviselőnél alázta meg magát, mint kérelmes. (Nemzetünk e legdicsebb korszakában tehát ilyenfajta befolyásolásokat is érdemes

volt megpróbálni.) E nőnek 1850-ben nagy befolyása volt Ernst császári Staats-auditorra. Rá pedig Ágostonnéra. Ezen a csatornán tudtunk meg mi, kik szabadlábon védekeztek, sok oly dolgot, melyet előre tudni hasznos volt.”

## **Abonyi István**

Hogy Abonyi István milyen jellem lehetett, azt sejthetjük onnan, hogy Pálffy egy helyütt (220. o.) egyenesen Kállay Ödönnel helyezi egy sorba. „Ha Abonyi István vagy Kállay Ödön – jegyzi meg itt csak úgy melleleg – vádolnának bármi nagy bűnnel, aggodalmat nem okozna.” Ennél lesújtóbbat Abonyira nem is mondhatott volna.

## **Farkas Károly**

Farkas Károlyról ezt írja Pálffy: „Képviselő 1848-ban; amnesztiát nyert 1850 júliusában. Jó, becsületes, félnék ember. (Mi azt hittük eddig, hogy 48-ban csak bátrak politizáltak. Azonban ma már jól tudjuk, hogy ahhoz, hogy valaki a Habsburgok ellen merjen politizálni, igazán nem kellett bátorság.) Ő, ki bizony elég jámborul viselte magát, tökéletesen hitte, hogy felakasztják, s mielőtt amnesztiát kapott volna, pesti szállásán naponta kötelet hurkolt nyakára, mindig szorosabbra fűzve, hogy szoktassa magát ezen utolsó műtételhez. De bizony nem akarta azt megszokni nyaka, de még kevésbé lelke a bátorságot.” (De láthatjuk, hogy nem is volt rá szüksége, hogy megszokja, mert hiszen még nála százszorosa bűnösebbek is kegyelmet kaptak a jó osztráktól, nemhogy ő ne kapott volna.)

## **Fekete Lajos**

Itt van például díszpéldánynak a következő: Fekete Lajos. „Képviselő 1848-ban; amnesztiát kapott 1850 júliusában. A kis Fekete Lajos, kivált Debrecenben, pajkos egy Robespierre-Madarász-kölyök volt. „Hazaáruló és vérpad!” Ennyit olvasott ki a francia forradalomból s ennyiből is állott minden szónoklata.” (Jutalma mégis: amnesztia.)

## **Bernáth József**

„Képviselő 1848-ban, elítéltetett négy évre 1851. október 7-én. Nagyszájú, ingatag ember, aki az országgyűlés alatt szüntelen lökte magát a pillanat vagy szeszélye benyomása által egyik nézettől és egyik párttól a másikhoz.”

## **Bernáth Albert**

„Volt honvédtiszt, de kárt nem tett az ellenségben. Ha azt mondanám, hogy nemcsak hóboros, hanem bolond, jobban megközelíteném a valót. Határtalan dölyfe s külön szeszélyei sok szélsőségre tévesztik. Egyszer Zemplén megyében, Kazsuban, hol lakik, két vendégét, gróf Vay Mihályt és hú Sanchoját [szolgáját], Marsalkó Tamást rábeszélte, hogy legyenek szerezsenek és lettek illetéknéppen: levetkőztek csupaszra, egész testüket, arcukat is bekenték korommal feketére, fölmentek a ház tetejére s ott csibukoztak [pipáztak].”

## **Horváth Edmund**

„Képviselő 1848-ban, amnesztiátatott 1850 júliusában. Sajátságos ember. Nagyon gazdag s 1851-ben, mikor utoljára láttam, legkedvesebb tanulmánya volt Fourier, Louis Blanc, Proudhon s általában a szocializmus. Sőt ő ezeknél is továbbment, határozottan állította, hogy ő kommunista.” (Érdeemes volt neki amnesztiát adni? De azt is láthatjuk, hogy 48 sokkal jobban rokon volt a kommunizmussal, mint gondoljuk.)

„Én azt gondolom, hogy ezt minden utolérési veszély nélkül tehetette. Senki sem foghatja szaván. Később, mint hírlapokból értesülök, saját költségén nagy énekiskolát alapított pesti házában, énekeseket és énekesnőket képzendőt a magyar színház számára. Vannak, kik azt mondják, hogy az egész nem volt egyéb, mint keleti hárem, európai kiadásban. De én nem hiszem. Horváth becsületes ember, ki közcélokra sokat áldoz.”

Ez a 48-as tehát becsületes kommunista volt, de a becsületességét – úgy látszik – neki is csak Pálffy hitte el. De gondolhatjuk, milyen vallásos lehetett ez a gazdag Horváth! Hogy közcélokra is áldozott, még nem jelent semmi jót, hiszen egyszerűen úri passzió is lehetett, mert volt miből. Nemcsak a kéjveltség, hanem az is öröm, ha az ember bőkezűségét magasztalják.

## **Ivánka Zsigmond**

„Képviselő 1848-ban. Kivándorolt s azután amnesztiát nyert 1851. október 7-én. Ivánka nem azért ment ki az országból, mintha kompromittálva lett volna, hanem azért, hogy szép utazást tehessen mások költségén. Ő szenvedélyes és nagyon szerencsés kártyás volt. (Úgy látszik, azért lett 48-as, hogy a haza üdvével is hazárdjátékokat játszhasson.) Most nem tudom, az-e. Az országgyűlésnek Debrecenben léte alatt, hol a kaszinóban és Recsky Andrásnál a legnagyobbban ment a hazárdjáték (csak a szegény nemzet sorsára ment a hazárdjáték még ennél is jobban), Ivánka ezen idő alatt többet nyert 30.000 pengő forintnál. (Ilyen kedélyesen ment tehát Debrecenben a honmentés.) Külföldön léte alatt is sokat gyűjtött. Hazajövéen jószágot vett, s egy gazdag leányt nőül. Eszes, jó fiú.”

Én ehhez még csak annyit teszek hozzá, hogy protestáns is volt és a család ma már báró. Jellemző, hogy 48-ban Ivánka „jó fiúnak” is számított, nemcsak eszesnek.

## **Gróf Károlyi Eduárd**

A 48-as, tehát a többségtől eltérően „hazafias” mágnások közül is lássunk egyet, gróf Károlyi Eduárdot. „Istvánnak nem méltó fia. Önző, fukar ember. A forradalom alatt alezredes volt. A kormánytól kicsalt néhány százezer forintot, hogy csapatot állít, melynek Erdélybe kellett volna menni, de semmit sem állított s a pénzről sem számolt soha.”

## **Halász Bódi**

„Képviselő 1848-ban; amnesztiát kapott 1850 júliusában. Halász és Madarász jó rím lévén, jó pajtások is voltak. Halász, Madarász József és Kállay Ödön szennyezték be a képviselői nevet, különösen a forradalom után. Annyi sok száz ember között, kiket a haditörvényszékek saját tetteik s mások végett is vallattak, egyetlen egy sem találkozott (mi addig már nem egy példát hoztunk fel rá, hogy találkozott), aki – habár magának használt is volna – általa más vádlottat vagy bárkit is, akinek ezáltal árthatott, kivéve olyanokat, kikről biztosan tudva volt, hogy már kimenekültek, ha azáltal könnyíthettek sorsukon, egyetlenegy szóval is

vádolt volna. (Ebből is láthatjuk, mennyit érhetnek a Batthyányt mentő tanúvallomások!) E gyalázatos tettet csak a túlnevezett három egyén követte el, mégpedig vád alatt álló képviselőtársaik ellen. Így többek között ezen három ember figyelmeztette legelőbb a haditörvényszéket a Debrecenben megjelent Esti Lapokra, mint oly lapra, mely a békepárt közlönye volt ugyan, de azért épp oly forradalmi, sőt republikánus, mint bármelyik. De elég ennyi; mert a tentámat is sajnálom tőle s aztán ő anélkül is elég fekete lelkű.”

## Jósika Miklós

Jósika Miklóst, a regényíró, Pálffy így jellemzi: „Követ az 1834-es országgyűlésen Erdélyben, felsőházi tag 1848-ban Pesten, a Honvédelmi Bizottmány tagja 1849. április 14-ig s ezután a legfőbb kegyelmezési törvényszék ülnöke. Kivándorolt. Kötélre ítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 1851. szeptember 22-én. Az 1834-es országgyűlésen a legszélső baloldalon ült s egymaga maradt híve Wesselényi Miklósnak, mikor lassanként az ellenzék elpártolt tőle. (Látjuk tehát, hogy még hívei is milyen hamar jóllaktak Wesselényi Miklóssal.) Ezután egy idő múlva, mint regényíró lépett föl és sokkal nagyobb sikerrel, mint aminőt tehetsége jogosan igényelhet. De ha művei meg sem felelnek a regényészet szabályainak, szép nyelve, kedélyes előadása és főleg erkölcsiséget és szemérmert soha nem sértő jellemei és irálya [stílusa] első[ként] nyitották meg a magyar delnök [úri hölgyek] termeit a honi regényirodalomnak. Jósikát mindenesetre úgy lehet tekinteni, mint a regényirodalom alapítóját s még eddig mint a legtermékenyebbet is, most is egymást érve Brüsszelben írt s Pesten kiadott regényei.” (Az osztrák „elnyomás” tehát még a Bach-korban is eltűrte, hogy „in effigie” [jelképesen] felakasztott emigránsok az emigrációban írt regényeiket itthon megjelentessék. Hol van ettől az „elnyomástól” Hitler vagy a kommunizmus „szabadsága”?)

„Jósika Miklós a politikában is következetes volt mindig a túlzók között állani. Amily híve volt Wesselényinek 1834-ben, épp oly híve volt Kossuthnak a forradalom alatt; de hihetőleg akkor is, ekkor pedig bizonyosan ösztönszerűleg csak vagy jelleme hajlamánál fogva inkább, mint alapos dologismeret, észlelés és világos elvfelfogás után. Szóval: ő a politikában költő volt, de nem szakavatott publicista. A kormányban párhív, néha a vakságig menő, de nem államférfi, sőt önálló férfi sem. Ő tárgyát, elvet sohasem vitatott, hanem elfogadta azt egy fatalista hívével, ha Kossuthtól jött. Hanem szigorúan becsületes ember s egyike azon nagyon meggyérült jellemeknek, kik hitük és meggyőződésükért, legyen az bár egyszerű tévedés vagy fanatizmus, meghalni vagy szenvedni s nélkülözni mindig készek s ezért minden hibái ellenére tiszteletet érdemel.”

Tárgyilagos és valóban éles elméjű jellemzés. Mi fentebb ugyanezen eredményre jutottunk. Jósika jellem volt, de nem volt okos és éppen nem volt államférfinak való. Becsületes ember létére csak így lehetett és maradhatott végig meggyőződéses negyvennyolcas.

## Horváth Mihály

Horváth Mihályról, a papról, forradalmi miniszterről és történetíróról ugyanilyen találó jellemzést ad Pálffy: „Csanádi püspök 1848-ban (de láttuk, hogy fel sose szentelték), vallás- és közoktatási miniszter 1849-ben, április 14-e után. Kimenekült s most Brüsszelben él. 1851. szeptember 22-én neve felakasztatott Pesten. Horváth Mihály, mint historikus, kitűnős szerepet foglal el az irodalomban. Ő forradalmár volt, de én azt hiszem, hogy nem annyira meggyőződésből, mint inkább ingatagságból. Ő hiú volt és szerette a népszerűséget (hát maga Pálffy János talán nem ezért lett ellenzéki?) s ezután indulva egyszer, tovább ment, mintsem megfordulhatott volna.”



## Bezerédj István

Pálffy még Bezerédj Istvánt, 48 egyik legideálisabbnak tartott szereplőjét is lekicsinyli. Valóban, a tények, melyeket felhoz róla, bizonyítják, hogy ő is sokkal kisebb szabású és sokkal gyarlóbb ember volt, mint gondolnánk. Ha nem így lett volna, nem lett volna 48 előkészítője. Pálffy jellemzése így szól:

„Képviselő 1848-ban, kötélre ítéltetett 1850. július 5-én s ugyanakkor Haynau által amnesztiáltatott. Még talán soha senki sem részesült oly olcsó, hanem oly gazdagon megfizetett liberalizmus dicsőségében, mint Bezerédj István, a forradalom előtt az úrbéri tartozások megváltásakor volt jobbágysai által. Az akkori hírlapok legalább egy éven át csaknem naponta énekelték ezen magasztos hazafias tettet Bezerédj és nagylelkűség, és nagylelkűség és Bezerédj variációban, de nem sok eredménnyel arra, hogy mások is kövessék a példát, mert a földesurak roppant többsége balgább volt Bezerédjnél, kiről ártatlanul naiv modora mellett sem lehet azt mondani, hogy személyes számító ne volna.”

Pálffy ezután kimutatja, hogy Bezerédj az úrbéri szolgáltatások megváltásába való beleegyezésével nem anyagi áldozatot hozott, hanem anyagi előnyhöz jutott, mert a robot csak a földesúrra volt káros, de nem a jobbágyra. A földesuraknak hozzá való nagy ragaszkodása tehát csak önzés volt és szűklátókörűség. A robot elengedéséért a földesurak anyagi megváltást kaptak, s ha az alig valamit érő ingyenmunka helyett ettől kezdve pénzért kaptak rendes munkát, azzal csak ők nyertek.

„A forradalom alatt Bezerédj se bírta magát tájékozni, de őt nem felfogás- és észlelésihány ingadoztatta, hanem hiúság. Ő miniszter szeretett volna lenni s evégett még 1849. április 14-e után is lépéseket tett Kossuthnál, de hasztalanul. (Ki hitte volna ezt erről az annyira eszményinek tartott hazafiról? Milyen lehetett hát a többi!) Gróf Andrássy Manó már 1848-ban jól ismerhette Bezerédjt, mikor egyik jól sikerült torzképét kiadta. Ezen kép egy diadalszeke- ret ábrázolt, melyen Nyáry Pál, mint koszorús Szilán ül, lábánál két majom kuncog a két Madarász képében, a szekér elé két kiéhezett gebe van fogva a Perczel Mór és Stancics fejekkel s Patay József egy béresvillával kocsikötelezettséget teljesít a lovak mellett menve, a szekérré pedig hátulról minden módon fel akar kapaszkodni Bezerédj István, de nem tud. Mindenik élethűen volt találva, de legjobban Bezerédj roppant fő- s homlok- s törékeny inga- tag lábszárakkal.”

„Bezerédj a gyűléseken nagyon sokszor, csaknem minden ülésen egypárszor (hiszen nagyon miniszter akart lenni) és hosszadalmasan beszélt, de eszes és ismeretekkel bíró ember lé- tére kevés figyelemre méltót mondott. Volt még Bezerédjnek azon válságos időkben egy árnyékoldala, melyet azok, akik őt nem ismerték, könnyen félreérthettek s e hibája féktelen kí- váncsisága, tudnivágya volt. Néki, tagja nem lévén a Honvédelmi Bizottmánynak, szintoly ke- véssé volt üléseiben helye, mint bárki másnak, de ő ritka nap, hogy legalább fejét be ne ütötte, s ha az ember szép szóval kiutasította, néhány perc múlva megint ott volt minden betett ajtó dacára, úgyhogy nemegyszer mondtuk magunk között, miként Bezerédj előtt mitsem hasz- nál ajtót zárnai, mert ő kulcslyukon is besuhan, csakhogy vagy egy szót elkaphasson. Igaz, hogy ő azzal, amit kilesett, vissza nem élt, mert becsületes ember. Meghalt 1856. március 6-án.”

Ez is jellemző s egyúttal meglepő és lehangoló. Ki gondolta volna ugyanis ezt a kicsi- nyességet, sőt gyerekeséget, de egyúttal önérzethiányt is 48, illetve a 48-at megelőző re- formmozgalmak egyik legnagyobbjáról és legnemesebbjéről, a híres Bezerédjről? (Mert hiszen olyan okos és olyan jó ember volt, hogy 48 forradalmi részében már alig vett részt.) Jól látható ugyanis, hogy ő is csupa hiúság és nagyravágyás volt. Hiszen látjuk, hogy majd- nem megveszekedett amiatt, hogy ő is a Honvédelmi Bizottmány tagja lehessen. Elhihetjük-e hát róla, hogy ő, aki jobbágysait először szabadította fel Magyarországon, ezt önzetlen ember- baráti szeretetből tette, nem pedig azért, hogy beszéltesse magáról és élvezze a hírlapi és nemzetgyűlési magasztalásokat?

## Almássy Pál

Almássy Pálról, a magyar forradalmi nemzetgyűlés elnökéről s így a debreceni trónfosztó határozat kihirdetőjéről, akiről eddig már elég sok szó volt s akinek ateista kijelentését is idéztük már s láttuk, hogy olyan „izzó” és „lelkes” magyar volt, hogy „lángoló honszerelme” még az emigrációból való hazajövetele után is összeesküvésbe vitte, Szilágyi így ír (321. o.):

„Gyöngyös városi képviselő s Pázmándy után országgyűlési elnök Debrecenben. Heves megyében mint Keglevich barátja, ezzel feje volt az ellenzéknek.

Apja, mint kormánypárti, saját elveit akarván benne kifejleszteni, nevelését egy papra bízta, ki szép tehetségeinek egészen ellenkező irányt adott. (Nem értem, hiszen Almássy éppen nem lett kormánypárti, tehát Almássy „szép tehetségei” éppen nem fordultak ellenkező irányba, sőt láttuk, hogy egyenesen ateista lett belőle. Azt azonban jól láthatjuk, hogy mennyire egyet jelentett akkor a kormánypártiság a vallásossággal és a hittel, az ellenzéki pedig a vallástalansággal, vagy legalábbis a hitközönnyel, és hogy Pálffy mennyire nem a papok embere.)

„Deli alakja miatt kedvence volt a nőnemnek. Nagylelkű, pazar, könnyelmű ember, ki roppant jószágait rendesen szekveszturum [lefoglalás] alatt bírta.”

Tehát ilyen emberekből lettek a nagy hazafiak. Vajon ha a papi nevelés eredménnyel járt volna, akkor is elérte volna-e célját nála a „nőnem” s akkor is állandóan csőd alatt álltak volna-e terjedelmes birtokai? Vajon nem sokkal jobb magyar lett volna-e Almássy, ha a hazafiságot nem az ellenzékiességben, hanem az erkölcsös, szerény, beosztó életmódban, a jó gazdálkodásban és a birtokain élő magyar nép jólétének, műveltségének és vallásossága megőrzésének emelésében kereste volna? Azzal ugyanis, hogy Almássy annak ellenére, hogy apjától roppant vagyont örökölt, állandó anyagi zavarokkal küzdött, már benne van az is, hogy munkásainak anyagi jólétével nem törődött, mert így nem is törődhetett. Ha kormánypárti apjára hallgatott volna s nem a hazafiságnak másikat, akkor divatos módjára törekedett volna, akkor bizonyos, hogy ez nem így lett volna.

## Hajnik Pál

Hajnik Pált, mind Szilágyi (322. o.), mind Pálffy egyaránt magasztalja, tehát ő is 48 legderekabb szereplői közé tartozik. Szilágyi így ír róla: „A forradalom kezdetén belügyminiszteri tanácsos volt. Madarász bukta után az országos rendőrség a belügy egyik ágává tétetvén, osztályfőnökévé Hajnik neveztetett ki.”

„A legresolutusabb [legforradalmibb] emberek egyike. Január elején is utolsó távozék, utolsó hagyta el Pestet júliusban is.” (Mennyivel különb ember volt tehát, mint Kossuth vagy Petőfi!)

„Becsületes ember s éppen azért tárcáját nemigen tudá betölteni, sem saját tárcáját megtölteni, mint elődje, Madarász.” (Hogy becsületes ember a saját tárcáját nem tudja betölteni, azt értem. De hogy becsületes ember 48-ban a hivatalát se látta el jól, az bizony 48-ra nagy szégyen.)

„Hivatala élére oly ember kellett volna, mint Foucher, de ő minden egyéb volt, csak Foucher nem. A legrosszabb kémei voltak, annyira, hogy mindig utolsó volt, ki valamely pesti dolgot megtudott.”

„Különben szilárd, buzgó ember vala. A keze alatti státusfogyokkal igen humánus módon bánt, mert elvei ellen volt valakit politikai vétekért büntetni s ha azt tette is, csak a legnagyobb kényszerűségnek hódolt.”

„A parlamentben mint Pest megyei képviselő működött. Törökhonba menekült.”

Hajnikkal Pálffy is meg van elégedve. Ő a fogyatkozásairól nem is tud, csak erényeiről. „A rendőrséget mérséklettel kezelte hatodmagával – írja róla. – Később – folytatja – Debrecenben Madarász vevén azt át, bureau-ja [hivatala] több mint hetven sehonnaiból állott, dühös vöröstollasokból, kiknek legnagyobb részét forradalom után az osztrák rendőrségi hivatalnokok között mind meg lehetett találni. (Láthatjuk tehát, hogy nemcsak a nyilasokból lettek kommunisták.)

„Hajnik eszes, becsületes és tevékeny ember” volt, írja még Pálffy. E legutóbbi jelzője Hajniknak nemcsak becsületességét, hanem alkalmasságát, tehetségességét is sejteti. Láthatjuk belőle, hogy az a Pálffy, aki a 48-asok egész seregét tartja közönséges gazembernek, vagy legalább tehetségtelennek, mennyire nem volt szigorú bíró s mennyire megtalálja és elismeri a jót közülük azokban, akik megérdemlik. Mert Hajnikról Szemere, aki jobban ismerhette, mert mint belügyminiszter, feljebbvalója volt és akivel Magyarországról is együtt menekültek ki, már csak bosszankodva és lekicsinyelve tud írni.

„Minden bátorságát elvesztette – írja róla (I., 55. o.). – Gyerekesebb a gyermeknél. Nem tudom szánni. Csaknem bosszankodni tudok rá.” „Azt az akaratbeli gyöngeséget férfiban sose láttam.” (I., 62. o.) „Hajnik borzasztó lágy velejű, semmi politikája nincs. Egy gyermek. És a rendőrséget ez ember kormányozta!” (I., 6. o.)

Úgy látszik, hogy igazi becsületes ember 48-at csak akkor szolgálhatta végig hűségesen, ha olyan ügyefogyott és olyan együgyű volt, mint Hajnik, vagy olyan naiv, mint Jósika. Jellemző azonban, hogy ez a becsületes ember nem is tudta gyűlölni az osztrákot és az olyan magyart, aki nem akart 48-as lenni, sőt nyíltan fellépett ellene. Az ugyanis, hogy „politikai vétekért” nem tudott senkit büntetni annak ellenére, hogy az ő kötelessége lett volna, azt jelenti, hogy az aulikusság, a pecsovicsság, a „hazaárulás” volt az, amit nem tudott büntetni. Az ő rendőrfőnöksége alatt ugyanis ez volt a „politikai vétek”. Ez a derék, becsületes, az ország pénzével takarékosan gazdálkodó 48-as rendőrfőnök tehát tulajdonképpen maga is pecsovic volt.

## A negyvennyolcas emigráns-hősök

Lássuk most néhány adat tükrében azokat a 48-asokat, akik „hazaszeretetük” miatt elvesztették a hazájukat s lássuk őket akkor, mikor már jobbak lettek, mint a forradalom idején voltak, mert a sok szenvedés és hazátlan bujdosás már megneemesítette őket. Hiszen köztudomású, hogy a szenvedés nemesít.

„Midőn az ember elveszti honát – írja naplójában (I., 97. o.) Szemere –, a legtöbb jót veszti el, de sok rosszat is elveszt. Én csak amazt vesztettem el.”

„Mennyi jó ember halt meg sok hóhér keze alatt. És mennyi silány, nemtelen maradt meg. Ha ez magul maradt meg, reszketek a hazámért, mely ezeknek kezére kerülne.” (Ilyen hízelgő véleménye van Szemerének 48-as emigránstársairól!)

„Szacs vay felakasztatott, a szerény republikánus, Irányi, az elbizakodott legény, él.” (Láttuk fentebb, mily gonosznak festette Pálffy Irinyit. Most látjuk, hogy Szemerének Irányiról se különb a véleménye. Úgy látszik, egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.)

„Mennyi szenved börtönben (ezeket majd a következő fejezetben látjuk) és Csernátoni, a silány firkász, itt van” (az emigrációban). Tehát róla is egyöntetű a véleménye Szemerének is és Pálffynak is. Csak Kossuthnak volt egész más a véleménye, no meg a magyar lexikonoknak, melyek a magyar közvéleményt képviselik és teremtik. „Desseffy, Aulich és annyi kivégeztetett, Csányi, Jeszenák elveszett, Madarász László megmaradt (természetesen ő is az emigrációban). És még azon haszontalan zavargó Thaly. „És így a Kossuth-Madarász-féle töredék-párt eléggé megvan, azért is, mert gyáva volt és jólevele sietett. Mi veszedelmes útja ez a sorsnak! Éppen a gyávák, a rövidlátók, a dicsőségéhezők maradtak meg. És nevüknek a számkivetés eszméje még új tekintélyt ad. Alig tudom, jó-e kívánni a visszamehetést, ha ezek kezébe jut a hatalom. Nem a külföldet, a magyar nemzetet kellene felvilágosítani ezen egyénekről és társaikról.”

Csak az a baj, hogy a magyar nemzet nem tűrte s még ma se igen tűri az effajta felvilágosítást, mert nem akar szakítani „hőseivel”. De láttuk, hogy a vértanúknak is megvoltak a maguk hibái, ha talán átlagban nem is olyan nagyok, mint az életben maradtoknak. Szemere csak azért eszményíti legalább őket, mert nem ismerheti el, hogy 48 nem a jók és okosak mozgalma volt. Hiszen ha ezt elismerné, akkor önmagára is követ kellene vetnie.

De azért maga megfélekedezésében és az események kényszerítő súlya alatt ő maga is kénytelen megtenni még ezt is: „Mint lesüllyedt szegény nemzetem! – kiált fel (I., 71. o.). – Rabbá lett. Az ország szétkoncoltatott. Amit apáink szereztek és megtartottak, azt mi elvesztettük. S akkor vesztettük el, mikor minden a kezünkben volt. Több eszély [ész], több számító politika kellett volna. Gyermeknek írták az újságokat, azokat követték Nyáry, azután Kossuth, dicsvágyaiknak lett a haza áldozata.” (Csakugyan csak a népszerűség-hajhászat miatt követték a „gyermekeket”. Csak azt felejtí el Szemere, hogy ő is utánuk ment, nemcsak Nyáry és Kossuth. S ő talán nem szintén dicsvágyból ment utánuk?)

„Igazsága volt a nemzetnek (a nemzetnek igen, csak méltatlan vezetőinek nem). Lehetetlen volt nem állani oldalához. Igazsága volt, esze nem, aztán szerencséje sem.” (De tisztán a szerencsére nem is lett volna szabad feltenni a nemzet sorsát.) „És ez az ember (Kossuth) még mindig képes boldogítani a világot! És talán még egyszer kezébe veszi a haza sorsát.” (Hogy nemcsak minket, hanem az angolokat és az amerikaiakat is tudta bolondítani, az számunkra vigasztalóan bizonyítja, hogy mi se vagyunk gyarlóbbak vagy ostobábbak más népeknél.)

„Én nyilvánítám mindenütt, hogy e rettenetes esetben föbe lövöm.” (Szemere tehát, a detronizáció után Kossuth után az ország legfontosabb szerepet betöltő embere, egyenesen „rettenetesnek” mondja, ha Kossuth még egyszer Magyarország sorsának irányítója lesz. Olyan végzetes bajnak találja ezt, hogy szerinte még a gyilkosságot is szentesíti e borzalmas eset elhárítása.)

„Így szólt Klapka, így Almássy. Így a londoni nyolc közül egyet kivéve mind.” „Embe-  
reink, közelről tekintve, törpék. Nagy része említést sem érdemel, nagy része nem dicsőítés-  
nek, hanem szatírának volna inkább tárgya.” (I., 330. o.)

Az is jellemző, hogy Szemerének éppen negyvennyolc politikai vezetőivel kapcsolatban  
jut eszébe az a megjegyzés, hogy „a vadászoknál nincs hazugabb, a politikusoknál nincs hi-  
úbb nép a földön”. Tehát nemcsak én és nem hiába emlegetem annyit a hiúságot, a dicsőség-  
hajhászatot, a népszerűsége törekvést, mint minden baj forrását.

„A szakadás a magyar emigrációban nem kisebb, sőt nagyobb. S ami benne legrosszabb,  
oka nem elv, de személy. Kossuth némi pénzt gyűjtve, abból ha nem is sokat, de annyit ki-  
osztogatott, hogy az embereket lekötelezte általa. Némelynek most is adogat, soknak adóssá-  
gát fizetgeti ki, a legtöbbször legalább az első hónapban adott. Következésképpen volt, hogy a  
pénz és a haszon jó illata olyanokat is vonz hozzá, kik mindig ellene voltak s az egyszer elfo-  
gadott jótétemény után most átallanak ellene föllépní. Zúgolódnak, negatív pártokat képez-  
nek, de nem szólnak, sőt fenntartják azon viseletet, miszerint Kossuth elleneivel nem  
társalognak. Úgy látszik, ezt ő föltétlenül köté ki, mert legújabbban is Hajnik ide jövén nekem  
írt: Nem venném udvariatságnak, hogy hozzám nem jövend, ámbár a múltban mindent nekem  
köszönhet, de viszonya s helyzete (Kossuth irodájában mint kincstárnok van) nem engedi.”

„Egy van csak, mi engem minden embertől elválaszt, mintha közém és aközé egy jégtáb-  
lát toltak volna, és ez az igazságtalanság. Ilyen tett által szívemről le hull az is, ki hozzá leg-  
közelebb állt, mint a megholt pillangó a falevélről hidegen lefordul.”

„Valóban otthon, a forradalom alatt, a közügyért többet kockáztattam, mindent s néha  
szemem pillái előtt láttam emelkedni a hóhéropadot, mint amelynél pályám végződik, de azt  
kell mégis mondanom, itt künn, a számkivetésben többet szenvedek, sokkal többet, amiatt,  
hogy Kossuth eljárását, hitegetéseit, politikáját meg kellett támadnom.” (I., 175. o.)

I. kötet, 115. oldal: „E télre sok menekült magyar ide jött. Új választmány alkottatott,  
melynek tagjai: Teleki L., én, Vukovics, Czecz, Klapka, jegyző Bittó István. Nem tesz egye-  
bet: itt-ott pénzt gyűjtöget, de nem a franciáktól, kiosztogatja a megszorultaknak. Szóval a je-  
len bajokat intézgeti itt és egyéb helyeken is, a múlttal nem bajlódik, a jövendő érdekében  
mit sem tesz. Táblabírói modorú urak ezek, azaz röstök. A tehetős: mulat, élvez, mintha min-  
den rendjén volna, a szegény dologtalanul él, ha módját ejtheti korhelykedve. E faj nem fogja  
Európa nyugalmát felháborítani, ti. mint kezdeményező.”

I. kötet, 148. lap: „A magyar emigráció valami silány dolog. Iránta a magyar nemzet épp  
oly illúzióban él, mint maga az emigráció sokat képzeli önmagáról. Otthon azt hiszik, hogy  
mi visszük haza a szabadságot, azt hiszik, mi itt éjjel-nappal dolgozunk az óriási művön. Az  
emigráció többsége a maga részéről szinte azt hiszi, nélkülünk nincs mentsége a magyar  
nemzetnek. Mintha valaha valamely emigráció az elnyomott hazát megszabadította volna.”

„Nézzük hát, miképpen és miben munkás a magyar emigráció ama nagy cél elérésére?  
Alig hiszem, hogy az összes emigráció száma 700-1000-re haladna s e számnak 3/4-ed része  
bizonyosan olyan, aki nem bír elég műveltséggel másról gondoskodni, mint a mindennapi  
kenyérszerzésről. Azaz 3/4 része áll közhonvédekből, kik otthonról vagy az olasz hadsereg-  
ből elszöktek (ehhez bizony nem kellett nagy hazafiság). Ami az 1/4-ed részt illeti, azok kö-  
zött is kevés van magasabb vágyakkal. A legfőbbeken átmegyek röviden.”

## Újházy

„Számos családjával, Észak-Amerikában megtelepedett és gazdálkodik. Ő ez erős jelle-  
mű öreg, az első trombitaszóra onnan, az óceán túlpártjáról is előrohan, de most családjáról  
gondoskodik és jól teszi. Benne ez tetterőre mutat.”



## **gróf Andrassy Gyula**

„Gróf Andrassy Gyula 40-50.000 frankot húzván anyjától, hol Párizsban, hol Angliában, hol Svájcban mulatott, mint dandy [piperkőc] (láttuk, hogy magát Szemerét is annak tartották), szeret a haza dolgairól beszélni is, mert rá nézve a politika a komoly multság egy neme, de ennyiből áll az ő tevékenysége. Ami neki még eddig hiányzik, az a mély meggyőződés és az aktív hazafiság. Gondolatai forognak szája körül, de kedvteléseinek él egészen. Hisz még fiatalember is.” (Az osztrák „elnyomó” tehát megengedte, hogy az „in effigie” tőle felakasztott magyar emigránsoknak itthoni birtokaik jövedelmét szabadon kiküldjék. Képzeljünk el ilyesmit a hitlerizmus vagy a kommunizmus alatt!)

## **Vukovics**

„Vukovics szubjektíve tekintetvén tökéletes hazafi, amennyiben ő ebben él, mint a tornába esett féreg, de ő mily jeles megyei ember volt, státusférfinak oly jelentéktelen, specifice csupán magyar, szűkkeblű s olyan, kinek egész idejét és erejét az apró konferenciák és személyes érdekek teljesen kimerítik. Jóakarattal teljes, ámbár kedélye összedűlott, azonban horizontja szűk voltánál fogva a hazai ügynek inkább árthat, sem minthogy használhasson.”

## **Gorove**

„Gorove, kinek anyja szinte ezrekkint küldözi a pénzt, a kényelmet szereti, politizálni szivarozás közt szeret, különben igen erénytelen ember. Ez is, mint Vukovics, mint többen, nem előre, de hátra mennek az eszmék világában, s különösen a magyar nemzetiség s a történelmi magyar szupremenciának [vezető szerep] dühös hősei.” (Sajátságos, hogy éppen Vukovics ilyen nagy magyar, aki gyermekkorában még nem is tudott magyarul és Gorove, akinek a neve szintén idegen eredetre vall. Még sajátságosabb, hogy a magyar emigránsok (Szemere a példa rá) már az 1850-es években szakítottak azzal, hogy a magyarság egész Magyarországon uralkodjék. Amíg Habsburgok viselték a magyar koronát, addig – tehát egész 1918-ig – a magyar még Fiumében, a Kárpátokban és Erdély déli határain is parancsolt. Azok a magyarok, akik már 1848-ban függetlenségesdít csináltak, látjuk, már 1850-ben lehetetlennek tartották, hogy a magyarság szupremenciáját az egész történelmi Magyarország területén fenn lehessen tartani.)

## **Almássy**

„Almássy szinte (szintén) élélhet ama 12.000 frankkal, amit apjától kap, bár ez kevés neki (szép kis hazafiság!), ki valaha évenként 50-60.000 pengő forintot költögetett (mint látjuk, akkor is mindig sokkal többet, mint a jövedelme volt). Sok józan esze van, sok kritikai tehetősége, de mint az órainga, hol balra, hogy jobbra megy, amint az impulzust kapja. Arisztokratából republikánus lett, mint mondja, sikerült meggyőzőnöm a magyarság történelmi szupremenciájának fenntarthatatlanságáról. Nem is kétlem, hogy ő menni fog valaki után, de kezdeni, tenni soha sem fog.” (Azért látták lehetetlennek ezek a nagy hazafiak a magyarság szupremenciájának fenntartását az egész ország területére vonatkozóan, mert vagy az északi szlávokkal, vagy a délszlávokkal, vagy a románokkal akartak szövetkezni az osztrák elnyomás lerázására. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, ha vagy az egyiknek, vagy a másikkal tettek területi engedményeket, vagy ígértek legalább önkormányzatot, vagy az itt lakó szláv-

voknak vagy románoknak. Másképp a szövetségről szó se lehetett volna. Ezért mondtam én azt már Rákóczi felkelésekor is, hogy a legnagyobb baj az lett volna ránk nézve, ha győzött volna a felkelés.)

## **Pulszky**

„Pulszky vállalkozóbb ember. Sok ismerete van, akar mindent, nem mer semmit s hiába is kezdene, nem követné senki. Ő nem szabadságot, hanem hírt keres. (Itt is a dicsőségvágy, a hiúság.) Különben is neki rendeltetése valaki szolgájának lenni (csak a Habsburgokat nem akarta semmiképpen se szolgálni). Most Kossuth ír noka. Írja és teszi, amit Kossuth rendel írni és tenni.”

## **Klapka**

„Klapkának híre nagyobb, mint érdeme. Hiú (megint a hiúság), mint egy asszony, gyöngé, mint a gyermek. Mint politikus nem számít, nem ismeri az elvnek, mit vall, első corolláriumait [folyományait] sem. Mint férfi, nem határozott. Kossuthot gyalázza s mégis hódolni ment; nekem, mint demokrata, szívességet ajánl és elleneimhez csatlakozik, igaz, hogy én a szívességet nem fogadtam el.”

## **Czecz**

„Czecz szinte (szintén) tábornok volt. Ez bír sok katonai ismerettel, de prédál és tele adóssággal, melyből új segítségkéréssel bújjik ki. Lehet, hazáját szereti, de annak sorsa nem háborgatja álmait (de hát akkor szeretet ez?). Lelke valaha egy őrmesterből hadnaggyá lett ember lelke volt. Köznapi jelenet.”

## **Vetter**

„Vettek tábornok egy száraz osztrák iskolabeli katona, ha valaki, a főnök valamit parancsoland neki, meg fogja tenni pontosan minden tűz és lelkesedés nélkül.” (No és ez nem többet ér, mint a nagy száj és az állandó veszekedés?)

## **Kmetty**

„Kmetty politikai nulla, de lelkes magyar hazafi. Aki el fog ismertetni főnökül, az rendelkezni fog vele, akárki legyen az. Neki magának nincs semmi különös véleménye az általános két eszmén kívül: haza és szabadság.”

Hogy Telekiről milyen lekicsinylő Szemere véleménye, annak bizonyítására már sok idézetet hoztam fel naplójából. Említettem már azt is, hogy Batthyány Kázmérról is hasonló a véleménye.

## Mészáros

„Mészárosról felejték szólni” – jegyzi meg Szemere később egy oldaljegyzetben. A jó Lázi bácsi tehát már csak ennyit számított az emigrációban.

Az általános kép pedig, mit Szemere az emigránsokról fest, ez: „Akiben értelem van, abban erély nincs; aki szegény, az prédál; aki gazdag, az fősvénykedik vagy élvez. Nem művelik magukat, nincsenek összekötetésben sem a demokrata párttal, sem a kormányokkal. Nem írnak semmit, hogy a magyar ügyet a spekulatív fölébe fölemeljék.”

I. kötet, 169. oldal: „Párizsi szállásunkat időközben egy emigránsnak adtuk át, B. nevűnek. Esmervén őt némelyek, tanácslájk, ne tegyük, de hogy tagadni meg ilyesmit, ami nekünk áldozatba nem kerül. A tapasztalás mutatta, hogy akik ismerték, azoknak igazságuk volt. Há-zunkba s ágyunkba leányokat hordott, szobánkban ebet tartott, edényeket tört, órát rontott s mire kértük, abból semmit nem teljesített, pletykákat csinált, adósságokat csinált s adóssait ránk küldte, úgyhogy kénytelen voltam neki száz frankot összezsínálni s végre teljességgel nem akart kihurcolkodni a szállásból, úgyhogy elvégre, többször hiába kérvén meg, levélben kénytelen voltam komolyan felhívni. Ez a köszönet azért, hogy három és fél hóig nálunk ingyen lakott és hogy érette még ilyen sokat tettünk, mi neki egy egész jövendőt biztosítottunk volna, ha nem volna rossz és heneje, mint a dög.”

I. kötet, 195. oldal: „Mindamellet is minket sokan meglátogatnak Párizsból. Gyakran jön Dembinszky, Batthyányék, több francia – magyar, hála Istennek, kevés. Az egyiket szeretni, a másikat becsülni nem lehet, tehát jobb, hogy elmaradnak. Ha magunkon végig tekintek, napról napra jobban meggyőződöm, hogy ily emberekkel nem lehet jövendője a magyarnak. Rendeltetésünk künnmaradni, míg el nem halunk vagy míg el nem vénülünk s így vezérségre tetteleg képtelenné nem válunk. Nekünk nehéz sors, üdvös a nemzetre nézve.”

Lehet-e ennél legsújtóbbat mondani 48-ra és 48 vezéreire? Nem annak elismerése-e, hogy 48-ban méltatlan emberekre volt bízva a nemzet sorsa?

I. kötet, 281. oldal: „Amihez a magyar tud, az abból áll, bírálni másokat, nagy tetteket követelni másoktól; amit elfelejtenek, az, hogy magukra nem alkalmazzák azon mértéket, mellyel másokat mérnek.” (Igen, a Habsburgokkal is így csináltak.) I. kötet, 308. oldal: „Az emigrációban minden művelt, becsületes magyar ritka, az ilyen drágább a gyémántnál, s íme, félünk, ez is hamiskő volt.”

Tehát még ez az egy se volt kivétel. Kell-e ennél lesújtóbb megállapítás? Pedig hát ez 48-ról szegénységi bizonyítvány, mert a 48-asok java volt az, amely emigrált. Azoknak kellett menekülni, akik a legnagyobb 48-asok voltak.

A II. kötet, 79. oldalán Kandó Kálmán 1848-ban volt országgyűlési képviselő (és Szemere kálvinista hittestvére) furcsa viselkedését és benne való csalódását írja le Szemere.

A II. kötet, 200-202. oldalán az emigránsok közt nagy szerepet játszó Horn Ede furcsa viselkedéséről ír, akinek igazi neve Eichorn. Itthon 48-ban még rabbi volt. De ő is olyan nagy „szabadsághős” volt, hogy Világos után emigrálni volt kénytelen, s hogy legyen miből élnie, írni kezdett. „Külseje jelentéktelen, borzasztó rossz kiejtéssel beszéli a magyar nyelvet (bár jól bírja). Alig lehet érteni, nem is szellemes ember, rossz társalgó” stb. Tehát magyar kiejtése nevetnivaló, mégis kiváló magyar szabadsághős, aki 48-ban és az emigrációban olyan sok hazafias érdemet szerzett, hogy zsidó létére és nevetnivaló kiejtése ellenére mégis, mikor 67 után hazajött, képviselőnek választották, sőt államtitkár lett belőle.

Nagyban hozzájárul a 48-as hősök lelkivilága megismeréséhez, amit Szemere naplója II. kötetének 235. oldalán ír: „Tudni kell, miként ama forradalmi, újonnan sült tábornokok (Czecz, Vetter, Perczel stb.) Türrt ezredes címével, melyet 1849-ben a bádeni forradalomban nyert, vonakodtak megbecsülni – oktalan gögből, mintha ők rangjukat nem tőlünk s nem forradalomban nyerték volna.”

„S kérдем Simonyit: Hát Klapka miért nem ment Garibaldival? Ha annyit tartanak címükre, érdemeljek is meg. Ha én katona volnék, Napóleon (természetesen nem I., hanem III. Napóleon) alatt nem, de ott szolgálnék, hol a szabadságnak használhatnék. A szabad Olaszország majd megemlékeznék rólunk annak idejében. – Simonyi rá azt felelte: Hogy szolgálhatna Klapka Garibaldi alatt, mikor ő egész sereget vezérlett? Ezt úgy mondta, mint a Klapka véleményét is. Erre elnevettem magamat. Klapkának nagy dicsőség volna Garibaldi alatt szolgálni. S ő vezérlett nálunk sereget? Igaz, midőn Görgey beteg volt 1849-ben augusztus elsején vagy harmadikán, akkor is megverték. Valóban, a mi embereink gögjükben megbolondulnak.”

„Tudom egyébiránt, hogy Klapka 1859-ben Turinban Garibaldi és Türr ellen ármánykodott s ezek őt nem látták volna szívesen, mint Kossuthot sem. Ilyképpen nyilatkozott Türr, midőn most nőmnél Párizsban volt.”

„Vukovics mind melankolikusabb lesz. Londonban mint remete él. Magyarokkal két-három hóban találkozik. 1859 óta Kossuthot meglátogatja, de ez soha nem adja neki vissza, mivel ő pretendens (trónkövetelő). Vukovics oly formák embere s oly érzékeny s ezt mégis elnyeli. Említé, hogy Kossuthot a Széchenyi dicsőítése mód nélkül bántja. Még csak nem is szégyelli kimondani: Azt az embert dicsőítik – úgymond –, kinek elve az volt: Ausztria és Magyarország vegyes házasságban éljenek.”

Az emigránsok közti állandó veszekedés s általában a rájuk való panasz úgyszólván minden 48-ról író szerzőben megtalálható.

Márki Sándor így ír Horváth Mihály életrajzában (314. o.): „Egy-két genovai száműzött társát kivéve senkivel sem állt összeköttetésben és levelezésben; ezek pedig, ha talán tudnak is valamit, semmit sem közölnek vele, mert mindig a béke és becsületes kiegyezés mellett hallották nyilatkozni. Ez a véleménykülönbség ezektől is annyira elidegenítette, hogy nagyon ritkán látta őket s akkor sem örült látásuknak, eleve tudván, hogy a vita, bár kerüli s kifakadásaiknál többnyire hallgat, újabb idegességre vezet. A helyzet ekként napról napra kiállhatatlannabb lett előtte s elhatározta, hogy más városba költözik át. De oda nem akart menni, hol más magyar száműzöttek vannak, hogy ne jöjjön velük oly viszonyba, amilyen innen elűzi... Párizsba azért nem akart menni, mert szűk erszényének nagyon drága. Brüsszelbe pedig a vele többnyire ellenkező elvű emigránsok, különösen Klapka és Perczel miatt nem akart menni.”

Láttuk, hogy Klapkáról milyen rossz Szemere véleménye. Horváth Mihályé ugyanilyen rossz. Toldy Ferencnek ezt írja haza róla: „A haszontalan, mondhatatlanul hiú ember mindenbe beleüti az orrát. Eddig mindent, igen sokat elnéztek neki s ez mind elbizottabbá, fennhéjázóbbá tette őt, kit senki sem becsült! Egy éve hogy felfogadtuk: nem tűrni többé rakoncátlankodásait... Felszólalásunk egyáltalán nem az ügyre vonatkozik, csak Klapka idétlén, önző s hiú szavatait sújtja.” (294-295. o.)

Nagyon általános és nagyon feltűnő lehetett a 48-as emigránsok silánysága, mert még a 48-ért rajongó Nemeskéri Kiss Sándor is felhoz rá egy jellemző esetet (Pipaszó, 52. o.):

„Az 1859-es olaszországi hadjárat végén szétszéledt a magyar légión és egynéhány tagja nagyapám franciaországi birtokán nyert ideiglenes alkalmazást. A későbbi években kettő közülük, mondjuk András és János beszélgettek közös hadiélményeikről. Kezdi András:

Emlékszel-e pajtás, hogy Itáliában együtt szedtük a fáról a szardíniát?

– Ugyan ne beszélj bolondot, hisz a szardínia nem fán terem.

– Nem beszéllek én bolondot, tudom én azt jól, hiszen még arra is emlékszem, hogy egy sziget nevét viselte az a fene szardínia.

– Ne beszélj marhaságot!

– Micsoda? Te vagy marha, hülye!

Pofon, ellenpofon. Ölre mennek, véresre verik egymást. Még verekedés közben visszaugrik András és nevetve elkiáltja magát:

– Megállj te, igazad van! Kápri volt az, nem Szardínia.”

„Magyarok sokszor verekedtek már ilyesmiért” – teszi hozzá befejezésül az író.

## A börtönök „hős” lakói

Az emigránsok, tehát azon tiszteletre méltó hősök után, akik a hazátlanság keserűségével fizettek égő honszerelmükért, lássuk most Földi János naplója nyomán egy kissé közelebből azokat a még nagyobb hősöket, akik bilincsekbe verve hosszú várfogsággal bűnhődtek állítólagos hazaszeretetükért, tehát hazaszeretetük nagyságát illetően rögtön a vértanúk után következnek. Földi szemtanú. Ő is egy volt azok közül, akik 48 miatt hosszú börtönt szenvedtek. 48-as érzelmű is, mert hiszen úgy szidja az osztrákot még naplójában is, mint a bokrot, s feljegyzéseit nem utólag visszaemlékezve írta, hanem ott a börtönben frissiben, a szó szoros értelmében naplószerűen.

Bizony e téren is ki kell ábrándulnunk, mert Földy – pedig a vak is látja, hogy nem viseltetik ellenszenvvel sorstársai iránt, sőt nagy szeretettel van irántuk – mindent tud róluk mondani, csak jót nem. Földy annak ellenére kénytelen oly sok kellemetlent elmondani társairól, hogy nagyon szerény és türelmes ember. Amit pedig közöl róluk, annál inkább elfogadhatjuk tárgyilagosan és hitelesnek, mert nem a nyilvánosság számára írt. A napló csak a naplóról halála után egy fél évszázaddal jelent meg, akkor is véletlenül került nyilvánosságra.

Hogy a naplóról mennyire jellemes és igazi önérzetes magyar ember, mutatja naplója tartalma. Földy nem volt olyan gyenge jellem, mint Beniczky. Ő nem lett „az osztrák” kémje, hogy a maga sorsán enyhítsen. Az ő feljegyzései, melyeket börtönében készített, olyanok, hogy ugyancsak kellemetlen következményei lettek volna, ha felfedezték volna nála és elolvasták volna. A napló tele van sóvárgással a szabadulás után, de azért mégse vetemedett írója árulásra azért, hogy hamarabb hazakerülhessen.

Josephstadt, 1854. nov. 15.

„Nagy volt a sürgés-forgás a tegnapi napon. A vár lakóit másként helyezték el, mint eddig voltak. „Téli szállásra”, mint egy elmés rabtársam mondta. Az átszállás oka az, hogy az emberek a kényszerített együttlakástól túlságosan közel ismerik egymást és túlságosan ki is ismerik egymást. Összeférhetetlenek lesznek. Ráunak egymásra. Elkíváncoznak. Gyakran megtörténik, hogy akik néhány hónapja még pénzt áldoztak azért, hogy együvé kerüljenek, most újra pénzt áldoznak, jól megfizetvén a profoszt csupán azért, hogy szabaduljanak egymástól. Nem jó, ha az emberek túlságosan közelről vizsgálják egymást.” (Igen, de csak akkor, ha értéktelen emberekről van szó. A jellemet, éppen ellenkezőleg, csak akkor tudjuk igazán becsülni és szeretni, ha közelebbi ismeretségbe kerülünk velük. A Habsburgokat például minél közelebből, minél intimebb tulajdonságaikban ismerjük meg, annál jobban megszeretjük.)

„Én elvül tűztem ki nem változtatni a szobatársakat. Már akkor sejtettem, hogy minél több embert fogok nagyon közelről megismerni, annál kevesebb embert fogok becsülni. Elvemhez hű maradtam mind a mai napig. Annyira, hogy akikkel a sors összehozott, midőn Olmützbe kerültem, azokkal vagyok még Josephstadtban is. Pedig nem kis föladat éjjel-nappal mindig együtt lenni.” (153. o.)

Látjuk tehát, hogy Földy jóakaratóan úgy beszél, mintha az egymás közti veszekedéseket nem a „hazafias” rabok jellembeli fogyatékoságainak, hanem az emberi idegrendszernek a rabság unalmából és a környezet és a társaság állandó egyhangúságából természetesen folyó ingerlékenységének kellene tulajdonítani. Eszerint tehát nem 48-as bűn volt ez az összeférhetetlenség s állandó veszekedés, hanem az általános emberi természeté. Ha mégis mindenáron e hazafias rabokban keressük a hibát, csak annyit állapíthatunk meg terhükre, hogy nem voltak különbek az átlagembernél. (Igaz, ez is baj, mert azokat, akik 48 tényezői voltak, a magyar semmiképpen se tartja átlagembereknek.)

Aki a helyzetet tárgyilagosan akarja megítélni, mindenképpen tekintetbe kell vennie, hogy a rabság egyhangúsága idegesítő s hosszú éveken át mindig ugyanazon személyek közt



élni, mindig csak velük társalogni ingerlő hatással van a legtöbb emberre. A hazafiak menségére tehát ezt mindenképpen tekintetbe kell venni. Azonban épp oly kétségtelen az is, hogy ezzel a megállapítással még nem lehet mindent elintézni. Ez a hazafias rabok gyarlóságaira legfeljebb enyhítő körülmény, nem pedig felmentő ok. Ki van közelebb, ki van intimebb kapcsolatban, mint a házastársak egymással? Kétségtelen, hogy mégse végződik válással még a házasságok egy negyede se még a legzüllöttebb társadalomban se. A házastársak többsége 50-60 évi együttélés után is épp úgy vagy még jobban szereti egymást, mint együttélésük elején.

Az is kétségtelen, hogy ha 48-at dicséretes hazafias mozgalomnak tartjuk, akkor szereplőinek a nemzet javából kellett kikerülniük, tehát erkölcsi fogyatékoságaiknak, gyarlóságaiknak kisebb fokúaknak kell lenniük, mint az átlagemberekéinek. Akkor a nagy többségnek a fogság kellemetlenségeit s rabtársa gyarlóságait vagy különködéseit épp oly türelemmel kellett volna viselnie, mint Földy János, a naplóíró viselte. Akkor ezek között a hazafias hősök között semmiképpen se lehettek volna olyan késhegyig menő veszekedések, gyűlölködések, mint amilyenekről Földy tesz említést. Ha másért nem, már csak azért is uralkodniuk kellett volna magukon, hogy a gyűlölt osztrák előtt ne hozzanak szégyent nemzetükre s ne teregesék ki előtte szennyesüket.

De ha ők egymást annyira kibírhatatlanak tartották s annyira gyűlölni tudták, hogy kívánhatják akkor, hogy az átlag magyar és az utókor tiszteletre méltó hősöket lásson bennük? Hősök társaságában lenni, sőt éveket tölteni, mindenki irigylésre méltó dolognak tartja, s ha ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk, akkor kénytelenek vagyunk megváltoztatni róluk alkotott fogalmainkat. Aki csak messziről nézve nagy, annak a nagysága mesterségesen teremtet, tehát hazug.

Érdekes, hogy Barsi (Neumann) Józsefnek, aki pap (de persze csak 48-as pap) létre közel se olyan vallásos, mint Földy János, aki nem pap, sőt később ki is lépett a papságból és még hitehagyottá is lett, Földy Jánossal ugyanazon börtönben szerzett tapasztalatairól megírt följegyzései („Utazás ismeretlen állomás felé”), melyek már a nyilvánosság számára és csak évtizedek múlva a fogságból való kiszabadulás után íródtak meg, éppen az ellenkezőt mondják, amit Földy.

„Nem hiányoztak komolyaknak látszó és olyankor bizony elkomolyodó és hévvel folytatott vitatkozások is önként felvetődő s néha szándékosan szőnyegre vetett tárgyak, kérdések s állítások felett. Ilyenkor a társaság csakhamar a vitatkozók köré gyűlt s rendszeren mindegyiknek keletkezett egy kis pártja, mely támogatta, buzdította, néha meg is tapsolta. De nem emlékezem egy esetre sem (ej, de hazafias a memóriája!), melyben közbenjárásra vagy hívatlan beavatkozásra lett volna szükség. Egy pillanat a falakra, melyek helyzetükre figyelmeztettek, elegendő volt a leghevesebb vitának is oly fordulatot adni, melyen vitázók és a vita tanúi egyaránt kénytelenek voltak jóízűt nevetni.” (109-110. o.)

Igen, így kellett volna ennek lennie, ha azokban a börtönökben csakugyan hazafias hősök, a magyarság java lett volna. Ezért írta le Barsi a 48-asok rabéletét így. A Magyar Tudományos Akadémia tagjává is választotta érte jutalmul. Földy Jánost nem választhatta azzá. Még akarva se tehette volna, mert hiszen míg Földy János élt, senki se tudta, hogy naplója is van. Pedig Földy naplója és Barsi utólagos visszaemlékezései úgy viszonylanak egymáshoz tisztán írói tehetség szempontjából is, mint talán a tíz az egyhez.

Földy azonban, aki nem általánosságokban beszél, hanem a szereplők nevét is közli (közölheti, hiszen nem a nyilvánosságnak ír) s aki pontosan megmondja a napot is, melyen a leírt eset történt, épp az ellenkezőjét mondja annak, amit Barsi, bár látjuk – s ez csak növeli hitelre méltóságát –, ő is épp oly jóakarátu rabtársai iránt, még azok iránt is, akik őt bántották meg, mint Barsi általánosságban, s látjuk majd, hogy Földy Barsit is ilyen nehéz természetű embernek mondja, aki iránt nem lehetett felmelegedni.

Mivel a két szemtanú egymásnak ellentmond, el kell döntenit, melyiknek van igaza. Ez tárgyilagos történetíró számára igen könnyű dolog. Földy magának írt, Barsi a nyilvánosság-

nak. Földy ott a fogságban írt a közvetlen élmények hatása alatt, Barsi csak hosszú-hosszú évtizedekkel később (műve csak 1890-ben jelent meg). Neki tehát tekintettel kellett lennie a hazafias hangulatra. Hiszen a nemzet hőseit csak bámulnia és dicsérnie volt szabad, nem pedig bíráltnia, hogy lesújtó véleményről ne is szóljunk. Sokan éltek is még akkor ezek közül a hősök közül, vagy éltek legalább az utódaik, rokonaik, akiknek ezek a hősök családi büszkeségük volt s akiknek érzékenységét nem volt tanácsos megsérteni. Így tehát a legtöbb, amit még meg lehetett tenni: a hallgatás a hibáikról. Rosszat írni róluk semmiképpen se lehetett.

Sőt többet mondok. Ha Földy János naplója nem 1939-ben, hanem egy fél századdal előbb, a Barsié megjelenése idejében került volna sajtó alá (pedig még Barsi feljegyzései is csak egy fél századdal később jelentek meg, mint az események történetek, melyeket leír), akkor a sajtó alá rendező még Földy naplójából is kénytelen lett volna kihagyni azokat a részeket, melyeket mi fogunk idézni. (Hihetünk-e az olyan történelemnek, melyet így kell megírni?)

Josephstadt, 1854. nov. 22.

„Régi dolog, hogy a magyar egyet nem ért. Szomorúan tapasztaljuk ezt itt is, a rabságban. Magyar ember egyik fő bűne, hogy gyanúsítja egymást. Különösen a vakmerő újoncok rágalmazzák (!) azokat, akik kiállották a tűzpróbát, negyvennyolc előtt úgy, mint 48-ban, járván a tövises pályán ingadozás nélkül, midőn e pálya veszélyes volt. Azok, akik még az újonc nevet sem érdemlik a szabadság seregében, próbált veterán hazafiakat, a szabadság valódi mártírjait gyanúsítani merészelik. És miért? Mert a tapasztalatlan újoncokat nem akarják elősegíteni a levegővárak építésében, sem vélük együtt a levegőben repülni.”

„Ily vérlázító jelenetnek tanúja voltam ma a sétán, hol Gyárfás dühös viselete megbotránkoztatott minden jobb érzésű és józan gondolkodású rabot. Aki még közülük hiszi, hogy muszka még egyáltalán van a földön, az pecsovics, sőt hazaáruló! A dühös patrióta erdélyi születésű, hivatására székely ügyvéd. Forradalom alatt feltűnt a színvonalra, sőt talán intendáns- vagy kormánybiztos szerepben. És most, ha lehetne, Marat szerepét is eljátszaná.” (De a 48-as rabok effajta viselkedése rabtartóik jóségát is bizonyítja. Vajon el lehetett-e képzelni Hitler börtöneiben elveik mellett ilyen vadul fellépő kommunistákat, s ráadásul séta alatt, tehát félig-meddig a nyilvánosság előtt, vagy a kommunisták börtönudvaraiban sétáló nyilasok vagy kulákok körében ilyen nyílt „reakciós” viselkedést?)

„Igaz, hogy találkoznék itt, a josephstadti rabságban, Robespierre is: Göll Antal. És Danton: Turi. A bőbeszédű Szabó Ádámnak bizony nem tudok illő szerepet adni. Bár kíváncsok rá. Valamint másoknak sem, akik erre kíváncsoknak, mert ama francia szörnyetegek legalább borzasztóan hatalmasok voltak a bűnben. De ezek, minthogy tehetségeik hiányoznak, még a bűnben sem tudnának gyalázat nélkül fetrengeni.” (Lehetne-e annál lesújtóbbat mondani, mint ami itt Földyből akaratlanul is kitört?)

Egy a 48-as rabokra csúnyán kompromittáló dolgot azonban még Barsi is megemlít, igaz, hogy ő névtelenül és csak könyve egyik jegyzetében (19. o.). Azt írja itt, hogy mikor ő kiszabadult és „visszatért a világba”, Antal öccse már rég el volt temetve. Irományai között azonban megtalálta, hogy „1851-ben július 28-án Bicskén átutazott N. N. úr azt mondta, hogy kiszabadulván, egész szobára való bútorzatot és ágyneműt hagyott Olmützben fogva ülő testvérbátyámnak, amiért ötven forintot számított föl. Írást nem tudott felmutatni, de előadását igen valószínűvé tudta tenni s már könyörületből is egy kiszabadult államfogoly iránt, megadtam neki az ötven forintot. Nyugtát azonban ettől is hiába követeltem.”

De folytassuk Földy naplóját:

Josephstadt, 1854. dec. 2.

„Nincs bizonyosabb mód a jó hazafiakat egymástól elidegeníteni, mint őket együvé zárni. A szobatársak között ritka az egyetértés, a szívéllyesség. (Láthatjuk a kifejezésből, hogy nem kivétel, hanem szabály volt az, amit mi kifogásolunk.) Szerencse, ha örökösen nem patvarkodnak. Sőt ha nem gyűlölik egymást! Valamennyi fogolytársaim csodálkoznak azon, mi-

ért lehetséges, hogy mi négyen folytonosan évek óta együtt lakunk és tudunk együtt lakni. Magam is csodálkozom rajta, mert bizony a mi szobánk sem templom és mi sem vagyunk angyalok. Nem bizony! Magamat sem veszem ki. Annyit mindazonáltal kénytelen vagyok magam mellett felhozni, hogy túrni megtanultam itt (természetesen nem az osztrák rabtartótól, hanem „hős” magyar rabtársaitól) és nyelni is, mint mondani szokás. Gyakran vagyok, gyakran süket és leggyakrabban néma. E képességeimnek kimondhatatlan hasznát vettem és fogom talán venni akkor is, ha Isten megsegít és kiszabadulok a fogságból, s visszatérek az emberek társaságába.”

„Azért jegyeztem föl mindezt éppen ma, mert lakótársam, Jakab Mihály szokott nyers és durva modorával éppen ma idézett fel kellemetlen jelenetet. Sajnos, ezúttal magam is megfélemedkeztem az aranyszabályról, hogy süket és néma legyek. Kijöttem a sodromból és ezáltal véretem kelleténél jobban fölhevítettem. Így aztán csak ártottam egészségemnek. Bizony gyarló, nagyon gyarló teremtmény az ember! Ideje volna szabadulnunk, különben nagyon megunjuk, nagyon meg is utáljuk egymást.”

Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, de témája érdekessége miatt ezt is megemlítem:

1855. január 18.

„Különös, hogy a magyar, ha idegen nemzetbélivel kerül össze, igyekszik annak nyelvét sajátjává tenni. Ha német vagy olasz négy vagy öt magyar közé kerül a fogságba, nem ő tanulja meg a magyarok nyelvét, hanem a négy-öt magyar tanulja meg az övét. Ő legfeljebb káromkodni tanul tőlük a hosszabb együttlakás után.”

„A magyarnak ez a sajátja, hogy eltanulja az idegenek nyelvét, nemcsak a művelteb-  
bek tulajdona. Kiterjed az a legalsóbb rétegekig. Még a szegény nyomorult sáncosok is megtanultak lengyelül, németül, csehül. Az ember azt hinné, hogy talán felső megyékből valók. De ha megkérdezzük tőlük: „Hova való, földi?” „Biharból” – hangzik a felelet. Szabolcsból, Csongrádból.

Éppen ma kérdeztem meg egy csehül beszélő magyart, aki azt felelte, hogy Szegedre való.

– Hogyan van az, földi, hogy a magyarok mind megtanulják a cseh, lengyel, morva nyelveket, ezek pedig a miénket nem?

– Tekintetes úr, felelte a szegedi sáncos, ostoba nép ez mind. Nem képes megtanulni a mi böcsületes nyelvünket és így mi vagyunk kénytelenek megtanulni az ő nyelvüket, hogy beszélhessünk velük. Hej, uram, nincs az Istennek több olyan népe, mint a magyar!”

1855. február 15.

„Aki nagyon vérmes reményekkel van a demokrácia győzelme iránt, az zárassa be magát néhány évre ilyen államfogházba és ki fog ábrándulni, miután megismerte a különféle nemzetbeliek egymás iránt való idegenségét, irigységét. Nem akarom mondani: gyűlöletét. De még jobban ki fog ábrándulni, ha megismerte ugyanazon nemzetbeliek viszálykodását. Ki fog ábrándulni, ha ilyen közletről megismeri ama demokratákat, kik felé a szegény nép kacsintgató szeretet. (Megint elképesztően lesújtó állítás.) Bizonyos, hogy itt is vannak tiszteletreméltó kivételek. De nem oly számmal, mint sokan gondolják.”

Hogy ezek a híres 48-as demokraták és „hazafiak”, ha protestánsok voltak, minden „felvilágosultságuk” ellenére mennyire elfogultan felekezetieskedők is voltak egyúttal, s mennyire mindenben nem a magyart, hanem csak a maguk felekezeti nézetét, Földy naplója erre vonatkozó felháborodó megjegyzését közöltük már 48 vallási oldalának tárgyalásakor. Lássuk most, milyen jellemek voltak ezek a felekezetieskedő 48-as protestánsok:

1855. február 24.

„Ma séta közben összehozott a véletlen Illésy Jánossal, aki majd húsz évig volt a nagykunok kapitánya és a debreceni református szuperintendenciának [protestáns egyházi főfelügyelőség] egyik hatalmas oszlopa, mint kurátor. (Nehogy még valaki azt higgye, hogy a jó Földy János katolikus öntudatból ír püspökség helyett szuperintendenciát. Akkor még nem voltak ilyen öntudatos katolikusok, de viszont akkor még a protestánsok se tartották hiúsági

kérdésnek, hogy szuperintendens helyett püspököt mondjanak. Hiszen felekezetük lényege, hogy a katolikus értelemben vett „püspök” szó ellen legyenek.)

„Elmúlt már hatvan éves, mégis oly könnyelmű, pojácás viseletű, mint a tizenöt éves ifjú. Szinte csodálkozik az ember, miként viselhetett ez az ember annyi éven keresztül oly tekintélyes hivatalt. Egész órát jártam vele a sétán, de mondhatom, nem nagy élvezet volt hallgatni költött és nem költött fiatalkori kalandjait.”

Csakugyan épületes és jellemző jelenet: kálvinista kurátor, tehát egyházi funkcionárius és hazafias hős, lábán és kezén „dicsőséges” elveiért szenvedett bilincsekkel, tiszteletre méltó, hatvan éven felüli ősz férfiú, s még mindig és még rabságban is 17 éves elzüllettebb gimnazisták szerepében tetszeleg egy teljes órán át: szerelmi kalandjaival dicsekszik. De aztán mégiscsak kitör belőle a kemény, hatvanas férfi (bár ne tört volna ki!): keservesen panaszkodott Földynek szobatársai ellen. Kivált a beteges Jánossy Lajos, erdélyi katolikus pap ellen fakadt ki.

„Alig várom, pajtás – mondotta –, hogy jövő hónapban szobát változtassak. Még az életemet is kockára tenném (de olcsó volt még mindig az élete!), hogy társaimtól szabaduljak (tehát nemcsak a beteges pap volt terhére). De annak a székely papnak is voltak bizonyára hibái. Ha nem lettek volna, nem lett volna pap létere is 48-as annyira, hogy még börtönbe is kellett zárni miatta.”

„Mert – tudod – én olyan természetű vagyok (tehát nemcsak szerelmi kalandjaival, hanem még ezzel is dicsekszik), hogy akivel egyszer összekaptam, azt holtomiglan gyűlölöm. Többé ki nem engesztelődöm.”

Tehát kálvinista alapon évtizedeken át volt kurátora a szelíd és alázatos szívű s még az ellenségszeretetet is előíró Jézusnak s emellett megelégedett önérzettel emlegeti, hogy ő sose bocsát meg annak, ki megbántotta. A derék katolikus Földy János pedig itt csendesen megjegyzi: „Én, hála Istennek, nem ismerem ezt az érzést. Megharagudni tudok, de gyűlölni nem.”

Ha pedig valaki itt azt az ellenvetést tenné, hogy hát hiszen ez a derék Földy János is 48-as volt, tehát látható, hogy köztük is voltak derék emberek és jó keresztények, azt feleljük, hogy világos, hogy voltak, hiszen becsületes, jó emberek vannak még a kommunisták között is. A rossz eszméknek tetszetős érveik vannak s ezekkel egyes jó, de nem éppen éles eszű embereket is megnyernek maguknak. 48-ra ez sokkalta jobban áll, mint a kommunizmusra, mert hiszen az nem volt nyíltan istentagadó, sőt hangsúlyozta, hogy még csak nem is katolikusellenes, hanem csak antiklerikális. Az emberek nemcsak vétkezni s gonoszkodni szoktak, hanem tévedni is. Ez utóbbi legalább annyira emberi dolog, mint az előbbi. Ez utóbbi 48-ban különösen gyakori volt. Hiszen többször idéztük már Damjanich mondását, hogy minket csak a véletlen tett 48-assá.

Jellemző azonban, hogy ez a jellemes Földy János, akinek másoknál sokkal több alkalma volt közelebbről megismerni a papokat, mint akár gróf Károlyi Gábornak, akár Bassónak, Kossuth orvosának, mert a nagyváradi katolikus jogakadémia tanára volt s így papi városban is lakott, egyáltalán nem mutatja, hogy „sehogy se” szereti a papokat. Sőt. Láttuk, hogy rabtársai, a 48-as papok, nem nagyon tetszetek neki, de csak azért nem, mert még ők se igen akartak vasárnap templomba járni. Nem tetszett Földynek – bár eleinte imponált neki nagy műveltségével – Barsi József se, aki – mint mondtuk már – később hitehagyott lett. Ellenben „máter Karolinának, akinek vigasztaló sorai boldogították” börtönében, mély meghatottsággal kívánja (162. o.), hogy „Isten áldja meg e nemes gondolkodású apácát a kolostor falai között” (Basso doktornak pedig – mint láttuk már – még Tripolis is csak akkor kell Olaszország részére, ha ott az apácából nem lesz egy se. Az apácákat tehát jobban gyűlöli, mint amennyire mint olasz, örülne hazája területi gyarapodásának. Vajon mi miatt gyűlölheti őket annyira?

Azt is megtudjuk Földy naplójából (234. o.), hogy Dezső nevű fia, aki 1845. március 24-én született Nagyváradon, „Szepes megyében, Igló városában jár iskolába, Zabolyszky János,

szepesi püspök nagylelkűségéből”. Pedig hát ekkor, a megtorlás idején, a rabságban szenvedő magyar fiával jót tenni nemcsak irgalmasság volt, hanem egy kis kiállás is kellett hozzá. Ha az osztrákok is úgy tudtak volna gyűlölni, mint a 48-asok, a nyilasok vagy a kommunis-ták, akkor ez egyenesen lehetetlen is lett volna.

De talán az se véletlen, hogy éppen Földy, mint látjuk, a papok barátja volt ilyen türelmes, szelíd és jólelkű (rendszeresen foglalkozott például fogolytársai gyógyításával is). De bizonyára még az se, hogy ez a szelíd ember volt egyúttal a legkeményebb is a foglyok között, aki nemcsak elveit fel nem adta a fogságban se, hanem először még azokhoz se volt hajlandó csatlakozni, akik amnesztiáért folyamodtak. Így aztán bizonyára annak elhívése se okoz semmi különösebb nehézséget, hogy Beniczky, akiből – szégyenszemre! – a mi Garamvölgyi Aladárunk lett, szintén azért süllyedt abba a fogságba, melyben Földy gerinces volt, az osztrák kémjévé és besúgójává, mert „ein grosser Widersacher des Klerus” [a papság nagy ellensége] volt.

1855. március 21.

„Hankovics Györggyel sétáltam ma egész óra hosszat. A múltakról beszélgettünk. A szép életről, melyet egy városban éltünk. (Tehát maguk elismerik, hogy „szép élet” volt az, melynek megszüntetésére ők fegyvert fogtak és letett esküt csúfoltak meg.) Leírhatatlan gyönyörűség az, melyet a számkivetett érez, ha őszinte szót válthat hazájáról, ismerőseiről. A régi-ekről, akikhez görcsösen ragaszkodik az emlékezet, hogy végképp el ne tűnjenek, mint a kedves álom a felébredés után.

Amint járkálunk, György pajtásom így szól:

Ismered-e ennek a csinos, búsarcú férfiúnak a történetét?

– Kiét?

– Azét, aki most velünk szembe jő.

– Még a nevét sem tudom.

– Pedig esztendeje, hogy itt van.

– Hogy hívják és mi volt azelőtt?

– Neve: Beke. Erdélyi református prédikátor volt.

– Mi baja, hogy ily bús és levert?

– Nagy baja van öneki, igen nagy baja.

– Ha nem titok, beszéld el.

– Dehogyan is titok. Sőt nagyon is nyilvános.

Már vége felé járt a sétaóra és Hankovics György röviden mondta el a mesét. Ez a férfi elvált első feleségétől (az Egyházban ez még kocsisoknak vagy bankároknak se szabad; a kálvinizmusban – látjuk – még a lelkészeknek is lehet), ki őt híven és gyöngéden szerette. Azért, hogy a másikat elvehesse. Ez kacér leány volt, de nagyon szerette Bekét és hozzá ment sok más kérése ellenére. Egybekelésüket azonban ellenezték mind a férfi, mind a leány szülei.” (Azok kálvinista létükre is keresztényebbek voltak, mint a lelkész.)

„A férfi erre elszöktette a leányt, összekelt vele, hazavitte parókiájára (ma már – azt hiszem –, ezt még a kálvinistáknál se tehetné meg), hol ők boldogan éltek a föld örömeit. Első neje, ki őt még folyvást szerette, leánykájában lelt vigaszt. Az első asszony szép külsejű, feddhetetlen magaviseletű és meglehetősen vagyonos volt. Több házasulandó férfiú figyelmét vonta magára, de a kéréket mind elutasította. Egyedül leányának és volt férje emlékének élt.”

„Beke belebonyolódott a Mack-Török-féle eseményekbe (tehát erkölcsi silánysága ellenére – vagy nem inkább amiatt? – olyan lángoló honszerelem lobogott benne, mint kevesekben, a Habsburgokat pedig talán még jobban gyűlölte, mint az első feleségét) és tizenkét évi vason töltendő várfogságra ítélték.” (De megérdemelte! Ha az összeesküvés miatt nem, akkor a házasságtörés miatt, melyet másképp a törvény nem büntetett volna benne – Kálvin jóvoltából.)

„Eszteje, hogy itt van és ezalatt második neje csak egyszer írt neki. Hosszú hónapok múltak hónapok után és sem levél, sem pénz nem érkezett soha. A szegény embert aggodal-



mak emésztették, de szeretett neje felől nem kapott tudósítást. E napokban hívták a várbéli hadbíró elé és hivatalos iratot közöltek vele, melyben második neje előadja: miután őt a vele való házasságra kényszerítették (tehát még hazudik is a hűtlenség mellé) és mivel férje bűnös társulatnak tagja lett, amely az uralkodó ausztriai ház trónvesztésére irányult – ő válni akar tőle. Ezért olyan bús ez az ember, mert rendkívül szereti a hűtlen nőt. Kész volna elfelejteni a hűtlenséget és megbocsátani. De a második asszony válni, szabadulni akar tőle. Míg első neje, kit ő hagyott el hűtlenül, kész volna mindent elfelejteni és mindent megbocsátani.”

„Szomorú regény!”

„Különös játéka a sorsnak – folytatja György pajtás –, hogy e szegény nő, mikor megtudta, hogy a második asszony megcsalta férjét, megfélekedett róla és neki segedelmet sem küld, bőséges pénzt küldött ide Bekének idegen név alatt.”

Mi az egész esetet csak azért ismertettük, hogy lássa az olvasó, milyen emberek voltak azok a 48-asok és a Kossuth szavára 48 után is mindenre kész magyarok, és hogy milyenek voltak azok a kálvinista lelkészek is, akik ilyen lelkes magyarok voltak. Gondolkodásra készítő, hogy éppen ez a szeretője kedvéért áldott jó feleségét szívtelenül eltaszító Beke volt éppen ilyen fene nagy hazafi.

Pedig hogy ezek a Bekék mennyire nem kivételek a nagy hazafiak között, ott van Földy másik kálvinista lelkész fogolytársa, „Könyves-Tóth Mihály, az ünnepelt debreceni prédikátor, Petőfi barátja és a trónfosztó határozat szónoka” felekezeti részről a debreceni nagytemplomban. Könyves-Tóth nem ismeretlen falusi lelkész volt, mint Beke, hanem országos nevű nagy szónok, „ünnepelt” prédikátor. Barsi, ki szintén fogolytársa volt, olyan tisztelettel ír róla, hogy láthatóan kitüntetésnek tekinti magára, hogy a fogságban jóban lehetett vele. De úgy látszik, a debreceniek is meg voltak vele elégedve, mert egy alkalommal – mint láttuk már – szinte fél Debrecen felkerekedett és megjelent Josephstadtban lelkésze meglátogatására. Ők, az elnyomott magyarok – hiszen a Bach-korszakban vagyunk – annyi ennivalót hoztak magukkal, hogy szinte elárasztották vele az egész várat.

No hát erről az országosan ünnepelt, de híveitől is annyira szeretett Könyves-Tóth Mihályról, a haza vértanújáról, akire Barsi is olyan tisztelettel nézett fel, Földy a következő intimitást jegyezte fel naplójában (168. o.). Jól lehet belőle látni, micsoda féktelen indulatemberek, mennyire szenvedélyeik tehetetlen játéklabdái voltak ezek az ünnepelt 48-as hazafiak. Így aztán teljesen megértjük, miért volt még a Habsburgok szelíd „igája” is tűrhetetlen részükre s miért csinálták négyszáz év alatt egyik felkelést a másik után.

1854. december 6.

„Madocsányi Pál, szomszédom, betegsége miatt ma nem tudott sétálni. Üzent, hogy szökném át hozzá délután. Meg is tettem szívesen. A beszédből csakhamar kifogytunk és hozzáláttunk a sakkjátékhoz. Egy partit nyertem én, egyet ő. Aztán hazamentem szerencsésen anélkül, hogy útközben kellemetlenségem lett volna, mint az ilyen tilos látogatások alkalmával nem ritkán szokott történni. Hajdan idehaza is – Isten ne vegye bűnül, hogy azt mondom a cellára: „idehaza” – sakkot játszottunk esténként, egy-két partit. De még ezt az ártatlan mulatságot is elrontotta a démon, mely egy szerencsétlen pillanatban megszállotta Tóth Mihály, debreceni prédikátort!”

Az eddigiekből láthatjuk tehát, hogy Földy János, a naplóíró, nemcsak fogoly-, hanem egyenesen cellatársa volt ennek a híres Könyves-Tóthnak, tehát ugyancsak alkalma volt közelebből, a lehető legközelebből megismerni (amihez az őt dicsérő Barsinak nem lehetett ilyen jó alkalma, mert nem lakott vele együtt). Hogy Földyt mennyire nem vezeti rosszindulat Tóth Mihály iránt, láthatjuk majd az itt következő elbeszélés fájdalmas hangjából. De azt is sejthetjük belőle, hogy még nem egy hasonló dolgot beszélhetne el róla Földy, ha akarna. Hisz jól látható, hogy a most következőt is csak azért beszéli el, mert akarata ellenére is kicsordult belőle. Azt is megtudhatjuk majd belőle, miért írja, hogy „hajdan” szoktak csak sakkozni „idehaza”, az ő cellájukban, de most már ott régen nem sakkoznak.

„Ő (Könyves-Tóth) a sakkban ha nem is volt erősebb, de bizonyos gyengébb sem volt nálam. De annyi előnyöm volt felette, hogy játék közben nem kapott el úgy az indulat, mint őt, kire a veszteség annyira hatott, hogy egész éjszakát töltött álmatlanul. (Micsoda hiúság! Micsoda dicsőségvágy még ilyen jelentéktelen dolgokban is!) Így aztán mindjárt megértjük, miért kellett ezeknek az embereknek minden áron – 48-ban a hazaszeretet címén – szerepelni, s ha szerepeltek, mindig azon a párton lenni, ahol a népszerűséget, az ünnepeletetést, a fáklyás meneteket osztogatták, mert ezt nálunk mindig az ellenzéknek osztogatták.”

„Ezelőtt mintegy három hónappal, szokásunk szerint, este hozzá ültünk a sakkhöz. A szerencse reám pislogott és megnyertem az első partit. Mire játszótársam indulattól korbácsolva felkiáltott:

Majd megmutatom, hogy a második partit én nyerem meg, ha a fejedre állsz is!” (Mert hát természetesen az ünnepelet híres szónok, Tóth Mihály, a sakkban se lehet második.)

„De a szerencse ismét nekem kedvezett, nem Petőfi Sándor egykori barátjának, a debreceni nagytiszteletűnek.” (Látjuk, milyen szerény Földy. Nemcsak az első, hanem még második győzelmét is csak a szerencsének tulajdonítja, nem pedig annak, hogy okosabb volt Tóth Mihálnál, vagy akár csak annak, hogy nála jobban tudott sakkozni.) „Ő akkor dühbe jött, ajka reszketett és szinte lihegve mondta:

– Játsszunk még egyet és szemembe pökjön minden ember, ha azt meg nem nyerem!

Láttam, hogy nyelvét nem az ész kormányozza. Szavát föl sem vettem, hanem így szóltam:

– Majd játszunk holnap. Mára elég volt, Mihály.

De ő már reszketett a dühtől. Arca vörös volt, nyakán (a kálvinista „vastag” nyakon!) kidagadtak az erek.

– Igen – kiáltott fel, mert félsz, hogy letépném homlokodról a babért. (Tudjuk, hogy a barátja is letépte már Vörösmarty homlokáról.) Mutasd már, hogy van bátorságod!” (Lehetett-e ezeknek az embereknek igazuk, mikor felkeléseket csináltak, azaz mikor a Habsburgok, tehát koronás királyaik felé kiabálták ugyanezt?)

„Erre már egy szót sem szóltam s leültem a táblához. De a partit nem végeztük be, mert az indulatoskodás heve annyira eltompította elméjét, hogy alig tettünk néhány húzást, vesztesége máris kétségtelen volt. Midőn ezt észrevette, oly dühbe jött, hogy a sakkasztalát földhöz vágta és az ártatlan faragott alakokat lábával összevissza tiporta, pozdorjává törte.”

„Soha az életben többé, soha e földi életben nem játszom, fogadkozott.” (De ez természetesen még nem jelenti azt, hogy Könyves-Tóth ezt a szavát is megtartotta s hogy csakugyan nem sakkozott többet soha.)

„Nem is játszottunk azóta sakkot a mi szobánkban. De Tóth Mihály nagytiszteletű, az egyébként oly világos szellemű, nagytudományú pap, sohasem felejtette el, miként alázatot meg benne a gőg, az elbizakodottság, a dölyf. A büntetést pedig mindketten megfizettük, mert éktelen indulata nemcsak őt fosztotta meg a fogság egy nagy mulatságától, hanem engemet is.”

Hát még mi lett volna akkor, ha Földy a harmadik sikeres játszma után még oda is „pökött” volna Könyves-Tóth Mihály szemébe, melyre ő a játszma előtt felhatalmazta, sőt egyenesen felszólította?

Ilyen száz-emberek szavára sose lehetett semmit se adni. Láttuk, hogy Kossuth is kijelentette, hogy ha a temesvári csata elveszik, agyonlövi magát. A temesvári ütközet arra, mire Kossuth ezt kimondta, már el is vészett, de azért Kossuth természetesen mégse lőtte agyon magát. Ennyire kicsiny idő telt el szava kimondása és meg nem tartása között, mégis ennyire különbözött egymástól a szava meg a tette! Hogy Jókai ugyanígy beszélt és szintén nem tett úgy, ahogy beszélt, azt már ne is említsük. Hiszen csak nem várhattunk tőle nagyobb komolyságot, mint Kossuthtól?!

Ha Földy komolyan vette volna Tóth Mihály felhatalmazását, akkor vér folyt volna, de csak Földy Jánosnak, az ártatlannak a vére. Magyar vér, mert abból – úgy látszik – Világos

után is maradt még elég a Könyves-Tóth Mihály „igaza”, azaz bosszújának kielégítésére. Az ő indulatainak kiélése fontosabb dolog ugyanis, mint a magyar vér és a magyar becsület. Mert ez utóbbit is hogy tönkretette volna, hogyha megtudták volna az osztrákok, sőt az egész világ, hogy a magyar szabadsághősök annyira szeretik egymást, hogy még börtönükben is egymásnak mennek és egymást gyilkolják. Mint látjuk, Könyves-Tóth „becsülete” még a tízparancs „ne ölj” tilalmánál is előbbre való volt. Ezért voltak négyszáz éven át az állandó tömeggyilkosságok is. Mert hiszen a fegyveres felkelés, a háború is mi más, mint tömeggyilkosság?!

Könyves-Tóth „nagyiszteletű” lelki alkata azt is jól megmagyarázza, miért nem látta be a „hazafias” magyar közvélemény még négyszáz hosszú év alatt se, hogy a felkelések elhibáztak és ok nélküliek voltak s ezért nem lett volna szabad őket elkezdni és hogy 48 után is miért volt szükség annak elhallgatására, hogy minket nem az oroszok, hanem Haynau egymaga vert meg, sőt miért kellett a vereséget egyedül Görgey „árulásának” tulajdonítani és utána még jobban gyűlölni „az osztrákot” és a Habsburgokat, mint annak előtte? Mindent megmagyaráz Könyves-Tóth dühöngő ordítóása: „köpjön szemembe minden ember, ha meg nem nyerem a játszmát”.

A „hazafiság” azonban nem engedi meg, hogy minderre rámutassunk. Ezért a másik 48-as rab, a hitehagyott pap, aki épp úgy rabtársa volt Könyves-Tóthnak, csak nem Josephstadtban, hanem Olmützbén, hogy hazáját szolgálja, már ezt írja (262-263. o.):

„De már ideje egyet-mást felhoznom abból, amit a szebb emlékeink címére méltónak tartok. Első helyen áll mindenesetre a visszaemlékezés arra az illedelmes, bizalmas, mondhatom, testvéri érzületre, mellyel egymással társalogtunk; a visszaemlékezés a férfias, nyugodt, önérzetes lelkületre, mellyel sorsukat a legtöbben viselték... A testvéri érzület abban is nyilvánult, hogy a tegezés általánossá vált minden állás-, rang- és körülönség nélkül. (Ez igaz, de természetes is, tehát nincs benne semmi kiemelni való. A kommunista börtönök rabjai is tegezték egymást. Még a húszéves gyerek is a 60 éves apátot, pedig paptisztelő, jó gyerek volt az illető tanítványom.)

„Nincs is tudomásom esetről, melyben akár ízlés-, akár véleménykülönbség, akár személyes érdekek összeütközése csak hangosabb szóváltásban is nyilvánult volna. (Ez már egyenesen a nap letagadása az égről, annyira éppen az ellenkezője az igaz. Láttuk, hogy a lakótársak egymással való veszekedése, egymás elleni gyűlölete volt a szabály s az összeférés volt a kivétel.) S az annyiféle embernek szoros együttélése mellett szinte elkerülhetetlen ellentéteket akár csak egy esetben is (!) a bajtársak közbenjárásának kellett volna kiegyenlíteni. Arra pedig, hogy valaki bármi színű panaszával a minket őrző katonai hatósághoz forduljon, még gondolni se mert volna senki.” (Igaz az, hogy akkora volt bennük a hazafias gőg, hogy az osztrákkal szóba se álltak, de Földy naplója – legalábbis Josephstadtban – bizonyítja, hogy az együttlakók egymás iránti utálat és gyűlölete oly nagy volt, hogy még „hazafias” gőgjüket is legyőzte.)

Így aztán kész komikus Barsi dicséretének jámbor befejezése: „Ahol mindenki becsülésre és szeretetre méltónak igyekszik mutatni magát, ott valóban nem nehéz egymást becsülni.”

Ez, mint szép mondás, tökéletesen igaz, csak az a baj, hogy a 48-as rabok erre egyáltalán nem „igyekeztek” s azért épp az ellenkezője történt annak, mint amit Barsi elmékedése megállapít. Barsi elmékedésével szemben lássuk tovább Földy tényeit:

Olmütz, 1851. március 12.

(Tehát nem Josephstadtban, s nem is a rabság vége felé, mikor már a hosszú fogság felörölte a rabok idegzetét, hanem már a rabság első éveiben.)

„Szontagh Pál négy napja nem szólt senkihez egy szót sem. Ez nem meglepő e falak között. Barsi-Neumann, a bicskei plébános, három hete csak imádkozik és nem beszél senkihez. Agyunk elnehezül, elhomályosul.” (Barsinál, aki később még hitehagyottá is lett, az ekkori sok imádság valóban csak az idegbetegség jele volt, nem pedig a hité. Mutatják élete későbbi eseményei.)

Josephstadt, 1853. dec. 18.

„Akik nem kézművességgel foglalkoznak, azok tudománnyal úzik el az agyvelőt bénító unalmat. Legnagyobb kapacitás közöttünk Barsi-Neumann, bicskei plébános, aki hírlapi cikkeiről ismeretes.” (Őt tehát ez a hiúság tette 48-assá. Ő író akart lenni, ismert, nevezetes ember, 48-ban pedig itt Magyarországon az osztrák vagy az Egyház mellett nem írhatott.) „Ritka észbeli tehetsége mellett van egy nagy hibája: kötekedő természetű, goromba modorú.” (Tehát éppen ő szegte és cáfolta meg legjobban azt a sok szépet, amit fentebb a rabok egymás iránti szeretetéről idéztünk művéből.)

Abban még Barsinak is igaza van, hogy a 48-as rabok egymás elleni panaszaikkal nem nagyon fordultak az őket őrző katonai hatósághoz. Ebben akadályozta őket a sovíniszta gög és az osztrák elleni féktelen gyűlölet, mely a világosi fegyverletétel után még nagyobb lett bennük, mint előtte volt, mint ahogyan Könyves-Tóth Mihály is sokkal jobban dühöngött, mikor Földy másodszor is megverte, mint mikor még csak első győzelmét aratta felette. Ebben a tekintetben (mind az osztrákok elleni gyűlöletben, mind abban az öntudatban, hogy ő nem bűnös, hanem ártatlan vértanú) még a derék és vallásos Földy is osztozik velük. Még neki is az a meggyőződése, hogy mi vertük meg az osztrákot, nem pedig megfordítva. Nem lehet azonban tagadni, hogy ha Földyben nem is, de társaiban az egymás elleni gyűlölet oly nagy volt, hogy még a sovíniszta gögöt is legyőzte.

1855. ápr. 30.

„Berde Mózes, volt képviselő és kormánybiztos Erdélyországból, ma költözött ki az osztályunkból. Nem tudott összeférni Bogdán Mózesrel, a szobatársával, aki testre nézve óriás, de szellemre alighanem törpe. Helyébe a kis Ács Károly jött, a magyar Mezzofanti. Más szobákban is történtek átszállások. Mindenütt a jó egyetértés miatt.”

Ezek a szobatársaikra való panaszok miatti szobacserék, mint Földy naplójából láthatjuk, általánosak és mindennaposak voltak. Pedig ezeket csakis a hivatalos katonai hatóság révén és engedélyével lehetett végrehajtani. A rabok tehát – Barsi állításával szöges ellentétben – egymás ellen is fordultak panasszal az osztrákhöz, mégpedig számtalanszor.

1855. ápr. 4.

„A tizedik számban felül balra, tehát tőszomszédságomban, szinte (szintén) igen botrányos eset történt. Két öregember esett egymásnak: egyikük hatvan, másikuk 65 esztendő. Az öreg Ambrus és Bogdán Mózes összeperelt, de itt meg sem állapodott, hanem – amit feljegyezni is szégyellek – tettelegességre vitte az indulatot. Szegény Ambrus János minden ifjú tüze ellenére a rövidebbet húzta, mert Bogdán Mózes valóságos óriás és herkulesi erejű. Az öreg Ambrus bácsi elpanaszolta nekem a baját. Indulatoskodás közben iszonyú fenyegetésekre fakadott és mindenféle lépésekkel fenyegetőzött. (Lépést természetesen csak a gyűlölt osztráknál lehetett tenni.) Szavaim – Istennek hála! – megnyugtatták és letett arról, hogy a botrányos ügyet jelentse. Az öregúr így megkímélte önmagát és bennünket a jövődő kellemtelenségektől. Bizony, ideje volna innen elmenni.”

Látjuk tehát, mennyire nem igaz, amiket Barsi ír, s hogy mennyire nem szabad mindent elhinni, amit a „hazafias” szellemű történetírásban olvasunk. Barsi Visszaemlékezések címén közönséges 48-as propagandát csinál még az igazsággal homlokegyenest ellenkezve is.

Voltak a 48-as hazafias rabok közt még olyanok is, akik a fogságban társaik ellen közönséges kémszolgálatra vállalkoztak. Legalábbis Remellay Gusztávról Földy ezt világosan kimondja (203. o.). Pedig Remellay Földy szerint „Petőfi barátja (hm, hm!) és a márciusi ifjak egyike” volt (126. o.).

Az Olmützben raboskodókkal még az is megtörtént, hogy egyik társuk, Krasznay honvédtiszt, kiszabadulása után egyenesen Bécsbe ment, s hogy magának érdemeket szerezzen, ott jelentést tett, hogy mennyi a visszaélés Olmützben és hogy milyen botrányosan víg életet élnek ott a magyar foglyok. Jellemző s a magyar gyarlósággal szemben nagy dicsérete az

osztrák jellemének, hogy az osztrák azt állapította meg, hogy vádaskodása hamis volt és újabb nyolc évre ítélte érte. (Földy, 212. o.)

Érdekes, hogy ugyanezt az esetet Barsi is megemlíti (389. o.), sőt sokkal hosszabban tárgyalja, mint Földy, de viszont úgy adja elő, hogy mindezt egy osztrák tiszt rosszakarata csinálta, aki már akkor szélhámos volt, mikor Halcsiban állomásozott ezredével. Többek közt egy magyar nyelvtanra gyűjtött előfizetéseket tisztársai között, de a nyelvtan sose jelent meg.

Barsi módszerei itt az igazság leplezésére egészen bolsevista ízűek. Világos, hogy Krasznay eredetileg osztrák tiszt volt, hiszen az aradi vértanúk is mind azok voltak. Ha nem azok lettek volna, nem is ítélték volna őket halálra, mert hiszen a halált osztrák tiszt esküjük megszegéséért kapták.

Hogy tehát Krasznay osztrák tiszt volt, az nem bizonyítja azt, hogy később nem lett belőle honvédtiszt. Hiszen a várfogságba már azért került, mert osztrákból honvédtiszt lett. A társai elleni áskálódás becstelenségét azonban honvédtiszt korában követte el. Mikor a nyelvtannal szélhámoskodott, akkor még osztrák tiszt volt, de olyan osztrák tiszt, aki 48-ban 48-as lett. Ő is bizonyítja tehát, hogy nem az osztrák tisztek javából lettek honvédtisztek.

Jellemző, hogy Barsi Krasznay nevét nem közli (a nevet csak Földy naplójából tudjuk meg). Mivel ugyanis a neve magyar, ha ezt Barsi közölné, mindjárt látná az olvasó, milyen „osztrák” tisztről van itt szó. A neve ugyanis nemcsak azt mutatja, hogy magyar, hanem többé-kevésbé még azt is, hogy kálvinista, mert a Kraszna mentén kálvinisták a magyarok. Azzal azonban, hogy ennek a becstelen tisztnek a magyar nyelvtanát emlegeti, Barsi is elárulja, hogy ez az osztrák tiszt magyar volt. Annak kellett lennie, ha még Galíciában is magyarul akarta tanítani tisztársait.

Azzal pedig, hogy egy magyar nyelvtanra még a galíciai osztrák kaszárnyákban is lehetett előfizetési ívet körözni már 48 előtt is, arra is bizonyítékot szolgáltat még Barsi „pártos” magyar történetírása is, mennyire nem volt németesítés a Habsburgok alatt már 48 előtt se, sőt hogy még magyarosítani is szabadon lehetett még a vaskalapos, „magyarüldöző”, osztrák hadseregben is és még Magyarország határain kívül a sötét Galíciában is.



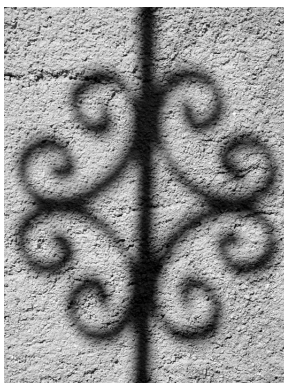


# Tartalom

A SZABADSÁGHARC SZEREPLŐI . . . . .	5
V. Ferdinánd (1835-1848) . . . . .	7
Wesselényi Miklós (1796-1850) . . . . .	23
A Wesselényi-család és az öreg Wesselényi . . . . .	23
Az ifjabb Wesselényi fő vonása is a krakélerség. . . . .	33
Wesselényi magyarországi pere . . . . .	51
Wesselényi (a magánember) bűnei . . . . .	56
Széchenyi István (1791-1860). . . . .	71
Táncsics Mihály (1799-1884) . . . . .	85
Kossuth Lajos (1802-1894) . . . . .	101
Kossuth családja és egyénisége . . . . .	101
Kossuth ifjúkora. . . . .	102
Kossuth az anyagiak tekintetében . . . . .	111
Kossuth kiáltóan nagy emberi gyarlóságai . . . . .	120
Kossuth egyénisége volt az, ami tönkretette negyvennyolcat. . . . .	124
A debreceni trónfosztás 1849. április 14-én . . . . .	130
Kossuth önkénye, törvénytelenégei és alkotmányértései . . . . .	139
Görgey aljas megrágalmazása . . . . .	162
Kossuth önzése, hálátlansága, színésziessége . . . . .	170
Kossuth gyávasága. . . . .	190
A külföldre menekülő Kossuth . . . . .	202
Kossuth erényei . . . . .	207
Görgey Artúr (1818-1916) . . . . .	213
Görgey, az ember . . . . .	213
Görgey érthetetlen kettőssége Világosig . . . . .	221
Világos . . . . .	226
Görgey Világos után megváltozik . . . . .	232
Görgey, a hadvezér. . . . .	234
Petőfi Sándor (1823-1849) . . . . .	255
Származása, nagysága, lelki betegsége . . . . .	255
A gőgös Petőfi nagy jellembeli szégyenvallása. . . . .	269
Petőfi és a pénz. . . . .	287
Gonoszlelkűség . . . . .	297
Bátor volt-e Petőfi? . . . . .	305
Hősi halált halt-e Petőfi? . . . . .	324

Petőfi Zoltán . . . . .	331
Batthyány Lajos (1807-1849) . . . . .	335
Károly Árpád megállapítása . . . . .	335
Az osztrák „magyargyűlölet” Batthyánnyal kapcsolatban . . . . .	352
Batthyány halálra ítéelésének története . . . . .	369
Törvényes volt-e Batthyány kivégzése? . . . . .	380
Ártatlan volt-e Batthyány? . . . . .	387
Megtartotta-e Batthyány a törvényt? . . . . .	395
Bem József (1794–1850) . . . . .	409
Perczel Mór (1811-1899) . . . . .	417
Damjanich János (1804–1849) . . . . .	431
Az aradi vértanúk . . . . .	439
Ártatlanok voltak-e az aradi vértanúk? . . . . .	461
Az aradi vértanúk pere . . . . .	473
Mészáros Lázár (1796-1858) . . . . .	495
Más, nevesebb 48-as katonák . . . . .	507
A 48-as tisztek . . . . .	515
A politikusok . . . . .	519
Szemere Bertalan (1812-1869) . . . . .	519
Csányi László (1790-1849) . . . . .	522
Gróf Teleki László (1811-1861) . . . . .	526
Jókai Mór (1825-1904) . . . . .	530
Deák Ferenc (1803-1876) . . . . .	538
Andrássy Gyula (1823-1890) . . . . .	541
Nyári Pál (1806-1871) . . . . .	542
Klauzál Gábor (1804-1866) . . . . .	543
Báró Jósika Miklós (1794-1865) . . . . .	543
Batthyány Kázmér (1807-1854) . . . . .	547
Pulszky Ferenc (1814-1897) . . . . .	548
Báró Podmaniczky Frigyes (1824-1907) . . . . .	548
Beniczky Lajos (1813-1868) . . . . .	549
A kisebb „hősök” és átlag-negyvennyolcasok . . . . .	555
Besze János . . . . .	562
Berzenczey László . . . . .	562
Csernátony Cseh Lajos (1823-1901) . . . . .	565
Kállay Ödön . . . . .	566
Kuthy Lajos . . . . .	567
Bónis Samu . . . . .	568

Ágoston József . . . . .	568
Abonyi István . . . . .	569
Farkas Károly . . . . .	569
Fekete Lajos . . . . .	569
Bernáth József . . . . .	569
Bernáth Albert . . . . .	569
Horváth Edmund . . . . .	570
Ivánka Zsigmond . . . . .	570
gróf Károlyi Eduárd . . . . .	570
Halász Bódi . . . . .	570
Jósika Miklós . . . . .	571
Horváth Mihály . . . . .	571
Bezerédj István . . . . .	572
Almássy Pál . . . . .	573
Hajnik Pál . . . . .	573
A negyvennyolcas emigráns-hősök . . . . .	575
Újházy . . . . .	576
gróf Andrássy Gyula . . . . .	577
Vukovics . . . . .	577
Gorove . . . . .	577
Almássy . . . . .	577
Pulszky . . . . .	578
Klapka . . . . .	578
Czecz . . . . .	578
Vetter . . . . .	578
Kmetty . . . . .	578
Mészáros . . . . .	579
A börtönök „hős” lakói . . . . .	581



Palásthy Miklós

# LAKATOS

Tel.: 20/9710-518

[www.palasthybt.hu/lakatos](http://www.palasthybt.hu/lakatos)

[lakatos@palasthybt.hu](mailto:lakatos@palasthybt.hu)

Biztonsági rácsok, díszkorlátok, úszókapuk,  
kerítések készítése és egyéb lakatos munkák  
vállalása.



# *Palásthy Bt.*

8175 Balatonfüzfő, Kilátó köz 3.

Tel.: 20/98-92-759

info@palasthybt.hu \* www.palasthybt.hu

Cégünk 1992-ben alakult nyomdai előkészítési munkákra, s az alábbi szolgáltatásokkal áll az Önök rendelkezésére:

- Digitális fényképezés
- Hagyományos fényképezés
- Kottagrafika (kották szedése számítógéppel)
- Kézirat szedése (idegen nyelveken és cirill is)
- Szedett anyagok tördelése
- Táblázatok, egyenletek, rejtvények szedése
- Nyomtatott anyagok korrektúrázása
- Képek digitalizálása (szkenelés) 1200 dpi-vel
- Diafilmek, negatív filmek, papírképek archiválása, CD-re írása
- Ábrák rajzolása (CorelDraw, AutoCAD)
- Vonalkódok készítése, egyedi kódok nyomtatása
- Kiadványok komplett nyomdai kivitelezése
- Etikettek nyomtatása
- Újságok, reklámanyagok csomagolása, borítékolása, postázása
- Adatbázisok létrehozása, feltöltése, karbantartása
- Bérnyomtatás fekete-fehér és színes lézernyomtatón
- Számítógépes oktatás, programtelepítés, szaktanácsadás
- Videofilmek készítése
- CD-írás bármilyen adathordozóról
- Honlapok készítése, frissítése, karbantartása

Névjegykártyák, meghívók, szórólapok, reklámanyagok, brosrák, füzetek, könyvek, tankönyvek, kották, szótárak, lexikonok, szakkönyvek, nyomtatványok készítése.

*Szolid árak, gyors, pontos munka!*

Referenciáink, kivonatos áraink megtalálhatóak honlapunkon:

**www.palasthybt.hu**

Várjuk tisztelt leendő megrendelőinket!

# Út Igazság Élet könyvek

**Pezenhoffer Antal** történelmi műve: **A magyar nemzet történelme.** (1526-tól napjainkig, az 1956-os szabadságharcig bezárólag.) Eddig megjelent 10 kötet. Az 1848/49. forradalom és szabadságharc három kötetéből (9,10, 11.) az első kettő.

**Nagy Miklós életművéből:**

*Versekből:* **Válogatott versek. Börtönversek. Mária-versek.**

*Elbeszélésekből:* **Novellák I-II.**

*Tanulmányok, cikkek:* **A szabadság védelmében.** (1945-48-ig az Új Emberben megjelent cikkek) Történelem első kézből, szemtanútól:

**Seres Ferenc: Mihalovics Zsigmond élete és művei.** (Egyházközség, Karitás, Akció katolika.) Röviden benne van a magyar katolikus egyház története 1919-től 1949-ig.

**Szeifert Ferenc: Mint a gyémánt.** Mindszenty bíboros rövid életrajza.

**Monnerjahn: Egy élet állomásai.** Az első XX.századi katolikus lelkeségi mozgalom alapítása és alapítójának, P. Kentenich Józsefnek a története. (A könyv annak is tanúja, hogy a Schönstatt-mozgalom és általában a katolikus lelkeségi mozgalmak mennyire szemben álltak a náciizmussal, a hitlerizmussal.

**Hubertus Brantzen: Jézus szenvedése emberi sors.** Keresztút, mely a ma emberének szól arról, hogy Jézus magára vette és legyőzte összes félelmeinket.

**Pezenhoffer Antal** (1893-1973) a statisztika kiemelkedő művelője, elsőként alkalmazta azt átfogóan a magyar katolikus egyházat érintő kérdésekben. Már a múlt század húszas éveitől számtalanszor írt a magyarországi népesség szaporulattal illetve az egykével kapcsolatban; az ország vezetőinek már akkor figyelmébe ajánlotta a népességsökkenés megakadályozását, mint a magyarság létkérdését.

A kitűnő hitoktató és nevelő sokoldalú tudományos munkát folytatott, a történelemmel is szoros kapcsolatba került. Bélistázása után az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárban, a „Bibliotheca”-ban talált menedéket és hatalmas történelmi művének megírásához és a szükséges kutatáshoz a legjobb hátteret.

Itt alkotta meg élete főművét, a legnagyobb magyar „szamizdat”-ot: „A magyar nemzet történelmét”, melynek megírásánál főszerzője a történelmi igazság volt, melyet Magyarországon különösen veszélyes képviselni a kriptó-nacionalista közvéleménnyel szemben. Tudatosan választotta ugyanazt a címet, amelyet Szekfű Gyula adott korszakos történelmi művének, de azzal a megjegyzéssel, hogy Szekfű csak az igazság felét merete megírni, így is majdnem agyonverték érte, „én azonban a teljes igazságot megírom”.

Ha valaki nem fogadja el minden állítását, maga biztatja az olvasót, hogy cáfolja meg, így vihető előbbre a tudomány. Beállítottságától függetlenül azonban mindenkinek el kell ismernie, hogy a történelmi adatoknak ilyen hatalmas tárházát, könyvtárnyi adatot kevés szerzőnél találhatunk az egyetemes magyar történelmet tekintve.

Hogy korának egyik leglogikusabb magyar koponyája volt, azt minden olvasója megtapasztalhatja és élvezheti. Filozófiatörténeti és teológiatörténeti nézőpontjaiból is sokat tanulhatunk. Az egyéni- és tömegpszichológiai meglátásaiban felismerhetjük a gyakorlott nevelőt és lelki vezetőt, aki szigorú elvei mellett ismeri az emberi lét korlátait, az egyén és a tömeg eltérő körülményeit és kiszolgáltatottságát.

Művének főcélja mégis az, hogy a történelem mindannyiunk számára az élet tanítómesetere legyen, melyből tanulhatunk és igazságát elfogadva kiemelkedhetünk jelen nyomorúságunkból, ahová jutottunk és aminek magunk is okai vagyunk. Ha kortes történelem helyett az igaz magyar történelemre építünk, ha hamis eszmények, bálványok helyett igazi nagyjaink útmutatását követjük, akkor és csak akkor lesz fényes jövőnk.

## „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadó

### ÚT, IGAZSÁG, ÉLET KÖNYVEINK:

- Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme I-XIII. kötet  
*Eddig megjelent: I-X. kötet (kb. 5300 oldal) . . . . . 18.000 Ft*
- Nagy Miklós: Válogatott versek  
Nagy Miklós: Novellák I.  
Nagy Miklós: Novellák II.  
*A három kötet együtt . . . . . 950 Ft*
- Nagy Miklós: Karácsonyi üzenet (Börtönversek) . . . . . 300 Ft
- Nagy Miklós: Harangozok Úrangyalára (Mária-versek) . . . . . 300 Ft
- Nagy Miklós: A szabadság védelmében . . . . . 1000 Ft  
*Az Új Ember katolikus hetilapban 1945. október és 1948. november között megjelent írásai*
- Seres Ferenc: Mihalovics Zsigmond élete és művei . . . . . 200 Ft  
*A magyar egyház küzdelme, felemelkedése és hanyatlása 1919-1949-ig*
- H. Brantzen: Jézus szenvedése emberi sors . . . . . 300 Ft  
*Egy rendkívüli keresztút. A Jézus-év egyik legszebb és legnagyobb hatású könyve.*
- Szeifert Ferenc: Mint a gyémánt . . . . . 30 Ft  
*Amit Mindszenty bíborosról mindenkinek tudni kellene*
- Imádkozzatok... . . . . 50 Ft  
*Alapimádságok, szentségek, parancsolatok a keresők és hittanulók számára*
- Egy élet állomásai . . . . . 80 Ft  
*A Schönstatt Apostoli Mozgalom és alapítójának története*
- Előkészületben: Nagy Miklós összes verse (kb. 1600 vers)

Kérjük a könyveket könyvkereskedőjüktől!  
A könyvek megrendelhetők a Kiadónál postai utánvétellel is:  
2521 Csolnok, Templom tér 3., Rk. Plébánia  
Tel./fax: 33/478-373 (Dr. Szeifert Ferenc)  
szeifert@printer-net.hu

# Balatonfüreden

## EGY JOBB POLGÁRI MŰHELY...

Megújult külsővel, de változatlan belső elkötelezettséggel várja vásárlóit. Érdeklődés esetén bővebb felvilágosításért keressen bennünket!

Értékesítő munkatársaink minden praktikától mentesen őszintén segítenek az Ön érdekeit szem előtt tartva, de a cégről sem megfeledkezve a kölcsönösen jó megoldás kidolgozásában.

Szívesen vesszük érdeklődését abban az esetben is, ha csak a megismerés tiszta jó szándéka hozza.

Mindenre kiterjedő javítási tapasztalatunk több mint 30 éves. Típusválasztékunk és értékesítési ügyintézésünk teljeskörű.

Ha elfoglalt, időzavarán átsegítjük, hívásra lakásán, ill. munkahelyén felkeressük.

*Nem élhet olyan messze,  
hogy távol legyen tőlünk!*

Paláthy B., Balatonfüred • www.palathybi.hu



### Csermely és Társa Kft.

8230 Balatonfüred, Fürdő u. 6. Tel.: 87/580-650, fax: 87/580-664  
szalon@csermelyestarsa.hu • www.csermelyestarsa.hu

www.vw.hu

ÚJDONSÁG a Csermely és Társa Kft.-nél Balatonfüreden!

2005 májusától **SKODA** márkaszervizként is tevékenykedünk, s eredeti **SKODA** alkatrészeket is vásárolhat nálunk.

Garanciális **SKODA** és garancian túli **SKODA**, **AUDI** és **SEAT** személygépkocsik javítása, karosszériamunkák, fényezés, teljeskörű ügyintézés káresemény esetén, alkatrészértékesítés, gyári kiegészítők értékesítése, mobilitásgarancia kötése, autósosás stb.

Tel.: 87/580-650, fax: 87/580-664

ISBN 963 8283 14 9



9 789638 283146